

Petar Korunić

**NASELJA I STANOVNIŠTVO HRVATSKIH POKRAJINA
1750-1857. GODINE**

SVEZAK 2

Sumarni pregledi popisa
stanovništva hrvatskih pokrajina
od 1746/51. do 1857. godine

**Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina
1750-1857. godine**

Prvi tom
Svezak 2

Nakladnik

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest
FF press

Za nakladnika

Vesna Vlahović-Štetić

Urednik izdanja

Željko Holjevac

Recenzenti

Mira Kolar
Željko Holjevac

Lektura

Jadranka Brnčić

Korektura i izrada kazala

Filip Šimetin Šegvić

Naslovnica

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Ivanka Cokol

Tisak

Tiskara Zelina, Sv. Ivan Zelina

Naklada

200 primjeraka

ISBN

978-953-175-619-8 (cjelina)
978-953-175-720-1 (svezak 2)

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu NSK pod brojem 001005852

Objavlivanje knjige omogućeno je sredstvima Ministarstva znanosti i obrazovanja RH

Petar Korunić

**NASELJA I STANOVNIŠTVO HRVATSKIH POKRAJINA
1750-1857. GODINE**

SVEZAK 2

 FF press

Zagreb, 2018.

SADRŽAJ

20. Naselja i stanovništvo Hrvatske 1846. godine	465
20.1. Izvori.....	465
20.1.1. Problem istraživanja naselja i stanovništva 1841-1846. godine.....	466
20.2. Civilna i vojna Hrvatska 1846. godine.....	468
20.2.1. Izvori.....	468
20.2.2. Civilna Hrvatska (Provincijal) 1846. godine.....	469
20.2.3. Hrvatske županije i Primorje od 1750. do 1846. godine.....	474
20.2.4. Civilna Hrvatska 1846. godine: vjerske strukture pučanstva.....	475
20.2.5. Civilna Hrvatska 1846. godine: jezične/etničke strukture pučanstva.....	475
20.2.6. Vojna Hrvatska (hrvatska Vojna krajina) 1846. godine.....	476
20.3. E. Fényes: Stanovništvo vojne Hrvatske 1846. godine.....	485
20.3.1. Popis stanovništva 1846. godine: jezična/etnička anketa.....	485
20.3.2. Vjerska/konfesionalna struktura stanovništva 1846. godine.....	485
20.3.3. Jezične/etničke strukture stanovništva 1846. godine.....	486
20.3.4. Zanimanja i neka glavna naselja u Vojnoj krajini 1846. godine.....	486
20.4. Civilna i vojna Slavonija 1846. godine.....	487
20.4.1. Izvori.....	487
20.4.2. Ukupno civilna i vojna Slavonija 1846. godine.....	487
20.4.3. Civilna Slavonija (Provincijal) 1846. godine.....	488
20.4.4. Vojna Slavonija (slavonska Vojna krajina) 1846. godine.....	492
20.5. Naselja i stanovništvo Istre 1846. godine.....	499
20.6. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1846. godine.....	501
20.6.1. Izvori.....	501
20.6.2. Broj i struktura stanovništva u Dalmaciji 1846. godine.....	501
20.6.3. Naselja i stanovništvo u dalmatinskim kotarevima 1846. godine.....	507
20.6.4. F. Carrara: Naselja i stanovništvo Dalmacije 1844/45. godine.....	511
20.6.5. Vjerske i dobne strukture muške populacije 1844/45. godine.....	516
20.6.6. Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: konfesionalne strukture.....	519
20.6.7. Broj kuća i porodica, te muškaraca i žena 1846. godine.....	525
20.7. J. Hain: etničke strukture stanovništva Hrvatske 1846. godine.....	540
20.7.1. Civilna Hrvatska i Slavonija 1846. godine: etničke strukture.....	540
20.7.2. Dalmacija 1846. godine: etničke strukture.....	541
20.7.3. Vojna krajina 1846. godine: etničke strukture.....	541
20.8. Komparacije i kvantitativni podaci.....	543
20.8.1. Naselja i stanovništvo Provincijala 1846. godine.....	543
20.8.2. Hrvatska i slavonska Vojne krajine 1846. godine.....	543
20.8.3. Ukupno sve hrvatske pokrajine 1846. godine.....	543
20.8.4. Hrvatske pokrajine 1846. godine: naselja, porodice i kuće.....	544
20.8.5. Hrvatske pokrajine 1846. godine: naseljenost stanovništva.....	545
20.8.6. Hrvatske pokrajine 1846. godine: prostorna/teritorijalna gustoća.....	546
20.8.7. Stanovništvo hrvatskih pokrajina od 1785/87. do 1846. godine.....	548
20.8.8. Stanovništvo Provincijala i Vojne krajine od 1785/87. do 1846. godine.....	549
20.8.9. Kvantitativna analiza statističkih podataka.....	549
20.8.10. Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji.....	551
21. Naselja i stanovništvo Hrvatske 1851. godine	552
21.1. Izvori.....	552
21.1.1. Problem istraživanja naselja i stanovništva 1846-1851. godine.....	554
21.2. Kronland Kroatien-Slavonien: Hrvatska i Slavonija 1851.....	557
21.2.1. Izvori.....	557
21.2.2. Upravne i teritorijalne i demografske promjene 1848-51. godine.....	558
21.3. Kronland Kroatien und Slavonien 1851.....	560
21.3.1. Kraljevina Hrvatska: hrvatske županije 1851. godine.....	561

21.3.2. Hrvatske županije i Primorje od 1750. do 1851. godine.....	565
21.3.3. Kraljevina Slavonija: slavonske županije 1851. godine.....	566
21.4. Arhivski izvori o popisima stanovništva 1849-51. godine u Hrvatskoj	570
21.5. Ukupno stanovništva Hrvatske i Slavonije 1851. godine	570
21.6. Kraljevina Hrvatska: hrvatske županije 1851. godine.....	572
21.6.1. Ukupno Kraljevina Hrvatska 1851. godine	572
21.7. Hrvatske županije prema popisu stanovništva 1851. godine	574
21.7.1. Zagrebačka županija prema popisu stanovništva iz 1851. godine.....	574
21.7.2. Riječka županija prema popisu stanovništva iz 1851. godine	575
21.7.3. Varaždinska županija prema popisu stanovništva iz 1851. godine	577
21.7.4. Križevačka županija prema popisu stanovništva iz 1851. godine	578
21.8. Komparacije i kvantitativni podaci	580
21.8.1. Hrvatske županije 1851. godine	580
21.8.2. Hrvatske županije i Primorje od 1750. do 1851. godine.....	581
21.8.3. Bračno stanje stanovništva Civilne Hrvatske 1851. godine.....	581
21.8.4. Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine.....	582
21.8.5. Stanovništvo Civilne Hrvatske prema religiji 1851. godine.....	582
21.8.6. Narodnost stanovništva Civilne Hrvatske 1851. godine	583
21.8.7. Kraljevina Slavonija: slavonske županije 1851. godine.....	583
21.8.8. Osječka županija 1851. godine.....	585
21.8.9. Požeška županija 1851. godine	587
21.9. Komparacije i kvantitativni podaci	589
21.9.1. Stanovništvo Slavonije od 1750. do 1851. godine	589
21.9.2. Slavonija u popisu stanovništva 1851. godine	589
21.9.3. Naseljenost i gustoća stanovništva 1851. godine	589
21.9.4. Bračno stanje stanovništva Slavonije 1851. godine.....	590
21.9.5. Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine.....	590
21.9.6. Stanovništvo Slavonije prema religiji 1851. godine.....	590
21.10. Etničke i vjerske strukture Hrvatske i Slavonije 1851. godine.....	592
21.10.1. Etničke strukture Hrvatske i Slavonije 1851. godine.....	592
21.10.2. Vjerske strukture Hrvatske i Slavonije 1851. godine.....	593
21.10.3. Ukupno Kraljevina Hrvatska i Slavonija 1851. godine:	594
21.11. Hrvatsko-slavonska Vojna krajina 1851. godine.....	595
21.11.1. Upravne i teritorijalne promjene 1848/51. godine	595
21.12. Hrvatska Vojna krajina 1851. godine	596
21.13. Komparacije i kvantitativni podaci	601
21.13.1. Hrvatska Vojna krajina 1851. godine: broj naselja, kuća i porodica.....	601
21.13.2. Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine.....	602
21.13.3. Poginuli i nestali vojnici/krajišnici 1848/49. godine	602
21.13.4. Hrvatska Vojna krajina 1847. godine: prirast/pad broja stanovništva.....	603
21.14. Slavonska Vojna krajina 1851. godine.....	606
21.14.1. Upravne i teritorijalne promjene 1848-1851. godine	606
21.14.2. Slavonska Vojna krajina 1851. godine	607
21.15. Komparacije i kvantitativni podaci	608
21.15.1. Vojna Slavonija 1846. i 1851. godine	608
21.15.2. Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1846. i 1851. godine	609
21.15.3. Stanovništvo slavonske Vojne krajine od 1802. do 1851. godine	609
21.15.4. Slavonska Vojna krajina 1846-1851. godine: prirast/pad stanovništva.....	610
21.16. Upravne i teritorijalne promjene 1848-1851. godine	611
21.16.1. Upravne i teritorijalne promjene u Provincijalu	611
21.16.2. Upravne i teritorijalne promjene u Vojnoj krajini.....	612
21.17. Demografski gubici Hrvatske i Slavonije 1848-1851. godine.....	612
21.17.1. Gubici/pad broja stanovništva u Provincijalu	612
21.17.2. Gubici/pad broja stanovništva u Vojnoj krajini	613
21.18. Naselja i stanovništvo Istre 1851. godine.....	614

21.19. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1851. godine	616
21.19.1. Izvori	616
21.19.2. Broj i struktura stanovništva u Dalmaciji 1851. godine	616
21.19.3. Naselja i stanovništvo u dalmatinskim kotarevima 1851. godine.....	622
21.20. Komparacije i kvantitativni podaci 1846. i 1851. godine	628
21.20.1. Naselja i stanovništvo Provincijala 1846. godine.....	628
21.20.2. Naselja i stanovništvo Provincijala 1851. godine.....	628
21.20.3. Hrvatska i slavonska Vojne krajine 1846. godine	628
21.20.4. Hrvatska i slavonska Vojne krajine 1851. godine	628
21.20.5. Ukupno sve hrvatske pokrajine 1846. godine	629
21.20.6. Ukupno sve hrvatske pokrajine 1851. godine	629
21.20.7. Hrvatske pokrajine 1846. godine: naselja i porodice i kuće	630
21.20.8. Hrvatske pokrajine 1851. godine: naselja i porodice i kuće	631
21.20.9. Hrvatske pokrajine 1846. godine: naseljenost stanovništva.....	632
21.20.10. Hrvatske pokrajine 1851. godine: naseljenost stanovništva.....	633
21.20.11. Hrvatske pokrajine 1846. godine: prostorna/teritorijalna gustoća.....	634
21.20.12. Hrvatske pokrajine 1851. godine: prostorna/teritorijalna gustoća.....	635
21.20.13. Stanovništvo hrvatskih pokrajina od 1785/87. do 1851. godine	637
21.20.14. Stanovništvo Provincijala i Vojne krajine od 1785/87. do 1851. godine	638
21.20.15. Komparacija i kvantitativna analiza	639
21.20.16. Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji	641
22. Naselja i stanovništvo hrvatske 1854/55. godine.....	644
22.1. Izvori	644
22.1.1. Istraživanje naselja i stanovništva 1851-1855. godine	646
22.1.2. Izvori i problemi istraživanja.....	650
22.1.3. Upravne i teritorijalne i demografske promjene 1846-1855. godine	651
22.2. Königreich Kroatien und Slawonien: Hrvatska i Slavonija 1854/55. godine.....	653
22.2.1. Hrvatska i Slavonija ukupno	653
22.2.2. Hrvatske i slavonske županije 1854/55. godine	653
22.2.3. Broj vjenčanih parova, te rođenih i umrlih osoba 1851-1857. godine	669
22.3. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1854. godine	671
22.3.1. Izvori i problem istraživanja	671
22.3.2. Teritorij i stanovništvo Dalmacije 1848-1857. godine: promjene	672
22.3.3. Ukupno stanovništvo Dalmacije 1854. godine.....	674
22.3.4. Dalmatinski kotarevi i općine 1854. godine	674
22.3.5. Stanovništvo Dalmacije 1854. godine: upravne strukture.....	676
22.4. Naselja i stanovništvo Istre 1854/55. godine	685
22.4.1. Izvori i problem istraživanja	685
22.4.2. Teritorij i stanovništvo Istre 1848-1857. godine: promjene.....	686
22.4.3. Ukupno stanovništvo ISTRE 1854. godine	689
22.4.4. Istra 1854. godine: kotarevi, upravne strukture i stanovništvo.....	689
22.5. Naselja i stanovništvo Vojne krajine 1855. godine	693
22.5.1. Izvori i problem istraživanja	693
22.5.2. Ukupno stanovništvo Vojne krajine 1855. godine.....	694
22.5.3. Vojna krajina 1855. godine: regimenti, upravne strukture i stanovništvo.....	694
23. Naselja i stanovništvo Hrvatske 1857. godine.....	707
23.1. Izvori	707
23.1.1. Problem istraživanja naselja i stanovništva 1851-1857. godine	708
23.2. Kronland Kroatien-Slavonien: Hrvatska i Slavonija 1857.	712
23.2.1. Izvori	712
23.2.2. Upravne i teritorijalne i demografske promjene 1846-57. godine.....	713
23.3. Kronland Kroatien-Slavonien 1857.....	715
23.3.1. Struktura stanovništva u županijama i gradovima 1857. godine.....	717
23.4. Struktura stanovništva županija i kotareva 1857. godine	731
23.4.1. Struktura stanovništva Zagrebačke županije 1857. godine.....	731

23.4.2. Struktura stanovništva u kotarevima Zagrebačke županije 1857. godine	734
23.5. Naselja i stanovništvo Hrvatsko-slavonske Vojne krajine 1857. godine	747
23.5.1. Upravne i teritorijalne i demografske promjene 1851-57. godine	748
23.6. Kroatien-Slavonien Militär Gränze 1857.....	750
23.6.1. Struktura stanovništva u Regimentima 1857. godine	752
23.7. Naselja i struktura stanovništva Dalmacije 1857. godine.....	768
23.7.1. Izvori i problem istraživanja.....	768
23.7.2. Upravne i teritorijalne i demografske promjene 1848-57. godine	770
23.8. Struktura stanovništva u Dalmaciji 1857. godine	772
23.8.1. Dalmacija ukupno 1857. godine	772
23.8.2. Naselja i struktura stanovništva u OKRUZIMA 1857. godine	775
23.9. Komparacije i kvantitativni podaci - zaključne tabele.....	786
23.9.1. Hrvatske i slavonske županije od 1750. do 1857. godine	786
23.9.2. Stanovništvo hrvatske i slavonske Vojne krajine 1802-1857. godine	788
23.9.3. Slavonska Vojna krajina 1846-1857. godine: prirast/pad stanovništva.....	790
23.9.4. Gubici/pad broja stanovništva u Provincijalu.....	791
23.9.5. Gubici/pad broja stanovništva u Vojnoj krajini	791
23.9.6. Gubici/pad broja stanovništva u Dalmaciji.....	792
23.9.7. Prirodni i mehanički prirast stanovništva u Dalmaciji 1819-1851. godine	793
23.9.8. Naselja i stanovništvo Provincijala 1846. godine.....	795
23.9.9. Naselja i stanovništvo Provincijala 1851. godine.....	795
23.9.10. Naselja i stanovništvo Provincijala 1857. godine.....	795
23.9.11. Hrvatska i slavonska Vojne krajine 1846. godine	796
23.9.12. Hrvatska i slavonska Vojne krajine 1851. godine	796
23.9.13. Hrvatsko-slavonska vojna krajina 1857. godine	796
23.9.14. Ukupno sve hrvatske pokrajine 1846. godine	797
23.9.15. Ukupno sve hrvatske pokrajine 1851. godine	797
23.9.16. Ukupno sve hrvatske pokrajine 1857. godine	798
23.9.17. Hrvatske pokrajine 1846. godine: naselja i porodice i kuće	798
23.9.18. Hrvatske pokrajine 1851. godine: naselja i porodice i kuće	800
23.9.19. Hrvatske pokrajine 1857. godine: naselja, obitelji i kuće	801
23.9.20. Hrvatske pokrajine 1846. godine: naseljenost stanovništva.....	802
23.9.21. Hrvatske pokrajine 1851. godine: naseljenost stanovništva.....	803
23.9.22. Hrvatske pokrajine 1846. godine: prostorna/teritorijalna gustoća.....	804
23.9.23. Hrvatske pokrajine 1851. godine: prostorna/teritorijalna gustoća.....	805
23.9.24. Stanovništvo hrvatskih pokrajina od 1785/87. do 1857. godine	807
23.9.25. Stanovništvo Provincijala i Vojne krajine od 1785/87. do 1857. godine	808
23.9.26. Komparacija i kvantitativna analiza	809
23.9.27. Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji	811
24. Socijalne i ekonomske strukture stanovništva	815
24.1. Jedan primjer istraživanja demografske i ekonomske povijesti.....	815
24.1.1. O popisima stanovništva u 18. i 19. stoljeću.....	815
24.1.2. Popis stanovništva Distrikta Kutine 1721. i 1728. godine.....	817
24.1.3. Površine kmetskog zemljišnog posjeda (sesije)	818
24.1.4. Distrikt Kutina u prvoj polovici 18. stoljeća	819
24.1.5. Ekonomske i socijalne razlike među kmetovima	820
24.1.6. O broju porodica i obitelji	820
24.1.7. Povijesni izvori iz demografije u 18. stoljeću	821
24.2. Poimenični popis stanovništva Distrikta Kutine 1721. godine.....	822
24.2.1. Trgovište Kutina - Opidum Kutina 1721. godine	822
24.2.2. Selo Repušnica – pagus Repusnicza 1721. godine.....	827
24.2.3. Selo Husain – pagus Hussain 1721. godine.....	831
24.2.4. Selo Ilova – pagus Illova 1721. godine.....	833
24.3. Distrikt Kutina 1721 godine: komparacije i kvantitativni podaci	836
24.3.1. Popis stanovništva Distrikta Kutine 1721. godine: stanovništvo	836

24.3.2. Popis stanovništva Distrikta Kutine 1721. godine: Privreda	836
24.4. Poimenični popis stanovništva Distrikta Kutine 1728. godine.....	837
24.4.1. Selo Zbjegovača – Pagus Zbegovacha 1728. godine	837
24.4.2. Selo Ilova – pagus Illova 1728. godine.....	839
24.4.3. Selo Husain – pagus Huszain 1728. godine.....	843
24.4.4. Selo Repušnica – pagus Repussnicza 1728. godine	847
24.4.5. Trgovište Kutina – Oppidum Kutina 1728. godine	850
24.5. Distrikt Kutina 1721-1736. godine: komparacije i kvantitativni podaci	856
24.5.1. Distrikt Kutina 1721-1736. godine: stanovništvo	856
24.5.2. Distrikt Kutina 1721-1736. godine: privreda	858
24.6. Distrikt Kutina 1781/82. godine: komparacije i kvantitativni podaci	859
25. stanovništvo dominija sisak 1750. godine.....	862
25.1. Istraživanje demografske i ekonomske povijesti.....	862
25.2. Popis stanovništva i privrede Dominija Sisak 1750. godine	863
25.2.1. Popisni podaci i popisna tabela.....	863
25.2.2. Površine kmetskog zemljišnog posjeda (sesije)	865
25.2.3. Trgovište i Dominij Sisak do sredine 18. stoljeća.....	866
25.2.4. Ekonomske i socijalne razlike među kmetovima	867
25.3. Stanovništvo i privreda trgovišta Sisak 1750. godine.....	867
25.3.1. Poimenični popis stanovništva trgovišta Sisak 1750. godine.....	867
25.4. Dominij Sisak 1750. godine: broj porodica, obitelji i stanovnika.....	879
26. Etničke strukture u Habsburškoj monarhiji	881
26.1. Predgovor	881
26.2. Ideologija Ilirskog pokreta (1835-1848. godine).....	881
26.3. Etnička identifikacija u prvoj polovici 19. stoljeća.....	882
26.3.1. Metode i područja istraživanja etničke identifikacije stanovništva	882
26.3.2. Znanstveni modeli	883
26.4. Etnička identifikacija do 1846. godine.....	884
26.4.1. Narodnost je prije svega predmet znanstvenog istraživanja	884
26.5. Statistika narodnosti krajem 18. i početkom 19. stoljeća	886
26.6. Statistika narodnosti tridesetih godina 19. stoljeća	890
26.7. Preokret u istraživanju etničkih struktura: prema jeziku i kulturi	898
26.8. Europa: narodne i jezične granice i jezične zajednice	899
26.9. Statistika narodnosti u jezičnim kartama (Sprachenkarte)	901
26.10. Popisi stanovništva i etničke strukture 1846. i 1851. godine.....	907
26.11. Zaključak	911
27. IZVORI I LITERATURA	913
28. KAZALO IMENA	922

20. NASELJA I STANOVNIŠTVO HRVATSKE 1846. GODINE

20.1. Izvori

I za ovo razdoblje postoje više izvora na osnovu kojih možemo upoznati i prezentirati stanovništvo Hrvatske 1841-1846. godine. To su (1) razne edicije, (2) autorske knjige, nastale na temelju izvorne građe iz tog razdoblja, koje sadrže statističke i mnoge druge podatke o životu stanovništva, (3) raznovrsna arhivska građa i 4) statistička jezična/etnička i konfesionalna anketa koja se 1846. godine provela na prostoru Habsburške monarhije.

Upoznajmo najosnovnije izvore koje sadrže podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajina 1846. godine.

Razne edicije - enciklopedije, leksikoni, časopisi:

- 1) *Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie* (1818-1868)
- 2) *Allgemeine Geographische und Statistische Ephemeriden* (1820-1841)
- 3) *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* (1825-1868)
- 4) *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller österreichischen Staaten* (1846-1854)
- 5) *Almanacco della Dalmazia per l' anno 1836, 1837. i 1838.*
- 6) *Annalen der Erd-, Völker- und Staatenkunde* (1825-1845)
- 7) *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* (1823-1841)
- 8) *Archiv für Welt-Erde- und Staatenkunde* (1820-1841)
- 9) *A New Universal Gazetteer, Or Geographical Dictionary* (1825-1850)
- 10) *Commercial Statistics* (1843-1850. sv. I-IV)
- 11) *Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln* (1829)
- 12) *Das Weltall, Ein Geographisch-statistisch-naturhistorisches Handwörterbuch* (1828-1831)
- 13) *Die Gegenwart. Eine encyclopädische Darstellung der neuesten Zeitsgeschichte für alle Stände* (1845-49. sv. I-III)
- 14) *Genealogisch-historisch-statistischer Almanach* (1825-1840)
- 15) *Hof- und Staats- Handbuch des oesterreichischen Kaiserstaates* (1825-1850)
- 16) *Kirchliche Statistik* (1825-1850)
- 17) *Manuale provinciale della Dalmazia per gli anni 1844, 1845, 1846, 1847, 1848*, Zadar
- 18) *Militär Geographie* (1830-1857)
- 19) *Mittheilungen aus dem Gebiet der Statistik* (1850-1870)
- 20) *Neueste Conversations-Lexicon oder allgemeine deutsche Real-Enciklopädie* (1825-1836)
- 21) *Oesterreichische National-Encyclopädie des österreichischen Kaiserthumes* (I-VI, 1835-37)
- 22) *Schematismo dell' imperiale regio governo della Dalmazia per l' anno 1840-1843*, Zadar
- 23) *Staats-Lexikon oder Encyclopädie der Staatswissenschaften* (1834-1866)
- 24) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie* (1828-1857)
- 25) *Uebersichts-Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Wien 1850
- 26) *Versuch einer Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln* (1828)
- 27) *Berghaus, Allgemeine Länder- und Völkerkunde* (sv. I-VI 1837-1846)
- 28) *Berghaus, Annalen der Erd-, Völkrt- und Staatenkunde* (1830-1841)
- 29) *F. Carrara, La Dalmazia descritta dal professore dottor Francesco Carrara*, Zadar 1846.
- 30) *F. Carrara, Dalmacija kako ju je opisao profesor doktor Frane Carrara*, Split 2006.
- 31) *E. Fényes, Magyarország leirása*, sv. I-II, Pesten 1847.
- 32) *E. Fényes, Az ausztriai birodalom statistikája, és földrajzi leirása*, sv. I-II, Pest 1857.
- 33) *E. Fényes, Magyarország geographiai szótára*, sv. I-IV, Pesten 1851.
- 34) *E. Fényes, Magyarország Statistikája*, sv. I-II, Pesten 1842-43.
- 35) *A. Fényes, Statistik des Königreich Ungarn*, sv. I-II, Pesth 1843-44.
- 36) *Galletti, Allgemeine Weltkunde oder geographisch-statistisch-historische Uebersicht aller Länder* (1835. i 1840. i 1845. i 1850)
- 37) *Gräffer, Geographisch-statistisches Handwörterbuch österreichischen Kaiserthumes* (1827)

- 38) J. Hain, *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien 1852-53.
 39) Hassel, *Genealogisch-historisch-statistischer Almanach* (1824-40)
 40) Lassú, *Az Austriai Birodalomak, Statistikai, geographikai es Historici Leirása* (1829)
 41) F. Petter, *Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen*, sv. I-II, Gotha 1857.
 42) Stein, *Geographisches Zeitungs-Post Lexicon* (1825-36)
 43) *Zagrabiense calendarium (Schematismus Cleri Dioecesis Zagrabiensis) Almae Dioceses in Croatia et Slavonia*, 1840, 1842, 1843, 1844, 1845, 1846. i 1847.

Knjige autora o popisima stanovništva iz tog razdoblja:

Anonim (1849); **Balbi** (1834. i 1835. sv. I-II i 1842); **Becher** (1841, 1843, 1844. i 1846); **Berghaus** (1836. i 1839. i 1842. i 1845. i 1847, sv. I-VII); **Bernhardi** (1844-49); **Bernoulli** (1840, 1841. i 1849); **Blanc** (1833-58. sv. I-III); **Brachelli** (1853. i 1867); **Carrara** (1846); **Chownitz** (1851); **Cobden** (1850); **Czoernig** (1855-57. sv. I-III); **Daniel** (1866-68. sv. I-IV); **Fényes** (1839. i 1842-43. i 1843-1844. i 1847. sv. I-II i 1851. sv. I-IV); **Franz Petter** (1841. sv. I-IV, 1857. sv. I-II); **Fränzl** (1838-41. sv. I-III); **Galletti** (1835. i 1840. i 1845. i 1850); **Hassel** (*Almanach* 1824-45); **Hain** (1852-53. sv. I-II); **Hoffmann** (1834-1837. sv. I-VII); **Keleti** (1860, 1865, 1869. i 1870); **Klenner** (1833); **Kozličić – Bralić** (2012); **Malchus** (1832. i 1833. sv. I-II); **Normann** (1833); **Pál Magda** (1832. i 1834); **Meynert** (1851. i 1853); **Nagy** (1828. i 1829); **Reden** (1841-44. sv. I-II, 1851. sv. I-II, 1853, 1854. i 1856); **Riedwald** (1856); **Rudtorffer** (1839); **Sartori** (1830); **Schmidl** (1839. i 1840. i 1841. i 1842. i 1843. i 1857); **Schmitt** (1854. i 1860); **Schnabel** (1833. vol. I-II i 1841. vol. I-II); **Schubert** (1835-1839, sv. I-IV, 1842. i 1845. i 1848); **Sommer** (1839); **Springer** (1840. sv. I-II); **Stein** (1833-34. sv. I-III i 1852); **Szendró** (1830-1840); **Šafařík** (1842. i 1846. i 1849); **Thiele** (1833. sv. I-IV); **Ungewitter** (1848, 1852, 1856. i 1858-59. sv. I-II); **Volger** (1830, 1833. sv. I-II, 1836. sv. I-II)

Arhivska građa:

Razne konskripcije od početka do sredine 19. stoljeća, napose konskripcije iz 1824/25. i 1827/28. i 1830/31. i 1834/35. i 1837. i 1843. i 1846. i 1848. i 1850. i 1851. i 1855/56. i 1857. godine; Komorski popisi i Poime-nični popisi stanovništva; Urbari i urbarijalna regulacija od 1774/84. do 1848. godine; Katastar krajem 18. (josefinski Katastar) i Katastar iz 19. stoljeća; Matične knjige rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba; Schematismus cleri i Zagrabiense Calendarium, koje izlaze svake godine; Porezne knjige; Popisi feudalaca; Popisi plemića; Popisi kuće-gazda na selu i u gradu; mnogi fondovi u domaćim i stranim arhivima, napose fondovi hrvatskih i slavonskih županija u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, ali i mnogi drugi fondovi iz tog razdoblja koji se nalaze u tom Arhivu. Ti dokumenti i upisne tabele tih popisa stanovništva donose sjajne statističke podatke o naseljima i stanovništvu.

20.1.1. Problem istraživanja naselja i stanovništva 1841-1846. godine

Kako je rečeno, Anonim (1849), A. Balbi, S. Becher, H. Berghaus, K. Bernhardi, E. Fényes, F. Petter, J. Hain, V. Prasch, K. F. V. Hoffmann, H. Meynert, F. Reden, A. A. Schmidl, J. G. Sommer, J. Springer, D. Stein, F. H. Ungewitter i mnogi drugi autori u svojim knjigama, a napose godišnjak *Tafeln zur Statistik*, kao i *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten*, donose brojne statističke podatke iz razdoblja od 1830/31. godine dalje. U tim djelima i za razdoblje 1841-46. godine postoji neke razlike u prezentaciji statističkih podataka o stanovništvu. No, i sada je pitanje od kojih izvora ti autori vade podatke i za koju godinu ih donose. Pa ipak, ponavljam, to su sjajni izvori, jer donose brojne podatke o svim pojavama iz života naroda u Habsburškoj monarhiji u cjelini.

Posebno su, i za ovo razdoblje, pouzdani brojni statistički podaci (napose za Vojnu krajinu, Dalmaciju i Istru) koje donosi *Tafeln zur Statistik*. Od početka izlaženja tog godišnjaka, koji izdaje centralni statistički ured u Beču, prema projektu bečke vlade, nastaje, kako je rečeno, posve novo razdoblje u prezentaciji statističkih podataka o svim područjima života stanovništva i naroda i države u cjelini. Preko tog godišnjaka može se i za ovo razdoblje upoznati brojne svjetovne statističke institucije i organizacija prikupljanja i obrade i prezentacije statistike i svih statističkih podataka. Od 1828. i napose od 1830. godine dalje, *Tafeln zur Statistik* svake godine donosi važne statističke podatke za sve narode u toj Monarhiji: o površinama, stanovništvu, o broju rođenih i umrlih osoba, o privredi i produktivnostima,

o bolestima i bolnicama, o školstvu itd. Zato, ponavljam i ovdje, taj godišnjak, od 1828. do 1870. godine, postaje važni izvor za demografska istraživanja, ali i za druge teme vezane uz život stanovništva.

Iz razdoblja od 1841. do 1846. godine za Vojnu krajinu i Dalmaciju i Istru *Tafeln zur Statistik* je dragocjeni izvor svih statističkih podataka. A za civilnu Hrvatsku i Slavoniju te podatke i sada valja koristiti s oprezom. Za broj stanovnika može nam i sada poslužiti: *Schematismus Cleri Dioecensis Zagrabienensis*, koji izlazi svake godine i donosi broj stanovnika prema vjerskoj pripadnosti, i to svih naselja, čak i najmanjih. Uz to, 1846. godine obavljena je jezična/etnička i konfesionalna anketa (u popisu stanovništva) na cjelokupnom području Habsburške monarhije, pa dakle i na području hrvatskih zemalja. O tome donose sjajne podatke J. Hain (sv. I-II, Wien 1852-53) i E. Fényes (sv. I-II, Pesten 1847). A u tom razdoblju nastaju i brojne sjajne jezične/etničke karte.

Popisna tabela konskripcije hrvatskih županija 1837. i 1843. godine sadrže ove rubrike:

- a) broj naselja u županijama, broj gradova, trgovišta, sela i predija;
- b) broj kuća i porodica (to su veoma važni podaci za demografska istraživanja);
- c) klasifikaciju muške populacije: broj uglednika, građana, sluga, seljaka, inkvilina i sinova;
- d) broj žena ukupno (ne navode njihovu klasifikaciju kao kod muške populacije);
- e) ukupni broj stanovnika svih naselja i županija i pokrajina;
- f) dobnu strukturu: broj djece od 1-16 godine, odraslih od 17-40 godina i iznad 40 godina;
- g) broj oženjenih i neoženjenih muškaraca (ti su podaci, o oženjenim muškarcima, veoma važni za upoznavanje broja obitelji u svim naseljima i uopće u svim županijama i pokrajinama);
- h) vjersku pripadnost (Katolika, Protestanata i Židova);
- i) broj iseljenika i doseljenika i stanaca;
- j) broj umrlih i rođenih osoba u godini kada se vrše ti popisi stanovništva.

Upoznajmo najvažnije izvore koji sadrže statističke podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajini 1841-46. godine. To su ovi izvori/knjige:

- a) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie*, Wien od 1841. do 1846. godine.
 - a. I sada su u tim godišnjacima objavljavani brojni statistički podaci o svim pokrajinama i krunovinama u Habsburškoj monarhiji, pa tako i o hrvatskim pokrajinama, napose za Dalmaciju i Istru i Vojnu krajinu. Ti statistički podaci (o stanovništvu, privredi, školstvu, zdravstvu, novčarskim institucijama itd.) svjedoče da su se i tada, kao i prije i kasnije, prikupljale sve te korisne vrijednosti.
- b) *Uebersichts-Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Wien 1850
- c) **J. Hain**, *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien 1852-53.
- d) **E. Fényes**, *Magyarország leirása*, sv. I-II, Pesten 1847.
- e) **E. Fényes**, *Az ausztriai birodalom statistikája, és földrajzi leirása*, sv. I-II, Pest 1857.
- f) **E. Fényes**, *Magyarország geographiai szótára* (I-IV, Pesten 1851)
- g) **E. Fényes**, *Magyarország Statistikája*, sv. I-II, Pesten 1842-43.
- h) **E. Fényes**, *Statistik des Königreich Ungarn*, sv. I-II, Pesth 1843-44.
- i) **F. J. Fras**, *Vollständige Topographie der Karlstädter-Militärgrenze*, Agram 1835.
 - a. U toj knjizi F. J. Fras donosi brojne statističke podatke kao i druge vrijedne podatke o Karlovačkom Generalatu, ali i uopće o hrvatskoj Vojnoj krajini.
 - b. Donosi i broj kuća i stanovništva za većinu naselja u Karlovačkom Generalatu.
- j) **F. Carrara**, *La Dalmazia descritta dal professore dottor Francesco Carrara*, Zadar 1846.
- k) **F. Carrara**, *Dalmacija kako ju je opisao profesor doktor Frane Carrara*, Split 2006.
- l) **Franz Petter**, *Das Königreich Dalmatien*, sv. I-IV: a) *Kreis Zara*; b) *Kreis Spalato*; c) *Kreis Ragusa*; d) *Kreis Cattaro*, Wien 1841.
 - a. Franz Petter je u ta četiri sveska prikazao povijest tih četiriju dalmatinskih Okruga, i pritom donio sjajne statističke podatke o naseljima i stanovništvu.
- m) **Franz Petter**, *Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen*, sv. I-II, Gotha 1857.
- n) **Zagrabienese Calendarium ad Annum communem Jes. Chr. (1838-48)**, *Almae Dioecesis in Croatia et Slavonia, officia et dignitates Dicasteriorum politicorum ac Militarium*.
 - a. Pod naslovom *Zagrabienese Calendarium* objavljuje se, u poglavlju *Schematismus Cleri Dioecensis Zagrabienensis*, od početka 19. stoljeća broj stanovništva, prema vjerskoj pripadnosti: Hrvatske i dio Slavonije i Vojne krajine.

- b. Broj stanovništva se objavljuje prema matičnim knjigama za sva i najmanja naselja u tim pokrajinama. I to prema crkvenom ustrojstvu: slijede stanovništvo župa i svih kapelanija u župama, ali i prema upravnoj i teritorijalnoj strukturi pokrajina.
- c. To su najtemeljitiiji popisi naselja na tom prostoru. Veoma su dragocjeni ti podaci o stanovništvu, ali ih svakako valja usporediti sa svjetovnim popisima.
- o) *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten. Nach ämtlichen Quellen, den besten vaterländischen Hilfswerken und Original-Manuscripten, von einer Gesellschaft Geographen, Postmännern und Staatsbeamten*, Wien 1845.-1853.
 - a. Taj leksikon izdan je u preko 30 svezaka. Donosi broj kuća i stanovništva svih naselja u pokrajinama Habsburške monarhije, i svih naselja hrvatskih pokrajina.
 - b. Donosi i upravnu i političku strukturu u tim pokrajinama za to razdoblje.
 - c. To je sjajan izvor za demografska istraživanja. Bilo bi veoma korisno izdvojiti sve te podatke o stanovništvu i upravi hrvatskih pokrajina i objaviti u posebnoj knjizi.
- p) *A Dictionary of Geographical, Statistical, and Historical, of the Various Countries, Places, and Principal Natural Objects in the World*, London 1841.-1866.
 - a. Taj „Rječnik“ (Leksikon) izdan je u preko 25 opsežnih svezaka. Donosi broj kuća i stanovništva za većinu naselja, u svim državama svijeta. Veoma je koristan.
- q) **A. A. Schmidl**, *Das Kaiserthum Oesterreich: Das Königreich Dalmatien*, Stuttgart 1842.
 - a. Autor donosi sjajne statističke podatke o naseljima i stanovništvu Dalmacije.
- r) **A. A. Schmidl**, *Das Kaiserthum Oesterreich*, sv. I-III, Stuttgart 1839.-1843.
 - a. U tim knjigama A. A. Schmidla donosi statističke podatke o stanovništvu, ali i druge vrijednosti, o svim pokrajinama Habsburške monarhije. To je nezaobilazno djelo.
- s) **J. Springer**, *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien 1840.-1841.
 - a. U knjigama J. Springer donosi sjajne statističke podatke o stanovništvu svih pokrajina u habsburškoj monarhiji, ali donosi i druge veoma korisne vrijednosti.

20.2. Civilna i vojna Hrvatska 1846. godine

20.2.1. Izvori

Istraživanje naselja i stanovništva Hrvatske i u razdoblju od 1841. do 1846. godine također je dosta zahtjevno i osjetljivo. Prvo, i iz tog razdoblja postoji arhivska građa, no ona je sačuvana ili fragmentarno ili u sumarnim pregledima ili u knjigama brojnih autora, ali i u brojnim tadašnjim časopisima i godišnjacima. Drugo, i tada nastaju neke teritorijalne i upravne promjene. Pa ipak, od 1822. godine dalje daleko su lakša ta istraživanja, prvo, zato jer su sada hrvatske pokrajine uglavnom cjelovite i, dugo, od tada se pojavljuje znatno više izvora.⁴⁵⁵

Najbolji pregled tih upravnih promjena hrvatskih pokrajina daju popisi stanovništva iz 1827/28. i 1830/31. i 1835/36. i 1841/43. i 1845/46. godine. Iz tog razdoblja donio sam popise stanovništva svih hrvatskih pokrajina. To su sjajni izvori za demografska istraživanja.

Ključni izvor za stanovništvo civilne Hrvatske, kao i civilne Slavonije, je E. Fényes (1847, sv. I-II), Hain (1852-53, sv. I-II), *Tafeln zur Statistik 1841-46. godine*, *Schematismus cleri 1842-48. godine*, te više navedenih autorskih knjiga. Godišnjak *Tafeln zur Statistik 1841-46. godine* donosi brojne sjajne statističke podatke o Vojnoj krajini i Dalmaciji i Istri. To je vjerodostojan izvor. Podatke o stanovništvu koje taj godišnjak donosi za civilnu Hrvatsku sada su vjerodostojniji. Pa ipak, i za ovo razdoblje, kad je riječ o civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji, moramo se poslužiti i drugim izvorima, napose djelima E. Fényesa i J. Haina.

Kako smo upoznali, od 1831. do 1836. godine nalazimo pad broja stanovništva, napose za slavonsku Vojnu krajinu, ili veoma slab prirodni prirast broja stanovništva za hrvatsku Vojnu krajinu, ali tek

⁴⁵⁵ **Izvori za civilnu i vojnu Hrvatsku:** *Tafeln zur Statistik* (1841-1846); Fényes (1842-43. i 1847); Hain (1852-53); **Franz Petter** (1841. i 1857); **Schmidl** (1839-1843. sv. I-III); **Becher** (1841. i 1846.); **Springer** (1840-1841. sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841.-1866); *Schematismus Cleri Dioecensis Zagabiensis 1840-48.*

od 1836. godine. Zbog pada broja stanovništva od 1831. do 1833. godine, na području Vojne krajine u čitavom desetljeću od 1831. do 1840. godine stanovništvo stagnira: broj stanovnika se bitno ne mijenja. Kako sam naveo, uzrok tome je pojava kolere, koja se na čitavom području Habsburške monarhije, a napose na području zemalja ugarske krune, pojavila početkom tog desetljeća. Sigurno je da se pojavila na području Vojne krajine, što svjedoči i pad broja stanovništva, ali se pojavila i na području hrvatskog i slavonskog Provincijala.

Za Vojnu krajinu imamo podatke o broju rođene djece i umrlih osoba (svih uzrasta pučanstva) za svaku godinu, tako da možemo pratiti prirodni prirast stanovništva u većini naselja. Te podatke nemamo za civilnu Hrvatsku i Slavoniju. Zbog pojave kolere koja je harala 1831/33. godine, kao i drugih epidemija i mnogih bolesti, ali i zbog slabe produktivnosti poljoprivrede i gladi, stanovništvo je na području Vojne krajine tek 1836. godine doseglo broj stanovnika iz 1830/31. godine. No, posljedice su se osjetile sve do 1846. godine.

Nema sumnje da je tako bilo i na području civilne Hrvatske i Slavonije. O tome svjedoče dokumenti. Prvo, o tome svjedoče *Schematismus cleri* koje izlaze svake godine na temelju matičnih knjiga rođenih i umrlih osoba i dakako same te matične knjige. Prema tim izvorima, koje donose podatke o broju stanovnika za sva naselja, čak i najmanja naselja, vidimo da je broj stanovnika, iz godine u godinu, ili isti ili u opadanju. U drugom i trećem tomu ove knjige donosim broj stanovnika za sva naselja iz 1828. i 1830. i 1835. i 1842. i 1851. godine. Tako da možemo pratiti prirast i pad broja stanovništva u tim naseljima. U razdoblju od 1831. do 1846. godine stanovništvo u tim naseljima ili slabo napreduje ili stagnira, a neka naselja i nestaju.

Prema tome, kad je riječ o civilnoj Hrvatskoj, kao i civilnoj Slavoniji, iz svih navedenih razloga, broj stanovnika se u tim pokrajinama od 1831. do 1846. godine nije bitno promijenio. Promatrajući općenito, u tom je razdoblju u svim hrvatskim pokrajinama, i u Provincijalu i u Vojnoj krajini, pa čak i u Dalmaciji, došlo do usporenog prirasta broja stanovništva.

Civilna i vojna Hrvatska (Königreich Kroatien), s Ugarskim Primorjem (Maritim), 1846. godine ukupno ima 446,7 austrijskih milja² ili 460,5 geografskih milja² ili 25.706,0 kilometara², 13 gradova, 6 vojnih komuniteta, 28 trgovišta, 3.257 sela, ukupno 3.304 naselje, 145.576 kuća, 149.316 porodicu i 1.167.566 stanovnika.⁴⁵⁶

UKUPNO: Civilna i vojna Hrvatska, s Ugarskim Primorjem, 1846. godine ima:

- a) *površina*: 446,7 austrijskih milja² ili 25.706,0 kilometra²;
- b) *naselja*: 13 gradova, 6 vojnih komuniteta, 28 trgovišta, 3.257 sela; ukupno 3.304 naselje;
- c) *broj kuća i porodica*: 145.576 kuća i 149.316 porodice;
- d) *broj stanovnika*: 1846. godine **ukupno ima 1.167.566 stanovnika.**
- e) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.613,76 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 45,42 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 8,02 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 7,82 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 353,38 stanovnika.

20.2.2. Civilna Hrvatska (Provincijal) 1846. godine

Civilna Hrvatska 1846. godine,⁴⁵⁷ bez Primorja (Ung. Litorale), ima 164,9 austrijskih milja² ili 9.489,4 kilometara², 5 gradova, 14 trgovišta, 1.963 sela, ukupno dakle ima 1.982 naselja, 90.600 kuća i oko 93.500 porodica i **ukupno ima 560.616 stanovnika.**⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810.), Klenner (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1846.).

⁴⁵⁷ *Tafeln zur Statistik* 1841-1846; Fényes (1847); Hain (1852-53); Schmidl (1839-1843. sv. I-III); Becher (1841. i 1846.); Springer (1840-1841. sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841.-1866); *Schematismus Cleri Dioecensis Zagradiensis 1841-1848; popisi stanovništva* Zagrebačke županija 1837. i 1843. godine.

⁴⁵⁸ Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810.); Klenner (1833.) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1841.).

Prema popisu stanovništva 1827/28. godine, prema tom najtemeljitijem popisu naselja i stanovništva u prvoj polovini 19. stoljeća, civilna Hrvatska, bez Primorja, ima 5 gradova, 14 trgovišta, 1.963 sela i 890 zaselaka, ukupno ima 2.872 naselja, 70.960 kuća i 536.820 stanovnika. Taj popis iz 1827/28. godine navodi 890 naselja više (donosi broj svih naselja, i najmanjih, od svega desetak stanovnika). Prema tim izvorima, u civilnoj Hrvatskoj od 1828/31. do 1846. godine nije došlo do značajnijeg prirasta broja stanovništva.

UKUPNO: Civilna Hrvatska s Primorjem (Ungar. Litorale) 1846. godine ima:

- a) *površina*: 171,1 austrijsku milju² ili 9.846,2 kilometra²;
- b) *naselja*: 7 gradova, 17 trgovišta, 2.001 selo; ukupno ima 2.025 naselja;
- c) *naselja prema konskripciji iz 1827/28. godine*: civilna Hrvatska ima 2.872 naselja;
- d) *broj kuća i porodica*: 97.900 kuća i oko 101.000 porodica;
- e) **UKUPNO** - civilna Hrvatska 1846. godine **ukupno ima 620.596 stanovnika**.
- f) *Broj i postotak stanovništva u gradovima i na selu*:
 - a. Gradovi: Zagreb ima 14.991, Karlovac ima 5.066, Varaždin ima 4.298, Koprivnica ima 4.298, Križevci imaju 3.100, Rijeka ima 8.982 i Bakar 2.300 stanovnika.
 - b. Ukupno tih sedam gradova imaju: 47.876 stanovnika.
 - c. *Građanstva* (stanovnika u tim gradovima) ima 47.876 ili 7,71%, a *stanovnika na sela* (kmetova različitih imovinskih i posjedovnih stanja) ima 572.720 ili 92,29%.
- g) *Socijalne strukture stanovništva pučkoga porijekla*:
 - a. puk – ima 538.765 stanovnika pučkoga porijekla;
 - b. plemstvo – ima 32.155 stanovnika plemićkog porijekla;
 - c. građanstvo – ima 7 gradova i u njima 47.876 stanovnika;
 - d. kler – ima 1.800 svećenstva;
- h) *Vjerske strukture pučanstva*:
 - a. Rimokatolika (Római kath.) ima 532.556 stanovnika pučkoga porijekla;
 - b. Grkokatolika (Görög kath.) ima 317;
 - c. Grčko-istočnih vjernika (Görög n. ó hitü, Pravoslavnih) ima 4.343;
 - d. Protestanata ima 148 (Agostai i Helvetiai);
 - e. Židova (Zsidó) ima 1.401.
- i) *Jezične/etničke strukture pučanstva*:
 - a. Hrvata (Horvát) pučkoga porijekla ima 531.729;
 - b. Mađara (Magyar) ima 61;
 - c. Nijemaca (Német) ima 1.231;
 - d. Srba (Rác) ima 4.343;
 - e. Židova (Zsidó) ima 1.401.
- j) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 3.627,10 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 63,03 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 6,34 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 6,14 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 306,47 stanovnika.

Hrvatsko Primorje (Maritim, Ungar. Litorale, Ugarsko Primorje) 1846. godine ima 6,2 austrijske milje² ili 356,78 kilometara², 2 grada, 3 trgovišta, 38 sela, ukupno 43 naselja, 7.300 kuća i oko 7.500 porodica i 48.498 stanovništva.

- a) *Socijalne strukture stanovništva* - E. Fényes, na temelju tadašnjih izvora, donosi ove podatke o stanovništvu Hrvatskog Primorja iz 1846. godine:⁴⁵⁹
 - a. puk – Primorje ima 48.498 stanovnika pučkoga porijekla;
 - b. plemstvo – ima 150 stanovnika plemićkog porijekla;
 - c. građanstvo – grad Rijeka ima 8.982 i Bakar 2.300 stanovnika;
 - d. kler – tom broju valja dodati oko 50 svećenstva (klera).

⁴⁵⁹ Fényes (1847, str. 21, 39); *Tafeln zur Statistik 1846; Zagrabiense Calendarium 1841-46.*

- b) UKUPNO – Hrvatsko Primorje 1846. godine ima 59.980 stanovnika.
- c) *Prema konskripciji iz 1827/28. godine*, to Primorje ima 2 grada, 3 trgovište, 38 sela, 20 zaselaka, ukupno 63 naselja, 6.695 kuća i 38.016 stanovnika.
- d) *Odnos grada i sela*: građanstva (šira okolica grada Rijeke i Bakra) ima 11.282 ili 18,81%, a pučanstva na selu ima 48.498 ili 80,86%.
- e) *Vjerske strukture pučanstva*: to Primorje, prema Fényesu,⁴⁶⁰ tada ima:
- Rimokatolika (Római kath.) ima 48.308 stanovnika pučkog porijekla;
 - Protestanata ima 61 (11 Agostai i 50 Helvetiai);
 - Grčko-istočnih vjernika (Görög n. ó hitü, Pravoslavnih) ima 23;
 - Židova (Zsidó) ima 106.
- f) *Jezične/etničke strukture pučanstva*: to Primorje, prema Fényesu, tada ima:⁴⁶¹
- Hrvata (Horvát) pučkoga porijekla ima 48.308;
 - Mađara (Magyar) 61;
 - Srba (Rác) ima 23;
 - Židova (Zsidó) ima 106.
- g) *Naseljenost i gustoća stanovništva*: U Primorju na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 9.674,19 stanovnika; na jednom kilometru² prosječno živi 168,11 stanovnika; na jednu kuću prosječno dolazi 8,22 stanovnika; na jednu porodicu prosječno dolazi 7,99 stanovnika; na jedno naselje prosječno dolazi 1.394,88 stanovnika.

CIVILNA HRVATSKA – županije:

- a) **Zagrebačka županija** 1846. godine ima 103,3 austrijske milje² ili 5.944,5 kilometara², 2 slobodna kraljevska grada, 8 trgovišta, 1.259 sela, 100 zaselaka, ukupno ima 1.369 naselja, 47.300 kuća, oko 48.500 porodica i 286.733 stanovnika pučkog porijekla.⁴⁶²
- a. *Socijalne strukture stanovništva* - E. Fényes, na temelju tadašnjih izvora, donosi ove podatke o stanovništvu Zagrebačke županije iz 1846. godine:
- puk - ta županija ima 286.733 stanovnika pučkoga porijekla;
 - plemstvo - ima 20.104 stanovnika plemićkog porijekla;
 - građanstvo - grad Zagreb ima 14.991, a Karlovac 5.066 stanovnika;⁴⁶³
 - kler - tom broju valja dodati oko 750 svećenstva (klera).
- b) UKUPNO – **Zagrebačka županija 1846. godine ima 327.644 stanovnika.**
- c. *Prema konskripciji iz 1827/28. godine*, Zagrebačka županija ima 2 grada, 8 trgovišta, 1.259 sela, 428 zaselaka, ukupno 1.697 naselja i 299.878 stanovnika. Ta konskripcija iz 1827/28. godine navodi 431 naselje više, ali i broj stanovnika u svim naseljima.
- d. *Odnos grada i sela*: građanstva (stanovnika grada Zagreba i Karlovca) ima 20.057 ili 6,12%, a pučanstva na selu ima 286.7433 ili 87,51%.
- e. *Vjerske strukture pučanstva*: Zagrebačka županija, prema Fényesu,⁴⁶⁴ tada ima:
- Rimokatolika (Római kath.) ima 283.480 stanovnika pučkoga porijekla;
 - Grkokatolika (Görög kath.) ima 134;
 - Protestanata ima 87 (64 Agostai i 23 Helvetiai);
 - Grko-istočnih vjernika (Görög n. ó hitü, Pravoslavnih) ima 2.572;
 - Židova (Zsidó) ima 460.
- f. *Jezične/etničke strukture pučanstva*: ta županija, prema Fényesu,⁴⁶⁵ tada ima:
- Hrvata (Horvát) pučkoga porijekla ima 282.470;
 - Nijemaca (Német) ima 1.231;

⁴⁶⁰ Fényes (1847, str. 36); *Tafeln zur Statistik* 1846; *Zagrabiense Calendarium* 1841-46.

⁴⁶¹ Fényes (1847, str. 28-29); *Tafeln zur Statistik* 1846; *Zagrabiense Calendarium* 1841-46.

⁴⁶² *Tafeln zur Statistik* za Zagrebačku županiju 1846. godine donosi ovaj broj stanovnika: 295.140. No, ti podaci pokazuju pad broj stanovnika u toj županiji. Kako je rečeno, u drugom i trećem tomu ove knjige donosim broj stanovnika svih naselja Zagrebačke županije iz 1828. i 1830. i 1835. i 1837. i 1843. godine.

⁴⁶³ Fényes (1847, str. 22 i 39); *Tafeln zur Statistik* 1846; *Zagrabiense Calendarium* 1841-46.

⁴⁶⁴ Fényes (1847, str. 36); *Tafeln zur Statistik* 1846; *Zagrabiense Calendarium* 1841-46.

⁴⁶⁵ Fényes (1847, str. 28-29); *Tafeln zur Statistik* 1846; *Zagrabiense Calendarium* 1841-46.

- iii. Srba (Rác) ima 2.572;
 - iv. Židova (Zsidó) ima 460.
- g. **Naseljenost i gustoća stanovništva:** U županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 3.171,78 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 55,12 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6,93 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,76 stanovnik. Na jedno naselje prosječno dolazi 239,33 stanovnika.⁴⁶⁶
- b) **Varaždinska županija 1846.** godine ima 32,7 austrijskih milja² ili 1.881,8 kilometara², 1 slobodni kraljevski grad, 5 trgovišta, 406 sela, 208 zaselaka, ukupno 620 naselja, 28.360 kuće i 29.500 porodica i 131.898 stanovnika pučkog porijekla.⁴⁶⁷
- a. **Socijalne strukture stanovništva** - E. Fényes, na temelju tadašnjih izvora, donosi ove podatke o stanovništvu Varaždinske županije iz 1846. godine:
- i. puk – ta županija ima 131.898 stanovnika pučkoga porijekla;
 - ii. plemstvo – ima 3.615 stanovnika plemićkog porijekla;
 - iii. građanstvo – grad Varaždin ima 9.139 stanovnika;⁴⁶⁸
 - iv. kler – tom broju valja dodati oko 550 svećenstva (klera).
- b. UKUPNO – **Varaždinska županija 1846. godine ima 145.202 stanovnika.**
- c. **Prema konskripciji iz 1827/28. godine** Varaždinska županija ima 1 grad, 5 trgovišta, 406 sela, 431 zaselak, ukupno 843 naselja, te 155.192 stanovnika.
- d. **Odnos grada i sela:** građanstva (stanovnika grada Varaždina) ima 9.139 ili 6,29%, a pučanstva na selu ima 131.898 ili 90,84%.
- e. **Vjerske strukture pučanstva:** Varaždinska županija, prema Fényesu, tada ima:⁴⁶⁹
- i. Rimokatolika (Római kath.) ima 131.228 stanovnika pučkoga porijekla;
 - ii. Grkokatolika (Görög kath.) ima 0;
 - iii. Protestanata ima 0;
 - iv. Grko-istočnih vjernika (Görög n. ó hitü, Pravoslavnih) ima 0;
 - v. Židova (Zsidó) ima 670.
- f. **Jezične/etničke strukture pučanstva:** ta županija, prema Fényesu, tada ima:⁴⁷⁰
- i. Hrvata (Horvát) pučkoga porijekla ima 131.228 i
 - ii. Židova (Zsidó) ima 670.
- g. **Naseljenost i gustoća stanovništva:** U toj županiji 1846. godine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 4.440,43 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 77,16 stanovnika. To je i sada najveća gustoća stanovništva na hrvatskom prostoru. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,12 stanovnik. Na jednu porodicu prosječno dolazi 4,92 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 234,20 stanovnika.
- c) **Križevačka županija 1846.** godine ima 28,9 austrijskih ili 1.663,1 kilometara², 2 grada, 1 trgovište, 298 sela, 10 zaselaka, ukupno 311 naselja, 14.940 kuća i oko 15.500 porodica i 71.636 stanovnika pučkog porijekla.⁴⁷¹
- a. **Socijalne strukture stanovništva** - E. Fényes, na temelju tadašnjih izvora, donosi ove podatke o stanovništvu Križevačke županije iz 1846. godine:
- i. puk – ta županija ima 71.636 stanovnika pučkoga porijekla;
 - ii. plemstvo – ima 8.286 stanovnika plemićkog porijekla;
 - iii. građanstvo – grad Koprivnica ima 4.298 i Križevci 3.100 stanovnika;⁴⁷²
 - iv. kler – tom broju valja dodati oko 450 svećenstva (klera).

⁴⁶⁶ U drugom i trećem tomu ove knjige donosim broj kuća i porodica i stanovnika za sva naselja u Zagrebačkoj županiji iz 1828. i 1830. i 1834. i 1837. i 1843. godine, kao i za sva naselja drugih hrvatskih županija.

⁴⁶⁷ Fényes (1847, str. 23) *Tafeln zur Statistik 1846; Zagrabiense Calendarium 1841-46.*

⁴⁶⁸ Fényes (1847, str. 23 i 39); *Tafeln zur Statistik 1846; Zagrabiense Calendarium 1841-46.*

⁴⁶⁹ Fényes (1847, str. 36); *Tafeln zur Statistik 1846; Zagrabiense Calendarium 1841-46.*

⁴⁷⁰ Fényes (1847, str. 28-29); *Tafeln zur Statistik 1846; Zagrabiense Calendarium 1841-46.*

⁴⁷¹ Fényes (1847, str. 21); *Tafeln zur Statistik 1846; Zagrabiense Calendarium 1841-46.*

⁴⁷² Fényes (1847, str. 21 i 39); *Tafeln zur Statistik 1846; Zagrabiense Calendarium 1841-46.*

- b. UKUPNO – Križevačka županija 1846. godine ima 87.770 stanovnika.
- c. *Prema konskripciji iz 1827/28. godine* Križevačka županija ima 2 grada, 1 trgovište, 298 sela i 31 zaselak, ukupno dakle 332 naselja i 81.750 stanovnika.
- d. *Odnos grada i sela:* građanstva (stanovnika grada Koprivnice i Križevaca) ima 7.398 ili 8,43%, a pučanstva na selu ima 71.636 ili 81,62%.
- e. *Vjerske strukture pučanstva:* Križevačka županija, prema Fényesu, tada ima:⁴⁷³
- i. Rimokatolika (Római kath.) ima 69.540 stanovnika pučkoga porijekla;
 - ii. Grkokatolika (Görög kath.) ima 183;
 - iii. Protestanata ima 0;
 - iv. Grčko-istočnih vjernika (Görög n. ó hitü, Pravoslavnih) ima 1.748;
 - v. Židova (Zsidó) ima 165.
- f. *Jezične/etničke strukture pučanstva:* ta županija, prema Fényesu, tada ima:⁴⁷⁴
- i. Hrvata (Horvát) pučkoga porijekla ima 69.723;
 - ii. Srba (Rác) ima 1.748;
 - iii. Židova (Zsidó) ima 165.
- g. *Naseljenost i gustoća stanovništva:* U županiji 1841. godine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.854,67 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 49,61 stanovnik. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,52 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 5,32 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 274,09 stanovnika.⁴⁷⁵

⁴⁷³ Fényes (1847, str. 35); *Tafeln zur Statistik* 1846; *Zagrabiense Calendarium* 1841-46.

⁴⁷⁴ Fényes (1847, str. 22-27); *Tafeln zur Statistik* 1846; *Zagrabiense Calendarium* 1841-46.

⁴⁷⁵ *Tafeln zur Statistik* 1841-1846; Fényes (1847); Hain (1852-53); Schmidl (1839-1843, sv. I-III); Becher (1841. i 1846.); Springer (1840-1841, sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841.-1866); *Schematismus Cleri Dioecesis Zagrabensis 1841-1848; popisi stanovništva* Zagrebačke županija 1837. i 1843. godine.

Upoznajmo sve te statističke podatke u slijedećoj tabeli

Tabela br. 333

HRVATSKI PROVINCIJAL: Civilna Hrvatska u popisu stanovništva 1846. godine						
ŽUPANIJE i Primorje	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Zagrebačka županija	2	8	1.259	47.300	48.500	327.644
Varaždinska županija	1	5	406	28.360	29.500	145.202
Križevačka županija	2	1	298	14.940	15.500	87.770
UKUPNO hrvatske županije	5	14	1.963	90.600	93.500	560.616
Primorje (<i>Maritim</i>)	2	3	38	7.300	7.500	59.980
UKUPNO Civilna Hrvatska	7	17	2.001	97.900	101.000	620.596

20.2.3. Hrvatske županije i Primorje od 1750. do 1846. godine

Tabela br. 334

Prirast stanovništva: hrvatske županije i Primorje od 1750. do 1846. godine						
Godina	Zagrebačka županija	Varaždinska županija	Križevačka županija	UKUPNO sve županije	Primorje Ung. Litoral	UKUPNO Hrvatska
1750.	160.478	51.865	37.727	250.070	-	-
1769.	Ukupno civilna Hrvatska i civilna Slavonija 1769. godine					602.000
1773.	182.071	56.969	53.523	292.563	-	-
1782.	163.921	83.978	61.516	309.415	-	-
1787.	187.106	90.916	66.493	344.515	27.951	372.466
1802.	188.343	102.616	61.566	352.525	28.156	380.681
1805.	195.118	108.952	72.760	376.830	13.696	396.830
1815.	212.234	110.609	78.619	401.462	21.500	422.962
1825.	284.517	133.589	86.129	522.375	27.160	531.395
1828.	299.878	155.192	81.750	536.820	38.016	574.836
1831.	300.600	155.700	81.461	537.761	37.946	575.707
1836.	301.500	156.000	82.000	539.500	38.900	578.400
1841.	310.800	142.000	82.500	535.300	44.800	580.100
1846.	327.644	145.202	87.770	560.616	59.980	620.596

U razdoblju od 1787. do 1846. godine prirodni prirast u hrvatskim županijama i Primorju iznosi 248.130 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosi 4.136 stanovnika. U tom razdoblju, od 1787. do 1846. godine, u hrvatskim županijama prirodni prirast iznosi 216.101 stanovnika. Prosječni godišnji prirast u hrvatskim županijama iznosi 3.602 stanovnika. S tim da je u tom razdoblju, od županije do županije, bio različiti ritam prirasta broja stanovništva.

20.2.4. Civilna Hrvatska 1846. godine: vjerske strukture pučanstva

Prema djelu E. Fényesa (1847, str. 21-42):

Tabela br. 335

Hrvatski provincijal 1846. godine: vjerske/konfesionalne strukture pučanstva						
ŽUPANIJE i Primorje	Rimo- katolika	Grko- katolika	Pravo- slavnih	Prote- stanata	Židova	Broj Stanovnika
Zagrebačka županija	283.480	134	2.572	87	460	327.644
Varaždinska županija	131.228	0	0	0	670	145.202
Križevačka županija	69.540	183	1.748	0	165	87.770
UKUPNO hrvatske županije	484.248	317	4.320	87	1.295	560.616
Primorje (<i>Maritim</i>)	48.308	0	23	61	106	59.980
UKUPNO Civilna Hrvatska	532.556	317	4.343	148	1.401	620.596

20.2.5. Civilna Hrvatska 1846. godine: jezične/etničke strukture pučanstva

Prema djelu E. Fényesa (1847, str. 21-42):

Tabela br. 336

Hrvatski provincijal 1846. godine: jezične/etničke strukture pučanstva						
ŽUPANIJE i Primorje	Hrvata Horvát	Srba Rác	Mađara Magyar	Nijemaca Német	Židova Zsidó	Broj Stanovnika
Zagrebačka županija	282.470	2.572	0	1.231	460	327.644
Varaždinska županija	131.228	0	0	0	670	145.202
Križevačka županija	69.723	1.748	0	0	165	87.770
UKUPNO hrvatske županije	483.421	4.320	0	1.231	1.295	560.616
Primorje (<i>Maritim</i>)	48.308	23	61	0	106	59.980
UKUPNO Civilna Hrvatska	531.729	4.343	61	1.231	1.401	620.596

Međutim, J. Hain (1852-53, sv. I-II) donosi nešto drugačije statističke podatke o vjerskoj identifikaciji/strukturi stanovništva, kao i o jezičnoj/etničkoj identifikaciji i strukturi stanovništva u hrvatskom pokrajinama 1846. godine. Ne donosi podatke o tome za civilnu Hrvatsku i civilnu Slavoniju napose, već ukupno za Hrvatsku i Slavoniju. Te statističke podatke donosi i za sve druge hrvatske pokrajine, za Dalmaciju i Vojnu krajinu i Istru.

O djelu J. Haina i njegovim statističkim podacima u posebnom poglavlju.

20.2.6. Vojna Hrvatska (hrvatska Vojna krajina) 1846. godine

Vojna Hrvatska (Militärgrenze, hrvatska Vojna krajina), prema konskripciji iz 1846. godine, ima 275,6 austrijskih milja² ili 288,1 geografsku milju² ili 15.859,8 kilometara², 6 gradova ili 6 vojnih komuniteta (Senj, Karlobag, Petrinja, Kostajnica, Bjelovar i Ivanić), 11 trgovišta, 1.256 sela, ukupno 1.273 naselja, 47.676 kuća,⁴⁷⁶ 48.316 porodicu i **546.970 stanovnika** (283.106 muškaraca i 263.864 žena).

- a) **Stanovništvo vojnih komuniteta i sela:**
 - a. ukupno svi komuniteti imaju 11.513 stanovnika,
 - b. a na selu živi 535.457 stanovnika
- b) **Broj i postotak stanovništva vojnih komuniteta i sela:**
 - a. u vojnim komunitetima žive 11.513 ili 2,10% stanovnika;
 - b. na selu živi 535.457 ili 97,90% stanovnika.
- c) **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:**
 - a. muškaraca ukupno ima 283.106 ili 51,76%, a
 - b. žena ukupno ima 263.864 ili 48,24%.
- d) **Gustoća naseljenosti stanovništva:**
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.984,65 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 34,49 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 11,47 stanovnika;
 - d. na jednu obitelj prosječno dolazio 11,32 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 429,67 stanovnika.

Od toga u Generalatima i Regimentima:

1) **Karlovački Generalat** (Karlsstädter Generalat) 1846. godine ima 163,3 austrijske milje² ili 170,7 geografskih milja² ili 9.397,3 kilometara², te 2 grada ili 2 vojna komuniteta (Senj i Karlobag), 3 trgovišta, 615 sela, ukupno 620 naselja, 23.457 kuća, 23.590 porodica i **277.277 stanovnika** (144.677 muškaraca i 132.600 žena).⁴⁷⁷ – **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:** Muškaraca ima 144.677 ili 52,18%, a žena ima 132.600 ili 47,82%. – **Odnos grada/komuniteta i sela:** građanstva (stanovnika vojnih komuniteta Karlobaga i Senja) ima 3.505 ili 1,26%, a stanovnika na selu 273.772 ili 98,74%. U tom je dakle velikim dijelom seosko stanovništvo. – **Gustoća naseljenosti stanovništva:** Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.697,96 stanovnika. Na jednom kilometru² dolazi 29,51 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 11,82 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 11,75 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 447,22 stanovnika. – Od toga u Regimentima:⁴⁷⁸

- a. **Lički Regiment** (Liccaner Regiment) 1846. godine ima 45,4 austrijske ili 47,5 geografskih milja² ili 2.612,6 kilometara², 1 grad ili 1 vojni komunitet, 103 sela, 6.864 kuće, 6.895 porodica i 73.621 stanovnika (38.469 ili 52,25% muškaraca i 35.152 ili 47,75% žena).
 - i. **Vojni komunitet Karlobag** (Karlobager Komunität) ima 187 kuća, 153 porodice i 646 stanovnika (304 ili 47,06% muškarca i 342 ili 52,94% žena).
 - ii. **Ukupno s vojnim komunitetom Karlobag** (Karlobager Kommunität), **Lički Regiment 1846. godine ima 74.267 stanovnika** (38.773 muškarca i 35.494 žene), te 7.051 kuću i 7.048 porodica.
 - iii. **Odnos grada/komuniteta i sela:** građanstva (stanovnika vojnog komuniteta Karlobag) ima 646 ili 0,87%, a stanovnika sela 73.621 ili 99,13%.
 - iv. **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:** U Ličkom Regimentu ukupno ima 38.773 ili 52,21% muškaraca i 35.494 ili 47,79%.

⁴⁷⁶ Izvori od 1831. godine dalje, za razliku od ranije, ponavljam, donose realniji i pouzdaniji broj kuća i porodica.

⁴⁷⁷ Izvori za površine i naselja: **Lipszky** (1808. i 1810.), **Klenner** (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1841.).

⁴⁷⁸ *Tafeln zur Statistik* 1841-1846; **Fényes** (1842-43, sv. I-II i 1847); **Hain** (1852-53, sve I-II); **Schmidl** (1839-1843, sv. I-III); **Becher** (1841. i 1846.); **Springer** (1840-1841, sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841.-1866); *Schematismus Cleri Dioecensis Zagrabienensis 1841-1848*; *popisi stanovništva* Zagrebačke županija 1837. i 1843. godine; popis stanovništva/anketa u Habsburškoj monarhiji 1846. godine.

- v. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.635,84 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 28,43 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,53 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,54 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 714,11 stanovnika.
- b. **Otočki Regiment** (Ottochaner Regiment) 1846. godine ima 48,4 austrijske ili 50,6 geografskih milja² ili 2.785,2 kilometra², te 1 grad ili 1 vojni komunitet, 1 trgovište, 83 sela, 5.124 kuće i 5.102 porodice i 66.695 stanovnika (34.578 ili 51,84% muškarca i 32.117 ili 48,16% žena).
- i. *Vojni komunitet Senj* (Zengger Komunität) ima 491 kuću, 646 porodica i 2.859 stanovnika (1.518 ili 53,10% muškaraca i 1.341 ili 46,90% žena).
- ii. *Ukupno s vojnim komunitetom Senj* (Zengger Kommunität) 1846. godine **Otočki Regiment ima 69.554 stanovnika** (36.096 muškaraca i 33.458 žena), te 5.615 kuća i 5.748 porodica.
- iii. *Odnos grada/komuniteta i sela*: građanstva (stanovnika vojnog komuniteta Senj) ima 2.859 ili 4,11%, a stanovnika sela 66.695 ili 95,89%.
- iv. *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*: U Otočkom Regimentu ukupno ima 36.096 ili 51,90% muškaraca i 33.458 ili 48,10% žena.
- v. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.437,13 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 24,97 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 12,39 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 12,10 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 818,28 stanovnika.
- c. **Ogulinski Regiment** (Oguliner Regiment) 1846. godine ima 44,0 austrijske ili 46,0 geografskih milja² ili 2.532,0 kilometra², 1 trgovište, 110 sela, 5.883 kuće, 5.859 porodica i **72.023 stanovnika** (37.898 muškarca i 34.125 žena).
- i. *Odnos grada/komuniteta i sela*: građanstva (taj Regiment nema vojnog komuniteta) ima 0 ili 0%, a stanovnika sela 72.023 ili 100%.
- ii. *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*: U Ogulinskom Regimentu ukupno ima 37.898 ili 52,62% muškaraca i 34.125 ili 47,38% žena.
- iii. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.636,89 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 28,45 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 12,24 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 12,29 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 648,86 stanovnika.
- d. **Slunjski Regiment** (Szluniner Regiment) 1846. godine ima 25,5 austrijskih ili 26,6 geografskih milja² ili 1.467,4 kilometra², 1 trgovište, 319 sela, 4.908 kuća, 4.933 porodice i **61.433 stanovnika** (31.910 muškarca i 29.523 žene).
- i. *Odnos grada/komuniteta i sela*: građanstva (taj Regiment nema gradova ni vojnog komuniteta) ima 0 ili 0%, a stanovnika sela 61.433 ili 100%.
- ii. *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*: U Slunjskom Regimentu ukupno ima 31.910 ili 51,94% muškaraca i 29.523 ili 48,06% žena.
- iii. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.409,14 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 41,87 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 12,52 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 12,45 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 191,98 stanovnika.
- 2) **Banski Generalat** (Banal Generalat) prema konskripciji iz 1846. godine ima 47,8 austrijskih milja² ili 50,0 geografskih milja² ili 2.750,7 kilometara², te 2 grada ili 2 vojna komuniteta (Petrinja i Kostajnica), 5 trgovišta, 275 sela, 12.305 kuća, 12.599 porodica i **ukupno 125.968 stanovnika** (64.916 muškaraca i 61.052 žene). - *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*: Muškaraca ima 64.916 ili 51,53%, a žena ima 61.052 ili 48,47%. - *Odnos grada/komuniteta i sela*: građanstva (stanovnika vojnih komuniteta Petrinje i Kostajnice) ima 5.562 ili 4,42%, a stanovnika na selu 120.406 ili 95,58%. I u tom Generalatu veliki postotak stanovništva živi na selu. - *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.635,31 stanovnik. Na jednom kilometru² dolazi 45,79 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,24 stanovnika.

Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,99 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 446,70 stanovnika. - Od toga u Regimentima:⁴⁷⁹

- a. **Prvi Banski Regiment** (Erstes Banal Regiment) 1846. godine ima 24,2 austrijske milje² ili 25,3 geografske milje² ili 1.392,6 kilometra², 1 trgovište, 129 sela, 5.674 kuće, 5.720 porodica i **63.059 stanovnika** (32.579 muškaraca i 30.480 žena).
 - i. **Odnos grada/komuniteta i sela:** građanstva (taj Regiment nema vojnog komuniteta) ima 0 ili 0%, a stanovnika sela 63.059 ili 100%.
 - ii. **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:** U tom Regimentu ukupno ima 32.579 ili 51,66% muškaraca i 30.480 ili 48,34% žena.
 - iii. **Gustoća naseljenosti stanovništva:** Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.605,74 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 45,28 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 11,11 stanovnika. Na jednu porodicu dolazi 11,02 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 485,07 stanovnika.
 - b. **Drugi Banski Regiment** (Zweites Banal Regiment) 1846. godine ima 23,6 austrijskih ili 24,7 geografskih milja² ili 1.358,1 kilometar², 2 grada ili 2 vojna komuniteta, 4 trgovišta, 146 sela, 5.464 kuće, 5.514 porodica i 57.347 stanovnika (29.679 ili 51,75% muškaraca i 27.668 ili 48,25% žena).
 - i. **Vojni komunitet Petrinja** (Petriniaer Komunität) ima 690 kuća, 855 porodica i 3.432 stanovnika (1.690 ili 49,24% muškaraca i 1.742 ili 50,76% žene).
 - ii. **Vojni komunitet Kostajnica** (Kostai. Komunität) ima 477 kuća, 510 porodica i 2.130 stanovnika (968 ili 45,45% muškaraca i 1.162 ili 54,55% žena).
 - iii. **UKUPNO s tim vojnim komunitetima Petrinja i Kostajnica** (Petriniaer, Kostainicer Kommunität) Drugi Banski Regiment ima **62.909 stanovnika** (32.337 muškaraca i 30.572 žene), te 6.631 kuću i 6.879 porodica.
 - iv. **Odnos grada/komuniteta i sela:** građanstva (stanovnika vojnih komuniteta Petrinja i Kostajnica) ima 5.562 ili 8,84%, a stanovnika na području sela ima 57.347 ili 91,16%.
 - v. **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:** U tom Regimentu ukupno ima 32.337 ili 51,40% muškaraca i 30.572 ili 48,60% žena.
 - vi. **Gustoća naseljenosti stanovništva:** Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.665,64 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 46,30 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,49 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,15 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 413,88 stanovnika.
- 3) **Varaždinski Generalat** (Warasdiner Generalat) 1846. godine ima 64,5 austrijskih milja² ili 67,4 geografske milje² ili 3.711,7 kilometara², 2 grada ili 2 Vojna komuniteta (Bjelovar i Ivanić), 3 trgovišta, 366 sela, 11.914 kuću, 12.127 porodica i **143.725 stanovnika** (73.513 muškaraca i 70.212 žena). - **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:** Muškaraca ima 73.513 ili 51,15%, a žena ima 70.212 ili 48,85%. - **Odnos grada/komuniteta i sela:** građanstva (stanovnika vojnih komuniteta Bjelovar i Ivanić) ima 2.446 ili 1,70%, a stanovnika na selu 141.279 ili 98,30%. I u tom Generalatu veliki postotak stanovništva živi na selu. - **Gustoća naseljenosti stanovništva:** Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.228,29 stanovnik. Na jednom kilometru² dolazi 38,72 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 12,06 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 11,85 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 387,40 stanovnika. - Od toga u Regimentima:⁴⁸⁰
- a. **Križevački Regiment** (Kreutz Regiment) 1846. godine ima 28,3 austrijske milje² ili 29,6 geografskih milja² ili 1.628,6 kilometara², 1 grad ili 1 vojni komunitet, te 2 trgovišta, 190 sela, ukupno 193 naselja, 4.660 kuća, 4.751 porodica i 63.623 stanovnika (32.716 ili 51,42% muškarca i 30.907 ili 48,58% žena).
 - i. **Vojni komunitet Ivanić** (Ivanischer Komunität) ima 134 kuće, 149 porodica i 618 stanovnika (328 ili 53,07% muškaraca i 290 ili 46,93% žena).

⁴⁷⁹ Tafeln zur Statistik (1836-1841); Fényes (1842-43, sv. I-II); Fras (1835. i 1850); Dóczy (1830. sv. VIII i IX). *Zagrabiense Calendarium* 1835-42. Broj stanovnika Vojnih komuniteta pridružuje se ukupnom broju Regimenta.

⁴⁸⁰ Tafeln zur Statistik (1836-1841); Fényes (1842-43, sv. I-II); Fras (1835. i 1850); Dóczy (1830. sv. VIII i IX). *Zagrabiense Calendarium* 1835-42. Broj stanovnika Vojnih komuniteta pridružuje se ukupnom broju Regimenta.

- ii. **UKUPNO s vojnim komunitetom** Ivanić (Ivanischer Kommunität) **Križevački Regiment ima 64.241 stanovnika** (33.044 muškarca i 31.197 žena), te 4.794 kuće i 4.900 porodica.
- iii. **Odnos grada/komuniteta i sela:** građanstva (stanovnika vojnog komuniteta Ivanić) ima 618 ili 0,96%, a stanovnika sela 63.623 ili 99,04%.
- iv. **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:** Križevački Regiment ukupno ima 33.044 ili 51,44% muškarca i 31.197 ili 48,56% žena.
- v. **Gustoća naseljenosti stanovništva:** Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.270,0 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 39,45 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 13,79 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 13,52 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 332,85 stanovnika.
- b. **Đurđevački Regiment** (St. Georgen Regiment) 1846. godine ima 36,2 austrijske milje² ili 37,8 geografskih milja² ili 2.083,2 kilometara², 1 grad ili 1 vojni komunitet, 1 trgovište, 176 sela, ukupno 178 naselja, 6.809 kuća, 6.801 porodica i 77.656 stanovnika (39.582 ili 50,97% muškaraca i 38.074 ili 49,03% žena).
- i. **Vojni komunitet Bjelovar** (Bellovarer Komunität) ima 311 kuća, 426 porodica i 1.828 stanovnika (887 ili 48,52% muškaraca i 941 ili 51,48% žena).
- ii. **UKUPNO s vojnim komunitetom** Bjelovar (Bellovarer Kommunität) 1846. godine **Đurđevački Regiment ima 79.484 stanovnika** (40.469 muškaraca i 39.015 žena), te 7.120 kuća i 7.227 porodica.
- iii. **Odnos grada/komuniteta i sela:** građanstva (stanovnika vojnog komuniteta Bjelovar) ima 1.828 ili 2,30%, a stanovnika sela 77.656 ili 97,70%.
- iv. **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:** Đurđevački Regiment ukupno ima 40.469 ili 50,91% muškarca i 39.015 ili 49,09% žena.
- v. **Gustoća naseljenosti stanovništva:** Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.195,69 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 38,15 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 11,16 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,99 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 446,54 stanovnika.

Upoznajmo sve to u slijedećim tabelama.

Tabela br. 337

Hrvatska Vojna krajina prema konskripciji 1846. godine							
Generalati i Regimenti	Grad	Vojni komunit.	Broj trgovišta	Broj sela	Broj kuća	Broj porodica	Broj stanovništva
Karlovački Generalat:	2	2	3	615	23.457	23.590	277.277
1. Lički Regiment				103	6.864	6.895	73.621
<i>Vojni komunitet</i>	1	1		0	187	153	646
2. Otočki Regiment			1	83	5.124	5.102	66.695
<i>Vojni komunitet</i>	1	1		0	491	646	2.859
3. Ogulinski Regiment			1	110	5.883	5.859	72.023
4. Slunjski Regiment			1	319	4.908	4.933	61.433
Banski Generalat:	2	2	5	275	12.305	12.599	125.968
5. I: Banski Regiment			1	129	5.674	5.720	63.059
6. II: Banski Regiment			4	146	5.464	5.514	57.347
<i>Vojni komunitet</i>	1	1		0	690	855	3.432
<i>Vojni komunitet</i>	1	1		0	477	510	2.130
Varaždinski Generalat:	2	2	3	366	11.914	12.127	143.725
7. Križevački Regiment			2	190	4.660	4.751	63.623
<i>Vojni komunitet</i>	1	1		0	134	149	618
8. Đurđevački Regiment			1	176	6.809	6.801	77.656
<i>Vojni komunitet</i>	1	1		0	311	426	1.828
UKUPNO	6	6	11	1.256	47.676	48.316	546.970

Broj porodica skoro posve odgovara broju kuća. To znači da u kućama žive po jedna i rijetko po dvije velike porodice. Ali zato, posve sigurno, ima više obitelji. Broj obitelji znamo ako u dokumentima imamo broj oženjenih muškaraca u pojedinim kućama i u naselju uopće.

Tabela br. 338

Vojna krajina 1846. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
Hrvatska Vojna krajina Generalati i Regimenti		MUŠKARCI		ŽENE		Ukupno stanovnika
		Broj	Postotak	Broj	Postotak	
Karlovački Generalat:		144.677	52,18	132.600	47,82	277.277
1	Lički Regiment	38.469	52,25	35.152	47,75	73.621
	<i>Vojni komunitet</i>	304	47,06	342	52,94	646
2	Otočki Regiment	34.578	51,84	32.117	48,16	66.695
	<i>Vojni komunitet</i>	1.518	53,10	1.341	46,90	2.859
3	Ogulinski Regiment	37.898	52,62	34.125	47,38	72.023
4	Slunjski Regiment	31.910	51,94	29.523	48,06	61.433
Banski Generalat:		64.916	51,53	61.052	48,47	125.968
5	I: Banski Regiment	32.579	51,66	30.480	48,34	63.059
6	II: Banski Regiment	29.679	51,75	27.668	48,25	57.347
	<i>Vojni komuniteti</i>	1.690	49,24	1.742	50,76	3.432
	<i>Vojni komunitet</i>	968	45,45	1.162	54,55	2.130
Varaždinski Generalat:		73.513	51,15	70.212	48,85	143.725
7	Križevački Regiment	32.716	51,42	30.907	48,58	63.623
	<i>Vojni komunitet</i>	328	53,07	290	46,93	618
8	Đurđevački Regiment	39.582	50,97	38.074	49,03	77.656
	<i>Vojni komunitet</i>	887	48,52	941	51,48	1.828
UKUPNO		283.106	51,76	263.864	48,24	546.970

Analiza broja i postotka muškaraca i žena u hrvatskoj Vojnoj krajini, kako vidimo i u toj tabeli, pokazuje da je u svim Regimentima broj muškaraca veći od broja žena, osim u četiri vojna komuniteta. I ovdje ti podaci iznenađuju. Zato, kako je rečeno, jer muškarci podliježu vojnoj obavezi, idu u rat, pogibaju ili su ranjeni. A ipak je i sada u Vojnoj krajini muškaraca više nego žena. Prema dokumentima iz 1841-46. godine, ali i dokumentima iz ranijeg razdoblja, možemo zaključiti slijedeće: tada se u Vojnoj krajini rađa nešto više muške djece nego ženske.⁴⁸¹ No, čini se, prema matičnim knjigama vjenčanih i rođenih i umrlih osoba, da ženska djeca u ranijoj dobi, od jedne do desete godine, i sada više umiru. Osim toga, prema tim istim matičnim knjigama, žene u dobi od 20 do 30 godina, očito uslijed teškog rada i čestog rađanja, u prosjeku nešto više njih umire nego muškarci u toj dobi. U svakom slučaju, kako je rečeno, žene su bile opterećene poslom u polju i u kući, na njoj je ležala i briga oko djece. Uz to, životne prilike su i dalje bile dosta nepovoljne: loši uvjeti prehrane i stanovanja i liječničke zaštite. Tu valja potražiti odgovor zašto u tom vojnom društvu, u Vojnoj krajini, ima stalno više muškaraca nego žena.

Upoznajmo podatke o odnosu rođenih i umrlih osoba, a time i o prirodnom prirastu i/ili padu broja stanovništva u hrvatskoj Vojnoj krajini 1846. godine u slijedećoj tabeli.

⁴⁸¹ Usp. *Tafeln zur Statistik* od 1841. do 1846. godine.

Hrvatska Vojna krajina 1846. godine: prirodni prirast stanovništva

Tabela br. 339

Vojna krajina 1846. godine: broj rođenih i umrlih osoba i prirodni prirast stanovništva							
Generalati i Regimenti	Ukupno stanovnika	Rođene djece		Umrle osobe svih dobi		Prirodni prirast	
		Muške	Ženske	Muške	Ženske		
Karlovački Generalat:	277.277	6.611	6.219	4.258	4.386	+	4.186
1. Lički Regiment	73.621	1.634	1.491	951	906	+	1.268
<i>Vojni komunitet</i>	646	25	32	17	18	+	22
2. Otočki Regiment	66.695	1.662	1.575	961	992	+	1.284
<i>Vojni komunitet</i>	2.859	57	71	49	54	+	25
3. Ogulinski Regm.	72.023	1.737	1.651	1.180	1.178	+	1.030
4. Slunjski Regiment	61.433	1.496	1.399	1.100	1.238	+	557
Banski Generalat:	125.968	2.943	2.724	2.384	2.398	+	885
5. I: Banski Regim.	63.059	1.517	1.384	1.057	1.039	+	805
6. II: Banski Regim.	57.347	1.306	1.225	1.223	1.239	+	69
<i>Vojni komunitet</i>	3.432	62	61	53	67	+	3
<i>Vojni komunitet</i>	2.130	58	54	51	53	+	8
Varaždinski Generalat:	143.725	3.074	2.955	3.269	3.197	–	437
7. Križevački Regim.	63.623	1.326	1.246	1.452	1.377	–	257
<i>Vojni komunitet</i>	618	9	9	9	4	+	5
8. Đurđevački Regim.	77.656	1.706	1.683	1.785	1.790	–	186
<i>Vojni komunitet</i>	1.828	33	17	23	26	+	1
UKUPNO	546.970	12.628	11.898	9.911	9.981	+	4.634

Statistički podaci o broju rođenih i umrlih osoba u hrvatskoj Vojnoj krajini za 1846. godinu također dosta iznenađuju. Očito je da je kolera, koja je na tom području harala od 1831. do 1833. godine, uminula i prestala. Prema tim izvorima, u Karlovačkom i Banskom Generalata sada je pozitivni predznak: te se godine više djece rodilo nego je umrlo osoba svih uzrasta. Dok je u Varaždinskom Generalatu negativni predznak: više je osoba umrlo nego se djece rodilo. U Karlovačkom Generalatu ukupno se rodilo 4.186 djece više nego je umrlo osoba svih uzrasta; u Banskom Generalatu rodilo se 885 djece više; dok je u Varaždinskom Generalatu 437 osoba više umrlo nego se djece rodilo.⁴⁸² Te podatke o broju rođene djece i umrlih osoba od 1841. do 1846. godine donosim u sljedećoj tabeli. Međutim, i dalje iznenađuju podaci da se u tom dijelu Vojne krajine više rađa muške djece nego ženske, dok gotovo jednaki broj muškaraca i žena umire. Otuda se u tom dijelu Vojne krajine pojavljuje, iz godine u godinu, i veći broj muškaraca. Pitanje je samo dobna struktura muškaraca i žena kada umiru. Prema matičnim knjigama umrlih, ženska djeca i žene u ranijoj dobi (između 18 i 30. godina) više umiru.

To stanje prirodnog prirasta i/ili pada broja stanovništva pokazuje i sljedeća tabela.

Upoznajmo sada broj rođenih i umrlih osoba u hrvatskoj Vojnoj krajini od 1841. do 1846. godine. Ovdje donosim podatke o tome ukupno samo za Generalate, iako u izvorima ima tih podataka i za sve Regimente i vojne komunitete, za hrvatsku i slavonsku Vojnu krajinu.⁴⁸³

⁴⁸² Usp. *Tafeln zur Statistik* 1846. godine.

⁴⁸³ *Tafeln zur Statistik* 1841-1846. godine.

Tabela br. 340

Vojna krajina 1841-46. godine: rođene i umrle osobe i prirast/pad stanovništva						
Generalati	Godina	Broj stanovnika	Broj rođenih	Broj umrlih	Prirast/pad stanovništva	
Karlovački Generalat	1841.	256.102	11.980	7.146	+	4.834
Banski Generalat		116.172	5.786	3.694	+	2.092
Varaždinski Generalat		132.113	7.429	4.812	+	2.617
UKUPNO		504.387	25.195	15.652	+	9.543
Karlovački Generalat	1842.	260.414	11.475	7.103	+	4.372
Banski Generalat		117.649	5.821	3.650	+	2.171
Varaždinski Generalat		134.629	7.470	5.059	+	2.411
UKUPNO		512.692	24.766	15.812	+	8.954
Karlovački Generalat	1843.	264.754	11.118	7.647	+	3.471
Banski Generalat		120.298	5.353	3.908	+	1.445
Varaždinski Generalat		137.881	6.403	5.718	+	685
UKUPNO		522.933	22.874	17.273	+	5.601
Karlovački Generalat	1844.	269.461	13.141	7.221	+	5.920
Banski Generalat		121.972	5.865	4.230	+	1.635
Varaždinski Generalat		138.785	6.988	5.000	+	1.988
UKUPNO		530.218	25.994	16.451	+	9.543
Karlovački Generalat	1845.	271.110	13.307	7.434	+	5.873
Banski Generalat		123.966	6.583	4.605	+	1.978
Varaždinski Generalat		140.114	7.799	5.436	+	2.363
UKUPNO		535.190	27.699	17.475	+	10.214
Karlovački Generalat	1846.	277.277	12.830	8.644	+	4.186
Banski Generalat		125.968	5.667	4.782	+	885
Varaždinski Generalat		143.725	6.029	6.466	-	437
UKUPNO		546.970	24.526	19.892	+	4.634

Ta tabela pokazuje, iz godine u godinu, broj rođene djece i umrlih osoba (svih uzrasta) u Vojnoj krajini. U izvorima postoje podaci i za svaki Regiment, i još bolje pokazuju to stanje prirodnog prirasta stanovništva. Tu vidimo da od 1841. godine raste broj stanovništva i da u tom dijelu Vojne krajine, od 1841. do 1846. godine, prirodni prirast iznosi 42.583 stanovnika.

Za demografsku analizu, kako smo vidjeli, veoma su važni podaci o prirodnom prirastu i/ili padu broja stanovništva, pogotovo ako to stanje možemo pratiti iz godine u godinu.

Prema tim dokumentima, u hrvatskoj Vojnoj krajini imamo slijedeće podatke.⁴⁸⁴

UKUPNO: hrvatska Vojna krajina 1846. godine ima:

- površina*: 275,6 austrijskih milja² ili 15.859,79 kilometara²;
- naselja*: 6 gradova ili 6 vojnih komuniteta, 11 trgovišta, 1.256 sela, ukupno 1.273 naselja;
- broj kuća i porodica*: 47.676 kuća i 48.316 širih porodica, ali obitelji znatno više;
- broj stanovnika*: u hrvatskoj Vojnoj krajini te godine **ukupno ima 546.970 stanovnika**.
- udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*:
 - muškaraca ima 283.106 ili 51,76%,
 - a žena 263.864 ili 48,24%.
- Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.984,65 stanovnika;

⁴⁸⁴ *Tafeln zur Statistik 1841-1846; Zagrabiense Calendarium 1840-1848; Fényes (1842-43. i 1847).*

- b. na jednom kilometru² prosječno živi 34,49 stanovnika;
 c. na jednu kuću prosječno dolazi 11,47 stanovnika;
 d. na jednu porodicu prosječno dolazi 11,32 stanovnika;
 e. na jedno naselje prosječno dolazi 429,67 stanovnika.
- g) **Broj vjenčanih parova** u hrvatskoj Vojnoj krajini 1846. godine možemo upoznati prema godišnjaku *Tafeln zur Statistik*. Međutim, taj broj vjenčanih parova, za svako naselje napose, možemo upoznati prema matičnim knjigama vjenčanih i rođenih i umrlih osoba. Prema tom godišnjaku (*Tafeln*) u hrvatskoj Vojnoj krajini 1846. godine se vjenčalo:
- a. u *Karlovačkom Generalatu* se vjenčala 2.937 parova;
 b. u *Banskom Generalatu* se vjenčalo 1.773 para;
 c. u *Varaždinskom Generalatu* se vjenčalo 1.747 parova.
 d. UKUPNO se u Vojnoj krajini 1846. godine vjenčalo 6.457 parova. Ukupno je time u hrvatskoj Vojnoj krajini 1846. godine nastalo 6.457 novih obitelji.
- h) **Broj rođene djece** također možemo upoznati prema tom godišnjaku (*Tafeln zur Statistik*), ali to još više možemo upoznati, kako je rečeno, preko matičnih knjiga vjenčanih i rođenih i umrlih osoba. Prema tom godišnjaku, u hrvatskoj Vojnoj krajini je 1846. godine rođeno :
- a. u *Karlovačkom Generalatu* rođeno je 12.830 djece (6.611 muške i 6.219 ženske);
 b. u *Banskom Generalatu* rođeno je 5.667 (2.943 muške i 2.724 ženske);
 c. u *Varaždinskom Generalatu* rođeno je 6.029 djece (3.074 muške i 2.955 ženske).
 d. UKUPNO je u hrvatskoj Vojnoj krajini 1846. godine rođeno 24.526 djece: 12.628 muške i 11.898 ženske. Rođeno je 730 muške djece više nego ženske djece.
- i) **Broj umrlih osoba**: broj i rod umrlih osoba u hrvatskoj Vojnoj krajini također možemo upoznati na temelju tog godišnjaka, ali još i od prije i kasnije za svako naselje prema matičnim knjigama rođenih i vjenčanih i umrlih osoba. Prema tom godišnjaku (*Tafeln zur Statistik*) u Vojnoj krajini 1846. godine umrle su osobe svih uzrasta/dobi:
- a. u *Karlovačkom Generalatu* umrlo je 8.644 osobe (4.258 muške i 4.386 ženske);
 b. u *Banskom Generalatu* umrle su 4.782 osobe (2.384 muške i 2.398 ženske);
 c. u *Varaždinskom Generalatu* umrle su 6.466 osoba (3.269 muških i 3.197 ženskih).
 d. UKUPNO je umrlo 19.892 osobe (9.911 muške i 9.981 ženska).
- j) **Prirodni prirast stanovništva**: prema tim izvorima, u Vojnoj krajini je 1846. godine ukupno rođeno 24.526 djece, a umrle su 19.892 osobe različite dobi. Prema tome, 4.634 djece je više rođeno nego što je umrlo osoba svih dobi. A to je bio slab prirodni prirast stanovništva.

Stanovništvo hrvatske Vojne krajine od 1802. do 1846. godine

Tabela br. 341

Prirast/pad stanovništva: hrvatska Vojna krajina 1802-1846. godine				
Godina	Karlovački Generalat	Varaždinski Generalat	Banski Generalat	Ukupno stanovnika
1802.	182.733	101.902	91.545	376.180
1807/13.	183.130	107.911	95.442	386.483
1815.	194.395	107.589	97.181	399.165
1825.	216.025	112.542	103.949	432.516
1828.	207.589	139.857	96.552	443.998
1830.	232.874	124.544	110.276	467.694
1831.	236.056	125.778	111.496	473.330
1832.	231.034	120.569	106.706	458.309
1833.	230.763	119.358	105.953	456.074
1834.	232.802	118.844	106.952	458.598
1835.	235.473	120.337	108.767	464.577
1836.	243.202	122.050	112.518	477.770
1837.	248.571	127.960	115.960	492.491
1838.	246.521	131.351	117.333	495.205
1839.	250.581	131.931	117.432	499.944
1840.	253.857	131.885	117.315	503.057
1841.	256.102	132.113	116.172	504.387
1842.	260.414	134.629	117.649	512.692
1843.	264.754	137.881	120.298	522.933
1844.	269.461	138.785	121.972	530.218
1845.	271.110	140.114	123.966	535.190
1846.	277.277	143.725	125.968	546.970

Ti podaci pokazuju ritam prirasta/pada stanovništva hrvatske Vojne krajine od 1802. do 1846. godine u tim generalatima i ukupno. Taj prirast (i prirodni i mehanički) nije ravnomjeran: najviše iznenađuje prirast od 1827/28. do 1831. i od 1841. do 1846. godine. Nije lako objasniti taj prirast i/ili smanjenje broja stanovništva. Taj ritam pokazuje, kako je rečeno, da nikako ne možemo uzeti prosječni prirast stanovništva jedne/dvije godine i tako izračunati prosjek prirasta stanovništva za jedno desetljeće ili čak i duže razdoblje. U tom su razdoblju, od sredine 18. do sredine 19. stoljeća, često harale razne opake bolesti kod stanovništva. Uz to, česte su bile nepogodne prilike za poljoprivredu (i suše i poplave) i vladala je silna glad. To je nužno imati na umu kada raspravljamo o prirodnom prirastu broja stanovništva. Zato su potrebna daljnja temeljita i svestrana istraživanja, i to manjih razdoblja, jednog/dva desetljeća.

Nadalje, u tim Generalatima postoji, kako vidimo, različiti ritam prirasta stanovništva. A najslabiji prirodni prirast stanovništva je u Banskom Generalatu, kada 1839. i 1840. godine više osoba (svih uzrasta) umire nego se rodilo djece. Smrtnost je tu bila veoma izražena.

20.3. E. Fényes: Stanovništvo vojne Hrvatske 1846. godine⁴⁸⁵

20.3.1. Popis stanovništva 1846. godine: jezična/etnička anketa

Nema sumnje da se je 1846. godine taj popis stanovništva, uz posebnu jezičnu/etničku anketu, obavio na cjelokupnom prostoru Habsburške monarhije. O tome svjedoče brojni izvori, a napose spomenu-te knjige J. Haina i E. Fényesa i *Tafeln zur Statistik* za 1845. i 1846. godinu. J. Hain u dva opsežna tome, kao i E. Fényes, donose sjajne statističke podatke o tom popisu. Taj se je popis stanovništva i ta anketa obavili i na području hrvatskih pokrajina.

Međutim, svi oni donose različite podatke o broju stanovnika hrvatskih pokrajina.

20.3.2. Vjerska/konfesionalna struktura stanovništva 1846. godine

E. Fényes u svom djelu donosi ove podatke o hrvatskoj Vojnoj krajini 1846. godine:

- a) **Ukupno broj stanovnika:** hrvatska Vojna krajina ukupno ima 512.692 stanovnika.
 - b) **Vjerske strukture:**
 - a. Rimokatolika ima 268.315 i
 - b. Grčko-istočnih vjernika ima 244.377.
 - c) **Jezične/etničke strukture:**
 - a. Hrvata ima 268.315 i
 - b. Srba ima 244.377.
-
- a) **Karlovački Generalat**, prema E. Fényesu, 1846. godine ima 260.414 stanovnika:
 - a. **Lički Regiment** ima 69.565 stanovnika; od toga:
 - i. 22.282 Rimokatolika (Római kath.) i
 - ii. 47.283 Grčko-istočna vjernika (Görög n. ó hitü.).
 - b. **Otočki Regiment** ima 65.372 stanovnika; od toga:
 - i. 32.293 Rimokatolika (Római kath.) i
 - ii. 33.079 Grčko-istočna vjernika (Görög n. ó hitü.).
 - c. **Ogulinski Regiment** ima 67.419 stanovnika; od toga:
 - i. 35.247 Rimokatolika (Római kath.) i
 - ii. 32.172 Grčko-istočna vjernika (Görög n. ó hitü.).
 - d. **Slunjski Regiment** ima 58.058 stanovnika; od toga:
 - i. 31.850 Rimokatolika (Római kath.) i
 - ii. 26.208 Grčko-istočna vjernika (Görög n. ó hitü.).
 - b) **Banski Generalat** 1846. godine ima 117.649 stanovnika:
 - a. **Prvi Banski Regiment** ima 58.740 stanovnika; od toga:
 - i. 20.532 Rimokatolika (Római kath.) i
 - ii. 38.208 Grčko-istočna vjernika (Görög n. ó hitü.).
 - b. **Drugi Banski Regiment** ima 58.909 stanovnika; od toga:
 - i. 23.005 Rimokatolika (Római kath.) i
 - ii. 35.904 Grčko-istočna vjernika (Görög n. ó hitü.).
 - c) **Varaždinski Generalat** 1846. godine ima 134.629 stanovnika:
 - a. **Križevački Regiment** ima 60.697 stanovnika; od toga:
 - i. 47.056 Rimokatolika (Római kath.) i
 - ii. 13.641 Grčko-istočna vjernika (Görög n. ó hitü.).
 - b. **Đurđevački Regiment** ima 73.932 stanovnika; od toga:
 - i. 56.050 Rimokatolika (Római kath.) i
 - ii. 17.882 Grčko-istočna vjernika (Görög n. ó hitü.).

⁴⁸⁵ Fényes (1847, str. XXX).

20.3.3. Jezične/etničke strukture stanovništva 1846. godine

- a) **Karlovački Generalat**, prema E. Fényesu, 1846. godine ima 260.414 stanovnika:
- a. **Lički Regiment** ima 69.565 stanovnika; od toga:
 - i. 22.282 Hrvata (Horvát, Rimokatolika, Római kath.) i
 - ii. 47.283 Srba (Rác, Grčko-istočna vjernika, Görög n. ó hitü.).
 - b. **Otočki Regiment** ima 65.372 stanovnika; od toga:
 - i. 32.293 Hrvata (Horvát, Rimokatolika, Római kath.) i
 - ii. 33.079 Srba (Rác, Grčko-istočna vjernika, Görög n. ó hitü.).
 - c. **Ogulinski Regiment** ima 67.419 stanovnika; od toga:
 - i. 35.247 Hrvata (Horvát, Rimokatolika, Római kath.) i
 - ii. 32.172 Srba (Rác, Grčko-istočna vjernika, Görög n. ó hitü.).
 - d. **Slunjski Regiment** ima 58.058 stanovnika; od toga:
 - i. 31.850 Hrvata (Horvát, Rimokatolika, Római kath.) i
 - ii. 26.208 Srba (Rác, Grčko-istočna vjernika, Görög n. ó hitü.).
- b) **Banski Generalat** 1846. godine ima 117.649 stanovnika:
- a. **Prvi Banski Regiment** ima 58.740 stanovnika; od toga:
 - i. 20.532 Hrvata (Horvát, Rimokatolika, Római kath.) i
 - ii. 38.208 Srba (Rác, Grčko-istočna vjernika, Görög n. ó hitü.).
 - b. **Drugi Banski Regiment** ima 58.909 stanovnika; od toga:
 - i. 23.005 Hrvata (Horvát, Rimokatolika, Római kath.) i
 - ii. 35.904 Srba (Rác, Grčko-istočna vjernika, Görög n. ó hitü.).
- c) **Varaždinski Generalat** 1846. godine ima 134.629 stanovnika:
- a. **Križevački Regiment** ima 60.697 stanovnika; od toga:
 - i. 47.056 Hrvata (Horvát, Rimokatolika, Római kath.) i
 - ii. 13.641 Srba (Rác, Grčko-istočna vjernika, Görög n. ó hitü.).
 - b. **Đurđevački Regiment** ima 73.932 stanovnika; od toga:
 - i. 56.050 Hrvata (Horvát, Rimokatolika, Római kath.) i
 - ii. 17.882 Srba (Rác, Grčko-istočna vjernika, Görög n. ó hitü.).

E. Fényes, kako vidimo, u hrvatskoj Vojnoj krajini 1846. godine vjersku pripadnost poistovjećuje s jezičnim i etničkim pripadnostima stanovništva. Rimokatolike poistovjećuje s Hrvatima, a Grčko-istočne vjernike (Pravoslavne) poistovjećuje sa Srbima.

Upoznajmo još i neka važna zanimanja i broj stanovnika u glavnim naseljima.

20.3.4. Zanimanja i neka glavna naselja u Vojnoj krajini 1846. godine

- a) **Karlovački Generalat**, prema E. Fényesu, 1846. godine ima 260.414 stanovnika:
- a. **Lički Regiment** ima 69.565 stanovnika:
 - i. važna zanimanja: ukupno ima 324 obrtnika i 104 trgovca;
 - ii. glavna naselja: Karlobag ima 859 stanovnika; Gospić ima 1.164 stanovnika; Gračac ima 1.123 stanovnika i Udbine imaju 873 stanovnika.
 - b. **Otočki Regiment** ima 65.372 stanovnika:
 - i. važna zanimanja: ukupno ima 139 obrtnika i 23 trgovca;
 - ii. glavna naselja: Otočac ima 328 stanovnika, a Jablanovec 783 stanovnika.
 - c. **Ogulinski Regiment** ima 67.419 stanovnika:
 - i. važna zanimanja: ukupno ima 259 obrtnika i 94 trgovca;
 - ii. glavna naselja: Ogulin ima 2.361 stanovnika; Josipdol ima 1.387 stanovnika; Brinje imaju 1.653 stanovnika.
 - d. **Slunjski Regiment** ima 58.058 stanovnika:
 - i. važna zanimanja: ukupno ima 245 obrtnika i 81 trgovca;
 - ii. glavna naselja: ne donosi broj stanovnika za glavna naselja.

- b) **Banski Generalat** 1846. godine ima 117.649 stanovnika:
- a. *Prvi Banski Regiment* ima 58.740 stanovnika:
 - i. važna zanimanja: ukupno ima 168 obrtnika i 104 trgovca;
 - ii. glavna naselja: Glina ima 1.629 stanovnika.
 - b. *Drugi Banski Regiment* ima 58.909 stanovnika:
 - i. važna zanimanja: ukupno ima 471 obrtnika i 363 trgovca;
 - ii. glavna naselja: Kostajnica ima 2.893 stanovnika; Petrinja ima 4.197 stanovnika; Dubica ima 3.157 stanovnika i Sisak ima 498 stanovnika.
- c) **Varaždinski Generalat** 1846. godine ima 134.629 stanovnika:
- a. *Križevački Regiment* ima 60.697 stanovnika:
 - i. važna zanimanja: ukupno ima 361 obrtnika i 239 trgovaca;
 - ii. glavna naselja: Ivanić ima 665 stanovnika; Cirkvena ima 813 stanovnika.
 - b. *Đurđevački Regiment* ima 73.932 stanovnika; od toga:
 - i. važna zanimanja: ukupno ima 674 obrtnika i 348 trgovaca;
 - ii. glavna naselja: Bjelovar ima 2.639, a Đurđevac 3.539 stanovnika.

J. Hain donosi drugačije podatke o stanovništvu Vojne krajine.⁴⁸⁶ O tome na kraju ovog poglavlja, ali i u posebnom poglavlju na kraju knjige.

20.4. Civilna i vojna Slavonija 1846. godine

20.4.1. Izvori

Sve ono što je rečeno za izvore pod naslovom „Civilna i vojna Hrvatska 1841. godine“ važi i ovdje, kad je riječ o civilnoj i vojnoj Slavoniji 1846. godine. Ali i sada uz jedno važnu napomenu. Kako je rečeno, početkom prošlog desetljeća, od 1831. godine, na tom je području harala kuga, ali očito su tih godina, zbog suše ili poplava, bile i česte nerodice u poljoprivredi pa je, uz tu pošast i bolesti, vladala silna glad. Smrtnost je bila velika, napose kod djece do deset godina života. U slavonskoj Vojnoj krajini je u tom desetljeću znatni pad stanovništva: 1831. godine slavonska Vojna krajina, bez Tschalkisten Distrikta, ima 233.217 stanovnika, a 1835. godine ima samo 212.846 stanovnika. Zbog te epidemije i silne smrtnosti ljudi, za tih pet godina u tom dijelu Vojne krajine, kako smo upoznali, pad prirasta iznosi 20.371 stanovnika. Posljedice u padu broja stanovništva, kada više ljudi (svih uzrasta) umire nego što se djece rađa, u Slavoniji će se osjetiti čitava dva/tri desetljeće. To stanje prirodnog prirasta i pada broja stanovništva možemo pratiti na temelju obilja dokumenata do kraja 19. stoljeća i kasnije.

20.4.2. Ukupno civilna i vojna Slavonija 1846. godine

Civilna i vojna Slavonija (Königreich Slavonien), i Tschalkisten Distrikt, 1846. godine ukupno ima 297,8 austrijske milje² ili 17.137,4 kilometara², 7 gradova, 4 vojna komuniteta, 47 trgovišta, 869 sela, 83.643 kuće, 86.888 porodica i **613.828 stanovnika**.⁴⁸⁷

UKUPNO: Civilna i vojna Slavonija 1846. godine ima:⁴⁸⁸

- a) *površina*: 297,8 austrijske milje² ili 17.137,4 kilometra²;
- b) *naselja*: 7 gradova, 4 vojna komuniteta, 47 trgovišta, 869 sela; ukupno ima 927 naselja;

⁴⁸⁶ Hain (1852-53, sv. I-II).

⁴⁸⁷ Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810), Klenner (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828-1840).

⁴⁸⁸ Izvori za civilnu i vojnu Slavoniju: Fényes (1839, 1842. i 1843); Dóczy (1830. sv. IX i 1830. sv. VIII); *Tafeln zur Statistik* (1836-1841); Fras (1835. i 1850); Franz Petter (1841. sv. I-IV); Schmidl (1839-1843. sv. I-III); Becher (1841. i 1846); Springer (1840-1841. sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841-1866).

- c) *broj kuća i porodica*: 83.643 kuće i 86.888 porodica;
- d) *broj stanovnika*: 1846. godine **ukupno ima 613.828 stanovnika**.
- e) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.061,21 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 35,82 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 7,34 stanovnik;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 7,06 stanovnika;
 - e. na jednu kuću prosječno dolazi 1,04 porodice;
 - f. na jedno naselje prosječno dolazi 662,17 stanovnika.

20.4.3. Civilna Slavonija (Provincijal) 1846. godine

Civilna Slavonija (slavonski Provincijal, Slawonisches Provinzial) prema konskripciji iz 1846. godine ima 164,8 austrijskih milja² ili 172,2 geografske milje² ili 9.483,7 kilometara², 3 grada, 42 trgovišta, 552 sela, 53.600 kuća, 55.400 porodica i **338.724 stanovnika**.⁴⁸⁹

Prema tim izvorima, na prostoru civilne Slavonije nalazimo slijedeće pokazatelje.

UKUPNO: Civilna Slavonija 1846. godine ima:

- a) *površina*: 164,8 austrijskih milja² ili 9.483,7 kilometara²;
- b) *naselja*: 3 grada, 42 trgovište, 552 sela; ukupno ima 597 naselja;
- c) *broj kuća i porodica*: 53.600 kuća i oko 54.500 porodica;
- d) *gradovi*: u tri slavonska grada (Osijeku, Požegi i Vukovaru) ima 18.550 stanovnika.
- e) *broj stanovnika*: civilna Slavonija 1846. godine **ukupno ima 338.724 stanovnika**.
- f) *Socijalne strukture stanovništva – ukupno*:
 - a. puka – ima 315.677 stanovnika;
 - b. plemstva – ima 2.468 stanovnika;
 - c. građanstva – ima 19.579 stanovnika;
 - d. klera – ima 1.000 svećenika.
- g) *Vjerske strukture stanovništva – ukupno*:
 - a. Rimokatolika (Római kath.) ima 170.441;
 - b. Grkokatolika (Görög kath.) ima 1.224;
 - c. Grčko-istočnih vjernika (Görög n. ó hitü, Pravoslavnih) 137.733;
 - d. Protestanata ima 5.176;
 - e. Židova ima 1.103.
- h) *Jezične/etničke strukture stanovništva – ukupno*:
 - a. Slavonaca (Rimokatolika) pučkoga porijekla ima 170.441;
 - b. Srba (Rác, Pravoslavaca) ima 137.733;
 - c. Mađara (Magyar) ima 5.690;
 - d. Nijemaca (Német) ima 6.454;
 - e. Slovaka (Tót) ima 1.212;
 - f. Židova (Zsidó) ima 1.103.
- i) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.055,36 stanovnik;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 35,72 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 6,32 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 6,22 stanovnika;

⁴⁸⁹ *Izvori za civilnu Slavoniju*: Fényes (1839, 1842-43, sv. I-II); Dóczy (1830. sv. IX i 1830. sv. VIII); *Tafeln zur Statistik* (1840. i 1841); Schmidl (1839-1843. sv. I-III); Becher (1841. i 1846); Springer (1840-1841. sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845.-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841-1866); arhivski *fondovi slavonskih županija* iz tog razdoblja.

- e. na jednu kuću prosječno dolazi 1,02 porodice;
- f. na jedno naselje prosječno dolazi 567,38 stanovnika.

Od toga u slavonskim županijama:

- a) **Virovitička županija** (Veröczer Komitate) 1846. godine ima 80,1 austrijsku milju² ili 83,7 geografskih milja² ili 4.609,47 kilometara², 1 grad (Osijek), 16 trgovišta, 218 sela, 22.200 kuća, oko 22.800 porodica i 135.624 stanovnika pučkoga porijekla.⁴⁹⁰
 - a. **Prema konskripciji iz 1827/28. godine** Virovitička županija ima 1 grad, 17 trgovišta, 231 selo, 33 zaselka, 23.385 kuća i 149.915 stanovnika.
 - b. **Socijalne strukture stanovništva** - E. Fényes, na temelju tadašnjih izvora, donosi ove podatke o stanovništvu Virovitičke županije iz 1846. godine:
 - i. puk – ta županija ima 135.624 stanovnika pučkoga porijekla;
 - ii. plemstvo – ima 1.014 stanovnika plemićkog porijekla;
 - iii. građanstvo – grad Osijek ima 13.138 stanovnika,⁴⁹¹
 - iv. kler – tom broju valja dodati oko 350 svećenstva (klera).
 - c. **UKUPNO – Virovitička županija 1846. godine ima 150.126 stanovnika.**
 - d. **Odnos grada i sela:** građanstva (stanovnika grada Osijeka) ima 13.138 ili 8,75%, a pučanstva na selu ima 135.624 ili 90,34%.
 - e. **Vjerske strukture pučanstva:** Virovitička županija, prema Fényesu, tada ima:⁴⁹²
 - i. Rimokatolika (Római kath.) ima 90.210 stanovnika pučkoga porijekla;
 - ii. Grkokatolika (Görög kath.) ima 0;
 - iii. Protestanata ima 2.787 (224 Agostai i 2.563 Helvetiai);
 - iv. Grčko-istočnih vjernika (Görög n. ó hitü, Pravoslavni) ima 42.041;
 - v. Židova (Zsidó) ima 586.
 - f. **Jezične/etničke strukture pučanstva:** ta županija, prema Fényesu, tada ima:⁴⁹³
 - i. Slavonaca (Rimokatolika) pučkoga porijekla ima 90.210;⁴⁹⁴
 - ii. Srba (Rác, Pravoslavaca) 42.041;
 - iii. Mađara (Magyar) 2.672;
 - iv. Nijemaca (Német) 3.716;
 - v. Slovaka (Tót) 568;
 - vi. Židova (Zsidó) ima 670.
 - g. **Naseljenost i gustoća stanovništva:** Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.874,23 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 32,57 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6,76 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,58 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 638,83 stanovnika.
- b) **Požeška županija** (Posegauer Komitate) 1846. godine ima 43,2 austrijske milje² ili 45,2 geografske milje² i 2.486,01 kilometara², 1 grad (Požega, glavni grad županije), 10 trgovišta, 251 selo, 15.400 kuća, oko 16.100 porodica i 73.129 stanovnika pučkoga porijekla.
 - a. **Prema popisu stanovništva iz 1827/28. godine,** Požeška županija ima 1 grad, 9 trgovišta, 252 sela, 16 zaselaka, 9.993 kuće i 78.049 stanovnika.
 - b. **Socijalne strukture stanovništva** - E. Fényes, na temelju tadašnjih izvora, donosi ove podatke o stanovništvu Požeške županije iz 1846. godine:

⁴⁹⁰ **Prema konskripciji iz 1827/28. godine,** Virovitička županija ima 149.915 stanovnika, od toga: 106.294 Katolika, 40.097 Grko-istočna vjernika (Pravoslavna), 2.163 Protestanta i 307 Židova.

⁴⁹¹ Fényes (1847, str. 23 i 39); *Tafeln zur Statistik* 1845-46; *Zagrabiense Calendarium* 1841-48.

⁴⁹² Fényes (1847, str. 36); *Tafeln zur Statistik* 1846; *Zagrabiense Calendarium* 1841-48.

⁴⁹³ Fényes (1847, str. 28-29); *Tafeln zur Statistik* 1845-46; *Zagrabiense Calendarium* 1841-48.

⁴⁹⁴ Do 1846. godine Fényes je Rimokatolike u Slavoniji nazivao Šokcima. Ali je, nakon jezične/etničke ankete 1846. godine, stanovnike Slavonije Rimokatoličke vjeroispovijesti imenovao Srbima. Međutim, Srbi nisu Rimokatolici, već sljedbenici Grčko-istočne vjeroispovijesti (dakle, Pravoslavci), i to su suvremenici jasno isticali. Prema tome, Rimokatolici su *Slavonci* (stanovnici Slavonije), a Hain ih naziva i Hrvatima, dok su Pravoslavci Srbi.

- i. puk – ta županija ima 73.129 stanovnika pučkoga porijekla;
 - ii. plemstvo – ima 638 stanovnika plemićkog porijekla;
 - iii. građanstvo – grad Požega ima 2.420 stanovnika;⁴⁹⁵
 - iv. kler – tom broju valja dodati oko 300 svećenstva (klera).
- c. **UKUPNO – Požeška županija 1846. godine ima 76.487 stanovnika.**
- d. *Odnos grada i sela:* građanstva (stanovnika grada Požega) ima 2.420 ili 3,16%, a pučanstva na selu ima 73.129 ili 95,61%.
- e. *Vjerske strukture pučanstva:* Požeška županija, prema Fényesu, tada ima:⁴⁹⁶
- i. Rimokatolika (Római kath.) ima 44.125 stanovnika pučkoga porijekla;
 - ii. Grkokatolika (Görög kath.) ima 0;
 - iii. Protestanata ima 0 (0 Agostai i 0 Helvetiai);
 - iv. Grčko-istočnih vjernika (Görög n. ó hitü, Pravoslavnih) ima 28.650;
 - v. Židova (Zsidó) ima 354.
- f. *Jezične/etničke strukture pučanstva:* ta županija, prema Fényesu, tada ima:⁴⁹⁷
- i. Slavonaca (Rimokatolika) pučkoga porijekla ima 44.125;⁴⁹⁸
 - ii. Srba (Rác, Pravoslavaca) ima 28.650;
 - iii. Mađara (Magyar) ima 0;
 - iv. Nijemaca (Német) ima 1.065;
 - v. Židova (Zsidó) ima 354.
- g. *Naseljenost i gustoća stanovništva:* Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.770,53 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 30,77 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 4,97 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 4,75 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 291,94 stanovnik.⁴⁹⁹
- c) **Srijemska županija** (Syrmier Komitate) 1846. godine ima 41,5 austrijskih milja² ili 43,3 geografske milje² ili 2.388,2 kilometara², 1 grad (Vukovar, glavni grad županije) i 15 trgovišta, 83 sela, 16.000 kuće, 16.500 porodica i **105.300 stanovnika.**
- a. *Prema popisu stanovništva iz 1827/28. godine,* Srijemska županija ima 15 trgovišta, 85 sela, 28 zaselaka, 16.145 kuća i 103.846 stanovnika.
- b. *Socijalne strukture stanovništva* - E. Fényes, na temelju tadašnjih izvora, donosi ove podatke o stanovništvu Srijemska županije iz 1846. godine:
- i. puk – ta županija ima 106.924 stanovnika pučkoga porijekla;
 - ii. plemstvo – ima 816 stanovnika plemićkog porijekla;
 - iii. građanstvo – grad Vukovar ima 4.021 stanovnika;⁵⁰⁰
 - iv. kler – tom broju valja dodati oko 350 svećenstva (klera).
- c. **UKUPNO – Srijemska županija 1846. godine ima 112.111 stanovnika.**
- d. *Odnos grada i sela:* građanstva (stanovnika grada Vukovara) ima 4.021 ili 3,59%, a pučanstva na selu ima 73.129 ili 95,37%.
- e. *Vjerske strukture pučanstva:* Srijemska županija, prema Fényesu, tada ima:⁵⁰¹
- i. Rimokatolika (Római kath.) ima 36.106 stanovnika pučkoga porijekla;
 - ii. Grkokatolika (Görög kath.) ima 1.224;
 - iii. Protestanata ima 2.389 (84 Agostai i 2.305 Helvetiai);
 - iv. Grčko-istočnih vjernika (Görög n. ó hitü, Pravoslavnih) ima 67.042;
 - v. Židova (Zsidó) ima 163.

⁴⁹⁵ Fényes (1847, str. 23 i 39); *Tafeln zur Statistik* 1845-46; *Zagrabiense Calendarium* 1841-48.

⁴⁹⁶ Fényes (1847, str. 36); *Tafeln zur Statistik* 1846; *Zagrabiense Calendarium* 1841-48.

⁴⁹⁷ Fényes (1847, str. 28-29); *Tafeln zur Statistik* 1845-46; *Zagrabiense Calendarium* 1841-48.

⁴⁹⁸ Ponavljam: Srbi su sljedbenici Grčko-istočne vjeroispovijesti (Pravoslavci), i to su suvremenici jasno isticali. Prema tome, Rimokatolici (stanovnici Slavonije) su Slavonci (Hain ih naziva i Hrvatima) dok su Pravoslavci Srbi.

⁴⁹⁹ *Prema konskripciji iz 1827/28. godine,* Požeška županija ima 78.049 stanovnika, od toga 44.364 Katolika, 30.619 Grčko-istočna vjernika, 4 Protestanta i 228 Židova.

⁵⁰⁰ Fényes (1847, str. 23 i 39); *Tafeln zur Statistik* 1845-46; *Zagrabiense Calendarium* 1841-48.

⁵⁰¹ Fényes (1847, str. 36); *Tafeln zur Statistik* 1846; *Zagrabiense Calendarium* 1841-48.

- f. *Jezične/etničke strukture pučanstva*: ta županija, prema Fényesu, tada ima:⁵⁰²
- i. Slavonaca (Rimokatolika) pučkoga porijekla ima 36.106;⁵⁰³
 - ii. Srba (Rác, Pravoslavaca) ima 67.042;
 - iii. Mađara (Magyar) ima 3.018;
 - iv. Nijemaca (Német) ima 1.673;
 - v. Slovaka (Tót) ima 542
 - vi. Židova (Zsidó) ima 163.
- g. *Naseljenost i gustoća stanovništva*: U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.701,47 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 46,94 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 7,01 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,79 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 1.132,43 stanovnika.⁵⁰⁴

Upoznajmo sve te statističke podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 342

SLAVONSKI PROVINCIJAL: Civilna Slavonija u popisu stanovništva 1846. godine						
ŽUPANIJE	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Grad.	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Virovitička županija	1	17	218	22.200	22.800	150.126
Požeška županija	1	10	251	15.400	16.100	76.487
Srijemska županija	1	15	83	16.000	16.500	112.111
UKUPNO slavonske županije	3	42	552	53.600	55.400	338.724

Stanovništvo Slavonije od 1750. do 1841. godine

Tabela br. 343

Stanovništvo civilne Slavonije od 1750. do 1841.				
Godina	Virovitička županija	Požeška županija	Srijemska županija	UKUPNO stanovnika
1750.	74.570	41.040	49.320	164.930
1773.	92.852	54.108	63.532	210.492
1782.	106.562	58.914	75.593	241.069
1787.	116.990	64.417	82.261	263.668
1802.	129.641	65.344	89.721	284.706
1815.	139.502	71.517	95.861	306.880
1825.	167.990	85.267	111.676	364.933
1828.	149.915	78.049	103.846	331.810
1831.	158.050	88.900	110.109	357.059
1836.	154.550	85.400	106.609	346.559
1841.	152.900	78.000	105.300	336.200
1846.	150.126	76.487	112.111	338.724

I ta tabela pokazuje prirodni prirast/pad stanovništva civilne Slavonije od 1750. do 1846. godine. Prema tim izvorima, prirodni prirast stanovništva u Slavonije nije ravnomjeran. No, posebno je vidljiv pad broja stanovništva od 1831. do 1846. godine. Kako smo upoznali, 1831. godine civilnu i vojnu Sla-

⁵⁰² Fényes (1847, str. 28-29); *Tafeln zur Statistik* 1845-46; *Zagrabiense Calendarium* 1841-48.

⁵⁰³ Ponavljam i ovdje: Srbi su sljedbenici Grko-istočne vjeroispovijesti (Pravoslavci), i to su suvremenici jasno isticali. A Rimokatolici (stanovnici Slavonije) su Slavonci, a Hain ih naziva i Hrvatima, dok su Srbi Pravoslavci.

⁵⁰⁴ Prema konskripciji iz 1817/28. godine, Srijemska županija ima 103.846 stanovnika, od toga 30.968 Katolika, 70.908 Grko-istočnih vjernika, 1.926 Protestanata i 44 Židova.

voniju zahvatila je kuga i na tom je području harala par godina. Ostavila je traga u padu broja populacije. Međutim, iznenađuje i pad broja stanovništva od 1836. do 1846. godine i to posebno na području Požeške i Virovitičke županije.

Ponavljam i ovdje već spomenute primjedbe o tome.

Kako je više puta rečeno, na prirodni prirast/pad broja stanovništva svakako utječu: česte epidemije i razne bolesti, slaba kultura stanovanja i prehrane i liječničke zaštite ljude, te prirodne nepogode (suše i poplave), ali i slaba produktivnost poljoprivrede. S tim nedaćama, stanovništvo na hrvatskom i slavonskom prostoru nosit će se i borit će se sve do kraja 19. stoljeća, ali i kasnije i do Drugog svjetskog rata, a na nekim područjima i do sredine 20. stoljeća. Za tu analizu, za analizu tog stanja, koje se sporo veoma sporo mijenja, imamo dovoljno dokumenata. Kada raspravljamo o rastu i razvoju stanovništva na hrvatskom prostoru, to stanje valja stalno imati na umu. Ništa se sporo, veoma sporo nije tako mijenjalo kao kultura stanovanja i prehrane i obrazovanja. Napose je (ne)kultura stanovanja poticala širenje bolesti među populacijom. Mnogi izvori ukazuju na veliku smrtnost djece i ali odraslih, napose mladih žena između 20-te i 30-te godine života.

20.4.4. Vojna Slavonija (slavonska Vojna krajina) 1846. godine

Vojna Slavonija (*Slawonische Gränze, Slavonisches Generalat*), ukupno s *Tschaikisten Bataillon-om*, 1846. godine ima 133 austrijske milje² ili 7.653,68 kilometara², 4 grada, 4 vojna komuniteta (Sl. Brod, Petrovaradin, Karlovci i Zemun), 5 trgovišta, 317 sela, 30.043 kuće, 31.488 porodicu i **275.104 stanovnika** (141.405 muškarca i 133.699 žena).⁵⁰⁵

UKUPNO: vojna Slavonija 1846. godine ima:

- a) *površina*: 133 austrijske milje² ili 7.653,7 kilometra²;
- b) *naselja*: 4 grada, 4 vojna komuniteta, 5 trgovišta, 317 sela; ukupno 330 naselje;
- c) *broj kuća i porodica*: 30.043 kuće i 31.488 porodica;
- d) *broj stanovnika*: slavonska Vojna krajina 1846. godine, s *Tschaikisten Batallion/Distriktom*, **ukupno ima 275.104 stanovnika** (141.405 ili 51,40% muškarca i 133.699 ili 48,60% žena).
- e) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.068,45 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 35,94 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 9,16 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 8,74 stanovnika;
 - e. na jednu kuću prosječno dolazi 1,05 porodica;
 - f. na jedno naselje prosječno dolazi 833,65 stanovnika.⁵⁰⁶
- f) *Broj vjenčanih parova*: u Vojnoj Slavoniji se 1846. godine ukupno vjenčalo 3.246 parova.
- g) *Broj rođene djece*: ukupno se rodilo 12.640 djece (6.381 dječak i 6.259 djevojčica). Od toga, 12.480 djece se rodilo u braku, a 160 vanbračno. Mrtvorođeno je 58 djece.
- h) *Broj umrlih osoba svih dobi*: 1846. godine u Vojnoj Slavoniji je umrlo osoba svih dobi 12.125 (6.238 muškarca i 5.887 žena).
- i) *Prirodni prirast broja stanovnika*: prema tim podacima, 1846. godine u Vojnoj Slavoniji se ukupno rodilo 12.640 djece, a umrlo je (svih dobi) 12.125 osoba. Prema tome, 515 djece se više rodilo nego je umrlo osoba svih dobi. Prirodni prirast iznosi: 515 stanovnika.

⁵⁰⁵ **Izvori za površine i naselja**: Lipszky (1808. i 1810.), Klenner (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.).

⁵⁰⁶ **Izvori za vojnu Slavoniju**: *Tafeln zur Statistik* 1841-1846; Fenyés (1842-43, sv. I-II i 1843-44, sv. I-II i 1847); Fras (1935. i 1850); Schmidl (1839-1843, sv. I-III); *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes* 1830-1851; *Schematismus cleri* od 1841. do 1848; Becher (1841. i 1846); Springer (1840-1841, sv. I-II); Stopfer (1840. i 1841); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845.-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841-1866); arhivski *fondovi Vojne krajine* iz tog razdoblja.

Od toga u Regimentima:

- a) **Gradiški Regiment** (Gradiskaner Regiment) 1846. godine ima 29,0 austrijskih milja² ili 1.668,85 kilometara², 1 trgovište, 140 sela, 5.821 kuću, 5.908 porodica i **65.010 stanovnika** (33.421 muškarca i 31.589 žena).
- Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:* muškaraca ima 33.421 ili 51,41%, a žena ima 31.589 ili 48,59%.
 - Broj vjenčanih parova:* u tom se Regimentu 1846. godine vjenčalo 794 para.
 - Broj rođene djece:* te se godine rodilo 2.563 djece (1.288 muške i 1.275 ženske).
 - Broj umrlih osoba svih dobi:* te je godine umrlo 2.966 osoba svih dobi.
 - Priradni prirast stanovnika:* umrle su 403 osobe više nego se rodilo djece.
 - Gustoća naseljenosti stanovništva:* Na jednoj austrijskoj milji² živi 2.241,72 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 38,95 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 11,17 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 11,00 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 461,06 stanovnika.
- b) **Brodski Regiment** (Brooder Regiment) 1846. godine ima 34,0 austrijske milje² ili 1.956,58 kilometara², 1 grad ili 1 vojni komunitet (Sl. Brod), 1 trgovište, 97 sela, 6.722 kuće, 6.795 porodica i 76.436 stanovnika (38.645 ili 50,56% muškaraca i 37.791 ili 49,44% žena).⁵⁰⁷
- Vojni komunitet Brod (Broder Komunität)* ima 499 kuću, 633 porodice i 3.262 stanovnika (1.930 ili 59,17% muškaraca i 1.332 ili 40,83% žene).
 - UKUPNO:** 1846. godine, s Vojnim komunitetom, **Brodski Regiment ima 79.698 stanovnika** (40.575 muškaraca i 39.123 žene), 7.221 kuću i 7.428 porodica.
 - Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:* muškaraca ima 40.575 ili 50,91%, a žena ima 39.123 ili 49,09%.
 - Broj vjenčanih parova:* u tom se Regimentu 1846. godine vjenčalo 899 parova.
 - Broj rođene djece:* te se godine rodilo 3.211 djece (1.637 muške i 1.574 ženske).
 - Broj umrlih osoba svih dobi:* te je godine umrla 2.801 osoba svih dobi.
 - Priradni prirast stanovnika:* rodilo se 410 djece više nego je umrlo osoba. Prirodni prirast dakle te godine iznosi 410 stanovnika.
 - Gustoća naseljenosti stanovništva:* Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.344,06 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 40,73 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 11,04 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,73 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 805,03 stanovnika.
- c) **Petrovaradinski Regiment** (Petrovardeiner Regiment) 1846. godine ima 54 austrijskih milja² ili 3.107,51 kilometara², 3 grada ili 3 vojna komuniteta, 3 trgovišta, 60 sela, 10.060 kuća, 10.124 porodice i 80.634 stanovnika (42.125 ili 52,24% muškaraca i 38.509 ili 47,76% žena).
- Petrovaradinski komunitet (Petrovardeiner Kommunität) ima 1 grad, 3 sela, 922 kuće, 958 porodica, 4.764 stanovnika (2.458 ili 51,60% muškaraca i 2.306 ili 48,40% žena).
 - Karlovački komunitet (Karlowitzter Kommunität) ima 1 grad, 967 kuća, 1.111 porodica i 4.269 stanovnika (2.073 ili 48,56% muškaraca i 2.196 ili 51,44% žena).
 - Zemunski komunitet (Semliner Kommunität) ima 1 grad, 2 sela, 1.713 kuća, 2.519 porodica i 9.922 stanovnika (4.965 ili 50,04% muškarca i 4.957 ili 49,96% žena).
 - UKUPNO:** s tri vojna komuniteta, taj **Regiment ima 99.589 stanovnika** (muškaraca ima 51.621, a žena 47.968), te 13.662 kuće i 14.712 porodica.
 - Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:* muškaraca ima 51.621 ili 51,83%, a žena 47.968 ili 48,17%.
 - Broj vjenčanih parova:* u tom se Regimentu 1846. godine vjenčalo 1.280 parova.
 - Broj rođene djece:* te se godine rodilo 5.111 djece (2.530 muške i 2.581 ženske).
 - Broj umrlih osoba svih dobi:* te je godine umrlo 4.945 osoba svih dobi.
 - Priradni prirast stanovnika:* rodilo se 166 djece više nego je umrlo osoba. Prirodni prirast dakle u tom Regimentu 1846. godine iznosi samo 166 stanovnika.

⁵⁰⁷ Dóczy (1830, 352) navodi da Brodski Regiment već 1830. godine ima 76.374 stanovnika.

- j. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.844,24 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 32,05 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 7,29 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,77 stanovnik. Na jedno naselje prosječno dolazi 1.402,66 stanovnika.
- d) **Tschaikisten Bataillon** (Tschaikisten Distrikt) 1846. godine ima 16 austrijskih milja² ili 920,74 kilometara², 15 sela, 3.339 kuća, 3.440 porodica i **30.807 stanovnika** (muškaraca ima 15.788, a žena 15.019).
- a. *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*: 15.788 ili 51,25% muškaraca i 15.019 ili 48,75% žena.
- b. *Broj vjenčanih parova*: u tom se Regimentu 1846. godine vjenčalo 273 para.
- c. *Broj rođene djece*: te se godine rodilo 1.755 djece (926 muške i 829 ženske).
- d. *Broj umrlih osoba svih dobi*: te je godine umrlo 1.413 osoba svih dobi.
- e. *Prirodni prirast stanovnika*: rodilo se 342 djece više nego je umrlo osoba. Prirodni prirast dakle u tom Regimentu 1846. godine iznosi samo 342 stanovnika.
- f. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.925,44 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 33,46 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,23 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 8,96 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 2.053,80 stanovnika.⁵⁰⁸

Upoznajmo sve te statističke demografske podatke u slijedećim tabelama:

Tabela br. 344

Slavonisches Generalat: Slavonska Vojna krajina 1846. godine							
Regimenti	Vojni komunit.	Grad	Trgo-vište	Sela	Broj kuća	Broj porodica	Broj stanovništva
Gradiški Regiment	0	0	1	140	5.821	5.908	65.010
Brodski Regiment	1	1	1	97	6.722	6.795	79.698
Petrovaradinski Regiment	3	3	3	65	13.662	14.712	99.589
Tschaikisten Bataillon	0	0	0	15	3.339	3.440	30.807
UKUPNO	4	4	5	317	30.043	31.488	275.104

⁵⁰⁸ **Izvori za vojnu Slavoniju**: *Tafeln zur Statistik 1841-1846*; **Fenyés** (1842-43, sv. I-II i 1843-44, sv. I-II i 1847); **Fras** (1935. i 1850); **Schmidl** (1839-1843, sv. I-III); *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1830-1851*; *Schematismus cleri* od 1841. do 1848; **Becher** (1841. i 1846); **Springer** (1840-1841, sv. I-II); **Stopfer** (1840. i 1841); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845.-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841-1866); arhivski *fondovi Vojne krajine* iz tog razdoblja.

Prirodni prirast/pad stanovništva u Vojnoj Slavoniji 1846. godine

Tabela br. 345

Vojna Slavonija (Slavonisches Generalat) 1846. godine: prirodni prirast broja stanovnika								
Regimenti i vojni komuniteti	Vjenčani parovi	Rođene djece		Umrlih osoba		više + manje -		Broj stanovnika
		Muške	Ženske	Muške	Ženske			
Gradiški Regim.	794	1.288	1.275	1.486	1.480	-	403	65.010
Brodski Regim.	878	1.601	1.539	1.380	1.346	+	414	76.436
<i>Brodski komunitet</i>	21	36	35	36	39	-	4	3.262
Petrovar. Regim.	1.079	2.185	2.243	2.099	1.987	+	342	80.634
<i>Petrov. Komunitet</i>	42	85	73	130	98	-	70	4.764
<i>Karlov. Komunitet</i>	45	73	83	161	112	-	117	4.269
<i>Zemun. Komunitet</i>	114	187	182	204	154	+	11	9.922
Tschaikisten Bat.	273	926	829	742	671	+	342	30.807
UKUPNO	3.246	6.381	6.259	6.238	5.887	+	515	275.104

Vojna Slavonija 1846. godine ima četiri grada/vojna komuniteta u kojima ukupno ima 22.217 ili 8,08% stanovnika, dok na selu žive 252.887 ili 91,92% stanovnika.

Prirodni prirast stanovništva 1846. godine prisutan je u tri regimenta, osim u Gradiškom Regimentu, dok je pad tog prirasta u tri Vojna komuniteta, osim u Zemunskom. Kako pokazuje niže posebna tabela, od 1841. do 1846. godine je u regimentima došlo do prirasta broja stanovništva. Iako postoje bitne razlike u tom prirastu. To samo pokazuje da na ritam rasta broja stanovništva, od regije do regije, utječu mnoge (ne)pogode, od bolesti i raznih pošasti do kulture stanovanja i prehrane, na što nailazimo u izvorima. Ponavljam i ovdje, tome valja posvetiti veću pažnju u istraživanju rasta i strukture stanovništva na hrvatskom prostoru.

Vojna Slavonija 1846. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima

Tabela br. 346

Vojna krajina 1846. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
Slavonisches Generalat Regimenti		MUŠKARCI		ŽENE		Ukupno stanovnika
		Broj	Postotak	Broj	Postotak	
1	Gradiški Regiment	33.421	51,41	31.589	48,59	65.010
2	Brodski Regiment	38.645	50,56	37.791	49,44	76.436
	<i>Brodski komunitet</i>	1.930	59,17	1.332	40,83	3.262
3	Petrovar. Regiment	42.125	52,24	38.509	47,76	80.634
	<i>Petrov. komunitet</i>	2.458	51,60	2.306	48,40	4.764
	<i>Karlov. komunitet</i>	2.073	48,56	2.196	51,44	4.269
	<i>Zemun. komunitet</i>	4.965	50,04	4.957	49,96	9.922
4	Tschaikisten Bataill.	15.788	51,25	15.019	48,75	30.807
	UKUPNO	141.405	51,40	133.699	48,60	275.104

Stanovništvo slavonske Vojne krajine od 1802. do 1846. godine⁵⁰⁹

Tabela br. 347

Stanovništvo slavonske Vojne krajine od 1802. do 1841. godine					
Godina	Gradiški Regiment	Brodski Regiment	Petrovarad. Regiment	Tschaikisten Bataillon	UKUPNO
1802.	50.581	57.034	66.237	-	189.208
1813.	61.135	63.848	71.309	-	213.842
1815.	60.484	66.158	92.461	-	219.103
1825.	60.688	72.852	99.272	-	232.812
1828.	63.261	76.426	113.721	22.353	275.761
1830.	58.927	72.357	100.037	28.430	259.751
1831.	60.296	75.861	97.060	28.245	261.462
1832.	55.900	70.719	91.021	27.241	244.881
1833.	54.269	68.714	92.106	27.559	242.648
1834.	53.965	67.965	92.203	28.096	242.229
1835.	54.685	67.523	90.638	28.275	241.121
1836.	58.322	70.950	94.843	28.578	252.693
1837.	60.352	72.372	97.696	29.027	259.447
1838.	60.986	73.288	98.490	28.949	261.713
1839.	61.044	74.424	100.067	29.245	264.780
1840.	60.743	74.977	101.056	29.546	266.322
1841.	60.166	74.910	99.200	29.049	263.325
1842.	61.061	75.985	99.895	29.234	266.175
1843.	62.578	77.139	99.801	29.374	268.892
1844.	63.221	77.646	100.275	29.545	270.687
1845.	63.822	78.417	98.517	30.326	271.082
1846.	65.010	79.698	99.589	30.807	275.104

U toj tabeli je vidljivo, kako je rečeno, da od 1831. do 1841. godine nije došlo do većeg pomaka u prirastu broja stanovništva u vojnoj Slavoniji. To će se i na tom području osjetiti i u slijedećem desetljeću, pa i kasnije. O uzrocima tog sporog prirasta već je rečeno.

Vidimo da je od 1841. do 1846. godine došlo do pomaka u prirastu broja stanovništva, ali taj je prirast, od regije do regije, dosta različit. Gradiški i Brodski Regimenti pokazuju postupni oporavak i prirast broja stanovništva, ali ne i najveći Petrovaradinski Regiment. A veoma slab pomak u tom prinosu broja stanovništva pokazuje i Tschaikisten Bataillon.

⁵⁰⁹ Izvori: *Tafeln zur Statistik 1828-1846. godine.*

Stanovništvo Vojne krajine 1802-1846. godine bez Tschaikisten Bataillona

Tabela br. 348

Stanovništvo slavonske Vojne krajine od 1802. do 1841. godine				
Godina	Gradiški Regiment	Brodski Regiment	Petrovarad. Regiment	UKUPNO stanovnika
1802.	50.581	57.034	66.237	189.208
1813.	61.135	63.848	71.309	213.842
1815.	60.484	66.158	92.461	219.103
1825.	60.688	72.852	99.272	232.812
1828.	63.261	76.426	113.721	253.408
1830.	58.927	72.357	100.037	231.321
1831.	60.296	75.861	97.060	233.217
1832.	55.900	70.719	91.021	217.640
1833.	54.269	68.714	92.106	215.089
1834.	53.965	67.965	92.203	214.133
1835.	54.685	67.523	90.638	212.846
1836.	58.322	70.950	94.843	224.115
1837.	60.352	72.372	97.696	230.420
1838.	60.986	73.288	98.490	231.764
1839.	61.044	74.424	100.067	235.535
1840.	60.743	74.977	101.056	236.776
1841.	60.166	74.910	99.200	234.276
1842.	61.061	75.985	99.895	236.941
1843.	62.578	77.139	99.801	239.518
1844.	63.221	77.646	100.275	241.142
1845.	63.822	78.417	98.517	240.756
1846.	65.010	79.698	99.589	244.297

U toj tabeli, u kojoj je izostavljen Tschaikisten Bataillon, jasnije je vidljiv prirodni prirast stanovništva u vojnoj Slavoniji, u ta tri regimenta. Tu se još bolje vidi da od 1831. do 1841. godine prirodni prirast iznosi samo 1.059 stanovnika. A to je veoma slab prirodni prirast za jedno desetljeće. Budući da nije došlo do većeg prirasta, to je znatni gubitak broja stanovništva na tom prostoru Slavonije. Kako je rečeno, i kako ćemo vidjeti, taj će se gubitak osjetiti i kasnije.

Od 1841. do 1846. godine prirodni prirast iznosi 10.021 stanovnika. To je već nešto bolji prirodni prirast broja stanovnika, iako, kako je rečeno, taj prirast nije u svim regimentima jednak.

Upoznajmo taj Prirodni prirast/pad broja stanovništva u slijedećoj tabeli.

Slavonska Vojna krajina 1841-1846. godine: prirodni prirast stanovništva

Tabela br. 349

Vojna krajina 1841-46. godine: rođene i umrle osobe i prirast stanovništva						
Regimenti	Godina	Broj stanovnika	Broj rođenih	Broj umrlih	Prirast stanovn. više +, manje -	
Gradiški Regiment	1841.	60.166	3.299	2.110	+	1.189
Brodski Regiment		74.910	3.684	2.984	+	700
Petrovaradinski Regim.		99.200	5.193	4.192	+	1.001
Tschaikisten Bataillon		29.049	1.661	1.317	+	344
UKUPNO		263.325	13.837	10.603	+	3.234
Gradiški Regiment	1842.	61.061	3.392	2.304	+	1.088
Brodski Regiment		75.985	3.523	2.721	+	802
Petrovaradinski Regim.		99.895	4.787	4.794	-	7
Tschaikisten Bataillon		29.234	1.497	1.506	-	9
UKUPNO		266.175	13.199	11.325	+	1.874
Gradiški Regiment	1843.	62.578	2.849	2.641	+	208
Brodski Regiment		77.139	3.070	2.962	+	188
Petrovaradinski Regiment		99.801	4.852	4.614	+	238
Tschaikisten Bataillon		29.374	1.506	1.273	+	233
UKUPNO		268.892	12.277	11.490	+	787
Gradiški Regiment	1844.	63.221	2.781	2.178	+	603
Brodski Regiment		77.646	3.260	2.538	+	722
Petrovaradinski Regiment		100.275	5.212	4.437	+	775
Tschaikisten Bataillon		29.545	1.768	1.065	+	703
UKUPNO		270.687	13.021	10.218	+	2.803
Gradiški Regiment	1845.	63.822	3.503	2.902	+	572
Brodski Regiment		78.417	3.655	2.316	+	1.339
Petrovaradinski Regiment		98.517	5.403	4.383	+	1.020
Tschaikisten Bataillon		30.326	1.637	1.387	+	25
UKUPNO		271.082	14.198	11.017	+	3.181
Gradiški Regiment	1846.	65.010	2.563	2.966	-	403
Brodski Regiment		79.698	3.211	2.801	+	410
Petrovaradinski Regim		99.589	5.111	4.945	+	166
Tschaikisten Bataillon		30.807	1.755	1.413	+	342
UKUPNO		275.104	12.640	12.125	+	515

Na temelju tih izvora možemo zaključiti da je od 1841. do 1846. godine nešto bolji prirodni prirast stanovništva, nego što je bio u prošlom desetljeću. *Ritam prirasta broja stanovništva* veoma je, ponavljam, važan za demografska istraživanja. Na taj ritam prirodnog i mehaničkog prirasta stanovništva utječu mnoge pojave. Tada se, kako vidimo, pojavljuju izvori na temelju kojih možemo, iz godine u godinu, pratiti taj ritam prirasta. Taj je prirast, od regije do regije i od godine do godine različit. Na taj prirast utječu, kako je rečeno, razne bolesti i prinosi u poljoprivredi, ali i kultura stanovanja i prehrane i liječničke zaštite stanovništva.

20.5. Naselja i stanovništvo Istre 1846. godine

Istra (*Istrianer Kreis*) se 1840/41. godine u upravnom i političkom pogledu nalazi unutar Austrijskog Primorja (*Küstenland*). Okrug Istre 1840/41. godine ima 86,5 austrijskih milja² ili 4.977,77 kilometara², 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, ukupno 512 naselja, 36.739 kuća, 51.314 porodica i 216.557 stanovnika (106.734 muškarca i 109.823 žene).⁵¹⁰

ISTRA (*Istrianer Kreis*) se i 1846. godine u upravnom i političkom pogledu nalazi unutar Austrijskog Primorja (*Küstenland*). Okrug Istre 1845/46. godine ima 85,9 austrijskih milja² ili 4.943,2 kilometara², 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, ukupno 512 naselja, 37.863 kuće, 52.752 porodice i 228.035 stanovnika (113.052 muškarca i 114.983 žene).

UKUPNO: Okrug Istre 1845/46. godine ima:

- a) *površina*: 85,9 austrijskih milja² ili 4.943,24 kilometara²;
- b) *naselja*: 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela; ukupno ima 512 naselja;
- c) *broj kuća i porodica*: ima 37.863 kuće i 52.752 porodice;
- d) *broj stanovnika*: ukupno **ima 228.035 stanovnika** (113.052 muškarca i 114.983 žene).
- e) *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*: ima 113.052 ili 49,58% muškaraca i 114.983 ili 50,42% žena.
- f) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.654,66 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 46,13 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 6,02 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 4,32 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 445,38 stanovnika.
- g) *Broj sklopljenih brakova*: u Okrugu Istre 1846. godine sklopljena su 2.072 braka. Na 110,06 stanovnika dolazi jedan brak.
- h) *Broj rođene djece 1846. godine*: na području Istre se te godine ukupno rodilo 8.581 dijete (4.399 dječaka i 4.182 djevojčice). Od toga, 8.316 djece se rodilo u braku, a 265 djece izvan braka. Mrtvorođeno je bilo 145 djece.
- i) *Broj umrlih osoba svih dobi 1846. godine*: te godine je na području Istre umrlo osoba svih dobi 5.986 (2.983 muške osobe i 3.003 ženske osobe).
- j) *Prirodni prirast stanovništva Okruga Istre 1846. godine*: prema tim izvorima, na području Okruga Istre je 1846. godine prirodni prirast stanovništva iznosio 2.595 stanovnika. To je prosječni godišnji prirast stanovnika na tom području. Ne znamo ni sada je li tada došlo i do mehaničke promjene broja stanovnika: iseljavanjem i useljavanjem stanovništva.

Prema tim podacima, od 1831. do 1846. godine stanovništvo Okruga Istre se povećao za 27.706 stanovnika: prosječni godišnji prirodni prirast iznosi 1.731,63 stanovnika. To je za 16 godina relativno slab prirast stanovništva na tom području. Nije ni sada lako objasniti taj slab prirast. No, ponavljam, ta su se područja Istre, njezine granice, početkom 19. stoljeća veoma često mijenjale. Zato je uvijek nužno istražiti političke i upravne i teritorijalne promjene.

Upoznajmo to preko slijedećih tabela i kvantitativnih pokazatelja.

⁵¹⁰ **Izvori za Istru: Tafeln zur Statistik** od 1841-1846; **Fenyés** (1842. i 1843. i 1847); **Schmidl** (1842. i 1843); **Militär-Schematismus des österreichischen Kaisertumes** 1830-1851; **Schematismus cleri** 1840-1848; **Schmidl** (1839-1843. sv. I-III); **Becher** (1841. i 1846); **Springer** (1840-1841); **Stopfer** (1840. i 1841); **Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten** (1845.-1853); **A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical** (1841-1866); **arhivski fondovi**.

Tabela br. 350

Okrug Istre 1846. godine: broj naselja, kuća i stanovništva						
ISTRA	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Ukupno	24	9	479	37.863	52.752	228.035

Tabela br. 351

Okrug Istre 1846. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
ISTRA	Km ²	MUŠKARCI		ŽENE		Broj Stanovnika
		Broj	%	Broj	%	
Ukupno	4.943,24	113.052	49,58%	114.983	50,42%	228.035

Tabela br. 352

ISTRA 1830-41. godine: rođena djeca i umrle osobe i prirodni prirast stanovništva						
Godina	Broj stanovnika	Broj sklopljenih brakova	Broj rođene djece	Broj umrlih svih dobi	Prirast stanovništva: više +, manje –	
1830.	198.635	1.354	6.396	5.170	+	1.226
1831.	200.329	1.332	7.199	6.347	+	852
1832.	201.114	1.803	6.980	6.191	+	789
1833.	201.848	1.601	8.270	5.505	+	2.765
1834.	203.811	1.713	7.763	5.455	+	2.308
1835.	206.072	1.769	8.076	5.342	+	2.734
1836.	208.806	1.673	8.462	6.466	+	1.996
1837.	211.020	1.685	8.443	5.694	+	2.749
1838.	213.769	1.613	7.763	5.408	+	2.355
1839.	216.124	1.852	8.200	6.488	+	1.712
1840.	215.689	1.613	7.997	7.129	+	868
1841.	216.557	1.859	8.092	5.464	+	2.628
1842.	219.185	1.501	8.472	6.822	+	1.650
1843.	220.667	1.791	7.714	7.438	+	276
1844.	220.943	1.872	8.406	6.416	+	1.990
1845.	222.933	1.809	8.939	5.427	+	3.512
1846.	228.035	2.072	8.581	5.986	+	2.595

Prirodni prirast stanovništva Istre pokazuje određenu krizu 1831/32. i 1840. i posebno 1843. godine. Jesu li tada Istru zahvatile pogubne pošasti ili suše i nerodice u poljoprivredi? Po svemu sudeći jest, iako sve te nepogode nisu bile, kako vidimo, dugoga trajanja.

Od 1830. do 1846. godine prirodni prirast u Istri iznosi 29.400 stanovnika. U tim godinama stalno je pozitivan prirast stanovništva, ali nije ravnomjeran. Posebno je to izraženo 1845. i 1832. i 1838. godine kada se više djece rodilo nego je umrlo osoba svih dobi.

20.6. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1846. godine

20.6.1. Izvori

Ključni izvori za popis stanovništva Dalmacije 1846. godine su slijedeći:

- a) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie*, Wien 1841-1846.
 - a. *Tafeln zur Statistik*, i za razdoblje 1841-1846. godine, sadrži sjajne statistički podatke o mnogim pojavama iz života naroda u Habsburškoj monarhiji: o stanovništvu, o svim važnim granama privrede, školstvu, novčarskim institucijama, upravi i sudstvu, o vjeri i crkvi i vjerskim institucijama, o bolestima i bolnicama, broju sklopljenih brakova, broju rođene djece i umrlih osoba svih dobi itd. *Tafeln* sve te pojave veoma vjerodostojno donosi i za Dalmaciju i Istru i Vojnu krajinu.
- b) *Uebersichts-Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Wien 1850.
- c) Carrara, *La Dalmazia descritta dal professore dottor Francesco Carrara*, Zara 1846.
- d) Frano Carrara, *Dalmacija kako ju je opisao profesor doktor Frane Carrara*, Split 2006.
- e) *Schematismo dell' imperiale regio governo della Dalmazia per l'anno 1840-1843*, Zadar
- f) *Manuale provinciale della Dalmazia per gli anni 1844-1848*, Zara 1844-1848.
- g) Franz Petter, *Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen dargestellt*, I-II, Gotha 1857.
- h) Franz Petter, *Das Königreich Dalmatien. Keis Zara*, Wien 1841.
- i) Franz Petter, *Das Königreich Dalmatien. Keis Spalato*, Wien 1841.
- j) Franz Petter, *Das Königreich Dalmatien. Keis Ragusa*, Wien 1841.
- k) Franz Petter, *Das Königreich Dalmatien. Keis Cattaro*, Wien 1841.
- l) M. Kozličić – A. Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, Zadar 2012, str. 153-204.
 - a. Autori prema *Manuale provinciale della Dalmazia per l' anno 1848*, Zadar 1848. godine, donose pregled broja stanovništva Dalmacije „obzirom na konfesiju“ na razini općina i kotara. Ali iznenađuje da i sada, kad je riječ o 1846. godini, u tim pregledima stanovništva Dalmacije, od 1828. do 1857. godine, ne koriste i druge arhivske i objavljene izvore, a napose ne koriste sjajni *Tafeln zur Statistik* u kojem su objavljeni važni podaci o Dalmaciji.

PRVI IZVOR: Tafeln zur Statistik 1841-1846. godine

20.6.2. Broj i struktura stanovništva u Dalmaciji 1846. godine

Dalmacija (Königreich Dalmatien) 1846. godine ima 222,3 austrijske milje² ili 12.792,57 kilometara², 15 gradova, 35 trgovišta, 829 sela, ukupno 879 naselja, 69.586 kuća, 68.753 porodice i **418.063 stanovnika** (220.275 muškaraca i 197.788 žena).⁵¹¹

UKUPNO: Dalmacija (Königreich Dalmatien) 1846. godine ima:

- a) *površina*: 222,3 austrijske milje² ili 12.792,57 kilometara²;
- b) *naselja*: 15 gradova, 35 trgovišta, 829 sela – ukupno 879 naselja;
- c) *broj kuća i porodica*: 69.586 kuća i 68.753 porodice;
- d) *broj stanovnika*: 1846. godine **ukupno ima 418.063 stanovnika**, od toga 7.075 vojnika.
- e) *udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1846. godine*:
 - a. muškaraca ima 220.275 ili 52,69%, od toga 7.075 vojnika;
 - b. žena ima 197.788 ili 47,31%;
 - c. muškaraca ima 22.487 više nego žena.
- f) *Gustoća naseljenosti stanovništva 1846. godine*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.880,63 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 32,68 stanovnika;

⁵¹¹ Izvor: *Tafeln zur Statistik* 1841-1846.

- c. na jednu kuću prosječno dolazi 6,01 stanovnika;
- d. na jednu porodicu prosječno dolazi 6,08 stanovnika;
- e. na jedno naselje prosječno dolazi 475,61 stanovnika.
- g) **Struktura i zanimanja muške populacije 1846. godine.**⁵¹²
 - a. svećenika ima 1.386;
 - b. plemića muškaraca ima 335;
 - c. dužnosnika i uglednika ima 1.347;
 - d. trgovaca i umjetnika ima 3.207;
 - e. seljaka ima 87.361;
 - f. vojnika ima 7.075;
 - g. muškaraca koji ne spadaju ni u jednu prethodnu rubriku ima 23.592;
 - h. djece od rođenja do 15 godina ima 83.874;
 - i. djece od 16 do 18 godina ima 12.098.
 - j. Od ukupnog broja stanovništva (1846. godine u Dalmaciji, s vojnicima, ima 418.063 stanovnika) muškaraca ima 220.275, a žena (svih dobi) 197.788.
- h) **Vjerske/konfesionalne strukture stanovništva 1846. godine:**
 - a. Rimokatolika (Römisch Katholische) ima 315.548;
 - b. Grkokatolika (Griechisch Katholische) ima 865;
 - c. Grčko-istočnih vjernika (Griechisch Nicht unirte) ima 78.858;
 - d. Protestanta (Protestanten Confession: Augsburgere 3 und Helvetischer 25) ima 28;
 - e. Židova (Juden) ima 410.
- i) **Broj sklopljenih brakova 1846. godine:**
 - a. u Dalmaciji je 1846. godine sklopljeno 2.846 brakova.
 - b. Jedan sklopljeni brak u Dalmaciji 1846. godine dolazi na 146,89 stanovnika.
 - c. Prema sklopljenim brakovima 1846. godine, žene su ranije od muškaraca stupale u bračnu vezu: do 24 godine starosti stupilo u je bračnu vezu 1.521 žena dok je također do 24 godine života u bračnu vezu stupilo samo 715 muškarca.
- j) **Broj rođene djece 1846. godine:** rodilo 12.265 djece (6.346 muške i 5.919 ženske):
 - a. u braku se rodilo 11.862 djece, a izvan braka 403;
 - b. mrtvorodeno je bilo 15 djece.
- k) **Broj umrlih osoba 1846. godine:**
 - a. u Dalmaciji je 1846. godine umrlo 8.736 osoba (4.422 muške i 4.314 ženske). Od tog je prema dobnoj strukturi umrlo:
 - b. od rođenja do 1 godine umrlo je 2.045 djece;
 - c. od 1 do 4 godine umrlo je 1.178 djeca;
 - d. od 4 do 20 godine umrlo je 915 djece i omladine;
 - e. od 20 do 40 godine umrlo je 1.189 osoba;
 - f. od 40 do 60 godine umrlo je 1.300 osoba;
 - g. od 60 do 80 godine umrlo je 1.621 osoba;
 - h. od 80 do 100 godina umrlo je 471 osoba;
 - i. preko 100 godina umrle su 17 osobe.
 - j. Prema tom izvoru, do 4 godine starosti umrlo je 3.223 ili 36,89%, a do 20 godina starosti umrlo je 4.138 ili 47,37% djece od ukupno umrlih osoba te godine. Kako vidimo, velika većina djece i omladine umire u najranijoj dobi. To je stalna pojava.
- l) **Prirodni prirast stanovništva u Dalmaciji 1846. godine:**
 - a. Te se godine rodilo 12.265 djece, a ukupno je umrlo 8.736 osoba svih dobi.
 - b. Prema tom izvoru, prirodni prirast 1846. godine iznosi 3.529 stanovnika.⁵¹³

⁵¹² Ove podatke o strukturi i zanimanjima stanovništva u Dalmaciji donosim prema *Tafeln zur Statistik* iz 1846. godine; kao i ranije, *Tafeln* donosi samo strukturu muške populacije, a za žene donosi samo ukupni broj.

⁵¹³ **Izvori:** *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie*, Wien 1841-1846; *Uebersichts-Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Wien 1850; Carrara, *La Dalmazia descritta dal professore dottor Francesco Carrara*, Zara 1846; Frano Carrara, *Dalmacija kako ju je opisao profesor doktor Frane Carrara*, Split 2006; *Schematismo dell' imperiale regio governo della Dalmazia per l'anno 1840-1843*, Zadar; *Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1844-1848*, Zara 1844-1848; Franz Petter, *Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen dargestellt*, I-II, Gotha 1857; M. Kozličić – A. Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, Zadar 2012, str. 153-204.

Upoznajmo to preko slijedećih tabela i kvantitativnih pokazatelja.⁵¹⁴

Tabela br. 353

Dalmacije 1841-1846. godine: broj naselja, kuća, porodica i stanovništva						
Godina	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
1841.	15	35	824	74.402	66.157	398.607
1842.	15	35	827	74.619	66.672	401.541
1843.	15	35	827	75.386	67.546	405.854
1844.	15	35	827	75.650	67.708	407.792
1845.	15	35	829	69.586	68.089	410.615
1846.	15	35	829	69.586	68.753	418.063

Tabela br. 354

Dalmacije 1841-1846. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima							
Godina	Austrij. milje ²	Km ²	MUŠKARCI		ŽENE		Broj Stanovnika
			Broj	Postotak	Broj	Postotak	
1841.	222,3	12.792,6	209.498	52,56%	189.109	47,44%	398.607
1842.	222,3	12.792,6	211.272	52,62%	190.269	47,38%	401.541
1843.	222,3	12.792,6	213.360	52,57%	192.494	47,43%	405.854
1844.	222,3	12.792,6	214.051	52,49%	193.741	47,51%	407.792
1845.	222,2	12.786,8	214.858	52,33%	195.757	47,67%	410.615
1846.	222,3	12.792,6	220.275	52,69%	197.788	47,31%	418.063

⁵¹⁴ *Tafeln zur Statistik* 1841-1846. Ovdje je očita razlike u broju kuća od 1841. do 1846. godine. Do te razlike u navođenju broju kuća dolazi iz različitih ocjena koje kuće spadaju u kategoriju „obiteljskih kuća za stanovanje“.

Broj i postotak sklopljenih brakova, te rođenih i umrlih osoba⁵¹⁵

Tabela br. 355

Dalmacija 1819.-1846. godine: Broj i postotak sklopljenih brakova i rođenih i umrlih							
Godine	Broj stanovnika	Sklopljeni brakovi		ROĐENI		UMRLI	
		Broj	Postotak	Broj	Postotak	Broj	Postotak
1819.	299.978	2.503	0,83%	9.034	3,01%	6.507	2,17%
1820.	303.600	2.467	0,81%	10.562	3,48%	5.572	1,84%
1821.	303.167	2.069	0,68%	9.082	2,99%	6.172	2,04%
1822.	309.155	2.190	0,71%	9.084	2,94%	5.268	1,70%
1823.	313.400	1.977	0,63%	9.956	3,18%	5.652	1,80%
1824.	320.124	2.007	0,63%	9.770	3,05%	5.872	1,83%
1825.	326.739	2.652	0,81%	10.723	3,28%	5.447	1,67%
1826.	332.700	2.593	0,78%	11.867	3,57%	5.996	1,80%
1827.	338.026	2.630	0,78%	11.374	3,36%	6.543	1,94%
1828.	341.321	2.623	0,77%	10.867	3,18%	6.705	1,96%
1830.	346.556	2.669	0,77%	9.768	2,82%	6.822	1,87%
1831.	350.588	2.318	0,66%	11.739	3,35%	7.753	2,21%
1832.	355.866	2.935	0,82%	9.970	2,80%	7.496	2,11%
1833.	358.294	2.982	0,83%	12.136	3,39%	7.715	2,15%
1834.	364.933	3.182	0,87%	13.193	3,62%	7.581	2,08%
1835.	367.587	2.466	0,67%	12.062	3,28%	7.579	2,06%
1836.	375.846	3.082	0,82%	12.335	3,28%	9.668	2,57%
1837.	382.285	2.845	0,74%	12.521	3,28%	8.740	2,29%
1838.	386.375	2.874	0,74%	11.565	2,99%	7.533	1,95%
1839.	392.703	2.699	0,69%	12.182	3,10%	9.131	2,33%
1840.	394.028	2.687	0,68%	11.635	2,95%	9.789	2,48%
1841.	398.607	2.727	0,68%	11.394	2,86%	9.462	2,37%
1842.	401.541	2.656	0,66%	13.048	3,25%	8.937	2,23%
1843.	405.854	2.977	0,73%	12.623	3,11%	8.569	2,11%
1844.	407.792	2.918	0,72%	13.305	3,26%	8.769	2,15%
1845.	410.615	2.925	0,71%	12.902	3,14%	8.495	2,07%
1846.	418.063	2.846	0,68%	12.265	2,93%	8.736	2,09%

Iako je 1846. godine, u odnosu na 1819. godine, razlika u broju stanovnika 118.085, ipak nije velika razlika u broju sklopljenih brakova (manje 343). Veće razlike pokazuje postotak sklopljenih brakova: 1819. godine od ukupnog broja stanovnika sklopljena su 0,83% braka, a 1846. godine sklopljeno je 0,68% brakova. Isto tako, prema toj tabeli, možemo pratiti broj i postotak rođene djece, kao i broj i postotak umrlih osoba svih dobi. No, slijedeća tabela pokazuje drugačiji postupak izračuna i drugačije rezultate i drugačiji ritam.

⁵¹⁵ Podatke iz te tabele donosim prema godišnjaku *Tafeln zur Statistik* 1828-1841. godine i mom izračunu.

Dalmacija 1819-46. godine: stanovnika na 1 brak, 1 rođeno dijete i 1 umrlu osobu

Tabela br. 356

Stanovnika na jedan brak i jedno rođeno dijete i jednu umrlu osobu							
Godine	Broj stanovnika	1 sklopljeni brak na broj stanovnika		1 rođeno dijete na broj stanovnika		1 umrla osoba na broj stanovnika	
		Brakova	Stanovn.	Rođeni	Stanovn.	Umrli	Stanovn.
1819.	299.978	2.503	119,85	9.034	33,21	6.507	46,10
1820.	303.600	2.467	123,06	10.562	28,74	5.572	54,49
1821.	303.167	2.069	146,53	9.082	33,38	6.172	49,12
1822.	309.155	2.190	142,53	9.084	34,03	5.268	58,69
1823.	313.400	1.977	158,52	9.956	31,48	5.652	55,45
1824.	320.124	2.007	159,50	9.770	32,77	5.872	54,52
1825.	326.739	2.652	123,20	10.723	30,47	5.447	59,99
1826.	332.700	2.593	128,31	11.867	28,04	5.996	55,49
1827.	338.026	2.630	128,53	11.374	29,72	6.543	51,66
1828.	341.321	2.623	130,13	10.867	31,41	6.705	50,91
1830.	346.556	2.669	129,84	9.768	35,48	6.822	50,80
1831.	350.588	2.318	151,25	11.739	29,87	7.753	45,22
1832.	355.866	2.935	121,25	9.970	35,69	7.496	47,47
1833.	358.294	2.982	120,15	12.136	29,52	7.715	46,44
1834.	364.933	3.182	114,69	13.193	27,66	7.581	48,14
1835.	367.587	2.466	149,06	12.062	30,47	7.579	48,50
1836.	375.846	3.082	121,95	12.335	30,47	9.668	38,88
1837.	382.285	2.845	134,37	12.521	30,53	8.740	43,74
1838.	386.375	2.874	134,44	11.565	33,41	7.533	51,29
1839.	392.703	2.699	145,50	12.182	32,24	9.131	43,01
1840.	394.028	2.687	146,64	11.635	33,87	9.789	40,25
1841.	398.607	2.727	146,17	11.394	34,98	9.462	42,13
1842.	401.541	2.656	151,18	13.048	30,77	8.937	44,93
1843.	405.854	2.977	136,33	12.623	32,15	8.569	47,36
1844.	407.792	2.918	139,75	13.305	30,65	8.769	46,50
1845.	410.615	2.925	140,38	12.902	31,83	8.495	48,34
1846.	418.063	2.846	146,89	12.265	34,09	8.736	47,86

Kako vidimo, drugačije rezultate dobijemo ako broj sklopljenih brakova određene godine podijelimo s brojem stanovnika svih dobi. Na primjer, broj stanovnika 1846. godine iznosio je 418.063 : 2.846 (broj sklopljenih brakova) = 146,89. Prema tome, u Dalmaciji je 1846. godine na 146,89 stanovnika sklopljen jedan brak, dok je 1819. godine na 119,85 stanovnika sklopljen jedan brak. Na taj način možemo izračunati na koliko stanovnika dolazi jedno rođeno dijete, kao i jedna umrla osoba. Razlike su iz godine u godinu znatne. Uzroke tih pojava valja potražiti u povijesnim izvorima. Ali je neosporno da na broj i ritam rođene djece i broj umrlih osoba, napose djece, utječe kako poljoprivredna produktivnost tako i broj stoke (prehrana ljudi), kao i vremenske nepogode (suše i poplave), ali svakako i kultura stanovanja i prehrane i liječničke zaštite ljudi. Ako iz godine u godinu pratimo razvoj poljoprivrede i stočarstva, a taj je razvoj vezan uz vremenske uvjete, i razne bolesti, lako je zapaziti i ritam rađanja djece kao i ritam smrtnosti ljudi u Dalmaciji u tom razdoblju.

Prirodni i mehanički prirast stanovništva u Dalmaciji 1819-1846. godine

Tabela br. 357

Dalmacija 1819.-1846. godine: prirodni/mehanički prirast stanovništva							
Godine	Broj stanovnika	Gubici stanovništva		Prirast stanovništva		UKUPNI prirast	
		Umrli	Iseljavanje	Rođeni	Doseljenje		
1819.	299.978	6.507	-	9.034	-	+	2.527
1820.	303.600	5.572	-	10.562	-	+	4.990
1821.	303.167	6.172	740	9.082	88	+	2.258
1822.	309.155	5.268	376	9.084	8	+	3.448
1823.	313.400	5.652	463	9.956	29	+	3.870
1824.	320.124	5.872	346	9.770	66	+	3.618
1825.	326.739	5.447	44	10.723	71	+	5.303
1826.	332.700	5.996	85	11.867	50	+	5.836
1827.	338.026	6.543	179	11.374	54	+	4.706
1828.	341.321	6.705	148	10.867	152	+	4.166
1829.	345.487	9.034	1.517	9.941	375	-	235
1830.	346.556	6.822	498	9.768	168	+	2.616
1831.	350.588	7.753	112	11.739	45	+	3.919
1832.	355.866	7.496	27	9.970	77	+	2.525
1833.	358.294	7.715	78	12.136	11	+	4.354
1834.	364.933	7.581	5	13.193	24	+	5.631
1835.	367.587	7.579	8	12.062	13	+	4.488
1836.	375.846	9.668	0	12.335	7	+	2.674
1837.	382.285	8.740	12	12.521	8	+	3.777
1838.	386.375	7.533	8	11.565	114	+	4.138
1839.	392.703	9.131	0	12.182	70	+	3.121
1840.	394.028	9.789	1	11.635	18	+	1.863
1841.	398.607	9.462	6	11.394	27	+	1.953
1842.	401.541	8.937	0	13.048	68	+	4.179
1843.	405.854	8.569	15	12.623	23	+	4.062
1844.	407.792	8.769	76	13.305	15	+	4.475
1845.	410.615	8.495	25	12.902	126	+	4.508
1846.	418.063	8.736	13	12.265	84	+	3.600

U Dalmaciji od 1819. do 1846. godine nalazimo postupni prirast stanovništva, iako se, gledajući ukupno, više ljudi iseljava nego useljava, ne značajno. Svake godine se više djece rađa nego što umire osoba različite dobi. Ali i tada veliki postotak djece umire u ranoj dobi.

Od 1819. do 1846. godine, u tih 28 godina, stanovništvo Dalmacije je poraslo za 118.085 stanovnika. Prirast stanovništva je konstantan, iako nije ravnomjeran. I broj rođene djece, prema ukupnom broju stanovnika, ne odgovara uvijek i istom prirastu.

Ukupni prirast stanovništva, prirodni i mehanički, iz godine u godinu se mijenja. Najveći prirast stanovništva u Dalmaciji je 1826. godine (+ 5.836 stanovnika) a zatim slijedi 1834. godina (+ 5.631 stanovnika) i 1825. godina (+ 5.303 stanovnika). A najmanji prirast stanovništva je 1829. godine, kada je pad broja stanovništva (- 235 stanovnika), a zatim slijedi 1840. godine (+ 1.863 stanovnik) i 1841. godine (+1.953 stanovnik). Uzrok tome je razlika između broja rođene djece i umrlih osoba svih dobi, ali i razlika između doseljavanja i iseljenja stanovništva u Dalmaciji. Ali i sada, kao i ranije, kako sam pokazao, veliki postotak djece umire u ranoj dobi, dok je prosječni životni vijek ljudi relativno kratak.

20.6.3. Naselja i stanovništvo u dalmatinskim kotarevima 1846. godine

Upoznajmo broj naselja i strukturu stanovništva u dalmatinskim kotarevima. Dalmacija 1846. godine:⁵¹⁶

- a) **Zadarski Okrug** (*Zara Kreis*) 1846. godine ima 98,5 austrijskih milja² ili 5.668,32 kilometra², te glavni grad pokrajine (Zadar) i još 3 grada, 10 trgovišta, 268 sela, ukupno 281 naselje, 23.101 kuće, 21.494 porodice i 145.692 stanovnika (76.923 muškarca i 68.769 žena).
- a. Grad Zadar (*Zara Hauptstadt*) ima 966 kuća, 1.381 porodicu i 7.232 stanovnika (3.434 ili 47,48% muškarca i 3.798 ili 52,52% žena).
 - b. **UKUPNO** Zadarski Okrug 1846. godine ima **152.924 stanovnika** (80.357 muškaraca i 72.567 žena), te 24.067 kuća i 22.875 porodica.
 - c. *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - i. na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.552,53 stanovnika;
 - ii. na jedan kilometar² prosječno dolazi 26,98 stanovnika;
 - iii. na jednu kuću prosječno dolazi 6,35 stanovnika;
 - iv. na jednu porodicu prosječno dolazi 6,69 stanovnika;
 - v. na jednu porodicu prosječno dolazi 1,05 kuća;
 - vi. na jedno naselje prosječno dolazi 544,21 stanovnik.
 - d. *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*: muškaraca ima 80.357 ili 52,55%, a žena ima 72.567 ili 47,45%; muškaraca je 7.790 više nego žena.
 - e. *Sklopljeni brakovi*: u tom Okrugu su 1846. godine sklopljeno je 1.228 brakova.
 - f. *Rođeni*: rodilo se 5.040 djece (2.588 muške i 2.452 ženske); 4.861 dijete se rodilo u braku, a 179 vanbračno, s tim da je u gradu Zadru u braku rođeno 213 djece, a 73 djece je rođeno vanbračno; ukupno je mrtvorodeno bilo 0 djece.
 - g. *Umrli*: ukupno su svih dobi umrle 3.763 osoba (1.922 muške i 1.841 ženske).
 - h. *Prirodni prirast*: prirodni prirast 1846. godine iznosi 1.277 stanovnika.
- b) **Splitski Okrug** (*Spalato Kreis*) 1846. godine ima 89,1 austrijskih milja² ili 5.127,39 kilometara², te 5 gradova, 15 trgovišta, 273 sela, ukupno 293 naselje, 28.982 kuće, 29.726 porodica i **170.517 stanovnika** (88.932 muškaraca i 81.585 žena).
- a. *Gradovi* 1846. godine: Split ima 10.548, Šibenik 5.333 i Trogir 3.118 stanovnika.
 - b. *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - i. na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.913,77 stanovnika;
 - ii. na jedan kilometar² prosječno dolazi 33,26 stanovnika;
 - iii. na jednu kuću prosječno dolazi 5,88 stanovnika;
 - iv. na jednu porodicu prosječno dolazi 5,74 stanovnika;
 - v. na jednu kuću prosječno dolazi 1,03 porodice;
 - vi. na jedno naselje prosječno dolazi 581,97 stanovnika.
 - c. *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*: muškaraca ima 88.932 ili 52,15%, a žena ima 81.585 ili 47,85%; muškaraca je 7.347 više nego žena.
 - d. *Sklopljeni brakovi*: u tom Okrugu 1846. godine sklopljeno je 2.846 brakova.
 - e. *Rođeni*: rodilo se 4.863 djece (2.506 muške i 2.357 ženske); 4.724 djece se rodio u braku, a 139 djece vanbračno; mrtvorodene je bilo 6 djece.
 - f. *Umrli*: ukupno je svih dobi umrlo 3.262 osoba (1.655 muške i 1.607 ženske).
 - g. *Prirodni prirast*: prirodni prirast 1846. godine iznosi 1.601 stanovnik.

⁵¹⁶ *Izvori: Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie, Wien 1841-1846; Uebersichts-Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, Wien 1850; F. Carrara, La Dalmazia descritta dal professore dottor Francesco Carrara, Zara 1846; Frano Carrara, Dalmacija kako ju je opisao profesor doktor Frane Carrara, Split 2006; Schematismo dell' imperiale regio governo della Dalmazia per l'anno 1840-1843, Zadar; Manuale provinciale della Dalmazia per l'anno 1844-1848, Zara 1844-1848; Franz Petter, Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen dargestellt, I-II, Gotha 1857; M. Kozličić – A. Bralić, Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine, Zadar 2012, str. 153-204.*

- c) **Dubrovački Okrug** (*Ragusa Kreis*) 1846. godine ima 23,7 austrijskih milja² ili 1.363,85 kilometara², te 3 grada, 5 trgovišta, 176 sela, ukupno 184 naselja, 9.288 kuća, 9.079 porodica i **53.062 stanovnika** (26.311 muškaraca i 26.751 ženu).
- a. *Grad Dubrovnik* 1846. godine ima 5.474 stanovnika.
- b. *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
- na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.238,90 stanovnika;
 - na jedan kilometar² prosječno dolazi 38,91 stanovnika;
 - na jednu kuću prosječno dolazi 5,71 stanovnika;
 - na jednu porodicu prosječno dolazi 5,84 stanovnika;
 - na jednu porodicu prosječno dolazi 1,02 kuća;
 - na jedno naselje prosječno dolazi 288,38 stanovnika.
- c. *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*: muškaraca ima 26.311 ili 49,59%, a žena ima 26.751 ili 50,41% ; žena je 440 više nego muškaraca.
- d. *Sklopljeni brakovi*: u tom Okrugu 1846. godine sklopljeno je 305 brakova.
- e. *Rođeni*: rodilo se 1.463 djece (772 muške i 691 ženske); 1.416 djece se rodilo u braku, a 47 vanbračno; mrtvorođene je bilo 4 djece.
- f. *Umrli*: ukupno je svih dobi umrlo 957 osoba (447 muške i 510 ženske).
- g. *Prirodni prirast*: prirodni prirast 1846. godine iznosi 506 stanovnika.
- d) **Kotorski Okrug** (*Cattaro Kreis*) 1846. godine ima 11,0 austrijskih milja² ili 633,01 kilometara², te 3 grada, 5 trgovišta, 112 sela, ukupno 120 naselje, 7.249 kuća, 7.073 porodice i **34.485 stanovnika** (17.600 muškaraca i 16.885 žena).
- a. *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
- na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 3.135,0 stanovnika;
 - na jedan kilometar² prosječno dolazi 54,48 stanovnika;
 - na jednu kuću prosječno dolazi 4,76 stanovnika;
 - na jednu porodicu prosječno dolazi 4,88 stanovnika;
 - na jedno naselje prosječno dolazi 287,38 stanovnika.
- b. *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*: 17.600 ili 51,04% muškarca, a žena ima 16.885 ili 48,96%; muškaraca ima 715 više nego žena.
- c. *Sklopljeni brakovi*: u tom Okrugu 1846. godine sklopljeno je 208 brakova.
- d. *Rođeni*: rodilo se 872 djece (467 muške i 405 ženske); 835 djece se rodilo u braku, a 37 djece se rodilo vanbračno. Ni jedno dijete nije bilo mrtvorođeno.
- e. *Umrli*: ukupno je svih dobi umrlo 657 osoba (313 muške i 344 ženske).
- f. *Prirodni prirast*: prirodni prirast 1846. godine iznosi 215 stanovnika.

Upoznajmo sve to u slijedećim tabelama:

Tabela br. 358

Dalmacije 1846. godine: broj naselja, kuća, porodica i stanovništva						
DALMACIJA Okruzi/kotari	Broj gradova, trgovišta, sela i kuća					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Zadarski Okrug	4	10	268	24.067	22.875	152.924
Splitski Okrug	5	15	273	28.982	29.726	170.517
Dubrovački Okrug	3	5	176	9.288	9.079	53.062
Kotorski Okrug	3	5	112	7.249	7.073	34.485
Vojnika	0	0	0	0	0	7.075
UKUPNO	15	35	829	69.586	68.753	418.063

Tabela br. 359

Dalmacije 1846. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
DALMACIJA	Km ²	MUŠKARCI		ŽENE		Broj Stanovnika
		Broj	%	Broj	%	
Zadarski Okrug	5.668,32	80.357	52,55%	72.567	47,45%	152.924
Splitski Okrug	5.127,39	88.932	52,15%	81.585	47,85%	170.517
Dubrovački Okrug	1.363,85	26.311	49,59%	26.751	50,41%	53.062
Kotorski Okrug	633,01	17.600	51,04%	16.885	48,96%	34.485
Vojnika	0	7.075	0	0	0	7.075
UKUPNO	12.792,57	220.275	52,69%	197.788	47,31%	418.063

Tabela br. 360

Stanovništvo Dalmacije od 1841. do 1846. godine						
Godina	Zadarski Okrug	Splitski Okrug	Dubrovački Okrug	Kotorski Okrug	Broj vojnika	Ukupno
1841.	143.223	161.691	51.534	33.933	8.226	398.607
1842.	143.418	162.238	51.969	33.993	9.923	401.541
1843.	145.628	164.641	52.655	34.127	8.803	405.854
1844.	147.889	165.711	53.007	34.170	7.015	407.792
1845.	148.447	167.975	52.706	34.326	7.161	410.615
1846.	152.924	170.517	53.062	34.485	7.075	418.063

U Dalmaciji od 1841. do 1846. godine prirast iznosi 19.456 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosi 3.242,67 stanovnika. Najveći je prirast stanovništva od 1845. do 1846. godine. Od okruga do okruga različit je prirast stanovništva. Najslabiji je prirast stanovništva u Kotorskom Okrugu. U Dalmaciji je i u čitavom tom razdoblju veći broj muškaraca nego žena, osim ponekad u nekom okrugu, kao u Dubrovačkom okrugu više godina.

Tabela br. 361

Dalmacija 1841-1846. godine: rođena djeca i umrle osobe i prirast stanovništva						
DALMACIJA	Godina	Broj stanovnika	Broj rođenih	Broj umrlih	Prirast stanovn. više +, manje -	
Zadarski Okrug	1841.	143.223	4.766	3.623	+	1.143
Splitski Okrug		161.691	4.336	3.713	+	623
Dubrovački Okrug		51.534	1.490	1.105	+	385
Kotorski Okrug		33.933	772	874	-	102
Broj vojnika		8.226	30	147	-	117
UKUPNO		398.607	11.394	9.462	+	1.932
Zadarski Okrug	1842.	143.418	5.528	3.493	+	2.035
Splitski Okrug		162.238	5.135	3.478	+	1.657
Dubrovački Okrug		51.969	1.526	1.042	+	484
Kotorski Okrug		33.993	835	780	+	55
Broj vojnika		9.923	24	144	-	120
UKUPNO		401.541	13.048	8.937	+	4.111
Zadarski Okrug	1843.	145.628	5.177	3.201	+	1.976
Splitski Okrug		164.641	5.085	3.482	+	1.603
Dubrovački Okrug		52.655	1.533	1.132	+	401
Kotorski Okrug		34.127	802	648	+	154
Broj vojnika		8.803	26	106	-	80
UKUPNO		405.854	12.623	8.569	+	4.054
Zadarski Okrug	1844.	147.889	5.832	3.352	+	2.480
Splitski Okrug		165.711	5.147	3.405	+	1.742
Dubrovački Okrug		53.007	1.457	1.211	+	246
Kotorski Okrug		34.170	850	705	+	145
Broj vojnika		7.015	19	96	-	77
UKUPNO		407.792	13.305	8.769	+	4.536
Zadarski Okrug	1845.	148.447	5.869	3.480	+	2.389
Splitski Okrug		167.975	4.835	3.173	+	1.662
Dubrovački Okrug		52.706	1.327	1.075	+	252
Kotorski Okrug		34.326	837	676	+	161
Broj vojnika		7.161	34	91	-	57
UKUPNO		410.615	12.902	8.495	+	4.407
Zadarski Okrug	1846.	152.924	5.040	3.763	+	1.277
Splitski Okrug		170.517	4.863	3.262	+	1.601
Dubrovački Okrug		53.062	1.463	957	+	506
Kotorski Okrug		34.485	872	657	+	215
Broj vojnika		7.075	27	97	-	70
UKUPNO		418.063	12.265	8.736	+	3.529

Iz godine u godinu vidljiv je prirodni prirast stanovništva, osim u Kotorskom Okrugu 1841. godine. I sada je ritam prirasta, od okruga do okruga, različit. Vidljiv je pad broja vojnika iz godine u godinu; očito ti vojnici pogibaju u ratu ili na vojnim vježbama.

DRUGI IZVOR o popisu stanovništva Dalmacije 1844/45. godine:

- a) F. Carrara, *La Dalmazia descritta dal professore dottor Francesco Carrara*, Zara 1846.
- b) F. Carrara, *Dalmacija kako ju je opisao profesor doktor Frane Carrara*, Split 2006.
- c) *Manuale provinciale della Dalmazia per gli anni 1844-1848*, Zara 1844-1848.
- d) M. Kozličić – A. Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, Zadar 2012, str. 171-180.
- a. Autori uspoređuju statističke podatke iz knjige F. Carrara i *Manuale provinciale della Dalmazia per gli anni 1844-1848*. godine. I sada, za te godine, donose pregled broja stanovništva Dalmacije „obzirom na konfesiju“ na razini naselja i kotara. Ali i sada iznenađuje, ponavljam i ovdje, da u svim tim pregledima stanovništva Dalmacije, od 1828. do 1857. godine, ne koriste i druge arhivske i objavljene izvore, a napose ne koriste sjajni *Tafeln zur Statistik* u kojem su svake godine objavljeni važni podaci o Dalmaciji. A podataka o tome u arhivskim i objavljenim izvorima ima mnogo. Oni donose samo vjersku strukturu stanovništva.
- e) Izvorni vjerski/konfesionalni nazivi:
- a. *Cattolici* = Katolici, Rimokatolici
- b. *Greci uniti* = Grko-katolici, Unijati
- c. *Greci non uniti* = Grko-istočni vjernici, Pravoslavni
- d. *Protestanti* = Protestanti
- e. *Ebrei* = Židovi

20.6.4. F. Carrara: Naselja i stanovništvo Dalmacije 1844/45. godine⁵¹⁷

Tabela br. 362

Naselja i stanovništvo Dalmacije 1844/45. godine: konfesionalne strukture									
Naziv OPĆINE	Broj kuća	Broj porodica	Katolici	Grko- katolici	Pravo- slavni	Protes- tanti	Žido- vi	Ukupno stanovn.	
CIRCOLO DI ZARA: OKRUG ZADAR									
Zadar Zara	2.753	3.043	16.440	1	1.852	6	1	18.300	
Nin Nona	731	818	5.024	0	50	0	0	5.074	
Biograd n/m Zaravecchia	1.289	1.289	6.629	0	1.823	0	0	8.452	
Sali Sale	494	522	3.403	0	0	0	0	3.403	
Silba Selve	708	704	3.852	0	0	0	0	3.852	
Novigrad Novigradi	655	658	2.921	0	935	0	0	3.856	
Šibenik Sebenico	2.795	2.309	12.734	0	847	5	0	13.586	
Tisno Stretto	1.499	992	6.787	0	0	0	0	6.787	
Zlarin Zlarin	739	612	5.157	0	0	0	0	5.157	
Pag Pago	714	808	3.798	0	2	0	0	3.800	

⁵¹⁷ Carrara (1846, str. 110-113); Kozličić-Bralić (2012, str. 173-180); Manuale 1846, str. 298-301.

Naselja i stanovništvo Dalmacije 1844/45. godine: konfesionalne strukture								
Naziv OPĆINE	Broj kuća	Broj porodica	Katolici	Grko- katolici	Pravo- slavni	Protes- tanti	Žido- vi	Ukupno stanovn.
Rab Arbe	781	764	5.245	0	0	0	0	5.245
Drniš Dernis	2.854	2.512	13.268	489	4.708	0	0	18.465
Obrovac Obbrovazzo	2.195	1.755	4.847	0	7.812	0	0	12.659
Skradin Scardona	1.963	1.623	5.948	0	4.896	0	0	10.844
Knin Knin	4.793	3.809	7.202	37	21.695	0	0	28.934
UKUPNO	24.963	22.218	103.255	527	44.620	11	1	148.414
CIRCOLO DI SPALATO: OKRUG SPLIT								
Split Spalato	2.694	3.011	14.422	0	6	13	321	14.762
Klis Clissa	1.516	553	3.139	0	14	0	0	3.153
Kaštel Kambelov. Kastelcambio	385	344	1.820	0	2	0	0	1.822
Kaštel Lukšić Kastelvitturi	121	160	894	0	0	0	0	894
Šolta Solta	312	328	1.742	0	0	0	0	1.742
Muč Much	1.335	907	5.776	0	210	0	0	5.986
Trogir Traù	825	833	4.562	0	0	3	0	4.565
Marina Bossiglina	560	565	3.290	0	0	0	0	3.290
Bristivica Bristivizza	684	696	4.130	0	0	0	0	4.130
Kaštel Novi Castelnuovo	421	468	2.397	0	0	0	0	2.397
Lečevica Lecchievizza	721	783	4.177	0	533	0	0	4.710
Sinj Sign	4.367	4.274	22.767	0	1.548	0	0	24.315
Vrlika Verlicca	1.000	1.000	2.587	137	4.951	0	0	7.675
Imotski Imoschi	2.839	3.254	20.357	0	925	0	0	21.282
Opuzen Fortopus	1.316	739	4.530	0	10	0	0	4.540
Metković Metcovich	345	448	2.434	0	209	0	0	2.643

Naselja i stanovništvo Dalmacije 1844/45. godine: konfesionalne strukture								
Naziv OPĆINE	Broj kuća	Broj porodica	Katolici	Grko- katolici	Pravo- slavni	Protes- tanti	Žido- vi	Ukupno stanovn.
Makarska Macarsca	1.278	1.227	6.460	0	3	0	7	6.470
Drvenik Darvenik	576	495	2.687	0	0	0	0	2.687
Vrgorac Vergoraz	1.065	975	5.867	0	0	0	0	5.867
Omiš Almissa	2.893	2.079	10.509	0	0	0	0	10.509
Supetar Sanpietro	544	504	2.498	0	2	0	0	2.500
Postira Postire	309	308	1.680	0	0	0	0	1.680
Nerežišća Neresi	385	324	1.556	0	0	0	0	1.556
Sutivan Sangiovanni	389	370	1.775	0	0	0	0	1.775
Pučišća Pucischie	809	707	3.409	0	0	0	0	3.409
Milna Milna	496	463	2.763	0	0	0	0	2.763
Bol Bol	363	453	1.812	0	0	0	0	1.812
Vis Lissa	815	715	3.770	0	6	0	0	3.776
Komiža Comisa	662	513	2.726	0	0	0	0	2.726
Hvar Lesina	434	551	3.290	0	0	0	0	3.290
Stari Grad Cittavecchia	477	579	3.522	0	0	0	0	3.522
Jelsa Gelsa	447	441	2.212	0	0	0	0	2.212
Vrboska Verbosca	525	430	2.319	0	0	0	0	2.319
Sućuraj Sangiorgio	354	243	1.196	0	0	0	0	1.196
UKUPNO	32.262	29.740	159.075	137	8.419	16	328	167.975
CIRCOLO DI RAGUSA: OKRUG DUBROVNIK								
Dubrovnik Ragusa	1.453	1.770	5.893	0	279	0	146	6.318
Rijeka Dubrovač. Ombla	408	420	2.313	0	0	0	0	2.313
Srebreno Breno	520	458	3.044	0	0	0	0	3.044

Naselja i stanovništvo Dalmacije 1844/45. godine: konfesionalne strukture								
Naziv OPĆINE	Broj kuća	Broj porodica	Katolici	Grko- katolici	Pravo- slavni	Protes- tanti	Žido- vi	Ukupno stanovn.
Zaton Malfi	456	446	2.984	0	0	0	0	2.984
Koločep Calamotta	89	91	420	0	0	0	0	420
Lopud Mezzo	137	123	491	0	0	0	0	491
Šipan Giuppana	323	248	1.234	0	0	0	0	1.234
Cavtat Ragusavecchia	521	476	3.101	0	1	0	0	3.102
Pridvorje Pridvorie	341	289	2.426	0	0	0	0	2.426
Pločice Plocizze	477	398	3.155	0	2	0	0	3.157
Slano Slano	263	260	1.877	0	0	0	0	1.877
Ston Stagno	383	333	2.114	4	0	0	0	2.118
Imotica Imotizza	218	214	1.365	0	0	0	0	1.365
Lisac Lissaz	220	222	1.715	0	0	0	0	1.715
Mljet Meleda	335	224	1.283	0	0	0	0	1.283
Orebić Sabioncello	423	431	2.399	0	0	0	0	2.399
Kuna Cunna	430	375	2.338	0	0	0	0	2.338
Trpanj Trappano	206	209	1.218	0	0	0	0	1.218
Janjina Jagnina	330	326	2.252	0	7	0	0	2.259
Korčula Curzola	1.118	693	4.258	0	9	0	1	4.268
Blato Blatta	2.232	807	5.135	0	0	0	0	5.135
Lastovo Lagosta	377	230	1.242	0	0	0	0	1.242
UKUPNO	11.260	9.043	52.257	4	298	0	147	52.706
CIRCOLO DI CATARO: OKRUG KOTOR								
Kotor Cattaro	827	525	2.384	0	1.157	0	9	3.550
Muo Mulla	104	83	427	0	77	0	0	504

Naselja i stanovništvo Dalmacije 1844/45. godine: konfesionalne strukture								
Naziv OPĆINE	Broj kuća	Broj porodica	Katolici	Grko- katolici	Pravo- slavni	Protes- tanti	Žido- vi	Ukupno stanovn.
Prčanj Perzagno	257	345	1.062	0	162	0	0	1.224
Stoliv Stolivo	166	138	674	0	48	0	0	722
Risan Risano	713	925	18	0	3.898	0	0	3.916
Perast Perasto	553	624	1.327	0	1.408	0	0	2.735
Dobrota Dobrota	285	245	1.197	0	0	0	0	1.197
Lastva Lastua	180	185	743	0	19	0	0	762
Tivat Teodo	135	143	785	0	22	0	0	807
Krtole Cartolle	248	287	174	0	1.131	0	0	1.305
Luštica Lustizza	222	218	151	0	1.198	0	0	1.349
Grbalj Zuppa	923	689	0	0	3.888	0	0	3.888
Herceg Novi Castelnuovo	1.448	1.286	572	0	6.447	0	0	7.019
Budva Budua	185	184	291	0	646	0	0	937
Paštrovići Pastrovicchio	515	626	14	0	2.669	0	0	2.683
Maini Maini	143	134	0	756	0	0	0	756
Pobori Pobori	73	65	0	348	0	0	0	348
Brajići Braich	108	100	0	624	0	0	0	624
UKUPNO	7.085	6.802	9.819	0	24.498	0	9	34.326
PROSPETTO GENERALE								
Okrug Zadar	24.963	22.218	103.255	527	44.620	11	1	148.414
Okrug Split	32.262	29.740	159.075	137	8.419	16	328	167.975
Okrug Dubrovnik	11.260	9.043	52.257	4	298	0	147	52.706
Okrug Kotor	7.085	6.802	9.819	0	24.498	0	9	34.326
UKUPNO	75.570	67.803	324.406	668	77.835	27	485	403.421

20.6.5. Vjerske i dobne strukture muške populacije 1844/45. godine

F. Carrara u svom djelu donosi samo dobnu strukturu muške populacije, a za žene donosi samo sumarne podatke. Tu dobnu strukturu donosi na razini svake općine i unutar tih vjerskih struktura. Napominjem i ovdje, Carrara navodi da su to podaci o stanovništvu iz 1844. godine, a te iste sumarne podatke o stanovništvu Dalmacije donosi i *Tafeln zur Statistik* i naglašava da je riječ o stanovništvu s početka 1845. godine: „Bevölkerung mit Anfang des Jahres 1845“.⁵¹⁸

Prema djelu F. Carrara, Dalmacija 1844/45. godine ukupno ima: 4 okruga, 26 kotareva, 89 poreznih općina, 865 sela, 75.570 kuća, 67.803 porodice i, bez populacije vojnika, 403.421 stanovnika (207.584 ili 51,46%% muškaraca i 195.837 ili 48,54% žena); 324.406 Rimokatolika (*Cattolici*), 77.835 Grčko-istočnih vjernika, Pravoslavnih (*Greci non uniti*), 668 Grkokatolika Unijata (*Greci uniti*), 485 Židova (*Erbei*) i 27 Protestanata (*Protestanti*).

Od toga u okruzima i kotarevima:

- a) **Okrug Zadar 1844/45. godine:**⁵¹⁹
- a. *Naselja*: ima 8 kotareva, 15 općina i 292 sela.
 - b. *Broj kuća i porodica*: ima 24.963 kuće i 22.218 porodica.
 - c. *Broj stanovnika*: ukupno ima 148.414 stanovnika.
 - d. *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*:
 - i. muškaraca ima 76.579 ili 51,60%, a
 - ii. žena ima 71.835 ili 48,40%.
 - e. *Vjerske strukture muške populacije*:
 - i. Rimokatolika (*Cattolici*) muškaraca ima 52.725 ili 35,53%;
 - ii. Grčko-istočnih vjernika (*Greci non uniti*, Pravoslavni) ima 23.523 ili 15,85%;
 - iii. Grkokatolika Unijata (*Greci uniti*) muškaraca ima 319 ili 0,21%;
 - iv. Protestanata (*Protestanti*) ima 11 i Židova (*Erbei*) 1.
 - f. *Vjerske strukture ženske populacije*:
 - i. Rimokatolika žena ima 50.530 ili 34,05%;
 - ii. Grčko-istočnih vjernika žena ima 21.097 ili 14,21%;
 - iii. Grkokatolika Unijata žena ima 208 ili 0,14%.
 - g. *Svećenika*: ima 396 Rimokatoličkih, 78 Pravoslavnih i 3 Grkokatolička.
 - h. *Dobne strukture muške populacije*:
 - i. Dobna struktura Rimokatolika, ukupno, sa svećenicima, ima 52.725:
 1. od 1-18 godina ima 21.742 stanovnika;
 2. od 19-40 godine ima 17.895 stanovnika;
 3. od 41-60 godine ima 9.154 stanovnika;
 4. od 61 godinu dalje ima 3.538 stanovnika.
 - ii. Dobna struktura Grkokatolika Unijata (ukupno, sa svećenicima, ima 319):
 1. od 1-18 godine ima 160 stanovnika;
 2. od 19-40 godine ima 94 stanovnika;
 3. od 41-60 godine ima 51 stanovnik;
 4. od 60 godina dalje ima 11 stanovnika.
 - iii. Dobna struktura Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavaca) ukupno ima 23.523:
 1. od 1-18 godine ima 9.505 stanovnika;
 2. od 19-40 godine ima 7.672 stanovnika;
 3. od 41-60 godine ima 4.360 stanovnika;
 4. od 60 godina dalje ima 1.908 stanovnika.
- b) **Okrug Split 1844/45. godine:**⁵²⁰
- a. *Naselja*: ima 10 kotareva, 34 općine i 268 sela.
 - b. *Broj kuća i porodica*: ima 32.262 kuće i 29.740 porodica.

⁵¹⁸ *Tafeln zur Statistik* 1845-1846.

⁵¹⁹ Carrara (1846, str. 110); Kozličić-Bralić (2012, str. 173-180); Manuale 1846, str. 298-301.

⁵²⁰ Carrara (1846, str. 111); Kozličić-Bralić (2012, str. 173-180); Manuale 1846, str. 298-301.

- c. *Broj stanovnika*: ukupno ima 167.975 stanovnika.
- d. *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*:
- i. muškaraca ima 87.352 ili 52,00%, a
 - ii. žena ima 80.623 ili 48,00%.
- e. *Vjerske strukture muške populacije*:
- i. Rimokatolika (*Cattolici*) muškaraca ima 82.417 ili 49,07%;
 - ii. Grčko-istočnih vjernika (*Greci non uniti*, Pravoslavni) ima 4.641 ili 2,76%;
 - iii. Grkokatolika Unijata (*Greci uniti*) muškaraca ima 74 ili 0,04%;
 - iv. Židova (*Erbei*) ima 204 ili 0,12%;
 - v. Protestanata (*Protestanti*) muškaraca i žena ima 16.
- f. *Vjerske strukture ženske populacije*:
- i. Rimokatolika žena ima 76.658 ili 45,64%;
 - ii. Grčko-istočnih vjernika žena ima 3.778 ili 2,25%;
 - iii. Grkokatolika Unijata žena ima 63 ili 0,04%.
- g. *Svećenika*: ima 511 Rimokatoličkih, 8 Pravoslavni i 1 Grkokatolički i 1 rabin.
- h. *Dobne strukture muške populacije*:
- i. Dobna struktura Rimokatolika, ukupno, sa svećenicima, ima 82.417:
 1. od 1-18 godina ima 32.184 stanovnika;
 2. od 19-40 godine ima 25.583 stanovnika;
 3. od 41-60 godine ima 16.141 stanovnik;
 4. od 61 godinu dalje ima 7.998 stanovnika.
 - ii. Dobna struktura Grkokatolika Unijata (ukupno, sa svećenicima, ima 74):
 1. od 1-18 godine ima 38 stanovnika;
 2. od 19-40 godine ima 20 stanovnika;
 3. od 41-60 godine ima 14 stanovnika;
 4. od 60 godina dalje ima 1 stanovnika.
 - iii. Dobna struktura Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavaca) ukupno ima 4.641:
 1. od 1-18 godine ima 1.795 stanovnika;
 2. od 19-40 godine ima 1.320 stanovnika;
 3. od 41-60 godine ima 966 stanovnika;
 4. od 60 godina dalje ima 552 stanovnika.
- c) **Okrug Dubrovnik 1844/45. godine**.⁵²¹
- a. *Naselja*: ima 5 kotara, 22 općine i 189 sela.
- b. *Broj kuća i porodica*: ima 11.260 kuća i 9.043 porodice.
- c. *Broj stanovnika*: ukupno ima 52.706 stanovnika.
- d. *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*:
- i. muškaraca ima 26.090 ili 49,50%, a
 - ii. žena ima 26.616 ili 50,50%.
- e. *Vjerske strukture muške populacije*:
- i. Rimokatolika (*Cattolici*) muškaraca ima 25.856 ili 49,06%;
 - ii. Grčko-istočnih vjernika (*Greci non uniti*, Pravoslavni) ima 154 ili 0,29%;
 - iii. Grkokatolika Unijata (*Greci uniti*) muškaraca ima 4;
 - iv. Židova (*Erbei*) muškaraca ima 76 ili 0,14%.
- f. *Vjerske strukture ženske populacije*:
- i. Rimokatolika žena ima 26.401 ili 50,09%;
 - ii. Grčko-istočnih vjernika žena ima 144 ili 0,27%;
 - iii. Židova (*Erbei*) žena ima 71 ili 0,13%
 - iv. Grkokatolika Unijata žena ima 0.
- g. *Svećenika*: ima 171 Rimokatolički, 1 Pravoslavni i 1 rabin.
- h. *Dobne strukture muške populacije*:

⁵²¹ Carrara (1846, str. 112); Kozličić-Bralić (2012, str. 173-180); Manuale 1846, str. 298-301.

- i. Dobna struktura Rimokatolika, ukupno, sa svećenicima, ima 25.856:
 - 1. od 1-18 godina ima 9.537 stanovnika;
 - 2. od 19-40 godine ima 7.293 stanovnika;
 - 3. od 41-60 godine ima 5.114 stanovnika;
 - 4. od 61 godinu dalje ima 3.741 stanovnik.
 - ii. Dobna struktura Grkokatolika Unijata ukupno ima 4:
 - 1. od 1-18 godine ima 2 stanovnika;
 - 2. od 41-60 godine ima 2 stanovnika;
 - iii. Dobna struktura Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavaca) ukupno ima 154:
 - 1. od 1-18 godine ima 53 stanovnika;
 - 2. od 19-40 godine ima 42 stanovnika;
 - 3. od 41-60 godine ima 32 stanovnika;
 - 4. od 60 godina dalje ima 26 stanovnika.
- d) *Okrug Kotor 1844/45. godine*.⁵²²
- a. *Naselja*: ima 3 kotara, 18 općina i 116 sela.
 - b. *Broj kuća i porodica*: ima 7.085 kuća i 6.802 porodice.
 - c. *Broj stanovnika*: ukupno ima 34.326 stanovnika.
 - d. *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*:
 - i. muškaraca ima 17.563 ili 51,17%, a
 - ii. žena ima 16.763 ili 48,83%.
 - e. *Vjerske strukture muške populacije*:
 - i. Rimokatolika (*Cattolici*) muškaraca ima 4.981 ili 14,51%;
 - ii. Grčko-istočnih vjernika (*Greci non uniti*, Pravoslavni) ima 12.576 ili 36,64%;
 - iii. Grkokatolika Unijata (*Greci uniti*) muškaraca ima 0;
 - iv. Židova (*Erbei*) 6.
 - f. *Vjerske strukture ženske populacije*:
 - i. Rimokatolika žena ima 4.838 ili 14,09%;
 - ii. Grčko-istočnih vjernika žena ima 11.922 ili 34,73%;
 - iii. Židova žena ima 3.
 - g. *Svećenika*: ima 57 Rimokatoličkih i 58 Pravoslavnih.
 - h. *Dobne strukture muške populacije*:
 - i. Dobna struktura Rimokatolika, ukupno, sa svećenicima, ima 4.981:
 - 1. od 1-18 godina ima 1.504 stanovnika;
 - 2. od 19-40 godine ima 1.749 stanovnika;
 - 3. od 41-60 godine ima 1.018 stanovnika;
 - 4. od 61 godinu dalje ima 653 stanovnika.
 - ii. Dobna struktura Grkokatolika Unijata ima 0.
 - iii. Dobna struktura Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavaca) ukupno ima 12.576:
 - 1. od 1-18 godine ima 3.537 stanovnika;
 - 2. od 19-40 godine ima 4.596 stanovnika;
 - 3. od 41-60 godine ima 2.977 stanovnika;
 - 4. od 60 godina dalje ima 1.408 stanovnika.
 - iv. Dobna struktura Židova (*Erbei*) ukupno ima 6:
 - 1. od 19-40 godine ima 4;
 - 2. od 41-60 godine ima 2.

Prema tom izvoru, u Dalmaciji, osim u Dubrovačkom okrugu, ima nešto više muškaraca nego žena. A dobna struktura stanovništva pokazuje da prevladava mlađa (od rođenja do 18 godine) i napose ta mlađa i zrelija (od 19 do 40 godina) populacija.

Međutim, kako je rečeno, o svemu tome znatno više podataka, za svaku godinu, od 1828. do 1857. godine, u razdoblju koje je predmet ove knjige, donosi *Tafeln zur Statistik*.

⁵²² Carrara (1846, str. 113); Kozličić-Bralić (2012, str. 173-180); Manuale 1846, str. 298-301.

TREĆI IZVOR o popisu stanovništva Dalmacije 1846. godine:

Izvori:

- a) *Manuale provinciale della Dalmazia per l' anno 1848*, Zara 1848.
- b) M. Kozličić – A. Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, Zadar 2012, str. 193-204.
- c) Autori prema *Manuale provinciale della Dalmazia per l' anno 1848*, Zara 1848. godine, donose pregled strukture stanovništva Dalmacije „obzirom na konfesiju“ i broj muškaraca i žene, te kuća i porodica na razini okruga i kotara i općina. Ali iznenađuje, ponavljam i ovdje, da u svim tim pregledima stanovništva Dalmacije, od 1828. do 1857. godine, ne koriste i druge arhivske i objavljene izvore, a napose ne koriste sjajni *Tafeln zur Statistik* u kojem su svake godine objavljene važni podaci o Dalmaciji. A podataka o svemu tome u arhivskim i objavljenim izvorima ima mnogo. Oni donose samo vjerske strukture.
- d) Za površine i upravnu podjelu Dalmacije i broj naselja: *Tafeln zur Statistik* od 1836. do 1846. godine i Anonim, *Historisch-statistischer Umriss von der österreichischen Monarchie*, Leipzig 1834.
- e) Izvorni vjerski/konfesionalni nazivi:
 - a. *Cattolici* = Rimokatolici
 - b. *Greci uniti* = Grko-katolici (Unijati)
 - c. *Greci non uniti* = Grčko-istočni vjernici, Pravoslavni
 - d. *Protestanti* = Protestanti
 - e. *Ebrei* = Židovi

20.6.6. Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: konfesionalne strukture

Naselja i stanovništvo u Dalmaciji 1846. godine:

Konfesionalne strukture u općinama⁵²³

Tabela br. 363

Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: konfesionalne strukture u općinama							
OPĆINE	Naziv Kotara	Katolici	Grko-katolici	Pravoslavni	Protestanti	Židovi	Ukupno stanovn.
CIRCOLO DI ZARA: O K R U G Z A D A R							
Zadar	Zara	16.316	1	928	6	0	17.251
Nin	Nona	5.318	0	64	0	0	5.382
Biograd na moru	Zaravecchia	4.802	0	3	0	0	4.805
Sali	Sale	3.503	0	0	0	0	3.503
Silba	Selve	4.073	0	0	0	0	4.073
Novigrad	Novegradi	2.924	0	873	0	0	3.797
Šibenik	Sebenico	13.124	0	836	8	1	13.969
Tisno	Stretto	6.978	0	3	0	0	6.981

⁵²³ Osnovne podatke donosim prema djelu A. Kozličića-A. Bralića (2012, str.193-204), ali sam unio neke promjene, prije svega u rasporedu kolona. U osnovne statističke podatke nisam dirao. O tome govorim niže.

Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: konfesionalne strukture u općinama							
OPĆINE	Naziv Kotara	Katolici	Grko-katolici	Pravoslavni	Protestanti	Židovi	Ukupno stanovn.
Zlarin Slarin	Sebenico	4.950	0	0	0	0	4.950
Pag Pago	Pago	3.932	0	2	0	0	3.934
Rab Arbe	Arbe	5.297	0	0	0	0	5.297
Benkovac Bencovaz	Bencovaz	5.418	0	4.629	0	0	10.047
Drniš Dernis	Dernis	15.429	694	4.877	0	0	21.000
Obrovac Obbrovazzo	Obbrovazzo	4.184	0	6.356	0	0	10.540
Skradin Scardona	Scardona	3.830	0	5.889	0	0	9.719
Knin Knin	Knin	5.966	33	20.670	0	0	26.669
UKUPNO		106.044	728	45.130	14	1	151.917
CIRCOLO DI SPALATO: OKRUG SPLIT							
Split Spalato	Spalato	15.693	0	16	18	259	15.986
Klis Clissa	Spalato	3.260	0	14	0	0	3.274
Kaštel Kambelovac Kastelcambio	Spalato	1.830	0	0	0	0	1.830
Kaštel Lukšić Kastelvitturi	Spalato	889	0	0	0	0	889
Šolta Solta	Spalato	1.826	0	0	0	0	1.826
Muč Much	Spalato	5.913	0	214	0	0	6.127
Trogir Traù	Traù	4.468	0	0	3	0	4.471
Marina Bossiglina	Traù	3.361	0	0	0	0	3.361
Bristivica Bristivizza	Traù	4.144	0	0	0	0	4.144
Kaštel Novi Castelnuovo	Traù	2.346	0	0	0	0	2.346
Lečevica Lecchievizza	Traù	4.279	0	546	0	0	4.825
Sinj Sign	Sign	24.637	0	1.876	0	0	26.513
Vrlika Verlicca	Verlicca	4.227	148	5.774	0	0	10.149

Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: konfesionalne strukture u općinama							
OPĆINE	Naziv Kotara	Katolici	Grko-katolici	Pravoslavni	Protestanti	Židovi	Ukupno stanovn.
Imotski Imoschi	Imoschi	20.928	0	916	0	0	21.844
Opuzen Fort' Opus	Fort' Opus	4.745	0	9	0	0	4.754
Metković Metcovich	Fort' Opus	2.377	0	237	0	0	2.614
Makarska Macarsca	Macarsca	6.669	2	0	0	1	6.672
Drvenik Dervenik	Macarsca	2.727	0	0	0	0	2.727
Vrgorac Vergoraz	Macarsca	6.108	0	0	0	0	6.108
Omiš Almissa	Almissa	10.613	0	0	0	0	10.613
Supetar San Pietro	Brazza	2.600	0	1	0	0	2.601
Postira Postire	Brazza	1.608	0	0	0	0	1.608
Nerežišća Neresi	Brazza	1.536	0	0	0	0	1.536
Sutivan San Giovanni	Brazza	1.801	0	0	0	0	1.801
Pučišća Pucischie	Brazza	3.771	0	0	0	0	3.771
Milna Milna	Brazza	2.799	0	0	0	0	2.799
Bol Bol	Brazza	1.863	0	0	0	0	1.863
Vis Lissa	Lissa	3.711	0	5	0	1	3.917
Komiža Comisa	Lissa	23.860	0	0	0	0	2.860
Hvar Lesina	Lesina	3.416	0	0	0	0	3.416
Stari Grad Cittavecchia	Lesina	3.556	0	0	0	0	3.556
Jelsa Gelsa	Lesina	2.237	0	0	0	0	2.237
Vrboska Verbosca	Lesina	2.319	0	0	0	0	2.319
Sućuraj San Giorgio	Lesina	1.215	0	0	0	0	1.215
U K U P N O		166.532	150	9.608	21	261	176.572

Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: konfesionalne strukture u općinama							
OPĆINE	Naziv Kotara	Katolici	Grko-katolici	Pravoslavni	Protestanti	Židovi	Ukupno stanovn.
CIRCOLO DI RAGUSA: O K R U G D U B R O V N I K							
Dubrovnik Ragusa	Ragusa	5.867	0	275	0	145	6.287
Rijeka Dubrovačka Ombla	Ragusa	2.318	0	0	0	0	2.318
Srebreno Breno	Ragusa	3.220	0	0	0	0	3.220
Zaton Malfi	Ragusa	3.063	0	0	0	0	3.063
Koločep Calamotta	Ragusa	433	0	0	0	0	433
Lopud Mezzo	Ragusa	498	0	0	0	0	498
Šipan Giuppana	Ragusa	1.299	0	0	0	0	1.299
Cavtat Ragusavecchia	Ragusavecchia	3.134	0	1	0	0	3.135
Pridvorje Pridvorie	Ragusavecchia	2.440	0	0	0	0	2.440
Pločice Plocizze	Ragusavecchia	3.195	0	0	0	0	3.195
Slano Slano	Slano	1.918	0	0	0	0	1.918
Ston Stagno	Slano	2.115	0	5	0	0	2.120
Imotica Imotizza	Slano	1.379	0	0	0	0	1.379
Lisac Lissaz	Slano	1.767	0	0	0	0	1.767
Mljet Meleda	Slano	1.306	0	0	0	0	1.306
Orebić Orebich	Sabioncello	2.500	0	0	0	0	2.500
Kuna Cunna	Sabioncello	2.427	0	0	0	0	2.427
Trpanj Trappano	Sabioncello	1.303	0	0	0	0	1.303
Janjina Jagnina	Sabioncello	2.310	0	5	0	0	2.315
Korčula Curzola	Curzola	4.400	0	6	0	0	4.406
Blato Blatta	Curzola	5.335	0	0	0	0	5.335
Lastovo Lagosta	Curzola	1.336	0	0	0	0	1.336
UKUPNO		53.563	0	292	0	145	54.000

Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: konfesionalne strukture u općinama							
OPĆINE	Naziv Kotara	Katolici	Grko-katolici	Pravoslavni	Protestanti	Židovi	Ukupno stanovn.
CIRCOLO DI CATTARO: O K R U G K O T O R							
Kotor	Cattaro	2.371	1.171	0	0	10	3.552
Muo	Mulla	430	0	80	0	0	510
Prčanj	Perzagno	1.063	0	155	0	0	1.218
Stoliv	Stolivo	665	0	45	0	0	710
Risan	Risano	17	0	3.954	0	0	3.971
Perast	Perasto	1.330	0	1.433	0	0	2.763
Dobrota	Dobrota	1.196	0	0	0	0	1.196
Lastva	Lastua	830	0	19	0	0	849
Tivat	Teodo	762	0	28	0	0	790
Krtole	Cartolle	180	0	1.137	0	0	1.317
Luštica	Lustizza	197	0	1.213	0	0	1.410
Grbalj	Zuppa	0	0	3.947	0	0	3.947
Herceg Novi	Castelnuovo	602	0	6.479	0	0	7.081
Budva	Budua	293	0	652	0	0	945
Paštrovići	Pastrovicchio	14	0	2.662	0	0	2.676
Maini	Maini	0	0	790	0	0	790
Pobori	Pobori	0	0	348	0	0	348
Brajići	Braich	0	0	626	0	0	626
U K U P N O		9.950	0	24.739	0	10	34.699
PROSPETTO GENERALE							
Okrug ZADAR		106.044	728	45.130	14	1	151.917
Okrug SPLIT		166.532	150	9.608	21	261	176.572
Okrug DUBROVNIK		53.563	0	292	0	145	54.000
Okrug KOTOR		9.950	0	24.739	0	10	34.699
UKUPNO DALMACIJA		336.089	878	79.769	35	417	417.188

**Naselja i stanovništvo u Dalmaciji 1846. godine:
Konfesionalne strukture u kotarevima**

Tabela br. 364

Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: konfesionalne strukture u kotarevima							
K O T A R E V I		Katolici	Grko- katolici	Pravo- slavni	Protes- tanti	Židovi	Ukupno stanovn.
CIRCOLO DI ZARA: O K R U G Z A D A R							
Zadar	Zara	36.936	1	1.868	6	0	38.811
Šibenik	Sebenico	25.052	0	839	8	1	25.900
Pag	Pago	3.932	0	2	0	0	3.934
Rab	Arbe	5.297	0	0	0	0	5.297
Benkovac	Bencovaz	5.418	0	4.629	0	0	10.047
Drniš	Dernis	15.429	694	4.877	0	0	21.000
Obrovac	Obbrovazzo	5.184	0	6.356	0	0	10.540
Skradin	Scardona	3.830	0	5.889	0	0	9.719
Knin	Knin	5.966	33	20.670	0	0	26.669
U K U P N O		106.044	728	45.130	14	1	151.917
CIRCOLO DI SPALATO: O K R U G S P L I T							
Split	Spalato	29.411	0	244	18	259	29.932
Trogir	Trau	18.598	0	546	3	0	19.147
Sinj	Sign	24.637	0	1.876	0	0	26.513
Vrlika	Verlicca	4.227	148	5.774	0	0	10.149
Imotski	Imoschi	20.928	0	916	0	0	21.844
Opuzen	Fort' Opus	7.122	0	246	0	0	7.368
Makarska	Macarsca	15.504	2	0	0	1	15.507
Omiš	Almissa	10.613	0	0	0	0	10.613
Supetar	Brazza	15.978	0	1	0	0	15.979
Vis	Lissa	6.771	0	5	0	1	6.777
Hvar	Lesina	12.743	0	0	0	0	12.743
U K U P N O		166.532	150	9.608	21	261	176.572
CIRCOLO DI RAGUSA: O K R U G D U B R O V N I K							
Dubrovnik	Ragusa	16.698	0	275	0	145	17.118
Cavtat	Ragusavecchia	8.769	0	1	0	0	8.770
Slano	Slano	8.485	0	5	0	0	8.490
Pelješac	Sabioncello	8.540	0	5	0	0	8.545
Korčula	Curzola	11.071	0	6	0	0	11.077
U K U P N O		53.563	0	292	0	145	54.000
CIRCOLO DI CATTARO: O K R U G K O T O R							
Kotor	Cattaro	9.041	0	13.182	0	10	22.233
Herceg Novi	Castelnuovo	602	0	6.479	0	0	7.081
Budva	Budua	307	0	5.078	0	0	5.385
U K U P N O		9.950	0	24.739	0	10	34.699
PROSPETTO GENERALE							
Okrug ZADAR		106.044	728	45.130	14	1	151.917
Okrug SPLIT		166.532	150	9.608	21	261	176.572
Okrug DUBROVNIK		53.563	0	292	0	145	54.000
Okrug KOTOR		9.950	0	24.739	0	10	34.699
UKUPNO DALMACIJA		336.089	878	79.769	35	417	417.188

20.6.7. Broj kuća i porodica, te muškaraca i žena 1846. godine

Naselja i stanovništvo u Dalmaciji 1846. godine:
broj kuća, porodica, muškaraca i žena u općinama

Tabela br. 365

Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: konfesionalne strukture u općinama							
OPĆINE	Naziv Kotara	Broj naselja	Broj kuća	Broj porodica	Stanovništvo		
					Muški	Ženski	Ukupno
CIRCOLO DI ZARA: O K R U G Z A D A R							
Zadar	Zara	19	-	2.973	8.681	8.570	17.251
Nin	Nona	13	-	902	2.731	2.651	5.382
Biograd na moru	Zaravecchia	13	-	803	2.466	2.339	4.805
Sali	Sale	10	-	620	1.800	1.703	3.503
Silba	Selve	6	-	833	2.026	2.047	4.073
Novigrad	Novegradi	8	-	659	1.865	1.932	3.797
Šibenik	Sebenico	19	-	2.327	6.902	7.067	13.969
Tisno	Stretto	9	-	1.026	3.505	3.476	6.981
Zlarin	Slarin	4	-	761	2.459	2.491	4.950
Pag	Pago	5	715	824	2.033	1.901	3.934
Rab	Arbe	7	781	764	2.732	2.565	5.297
Benkovac	Bencovaz	27	1.799	1.544	5.205	4.842	10.047
Drniš	Dernis	41	2.764	2.478	12.646	8.354	21.000
Obrovac	Obbrovazzo	19	1.627	1.378	5.583	4.957	10.540
Skradin	Scardona	15	1.663	1.422	5.017	4.702	9.719
Knin	Knin	35	4.475	3.525	14.244	12.425	26.669
U K U P N O		250	24.550	22.839	79.895	72.022	151.917
CIRCOLO DI SPALATO: O K R U G S P L I T							
Split	Spalato	12	-	2.892	8.262	7.724	15.986
Klis	Clissa	4	-	558	1.778	1.496	3.274

Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: konfesionalne strukture u općinama							
OPĆINE	Naziv Kotara	Broj naselja	Broj kuća	Broj porodica	Stanovništvo		
					Muški	Ženski	Ukupno
Kaštel Kambelovac Kastelcambio	Spalato	3	-	363	1.083	747	1.830
Kaštel Lukšić Kastelvitturi	Spalato	1	-	161	518	371	889
Šolta Solta	Spalato	4	-	333	965	861	1.826
Muč Much	Spalato	16	-	907	3.501	2.626	6.127
Trogir Traù	Traù	4	-	834	2.469	2.002	4.471
Marina Bossiglina	Traù	4	-	565	1.726	1.635	3.361
Bristivica Bristivizza	Traù	12	-	698	2.105	2.039	4.144
Kaštel Novi Castelnuovo	Traù	3	-	468	1.224	1.122	2.346
Lećevica Lecchievizza	Traù	14	-	784	2.535	2.290	4.825
Sinj Sign	Sign	45	4.384	4.034	14.807	11.706	26.513
Vrlika Verlicca	Verlicca	14	1.282	1.297	5.420	4.729	10.149
Imotski Imoschi	Imoschi	23	2.854	3.331	11.023	10.821	21.844
Opuzen Fort' Opus	Fort' Opus	8	-	813	2.251	2.503	4.754
Metković Metcovich	Fort' Opus	4	-	435	1.295	1.319	2.614
Makarska Macarsca	Macarsca	9	-	1.221	3.285	3.387	6.672
Drvenik Dervenik	Macarsca	6	-	495	1.334	1.393	2.727
Vrgorac Vergoraz	Macarsca	9	-	975	2.994	3.114	6.108
Omiš Almissa	Almissa	21	2.897	2.097	5.387	5.226	10.613
Supetar San Pietro	Brazza	4	-	508	1.377	1.224	2.601
Postira Postire	Brazza	2	-	307	866	742	1.608
Nerežišća Neresi	Brazza	2	-	326	1.005	531	1.536
Sutivan San Giovanni	Brazza	2	-	308	945	856	1.801

Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: konfesionalne strukture u općinama							
OPĆINE	Naziv Kotara	Broj naselja	Broj kuća	Broj porodica	S t a n o v n i š t v o		
					Muški	Ženski	Ukupno
Pučića Pucischie	Brazza	7	-	724	1.965	1.806	3.771
Milna Milna	Brazza	2	-	493	1.452	1.347	2.799
Bol Bol	Brazza	1	-	390	844	1.019	1.863
Vis Lissa	Lissa	1	-	722	2.084	1.833	3.917
Komiža Comisa	Lissa	1	-	513	1.466	1.394	2.860
Hvar Lesina	Lesina	3	-	615	1.672	1.744	3.416
Stari Grad Cittavecchia	Lesina	2	-	579	1.817	1.739	3.556
Jelsa Gelsa	Lesina	4	-	482	1.182	1.055	2.237
Vrboska Verbosca	Lesina	3	-	423	1.140	1.179	2.319
Sučuraj San Giorgio	Lesina	3	-	245	629	586	1.215
U K U P N O		253	32.425	29.896	92.406	84.166	176.572
CIRCOLO DI RAGUSA: O K R U G D U B R O V N I K							
Dubrovnik Ragusa	Ragusa	3	-	1.764	2.961	3.326	6.287
Rijeka Dubrovačka Ombra	Ragusa	11	-	439	1.212	1.106	2.318
Srebreno Breno	Ragusa	13	-	458	1.675	1.545	3.220
Zaton Malfi	Ragusa	9	-	449	1.520	1.543	3.063
Koločep Calamotta	Ragusa	1	-	83	215	218	433
Lopud Mezzo	Ragusa	1	-	122	253	245	498
Šipan Giuppana	Ragusa	2	-	248	669	630	1.299
Cavtat Ragusavecchia	Ragusa-vecchia	9	-	479	1.554	1.581	3.135
Pridvorje Pridvorie	Ragusa-vecchia	10	-	284	1.284	1.156	2.440
Pločice Plocizze	Ragusa-vecchia	11	-	407	1.652	1.543	3.195
Slano Slano	Slano	7	-	260	948	970	1.918

Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: konfesionalne strukture u općinama							
OPĆINE	Naziv Kotara	Broj naselja	Broj kuća	Broj porodica	S t a n o v n i š t v o		
					Muški	Ženski	Ukupno
Ston Stagno	Slano	9	-	333	968	1.152	2.120
Imotica Imotizza	Slano	6	-	215	674	705	1.379
Lisac Lissaz	Slano	8	-	222	897	870	1.767
Mljet Meleda	Slano	6	-	243	583	723	1.306
Orebić Orebich	Sabioncello	6	-	431	1.278	1.222	2.500
Kuna Cunna	Sabioncello	7	-	372	1.219	1.208	2.427
Trpanj Trappano	Sabioncello	4	-	209	649	654	1.303
Janjina Jagnina	Sabioncello	8	-	329	1.136	1.179	2.315
Korčula Curzola	Curzola	5	-	695	2.161	2.245	4.406
Blato Blatta	Curzola	3	-	840	2.647	2.688	5.335
Lastovo Lagosta	Curzola	1	-	229	712	624	1.336
U K U P N O		140	11.300	9.111	26.867	27.133	54.000
CIRCOLO DI CATTARO: O K R U G K O T O R							
Kotor Cattaro	Cattaro	7	-	828	1.774	1.778	3.552
Muo Mulla	Cattaro	1	-	105	263	247	510
Prčanj Perzagno	Cattaro	1	-	258	614	604	1.218
Stoliv Stolivo	Cattaro	1	-	166	328	382	710
Risan Risano	Cattaro	7	-	716	1.984	1.987	3.971
Perast Perasto	Cattaro	5	-	553	1.408	1.355	2.763
Dobrota Dobrota	Cattaro	1	-	285	595	601	1.196
Lastva Lastua	Cattaro	2	-	166	449	400	849
Tivat Teodo	Cattaro	1	-	139	399	391	790
Krtole Cartolle	Cattaro	7	-	248	687	630	1.317

Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: konfesionalne strukture u općinama							
OPĆINE	Naziv Kotara	Broj naselja	Broj kuća	Broj porodica	S t a n o v n i š t v o		
					Muški	Ženski	Ukupno
Luštica Lustizza	Cattaro	7	-	224	764	646	1.410
Grbalj Zuppa	Cattaro	18	-	923	2.043	1.904	3.947
Herceg Novi Castelnuovo	Castelnuovo	17	1.287	1.449	3.564	3.517	7.081
Budva Budua	Budua	1	-	185	592	353	945
Paštrovići Pastrovicchio	Budua	19	-	525	1.347	1.329	2.676
Maini Maini	Budua	3	-	143	441	349	790
Pobori Pobori	Budua	2	-	73	183	165	348
Brajići Braich	Budua	4	-	108	329	297	626
U K U P N O		104	6.816	7.094	17.764	16.935	34.699
PROSPETTO GENERALE							
Okrug ZADAR		250	24.550	22.839	79.895	72.022	151.917
Okrug SPLIT		253	32.425	29.896	92.406	84.166	176.572
Okrug DUBROVNIK		140	11.300	9.111	26.867	27.133	54.000
Okrug KOTOR		104	6.816	7.094	17.764	16.935	34.699
UKUPNO DALMACIJA		747	75.091	68.940	216.932	200.256	417.188

Naselja i stanovništvo u Dalmaciji 1846. godine:
broj kuća, porodica, muškaraca i žena u kotarevima

Tabela br. 366

Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: konfesionalne strukture u općinama							
K O T A R E V I	Broj naselja	Broj kuća	Broj porodica	S t a n o v n i š t v o			
				Muški	Ženski	Ukupno	
CIRCOLO DI ZARA: O K R U G Z A D A R							
Zadar	Zara	69	5.808	6.790	19.569	19.242	38.811
Šibenik	Sebenico	32	4.918	4.114	12.866	13.034	25.900
Pag	Pago	5	715	824	2.033	1.901	3.934
Rab	Arbe	7	781	764	2.732	2.565	5.297
Benkovac	Bencovaz	27	1.799	1.544	5.205	4.842	10.047
Drniš	Dernis	41	2.764	2.478	12.646	8.354	21.000
Obrovac	Obbrovazzo	19	1.627	1.378	5.583	4.957	10.540
Skradin	Scardona	15	1.663	1.422	5.017	4.702	9.719
Knin	Knin	35	4.475	3.525	14.244	12.425	26.669
U K U P N O		250	24.550	22.839	79.895	72.022	151.917

Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: konfesionalne strukture u općinama							
KOTAREVI	Broj naselja	Broj kuća	Broj porodica	Stanovništvo			
				Muški	Ženski	Ukupno	
CIRCOLO DI SPALATO: OKRUG SPLIT							
Split	Spalato	69	6.234	8.341	16.107	13.825	29.932
Trogir	Traù	37	3.211	3.349	10.059	9.088	19.147
Sinj	Sign	16	4.384	4.034	14.807	11.706	26.513
Vrlika	Verlicca	14	1.282	1.297	5.420	4.729	10.149
Imotski	Imoschi	23	2.854	3.331	11.023	10.821	21.844
Opuzen	Fort' Opus	12	1.806	1.248	3.546	3.822	7.368
Makarska	Macarsca	24	2.901	2.691	7.613	7.894	15.507
Omiš	Almissa	21	2.897	2.097	5.387	5.226	10.613
Brač	Brazza	20	3.260	3.056	8.454	7.525	15.979
Vis	Lissa	2	1.185	1.235	3.550	3.227	6.777
Hvar	Lesina	15	2.411	2.344	6.440	6.303	12.743
UKUPNO		253	32.425	29.896	92.406	84.166	176.572
CIRCOLO DI RAGUSA: OKRUG DUBROVNIK							
Dubrovnik	Ragusa	40	3.405	3.563	8.505	8.613	17.118
Cavtat	Ragusavecchia	30	1.339	1.170	4.490	4.280	8.770
Slano	Slano	34	1.431	1.273	4.070	4.420	8.490
Pelješac	Sabioncello	25	1.379	1.341	4.282	4.263	8.545
Korčula	Curzola	9	3.746	1.764	5.520	5.557	11.077
UKUPNO		140	11.300	9.111	26.867	27.133	54.000
CIRCOLO DI CATTARO: OKRUG KOTOR							
Kotor	Cattaro	58	4.416	4.611	11.308	10.925	22.233
Herceg Novi	Castelnuovo	17	1.287	1.449	3.564	3.517	7.081
Budva	Budua	29	1.113	1.034	2.892	2.493	5.385
UKUPNO		104	6.816	7.094	17.764	16.935	34.699
PROSPETTO GENERALE							
Okrug ZADAR		250	24.550	22.839	79.895	72.022	151.917
Okrug SPLIT		253	32.425	29.896	92.406	84.166	176.572
Okrug DUBROVNIK		140	11.300	9.111	26.867	27.133	54.000
Okrug KOTOR		104	6.816	7.094	17.764	16.935	34.699
UKUPNO DALMACIJA		747	75.091	68.940	216.932	200.256	417.188

Broj stanovnika prema *Schematismo* i *Manuale* 1841-1846. godine

Tabela br. 367

Dalmacija 1841-46. godine: Vjerske/konfesionalne strukture							
DALMACIJA	Godina	Katolici	Grko-katolici	Pravoslavni	Protestanti	Židovi	Ukupno stnovn.
Zadarski Okrug	1841.	99.108	561	42.478	0	0	142.147
Splitski Okrug		154.408	152	7.025	14	294	161.893
Dubrovački Okrug		52.276	0	254	0	260	52.790
Kotorski Okrug		10.127	0	24.652	0	6	34.785
UKUPNO		315.919	713	74.409	14	560	391.615
Zadarski Okrug	1842.	99.838	572	43.051	0	0	143.461
Splitski Okrug		155.450	177	7.151	13	301	163.092
Dubrovački Okrug		52.868	0	275	0	270	53.413
Kotorski Okrug		10.408	0	25.246	0	7	35.661
UKUPNO		318.564	749	75.723	13	578	395.627
Zadarski Okrug	1843.	104.477	717	42.683	10	2	147.889
Splitski Okrug		157.215	109	8.058	11	318	165.711
Dubrovački Okrug		52.573	0	287	0	147	53.007
Kotorski Okrug		9.753	0	24.405	0	12	34.170
UKUPNO		324.018	826	75.433	21	479	400.777
Zadarski Okrug	1844.	103.255	527	44.620	11	1	148.414
Splitski Okrug		159.075	137	8.419	16	328	167.975
Dubrovački Okrug		52.257	4	298	0	147	52.706
Kotorski Okrug		9.819	0	24.498	0	9	34.326
UKUPNO		324.406	668	77.835	27	485	403.421
Zadarski Okrug	1845.	105.503	721	44.936	11	1	151.172
Splitski Okrug		162.826	144	9.036	17	246	172.269
Dubrovački Okrug		52.605	0	309	0	148	53.062
Kotorski Okrug		9.893	0	24.577	0	15	34.485
UKUPNO		330.827	865	78.858	28	410	410.988
Zadarski Okrug	1846.	106.044	728	45.130	14	1	151.917
Splitski Okrug		166.532	150	9.608	21	261	176.572
Dubrovački Okrug		53.563	0	292	0	145	54.000
Kotorski Okrug		9.950	0	24.739	0	10	34.699
UKUPNO		336.089	878	79.769	35	417	417.188

I za ovo razdoblje postoje razlike u broju stanovnika koje navode ta dva izvora (*Tafeln zur Statistik* i *Manuale*). Ni za čitavo to razdoblje ni *Manuale* ni *Schematismo* ne navode broj vojnika, dok ih *Tafeln zur Statistik* navodi. Ali i bez vojnika, koje *Manuale* ne navodi, postoje neke razlike, ne velike. *Tafeln zur Statistik* za 1846. godinu navodi 418.063 stanovnika, a *Manuale* 417.188 stanovnika; *Tafeln zur Statistik* za 1841. godinu navodi 398.607 stanovnika, a *Schematismo* 391.615 stanovnika; *Tafeln zur Statistik* za 1842. godinu navodi 401.541 stanovnika dok *Manuale* 395.627 stanovnika; *Tafeln zur Statistik* za 1843. godinu navodi 405.854 stanovnika, a *Manuale* 400.777; *Tafeln zur Statistik* za 1844. godine navodi 407.792 stanovnika, a *Manuale* 403.421 stanovnika; *Tafeln* za 1845. godinu navodi 410.615 stanovnika, a *Manuale* 410.988 stanovnika.

Prema prvom izvoru (koji sadrži *Tafeln zur Statistik*), 1846. godine u Dalmaciji dakle ukupno ima **418.063 stanovnika**: od toga ima **410.988 civila** i **7.075 vojnika**.

Prema drugom izvoru (*Manuale*), 1846. godine u Dalmaciji ima **417.188 stanovnika**.

Razlika između ta dva izvora je 875 stanovnika.

Nije jasno je li u tom drugom izvoru uračunat i broj vojnika.

I jedan i drugi izvor su važni za demografska istraživanja Dalmacije od 1841. do 1846. godine. Oni se dopunjuju. *Manuale* donosi broj i vjersku strukturu stanovništva Dalmacije u kotarevima i općinama. I sada je, od 1841. do 1846. godine, *Tafeln zur Statistik* znatno bogatiji statističkim podacima, koji su veoma korisni za demografska i ekonomska i svaka druga istraživanja. Ali je taj izvor i vjerodostojniji, jer su te brojne statističke podatke prikupljale svjetovne institucije i zatim ih slale u centralni bečki statistički ured, koji ih je svake godine objavljivao u tom sjajnom godišnjaku.

Komparacija – broj stanovnika u dalmatinskim kotarevima 1846. godine:

a) OKRUG ZADAR:

a. *Tafeln*: Zadarski Okrug 1846. godine ima 152.924 stanovnika.

b. *Manuale* i F. Petter: Zadarski Okrug 1846. godine ima 151.917 stanovnika.

c. Razlika: *Tafeln zur Statistik* navodi 1.007 stanovnika više.

b) OKRUG SPLIT:

a. *Tafeln*: **Splitski kotar** ima 170.517 stanovnika.

b. *Manuale* i F. Petter: **Splitski kotar** ima 176.572 stanovnika.

c. Razlika: *Manuale* i F. Petter navode 6.055 stanovnika više.

c) OKRUG DUBROVNIK:

a. *Tafeln*: **Dubrovački kotar** ima 53.062 stanovnika.

b. *Manuale* i F. Petter: **Dubrovački kotar** ima 54.000 stanovnika.

c. Razlika: *Manuale* i F. Petter navode 938 stanovnika više.

d) OKRUG KOTOR:

a. *Tafeln*: **Kotorski kotar** ima 34.485 stanovnika;

b. *Manuale*: **Kotorski kotar** ima 34.699 stanovnika.

c. Razlika: *Manuale* i F. Petter navode 214 stanovnika više.

Ako se izuzme broj vojnika, između ta dva izvora postoje neke razlike u broju stanovnika u Dalmaciji 1846. godine. Ipak se ta dva izvora dosta dopunjuju. No, i *Tafeln zur Statistik* navodi broj vjernika, ali samo ukupno za čitavu Dalmaciju. I tu postoje neke razlike.

ČETVRTI IZVOR o popisu stanovništva u Dalmaciji 1846. godine
Franz Petter: popis stanovništva 1846. godine

Osnovni izvori:

- a) Franz Petter, *Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen dargestellt*, I-II, Gotha 1857.
 - a. Franz Petter u svom djelu donosi sjajne statističke i topografske podatke o Dalmaciji od 1842. do 1854. godine. U prvom svesku (str. 5-8) donosi temeljnu tabelu o popisu stanovništva iz 1846. godine. Podaci iz te tabele, koju donosi F. Petter, gotovo su identični podacima koje donosi *Manuale della Dalmazia* iz 1848. godine.
 - b. Ovdje ipak donosim te statističke podatke o stanovništvu koje je dao F. Petter, jer su precizniji. Njegovu tabelu podijelio sam u dva dijela. Unio sam i neke promjene: donio sam ukupni broj stanovnika, te postotak muškaraca i žena. Donio sam hrvatske nazive naselja. Talijanski nazivi naselja sadržani su prethodnim tabelama.
 - c. M. Kozličić i A. Bralić (u svom djelu: *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, Zadar 2012, str. 193-204.) ne navode tu važnu knjigu F. Pettera iz 1857. godine, niti uspoređuju podatke koje donosi *Manuale della Dalmazia* (iz 1848. godine) o stanovništvu Dalmacije, koje oni koriste u svom radu, s podacima koje donosi F. Petter i *Tafeln zur Statistik*.
 - d. M. Kozličić i A. Bralić u tom svom djelu, u tabelama iz 1846. godine, kad je riječ o administrativnom i političkom ustrojstvu Dalmacije, navode: a) okruge; b) općine; c) kotareve i d) „broj naselja“. Međutim, Franz Petter je u tome precizniji: on navodi iste okruge i kotareve, ali općine dijeli: a) na političke općine i b) na porezne općine i navodi broj poreznih općina u svakoj političkoj općini. A to nije i broj naselja u svakoj općini.
 - e. Očite greške, koje su se potkrale u toj tabeli koju donosi F. Petter, ispravio sam.
- b) Izvorni vjerski/konfesionalni nazivi u djelu F. Pettera:
 - a. *Katholiken* = Katolici, Rimokatolici
 - b. *Unirte Griechen* = Grčko-katolici, Unijati
 - c. *Nicht unirte Griechen* = Grčko-istočni vjernici, Pravoslavni
 - d. *Protestanten* = Protestanti
 - e. *Israeliten* = Židovi
- c) Izvorni politički/administrativni nazivi:
 - a. *Kreise* = okrug
 - b. *Distrikte* = kotar
 - c. *Gemeiden steuerpflicht.* = porezne općine
 - d. *Gemeiden politisch.* = političke općine
 - e. *Häuser* = kuće
 - f. *Familien* = porodice

Upoznajmo te sjajne statističke podatke o naseljima i stanovništvu Dalmacije iz 1846. godine, koje donosi Franz Petter u svom djelu iz 1857. godine, u dvije slijedeće tabele.

Stanovništvo Dalmacije 1846. godine:
Političko i administrativno ustrojstvo i konfesionalne strukture⁵²⁴

Tabela br. 368

Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: konfesionalne strukture								
KOTARI	OPĆINE		Katolici	Grko-katolici	Pravoslavni	Protestanti	Židovi	Ukupno stanovn.
	porezne	političke						
9 kotara:	Broj	KREIS ZARA: OKRUG ZADAR						
Rab	7	Rab	5.297	0	0	0	0	5.297
Pag	5	Pag	3.932	0	2	0	0	3.934
Zadar	19	Zadar	16.316	1	928	6	0	17.251
	13	Nin	5.318	0	64	0	0	5.382
	8	Novigrad	2.924	0	873	0	0	3.797
	13	Biograd n/m	4.802	0	3	0	0	4.805
	10	Sali	3.503	0	0	0	0	3.503
	6	Silba	4.073	0	0	0	0	4.073
Benkovac	27	Benkovac	5.418	0	4.629	0	0	10.047
Obrovac	19	Obrovac	4.184	0	6.356	0	0	10.540
Knin	35	Knin	5.966	33	20.670	0	0	26.669
Drniš	41	Drniš	15.429	694	4.877	0	0	21.000
Skradin	15	Skradin	3.830	0	5.889	0	0	9.719
Šibenik	19	Šibenik	13.124	0	836	8	1	13.969
	9	Tisno	6.978	0	3	0	0	6.981
	4	Zlarin	4.950	0	0	0	0	4.950
UKUPNO	250	16	106.044	728	45.130	14	1	151.917
11 kotara:	Broj	KREIS PALATO: OKRUG SPLIT						
Trogir	4	Trogir	4.468	0	0	3	0	4.471
	4	Marina	3.361	0	0	0	0	3.361
	12	Bristivica	4.144	0	0	0	0	4.144
	3	Kaštel Novi	2.346	0	0	0	0	2.346
	14	Lećevica	4.279	0	546	0	0	4.825
Split	12	Split	15.693	0	16	18	259	15.986
	4	Klis	3.260	0	14	0	0	3.274
	3	Kaštel Kamb.	1.830	0	0	0	0	1.830
	1	Kaštel Lukšić	889	0	0	0	0	889
	4	Šolta	1.826	0	0	0	0	1.826
	16	Muč	5.913	0	214	0	0	6.127
Sinj	45	Sinj	24.637	0	1.876	0	0	26.513
Vrlika	14	Vrlika	4.227	148	5.774	0	0	10.149
Omiš	21	Omiš	10.613	0	0	0	0	10.613
Imotski	23	Imotski	20.928	0	916	0	0	21.844

⁵²⁴ Franz Petter (1857, sv. I, str. 4-8).

Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: konfesionalne strukture								
KOTARI	OPĆINE		Katolici	Grko-katolici	Pravoslavni	Protestanti	Židovi	Ukupno stanovn.
	porezne	političke						
Brač	4	Supetar	2.600	0	1	0	0	2.601
	2	Postira	1.608	0	0	0	0	1.608
	2	Nerežišća	1.536	0	0	0	0	1.536
	2	Sutivan	1.801	0	0	0	0	1.801
	7	Pučića	3.771	0	0	0	0	3.771
	2	Milna	2.799	0	0	0	0	2.799
	1	Bol	1.863	0	0	0	0	1.863
Vis	1	Vis	3.911	0	5	0	1	3.917
	1	Komiža	2.860	0	0	0	0	2.860
Hvar	3	Hvar	3.416	0	0	0	0	3.416
	2	Stari grad	3.556	0	0	0	0	3.556
	4	Jelsa	2.237	0	0	0	0	2.237
	3	Vrboska	2.319	0	0	0	0	1.319
	3	Sućuraj	1.215	0	0	0	0	1.215
	9	Makarska	6.669	2	0	0	1	6.672
Makarska	6	Drvenik	2.727	0	0	0	0	2.727
	9	Vrgorac	6.108	0	0	0	0	6.108
Opuzen	8	Opuzen	4.745	0	9	0	0	4.754
	4	Metković	2.377	0	237	0	0	2.614
UKUPNO	253	34	166.532	150	9.608	21	261	176.572
5 kotara:	Broj	KREIS RAGUSA: OKRUG DUBROVNIK						
Korčula	5	Korčula	4.400	0	6	0	0	4.406
	3	Blato	5.335	0	0	0	0	5.335
	1	Lastovo	1.336	0	0	0	0	1.336
Pelješac	6	Orebić	2.500	0	0	0	0	2.500
	7	Kuna	2.427	0	0	0	0	2.427
	4	Trpanj	1.303	0	0	0	0	1.303
	8	Janjina	2.310	0	5	0	0	2.315
	7	Slano	1.918	0	0	0	0	1.918
Ston	9	Ston	2.115	0	5	0	0	2.120
	6	Imotica	1.379	0	0	0	0	1.379
	8	Lisac	1.767	0	0	0	0	1.767
	6	Mljet	1.306	0	0	0	0	1.306
Dubrovnik	3	Dubrovnik	5.867	0	275	0	145	6.287
	11	Rijeka Dubrovačka	2.318	0	0	0	0	2.318
	13	Srebreno	3.220	0	0	0	0	3.220
	9	Zaton	3.063	0	0	0	0	3.063
	1	Koločep	433	0	0	0	0	433
	1	Lopud	498	0	0	0	0	498
	2	Šipan	1.299	0	0	0	0	1.299
Cavtat	9	Cavtat	3.134	0	1	0	0	3.135
	10	Pridvorje	2.440	0	0	0	0	2.440
	11	Pločice	3.195	0	0	0	0	3.195
UKUPNO	140	22	53.563	0	292	0	145	54.000

Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: konfesionalne strukture								
KOTARI	OPĆINE		Katolici	Grko-katolici	Pravoslavni	Protestanti	Židovi	Ukupno stanovn.
	porezne	političke						
3 kotara:			KREIS CATARO: OKRUG KOTOR					
Herceg Novi	17	Herceg Novi	602	0	6.479	0	0	7.081
Kotor	7	Kotor	2.371	0	1.171	0	10	3.552
	1	Muo	430	0	80	0	0	510
	1	Prčanj	1.063	0	155	0	0	1.218
	1	Stoliv	665	0	45	0	0	710
	7	Risan	17	0	3.954	0	0	3.971
	5	Perast	1.330	0	1.433	0	0	2.763
	1	Dobrota	1.196	0	0	0	0	1.196
	2	Lastva	830	0	19	0	0	849
	1	Tivat	762	0	28	0	0	790
	7	Krtole	180	0	1.137	0	0	1.317
	7	Luštica	197	0	1.213	0	0	1.410
	18	Grbalj	0	0	3.947	0	0	3.947
	Budva	1	Budva	293	0	652	0	0
19		Paštrovići	14	0	2.662	0	0	2.676
3		Maini	0	0	790	0	0	790
2		Pobori	0	0	348	0	0	348
4		Brajići	0	0	626	0	0	626
UKUPNO	104	18	9.950	0	24.739	0	10	34.699
UKUPNO DALMACIJA 1846. GODINE								
Okrug Zadar	250	16	106.044	728	45.130	14	1	151.917
Okrug Split	253	34	166.532	150	9.608	21	261	176.572
Okrug Dubrovnik	140	22	53.563	0	292	0	145	54.000
Okrug Kotor	104	18	9.950	0	24.739	0	10	34.699
UKUPNO	747	90	336.089	878	79.769	35	417	417.188

Prema tom dokumentu, u Dalmaciji 1846. godine ima 747 poreznih općina, 90 političkih općina i 417.188 stanovnika. Od toga ima: 336.089 ili 80,56% Rimokatolika; zatim 878 ili 0,21 Grkokatolika; 79.769 ili 19,12% Grčko-istočnih vjernika, Pravoslavni; 35 ili 0,01% Protestanata i 417 ili 0,10% Židova.

Drugačije su te vjerske strukture u ta četiri dalmatinska okruga. Upoznajmo to.

Okrug Zadar ima 250 poreznih i 16 političkih općina i 151.917 stanovnika. Od toga ima: 106.044 ili 69,80% Rimokatolika; zatim 728 ili 0,48% Grkokatolika; 45.130 ili 29,71% Grčko-istočnih vjernika, Pravoslavni; 14 Protestanata i 1 Židov.

Okrug Split ima 253 porezne općine i 34 političke općine i 176.572 stanovnika. Od toga ima: 166.532 ili 94,31% Rimokatolika; zatim 150 ili 0,08% Grkokatolika; 9.608 ili 5,44% Grčko-istočnih vjernika, Pravoslavni; 21 ili 0,01% Protestant i 261 ili 0,15% Židova.

Okrug Dubrovnik ima 140 poreznih općina i 22 političke općine i 54.000 stanovnika. Od toga ima: 53.563 ili 99,19% Rimokatolika; zatim 0 Grkokatolika; 292 ili 0,54% Grčko-istočnih vjernika, Pravoslavni; 0 Protestanta i 145 ili 0,27% Židova.

Okrug Kotor ima 104 porezne općine i 18 političkih općina i 34.699 stanovnika. Od toga ima: 9.950 ili 28,68% Rimokatolika; zatim 0 Grkokatolika; 24.739 ili 71,30% Grčko-istočnih vjernika, Pravoslavni; 0 Protestanta i 10 ili 0,03% Židova.

Velike su razlike u svemu tome i u političkim općinama.

**Dalmacije 1846. godine: broj kuća i porodice,
te udio muškog i ženskog stanovništva u postocima⁵²⁵**

Tabela br. 369

Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: broj kuća i porodica, te muškaraca i žena									
Kotari	OPĆINE		Broj kuća	Porodice	Muškarci		Žene		Ukupno stanovn.
	porezne	političke			Broj	%	Broj	%	
9 kotara:	Broj	KREIS ZARA: OKRUG ZADAR							
Rab	7	Rab	781	764	2.732	51,58	2.565	48,42	5.297
Pag	5	Pag	715	824	2.033	51,68	1.901	48,32	3.934
Zadar	19	Zadar	5.808	2.973	8.681	50,32	8.570	49,68	17.251
	13	Nin		902	2.731	50,74	2.651	49,26	5.382
	8	Novigrad		659	1.865	49,12	1.932	50,88	3.797
	13	Biograd na moru		803	2.466	51,32	2.339	48,68	4.805
	10	Sali		620	1.800	51,38	1.703	48,62	3.503
	6	Silba		833	2.026	49,74	2.047	50,26	4.073
Benkovac	27	Benkovac	1.799	1.544	5.205	51,81	4.842	48,19	10.047
Obrovac	19	Obrovac	1.627	1.378	5.583	52,97	4.957	47,03	10.540
Knin	35	Knin	4.475	3.525	14.244	53,41	12.425	46,59	26.669
Drniš	41	Drniš	2.764	2.478	12.646	60,22	8.354	39,78	21.000
Skradin	15	Skradin	1.663	1.422	5.017	51,62	4.702	48,38	9.719
Šibenik	19	Šibenik	4.918	2.327	6.902	49,41	7.067	50,59	13.969
	9	Tisno		1.026	3.505	50,21	3.476	49,79	6.981
	4	Zlarin		761	2.459	49,68	2.491	50,32	4.950
Ukupno	250	16	24.550	22.839	79.895	52,59	72.022	47,41	151.917
11 kotara:	Broj	KREIS SPALATO: OKRUG SPLIT							
Trogir	4	Trogir	3.211	834	2.469	55,22	2.002	44,78	4.471
	4	Marina		565	1.726	51,35	1.635	48,65	3.361
	12	Bristivica		698	2.105	50,80	2.039	49,20	4.144
	3	Kaštel Novi		468	1.224	52,17	1.122	47,83	2.346
	14	Lećevice		784	2.535	52,54	2.290	47,46	4.825
Split	12	Split	6.234	2.892	8.262	51,68	7.724	48,32	15.986
	4	Klis		558	1.778	54,31	1.496	45,69	3.274
	3	Kaštel Kambel.		3663	1.083	59,18	747	40,82	1.830
	1	Kaštel Lukšić		161	518	58,27	371	41,73	889
	4	Šolta		333	965	52,85	861	47,15	1.826
	16	Muč		907	3.501	57,14	2.626	42,86	6.127
	Sinj	45		Sinj	4.384	4.034	14.807	55,85	11.706
Vrlika	14	Vrlika	1.282	1.297	5.420	53,40	4.729	46,60	10.149
Omiš	21	Omiš	2.897	2.097	5.387	50,76	5.226	49,24	10.613
Imotski	23	Imotski	2.854	3.331	11.023	50,46	10.821	49,54	21.844

⁵²⁵ Franz Petter (1857, sv. I, str. 4-8).

Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: broj kuća i porodica, te muškaraca i žena									
Kotari	OPĆINE		Broj kuća	Porodice	Muškarci		Žene		Ukupno stanovn.
	porezne	političke			Broj	%	Broj	%	
Brač	4	Supetar	3.260	508	1.377	52,94	1.224	47,06	2.601
	2	Postira		307	866	53,86	742	46,14	1.608
	2	Nerežišća		326	1.005	65,43	531	34,57	1.536
	2	Sutivan		308	945	52,47	856	47,53	1.801
	7	Pučišća		724	1.965	52,11	1.806	47,89	3.771
	2	Milna		493	1.452	51,88	1.347	48,12	2.799
	1	Bol		390	844	45,30	1.019	54,70	1.863
Vis	1	Vis	1.185	722	2.084	53,20	1.833	46,80	3.917
	1	Komiža		513	1.466	51,26	1.394	48,74	2.860
Hvar	3	Hvar	2.411	655	1.672	48,95	1.744	51,05	3.416
	2	Stari grad		579	1.817	51,10	1.739	48,90	3.556
	4	Jelsa		482	1.182	52,84	1.055	47,16	2.237
	3	Vrboska		423	1.140	49,16	1.179	50,84	2.319
	3	Sućuraj		245	629	51,77	586	48,23	1.215
Makarska	9	Makarska	2.901	1.221	3.285	49,24	3.387	50,76	6.672
	6	Drvenik		495	1.334	48,92	1.393	51,08	2.727
	9	Vrgorac		975	2.994	49,02	3.114	50,98	6.108
Opuzen	8	Opuzen	1.806	813	2.251	47,35	2.503	52,65	4.754
	4	Metković		435	1.295	49,54	1.319	50,46	2.614
Ukupno	253	34	32.425	29.936	92.406	52,33	84.166	47,67	176.572
5 kotara:	Broj	KREIS RAGUSA: OKRUG DUBROVNIK							
Korčula	5	Korčula	3.746	695	2.161	49,05	2.245	50,95	4.406
	3	Blato		840	2.667	49,99	2.668	50,01	5.335
	1	Lastovo		229	712	53,29	624	46,71	1.336
Pelješac	6	Orebić	1.379	431	1.278	51,12	1.222	48,88	2.500
	7	Kuna		372	1.219	50,23	1.208	49,77	2.427
	4	Trpanj		209	649	49,81	654	50,19	1.303
	8	Janjina		329	1.136	49,07	1.179	50,93	2.315
	7	Slano		260	948	49,43	970	50,57	1.918
Ston	9	Ston	1.431	333	968	45,66	1.152	54,34	2.120
	6	Imotica		215	674	48,88	705	51,12	1.379
	8	Lisac		222	897	50,76	870	49,24	1.767
	6	Mljet		243	583	44,64	723	55,36	1.306
Dubrovnik	3	Dubrovnik	3.405	1.764	2.961	47,10	3.326	52,90	6.287
	11	Rijeka Dubrovačka		439	1.212	52,29	1.106	47,71	2.318
	13	Srebreno		458	1.675	52,02	1.545	47,98	3.220
	9	Zaton		449	1.520	49,62	1.543	50,38	3.063
	1	Koločep		83	215	49,65	218	50,35	433
	1	Lopud		122	253	50,80	245	49,20	498
	2	Šipan		248	669	51,50	630	48,50	1.299
Cavtat	9	Cavtat	1.339	479	1.554	49,57	1.581	50,43	3.135
	10	Pridvorje		284	1.284	52,62	1.156	47,38	2.440
	11	Pločice		407	1.652	51,71	1.543	48,29	3.195
Ukupno	140	22	11.300	9.111	26.867	49,75	27.133	50,25	54.000

Stanovništvo Dalmacije 1846. godine: broj kuća i porodica, te muškaraca i žena									
Kotari	OPĆINE		Broj kuća	Porodice	Muškarci		Žene		Ukupno stanovn.
	porezne	političke			Broj	%	Broj	%	
3 kotara:			KREIS CATARO: OKRUG KOTOR						
Herceg Novi	17	Herceg Novi	1.287	1.449	3.564	50,33	3.517	49,67	7.081
Kotor	7	Kotor	4.416	828	1.774	49,94	1.778	50,06	3.552
	1	Muo		105	263	51,57	247	48,43	510
	1	Prčanj		258	614	50,41	604	49,59	1.218
	1	Stoliv		166	328	46,20	382	53,80	710
	7	Risan		716	1.984	49,96	1.987	50,04	3.971
	5	Perast		553	1.408	50,96	1.355	49,04	2.763
	1	Dobrota		285	595	49,75	601	50,25	1.196
	2	Lastva		166	449	52,89	400	47,11	849
	1	Tivat		139	399	50,51	391	49,49	790
	7	Krtole		248	687	52,16	630	47,84	1.317
	7	Luštica		224	764	54,18	646	45,82	1.410
	18	Grbalj		923	2.043	51,76	1.904	48,24	3.947
Budva	1	Budva	1.113	185	592	62,65	353	37,35	945
	19	Paštrovići		525	1.347	50,34	1.329	49,66	2.676
	3	Maini		143	441	55,82	349	44,18	790
	2	Pobori		73	183	52,59	165	47,41	348
	4	Brajići		108	329	52,56	297	47,44	626
Ukupno	104	18	6.816	7.094	17.764	51,19	16.935	48,81	34.699
UKUPNO DALMACIJA 1846. GODINE									
Okrug Zadar	250	16	24.550	22.839	79.895	52,59	72.022	47,41	151.917
Okrug Split	253	34	32.425	29.936	92.406	52,33	84.166	47,67	176.572
Okrug Dubrovnik	140	22	11.300	9.111	26.867	49,75	27.133	50,25	54.000
Okrug Kotor	104	18	6.816	7.094	17.764	51,19	16.935	48,81	34.699
Ukupno	747	90	75.091	68.980	216.932	52,00	200.256	48,00	417.188

Prema tom dokumentu, u Dalmaciji 1846. godine ima 75.091 kuću i 68.980 porodica, te 216.932 ili 52,00% muškaraca, a žena ima 200.256 ili 48,00%. Osim Okruga Dubrovnik, drugi okruzi imaju više muškaraca nego žena. Okrug Zadar ima 24.550 kuća i 22.839 porodica, te 79.895 ili 52,59% muškaraca, a žena ima 72.022 ili 47,41%. Okrug Split ima 32.425 kuća i 29.936 porodica, te 92.406 ili 52,33% muškaraca, a žena ima 84.166 ili 47,57%. Okrug Dubrovnik ima 11.300 kuća i 9111 porodicu, te 26.867 ili 49,75% muškaraca, a žena ima 27.133 ili 50,25%. Okrug Kotor ima 6.816 kuća i 7.094 porodice, te 17.764 ili 51,19% muškaraca, a žena ima 16.935 ili 48,81%.

20.7. J. Hain: etničke strukture stanovništva Hrvatske 1846. godine

Kako je rečeno, Joseph Hain je 1852/53. godine objavio knjigu u dva opsežna toma o popisu stanovništva u Habsburškoj monarhiji od 1846-51. godine. Najviše je prostora posvetio jezičnoj i etničkoj anketi koja se provela tijekom konskripcije 1846. godine. Ta knjiga je sjajni izvor o tom popisu stanovništva, ali i o toj anketi, i o drugim vrijednostima. O problemu etničke identifikacije u Habsburškoj monarhiji više u posebnom poglavlju na kraju knjige.

Upoznajmo ovdje statističke podatke o stanovništvu i jezičnoj/etničkoj strukturi hrvatskih pokrajina koje J. Hain donosi u svojoj knjizi. Njegovi se podaci o broju stanovništva razlikuju od onih koje, za 1846. godinu, donosi *Tafeln zur Statistik*, ali i neki drugi izvori.

20.7.1. Civilna Hrvatska i Slavonija 1846. godine: etničke strukture

Pod naslovom Hrvatska i Slavonija (*Kroatien und Slavonien*), J. Hain navodi jezične i etničke strukture civilne Hrvatske i Slavonije i hrvatskog primorja (kroatischen Küstenlande). U tim podacima o jezičnim/etničkim identitetima J. Haine se oslanja na anketu i podacima koje donosi C. Czoernig. Prema tim izvorima, koje je Hain koristio, u Hrvatskoj i Slavoniji i hrvatskom Primorju i gradu Rijeci 1846. godine **ima 876.861 stanovnika**; od toga ima:

- a) **631.081 Hrvata** (Kroaten); Hrvati žive u civilnoj Hrvatskoj, hrvatskom Primorju i gradu Rijeci („Die Kroaten haben Kroatien, das kroatische Küstenland und die Stadt Fiume“).
- b) **224.180 Srba** (Serben); Srbi žive u Slavoniji; u tome J. Hain, kao i C. Czoernig i mnogi drugi, nisu dosljedni. Oni u Slavoniji i Dalmaciji gotovo sve Katolike i sve Pravoslavne nazivaju Srbima. A Srbi uglavnom nisu bili Katolici, već sljedbenici Pravoslavlja.
- c) **7.960 Nijemaca** (Deutsche); žive uglavnom u Hrvatskoj (u Karlovcu i Varaždinu) i na širem području Slavonije (u nekim većim naseljima)
- d) **5.830 Mađara** (Magyaren); uglavnom žive na širem području Slavonije.
- e) **4.000 Talijana** (Italiener); žive uglavnom u Rijeci).
- f) **2.590 Židova** (Juden).
- g) **1.160 Slovaka** (Slowaken)
- h) **60 Grka** (Griechen).⁵²⁶

Prema istom izvoru, koji donosi J. Hain, na području tog Provincijala, u Hrvatskoj i Slavoniji su 1846. godine živjele slijedeće vjerske i konfesionalne strukture stanovništva:

- a) **756.268 Rimokatolika** (Römisch-Katholische);
- b) **707 Grkokatolika** (Griechisch-Katholische);
- c) **86.681 Pravoslavac** (Nicht unirte Griechen) sljedbenik Grčko-istočne vjeroispovijesti;
- d) **4.739 Protestanata** (380 Augsburger i 4.359 Helvetischer Confession);
- e) **3.841 Židova** (Juden) i
- f) **6 Unijata** (Unitarier).

Prema tim podacima, u Hrvatskoj i Slavoniji 1846. godine, na području hrvatskog i slavonskog Provincijala, Srba Pravoslavaca može biti najviše oko 87.000 stanovnika.

Prema podacima koje za 1846. godinu donosi *Tafeln zur Statistik*, Civilna Hrvatska 1846. godine ima 504.590 stanovnika: Zagrebačka županija ima 295.140 stanovnika, Varaždinska županija ima 135.740, a Križevačka županija ima 73.710 stanovnika. Pritom *Tafeln* ne navodi stanovništvo glavnih gradova tih županija.⁵²⁷

Prema istom izvoru, civilna Slavonija 1846. godine ima 335.220 stanovnika: Virovitička županija ima 139.860 stanovnika; Požeška županija ima 75.330, a Srijemska županija ima 110.030 stanovnika. *Tafeln* ni sada ne navodi broj stanovnika glavnih gradova tih županija.

⁵²⁶ Hain (1852, sv. I, str. 259-60).

⁵²⁷ *Tafeln zur Statistik* 1851, o popisu iz 1845. i 1846. godine.

Također prema istom izvoru, hrvatsko Primorje 1846. godine ima 49.900 stanovnika. Ni sada *Tafeln* ne navodi broj stanovnika glavnog grada Primorja, Rijeke.

Prema tim podacima, hrvatski i slavonski provincijal 1846. godine ima:

- a) civilna Hrvatska ima 504.590 stanovnika;
- b) civilna Slavonija ima 335.220 stanovnika;
- c) hrvatsko Primorje ima 49.900 stanovnika.
- d) UKUPNO taj Provincijal ima 889.710 stanovnika.

20.7.2. Dalmacija 1846. godine: etničke strukture

Prema J. Hainu, Dalmacija 1846. godine **ima 410.988 stanovnika**. Od toga ima:

- a) **395.273 Srbo-Hrvata** (Serbo-Kroaten); Srbo-Hrvati su Slaveni, a njihove podskupine su Morlaci (Morlakken) na sjeveru i na jugu Dubrovčani (Ragusaner) i Bokelji (Bocchesen).
- b) **14.300 Talijana** (Italiener);
- c) **410 Židova** (Juden).

Prema J. Hain, u Dalmaciji 1846. godine postoje sljedeće vjerske strukture:

- a) **330.827 Rimokatolika** (Römisch-Katholische);
- b) **865 Grkokatolika** (Griechisch-Katholische);
- c) **78.858 Pravoslavaca** (Nicht unirte Griechen) sljedbenika Grčko-istočne vjeroispovijesti;
- d) **28 Protestanata** (3 Augsburger i 25 Helvetischer Confession);
- e) **410 Židova** (Juden).

I u ovom slučaju, kad je riječ o stanovništvu Dalmacije, ni J. Haine ni C. Czoernig, kao ni mnogi drugi, koji su se bavili tim problemima, nisu dosljedni u analizi jezičnih i etničkih identiteta. Svi oni jezik i jezičnu zajednicu (Sprachgebiet: jezično područje; Sprachgrenze: jezične granice; Sprachgruppe: jezične grupe; Sprachinseln: jezične otoke) i vjeru i vjersku zajednicu – uz kulturu i obrazovanje i državno porijeklo – smatraju ključnim vrijednostima na temelju kojih se određuje etnička identifikacija. Ipak, jezik i vjeru svi oni smatraju najvažnijim odrednicama za tu etničku identifikaciju. A suvremenicima je bilo posve jasno da se Srbi identificiraju i da njih drugi identificiraju s posebnom vjerom, da su dakle Srbi sljedbenici Grčko-istočne vjeroispovijesti, Pravoslavija. Prema tome, Srbi u Slavoniji i u Vojnoj Krajini i u Dalmaciji ne mogu biti Rimokatolici, a Rimokatolici ne mogu biti Srbi. U tom slučaju, Srba Pravoslavaca i sljedbenika Grčko-istočne vjeroispovijesti u Dalmaciji 1846. godine može biti najviše oko 79.000 stanovnika.

20.7.3. Vojna krajina 1846. godine: etničke strukture

J. Hain u toj knjizi donosi etničke podatke za cjelokupnu Vojnu krajinu; ne donosi dakle te etničke strukture samo za hrvatsku i slavonsku vojnu krajinu. Prema tom izvoru, cjelokupna Vojna krajina ima 1.045.847 stanovnika. Od toga na tom području ima:

- a) **524.048 Hrvata** (Kroaten); koji imaju kompaktno jezično područje (Sprachgebiete) i žive u hrvatskoj Vojnoj krajini, na području Karlovačkog i Varaždinskog i Banskog Generalata.
- b) **339.176 Srba** (Serben); koji žive na području hrvatske i slavonske vojne krajine.
- c) **124.020 Rumunja** (Romanen); koji žive na području rumunjsko-banatskog Regimenta.
- d) **41.337 Nijemaca** (Deutsche).
- e) **9.590 Čeha i Slovaka** (Czechen und Slowaken).
- f) **5.417 Mađara** (Magyaren).
- g) **1.288 Albanaca** (Albanesen).
- h) **537 Židova** (Juden).
- i) **434 Talijana** (Italiener).

Prema J. Hain, u Vojnoj krajini 1846. godine postoje slijedeće vjerske strukture:

- a) **514.545 Rimokatolika** (Römisch-Katholische);
- b) **62.743 Grkokatolika** (Griechisch-Katholische);
- c) **598.603 Pravoslavaca** (Nicht unirte Griechen) sljedbenika Grčko-istočne vjeroispovijesti;
- d) **45.639 Protestanata** (14.586 Augsburger i 31.053 Helvetischer Confession);
- e) **4.341 Unijata** (Unitarier);
- f) **537 Židova** (Juden).

Prema tom izvoru koji donosi J. Hain, **Hrvata (Kroaten) ima 1.288.632**; od toga ima:

- a) **631.081** u Hrvatskoj i Slavoniji;
- b) **524.048** u Vojnoj krajini;
- c) **78.179** u Ugarskoj;
- d) **3.000** na području Banata;
- e) **6.364** u Donjoj Austriji;
- f) **17.697** u Kranjskoj;
- g) **663** u Moravskoj i
- h) **27.600** vojnika.⁵²⁸

⁵²⁸ Hain (1852/53, sv. I-II).

20.8. Komparacije i kvantitativni podaci

20.8.1. Naselja i stanovništvo Provincijala 1846. godine

Tabela br. 370

PROVINCIJAL	Grad	Trgo- vište	Sela	Kuće	Poro- dice	Stanov- ništvo	Površine	
							austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Civilna Hrvatska	5	14	1.963	90.600	93.500	560.616	164,9	9.489,4
Primorje (<i>Maritim</i>)	2	3	38	7.300	7.500	59.980	6,2	356,8
UKUPNO	7	17	2.001	97.900	101.000	620.596	171,1	9.846,2
Civilna Slavonija	3	42	552	53.600	55.400	338.724	164,8	9.483,7
UKUPNO PROVINCIJAL	10	59	2.553	151.500	156.400	956.796	335,9	19.329,9
Dalmacija	15	35	829	69.586	68.753	418.063	222,3	12.792,6
Istra	24	9	479	37.863	52.752	228.035	85,9	4.943,2
UKUPNO	49	103	3.861	258.949	277.905	1.602.894	644,1	37.065,7

20.8.2. Hrvatska i slavonska Vojne krajine 1846. godine

Tabela br. 371

VOJNA KRAJINA	Grad	Vojni komn.	Trgo- višta	Sela	Kuće	Poro- dice	Stanov- ništvo	Površine	
								Austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Vojna Hrvatska	6	6	11	1.256	47.676	48.316	546.970	275,6	15.859,8
Vojna Slavonija	4	4	5	317	30.043	31.488	275.104	133,0	7.653,7
UKUPNO	10	10	16	1.573	77.719	79.804	822.074	408,6	23.513,5

20.8.3. Ukupno sve hrvatske pokrajine 1846. godine

Tabela br. 372

Hrvatske pokrajine	Grad	Vojni komn.	Trgo- višta	Sela	Kuće	Poro- dice	Stanov- ništvo	Površine	
								Austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Civilna i vojna HRVATSKA	11	6	25	3.219	138.276	141.816	1.107.586	440,5	25.349,2
Civilna i vojna SLAVONIJA	7	4	47	869	83.643	86.888	613.828	297,8	17.137,4
UKUPNO	18	10	72	4.088	221.919	228.704	1.721.414	738,3	42.486,5
Primorje	2	-	3	38	7.300	7.500	59.980	6,2	356,8
Dalmacija	15	-	35	829	69.586	68.753	418.063	222,3	12.792,6
Istra	24	-	9	479	37.863	52.752	228.035	85,9	4.943,2
UKUPNO	59	10	119	5.434	336.668	357.709	2.427.492	1.052,7	60.579,1

20.8.4. Hrvatske pokrajine 1846. godine: naselja, porodice i kuće

Tabela br. 373

Hrvatske pokrajine 1846. godine: broj naselja, kuća, porodica, stanovništva i površine								
Hrvatske pokrajine	Gradovi	Vojni kom.	Trgovista	Sela	Kuće	Porodice	Stanovnika	Kilometri ²
Königreich Kroatien	13	6	28	3.257	145.576	149.316	1.167.566	25.706,0
Civilna Hrvatska	5	-	14	1.963	90.600	93.500	560.616	9.489,4
a Zagrebačka županija	2	-	8	1.259	47.300	48.500	327.644	5.944,5
b Varaždinska županija	1	-	5	406	28.360	29.500	145.202	1.881,8
c Križevačka županija	2	-	1	298	14.940	15.500	87.770	1.663,1
Primorje – Ungar. Litorale	2	-	3	38	7.300	7.500	59.980	356,8
Vojna Hrvatska	6	6	11	1.256	47.676	48.316	546.970	15.859,8
<i>Karlovački Generalat</i>	2	2	3	615	23.457	23.590	277.277	9.397,3
1 Lički Regiment	1	1	-	103	6.864	6.895	74.267	2.612,6
2 Otočki Regiment	1	1	1	83	5.124	5.102	69.554	2.785,2
3 Ogulinski Regiment	-	-	1	110	5.883	5.859	72.023	2.532,0
4 Slunjski Regiment	-	-	1	319	4.908	4.933	61.433	1.467,4
<i>Banski Generalat</i>	2	2	5	275	12.305	12.599	125.968	2.750,7
5 I. Banski Regiment	-	-	1	129	5.674	5.720	63.059	1.392,6
6 II. Banski Regiment	2	2	4	146	6.631	6.879	62.909	1.358,1
<i>Varaždinski Generalat</i>	2	2	3	366	11.914	12.127	143.725	3.711,7
7 Križevački Regiment	1	1	2	190	4.794	4.900	64.241	1.628,6
8 Đurđevački Regiment	1	1	1	176	7.120	7.227	79.484	2.083,2
Königreich Slavonien	7	4	47	869	83.643	86.888	613.828	17.137,4
Civilna Slavonija:	3	-	42	552	53.600	55.400	338.724	9.483,7
a Virovitička županija	1	-	17	218	22.200	22.800	150.126	4.609,5
b Požeška županija	1	-	10	251	15.400	16.100	76.487	2.486,0
c Srijemska županija	1	-	15	83	16.000	16.500	112.111	2.388,2
Vojna Slavonija:	4	4	5	317	30.043	31.488	275.104	7.653,7
1 Brodski Regiment	1	1	1	97	7.221	7.428	79.698	1.956,6
2 Gradiški Regiment	-	-	1	140	5.821	5.908	65.010	1.668,9
3 Petrovarad. Regiment	3	3	3	60	13.662	14.712	99.589	3.107,5
4 Tschajkisten Distrikt	-	-	-	15	3.339	3.440	30.807	920,7
Königreich Dalmatien	15	-	35	829	69.586	68.753	418.063	12.792,6
a Zadarski kotar	4	-	10	268	23.101	21.494	152.924	5.668,3
b Splitski Kotar	5	-	15	273	28.982	29.726	170.517	5.127,4
c Dubrovački kotar	3	-	5	176	9.288	9.079	53.062	1.363,9
d Kotorski kotar	3	-	5	112	7.249	7.073	34.485	633,0
ISTRA	24	-	9	479	37.863	52.752	228.035	4.943,2
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	59	10	119	5.434	336.668	357.709	2.427.492	60.579,1

20.8.5. Hrvatske pokrajine 1846. godine: naseljenost stanovništva

Tabela br. 374

Hrvatske pokrajina 1846. godine: Površine i gustoća naseljenosti stanovništva						
Hrvatske pokrajine	Kilometri ²	Prosječno/postotak (%) stanovnika na:				Broj stanovnika
		1 km ²	1 kuću	1 porodicu	1 naselje	
Königreich Kroatien	25.706,0	45,42	8,02	7,82	354,02	1.167.566
Civilna Hrvatska:	9.489,4	59,08	6,19	6,00	282,85	560.616
a Zagrebačka županija	5.944,5	55,12	6,93	6,76	239,33	327.644
b Varaždinska županija	1.881,8	77,16	5,12	4,92	234,20	145.202
c Križevačka županija	1.663,1	49,61	5,52	5,32	274,09	87.770
Primorje (Ungar. Litoral)	356,8	168,11	8,22	7,99	1.394,88	59.980
Vojna Hrvatska:	15.859,8	34,49	11,47	11,32	429,67	546.970
<i>Karlovački Generalat</i>	<i>9.397,3</i>	<i>29,51</i>	<i>11,82</i>	<i>11,75</i>	<i>447,22</i>	<i>277.277</i>
1. Lički Regiment	2.612,6	28,43	10,53	10,54	714,11	74.267
2. Otočki Regiment	2.785,2	24,97	12,39	12,10	818,28	69.554
3. Ogulinski Regiment	2.532,0	28,45	12,24	12,29	648,86	72.023
4. Slunjski Regiment	1.467,4	41,87	12,52	12,45	191,98	61.433
<i>Banski Generalat</i>	<i>2.750,7</i>	<i>45,79</i>	<i>10,24</i>	<i>9,99</i>	<i>446,70</i>	<i>125.968</i>
5. I: Banski Regiment	1.392,6	45,28	11,11	11,02	485,07	63.059
6. II: Banski Regiment	1.358,1	46,30	9,49	9,15	413,88	62.909
<i>Varaždinski Generalat</i>	<i>3.711,7</i>	<i>38,72</i>	<i>12,06</i>	<i>11,85</i>	<i>387,40</i>	<i>143.725</i>
7. Križevački Regiment	1.628,6	39,45	13,79	13,52	332,85	64.241
8. Đurđevački Regiment	2.083,2	38,15	11,16	10,99	446,54	79.484
Königreich Slavonien	17.137,4	35,82	7,34	7,06	662,17	613.828
Civilna Slavonija:	9.483,7	35,45	6,27	6,17	565,04	338.724
a Virovitička županija	4.609,5	32,57	6,76	6,58	638,83	150.126
b Požeška županija	2.486,0	30,77	4,97	4,75	291,94	76.487
c Srijemska županija	2.388,2	46,94	7,01	6,79	1.132,43	112.111
Vojna Slavonija:	7.653,7	35,94	9,16	8,74	833,65	275.104
1. Brodski Regiment	1.956,6	40,73	11,04	10,73	805,03	79.698
2. Gradiški Regiment	1.668,9	38,95	11,17	11,00	461,06	65.010
3. Petrovaradinski Regiment	3.107,5	32,05	7,29	6,77	402,66	99.589
4. Tschajkisten Distrikt	920,7	33,46	9,23	8,96	2.053,80	30.807
Königreich Dalmatien	12.792,6	32,68	6,01	6,08	475,61	418.063
a Zadarski kotar	5.668,3	26,98	6,35	6,69	544,21	152.924
b Splitski kotar	5.127,4	33,26	5,88	5,74	581,97	170.517
c Dubrovački kotar	1.363,9	38,91	5,71	5,84	288,38	53.062
d Kotorski kotar	633,0	54,48	4,76	4,88	287,38	34.485
ISTRA	4.943,2	46,13	6,02	4,32	445,38	228.035
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	60.579,1	40,07	7,21	6,79	431,78	2.427.492

20.8.6. Hrvatske pokrajine 1846. godine: prostorna/teritorijalna gustoća

Tabela br. 375

Hrvatske pokrajina 1846. godine: Prostorna/teritorijalna gustoća naseljenosti						
Hrvatske pokrajine	Km ²	Na jednom km ² broj:			1 naselje na km ²	Broj stanovnika
		kuća	porodica	naselja		
Königreich Kroatien	25.706,0	5,66	5,81	0,13	7,78 km²	1.167.566
Civilna Hrvatska:	9.489,4	9,55	9,85	0,21	4,79 km²	560.616
a Zagrebačka županija	5.944,5	7,96	8,16	0,21	4,68 km ²	327.644
b Varaždinska županija	1.881,8	15,07	15,68	0,22	4,57 km ²	145.202
c Križevačka županija	1.663,1	8,98	9,32	0,18	5,53 km ²	87.770
Primorje (Ungar. Litoral)	356,8	20,46	21,02	0,12	8,30 km²	59.980
Vojna Hrvatska:	15.859,8	3,01	3,02	0,08	12,46 km²	546.970
<i>Karlovački Generalat</i>	9.397,3	2,50	2,51	0,07	15,16 km²	277.277
1. Lički Regiment	2.612,6	2,63	2,64	0,04	25,12 km ²	74.267
2. Otočki Regiment	2.785,2	1,84	1,83	0,03	32,77 km ²	69.554
3. Ogulinski Regiment	2.532,0	2,32	2,31	0,04	22,81 km ²	72.023
4. Slunjski Regiment	1.467,4	3,34	3,36	0,22	4,59 km ²	61.433
<i>Banski Generalat</i>	2.750,7	4,47	4,58	0,10	9,75 km²	125.968
5. I: Banski Regiment	1.392,6	4,07	4,11	0,09	10,71 km ²	63.059
6. II: Banski Regiment	1.358,1	4,88	5,07	0,11	8,93 km ²	62.909
<i>Varaždinski Generalat</i>	3.711,7	3,21	3,27	0,10	10,00 km²	143.725
7. Križevački Regiment	1.628,6	2,94	3,01	0,12	8,39 km ²	64.241
8. Đurđevački Regiment	2.083,2	3,42	3,47	0,09	11,64 km	79.484
Königreich Slavonien	17.137,4	4,88	5,07	0,05	18,57 km²	613.828
Civilna Slavonija:	9.483,7	5,65	5,84	0,06	15,89 km²	338.724
a Virovitička županija	4.609,5	4,82	4,95	0,05	19,53 km ²	150.126
b Požeška županija	2.486,0	6,19	6,48	0,11	9,49 km ²	76.487
c Srijemska županija	2.388,2	6,70	6,91	0,04	24,12 km ²	112.111
Vojna Slavonija:	7.653,7	3,93	4,11	0,04	23,48 km²	275.104
1. Brodski Regiment	1.956,6	3,69	3,80	0,05	19,57 km ²	79.698
2. Gradiški Regiment	1.668,9	3,49	3,54	0,08	11,74 km ²	65.010
3. Petrovaradinski Regim.	3.107,5	4,40	4,73	0,02	47,08 km ²	99.589
4. Tschajkisten Distrikt	920,7	3,63	3,74	0,02	61,38 km ²	30.807
Königreich Dalmatien	12.792,6	5,44	5,38	0,07	14,55 km²	418.063
a Zadarski kotar	5.668,3	4,08	3,79	0,05	20,10 km ²	152.924
b Splitski kotar	5.127,4	5,65	5,80	0,06	17,50 km ²	170.517
c Dubrovački kotar	1.363,9	6,81	6,66	0,13	7,41 km ²	53.062
d Kotorski kotar	633,0	11,45	11,17	0,19	5,28 km ²	34.485
ISTRA	4.943,2	7,66	10,67	0,10	9,65 km²	228.035
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	60.579,1	5,56	5,90	0,09	10,79 km²	2.427.492

I u tom razdoblju, od 1841. do 1846. godine, postoje znatne razlike u gustoći naseljenosti stanovništva na prostoru hrvatskih pokrajina kao i u prostornoj/teritorijalnoj gustoći naseljenosti, ali i razlike u broju naselja i kuća i porodica.

I sada Varaždinska županija ima najveću gustoću naseljenosti stanovništva (77,16 stanovnika na jednom kilometru²), dok Otočki Regiment ima najmanju (24,97 stanovnika na jednom kilometru²).

Najgušće je naseljeno Primorje (168,11 stanovnika na jednom kilometru²). Civilna Hrvatska je gušće naseljena (59,08 stanovnika na jednom kilometru²) od Istre (46,13 stanovnika na jednom kilometru²) i civilne Slavonije (35,45 stanovnika na jednom kilometru²) i Dalmacije (32,68 stanovnika na jednom kilometru²), dok je vojna Slavonija gušće naseljena (35,94 stanovnik na 1 kilometru²) od vojne Hrvatske (34,49 stanovnika na 1 kilometru²). I sada je najslabije naseljen Karlovački Generalat (29,51 stanovnik na 1 kilometru²), a posebno su slabo naseljeni njegovi Regimenti: Otočki Regiment ima 24,97 stanovnika, Ogulinski Regiment ima 28,45 stanovnika i Lički Regiment ima 28,43 stanovnika na jednom kilometru².

Kao i ranije, i sada donosim prosječni broj stanovnika na jedno naselje. Civilna Hrvatska ima najmanji broj stanovnika na jedno naselje: Križevačka županija ima prosječno 274,09 stanovnika na jedno naselje, Zagrebačka županija ima prosječno 239,33 stanovnika na jedno naselje, dok Varaždinska županija ima prosječno 334,20 stanovnika na jedno naselje. Međutim, kako ćemo vidjeti u drugom i trećem tomu ove knjige, u kojima donosim više brojevanih popisa stanovnika svih naselja, i najmanjih, u svim hrvatskim pokrajinama, za više godina, velika većina naselja ima manje od 100 stanovnika, a mnoga imaju i ispod 50 stanovnika. Štoviše, malo ima naselja koji imaju više od 500 stanovnika, a posve je malo naselja koja imaju preko 1.000 ili više stanovnika.

Tako možemo analizirati sve statističke podatke iz tih tabela. Posebno su zanimljivi podaci o prostornoj/teritorijalnoj gustoći naseljenosti, koji se dopunjuju s podacima o gustoći naseljenosti stanovništva. I tu vidimo znatne razlike od pokrajine do pokrajine, od regije do regije. Posebno su važni podaci o prostornoj/teritorijalnoj gustoći naselja. I sada je najgušće naseljena civilna Hrvatska: na jednom kilometru² ima 0,21 naselje ili **jedno naselje** dolazi na 4,79 kilometara². Vojna Hrvatska je slabije naseljena: na jednom kilometru² ima 0,08 naselja ili 1 naselje dolazi na 12,46 kilometara². Još slabije je naseljen Karlovački Generalat: na jednom kilometru² ima 0,07 naselja ili jedno naselje dolazi na 15,16 kilometara²; Otočki Regiment ima 0,03 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 32,77 kilometara²; Lički Regiment ima 0,04 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 25,12 kilometara²; Ogulinski Regiment ima 0,04 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 22,81 kilometara², dok je Slunjski Regiment bolje naseljen i ima 0,22 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 4,59 kilometara². Nešto bolje su naseljeni Banski i Varaždinski Generalati.

Civilna Slavonija ima 0,06 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 15,89 kilometara², a posebno su slabo naseljene njezine županije: Srijemska županija ima 0,04 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 24,12 kilometara², a Virovitička županija ima 0,05 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 19,53 kilometara². Još slabije je naseljena vojna Slavonija koja ima 0,04 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 23,48 kilometara². I dalmatinski kotarevi su posve različito naseljeni.

20.8.7. Stanovništvo hrvatskih pokrajina od 1785/87. do 1846. godine

Kao i u ranijim primjerima, i ovdje najprije upoznajmo statističke podatke o razvoju stanovništva u hrvatskim pokrajinama od 1785/87. do 1846. godine.

Tabela br. 376

Godina	PROVINCIJAL		VOJNA KRAJINA		Dalma- cija	Istra	Primorje Maritim	UKU- PNO
	Hrvat- ska	Slavo- nija	Hrvat- ska	Slavon- ska				
1785/7.	344.515	263.668	360.081	173.662	236.997	95.532	27.951	1.502.406
1802/5.	352.525	284.706	376.180	189.208	320.547	125.011	28.156	1.676.333
1815.	401.462	306.880	399.165	219.103	343.082	175.935	21.500	1.867.127
1825.	522.375	364.933	432.516	232.812	326.739	202.020	27.160	2.108.555
1828.	536.820	331.810	443.998	275.761	341.321	198.635	38.016	2.166.361
1831.	537.761	357.059	473.330	261.462	350.588	200.329	37.946	2.218.475
1836.	539.500	346.559	477.770	252.693	375.846	208.806	38.900	2.240.074
1841.	535.300	336.200	504.387	263.325	398.607	216.557	44.800	2.299.176
1846.	560.616	338.724	546.970	275.104	418.063	228.035	59.980	2.427.492

Analizirajmo i ovdje postupni prirodni prirast stanovništva u hrvatskim pokrajinama. Kako vidimo, to je razvoj od 1785/87. do 1846. godine. To je razdoblje od 60 godina. Kao i ranije, i u ovom je razdoblju stanovništvo poraslo u svim pokrajinama. Upoznajmo taj prosječni prirodni prirast stanovništva u svim hrvatskim pokrajinama od 1785/87. do 1846. godine:

- U civilnoj Hrvatskoj (u Provincijalu) je u tih 60 godina (od 1785/87. do 1846. godine) stanovništvo poraslo za 216.101 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 3.601,68 stanovnika. Za razliku od drugih pokrajina, u kojima možemo pratiti postupni prirast stanovništva, u Hrvatskoj se posebno izdvaja 1828. godina, jer je tada popis stanovništva obuhvatio sva naselja, pa se posebno izdvaja Zagrebačka županija.
- U civilnoj Slavoniji (u Provincijalu) u tih je 60 godina stanovništvo poraslo za 75.056 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 1.250,93 stanovnika. A to znači da je u Slavoniji bio znatno sporiji prirodni prirast stanovništva nego u Hrvatskoj.
- U civilnoj Hrvatskoj i civilnoj Slavoniji ukupno (u hrvatskom i slavonskom Provincijalu), kako vidimo u slijedećoj tabeli, u tih je 60 godina prirodni prirast iznosi 291.157 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 4.852,62 stanovnika.
- U vojnoj Hrvatskoj (u hrvatskoj Vojnoj krajini) u tih je 60 godina stanovništvo poraslo za 186.889 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 3.114,82 stanovnika.
- U vojnoj Slavoniji (u slavonskoj Vojnoj krajini) u tih je 60 godina stanovništvo poraslo za 101.442 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 1.690,70 stanovnika.
- U vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji (u hrvatskoj i slavonskoj Vojnoj krajini) ukupno u tih 60 godina stanovništvo poraslo za 288.331 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 4.805,52 stanovnika. A to znači da je u Vojnoj krajini bio nešto manji prosječni godišnji prirodni prirast stanovništva od prosječnog godišnjeg prirasta u Provincijalu.
- U Dalmaciji je u tih 60 godina stanovništvo poraslo za 181.066 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 3.017,77 stanovnika.
- U Istri je u tih 60 godina stanovništvo poraslo za 132.503 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 2.208,38 stanovnika.
- U Primorju (Ungar. Litoral) u tih je 60 godina stanovništvo poraslo za 32.029 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 533,82 stanovnika.
- U svim hrvatskim pokrajinama ukupno**, u tih je 60 godina stanovništvo poraslo za 925.086 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosio je 15.418,10 stanovnika.

20.8.8. Stanovništvo Provincijala i Vojne krajine od 1785/87. do 1846. godine

Tabela br. 377

GODINA	PROVINCIJAL			VOJNA KRAJINA		
	Hrvatska	Slavonija	UKUPNO	Hrvatska	Slavonska	UKUPNO
1785/87.	344.515	263.668	608.183	360.081	173.662	533.743
1802/05.	352.525	284.706	637.231	376.180	189.208	565.388
1815.	401.462	306.880	708.342	399.165	219.103	618.268
1825.	522.375	364.933	887.308	432.516	232.812	665.328
1828.	536.820	331.810	868.630	443.998	275.761	719.759
1831.	537.761	357.059	894.820	473.330	261.462	734.792
1836.	539.500	346.559	886.059	477.770	252.693	730.463
1841.	535.300	336.200	871.500	504.387	263.325	767.712
1846.	560.616	338.724	899.340	546.970	275.104	822.074

Ovo je prirodni prirast stanovništva u hrvatskim pokrajinama: u Provincijalu i u Vojnoj krajini. Kako vidimo, to je razvoj od 1785/87. do 1846. godine, razdoblje od 60 godine, dakle više od pola stoljeća. U tom razdoblju stanovništvo je poraslo u svim pokrajinama. Tu vidimo kontinuitet tog prirasta. Jedino konskripcija 1827/28. godine, napose za Zagrebačku županiju, kako smo upoznali, pokazuje znatno veći broj stanovnika.

20.8.9. Kvantitativna analiza statističkih podataka

PROVINCIJAL 1846. godine:

- Civilna Hrvatska:** 1846. godine ima 5 gradova, 14 trgovišta, 1.963 sela, 90.600 kuća, 93.500 porodica, 560.616 stanovnika, te 164,9 austrijskih milja² ili 9.489,4 kilometara².
- Primorje (Maritim)** ili tzv. Ugarsko Primorje ima 2 grada, 3 trgovišta, 38 sela i 20 zaselaka, 7.300 kuća, 7.500 porodica, 59.980 stanovnika, te 6,2 austrijske milje² i 356,8 kilometara².
- Ukupno Civilna Hrvatska i Primorje** imaju 7 gradova, 17 trgovišta, 2.001 sela, 97.900 kuća, 101.000 porodica, 620.596 stanovnika, 171,1 austrijsku milju² ili 9.846,2 kilometra².
- Civilna Slavonija:** 1846. godine ima 3 grada, 42 trgovišta, 552 sela, 53.600 kuća, 55.400 porodica, 338.724 stanovnika, te 164,8 austrijskih milja² ili 9.483,7 kilometara².
- UKUPNO:** Civilna Hrvatska i Slavonija, hrvatski i slavonski Provincijal, s **Primorjem**, 1846. godine ukupno imaju 10 gradova, 59 trgovišta, 2.553 sela, 151.500 kuća, 156.400 porodica, 956.796 stanovnika, te 335,9 austrijskih milja² ili 19.329,9 kilometara².

VOJNA KRAJINA (Militär-Gränze) 1846. godine:

- Vojna Hrvatska (Kroatisches Militär-Gränze):** 1846. godine ima 6 gradova ili 6 vojnih komuniteta, 11 trgovišta, 1.256 sela, 47.676 kuća, 48.316 porodica, 546.970 stanovnika, te 275,6 austrijskih milja² ili 15.859,8 kilometara².
- Vojna Slavonija (Slavonisches Generalat)** i Tschalkisten Bataillon: 1846. godine imaju 4 grada ili 4 vojna komuniteta, 5 trgovišta, 317 sela, 30.043 kuća, 31.488 porodica, 275.104 stanovnika, te 133,0 austrijske milje² ili 7.653,7 kilometara².
- Ukupno Vojna krajina:** Vojna Hrvatska i vojna Slavonija, cjelovita Vojna krajina 1846. godine ima 10 gradova ili 10 vojnih komuniteta, 16 trgovišta, 1.573 sela, 77.719 kuća, 79.804 porodica i 822.074 stanovnika, te 408,6 austrijskih milja² ili 23.513,5 kilometara².

PROVINCIJAL I VOJNA KRAJINA UKUPNO 1846. godine:

Civilna i vojna Hrvatska i civilna i vojna Slavonija 1846. godine ukupno imaju 18 gradova, 10 vojnih komuniteta, 72 trgovišta, 4.088 sela, 221.919 kuća, 228.704 porodica, 1.721.414 stanovnika, te 738,3 austrijske milje² ili 42.486,5 kilometara².

GUSTOĆA naseljenosti stanovništva 1846. godine:

- a) *Civilna Hrvatska*: 1846. godine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 3.399,7 stanovnika, a na jednom kilometru² prosječno živi 59,08 stanovnika.
- b) *Civilna Hrvatska i Primorje*: 1846. godine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 3.627,1 stanovnik, a na jednom kilometru² prosječno živi 63,03 stanovnika.
- c) *Vojna Hrvatska*: na području hrvatske Vojne krajine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.984,7 stanovnika, a na jednom kilometru² prosječno živi 34,49 stanovnika.
- d) *Civilna Slavonija*: u civilnoj Slavoniji 1846. godine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.055,4 stanovnika, a na jednom kilometru² prosječno živi 35,45 stanovnika.
- e) *Vojna Slavonija*: na području slavonske Vojne krajine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.068,5 stanovnika, a na jednom kilometru² prosječno živi 35,94 stanovnika.

Kako vidimo, civilna Hrvatska je gušće naseljena (59,08 stanovnika na jednom kilometru²) od civilne Slavonije (35,45 stanovnika na jednom kilometru²). Dok je hrvatska Vojna krajine (34,49 stanovnika na jednom kilometru²) nešto slabije naseljena od slavonske Vojne krajine (35,94 stanovnik na 1 km²). Pogotovo su neki Regimenti hrvatske Vojne krajine veoma slabo naseljeni: na jednom kilometru² na području Otočkog Regimenta prosječno živi 24,97 stanovnika, Ogulinskog Regimenta 28,45 stanovnika, a Ličkog Regimenta 28,43 stanovnika. Tako da su ti Regimenti Vojne krajine (uz Tirol gdje živi 30,58 stanovnika na jednom km² i Dalmaciju gdje živi 32,68 stanovnika na jednom km²) najslabije naseljena područja ne samo u Hrvatskoj, nego i u Habsburškoj monarhiji uopće.

DALMACIJA 1846. godine ima 15 gradova, 35 trgovišta, 829 sela, 69.586 kuća, 68.753 porodice i 418.063 stanovnika, te 222,3 austrijskih milja² ili 12.792,6 kilometara². Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.880,6 stanovnika, na jednom kilometru² prosječno živi 32,68 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,44 stanovnika, a na jednu porodicu prosječno dolazi 5,38 stanovnika. Od svih hrvatskih pokrajina, Dalmacija je najslabije naseljena. To je gotovo stalna pojava. Uzroci tome su loša poljoprivredna produktivnost, a time slaba prehrana, pojava raznih bolesti i loša liječnička zaštita.

ISTRA 1846. godine ima 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, 37.863 kuće, 52.752 porodice i 228.035 stanovnika, te 85,9 austrijskih milja² ili 4.943,2 kilometara². Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.654,7 stanovnika, na 1 kilometru² prosječno živi 46,13 stanovnika.

SVE HRVATSKE POKRAJINE: ukupno sve hrvatske pokrajine 1846. godine imaju 59 gradova, 10 vojnih komuniteta, 119 trgovišta, 5.434 sela, 336.668 kuća, 357.709 porodica i 2.427.492 stanovnika, te 1.052,7 austrijskih milja² ili 60.579,1 kilometar².

Gustoća naseljenosti stanovništva:

- a) Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.306,0 stanovnika.
- b) Na jednom kilometru² prosječno živi 40,07 stanovnika.
- c) Na jednu kuću dolazi 7,21 stanovnik.
- d) Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,79 stanovnika.
- e) Na jedno naselje dolazi 431,78 stanovnika.

20.8.10. Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji

Tabela br. 378

Komparacije: gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1846. godine					
Pokrajine (izbor)	Austrijske milje ²	Kilometri ²	Stanovnika na:		Broj stanovnika
			1 austrijskoj milji ²	jednom kilometru ²	
Oesterreich unter der Ens	345,8	19.899,6	4.427,5	76,94	1.531.034
Oesterreich ob der Enns	333,0	19.163,0	2.614,6	45,44	870.676
Steyermark	390,9	22.495,0	2.617,4	45,48	1.023.153
Kärnthen und Krain	353,3	20.331,2	2.253,4	39,16	796.143
Küstenland:	138,3	7.958,7	3.672,5	63,82	507.903
-Grad Trst i okolica	1,6	92,1	50.187,5	871,88	80.300
-Kotar Istra	85,9	4.943,2	2.654,7	46,13	228.035
-Kotar Gorica	50,8	2.923,4	3.774,9	65,60	191.766
-vojnika	-	-	-	-	7.802
Tyrol	492,1	28.318,6	1.760,0	30,58	866.078
Böhmen	904,2	52.033,5	4.877,0	84,75	4.409.792
Mähren und Schesien	475,7	27.374,8	4.814,9	83,67	2.290.449
Galizien	1.549,6	89.174,0	3.348,6	58,19	5.189.004
Ungarn	3.962,7	228.039,3	2.792,5	48,53	11.065.705
Siebenbürgen	954,8	54.945,3	2.297,8	39,93	2.193.944
Lombardie	375,1	21.585,7	7.206,0	125,22	2.702.959
Venedig	415,0	23.881,8	5.532,1	96,13	2.295.821
Hrvatske pokrajine:	1.052,7	60.579,1	2.306,0	40,07	2.427.492
Civilna Hrvatska	164,9	9.489,4	3.399,7	59,08	560.616
Civilna Hrvatska i Primorje	171,1	9.846,2	3.627,1	63,03	620.596
Vojna Hrvatska	275,6	15.859,8	1.984,7	34,49	546.970
Civilna Slavonija	164,8	9.483,7	2.055,4	35,45	338.724
Vojna Slavonija	133,0	7.653,7	2.068,5	35,94	275.104
Dalmacija	222,3	12.792,6	1.880,6	32,68	418.063
Istra	85,9	4.943,2	2.654,7	46,13	228.035

Podaci i u ovoj tabeli donose upravnu i teritorijalnu i političku strukturu Habsburške monarhije 1846. godine, ali donose i njezine nove površine, kao i prirast/pad stanovništva.

I sada su pokrajine u Habsburškoj monarhiji, kao i hrvatske pokrajine, različito naseljene i imaju različitu gustoću stanovništva. I sada su najgušće naseljeni grad Trst i njegova šira okolica (871,88 stanovnika na jednom kilometru²), zatim slijede oblasti Lombardije (125,22 stanovnika na jednom kilometru²) i Venecije (96,13 stanovnika na 1 km²), a onda slijede Češka (84,75 stanovnika na 1 km²) i Moravska i Šlezija (83,67 stanovnika na 1 km²), te austrijska pokrajina (76,94 stanovnika na 1 km²). Od hrvatskih pokrajina, samo je civilna Hrvatska (59,08 stanovnika na 1 kilometru²) nešto gušće naseljena, dok su ostale pokrajine, a napose hrvatska Vojna krajina, slabo naseljene: od 59,08 (civilna Hrvatska), 63,03 (civilna Hrvatska i Primorje), 46,13 stanovnika (Istra), 35,94 (vojna Slavonija) i 35,45 (civilna Slavonija) do 32,68 (Dalmacija) stanovnika na jednom kilometru².

21. NASELJA I STANOVNIŠTVO HRVATSKE 1851. GODINE

21.1. Izvori

za ovo razdoblje postoje više izvora na osnovu kojih možemo upoznati i prezentirati stanovništvo Hrvatske 1846-1851. godine. To su: 1) razne edicije; 2) autorske knjige, nastale na temelju izvorne građe iz tog razdoblja, koje sadrže statističke i mnoge druge podatke o životu stanovništva; 3) raznovrsna arhivska građa; 4) popisi stanovništva od 1848. do 1851. godine. Upoznajmo te najosnovnije izvore o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajina.

Razne edicije - enciklopedije, leksikoni, časopisi:

- 1) *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical*, vol. I-III, 1841-1866
- 2) *Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie* (1818-1868)
- 3) *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* (1825-1868)
- 4) *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller österreichischen Staaten* (Wien, 1846-1854)
- 5) *Annalen der Erd-, Völker- und Staatenkunde* (1825-1845)
- 6) *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* (1823-1841)
- 7) *Austria, Universal-Kalender* 1852-1853
- 8) *A New Universal Gazetteer, Or Geographical Dictionary* (1825-1850)
- 9) *Commercial Statistics* (1843-1850. sv. I-IV)
- 10) *Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln* (1829)
- 11) *Das Weltall, Ein Geographisch-statistisch-naturhistorisches Handwörterbuch* (1828-1831)
- 12) *Die Gegenwart. Eine encyclopädische Darstellung der neuesten Zeitgeschichte für alle Stände* (1845-49. sv. I-III)
- 13) *Eine Encyklopaedie Darstellung* 1849-53
- 14) *Encyklopädie Erzieh. und Unterrichtswezens* 1865-67
- 15) *Genealogisch-historisch-statistischer Almanach* (1825-1840)
- 16) *Geographisches Jahrbuch* 1866-70
- 17) *Germania* 1850, 1851
- 18) *Hof- und Staats- Handbuch des oesterreichischen Kaiserstaates* (1825-1850)
- 19) *Jahrbuch der Landwirtschaft und der landwirtschaftlichen Statistik* 1851-1859
- 20) *Kirchliche Statistik* (1825-1855)
- 21) *Kirchliche Geographie und Statistik* 1851, 1864, 1865
- 22) *Landesregierungsblatt* 1855-57
- 23) *Manuale provinciale della Dalmazia per gli anni 1844, 1845, 1846, 1847, 1848*, Zadar
- 24) *Militär Geographie* (1840-1857)
- 25) *Mittheilungen aus dem Gebiet der Statistik* (1850-1870)
- 26) *Neueste Conversations-Lexicon oder allgemeine deutsche Real-Enciklopädie* (1825-1836)
- 27) *Oesterreichische National-Encyklopädie des österreichischen Kaiserthumes* (Wien, I-VI, 1835-37)
- 28) *Orts-Lexikon* sv. I-III, 1868
- 29) *Österreichische Vaterlandskunde* 1854
- 30) *Schematismo dell' imperiale regio governo della Dalmazia per l' anno 1840-1843*, Zadar
- 31) *Statisztikai közlemények* 1856-69
- 32) *Statisztikai Magyarorszag* 1854-1855
- 33) *Staats-Lexikon oder Encyklopädie der Staatswissenschaften* (1834-1866)
- 34) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie* (1828-1857)
- 35) *Uebersichts-Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Wien 1852
- 36) *Versuch einer Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln* (1828)
- 37) *Berghaus, Allgemeine Länder- und Völkerkunde* (sv. I-VI 1837-1846)
- 38) *Berghaus, Annalen der Erd-, Völkrt- und Staatenkunde* (1830-1841)
- 39) *F. Carrara, La Dalmazia descritta dal professore dottor Francesco Carrara*, Zadar 1846.
- 40) *F. Carrara, Dalmacija kako ju je opisao profesor doktor Frane Carrara*, Split 2006.

- 41) E. Fényes, *Magyarország leírása*, sv. I-II, Pesten 1847.
 42) E. Fényes, *Az ausztriai birodalom statistikája, és földrajzi leírása*, sv. I-II, Pest 1857.
 43) E. Fényes, *Magyarország geographiai szótára*, sv. I-IV, Pesten 1851.
 44) E. Fényes, *Magyarország Statistikája*, sv. I-II, Pesten 1842-43.
 45) Fényes, *Statistik des Königreich Ungarn*, sv. I-II, Pesth 1843-44.
 46) Galletti, *Allgemeine Weltkunde oder geographisch-statistisch-historische Uebersicht aller Länder* (1835. i 1840. i 1845. i 1850)
 47) J. Hain, *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien 1852-53.
 48) Hassel, *Genealogisch-historisch-statistischer Almanach* (1824-40)
 49) F. Petter, *Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen*, sv. I-II, Gotha 1857.
 50) Stein, *Geographisches Zeitungs-Post Lexicon* (1825-36)
 51) *Zagrabiense calendarium (Schematismus Cleri Dioecensis Zagradiensis) Almae Diocesis in Croatia et Slavonia* od 1845. do 1852. godine.

Knjige autora o popisima stanovništva iz tog razdoblja:

Anonim (1849); **Anonim** (1863); **Balbi** (1834, 1835. sv. I-II, 1842); **Becher** (1841, 1843, 1844, 1846); **Berghaus** (1842. i 1845. i 1847, sv. I-VII i 1852); **Bernhardi** (1844-49); **Bernoulli** (1840, 1841. i 1849); **Bidermann** (1867); **Blanc** (1833-58. sv. I-III); **Boldenyi** (1851); **Bose** (1855); **Brachelli** (1853. i 1856. i 1857. i 1867); **Brühl** (1852); **Carrara** (1846); **Chownitz** (1851); **Cobden** (1850); **Czoernig** (1855; sv. I-III, 1855-57; 1861); **Daniel** (1866-68. sv. I-IV); **Fényes** (1843-1844. i 1847. sv. I-II i 1851. sv. I-IV i 1857. sv. I-II); **Franz Petter** (1841. sv. I-IV, 1857. sv. I-II); **Ficker** (1860, 1869); **Fränzl** (1838-41. sv. I-III); **Galletti** (1840. i 1845. i 1850); **Hahn** (1855); **Hain** (1852-53. sv. I-II); **Hauser** (1848-51, 1851, 1853, 1854); **Helfert** (1854-56, 1856); **Heufler** (1854-56); **Hopf** (1854); **Hubner** (sv. I-II, 1853); **J. Hunfalvy** (1863, 1864, 1867); **P. Hunfalvy** (1877); **Istrien** (1863); **Killmeyer** (1857); **Klun** (1860, 1868, 1876); **Kolb** (1857, 1862, 1865, 1879); **Konek** (1865, 1868); **Kotelmann** (1852); **Kriegk** (1856, 1883); **Keleti** (1860, 1865, 1869. i 1870); **Klenner** (1833); **Kozličić – Bralić** (2012); **Max Falk** (1865); **Meidinger** (1856, 1857); **Meynert** (1851, 1853); **Mitchell** (1852); **Müller** (1854); **Malchus** (1832. i 1833. sv. I-II); **Nationalität der Voelker** (1853); **Neher** (sv. I-III, 1864-1868); **Negebaur** (1851; I); **Normann** (1833); **Reden** (1841-44. sv. I-II, 1851. sv. I-II, 1853, 1854. i 1856); **Riedwald** (1856); **Oesterlen** (1865); **Perty** (1859); **Putz** (1851); **Sabljar** (1866); **Schopf** (1855); **Safarik** (1849, 1862-65); **Schmidl** (1852, 1857); **Schmidl-Warhanek** (1857); **Schmitt** (1854, 1860); **Stubenrauch** (1852); **Schmitt** (1854. i 1860); **Schnabel** (1833. vol. I-II i 1841. vol. I-II); **Schubert** (1835-1839, sv. I-IV, 1842. i 1845. i 1848); **Sommer** (1839); **Springer** (1840. sv. I-II); **Stein** (1833-34. sv. I-III i 1852); **Szendrő** (1830-1840); **Šafarić** (1842. i 1846. i 1849); **Talvi** (1850, 1852); **Viebahn** (sv. I-III, 1858-1868); **Vollgraff** (1853, 1854); **Wappäus** (sv. I-II, 1859-1861); **Wedekind** (1857); **Thiele** (1833. sv. I-IV); **Ungewitter** (1848, 1852, 1854, 1856. i 1858-59. sv. I-II); **Volger** (1830, 1833. sv. I-II, 1836. sv. I-II)

Arhivska građa:

1) *Popis naroda 1849. godine* (Popis stanovništva Hrvatske i Slavonije, koji se provodio u vojne svrhe); 2) Etnografska i demografska anketa u Hrvatskoj i Slavoniji i Vojnoj krajini 1850. godine; 3) Popis stanovništva i stoke u Hrvatskoj i Slavoniji 1851. godine; 3) Izvještaji o stanovništvu i brojnim drugim pojavama u hrvatskim pokrajinama od 1851. do 1857. godine; 4) Popis stanovništva i stoke u hrvatskim pokrajinama 1857. godine; 5) Katastri; 6) Porezne knjige; 7) Brojni različiti izvještaji o privredi, produktivnosti, upravi, vojnicima, školstvu, bolestima i bolnicama, činovnicima, plemstvu, porezima, cijenama itd.

Razne konskripcije, napose iz 1846. i 1847. i 1849. i 1850. i 1851. i 1854/55. i 1857. godine; Komorski popisi i Poimenični popisi stanovništva; Urbari i urbarijalna regulacija od 1774/84. do 1848. godine; Katastar krajem 18. (jozefinski Katastar) i Katastar iz 19. stoljeća; Matične knjige rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba; *Schematismus cleri* i *Zagrabiense Calendarium*, koje izlaze svake godine; Porezne knjige; Popisi feudalaca; Popisi plemića; Popisi kuće-gazda na selu i u gradu; mnogi fondovi u domaćim i stranim arhivima, napose fondovi hrvatskih i slavonskih županija u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, ali i mnogi drugi fondovi iz tog razdoblja koji se nalaze u tom Arhivu. Ti dokumenti i upisne tabele tih popisa stanovništva donose sjajne statističke podatke o naseljima i stanovništvu.

21.1.1. Problem istraživanja naselja i stanovništva 1846-1851. godine

Za revolucije 1848/49. godine nastaju velike društvene promjene. Veoma su važne za demografska istraživanja. Prvo, ukinut je feudalni sustav i feudalizam kao društvo. Formalno je ukinuto i kmetstvo. Seljaci su postali slobodni – više nisu kmetovi. No, potpuno oslobođenje od svih nameta (i radnih i naturalnih i novčanih) seljaci još dugo nisu posve ostvarili. Isto je tako važno pitanje posjedovanje zemljišta za poljoprivredu. I to seljaci teško ostvaruju. A bez toga (potpunog oslobođenja od svih nameta i dobivanje zemljišta u svom vlasništvu) seljaci ne mogu zadovoljavati svoje potrebe za brži razvoj poljoprivrede, a time i prehranu svoje obitelji. U arhivima ima veoma mnogo dokumenata o tom prelaznom razdoblju. Ti dokumenti pokazuju da su veliki posjednici zemlje (crkva i plemstvo) i nakon 1848/49. godine još uvijek zadržali u vlasništvu velike površine zemljišta, pa sada unajmljuju seljake kao „nadničare“ da rade na njihovim golemim imanjima i seljacima ugovorom nameću znatne obaveze: i radne i novčane. O tome su nužna znatna arhivska istraživanja, vezana uz razvoj privrede i rast stanovništva.

Kad je riječ o objavljenim izvorima, Anonim (1849), A. Balbi, S. Becher, H. Berghaus, K. Bernhardt, E. Fényes, F. Petter, J. Hain, V. Prasz, K. F. V. Hoffmann, H. Meynert, F. Reden, A. A. Schmidl, J. G. Sommer, J. Springer, D. Stein, F. H. Ungewitter i mnogi drugi autori u svojim knjigama, a napose godišnjak *Tafeln zur Statistik*, kao i *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten*, donose brojne statističke podatke iz razdoblja od 1830/31. godine dalje. U tim djelima i za ovo razdoblje postoji neke razlike u prezentaciji statističkih podataka o stanovništvu. No, i sada je pitanje od kojih izvora ti autori vade podatke i za koju godinu ih donose. Pa ipak, ponavljam, to su sjajni izvori, jer donose brojne podatke o svim pojavama iz života naroda u Habsburškoj monarhiji u cjelini.

Posebno su, i za ovo razdoblje, pouzdani brojni statistički podaci (napose za Vojnu krajinu, Dalmaciju i Istru) koje donosi *Tafeln zur Statistik*. Od početka izlaženja tog godišnjaka, koji izdaje centralni statistički ured u Beču, prema projektu bečke vlade, nastaje, kako je rečeno, posve novo razdoblje u prezentaciji statističkih podataka o svim područjima života stanovništva i naroda i države u cjelini. Preko tog godišnjaka može se i za ovo razdoblje upoznati brojne svjetovne statističke institucije i organizacija prikupljanja i obrade i prezentacije statistike i svih statističkih podataka. Od 1828. i napose od 1830. godine dalje, *Tafeln zur Statistik* svake godine donosi važne statističke podatke za sve narode u toj Monarhiji: o površinama, stanovništvu, o broju rođenih i umrlih osoba, o privredi i produktivnostima, o bolestima i bolnicama, o školstvu itd. Zato, ponavljam i ovdje, taj godišnjak, od 1828. do 1870. godine, postaje važni izvor za demografska istraživanja, ali i za druge teme vezane uz život stanovništva.

Iz tog razdoblja, za Vojnu krajinu i Dalmaciju i Istru *Tafeln zur Statistik* je dragocjeni izvor svih statističkih podataka. A za civilnu Hrvatsku i Slavoniju te podatke i sada valja koristiti s oprezom. Za broj stanovnika može nam i sada poslužiti: *Schematismus Cleri Dioecensis Zagrabienensis*, koji izlazi svake godine i donosi broj stanovnika prema vjerskoj pripadnosti, i to svih naselja, čak i najmanjih. Uz to, 1846. godine obavljena je jezična/etnička i konfesionalna anketa (u popisu stanovništva) na cjelokupnom području Habsburške monarhije, pa dakle i na području hrvatskih zemalja. O tome donose sjajne podatke J. Hain (sv. I-II, Wien 1852-53) i E. Fényes (sv. I-II, Pesten 1847). A tada nastaju i sjajne i veoma korisne brojne jezične/etničke karte (*Sprachen karte*).

Popisi i izvještaji o stanovništvu do 1848. godine - popisna tabela:

- a) broj naselja u županijama, broj gradova, trgovišta, sela i predija;
- b) broj kuća i porodica (to su veoma važni podaci za demografska istraživanja);
- c) klasifikacija muške populacije: broj uglednika, građana, sluga, seljaka, inkvilina i sinova;
- d) broj žena ukupno (ne navode njihovu klasifikaciju kao kod muške populacije);
- e) ukupni broj stanovnika svih naselja i županija i pokrajina;
- f) dobnu strukturu: broj djece od 1-16 godine, odraslih od 17-40 godina i iznad 40 godina;
- g) broj oženjenih i neoženjenih muškaraca (ti su podaci, o oženjenim muškarcima, veoma važni za upoznavanje broja obitelji u svim naseljima i uopće u svim županijama i pokrajinama);
- h) vjersku pripadnost (Katolika, Protestanata i Židova);
- i) broj iseljenika i doseljenika i stanaca;
- j) broj umrlih i rođenih.

Popis naroda 1849. godine – popisna tabela:

- a) županije, okružja, kotarevi, općine i sela – mjesta gdje se vrši popis
- b) ime i prezime „gazde kuće“
- c) broj svih na kuću spadajućih dušah (muško i žensko)
- d) broj muškaraca i posebno broj žena
- e) broj svih za djelo sposobnih muškaraca od 20 do 60 godina
- f) za oružje sposobnih od 20 do 40 godina
- g) već u vojsku stavljeni itd.
- h) rodoslovje

Iz tog se popisa naroda u Hrvatskoj i Slavoniji iz 1849. godine, kako vidimo, mogu istraživati ove pojave i strukture:

- a) rodoslovje;
- b) broj stanovnika u Hrvatskoj i Slavoniji 1849. godine;
- c) udio muškog i ženskog stanovništva u postocima, tj. njihovo brojno stanje;
- d) strukture obitelji: brojnost i veličinu obitelji;
- e) broj sposobnih za rad uopće, u svakom naselju i u svakoj obitelji napose;
- f) broj sposobnih za vojsku i broj vojnika;
- g) dobnu strukturu stanovništva itd.

Demografska, jezična i kulturološka ankete 1850. godine - popisna tabela:**ŽUPE (Parokije) – OPIS MĚSTNI (topografički)****I. OPIS MĚSTA**

- a) **Ime:** a) Županie (varmedje) ili regimente; b) MĚSTA
- b) **Daljina (sati):** od ćerkve župne; od škole pučke; od glavnoga mĚsta županie ili regimente
- c) **Broj ćerkvah:** katolikah; gèrčko-sjedinjenih; gèrčko-nesjedinjenih
- d) **Broj kućah**
- e) Osobito ime polja, poljane ili doline, u kom ovo mĚsto leži.
- f) Imena gorah, stranah i znamenitijih bèrdah pod kojimi isto mĚsto leži, kako takodjer i pećine ili špilje, koje se ovdĚ nalaze.
- g) RĚke ili potoci, koji u ovom mĚstu potĚču, sa izvori i utoci svojimi, kako takodjer jezera, koja se tu nalaze.
- h) Proizvodi poljski i gorski, koji se ovdĚ nalaze, najme vèrsti žitka, što se tamo sije, marva koja se tamo goji, zvěrad, ptice, dĚrvlje i rude, koje se tamo nalaze.
- i) Razvaline (ruinae) ćerkvah i gradinah i ostali spomenici starih vremenah, koji se kod ovog ili u ovom mĚstu nalaze.

II. OPIS NARODA**N A R O D:**

- a) **po spolu:** muški; ženski; ukupno
- b) **po vĚri:** katolici; gèrčko-sjedinjeni; gèrčko-nesjedinjeni; protestanti i lutorani; židovi
- c) **po jeziku (narĚčje):**
 - a. štokavsko (koji vele **što**)
 - b. kajkavsko (koji vele **kaj**)
 - c. čakavsko (koji vele **ča**)
- d) Ima li škola pučka i koliko ućenikah jednoga i drugoga spola u toj školi (ima).
- e) Razlikuje li se nošnja naroda po vĚrozakonu (vjeri) u ovome mĚstu.
- f) Kakovi rukotvorni proizvodi nalaze se kod ovog naroda, naime: je li ovdĚ tkanje, šivanje, pletenje, iveranje i predenje zabava ženskoga spola; ima li ovdĚ i koliko kovaćah, kolarah, dĚrvodĚlakah, stolarah, lonćarah, opanćarah i drugih zanatliah.
- g) Koje se najstarije i znamenite knjige i pod kojim naslovom u ćerkvah i u knjižnicah ove župe (parokije) nalaze? GdĚ su, koje godine, od koga i kojom abecedom (azbukom) tiskane?

POPIS stanovništva Hrvatske 1851. godine

Zemaljski pregled pučanstva godine 1851. popisanog:

- a) Zemlja (pokrajina); županija
- b) Kotarah: broj; ime
- c) Ime miestah (naselja)
- d) (Broj) gradova; predgradja; trgovišta; sela; predia i pustoselina
- e) (Broj) kuća i stanarskih obitelji
- f) **Domaće žiteljstvo:**
 - a. **po spolu:** muško; žensko; ukupno
 - b. **po narodnosti:** hèrvatah; slavonsakah; sèrbah; nèmakah; magjarah; slovenacah; židah; čehah; ciganah; slovakah; talijanah; rušnjakah; poljakah; dalmatinah; moravljajah; francezah; englezah; nizozemacah; švajcarah; španjolacah; rumunjah⁵²⁹
 - c. **po vèrozakonu** (vjeri): rimo-katolikah; pravo-slavnih; reformatah; židah; uniotah; evangeli-tah; unitarah⁵³⁰
 - d. **po stališu:** neoženjeno (muško; žensko); oženjeno (muško; žensko); udovo (muško; žensko)
 - e. **iz muškoga spola** – od godinah: 17 do 26 (određena dobna struktura)
- g) Od ovoga nepribitno (broj odsutnog stanovništva)
- h) K tomu inostrani:
 - a. iz krunovine (iz pokrajine); iz drugih krunovina; iz stranih dèržavah
- i) Pribitno žiteljstvo (broj prisutnog stanovništva):
 - a. spola: muškog; ženskog;
 - b. ukupno
- j) Opazka

Upoznajmo najvažnije objavljene izvore koji sadrže statističke podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajina 1846-1851. godine. To su ovi izvori/knjige:

- a) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie*, Wien od 1846. do 1856. godine.
 - a. I sada su u tim godišnjacima objavljeni brojni statistički podaci o svim pokrajinama i krunovinama u Habsburškoj monarhiji, pa tako i o hrvatskim pokrajinama, napose za Dalmaciju i Istru i Vojnu krajinu. Ti statistički podaci (o stanovništvu, privredi, školstvu, zdravstvu, novčarskim institucijama itd.) svjedoče da su se i tada, kao i prije i kasnije, prikupljale sve te vrijednosti. To su veoma dragocjeni izvori.
- b) *Uebersichts-Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Wien 1850
- c) **J. Hain**, *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien 1852-53.
- d) **E. Fényes**, *Magyarország leirása*, sv. I-II, Pesten 1847.
- e) **E. Fényes**, *Az ausztriai birodalom statistikája, és földrajzi leirása*, sv. I-II, Pest 1857.
- f) **E. Fényes**, *Magyarország geographiai szótára* (I-IV, Pesten 1851)
- g) **E. Fényes**, *Magyarország Statistikája*, sv. I-II, Pesten 1842-43.
- h) **E. Fényes**, *Statistik des Königreich Ungarn*, sv. I-II, Pesth 1843-44.
- i) **F. Carrara**, *La Dalmazia descritta dal professore dottor Francesco Carrara*, Zadar 1846.
- j) **F. Carrara**, *Dalmacija kako ju je opisao profesor doktor Frane Carrara*, Split 2006.
- k) **Franz Petter**, *Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen*, sv. I-II, Gotha 1857.
- l) *Zagrabiense Calendarium ad Annum communem Jes. Chr. (1846-1852)*, *Almae Dioecesis in Croatia et Slavonia, officia et dignitates Dicasteriorum politicorum ac Militarium*, 1846-52.
 - a. Pod naslovom *Zagrabiense Calendarium* objavljuje se, u poglavlju *Schematismus Cleri Dioecesis Zagrabiensis*, od početka 19. stoljeća dalje, broj stanovništva, prema vjerskoj pripadnosti, na prostoru veoma prostrane zagrebačke nadbiskupije: na prostoru čitave Hrvatske, te dijela Slavonije i Vojne krajine.
 - b. Broj stanovništva se objavljuje prema matičnim knjigama za sva i najmanja naselja u tim pokrajinama. I to prema crkvenom ustrojstvu: slijede stanovništvo župa i svih kapelanija u župama, ali i prema upravnoj i teritorijalnoj strukturi pokrajina.

⁵²⁹ **Po narodnosti** u drugim popisnim tabelama - broj: Kroata; Nëmaca; Žida; Slovena; Madjara; Slavonaca; Čeha; Taliana; Moravaca; Poljaka; Srbina; Cigana; Franceza.

⁵³⁰ **Po vierozakonu** u drugim popisnim tabelama - broj: Rimokatolika; Grkokatolika; Reformata; Židova.

- c. To su najtemeljiti popisi naselja na tom prostoru. Veoma su dragocjeni ti podaci o stanovništvu, ali ih svakako valja usporediti sa svjetovnim popisima.
- m) *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten. Nach ämtlichen Quellen, den besten vaterländischen Hilfswerken und Original-Manuscripten, von einer Gesellschaft Geographen, Postmännern und Staatsbeamten*, Wien 1845.-1853.
- a. Taj leksikon izdan je u preko 30 svezaka. Donosi broj kuća i stanovništva svih naselja u svim pokrajinama Habsburške monarhije, i svih naselja hrvatskih pokrajina.
- b. Donosi i upravnu i političku strukturu u tim pokrajinama za to razdoblje.
- c. To je sjajan izvor za demografska istraživanja. Bilo bi veoma korisno izdvojiti sve te podatke o stanovništvu i upravi hrvatskih pokrajina i objaviti u posebnoj knjizi.
- n) *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical, of the Various Countries, Places and principal natural objects of the World*, London 1841.-1866.
- a. Taj „Rječnik“ (Leksikon) izdan je u preko 25 opsežnih svezaka. Donosi broj kuća i stanovništva za većinu naselja, u svim državama svijeta. Veoma je koristan.
- o) **A. A. Schmidl**, *Das Kaiserthum Oesterreich: Das Königreich Dalmatien*, Stuttgart 1842.
- a. Autor donosi sjajne statističke podatke o naseljima i stanovništvu Dalmacije.
- p) **A. A. Schmidl**, *Das Kaiserthum Oesterreich*, sv. I-III, Stuttgart 1839.-1843.
- a. U tim knjigama A. A. Schmidla donosi statističke podatke o stanovništvu, ali i druge vrijednosti, o svim pokrajinama Habsburške monarhije. To je nezaobilazno djelo.
- q) **J. Springer**, *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien 1840.-1841.
- a. U knjigama J. Springer donosi sjajne statističke podatke o stanovništvu svih pokrajina u habsburškoj monarhiji, ali donosi i druge veoma korisne vrijednosti.

21.2. Kronland Kroatien-Slavonien: Hrvatska i Slavonija 1851.

21.2.1. Izvori

Istraživanje naselja i stanovništva Hrvatske i Slavonije u razdoblju od 1846-51. godine dosta je zahtjevno i osjetljivo. Prvo, iz tog razdoblja postoje objavljeni izvori, ali i arhivska građa, koja nije dovoljno istražena. Drugo, tada nastaju znatne teritorijalne i upravne promjene. Pa ipak, od 1831. godine dalje, kako je rečeno, daleko su lakša ta istraživanja, prvo, zato jer su sada hrvatske pokrajine cjelovite i, dugo, od tada se pojavljuje znatno više arhivskih izvora.⁵³¹

Najbolji pregled tih upravnih promjene hrvatskih pokrajina daju popisi stanovništva iz 1825. i 1827/28. i 1830/31. i 1835/36. i 1841/43. i 1845/46. i 1848/51. godine. Iz tog razdoblja donio sam popise stanovništva hrvatskih pokrajina. To su sjajni izvori.

Ključni izvori za naselja i stanovništvo civilne Hrvatske i Slavonije 1851. godine su: Popis stanovništva Hrvatske i Slavonije 1851. godine (arhivska građa), E. Fényes (1857. sv. I-II), Hain (1852-53, sv. I-II), *Tafeln zur Statistik* 1846-56. godine, *Schematismus cleri* 1845-52. godine, te više navedenih autorskih knjiga. Godišnjak *Tafeln zur Statistik* 1846-51. godine, kao i ranije i kasnije, donosi brojne sjajne statističke podatke o svim hrvatskim pokrajinama.

Međutim, i ovdje je nužno ponoviti ono što je naprijed rečeno uz prirast stanovništva.

Kako smo upoznali, od 1831. do 1836. godine nalazimo pad broja stanovništva, napose u slavonskoj Vojnoj krajini, ili veoma slab prirodni prirast broja stanovništva u hrvatskoj Vojnoj krajini, ali tek od 1836. godine. Zbog pada broja stanovništva od 1831. do 1833. godine, na području Vojne krajine u čitavom desetljeću od 1831. do 1840. godine stanovništvo stagnira: broj stanovnika se bitno ne mijenja. Kako sam naveo, uzrok tome je pojava kolere, koja se na čitavom području Habsburške monarhije, a napose na području zemalja ugarske krune, pojavila početkom tog desetljeća. Sigurno je da se pojavila

⁵³¹ **Izvori za civilnu Hrvatsku i Slavoniju:** Popis naroda 1849; Tzv. Kukuljevićeva anketa 1850; Popis stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji 1851; *Tafeln zur Statistik* (1846-51); Fényes (1847. i 1857); Hain (1852-53); Franz Petter (1857); Schmidl (1839-1843. sv. I-III); Becher (1841. i 1846); Springer (1840-1841. sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841.-1866); *Schematismus Cleri Dioecensis Zagradiensis* 1845-52.

na području Vojne krajine, što svjedoči i pad broja stanovništva, ali se pojavila i na području hrvatskog i slavonskog Provincijala.

Na slab prirast stanovništva u čitavom razdoblju koji obuhvaća ova knjiga utječe, kako je rečeno, veoma loši uvjeti stanovanja (gradnja kuća prikladnih za stanovanje) i prehrane i liječničke zaštite stanovništva, a napose niska produktivnost poljoprivrede. Uz sve to, i sada je većina stanovništva na selu (kmetovi različitih posjeda, ali i inkvilini bezemljaši) bila stalno opterećena feudalnim nametima i silnim porezima.

Za hrvatsku i slavonsku Vojnu krajinu imamo ukupne podatke o broju rođene djece i umrlih osoba za svaku godinu, tako da možemo pratiti prirodni prirast stanovništva, ne i mehanički jer za to nema valjanih izvora. Te ukupne podatke nemamo za civilnu Hrvatsku i Slavoniju. Zbog pojave kolere koja je harala 1831/33. godine, ali i zbog slabe produktivnosti poljoprivrede i gladi, stanovništvo je na području Vojne krajine tek 1836. godine doseglo broj stanovnika iz 1830/31. godine. No, posljedice su se osjetile sve do 1851. godine.

Nema sumnje da je tako bilo i na području civilne Hrvatske i Slavonije. O tome svjedoči više dokumenata. Prvo, o tome svjedoče *Schematismus cleri* koji izlazi svake godine na temelju matičnih knjiga. Prema tim izvorima, koje donose podatke o broju stanovnika za sva naselja, čak i za najmanja naselja, vidimo da je broj stanovnika, iz godine u godinu, ili isti ili u opadanju. U drugom i trećem tomu ove knjige donosim broj stanovnika za sva naselja iz 1771. i 1784. i 1786/87. i 1792. i 1802. i 1825. i 1828. i 1830. i 1835. i 1842. i 1845. i 1849/50. i 1851. i 1855. godine. Tako možemo pratiti prirast stanovništva u tim naseljima. U razdoblju od 1831. do 1851. godine stanovništvo u tim naseljima slabo napreduje i stagnira, a neka naselja i nestaju.

Prema tome, kad je riječ o civilnoj Hrvatskoj, kao i civilnoj Slavoniji, iz svih navedenih razloga, broj stanovnika se u tim pokrajinama od 1831. do početka 1848. godine nije bitno promijenio. Pa ipak, u tom je razdoblju u svim hrvatskim pokrajinama, i u Provincijalu i u Vojnoj krajini, pa čak i u Dalmaciji, došlo do usporenog prirasta broja stanovništva.

21.2.2. Upravne i teritorijalne i demografske promjene 1848-51. godine

Tabela br. 379

Upravne i teritorijalne promjene: površine Hrvatske i Slavonije 1851. godine						
PROVINCIJAL: Hrvatska i Slavonija		Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Više/manje km ²	
	HRVATSKA	183,50	191,85	10.559,77	+	713,57
1.	Zagrebačka županija	87,50	91,48	5.035,31	-	909,19
2.	Riječka županija	21,50	22,48	1.237,25		nova žup.
3.	Križevačka županija	29,75	31,10	1.712,01	+	48,91
4.	Varaždinska županija	44,75	46,79	2.575,20	+	693,40
	SLAVONIJA	134,76	140,89	7.754,96	-	1.728,69
5.	Osječka županija	91,76	95,93	5.280,46		nova žup.
6.	Požeška županija	43,00	44,96	2.474,50	-	11,50
U K U P N O		318,26	332,74	18.314,73	-	1.015,17

Tabela br. 380

Provincijal: površine civilne Hrvatske i Slavonije 1846. godine					
PROVINCIJAL: Hrvatska i Slavonija		Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Stanovništvo 1846. godine
	HRVATSKA	171,1	178,78	9.846,2	620.596
1.	Zagrebačka županija	103,3	107,69	5.944,5	327.644
2.	Varaždinska županija	32,7	34,50	1.881,8	145.202
3.	Križevačka županija	28,9	30,32	1.663,1	87.770
+	PRIMORJE	6,2	6,27	356,8	59.980
	SLAVONIJA	164,8	171,46	9.483,7	338.724
1.	Srijemska županija	41,5	43,30	2.388,2	112.111
2.	Virovitička županija	80,1	83,64	4.609,5	150.126
3.	Požeška županija	43,2	45,20	2.486,0	76.487
U K U P N O		335,9	350,24	19.329,9	959.320

Tabela br. 381

Upravne i teritorijalne promjene: površine Hrvatske i Slavonije 1851. godine					
PROVINCIJAL: Hrvatska i Slavonija		Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Stanovništvo 1851. godine
	HRVATSKA	183,50	191,85	10.559,77	608.426
1.	Zagrebačka županija	87,50	91,48	5.035,31	234.540
2.	Riječka županija	21,50	22,48	1.237,25	86.816
3.	Križevačka županija	29,75	31,10	1.712,01	82.446
4.	Varaždinska županija	44,75	46,79	2.575,20	204.624
	SLAVONIJA	134,76	140,89	7.754,96	260.030
5.	Osječka županija	91,76	95,93	5.280,46	a192.456
6.	Požeška županija	43,00	44,96	2.474,50	67.574
U K U P N O		318,26	332,74	18.314,73	868.456
U odnosu na 1846. godinu, 1851. godine manje:		- 17,64	- 17,50	- 1.015,17	- 90.864

Kako vidimo iz tih tabela, na području hrvatskog i slavonskog Provincijala 1848/51. godine nastale su znatne upravne i teritorijalne promjene. To je veoma važno za demografska istraživanja. Civilna Hrvatska je sada preuređena u četiri županije: na području Hrvatskog primorja i dijela Zagrebačke županije osnovana je nova Riječka županija. Područje Zagrebačke županije je smanjeno, dok je Varaždinske i Križevačke županije uvećano. Područje civilne Hrvatske je sada uvećano za 713,57 kilometara².

Najveće teritorijalne i upravne promjene nastale su na području civilne Slavonije. Od ranijih županija, ostala je samo Požeška županija, iako smanjena za 11,50 kilometara². Na dijelu područja Virovitičke i Srijemske županije, koje su ukinute, sada je osnovana Osječka županija. Civilna Slavonija je, kako vidimo u tim tabelama, smanjena za 1.728,69 kilometara².

21.3. Kronland Kroatien und Slavonien 1851.

KRALJEVINE HRVATSKA I SLAVONIJA

PRVI IZVOR:

Tafeln zur Statistik (1846-1851. godine) i brojne autorske knjige.

Kraljevine Hrvatska i Slavonija (*Kronland Kroatien-Slavonien*), tj. hrvatski i slavonski Provincijal, 1851. godine ima 318,26 austrijskih milja² ili 18.314,7 kilometara², 6 županija, 9 gradova, 47 trgovišta, 3.020 sela, ukupno dakle ima 3.076 naselja, 103.337 stanarskih kuća,⁵³² 208.632 porodice i, bez plemstva i svećenstva i vojnika⁵³³ i građanstva, **868.456 stanovnika** (434.449 muškaraca i 434.007 žena).

Komparacija: Civilna Hrvatska s Primorjem i civilna Slavonija, kako smo upoznali u prethodnom poglavlju, 1846. godine ukupno imaju 335,9 austrijskih milja² ili 19.329,9 kilometara², 10 gradova, 59 trgovišta, 2.553 sela i 956.796 stanovnika.

Stanovništvo svih *vojnih komuniteta*, kao i ranije, i sada se u izvorima posebno iskazuje i pribraja ukupnom broju stanovništva regimenata. Od jozefinskog popisa stanovništva 1785/87. godine i napose od popisa stanovništva 1802. godine, sve do 1848/51. godine, tako se posebno iskazuje i stanovništvo *gradova* hrvatskih i slavonskih županija i pribraja tim županijama. Ako bismo tako i 1851. godine posebno iskazali stanovništvo tih gradova i pribrojili ih ukupnom broju stanovništva, onda bi sada hrvatski i slavonski **Provincijal**, imajući u vidu njegove nove površine, ukupno imao **931.391 stanovništva**: 868.456 + 62.935 (stanovništvo gradova).

U svakom slučaju, pri istraživanju broja i strukture pučanstva u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji valja imati na umu da u popisu stanovništva 1851. godine nisu jasno iskazane slijedeće njegove strukture ni broj: *ni građanstvo ni plemstvo ni kler ni profesionalni vojnici*. To se jasno vidi iz dokumenata. Taj problem u historiografiji nije riješen, a nije ni zamijećen.

Pa ipak, u analizi broja i strukture stanovništva Provincijala uzet ću onaj broj pučanstva koji se sigurno navodi u izvorima, ali ću navesti i druge njegove strukture i broj. Najvažnije je dakle te podatke moramo usporediti s arhivskim dokumentima o tom popisu.

UKUPNO Kraljevina Hrvatska i Slavonija 1851. godine:

- a) *Površina*: 318,26 austrijskih milja² ili 18.314,7 kilometra².
- b) *Naselja*: 9 gradova, 47 trgovišta, 2.967 sela; ukupno ima 3.076 naselja.
- c) *Broj kuća i porodica*: 103.337 kuća i 208.632 porodice.
- d) *Broj stanovnika Hrvatske*: 608.426 (302.648 muškaraca i 305.778 žena).
- e) *Broj stanovnika Slavonije*: 260.030 (131.801 muškarac i 128.229 žena)
- f) **UKUPNO: civilna Hrvatska i civilna Slavonija** (bez građanstva, plemstva, klera i vojnika) **1851. godine ima 868.456 stanovnika** (434.449 muškaraca i 434.007 žena).
- g) *Broj i postotak stanovništva u gradovima i na selu*:
 - a. *Gradovi*: Zagreb ima 14.258, Osijek 13.221, Rijeka 10.568, Varaždin 8.398, Karlovac 5.591, Križevci 3.250, Koprivnica 2.999, Požega 2.586 i Bakar 2.064 stanovnika.
 - b. Ukupno tih devet gradova imaju: 62.935 stanovnika.
 - c. *Građanstva* (stanovnika u hrvatskim i slavonskim gradovima) ima **62.935** ili 7,25%, a *pučanstva* (stanovnika sela i malih trgovišta) ima 805.521 ili 92,75%.
- h) **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine**:
 - a. muškaraca ima 434.449 ili 50,03%, a
 - b. žena ima 434.007 ili 49,97%.
- i) **Bračno stanje stanovništva 1851. godine**:
 - a. oženjenih muškaraca ima 173.562;
 - b. udatih žena ima 175.628;
 - c. neoženjenih muškaraca (svih dobi) ima 236.823;

⁵³² *Razlike u iskazivanju broja kuća*: popis 1851. godine donosi broj samo stanarskih kuća, a raniji su popisi donosili broj kuća uopće, i stanarskih (u kojima stanuju ljudi) i ne stanarskih (svih kuća drugih namjena).

⁵³³ U izvoru: „ohne Militär“, *Tafeln zur Statistik* za 1851. godinu.

- d. neudatih žena (svih dobi) ima 213.300;
e. udovaca ima 16.034, a udovica 36.895.
- j) **Socijalne strukture stanovništva 1846. godine:**
- Civilna Hrvatska ima: a) *pučanstvo* - ima 538.765 stanovnika pučkog porijekla; b) *plemstvo* - ima 32.155 stanovnika plemićkog porijekla; c) *građanstvo* - ima 47.876 stanovnika gradova; d) *svećenstvo* - ima 1800 svećenika (klera).
 - Civilna Slavonija ima: a) *pučanstvo* - ima 315.677 stanovnika pučkog porijekla; b) *plemstvo* - ima 2.468 stanovnika plemićkog porijekla; c) *građanstvo* - ima 19.579 stanovnika gradova; d) *svećenstvo* - ima 1.000 svećenika (klera).
 - Ukupno taj Provincijal ima: a) *pučanstvo* - ima 854.442 stanovnika pučkog porijekla; b) *plemstvo* - ima 34.623 stanovnika plemićkog porijekla; c) *građanstvo* - ima 67.455 stanovnika gradova; d) *svećenstvo* - 2.800 svećenika (klera).
- k) **Vjerske strukture pučanstva 1851. godine:**
- Rimokatolika (Römisch Katholische) ima 770.656 stanovnika.
 - Grkokatolika (Griechisch Katholische) ima 718.
 - Grčko-istočnih vjernika (Griechisch-Nichtunirte, Pravoslavni) ima 88.331.
 - Protestanata ima 4.831 (386 Augsburgur und 4.445 Helvetischer Confession).
 - Unijata (Unitarier) ima 6.
 - Židova (Israeliten) ima 3.914.
- l) **Jezične strukture stanovništva (Bevölkerung nach Sprachstämen) 1851. godine:**
- Slavena (Slaven) ima 848.220 stanovnika.
 - Nijemaca (Deutsche) ima 7.903 stanovnika.
 - Mađara (Magyaren) ima 5.732 stanovnika.
 - Rumunja (Romanen) ima 4.082 stanovnika.
 - Židova (Israeliten) ima 2.519 stanovnika.
- m) **Jezične/etničke strukture pučanstva 1851. godine:**
- Hrvata (Kroaten, Rimokatolika) ima 765.531 stanovnika.
 - Srba (Serben, Pravoslavaca) ima 84.162 stanovnika.
 - Mađara (Magyaren) ima 5.732 stanovnika.
 - Čeha i Slovaka ima 1.130 stanovnika.
 - Talijana ima 3.995 stanovnika.
 - Židova (Israeliten) ima 2.519 stanovnika.
- n) **Gustoća naseljenosti stanovništva 1851. godina:**
- na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.728,76 stanovnika;
 - na jednom kilometru² prosječno živi 47,42 stanovnika;
 - na jednu kuću prosječno dolazi 8,40 stanovnika;
 - na jednu porodicu prosječno dolazi 4,16 stanovnika;
 - na jedno naselje prosječno dolazi 282,33 stanovnika.

21.3.1. Kraljevina Hrvatska: hrvatske županije 1851. godine

UKUPNO Kraljevina Hrvatska 1851. godine:

- površina*: 183,50 austrijsku milju² ili 10.559,77 kilometra²;
- naselja*: 7 gradova, 20 trgovišta, 2.457 sela, 23 zaselka; ukupno ima 2.507 naselja;
- naselja prema konskripciji iz 1827/28. godine*: civilna Hrvatska ima 2.872 naselja;
- broj kuća i porodica 1851. godine*: 69.593 stanarske kuće i 144.253 porodice;
- UKUPNO**: civilna Hrvatska ima **608.426 stanovnika** (302.648 muškaraca i 305.778 žena).
- Broj i postotak stanovništva u gradovima i na selu 1851. godine**:
 - Gradovi: Zagreb ima 14.258, Karlovac ima 5.591, Varaždin ima 8.398, Koprivnica ima 2.999, Križevci imaju 3.250, Rijeka ima 10.568 i Bakar 2.064 stanovnika.
 - Ukupno tih sedam gradova imaju: 47.128 stanovnika.

- c. *Građanstva* (stanovnika u tim gradovima) ima 47.876 ili 7,75%, a *stanovnika na selu* (različitih imovinskih i posjedovnih stanja) ima 561.298 ili 92,25%.
- g) **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine:**
- muškaraca ima 302.648 ili 49,74%,
 - a žena ima 305.778 ili 50,26%.
- h) **Socijalne strukture stanovništva pučkoga porijekla 1846. godine:**
- puk – ima 538.765 stanovnika pučkoga porijekla;
 - plemstvo – ima 32.155 stanovnika plemićkog porijekla;
 - građanstvo – ima 7 gradova i u njima 47.876 stanovnika;
 - kler – ima 1.800 svećenstva;
- i) **Vjerske strukture pučanstva 1846. godine:**
- Rimokatolika (Római kath.) ima 532.556 stanovnika pučkoga porijekla;
 - Grkokatolika (Görög kath.) ima 317;
 - Grčko-istočnih vjernika (Görög n. ó hitü, Pravoslavni) ima 4.343;
 - Protestanata ima 148 (Agnostai i Helvetiai);
 - Židova (Zsidó) ima 1.401.
- j) **Jezične/etničke strukture pučanstva 1846. godine:**
- Hrvata ima 531.729;
 - Mađara ima 61;
 - Nijemaca ima 1.231;
 - Srba ima 4.343;
 - Židova ima 1.401.
- k) **Gustoća naseljenosti stanovništva 1851. godine:**
- na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 3.315,67 stanovnika;
 - na jednom kilometru² prosječno živi 57,62 stanovnika;
 - na jednu kuću prosječno dolazi 8,74 stanovnika;
 - na jednu porodicu prosječno dolazi 4,22 stanovnika;
 - na jednu kuću prosječno dolazi 2,07 porodica;
 - na jedno naselje prosječno dolazi 242,69 stanovnika.

HRVATSKE ŽUPANIJE 1851. godine:

- a) **Zagrebačka županija** 1851. godine ima 87,50 austrijskih milja² ili 5.035,31 kilometra², 2 grada, 4 trgovišta, 995 sela, 17 zaselaka, ukupno ima 1.018 naselja, 22.363 stanarske kuće, 55.263 porodice i **234.540 stanovnika** (118.107 muškaraca i 116.433 žene).⁵³⁴
- a. **Odnos grada i sela 1851. godine:**
- Grad Zagreb ima 14.258 stanovnika, a
 - grad Karlovac ima 5.591 stanovnika;
 - građanstva* u toj županiji ukupno ima 19.849 ili 8,46% stanovnika, a *pučana* (stanovnika sela i trgovišta) ima 214.691 ili 91,54% stanovnika.
- b. **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine:**
- muškaraca ima 118.107 ili 50,36%, a
 - žena ima 116.433 ili 49,64%.
- c. **Socijalne strukture stanovništva: Tafeln** za 1851. godinu ne donosi podatke o drugim socijalnim strukturama stanovništva; ali to imamo za 1846. godinu.⁵³⁵
- d. **Prema konskripciji iz 1827/28. godine**, Zagrebačka županija ima 2 grada, 8 trgovišta, 1.259 sela, 428 zaselaka, ukupno 1.697 naselja i 299.878 stanovnika.
- e. **Prema konskripciji iz 1846. godine**, kako smo upoznali, Zagrebačka županija u dosta širem teritorijalnom opsegu, ima 103,3 austrijske milje² ili 5.944,5 kilometara², 2 slobodna kraljevska grada, 8 trgovišta, 1.259 sela, 100 zaselaka, ukupno ima 1.369 naselja, 47.300 (ne)stanarskih kuća, 48.500 porodica i 286.733 stanovnika.

⁵³⁴ *Tafeln zur Statistik* za 1851. godinu.

⁵³⁵ E. Fényes, kako smo upoznali, na temelju tadašnjih izvora, za tadašnji širi teritorijalni opseg, donosi ove podatke o socijalnoj strukturi stanovništva **Zagrebačke županije** iz 1846. godine: a) *puk* - ta županija tada ima 286.733 stanovnika pučkoga porijekla; b) *plemstvo* - ima 20.104 stanovnika plemićkog porijekla; c) *građanstvo* - grad Zagreb ima 14.991, a Karlovac 5.066 stanovnika; c) *kler* - tom broju valja dodati oko 750 svećenstva.

- f. *Vjerske strukture pučanstva 1846. godine*: Zagrebačka županija tada ima:⁵³⁶
- i. Rimokatolika 283.480 stanovnika pučkoga porijekla;
 - ii. Grkokatolika 134;
 - iii. Protestanata ima 87 (64 Agnostai i 23 Helvetiai);
 - iv. Grčko-istočnih vjernika ima 2.572;
 - v. Židova ima 460.
- g. *Jezične/etničke strukture pučanstva 1846. godine*:⁵³⁷
- i. Hrvata pučkoga porijekla ima 282.470;
 - ii. Nijemaca ima 1.231;
 - iii. Srba ima 2.572;
 - iv. Židova ima 460.
- h. *Naseljenost i gustoća stanovništva 1851. godine*: U Zagrebačkoj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.680,46 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 46,58 stanovnika. Na jednu stanarsku kuću prosječno dolazi 10,49 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 4,24 stanovnika. Na jednu stanarsku kuću prosječno dolazi 2,47 porodica. Na jedno naselje prosječno dolazi 230,39 stanovnika.
- b) **Riječka županija** (koja se formirala na području hrvatskog Primorja i na dijelu Zagrebačke županije) 1851. godine ima 21,50 austrijskih milja² ili 1.237,25 kilometara², 2 grada, 4 trgovišta, 426 sela, ukupno ima 432 naselja, 13.688 stanarskih kuća, 20.399 porodica i 86.816 stanovnika (41.859 muškaraca i 44.957 žena).
- a. *Odnos grada i sela 1851. godine*:
- i. Grad Rijeka ima 10.568 stanovnika, a
 - ii. grad Bakar ima 2.064 stanovnika;
 - iii. *građanstva* u toj županiji ukupno ima 12.632 ili 14,55%, a *pučana* (stanovnika sela i trgovišta) ima 74.184 ili 85,45% stanovnika.
- b. *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine*:
- i. muškaraca ima 41.859 ili 48,22%, a
 - ii. žena ima 44.957 ili 51,78%
- c. *Naseljenost i gustoća stanovništva*: U Riječkoj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 4.038,00 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 70,17 stanovnika. Na jednu stanarsku kuću prosječno dolazi 6,34 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 4,26 stanovnika. Na jednu stanarsku kuću prosječno dolazi 1,49 porodica. Na jedno naselje dolazi 201,00 stanovnika.
- c) **Varaždinska županija** 1851. godine ima 44,75 austrijskih milja² ili 2.575,2 kilometra², 1 grad, 10 trgovišta, 726 sela, 5 zaselaka, ukupno 742 naselja, 24.282 stanarske kuće, 46.266 porodica i **204.624 stanovnika** (101.601 muškarca i 103.023 žene).⁵³⁸
- a. *Odnos grada i sela 1851. godine*:
- i. grad Varaždin ima 8.398 stanovnika;
 - ii. *građanstva* u Varaždinskoj županiji ima 8.398 ili 4,10% stanovnika, a pučana (stanovnika sela i trgovišta) ima 196.226 ili 95,90% stanovnika.
- b. *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine*:
- i. muškaraca ima 101.601 ili 49,65%, a
 - ii. žena ima 103.023 ili 50,35%.
- c. *Socijalne strukture stanovništva – Tafeln* za 1851. godine ne donosi podatke o drugim socijalnim strukturama stanovništva; ali to imamo za 1846. godinu.⁵³⁹

⁵³⁶ Fényes (1847, str. 36); *Tafeln zur Statistik* 1846; *Zagrabiense Calendarium* 1841-46.

⁵³⁷ Fényes (1847, str. 28-29); *Tafeln zur Statistik* 1846; *Zagrabiense Calendarium* 1841-46.

⁵³⁸ Fényes (1857. sv. I-II) *Tafeln zur Statistik* 1851; *Zagrabiense Calendarium* 1851-52.

⁵³⁹ E. Fényes, kako smo upoznali, za tadašnju nešto užu površinu te županije, na temelju tadašnjih izvora, donosi ove podatke o socijalnim strukturama stanovništva *Varaždinske županije iz 1846. godine*: a) *puk* – ta županija ima 131.898 stanovnika pučkoga porijekla; b) *plemstvo* – ima 3.615 stanovnika plemićkog porijekla; c) *građanstvo* – grad Varaždin ima 9.139 stanovnika; d) *kler* – tom broju valja dodati oko 550 svećenstva (klera). Fényes (1847, str. 23 i 39); *Tafeln zur Statistik* 1846; *Zagrabiense Calendarium* 1841-46.

- d. *Prema konskripciji iz 1827/28. godine* Varaždinska županija ima 1 grad, 5 trgovišta, 406 sela, 431 zaselak, ukupno 843 naselja, te 155.192 stanovnika.
- e. *Prema konskripciji iz 1846. godine* Varaždinska županija ima 32,7 austrijskih milja² ili 1.881,8 kilometara², 1 grad, 5 trgovišta, 406 sela, 208 zaselaka, ukupno 620 naselja, 28.360 kuće i 29.500 porodica i 145.202 stanovnika.⁵⁴⁰
- f. *Vjerske strukture pučanstva 1846. godine*: Varaždinska županija tada ima:⁵⁴¹
- i. Rimokatolika ima 131.228 stanovnika pučkoga porijekla;
 - ii. Židova ima 670.
- g. *Jezične/etničke strukture pučanstva 1846. godine*: ta županija tada ima:⁵⁴²
- i. Hrvata pučkoga porijekla ima 131.228 i
 - ii. Židova ima 670.
- h. *Naseljenost i gustoća stanovništva*: U toj županiji 1851. godine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 4.572,60 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 79,46 stanovnika. To je i sada najveća gustoća stanovništva na hrvatskom prostoru. Na jednu kuću prosječno dolazi 8,43 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 4,42 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 1,91 porodica. Na jedno naselje prosječno dolazi 275,77 stanovnika.
- d) **Križevačka županija** 1851. godine ima 29,75 austrijskih milja² ili 1.712,01 kilometara², 2 grada, 2 trgovišta, 310 sela, 1 zaselak, ukupno 315 naselja, 9.260 stanarskih kuća i 22.325 porodica i 82.446 stanovnika (41.081 muškarac i 41.365 žena).
- a. *Odnos grada i sela 1851. godine*:
- i. grad Koprivnica ima 2.999 stanovnika;
 - ii. grad Križevci ima 3.250 stanovnika;
 - iii. *građanstvo* u Križevačkoj županiji ima 6.249 ili 7,58% stanovnika, a *pučana* (stanovnika sela i trgovišta) ima 76.197 ili 92,42% stanovnika.
- b. *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine*:
- i. muškaraca ima 41.081 ili 49,83%, a
 - ii. žena ima 41.365 ili 50,17%.
- c. *Socijalne strukture stanovništva - Tafeln* za 1851. godine ni sada ne donosi podatke o drugim socijalnim strukturama stanovništva; ali to imamo za 1846. godinu.⁵⁴³
- d. *Prema konskripciji iz 1827/28. godine*, Križevačka županija ima 2 grada, 1 trgovište, 298 sela i 31 zaselak, ukupno dakle 332 naselja i 81.750 stanovnika.
- e. *Prema konskripciji iz 1846. godine*, Križevačka županija ima 28,9 austrijskih milja² ili 1.663,1 kilometara², 2 grada, 1 trgovište, 298 sela, 10 zaselaka, ukupno 311 naselja, 14.940 kuća i oko 15.500 porodica i 71.636 stanovnika pučkoga porijekla.⁵⁴⁴
- f. *Vjerske strukture pučanstva 1846. godine*: Križevačka županija tada ima:⁵⁴⁵
- i. Rimokatolika (Római kath.) ima 69.540 stanovnika pučkoga porijekla;
 - ii. Grkokatolika (Görög kath.) ima 183;
 - iii. Protestanata ima 0;
 - iv. Grčko-istočnih vjernika (Görög n. ó hitü, Pravoslavnih) ima 1.748;
 - v. Židova (Zsidó) ima 165.
- g. *Jezične/etničke strukture pučanstva 1846. godine*: ta županija tada ima:⁵⁴⁶
- i. Hrvata (Horvát) pučkoga porijekla ima 69.723;
 - ii. Srba (Rác) ima 1.748;
 - iii. Židova (Zsidó) ima 165.

⁵⁴⁰ Fényes (1847, str. 23) *Tafeln zur Statistik 1846; Zagrabiense Calendarium 1841-46.*

⁵⁴¹ Fényes (1847, str. 36); *Tafeln zur Statistik 1846; Zagrabiense Calendarium 1841-46.*

⁵⁴² Fényes (1847, str. 28-29); *Tafeln zur Statistik 1846; Zagrabiense Calendarium 1841-46.*

⁵⁴³ E. Fényes, na temelju tadašnjih izvora, donosi ove podatke o stanovništvu *Križevačke županije iz 1846. godine*: a) *puk* – ta županija ima 71.636 stanovnika pučkoga porijekla; b) *plemstvo* – ima 8.286 stanovnika plemićkog porijekla; c) *građanstvo* – grad Koprivnica ima 4.298 i Križevci 3.100 stanovnika; d) *kler* – tom broju valja dodati oko 450 svećenstva (kler). Fényes (1847, 21-39); *Tafeln zur Statistik 1846; Zagrabiense Calendarium 1841-46.*

⁵⁴⁴ Fényes (1847, str. 21); *Tafeln zur Statistik 1846; Zagrabiense Calendarium 1841-46.*

⁵⁴⁵ Fényes (1847, str. 35); *Tafeln zur Statistik 1846; Zagrabiense Calendarium 1841-46.*

⁵⁴⁶ Fényes (1847, str. 22-27); *Tafeln zur Statistik 1846; Zagrabiense Calendarium 1841-46.*

h. *Naseljenost i gustoća stanovništva 1851. godine*: u županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.771,29 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 48,16 stanovnika. Na jednu stanarsku kuću prosječno dolazi 8,90 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 3,69 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 2,41 porodica. Na jedno naselje dolazi 261,73 stanovnika.

Upoznajmo sve te statističke podatke u slijedećoj tabeli

Tabela br. 382

HRVATSKI PROVINCIJAL: Civilna Hrvatska u popisu stanovništva 1851. godine						
ŽUPANIJE	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Zagrebačka županija	2	4	995	22.363	55.263	234.540
Riječka županija	2	4	426	13.688	20.399	86.816
Varaždinska županija	1	10	726	24.282	46.266	204.624
Križevačka županija	2	2	310	9.260	22.325	82.446
UKUPNO	7	20	2.457	69.593	144.253	608.426

21.3.2. Hrvatske županije i Primorje od 1750. do 1851. godine

Tabela br. 383

Prirast stanovništva: hrvatske županije od 1750. do 1851. godine						
Godina	Zagrebačka županija	Varaždinska županija	Križevačka županija	UKUPNO sve županije	Primorje Ung. Litoral	UKUPNO Hrvatska
1750.	160.478	51.865	37.727	250.070	-	-
1769.	Ukupno civilna Hrvatska i civilna Slavonija 1769. godine					602.000
1773.	182.071	56.969	53.523	292.563	-	-
1782.	163.921	83.978	61.516	309.415	-	-
1787.	187.106	90.916	66.493	344.515	27.951	372.466
1802.	188.343	102.616	61.566	352.525	28.156	380.681
1805.	195.118	108.952	72.760	376.830	13.696	396.830
1815.	212.234	110.609	78.619	401.462	21.500	422.962
1825.	284.517	133.589	86.129	522.375	27.160	531.395
1828.	299.878	155.192	81.750	536.820	38.016	574.836
1831.	300.600	155.700	81.461	537.761	37.946	575.707
1836.	301.500	156.000	82.000	539.500	38.900	578.400
1841.	310.800	142.000	82.500	535.300	44.800	580.100
1846.	327.644	145.202	87.770	560.616	59.980	620.596
1851.	234.540	204.624	82.446	Riječka županija		608.426
					86.816	

U razdoblju od 1787. do 1851. godine prirodni prirast u hrvatskim županijama (ali i sada i na području Primorja koje je uklopljeno u Riječku županiju) iznosi 235.960 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosi 3.686,88 stanovnika. Najviše iznenađuje prirast stanovništva Varaždinske županije od 1846. do 1851. godine: u tom razdoblju prirast iznosi 59.422 stanovnika. Takav nagli prirast nema ni jedna županija. U izvorima nisam pronašao podatke kojima bi mogao sa sigurnošću objasniti taj nagli rast stanovništva. Tako nagli prirast mogao je nastati samo naseljavanjem ljudi u toj županiji.

21.3.3. Kraljevina Slavonija: slavonske županije 1851. godine

UKUPNO Kraljevina Slavonija 1851. godine:

- a) *površina*: 134,76 austrijskih milja² ili 7.754,96 kilometara²;
- b) *naselja*: 2 grada, 27 trgovišta, 510 sela, 30 zaselaka; ukupno ima 569 naselja;
- c) *broj kuća i porodica*: ima 33.744 stanarske kuće i 64.379 porodica.
- d) **UKUPNO**: civilna Slavonija **ima 260.030 stanovnika** (131.801 muškarca i 128.229 žena).
- e) **Broj i postotak stanovništva u gradovima i na selu 1851. godine**:
 - a. *Gradovi*: Osijek ima 13.221 i Požega 2.586 stanovnika;
 - b. Ukupno ta dva grada imaju: 15.807 stanovnika.
 - c. *Građanstva* (stanovnika u tim gradovima) ima 15.807 ili 6,08%, a *pučanstva* (stanovnika sela i malih trgovišta) ima 244.223 ili 93,92%.
- f) **Socijalne strukture stanovništva pučkoga porijekla 1846. godine**:
 - a. puk – ima 315.677 stanovnika pučkoga porijekla;
 - b. plemstvo – ima 2.468 stanovnika plemićkog porijekla;
 - c. građanstvo – ima 3 grada i u njima 19.579 stanovnika;
 - d. kler – ima 1.000 svećenika.
- g) **Vjerske strukture pučanstva 1846. godine** – ukupno:
 - a. Rimokatolika, stanovnika pučkoga porijekla ima 170.441;
 - b. Grkokatolika ima 1.224;
 - c. Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavni) ima 137.733;
 - d. Protestanata ima 5.176 (Agnostai i Helvetiai);
 - e. Židova ima 1.103
- h) **Jezične/etničke strukture pučanstva 1846. godine** – ukupno:
 - a. Slavonaca (Rimokatolika) ima 170.441;
 - b. Mađara ima 5.690;
 - c. Nijemaca ima 6.454;
 - d. Srba (Pravoslavaca) ima 137.733;
 - e. Slovaka ima 1.212;
 - f. Židova ima 1.103.
- i) **Gustoća naseljenosti stanovništva 1851. godine**:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.929,58 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 33,53 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 7,71 stanovnik;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 4,04 stanovnika;
 - e. na jednu kuću prosječno dolazi 1,91 porodica;
 - f. na jedno naselje prosječno dolazi 456,99 stanovnika.

SLAVONSKÉ ŽUPANIJE 1851. godine:

- a) **Osječka županija** (*Essek Gespanschaft*) 1851. godine ima 91,76 austrijskih milja² ili 5.280,46 kilometara², 1 grad, 21 trgovište, 260 sela, 24 zaselka, ukupno 306 naselja, 26.035 stanarskih kuća, 47.425 porodica i **192.456 stanovnika** (97.265 muškaraca i 95.191 ženu).
 - a. **Odnos grada i sela u Osječkoj županiji 1851. godine**:
 - i. Grad Osijek ima 13.221 stanovnika;
 - ii. *građanstva* u toj županiji ima 13.221 ili 6,87%, a *pučana* (stanovnika na selu i u malim trgovištima) ima 179.235 ili 93,13%.
 - b. **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine**:
 - i. muškaraca ima 97.265 ili 50,54%, a
 - ii. žena ima 95.191 ili 49,46%.
 - c. Do 1848/50. godine na tom su području bile dvije županije: Virovitička i Srijemska.
 - i. *Virovitička županija* (*Veröczer Komitate*) 1846. godine ima 80,1 austrijsku milju² ili 83,7 geografskih milja² ili 4.609,47 kilometara², 1 grad (Osijek), 16 trgovišta, 218 sela i ukupno 150.126 stanovnika.

- ii. *Srijemska županija (Syrmier Komitate)* 1846. godine ima 41,5 austrijskih milja² ili 43,3 geografske milje² ili 2.388,2 kilometara², 1 grad (Vukovar), 15 trgovišta, 83 sela i ukupno 112.111 stanovnika.
- d. **Socijalne strukture stanovništva - izvori** za 1851. godinu ne donosi podatke o drugim socijalnim strukturama stanovništva; ali to imamo za 1846. godinu:⁵⁴⁷
- i. *Virovitička županija* 1846. godine ima: a) puka - 135.624 stanovnika pučkoga porijekla; b) plemstva - 1.014 stanovnika plemićkog porijekla; c) građanstva - grad Osijek ima 13.138 stanovnika; d) klera - oko 350 svećenika.
- ii. *Srijemska županija* 1846. godine ima: a) puka - 106.924 stanovnika pučkoga porijekla; b) plemstva - 816 stanovnika plemićkog porijekla; c) građanstva - grad Vukovar ima 4.021 stanovnika; d) klera - oko 350 svećenika.
- e. **Vjerske strukture pučanstva 1846. godine:**⁵⁴⁸
- i. *Virovitička županija* 1846. godine ima: a) Rimokatolika 90.210 stanovnika pučkoga porijekla; b) Protestanata 2.787 (224 Agnostai i 2.563 Helvetiai); c) Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavni) ima 42.041; d) Židova 586.
- ii. *Srijemska županija* 1846. godine ima: a) Rimokatolika ima 36.106 stanovnika pučkoga porijekla; b) Grkokatolika ima 1.224; c) Protestanata 2.389 (84 Agnostai i 2.305 Helvetiai); d) Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavni) ima 67.042; Židova ima 163.
- f. **Jezične/etničke strukture pučanstva 1846. godine:**
- i. *Virovitička županija* 1846. godine ima: a) 90.210 Slavonaca (Rimokatolika) pučkog porijekla; b) 42.041 Srba (Rác, Pravoslavaca); c) 2.672 Mađara; d) 3.716 Nijemaca; e) 568 Slovaka; f) 670 Židova.
- ii. *Srijemska županija* 1846. godine ima: a) 36.106 Slavonaca (Rimokatolika) pučkog porijekla; b) 67.042 Srba (Rác, Pravoslavaca); c) 3.018 Mađara; d) 1.673 Nijemca; e) 562 Slovaka; f) 163 Židova.
- g. **Naseljenost i gustoća stanovništva 1851. godine:** Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.097,38 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 36,45 stanovnika. Na jednu stanarsku kuću prosječno živi 7,39 stanovnika. Na jednu porodicu 4,06 stanovnika. Na jednu stanarsku kuću prosječno dolazi 1,82 porodice. Na jedno naselje prosječno dolazi 628,94 stanovnika.
- b) **Požeška županija (Požega Gespanschaft)** 1851. godine ima 43,00 austrijske milje² ili 2.474,50 kilometara², 1 grad, 6 trgovišta, 250 sela, 6 zaselaka, ukupno 263 naselja, 7.709 stanarskih kuća, 16.954 porodice i **67.574 stanovnika** (34.536 muškaraca i 33.038 žena).
- a. **Odnos grada i sela 1851. godine:**
- i. Grad Požega 1851. godine ima 2.586 stanovnika;
- ii. *građanstva* (stanovnika grada Požege) ima 2.586 ili 3,83%, a *pučanstva* (stanovnika sela i malih trgovišta) ima 64.988 ili 96,17% stanovnika.
- b. **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine:**
- i. muškaraca ima 34.536 ili 51,11%, a
- ii. žena ima 33.038 ili 48,89%.
- c. **Prema popisu stanovništva iz 1827/28. godine,** Požeška županija ima 1 grad, 9 trgovišta, 252 sela, 16 zaselaka, 9.993 kuće i 78.049 stanovnika.
- d. **Socijalne strukture stanovništva 1846. godine:** E. Fényes, na temelju tadašnjih izvora, donosi ove podatke o stanovništvu Požeške županije iz 1846. godine:
- i. puk – ta županija ima 73.129 stanovnika pučkoga porijekla;
- ii. plemstvo – ima 638 stanovnika plemićkog porijekla;
- iii. građanstvo – grad Požega ima 2.420 stanovnika,⁵⁴⁹
- iv. kler – tom broju valja dodati oko 300 svećenstva (klera).
- e. **Vjerske strukture pučanstva 1846. godine:** prema Fényesu, tada ima:⁵⁵⁰
- i. Rimokatolika (Római kath.) ima 44.125 stanovnika pučkoga porijekla;
- ii. Grkokatolika (Görög kath.) ima 0;

⁵⁴⁷ Usporedi o tome u poglavlju: *Naselja i stanovništvo Hrvatske 1846. godine.*

⁵⁴⁸ **Prema konskripciji iz 1827/28. godine,** Virovitička županija ima 149.915 stanovnika, od toga: 106.294 Katolika, 40.097 Grko-istočna vjernika (Pravoslavna), 2.163 Protestanta i 307 Židova.

⁵⁴⁹ Fényes (1847, str. 23 i 39); *Tafeln zur Statistik* 1845-46; *Zagrabiese Calendarium* 1841-48.

⁵⁵⁰ Fényes (1847, str. 36); *Tafeln zur Statistik* 1846; *Zagrabiese Calendarium* 1841-48.

- iii. Protestanata ima 0 (0 Agnostai i 0 Helvetiai);
- iv. Grčko-istočnih vjernika (Görög n. ó hitü, Pravoslavnih) ima 28.650;
- v. Židova (Zsidó) ima 354.⁵⁵¹
- f. *Jezične/etničke strukture pučanstva 1846. godine*: prema Fényesu, tada ima:⁵⁵²
 - i. Slavonaca (Rimokatolika) pučkoga porijekla ima 44.125;
 - ii. Srba (Rác, Pravoslavaca) ima 28.650;
 - iii. Mađara (Magyar) ima 0;
 - iv. Nijemaca (Német) ima 1.065;
 - v. Židova (Zsidó) ima 354.
- g. *Naseljenost i gustoća stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.571,49 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 27,31 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 8,77 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 3,99 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 2,20 porodica. Na jedno naselje prosječno dolazi 256,94 stanovnik.

Upoznajmo sve te statističke podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 384

SLAVONSKI PROVINCIJAL: Civilna Slavonija u popisu stanovništva 1851. godine						
ŽUPANIJE	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Grad.	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Osječka županija	1	21	260	26.035	47.425	192.456
Požeška županija	1	6	250	7.709	16.954	67.574
UKUPNO slavonske županije	2	27	510	33.744	64.379	260.030

Stanovništvo Slavonije od 1750. do 1841. godine

Tabela br. 385

Stanovništvo civilne Slavonije od 1750. do 1851. godine				
Godina	Virovitička županija	Srijemska županija	Požeška županija	UKUPNO stanovnika
1750.	74.570	49.320	41.040	164.930
1773.	92.852	63.532	54.108	210.492
1782.	106.562	75.593	58.914	241.069
1787.	116.990	82.261	64.417	263.668
1802.	129.641	89.721	65.344	284.706
1815.	139.502	95.861	71.517	306.880
1825.	167.990	111.676	85.267	364.933
1828.	149.915	103.846	78.049	331.810
1831.	158.050	110.109	88.900	357.059
1836.	154.550	106.609	85.400	346.559
1841.	152.900	105.300	78.000	336.200
1846.	150.126	112.111	76.487	338.724
1851.	Osječka županija		67.574	260.030
	192.456			

⁵⁵¹ Prema konskripciji iz 1827/28. godine, Požeška županija ima 78.049 stanovnika, od toga 44.364 Rimokatolika, 30.619 Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavaca), 4 Protestanta i 228 Židova.

⁵⁵² Fényes (1847, str. 28-29); *Tafeln zur Statistik 1845-46; Zagradiense Calendarium 1841-48.*

Ukupno Kraljevina Hrvatska i Slavonija 1851. godine:

Tabela br. 386

UKUPNO PROVINCIJAL: Kraljevina Hrvatska i Slavonija 1851. godine						
ŽUPANIJE	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Zagrebačka	2	4	995	22.363	55.263	234.540
Riječka	2	4	426	13.688	20.399	86.816
Varaždinska	1	10	726	24.282	46.266	204.624
Križevačka	2	2	310	9.260	22.325	82.446
Osječka	1	21	260	26.035	47.425	192.456
Požeška	1	6	250	7.709	16.954	67.574
UKUPNO	9	47	2.967	103.337	208.632	868.456

Nakon društvenih i teritorijalnih i upravnih promjena 1848/50. godine, nastaje problem točnog određenja broja stanovništva na području Hrvatske i Slavonije. Budući da je sada, s tim promjenama, smanjen i preuređen teritorij hrvatskih i napose slavonskih županija, teško je, u odnosu na ranija razdoblja, ustanoviti i pratiti prirodni prirast stanovništva na tom području. No, konačni sud o svemu tome donijet ću nakon što upoznamo, u slijedećim poglavljima i tabelama, arhivske izvore o popisima stanovništva 1849-51. godine u Hrvatskoj i Slavoniji.

Ponavljam i ovdje spomenute primjedbe o prirodnom prirastu/padu broja stanovništva. Kako je više puta rečeno, na prirodni prirast/pad broja stanovništva utječu: česte epidemije i razne bolesti, slaba kultura stanovanja i prehrane i liječničke zaštite ljude, te prirodne nepogode (suše i poplave), ali i slaba produktivnost poljoprivrede. Na negativni prirast stanovništva napose utječe veliki broj i veliki postotak umrle djece već u prvoj godini života, a napose od 2 do 7 godine života, ali i sve do 16 godine. S tim nedaćama, stanovništvo na hrvatskom i slavonskom prostoru nosit će se i borit će se sve do kraja 19. stoljeća, ali i kasnije i do Drugog svjetskog rata, a na nekim mjestima i do sredine 20. stoljeća. Za tu analizu, za analizu tog stanja, koje se sporo veoma sporo mijenja, imamo dovoljno dokumenata. Kada raspravljamo o rastu i razvoju stanovništva na hrvatskom prostoru, to stanje valja stalno imati na umu. Ništa se sporo, veoma sporo nije tako mijenjalo kao kultura stanovanja i prehrane i obrazovanja. Napose je (ne)kultura stanovanja poticala širenje bolesti među populacijom. Mnogi izvori ukazuju na veliku smrtnost djece i ali odraslih, napose mladih žena između 20-te i 30-te godine života.

KRALJEVINE HRVATSKA I SLAVONIJA

DRUGI IZVOR

21.4. Arhivski izvori o popisima stanovništva 1849-51. godine u Hrvatskoj

Nakon rušenja feudalnog društva u Habsburškoj monarhiji za revolucije 1848/49. godine, u Hrvatskoj i Slavoniji provedeno je nekoliko popisa stanovništva:

- 1) Prvo je 1849. godine obavljen „Popis naroda“ za vojne potrebe.
 - a. Taj je popis sačuvan u više knjiga u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.
 - b. Taj sam popis u potpunosti snimio. Veoma je vrijedan. Valja ga izdati.
- 2) Zatim je 1850. godine na području Hrvatske i Slavonije i Vojne krajine obavljena jezična i kulturološka i demografska anketa. U literaturi je poznata kao tzv. Kukuljevićeva anketa.
 - a. Sačuvana je u 17 kutija. Veoma je korisna za jezična i demografska istraživanja.
 - b. Ta je anketa provedena na području Hrvatske i Slavonije i Vojne krajine i u tome je njezina izuzetna vrijednost. Valja je, uz komparaciju, u potpunosti objaviti.
- 3) Prije provođenja popisa 1851. godine, hrvatskim i slavonskim županijama je upućen zahtjev da daju preliminarni pregled stanovništva tih županija. Veliki župani su to i učinili.
 - a. U arhivu su sačuvani ti njihovi izvještaji. Veoma su korisni.
- 4) Napokon je 1851. godine na prostoru Hrvatske i Slavonije obavljen popis stanovništva.
 - a. To je, po svim obilježjima, pred moderni brojčani popis stanovništva.
 - b. Sačuvan je u potpunosti u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.
 - c. Cijeloga sam snimio. Dosta je opsežan. Nužno ga je izdati sa svim dokumentima.
- 5) Zatim je 1854/55. godine izdano stanje stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji.
- 6) Napokon, od 1851/52. godina dalje, svake godine, do prvog modernog popisa stanovništva 1857. godine, u više edicija izlaze sjajni demografski podaci za sve hrvatske pokrajine.

21.5. Ukupno stanovništva Hrvatske i Slavonije 1851. godine

Kraljevine Hrvatska i Slavonija (*Kronland Kroatien-Slavonien*) 1851. godine imaju 318,26 austrijskih milja² ili 18.314,7 kilometara², 6 županija, 9 gradova, 47 trgovišta, 3.020 sela, ukupno dakle ima 3.076 naselja, 103.337 stanarskih kuća,⁵⁵³ 208.632 porodice i, bez plemstva i svećenstva i vojnika⁵⁵⁴ i građanstva, **868.456 stanovnika** (434.449 muškaraca i 434.007 žena).

Komparacija: Civilna Hrvatska s Primorjem i civilna Slavonija, kako smo upoznali u prethodnom poglavlju, 1846. godine ukupno imaju 335,9 austrijskih milja² ili 19.329,9 kilometara², 10 gradova, 59 trgovišta, 2.553 sela i 956.796 stanovnika.

Stanovništvo svih *vojnih komuniteta*, kao i ranije, i sada se u izvorima posebno iskazuje i pribraja ukupnom broju stanovništva regimenata. Od jozefinskog popisa stanovništva 1785/87. godine i napose od popisa stanovništva 1802. godine, sve do 1848/51. godine, tako se posebno iskazuje i stanovništvo *gradova* hrvatskih i slavonskih županija i pribraja tim županijama. Ako bismo tako i 1851. godine posebno iskazali stanovništvo tih gradova i pribrojili ih ukupnom broju stanovništva, onda bi sada hrvatski i slavonski **Provincijal**, imajući u vidu njegove nove površine, ukupno imao **931.391 stanovništva**: 868.456 + 62.935 (stanovništvo gradova).

U svakom slučaju, pri istraživanju broja i strukture pučanstva u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji valja imati na umu da u popisu stanovništva 1851. godine nisu jasno iskazane slijedeće njegove strukture ni broj: *ni građanstvo ni plemstvo ni kler ni profesionalni vojnici*. To se jasno vidi iz dokumenata. Taj problem u historiografiji nije riješen, a nije ni zamijećen.

⁵⁵³ *Razlike u iskazivanju broja kuća:* popis 1851. godine donosi broj samo stanarskih kuća, a raniji su popisi donosili broj kuća uopće, i stanarskih (u kojima stanuju ljudi) i ne stanarskih (svih kuća drugih namjena).

⁵⁵⁴ U izvoru: „ohne Militär“, *Tafeln zur Statistik* za 1851. godinu.

Pa ipak, u analizi broja i strukture stanovništva Provincijala uzet ću onaj broj pučanstva koji se sigurno navodi u izvorima, ali ću navesti i druge njegove strukture i broj. Najvažnije je dakle da te podatke usporedimo s arhivskim dokumentima o tom popisu.

UKUPNO Kraljevina Hrvatska i Slavonija 1851. godine:

- a) *Površine*: 318,26 austrijskih milja² ili 18.314,7 kilometra².
- b) *Naselja*: 9 gradova, 47 trgovišta, 3.020 sela; ukupno ima 3.076 naselja.
- c) *Broj kuća i porodica*: 103.337 kuća i 208.632 porodice.
- d) *Broj stanovnika Hrvatske*: 608.426 (302.648 muškaraca i 305.778 žena).
- e) *Broj stanovnika Slavonije*: 260.030 (131.801 muškarac i 128.229 žena)
- f) **UKUPNO: civilna Hrvatska i civilna Slavonija (bez građanstva, plemstva, klera i vojnika) 1851. godine ima 868.456 stanovnika (434.449 muškaraca i 434.007 žena).**
- g) **Broj i postotak stanovništva u gradovima i na selu 1851. godine:**
 - a. Gradovi: Zagreb ima 14.258, Osijek 13.221, Rijeka 10.568, Varaždin 8.398, Karlovac 5.591, Križevci 3.250, Koprivnica 2.999, Požega 2.586 i Bakar 2.064 stanovnika.
 - b. Ukupno tih devet gradova imaju: 62.935 stanovnika.
 - c. *Građanstva* (stanovnika hrvatskih i slavonskih gradova) ima **62.935** ili 7,25%, a *pučanstva* (stanovnika sela i malih trgovišta) ima 805.521 ili 92,75%.
- h) **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine:**
 - a. muškaraca ima 434.449 ili 50,03%, a
 - b. žena ima 434.007 ili 49,97%.
- i) **Bračno stanje stanovništva 1851. godine:**
 - a. oženjenih muškaraca ima 173.562;
 - b. udatih žena ima 175.628;
 - c. neoženjenih muškaraca (svih dobi) ima 236.823;
 - d. neudatih žena (svih dobi) ima 213.300;
 - e. udovaca ima 16.034, a udovica 36.895;
 - f. udovica ima 2,30 puta više nego udovaca.
- j) **Socijalne strukture stanovništva 1846. godine:**
 - a. Civilna Hrvatska ima: a) *pučanstvo* - ima 538.765 stanovnika pučkog porijekla; b) *plemstvo* - ima 32.155 stanovnika plemićkog porijekla; c) *građanstvo* - ima 47.876 stanovnika gradova; d) *svećenstvo* - ima 1800 svećenika (klera).
 - b. Civilna Slavonija ima: a) *pučanstvo* - ima 315.677 stanovnika pučkog porijekla; b) *plemstvo* - ima 2.468 stanovnika plemićkog porijekla; c) *građanstvo* - ima 19.579 stanovnika gradova; d) *svećenstvo* - ima 1.000 svećenika (klera).
 - c. Ukupno taj Provincijal ima: a) *pučanstvo* - ima 854.442 stanovnika pučkog porijekla; b) *plemstvo* - ima 34.623 stanovnika plemićkog porijekla; c) *građanstvo* - ima 67.455 stanovnika gradova; d) *svećenstvo* - 2.800 svećenika (klera).
- k) **Vjerske strukture pučanstva 1851. godine:**
 - a. Rimokatolika (Römisch Katholische) ima 770.656 stanovnika.
 - b. Grkokatolika (Griechisch Katholische) ima 718.
 - c. Grčko-istočnih vjernika (Griechisch-Nichtunirte, Pravoslavni) ima 88.331.
 - d. Protestanata ima 4.831 (386 Augsburger und 4.445 Helvetischer Confession).
 - e. Unijata (Unitarier) ima 6.
 - f. Židova (Israeliten) ima 3.914.
- l) **Jezične strukture stanovništva (Bevölkerung nach Sprachstämen) 1851. godine:**
 - a. Slavena (Slaven) ima 848.220 stanovnika.
 - b. Nijemaca (Deutsche) ima 7.903 stanovnika.
 - c. Mađara (Magyaren) ima 5.732 stanovnika.
 - d. Rumunja (Romanen) ima 4.082 stanovnika.
 - e. Židova (Israeliten) ima 2.519 stanovnika.
- m) **Jezične/etničke strukture pučanstva 1851. godine:**
 - a. Hrvata (Kroaten, Rimokatolika) ima 765.531 stanovnika.
 - b. Srba (Serben, Pravoslavaca) ima 84.162 stanovnika.
 - c. Mađara (Magyaren) ima 5.732 stanovnika.

- d. Čeha i Slovaka ima 1.130 stanovnika.
- e. Talijana ima 3.995 stanovnika.
- f. Židova (Israeliten) ima 2.519 stanovnika.
- n) **Gustoća naseljenosti stanovništva 1851. godina:**
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.728,76 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 47,42 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 8,40 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 4,16 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 282,33 stanovnika.

21.6. Kraljevina Hrvatska: hrvatske županije 1851. godine

21.6.1. Ukupno Kraljevina Hrvatska 1851. godine

- a) **Površine:** ima 183,50 austrijsku milju² ili 10.559,77 kilometra²;
- b) **uređenje: ima 4 županije (zagrebačku, riječku, varaždinsku i križevačku) i 14 kotareva;**
- c) **naselja:** ima 7 gradova, 20 trgovišta, 2.457 sela, 23 zaselka; ukupno 2.507 naselja;
- d) **naselja prema konskripciji iz 1827/28. godine:** civilna Hrvatska ima 2.872 naselja;
- e) **broj kuća i porodica 1851. godine:** ima 69.593 kuće i 144.253 „stanarske obitelji“;
- f) **UKUPNO:** civilna Hrvatska **ima 608.426 stanovnika** (302.648 muškaraca i 305.778 žena).
- g) **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine:**
 - a. muškaraca ima 302.648 ili 49,74%, a
 - b. žena ima 305.778 ili 50,26%.
- h) **Broj i postotak stanovništva u gradovima i na selu 1851. godine:**
 - a. **Gradovi:** Zagreb ima 14.258, Karlovac ima 5.591, Varaždin ima 8.398, Koprivnica ima 2.999, Križevci imaju 3.250, Rijeka ima 10.568 i Bakar 2.064 stanovnika.
 - b. Ukupno tih sedam gradova imaju: 47.128 stanovnika.
 - c. **Građanstva** (stanovnika u tim gradovima) ima 47.876 ili 7,75%, a **stanovnika na sela** (stanovnika različitih imovinskih i posjedovnih stanja) ima 561.298 ili 92,25%.
- i) **Socijalne strukture stanovništva pučkoga porijekla 1846. godine:**
 - a. puk – ima 538.765 stanovnika pučkoga porijekla;
 - b. plemstvo – ima 32.155 stanovnika plemićkog porijekla;
 - c. građanstvo – ima 7 gradova i u njima 47.876 stanovnika;
 - d. kler – ima 1.800 svećenstva;
- j) **„Po vjerozakonu“ - vjerske strukture pučanstva 1851. godine:**
 - a. Rimokatolika (*Rimokatolikah*) ima 591.422 stanovnika;
 - b. Pravoslavnih (*Pravoslavnih*) ima 5.731 stanovnik;
 - c. Grkokatolika (*Reformatah*) ima 84 stanovnika;
 - d. Židova (*Židah*) ima 1.998 stanovnika;
 - e. Unijata (*Unitarah*) ima 191 stanovnik;
 - f. Evangelista (Protestanti augsburške konfesije) ima 364 stanovnika;
 - g. Unitaraca (Unitarci, Protestanti helvetske konfesije) ima 2 stanovnika.
- k) **„Po narodnosti“ - etničke strukture pučanstva 1851. godine:**
 - a. Hrvata (*Hérvatah*) ima 587.685 stanovnika;
 - b. Slavonaca (*Slavonacah*) ima 194 stanovnika;
 - c. Srba (*Sérbah*) ima 91 stanovnik;
 - d. Nijemaca (*Němacah*) ima 1.453 stanovnika;
 - e. Mađara (*Magjarah*) ima 1.820 stanovnika;
 - f. Slovenaca (*Slovenacah*) ima 4.593 stanovnika;
 - g. Židova (*Židah*) ima 1.998 stanovnika;
 - h. Čeha (*Čehah*) ima 470 stanovnika;
 - i. Cigana (*Ciganah*) ima 242 stanovnika;

- j. Slovaka (Slovakah) ima 19 stanovnika;
 - k. Talijana (Talijanah) ima 883 stanovnika;
 - l. Rusina (Rušnjakah) ima 8 stanovnika;
 - m. Poljaka (Poljakah) ima 51 stanovnik;
 - n. Dalmatinaca (Dalmatincah) ima 132 stanovnika;
 - o. Moravljana (Moravacah) ima 88 stanovnika;
 - p. Francuza (Francezah) ima 33 stanovnika;
 - q. Engleza (Englezah) ima 15 stanovnika;
 - r. Nizozemaca (Nizozemacah) ima 7 stanovnika;
 - s. Švicaraca (Švajcarah) ima 6 stanovnika;
 - t. Španjolaca (Španjolacah) ima 4 stanovnika.
- l) „Po *stališu*“ – *bračno stanje stanovništva 1851. godine*:
- a. neoženjenih muškaraca ima 171.405, a neudatih žena 152.547;
 - b. oženjenih muškaraca ima 118.590, a udatih žena 119.836;
 - c. udovaca/ica: muškaraca ima 9.492, a žena 27.922.
- m) *Dobne strukture muške populacije, mladića* - „iz muškoga spola, po godinah“:
- a. od 17 godina ima 5.348 stanovnika „muškog spola“; od 18 godina ima 4.832 stanovnika „muškog spola“; od 19 godina ima 4.186 stanovnika „muškog spola“; od 20 godina ima 4.821 stanovnika „muškog spola“;
 - b. od 21 godine ima 4.411 stanovnika „muškog spola“; od 22 godina ima 4.750 stanovnika „muškog spola“; od 23 godine ima 4.349 stanovnika „muškog spola“; od 24 godine ima 5.037 stanovnika „muškog spola“; od 25 godina ima 5.429 stanovnika „muškog spola“; od 26 godina ima 5.290 stanovnika „muškog spola“.
 - c. UKUPNO ima 48.453 mladića od 17 do 26 godine ili 7,96% muške populacije.
- n) *Neodređene strukture stanovništva* („od ovog nepribitno“):
- a. muškaraca ima 8.046, a žena ima 2.009.
- o) *Stranaca i doseljenika* ima:
- a. „iz krunovine“ – iz drugih hrvatskih županija: muškaraca 7.355, a žena 4.421;
 - b. „iz drugih krunovina“ – iz drugih hrvatskih pokrajina: muškaraca 3.713, žena 3.032;
 - c. „iz stranih državah“ – 139 muškarac i 29 žena.
- p) *Gustoća naseljenosti stanovništva 1851. godine*:
- a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 3.315,67 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 57,62 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 8,74 stanovnika;
 - d. na jednu „stanarsku obitelj“ dolazi 4,22 stanovnika;
 - e. na jednu kuću prosječno dolazi 2,07 porodica;
 - f. na jedno naselje prosječno dolazi 242,69 stanovnika.

21.7. Hrvatske županije prema popisu stanovništva 1851. godine

Hrvatske županije, prema upravnom ustrojstvu iz 1850/51. godine, podijeljene su u više kotareva. Ovdje navodim samo ukupne podatke za svaku županiju, a podatke o kotarevima kao i podatke o svim naseljima, koje sadrži taj popis, donosim u drugom i trećem tomu ove knjige.

21.7.1. Zagrebačka županija prema popisu stanovništva iz 1851. godine

Zagrebačka županija, prema popisu stanovništva iz 1851. godine, ukupno ima 87,50 austrijskih milja² ili 5.035,31 kilometra², 6 kotareva, 2 grada, 7 predgrađa, 4 trgovišta, 995 sela, 17 zaselaka, ukupno ima 1.025 naselja, 22.363 kuće, 55.263 „stanarske obitelji“ i, s gradom Zagrebom, **234.540 stanovnika** (118.107 muškaraca i 116.433 žene).⁵⁵⁵

- a) **Odnos grada i sela 1851. godine:**
 - a. *Zagrebačka općina*, koja se u tom popisu posebno iskazuje, ima 1 grad (grad Zagreb, s 14.258 stanovnika), 3 predgrađa, 9 sela, 1.419 kuća, 3.395 stanarskih obitelji, 15.235 stanovnika (7.965 muškaraca i 7.270 žena);
 - b. grad Karlovac ima 5.591 stanovnika;
 - c. *građanstvo* u toj županiji ukupno ima 19.849 ili 8,46% stanovnika, a *pučana* (stanovnika sela i trgovišta) ima 214.691 ili 91,54% stanovnika.
- b) **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine:**
 - a. muškaraca ima 118.107 ili 50,36%, a
 - b. žena ima 116.433 ili 49,64%.
- c) **Socijalne strukture stanovništva:** Taj popis stanovništva iz 1851. godine ne donosi podatke o drugim socijalnim strukturama stanovništva; ali to imamo za 1846. godinu.⁵⁵⁶
- d) **Prema konskripciji iz 1827/28. godine**, Zagrebačka županija ima 2 grada, 8 trgovišta, 1.259 sela, 428 zaselaka, ukupno 1.697 naselja i 299.878 stanovnika.
- e) **Prema konskripciji iz 1846. godine**, kako smo upoznali, Zagrebačka županija u dosta širem teritorijalnom opsegu, ima 103,3 austrijske milje² ili 5.944,5 kilometara², 2 slobodna kraljevska grada, 8 trgovišta, 1.259 sela, 100 zaselaka, ukupno ima 1.369 naselja, 47.300 stanarskih kuća, 48.500 porodica i 286.733 stanovnika.
- f) **„Po vjerezakonu“ - vjerske strukture 1851. godine:** Zagrebačka županija ima:⁵⁵⁷
 - a. Rimokatolika (*Rimokatolikah*) ima 225.777 stanovnika;
 - b. Pravoslavnih (*Pravoslavnih*) ima 768 stanovnika;
 - c. Grkokatolika (*Reformatah*) ima 23 stanovnika;
 - d. Židova (*Židah*) ima 644 stanovnika;
 - e. Unijata (*Unitarah*) ima 147 stanovnika;
 - f. Evangelista (Protestanti augsburške konfesije) ima 11 stanovnika;
 - g. Unitaraca (Unitarci, Protestanti helvetske konfesije) ima 2 stanovnika.
- g) **„Po narodnosti“ - etničke strukture pučanstva 1851. godine:**⁵⁵⁸
 - a. Hrvata (*Hérvatah*) ima 222.701 stanovnika;
 - b. Slavonaca (*Slavonacah*) ima 177 stanovnika;
 - c. Srba (*Sérbah*) ima 89 stanovnika;⁵⁵⁹

⁵⁵⁵ *Popis stanovništva Hrvatske* 1851. godine, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu. Iste podatke donosi i *Tafeln*.

⁵⁵⁶ E. Fényes, kako smo upoznali, na temelju tadašnjih izvora, za tadašnji širi teritorijalni opseg, donosi ove podatke o socijalnoj strukturi stanovništva **Zagrebačke županije** iz 1846. godine: a) *puk* - ta županija tada ima 286.733 stanovnika pučkoga porijekla; b) *plemstvo* - ima 20.104 stanovnika plemićkog porijekla; c) *građanstvo* - grad Zagreb ima 14.991, a Karlovac 5.066 stanovnika; c) *kler* - tom broju valja dodati oko 750 svećenstva (klera).

⁵⁵⁷ *Popis stanovništva Hrvatske* 1851. godine, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu.

⁵⁵⁸ *Popis stanovništva Hrvatske* 1851. godine sadrži rubrike o narodnosti, koje su se određivale prema pokrajinama (u Hrvatskoj) i prema državama (za strance): *Hrvati* su stanovnici Hrvatske, *Slavonci* (Rimokatolici) su stanovnici Slavonije, *Dalmatinci* su stanovnici Dalmacije itd. Dok su Srbi malobrojni, i nije jasno kako se identificiraju: po „vjerezakonu“ *Pravoslavnih*) ima 768 stanovnika, a po narodnosti Srba ima 89.

⁵⁵⁹ Prema tome, od 768 Pravoslavaca, koliko ih navodi taj popis iz 1851. godine, u ovoj ih se županiji samo 89 izjasnilo da su Srbi.

- d. Nijemaca (Němacah) ima 820 stanovnika;
 - e. Mađara (Magjarah) ima 479 stanovnika;
 - f. Slovenaca (Slovenacah) ima 1.746 stanovnika;
 - g. Židova (Židah) ima 644 stanovnika;
 - h. Čeha (Čehah) ima 304 stanovnika;
 - i. Cigana (Ciganah) ima 120 stanovnika;
 - j. Slovaka (Slovakah) ima 16 stanovnika;
 - k. Talijana (Talijanah) ima 135 stanovnika;
 - l. Poljaka (Poljakah) ima 37 stanovnika;
 - m. Dalmatinaca (Dalmatincah) ima 26 stanovnika;
 - n. Moravljana (Moravacah) ima 77 stanovnika;
 - o. Francuza (Francezah) ima 33 stanovnika;
 - p. Engleza (Englezah) ima 1 stanovnik.
- h) **„Po stališu“ – bračno stanje stanovništva 1851. godine:**
- a. neoženjenih muškaraca ima 63.756, a neudatih žena 54.300;
 - b. oženjenih muškaraca ima 46.658, a udatih žena 47.397;
 - c. udovaca muškaraca ima 3.646, a udovica žena 11.615.
- i) **Dobne strukture muške populacije, mladića** - „iz muškoga spola, po godinama“:
- a. od 17 godina ima 1.869 stanovnika „muškog spola“; od 18 godina ima 1.678 stanovnika „muškog spola“; od 19 godina ima 1.349 stanovnika „muškog spola“; od 20 godina ima 1.690 stanovnika „muškog spola“;
 - b. od 21 godine ima 1.552 stanovnika „muškog spola“; od 22 godina ima 1.844 stanovnika „muškog spola“; od 23 godine ima 1.634 stanovnika „muškog spola“; od 24 godine ima 1.832 stanovnika „muškog spola“; od 25 godina ima 2.147 stanovnika „muškog spola“; od 26 godina ima 2.032 stanovnika „muškog spola“.
 - c. UKUPNO ima 17.627 mladića od 17 do 26 godine ili 14,92% muške populacije.
- j) **Neodređene strukture stanovništva** („od ovog nepribitno“):
- a. muškaraca ima 2.508, a žena ima 742.
- k) **Stranaca i doseljenika** ima:
- a. „iz krunovine“ – iz drugih hrvatskih županija: muškaraca 4.569, a žena 2.396;
 - b. „iz drugih krunovina“ – iz drugih hrvatskih pokrajina: muškaraca 1.925, žena 459;
 - c. „iz stranih država“ – 61 muškarac i 8 žena.
- l) **Naseljenost i gustoća stanovništva 1851. godine:** U Zagrebačkoj županiji na jednoj austrijskoj milj² prosječno živi 2.680,46 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 46,58 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,49 stanovnika. Na jednu „stanarsku obitelj“ prosječno dolazi 4,24 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 2,47 stanarskih obitelji. Na jedno naselje dolazi 228,82 stanovnika.

21.7.2. Riječka županija prema popisu stanovništva iz 1851. godine

Riječka županija (koja se formirala na području hrvatskog Primorja i na dijelu Zagrebačke županije) 1851. godine ukupno ima 21,50 austrijskih milja² ili 1.237,25 kilometara², 2 kotara, 2 grada, 4 trgovišta, 426 sela, ukupno ima 432 naselja, 13.688 kuća, 20.399 „stanarskih obitelji“ i **88.172 stanovnika** (43.817 muškaraca i 44.355 žena).

a) **Odnos grada i sela 1851. godine:**

- a. Grad Rijeka ima 10.568 stanovnika, a
- b. grad Bakar ima 2.064 stanovnika;
- c. **građanstva** u toj županiji ukupno ima 12.632 ili 14,33%, a **pučana** (stanovnika sela i trgovišta) ima 75.540 ili 85,67% stanovnika.

b) **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine:**

- a. muškaraca ima 43.817 ili 49,69%, a
- b. žena ima 44.355 ili 50,31%.

- c) **„Po vjerozakonu“ - vjerske strukture 1851. godine:** Riječka županija ima:⁵⁶⁰
- Rimokatolika (*Rimokatolikah*) ima 86.034 stanovnika;
 - Pravoslavnih (*Pravoslavnih*) ima 2.011 stanovnika;
 - Grkokatolika (*Reformatah*) ima 25 stanovnika;
 - Židova (*Židah*) ima 100 stanovnika;
 - Evangelista (Protestanti augsburške konfesije)) ima 2 stanovnika;
 - Unitaraca (Unitarci, Protestanti helvetske konfesije) 0.
- d) **„Po narodnosti“ - etničke strukture pučanstva 1851. godine:**⁵⁶¹
- Hrvata (*Hérvatah*) ima 85.191 stanovnika;
 - Slavonaca (*Slavonacah*) ima 1 stanovnik;
 - Srba (*Sérbah*) ima 0 stanovnika;⁵⁶²
 - Nijemaca (*Němacah*) ima 61 stanovnik;
 - Mađara (*Magjarah*) ima 100 stanovnika;
 - Slovenaca (*Slovenacah*) ima 1.759 stanovnika;
 - Židova (*Židah*) ima 100 stanovnika;
 - Čeha (*Čegah*) ima 66 stanovnika;
 - Talijana (*Talijanah*) ima 726 stanovnika;
 - Poljaka (*Poljakah*) ima 9 stanovnika;
 - Rusina (*Rušnjakah*) ima 8 stanovnika;
 - Dalminaca (*Dalminatnah*) ima 103 stanovnika;
 - Moravljana (*Moravacah*) ima 6 stanovnika;
 - Francuza (*Francezah*) ima 33 stanovnika;
 - Engleza (*Englezah*) ima 11 stanovnika;
 - Nizozemaca (*Nizozemacah*) ima 14 stanovnika;
 - Švicaraca (*Švajcarah*) ima 7 stanovnika;
 - Španjolaca (*Španjolacah*) ima 6 stanovnika;
 - Rumunja (*Rumunjah*) ima 4 stanovnika.
- e) **„Po stališu“ – bračno stanje stanovništva 1851. godine:**
- neoženjenih muškaraca ima 26.243, a neudatih žena 24.565;
 - oženjenih muškaraca ima 16.133, a udatih žena 16.167;
 - udovaca muškaraca ima 1.441, a udovica žena 3.623.
- f) **Dobne strukture muške populacije, mladića - „iz muškoga spola, po godinah“:**
- od 17 godina ima 826 stanovnika „muškog spola“; od 18 godina ima 806 stanovnika „muškog spola“; od 19 godina ima 664 stanovnika „muškog spola“; od 20 godina ima 671 stanovnika „muškog spola“;
 - od 21 godine ima 523 stanovnika „muškog spola“; od 22 godina ima 623 stanovnika „muškog spola“; od 23 godine ima 666 stanovnika „muškog spola“; od 24 godine ima 758 stanovnika „muškog spola“; od 25 godina ima 698 stanovnika „muškog spola“; od 26 godina ima 700 stanovnika „muškog spola“.
 - UKUPNO ima 6.935 mladića od 17 do 26 godine ili 15,83% muške populacije.
- g) **Neodređene strukture stanovništva („od ovog nepribitno“):**
- muškaraca ima 2.647, a žena ima 321.
- h) **Stranaca i doseljenika ima:**
- „iz krunovine“ – iz drugih hrvatskih županija: muškaraca 155, a žena 300;
 - „iz drugih krunovina“ – iz drugih hrvatskih pokrajina: muškaraca 488, žena 409;
 - „iz stranih déržavah“ – 46 muškaraca i 14 žena.
- i) **Naseljenost i gustoća stanovništva:** U Riječkoj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 4.101,02 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 71,26 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6,44 stanovnika. Na jednu stanarsku obitelj prosječno dolazi 4,32 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 1,49 stanarskih obitelji. Na jedno naselje dolazi 204,10 stanovnika.

⁵⁶⁰ *Popis stanovništva Hrvatske 1851. godine*; Hrvatski državni arhiv u Zagrebu.

⁵⁶¹ *Popis stanovništva Hrvatske 1851. godine* sadrži rubrike o narodnosti, koja se određivala prema pokrajinama (u Hrvatskoj) i prema državama (za strance): *Hrvati* su stanovnici Hrvatske, *Slavonci* (Rimokatolici) su stanovnici Slavonije, *Dalmatinci* su stanovnici Dalmacije itd. Ni ovdje Pravoslavce ne ubrajaju u Srbe.

⁵⁶² Od 2.011 Pravoslavaca, koliko ih navodi popis iz 1851. godine, u županiji se ni jedan nije izjasnio kao Srbin.

21.7.3. Varaždinska županija prema popisu stanovništva iz 1851. godine

Varaždinska županija 1851. godine ukupno ima 44,75 austrijskih milja² ili 2.575,2 kilometra², 4 kotara, 1 grad, 10 trgovišta, 726 sela, 5 zaselaka, ukupno 742 naselja, 24.282 kuće, 46.266 „stanarskih obitelji“ i **204.624 stanovnika** (101.601 muškarac i 103.023 žene).⁵⁶³

- a) **Odnos grada i sela 1851. godine:**
 - a. grad Varaždin ima 8.398 stanovnika;
 - b. *građanstvo* u Varaždinskoj županiji ima 8.398 ili 4,10% stanovnika, a pučana (stanovnika sela i trgovišta) ima 196.226 ili 95,90% stanovnika.
- b) **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine:**
 - a. muškaraca ima 101.601 ili 49,65%, a
 - b. žena ima 103.023 ili 50,35%.
- c) **Socijalne strukture stanovništva – Popis iz 1851. godine** ne donosi podatke o drugim socijalnim strukturama stanovništva; ali *Tafeln* to donosi za 1846. godinu.⁵⁶⁴
- d) **Prema konskripciji iz 1827/28. godine** Varaždinska županija ima 1 grad, 5 trgovišta, 406 sela, 431 zaselak, ukupno 843 naselja, te 155.192 stanovnika.
- e) **Prema konskripciji iz 1846. godine** Varaždinska županija ima 32,7 austrijskih milja² ili 1.881,8 kilometara², 1 grad, 5 trgovišta, 406 sela, 208 zaselaka, ukupno 620 naselja, 28.360 kuće i 29.500 porodica i 145.202 stanovnika.⁵⁶⁵
- f) **„Po vjerozakonu“ – vjerske strukture 1851. godine:** Varaždinska županija ima:⁵⁶⁶
 - a. Rimokatolika (*Rimokatolikah*) ima 201.843 stanovnika;
 - b. Pravoslavnih (*Pravoslavnih*) ima 42 stanovnika;
 - c. Grkokatolika (*Reformatah*) ima 33 stanovnika;
 - d. Židova (*Židah*) ima 944 stanovnika;
 - e. Unijata (*Unitarah*) ima 2 stanovnika;
 - f. Evangelista (Protestanti augsburške konfesije) ima 2 stanovnika;
- g) **„Po narodnosti“ – etničke strukture pučanstva 1851. godine:**⁵⁶⁷
 - a. Hrvata (*Hérvatah*) ima 199.450 stanovnika;
 - b. Slavonaca (*Slavonacah*) ima 16 stanovnika;
 - c. Srba (*Sérbah*) ima 2 stanovnika;⁵⁶⁸
 - d. Nijemaca (*Němacah*) ima 518 stanovnik;
 - e. Mađara (*Magjarah*) ima 675 stanovnika;
 - f. Slovenaca (*Slovenacah*) ima 1.039 stanovnika;
 - g. Židova (*Židah*) ima 944 stanovnika;
 - h. Čeha (*Čehah*) ima 67 stanovnika;
 - i. Cigana (*Ciganah*) ima 102 stanovnika;
 - j. Slovaka (*Slovakah*) ima 3 stanovnika;
 - k. Talijana (*Talijanah*) ima 19 stanovnika;
 - l. Poljaka (*Poljakah*) ima 5 stanovnika;
 - m. Dalmatinaca (*Dalmatincacah*) ima 1 stanovnik;
 - n. Moravljana (*Moravacacah*) ima 3 stanovnika;

⁵⁶³ Popis stanovništva Hrvatske 1851. godine, Hrvatski državni arhiv; **Fényes** (1857. sv. I-II) *Tafeln zur Statistik* 1851; *Zagrabiense Calendarium* 1851-52.

⁵⁶⁴ **E. Fényes**, kako smo upoznali, za tadašnju nešto užu površinu te županije, na temelju tadašnjih izvora, donosi ove podatke o socijalnim strukturama stanovništva *Varaždinske županije iz 1846. godine*: a) *puk* – ta županija ima 131.898 stanovnika pučkoga porijekla; b) *plemstvo* – ima 3.615 stanovnika plemićkog porijekla; c) *građanstvo* – grad Varaždin ima 9.139 stanovnika; d) *kler* – tom broju valja dodati oko 550 svećenstva (klera). **Fényes** (1847, str. 23 i 39); *Tafeln zur Statistik* 1846; *Zagrabiense Calendarium* 1852; *Popis stanovništva Hrvatske* 1851. godine.

⁵⁶⁵ **Fényes** (1847, str. 23) *Tafeln zur Statistik* 1846; *Zagrabiense Calendarium* 1841-46.

⁵⁶⁶ *Popis stanovništva Hrvatske* 1851. godine; Hrvatski državni arhiv u Zagrebu.

⁵⁶⁷ *Popis stanovništva Hrvatske* 1851. godine sadrži rubrike o narodnosti, koja se određivala prema pokrajinama (u Hrvatskoj) i prema državama (za strance): **Hrvati** su stanovnici Hrvatske, **Slavonci** (Rimokatolici) su stanovnici Slavonije, **Dalmatinci** su stanovnici Dalmacije itd. Dok su Pravoslavni vjernici Srbi.

⁵⁶⁸ Od 42 Pravoslavca, koliko ih navodi popis iz 1851. godine, u županiji se samo dvoje izjasnilo kao Srbi.

- o. Francuza (Francezah) ima 21 stanovnik;
- p. Engleza (Englezah) ima 1 stanovnik;
- h) **„Po stališu“ – bračno stanje stanovništva 1851. godine:**
 - a. neoženjenih muškaraca ima 60.557, a neudatih žena 55.577;
 - b. oženjenih muškaraca ima 37.393, a udatih žena 37.585;
 - c. udovaca muškaraca ima 3.042, a udovica žena 8.718.
- i) **Dobne strukture muške populacije, mladića** - „iz muškoga spola, po godinah“:
 - a. od 17 godina ima 1.882 stanovnika „muškog spola“; od 18 godina ima 1.726 stanovnika „muškog spola“; od 19 godina ima 1.623 stanovnika „muškog spola“; od 20 godina ima 1.843 stanovnika „muškog spola“;
 - b. od 21 godine ima 1.667 stanovnika „muškog spola“; od 22 godina ima 1.632 stanovnika „muškog spola“; od 23 godine ima 1.459 stanovnika „muškog spola“; od 24 godine ima 1.708 stanovnika „muškog spola“; od 25 godina ima 1.860 stanovnika „muškog spola“; od 26 godina ima 1.802 stanovnika „muškog spola“.
 - c. UKUPNO ima 17.202 mladića od 17 do 26 godine ili 16,93% muške populacije.
- j) **Neodređene strukture stanovništva** („od ovog nepribitno“):
 - a. muškaraca ima 2.125, a žena ima 795.
- k) **Stranaca i doseljenika** ima:
 - a. „iz krunovine“ – iz drugih hrvatskih županija: muškaraca 1.672, a žena 1.168;
 - b. „iz drugih krunovina“ – iz drugih hrvatskih pokrajina: muškaraca 1.038, žena 765;
 - c. „iz stranih država“ – 30 muškaraca i 5 žena.
- l) **Naseljenost i gustoća stanovništva:** U toj županiji 1851. godine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 4.572,60 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 79,46 stanovnika. To je i sada najveća gustoća stanovništva na hrvatskom prostoru. Na jednu kuću prosječno dolazi 8,43 stanovnika. Na jednu „stanarsku obitelj“ prosječno dolazi 4,42 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 1,91 „stanarska obitelj“. Na jedno naselje dolazi 275,77 stanovnika.

21.7.4. Križevačka županija prema popisu stanovništva iz 1851. godine

Križevačka županija 1851. godine ukupno ima 29,75 austrijskih milja² ili 1.712,01 kilometara², 2 kotara, 2 grada, 1 predgrađe, 2 trgovišta, 310 sela, 1 zaselak, ukupno 316 naselja, 9.260 kuća, 22.325 „stanarskih obitelji“ i **82.446 stanovnika** (41.081 muškarac i 41.365 žena).

- a) **Odnos grada i sela 1851. godine:**
 - a. grad Koprivnica ima 2.999 stanovnika;
 - b. grad Križevci ima 3.250 stanovnika;
 - c. građanstva u Križevačkoj županiji ima 6.249 ili 7,58% stanovnika, a pučana (stanovnika sela i trgovišta) ima 76.197 ili 92,42% stanovnika.
- b) **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine:**
 - a. muškaraca ima 41.081 ili 49,83%, a
 - b. žena ima 41.365 ili 50,17%.
- c) **Socijalne strukture stanovništva** - Popis iz 1851. godine ni sada ne donosi podatke o drugim socijalnim strukturama stanovništva; ali *Tafeln* to donosi za 1846. godinu.⁵⁶⁹
- d) **Prema konskripciji iz 1827/28. godine**, Križevačka županija ima 2 grada, 1 trgovište, 298 sela i 31 zaselak, ukupno dakle 332 naselja i 81.750 stanovnika.
- e) **Prema konskripciji iz 1846. godine**, Križevačka županija ima 28,9 austrijskih milja² ili 1.663,1 kilometara², 2 grada, 1 trgovište, 298 sela, 10 zaselaka, ukupno 311 naselja, 14.940 kuća i oko 15.500 porodica i 71.636 stanovnika pučkog porijekla.⁵⁷⁰

⁵⁶⁹ E. Fényes, na temelju tadašnjih izvora, donosi ove podatke o stanovništvu *Križevačke županije iz 1846. godine*: a) *puk* – ta županija ima 71.636 stanovnika pučkoga porijekla; b) *plemstvo* – ima 8.286 stanovnika plemićkog porijekla; c) *građanstvo* – grad Koprivnica ima 4.298 i Križevci 3.100 stanovnika; d) *kler* – tom broju valja dodati oko 450 svećenstva (kler). Fényes (1847, 21-39); *Tafeln zur Statistik* 1846; *Zagrabiense Calendarium* 1841-46.

⁵⁷⁰ Fényes (1847, str. 21); *Tafeln zur Statistik* 1846; *Zagrabiense Calendarium* 1841-46.

- f) **„Po vjerezakonu“ - vjerske strukture 1851. godine:** Križevačka županija ima:⁵⁷¹
- Rimokatolika (*Rimokatolikah*) ima 77.768 stanovnika;
 - Pravoslavni (Pravoslavni) ima 2.910 stanovnika;⁵⁷²
 - Grkokatolika (*Reformatah*) ima 3 stanovnika;
 - Židova (*Židah*) ima 310 stanovnika;
 - Unijata (*Unitarah*) ima 42 stanovnika;
 - Evangelista (Protestanti augsburške konfesije) ima 349 stanovnika;
- g) **„Po narodnosti“ - etničke strukture pučanstva 1851. godine:**⁵⁷³
- Hrvata (*Hérvatah*) ima 80.343 stanovnika;
 - Srba (*Sérbah*) ima 0 stanovnika;
 - Nijemaca (*Němacah*) ima 54 stanovnik;
 - Mađara (*Magjarah*) ima 566 stanovnika;
 - Slovenaca (*Slovenacah*) ima 49 stanovnika;
 - Židova (*Židah*) ima 310 stanovnika;
 - Čeha (*Čehah*) ima 33 stanovnika;
 - Cigana (*Ciganah*) ima 20 stanovnika;
 - Talijana (*Talijanah*) ima 3 stanovnika;
 - Dalmatinaca (*Dalmatincah*) ima 2 stanovnik;
 - Moravljana (*Moravacah*) ima 2 stanovnika;
- h) **„Po stališu“ – bračno stanje stanovništva 1851. godine:**
- neoženjenih muškaraca ima 20.855, a neudatih žena 18.105;
 - oženjenih muškaraca ima 18.406, a udatih žena 18.687;
 - udovaca muškaraca ima 1.763, a udovica žena 3.966.
- i) **Dobne strukture muške populacije, mladića** - „iz muškoga spola, po godinah“:
- od 17 godina ima 771 stanovnik „muškog spola“; od 18 godina ima 622 stanovnika „muškog spola“; od 19 godina ima 550 stanovnika „muškog spola“; od 20 godina ima 617 stanovnika „muškog spola“;
 - od 21 godine ima 659 stanovnika „muškog spola“; od 22 godina ima 651 stanovnika „muškog spola“; od 23 godine ima 590 stanovnika „muškog spola“; od 24 godine ima 739 stanovnika „muškog spola“; od 25 godina ima 724 stanovnika „muškog spola“; od 26 godina ima 756 stanovnika „muškog spola“.
 - UKUPNO ima 6.679 mladića od 17 do 26 godine ili 16,26% muške populacije.
- j) **Neodređene strukture stanovništva** („od ovog nepribitno“):
- muškaraca ima 766, a žena ima 151.
- k) **Stranaca i doseljenika** ima:
- „iz krunovine“ – iz drugih hrvatskih županija: muškaraca 959, a žena 557;
 - „iz drugih krunovina“ – iz drugih hrvatskih pokrajina: muškaraca 262, žena 199;
 - „iz stranih država“ – 2 muškaraca i 2 žene.
- l) **Naseljenost i gustoća stanovništva 1851. godine:** u županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.771,29 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 48,16 stanovnik. Na jednu kuću prosječno dolazi 8,90 stanovnika. Na jednu „stanarsku obitelj“ prosječno dolazi 3,69 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 2,41 „stanarske obitelji“. Na jedno naselje prosječno dolazi 261,73 stanovnika.

⁵⁷¹ *Popis stanovništva Hrvatske* 1851. godine; Hrvatski državni arhiv u Zagrebu.

⁵⁷² Od 2.910 Pravoslavaca, koliko ih navodi popis iz 1851. godine, u županiji se ni jedan nije izjasnio kao Srbin.

⁵⁷³ *Popis stanovništva Hrvatske* 1851. godine sadrži rubrike o narodnosti, koja se određivala prema pokrajinama (u Hrvatskoj) i prema državama (za strance): **Hrvati** su stanovnici Hrvatske, **Slavonci** (Rimokatolici) su stanovnici Slavonije, **Dalmatinci** su stanovnici Dalmacije itd. Pravoslavci se uglavnom navode kao Srbi, ali ne i ovdje.

21.8. Komparacije i kvantitativni podaci

21.8.1. Hrvatske županije 1851. godine

Tabela br. 387

PRVI IZVOR: Civilna Hrvatska u popisu stanovništva 1851. godine (Tafeln zur Statistik)							
ŽUPANIJE	Broj naselja i kuća i porodica						Broj Stanovnika
	Km ²	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodice	
Zagrebačka	5.035,3	2	4	995	22.363	55.263	234.540
Riječka	1.237,3	2	4	426	13.688	20.399	86.816
Varaždinska	2.575,2	1	10	726	24.282	46.266	204.624
Križevačka	1.712,0	2	2	310	9.260	22.325	82.446
UKUPNO	10.559,8	7	20	2.457	69.593	144.253	608.426

Tabela br. 388

DRUGI IZVOR: Civilna Hrvatska u popisu stanovništva 1851. godine (prema tom popisu)							
ŽUPANIJE	Broj naselja i kuća i porodica						Broj Stanovnika
	Km ²	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Stanar. Obitelj	
Zagrebačka	5.035,3	2	4	995	22.363	55.263	234.540
Riječka	1.237,3	2	4	426	13.688	20.399	88.172
Varaždinska	2.575,2	1	10	726	24.282	46.266	204.624
Križevačka	1.712,0	2	2	310	9.260	22.325	82.446
UKUPNO	10.559,8	7	20	2.457	69.593	144.253	609.782

Tabela br. 389

Broj stanovnika Civilne Hrvatske 1851. godine na jedan km ² i jedno naselje							
ŽUPANIJE	Broj stanovnika na:						Broj Stanovnika
	Jedan km ²	Jedan grad	Jedno trgovište	Jedno selo	Jednu kuću	Jednu obitelj	
Zagrebačka	46,6	117.270	58.635	235,7	10,49	4,24	234.540
Riječka	71,3	44.086	22.043	207,0	6,44	4,32	88.172
Varaždinska	79,5	204.624	20.462	281,9	8,43	4,42	204.624
Križevačka	48,2	41.223	41.223	266,0	8,90	3,69	82.446
UKUPNO	57,8	87.112	30.489	248,2	8,76	4,23	609.782

21.8.2. Hrvatske županije i Primorje od 1750. do 1851. godine

Tabela br. 390

Prirast stanovništva: hrvatske županije od 1750. do 1851. godine							
Godina	Zagrebačka županija	Varaždinska županija	Križevačka županija	UKUPNO sve županije	Primorje Ung. Litoral	UKUPNO Hrvatska	
1750.	160.478	51.865	37.727	250.070	-	-	
1769.	Ukupno civilna Hrvatska i civilna Slavonija 1769. godine						602.000
1773.	182.071	56.969	53.523	292.563	-	-	
1782.	163.921	83.978	61.516	309.415	-	-	
1787.	187.106	90.916	66.493	344.515	27.951	372.466	
1802.	188.343	102.616	61.566	352.525	28.156	380.681	
1805.	195.118	108.952	72.760	376.830	13.696	396.830	
1815.	212.234	110.609	78.619	401.462	21.500	422.962	
1825.	284.517	133.589	86.129	522.375	27.160	531.395	
1828.	299.878	155.192	81.750	536.820	38.016	574.836	
1831.	300.600	155.700	81.461	537.761	37.946	575.707	
1836.	301.500	156.000	82.000	539.500	38.900	578.400	
1841.	310.800	142.000	82.500	535.300	44.800	580.100	
1846.	327.644	145.202	87.770	560.616	59.980	620.596	
1851.a	-	-	-	Riječka županija			
	234.540	204.624	82.446		86.816	608.426	
1851.b	234.540	204.624	82.446		88.172	609.782	
UKUPNI gubitak stanovništva na području civilne Hrvatske i Primorja						- 10.814	

21.8.3. Bračno stanje stanovništva Civilne Hrvatske 1851. godine

Tabela br. 391

Bračno stanje stanovništva Civilne Hrvatske 1851. godine						
ŽUPANIJE	MUŠKARCI			ŽENE		
	neoženjeni	oženjeni	udovci	neudate	udate	udovice
Zagrebačka	63.756	46.658	3.646	54.300	47.397	11.615
Riječka	26.243	16.133	1.441	24.565	16.167	3.623
Varaždinska	60.557	37.393	3.042	55.577	37.585	8.718
Križevačka	20.855	18.406	1.763	18.105	18.687	3.966
UKUPNO	171.411	118.590	9.892	152.547	119.836	27.922

Tabela br. 392

Bračno stanje stanovništva Civilne Hrvatske 1851. godine – u postocima						
ŽUPANIJE	MUŠKARCI			ŽENE		
	neoženjeni	oženjeni	udovci	neudate	udate	udovice
Zagrebačka	27,18%	19,89%	1,55%	23,15%	20,21%	4,95%
Riječka	29,76%	18,30%	1,63%	27,86%	18,34%	4,11%
Varaždinska	29,59%	18,27%	1,49%	27,16%	18,37%	4,26%
Križevačka	25,39%	22,32%	2,14%	21,96%	22,67%	4,81%
UKUPNO	28,11%	19,45%	1,62%	25,02%	19,65%	4,58%

21.8.4 Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine

Tabela br. 393

Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine						
Hrvatske županije	MUŠKARCI		ŽENE		Ukupno stanovnika	
	Broj	Postotak	Broj	Postotak		
1 Zagrebačka	118.107	50,36%	116.433	49,64%	234.540	
2 Riječka	43.817	49,69%	44.355	50,31%	88.172	
3 Varaždinska	101.601	49,65%	103.023	50,35%	204.624	
4 Križevačka	41.081	49,83%	41.365	50,17%	82.446	
UKUPNO	304.606	49,95%	305.176	50,05%	609.782	

21.8.5. Stanovništvo Civilne Hrvatske prema religiji 1851. godine

Tabela br. 394

Vjerske strukture: Stanovništvo Hrvatske „po vjerozakonu“ 1851. godine							
ŽUPANIJE	Rimo-katolici	Grko-katolici	Pravo-slavni	Unijati	Augsb. konfesije	Helvet. konfesije	Izraeliti Židovi
Zagrebačka	225.777	23	768	143	11	2	644
Riječka	86.034	25	2.011	0	2	0	100
Varaždinska	201.843	33	42	2	2	0	944
Križevačka	77.768	3	2.910	42	349	0	310
UKUPNO	591.422	84	5.731	187	364	2	1.998

Tabela br. 395

Vjerske strukture: Stanovništvo Hrvatske „po vjerozakonu“ 1851. godine - u postocima							
ŽUPANIJE	Rimo-katolici	Grko-katolici	Pravo-slavni	Unijati	Augsb. konfesije	Helvet. konfesije	Izraeliti Židovi
Zagrebačka	96,26%	0,09%	0,33%	0,06%	0,005%	0,001%	0,27%
Riječka	97,58%	0,03%	2,28%	0,00%	0,002%	0,00%	0,11%
Varaždinska	98,64%	0,02%	0,02%	0,01%	0,001%	0,00%	0,46%
Križevačka	94,33%	0,004%	3,53%	0,05%	0,42%	0,00%	0,38%
UKUPNO	96,99%	0,013%	0,94%	0,03%	0,06%	0,0003%	0,32%

Kako vidimo prema tabeli br. 390, prirodni prirast stanovništva hrvatskih županija možemo pratiti od 1750. do 1846/47. godine, ali naravno u tadašnjim upravnim i teritorijalnim povijesnim okvirima. Ne možemo, bez pogreške, na temelju malog uzorka, na temelju jednog ili dva popisa, raditi izračune tog prirodnog prirasta. Od 1848/51. i posebno 1853/54. godine nastaje novi upravni i teritorijalni sustav, novo političko i upravno i teritorijalno ustrojstvo Hrvatske i Slavonije. Zato je teško, ako ne i nemoguće, od tada unatrag pratiti prirodno prirast stanovništva na tom prostoru. Ali lako možemo od tada dalje.

Prema podacima iz tabele br. 393, u civilnoj Hrvatskoj u ukupnom broju veoma malo prevladavaju žene: žena ima 50,05% a muškaraca ima 49,95%. Gotovo da su izjednačeni. Osim zagrebačke županije, u drugim prevladavaju žene, u malim postocima.

Prema religiji, „po vjerozakonu“, kako vidimo u tab. br. 394-395, u civilnoj Hrvatskoj Rimokatolici čine većinu stanovništva (96,99%), na drugi po redu su Pravoslavni 0,94%.

Prema etničkom opredjeljenju, „po narodnosti“, kako vidimo u tabeli br. 396, većina su Hrvati, prema pokrajinskom opredjeljenju i zatim slijedi još dvadeset „narodnosti“.

21.8.6. Narodnost stanovništva Civilne Hrvatske 1851. godine

Tabela br. 396

Etničke strukture: stanovništvo Hrvatske „po narodnosti“ 1851. godine					
Narodnost	H r v a t s k e ž u p a n i j e				Ukupno Hrvatska
	Zagrebačka	Riječka	Varaždinska	Križevačka	
Hrvati	222.701	85.191	199.450	80.343	587.685
Slavonci	177	1	16	0	194
Srbi	89	0	2	0	91
Nijemci	820	61	518	54	1.453
Mađari	479	100	675	566	1.820
Slovinci	1.746	1.759	1.039	49	4.593
Židovi	644	100	944	310	1.998
Česi	304	66	67	33	470
Cigani	120	0	102	20	242
Slovaci	16	0	3	0	19
Talijani	135	726	19	3	883
Rusini	0	8	0	0	8
Poljaci	37	9	5	0	51
Dalmatinci	26	103	1	2	132
Moravljani	77	6	3	2	88
Francuzi	33	0	21	0	87
Englezi	1	11	1	0	13
Nizozemci	0	14	0	0	14
Švicarci	0	7	0	0	7
Španjolci	0	6	0	0	6
Rumunji	0	4	0	0	4
UKUPNO	227.405	88.172	202.865	81.382	599.858
Nedostaje	manje 7.135	0	manje 1.759	manje 1.064	manje 9.924

21.8.7. Kraljevina Slavonija: slavonske županije 1851. godine

UKUPNO Kraljevina Slavonija 1851. godine:

- površina*: 134,76 austrijskih milja² ili 7.754,96 kilometara²;
- uređenje*: ima 2 županije (požešku i osječku) i 6 kotareva;
- naselja*: ima 2 grada, 27 trgovišta, 510 sela, 30 zaselaka; ukupno ima 569 naselja;
- broj kuća i porodica*: ima 33.744 kuće i 64.379 „stanarskih obitelji“.
- UKUPNO prisutnog stanovništva („pribitno žiteljstvo“)**: civilna Slavonija **ima ukupno 260.030 stanovnika** (131.801 muškarca i 128.229 žena).
- Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine**:
 - muškaraca ima 131.801 ili 50,69%, a
 - žena ima 128.229 ili 49,31%.
- Broj i postotak stanovništva u gradovima i na selu 1851. godine**:
 - Gradovi: Osijek ima 13.221 i Požega 2.586 stanovnika;
 - Ukupno ta dva grada imaju: 15.807 stanovnika.
 - Građanstva* (stanovnika u dva grada) ima 15.807 ili 6,08%, a *pučanstva* (stanovnika sela i malih trgovišta) ima 244.223 ili 93,92%.
- Socijalne strukture stanovništva pučkoga porijekla 1846. godine**:
 - puk – ima 315.677 stanovnika pučkoga porijekla;
 - plemstvo – ima 2.468 stanovnika plemićkog porijekla;

- c. građanstvo – ima 3 grada i u njima 19.579 stanovnika;
d. kler – ima 1.000 svećenika.
- i) **„Po vjerozakonu“ - vjerske strukture pučanstva 1851. godine:**
a. Rimokatolika (*Rimokatolikah*) ima 164.852 stanovnika;
b. Pravoslavnih (*Pravoslavnih*) ima 80.950 stanovnik;
c. Grkokatolika (*Reformatah*) ima 4.275 stanovnika;
d. Židova (*Židah*) ima 1.843 stanovnika;
e. Unijata (*Unitarah*) ima 516 stanovnik;
f. Evangelista (Protestanti augsburške konfesije) ima 16 stanovnika;
g. Unitaraca (Unitarci, Protestanti helvetske konfesije) ima 4 stanovnika.
- j) **„Po narodnosti“ - etničke strukture pučanstva 1851. godine:**
a. Hrvata (*Hérvatah*) ima 3.719 stanovnika;
b. Slavonaca (*Slavonacah*) ima 198.750 stanovnika;
c. Srba (*Sérbah*) ima 19.300 stanovnika;
d. Nijemaca (*Němacah*) ima 14.733 stanovnika;
e. Mađara (*Magjarah*) ima 8.789 stanovnika;
f. Slovenaca (*Slovenacah*) ima 140 stanovnika;
g. Židova (*Židah*) ima 1.843 stanovnika;
h. Čeha (*Čehah*) ima 2.188 stanovnika;
i. Cigana (*Ciganah*) ima 1.214 stanovnika;
j. Slovaka (*Slovakah*) ima 1.151 stanovnika;
k. Talijana (*Talijanah*) ima 43 stanovnika;
l. Rusina (*Rušnjakah*) ima 401 stanovnika;
m. Poljaka (*Poljakah*) ima 144 stanovnik;
n. Dalmatinaca (*Dalmatincah*) ima 26 stanovnika;
o. Moravljana (*Moravacah*) ima 8 stanovnika;
p. Rumunja ima 1.
- k) **„Po stališu“ – (ne)bračno stanje stanovništva 1851. godine:**
a. neoženjenih muškaraca ima 65.418, a neudatih žena 60.753;
b. oženjenih muškaraca ima 54.972, a udatih žena 55.792;
c. udovaca ima 6.542, a udovica ima 8.973.
d. UKUPNO: 252.450 stanovnika (od ukupno 260.030 stanovnika Slavonije).
- l) **Dobne strukture muške populacije, mladića - „iz muškoga spola, po godinah“:**
a. od 17 godina ima 2.370 stanovnika „muškog spola“; od 18 godina ima 2.340 stanovnika „muškog spola“; od 19 godina ima 1.862 stanovnika „muškog spola“; od 20 godina ima 1.951 stanovnika „muškog spola“;
b. od 21 godine ima 1.509 stanovnika „muškog spola“; od 22 godina ima 1.696 stanovnika „muškog spola“; od 23 godine ima 1.584 stanovnika „muškog spola“; od 24 godine ima 1.882 stanovnika „muškog spola“; od 25 godina ima 2.254 stanovnika „muškog spola“; od 26 godina ima 2.239 stanovnika „muškog spola“.
c. UKUPNO ima 19.687 mladića od 17 do 26 godine ili 7,57% muške populacije.
- m) **Broj odsutnih stanovnika („od ovog nepribitno“):**
a. muškaraca 1.809, a žena 661.
- n) **Stranaca i doseljenika ima:**
a. „iz krunovine“ – iz hrvatskih županija: muškaraca 3.140, a žena 1.368;
b. „iz drugih krunovina“ – iz drugih hrv. pokrajina: muškaraca 3.432, žena 1.953;
c. „iz stranih déržavah“ – 104 muškaraca i 51 žena.
- o) **Gustoća naseljenosti stanovništva 1851. godine:**
a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.929,58 stanovnika;
b. na jednom kilometru² prosječno živi 33,53 stanovnika;
c. na jednu kuću prosječno dolazi 7,71 stanovnika;
d. na jednu „stanarsku obitelj“ dolazi 4,04 stanovnika;
e. na jednu kuću prosječno dolazi 1,91 „stanarska obitelj“;
f. na jedno naselje prosječno dolazi 457 stanovnika.

SLAVONSKE ŽUPANIJE 1851. godine:

21.8.8. Osječka županija 1851. godine

Osječka županija (*Essek Gespanschaft*) 1851. godine ukupno ima 91,76 austrijskih milja² ili 5.280,46 kilometara², 1 grad, 3 predgrađa, 4 kotara, 21 trgovište, 260 sela, 24 zaselka, ukupno 313 naselja, 26.035 kuća, 47.425 „stanarskih obitelji“ i **192.456 ukupno prisutnih stanovnika** (ukupno „pribitno žiteljstvo“: 97.265 muškaraca i 95.191 žena).

- a) Odnos grada i sela u Osječkoj županiji 1851. godine:
 - a. Grad Osijek ima 13.221 stanovnika;
 - b. *građanstva* u toj županiji ima 13.221 ili 6,87%, a *pučana* (stanovnika na selu i u malim trgovištima) ima 179.235 ili 93,13%.
- b) **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine:**
 - a. muškaraca ima 97.265 ili 50,54%, a
 - b. žena ima 95.191 ili 49,46%.
- c) Do 1848/50. godine na tom su području bile dvije županije: Virovitička i Srijemska.
 - a. *Virovitička županija* (Veröczer Komitate) 1846. godine ima 80,1 austrijsku milju² ili 83,7 geografskih milja² ili 4.609,47 kilometara², 1 grad (Osijek), 16 trgovišta, 218 sela i ukupno 150.126 stanovnika.
 - b. *Srijemska županija* (Syrmier Komitate) 1846. godine ima 41,5 austrijskih milja² ili 43,3 geografske milje² ili 2.388,2 kilometara², 1 grad (Vukovar), 15 trgovišta, 83 sela i ukupno 112.111 stanovnika.
- d) **Socijalne strukture stanovništva - izvori za 1851. godinu ne donosi podatke o drugim socijalnim strukturama stanovništva; ali to imamo za 1846. godinu:**⁵⁷⁴
 - a. *Virovitička županija* 1846. godine ima: a) puka - 135.624 stanovnika pučkoga porijekla; b) plemstva - 1.014 stanovnika plemićkog porijekla; c) građanstva - grad Osijek ima 13.138 stanovnika; d) klera - oko 350 svećenika.
 - b. *Srijemska županija* 1846. godine ima: a) puka - 106.924 stanovnika pučkoga porijekla; b) plemstva - 816 stanovnika plemićkog porijekla; c) građanstva - grad Vukovar ima 4.021 stanovnika; d) klera - oko 350 svećenika.
- e) **Vjerske strukture pučanstva 1846. godine:**⁵⁷⁵
 - a. *Virovitička županija* 1846. godine ima: a) Rimokatolika 90.210 stanovnika pučkoga porijekla; b) Protestanata 2.787 (224 Agostai i 2.563 Helvetiai); c) Grko-istočnih vjernika (Pravoslavnih) ima 42.041; d) Židova 586.
 - b. *Srijemska županija* 1846. godine: a) Rimokatolika ima 36.106 stanovnika pučkoga porijekla; b) Grkokatolika ima 1.224; c) Protestanata 2.389 (84 Agostai i 2.305 Helvetiai); d) Grko-istočnih vjernika (Pravoslavnih) ima 67.042; e) Židova ima 163.
- f) **„Po vërozakonu“ - vjerske strukture pučanstva 1851. godine:**
 - a. Rimokatolika (*Rimokatolikah*) ima 126.395 stanovnika;
 - b. Pravoslavnih (*Pravoslavnih*) ima 53.904 stanovnik;
 - c. Grkokatolika (*Reformatah*) ima 4.259 stanovnika;
 - d. Židova (*Židah*) ima 1.358 stanovnika;
 - e. Unijata (*Unitarah*) ima 516 stanovnik;
 - f. Evangelista (Protestanti augsburške konfesije) ima 16 stanovnika;
 - g. Unitaraca (Unitarci, Protestanti helvetske konfesije) ima 0.
 - h. UKUPNO: 186.448 vjernika. Nedostaje još 6.008 stanovnika.
- g) Jezične/etničke strukture pučanstva 1846. godine:
 - a. *Virovitička županija* 1846. godine ima: a) 90.210 Slavonaca (Rimokatolika) pučkog porijekla; b) 42.041 Srba (Rác, Pravoslavaca); c) 2.672 Mađara; d) 3.716 Nijemaca; e) 568 Slovaka; f) 670 Židova.

⁵⁷⁴ Usporedi o tome u poglavlju: *Naselja i stanovništvo Hrvatske 1846. godine.*

⁵⁷⁵ **Prema konskripciji iz 1827/28. godine,** Virovitička županija ima 149.915 stanovnika, od toga: 106.294 Katolika, 40.097 Grko-istočna vjernika (Pravoslavna), 2.163 Protestanta i 307 Židova.

- b. *Srijemska županija* 1846. godine ima: a) 36.106 Slavonaca (Rimokatolika) pučkog porijekla; b) 67.042 Srba (Rác, Pravoslavaca); c) 3.018 Mađara; d) 1.673 Nijemca; e) 562 Slovaka; f) 163 Židova.
- h) **„Po narodnosti“ - etničke strukture pučanstva 1851. godine:**
- Hrvata (Hérvatah) ima 312 stanovnika;
 - Slavonaca (Slavonacah) ima 157.821 stanovnika;
 - Srba (Sérbah) ima 1.798 stanovnika;
 - Nijemaca (Němacah) ima 13.158 stanovnika
 - Mađara (Magjarah) ima 8.119 stanovnika;
 - Slovenaca (Slovenacah) ima 37 stanovnika;
 - Židova (Židah) ima 1.358 stanovnika;
 - Čeha (Čehah) ima 1.233 stanovnika;
 - Cigana (Ciganah) ima 1.214 stanovnika;
 - Slovaka (Slovakah) ima 924 stanovnika;
 - Talijana (Talijanah) ima 36 stanovnika;
 - Rusina (Rušnjakah) ima 401 stanovnika;
 - Poljaka (Poljakah) ima 36 stanovnik;
 - Rumunja (Rumunah) ima 1.
 - UKUPNO: 186.448 stanovnika „po narodnosti“;
- i) **„Po stališu“ – (ne)bračno stanje stanovništva 1851. godine:**
- neoženjenih muškaraca ima 47.936, a neudatih žena 45.379;
 - oženjenih muškaraca ima 40.573, a udatih žena 41.160;
 - udovaca ima 4.868, a udovica ima 6.542.
 - UKUPNO: 186.458 stanovnika (od ukupno 192.456 stanovnika te županije).
- j) **Dobne strukture muške populacije, mladića - „iz muškoga spola, po godinah“:**
- od 17 godina ima 1.738 stanovnika „muškog spola“; od 18 godina ima 1.663 stanovnika „muškog spola“; od 19 godina ima 1.247 stanovnika „muškog spola“; od 20 godina ima 1.317 stanovnika „muškog spola“;
 - od 21 godine ima 998 stanovnika „muškog spola“; od 22 godina ima 1.285 stanovnika „muškog spola“; od 23 godine ima 1.213 stanovnika „muškog spola“; od 24 godine ima 1.361 stanovnika „muškog spola“; od 25 godina ima 1.691 stanovnika „muškog spola“; od 26 godina ima 1.732 stanovnika „muškog spola“.
 - UKUPNO ima 19.687 mladića od 17 do 26 godine ili 7,57% muške populacije.
- k) **Broj odsutnih stanovnika („od ovog nepribitno“):**
- muškaraca 1.212, a žena 427.
- l) **Stranaca i doseljenika ima:**
- „iz krunovine“ – iz hrvatskih županija: muškaraca 2.176, a žena 935;
 - „iz drugih krunovina“ – iz drugih hrv. pokrajina: muškaraca 2.825, žena 1.564;
 - „iz stranih déržavah“ – 97 muškaraca i 48 žena.
- m) **Naseljenost i gustoća stanovništva 1851. godine:**
- Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.097,38 stanovnika.
 - Na jednom kilometru² prosječno živi 36,45 stanovnika.
 - Na jednu kuću prosječno dolazi (živi) 7,39 stanovnika.
 - Na jednu „stanarsku obitelj“ prosječno dolazi 4,06 stanovnika.
 - Na jednu kuću prosječno dolazi 1,82 „stanarska obitelj“.
 - Na jedno naselje prosječno dolazi 614,88 stanovnika.

21.8.9. Požeška županija 1851. godine

Požeška Županija (*Požega Gespanschaft*) 1851. godine ukupno ima 43,00 austrijske milje² ili 2.474,50 kilometara², 2 kotara, 1 grad, 6 trgovišta, 250 sela, 6 zaselaka, 7.709 kuća, 16.954 „stanarske obitelji“ i **67.574 stanovnika** (34.536 muškaraca i 33.038 žena).

- a) **Odnos grada i sela 1851. godine:**
 - a. Grad Požega 1851. godine ima 2.586 stanovnika;
 - b. *građanstva* (stanovnika grada Požege) ima 2.586 ili 3,83%, a *pučanstva* (stanovnika sela i malih trgovišta) ima 64.988 ili 96,17% stanovnika.
- b) **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine:**
 - a. muškaraca ima 34.536 ili 51,11%, a
 - b. žena ima 33.038 ili 48,89%.
- c) *Prema popisu stanovništva iz 1827/28. godine*, Požeška županija ima 1 grad, 9 trgovišta, 252 sela, 16 zaselaka, 9.993 kuće i 78.049 stanovnika.
- d) **Socijalne strukture stanovništva 1846. godine:** E. Fényes, na temelju tadašnjih izvora, donosi ove podatke o stanovništvu Požeške županije iz 1846. godine:
 - a. puk – ta županija ima 73.129 stanovnika pučkoga porijekla;
 - b. plemstvo – ima 638 stanovnika plemićkog porijekla;
 - c. građanstvo – grad Požega ima 2.420 stanovnika;⁵⁷⁶
 - d. kler – tom broju valja dodati oko 300 svećenstva (klera).
- e) **Vjerske strukture pučanstva 1846. godine:** prema Fényesu, tada ima:⁵⁷⁷
 - a. Rimokatolika (Római kath.) ima 44.125 stanovnika pučkoga porijekla;
 - b. Grkokatolika (Görög kath.) ima 0;
 - c. Protestanata ima 0 (0 Agostai i 0 Helvetiai);
 - d. Grčko-istočnih vjernika (Görög n. ó hitü, Pravoslavnih) ima 28.650;
 - e. Židova (Zsidó) ima 354.⁵⁷⁸
- f) **„Po vërozakonu“ - vjerske strukture pučanstva 1851. godine:**
 - a. Rimokatolika (*Rimokatolikah*) ima 38.457 stanovnika;
 - b. Pravoslavnih (*Pravoslavnih*) ima 27.046 stanovnik;
 - c. Grkokatolika (*Reformatah*) ima 16 stanovnika;
 - d. Židova (*Židah*) ima 485 stanovnika;
 - e. Unijata (*Unitarah*) ima 0 stanovnik;
 - f. Evangelista (Protestanti augsburške konfesije) ima 0 stanovnika;
 - g. Unitaraca (Unitarci, Protestanti helvetske konfesije) ima 4.
 - h. UKUPNO: 66.008 vjernika. Nedostaje još 1.566 stanovnika.
- g) **Jezične/etničke strukture pučanstva 1846. godine:** prema Fényesu, tada ima:⁵⁷⁹
 - a. Slavonaca (Rimokatolika) pučkoga porijekla ima 44.125;
 - b. Srba (Rác, Pravoslavaca) ima 28.650;
 - c. Mađara (Magyar) ima 0;
 - d. Nijemaca (Német) ima 1.065;
 - e. Židova (Zsidó) ima 354.
- h) **„Po narodnosti“ - etničke strukture pučanstva 1851. godine:**
 - a. Hrvata (Hérvatah) ima 3.407 stanovnika;
 - b. Slavonaca (Slavonacah) ima 40.929 stanovnika;
 - c. Srba (Sérbah) ima 17.502 stanovnika;
 - d. Nijemaca (Némacah) ima 1.575 stanovnika;
 - e. Mađara (Magjarah) ima 670 stanovnika;
 - f. Slovenaca (Slovenacah) ima 103 stanovnika;

⁵⁷⁶ Fényes (1847, str. 23 i 39); *Tafeln zur Statistik* 1845-46; *Zagrabiense Calendarium* 1841-48.

⁵⁷⁷ Fényes (1847, str. 36); *Tafeln zur Statistik* 1846; *Zagrabiense Calendarium* 1841-48.

⁵⁷⁸ **Prema konskripciji iz 1827/28. godine**, Požeška županija ima 78.049 stanovnika, od toga 44.364 Rimokatolika, 30.619 Grko-istočnih vjernika (Pravoslavaca), 4 Protestanta i 228 Židova.

⁵⁷⁹ Fényes (1847, str. 28-29); *Tafeln zur Statistik* 1845-46; *Zagrabiense Calendarium* 1841-48.

- g. Židova (Židah) ima 485 stanovnika;
 h. Čeha (Čehah) ima 955 stanovnika;
 i. Slovaka (Slovakah) ima 227 stanovnika;
 j. Talijana (Talijanah) ima 7 stanovnika;
 k. Poljaka (Poljakah) ima 108 stanovnik;
 l. Dalmatinaca (Dalmatincah) ima 26;
 m. Moravaca (Moravacah) ima 8
 n. UKUPNO: 66.002 stanovnika „po narodnosti“;
- i) „Po stališu“ – (ne)bračno stanje stanovništva 1851. godine:
 a. neoženjenih muškaraca ima 17.482, a neudatih žena 15.374;
 b. oženjenih muškaraca ima 14.399, a udatih žena 14.632;
 c. udovaca ima 1.674, a udovica ima 2.441.
 d. UKUPNO: 66.002 stanovnika (od ukupno 67.574 stanovnika te županije).
- j) *Dobne strukture muške populacije, mladića* - „iz muškoga spola, po godinah“:
 a. od 17 godina ima 639 stanovnika „muškog spola“; od 18 godina ima 677 stanovnika „muškog spola“; od 19 godina ima 615 stanovnika „muškog spola“; od 20 godina ima 634 stanovnika „muškog spola“;
 b. od 21 godine ima 511 stanovnika „muškog spola“; od 22 godina ima 411 stanovnika „muškog spola“; od 23 godine ima 1.371 stanovnika „muškog spola“; od 24 godine ima 521 stanovnika „muškog spola“; od 25 godina ima 563 stanovnika „muškog spola“; od 26 godina ima 507 stanovnika „muškog spola“.
 c. UKUPNO ima 6.449 mladića od 17 do 26 godine ili 18,67% muške populacije.
- k) *Broj odsutnih stanovnika 1851. godine*: muškaraca 597, a žena 234.
- l) *Stranaca i doseljenika 1851. godine* ima:
 a. „iz krunovine“ – iz hrvatskih županija: muškaraca 964, a žena 433;
 b. „iz drugih krunovina“ – iz drugih hrv. pokrajina: muškaraca 607, a žena 389;
 c. „iz stranih déržavah“ – 7 muškaraca i 3 žena.
- m) *Naseljenost i gustoća stanovništva 1851. godine*:
 a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.571,49 stanovnika.
 b. Na jednom kilometru² prosječno živi 27,31 stanovnika.
 c. Na jednu kuću prosječno dolazi 8,77 stanovnika.
 d. Na jednu „stanarsku obitelj“ prosječno dolazi 3,99 stanovnika.
 e. Na jednu kuću prosječno dolazi 2,20 „stanarskih obitelji“.
 f. Na jedno naselje prosječno dolazi 256,94 stanovnika.

21.9. Komparacije i kvantitativni podaci

21.9.1. Stanovništvo Slavonije od 1750. do 1851. godine

Tabela br. 397

Stanovništvo Slavonije od 1750. do 1851. godine				
Godina	Virovitička županija	Srijemska županija	Požeška županija	UKUPNO stanovnika
1750.	74.570	49.320	41.040	164.930
1773.	92.852	63.532	54.108	210.492
1782.	106.562	75.593	58.914	241.069
1787.	116.990	82.261	64.417	263.668
1802.	129.641	89.721	65.344	284.706
1815.	139.502	95.861	71.517	306.880
1825.	167.990	111.676	85.267	364.933
1828.	149.915	103.846	78.049	331.810
1831.	158.050	110.109	88.900	357.059
1836.	154.550	106.609	85.400	346.559
1841.	152.900	105.300	78.000	336.200
1846.	150.126	112.111	76.487	338.724
1851.	Osječka županija		67.574	260.030
		192.456		
Manje stanovnika		- 69.781	- 8.913	- 78.694

21.9.2. Slavonija u popisu stanovništva 1851. godine

Tabela br. 398

SLAVONSKI PROVINCIJAL: Slavonija u popisu stanovništva 1851. godine						
ŽUPANIJE	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Grad.	Trgovišta	Sela	Kuća	obitelji	
Osječka	1	21	260	26.035	47.425	192.456
Požeška	1	6	250	7.709	16.954	67.574
UKUPNO	2	27	510	33.744	64.379	260.030

21.9.3. Naseljenost i gustoća stanovništva 1851. godine

Tabela br. 399

Stanovnika Slavonije 1851. godine na jedan km ² , jedno naselje, jednu kuću i obitelj							
ŽUPANIJE	Broj stanovnika na:						Broj Stanovnika
	Jedan km ²	Jedan grad	Jedno trgovište	Jedno selo	Jednu kuću	Jednu obitelj	
Osječka	36,45	192.456	9.165	740	7,39	4,06	192.456
Požeška	27,31	67.574	11.262	270	8,77	3,99	67.574
UKUPNO	33,53	130.015	9.631	510	7,71	4,04	260.030

Analiza:

21.9.4. Bračno stanje stanovništva Slavonije 1851. godine

Tabela br. 400

Bračno stanje stanovništva Slavonije 1851. godine						
ŽUPANIJE	MUŠKARCI			ŽENE		
	neoženjeni	oženjeni	udovci	neudate	udate	udovice
Osječka županija	47.936	40.573	4.868	45.379	41.160	6.542
Požeška županija	17.482	14.399	1.674	15.374	14.632	2.441
UKUPNO	65.418	54.972	6.542	60.753	55.792	8.983

Tabela br. 401

Bračno stanje stanovništva Slavonije 1851. godine – u postocima						
ŽUPANIJE	MUŠKARCI			ŽENE		
	neoženjeni	oženjeni	udovci	neudate	udate	udovice
Osječka županija	24,91%	21,08%	2,53%	23,58%	21,39%	3,40%
Požeška županija	25,87%	21,31%	2,48%	22,75%	21,65%	3,61%
UKUPNO	25,16%	21,14%	2,52%	23,36%	21,46%	3,45%

21.9.5. Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine

Tabela br. 402

Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine u Slavoniji					
ŽUPANIJE	MUŠKARCI		ŽENE		Ukupno stanovnika
	Broj	Postotak	Broj	Postotak	
Osječka županija	97.265	50,54%	95.191	49,46%	192.456
Požeška županija	34.536	51,11%	33.038	48,89%	67.574
UKUPNO	131.801	50,69%	128.229	49,31%	260.030

21.9.6. Stanovništvo Slavonije prema religiji 1851. godine

Tabela br. 403

Vjerske strukture: Stanovništvo Slavonije „po vërozakonu“ 1851. godine							
ŽUPANIJE	Rimo-katolici	Grko-katolici	Pravo-slavni	Unijati	Augsb. konfesije	Helvet. konfesije	Izraeliti Židovi
Osječka županija	126.395	4.259	53.904	516	16	0	1.358
Požeška županija	38.457	16	27.046	0	0	4	485
UKUPNO	164.852	4.275	80.950	516	16	4	1.843

Tabela br. 404

Vjerske strukture: Stanovništvo Slavonije „po vjerozakonu“ 1851. godine - u postocima							
ŽUPANIJE	Rimo- katolici	Grko- katolici	Pravo- slavni	Unijati	Augsb. konfesije	Helvet. konfesije	Izraeliti Židovi
Osječka županija	65,67%	2,21%	28,01%	0,22%	0,008%	0	0,71%
Požeška županija	56,91%	0,02%	40,02%	0	0	0,005%	0,72%
UKUPNO	63,40%	1,64%	31,13%	0,20%	0,006%	0,002%	0,71%

Tabele br. 400-402 pokazuje broj muškaraca i žena, te udio muškog i ženskog stanovništva u postocima. U te dvije slavonske županije ima nešto više muškaraca, ukupno: muškaraca ima 50,69% a žena 49,31%. U hrvatskim županijama je drugačije: osim zagrebačke županije (u kojoj ima 50,36% muškaraca i 49,64% žena) u ostalim županijama (Riječkoj i Varaždinskoj i Križevačkoj) ima više žena.

Tabele br. 403-404 pokazuje broj vjernika sedam vjerskih zajednica. U Slavoniji su najbrojniji Rimokatolici (63,40%), a iza njih slijede Pravoslavci (31,13%), dok pet ostalih konfesija imaju mali broj vjernika. Sasvim su drugačiji statistički podaci o vjernicima i tim konfesijama u Hrvatskoj i hrvatskom županijama: Rimokatolika ima 96,99%, a Pravoslavnih ima 0,94%, dok i tu pet ostalih konfesija imaju veoma mali broj vjernika.

21.10. Etničke i vjerske strukture Hrvatske i Slavonije 1851. godine

21.10.1. Etničke strukture Hrvatske i Slavonije 1851. godine

Tabela br. 405

Etničke strukture: stanovništvo Hrvatske i Slavonije „po narodnosti“ 1851. godine							
Narodnosti 1851. godine	Hrvatske županije				Slavonske županije		UKUPNO Hrvatska i Slavonija
	Zagre- bačka	Riječka	Varaž- dinska	Križe- vačka	Osječka	Požeška	
Hrvata	222.701	85.191	199.450	80.343	312	3.407	591.404
Slavonaca	177	1	16	0	157.821	40.929	198.944
Srba	89	0	2	0	1.798	17.502	19.391
Nijemaca	820	61	518	54	13.158	1.575	16.186
Mađara	479	100	675	566	8.119	670	10.609
Slovenaca	1.746	1.759	1.039	49	37	103	4.744
Židova	644	100	944	310	1.358	485	3.841
Čeha	304	66	67	33	1.233	955	2.658
Cigana	120	0	102	20	1.214	0	1.456
Slovaka	16	0	3	0	924	227	1.170
Talijani	135	726	19	3	36	7	926
Rusina	0	8	0	0	401	0	409
Poljaka	37	9	5	0	36	108	195
Dalmatinaca	26	103	1	2	0	26	158
Moravljana	77	6	3	2	0	8	96
Francuza	33	0	21	0	0	0	54
Engleza	1	11	1	0	0	0	13
Nizozemaca	0	14	0	0	0	0	14
Švicaraca	0	7	0	0	0	0	7
Španjolaca	0	6	0	0	0	0	6
Rumunja	0	4	0	0	1	0	5
UKUPNO	227.405	88.172	202.865	81.382	186.448	66.002	852.274
U popisu 1851. god.	234.540	86.816	204.624	82.446	192.456	67.574	868.456
Više + manje –	manje 7.135	više 1.356	manje 1.759	manje 1.064	manje 6.008	manje 1.572	manje 16.182

21.10.2. Vjerske strukture Hrvatske i Slavonije 1851. godine

Tabela br. 406

Stanovništvo Kraljevine Hrvatske i Slavonije „po vërozakonu“ 1851. godine							
ŽUPANIJE	Rimo-katolici	Grko-katolici	Pravoslavni	Unijati	Augsb. konfesije	Helvet. konfesije	Izraeliti Židovi
Zagrebačka	225.777	23	768	143	11	2	644
Riječka	86.034	25	2.011	0	2	0	100
Varaždinska	201.843	33	42	2	2	0	944
Križevačka	77.768	3	2.910	42	349	0	310
Osječka	126.395	4.259	53.904	516	16	0	1.358
Požeška	38.457	16	27.046	0	0	4	485
UKUPNO	756.274	4.359	83.860	703	380	6	3.841

Tabela br. 407

Stanovništvo Hrvatske i Slavonije „po vërozakonu“ 1851. godine - u postocima							
ŽUPANIJE	Rimo-katolici	Grko-katolici	Pravoslavni	Unijati	Augsb. konfesije	Helvet. konfesije	Izraeliti Židovi
Zagrebačka	96,26%	0,09%	0,33%	0,06%	0,005%	0,001%	0,27%
Riječka	97,58%	0,03%	2,28%	0,00%	0,002%	0	0,11%
Varaždinska	98,64%	0,02%	0,02%	0,01%	0,001%	0	0,46%
Križevačka	94,33%	0,004%	3,53%	0,05%	0,42%	0	0,38%
Osječka	65,67%	2,21%	28,01%	0,22%	0,008%	0	0,71%
Požeška	56,91%	0,02%	40,02%	0	0	0,005%	0,72%
UKUPNO	89,03%	0,51%	9,87%	0,08%	0,04%	0,0007%	0,45%

Prvo, taj popis Civilne Hrvatske i Slavonije ukupno ima 868.456 civilnog stanovništva, a „po vërozakonu“ ukupno navodi 849.423 vjernika. Nedostaje dakle 19.033 stanovnika, za koje nije sigurno je li riječ o onima koji se nisu opredijelili ni za jednu od tih konfesija.

Drugo, prema tom popisu, „po narodnosti“ ukupno ima 852.274 stanovnika. A u popisu ima ukupno 868.456 stanovnika. Nedostaje dakle 16.182 stanovnika „po narodnosti“.

Treće, kao i ranije i kasnije, tada se *narodnost* identificira s pokrajinama (u kojima pučanstvo žive) ili s državama iz kojih se ljudi doseljavaju na hrvatski teritorij.

Ali je i sada problem s Pravoslavcima i Srbima. Vidimo da u Provincijalu ima 83.860 Pravoslavaca, a popis navodi samo 19.391 Srba. Očito je da se većina tih Pravoslavaca etnički („po narodnosti“) identificiraju prema pokrajinama (Hrvatskoj i Slavoniji) u kojima dulje vrijeme ili od „starine“ žive, pa su po tome ili *Hrvati* ili *Slavonci*, dok su samo oni koji su se nedavno doselili iz Srbije „po narodnosti“ Srbi i „po vërozakonu“ Pravoslavni vjernici.

21.10.3. Ukupno Kraljevina Hrvatska i Slavonija 1851. godine:

Tabela br. 408

UKUPNO PROVINCIJAL: Kraljevina Hrvatska i Slavonija 1851. godine						
ŽUPANIJE	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Zagrebačka	2	4	995	22.363	55.263	234.540
Riječka	2	4	426	13.688	20.399	86.816
Varaždinska	1	10	726	24.282	46.266	204.624
Križevačka	2	2	310	9.260	22.325	82.446
Osječka	1	21	260	26.035	47.425	192.456
Požeška	1	6	250	7.709	16.954	67.574
UKUPNO	9	47	2.967	103.337	208.632	868.456

Nakon društvenih i teritorijalnih i upravnih promjena 1848/50. godine, nastaje problem točnog određenja broja stanovništva na području Hrvatske i Slavonije. Budući da je sada, s tim promjenama, smanjen i preuređen teritorij hrvatskih i napose slavonskih županija, teško je, u odnosu na ranija razdoblja, ustanoviti i pratiti prirodni prirast stanovništva na tom području. No, konačni sud o svemu tome donijet ću nakon što upoznamo, u slijedećim poglavljima i tabelama, arhivske izvore o popisima stanovništva 1849-1851. godine u Hrvatskoj i Slavoniji.

Ponavljam i ovdje spomenute primjedbe o prirodnom prirastu ili padu/gubitku broja stanovništva. Kako je više puta rečeno, na prirast ili gubitak/pad broja stanovništva utječu: česte epidemije i razne bolesti, koje u čitavom razdoblju koje obuhvaća ova knjiga haraju u svim hrvatskim pokrajinama, te slaba kultura stanovanja (gradnja kuća prikladnih za stanovanje) i prehrane (zbog slabe poljoprivredne produktivnosti i lošeg načina kuhanja) i liječničke zaštite ljude, te prirodne nepogode (suše i poplave), ali i slabe produktivnosti stočarstva. S tim nedaćama, stanovništvo na hrvatskom i slavonskom prostoru nosit će se i borit će se sve do kraja 19. stoljeća, ali i kasnije i do Drugog svjetskog rata, a na nekim mjestima i do sredine 20. stoljeća. Za tu analizu, za analizu tog stanja, koje se veoma sporo mijenja, imamo dovoljno dokumenata. Kada raspravljamo o rastu i razvoju stanovništva na hrvatskom prostoru, to stanje valja stalno imati na umu. Ništa se sporo, veoma sporo nije tako mijenjalo kao kultura stanovanja i prehrane i obrazovanja. Napose je (ne)kultura stanovanja poticala širenje bolesti među populacijom. Mnogi izvori u ovom razdoblju, koje obrađuje ova knjiga, ukazuju na veliku smrtnost djece (već u prvoj godini ta je smrtnost djece i do 30%, od 2 do 7 godine i do 50%, a do 16 godine života ta je smrtnost djece i preko 60%), ali i na veliku smrtnost odraslih, napose mladih žena između 20-te i 30-te godine života, u razdoblju kada mlade žene najviše rađaju i često u porođaju umiru.

21.11. Hrvatsko-slavonska Vojna krajina 1851. godine

Kroat.-slavon. Landes-Militär-Commando

21.11.1. Upravne i teritorijalne promjene 1848/51. godine

Tabela br. 409

Površine Hrvatsko-slavonske Vojne krajine 1848/51. godine						
VOJNA KRAJINA Regiments-Bezirk		Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Više/manje km ²	
HRVATSKA		276,00	288,55	15.882,82	+	23,07
1.	Lički Regiment	46,00	48,09	2.647,14	+	34,54
2.	Otočki Regiment	49,00	51,23	2.819,78	+	34,58
3.	Ogulinski Regiment	44,00	46,00	2.532,04		0
4.	Slunjski Regiment	25,00	26,14	1.438,66	-	28,74
5.	I. Banski Regiment	24,00	25,09	1.381,11	-	11,49
6.	II. Banski Regiment	24,00	25,09	1.381,11	+	23,01
7.	Đurđevački Regiment	36,00	37,64	2.071,67	-	11,53
8.	Križevački Regiment	28,00	29,27	1.611,30	-	17,30
SLAVONIJA		63,00	65,87	3.625,43	-	3.142,07
9.	Gradiški Regiment	29,00	30,32	1.668,85	-	5,75
10.	Brodski Regiment	34,00	35,55	1.956,58	-	23,02
	Petrovaradinski Regiment	Više nije u okviru slavonske Vojne krajine				0
	Tschaikisten Bataillon (Tschaikisten Distrikt)	Više nije u okviru slavonske Vojne krajine				0
U K U P N O		339,00	354,42	19.508,24	-	3.119,0

Kako vidimo, velike su upravne i teritorijalne promjene nastale 1848/51. godine i na području Vojne krajine. Na području Vojne Hrvatske nisu nastale promjene. I dalje je unutar Vojne Hrvatske ostalo osam (8) Regimenata. Sada su u službenim dokumentima uveli cijele brojeve austrijskih milja², iako su do sada bile preciznije oznake tih milja² i kilometara², a time i tog područja. Vojna Hrvatska je ranije ukupno imala 275,6 austrijskih milja² ili 15.859,8 kilometara². A sada ukupno ima 276,0 austrijskim milja² ili 15.882,82 kilometra².

No, velike su upravne i teritorijalne i demografske promjene nastala na području Vojne Slavonije. Sada Vojna Slavonija ima samo dva Regimenta: Gradiški i Brodski. Petrovaradinski Regiment (Peterwardeiner Regiments-Bezirk) i njegova tri vojna komuniteta (Petrovaradinski, Karlovački i Zemunski) i Tschaikisten Bataillon (Tschaikisten Distrikt) sada se nalaze unutar Srbsko-Banatske Vojne krajine (*Serbisch-banatisches Landes-Militär-Commando*).

HRVATSKA VOJNA KRAJINA

21.12. Hrvatska Vojna krajina 1851. godine

Vojna Hrvatska (Militärgrenze, hrvatska Vojna krajina), prema popisu stanovništva iz 1851. godine, ukupno ima 276,00 austrijskih milja² ili 288,55 geografskih milja² ili 15.882,82 kilometara², 6 gradova ili 6 vojnih komuniteta (Senj, Karlobag, Petrinja, Kostajnica, Bjelovar i Ivanić), 12 trgovišta, 1.256 sela, ukupno 1.274 naselja, 48.502 kuća, 49.101 porodicu i **492.493 stanovnika** (230.704 muškarca i 261.789 žena).

Kako smo vidjeli, Vojna Hrvatska je 1846. godine ukupno imala 546.970 stanovnika (283.106 muškaraca i 263.864 žena). Sada je dakle manje 54.477 stanovnika.

Vidimo da je 1846. godine u Vojnoj Hrvatskoj bilo 19.242 muškarca više nego žena, dok je sada, 1851. godine, 31.085 žena više nego muškaraca.

Prema tim podacima, za revolucije 1848/49. godine, u ratnim pohodima na raznim ratištima, iz Vojne Hrvatske poginulo i nestalo je oko 50.000 vojnika/muškaraca.

- a) **Stanovništvo vojnih komuniteta i sela:**
 - a. ukupno svi vojni komuniteti imaju 11.546 stanovnika,
 - b. a na selu živi 480.947 stanovnika
- b) **Broj i postotak stanovništva vojnih komuniteta i sela:**
 - a. u vojnim komunitetima žive 11.546 ili 2,34% stanovnika;
 - b. na selu živi 480.947 ili 97,66% stanovnika.
- c) **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:**
 - a. muškaraca ukupno ima 230.704 ili 46,84%, a
 - b. žena ukupno ima 261.789 ili 53,16%.
- d) **Gustoća naseljenosti stanovništva:**
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.784,39 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 31,01 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 10,15 stanovnika;
 - d. na jednu obitelj prosječno dolazio 10,03 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 387 stanovnika.

Od toga u Generalatima i Regimentima:

Karlovački Generalat (Karlsstädter Generalat) 1851. godine ukupno ima 164,00 austrijske milje² ili 171,46 geografskih milja² ili 9.437,62 kilometara², te 2 grada ili 2 vojna komuniteta (Senj i Karlobag), 4 trgovišta, 615 sela, ukupno 621 naselja, 24.370 kuća, 24.133 porodice i **253.173 stanovnika** (120.927 muškaraca i 132.246 žena).

Kako vidimo, 1846. godine Karlovački Generalat je imao 277.277 stanovnika (144.677 muškaraca i 132.600 žena). Sada ima manje 24.104 stanovnika, uglavnom muškaraca.

- a) **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:**
 - a. Muškaraca ima 120.927 ili 47,76%,
 - b. a žena ima 132.246 ili 52,24%.
- b) **Odnos grada/komuniteta i sela:**
 - a. građanstva (stanovnika vojnih komuniteta Karlobaga i Senja) ima 3.691 ili 1,46%,
 - b. a stanovnika na selu 249.482 ili 98,42%.
 - c. U tom je dakle Generalatu velikim dijelom seosko stanovništvo.
- c) **Gustoća naseljenosti stanovništva:**
 - a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.543,74 stanovnika.
 - b. Na jednom kilometru² dolazi 26,83 stanovnika.
 - c. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,39 stanovnika.
 - d. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,49 stanovnika.
 - e. Na jedno naselje dolazi 408 stanovnika.

Od toga u Regimentima:⁵⁸⁰

Lički Regiment (Liccaner Regiments-Bezirk) 1851. godine ima 46,00 austrijskih milja² ili 2.647,14 kilometara², 1 grad ili 1 vojni komunitet, 1 trgovište, 103 sela, 7.110 kuća, 7.038 porodica i **69.775 stanovnika** (35.012 ili 50,18% muškaraca i 34.763 ili 49,82% žena).

- a) **Vojni komunitet Karlobag** (Karlopager Comunität) ima 190 kuća, 156 porodice i 714 stanovnika (349 ili 48,88% muškarca i 365 ili 51,12% žena).
 - a. **Ukupno s vojnim komunitetom Karlobag, Lički Regiment 1851. godine ima 70.489 stanovnika** (35.361 muškarac i 35.128 žena), te 7.300 kuća i 7.387 porodica.
- b) **Odnos grada/komuniteta i sela:**
 - a. građanstva (stanovnika vojnog komuniteta Karlobag) ima 714 ili 1,01%,
 - b. a stanovnika sela 69.775 ili 98,99%.
- c) **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:**
 - a. U Ličkom Regimentu ukupno ima:
 - b. 35.361 ili 50,17% muškaraca i 35.128 ili 49,83% žena.
- d) **Gustoća naseljenosti stanovništva:**
 - a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.532,37 stanovnika.
 - b. Na jednom kilometru² živi 26,63 stanovnika.
 - c. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,66 stanovnika.
 - d. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,54 stanovnika.
 - e. Na jedno naselje prosječno dolazi 671 stanovnik.

Otočki Regiment (Ottochaner Regiments-Bezirk) 1851. godine ima 49,00 austrijskih milja² ili 2.819,78 kilometara², te 1 grad ili 1 vojni komunitet, 1 trgovište, 83 sela, 5.407 kuća i 5.379 porodica i 61.063 stanovnika (28.892 ili 47,32% muškarca i 32.171 ili 52,68% žena).

- a) **Vojni komunitet Senj** (Zengger Comunität) ima 523 kuće, 646 porodica i 2.977 stanovnika (1.477 ili 49,61% muškarca i 1.500 ili 50,39% žena).
 - a. **Ukupno s vojnim komunitetom Senj, Otočki Regiment 1851. godine ima 64.040 stanovnika** (30.369 muškaraca i 33.671 žena), te 5.930 kuća i 6.025 porodica.
- b) **Odnos grada/komuniteta i sela:**
 - a. građanstva (stanovnika vojnog komuniteta Senj) ima 2.977 ili 4,65%,
 - b. a stanovnika sela 61.063 ili 95,35%.
- c) **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:**
 - a. U tom Regimentu ukupno ima
 - b. 30.369 ili 47,42% muškaraca i 33.671 ili 52,58% žena.
- d) **Gustoća naseljenosti stanovništva:**
 - a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.306,94 stanovnika.
 - b. Na jednom kilometru² prosječno živi 22,71 stanovnik.
 - c. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,80 stanovnika.
 - d. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,63 stanovnika.
 - e. Na jedno naselje dolazi 753 stanovnika.

Ogulinski Regiment (Oguliner Regiments-Bezirk) 1851. godine ima 44,0 austrijskih milja² ili 2.532,04 kilometara², 1 trgovište, 110 sela, 6.062 kuće, 5.918 porodica i **64.963 stanovnika** (31.046 muškaraca i 33.917 žena).

- e) **Odnos grada/komuniteta i sela:**
 - a. građanstva (taj Regiment nema vojnog komuniteta) ima 0 ili 0%,
 - b. a stanovnika sela 64.963 ili 100%.
- f) **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:**
 - a. U Ogulinskom Regimentu ukupno ima
 - b. 31.046 ili 47,79% muškaraca i 33.917 ili 52,21% žena

⁵⁸⁰ *Tafeln zur Statistik* 1841-1846; Fényes (1842-43, sv. I-II i 1847); Hain (1852-53, sve I-II); Schmidl (1839-1843, sv. I-III); Becher (1841. i 1846.); Springer (1840-1841, sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841.-1866); *Schematismus Cleri Dioecensis Zagradiensis 1841-1848*; *popisi stanovništva* Zagrebačke županija 1837. i 1843. godine; popis stanovništva/anketa u Habsburškoj monarhiji 1846. godine.

g) *Gustoća naseljenosti stanovništva:*

- a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.476,43 stanovnika.
- b. Na jednom kilometru² prosječno živi 25,66 stanovnika.
- c. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,72 stanovnika.
- d. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,98 stanovnika.
- e. Na jedno naselje dolazi 585 stanovnika.

Slunjski Regiment (Sluiner Regiments-Bezirk) 1851. godine ima 25,0 austrijskih milja² ili 1.438,66 kilometra², 1 trgovište, 319 sela, 5.078 kuća, 4.996 porodice i **53.681 stanovnika** (24.151 muškarca i 29.530 žene).

a) *Odnos grada/komuniteta i sela:*

- a. građanstva (taj Regiment nema gradova ni vojnog komuniteta) ima 0 ili 0%,
- b. a stanovnika sela 53.681 ili 100%.

b) *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:*

- a. U Slunjskom Regimentu ukupno ima:
- b. muškaraca 24.151 ili 44,99%, a žena 29.530 ili 55,01%.

c) *Gustoća naseljenosti stanovništva:*

- a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.147,24 stanovnika.
- b. Na jednom kilometru² prosječno živi 37,31 stanovnik.
- c. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,57 stanovnika.
- d. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,74 stanovnika.
- e. Na jedno naselje dolazi 168 stanovnika.

Banski Generalat (Banal Generalat) prema konskripciji iz 1851. godine ukupno ima 47,8 austrijskih milja² ili 50,0 geografskih milja² ili 2.750,7 kilometara², te 2 grada ili 2 vojna komuniteta (Petrinja i Kostajnica), 5 trgovišta, 275 sela, 12.305 kuća, 12.599 porodica i **ukupno 125.968 stanovnika** (64.916 muškaraca i 61.052 žene).

a) *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:*

- a. Muškaraca ima 64.916 ili 51,53%, a žena ima 61.052 ili 48,47%.

b) *Odnos grada/komuniteta i sela:*

- a. građanstva (stanovnika vojnih komuniteta Petrinje i Kostajnice) ima 5.562 ili 4,42%
- b. a stanovnika na selu 120.406 ili 95,58%.
- c. I u tom Generalatu veliki postotak stanovništva živi na selu.

c) *Gustoća naseljenosti stanovništva:*

- a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.635,31 stanovnik.
- b. Na jednom kilometru² dolazi 45,79 stanovnika.
- c. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,24 stanovnika.
- d. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,99 stanovnika.
- e. Na jedno naselje dolazi 447 stanovnika.

Od toga u Regimentima:⁵⁸¹

Prvi Banski Regiment (Erstes Banal Regiments-Bezirk) 1851. godine ima 24,0 austrijskih milja² ili 1.381,11 kilometra², 1 trgovište, 129 sela, 5.850 kuće, 5.841 porodica i **56.875 stanovnika** (26.674 muškaraca i 30.201 žena).

a) *Odnos grada/komuniteta i sela:*

- a. građanstva (taj Regiment nema vojnog komuniteta) ima 0 ili 0%,
- b. a stanovnika sela 56.875 ili 100%.

b) *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:*

- a. U tom Regimentu ukupno ima:
- b. muškaraca 26.674 ili 46,90%, a žena i 30.201 ili 53,10%.

⁵⁸¹ **Tafeln zur Statistik** (1836-1841); **Fényes** (1842-43, sv. I-II); **Fras** (1835. i 1850); **Dóczy** (1830. sv. VIII i IX). *Zagrabiense Calendarium* 1835-42. Broj stanovnika Vojnih komuniteta pridružuje se ukupnom broju Regimenta.

c) *Gustoća naseljenosti stanovništva:*

- a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.369,79 stanovnika.
- b. Na jednom kilometru² prosječno živi 41,18 stanovnika.
- c. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,72 stanovnika.
- d. Na jednu porodicu dolazi 9,74 stanovnika.
- e. Na jedno naselje dolazi 438 stanovnika.

Drugi Banski Regiment (Zweites Banal Regiments-Bezirk) 1851. godine ima 24,0 austrijskih milja² ili 1.381,11 kilometar², 2 grada ili 2 vojna komuniteta, 4 trgovišta, 146 sela, 5.129 kuća, 5.659 porodica i 50.437 stanovnika (22.351 muškarca i 28.086 žena).

- a) *Vojni komunitet Petrinja* (Petriniaer Communität) ima 690 kuća, 842 porodica i 3.338 stanovnika (1.619 ili 48,50% muškaraca i 1.719 ili 51,50% žene).
- b) *Vojni komunitet Kostajnica* (Kostainicaer Communität) ima 456 kuća, 510 porodica i 2.063 stanovnika (956 ili 46,34% muškaraca i 1.107 ili 53,66% žena).
- c) **UKUPNO s vojnim komunitetima Petrinja i Kostajnica**, taj Regiment 1851. godine ima **55.838 stanovnika** (24.926 muškaraca i 30.912 žene), te 6.275 kuća i 7.011 porodica.
- d) *Odnos grada/komuniteta i sela:*
 - a. građanstva (stanovnika vojnih komuniteta Petrinja i Kostajnica) ima 5.401 ili 9,67%,
 - b. a stanovnika na području sela ima 50.437 ili 90,33%.
- e) *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:*
 - a. u tom Regimentu ukupno ima 24.926 ili 44,64% muškaraca
 - b. i 30.912 ili 55,36% žena.
- f) *Gustoća naseljenosti stanovništva:*
 - a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.326,58 stanovnika.
 - b. Na jednom kilometru² prosječno živi 40,43 stanovnika.
 - c. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,89 stanovnika.
 - d. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,87 stanovnika.
 - e. Na jedno naselje dolazi 367 stanovnika.

Varaždinski Generalat (Warasdiner Generalat) 1851. godine ukupno ima 64,5 austrijskih milja² ili 67,4 geografske milje² ili 3.711,7 kilometara², 2 grada ili 2 Vojna komuniteta (Bjelovar i Ivanić), 3 trgovišta, 366 sela, 11.914 kuću, 12.127 porodica i **126.607 stanovnika** (58.177 muškaraca i 68.430 žena).

- a) *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:*
 - a. Muškaraca ima 58.177 ili 45,95%, a žena ima 68.430 ili 54,05%.
- b) *Odnos grada/komuniteta i sela:*
 - a. građanstva (stanovnika vojnih komuniteta Bjelovar i Ivanić) ima 2.446 ili 1,93%,
 - b. a stanovnika na selu 124.161 ili 98,07%.
 - c. I u tom Generalatu veliki postotak stanovništva živi na selu.
- c) *Gustoća naseljenosti stanovništva:*
 - a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.962,90 stanovnik.
 - b. Na jednom kilometru² dolazi 34,11 stanovnika.
 - c. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,63 stanovnika.
 - d. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,44 stanovnika.
 - e. Na jedno naselje prosječno dolazi 341 stanovnika.

Od toga u Regimentima:⁵⁸²

Križevački Regiment (Kreutz Regiments-Bezirk) 1851. godine ima 28,0 austrijskih milja² ili 1.611,30 kilometara², 1 grad ili 1 vojni komunitet, 2 trgovišta, 190 sela, 4.690 kuća, 4.686 porodica i 54.562 stanovnika (24.909 ili 45,65% muškarca i 29.653 ili 54,35% žena).

- a) *Vojni komunitet Ivanić* (Ivanischer Communität) ima 131 kuću, 165 porodica i 615 stanovnika (321 ili 52,20% muškaraca i 294 ili 47,80% žena).

⁵⁸² **Tafeln zur Statistik** (1836-1841); **Fényes** (1842-43, sv. I-II); **Fras** (1835. i 1850); **Dóczy** (1830. sv. VIII i IX). *Zagrabiense Calendarium* 1835-42. Broj stanovnika Vojnih komuniteta pridružuje se ukupnom broju Regimenta.

- b) **UKUPNO s vojnim komunitetom** Ivanić, **Križevački Regiment ima 55.177 stanovnika** (25.230 muškarca i 29.947 žena), te 4.821 kuću i 4.851 porodicu.
- c) **Odnos grada/komuniteta i sela:** građanstva (stanovnika vojnog komuniteta Ivanić) ima 615 ili 1,11%, a stanovnika sela 54.562 ili 98,89%.
- d) **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:**
 - a. Križevački Regiment ukupno ima
 - b. 25.230 ili 45,73% muškarca i 29.947 ili 54,27% žena.
- e) **Gustoća naseljenosti stanovništva:**
 - a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.970,61 stanovnika.
 - b. Na jednom kilometru² prosječno živi 34,24 stanovnika.
 - c. Na jednu kuću prosječno dolazi 11,76 stanovnika.
 - d. Na jednu porodicu prosječno dolazi 11,77 stanovnika.
 - e. Na jedno naselje dolazi 286 stanovnika.

Đurđevački Regiment (St. Georger Regiments-Bezirk) 1851. godine ima 36,0 austrijskih milja² ili 2.071,67 kilometara², 1 grad ili 1 vojni komunitet, 1 trgovište, 176 sela, ukupno 178 naselja, 6.868 kuća, 6.858 porodica i 69.591 stanovnika (32.023 ili 46,02% muškaraca i 37.568 ili 53,98% žena).

- a) **Vojni komunitet Bjelovar** (Bellovarer Communität) ima 318 kuća, 407 porodica i 1.839 stanovnika (924 ili 50,24% muškaraca i 915 ili 49,76% žena).
- b) **UKUPNO s vojnim komunitetom** Bjelovar, 1851 godine **Đurđevački Regiment ima 71.430 stanovnika** (32.947 muškaraca i 38.483 žena), te 7.186 kuća i 7.265 porodica.
- c) **Odnos grada/komuniteta i sela:**
 - a. građanstva (stanovnika vojnog komuniteta Bjelovar) ima 1.839 ili 2,57%,
 - b. a stanovnika sela 69.591 ili 97,43%.
- d) **Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:**
 - a. Đurđevački Regiment ukupno ima
 - b. 32.947 ili 46,12% muškaraca i 38.483 ili 53,88% žena.
- e) **Gustoća naseljenosti stanovništva:**
 - a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.984,17 stanovnika.
 - b. Na jednom kilometru² prosječno živi 34,48 stanovnika.
 - c. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,94 stanovnika.
 - d. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,83 stanovnika.
 - e. Na jedno naselje dolazi 401 stanovnik.

21.13. Komparacije i kvantitativni podaci

21.13.1. Hrvatska Vojna krajina 1851. godine: broj naselja, kuća i porodica

Tabela br. 410

Hrvatska Vojna krajina prema popisu stanovništva 1851. godine							
Generalati i Regimenti	Grad	Vojni komunit.	Broj trgovišta	Broj sela	Broj kuća	Broj porodica	Broj stanovništva
Karlovački Generalat:	2	2	4	615	24.370	24.133	253.173
1. Lički Regiment				103	7.110	7.038	69.775
<i>Vojni komunitet</i>	1	1		0	190	156	714
2. Otočki Regiment			1	83	5.407	5.379	61.063
<i>Vojni komunitet</i>	1	1		0	523	646	2.977
3. Ogulinski Regiment			1	110	6.062	5.918	64.963
4. Slunjski Regiment			1	319	5.078	4.996	53.681
Banski Generalat:	2	2	5	275	12.125	12.852	112.713
5. I: Banski Regiment			1	129	5.850	5.841	56.875
6. II: Banski Regiment			4	146	5.129	5.659	50.437
<i>Vojni komunitet</i>	1	1		0	690	842	3.338
<i>Vojni komunitet</i>	1	1		0	456	510	2.063
Varaždinski Generalat:	2	2	3	366	12.007	12.116	126.607
7. Križevački Regiment			2	190	4.690	4.686	54.562
<i>Vojni komunitet</i>	1	1		0	131	165	615
8. Đurđevački Regiment			1	176	6.868	6.858	69.591
<i>Vojni komunitet</i>	1	1		0	318	407	1.839
UKUPNO	6	6	11	1.256	48.502	49.101	492.493

Broj porodica skoro posve odgovara broju kuća. To znači da u kućama žive po jedna i rijetko po dvije velike porodice. Ali zato, posve sigurno, u tim kućama i tim porodicama ima više obitelji. Prosječni broj obitelji (u većim porodicama) znamo ako u dokumentima imamo broj oženjenih muškaraca u pojedinim kućama i u naselju uopće. Većih porodica (u kojima ima jedan ili dvije ili više obitelji) ima nešto više u Vojnoj krajini, nego u Provincijalu. I u Provincijalu ima tih širih porodica, i dugo će se zadržati, ali ne toliko koliko se pretpostavljalo. Za velike porodice bilo je potrebno za prehranu velikog broja ukućana imati velike zemljišne posjede i uspješnu poljoprivredu i ujedno veliki broj stoke.

21.13.2. Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine

Tabela br. 411

Vojna krajina 1851. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
Hrvatska Vojna krajina Generalati i Regimenti		M U Š K A R C I		Ž E N E		Ukupno stanovnika
		Broj	Postotak	Broj	Postotak	
Karlovački Generalat:		120.927	47,76	132.246	52,24	253.173
1	Lički Regiment	35.012	50,18	34.763	49,82	69.775
	<i>Vojni komunitet</i>	349	48,88	365	51,12	714
2	Otočki Regiment	28.892	47,32	32.171	52,68	61.063
	<i>Vojni komunitet</i>	1.477	49,61	1.500	50,39	2.977
3	Ogulinjski Regiment	31.046	47,79	33.917	52,21	64.963
4	Slunjski Regiment	24.151	44,99	29.530	55,01	53.681
Banski Generalat:		51.600	45,78	61.113	54,22	112.713
5	I: Banski Regiment	26.674	46,90	30.201	53,10	56.875
6	II: Banski Regiment	22.351	44,31	28.086	55,69	50.437
	<i>Vojni komuniteti</i>	1.619	48,50	1.719	51,50	3.338
	<i>Vojni komunitet</i>	956	46,34	1.107	53,66	2.063
Varaždinski Generalat:		58.177	45,95	68.430	54,05	126.607
7	Križevački Regiment	24.909	45,65	29.653	54,35	54.562
	<i>Vojni komunitet</i>	321	52,20	294	47,80	615
8	Đurđevački Regiment	32.023	46,02	37.568	53,98	69.591
	<i>Vojni komunitet</i>	924	50,24	915	49,76	1.839
UKUPNO		230.704	46,84	261.789	53,16	492.493

Analiza broja i postotka muškaraca i žena u hrvatskoj Vojnoj krajini, kako vidimo u toj tabeli, pokazuje da je 1851. godine, osim u Ličkom Regimentu i u dva vojna komuniteta, u svim drugim Regimentima broj žena znatno veći od broja muškaraca. A vidjeli smo da je godinama, sve do revolucije 1848/49. godine, u Vojnoj Hrvatskoj bio veći postotak muškaraca.

21.13.3. Poginuli i nestali vojnici/krajišnici 1848/49. godine

Sada se radi o velikom broju muškaraca (točnije vojnika/krajišnika) iz hrvatske Vojne krajine koji su poginuli ili nestali na ratištima u Italiji i u Mađarskoj 1848/49. godine. Taj je broj poginulih i nestalih vojnika/krajišnika znatan, veći nego smo do sada pretpostavljali i znali.

Izračunajmo to. Godine 1836. u hrvatskoj Vojnoj krajini ukupno ima 244.824 muškarca i 232.946 žena: muškaraca dakle ima 11.878 više nego žena. Godine 1841. u hrvatskoj Vojnoj krajini ukupno ima 260.448 muškaraca i 243.939 žena: muškaraca ima 16.509 više nego žena. Godine 1846. u hrvatskoj Vojnoj krajini ima 283.106 muškaraca i 263.864 žena: muškaraca sada ima 19.242 više nego žena. Godine 1847. u hrvatskoj Vojnoj krajini ima 286.374 muškarca i 266.317 žena: 1847. godine ima 20.057 muškaraca više nego žena.

Kako vidimo, prema tim demografskim statističkim podacima, to je stalna pojava u hrvatskoj Vojnoj krajini i u ranijim godinama, već od kraja 18. stoljeća dalje.

Međutim, za revolucije 1848/49. godine to se bitno mijenja. Upoznajmo tu pojavu.

Prema popisu stanovništva 1851. godine, u hrvatskoj Vojnoj krajini ima 31.085 žena više nego muškaraca. Kako smo upoznali, od 1836. do 1846. godine povećavao se broj muškaraca u odnosu na broj žena, tako da je 1846. godine u hrvatskoj Vojnoj krajini bilo 19.242 muškarca više nego žena. Možemo računati da bi do 1848/49. godine, uz taj rast, na tom području Vojne krajine bilo preko 21.000 muškaraca više nego žena, jer već 1847. godine ima 20.057 muškaraca više. A prema popisu stanovništva 1851.

godine, na tom je području Vojne krajine 31.085 žena više nego muškaraca, odnosno te je godine toliko muškaraca manje: poginuli su i nestali.

Prema tim podacima, za revolucije 1848/49. godine, na ratištima u Italiji i Mađarskoj, iz hrvatske Vojne krajine poginulo je i nestalo preko 51.000 vojnika/krajišnika (20.057+31.085).

To su znatni demografski gubici. To nije dovoljno istraženo. Više o tome kasnije.

21.13.4. Hrvatska Vojna krajina 1847. godine: prirast/pad broja stanovništva

Tabela br. 412

Vojna krajina 1847. godine: broj rođenih i umrlih i prirast/pad broja stanovništva							
Generalati i Regimenti		Ukupno stanovnika	Rođene djece		Umrle osobe svih dobi		Prirast stanovn.
			Muške	Ženske	Muške	Ženske	
Karlovački Generalat:		282.787	5.771	5.402	4.627	4.553	+ 1.993
1.	Lički Regiment	75.204	1.431	1.344	898	946	+ 931
	<i>Vojni komunitet</i>	690	20	25	19	20	+ 6
2.	Otočki Regiment	68.114	1.436	1.345	983	1.055	+ 743
	<i>Vojni komunitet</i>	2.912	61	73	65	61	+ 8
3.	Ogulinški Regim.	73.445	1.405	1.288	1.261	1.087	+ 345
4.	Slunjski Regim.	62.422	1.418	1.327	1.401	1.384	- 40
Banski Generalat:		126.715	2.544	2.469	2.675	2.707	- 369
5.	I: Banski Regiment	63.966	1.296	1.249	1.211	1.229	+ 105
6.	II: Banski Regim.	57.220	1.141	1.125	1.326	1.360	- 420
	<i>Vojni komunitet</i>	3.381	63	52	80	69	- 34
	<i>Vojni komunitet</i>	2.148	44	43	58	49	- 20
Varaždinski General.		143.189	3.516	3.367	3.557	3.405	- 79
7.	Križevački Regim	63.485	1.564	1.436	1.763	1.684	- 447
	<i>Vojni komunitet</i>	631	13	3	17	13	- 14
8.	Đurđevački Regiment	77.233	1.910	1.903	1.753	1.680	+ 380
	<i>Vojni komunitet</i>	1.840	29	25	24	28	+ 2
UKUPNO		552.691	11.831	11.238	10.859	10.665	+ 1.545

Statistički podaci o broju rođenih i umrlih osoba u hrvatskoj Vojnoj krajini za 1847. godinu iznenađuju. Prema izvorima, u Karlovačkom Generalatu ukupno je pozitivan predznak: te se godine više djece rodilo nego je umrlo osoba svih uzrasta, iako Slunjski Regiment ima negativni predznak. U Banskom i Varaždinskom Generalatu sada je negativni predznak: više je osoba umrlo nego se djece rodilo. U Karlovačkom Generalatu ukupno se rodilo 1.993 djece više nego je umrlo osoba svih uzrasta; u Banskom Generalatu umrlo je 369 više osoba nego se rodilo djece; a u Varaždinskom Generalatu je 79 osoba više umrlo nego se djece rodilo.⁵⁸³

Upoznajmo sada broj rođenih i umrlih osoba u hrvatskoj Vojnoj krajini od 1846. do 1851. godine. Ovdje donosim podatke o tome ukupno samo za Generalate, iako u izvorima ima svih tih podataka i za Regimente i vojne komunitete, za hrvatsku i slavonsku Vojnu krajinu.⁵⁸⁴

⁵⁸³ Usp. *Tafeln zur Statistik* 1847. i 1848. godine.

⁵⁸⁴ *Tafeln zur Statistik* 1846-1848. godine.

Tabela br. 413

Vojna krajina 1846-1851. godine: rođene i umrle osobe i prirast/pad stanovništva						
Generalati	Godina	Broj stanovnika	Broj rođenih	Broj umrlih	Prirast/pad stanovništva	
Karlovački Generalat	1846.	277.277	12.830	8.644	+	4.186
Banski Generalat		125.968	5.667	4.782	+	885
Varaždinski Generalat		143.725	6.029	6.466	-	437
UKUPNO		546.970	24.526	19.892	+	4.634
Karlovački Generalat	1847.	282.787	11.173	9.180	+	1.993
Banski Generalat		126.715	5.013	5.382	-	369
Varaždinski Generalat		143.189	6.883	6.962	-	79
UKUPNO		552.691	23.069	21.524	+	1.545
Generalati i Regimenti	Godine	Broj stanovnika	Broj rođenih	Umrli, poginuli i nestali	Gubitak/pad broja stanovništva	
Karlovački Generalat	1848/ 1849.	254.195	9.350	38.964	-	29.614
Banski Generalat		113.967	4.150	18.152	-	14.002
Varaždinski Generalat		127.856	5.120	21.702	-	16.582
UKUPNO		496.018	18.620	78.818	-	60.198
Karlovački Generalat	1851.	253.173	8.570	9.350	-	780
Banski Generalat		112.713	4.380	5.250	-	870
Varaždinski Generalat		126.607	5.340	6.150	-	810
UKUPNO		492.493	18.290	20.750	-	2.460

Ta tabela pokazuje prirodni prirast i pad broja stanovništva u hrvatskoj Vojnoj krajini od 1846. do 1851. godine. Kako je rečeno, i kako to pokazuje ova i slijedeća tabela, za revolucije 1848/49. godine dogodio se znatan gubitak/pad broja stanovništva u tom dijelu Vojne krajine. Ukupni gubici stanovništva, prema tim dokumentima, na području hrvatske Vojne krajine 1848/49. godine iznose preko 60.000 stanovnika. Od tog ukupnog broja demografskih gubitaka, 1848/49. godine poginulo je i nestalo preko 51.000 vojnika/krajišnika (20.057 + 31.085 = 51.142).

To su veliki demografski gubici, koji se ne mogu nadoknaditi više desetljeća. Prema tim dokumentima, u hrvatskoj Vojnoj krajini, pred sami početak sudbonosnih događaja za revolucije 1848/49. godine, imamo slijedeće demografske podatke.⁵⁸⁵

UKUPNO: hrvatska Vojna krajina 1847. godine ima:

- površina*: 275,6 austrijskih milja² ili 15.859,79 kilometara²;
- naselja*: 6 gradova ili 6 vojnih komuniteta, 11 trgovišta, 1.256 sela, ukupno 1.273 naselja;
- broj kuća i porodica*: 47.824 kuće i 48.357 širih porodica, ali obitelji znatno više;
- broj stanovnika*: u hrvatskoj Vojnoj krajini te godine **ukupno ima 552.691 stanovnika**.
- udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*:
 - muškaraca ima 286.374 ili 51,81%,
 - a žena 266.317 ili 48,19%.
- Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.005,41 stanovnik;
 - na jednom kilometru² prosječno živi 34,85 stanovnika;
 - na jednu kuću prosječno dolazi 11,56 stanovnika;
 - na jednu porodicu prosječno dolazi 11,43 stanovnika;
 - na jedno naselje prosječno dolazi 434 stanovnika.
- Broj vjenčanih parova* u hrvatskoj Vojnoj krajini 1847. godine možemo upoznati prema godišnjaku *Tafeln zur Statistik*. Međutim, taj broj vjenčanih parova, za svako naselje napose, možemo upoznati prema matičnim knjigama vjenčanih i rođenih i umrlih osoba. Prema tom godišnjaku (*Tafeln zur Statistik*) u hrvatskoj Vojnoj krajine 1847. godine se vjenčalo:

⁵⁸⁵ *Tafeln zur Statistik 1846-1851; Zagabiense Calendarium 1848-1851; Fényes (1847. i 1857).*

- a. u *Karlovačkom Generalatu* se vjenčala 2.836 parova;
 b. u *Banskom Generalatu* se vjenčala 1.653 para;
 c. u *Varaždinskom Generalatu* se vjenčalo 1.668 parova.
 d. UKUPNO se u Vojnoj krajini 1847. godine vjenčalo 6.157 parova. Ukupno je time u hrvatskoj Vojnoj krajini 1846. godine nastalo 6.157 novih obitelji.
- h) **Broj rođene djece** također možemo upoznati prema tom godišnjaku (*Tafeln zur Statistik*), ali to još više možemo upoznati, kako je rečeno, preko matičnih knjiga vjenčanih i rođenih i umrlih osoba. Prema tom godišnjaku, u hrvatskoj Vojnoj krajini je 1847. godine rođeno :
- a. u *Karlovačkom Generalatu* rođeno je 11.173 djece (5.771 muške i 5.402 ženske);
 b. u *Banskom Generalatu* rođeno je 5.013 (2.544 muške i 2.469 ženske);
 c. u *Varaždinskom Generalatu* rođeno je 6.883 djece (3.516 muške i 3.367 ženske).
 d. UKUPNO je u hrvatskoj Vojnoj krajini 1847. godine rođeno 23.069 djece: 11.831 muško i 11.238 ženske. Rođeno je 593 muške djece više nego ženske djece.
- i) **Broj umrlih osoba**: broj i rod umrlih osoba u hrvatskoj Vojnoj krajini također možemo upoznati na temelju tog godišnjaka, ali još i od prije i kasnije za svako naselje prema matičnim knjigama rođenih i vjenčanih i umrlih osoba. Prema tom godišnjaku (*Tafeln zur Statistik*) u Vojnoj krajini 1847. godine umrle su osobe svih uzrasta/dobi:
- a. u *Karlovačkom Generalatu* umrlo je 9.180 osobe (4.627 muške i 4.553 ženske);
 b. u *Banskom Generalatu* umrle su 4.382 osobe (2.675 muške i 2.707 ženske);
 c. u *Varaždinskom Generalatu* umrle su 6.962 osoba (3.557 muških i 3.405 ženskih).
 d. UKUPNO je umrlo 21.524 osobe svih dobi: 10.859 muških i 10.665 ženskih.
- j) **Prirodni prirast stanovništva**: prema tim izvorima, u Vojnoj krajini je 1847. godine ukupno rođeno 23.069 djece, a umrle su 21.524 osobe različite dobi. Prema tome, 1.545 djece je više rođeno nego što je umrlo osoba svih dobi. A to je bio slab prirodni prirast stanovništva.

Stanovništvo hrvatske Vojne krajine od 1802. do 1851. godine

Tabela br. 414

Prirast/pad stanovništva: hrvatska Vojna krajina 1802-1851. godine				
Godina	Karlovački Generalat	Varaždinski Generalat	Banski Generalat	Ukupno stanovnika
1802.	182.733	101.902	91.545	376.180
1807/13.	183.130	107.911	95.442	386.483
1815.	194.395	107.589	97.181	399.165
1825.	216.025	112.542	103.949	432.516
1828.	207.589	139.857	96.552	443.998
1830.	232.874	124.544	110.276	467.694
1831.	236.056	125.778	111.496	473.330
1832.	231.034	120.569	106.706	458.309
1833.	230.763	119.358	105.953	456.074
1834.	232.802	118.844	106.952	458.598
1835.	235.473	120.337	108.767	464.577
1836.	243.202	122.050	112.518	477.770
1837.	248.571	127.960	115.960	492.491
1838.	246.521	131.351	117.333	495.205
1839.	250.581	131.931	117.432	499.944
1840.	253.857	131.885	117.315	503.057
1841.	256.102	132.113	116.172	504.387
1842.	260.414	134.629	117.649	512.692
1843.	264.754	137.881	120.298	522.933
1844.	269.461	138.785	121.972	530.218
1845.	271.110	140.114	123.966	535.190
1846.	277.277	143.725	125.968	546.970
1847.	282.787	143.189	126.715	552.691
1848/49.	- 29.614	- 16.582	- 14.002	- 60.198
1850/51.	253.173	126.607	112.713	492.493

Ti podaci pokazuju ritam prirasta i pada broja stanovništva hrvatske Vojne krajine od 1802. do 1851. godine u tim Generalatima i ukupno. Taj prirast (i prirodni i mehanički) nije ravnomjeran: najviše iznenađuje prirast od 1827/28. do 1831. i od 1841. do 1851. godine. Nije lako objasniti taj prirast i smanjenje broja stanovništva, osim za revolucije 1848/49. godine: tada je poginulo mnogo vojnika/krajišnika na ratištima u Italiji i u Mađarskoj. Ali nastaju i znatni demografski gubici: manje se sklapa brakova, manje se rađa djece i vlada silna glad. Taj ritam pokazuje da nikako ne možemo uzeti prosječni prirast stanovništva jedne/dvije godine i tako izračunati prosjek prirasta stanovništva za jedno desetljeće i duže razdoblje. U tom su razdoblju, od sredine 18. do sredine 19. stoljeća, često harale razne opake bolesti kod stanovništva. Uz to, česte su bile nepogodne prilike za poljoprivredu (i suše i poplave) i vladala je silna glad. To je nužno imati na umu kada raspravljamo o prirodnom prirastu broja stanovništva. Zato su potrebna daljnja temeljita i svestrana arhivska istraživanja, i to manjih razdoblja, jednog/dva desetljeća.

Nadalje, u tim Generalatima postoji, kako vidimo, različiti ritam prirasta stanovništva. A najslabiji prirodni prirast stanovništva je u Banskom Generalatu, kada 1839. i 1840. godine više osoba (svih uzrasta) umire nego se rodilo djece. Smrtnost je tu bila veoma izražena.

Međutim, s gledišta pada velikog broja stanovništva posebno su bili sudbonosni događaji za revolucije 1848/49. i 1851. godine: kako smo vidjeli, u hrvatskoj Vojnoj krajini, u odnosu na broj stanovnika iz 1847. godine, 1851. godine ima 60.198 stanovnika manje. To su veliki demografski gubici. Takvi gubici u prošlosti tog dijela Vojne krajine nisu zabilježeni. A vidjeli smo da je tada, na ratištima u Italiji i Mađarskoj, poginuo veliki broj vojnika/krajišnika. Zato su demografski gubici, gledajući dugoročno, još veći jer su poginuli mladi muškarci koji, nakon toga, nema ni djece koju bi još mogli imati. I zato je taj demografski gubitak dugoročan.

SLAVONSKA VOJNA KRAJINA

21.14. Slavonska Vojna krajina 1851. godine

Kako je rečeno, na području hrvatske Vojne krajine nisu nastale upravne i teritorijalne promjene, ali jesu demografske. Međutim, na području slavonske Vojne krajine nastale su znatne i upravne i teritorijalne i demografske promjene. Upoznajmo to u slijedećoj tabeli.

21.14.1. Upravne i teritorijalne promjene 1848-1851. godine

Tabela br. 415

Površine Hrvatsko-slavonske Vojne krajine 1848-1851. godine					
VOJNA KRAJINA Regiments-Bezirk		Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Više/manje km ²
	HRVATSKA Krajina	276,00	288,55	15.882,82	+ 23,07
	SLAVONSKA Krajina	63,00	65,87	3.625,43	- 3.142,07
1.	Gradiški Regiment	29,00	30,32	1.668,85	- 5,75
2.	Brodski Regiment	34,00	35,55	1.956,58	- 23,02
	Petrovaradinski Regiment	Više nije u okviru slavonske Vojne krajine			0
	Tschaikisten Bataillon (Tschaikisten Distrikt)	Više nije u okviru slavonske Vojne krajine			0
U K U P N O		339,00	354,42	19.508,24	- 3.119,0

21.14.2. Slavonska Vojna krajina 1851. godine

Vojna Slavonija (*Slawonische Gränze*) 1851. godine ima 63,00 austrijske milje² ili 3.625,43 kilometra², dva regimenta (Gradiški Regiment i Brodski Regiment), 1 vojni komunitet ili 1 grad (Sl. Brod), 2 trgovišta, 237 sela, ukupno 240 naselja, 13.106 kuća, 13.479 porodica i **129.240 stanovnika** (60.909 muškaraca i 68.331 ženu).⁵⁸⁶

Vojna Slavonija (*Slawonische Gränze*) je 1846. godine imala 133 austrijske milje² ili 7.653,68 kilometara², 4 regimenta (Gradiški, Brodski, Petrovaradinski i Tschalkisten Distrikt), 4 grada ili 4 vojna komuniteta (Sl. Brod, Petrovaradin, Karlovci i Zemun), 5 trgovišta, 317 sela, 30.043 kuće, 31.488 porodica i 275.104 stanovnika (141.405 muškarca i 133.699 žena).⁵⁸⁷

UKUPNO: vojna Slavonija 1851. godine ima:

- a) *površina*: 63,00 austrijskih milja² ili 3.625,43 kilometra²;
- b) *naselja*: 1 grada ili 1 vojni komunitet, 2 trgovišta, 237 sela; ukupno 240 naselja;
- c) *broj kuća i porodica*: 12.906 kuća, 13.479 porodica;
- d) *broj stanovnika*: slavonska Vojna krajina 1851. godine **ukupno ima 129.240 stanovnika**;
- e) *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*:
 - a. muškaraca ima 60.909 ili 47,13% a
 - b. žena ima 68.331 ili 52,87%.
- f) *Gustoća naseljenosti stanovništva 1851. godine*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.051,43 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 35,65 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 10,01 stanovnik;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 9,59 stanovnika;
 - e. na jednu kuću prosječno dolazi 1,04 porodice;
 - f. na jedno naselje prosječno dolazi 539 stanovnika.

Od toga u Regimentima:

Gradiški Regiment (Gradiskaner Regiments-Bezirk) 1851. godine ima 29,00 austrijskih milja² ili 1.668,85 kilometara², 1 trgovište, 140 sela, ukupno 141 naselje, 5.839 kuća, 5.942 porodice i **51.459 stanovnika** (23.002 muškarca i 28.457 žena).

- a) *Gradiški Regiment* je 1846. godine imao:
 - a. 65.010 stanovnika: 33.421 muškarca i 31.589 žena.
 - b. U odnosu na 1846. godinu, 1851. godine ima 13.551 stanovnika manje.
- b) *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine*:
 - a. muškaraca ima 23.002 ili 44,70%, a
 - b. žena ima 28.457 ili 55,30%.
- c) *Gustoća naseljenosti stanovništva 1851. godine*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² živi 1.774,45 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 30,83 stanovnika;
 - c. na jednu kuću dolazi 8,81 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 8,66 stanovnika;
 - e. na jedno naselje dolazi 365 stanovnika.

Brodski Regiment (Broder Regiments-Bezirk) 1851. godine ima 34,00 austrijske milje² ili 1.956,58 kilometara², 1 grad ili 1 vojni komunitet (Sl. Brod), 1 trgovište, 97 sela, 6.747 kuća, 6.912 porodica i 75.094 stanovnik (36.559 muškaraca i 38.535 žena).

⁵⁸⁶ **Izvori za vojnu Slavoniju**: *Tafeln zur Statistik* 1841-1846; *Fenyés* (1842-43, sv. I-II i 1843-44, sv. I-II i 1847); *Fras* (1850); *Schmidl* (1839-1843, sv. I-III); *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes* 1830-1851; *Schematismus cleri* od 1841. do 1852; *Becher* (1841. i 1846); *Springer* (1840-1841. sv. I-II); *Stopfer* (1840. i 1841); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845.-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841-1866); arhivski *fondovi Vojne krajine* iz tog razdoblja.

⁵⁸⁷ *Tafeln zur Statistik* 1846-1851.

- a) **Vojni komunitet Brod** (*Broder Communität*) ima 520 kuća, 625 porodica i 2.687 stanovnika (1.348 ili 50,17% muškaraca i 1.339 ili 49,83% žena).
- b) **UKUPNO:** s Vojnim komunitetom Brod, 1851. godine **Brodski Regiment ima 77.781 stanovnika** (37.907 muškaraca i 39.874 žene), 7.267 kuća i 7.537 porodica.
- c) Ukupno s Vojnim komunitetom Brod, Brodski Regiment je 1846. godine imao 79.698 stanovnika (40.575 muškaraca i 39.123 žene), 7.221 kuću i 7.428 porodica.
- d) *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocim1 1851. godine:*
- muškaraca ima 37.907 ili 48,74%, a
 - žena ima 39.874 ili 51,26%.
- e) **Gustoća naseljenosti stanovništva 1851. godine:**
- na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.287,68 stanovnika;
 - na jednom kilometru² prosječno živi 39,75 stanovnika;
 - na jednu kuću prosječno dolazi 10,77 stanovnika;
 - na jednu porodicu prosječno dolazi 10,47 stanovnika;
 - na jednu kuću prosječno dolazi 1,04 porodica;
 - na jedno naselje dolazi 786 stanovnika.

Upoznajmo sve te statističke demografske podatke u slijedećim tabelama:

21.15. Komparacije i kvantitativni podaci

21.15.1. Vojna Slavonija 1846. i 1851. godine

Tabela br. 416

Slavonska Vojna krajina 1846. godine: Gradiški i Brodski Regimenti							
Regimenti	Vojni komunit.	Grad	Trgo-vište	Sela	Broj kuća	Broj porodica	Broj stanovništva
Gradiški	0	0	1	140	5.821	5.908	65.010
Brodski	1	1	1	97	6.722	6.795	79.698
UKUPNO	1	1	2	237	12.543	12.703	144.708
Demografski gubici od 1846. do 1851. godine u Gradiškom i Brodskom Regimentu							- 15.468

Tabela br. 417

Slavonisches Generalat: Slavonska Vojna krajina 1851. godine							
Regimenti	Vojni komunit.	Grad	Trgo-vište	Sela	Broj kuća	Broj porodica	Broj stanovništva
Gradiški	0	0	1	140	5.839	5.942	51.459
Brodski	1	1	1	97	7.267	7.537	77.781
UKUPNO	1	1	2	237	13.106	13.479	129.240
Demografski gubici od 1846. do 1851. godine u Gradiškom i Brodskom Regimentu							- 15.468

21.15.2. Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1846. i 1851. godine

Tabela br. 418

Vojna krajina 1846. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
Slavonisches Generalat Regimenti		M U Š K A R C I		Ž E N E		Ukupno stanovnika
		Broj	Postotak	Broj	Postotak	
1	Gradiški Regiment	33.421	51,41	31.589	48,59	65.010
2	Brodski Regiment	38.645	50,56	37.791	49,44	76.436
	<i>Brodski komunitet</i>	1.930	59,17	1.332	40,83	3.262
UKUPNO		73.996	51,13	70.712	48,87	144.708

Tabela br. 419

Vojna krajina 1851. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
Slavonisches Generalat Regimenti		M U Š K A R C I		Ž E N E		Ukupno stanovnika
		Broj	Postotak	Broj	Postotak	
1	Gradiški Regiment	23.002	44,70	28.457	55,30	51.459
2	Brodski Regiment	36.559	48,68	38.535	51,32	75.094
	<i>Brodski komunitet</i>	1.348	50,17	1.339	49,83	2.687
UKUPNO		60.909	47,13	68.331	52,87	129.240

21.15.3. Stanovništvo slavonske Vojne krajine od 1802. do 1851. godine⁵⁸⁸

Tabela br. 420

Stanovništvo slavonske Vojne krajine od 1802. do 1851. godine					
Godina	Gradiški Regiment	Brodski Regiment	Petrovarad. Regiment	Tschaikisten Bataillon	UKUPNO
1802.	50.581	57.034	66.237	–	189.208
1813.	61.135	63.848	71.309	–	213.842
1815.	60.484	66.158	92.461	–	219.103
1825.	60.688	72.852	99.272	–	232.812
1828.	63.261	76.426	113.721	22.353	275.761
1830.	58.927	72.357	100.037	28.430	259.751
1831.	60.296	75.861	97.060	28.245	261.462
1832.	55.900	70.719	91.021	27.241	244.881
1833.	54.269	68.714	92.106	27.559	242.648
1834.	53.965	67.965	92.203	28.096	242.229
1835.	54.685	67.523	90.638	28.275	241.121
1836.	58.322	70.950	94.843	28.578	252.693
1837.	60.352	72.372	97.696	29.027	259.447
1838.	60.986	73.288	98.490	28.949	261.713
1839.	61.044	74.424	100.067	29.245	264.780
1840.	60.743	74.977	101.056	29.546	266.322
1841.	60.166	74.910	99.200	29.049	263.325
1842.	61.061	75.985	99.895	29.234	266.175
1843.	62.578	77.139	99.801	29.374	268.892
1844.	63.221	77.646	100.275	29.545	270.687
1845.	63.822	78.417	98.517	30.326	271.082
1846.	65.010	79.698	99.589	30.807	275.104
1847.	64.575	80.846	102.662	31.151	279.234
1848/49.	– 13.116	– 3.065	Ta dva Regimenta više nisu u okviru Vojne Slavonije		– 16.181
1851.	51.459	77.781			129.240

⁵⁸⁸ Izvori: *Tafeln zur Statistik 1828-1846.* godine.

Slavonska Vojna krajina je, od 1848/49. godine, ograničena na dva Regimenta koja se vežu uz Hrvatsko-Slavonsku Vojnu krajinu. I u ta se dva slavonske Regimenta vidi gubitak/pad broja stanovništva, ali ne tako drastični pad kao u hrvatskoj Vojnoj krajini. Ukupni demografski bubici 1848/49. godine, u ta dva Regimenta, iznose 16.181 stanovnika. Ali su znatne ukupne teritorijalne i demografske promjene. Još do 1847. godine slavonska Vojna krajina ukupno ima 279.234 stanovnika, a nakon revolucije 1848/49. godine ima samo 129.240 stanovnika.

21.15.4. Slavonska Vojna krajina 1846-1851. godine: prirast/pad stanovništva

Tabela br. 421

Slavonska Vojna krajina 1846-51. godine: rođene i umrle osobe i prirast stanovništva						
Regimenti	Godina	Broj stanovnika	Broj rođenih	Broj umrlih	Prirast stanovn. više +, manje -	
Gradiški Regiment	1846.	65.010	2.563	2.966	-	403
Brodski Regiment		79.698	3.211	2.801	+	410
Petrovaradinski Regim		99.589	5.111	4.945	+	166
Tschaikisten Bataillon		30.807	1.755	1.413	+	342
UKUPNO		275.104	12.640	12.125	+	515
Gradiški Regiment	1847.	64.575	2.817	3.142	-	325
Brodski Regiment		80.846	3.125	3.084	+	41
Petrovaradinski Regim		102.662	4.690	6.290	-	1.600
Tschaikisten Bataillon		31.151	1.509	2.234	-	725
UKUPNO		279.234	12.141	14.750	-	2.609
Regimenti od 1848/49. godine	Godina	Broj stanovnika	Broj rođenih	Umrli, poginuli i nestali	Prirast/pad stanovništva	
Gradiški Regiment	1848/ 1849.	51.650	2.520	15.636	-	13.116
Brodski Regiment		77.815	2.850	5.915	-	3.065
UKUPNO		129.465	5.370	21.551	-	16.181
Gradiški Regiment	1851.	51.459	2.150	3.900	-	1.750
Brodski Regiment		77.781	2.310	3.160	-	850
UKUPNO		129.240	4.460	7.060	-	2.600

Na temelju tih izvora, kako smo vidjeli i u prethodnom poglavlju, možemo zaključiti da je od 1841. do 1846. godine nešto bolji prirodni prirast stanovništva, nego što je bio u prošlom desetljeću, od 1831. do 1841. godine. *Ritam prirasta broja stanovništva* veoma je, ponavljam, važan za demografska istraživanja. Na taj ritam prirodnog i mehaničkog prirasta stanovništva i sada utječu mnoge pojave. Tada se sve više pojavljuje izvora na temelju kojih možemo, iz godine u godinu, pratiti taj ritam prirasta stanovništva. Taj prirast, od regije do regije i od godine do godine, posve je različit. Na taj prirast utječu razne i česte bolesti, ratovi i prinosi u poljoprivredi, ali i kultura stanovanja i prehrane i liječničke zaštite stanovništva.

Uz to, uz te nepovoljne uvjete života stanovništva, koje su bile njihova svakodnevica, u ovom su razdoblju, sve do 1848/49. godine, do ukidanja feudalizma, seljaci/kmetovi bili veoma opterećeni feudalnim podavanjima: i naturalnim i radnim i novčanim. U takvim uvjetima, kada su sve te nevolje bile dio njihova života, teško je bilo očekivati veći prirodni prirast stanovništva. A u tome su najviše stradala djeca. Valja imati na umu da je na ruralnom području i do početka 20. stoljeća već u prvoj godini života umirali i do 30% djece, a do 7 godine i preko 55%.

No, ovdje je taj prirodni prirast broja stanovništva prekinut 1847. godine. A onda i za revolucije 1848/49. godine. Već 1847. godine, kako vidimo, u tadašnjem teritorijalnom opsegu slavonske Vojne

krajine, osim u Brodskom Regimentu, u svim je drugim Regimentima došlo do pada broja stanovništva, i stoga u ukupnom broju. Nije lako objasniti taj pad broja stanovništva. Ali za revolucije 1848/49. godine i štoviše slijedeće desetljeće, dolazi do pada broja stanovništva u Vojnoj krajini, ali i u hrvatskom i slavonskom Provincijalu.

21.16. Upravne i teritorijalne promjene 1848-1851. godine

21.16.1. Upravne i teritorijalne promjene u Provincijalu

Tabela br. 422

Površine civilne Hrvatske i civilne Slavonije 1848-1851. godine						
PROVINCIJAL: Hrvatska i Slavonija		Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Više/manje km ²	
	HRVATSKA	183,50	191,85	10.559,77	+	713,57
1.	Zagrebačka županija	87,50	91,48	5.035,31	-	909,19
2.	Riječka županija	21,50	22,48	1.237,25		nova žup.
3.	Križevačka županija	29,75	31,10	1.712,01	+	48,91
4.	Varaždinska županija	44,75	46,79	2.575,20	+	693,40
	SLAVONIJA	134,76	140,89	7.754,96	-	1.728,69
5.	Osječka županija	91,76	95,93	5.280,46		nova žup.
6.	Požeška županija	43,00	44,96	2.474,50	-	11,50
UKUPNO		318,26	332,74	18.314,73	-	1.015,17

Kako je rečeno, na području hrvatskog i slavonskog Provincijala 1848/51. godine nastale su znatne upravne i teritorijalne i demografske promjene. Civilna Hrvatska je sada preuređena u četiri županije: na području Hrvatskog primorja i dijela Zagrebačke županije osnovana je nova Riječka županija. Područje Zagrebačke županije je smanjeno, dok je Varaždinske i Križevačke županije nešto uvećano. Područje civilne Hrvatske je sada uvećano za 713,57 kilometara².

Najveće teritorijalne i upravne promjene nastale su na području civilne Slavonije. Od ranijih slavonskih županija, promatramo li s gledišta naziva i teritorija, ostala je samo Požeška županija, iako je i ona smanjena za 11,50 kilometara². Na dijelu područja Virovitičke i Srijemske županije, koje su 1848/49. godine preuređene, sada je osnovana Osječka županija. Civilna Slavonija je, kako vidimo u toj tabeli, smanjena za 1.728,69 kilometara².

Prema tome, 1848/49. godine, na području Provincijala i Vojne krajine, nastale su velike promjene: društvene (ukinut je feudalizam) i upravne i teritorijalne i demografske.

21.16.2. Upravne i teritorijalne promjene u Vojnoj krajini

Tabela br. 423

Površine Hrvatsko-slavonske Vojne krajine 1848-1851. godine						
VOJNA KRAJINA Regiments-Bezirk		Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Više/manje km ²	
	HRVATSKA	276,00	288,55	15.882,82	+	23,07
1.	Lički Regiment	46,00	48,09	2.647,14	+	34,54
2.	Otočki Regiment	49,00	51,23	2.819,78	+	34,58
3.	Ogulinski Regiment	44,00	46,00	2.532,04		0
4.	Slunjski Regiment	25,00	26,14	1.438,66	-	28,74
5.	I. Banski Regiment	24,00	25,09	1.381,11	-	11,49
6.	II. Banski Regiment	24,00	25,09	1.381,11	+	23,01
7.	Đurđevački Regiment	36,00	37,64	2.071,67	-	11,53
8.	Križevački Regiment	28,00	29,27	1.611,30	-	17,30
	SLAVONIJA	63,00	65,87	3.625,43	-	3.142,07
9.	Gradiški Regiment	29,00	30,32	1.668,85	-	5,75
10.	Brodski Regiment	34,00	35,55	1.956,58	-	23,02
	Petrovaradinski Regiment	Više nije u sastavu slavonske Vojne krajine				0
	Tschaikisten Bataillon (Tschaikisten Distrikt)	Više nije u sastavu slavonske Vojne krajine				0
U K U P N O		339,00	354,42	19.508,24	-	3.119,0

I na području Vojne krajine nastale su znatne upravne i teritorijalne promjene: neznatne su nastale na području hrvatske Vojne krajine, ali su velike nastale na području slavonske Vojne krajine: jedan Regiment i jedan Distrikt više nisu u sastavu slavonske Vojne krajine.

21.17. Demografski gubici Hrvatske i Slavonije 1848-1851. godine

21.17.1. Gubici/pad broja stanovništva u Provincijalu

Tabela br. 424

Stanovništvo hrvatskih županija od 1841. do 1851. godine						
Godina	Zagrebačka županija	Varaždinska županija	Križevačka županija	UKUPNO sve županije	Primorje Ung. Litoral	UKUPNO Hrvatska
1841.	310.800	142.000	82.500	535.300	44.800	580.100
1846.	327.644	145.202	87.770	560.616	59.980	620.596
1851.	234.540	204.624	82.446	Riječka županija		608.426
						86.816
UKUPNO manje stanovnika						- 12.170

Tabela br. 425

Stanovništvo slavonskih županija od 1841. do 1851. godine				
Godina	Virovitička županija	Srijemska županija	Požeška županija	UKUPNO stanovnika
1841.	152.900	105.300	78.000	336.200
1846.	150.126	112.111	76.487	338.724
1851.	Osječka županija		67.574	260.030
	192.456			
Manje stanovnika		- 69.781	- 8.913	- 78.694

21.17.2. Gubici/pad broja stanovništva u Vojnoj krajini

Tabela br. 426

Površine i stanovništvo Hrvatsko-slavonske Vojne krajine 1847-1851. godine				
VOJNA KRAJINA Regiments-Bezirk	Kilometara ² 1851. god.	Stanovništvo 1847. god	Stanovništvo 1851. god.	Manje stanovništva
HRVATSKA	15.882,82	552.691	492.493	- 60.198
1. Lički Regiment	2.647,14	75.894	70.489	- 5.405
2. Otočki Regiment	2.819,78	71.026	64.040	- 6.986
3. Ogulinski Regiment	2.532,04	73.445	64.963	- 8.482
4. Slunjski Regiment	1.438,66	62.422	53.681	- 8.741
5. I. Banski Regiment	1.381,11	63.966	56.875	- 7.091
6. II. Banski Regiment	1.381,11	62.749	55.838	- 6.911
7. Đurđevački Regiment	2.071,67	79.073	71.430	- 7.643
8. Križevački Regiment	1.611,30	64.116	55.177	- 8.939
SLAVONIJA	3.625,43	145.421	129.238	- 16.183
9. Gradiški Regiment	1.668,85	64.575	51.457	- 13.118
10. Brodski Regiment	1.956,58	80.846	77.781	- 3.065
Petrovaradinski Regiment	Od 1848/49. god. nije u slavonskoj Vojnoj krajini			0
Tschaikisten Bataillon (Tschaikisten Distrikt)	Od 1848/49. god. nije u slavonskoj Vojnoj krajini			0
UKUPNO	19.508,24	698.112	621.731	- 76.381

U odnosu na broj stanovnika iz 1846/47. godine, sada je, 1851. godine, na području hrvatskog i slavonskog Provincijala i Vojne krajine ukupno *manje 167.245 stanovnika*. Od tog ukupnog broja stanovnika, *za revolucije 1848/49. godine poginulo je i nestalo preko 61.000 vojnika/krajišnika na ratištima u Italiji i Mađarskoj*: preko 51.000 iz hrvatske Vojne krajine i preko 10.000 iz slavonske Vojne krajine. Najviše je tih vojnika/krajišnika poginulo i nestalo na ratištu u Mađarskoj. Te je vojnike/krajišnike na ratište u Mađarsku poveo i zapovijedao im hrvatski ban Josip Jelačić.⁵⁸⁹

⁵⁸⁹ U Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (Spisi Banske vlade, kut. 64) postoji popis vojnika poginulih u Mađarskoj. Popis nije kompletan. Od 1850. godine ban J. Jelačić je od istražnih institucija tražio da mu svaki tjedan podnose izvještaj o praćenju svih Mađara i tzv. mađarona u Hrvatskoj, napose pristaša mađarske revolucije. Bio je to prvi progon u Hrvatskoj po nacionalnoj i političkoj osnovi. O tome ima dosta dokumenata u tom arhivu.

21.18. Naselja i stanovništvo Istre 1851. godine

ISTRA (*Istrianer Kreis*) se i 1846. godine u upravnom i političkom pogledu nalazi unutar Austrijskog Primorja (*Küstenland*). Okrug Istre 1845/46. godine ima 85,9 austrijskih milja² ili 4.943,2 kilometra², 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, ukupno 512 naselja, 37.863 kuće, 52.752 porodice i 228.035 stanovnika (113.052 muškarca i 114.983 žene).⁵⁹⁰

ISTRA (*Kreis Istrien*) se 1851. godine u upravnom i političkom pogleda nalazi unutar Krunovine Gorice, Gradiške, Istre itd. (*Kronland Görz, Gradisca, Istrien etc.*). Okrug Istre 1851. godine ima 85,87 austrijskih milja² ili 4.941,51 kilometar², 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, 38.678 kuća, 55.899 porodica i 232.910 stanovnika: 115.945 muškaraca i 116.965 žena.

UKUPNO: Okrug Istre 1851. godine ima:

- a) *površina*: 85,87 austrijskih milja² ili 4.941,51 kilometar²;
- b) *naselja*: 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela; ukupno ima 512 naselja;
- c) *broj kuća i porodica*: ima 38.678 kuća i 55.899 porodica;
- d) *broj stanovnika*: ukupno ima 232.910 stanovnika: 115.945 muškaraca i 116.965 žena;
- e) *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*:
 - a. ima 115.945 ili 49,78% muškaraca i
 - b. 116.965 ili 50,22% žena.
- f) *Gustoća naseljenosti stanovništva 1851. godine*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.712 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 47,13 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 6,02 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 4,17 stanovnik;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 455 stanovnika.
- g) *Broj sklopljenih brakova 1847. godine*:
 - a. u Okrugu Istre 1847. godine sklopljena je 1.767 brakova.
 - b. na 131 stanovnika sklopljen je jedan brak.
- h) *Broj rođene djece 1847. godine*:
 - a. na području Istre se te godine ukupno rodilo 8.341 dijete (4.286 dječaka i 4.055 djevojčice). Od toga, 8.111 djece se rodilo u braku, a 230 djece izvan braka.
- i) *Broj umrlih osoba svih dobi 1847. godine*:
 - a. te godine je na području Istre umrlo osoba svih dobi 6.279 (3.202 muške osobe i 3.077 ženskih osobe).
- j) *Prirodni prirast stanovništva Okruga Istre 1851. godine*:
 - a. Godine 1847. u Istri ima 230.630 stanovnika: 114.468 muškaraca i 116.162 žene.
 - b. Godine 1851. u Istri ima 232.910 stanovnika: 115.945 muškaraca i 116.965 žena.
 - c. U odnosu na 1847. godinu, na području Okruga Istre je 1851. godine prirodni prirast stanovništva iznosio 2.280 stanovnika. To je slab prirast. Ne znamo je li tada došlo do mehaničke promjene broja stanovnika: iseljavanjem i useljavanjem.

Nije ni sada lako objasniti taj slab prirast broja stanovništva. No, ponavljam, ta su se područja Istre, njezine granice, početkom 19. stoljeća veoma često mijenjale. Zato je uvijek nužno istražiti političke i upravne i teritorijalne promjene.

⁵⁹⁰ **Izvori za Istru:** *Tafeln zur Statistik* od 1841-1846; **Fenyés** (1842. i 1843. i 1847); **Schmidl** (1842. i 1843); *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes* 1830-1851; *Schematismus cleri* 1840-1848; **Schmidl** (1839-1843. sv. I-III); **Becher** (1841. i 1846); **Springer** (1840-1841); **Stopfer** (1840. i 1841); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845.-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841-1866); *arhivski fondovi*.

Upoznajmo to preko slijedećih tabela i kvantitativnih pokazatelja

Tabela br. 427

Okrug Istre 1851. godine: broj naselja, kuća i stanovništva						
ISTRA	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Ukupno	24	9	479	38.678	55.899	232.910

Tabela br. 428

Okrug Istre 1846. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
ISTRA	Km ²	M U Š K A R C I		Ž E N E		Broj Stanovnika
		Broj	%	Broj	%	
Ukupno	4.941,51	115.945	49,78%	116.965	50,22%	232.910

Tabela br. 429

ISTRA 1840-47. godine: rođena djeca i umrle osobe i prirodni prirast stanovništva						
Godina	Broj stanovnika	Broj sklopljenih brakova	Broj rođene djece	Broj umrlih svih dobi	Prirast stanovništva: više +, manje -	
1840.	215.689	1.613	7.997	7.129	+	868
1841.	216.557	1.859	8.092	5.464	+	2.628
1842.	219.185	1.501	8.472	6.822	+	1.650
1843.	220.667	1.791	7.714	7.438	+	276
1844.	220.943	1.872	8.406	6.416	+	1.990
1845.	222.933	1.809	8.939	5.427	+	3.512
1846.	228.035	2.072	8.581	5.986	+	2.595
1847.	230.630	1.767	8.341	6.279	+	2.062
1851.	232.910	-	-	-		-

Prirodni prirast stanovništva Istre pokazuje određenu krizu 1840. i 1843. i 1848/51. godine. Jesu li tada Istru zahvatile pogubne pošasti ili suše i nerodice u poljoprivredi? Je li se i na tom području osjetila kriza revolucionarne 1848/49. godine? Po svemu sudeći jest.

Od 1840. do 1847. godine prosječni prinos/rast stanovništva svake godine iznosi 1.868 stanovnika. A od 1847. do 1851. godine taj prirast svake godine iznosi 570 stanovnika. Očito su za revolucije 1848/49. godine i na području Istre nastale nepogode za demografski razvoj: glad, nestašice, bolesti, manje brakova, manje rođene djece i više smrtnosti osoba svih uzrasta.

DALMACIJA

21.19. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1851. godine

21.19.1. Izvori

Ključni izvori za popis stanovništva Dalmacije 1851. godine su slijedeći:

- a) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie*, Wien 1847-1860.
 - a. *Tafeln zur Statistik*, i za razdoblje od 1847. do 1852. godine, sadrži sjajne statistički podatke o mnogim pojavama iz života svih naroda u Habsburškoj monarhiji: o brojnim strukturama stanovništva, o svim važnim granama privrede, školstvu, novčarskim institucijama, upravi i sudstvu, o vjeri i crkvi i vjerskim institucijama, o bolestima i bolnicama, broju sklopljenih brakova, broju rođene djece i umrlih osoba svih dobi itd. *Tafeln zur Statistik* sve te pojave napose veoma vjerodostojno donosi i za Dalmaciju i Istru i Vojnu krajinu.
- b) *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich*, Wien 1847-1860.
 - a. Za vrijeme neoapsolutizma ta edicija izlazi svake godine u više svezaka.
 - b. Posebni svezak posvećen je hrvatskim zemljama, dakako i Dalmaciji.
 - c. Ta edicija sadrži sjajne podatke gotovo o svim pojavama života stanovništva.
- c) *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Wien 1848-1860.
 - a. Izlazi svake godine. U toj ediciji se nalaze naredbe i zakoni, važni i za demografiju.
 - b. U svesku za 1854. godinu obavljen je popis stanovništva za sve pokrajine.
- d) *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich*, 1850.
 - a. U svesku za 1850. godinu, str. 1300-1316, objavljeni su sjajni podaci za Dalmaciju iz 1850. godine, podaci o upravi, sudstvu, površinama i pučanstvu.
- e) *Uebersichts-Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Wien 1850.
- f) *Mittheilungen aus dem Gebiet der Statistik*, Wien 1850-1873.
 - a. Izlazi svake godine; tu ediciju izdaje centralni statistički ured u Beču.
 - b. Sadrži sjajne podatke o stanovništvu, školstvu, privredi itd.
- g) *Jahrbuch für Volkswirthschaft und Statistik*, Wien 1850-1885.
 - a. Izlazi svake godine. Sadrži sjajne podatke o stanovništvu i privredi.
 - b. Svezak iz 1852. godine (str.150-191) donosi popis stanovništva iz 1851. godine.
- h) *Manuale provinciale della Dalmazia per gli anni 1844-1848*, Zara 1844-1848.
- i) J. Hain, *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien 1852-53.
- j) Franz Petter, *Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen dargestellt*, I-II, Gotha 1857.
- k) M. Kozličić – A. Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, Zadar 2012, str. 153-204.
 - a. Autori donose broj stanovništva Dalmacije 1846. „obzirom na konfesiju“ na razini općina i kotara. I daju broj stanovništva Dalmacije tek za 1854. godinu (str. 205-229). Od 1846. do 1854. godine ne donose pregled broja stanovništva Dalmacije.
 - b. Iznenaduje da u tim pregledima stanovništva Dalmacije, od 1828. do 1857. godine, ne koriste i druge arhivske i objavljene izvore, a napose da ne koriste edicije *Tafeln zur Statistik* i *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich*.

21.19.2. Broj i struktura stanovništva u Dalmaciji 1851. godine

Dalmacija (Kronland Dalmatien) 1851. godine ima 222,30 austrijskih milja² ili 12.792,57 kilometara², 15 gradova, 32 trgovišta, 868 sela, ukupno 915 naselja, 71.452 kuće, 93.452 porodice i **393.715 stanovnika** (195.871 muškarca i 197.844 žene).⁵⁹¹

Dalmacija ima 402.646 stanovnika: od toga je 14.694 odsutnih, dok je prisutno 387.952 stanovnika, te još 5.763 stranaca – ukupno dakle Dalmacija ima 393.715 stanovnika.

⁵⁹¹ *Tafeln zur Statistik 1851: Statistische Uebersicht des Kronlandes Dalmatien für das Jahr 1851.*

Kako smo upoznali, **Dalmacija** 1846. godine ima 222,3 austrijske milje² ili 12.792,57 kilometara², 15 gradova, 35 trgovišta, 829 sela, ukupno 879 naselja, 69.586 kuća, 68.753 porodice i **418.063 stanovnika** (220.275 muškaraca i 197.788 žena).⁵⁹²

Godine 1847. Dalmacija ima 422.901 stanovnika (222.504 muškarca i 200.397 žena).

Godine 1848. Dalmacija ima 424.711 stanovnika (224.043 muškarca i 200.668 žena).

Demografski gubici. U odnosu na 1847/48. godinu, u Dalmaciji 1848-51. godine gubitak ili pad stanovnika iznosi 30.996: muškaraca 28.172 i žena 2.824. To je znatan gubitak.

Imajući na umu da je u Dalmaciji stalno više muškaraca nego žena, i da su podaci iz 1847/48. godine vjerodostojni, očito je da su i muškarce iz Dalmacije mobilizirali i poslali u rat u Italiju gdje je, kako vidimo, poginulo ili nestalo preko 28.000 muškaraca Dalmatinaca.

UKUPNO: Dalmacija (Königreich Dalmatien) 1851. godine ima:

- a) *površina*: 222,30 austrijske milje² ili 12.792,57 kilometara²;
- b) *naselja*: 15 gradova, 32 trgovišta, 868 sela – ukupno 915 naselja;
- c) *broj kuća i porodica*: 71.452 kuća i 93.452 porodice;
- d) *broj stanovnika*:
 - a. 1851. godine **ukupno ima 393.715 stanovnika** (195.871 muškarca i 197.844 žene);
- e) *udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine*:
 - a. muškaraca ima 195.871 ili 49,75%;
 - b. žena ima 197.844 ili 50,25%;
 - c. žena ima 1.973 više nego muškaraca;
- f) *udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1846. godine*:
 - a. muškaraca ima 220.275 ili 52,69%, od toga 7.075 vojnika;
 - b. žena ima 197.788 ili 47,31%;
 - c. muškaraca ima 22.487 više nego žena.
- g) *Gustoća naseljenosti stanovništva 1851. godine*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.771 stanovnik;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 30,78 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 5,51 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 4,21 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 430 stanovnika.
- h) *Struktura i zanimanja muške populacije 1851. godine*:⁵⁹³
 - a. svećenika ima 1.314;
 - b. plemića muškaraca ima 326;
 - c. dužnosnika i uglednika ima 1.322;
 - d. trgovaca i umjetnika ima 3.076;
 - e. seljaka ima 83.727;
 - f. muškaraca koji ne spadaju ni u jednu prethodnu rubriku ima 22.508;
 - g. djece od rođenja do 16 godina ima 80.487; djece od 17 do 19 godina ima 11.726
 - h. Od ukupnog broja stanovništva (1851. godine u Dalmaciji, bez vojnika, ima 402.646 stanovnika) muškaraca ima 204.486, a žena (svih dobi) 198.160.
 - i. No, stvarno prisutnih ima **393.715 stanovnika** (195.871 muškarca i 197.844 žene).
- i) *Vjerske/konfesionalne strukture stanovništva 1851. godine*:
 - a. Rimokatolika (Römisch Katholische) ima 318.340;
 - b. Grkokatolika (Griechisch Katholische) ima 496;
 - c. Grčko-istočnih vjernika (Griechisch Nicht unirte) ima 74.524;
 - d. Protestanta (Protestanten Confession: Augsburgers 0 und Helvetischer 15) ima 15;
 - e. Židova (Juden) ima 340.
- j) *Broj sklopljenih brakova od 1849. do 1851. godine*:
 - a. u Dalmaciji je 1849. godine sklopljeno 2.842 braka;
 - b. u Dalmaciji je 1850. godine sklopljeno 3.102 braka;

⁵⁹² *Tafeln zur Statistik* 1846. *Tafeln* 1846. navodi 68.753 porodica, a 1851. godine 93.452 porodice. Očito je da su 1846. godine iskazane šire porodice (unutar kojih ima više obitelji), a 1851. godine sve obitelji u Dalmaciji.

⁵⁹³ Ove podatke o strukturi i zanimanjima stanovništva u Dalmaciji donosim prema *Tafeln zur Statistik* iz 1851. godine; kao i ranije, *Tafeln* donosi samo strukturu muške populacije, a za žene donosi samo ukupni broj.

- c. u Dalmaciji je 1851. godine sklopljeno 4.020 brakova;
 d. jedan sklopljeni brak u Dalmaciji 1851. godine dolazi na 98 stanovnika.
- k) **Broj rođene djece od 1849. do 1851. godine:**
 a. 1849. godine rodilo se 11.424 djece (5.956 muške i 5.468 ženske);
 b. 1850. godine rodilo se 11.565 djece (5.901 muške i 5.664 ženske);
 c. 1851. godine rodilo se 13.038 djece (6.808 muške i 6.230 ženske).
- l) **Broj umrlih osoba od 1849. do 1851. godine:**
 a. 1849. godine umrlo je 11.286 osoba (5.856 muške i 5.430 ženske): do 4 godine života umrlo je 3.151 ili 27,92% djece i od 4 godine dalje umrlo je 8.135 ili 72,08%;
 b. 1850. godine umrlo je 9.442 osobe (4.803 muške i 4.639 ženske): do 4 godine života umrlo je 2.760 ili 29,23% djece i od 4 godine dalje umrlo je 6.682 ili 70,77%;
 c. 1851. godine umrlo je 8.141 osoba (4.078 muških i 4.063 ženske): do 4 godine života umrlo je 2.917 ili 35,83% djece i od 4 godine dalje umrlo je 5.224 ili 64,17%.
 d. Kako vidimo, do 4 godine života umire veliki postotak djece, tako 1851. godine do 4 godine umire 35,83% djece. Do 7 godine još više, a do 16 godine života umire i preko 55% a ponegdje i do 60% djece. Već do 4 godine života umire ogromni broj djece.
- m) **Prirodni prirast stanovništva u Dalmaciji 1851. godine:**
 a. Te se godine rodilo 13.038 djece, a ukupno je umrlo 8.141 osoba svih dobi.
 b. Prema tom izvoru, prirodni prirast 1851. godine iznosi 4.897 stanovnika.

Upoznajmo to preko slijedećih tabela i kvantitativnih pokazatelja:⁵⁹⁴

Tabela br. 430

Dalmacije 1841-1851. godine: broj naselja, kuća, porodica i stanovništva							
Godina	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika	
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica		
1841.	15	35	824	74.402	66.157	398.607	
1842.	15	35	827	74.619	66.672	401.541	
1843.	15	35	827	75.386	67.546	405.854	
1844.	15	35	827	75.650	67.708	407.792	
1845.	15	35	829	69.586	68.089	410.615	
1846.	15	35	829	69.586 (?)	68.753	418.063	
1847.	15	35	835	69.586 (?)	68.753 (?)	422.901	
1848.	15	32	853	69.586 (?)	68.753 (?)	424.711	
1851.	15	32	868	71.452	93.452	393.715	
Gubitak/pad broja stanovništva u Dalmaciji za revolucije 1848/49. godine:						- 30.996	

Tabela br. 431

Dalmacije 1841-1851. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima							
Godina	Austrij. milje ²	Km ²	MUŠKARCI		ŽENE		Broj Stanovnika
			Broj	Postotak	Broj	Postotak	
1841.	222,3	12.792,6	209.498	52,56%	189.109	47,44%	398.607
1842.	222,3	12.792,6	211.272	52,62%	190.269	47,38%	401.541
1843.	222,3	12.792,6	213.360	52,57%	192.494	47,43%	405.854
1844.	222,3	12.792,6	214.051	52,49%	193.741	47,51%	407.792
1845.	222,2	12.786,8	214.858	52,33%	195.757	47,67%	410.615
1846.	222,3	12.792,6	220.275	52,69%	197.788	47,31%	418.063
1847.	222,3	12.792,6	222.504	52,61%	200.397	47,39%	422.901
1848.	222,3	12.792,6	224.043	52,75%	200.668	47,25%	424.711
1851.	222,3	12.792,6	195.871	49,75%	197.844	50,25%	393.715
Gubitak/pad broja stanovnika za revolucije 1848/49. godine:			- 28.172 ili 7,16%		- 2.824 ili 0,72%		- 30.996 ili 7,87%

⁵⁹⁴ *Tafeln zur Statistik* 1841-1851. Ovdje je očita razlike u broju kuća od 1841. do 1845. godine. Do te razlike u navođenju broju kuća dolazi iz različitih ocjena koje kuće spadaju u kategoriju „obiteljskih kuća za stanovanje“.

Broj stanovnika 1848. godine je iz početka te godine. Nema sumnje da je najveći gubitak broja stanovnika nastao za revolucije 1848/49. godine. Taj je gubitak/pad broja stanovnika, kako vidimo, znatan: iznosi 30.996 osoba. I Dalmatinci, stanovnici Dalmacije, su za revolucije mobilizirani i poslani na ratišta. Poginulo ih je i nestalo mnogo: preko 28.000. To se neće tako lako nadoknaditi. Jer je već 1854/55. godine hrvatske pokrajine zahvatila kuga, kada je od te opake pošasti umrlo mnogo ljudi. U Hrvatskom državnom arhivu pronašao sam dokumente o tome. U tom je arhivu sačuvan popis u kojem se za svako naselje navodi broj umrlih stanovnika od kuge.

Broj i postotak sklopljenih brakova, te rođenih i umrlih osoba⁵⁹⁵

Tabela br. 432

Dalmacija 1819.-1851. godine: Broj i postotak sklopljenih brakova i rođenih i umrlih							
Godine	Broj stanovnika	Sklopljeni brakovi		R O Đ E N I		U M R L I	
		Broj	Postotak	Broj	Postotak	Broj	Postotak
1819.	299.978	2.503	0,83%	9.034	3,01%	6.507	2,17%
1820.	303.600	2.467	0,81%	10.562	3,48%	5.572	1,84%
1821.	303.167	2.069	0,68%	9.082	2,99%	6.172	2,04%
1822.	309.155	2.190	0,71%	9.084	2,94%	5.268	1,70%
1823.	313.400	1.977	0,63%	9.956	3,18%	5.652	1,80%
1824.	320.124	2.007	0,63%	9.770	3,05%	5.872	1,83%
1825.	326.739	2.652	0,81%	10.723	3,28%	5.447	1,67%
1826.	332.700	2.593	0,78%	11.867	3,57%	5.996	1,80%
1827.	338.026	2.630	0,78%	11.374	3,36%	6.543	1,94%
1828.	341.321	2.623	0,77%	10.867	3,18%	6.705	1,96%
1830.	346.556	2.669	0,77%	9.768	2,82%	6.822	1,87%
1831.	350.588	2.318	0,66%	11.739	3,35%	7.753	2,21%
1832.	355.866	2.935	0,82%	9.970	2,80%	7.496	2,11%
1833.	358.294	2.982	0,83%	12.136	3,39%	7.715	2,15%
1834.	364.933	3.182	0,87%	13.193	3,62%	7.581	2,08%
1835.	367.587	2.466	0,67%	12.062	3,28%	7.579	2,06%
1836.	375.846	3.082	0,82%	12.335	3,28%	9.668	2,57%
1837.	382.285	2.845	0,74%	12.521	3,28%	8.740	2,29%
1838.	386.375	2.874	0,74%	11.565	2,99%	7.533	1,95%
1839.	392.703	2.699	0,69%	12.182	3,10%	9.131	2,33%
1840.	394.028	2.687	0,68%	11.635	2,95%	9.789	2,48%
1841.	398.607	2.727	0,68%	11.394	2,86%	9.462	2,37%
1842.	401.541	2.656	0,66%	13.048	3,25%	8.937	2,23%
1843.	405.854	2.977	0,73%	12.623	3,11%	8.569	2,11%
1844.	407.792	2.918	0,72%	13.305	3,26%	8.769	2,15%
1845.	410.615	2.925	0,71%	12.902	3,14%	8.495	2,07%
1846.	418.063	2.846	0,68%	12.265	2,93%	8.736	2,09%
1847.	422.901	2.856	0,68%	11.410	2,70%	8.915	2,11%
1848.	424.711	2.842	0,67%	11.424	2,69%	11.286	2,66%
1851.	393.715	4.020	1,02%	13.038	3,31%	8.141	2,07%

Iako je 1848. godine, u odnosu na 1819. godine, razlika u broju stanovnika 124.733, ipak nije velika razlika u broju sklopljenih brakova (manje 339). Veće razlike pokazuje postotak sklopljenih brakova: 1819. godine od ukupnog broja stanovnika sklopljena su 0,83% braka, a 1848. godine sklopljeno je 0,67%

⁵⁹⁵ Podatke iz te tabele donosim prema godišnjaku *Tafeln zur Statistik 1828-1851.* godine i mom izračunu.

brakova. Isto tako, prema toj tabeli, možemo pratiti broj i postotak rođene djece, kao i broj i postotak umrlih osoba svih dobi. No, slijedeća tabela, kao i ranije, i za ovo razdoblje pokazuje drugačiji postupak izračuna i drugačije rezultate i drugačiji ritam demografskog razvoja. I ovdje navodim te podatke od 1819. godine dalje.

Dalmacija 1819-51. godine: stanovnika na 1 brak, 1 rođeno dijete i 1 umrlu osobu

Tabela br. 433

Stanovnika na jedan brak i jedno rođeno dijete i jednu umrlu osobu							
Godine	Broj stanovnika	1 sklopljeni brak na broj stanovnika		1 rođeno dijete na broj stanovnika		1 umrla osoba na broj stanovnika	
		Brakova	Stanovn.	Rođeni	Stanovn.	Umrli	Stanovn.
1819.	299.978	2.503	119,85	9.034	33,21	6.507	46,10
1820.	303.600	2.467	123,06	10.562	28,74	5.572	54,49
1821.	303.167	2.069	146,53	9.082	33,38	6.172	49,12
1822.	309.155	2.190	142,53	9.084	34,03	5.268	58,69
1823.	313.400	1.977	158,52	9.956	31,48	5.652	55,45
1824.	320.124	2.007	159,50	9.770	32,77	5.872	54,52
1825.	326.739	2.652	123,20	10.723	30,47	5.447	59,99
1826.	332.700	2.593	128,31	11.867	28,04	5.996	55,49
1827.	338.026	2.630	128,53	11.374	29,72	6.543	51,66
1828.	341.321	2.623	130,13	10.867	31,41	6.705	50,91
1830.	346.556	2.669	129,84	9.768	35,48	6.822	50,80
1831.	350.588	2.318	151,25	11.739	29,87	7.753	45,22
1832.	355.866	2.935	121,25	9.970	35,69	7.496	47,47
1833.	358.294	2.982	120,15	12.136	29,52	7.715	46,44
1834.	364.933	3.182	114,69	13.193	27,66	7.581	48,14
1835.	367.587	2.466	149,06	12.062	30,47	7.579	48,50
1836.	375.846	3.082	121,95	12.335	30,47	9.668	38,88
1837.	382.285	2.845	134,37	12.521	30,53	8.740	43,74
1838.	386.375	2.874	134,44	11.565	33,41	7.533	51,29
1839.	392.703	2.699	145,50	12.182	32,24	9.131	43,01
1840.	394.028	2.687	146,64	11.635	33,87	9.789	40,25
1841.	398.607	2.727	146,17	11.394	34,98	9.462	42,13
1842.	401.541	2.656	151,18	13.048	30,77	8.937	44,93
1843.	405.854	2.977	136,33	12.623	32,15	8.569	47,36
1844.	407.792	2.918	139,75	13.305	30,65	8.769	46,50
1845.	410.615	2.925	140,38	12.902	31,83	8.495	48,34
1846.	418.063	2.846	146,89	12.265	34,09	8.736	47,86
1848.	424.711	2.842	149,44	11.424	37,18	11.286	37,63
1851.	393.715	4.020	97,94	13.038	30,20	8.141	48,36

Kako vidimo, drugačije rezultate dobijemo ako broj sklopljenih brakova određene godine podijelimo s brojem stanovnika svih dobi. Na primjer, broj stanovnika 1848. godine iznosio je 424.711 : 2.842 (broj sklopljenih brakova) = 149,44. Dok 1851 iznosi 393.715 : 4020 = 97,94. Prema tome, u Dalmaciji je 1848. godine na 149,44 stanovnika sklopljen jedan brak, dok je 1851. godine na 97,94 stanovnika sklopljen jedan brak. Na taj način možemo izračunati na koliko stanovnika dolazi jedno rođeno dijete, kao i jedna umrla osoba. Razlike su iz godine u godinu znatne. Uzroke tih pojava valja potražiti u povijesnim izvorima. Ali je neosporno da na broj i ritam rođene djece i broj umrlih osoba, napose djece, utječe kako poljoprivredna produktivnost tako i broj stoke (prehrana ljudi), kao i vremenske nepogode (suše

i poplave), ali svakako i kultura stanovanja i prehrane i liječničke zaštite ljudi. Ako iz godine u godinu pratimo razvoj privrede, napose poljoprivrede i stočarstva, a taj je razvoj vezan uz strukturu zemljišnih odnosa i uz vremenske uvjete, lako je zapaziti i ritam rađanja djece kao i smrtnosti ljudi.

Kada godišnje jedan brak dolazi na više od 80 stanovnika, i kada jedno dijete dolazi na više od 20 osoba, tada je slab i spor prirast stanovništva. A ako jedan brak godišnje dolazi na više od 120 ljudi i jedno dijete na preko 25 ljudi, tada nastaje kriza demografskog razvoja.

Prirodni i mehanički prirast stanovništva u Dalmaciji 1819-1851. godine

Tabela br. 434

Dalmacija 1819-1851. godine: prirodni/mehanički prirast stanovništva							
Godine	Broj stanovnika	Gubici stanovništva		Prirast stanovništva		UKUPNI prirast	
		Umrli	Iseljavanje	Rođeni	Doseljenje		
1819.	299.978	6.507	-	9.034	-	+	2.527
1820.	303.600	5.572	-	10.562	-	+	4.990
1821.	303.167	6.172	740	9.082	88	+	2.258
1822.	309.155	5.268	376	9.084	8	+	3.448
1823.	313.400	5.652	463	9.956	29	+	3.870
1824.	320.124	5.872	346	9.770	66	+	3.618
1825.	326.739	5.447	44	10.723	71	+	5.303
1826.	332.700	5.996	85	11.867	50	+	5.836
1827.	338.026	6.543	179	11.374	54	+	4.706
1828.	341.321	6.705	148	10.867	152	+	4.166
1829.	345.487	9.034	1.517	9.941	375	-	235
1830.	346.556	6.822	498	9.768	168	+	2.616
1831.	350.588	7.753	112	11.739	45	+	3.919
1832.	355.866	7.496	27	9.970	77	+	2.525
1833.	358.294	7.715	78	12.136	11	+	4.354
1834.	364.933	7.581	5	13.193	24	+	5.631
1835.	367.587	7.579	8	12.062	13	+	4.488
1836.	375.846	9.668	0	12.335	7	+	2.674
1837.	382.285	8.740	12	12.521	8	+	3.777
1838.	386.375	7.533	8	11.565	114	+	4.138
1839.	392.703	9.131	0	12.182	70	+	3.121
1840.	394.028	9.789	1	11.635	18	+	1.863
1841.	398.607	9.462	6	11.394	27	+	1.953
1842.	401.541	8.937	0	13.048	68	+	4.179
1843.	405.854	8.569	15	12.623	23	+	4.062
1844.	407.792	8.769	76	13.305	15	+	4.475
1845.	410.615	8.495	25	12.902	126	+	4.508
1846.	418.063	8.736	13	12.265	84	+	3.600
1847.	422.901	8.915	85	11.410	35	+	2.445
1848.	424.711	11.286	9	11.424	19	+	148
1851.	393.715	8.141	27	13.038	45	+	4.915

Od 1848. do 1851. godine manje je 30.996 stanovnika: 28.172 muškarca i 2.824 žene; za revolucije 1848/49. godine poginulo je i nestalo preko 28.000 muškaraca.

U Dalmaciji od 1819. do 1848. godine nalazimo postupni prirast stanovništva, iako se, gledajući ukupno, više ljudi iseljava nego useljava, iako ne značajno. Svake godine se više djece rađa nego što umire osoba svih dobi. Ali i tada veliki postotak djece umire u ranoj dobi.

Od 1819. do 1848. godine, u tih 29 godina, stanovništvo Dalmacije je poraslo za 124.733 stanovnika. Međutim, od 1819. do 1851. godine, kada za revolucije 1848/49. godine dolazi do znatnog gubitka stanovništva, u te 32 godine, stanovništvo je poraslo za 93.737 stanovnika. Prirast stanovništva je do 1848/49. godine konstantan, iako nije ravnomjeran. I broj rođene djece, prema ukupnom broju stanovnika, ne odgovara uvijek i istom prirastu.

Ukupni prirast stanovništva, prirodni i mehanički, iz godine u godinu se mijenja. Najveći prirast stanovništva u Dalmaciji je 1826. godine (+ 5.836 stanovnika) a zatim slijedi 1834. godina (+ 5.631 stanovnika) i 1825. godina (+ 5.303 stanovnika). A najmanji prirast stanovništva je 1829. godine, kada je pad broja stanovništva (– 235 stanovnika), a zatim slijedi 1848. godina (+ 148 stanovnika) i 1840. godine (+ 1.863 stanovnik). Uzrok tome je razlika između broja rođene djece i umrlih osoba svih dobi, ali i razlika između doseljavanja i iseljenja stanovništva u Dalmaciji. Ali i sada, kao i ranije, kako sam pokazao, veliki postotak djece umire u ranoj dobi, dok je prosječni životni vijek ljudi relativno kratak. Za demografske gubitke broja stanovništva, kako je rečeno, posebno su bili sudbonosni događaji vezani za revoluciju 1848/49. godine. Ta kriza demografskog razvoja nastavlja se i u slijedećem desetljeću.

21.19.3. Naselja i stanovništvo u dalmatinskim kotarevima 1851. godine

Upoznajmo broj naselja i strukturu stanovništva u dalmatinskim kotarevima.

Dalmacija 1851. godine:⁵⁹⁶

Zadarski Okrug (*Zara Kreis*) 1851. godine ima 97,14 austrijskih milja² ili 5.590,06 kilometra², 3 grada, 6 trgovišta, 284 sela, ukupno 293 naselja, 25.108 kuća, 33.410 porodica i **145.009 stanovnika** (73.219 muškarca i 71.790 žena).

- a) *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima* 1851. godine:
 - a. muškaraca ima 73.219 ili 50,49%,
 - b. a žena ima 71.790 ili 49,51%;
 - c. muškaraca je 1.429 više nego žena.
- b) **Zadarski Okrug 1848. godine** ima 98,5 austrijskih milja² ili 5.668,32 kilometara², glavni grad Zadar i još 3 grada, 11 trgovišta, 242 sela, ukupno 256 naselja, 21.471 kuću, 21.462 porodice i 146.115 stanovnika (77.377 muškaraca i 68.738 žena). Grad Zadar ima 1.020 kuća, 1.398 porodica i 7.337 stanovnika (3.491 muškarca i 3.846 žena). **Ukupno**, Zadarski Okrug 1848. godine ima: 22.491 kuću, 22.860 porodica i 153.452 stanovnika (80.868 muškaraca i 72.584 žene).⁵⁹⁷ Razlike su u broju stanovnika znatne.
- c) *Sklopljeno brakova 1848. godine*:
 - a. u tom Okrug su 1848. godine sklopljeno je 1.115 brakova;
 - b. na jedan brak dolazi 137,63 stanovnika.
- d) *Rođeno djece 1848. godine*:
 - a. rodilo se 3.763 djece (1.951 muške i 1.812 ženske);
 - b. 3.642 djece se rodilo u braku, a 121 vanbračno,
 - c. s tim da je u gradu Zadru u braku rođeno 218 djece, a 78 djece vanbračno;
 - d. na 40,78 stanovnika dolazi jedno rođeno dijete.
- e) *Umrli*: ukupno su svih dobi umrle 3.987 osoba (2.070 muške i 1.917 ženske).
- f) *Demografski gubici*:
 - a. u odnosu na broj stanovnika iz početka 1848. godine,
 - b. demografski gubici 1851. godine iznose 8.443 stanovnika.
- g) *Gustoća naseljenosti stanovništva 1851. godine*:
 - a. na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.492,78 stanovnika;
 - b. na jedan kilometar² prosječno dolazi 25,94 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 5,78 stanovnika;

⁵⁹⁶ *Tafeln zur Statistik 1846-1852.*

⁵⁹⁷ *Tafeln zur Statistik 1847/48.*

- d. na jednu porodicu prosječno dolazi 4,34 stanovnika;
- e. na jednu kuću prosječno dolazi 1,33 porodica;
- f. na jedno naselje prosječno dolazi 495 stanovnika.

Splitski Okrug (*Spalato Kreis*) 1851. godine ima 90,39 austrijskih milja² ili 5.201,62 kilometara², te 6 gradova, 18 trgovišta, 293 sela, ukupno 317 naselja, 29.410 kuća, 38.141 porodicu i **166.687 stanovnika** (84.250 muškaraca i 82.437 žena).

- a) *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima* 1851. godine:
 - a. muškaraca ima 84.250 ili 50,54%,
 - b. a žena ima 82.437 ili 49,46%;
 - c. muškaraca je 1.813 više nego žena.
- b) **Splitski Okrug 1848. godine** ima 89,1 austrijsku milju² ili 5.127,39 kilometara², 5 gradova, 16 trgovišta, 272 sela, ukupno 293 naselja, 27.425 kuća, 30.746 porodica i 174.691 stanovnika (90.630 muškaraca i 84.061 ženu). Demografske razlike su znatne.
- c) *Sklopljeno brakova 1848. godine*:
 - a. u tom Okrugu 1848. godine sklopljena su 1.063 braka;
 - b. na jedan brak dolazi 164,34 stanovnika.
 - c. U tom slučaju dolazi do krize demografskog razvoja.
- d) *Rođeno djece 1848. godine*:
 - a. rodilo se 3.797 djece (2.006 muške i 1.791 ženske);
 - b. 3.685 djece se rodilo u braku, a 112 vanbračno,
 - c. na 46,01 stanovnika dolazi jedno rođeno dijete.
- e) *Umrli*:
 - a. ukupno su svih dobi umrle 3.920 osoba (2.041 muške i 1.879 ženske).
 - b. Umrle su 123 osobe svih dobi više nego se rodilo djece.
- f) *Demografski gubici*:
 - a. u odnosu na broj stanovnika iz početka 1848. godine,
 - b. demografski gubici 1851. godine iznose 8.004 stanovnika.
- g) *Gustoća naseljenosti stanovništva 1851. godine*:
 - a. na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.844,09 stanovnika;
 - b. na jedan kilometar² prosječno dolazi 32,05 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 5,67 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 4,37 stanovnika;
 - e. na jednu kuću prosječno dolazi 1,30 porodica;
 - f. na jedno naselje prosječno dolazi 526 stanovnika.

Dubrovački Okrug (*Ragusa Kreis*) 1851. godine ima 23,73 austrijske milje² ili 1.365,58 kilometara², te 3 grada, 5 trgovišta, 149 sela, ukupno 157 naselja, 9.188 kuća, 11.841 porodicu i **51.094 stanovnika** (24.251 muškarca i 26.843 žene).

- a) *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima* 1851. godine:
 - a. muškaraca ima 24.251 ili 47,46%,
 - b. a žena ima 26.843 ili 52,54%;
 - c. žena je 2.592 više nego muškaraca.
- b) **Dubrovački Okrug 1848. godine** ima 23,7 austrijskih milja² ili 1.363,85 kilometara², 3 grada, 5 trgovišta, 141 sela, ukupno 149 naselja, 9.085 kuća, 9.154 porodice i 53.858 stanovnika (26.810 muškaraca i 27.048 žena).⁵⁹⁸ I ovdje postoje demografske razlike.
- c) *Sklopljeno brakova 1848. godine*:
 - a. u tom Okrugu 1848. godine sklopljeno je 346 brakova;
 - b. na jedan brak dolazi 155,66 stanovnika.
 - c. U tom slučaju dolazi do krize demografskog razvoja.
- d) *Rođeno djece 1848. godine*:
 - a. rodilo se 1.158 djece (614 muške i 544 ženske);
 - b. 1.121 dijete se rodilo u braku, a 37 vanbračno;
 - c. na 46,51 stanovnika dolazi jedno rođeno dijete.

⁵⁹⁸ *Tafeln zur Statistik 1847/48.*

- e) *Umrli*: ukupno su svih dobi umrle 1.041 osoba (517 muške i 524 ženske).
- f) *Demografski gubici*:
 - a. u odnosu na broj stanovnika iz početka 1848. godine,
 - b. demografski gubici 1851. godine iznose 2.764 stanovnika.
- g) *Gustoća naseljenosti stanovništva 1851. godine*:
 - a. na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.153,14 stanovnika;
 - b. na jedan kilometar² prosječno dolazi 37,42 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 5,56 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 4,32 stanovnika;
 - e. na jednu kuću prosječno dolazi 1,29 porodica;
 - f. na jedno naselje prosječno dolazi 325 stanovnika.

Kotorski Okrug (*Cattaro Kreis*) 1851. godine ima 11,04 austrijske milje² ili 635,31 kilometar², te 3 grada, 3 trgovišta, 142 sela, ukupno 148 naselja, 7.746 kuća, 10.060 porodica i **30.925 stanovnika** (14.151 muškarac i 16.774 žene).

- a) *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1851. godine*:
 - a. muškaraca ima 14.151 ili 45,76%,
 - b. a žena ima 16.774 ili 54,24%;
 - c. žena je 2.623 više nego muškaraca.
- b) **Kotorski Okrug 1848. godine** ima 11,0 austrijskih milja² ili 633,01 kilometara², 3 grada, 5 trgovišta, 140 sela, ukupno 148 naselja, 6.638 kuća, 7.082 porodice i 34.802 stanovnika (17.827 muškaraca i 16.975 žena).⁵⁹⁹ Razlike su u broju stanovnika znatne.
- c) *Sklopljeno brakova 1848. godine*:
 - a. u tom Okrugu su 1848. godine sklopljeno je 233 brakova;
 - b. na jedan brak dolazi 149,36 stanovnika.
- d) *Rođeno djece 1848. godine*:
 - a. rodilo se 778 djece (421 muške i 357 ženske);
 - b. 751 dijete se rodilo u braku, a 27 vanbračno;
 - c. na 44,73 stanovnika dolazi jedno rođeno dijete.
- e) *Umrli*: ukupno je svih dobi umrlo 749 osoba (350 muške i 399 ženske).
- f) *Demografski gubici*:
 - a. u odnosu na broj stanovnika iz početka 1848. godine,
 - b. demografski gubici 1851. godine iznose 3.877 stanovnika.
- g) *Gustoća naseljenosti stanovništva 1851. godine*:
 - a. na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.801,18 stanovnika;
 - b. na jedan kilometar² prosječno dolazi 48,68 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 3,99 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 3,07 stanovnika;
 - e. na jednu kuću prosječno dolazi 1,30 porodica;
 - f. na jedno naselje prosječno dolazi 209 stanovnika.

Upoznajmo sve to u slijedećim tabelama i kvantitativnim podacima:

Tabela br. 435

Dalmacija početkom 1848. godine: broj naselja, kuća, porodica i stanovništva						
DALMACIJA Okruzi/kotari	Broj gradova, trgovišta, sela i kuća					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Zadarski Okrug	4	11	242	22.491	22.860	153.452
Splitski Okrug	5	16	293	27.425	30.746	174.691
Dubrovački Okrug	3	5	141	9.085	9.154	53.858
Kotorski Okrug	3	5	148	6.638	7.082	34.802
Vojnika	-	-	-	-	-	7.908
UKUPNO	15	37	824	65.639	69.842	424.711

Tabela br. 436

Dalmacija 1851. godine: broj naselja, kuća, porodica i stanovništva						
DALMACIJA Okruzi/kotari	Broj gradova, trgovišta, sela i kuća					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Zadarski Okrug	3	6	284	25.108	33.410	145.009
Splitski Okrug	6	18	293	29.410	38.141	166.687
Dubrovački Okrug	3	5	149	9.188	11.841	51.094
Kotorski Okrug	3	3	142	7.746	10.060	30.925
Vojnika	-	-	-	-	-	-
UKUPNO	15	32	868	71.452	93.452	393.715

Tabela br. 437

Dalmacija 1851. godine: Površine i gustoća naseljenosti stanovništva						
DALMACIJA Okruzi/kotari	Kilometri ²	Prosječno/postotak (%) stanovnika na:				Broj stanovnika
		1 km ²	1 kuću	1 porodicu	1 naselje	
Zadarski Okrug	5.590,06	25,94	5,78	4,34	495	145.009
Splitski Okrug	5.201,62	32,05	5,67	4,37	526	166.687
Dubrovački Okrug	1.365,58	37,42	5,56	4,32	325	51.094
Kotorski Okrug	635,31	48,68	3,99	3,07	209	30.925
UKUPNO	12.792,57	30,78	5,51	4,21	430	393.715

Popis iz 1851. godine za Dalmaciju ne donosi broj vojnika. Podaci iz 1848. godine navode 7.908 vojnika. Uz pretpostavku da je u Dalmaciji i 1851. godine bilo oko 8.000 vojnika, onda broj stanovnika u toj pokrajini iznosi: $393.715 + 8.000 = 401.715$ stanovnika.

U tom slučaju, demografski gubici, od 1848. do 1851. godine, su manji. Međutim, nužno je napomenuti, objavljeni i arhivski izvori o popisu stanovništva u Dalmaciji 1851. godine ne navode broj vojnika. Čini se da je broj vojnika uključen u ukupni broj stanovnika Dalmacije. Tako, za sada, valja računati s tim brojem prisutnog pučanstva u Dalmaciji 1851. godine: 393.715 prisutnih stanovnika.

Tabela br. 438

Dalmacija početkom 1848. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
DALMACIJA	Km ²	MUŠKARCI		ŽENE		Broj Stanovnika
		Broj	%	Broj	%	
Zadarski Okrug	5.668,32	80.868	52,70	72.584	47,30	153.452
Splitski Okrug	5.127,39	90.630	51,88	84.061	48,12	174.691
Dubrovački Okrug	1.363,85	26.810	49,78	27.048	50,22	53.858
Kotorski Okrug	633,01	17.827	51,22	16.975	48,78	34.802
Vojnika	-	7.908	-	-	-	7.908
UKUPNO	12.792,57	224.043	52,75	200.668	47,25	424.711

Tabela br. 439

Dalmacije 1851. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
DALMACIJA	Km ²	MUŠKARCI		ŽENE		Broj Stanovnika
		Broj	%	Broj	%	
Zadarski Okrug	5.590,06	73.219	50,49	71.790	49,51	145.009
Splitski Okrug	5.201,62	84.250	50,54	82.437	49,46	166.687
Dubrovački Okrug	1.365,58	24.251	47,46	26.843	52,54	51.094
Kotorski Okrug	635,31	14.151	45,76	16.774	54,24	30.925
Vojnika	-	-	-	-	-	-
UKUPNO	12.792,57	195.871	49,75	197.844	50,25	393.715

Tabela br. 440

Stanovništvo Dalmacije od 1841. do 1851. godine						
Godina	Zadarski Okrug	Splitski Okrug	Dubrovački Okrug	Kotorski Okrug	Broj vojnika	UKUPNO
1841.	143.223	161.691	51.534	33.933	8.226	398.607
1842.	143.418	162.238	51.969	33.993	9.923	401.541
1843.	145.628	164.641	52.655	34.127	8.803	405.854
1844.	147.889	165.711	53.007	34.170	7.015	407.792
1845.	148.447	167.975	52.706	34.326	7.161	410.615
1846.	152.924	170.517	53.062	34.485	7.075	418.063
1847.	151.839	176.572	54.000	34.699	5.791	422.901
1848.	153.452	174.691	53.858	34.802	7.908	424.711
1851.	145.009	166.687	51.094	30.925	-	393.715

U Dalmaciji od 1841. do 1848. godine prirast (prirodni i mehanički) iznosi 26.104 stanovnika. Ali od 1848. do 1851. godine demografski gubici iznose 30.996 stanovnika. Od toga, ima 28.172 manje muškaraca, i 2.824 manje žena. To znači da je za revolucije 1848/49. godine iz Dalmacije, na ratištu u Italiji i Mađarskoj, poginulo i nestalo oko 28.000 vojnih obveznika Dalmatinaca. Ukupno, to je znatni demografski gubitak za Dalmaciju.

Tabela br. 441

Dalmacija 1846-1851. godine: rođena djeca i umrle osobe i prirast/pad stanovništva					
DALMACIJA	Godina	Broj stanovnika	Broj rođenih	Broj umrlih	Prirast stanovn. više +, manje -
Zadarski Okrug	1846.	152.924	5.040	3.763	+ 1.277
Splitski Okrug		170.517	4.863	3.262	+ 1.601
Dubrovački Okrug		53.062	1.463	957	+ 506
Kotorski Okrug		34.485	872	657	+ 215
Broj vojnika		7.075	27	97	- 70
UKUPNO		418.063	12.265	8.736	+ 3.529
Zadarski Okrug	1847.	151.839	4.723	3.942	+ 781
Splitski Okrug		176.572	4.274	4.507	- 233
Dubrovački Okrug		54.000	1.345	1.156	+ 189
Kotorski Okrug		34.699	737	748	- 11
Broj vojnika		5.791	27	138	- 111
UKUPNO		422.901	11.106	10.494	+ 612
Zadarski Okrug	1848.	153.452	3.763	3.987	- 224
Splitski Okrug		174.691	3.797	3.920	- 123
Dubrovački Okrug		53.858	1.158	1.041	+ 117
Kotorski Okrug		34.802	778	749	+ 29
Broj vojnika		7.908	35	130	- 95
UKUPNO		424.711	9.531	9.827	- 296
Zadarski Okrug	1851.	145.009	3.852	3.935	- 83
Splitski Okrug		166.687	3.815	3.960	- 145
Dubrovački Okrug		51.094	1.235	1.170	+ 65
Kotorski Okrug		30.925	792	764	+ 28
Broj vojnika		-	-	-	-
UKUPNO		393.715	9.694	9.829	- 135
Zadarski Okrug	Manje stanovnika 1849/51. god.	- 8.443	Početkom 1848. godine u Dalmaciji ima 424.711 stanovnika. A 1851. godine ima 393.715 stanovnika. Tako da je 1849/51. godine u Dalmaciji demografski gubitak iznosio 30.996 stanovnika.		
Splitski Okrug		- 8.004			
Dubrovački Okrug		- 2.764			
Kotorski Okrug		- 3.877			
Broj vojnika		- 7.908			
UKUPNO MANJE		- 30.996			

Sve do početka 1846. godine, iz godine u godinu, vidljiv je prirodni prirast stanovništva, osim u Kotorskom Okrugu 1846. godine. I sada je ritam prirasta, od okruga do okruga, različit. No, već 1847. i 1848. godine u nekim kotarima vidimo pad broja stanovnika. A posebno je vidljiv gubitak/pad broja stanovnika 1849/51. godine. Revolucija 1848/49. godine i rat u Italiji i u Mađarskoj, i učestvovanje hrvatske vojske (iz svih hrvatskih pokrajina) u tom ratu, pogubno je utjecalo na pogibelj znatnog broja tih vojnika. Do sada nismo znali da je u toj revoluciji, na ratištu u Italiji i u Mađarskoj, iz hrvatskih pokrajina poginuo i nestao toliki broj ljudi. Ali ovi statistički podaci jasno i nedvosmisleno pokazuju taj znatni demografski gubitak.

21.20. Komparacije i kvantitativni podaci 1846. i 1851. godine

21.20.1. Naselja i stanovništvo Provincijala 1846. godine

Tabela br. 442

PROVINCIJAL	Grad	Trgo- vište	Sela	Kuće	Poro- dice	Stanov- ništvo	Površine	
							milje ²	km ²
Civilna Hrvatska	5	14	1.963	90.600	93.500	560.616	164,9	9.489,4
Primorje (Maritim)	2	3	38	7.300	7.500	59.980	6,2	356,8
Civilna Slavonija	3	42	552	53.600	55.400	338.724	164,8	9.483,7
Dalmacija	15	35	829	69.586	68.753	418.063	222,3	12.792,6
Istra	24	9	479	37.863	52.752	228.035	85,9	4.943,2
UKUPNO	49	103	3.861	258.949	277.905	1.605.418	644,1	37.065,7

21.20.2. Naselja i stanovništvo Provincijala 1851. godine

Tabela br. 443

PROVINCIJAL	Grad	Trgo- vište	Sela	Kuće	Obitelji	Stanov- ništvo	Površine	
							milje ²	km ²
Civilna Hrvatska	7	20	2.457	69.593	144.253	608.426	183,50	10.559,8
Civilna Slavonija	2	27	510	33.744	64.379	260.030	134,76	7.755,0
Dalmacija	15	32	868	71.452	93.452	393.715	222,30	12.792,6
Istra	24	9	479	38.678	55.899	232.910	85,87	4.941,5
UKUPNO	48	88	4.314	213.467	357.983	1.495.081	626,4	36.050,6
U odnosu na 1846. god – manje/više	– 1	– 15	– 453	– 45.482	+ 80.078	– 110.337	– 17,7	– 1.015,1

21.20.3. Hrvatska i slavonska Vojne krajine 1846. godine

Tabela br. 444

VOJNA KRAJINA	Grad	Vojni komn.	Trgo- višta	Sela	Kuće	Poro- dice	Stanov- ništvo	Površine	
								Austr milje ²	Kilo- metri ²
Vojna Hrvatska	6	6	11	1.256	47.676	48.316	546.970	275,6	15.859,8
Vojna Slavonija	4	4	5	317	30.043	31.488	275.104	133,0	7.653,7
UKUPNO	10	10	16	1.573	77.719	79.804	822.074	408,6	23.513,5

21.20.4. Hrvatska i slavonska Vojne krajine 1851. godine

Tabela br. 445

VOJNA KRAJINA	Grad	Vojni komn.	Trgo- višta	Sela	Kuće	Poro- dice	Stanov- ništvo	Površine	
								milje ²	km ²
Vojna Hrvatska	6	6	12	1.256	48.502	49.101	492.493	276,0	15.882,8
Vojna Slavonija	1	1	2	237	13.106	13.479	129.240	63,0	3.625,4
UKUPNO	7	7	14	1.493	61.608	62.580	621.733	339,0	19.508,2
U odnosu na 1846. g. manje:	– 3	– 3	– 2	– 80	– 16.111	– 17.224	– 200.341	– 69,6	– 4.005,3

21.20.5. Ukupno sve hrvatske pokrajine 1846. godine

Tabela br. 446

Hrvatske pokrajine	Grad	Vojni komn.	Trgo-višta	Sela	Kuće	Poro-dice	Stanov-ništvo	Površine	
								Austrij milje ²	Kilo-metri ²
Civilna i vojna HRVATSKA	11	6	25	3.219	138.276	141.816	1.107.586	440,5	25.349,2
Civilna i vojna SLAVONIJA	7	4	47	869	83.643	86.888	613.828	297,8	17.137,4
UKUPNO	18	10	72	4.088	221.919	228.704	1.721.414	738,3	42.486,5
Primorje	2	-	3	38	7.300	7.500	59.980	6,2	356,8
Dalmacija	15	-	35	829	69.586	68.753	418.063	222,3	12.792,6
Istra	24	-	9	479	37.863	52.752	228.035	85,9	4.943,2
UKUPNO	59	10	119	5.434	336.668	357.709	2.427.492	1.052,7	60.579,1

21.20.6. Ukupno sve hrvatske pokrajine 1851. godine

Tabela br. 447

Hrvatske pokrajine	Grad	Vojni komn.	Trgo-višta	Sela	Kuće	Poro-dice	Stanov-ništvo	Površine	
								Austrij milje ²	Kilo-metri ²
Civilna i vojna HRVATSKA	13	6	32	3.413	118.095	193.354	1.100.919	459,50	26.442,6
Civilna i vojna SLAVONIJA	3	1	29	747	46.850	77.858	389.270	197,76	11.381,4
Dalmacija	15	-	32	868	71.452	93.452	393.715	222,30	12.792,6
Istra	24	-	9	479	38.678	55.899	232.910	85,87	4.941,5
UKUPNO	55	7	102	5.507	275.075	420.563	2.116.814	965,4	55.557,1
U odnosu na 1846. g. manje/više	- 4	- 3	- 7	+ 73	- 61.593	+ 62.854	- 310.678	- 87,3	- 5.022,0

21.20.7. Hrvatske pokrajine 1846. godine: naselja i porodice i kuće

Tabela br. 448

Hrvatske pokrajine 1846. godine: broj naselja, kuća, porodica, stanovništva i površine								
Hrvatske pokrajine	Gradovi	Vojni kom.	Trgovišta	Sela	Kuće	Porodice	Stanovnika	Kilometri ²
Königreich Kroatien	13	6	28	3.257	145.576	149.316	1.167.566	25.706,0
Civilna Hrvatska	5	-	14	1.963	90.600	93.500	560.616	9.489,4
1 Zagrebačka županija	2	-	8	1.259	47.300	48.500	327.644	5.944,5
2 Varaždinska županija	1	-	5	406	28.360	29.500	145.202	1.881,8
3 Križevačka županija	2	-	1	298	14.940	15.500	87.770	1.663,1
Primorje – Ungar. Litorale	2	-	3	38	7.300	7.500	59.980	356,8
Vojna Hrvatska	6	6	11	1.256	47.676	48.316	546.970	15.859,8
<i>Karlovački Generalat</i>	2	2	3	615	23.457	23.590	277.277	9.397,3
1 Lički Regiment	1	1	-	103	6.864	6.895	74.267	2.612,6
2 Otočki Regiment	1	1	1	83	5.124	5.102	69.554	2.785,2
3 Ogulinski Regiment	-	-	1	110	5.883	5.859	72.023	2.532,0
4 Slunjski Regiment	-	-	1	319	4.908	4.933	61.433	1.467,4
<i>Banski Generalat</i>	2	2	5	275	12.305	12.599	125.968	2.750,7
5 I: Banski Regiment	-	-	1	129	5.674	5.720	63.059	1.392,6
6 II: Banski Regiment	2	2	4	146	6.631	6.879	62.909	1.358,1
<i>Varaždinski Generalat</i>	2	2	3	366	11.914	12.127	143.725	3.711,7
7 Križevački Regiment	1	1	2	190	4.794	4.900	64.241	1.628,6
8 Đurđevački Regiment	1	1	1	176	7.120	7.227	79.484	2.083,2
Königreich Slavonien	7	4	47	869	83.643	86.888	613.828	17.137,4
Civilna Slavonija:	3	-	42	552	53.600	55.400	338.724	9.483,7
1 Virovitička županija	1	-	17	218	22.200	22.800	150.126	4.609,5
2 Požeška županija	1	-	10	251	15.400	16.100	76.487	2.486,0
3 Srijemska županija	1	-	15	83	16.000	16.500	112.111	2.388,2
Vojna Slavonija:	4	4	5	317	30.043	31.488	275.104	7.653,7
1 Brodski Regiment	1	1	1	97	7.221	7.428	79.698	1.956,6
2 Gradiški Regiment	-	-	1	140	5.821	5.908	65.010	1.668,9
3 Petrovarad. Regiment	3	3	3	60	13.662	14.712	99.589	3.107,5
4 Tschajkisten Distrikt	-	-	-	15	3.339	3.440	30.807	920,7
Königreich Dalmatien	15	-	35	829	69.586	68.753	418.063	12.792,6
1 Zadarski kotar	4	-	10	268	23.101	21.494	152.924	5.668,3
2 Splitski Kotar	5	-	15	273	28.982	29.726	170.517	5.127,4
3 Dubrovački kotar	3	-	5	176	9.288	9.079	53.062	1.363,9
4 Kotorski kotar	3	-	5	112	7.249	7.073	34.485	633,0
ISTRA	24	-	9	479	37.863	52.752	228.035	4.943,2
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	59	10	119	5.434	336.668	357.709	2.427.492	60.579,1

21.20.8. Hrvatske pokrajine 1851. godine: naselja i porodice i kuće

Tabela br. 449

Hrvatske pokrajine 1851. godine: broj naselja, kuća, porodica, stanovništva i površine								
Hrvatske pokrajine	Gra-dovi	Vojni kom.	Trgo-višta	Sela	Kuće	Poro-dice	Stanov-nika	Kilo-metri ²
PROVINCIJAL	9	-	47	2.667	103.337	208.632	868.456	18.314,7
Civilna Hrvatska:	7	-	20	2.157	69.593	144.253	608.426	10.559,8
1 Zagrebačka županija	2	-	4	995	22.363	55.263	234.540	5.035,3
2 Riječka županija	2	-	4	426	13.688	20.399	86.816	1.237,3
3 Varaždinska županija	1	-	10	426	24.282	46.266	204.624	2.575,2
4 Križevačka županija	2	-	2	310	9.260	22.325	82.446	1.712,0
Civilna Slavonija:	2	-	27	510	33.744	64.379	260.030	7.755,0
5 Osječka županija	1	-	21	260	26.035	47.425	192.456	5.280,5
6 Požeška županija	1	-	6	250	7.709	16.954	67.574	2.474,5
VOJNA KRAJINA	7	7	14	1.439	61.608	62.580	621.733	19.508,2
Vojna Hrvatska:	6	6	12	1.256	48.502	49.101	492.493	15.882,8
<i>Karlovački Generalat</i>	2	2	4	615	24.370	24.133	252.459	9.437,6
1 Lički Regiment	1	-	1	103	7.110	7.038	69.775	2.647,1
2 Otočki Regiment	1	-	1	83	5.407	5.379	64.040	2.819,8
3 Ogulinski Regiment	-	-	1	110	6.062	5.918	64.963	2.532,0
4 Slunjski Regiment	-	-	1	319	5.078	4.996	53.681	1.438,7
<i>Banski Generalat</i>	2	2	5	275	12.305	12.599	112.713	2.750,7
5 I: Banski Regiment	-	-	1	129	5.850	5.841	56.875	1.381,1
6 II: Banski Regiment	2	2	4	146	5.129	5.659	55.838	1.381,1
<i>Varaždinski Generalat</i>	2	2	3	366	11.914	12.127	126.607	3.711,7
7 Križevački Regiment	1	1	2	190	4.690	4.686	55.177	1.611,3
8 Đurđevački Regiment	1	1	1	176	6.868	6.858	71.430	2.071,7
Vojna Slavonija:	1	1	2	237	13.106	13.479	129.240	3.625,4
9 Brodski Regiment	1	1	1	97	7.267	7.537	77.781	1.956,6
10 Gradiški Regiment	-	-	1	140	5.839	5.942	51.459	1.668,9
DALMACIJA	15	-	32	868	71.452	93.452	393.715	12.792,6
1 Zadarski kotar	3	-	6	284	25.108	33.410	145.009	5.590,1
2 Splitski Kotar	6	-	18	293	29.410	38.141	166.687	5.201,6
3 Dubrovački kotar	3	-	5	149	9.188	11.841	51.094	1.365,6
4 Kotorski kotar	3	-	3	142	7.746	10.060	30.925	635,3
ISTRA	24	-	9	479	38.678	55.899	232.910	4.941,5
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	55	7	102	5.507	275.075	420.563	2.116.814	55.557,0

Napomena: U popisu 1851. godine drugačije je iskazan broj kuća i porodica/obitelji u Provincijalu, a drugačije u Vojnoj krajini. O tome više dalje u tekstu.

21.20.9. Hrvatske pokrajine 1846. godine: naseljenost stanovništva

Tabela br. 450

Hrvatske pokrajina 1846. godine: Površine i gustoća naseljenosti stanovništva						
Hrvatske pokrajine	Kilometri ²	Prosječno/postotak (%) stanovnika na:				Broj stanovnika
		1 km ²	1 kuću	1 porodicu	1 naselje	
Königreich Kroatien	25.706,0	45,42	8,02	7,82	354,02	1.167.566
Civilna Hrvatska:	9.489,4	59,08	6,19	6,00	282,85	560.616
1 Zagrebačka županija	5.944,5	55,12	6,93	6,76	239,33	327.644
2 Varaždinska županija	1.881,8	77,16	5,12	4,92	234,20	145.202
3 Križevačka županija	1.663,1	49,61	5,52	5,32	274,09	87.770
Primorje (Ungar. Litoral)	356,8	168,11	8,22	7,99	1.394,88	59.980
Vojna Hrvatska:	15.859,8	34,49	11,47	11,32	429,67	546.970
<i>Karlovački Generalat</i>	<i>9.397,3</i>	<i>29,51</i>	<i>11,82</i>	<i>11,75</i>	<i>447,22</i>	<i>277.277</i>
1 Lički Regiment	2.612,6	28,43	10,53	10,54	714,11	74.267
2 Otočki Regiment	2.785,2	24,97	12,39	12,10	818,28	69.554
3 Ogulinski Regiment	2.532,0	28,45	12,24	12,29	648,86	72.023
4 Slunjski Regiment	1.467,4	41,87	12,52	12,45	191,98	61.433
<i>Banski Generalat</i>	<i>2.750,7</i>	<i>45,79</i>	<i>10,24</i>	<i>9,99</i>	<i>446,70</i>	<i>125.968</i>
5 I: Banski Regiment	1.392,6	45,28	11,11	11,02	485,07	63.059
6 II: Banski Regiment	1.358,1	46,30	9,49	9,15	413,88	62.909
<i>Varaždinski Generalat</i>	<i>3.711,7</i>	<i>38,72</i>	<i>12,06</i>	<i>11,85</i>	<i>387,40</i>	<i>143.725</i>
7 Križevački Regiment	1.628,6	39,45	13,79	13,52	332,85	64.241
8 Đurđevački Regiment	2.083,2	38,15	11,16	10,99	446,54	79.484
Königreich Slavonien	17.137,4	35,82	7,34	7,06	662,17	613.828
Civilna Slavonija:	9.483,7	35,45	6,27	6,17	565,04	338.724
1 Virovitička županija	4.609,5	32,57	6,76	6,58	638,83	150.126
2 Požeška županija	2.486,0	30,77	4,97	4,75	291,94	76.487
3 Srijemska županija	2.388,2	46,94	7,01	6,79	1.132,43	112.111
Vojna Slavonija:	7.653,7	35,94	9,16	8,74	833,65	275.104
1 Brodski Regiment	1.956,6	40,73	11,04	10,73	805,03	79.698
2 Gradiški Regiment	1.668,9	38,95	11,17	11,00	461,06	65.010
3 Petrovaradinski Regiment	3.107,5	32,05	7,29	6,77	402,66	99.589
4 Tschajkisten Distrikt	920,7	33,46	9,23	8,96	2.053,80	30.807
Königreich Dalmatien	12.792,6	32,68	6,01	6,08	475,61	418.063
1 Zadarski kotar	5.668,3	26,98	6,35	6,69	544,21	152.924
2 Splitski kotar	5.127,4	33,26	5,88	5,74	581,97	170.517
3 Dubrovački kotar	1.363,9	38,91	5,71	5,84	288,38	53.062
4 Kotorski kotar	633,0	54,48	4,76	4,88	287,38	34.485
ISTRA	4.943,2	46,13	6,02	4,32	445,38	228.035
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	60.579,1	40,07	7,21	6,79	431,78	2.427.492

21.20.10. Hrvatske pokrajine 1851. godine: naseljenost stanovništva

Tabela br. 451

Hrvatske pokrajina 1851. godine: Površine i gustoća naseljenosti stanovništva						
Hrvatske pokrajine	Kilometri ²	Prosječno/postotak (%) stanovnika na:				Broj stanovnika
		1 km ²	1 kuću	1 porodicu	1 naselje	
PROVINCIJAL	18.314,7	47,42	8,40	4,16	282	868.456
Civilna Hrvatska:	10.559,8	57,62	8,74	4,22	243	608.426
1 Zagrebačka županija	5.035,3	46,58	10,49	4,24	230	234.540
2 Riječka županija	1.237,3	70,17	6,34	4,26	201	86.816
3 Varaždinska županija	2.575,2	79,46	8,43	4,42	276	204.624
4 Križevačka županija	1.712,0	48,16	8,90	3,69	262	82.446
Civilna Slavonija:	7.755,0	33,53	7,71	4,04	457	260.030
5 Osječka županija	5.280,5	36,45	7,39	4,06	629	192.456
6 Požeška županija	2.474,5	27,31	8,77	3,99	257	67.574
VOJNA KRAJINA	19.508,2	31,87	10,09	9,94	424	621.733
Vojna Hrvatska:	15.882,8	31,01	10,15	10,03	387	492.493
<i>Karlovački Generalat</i>	<i>9.437,6</i>	<i>26,83</i>	<i>10,39</i>	<i>10,49</i>	<i>408</i>	<i>253.173</i>
1 Lički Regiment	2.647,1	26,63	9,66	9,54	671	69.775
2 Otočki Regiment	2.819,8	22,71	10,80	10,63	753	64.040
3 Ogulinski Regiment	2.532,0	25,66	10,72	10,98	585	64.963
4 Slunjski Regiment	1.438,7	37,31	10,57	10,74	168	53.681
<i>Banski Generalat</i>	<i>2.750,7</i>	<i>45,79</i>	<i>10,24</i>	<i>9,99</i>	<i>447</i>	<i>125.968</i>
5 I: Banski Regiment	1.381,1	41,18	9,72	9,74	438	56.875
6 II: Banski Regiment	1.381,1	40,43	10,89	9,87	367	55.838
<i>Varaždinski Generalat</i>	<i>3.683,0</i>	<i>38,72</i>	<i>12,06</i>	<i>11,85</i>	<i>387</i>	<i>126.607</i>
7 Križevački Regiment	1.611,3	34,24	11,76	11,77	286	55.177
8 Đurđevački Regiment	2.071,7	34,48	9,94	9,83	401	71.430
Vojna Slavonija:	3.625,5	35,65	10,01	9,59	539	129.240
1 Brodski Regiment	1.956,6	39,75	10,77	10,47	786	77.781
2 Gradiški Regiment	1.668,9	30,83	8,81	8,66	365	51.459
DALMACIJA	12.792,6	30,78	5,51	4,21	430	393.715
1 Zadarski kotar	5.590,1	25,94	5,78	4,34	495	145.009
2 Splitski kotar	5.201,6	32,05	5,67	4,37	526	166.687
3 Dubrovački kotar	1.365,6	37,42	5,56	4,32	325	51.094
4 Kotorski kotar	635,3	48,68	3,99	3,07	209	30.925
ISTRA	4.941,5	47,13	6,02	4,17	455	232.910
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	55.557,0	38,10	7,70	5,03	373,27	2.116.814

Napomena: Na području Provincijala broj kuća odgovara broju porodica, a „porodica“ broju obitelji, dok u Vojnoj krajini broj kuća i porodica gotovo je istovjetan.

21.20.11. Hrvatske pokrajine 1846. godine: prostorna/teritorijalna gustoća

Tabela br. 452

Hrvatske pokrajine 1846. godine: Prostorna/teritorijalna gustoća naseljenosti						
Hrvatske pokrajine	Kilometri ²	Na jednom kilometru ² broj:			1 naselje na km ²	Broj stanovnika
		kuća	porodica	naselja		
Königreich Kroatien	25.706,0	5,66	5,81	0,13	7,78 km²	1.167.566
Civilna Hrvatska:	9.489,4	9,55	9,85	0,21	4,79 km²	560.616
1 Zagrebačka županija	5.944,5	796	8,16	0,21	4,68 km ²	327.644
2 Varaždinska županija	1.881,8	15,07	15,68	0,22	4,57 km ²	145.202
3 Križevačka županija	1.663,1	8,98	9,32	0,18	5,53 km ²	87.770
Primorje (Ungar. Litoral)	356,8	20,46	21,02	0,12	8,30 km²	59.980
Vojna Hrvatska:	15.859,8	3,01	3,02	0,08	12,46 km²	546.970
Karovački Generalat	9.397,3	2,50	2,51	0,07	15,16 km ²	277.277
1 Lički Regiment	2.612,6	2,63	2,64	0,04	25,12 km ²	74.267
2 Otočki Regiment	2.785,2	1,84	1,83	0,03	32,77 km ²	69.554
3 Ogulinski Regiment	2.532,0	2,32	2,31	0,04	22,81 km ²	72.023
4 Slunjski Regiment	1.467,4	3,34	3,36	0,22	4,59 km ²	61.433
Banski Generalat	2.750,7	4,47	4,58	0,10	9,75 km²	125.968
5 I: Banski Regiment	1.392,6	4,07	4,11	0,09	10,71 km ²	63.059
6 II: Banski Regiment	1.358,1	4,88	5,07	0,11	8,93 km ²	62.909
Varaždinski Generalat	3.711,7	3,21	3,27	0,10	10,00 km²	143.725
7 Križevački Regiment	1.628,6	2,94	3,01	0,12	8,39 km ²	64.241
8 Đurđevački Regiment	2.083,2	3,42	3,47	0,09	11,64 km	79.484
Königreich Slavonien	17.137,4	4,88	5,07	0,05	18,57 km²	613.828
Civilna Slavonija:	9.483,7	5,65	5,84	0,06	15,89 km²	338.724
1 Virovitička županija	4.609,5	4,82	4,95	0,05	19,53 km ²	150.126
2 Požeška županija	2.486,0	6,19	6,48	0,11	9,49 km ²	76.487
3 Srijemska županija	2.388,2	6,70	6,91	0,04	24,12 km ²	112.111
Vojna Slavonija:	7.653,7	3,93	4,11	0,04	23,48 km²	275.104
1 Brodski Regiment	1.956,6	3,69	3,80	0,05	19,57 km ²	79.698
2 Gradiški Regiment	1.668,9	3,49	3,54	0,08	11,74 km ²	65.010
3 Petrovaradinski Regiment	3.107,5	4,40	4,73	0,02	47,08 km ²	99.589
4 Tschajkisten Distrikt	920,7	3,63	3,74	0,02	61,38 km ²	30.807
Königreich Dalmatien	12.792,6	5,44	5,38	0,07	14,55 km²	418.063
1 Zadarski kotar	5.668,3	4,08	3,79	0,05	20,10 km ²	152.924
2 Splitski kotar	5.127,4	5,65	5,80	0,06	17,50 km ²	170.517
3 Dubrovački kotar	1.363,9	6,81	6,66	0,13	7,41 km ²	53.062
4 Kotorski kotar	633,0	11,45	11,17	0,19	5,28 km ²	34.485
ISTRA	4.943,2	7,66	10,67	0,10	9,65 km²	228.035
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	60.579,1	5,56	5,90	0,09	10,79 km²	2.427.492

21.20.12. Hrvatske pokrajine 1851. godine: prostorna/teritorijalna gustoća

Tabela br. 453

Hrvatske pokrajine 1851. godine: Prostorna/teritorijalna gustoća naseljenosti						
Hrvatske pokrajine	Kilometri ²	Na jednom kilometru ² broj:			1 naselje na km ²	Broj stanovnika
		kuća	porodica	naselja		
PROVINCIJAL	18.314,7	5,64	11,39	0,15	6,73 km²	868.456
Civilna Hrvatska:	10.559,8	6,59	13,66	0,21	4,84 km²	608.426
1 Zagrebačka županija	5.035,3	4,44	10,98	0,20	5,03 km ²	234.540
2 Riječka županija	1.237,3	11,06	16,49	0,35	2,86 km ²	86.816
3 Varaždinska županija	2.575,2	9,43	17,97	0,17	5,89 km ²	204.624
4 Križevačka županija	1.712,0	5,41	13,04	0,18	5,45 km ²	82.446
Civilna Slavonija	7.755,0	4,35	8,30	0,07	14,39 km²	260.030
5 Osječka županija	5.280,5	4,93	8,98	0,05	18,73 km ²	192.456
6 Požeška županija	2.474,5	3,12	6,85	0,10	9,63 km ²	67.574
VOJNA KRAJINA	19.508,2	3,16	3,20	0,08	13,30 km²	621.733
Vojna Hrvatska:	15.882,8	3,05	3,09	0,08	12,41 km²	492.493
<i>Karlovački Generalat</i>	<i>9.437,6</i>	<i>2,58</i>	<i>2,56</i>	<i>0,07</i>	<i>15,15 km²</i>	<i>253.173</i>
1 Lički Regiment	2.647,1	2,69	2,66	0,04	24,97 km ²	69.775
2 Otočki Regiment	2.819,8	1,92	1,91	0,03	32,79 km ²	64.040
3 Ogulinski Regiment	2.532,0	2,39	2,34	0,04	22,81 km ²	64.963
4 Slunjski Regiment	1.438,7	3,53	3,47	0,22	4,50 km ²	53.681
<i>Banski Generalat</i>	<i>2.750,7</i>	<i>4,47</i>	<i>4,58</i>	<i>0,10</i>	<i>9,69 km²</i>	<i>125.968</i>
5 I: Banski Regiment	1.381,1	4,23	4,23	0,09	10,62 km ²	56.875
6 II: Banski Regiment	1.381,1	3,71	4,09	0,11	8,97 km ²	55.838
<i>Varaždinski Generalat</i>	<i>3.683,0</i>	<i>3,21</i>	<i>3,27</i>	<i>0,10</i>	<i>9,95 km²</i>	<i>126.607</i>
7 Križevački Regiment	1.611,3	2,91	2,91	0,12	8,31 km ²	55.177
8 Đurđevački Regiment	2.071,7	3,32	3,31	0,09	11,57 km ²	71.430
Vojna Slavonija:	3.625,5	3,62	3,72	0,07	15,04 km²	129.240
9 Brodski Regiment	1.956,6	3,77	3,85	0,05	19,57 km ²	77.781
10 Gradiški Regiment	1.668,9	3,50	3,56	0,08	11,84 km ²	51.459
DALMACIJA	12.792,6	5,59	7,31	0,07	13,98 km²	393.715
1 Zadarski kotar	5.590,1	4,49	5,98	0,05	19,08 km ²	145.009
2 Splitski kotar	5.201,6	5,65	7,33	0,06	16,41 km ²	166.687
3 Dubrovački kotar	1.365,6	6,73	8,67	0,11	8,70 km ²	51.094
4 Kotorski kotar	635,3	12,19	15,84	0,23	4,29 km ²	30.925
ISTRA	4.941,5	7,83	11,31	0,10	9,65 km²	232.910
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	55.557,0	4,95	7,57	0,10	9,80 km²	2.116.814

I u razdoblju od 1846-51. godine postoje razlike u gustoći naseljenosti stanovništva i u prostornoj/teritorijalnoj gustoći naseljenosti, kao i u broju naselja i kuća i porodica i obitelji.

Najveću gustoću naseljenosti stanovništva ima Varaždinska županija (79,46 stanovnika na jednom kilometru²) i Riječka županija (70,17 stanovnika na jednom kilometru²), dok Otočki Regiment ima najmanju (22,71 stanovnik na jednom kilometru²). Civilna Hrvatska je gušće naseljena (57,62 stanovnika na jednom kilometru²) od Istre (47,13 stanovnika na jednom kilometru²) i civilne Slavonije (33,53 stanovnika na jednom kilometru²) i Dalmacije (30,78 stanovnika na jednom kilometru²), dok je vojna Slavonija gušće naseljena (35,65 stanovnik na jednom kilometru²) od vojne Hrvatske (31,01 stanovnika na jednom

kilometru²). I sada je najslabije naseljen Karlovački Generalat (26,83 stanovnika na jednom kilometru²), a posebno su slabo naseljeni njegovi Regimenti: Otočki Regiment ima 22,71 stanovnik, Ogulinski Regiment ima 25,66 stanovnika i Lički Regiment ima 26,63 stanovnika na jednom kilometru².

Kao i ranije, i sada donosim prosječni broj stanovnika na jedno naselje. Civilna Hrvatska i sada ima najmanji broj stanovnika na jedno naselje: Riječka županija ima prosječno 201 stanovnika na jedno naselje, Zagrebačka županija ima prosječno 230 stanovnika, Križevačka županija ima prosječno 262 stanovnika na jedno naselje, Varaždinska županija ima prosječno 276 stanovnika na jedno naselje. Međutim, kako ćemo vidjeti u drugom i trećem tomu ove knjige, u kojima donosim popis stanovnika svih naselja u hrvatskim pokrajinama, većina naselja ima manje od 100 stanovnika, a mnoga imaju i ispod 50 stanovnika. Malo ima naselja koji imaju više od 500 stanovnika, a posve je malo naselja koja imaju preko 1.000 ili više stanovnika.

Tako možemo analizirati sve statističke podatke iz tih tabela. Posebno su zanimljivi podaci o prostornoj/teritorijalnoj gustoći naseljenosti, koji se dopunjuju s podacima o gustoći naseljenosti stanovništva. I sada vidimo znatne razlike od pokrajine do pokrajine, od regije do regije. Posebno su važni podaci o prostornoj/teritorijalnoj gustoći naselja. I sada je najgušće naseljena civilna Hrvatska: na jednom kilometru² ima 0,21 naselje ili **jedno naselje** dolazi na 4,84 kilometara². Vojna Hrvatska je slabije naseljena: na jednom kilometru² ima 0,08 naselja ili 1 naselje dolazi na 12,41 kilometara². Još slabije je naseljen Karlovački Generalat: na jednom kilometru² ima 0,07 naselja ili jedno naselje dolazi na 15,15 kilometara²; Otočki Regiment ima 0,03 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 32,79 kilometara²; Lički Regiment ima 0,04 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 24,97 kilometara²; Ogulinski Regiment ima 0,04 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 22,81 kilometara², dok je Slunjski Regiment bolje naseljen i ima 0,22 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 4,50 kilometara². Nešto bolje su naseljeni Banski i Varaždinski Generalati.

Civilna Slavonija ima 0,07 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 14,39 kilometara²; različito su naseljene njezine dvije županije: Osječka županija ima 0,05 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 18 kilometara², a Požeška županija ima 0,10 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 9,63 kilometara². Još slabije je naseljena vojna Slavonija koja ima 0,07 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 15,04 kilometara². I sada su dalmatinski kotarevi, kao i ranije, posve različito naseljeni.

Ovdje posebno valja obratiti pažnju na problem određenja broja kuća i porodica i obitelji, koji je iskazan u popisu stanovništva 1851. godine. Naime, kada se u popisima poklapaju brojevi kuća i porodica, ili je veoma mala razlika među njima, onda je sigurno da je broj kuća zapravo istovjetan broju širih porodica, u kojima živi više obitelji. Ako ima nešto više kuća, to znači da popisivači nisu dovoljno razlikovali obične kuće (različitih namjena) od stanarskih kuća. Ali, ako u popisu ima znatno veći broj „porodica“ nego kuća, kao sada u popisu za Civilnu Hrvatsku i Slavoniju, te za Dalmaciju i Istru, onda nema sumnje da broj kuća označava broj širih porodica (u kojima žive više obitelji), a broj „porodica“ (u tom popisu) označava broj obitelji. *Napomena: porodica* je šira zajednica ljudi (u kojoj žive više srodnih obitelji), dok je *obitelj* uža zajednica koju čine roditelji (otac i mati) i djeca. Prema dokumentima, kad je riječ o popisu kuća i porodica i obitelji, drugačiji je popis bio u Provincijalu, a drugačiji u Vojnoj krajini. U tabeli sam izračunao prosječni broj stanovnika na jednu kuću/porodicu i na jednu obitelj.

21.20.13. Stanovništvo hrvatskih pokrajina od 1785/87. do 1851. godine

Kao i u ranijim primjerima, i ovdje upoznajmo statističke podatke o razvoju stanovništva u hrvatskim pokrajinama od 1785/87. do 1851. godine.

Tabela br. 454

Godina	PROVINCIJAL		VOJNA KRAJINA		Dalma- cija	Istra	Primorje Maritim	UKU- PNO
	Hrvat- ska	Slavo- nija	Hrvat- ska	Slavon- ska				
1785/7.	344.515	263.668	360.081	173.662	236.997	95.532	27.951	1.502.406
1802/5.	352.525	284.706	376.180	189.208	320.547	125.011	28.156	1.676.333
1815.	401.462	306.880	399.165	219.103	343.082	175.935	21.500	1.867.127
1825.	522.375	364.933	432.516	232.812	326.739	202.020	27.160	2.108.555
1828.	536.820	331.810	443.998	275.761	341.321	198.635	38.016	2.166.361
1831.	537.761	357.059	473.330	261.462	350.588	200.329	37.946	2.218.475
1836.	539.500	346.559	477.770	252.693	375.846	208.806	38.900	2.240.074
1841.	535.300	336.200	504.387	263.325	398.607	216.557	44.800	2.299.176
1846.	560.616	338.724	546.970	275.104	418.063	228.035	59.980	2.427.492
1851.	608.426	260.030	492.493	129.240	393.715	232.910	dio riječke županija	2.116.814

To je postupni prirast/pad broja stanovništva u hrvatskim pokrajinama. Posebno valja pratiti taj razvoj od 1785/87. do 1846. godine i od 1846. do 1851. godine: sve do početka revolucije 1848/49. godine, stanovništvo je poraslo u svim hrvatskim pokrajinama, a onda je za revolucije 1848/49. godine na tom prostoru hrvatskih pokrajina nestao veliki broj pučanstva, uglavnom muškaraca, koji su poginuli ili nestali na ratištima u Italiji i u Mađarskoj. Upoznajmo i ovdje ukratko taj demografski prirast i ujedno pad/gubitak broja stanovništva.

a) **Civilna Hrvatska:**

- a. **Prirast:** U civilnoj Hrvatskoj je od 1785. do 1846. godine stanovništvo poraslo za 216.101 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosio je 3.601,68 stanovnika.
- b. **Gubitak:** U civilnoj Hrvatskoj od 1846. do 1851. godine dolazi do pada/gubitka broja stanovništva: civilna Hrvatska zajedno s Primorjem 1846. godine ima 620.596 stanovnika (560.616 + 59.980 = 620.596). A 1851. godine civilna Hrvatska (koja sada obuhvaća i taj dio Primorja i Riječku županiju) ima 608.426 stanovnika. Gubitak iznosi 12.170 stanovnika. Demografski gubitak je još veći.

b) **Civilna Slavonija:**

- a. **Prirast:** U civilnoj Slavoniji je od 1785. do 1846. godine stanovništvo poraslo za 75.056 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosio je 1.250,93 stanovnika. A to znači da je u Slavoniji bio sporiji prirodni prirast stanovništva nego u Hrvatskoj.
- b. **Gubitak:** Civilna Slavonija je 1848/49. godine, kako smo vidjeli, pretrpjela znatne teritorijalne i demografske promjene. I tu je nastao pad/gubitak broja stanovništva.

c) **Hrvatska Vojna krajina:**

- a. **Prirast:** U hrvatskoj Vojnoj krajini je od 1785. do 1846. godine stanovništvo poraslo za 186.889 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosio je 3.114,82 stanovnika.
- b. **Gubitak:** hrvatska Vojna krajina 1846. godine ima 546.970 stanovnika, a 1851. godine ima 492.493 stanovnika: gubitak iznosi 54.477 stanovnika.

d) **Slavonska Vojna krajina:**

- a. **Prirast:** U slavonskoj Vojnoj krajini je od 1785. do 1846. godine stanovništvo poraslo za 101.442 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosio je 1.690,70 stanovnika.
- b. **Gubitak:** U toj Vojnoj krajini 1848/49. godine ostao je samo Brodski i Gradiški Regiment. U ta dva regimenta 1846. godine ima 144.708 stanovnika, a 1851. godine ima 129.240 stanovnika. Gubitak iznosi 15.468 stanovnika, uglavnom muškaraca.

- e) **Ukupno Vojna krajina:**
- a. **Prirast:** U hrvatskoj i slavonskoj Vojnoj krajini ukupno je od 1785. do 1846. godine stanovništvo poraslo za 288.331 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosio je 4.805,52 stanovnika. A to znači da je u Vojnoj krajini bio nešto manji prosječni godišnji prirast stanovništva od prosječnog godišnjeg prirasta u Provincijalu.
 - b. **Ukupni gubitak/pad broja stanovništva:** u odnosu na 1846. godinu, 1851. godine a) vojna Hrvatska ima 54.477 manje stanovnika, a vojna Slavonija (u Brodskom i Gradiškom Regimentu) ima 15.468 stanovnika manje. Ukupno sada, 1851. godine, imaju 69.945 stanovnika manje.
- f) **Dalmacija:**
- a. **Prirast:** U Dalmaciji je od 1785. do 1846. godine porast bio 181.066 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 3.017,77 stanovnika.
 - b. **Gubitak:** Dalmacija 1846. godine ima 418.063 stanovnika, a 1851. ima 393.715 stanovnika. Gubitak iznosi 24.348 stanovnika. Demografski gubitak je još veći.
- g) **Istra:**
- a. **Prirast:** U Istri je od 1785. do 1846. godine stanovništvo poraslo za 132.503 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 2.208,38 stanovnika.
 - b. **Gubitak:** od hrvatskih pokrajina, samo u Istri od 1846. do 1851. godine nije došlo do pada broja stanovništva. Od 1846. do 1851. godine prirast iznosi 4.875 stanovnika.
- h) **Ukupni prirast:** u svim hrvatskim pokrajinama od 1785. do 1846. godine stanovništvo je poraslo za 925.086 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosio je 15.418,10 stanovnika.
- i) **Ukupni gubitak:** 1846. godine sve hrvatske pokrajine imaju 2.427.492 stanovnika, a 1851. godine imaju 2.116.814 stanovnika. Demografski gubitak iznosi 310.678 stanovnika. No, stvarni gubitak je nešto ipak manji, jer je Slavonija pretrpjela i teritorijalne promjene.

21.20.14. Stanovništvo Provincijala i Vojne krajine od 1785/87. do 1851. godine

Tabela br. 455

GODINA	PROVINCIJAL			VOJNA KRAJINA		
	Hrvatska	Slavonija	UKUPNO	Hrvatska	Slavonska	UKUPNO
1785/87.	344.515	263.668	608.183	360.081	173.662	533.743
1802/05.	352.525	284.706	637.231	376.180	189.208	565.388
1815.	401.462	306.880	708.342	399.165	219.103	618.268
1825.	522.375	364.933	887.308	432.516	232.812	665.328
1828.	536.820	331.810	868.630	443.998	275.761	719.759
1831.	537.761	357.059	894.820	473.330	261.462	734.792
1836.	539.500	346.559	886.059	477.770	252.693	730.463
1841.	535.300	336.200	871.500	504.387	263.325	767.712
1846.	560.616	338.724	899.340	546.970	275.104	822.074
1851.	608.426	260.030	868.456	492.493	129.240	621.733

To je prirodni prirast stanovništva u hrvatskim pokrajinama: u Provincijalu i u Vojnoj krajini. Kako vidimo, to je razvoj od 1785/87. do 1846. godine, razdoblje od 60 godine, dakle više od pola stoljeća. U tom razdoblju stanovništvo je poraslo u svim pokrajinama. Tu vidimo kontinuitet tog prirasta. Jedino konoskopija 1827/28. godine, napose za Zagrebačku županiju, kako smo upoznali, pokazuje znatno veći broj stanovnika. A od 1846. do 1851. godine dolazi, kako smo i do sada vidjeli, do znatnog pada/gubitka broja stanovništva.

21.20.15. Komparacija i kvantitativna analiza

PROVINCIJAL 1846. i 1851. godine:

- a) **Civilna Hrvatska:**
1846. godine ima 5 gradova, 14 trgovišta, 1.963 sela, 90.600 kuća, 93.500 porodica, 560.616 stanovnika, te 164,9 austrijskih milja² ili 9.489,4 kilometara².
 - Primorje** 1846. godine ima 2 grada, 3 trgovište, 38 sela i 20 zaselaka, 7.300 kuća, 7.500 porodica, 59.980 stanovnika, te 6,2 austrijske milje² i 356,8 kilometara².
 - Ukupno Civilna Hrvatska i Primorje** 1846. godine imaju 7 gradova, 17 trgovišta, 2.001 sela, 97.900 kuću, 101.000 porodica, 620.596 stanovnika, 171,1 austrijsku milju² ili 9.846,2 kilometra².
 1851. godine Civilna Hrvatska (tri hrvatske županije i Riječka županija) ukupno ima 7 gradova, 20 trgovišta, 2.457 sela, 69.593 kuće, 144.253 obitelji, 608.426 stanovnika i 183,5 austrijskih milja² ili 10.559,8 kilometara².
- b) **Civilna Slavonija:**
1846. godine ima 3 grada, 42 trgovište, 552 sela, 53.600 kuće, 55.400 porodica, 338.724 stanovnika, te 164,8 austrijskih milja² ili 9.483,7 kilometara².
 1851. godine ima 2 grada, 27 trgovišta. 510 sela, 33.744 kuće, 64.379 obitelji, 260.030 stanovnika i 134,8 austrijskih milja² ili 7.755,0 kilometara².
- c) **Ukupno:** Civilna Hrvatska i Slavonija, hrvatski i slavonski Provincijal:
1846. godine civilna Slavonija i civilna Hrvatska s Primorjem ukupno imaju 10 gradova, 59 trgovišta, 2.553 sela, 151.500 kuća, 156.400 porodica, 959.320 stanovnika, te 335,9 austrijskih milja² ili 19.329,9 kilometara².
 1851. godine civilna Hrvatska i Slavonija ukupno imaju 9 gradova, 47 trgovišta, 2.667 sela, 103.337 kuća, 208.632 obitelji, 868.456 stanovnika i 318,3 austrijske milje² ili 18.314,7 kilometara².

VOJNA KRAJINA (Militär-Gränze) 1846. i 1851. godine:

- a) **Vojna Hrvatska (Kroatisches Militär-Gränze):**
1846. godine ima 6 gradova ili 6 vojnih komn, 11 trgovišta, 1.256 sela, 47.676 kuća, 48.316 porodica, 546.970 stanovnika, te 275,6 austr. milja² ili 15.859,8 kilometara².
 1851. godine ima 6 gradova ili 6 vojnih komuniteta, 12 trgovišta, 1.256 sela, 48.502 kuće, 49.101 porodicu, 492.493 stanovnika, 276,0 austrijskih milja² ili 15.882,8 kilometara². U odnosu na 1846. godinu, sada ima 54.477 stanovnika manje.
- b) **Vojna Slavonija (Slavonisches Generalat) i Tschakisten Bataillon:**
1846. godine imaju 4 grada ili 4 vojna komuniteta, 5 trgovišta, 317 sela, 30.043 kuće, 31.488 porodica, 275.104 stanovnika, te 133,0 austr. milje² ili 7.653,7 kilometara².
 1851. godine vojna Slavonija ima samo dva Regimenta: Brodski i Gradiški i u njima ima 1 grad ili 1 vojni komunitet, 2 trgovišta, 237 sela, 13.106 kuća, 13.479 porodica, 129.240 stanovnika, 63,0 austrijske milje² ili 3.625,4 kilometra².
- c) **Ukupno Vojna krajina:**
1846. godine Vojna Hrvatska i vojna Slavonija, cjelovita Vojna krajina, ukupno ima 10 gradova ili 10 vojnih komuniteta, 16 trgovišta, 1.573 sela, 77.719 kuća, 79.804 porodica i 822.074 stanovnika, te 408,6 austrijskih milja² ili 23.513,5 kilometra².
 1851. godine Vojna krajina ukupno ima 7 gradova ili 7 vojnih komuniteta, 14 trgovišta, 1.493 sela, 61.608 kuća, 62.580 porodica, 621.733 stanovnika, 339,0 austrijskih milja² ili 19.508,2 kilometra².

PROVINCIJAL I VOJNA KRAJINA UKUPNO 1846. i 1851. godine:

- Civilna i vojna Hrvatska i civilna i vojna Slavonija** 1846. godine ukupno imaju 18 gradova, 10 vojnih komuniteta, 72 trgovišta, 4.088 sela, 221.919 kuća, 228.704 porodica, 1.721.414 stanovnika, te 738,3 austrijske milje² ili 42.486,5 kilometra².
- Civilna i vojna Hrvatska i civilna i vojna Slavonija** 1851. godine ukupno imaju 16 gradova, 7 vojnih komuniteta, 61 trgovište, 4.160 kuća, 271.212 obitelji/pododica, 1.490.189 stanovnika, 657,3 austrijske milje² ili 37.824 kilometra².
- U odnosu na 1846. godinu, sada (1851. godine) ima 231.225 stanovnika manje.

GUSTOĆA naseljenosti stanovništva 1846. i 1851. godine:

- a) **Civilna Hrvatska:**
 - a. 1846. godine na jednom kilometru² prosječno živi 59,08 stanovnika, na jednu kuću prosječno dolazi 6,19 stanovnika, a na jednu porodicu 6,00 stanovnika.
 - b. 1851. godine na jednom kilometru² prosječno živi 57,62 stanovnika, na jednu kuću prosječno dolazi 8,74 stanovnika, a na jednu obitelj 4,22 stanovnika.
- b) **Vojna Hrvatska:**
 - a. 1846. godine na jednom kilometru² prosječno živi 34,49 stanovnika, na jednu kuću prosječno dolazi 11,47 stanovnika, a na jednu porodicu 11,32 stanovnika.
 - b. 1851. godine na jednom kilometru² prosječno živi 31,01 stanovnika, na jednu kuću prosječno dolazi 10,15 stanovnika, a na jednu porodicu 10,03 stanovnika.
- c) **Civilna Slavonija:**
 - a. 1846. godine na jednom kilometru² prosječno živi 35,45 stanovnika, na jednu kuću prosječno dolazi 6,27 stanovnika, a na jednu porodicu 6,17 stanovnika.
 - b. 1851. godine na jednom kilometru² prosječno živi 33,53 stanovnika, na jednu kuću prosječno dolazi 7,71 stanovnik, a na jednu porodicu 4,04 stanovnika.
- d) **Vojna Slavonija:**
 - a. 1846. godine na jednom kilometru² prosječno živi 35,94 stanovnika, na jednu kuću prosječno dolazi 9,16 stanovnika, a na jednu porodicu 8,74 stanovnika.
 - b. 1851. godine na jednom kilometru² prosječno živi 35,65 stanovnika, na jednu kuću prosječno dolazi 10,01 stanovnika, a na jednu porodicu 9,59 stanovnika.

Kako vidimo, civilna Hrvatska je gušće naseljena (1846. godine 59,08 stanovnika i 1851. godine 57,62 stanovnika na jednom km²) od civilne Slavonije (1846. godine 35,45 stanovnika i 1851. godine 33,53 stanovnika na jednom km²). Dok je hrvatska Vojna krajine (1846. godine 34,49 stanovnika i 1851. godine 31,01 stanovnik na jednom km²) nešto slabije naseljena od slavonske Vojne krajine (1846. godine 35,94 stanovnika i 1851. godine 35,65 stanovnika na jednom km²). Pogotovo su neki Regimenti hrvatske Vojne krajine veoma slabo naseljeni: na jednom kilometru² na području Otočkog Regimenta 1846. godine prosječno živi 24,97 stanovnika, a 1851. godine prosječno živi 22,71 stanovnik, Ogulinskog Regimenta 1846. godine prosječno živi 28,45 stanovnika, a 1851. godine 25,66 stanovnika, te Ličkog Regimenta 1846. godine prosječno živi 28,43 stanovnika, a 1851. godine 26,63 stanovnika. Tako da su ti Regimenti Vojne krajine uz Tirol (gdje živi 30,58 stanovnika na jednom km²) i Dalmaciju (gdje 1846. godine živi 32,68 stanovnika, a 1851. godine 30,78 stanovnika na jednom km²) najslabije naseljena područja ne samo u Hrvatskoj, nego i u Habsburškoj monarhiji uopće.

DALMACIJA:

- a) 1846. godine ima 15 gradova, 35 trgovišta, 829 sela, 69.586 kuće, 68.753 porodice i 418.063 stanovnika, te 222,3 austrijskih milja² ili 12.792,6 kilometara².
 - a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.880,6 stanovnika.
 - b. Na jednom kilometru² prosječno živi 32,68 stanovnika.
 - c. Na jednu kuću prosječno dolazi 6,01 stanovnik, na jednu porodicu prosječno dolazi 6,08 stanovnika, a na jednu kuću prosječno dolazi 0,99 porodica.
 - d. Od svih hrvatskih pokrajina, Dalmacija je najslabije naseljena.
- b) 1851. godine ima 15 gradova, 32 trgovišta, 868 sela, 71.452 kuće, 93.452 obitelji i 393.715 stanovnika, te 222,30 austrijske milje² ili 12.792,6 kilometara².
 - a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.771 stanovnika.
 - b. Na jednom kilometru² prosječno živi 30,78 stanovnika.
 - c. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,51 stanovnik, na jednu obitelj dolazi 4,21 stanovnik, a na jednu kuću prosječno dolazi 1,31 obitelj.
 - d. I sada je Dalmacija, od svih hrvatskih pokrajina, najslabije naseljena.

ISTRA:

- a) 1846. godine Istra ima 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, 37.863 kuće, 52.752 obitelji i 228.035 stanovnika, te 85,9 austrijskih milja² ili 4.943,2 kilometara².
 - a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.654,7 stanovnika.

- b. Na jednom kilometru² prosječno živi 46,13 stanovnika.
- c. Na 1 kuću prosječno dolazi 6,02 stanovnika, a na 1 obitelj dolazi 4,32 stanovnika.
- d. Na 1 kuću prosječno dolazi 1,40 obitelji.
- b) 1851. godine ima Istra ima 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, 38.678 kuća, 55.899 obitelji i 232.910 stanovnika, te 85,87 austrijskih milja² ili 4.941,5 kilometara².
 - a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.712,4 stanovnika.
 - b. Na jednom kilometru² prosječno živi 47,13 stanovnika.
 - c. Na 1 kuću prosječno dolazi 6,02 stanovnika, a na 1 obitelj dolazi 4,17 stanovnika.
 - d. Na jednu kuću prosječno dolazi 1,45 obitelji.

SVE HRVATSKE POKRAJINE:

- a) 1846. godine sve hrvatske pokrajine ukupno imaju 59 gradova, 10 vojnih komuniteta, 119 trgovišta, 5.434 sela, 336.668 kuća, 357.709 porodica i 2.427.492 stanovnika, te 1.052,7 austrijskih milja² ili 60.579,1 kilometar².
- b) ***Gustoća naseljenosti stanovništva 1846. godine:***
 - a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.306,0 stanovnika.
 - b. Na jednom kilometru² prosječno živi 40,07 stanovnika.
 - c. Na jednu kuću prosječno dolazi 7,21 stanovnik.
 - d. Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,79 stanovnika.
 - e. Na jedno naselje dolazi 431,78 stanovnika.
- c) 1851. godine sve hrvatske pokrajine ukupno imaju 55 gradova, 7 vojnih komuniteta, 102 trgovišta, 5.507 sela, 275.075 kuća, 420.563 porodica/obitelji, 2.116.814 stanovnika, te 965,43 austrijske milje² ili 55.557,1 kilometar².
- d) ***Gustoća naseljenosti stanovništva 1851. godine:***
 - a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.192,6 stanovnika.
 - b. Na jednom kilometru² prosječno živi 38,10 stanovnika.
 - c. Na jednu kuću prosječno dolazi 7,70 stanovnika.
 - d. Na jednu porodicu (obitelj prosječno dolazi 5,03 stanovnika).
 - e. Na jednu kuću prosječno dolazi 1,53 porodice/obitelji.
 - f. Na jedno naselje prosječno dolazi 373,27 stanovnika.

21.20.16. *Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji*

Ovdje donosim dvije tabele koje pokazuju upravnu i teritorijalnu i političku strukturu i ujedno gustoću naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1846. i 1851. godine.

Tabele sadrže podatke o tome u većini pokrajina u toj Monarhiji, kao i u svim hrvatskim pokrajinama. U njima možemo pratiti više razina komparacija: prvo valja međusobno usporedi tabelu iz 1846. i 1851. godine, a zatim međusobno sve pokrajina i napose hrvatske pokrajine s drugim pokrajinama u Habsburškoj monarhiji. Ti su podaci veoma dragocjeni.

Tabela iz 1851. godine pokazuje teritorijalne i upravne promjene, ali ujedno i znatne demografske gubitke koji su nastali za revolucije 1848/49. godine. Te su promjene zahvalile sve pokrajine u toj Monarhiji, napose Mađarsku. Pa ipak, najveće su teritorijalne i demografske promjene (i gubitak/pad broja stanovništva) nastale na području hrvatskih pokrajina.

Uzroke veće i/ili manje gustoće naseljenosti stanovništva u pojedinim pokrajinama valja potražiti u privrednoj strukturu, napose, za ovo razdoblje, u (ne)razvijenosti poljoprivrede i stočarstva, a time i u razini kulture prehrane i stanovanja i liječničke zaštite stanovništva.

Tabela br. 456

Komparacije: gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1846. godine					
Pokrajine (izbor)	Austrijske milje ²	Kilometri ²	Stanovnika na:		Broj stanovnika
			1 austrijskoj milji ²	jednom kilometru ²	
Oesterreich unter der Ens	345,8	19.899,6	4.427,5	76,94	1.531.034
Oesterreich ob der Enns	333,0	19.163,0	2.614,6	45,44	870.676
Steyermark	390,9	22.495,0	2.617,4	45,48	1.023.153
Kärnthen und Krain	353,3	20.331,2	2.253,4	39,16	796.143
Küstenland:	138,3	7.958,7	3.672,5	63,82	507.903
-Grad Trst i okolica	1,6	92,1	50.187,5	871,88	80.300
-Kotar Istra	85,9	4.943,2	2.654,7	46,13	228.035
-Kotar Gorica	50,8	2.923,4	3.774,9	65,60	191.766
-vojnika	-	-	-	-	7.802
Tyrol	492,1	28.318,6	1.760,0	30,58	866.078
Böhmen	904,2	52.033,5	4.877,0	84,75	4.409.792
Mähren und Schlesien	475,7	27.374,8	4.814,9	83,67	2.290.449
Galizien	1.549,6	89.174,0	3.348,6	58,19	5.189.004
Ungarn	3.962,7	228.039,3	2.792,5	48,53	11.065.705
Siebenbürgen	954,8	54.945,3	2.297,8	39,93	2.193.944
Lombardie	375,1	21.585,7	7.206,0	125,22	2.702.959
Venedig	415,0	23.881,8	5.532,1	96,13	2.295.821
Hrvatske pokrajine:	1.052,7	60.579,1	2.306,0	40,07	2.427.492
Civilna Hrvatska	164,9	9.489,4	3.399,7	59,08	560.616
Civilna Hrvatska i Primorje	171,1	9.846,2	3.627,1	63,03	620.596
Vojna Hrvatska	275,6	15.859,8	1.984,7	34,49	546.970
Civilna Slavonija	164,8	9.483,7	2.055,4	35,45	338.724
Vojna Slavonija	133,0	7.653,7	2.068,5	35,94	275.104
Dalmacija	222,3	12.792,6	1.880,6	32,68	418.063
Istra	85,9	4.943,2	2.654,7	46,13	228.035

Podaci u toj tabeli donose upravnu i teritorijalnu i političku strukturu u Habsburškoj monarhiji 1846. godine, ali donose i njezine nove površine, kao i prirast/pad stanovništva.

I sada su pokrajine u Habsburškoj monarhiji, kao i hrvatske pokrajine, različito naseljene i imaju različitu gustoću stanovništva. I sada su najgušće naseljeni grad Trst i njegova šira okolica (871,88 stanovnika na 1 km²), zatim slijede oblasti Lombardije (125,22 stanovnika na 1 km²) i Venecije (96,13 stanovnika na 1 km²), a onda slijede Češka (84,75 stanovnika na 1 km²) i Moravska i Šlezija (83,67 stanovnika na 1 km²), te austrijska pokrajina (76,94 stanovnika na 1 km²). Od hrvatskih pokrajina, samo je civilna Hrvatska (59,08 stanovnika na 1 kilometru²) nešto gušće naseljena, dok su ostale pokrajine, a napose hrvatska Vojna krajina, slabo naseljene: od 59,08 (civilna Hrvatska), 63,03 (civilna Hrvatska i Primorje), 46,13 stanovnika (Istra), 35,94 (vojna Slavonija) i 35,45 (civilna Slavonija) do 32,68 (Dalmacija) stanovnika na 1 km².

Upoznajmo gustoću naseljenosti u toj Monarhiji iz 1851. godine u slijedećoj tabeli.

Tabela br. 457

Komparacije: gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1851. godine					
Pokrajine (izbor)	Austrijske milje ²	Kilometri ²	Stanovnika na:		Broj stanovnika
			1 austrijskoj milji ²	jednom kilometru ²	
Oesterreich unter der Ens	344,49	19.824,17	4.464,71	77,58	1.538.047
Oesterreich ob der Enns	208,47	11.996,71	3.388,09	58,88	706.316
Salzburg	124,52	7.165,68	1.172,56	20,38	146.007
Steyermark	390,19	22.454,05	2.578,09	44,80	1.005.944
Kärnthen	180,26	10.373,32	1.770,91	30,77	319.224
Krain	173,57	9.988,34	2.673,02	46,45	463.956
Küstenland:	138,81	7.988,02	3.911,22	67,97	542.917
-Grad Trst i okolica	1,63	93,80	72.083,44	1.252,62	117.496
-Kotar Istra	85,87	4.941,51	2.712,36	47,13	232.910
-Kotar Gorica	51,31	2.952,71	3.751,92	65,20	192.511
Tyrol und Vorarlberg	500,12	28.780,13	1.715,99	29,82	858.203
Böhmen	902,85	51.955,81	4.857,83	84,42	4.385.894
Mähren	386,29	22.229,62	4.659,29	80,97	1.799.838
Schlesien	89,45	5.147,53	4.903,14	85,20	438.586
Galizien	1.360,66	78.301,14	3.347,99	58,18	4.555.477
Bukovina	181,31	10.433,75	2.100,41	36,50	380.826
Ungarn	3.123,35	179.737,68	2.517,89	43,75	7.864.262
Sr. Vojvodina i Tam. Banat	521,12	29.988,60	2.736,84	47,56	1.426.221
Siebenbürgen	1.054,80	60.699,99	1.966,00	34,16	2.073.737
Lombardie	375,09	21.585,10	7.315,89	127,13	2.744.118
Venedig	414,99	23.881,20	5.494,11	95,47	2.279.999
Hrvatske pokrajine:	965,43	55.557,06	2.192,61	38,10	2.116.814
Civilna Hrvatska	183,50	10.559,77	3.315,67	57,62	608.426
Vojna Hrvatska	276,00	15.882,82	1.784,39	31,01	492.493
Civilna Slavonija	134,76	7.754,96	1.929,58	33,53	260.030
Vojna Slavonija	63,00	3.625,43	2.051,43	35,65	129.240
Dalmacija	222,30	12.792,57	1.771,10	30,78	393.715
Istra	85,87	4.941,51	2.712,36	47,13	232.910

Podaci u toj tabeli donose upravnu i teritorijalnu i političku strukturu u Habsburškoj monarhiji 1851. godine, ali donose i njezine nove površine, kao i prirast/pad stanovništva.

I sada su pokrajine u Habsburškoj monarhiji, kao i hrvatske pokrajine, različito naseljene i imaju različitu gustoću stanovništva. I sada su najgušće naseljeni grad Trst i njegova šira okolica (1.252,62 stanovnika na jednom kilometru²), zatim slijedi oblasti Lombardije (127,13 stanovnika na jednom kilometru²) i Venecije (95,47 stanovnika na jednom kilometru²), a onda slijede Češka (84,42 stanovnika na jednom kilometru²) i Šlezija (85,20 stanovnika na jednom kilometru²), te austrijska pokrajina (77,58 stanovnika na jednom kilometru²). Od hrvatskih pokrajina, samo je civilna Hrvatska (57,62 stanovnika na 1 kilometru²) nešto gušće naseljena, dok su ostale pokrajine, a napose hrvatska Vojna krajina, slabo naseljene: od 57,62 (civilna Hrvatska) i 47,13 stanovnika (Istra) i 35,65 (vojna Slavonija) i 33,53 (civilna Slavonija) i 31,01 (vojna Hrvatska) do 30,78 (Dalmacija) stanovnika na jednom kilometru².

22. NASELJA I STANOVNIŠTVO HRVATSKE 1854/55. GODINE

22.1. Izvori

za ovo razdoblje, kao i za ranije, postoje više izvora na osnovu kojih možemo upoznati i prezentirati stanovništvo Hrvatske 1851-55. godine. To su: 1) razne edicije; 2) autorske knjige, nastale na temelju izvorne građe iz tog razdoblja, koje sadrže statističke i mnoge druge podatke o životu stanovništva; 3) raznovrsna arhivska građa; 4) popisi stanovništva od 1849. do 1855. godine. Upoznajmo te najosnovnije izvore o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajina.

Razne edicije - enciklopedije, leksikoni, časopisi:

- 1) *A Dictionary of Geographical, Statistical, and Historical, of the Various Countries, Places, and Principal Natural Objects in the World* vol. I-III, 1841-1866
- 2) *Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie* (1818-1868)
- 3) *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* (1825-1868)
- 4) *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller österreichischen Staaten* (1846-1854)
- 5) *Austria, Universal-Kalender* 1852-1853.
- 6) *A New Universal Gazetteer, Or Geographical Dictionary* (1825-1850)
- 7) *Commercial Statistics* (1843-1850. sv. I-IV)
- 8) *Die Volksschule in Oesterreich*, Wien 1864.
- 9) *Eine Encyklopaedie Darstellung* 1849-53
- 10) *Encyklopädie des gesammten Erziehungs- und Unterrichtswesens* 1865-67.
- 11) *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich*, Wien 1849.
- 12) *Genealogisch-historisch-statistischer Almanach* (1825-1840)
- 13) *Geographisches Jahrbuch* 1866-70.
- 14) *Hof- und Staats- oesterreichische Kaiserstaates* (1825-1857)
- 15) *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich*, Wien 1851-1860.
- 16) *Hof- und Staats-Schematismus österreichischen Kaiserthumes*, Wien 1848-1860.
- 17) *Jahrbuch der Landwirtschaft und der landwirtschaftlichen Statistik* 1851-1859
- 18) *Kirchliche Statistik* (1825-1855)
- 19) *Kirchliche Geographie und Statistik* 1851, 1864, 1865
- 20) *Landesregierungsblatt* 1855-57.
- 21) *Manuale provinciale della Dalmazia per gli anni* 1846, 1847, 1848, Zadar
- 22) *Militär Geographie* (1840-1857)
- 23) *Mittheilungen aus dem Gebiet der Statistik* (1850-1870)
- 24) *Orts-Lexikon* sv. I-III, 1868
- 25) *Österreichische Vaterlandskunde* 1854
- 26) *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Wien 1851-1860.
- 27) *Reich-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Wien 1853-1856.
- 28) *Schematismus Cleri Dioecesis Zagrabiensis*, 1848-1860.
- 29) J. A. Helfert, *System der österreichischen Volksschule*, sv- I-III, Prag 1861.
- 30) *Statistische Uebersicht über die österreichischen Gymnasien*, Wien 1851-1860.
- 31) *Statistik Gymnasien 1851-57: „Statistik der Lehranstalten der österreichischen Kaiserstaates für die Studienjahre 1851-1857“*, *Mittheilungen aus dem Gebiet der Statistik*, Wien 1858.
- 32) *Statisztikai közlemények* 1856-1869.
- 33) *Statisztikai Magyarorszag* 1854-1855
- 34) *Staats-Lexikon oder Encyklopädie der Staatswissenschaften* (1834-1866)
- 35) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie* (1828-1860)
- 36) *Uebersichts-Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Wien 1852.
- 37) *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*, Wien 1851-1860.
- 38) *Zemaljsko-zakonski i vladin list za kraljevine Héroatsku i Slavoniju*, Zagreb 1854.
- 39) E. Fényes, *Magyarország leirása*, sv. I-II, Pesten 1847.
- 40) E. Fényes, *Ungarn im Vormärz nach Grundkräften, Verfassung, Verwaltung und Kultur*, Leipzig 1851.

- 41) E. Fényes, *Az ausztriai birodalom statistikája, és földrajzi leirása*, sv. I-II, Pest 1857.
 42) E. Fényes, *Magyarország geographiai szótára*, sv. I-IV, Pesten 1851.
 43) E. Fényes, *Magyarország Statistikája*, sv. I-II, Pesten 1842-43.
 44) Fényes, *Statistik des Königreich Ungarn*, sv. I-II, Pesth 1843-44.
 45) Galletti, *Allgemeine Weltkunde oder geographisch-statistisch-historische Uebersicht aller Länder* (1835. i 1840. i 1845. i 1850)
 46) J. Hain, *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien 1852-53.
 47) K. Keleti, *Skizze der Landeskunde Ungarns*, Budapest 1872.
 48) G. F. Kolb, *Handbuch der vergleichende Statistik der Völkerzustands- und Staatenkunde*, Leipzig 1857. i 1862. i 1865.
 49) F. Petter, *Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen*, sv. I-II, Gotha 1857.
 50) V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia*, Venezia 1869
 51) K. Sándor, *Az ausztriai birodalom*, Pest 1865.
 52) F. Schmitt, *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, Wien 1860.
 53) *Zagrabiense calendarium (Schematismus Cleri Dioecensis Zagradiensis) Almae Diocesis in Croatia et Slavonia*, od 1851. do 1860. godine.

Knjige autora o popisima stanovništva iz tog razdoblja:

Anonim (1863); Becher (1846); Berghaus (1847, sv. I-VII i 1852); Bernhardi (1844-49); Bernoulli (1849); Bidermann (1867); Blanc (1833-58. sv. I-III); Boldenyi (1851); Bose (1855); Brachelli (1853. i 1856. i 1857. i 1867); Brühl (1852); Chownitz (1851); Cobden (1850); Czoernig (1855; sv. I-III, 1855-57; 1861); Daniel (1866-68. sv. I-IV); Fényes (1847. sv. I-II i 1851. sv. I-IV i 1857. sv. I-II); Franz Petter (1857. sv. I-II); Ficker (1860, 1869); Fröhlich (1849); Galletti (1845. i 1850); Hahn (1855); Hain (1852-53. sv. I-II); Hauer (1848-51, 1851, 1853, 1854); Helfert (1854-56, 1856); Heufler (1854-56); Hopf (1854); Hubner (sv. I-II, 1853); J. Hunfalvy (1863, 1864, 1867); P. Hunfalvy (1877); Istrien (1863); Killmeyer (1857); Klun (1860, 1868, 1876); Kolb (1857, 1862, 1865, 1879); Konek (1865, 1868); Kotelmann (1852); Kriegk (1856, 1883); Keleti (1860, 1865, 1869. i 1870); Kozličić – Bralić (2012); Lago (1869); Max Falk (1865); Meidinger (1856, 1857); Meynert (1851, 1853); Mitchell (1852); Müller (1854); Nationalität der Voelker (1853); Neher (sv. I-III, 1864-1868); Neugebauer (1851); Reden (1851. sv. I-II, 1853, 1854. i 1856); Riedwald (1856); Oesterlen (1865); Perty (1859); Putz (1851); Sabljar (1866); Schopf (1855); Safarik (1849, 1862-65); Schmidl (1852, 1857); Schmidl-Warhanek (1857); Schmitt (1854, 1860); Stubenrauch (1852); Schmitt (1854. i 1860); Schhubert (1845. i 1848); Stein (1852); Šafařík (1846. i 1849); Talvi (1850, 1852); Viebahn (sv. I-III, 1858-1868); Vollgraff (1853, 1854); Wappäus (sv. I-II, 1859-1861); Wedekind (1857); Ungewitter (1848, 1852, 1854, 1856. i 1858-59. sv. I-II)

Arhivska građa:

1) *Popis naroda 1849. godine* (Popis stanovništva Hrvatske i Slavonije, koji se provodio u vojne svrhe.); 2) Etnografska i jezična i demografska anketa u Hrvatskoj i Slavoniji i Vojnoj krajini 1850. godine; 3) Popis stanovništva i stoke u Hrvatskoj i Slavoniji 1851. godine; 3) Popisi i izvještaji o stanovništvu i brojnim drugim pojavama u hrvatskim pokrajinama od 1851. do 1857. godine; 4) Popis stanovništva i stoke u hrvatskim pokrajinama 1857. godine; 5) Katastri; 6) Porezne knjige; 7) Brojni izvještaji o privredi, napose poljoprivrednoj produktivnosti, upravi, vojnicima, školstvu, bolestima i bolnicama, činovnicima, plemstvu, porezima, cijenama itd.

Razne konskripcije, napose iz 1849. i 1850. i 1851. i 1854/55. i 1857. godine; Komorski popisi i Poimenični popisi stanovništva; Urbari i urbarijalna regulacija od 1774/84. do 1848. godine; Katastar krajem 18. (jozefinski Katastar) i razni Katastri iz 19. stoljeća; Matične knjige rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba; *Schematismus cleri* i *Zagrabiense Calendarium*, koje izlaze svake godine; Porezne knjige; Popisi feudalaca; Popisi plemića; Popisi kuće-gazda na selu i u gradu; mnogi fondovi u domaćim i stranim arhivima, napose fondovi hrvatskih i slavonskih županija u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, ali i mnogi drugi fondovi iz tog razdoblja koji se nalaze u tom Arhivu. Ti dokumenti i upisne tabele tih popisa stanovništva donose sjajne statističke podatke o naseljima i stanovništvu.

22.1.1. Istraživanje naselja i stanovništva 1851-1855. godine

Za revolucije 1848/49. godine nastaju velike društvene promjene. Veoma su važne za demografska istraživanja. Prvo, ukinut je feudalni sustav i feudalizam kao društvo. Formalno je ukinuto i kmetstvo. Seljaci su postali slobodni – više nisu kmetovi. No, potpuno oslobođenje od svih nameta (i radnih i naturalnih i novčanih) seljaci još dugo nisu posve ostvarili. Isto je tako važno pitanje njihovo posjedovanje zemljišta za razvoj poljoprivrede i stočarstva. I to su seljaci teško ostvarivali. A bez toga (potpunog oslobođenja od svih nameta i dobivanja zemljišta u svom vlasništvu) seljaci ne mogu zadovoljavati svoje potrebe za brži razvoj poljoprivrede i stočarstva, a time i za prehranu svoje obitelji. U arhivima ima veoma mnogo dokumenata o tom prelaznom razdoblju. Ti dokumenti pokazuju da su posjednici velikih obradivih površina (crkva i plemstvo) i nakon 1848/49. godine, i nakon ukidanje kmetstva, još uvijek zadržali u vlasništvu velike površine zemljišta, pa sada „unajmljuju“ seljake kao „nadničare“ da rade na njihovim golemim imanjima i seljacima ugovorom, kao i ranije, nameću znatne obaveze: i radne i novčane. Posebno je važno za ocjenu toga stanja da sada posjednici velikih površina zemlje seljacima nadničarima, kojima ustupaju zemlju na obradu, novčana podavanja traže u srebrnim novčanicama. Prema analizi tih dokumenata, seljaci su sada bili u jednakom ili još lošijem položaju nego za vrijeme kmetstva. Ključno je pitanje kako su seljaci mogli doći do tih srebrnih novaca? Što su i koliko mogli odvojiti od svojih poljoprivrednih proizvoda i prodati? Koliko je njima moglo ostati za prehranu? Kako tada funkcionira tržište? Sve je to važno za demografska istraživanja. O tome su nužna znatna arhivska istraživanja, vezana uz razvoj privrede i rast stanovništva.

Popis stanovništva 1854/55. godine ima više popisnih tabela. Ovdje donosim tri te tabele, ali radi komparacije najprije prilažem i popisne tabele iz 1850. i 1851. godine.

Demografska, jezična i kulturološka ankete 1850. godine - popisna tabela:

ŽUPE (Parokie) – OPIS MĚSTNI (topografički)

I. OPIS MĚSTA

- a) **Ime:** a) Županie (varmedje) ili regimente; b) MĚSTA
- b) **Daljina (sati):** od cèrkve župne; od škole pučke; od glavnoga mĚsta županie ili regimente
- c) **Broj cèrkvah:** katolikah; gèrčko-sjedinjenih; gèrčko-nesjedinjenih
- d) **Broj kućah** (u svakom naselju)
- e) Osobito ime polja, poljane ili doline, u kom ovo mĚsto leži.
- f) Imena gorah, stranah i znamenitijih bèrdah pod kojimi isto mĚsto leži, kako takodjer i pećine ili špilje, koje se ovdĚ nalaze.
- g) Rĕke ili potoci, koji u ovom mĚstu potĕču, sa izvori i utoci svojimi, kako takodjer jezera, koja se tu nalaze.
- h) Proizvodi poljski i gorski, koji se ovdĚ nalaze, najme vèrsti žitka, što se tamo sije, marva koja se tamo goji, zvĕrad, ptice, dĕrvlje i rude, koje se tamo nalaze.
- i) Razvaline(ruinae) cèrkvah i gradinah i ostali spomenici starih vrĕmenah, koji se kod ovog ili u ovom mĚstu nalaze.

II. OPIS NARODA

N A R O D

- a) **po spolu:** muški; ženski; ukupno
- b) **po vĕri:** katolici; gèrčko-sjedinjeni; gèrčko-nesjedinjeni; protestanti i lutorani; židovi
- c) **po jeziku (narĕčje):**
 - a. štokavsko (koji vele **što**)
 - b. kajkavsko (koji vele **kaj**)
 - c. čakavsko (koji vele **ča**)
- d) Ima li škola pučka i koliko uĕenikah jednoga i drugoga spola u toj školi (ima).
- e) Razlikuje li se nošnja naroda po vĕrozakonu (vjeri) u ovome mĚstu.
- f) Kakovi rukotvorni proizvodi nalaze se kod ovog naroda, naime: je li ovdĚ tkanje, šivanje, plete-nje, iveranje i pređenje zabava ženskoga spola; ima li ovdĚ i koliko kovaĕah, kolarah, dĕrvodĕlah, stolarah, lonĕarah, opanĕarah i drugih zanatliah.
- g) Koje se najstarije i znamenitije knjige i pod kojim naslovom u cèrkvah i u knjižnicah ove župe (parokie) nalaze? Gdĕ su, koje godine, od koga i kojom abecedom (azbukom) tiskane?

POPIS stanovništva Hrvatske 1851. godine – popisna tabela

Zemaljski pregled pučanstva godine 1851. popisanog:

- a) Zemlja (pokrajina); županija
- b) Kotarah: broj; ime
- c) Ime miestah (naselja)
- d) (Broj) gradova; predgradja; trgovišta; sela; predia i pustoselina
- e) (Broj) kuća i stanarskih obitelji
- f) **Domaće žiteljstvo:**
 - a. **po spolu:** muško; žensko; ukupno
 - b. **po narodnosti:** hèrvatah; slavonacah; sèrbah; nèmacah; magjarah; slovenacah; židah; čehah; ciganah; slovakah; talijanah; rušnjakah; poljakah; dalmatinah; moravljanah; francezah; englezah; nizozemacah; švajcarah; španjolacah; rumunjah⁶⁰⁰
 - c. **po vèrozakonu** (vjeri): rimo-katolikah; pravo-slavni; reformatah; židah; uniotah; evangeli-tah; unitarah⁶⁰¹
 - d. **po stališu:** neoženjeno (muško; žensko); oženjeno (muško; žensko); udovo (muško; žensko)
 - e. **iz muškoga spola** – od godinah: 17 do 26 (određena dobna struktura)
- g) Od ovoga nepribitno (broj odsutnog stanovništva)
- h) K tomu inostrani:
 - a. iz krunovine (iz pokrajine); iz drugih krunovinah; iz stranih dèržavah
- i) Pribitno žiteljstvo (broj prisutnog stanovništva):
 - a. spola: muškog; ženskog;
 - b. ukupno
- j) Opazka

POPIS stanovništva 1854/55. godine – tri popisne tabele

I.

Statistička Data – župania i podžupania

- a) Ime miestah
- b) (Broj) sela
- c) (Broj) porodica
- d) (Broj) kuća
- e) (Broj) stanarskih obitelji
- f) **Domaće žiteljstvo:**
 - a. **po spolu:** muško, žensko, ukupno
 - b. **po narodnosti:** Hervat, Niemac, Žid, Moravac, Sloven (Slaveni uopće), Magjar, Čeh, Talijan, Ciganin, Francez
 - c. **po vèrozakonu** (vjeri): Katolici, Grko-katolici, Pravoslavni, Židovi, Reformisti
 - d. **po stališu:** neoženjeni, oženjeni, udovo – muško i žensko (za sve)
- g) Od ovoga na putih (odsutnog stanovništva) po spolu: muško, žensko
- h) K tomu inostranci:
 - a. iz krunovine (iz dotične hrvatske pokrajine)
 - b. iz drugih krunovina
 - c. iz drugih dèržavah
- i) Pribitno žiteljstvo (prisutno stanovništvo) – spola: muškog, ženskog, ukupno
- j) (Broj) fabrikah
- k) (Broj) trgovaca
- l) Zanatlie: kramari (staretinari), krojači, čizmari, opančari, kožari, remenari, stolari, kolari, mlinari, tkalci, lončari, kovači, bačvari, zidari, tesari, sedlari, cestari, gumbari, urari, puškari, vrtlari, mesari, pekari, kerznari, kerčmari, kafedjije, odvietnici, tokari, chirurgi, primalje
- m) Župnici i pomoćnici katoličkog zakona

⁶⁰⁰ **Po narodnosti** u drugim popisnim tabelama - broj: Kroata; Nëmaca; Žida; Slovena; Madjara; Slavonaca; Čeha; Taliana; Moravaca; Poljaka; Srbina; Cigana; Franceza.

⁶⁰¹ **Po vierozaonu** u drugim popisnim tabelama - broj: Rimokatolika; Grkokatolika; Reformata; Židova.

- n) Seoske učione (broj škola i učenika)
- o) Opazka

II.

Statistička Data – župania i podžupania

- a) Župania
- b) Podžupania
- c) Ime porezne občine
 - a. K ovoj spadajućih selah
- d) Sela spadajućih pod:
 - a. župu
 - b. vlastelinstvo
- e) Broj dušah (broj stanovnika):
 - a. u pojedinim naseljima
 - b. ukupno
- f) Opazka

III.

Imenoslov sviuh na županiah i podžupaniah spadajućih miestah, sa razdielenjem na obstojeće sudčije, novo ustrojene občine, dosadašnje porezne občine i okr. porezne urede

- a) Tekući broj
- b) Broj i ime miestah
- c) Sudčija
- d) Politička občina
- e) Novoustrojena občina
- f) Dosadašnja porezna občina
- g) Porezna občina (nova)
- h) Općina spadajuća na okr. porezni ured
- i) Porezni ured
- j) Opazka

Upoznajmo najvažnije objavljene izvore koji sadrže statističke podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajini 1851-55. godine. To su ovi izvori/knjige:

- 1) *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Oesterreich*, Wien 1851-1860.
 - a. Izlazi svake godine u pet svezaka; peti svezak je posvećen hrvatskih pokrajinama, a sadrži brojne statističke i druge podatke o svim pojavama, za svaku godinu napose: o stanovništvu, nacionalnostima, upravi, sudstvu, školstvu, institucijama, činovnicima, liječnicima, nastavnici i učenicima, privredi, zdravstvu itd.
 - b. To je sjajan povijesni izvor za demografiju i za povijest hrvatskih pokrajina uopće.
- 2) *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Wien 1851-1860.
 - a. Izlazi svake godine. Veoma je važan izvor za upravu, ali i za demografiju.
 - b. Objavljuju se i podaci o stanovništvu, posebno za 1854. i 1855. i 1856. godinu.
- 3) *Zemaljsko-zakonski i vladin list za krunovinu Hèrvatsku i Slavoniju*, Zagreb 1851-1860.
- 4) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie*, Wien od 1848. do 1860. godine.
 - a. I sada su u tim godišnjacima objavljavani brojni statistički podaci o svim pokrajinama i krunovinama u Habsburškoj monarhiji, pa tako i o hrvatskim pokrajinama, napose za Dalmaciju i Istru i Vojnu krajinu. Ti statistički podaci (o stanovništvu, privredi, školstvu, zdravstvu, novčarskim institucijama itd.) svjedoče da su se i tada, kao i prije i kasnije, prikupljale sve te vrijednosti. To su veoma dragocjeni izvori.
- 5) *Uebersichts-Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Wien 1850.
- 6) *Mittheilungen aus dem Gebiet der Statistik*, Wien 1851-1860.
- 7) *Statistische Uebersicht über die österreichischen Gymnasien*, Wien 1851-1860.
- 8) *Statisztikai közlemények 1856-1869*.
- 9) *Statisztikai Magyarorszag 1851-1860*.

- 10) *Staats-Lexikon oder Encyclopädie der Staatswissenschaft*, Wien 1851-1860.
- 11) K. Czoernig, *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, Wien, sv. II-III 1855, te sv. I. i ponovo sv. II-III. 1857.
- 12) K. Czoernig, *Statistisches Handbüchlein für die oesterreichische Monarchie*, Direction der administrativen Statistik, Wien 1861.
- 13) J. Hain, *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien 1852-53.
- 14) J. Hauer, *Politisch-statistische Uebersicht der Veränderungen österreichischen Monarchie*, Wien 1851.
- 15) L. Heufler, *Österreich und seine Kronländer*, Wien 1854-1856.
- 16) E. Fényes, *Az ausztriai birodalom statistikája, és földrajzi leírása*, sv. I-II, Pest 1857.
- 17) E. Fényes, *Magyarország geographiai szótára* (I-IV, Pesten 1851)
- 18) A. Ficker, *Die Völkerstämme der österreichisch-ungarischen Monarchie, Ihre Gebite, Gränzen und Inseln*, Mit 4 Karten, Wien 1869.
- 19) Franz Petter, *Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen*, sv. I-II, Gotha 1857.
- 20) V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia*, Venezia 1869.
- 21) R. A. Fröhlich, *Historisch-ethnographisch-statistische Erläuterungen zur neuesten National- und Sprachenkarte des österreichischen Kaiserstaates*, Wien 1849.
- 22) P. Korunić, *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije: Nacija i nacionalni identitet*, Slavonski Brod 2006.
- 23) P. Korunić, „Početak moderne statistike u Hrvatskoj i Slavoniji od 1850. do 1857. godine“, *Historijski zbornik*, br. 1, Zagreb 2010, str. 53-77
- 24) P. Korunić, „Početak etnografske statistike u Habsburškoj monarhiji i Hrvatskoj: Etnička identifikacija i etničke strukture stanovništva“, *Historijski zbornik*, Zagreb 2010, str. 5-51
- 25) *Zagrabiense Calendarium ad Annum communem Jes. Chr, Almae Dioeceses in Croatia et Slavonia, officia et dignitates Dicasteriorum politicorum ac Militarium, 1850-1860.*
 - a. Pod naslovom *Zagrabiense Calendarium* objavljuje se, u poglavlju *Schematismus Cleri Dioecensis Zagrabiensis*, od početka 19. stoljeća dalje, broj stanovništva, prema vjerskoj pripadnosti, na prostoru veoma prostrane zagrebačke nadbiskupije: na prostoru čitave Hrvatske, te većeg dijela Slavonije i Vojne krajine.
 - b. Broj stanovništva se objavljuje prema matičnim knjigama za sva i najmanja naselja u tim pokrajinama. I to prema crkvenom ustrojstvu: slijede stanovništvo župa i svih kapelanija u župama, ali i prema upravnoj i teritorijalnoj strukturi pokrajina.
- 26) *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten. Nach ämtlichen Quellen, den besten vaterländischen Hilfswerken und Original-Manuscripten, von einer Gesellschaft Geographen, Postmännern und Staatsbeamten*, Wien 1845-1853.
 - a. Taj leksikon izdan je u preko 30 svezaka. Donosi broj kuća i stanovništva svih naselja u svim pokrajinama Habsburške monarhije, i svih naselja hrvatskih pokrajina.
 - b. Donosi i upravnu i političku strukturu u tim pokrajinama za to razdoblje.
 - c. To je sjajan izvor za demografska istraživanja. Bilo bi veoma korisno izdvojiti sve te podatke o stanovništvu i upravi hrvatskih pokrajina i objaviti u posebnoj knjizi.
- 27) *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical, nt he Various Countries, Places and principal natural objects nt he World*, London 1841.-1866.
 - a. Taj „Rječnik“ (Leksikon) izdan je u preko 25 opsežnih svezaka. Donosi broj kuća i stanovništva za većinu naselja, u svim državama svijeta. Veoma je koristan.
- 28) A. Schmidl – W. Warhanek, *Das Kaiserthum Oesterreich*, Wien 1857.
- 29) J. E. Wappäus, *Allgemeine Bevölkerungsstatistik*, sv. I-II, Leipzig 1859-1860.

22.1.2. Izvori i problemi istraživanja

Istraživanje naselja i stanovništva Hrvatske i Slavonije u razdoblju od 1851. do 1855. godine također je dosta zahtjevno. Prvo, iz tog razdoblja postoje objavljeni izvori, ali i arhivska građa, koja nije dovoljno istražena. Do sada se i nije znalo ni spominjalo da postoje statistički pokazatelji koji se na prostoru hrvatskih pokrajina i prikupljaju i objavljuju svake godine od 1851. dalje i da u arhivima postoji takva građa. O popisu stanovništva 1854/55. godine postoji obimna građa u arhivu:⁶⁰² za Hrvatsku i Slavoniju sam snimio izvora za veoma opsežnu knjigu. Drugo, i tada nastaju znatne teritorijalne i upravne promjene. Treće, veoma je važno istražiti, nakon ukidanja kmetstva, zemljišne i posjedovne i socijalne odnose stanovništva. Nužno je dakle odgovoriti na pitanja: Kakav je položaj seljaka (bivših kmetova) poslije revolucije 1848/49. godine, nakon ukidanja kmetstva? Jesu li na svojim malim posjedima, sada kao „nadničari“ na imanjima kod vlastele, mogli imati dovoljno uroda da prehranu svoje obitelji? Kada dolaze do većih zemljišnih posjeda? Kakav je njihov položaj u tom prelaznom razdoblju? Četvrto, hrvatske pokrajine je 1854/55. godine poharala kuga. O tome ima arhivske građe: popis naselja i broj stanovnika koji su umrli od te pošasti. Tada je umrlo znatan broj ljudi.

Prema mom istraživanju i dobrom uvidu u te dokumente, a njih ima veoma mnogo, tada se, u razdoblju od 1851. do 1860. godine, položaj seljaka dosta pogoršao: pravno sada nisu bili kmetovi, ali zemljište, nužno za poljoprivredu i stočarstvo, a time i za prehranu, nisu dobili u svoje vlasništvo. I dalje su morali raditi, ali sada kao „nadničari“, na velikim posjedima bivših vlastelina i posjedima crkve. A njihove obaveze (i novčane i radne i prirodne) ni malo nisu smanjene. A takvi ekonomski i socijalni uvjeti nisu bili povoljni za razvoj stanovništva.

Međutim, da bismo mogli upoznati to stanje (i ekonomsko i socijalno i zdravstveno) većine stanovništva morali bismo obaviti velika istraživanja. Izvora o tome ima mnogo.

Kako je rečeno, i sada, kao i ranije, i u razdoblju od 1851. do 1855. godine, nastaju upravne i teritorijalne promjene. Te su promjene važne za demografsko istraživanje.

Najbolji pregled svih tih upravnih promjena hrvatskih pokrajina daju popisi stanovništva iz 1825. i 1827/28. i 1830/31. i 1835/36. i 1841/43. i 1845/46. i 1848/51. i 1854/55. godine. Iz tog razdoblja donio sam popise stanovništva hrvatskih pokrajina. To su sjajni izvori.

Austrijski car je odlukama od 21. kolovoza i 11. rujna i 1. prosinca 1853. godine odobrio novo političko i upravno ustrojstvo Hrvatske i Slavonije. Na temelju tih odluka, hrvatska je vlada 3. lipnja 1854. godine donijela naredbu o novom „političkom i sudbenom ustrojstvu kraljevinah Hrvatske i Slavonije“. To je područje provincijala podijeljeno na pet županija: zagrebačku, varaždinsku, riječku, požešku i osječku. Kako vidimo, prema tom novom ustrojstvu, sada nema Križevačke županije, koja je pridružena Zagrebačkoj i Varaždinskoj županiji.⁶⁰³

Ovdje donosim, komparacije radi, stanje i promjene na području uprave i teritorija civilne Hrvatske i Slavonije od 1846. do 1854/55. godine. Veoma su važne te promjene.

⁶⁰² **Usp. o tome** „Početak moderne statistike u Hrvatskoj i Slavoniji od 1850. do 1857. godine“, nav. djelo.

⁶⁰³ *Zemaljsko-zakonski i vladin list za krunovinu Hrvatsku i Slavoniju*, Zagreb 1854, 273-91.

22.1.3. Upravne i teritorijalne i demografske promjene 1846-1855. godine

Tabela br. 458

Provincijal: površine civilne Hrvatske i Slavonije 1846. godine						
PROVINCIJAL: Hrvatska i Slavonija		Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Stanovništvo 1846. godine	
	HRVATSKA	171,1	178,78	9.846,2	620.596	
1.	Zagrebačka županija	103,3	107,69	5.944,5	327.644	
2.	Varaždinska županija	32,7	34,50	1.881,8	145.202	
3.	Križevačka županija	28,9	30,32	1.663,1	87.770	
+	PRIMORJE	6,2	6,27	356,8	59.980	
	SLAVONIJA	164,8	171,46	9.483,7	338.724	
1.	Srijemska županija	41,5	43,30	2.388,2	112.111	
2.	Virovitička županija	80,1	83,64	4.609,5	150.126	
3.	Požeška županija	43,2	45,20	2.486,0	76.487	
U K U P N O		335,9	350,24	19.329,9	959.320	

Tabela br. 459

Upravne i teritorijalne promjene: površine Hrvatske i Slavonije 1851. godine						
PROVINCIJAL: Hrvatska i Slavonija		Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Više/manje km ²	
	HRVATSKA	183,50	191,85	10.559,77	+	713,57
1.	Zagrebačka županija	87,50	91,48	5.035,31	-	909,19
2.	Riječka županija	21,50	22,48	1.237,25		nova žup.
3.	Križevačka županija	29,75	31,10	1.712,01	+	48,91
4.	Varaždinska županija	44,75	46,79	2.575,20	+	693,40
	SLAVONIJA	134,76	140,89	7.754,96	-	1.728,69
5.	Osječka županija	91,76	95,93	5.280,46		nova žup.
6.	Požeška županija	43,00	44,96	2.474,50	-	11,50
U K U P N O		318,26	332,74	18.314,73	-	1.015,17

Tabela br. 460

Upravne i teritorijalne promjene: površine Hrvatske i Slavonije 1854/55. godine					
PROVINCIJAL: Hrvatska i Slavonija		Austrijske milje ²	Kilometri ²	Više/manje km ²	
	HRVATSKA	178,50	10.272,05	-	287,72
1.	Zagrebačka županija	90,60	5.213,71	+	178,40
2.	Varaždinska županija	60,20	3.464,30	+	889,10
3.	Riječka županija	27,70	1.594,04	+	356,79
Križevačka županija – ukinuta je, a njezin je teritorij pridružen Zagrebačkoj i Varaždinskoj županiji					
	SLAVONIJA	128,40	7.388,96	-	366,00
4.	Požeška županija	64,00	3.682,97	+	1.208,47
5.	Osječka županija	64,40	3.705,99	-	1.574,47
U K U P N O		306,90	17.661,01	-	653,72

Tabela br. 461

Upravne i teritorijalne promjene: površine Hrvatske i Slavonije 1851. godine					
PROVINCIJAL: Hrvatska i Slavonija		Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Stanovništvo 1851. godine
HRVATSKA		183,50	191,85	10.559,77	608.426
1.	Zagrebačka županija	87,50	91,48	5.035,31	234.540
2.	Riječka županija	21,50	22,48	1.237,25	86.816
3.	Križevačka županija	29,75	31,10	1.712,01	82.446
4.	Varaždinska županija	44,75	46,79	2.575,20	204.624
SLAVONIJA		134,76	140,89	7.754,96	260.030
5.	Osječka županija	91,76	95,93	5.280,46	192.456
6.	Požeška županija	43,00	44,96	2.474,50	67.574
U K U P N O		318,26	332,74	18.314,73	868.456
U odnosu na 1846. godinu, 1851. godine manje:		- 17,64	- 17,50	- 1.015,17	- 90.864

Tabela br. 462

Upravne i teritorijalne promjene: površine Hrvatske i Slavonije 1854/55. godine				
PROVINCIJAL: Hrvatska i Slavonija		Austrijske milje ²	Kilometri ²	Stanovništvo 1854/55. godine
HRVATSKA		178,50	10.272,05	621.790
1.	Zagrebačka županija	90,60	5.213,71	273.390
2.	Varaždinska županija	60,20	3.464,30	259.594
3.	Riječka županija	27,70	1.594,04	88.806
SLAVONIJA		128,40	7.388,96	252.414
4.	Požeška županija	64,00	3.682,97	108.807
5.	Osječka županija	64,40	3.705,99	143.607
U K U P N O		306,90	17.661,01	874.204
U odnosu na 1851. godinu, 1854/55. godine manje/više:		- 11,36	- 653,72	+ 5.748

Kako vidimo iz tih tabela, na području hrvatskog i slavonskog Provincijala i nakon 1851. godine nastale su znatne upravne i teritorijalne promjene. Civilna Hrvatska je sada preuređena u tri županije: područje Križevačke županije pridruženo je Zagrebačkoj i Varaždinskoj županiji. Sve tri županije su uvećane: i Zagrebačka i Varaždinska i Riječka. Pa ipak, Civilna Hrvatska je teritorijalno umanjena za 5,00 austrijskih milja² ili za 287,73 kilometara².

Najveće teritorijalne i upravne promjene i sada su nastale na području civilne Slavonije. Od ranijih županija, 1851. godine ostala je samo Požeška županija, iako smanjena za 11,50 kilometara². Na dijelu područja Virovitičke i Srijemske županije, koje su ukinute, 1851. godine je osnovana Osječka županija. Civilna Slavonija je, kako vidimo u tim tabeli, smanjena za 1.728,69 kilometara². Sada su te dvije županije podijeljene gotovo na jednake dijelove.

22.2. Königreich Kroatien und Slawonien: Hrvatska i Slavonija 1854/55. godine

22.2.1. Hrvatska i Slavonija ukupno

Civilna Hrvatska i Civilna Slavonija 1854/55. godine ukupno imaju 5 županija ili okruga, 306,9 austrijskih milja² ili 17.661,01 km², 9 gradova (Zagreb, Karlovac, Koprivnica, Križevci, Varaždin, Rijeka, Bakar, Požega i Osijek), 46 kotareva i 874.204 stanovnika.⁶⁰⁴

Prema drugom izvoru,⁶⁰⁵ Civilna Hrvatska i Civilna Slavonija 1854/55. godine ukupno imaju 317,55 milja² ili 18.273,87 kilometra², 5 županija, 9 gradova, 50 trgovišta, 3.002 sela, 874.114 stanovnika (852.252 domaća stanovnika i 21.862 stranca);

- a) prema vjerskom opredjeljenju (nach Religion): Rimokatolika (Katholik) ima 756.268, Grkokatolika (Graeci unitos) ima 707, Pravoslavni (Graeci non unitos) ima 86.681, Protestanata ima 4.739, unijata ima 6, Židova ima 3.841; ovdje nije navedeno vjersko opredjeljenje „stranaca“, a njih prema tom izvoru ima 21.862;
- b) prema etničkom načelu (nach Nationalität): Slavena (Slawen) ima 819.176 (od toga Hrvata i Slavonaca Rimokatolika ima 732.497, a Srba Pravoslavaca, Graeci non unitos, ima 86.679), Nijemaca ima 16.186, Mađara ima 10.609, Talijana ima 63, Židova ima 3.841, Cigana ima 1.456 i ostalih ima 992; nije navedeno etničko opredjeljenje „stranaca“ (njih 21.799); oni se etnički opredjeljuju prema državi od koje dolaze.

22.2.2. Hrvatske i slavonske županije 1854/55. godine

a) Zagrebačka županija 1854/55. godine:

- a. Prema prvom izvoru ima 90,6 austrijskih milja² ili 5.213, 71 kilometara², 2 grada (Zagreb i Karlovac), 14 kotareva, 396 poreznih općina i 273.390 stanovnika.
- b. Prema drugom izvoru, ima 102,86 austrijskih milja² ili 5.919,23 km², 2 grada, 7 trgovišta, 1.140 sela i 251.373 stanovnika (243.669 domaćih i 7.704 stranaca);
 - i. vjerske zajednice: ima 248.843 Rimokatolika, 133 grkokatolika, 2.119 Pravoslavni; 19 Protestanata i 257 Židova;
 - ii. etničke zajednice (nach Nationalität): Slavena (Slawen) ima 250.297 (od toga Hrvata ima 48.178, a Srba ima 2.119), 233 Nijemca, 311 Mađara, 157 Židova, 120 Cigana i ostali ima 73.
- c. Prema tom drugom izvoru, grad Zagreb, koji se kao glavni grad posebno računa, ima 1 trgovište, 16.861 stanovnika (12.863 domaća stanovnika i 3.998 stranaca);
 - i. vjerske zajednice: ima 12.169 Rimokatolika, 14 Grkokatolika, 208 Pravoslavni, 15 Protestanata i 457 Židova;
 - ii. etničke zajednice: ima 11.573 Slavena (od toga Hrvata ima 11.365, a Srba ima 208), 587 Nijemaca, 183 Mađara i 63 Talijana.
- d. UKUPNO: Zagrebačka županija i grad Zagreb ima 268.234 stanovnika, 2 grada, 8 trgovišta i 1.140 sela; 261.012 Rimokatolika, 147 Grkokatolika, 2.327 Pravoslavaca, 34 Protestanta, 2 Unijata i 714 Židova; 259.543 Hrvata, 2.327 Srba, 820 Nijemaca, 594 Mađara, 63 Talijana, 714 Židova, 120 Cigana i ostalih 73.

b) Varaždinska županija 1854/55. godine:

- a. Prema prvom izvoru, Varaždinska županija ima 60,2 austrijske milje² ili 3.464,30 kilometara², 3 grada (Varaždin, Križevci i Koprivnica), 13 kotareva, 328 poreznih općina i 259.594 stanovnika.

⁶⁰⁴ *Prvi izvor* - opsežna arhivska građa o popisu stanovništva 1854/55. godine: Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fondovi: Banska vlada, 1855. godine, kut. 79; Hrvatsko-slavonsko namjesništvo 1855. godine, sv. 11, kut. 97; i godišnjak *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Jahrgang 1854/55, Wien 1854/55, str. 155-184.

⁶⁰⁵ *Drugi izvor*: *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856*, Wien, str 155-180.

- b. Prema drugom izvoru, ta županija ima 55,97 austrijskih milja² ili 3.220,87 kilometara², 3 grada, 12 trgovišta 917 sela i 259.594 stanovnika (255.909 domaćih stanovnika i 3.685 stranaca);
- i. vjerske zajednice: ima 252.824 Rimokatolika, 44 Grkokatolika, 1.450 Pravoslavnih, 387 Protestanata i 1.204 Židova;
 - ii. etničke zajednice: ima 252.832 Slavena (od toga Hrvata ima 251.382, a Srba ima 1.450), Nijemaca 557, Mađara 1.163, Protestanata 112, Židova 41.
- c) **Riječka županija 1854/55. godine:**
- a. Prema prvom izvoru, ta županija ima 27,7 austrijskih milja² ili 1.594,04 km², 2 grada (Rijeka i Bakar), 6 kotareva, 67 poreznih općina i 88.806 stanovnika.
 - b. Prema drugom izvoru, ta županija ima 23,96 austrijskih milja² ili 1.378,81 kilometar², 2 grada, 4 trgovišta, 434 sela i 88.806 stanovnika (88.132 domaća i 674 stranca);
 - i. vjerske zajednice: ima 85.944 Rimokatolika, 2.061 Pravoslavca, 27 Protestanata i 100 Židova;
 - ii. etničke zajednice: ima 87.100 Slavena (od toga 85.039 Hrvata i 2.061 Srbin), 61 Nijemac, 100 Mađara, 100 Židova i ostalih 771.
- d) **Požeška županija 1854/55. godine:**
- a. Prema prvom izvoru, ta županija ima 64,0 austrijskih milja² ili 3.682,97 kilometara², 1 grad (Požega), 7 kotareva, 258 poreznih općina i 108.807 stanovnika.
 - b. Prema drugom izvoru, županija ima 65,97 austrijskih milja² ili 3.796,34 km², 1 grad, 11 trgovišta, 322 sela i 108.707 stanovnika (105.991 domaći i 2.716 stranaca);
 - i. vjerske zajednice: ima 59.913 Rimokatolika, 4 Grkokatolika, 45.228 Pravoslavaca, 105 Protestanata i 707 Židova;
 - ii. etničke zajednice: ima 98.422 Slavena (od toga 53.194 Slavonca i 45.228 Srba), 4.389 Nijemaca, 2.331 Mađara, 17 Talijana, 737 Židova i 95 Cigana.
- e) **Osječka županija 1854/55. godine:**
- a. Prema prvom izvoru, ta županija ima 64,4 austrijske milje² ili 3.705,99 kilometara², 1 grad (Osijek), 6 kotareva, 189 poreznih općina i 143.607 stanovnika.
 - b. Prema drugo izvoru, ta županija ima 68,79 austrijskih milja² ili 3.958,62 km², 1 grad, 15 trgovišta, 189 sela i 143.607 stanovnika (137.974 domaća i 5.633 stranca);
 - i. vjerske zajednice: ima 96.575 Rimokatolika, 512 Grkokatolika, 35.613 Pravoslavaca, 4.186 Protestanata, 1 Unijat i 1.086 Židova;
 - ii. etničke zajednice: ima 118.952 Slavena (od toga 83.339 Slavonaca i 35.613 Srba), 10.359 Nijemaca, 6.421 Mađar, 1 Rumunj, 1.129 Cigana i ostalih 27.

Upoznajmo sve to u slijedećim tabelama.

Prema prvom izvoru:

Tabela br. 463

Provincijal: civilna Hrvatska i civilna Slavonija 1854/55. godine						
Županije	Kotareva	Poreznih općina	Istražnih sudova	Austrij. milja ²	Kilometara ²	Stanovnika
Zagrebačka	14	396	3	90,60	5.213,71	273.390
Varaždinska	13	328	3	60,20	3.464,30	259.594
Riječka	6	67	1	27,70	1.594,04	88.806
Požeška	7	258	2	64,00	3.682,97	108.807
Osječka	6	189	2	64,40	3.705,99	143.607
UKUPNO	46	1.238	11	306,90	17.661,01	874.204

Prema drugom izvoru:

Tabela br. 464

Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske i civilne Slavonije 1854/55. godine						
Hrv. i slav.	Broj N A S E L J A			Broj S T A N O V N I K A		
županije	Gradovi	Trgovišta	Sela	UKUPNO	Domaći	Stranci
Zagrebačka	1	7	1.140	251.373	243.669	7.704
Varaždinska	3	12	917	259.594	255.909	3.685
Riječka	2	4	434	88.806	88.132	674
Požeška	1	11	322	108.707	105.991	2.716
Osječka	1	15	189	143.607	137.974	5.633
Grad Zagreb	1	1	0	16.861	12.863	3.998
UKUPNO	9	50	3.002	868.948	844.538	24.410

Tabela br. 465

Vjerske zajednice civilne Hrvatske i civilne Slavonije 1854/55. godine						
Županije	Rimo-katolika	Grko-katolika	Pravo-slavskih	Prote-stanata	Židova	Unijata
Zagrebačka	248.843	133	2.119	19	257	0
Varaždinska	252.824	44	1.450	387	1.204	0
Riječka	85.944	0	2.061	27	100	0
Požeška	59.913	4	45.228	105	737	0
Osječka	96.575	512	35.613	4.186	1.086	6
Grad Zagreb	12.169	14	208	15	457	2
UKUPNO	756.268	707	86.681	4.739	3.841	8

Tabela br. 466

Nacionalnost (Nationalität) Hrvatske i Slavonije 1854/55. godine: domaće stanovništvo								
Županije	S L A V E N A		Nije-maca	Mađara	Židova	Cigana	Talijana	Ostali
	Hrvata	Srba						
Zagrebačka	248.178	2.119	233	411	257	120	0	73
Grad Zagreb	11.365	208	587	183	457	0	63	0
Varaždinska	251.382	1.450	557	1.163	1.204	112	0	41
Riječka	85.039	2.061	61	100	100	0	0	771
	Slavonaca							
Požeška	53.194	45.228	4.389	2.331	737	95	17	0
Osječka	83.339	35.613	10.359	6.421	1.086	1.129	0	27
UKUPNO	732.477	86.679	16.186	10.609	3.841	1.456	80	912

Upoznajmo temeljitije svaku županiju i njihove kotareve. Ovdje donosim kotareve, te broj i imena poreznih općina i broj naselja. Ti se kotarevi i porezne općine, to upravno područje, ne mijenja ni za vrijeme popisa stanovništva 1857. godine. Zato je važno to ovdje navesti.

Zagrebačka županija – kotarevi u popisu stanovništva 1854/55. godine:

1) *Kotar Bosiljevo* ima 4,8 austrijskih milja² ili 276,22 kilometra² i 13.633 stanovnika.

a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.840 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 49 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 150 stanovnika.

- b. Ima 30 poreznih općina i 91 selo.
- c. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 91 selo, 1.537 kuća, 1.544 stanarske obitelji i 13.250 domaćih stanovnika (6.564 muškarca i 6.686 žena) te 576 odsutnih (387 muškaraca i 189 žena) i 23 stranca, ukupno ima **13.273 prisutna stanovnika**.
- d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru je **360 stanovnika manje**.
- 2) **Kotar Modruš-potok** ima 4,7 austrijskih milja² ili 270,47 kilometara² i **18.758 stanovnika**.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 3.991 stanovnik, a na jednom kilometru² prosječno živi 69 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 158 stanovnika.
- b. Ima 37 poreznih općina i 199 sela.
- c. Prema popisu 1857. godine, taj kotar ima 119 sela, 2.427 kuća, 2.513 stanarskih obitelji i 18.737 domaćih stanovnika (9.235 muškaraca i 9.502 žene) te 585 odsutnih (353 muškaraca i 232 žene) i 230 stranaca, ukupno **18.967 prisutnih stanovnika**.
- d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru ima **209 stanovnika više**.
- 3) **Kotar Karlovac**:
- a. Grad Karlovac, koji ima 0,1 austrijsku milju² ili 5,75 kilometara² i **6.544 stanovnika**.
- i. Na jedan kilometar² prosječno dolazi 1.138 stanovnika.
- b. Karlovački kotar, koji ima 3,8 austrijskih milja² ili 218,68 km² i **9.335 stanovnika**.
- c. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.512 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 43 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 187 stanovnika.
- d. Karlovački kotar ima 10 poreznih općina, 1 grad, 2 trgovišta i 50 sela.
- e. Prema popisu 1857. godine:
- i. Grad Karlovac ima 2 predgrađa, 503 kuće, 1.243 stanarske obitelji i 3.991 domaćih stanovnika (1.883 muškarca i 2.108 žena) te 289 odsutnih (195 muškaraca i 94 žene) i 1.524 stranca, ukupno ima **5.515 prisutnih stanovnika**.
- ii. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine grad Karlovac ima **1.029 stanovnika manje**. Očito je taj grad 1854/55. godine zahvatila kuga.
- iii. Karlovački kotar ima 50 sela, 1.150 kuća, 1.182 stanarske obitelji i 10.131 domaćih stanovnika (4.966 muškaraca i 5.165 žena) te 260 odsutnih (197 muškaraca i 63 žene) i 466 stranaca, ukupno **10.597 prisutnih stanovnika**.
- iv. U odnosu na 1854/55. godine, 1857. godine ima **1.262 stanovnika više**.
- v. UKUPNO – u odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine grad Karlovac i karlovački kotar imaju **233 stanovnika više**. To je mali prinos stanovništva.
- 4) **Kotar Jaska** (Jastrebarsko) ima 5,9 austr. milja² ili 339,52 kilometra² i **20.440 stanovnika**.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 3.464 stanovnika, a na jednom kilometru² prosječno dolazi 60 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 151 stanovnik.
- b. Kotar Jaska ima 26 poreznih općina, 1 trgovište i 134 sela.
- c. Prema popisu 1857. godine, taj kotar ima 1 trgovište, 134 sela, 2.262 kuće, 2.281 stanarsku obitelj i 18.712 domaćih stanovnika (9.287 muškaraca i 9.425 žena) te 72 odsutna (60 muškaraca i 12 žena) i 403 stranca, ukupno **19.115 prisutnih stanovnika**.
- d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru je **1.325 stanovnika manje**.
- 5) **Kotar Pisarovina** ima 6,8 austrijskih milja² ili 391,32 kilometra² i **16.136 stanovnika**.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.373 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 41 stanovnik. Na jedno naselje prosječno dolazi 310 stanovnika.
- b. Kotar Pisarovina ima 26 poreznih općina i 52 sela.
- c. Prema popisu 1857. godine, taj kotar ima 52 sela, 1.308 kuća, 1.306 stanarskih obitelji i 14.564 domaćih stanovnika (7.220 muškaraca i 7.344 žene) te 415 odsutnih (306 muškaraca i 109 žena) i 124 stranca, ukupno **14.688 prisutnih stanovnika**.
- d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru je **1.448 stanovnika manje**.

- 6) **Kotar Sissek** (Sisak) ima 10,0 austrijskih milja² ili 575,46 kilometara² i **23.761 stanovnik**.
- Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.376 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 41 stanovnik. Na jedno naselje prosječno dolazi 403 stanovnika.
 - Kotar Sisak ima 37 poreznih općina, 2 trgovišta i 57 sela.
 - Prema popisu 1857. godine, taj kotar ima 2 trgovišta, 57 sela, 2.288 kuća, 2.496 stanarskih obitelji i 20.409 domaćih stanovnika (10.049 muškaraca i 10.360 žena) te 342 odsutna stanovnika (226 muškarca i 116 žena) i 582 stranca, ukupno ima **20.991 prisutni stanovnik**.
 - U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru je **2.770 stanovnika manje**.
- 7) **Kotar Moslavina** ima 8,0 austrijskih milja² ili 460,37 kilometara² i **12.819 stanovnika**.
- Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.602 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 28 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 346 stanovnika.
 - Kotar Moslavina ima 22 porezne općine, 1 trgovište i 36 sela.
 - Prema popisu 1857. godine, taj kotar ima 1 trgovište, 36 sela, 1.410 kuća, 1.641 stanarsku obitelj i 11.591 domaćih stanovnika (5.624 muškarca i 5.967 žena) te 346 odsutnih stanovnika (220 muškarca i 126 žena) i 693 stranca, ukupno ima **12.284 prisutna stanovnika**.
 - U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru je **535 stanovnika manje**.
- 8) **Kotar Gorica velika** ima 8,4 austrijske milje² ili 483,39 kilometara² i **21.092 stanovnika**.
- Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.511 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 44 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 232 stanovnika.
 - Kotar Gorica velika ima 48 poreznih općina, 1 trgovište i 90 sela.
 - Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 1 trgovište, 90 sela, 1.786 kuća, 1.835 stanarskih obitelji i 19.619 domaćih stanovnika (9.628 muškaraca i 9.991 žena) te 306 odsutnih stanovnika (240 muškaraca i 66 žena) i 133 stranca, ukupno **19.752 prisutna stanovnika**.
 - U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru je **1.340 stanovnika manje**.
- 9) **Kotar Samobor** ima 6,2 austrijske milje² ili 356,79 kilometara² i **18.824 stanovnika**.
- Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 3.036 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 53 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 214 stanovnika.
 - Kotar Samobor ima 28 poreznih općina, 1 trgovište i 87 sela.
 - Prema popisu 1857. godine, taj kotar ima 1 trgovište, 87 sela, 1.969 kuća, 2.128 stanarskih obitelji i 16.670 domaćih stanovnika (8.300 muškaraca i 8.370) te 538 odsutnih stanovnika (337 muškaraca i 201 žena) i 945 stranaca, ukupno **17.615 prisutnih stanovnika**.
 - U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru je **1.209 stanovnika manje**.
- 10) **Kotar Stubica** ima 4,3 austrijske milje² ili 247,45 kilometara² i **17.164 stanovnika**.
- Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 3.992 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 69 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 330 stanovnika.
 - Kotar Stubica ima 22 porezne općine, 1 trgovište i 51 selo.
 - Prema popisu 1857. godine, taj kotar ima 1 trgovište, 51 selo, 1.326 kuća, 1.361 stanarska obitelj i 16.959 domaćih stanovnika (8.449 muškarca i 8.510 žene) te 325 odsutnih stanovnika (232 muškarca i 93 žene) i 392 stranca, ukupno **17.351 prisutni stanovnik**.
 - U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru ima **187 stanovnika više**.
- 11) **Kotar Zagreb:**
- Grad Zagreb koji ima 0,6 austrijskih milja² ili 34,53 kilometra² i **16.861 stanovnika**.
 - Na jedan kilometru² prosječno dolazi 488 stanovnika.
 - Zagrebački kotar, koji ima 7,5 austrijskih milja² ili 431,60 km² i **24.865 stanovnika**.
 - Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 3.315 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 58 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 202 stanovnika.
 - Zagrebački kotar i grad Zagreb imaju 22 porezne općine, 1 grad i 127 sela.
 - Prema popisu stanovništva 1857. godine:

- i. Grad Zagreb ima 5 predgrađa, 4 sela, 1.502 kuće, 3.890 stanarskih obitelji i 12.394 domaća stanovnika (5.911 muškarca i 6.483 žene) te 691 odsutni stanovnik (411 muškaraca i 280 žena) i 4.263 stanca, ukupno ima **16.657 prisutnih stanovnika**.
 - ii. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u gradu Zagrebu je **204 stanovnika manje**.
 - iii. Zagrebački kotar ima 123 sela, 2.458 kuća, 2.452 stanarske obitelji i 23.853 domaća stanovnika (11.695 muškarca i 12.158 žena) te 667 odsutnih stanovnika (458 muškaraca i 209 žena) i 973 stranca, ukupno u kotaru ima **24.826 prisutnih stanovnika**.
 - iv. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru je **39 stanovnika manje**.
 - v. UKUPNO – u odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u gradu Zagrebu i zagrebačkom kotaru je 243 stanovnika manje.
- 12) **Kotar Dugoselo** ima 6,1 austrijsku milju² ili 351,03 kilometara² i **17.695 stanovnika**.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.901 stanovnik, a na jednom kilometru² prosječno dolazi 50 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 260 stanovnika.
 - b. Kotar Dugoselo ima 26 poreznih općina i 68 sela.
 - c. Prema popisu 1857. godine, taj kotar ima 68 sela, 1.215 kuća, 1.238 stanarskih obitelji, i 15.844 domaća stanovnika (7.703 muškarca i 8.141 žena) te 292 odsutna (228 muškaraca i 64 žena) i 417 stranaca, ukupno ima **16.261 prisutni stanovnik**.
 - d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru je **1.434 stanovnika manje**.
- 13) **Kotar Sv. Ivan** ima 8,1 austrijsku milju² ili 466,13 kilometara² i **23.093 stanovnika**.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.851 stanovnik, a na jednom kilometru² prosječno dolazi 50 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 212 stanovnika.
 - b. Sveto ivanjski kotar ima 36 poreznih općina i 109 sela.
 - c. Prema popisu 1857. godine, taj kotar ima 109 sela, 2.111 kuću, 2.170 stanarskih obitelji i 21.923 domaća stanovnika (10.824 muškarca i 11.099 žena) te 417 odsutnih (306 muškaraca i 111 žena) i 652 stranca, ukupno ima **22.575 prisutnih stanovnika**.
 - d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru je **518 stanovnika manje**.
- 14) **Kotar Vrbovec** ima 5,3 austrijske milje² ili 305,00 kilometara² i **12.370 stanovnika**.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.334 stanovnika, a na jednom kilometru² prosječno dolazi 41 stanovnik. Na jedno naselje prosječno dolazi 169 stanovnika.
 - b. Kotar Vrbovec ima 24 porezne općine i 73 sela.
 - c. Prema popisu 1857. godine, taj kotar ima 73 sela, 991 kuću, 989 stanarskih obitelji i 11.980 domaćih stanovnika (5.822 muškarca i 6.158 žena) te 178 odsutnih (140 muškaraca i 38 žena) i 147 stranaca, ukupno ima **12.127 prisutnih stanovnika**.
 - d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru je **243 stanovnika manje**.

Upoznajmo sve te kvantitativne podatke u slijedećoj tabeli.

Tabela br. 467

Zagrebačka županija: naselja i stanovništvo 1854/55. godine								
KOTARI	Broj porezn. općina	Broj naselja	Austrij. milja ²	Kilo-metara ²	Stanovnika na jednu/jedan		Broj stanovnika	
					milju ²	km ²	1854/55.	1857.
Bosiljevo	30	91	4,8	276,22	2.840	49	13.633	13.273
Modruš-potok	37	119	4,7	270,47	3.991	69	18.758	18.967
Karlovac	10	50	3,8	218,68	2.512	43	9.335	10.597
Jastrebarsko	26	134	5,9	339,52	3.464	60	20.440	19.115
Pisarovina	26	52	6,8	391,32	2.373	41	16.136	14.688
Sisak	37	57	10,0	575,46	2.376	41	23.761	20.991
Moslavina	22	36	8,0	460,37	1.602	28	12.819	12.284
Velika Gorica	48	90	8,4	483,39	2.511	44	21.092	19.752
Samobor	28	88	6,2	356,79	3.036	53	18.824	17.615
Stubica	22	52	4,3	247,45	3.992	69	17.164	17.351
Zagreb	22	127	7,5	431,60	3.315	58	24.865	24.826
Dugoselo	26	68	6,1	351,03	2.901	50	17.695	16.261
Sv. Ivan	36	109	8,1	466,13	2.851	50	23.093	22.575
Vrbovec	24	73	5,3	305,00	2.334	41	12.370	12.127
GRADOVI								
Karlovac	1	1	0,1	5,75	-	1.138	6.544	5.515
Zagreb	1	4	0,6	34,53	-	488	16.861	16.657
UKUPNO	396	1.151	90,60	5.213,71	3.018	52,44	273.390	245.937

U toj tabeli pregledno vidimo, prvo, da ti kotarevi imaju različite površine i, drugo, da je gustoća naseljenosti stanovništva u njima posve različita. Najgušće naseljenje imaju gradovi Karlovac i Zagreb, a od kotareva Modruš potok i Stubica, dok je Moslavina najslabije naseljeno područje Zagrebačke županije. Ovdje sam naveo broj stanovnika 1854/55. godine i stanovnika iz popisa 1857. godine. Na taj način možemo približno izračunati, od regije do regije, koliko je stanovnika umrlo za vrijeme kuge koja je tim područjem harala 1854/55. godine. Kao i koja su područja bila više izložena toj opakom bolesti. U odnosu na broj stanovnika u toj županiji 1854/55. godine, 1857. godine je **27.453 stanovnika manje**. To je znatni gubitak/pad broja stanovništva u toj županiji za tako kratko vrijeme. O tome ima dokumenata u arhivu.

Iznenaduje broj stranaca i odsutnih stanovnika 1857. godine. Stranaca (iz drugih država i pokrajina) u Zagrebačkoj županiji ima 11.967 stanovnika. Najviše ih ima u gradovima Zagrebu i Karlovcu. Broj odsutnih (koji su napustili svoja naselja i županiju, ima 6.299 stanovnika (4.296 muškaraca i 2.003 žene). Muškaraca, koji su napustili svoj zavičaj, ima znatno više od žena. Približno isti broj tih stanovnika (i stranaca i odsutnih) u toj županiji bio je i 1854/55. godine.

Varaždinska županija – kotarevi u popisu stanovništva 1854/55. godine:

1) *Kotar Varaždin:*

- a. Grad Varaždin, koji ima 0,9 austrijskih milja² ili 51,79 km² i **8.607 stanovnika**.
 - i. Na jedan kilometru² prosječno dolazi 166 stanovnika.
- b. Varaždinski kotar, koji ima 5,5 austrijskih milja² ili 316,51 km² i **21.940 stanovnika**.
- c. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 3.989 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 69 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 247 stanovnika.
- d. Varaždinski kotar ima 31 poreznu općinu, 2 trgovišta i 87 sela.
- e. Prema popisu stanovništva 1857. godine:
 - i. Grad Varaždin ima 1.029 kuća, 1.894 stanarske obitelji i 6.614 domaćih stanovnika (3.148 muškaraca i 3.466 žena) te 380 odsutnih (267 muškaraca i 113 žene) i 2.364 stranca,

ukupno ima **8.978 prisutnih stanovnika**. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine grad Varaždin ima **371 stanovnika više**.

- ii. Varaždinski kotar ima 2 trgovišta, 87 sela, 2.596 kuća, 2.523 stanarske obitelji i 21.033 domaćih stanovnika (10.321 muškarca i 10.712 žena) te 328 odsutnih stanovnika (197 muškaraca i 131 ženu) i 479 stranaca, ukupno ima **21.512 prisutnih stanovnika**.
 - iii. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u varaždinskom kotaru je **428 stanovnika manje**.
- 2) **Kotar Križevci:**
- a. Grad Križevci, koji ima 0,6 austrijskih milja² ili 34,53 km², i **2.768 stanovnika**.
 - i. Na jednom kilometru² prosječno dolazi 80 stanovnika.
 - b. Križevački kotar, koji ima 5,4 austrijske milje² ili 310,75 km² i **15.114 stanovnika**.
 - c. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.799 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 49 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 163 stanovnika.
 - d. Taj kotar ima 36 poreznih općina i 93 sela.
 - e. Prema popisu stanovništva 1857. godine:
 - i. Grad Križevci ima 4 sela, 469 kuća, 603 stanarske obitelji i 2.411 domaćih stanovnika (1.155 muškarca i 1.256 žena) te 207 odsutnih (147 muškaraca i 60 žena) i 336 stranaca, ukupno ima **2.747 prisutnih stanovnika**. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine taj grad ima **21 stanovnika manje**.
 - ii. Križevački kotar ima 93 sela, 1.559 kuća, 1.563 stanarske obitelji i 14.620 domaćih stanovnika (7.159 muškaraca i 7.461 žena) te 228 odsutnih (179 muškaraca i 49 žena) i 237 stranaca, ukupno **14.857 prisutnih stanovnika**.
 - iii. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. god. u kotaru je **257 stanovnika manje**.
- 3) **Kotar Koprivnica:**
- a. Grad Koprivnica, koji ima 1,0 austrijskih milja² ili 57,55 km² i **4.331 stanovnika**.
 - i. Na jednom kilometru² prosječno dolazi 75 stanovnika.
 - b. Koprivnički kotar, koji ima 2,2 austrijske milje² ili 126,60 km² i **8.929 stanovnika**.
 - c. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 4.059 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 71 stanovnik. Na jedno naselje prosječno dolazi 595 stanovnika.
 - d. Taj kotar ima 9 poreznih općina, 1 trgovište i 14 sela.
 - e. Prema popisu stanovništva 1857. godine:
 - i. Grad Koprivnica ima 3 predgrađa, 930 kuća, 1.117 stanarskih obitelji i 4.432 domaća stanovnika (2.216 muškarca i 2.216 žena) te 109 odsutnih (86 muškaraca i 23 žene) i 314 stranaca, ukupno ima **4.746 prisutnih stanovnika**.
 - ii. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine grad ima **415 stanovnika više**.
 - iii. Koprivnički kotar ima 1 trgovište, 14 sela, 1.305 kuća, 1.598 stanarskih obitelji i 8.485 domaćih stanovnika (4.148 muškarca i 4.337 žena) te 158 odsutnih stanovnika (95 muškaraca i 63 žene) i 164 stranca, ukupno ima **8.649 prisutnih stanovnika**.
 - iv. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. god. u kotaru je **280 stanovnika manje**.
- 4) **Kotar Ludbreg** ima 6,1 austrijsku milju² ili 351,03 kilometara² i **18.207 stanovnika**.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.985 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 52 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 319 stanovnika.
 - b. Taj kotar ima 33 porezne općine, 1 trgovište i 56 sela.
 - c. Prema popisu stanovništva 1857. godine, kotar ima 1 trgovište, 56 sela, 2.104 kuće, 2.340 stanarske obitelji i 17.906 domaćih stanovnika (8.771 muškarca i 9.135 žena) te 152 odsutna stanovnika (113 muškarca i 39 žena) i 242 stranca, **ukupno 18.148 prisutnih stanovnika**.
 - d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru je **59 stanovnika manje**.
- 5) **Kotar Toplice** ima 4,3 austrijske milje² ili 247,45 kilometara² i **15.299 stanovnika**.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 3.558 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 62 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 294 stanovnika.

- b. Taj kotar ima 22 porezne općine, 1 trgovište i 51 selo.
- c. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 1 trgovište, 51 selo, 1.550 kuća, 3.635 stanarskih obitelji i 15.216 domaćih stanovnika (7.452 muškaraca i 7.764 žene) te 324 odsutna stanovnika (243 muškarca i 81 ženu) i 311 stranaca, ukupno ima **15.527 prisutnih stanovnika**.
- d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru ima **228 stanovnika više**.
- 6) **Kotar Ivanec** ima 5,5 austrijskih milja² ili 316,51 kilometar² i **23.517 stanovnika**.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 4.276 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 74 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 245 stanovnika.
- b. Ima 19 poreznih općina i 96 sela.
- c. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 96 sela, 2.450 kuća, 2.243 stanarske obitelji i 22.555 domaćih stanovnika (11.128 muškarca i 11.427 žene) te 628 odsutnih stanovnika (423 muškarca i 205 žena) i 108 stranaca, ukupno ima **22.663 prisutna stanovnika**.
- d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru ima **854 stanovnika manje**.
- 7) **Kotar Krapina** ima 4,2 austrijske milje² ili 241,70 kilometara² i **21.666 stanovnika**.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 5.159 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 90 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 238 stanovnika.
- b. Taj kotar ima 17 poreznih općina, 1 trgovište i 90 sela.
- c. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 1 trgovište, 90 sela, 2.184 kuće, 2.277 stanarskih obitelji i 21.248 domaćih stanovnika (10.488 muškaraca i 10.760 žena) te 464 odsutna stanovnika (329 muškaraca i 135 žena) i 316 stranaca, ukupno ima **21.564 prisutna stanovnika**.
- d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru su **102 stanovnika manje**.
- 8) **Kotar Zlatar** ima 5,0 austrijskih milja² ili 287,73 kilometara² i **19.049 stanovnika**.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 3.810 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 66 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 241 stanovnik.
- b. Taj kotar ima 19 poreznih općina i 79 sela.
- c. Prema popisu 1857. godine, taj kotar ima 79 sela, 1.766 kuća, 1.837 stanarskih obitelji i 19.393 domaćih stanovnika (9.711 muškaraca i 9.682 žena) te 211 odsutnih (178 muškaraca i 33 žene) i 71 stranac, ukupno ima **19.464 prisutna stanovnika**.
- d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru ima **415 stanovnika više**.
- 9) **Kotar Pregrada** ima 3,2 austrijske milje² ili 184,15 kilometara² i **20.466 stanovnika**.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 6.396 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 111 stanovnik. Na jedno naselje prosječno dolazi 269 stanovnika.
- b. Taj kotar ima 23 porezne općine i 76 sela.
- c. Prema popisu 1857. godine, taj kotar ima 76 sela, 2.869 kuća, 4.497 stanarskih obitelji i 21.093 domaćih stanovnika (10.346 muškaraca i 10.747 žena) te 457 odsutnih (298 muškaraca i 159 žena) i 99 stranaca, ukupno ima **21.192 prisutna stanovnika**.
- d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru ima **726 stanovnika više**.
- 10) **Kotar Klanjec** (Novi dvori) ima 3,8 austrijskih milja² ili 218,68 km² i **21.141 stanovnika**.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 5.563 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 97 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 199 stanovnika.
- b. Taj kotar ima 25 poreznih općina, 1 trgovište i 105 sela.
- c. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 1 trgovište, 105 sela, 2.569 kuća, 2.545 stanarskih obitelji i 20.708 domaćih stanovnika (10.135 muškaraca i 10.573 žena) te 947 odsutnih (565 muškaraca i 382 žene) i 132 stranca, ukupno ima **20.840 prisutnih stanovnika**.
- d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru je **301 stanovnik manje**.
- 11) **Kotar Čakovec** ima 3,8 austrijskih milja² ili 218,68 kilometara² i **16.288 stanovnika**.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 4.286 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 74 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 407 stanovnika.

- b. Taj kotar ima 30 poreznih općina, 2 trgovišta i 38 sela.
 c. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 2 trgovišta, 38 sela, 2.106 kuća, 2.758 stanarskih obitelji i 15.123 domaća stanovnika (7.470 muškaraca i 7.653 žena) te 371 odsutan (246 muškaraca i 125 žena) i 780 stranaca, ukupno ima **15.903 prisutna stanovnika**.
 d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru je **385 stanovnika manje**.

12) **Kotar Prelog** ima 5,0 austrijskih milja² ili 287,73 kilometra² i **26.623 stanovnika**.

- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 5.325 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 93 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 783 stanovnika.
 b. Taj kotar ima 28 poreznih općina, 1 trgovište i 33 sela.
 c. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 1 trgovište, 33 sela, 3.518 kuća, 4.069 stanarskih obitelji i 25.325 domaćih stanovnika (12.422 muškaraca i 12.903 žene) te 270 odsutnih (205 muškaraca i 65 žena) i 772 stranca, ukupno ima **26.097 prisutnih stanovnika**.
 d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru je **526 stanovnika manje**.

13) **Kotar Štrigovo** ima 3,7 austrijskih milja² ili 212, 92 kilometra² i **15.649 stanovnika**.

- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 4.229 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 73 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 172 stanovnika.
 b. Taj kotar ima 34 porezne općine, 2 trgovišta i 89 sela.
 c. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 2 trgovišta, 89 sela, 2.779 kuća, 3.020 stanarskih obitelji i 14.561 domaći stanovnik (7.027 muškaraca i 7.534 žene) te 290 odsutnih stanovnika (153 muškarca i 137 žena) i 560 stranaca, ukupno ima **15.121 prisutni stanovnik**.
 d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru je **528 stanovnika manje**.

Upoznajmo sve te kvantitativne podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 468

Varaždinska županija: naselja i stanovništvo 1854/55. godine								
KOTARI	Broj porezn. općina	Broj naselja	Austrij. milja ²	Kilometara ²	Stanovnika na jednu/jedan		Broj stanovnika	
					milju ²	km ²	1854/55.	1857.
Varaždin	31	89	5,5	316,51	3.989	69	21.940	21.512
Križevci	36	93	5,4	310,75	2.799	49	15.114	14.857
Koprivnica	9	15	2,2	126,60	4.059	71	8.929	8.649
Ludbreg	33	57	6,1	351,03	2.985	52	18.207	18.148
Toplice	22	52	4,3	247,45	3.558	62	15.299	15.527
Ivanec	19	96	5,5	316,51	4.276	74	23.517	22.663
Krapina	17	91	4,2	241,70	5.159	90	21.666	21.564
Zlatar	19	76	5,0	287,73	3.810	66	19.049	19.464
Pregrada	23	76	3,2	184,15	6.396	111	20.466	21.192
Klanjec	25	106	3,8	218,68	5.563	97	21.141	20.840
Čakovec	30	40	3,8	218,68	4.286	74	16.288	15.903
Prelog	28	34	5,0	287,73	5.325	93	26.623	26.097
Štrigovo	34	91	3,7	212,92	4.229	73	15.649	15.121
GRADOVI								
Varaždin	1	1	0,9	51,79	-	166	8.607	8.978
Križevci	1	1	0,6	34,53	-	80	2.768	2.747
Koprivnica	1	1	1,0	57,55	-	75	4.331	4.746
UKUPNO	328	929	60,20	3.464,30	4.312	75	259.594	258.008

I u toj tabeli pregledno vidimo, prvo, da ti kotarevi imaju različite površine i, drugo, da je broj i gustoća naseljenosti stanovništva u njima posve različita. Najgušće naseljenje imaju grad Varaždin i kotar Pregrada, a onda slijede kotarevi Klanjec, Prelog i Krapina, dok su kotarevi Križevci i Ludbreg najslabije naseljena područja Varaždinske županije. I ovdje sam naveo broj stanovnika 1854/55. godine i stanovnika iz popisa 1857. godine. Na taj način možemo izračunati, od regije do regije, koliko je u ovoj županiji bio prinos ili pad broja stanovnika i koliko ih je, jedan dio njih umrlo za vrijeme kuge koja je harala 1855/56. godine.

Za razliku od Zagrebačke županije, u ovoj je županiji manje stanovnika umrlo od kuge. U odnosu na broj stanovnika u toj županiji 1854/55. godine, 1857. godine ima 1.586 stanovnika manje. Očito je ovu županiju manje zahvatila ta pošast. I o tome ima dokumenata u arhivu.

I ovdje iznenađuje broj stranaca i odsutnih stanovnika 1857. godine. Stranaca (iz drugih država i pokrajina) u Varaždinskoj županiji ima 7.285 stanovnika. Najviše ih ima u gradu Varaždinu. Broj odsutnih (koji su napustili svoja naselja i županiju ima 5.524 stanovnika (3.724 muškaraca i 1.800 žena). Muškaraca, koji su napustili svoj zavičaj, ima znatno više od žena. Približno isti broj tih stanovnika (i stranaca i odsutnih) u toj županiji bio je i 1854/55. godine.

Riječka županija – kotarevi u popisu stanovništva 1854/55. godine:

1) *Kotar Rijeka:*

- a. Grad Rijeka, koji ima 0,3 austrijske milje² ili 17,26 kilometara² i **13.888 stanovnika**.
 - i. Na jedan kilometar² prosječno dolazi 805 stanovnika.
- b. Riječki kotar, koji ima 3,4 austrijske milje² ili 195,66 kilometara² i **6.982 stanovnika**.
- c. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.054 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 36 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 205 stanovnika.
- d. Broj poreznih općina:
 - i. Grad Rijeka ima 4 porezne općine, a riječki kotar ima 9 poreznih općina
- e. Prema popisu stanovništva 1857. godine:
 - i. Grad Rijeka ima 1 predgrađe, 21 selo, 1.365 kuća, 3.357 stanarskih obitelji i 12.691 domaćeg stanovnika (5.913 muškaraca i 6.778 žena) te 805 odsutnih stanovnika (612 muškaraca i 193 žene) i 2.628 stranaca, ukupno ima **15.319 prisutnih stanovnika**.
 - ii. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine grad Rijeka i njegova šira okolica (grad, predgrađe, 4 porezne općine i 21 selo) ima **1.431 stanovnika više**.
 - iii. Riječki kotar ima 34 sela, 1.455 kuća, 1.470 stanarskih obitelji i 7.227 domaća stanovnika (3.602 muškarca i 3.625 žena) te 211 odsutnih stanovnika (152 muškarca i 59 žena) i 289 stranaca, ukupno ima **7.516 prisutnih stanovnika**.
 - iv. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine kotar ima **534 stanovnika više**.

2) *Kotar Bakar (Buccari):*

- a. Grad Bakar, koji ima 0,6 austrijskih milja² ili 34,53 kilometra² i **5.205 stanovnika**.
 - i. Na jedan kilometar² prosječno dolazi 151 stanovnik.
- b. Bakarski kotar, koji ima 2,3 austrijske milje² ili 132,36 km² i **11.737 stanovnika**.
- c. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 5.103 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 89 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 317 stanovnika.
- d. Broj poreznih općina:
 - i. Grad Bakar ima 3 porezne općine, a Bakarski kotar ima 13 poreznih općina.
- e. Prema popisu stanovništva 1857. godine:
 - i. Grad Bakar ima 12 sela, 1.031 kuću, 1.210 stanarskih obitelji i 4.697 domaćih stanovnika (1.965 muškaraca i 2.732 žene) te 721 odsutnog stanovnika (647 muškaraca i 74 žene) i 373 stranca, ukupno ima **5.070 prisutnih stanovnika**.
 - ii. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine grad Bakar i njegova šira okolica (tri porezne općine i 12 sela) ima **135 stanovnika manje**.
 - iii. Bakarski kotar ima 1 trgovište, 36 sela, 2.497 kuća, 2.469 stanarskih obitelji i 11.847 domaćih stanovnika (5.490 muškarca i 6.357 žena) te 595 odsutnih stanovnika (533 muškarca i 82 žene) i 255 stranaca, ukupno ima **12.102 prisutna stanovnika**.
 - iv. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine kotar ima **365 stanovnika više**.

- 3) **Kotar Crikvenica** ima 4,2 austrijske milje² ili 241,70 kilometara² i **15.657 stanovnika**.
- Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 3.728 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 65 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 176 stanovnika.
 - Taj kotar ima 9 poreznih općina i 89 sela.
 - Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 89 sela, 3.180 kuća, 2.865 stanarskih obitelji i 15.373 domaćih stanovnika (7.377 muškaraca i 7.996 žena) te 633 odsutna stanovnika (476 muškaraca i 157 žena) i 34 stranca, ukupno ima **15.407 prisutnih stanovnika**.
 - U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru ima **250 stanovnika manje**.
- 4) **Kotar Delnice** ima 7,3 austrijske milje² ili 420,09 kilometara² i **14.997 stanovnika**.
- Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.054 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 36 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 238 stanovnika.
 - Taj kotar ima 13 poreznih općina, 1 trgovište i 62 sela.
 - Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 1 trgovište, 62 sela, 1.912 kuća, 2.093 stanarske obitelji i 13.901 domaći stanovnik (6.931 muškarac i 6.970 žena) te 511 odsutnih stanovnika (308 muškaraca i 203 žene) i 87 stranaca, ukupno ima **13.988 prisutnih stanovnika**.
 - U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru je **1.009 stanovnika manje**.
- 5) **Kotar Vrbovsko** ima 4,7 austrijskih milja² ili 270,47 kilometara² i **12.973 stanovnika**.
- Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.760 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 48 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 151 stanovnik.
 - Taj kotar ima 10 poreznih općina, 2 trgovišta i 84 sela.
 - Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 2 trgovišta, 84 sela, 1.597 kuća, 1.927 stanarskih obitelji i 11.594 domaća stanovnika (5.681 muškarac i 5.913 žene) te 596 odsutnih stanovnika (458 muškaraca i 138 žena) i 28 stranaca, ukupno ima **11.622 prisutna stanovnika**.
 - U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u kotaru je **1.351 stanovnik manje**.
- 6) **Kotar Čabar** ima 4,9 austrijskih milja² i 281,98 kilometara² i **7.367 stanovnika**.
- Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.503 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 26 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 108 stanovnika.
 - Taj kotar ima 6 poreznih općina i 68 sela.
 - Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 68 sela, 1.002 kuće, 1.165 stanarskih obitelji i 6.910 domaćih stanovnika (3.301 muškarac i 3.609 žena) te 420 odsutnih stanovnika (297 muškaraca i 123 žene) i 58 stranaca, ukupno ima **6.968 prisutnih stanovnika**.
 - U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine taj kotar ima **399 stanovnika manje**.

Upoznajmo sve te kvantitativne podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 469

Riječka županija: naselja i stanovništvo 1854/55. godine								
KOTARI	Broj porezn. općina	Broj naselja	Austrij. milja ²	Kilometara ²	Stanovnika na jednu/jedan		Broj stanovnika	
					milju ²	km ²	1854/55.	1857.
Rijeka	9	34	3,4	195,66	2.054	36	6.982	7.516
Bakar	13	37	2,3	132,36	5.103	89	11.737	12.102
Crkvenica	9	89	4,2	241,70	3.728	65	15.657	15.407
Delnice	13	63	7,3	420,09	2.054	36	14.997	13.988
Vrbovsko	10	86	4,7	270,47	2.760	48	12.973	11.622
Čabar	6	68	4,9	281,98	1.503	26	7.367	6.968
GRADOVI								
Rijeka	4	21	0,3	17,26	-	805	13.888	15.319
Bakar	3	12	0,6	34,53	-	151	5.205	5.070
UKUPNO	67	410	27,70	1.594,04	3.206	56	88.806	87.992

I u toj tabeli pregledno vidimo, prvo, da ti kotarevi imaju različite površine i, drugo, da je broj i gustoća naseljenosti stanovništva u njima posve različita. Najgušće naseljenje imaju gradovi (i njihova šira okolica) Rijeka i Bakar, a onda slijede kotarevi Bakar i Crkvenica, dok su kotarevi Čabar i Rijeka i Delnice najslabije naseljena područja Riječke županije. I ovdje sam naveo broj stanovnika 1854/55. godine i stanovnika iz popisa 1857. godine. Na taj način možemo izračunati, od regije do regije, koliko je u ovoj županiji bio prinos ili pad broja stanovnika i koliko ih je, jedan dio njih, umrlo za vrijeme kuge koja je harala 1855/56. godine. U ovoj županiji, za razliku od Zagrebačke županije, znatno je manje stanovnika umrlo od kuge. U odnosu na broj stanovnika u toj županiji 1854/55. godine, 1857. godine ima 814 stanovnika manje. Očito je ovo županiju neznatno zahvatila ta pošast. Kako je rečeno, u arhivu postoji i popis naselja u kojima se navodi broj stanovnika uopće i broj umrlih osoba od kuge.

Požeaška županija – kotarevi u popisu stanovništva 1854/55. godine:

- 1) **Kotar Virovitica** ima 9,3 austrijske milje² ili 535,18 kilometara² i **20.313 stanovnika**.
 - a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.184 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 38 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 655 stanovnika.
 - b. Taj kotar ima 27 poreznih općina, 2 trgovišta i 29 sela.
 - c. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 2 trgovišta, 29 sela, 2.656 kuća, 3.448 stansarskih obitelji i 20.725 domaćih stanovnika (10.316 muškarca i 10.409 žena) te 267 odsutnih stanovnika (207 muškaraca i 60 žena) i 826 stranaca, ukupno ima **21.551 prisutnog stanovnika**.
 - d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine taj kotar ima **1.238 stanovnika više**.
- 2) **Kotar Slatina** ima 9,4 austrijske milje² ili 540,94 kilometra² i **15.978 stanovnika**.
 - a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.700 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 30 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 457 stanovnika.
 - b. Taj kotar ima 34 porezne općine, 3 trgovišta i 32 sela.
 - c. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 3 trgovišta, 32 sela, 1.908 kuća, 2.181 stansarsku obitelj i 15.000 domaćih stanovnika (7.505 muškarac i 7.495 žena) te 47 odsutnih stanovnika (46 muškaraca i 1 žena) i 762 stranca, ukupno ima **15.562 prisutna stanovnika**.
 - d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u tom kotaru je **416 stanovnika manje**.
- 3) **Kotar Vučin** ima 7,9 austrijskih milja² ili 454,62 kilometra² i **8.964 stanovnika**.
 - a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.135 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 20 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 390 stanovnika.
 - b. Taj kotar ima 22 porezne općine, 1 trgovište i 22 sela.
 - c. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 1 trgovište, 22 sela, 1.169 kuća, 2.246 stansarskih obitelji i 8.944 domaćih stanovnika (4.643 muškarca i 4.301 ženu) te 120 odsutnih stanovnika (78 muškaraca i 42 žene) i 281 stranca, ukupno ima **9.225 prisutnih stanovnika**.
 - d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine taj kotar ima **261 stanovnika više**.
- 4) **Kotar Daruvar** ima 8,2 austrijske milje² ili 471,88 kilometara² i **13.708 stanovnika**.
 - a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.672 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 29 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 351 stanovnik.
 - b. Taj kotar ima 37 poreznih općina, 1 trgovište i 38 sela.
 - c. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 1 trgovište, 38 sela, 1.702 kuća, 1.830 stansarskih obitelji i 13.039 domaćih stanovnika (6.667 muškaraca i 6.372 žene) te 172 odsutnih stanovnika (132 muškarca i 40 žena) i 565 stranaca, ukupno ima **13.604 prisutna stanovnika**.
 - d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u tom kotaru je **104 stanovnika manje**.
- 5) **Kotar Pakrac** ima 7,7 austrijskih milja² ili 443,11 kilometara² i **11.196 stanovnika**.
 - a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.454 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 25 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 233 stanovnika.
 - b. Taj kotar ima 32 porezne općine, 1 trgovište i 47 sela.

- c. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 1 trgovište, 47 sela, 1.218 kuća, 1.236 stanarskih obitelji i 10.341 domaćeg stanovnika (5.296 muškarca i 5.045 žena) te 237 odsutnih stanovnika (177 muškaraca i 60 žena) i 456 stranaca, ukupno ima **10.797 prisutnih stanovnika**.
- d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u tom kotaru je **399 stanovnika manje**.
- 6) **Kotar Požega:**
- a. Grad Požega, koji ima 0,4 austrijske milje² ili 23,02 kilometra² i **2.586 stanovnika**.
- i. Na jedan kilometar² prosječno dolazi 112 stanovnika.
- b. Požeški kotar, koji ima 10,0 austrijskih milja² ili 574,46 km² i **21.567 stanovnika**.
- c. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.157 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 38 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 211 stanovnika.
- d. Taj kotar ima 60 poreznih općina, 2 trgovišta i 100 sela.
- e. Prema popisu stanovništva 1857. godine:
- i. Grad Požega ima 480 kuća, 653 stanarske obitelji i 2.074 domaća stanovnika (957 muškaraca i 1.117 žena) te 153 odsutna stanovnika (106 muškaraca i 47 žena) i 669 stranaca, ukupno ima **2.743 prisutna stanovnika**. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine grad Požega ima **157 stanovnika više**.
- ii. Požeški kotar ima 2 trgovišta, 100 sela, 2.418 kuća, 2.493 stanarske obitelji i 19.875 domaćih stanovnika (9.793 muškarca i 10.082 žene) te 192 odsutna stanovnika (147 muškaraca i 45 žena) i 528 stranaca, ukupno ima **20.403 prisutna stanovnika**.
- iii. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u tom kotaru je **1.164 stanovnika manje**. To je znatni gubitak/pad broja stanovnika za tako kratko vrijeme.
- 7) **Kotar Kutjevo** ima 11,1 austrijsku milju² ili 638,77 kilometara² i **14.395 stanovnika**.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.297 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 23 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 215 stanovnika.
- b. Taj kotar ima 45 poreznih općina, 3 trgovišta i 64 sela.
- c. Prema popisu stanovništva 1857. godine taj kotar ima 3 trgovišta, 64 sela, 1.869 kuća, 1.896 stanarskih obitelji i 14.157 domaćih stanovnika (7.044 muškarca i 7.113 žena) te 152 odsutna stanovnika (100 muškaraca i 52 žene) i 190 stranaca, ukupno ima **14.347 prisutnih stanovnika**.
- d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u tom kotaru je **48 stanovnika manje**.

Upoznajmo sve te kvantitativne podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 470

Požeška županija: naselja i stanovništvo 1854/55. godine								
KOTARI	Broj porezn. općina	Broj naselja	Austrij. milja ²	Kilometara ²	Stanovnika na jednu/jedan		Broj stanovnika	
					milju ²	km ²	1854/55.	1857.
Virovitica	27	31	9,3	535,18	2.184	38	20.313	21.551
Slatina	34	35	9,4	540,94	1.700	30	15.978	15.762
Vučin	22	23	7,9	454,62	1.135	20	8.964	9.225
Daruvar	37	39	8,2	471,88	1.672	29	13.708	13.604
Pakrac	32	48	7,7	443,11	1.454	25	11.196	10.797
Požega	60	102	10,0	574,46	2.157	38	21.567	20.403
Kutjevo	45	67	11,1	638,77	1.297	23	14.395	14.347
GRADOVI								
Požega	1	1	0,4	23,02	-	112	2.586	2.743
UKUPNO	258	346	64,0	3.682,97	1.700	30	108.807	108.432

I u toj tabeli pregledno vidimo, prvo, da ti kotarevi imaju različite površine i, drugo, da je broj i gustoća naseljenosti stanovništva u njima posve različita. Ipak, ovo je najslabije naseljena županija. Najgušće naseljenje ima grad Požega, a onda slijede kotarevi Požega i Virovitica, dok su kotarevi Vučin i Kutjevo i Pakrac najslabije naseljena područja Požeške županije. I ovdje sam naveo broj stanovnika 1854/55. godine i stanovnika iz popisa 1857. godine. Na taj način možemo izračunati, od regije do regije, koliko je u ovoj županiji bio prinos ili pad broja stanovnika i koliko ih je, jedan dio njih umrlo za vrijeme kuge koja je harala 1855/56. godine. U ovoj županiji, za razliku od Zagrebačke županije, malo je stanovnika umrlo od kuge.

U odnosu na broj stanovnika u toj županiji 1854/55. godine, 1857. godine ima 375 stanovnika manje. Broj stanovnika te županije ne možemo usporediti sa stanjem iz 1851. godine, jer je promijenjena teritorijalna površina. Očito je da ovu županiju nije zahvatila ta pošast.

Osječka županija – kotarevi u popisu stanovništva 1854/55. godine:

1) *Kotar Osijek:*

- a. Grad Osijek, koji ima 0,9 austrijskih milja² ili 51,79 kilometara² i **13.221 stanovnika**.
 - i. Na jedan kilometru² prosječno dolazi 255 stanovnika.
- b. Osječki kotar, koji ima 8,7 austrijskih milja² ili 500,65 km² i **16.907 stanovnika**.
- c. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.943 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 34 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 890 stanovnika.
- d. Taj kotar ima 16 poreznih općina, 2 trgovišta i 17 sela.
- e. Prema popisu stanovništva 1857. godine:
 - i. Grad Osijek ima 3 predgrađa, 2.340 kuća, 3.170 stanarskih obitelji i 12.197 domaćih stanovnika (5.750 muškaraca i 6.447 žena) te 461 odsutnog stanovnika (326 muškaraca i 135 žena) i 1.686 stranaca, ukupno ima **13.883 prisutna stanovnika**.
 - ii. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. grad Osijek ima **662 stanovnika više**.
 - iii. Osječki kotar ima 2 trgovišta, 17 sela, 3.329 kuća, 3.470 stanarskih obitelji i 20.188 domaćih stanovnika (10.035 muškarca i 10.153 žene) te 184 odsutna stanovnika (116 muškaraca i 68 žena) i 1.028 stranaca, ukupno ima **21.216 prisutnih stanovnika**.
 - iv. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine kotar ima **4.309 stanovnika više**.

2) *Kotar Valpovo* ima 8,6 austrijskih milja² ili 494,90 kilometara² i **19.151 stanovnika**.

- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.227 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 39 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 798 stanovnika.
- b. Taj kotar ima 24 porezne općine, 2 trgovišta i 22 sela.
- c. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 2 trgovišta, 22 sela, 2.599 kuća, 2.444 stanarske obitelji i 18.894 domaća stanovnika (9.212 muškaraca i 9.682 žene) te 322 odsutna stanovnika (225 muškaraca i 97 žena) i 266 stranaca, ukupno ima **19.160 prisutnih stanovnika**.
- d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine taj kotar ima **9 stanovnika više**.

3) *Kotar Miholjac donji* ima 7,6 austrijskih milja² ili 437,35 kilometara² i **15.987 stanovnika**.

- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.104 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 37 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 841 stanovnik.
- b. Taj kotar ima 19 poreznih općina, 2 trgovišta i 17 sela.
- c. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 2 trgovišta, 17 sela, 1.640 kuća, 1.630 stanarskih obitelji i 15.724 stanovnika (7.508 muškarca i 8.216 žena) te 139 odsutnih stanovnika (96 muškaraca i 43 žene) i 261 stranca, ukupno ima **15.985 prisutnih stanovnika**.
- d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u tom kotaru je **2 stanovnika manje**.

4) *Kotar Našice* ima 12,1 austrijsku milju² ili 696,31 kilometar² i **15.851 stanovnika**.

- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.310 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 23 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 369 stanovnika.
- b. Taj kotar ima 38 poreznih općina, 4 trgovišta i 39 sela.
- c. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 4 trgovišta, 39 sela, 2.228 kuća, 2.467 stanarskih obitelji i 14.847 domaćih stanovnika (7.415 muškaraca i 7.432 žene) te 290 odsutnih

stanovnika (198 muškaraca i 92 žene) i 919 stranaca, ukupno ima **15.766 prisutnih stanovnika**.

d. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u tom kotaru je **85 stanovnika manje**.

- 5) **Kotar Đakovo** ima 12,6 austrijskih milja² ili 725,09 kilometara² i **25.644 stanovnika**.
- Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.035 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 35 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 503 stanovnika.
 - Taj kotar ima 43 porezne općine, 1 trgovište i 50 sela.
 - Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 1 trgovište, 50 sela, 3.905 kuća, 7.048 stanarskih obitelji i 24.522 stanovnika (12.194 muškaraca i 12.328 žena) te 153 odsutna stanovnika (118 muškaraca i 35 žena) i 468 stranaca, ukupno ima **24.990 prisutnih stanovnika**.
 - U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine u tom kotaru je **654 stanovnika manje**.
- 6) **Kotar Vukovar** ima 13,9 austrijskih milja² ili 799,90 kilometara² i **36.846 stanovnika**.
- Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.651 stanovnik, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 46 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 1.024 stanovnika.
 - Taj kotar ima 47 poreznih općina, 6 trgovišta i 30 sela.
 - Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 6 trgovišta, 30 sela, 6.612 kuća, 6.972 stanarske obitelji i 35.747 domaćih stanovnika (17.806 muškaraca i 17.941 ženu) te 448 odsutnih stanovnika (331 muškarac i 117 žena) i 1.236 stranaca, ukupno ima **36.983 prisutna stanovnika**.
 - U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godina u tom kotaru ima **137 stanovnika više**.

Upoznajmo sve te kvantitativne podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 471

Osječka županija: naselja i stanovništvo 1854/55. godine								
KOTARI	Broj porezn. općina	Broj naselja	Austrij. milja ²	Kilometara ²	Stanovnika na jednu/jedan		Broj stanovnika	
					milju ²	km ²	1854/55.	1857.
Osijek	16	19	8,7	500,65	1.943	34	16.907	21.216
Valpovo	24	24	8,6	494,90	2.227	39	19.151	19.160
Miholjac donji	19	19	7,6	437,35	2.104	37	15.987	15.985
Našice	38	43	12,1	696,31	1.310	23	15.851	15.766
Đakovo	43	51	12,6	725,09	2.035	35	25.644	24.990
Vukovar	47	47	13,9	799,90	2.651	46	36.846	36.983
GRADOVI								
Osijek	2	4	0,9	51,79	-	255	13.221	13.883
UKUPNO	189	207	64,40	3.705,99	2.230	39	143.607	147.983

I u toj tabeli pregledno vidimo, prvo, da ti kotarevi imaju različite površine i, drugo, da je broj i gustoća naseljenosti stanovništva u njima različita. Ali je ova županija slabo naseljena. Najgušće naseljenje ima grad Osijek, a onda slijede kotarevi Vukovar i Valpovo, dok su kotarevi Našice i Osijek i Đakovo najslabije naseljena područja Osječke županije. I ovdje sam naveo broj stanovnika 1854/55. godine i stanovnika iz popisa 1857. godine. Na taj način možemo izračunati, od regije do regije, koliko je u županiji bio prinos ili pad broja stanovnika. U toj županiji, za razliku od Zagrebačke županije, malo je stanovnika umrlo od kuge. U odnosu na broj stanovnika u toj županiji 1854/55. godine, 1857. godine ima 4.376 stanovnika više. Broj stanovnika ni u toj županiji ne možemo usporediti sa stanjem iz 1851. godine, jer je promijenjena teritorijalna površina. Očito je da ovu županiju nije zahvatila pošast kuge.

Upoznajmo te kvantitativne podatke o županijama u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 472

Hrvatske i slavonske županije: naselja i stanovništvo 1854/55. godine								
ŽUPANIJE	Broj porezn. općina	Broj naselja	Austrij. milja ²	Kilo-metara ²	Stanovnika na jednu/jedan		Ukupni broj stanovnika	
					milju ²	km ²	1854/55.	1857.
Zagrebačka	396	1.151	90,60	5.213,71	3.018	52	273.390	245.937
Varaždinska	328	929	60,20	3.464,30	4.312	75	259.594	258.008
Riječka	67	410	27,70	1.594,04	3.206	56	88.806	87.992
Požeška	258	346	64,0	3.682,97	1.700	30	108.807	108.432
Osječka	189	207	64,40	3.705,99	2.230	39	143.607	147.983
GRADOVI								
Zagreb	1	4	0,6	34,53	-	488	16.861	16.657
Karlovac	1	1	0,1	5,75	-	1.138	6.544	5.515
Varaždin	1	1	0,9	51,79	-	166	8.607	6.994
Križevci	1	1	0,6	34,53	-	80	2.768	2.747
Koprivnica	1	1	1,0	57,55	-	75	4.331	4.746
Rijeka	4	21	0,3	17,26	-	805	13.888	15.319
Bakar	3	12	0,6	34,53	-	151	5.205	5.070
Požega	1	1	0,4	23,02	-	112	2.586	2.743
Osijek	2	4	0,9	51,79	-	255	13.221	13.883
UKUPNO	1.238	3.089	306,90	17.661,00	2.848	49	874.204	865.009

U popisu stanovništva 1854/55. godine broj stanovnika svih gradova uračunati su u broj stanovnika županija. U popisu stanovništva 1857. godine, samo se broj stanovništva grada Zagreba, kao glavnog grada, izdvaja i računa posebno. Broj stanovnika hrvatskih i slavonskih županija 1857. godine ovdje se razlikuje jer je sada uračunat i broj stranaca.

I ovdje vidimo da su hrvatske i slavonske županije, kao i njihovi gradovi s širom okolicom, posve različito naseljeni: najgušće je naseljena Varaždinska županija, a onda slijede Zagrebačka i Riječka županija, dok je Požeška županija najslabije naseljena. Uopće, slavonske su županije, kao i do sada, slabije naseljena područja od hrvatskih županija.

Prema popisu stanovništva 1854/55. godine, na cjelokupnom području Provincijala (u hrvatskih i slavonskim županijama) ima 874.204 stanovnika. Od toga u gradovima (i široj okolini) živi 74.011 ili 8,47% stanovnika, a na selu živi 800.197 ili 91,53% stanovništva.

Prema popisu stanovništva 1857. godine, na cjelokupnom području Provincijala (u hrvatskih i slavonskim županijama) ima **865.009 prisutnih stanovnika**: 831.864 domaća prisutna stanovnika i 33.145 stranaca. Odsutnih ima 19.652 stanovnika. Od toga u gradovima (i široj okolini) živi 70.124 ili 8,11% stanovnika, a na selu živi 794.885 ili 91,89% stanovništva.

U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine ukupno ima 9.195 stanovnika manje. Ipak je ukupni pad/gubitak stanovništva znatno veći. Pogledajmo to u slijedećem poglavlju.

22.2.3. Broj oženjanih parova, te rođenih i umrlih osoba 1851-1857. godine

U tom desetljeću, od 1851. do 1860. godine, u Hrvatskoj i Slavoniji nisu bili povoljni uvjeti za rast stanovništva. Uzoraka za tu negativnu pojavu ima više. Nakon ukidanja feudalnih odnosa i feudalizma, seljacima (bivšim kmetovima) socijalni i ekonomski položaj nije bio ni malo lakši: zemljišne površine, na kojima su radili, još nisu mogli otkupiti. Da bi preživjeli, oni su sada bili primorani raditi i na velikim posjedima (bivših feudalaca i crkve) kao nadničari, ali su i dalje imali velike namete na one obradive

površine zemlje koje su uzimali u zakup: i radne i novčane i prirodne namete. I sada su s vlasnicima velikih posjeda sklapali nepovoljne ugovore. O tome, o tim pojedinačnim i skupnim ugovorima, ima dosta dokumenata u arhivima.

Poljoprivredna produktivnost, prema dokumentima koji to pokazuju, još uvijek nije znatnije napredovala, toliko da bi ljudima ostalo više za njihove potrebe preživljavanja, pa zato ni prehrana ljudi nije bila zadovoljavajuća: glad je i dalje bila stalna pojava. Uz to, to je područje od 1854. do 1856. godine zahvatila kuga, koja je pokosila dosta stanovnika. Gubitak broja stanovnika za revolucije 1848/49. godine nije se još mogao nadoknaditi. Zato u tom desetljeću ne dolazi do rasta stanovništva. Demografski gubici su posebno izraženi u velikom postotku umrle djece u ranoj dobi: do četvrte godine života umire veliki postotak djece: od 35% do 46% od broja ukupno umrlih osoba. A to znači da do 15 godine života, u tim lošim uvjetima, umire i do 60% djece. To su veliki demografski gubici. Očito je da su uvjeti života ljudi i tada bili veoma loši, napose prehrana i stanovanje i liječnička zaštita pučanstva.

Tabela br. 473

Hrvatska i Slavonija: vjenčani parovi, te rođene i umrle osobe 1851-1857. godine								
Godina	Broj vjenčanih	BROJ ROĐENIH			BROJ UMRILIH			Broj stanovnika
		muških	ženskih	ukupno	muških	ženskih	ukupno	
1851.	12.354	19.256	18.219	37.475	15.875	16.601	32.476	868.456
1852.	12.215	19.854	18.472	38.326	16.759	16.237	32.996	869.668
1853.	8.975	20.369	19.680	40.049	21.357	20.527	41.884	874.998
1854.	7.890	14.621	13.751	28.372	21.229	19.891	41.120	873.163
1855.	13.144	19.544	18.494	38.038	24.152	23.576	47.728	874.204
1856.	12.703	18.449	17.272	35.721	15.958	14.897	30.855	863.139
1857.	11.452	20.049	18.960	39.009	14.496	13.430	27.926	865.009

Tabela br. 474

Hrvatska i Slavonija: vjenčani parovi, te rođene i umrle osobe 1851-1857. godine								
Godina	Broj vjenčanih	Broj rođenih	BROJ UMRILIH STANOVNIKA				Broj stanovnika	
			do 4-te godine	Postotak	preko 4-te godine	Postotak		Ukupno
1851.	12.354	37.475	13.574	41,80%	18.902	58,20%	32.476	868.456
1852.	12.215	38.326	13.325	40,38%	19.671	59,62%	32.996	869.668
1853.	8.975	40.049	15.637	37,33%	26.247	42,67%	41.884	874.998
1854.	7.890	28.372	14.896	36,23%	26.224	63,77%	41.120	873.163
1855.	13.144	38.038	17.123	35,88%	30.605	64,12%	47.728	874.204
1856.	12.703	35.721	12.820	41,55%	18.035	58,45%	30.855	863.139
1857.	11.452	39.009	12.880	46,12%	15.046	53,88%	27.926	865.009

22.3. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1854. godine

22.3.1. Izvori i problem istraživanja

Istraživanje naselja i stanovništva Dalmacije od 1851. do 1857. godine nije ni sada jednostavno. Između ta dva popisa stanovništva, 1851. i 1857. godine, ima izvora o tom stanovništvu, ali je u njihovu korištenju nužan oprez. Postoje razlike u broju stanovništva, ali i u prezentaciji veličine površina Dalmacije. Razlike u površinama (austrijskim miljama² i kilometrima²) nisu velike, ali ih ipak valja uvažiti.

Najveći je problem u prikazu broja stanovništva 1854. godine u Dalmaciji. Za tu 1854/55. godinu dokumenti navode da u Dalmaciji ima 418.644 stanovnika (*Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Wien 1855, str. 206) ili 416.798 stanovnika (*Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856*, Wien, str. 217). Ili da ima 422.734 stanovnika u izračunu prilikom objavljivanja istih podataka 1869. godine (V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia*, Venezia 1869, str. XXXVIII-LXX) ili **423.544 stanovnika u novom izračunu** (M. Kozličić-A. Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije*, nav. dj, str. 205-229).

Međutim, ni broj od 423.544 stanovnika u Dalmaciji 1854. godine nije točan. Kako smo upoznali, u Dalmaciji 1846. godine ima 418.063 stanovnika, početkom 1848. godine ima 424.711 stanovnika, a u popisu stanovništva 1851. godine 393.715 prisutnih stanovnika. Kako smo vidjeli, zbog ratnih neprilika, od 1848. do 1851. godine u Dalmaciji gubitak broja pučanstva iznosi 30.996 stanovnika. Taj se gubitak znatnog broja stanovnika nije mogao tako brzo i lako nadoknaditi. Zato ti brojevi stanovnika nisu realni: ni 418.644 ni 416.798 ni 422.734 **ni** **423.544** u novom izračunu. Za upoznavanje prirasta ili pada broja stanovništva u Dalmaciji ključni su podaci koje donosi službeni godišnjak *Tafeln zur Statistik* i dva popisa stanovništva: popisi stanovništva iz 1851. i 1857. godine i njihova komparacija.

Prema tim izvorima u Dalmaciji:

- a) 1846. godine ima **418.063 stanovnika** (u popisu stanovništva).
- b) 1848. godine ima **424.711 stanovnika** (početkom te godine u izvještaju o stanovništvu).
- c) 1851. godine ima **393.715 stanovnika** (u popisu stanovništva); gubitak stanovništva.
- d) 1852. godine ima **398.566 stanovnika** (u izvještaju o stanovništvu).
- e) 1853. godine ima **403.197 stanovnika** (u izvještaju o stanovništvu).
- f) 1854. godine ima najviše **407.005 stanovnika** (popis stanovništva, bez odsutnih domaćih stanovnika, koji se u službenom iskazu ne navode, već samo prisutno stanovništvo).⁶⁰⁶
- g) 1857. godine ima **404.499 prisutnih stanovnika** (u popisu stanovništva).⁶⁰⁷
- h) Dalmacija u popisu stanovništva 1857. godine ukupno ima 415.628 domaćih stanovnika i 5.410 stanaca (stranih državljana koji žive u Dalmaciji). Od domaćih stanovnika:
 - a. prisutnih domaćih stanovnika ima 399.089 (197.118 muškaraca i 201.971 ženu);
 - b. odsutnih domaćih stanovnika ima 16.539 (13.168 muškaraca i 3.371 ženu).
 - c. Dalmacija u popisu stanovništva 1857. godine, **ima 404.499 prisutnih stanovnika** (koji su u domovini): 399.089 domaćih + 5.410 stranaca = 404.499 stanovnika.

Međutim, ako bismo računali i prisutno i odsutno domaće stanovništvo, onda 1857. godine u Dalmaciji ima: 399.089 + 16.539 = 415.628 domaćih stanovnika, a sa stancima (5.410) u Dalmaciji te godine ukupno ima 421.038 stanovnika. Ipak, prema svim važećim i službenim izračunima, odsutno domaće stanovništvo (koje je izvan domovine) ne treba računati, **već samo prisutno stanovništvo**. Djelo *Statistica generale della Dalmazia*, Zadar 1862. godine, donosi ukupni broj domaćeg stanovništva (i prisutnog i odsutnog), a to isto ponavljaju i M. Kozličić-A. Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije*, nav. djelo.

Očito je da su u popisu stanovništva 1854/55. godine, u nekim dokumentima, uračunali prisutno i odsutno domaće stanovništvo. A odsutno domaće stanovništvo se u službenim dokumentima izostavlja i računa se samo prisutno: prisutno domaće stanovništvo i stranci. Budući da se u popisu stanovništva iz 1854/55. godine ne navodi broj odsutnog domaćeg stanovništva, lako je doći do tog broja. U popisu stanovništva 1857. godine navodi se 16.539 odsutnih domaćih stanovnika. Za dvije/tri godine,

⁶⁰⁶ *Tafeln zur Statistik, Neue Folge*, sv. II, Wien 1859, str. 2-3.

⁶⁰⁷ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 41-51.

od 1854/55. do 1857. godine, teško da se je promijenio taj broj odsutnih domaćih stanovnika. Mogao se je samo povećati. Prema tome, ako od broja 423.544 stanovnika, koliko ih navode neki dokumenti, oduzmemo 16.539 odsutnih domaćih stanovnika, onda imamo najviše 407.005 stanovnika u Dalmaciji 1854/55. godine.

22.3.2. Teritorij i stanovništvo Dalmacije 1848-1857. godine: promjene

U prikazu broja stanovništva Dalmacije 1854/55. godine donosim one podatke koje sadrže ovi ključni izvori: a) *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Wien 1855, str. 203-211; b) *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856*, Wien, str. 217-240; c) *Pokrajinski list uredoavnih spisa za Dalmaciju*, dio drugi, 1854. godine, str. 25-48, donosi broj stanovnika za sva naselja; d) V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia*, Venezia 1869, str. XXXVIII-LXX; e) M. Kozličić-A. Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828-1857. godine*, Zadar 2012, str. 205-229.

Da bismo mogli valjano ocijeniti broj i strukturu i prirast stanovništva 1854/55. godine, ovdje donosim ključne kvantitativne podatke o tome od 1848. do 1857. godine.

Tabela br. 475

Površine i stanovništvo Dalmacije početkom 1848. godine					
OKRUG		Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Stanovništvo
1.	Zadar – Zara	98,5	102,95	5.668,32	146.115
	Grad Zadar				7.337
2.	Split – Spalato	89,1	93,11	5.127,39	174.691
3.	Dubrovnik – Ragusa	23,7	24,81	1.363,85	53.858
4.	Kotor – Cattaro	11,0	11,55	633,01	34.802
	Vojnika	-	-	-	7.908
UKUPNO		222,3	232,42	12.792,57	424.711

Tabela br. 476

Površine i prisutno stanovništvo Dalmacije 1851. godine					
OKRUG		Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Stanovništvo
1.	Zadar – Zara	98,47	102,94	5.666,60	145.009
2.	Split – Spalato	89,06	93,71	5.125,09	166.687
3.	Dubrovnik – Ragusa	23,73	24,81	1.365,58	51.094
4.	Kotor – Cattaro	11,04	11,55	636,31	30.925
UKUPNO		222,30	232,41	12.792,57	393.715
U odnosu na 1848. godinu, 1851. godine manje:		- 0	- 000,01	- 0	- 30.996

Tabela br. 477

Površine i stanovništvo Dalmacije 1854. godine				
OKRUG		Austrijske milje ²	Kilometri ²	Stanovništvo
1.	Zadar – Zara	96,80	5.570,50	153.923
2.	Split – Spalato	89,80	5.167,67	176.061
3.	Dubrovnik – Ragusa	23,50	1.352,34	58.458
4.	Kotor – Cattaro	10,80	621,50	35.102
UKUPNO		220,90	12.712,01	423.544
U odnosu na 1851. godinu, 1854/5. godine više/manje:		- 1,4	- 80,56 km²	+ 29.829
Od tog broja valja oduzeti odsutno domaće stanovništvo: - 16.539				= 407.005 stanovn.

Tabela br. 478

Površine i prisutno stanovništvo Dalmacije 1857. godine					
OKRUG		Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Stanovništvo
1.	Zadar – Zara	97,14	101,53	5.590,06	130.045
	Grad Zadar				18.526
2.	Split – Spalato	90,39	94,48	5.201,62	173.423
3.	Dubrovnik – Ragusa	23,73	24,81	1.365,58	51.296
4.	Kotor – Cattaro	11,04	11,54	635,31	31.209
UKUPNO		222,30	232,36	12.792,57	404.499
U odnosu na 1855. godinu, 1857. godine više/manje:		+ 1,4		+ 80,56 km²	- 19.045

Kako je rečeno, ukupni broj stanovnika u Dalmaciji 1854. godine, prema spomenutim izvorima, nije moguće prihvatiti bez rezerve. Ključni regulativ su popisi stanovništva 1851. i 1857. godine. Kako smo vidjeli, za revolucije 1848/49. godine i u Dalmaciji je, na ratištima u Italiji i Mađarskoj, poginulo i nestalo mnogo vojnih obveznika. Početkom 1848. godine u Dalmaciji je bilo 424.711 stanovnika, a prema popisu stanovništva 1851. godine u Dalmaciji je bilo 393.715 prisutnih stanovnika. Kako smo vidjeli u prethodnom većem poglavlju o popisu stanovništva 1851. godine, u odnosu na 1847/48. godinu, u Dalmaciji 1848-51. godine gubitak ili pad stanovnika iznosi 30.996 : 28.172 muškarca i 2.824 žene. To je bio znatan gubitak/pad broja stanovništva. Imajući na umu da je u Dalmaciji stalno više muškaraca nego žena, što sam pokazao u prethodnim poglavljima, i da su demografski podaci iz 1847/48. godine vjerodostojni, očito je da su i muškarce iz Dalmacije mobilizirali i kao vojne obveznike poslali na ratište u Italiju gdje je, prema tim dokumentima, poginulo ili nestalo preko 28.000 muškaraca Dalmatinaca. Prema tome, teško možemo bez rezerve prihvatiti podatak da 1854. godine u Dalmaciji ima 423.544 stanovnika. Jer podaci o popisu stanovništva 1851. godine pokazuju da je za revolucije 1847/48. godine u Dalmaciji nestao taj veliki broj muškaraca, vojnih obveznika. Po svemu sudeći, čini se da su u spomenutim izvorima o stanovništvu Dalmaciji 1854. godine računali i prisutne i odsutne stanovnike/iseljenike, koji se nalaze izvan svoje domovine, ali i strance. A to su u popisu stanovništva uradili i 1854. i 1857. godine. Jedino je tako moguće objasniti taj prikazani povećani broj stanovnika.

22.3.3. Ukupno stanovništvo Dalmacije 1854. godine

Prvi izvor: Dalmacija 1854. godine ima 220,9 austrijskih milja² ili 12.712,01 kilometar², 4 okruga, 31 kotar, 31 glavno naselje kotara, 14 gradova, 11 predgrađa, 39 trgovišta, 88 političkih općina, 743 popisna naselje, 861 selo, 74.101 kuću i 422.734 stanovnika.⁶⁰⁸

- a) Prema novom izračunu, koji su učinili na temelju istog izvora M. Kozličić i A. Bralić u navedenom djelu, Dalmacija ima 88 općina, 744 popisna naselja i 423.544 stanovnika.
- b) Prema drugom izvoru,⁶⁰⁹ Dalmacija 1854/55 godine ukupno ima 222,3 austrijske milje² ili 12.792,57 kilometara², 4 okruga, 15 gradova, 37 trgovišta, 1.541 selo, 416.798 stanovnika:
- c) Prema vjerskom opredjeljenju (*nach Religion*) u Dalmaciji ima:
 - a. 338.023 Rimokatolika (Katholik);
 - b. 437 Grkokatolika (Graeci unitos);
 - c. 78.078 Grčko-istočnih vjernika (Graeci non uniti);
 - d. 32 Protestanata i
 - e. 228 Židova.
- d) Prema podacima koja je donio V. Lago u navedenom djelu, u Dalmaciji tada ima:
 - a. 369.668 Rimokatolika (Cattolici);
 - b. 52.567 Grčko-istočnih vjernika (Greci non uniti);
 - c. 275 Grkokatolika (Greci uniti);
 - d. 32 Protestanta (Protestanti) i
 - e. 192 Židova (Ebrei).
 - f. UKUPNO dakle, prema njegovu izračunu, ima 422.734 stanovnika.
- e) Prema etničkom načelu (*nach Nationalität*): većina stanovnika je slavenskog porijekla, koji u većini žive na selu, dok u gradovima, uz Slavene, ima nešto Talijana i Nijemaca.

22.3.4. Dalmatinski kotarevi i općine 1854. godine

1) Okrug Zara (Zadar - Zadarsko okružje) 1854. godine:

- a. Prema prvom izvoru ima 96,8 austrijskih milja² ili 5.570,50 kilometara², 10 kotareva, 17 političkih općina, 3 grada, 8 trgovišta, 248 popisnih naselja, 282 sela, 25.970 kuća i 153.923 stanovnika (u tom izvoru: i prisutnih i odsutnih).
- b. Prema drugom izvoru, to okružje čini:
 - i. Grad Zadar - ima 0,05 austrijskih milja² ili 2,88 kilometara² i 7.797 stanovnika; vjerske zajednice: Rimokatolika ima 6.071, Pravoslavnih 1.710, Protestanata 8, Židova 8; Etničke zajednice: Slavena ima 5.000 (Hrvata ima 3.290, a Srba 1.710), Talijana 2.600, Nijemaca 189 i Židova 8.
 - ii. Zadarski okrug ukupno - ima 97,1 austrijsku milju² ili 5.587,76 kilometara², 4 grada, 11 trgovišta, 269 katastarskih općina, 452 sela i 153.287 stanovnika;
 - iii. vjerske zajednice: Rimokatolika (Cattolici) ima 107.465, Grkokatolika 383, Grčko-istočnih vjernika 45.421, Protestanata 8, Židova 10.

2) Okrug Spalato (Split - Splitsko okružje) 1854. godine:

- a. Prema prvom izvoru, ima 89,8 austrijskih milja² ili 5.167,67 kilometara², 12 kotareva, 4 grada, 6 trgovišta, 33 političke općine, 252 popisna naselja, 293 sela, 29.516 kuća i 176.061 stanovnika (u tom izvoru: i prisutnih i odsutnih stanovnika).
- b. Prema drugom izvoru, Splitsko okružje ima 90,3 austrijske milje² ili 5.196,44 kilometara², 12 kotareva, 5 gradova, 16 trgovišta, 263 katastarske općine, 622 sela i 174.419 stanovnika; vjer-

⁶⁰⁸ *Proi izvor: Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich, 1854/55, Wien, str. 203-11; Pokrajinski list uredovnih spisa za Dalmaciju, dio drugi, 1854. godine, str. 25-48 (donosi broj stanovnika za sva naselja). V. Lago, Memorie sulla Dalmazia, Venezia 1869, str. XXXVIII-LXX. Već je Lago objavio bolji izračun tih podataka. No, tek su M. Kozličić i A. Bralić u spomenutoj knjizi učinili točniji izračun tih podataka iz izvornika.*

⁶⁰⁹ *Drugi izvor: Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856, Wien, str. 217-240.*

ske zajednice: Rimokatolika ima 167.104, Grkokatolika 54, Pravoslavni 7.125, Protestanata 22 i Židova 114.

3) Okrug Ragusa (Dubrovnik - Dubrovačko okružje) 1854. godine:

- Prema prvom izvoru, Dubrovačko okružje ima 23,5 austrijskih milja² ili 1.352,34 kilometra², 5 kotareva, 2 grada, 4 trgovišta, 20 političkih općina, 140 popisnih naselja, 148 sela, 10.975 kuća i 58.458 stanovnika (i prisutnih i odsutnih).
- Prema drugom izvoru, Dubrovački okrug ima 23,7 austrijskih milja² ili 1.363,85 km², 3 grada, 5 trgovišta, 45 katastarskih općina, 337 sela i 54.168 stanovnika; vjerske zajednice: Rimokatolika ima 53.825, Grčko-istočnih 251, Protestanata 2 i Židova 90.

4) Okrug Cattaro (Kotor – Kotorsko okružje) 1854. godine:

- Prema prvom izvoru, Kotorsko okružje ima 10,8 austrijskih milja² ili 621,50 km², 4 kotara, 3 grada, 6 trgovišta, 18 političkih općina, 104 popisna naselja, 141 selo, 7.640 kuća i 35.102 stanovnika (u tom izvoru: i prisutnih i odsutnih).
- Prema drugom izvoru, Kotorski okrug ima 11,0 austrijskih milja² ili 633,01 km², 3 grada, 104 katastarske općine, 5 trgovišta, 130 sela i 34.924 stanovnika; vjerske zajednice: Rimokatolika ima 9.629, Pravoslavni 25.281 i Židova 14.

Upoznajmo sve to u slijedećim tabelama.

Prema prvom izvoru:

Tabela br. 479

Dalmacija 1854. godine: kotari, naselja, površine i stanovništvo							
OKRUG	Kotari	Općine	Popisna naselja	Sela	Austrij. milja ²	Kilometara ²	Stanovnika
Zadar	10	17	248	282	96,8	5.570,50	153.923
Split	12	33	252	293	89,8	5.167,67	176.061
Dubrovnik	5	20	140	148	23,5	1.352,34	58.458
Kotor	4	18	104	141	10,8	621,50	35.102
UKUPNO	31	88	744	864	220,9	12.712,01	423.544

Prema drugom izvoru:

Tabela br. 480

Naselja i stanovništvo Dalmacije 1854. godine						
OKRUG	Gradovi	Trgovišta	Sela	Austrij. milja ²	Kilometara ²	Stanovnika
Zadar	4	11	452	97,1	5.587,76	153.287
Split	5	16	622	90,3	5.196,44	174.419
Dubrovnik	3	5	337	23,7	1.363,85	54.168
Kotor	3	5	130	11,0	633,01	34.924
UKUPNO	15	37	1.541	222,15	12.783,94	416.798

Tabela br. 481

Vjerske zajednice u Dalmaciji 1854. godine						
OKRUG	Rimo- katolika	Grko- katolika	Pravo- slavnih	Prote- stanata	Židova	Ukupno stanovnika
Zadar	107.465	383	45.421	8	10	153.287
Split	167.104	54	7.125	22	114	174.419
Dubrovnik	53.825	0	251	2	90	54.168
Kotor	9.629	0	25.281	0	14	34.924
UKUPNO	338.023	437	78.078	32	228	416.798

Razlike u broju stanovnika između ta dva izvještaja nisu velike, kao što nisu velike razlike ni u površinama. Pa ipak, te razlike ne smijemo zanemariti. Nije posve jasno kako je do tih razlika došlo: je li riječ o krivom izvještaju ili o omaški u prepisivanju. U zadarskom okružju Rimokatolika ima 70% a Pravoslavniha ima 30 %. U splitskom okružju Rimokatolika ima 96%, a Pravoslavniha ima 4,08%. U dubrovačkom okružju Rimokatolika ima 99%, a Pravoslavniha ima 0,46%. Dok u kotorskom okružju Rimokatolika ima 28%, a Pravoslavniha ima 72%.

Tabela br. 482

Gustoća naseljenosti stanovništva u Dalmaciji 1854. godine						
Dalmacija	Broj stanovnika u dalmatinskim okruzima na:					Ukupno
OKRUŽJA	1 grad	1 trgovište	1 selo	1 milju ²	1 km ²	Stanovnika
Zadarsko	38.322	13.935	339	1.579	27,43	153.287
Splitsko	34.884	10.901	280	1.932	33,57	174.419
Dubrovačko	18.056	10.834	161	2.286	39,72	54.168
Kotorsko	11.641	6.985	269	3.175	55,17	34.924
UKUPNO	27.787	11.265	270	1.876	32,58	416.798

Gustoća naseljenosti stanovništva pokazuje da je zadarsko okružje najslabije naseljeno područje u Dalmaciji: prosječno 27 stanovnika dolazi na jedan kilometar². Splitsko okružje je nešto bolje naseljeno: prosječno 34 stanovnika na jedan kilometar². Dubrovačko okružje ima 40 stanovnika na jedan kilometar². Kotorsko okružje je najgušće naseljeno područje Dalmacije: prosječno 55 stanovnika na jedan kilometar².

22.3.5. Stanovništvo Dalmacije 1854. godine: upravne strukture

I ovdje je, kao i za Hrvatsku i Slavoniju, važno navesti upravnu strukturu Dalmacije (kotareve i porezne općine), jer se ista pojavljuje i u popisu stanovništva iz 1857. godine.

Upoznajmo temeljitije svaki okrug i njihove kotareve. Ovdje donosim kotareve, te broj i imena općina i broj naselja. Ti se kotarevi i općine, to upravno područje, ne mijenja ni za vrijeme popisa stanovništva 1857. godine. Zato je važno to ovdje navesti.

Okrug Zara: Zadarsko okružje i kotarevi u popisu stanovništva 1854. godine

- 1) *Kotar Zadar* (Zara) ima 21,5 austrijskih milja² ili 1.237,25 kilometara² i **40.124 stanovnika**, ima 1 grad, 2 predgrađa, 1 trgovište, 6 općina, 70 popisnih naselja, 94 sela, 6.659 kuća.
 - a. Grad Zadar ima 7.337 stanovnika, a sa širom okolicom ima 18.152 stanovnika.
 - b. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.866 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 32 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 409 stanovnika.
 - c. U te površine i broj stanovnika uračunat je i grad Zadar (i površine i stanovništvo).
 - d. Prema popisu 1857. godine taj okrug čini grad Zadar i zadarski kotar:

- i. Grad Zadar ima 0,05 austrijskih milja² ili 2,88 km², 31 selo, 3.003 kuće, 3.310 stanarskih obitelji i 17.775 domaćih stanovnika (8.512 muškaraca i 9.263 žene) i 751 stranac, ukupno sa tim selima ima **18.526 prisutnih stanovnika**.
- ii. Zadarski kotar, bez grada Zadar, ima 21,46 austrijskih milja² ili 1.234,95 km², 3 trgovišta, 63 sela, 4.314 kuće, 3.784 stanarske obitelji i 21.814 domaćih stanovnika (10.697 muškarca i 11.117 žena) i 10 stranaca, **ukupno 21.824 prisutnih stanovnika**.
- iii. UKUPNO, taj kotar i grad Zadar, 1857. godine imaju 21,51 austrijsku milju² ili 1.237,82 km², 1 grad, 3 trgovišta, 94 sela, 7.317 kuća, 7.094 stanarske obitelji i 39.589 domaćih stanovnika (19.209 muškaraca i 20.380 žena) i 761 stranca, **ukupno ima 40.350 prisutnih stanovnika**.
- e. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine taj kotar ima **226 stanovnika više**.
- 2) **Kotar Rab** (Arbe) ima 1,7 austrijskih milja² ili 97,83 kilometara² i **4.411 stanovnika**, ima 1 trgovište, 1 općinu, 6 popisnih naselja, 8 sela, 520 kuća.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.595 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 45 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 490 stanovnika.
- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 1,79 austrijskih milja² ili 103,01 kilometar², 1 trgovišta, 8 sela, 687 kuća, 663 stanarske obitelji i 3.452 domaćih stanovnika (1.709 muškaraca i 1.743 žena) i 10 stranaca, **ukupno ima 3.462 prisutnih stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine taj kotar ima **959 stanovnika manje**.
- 3) **Kotar Pag** (Pago) ima 5,1 austrijsku milju² ili 293,49 kilometara² i **4.910 stanovnika**, ima 1 trgovište, 1 općinu, 6 popisnih naselja, 8 sela, 832 kuće.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 963 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 17 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 546 stanovnika.
- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 5,12 austrijskih milja² ili 294,64 kilometara², 1 trgovište, 8 sela, 1.310 kuća, 951 stanarsku obitelj i 4.527 domaćih stanovnika (2.264 muškarca i 2.263 žena) i 24 stranca, **ukupno ima 4.551 prisutnih stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godinu taj kotar ima **359 stanovnika manje**.
- 4) **Kotar Skradin** (Scardona) ima 5,2 austrijske milje² ili 299,24 km² i **7.177 stanovnika**, ima 1 grad, 1 općinu, 12 popisnih naselja, 12 sela, 2.535 kuća.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.380 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 24 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 552 stanovnika.
- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 5,24 austrijske milje² ili 301,54 kilometara², 1 trgovište, 12 sela, 1.744 kuće, 1.336 stanarskih obitelji i 7.236 domaćih stanovnika (3.648 muškaraca i 3.588 žena) i 129 stranaca, **ukupno ima 7.365 prisutnih stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine taj kotar ima **188 stanovnika više**.
- 5) **Kotar Kistanje** (Kistagne) ima 5,5 austrijskih milja² ili 316,51 km² i **7.477 stanovnika**, ima 1 trgovište, 1 općinu, 11 popisnih naselja, 11 sela, 995 kuća.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.359 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 24 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 623 stanovnika.
- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 5,51 austrijsku milju² ili 317,08 kilometara², 1 trgovište, 11 sela, 1.442 kuće, 1.018 stanarskih obitelji i 7.289 domaćih stanovnika (3.775 muškaraca i 3.514 žene) i 50 stranaca, **ukupno ima 7.339 prisutnih stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine taj kotar ima **138 stanovnika manje**.
- 6) **Kotar Obrovac** (Obbrovazzo) ima 12,1 austrijsku milju² ili 696,31 km² i **9.288 stanovnika**, ima 1 trgovište, 1 općinu, 15 popisnih naselja, 14 sela, 1.473 kuće.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 768 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 13 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 619 stanovnika.
- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 12,17 austrijskih milja², 1 trgovišta, 14 sela, 1.605 kuća, 1.478 stanarskih obitelji i 9.349 domaćih stanovnika (4.806 muškaraca i 4.543 žene) i 45 stranaca, **ukupno ima 9.394 prisutnih stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godina u tom kotaru ima **106 stanovnika više**.
- 7) **Kotar Benkovac** (Bencovaz) ima 9,8 austrijskih milja² ili 563,96 km² i **9.761 stanovnika**, ima 1 trgovište, 1 općinu, 27 popisnih naselja, 40 sela, 1.487 kuća.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 996 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 17 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 238 stanovnika.

- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 9,80 austrijskih milja², 1 trgovište, 40 sela, 1.805 kuća, 1.793 stanarske obitelji, 10.110 domaćih stanovnika (5.079 muškaraca i 5.031 ženu) i 42 stranca, ukupno ima **10.152 prisutnih stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u tom kotaru ima **391 stanovnik više**.
- 8) **Kotar Drniš** (Derniš) ima 11,5 austrijskih milja² ili 661,78 km² i **21.663 stanovnika**, ima 1 trgovište, 1 općinu, 42 popisna naselja, 49 sela, 3.079 kuća.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.884 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 33 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 433 stanovnika.
- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar 11,52 austrijske milje², ima 1 trgovište, 49 sela, 3.556 kuća, 3.013 stanarskih obitelji, 18.031 domaćeg stanovnika (9.263 muškaraca i 8.768 žena) i 68 stranaca, ukupno ima **18.099 prisutnih stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u kotaru ima **3.564 stanovnika manje**.
- 9) **Kotar Knin** ima 13,0 austrijskih milja² ili 748,10 kilometara² i **23.433 stanovnika**, ima 1 trgovište, 1 općinu, 30 popisnih naselja, 49 sela, 3.225 kuća.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.803 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 31 stanovnik. Na jedno naselje prosječno dolazi 469 stanovnika.
- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 13,01 austrijsku milju², 1 trgovište, 49 sela, 5.480 kuća, 3.469 stanarskih obitelji, 22.450 domaćih stanovnika (11.720 muškaraca i 10.730 žena) i 58 stranaca, ukupno ima **22.508 prisutnih stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u kotaru ima **925 stanovnika manje**.
- 10) **Kotar Šibenik** (Sebenico) ima 11,4 austrijske milje² ili 656,03 km² i **25.679 stanovnika**, ima 1 grad, 2 predgrađa, 3 općine, 29 popisnih naselja, 35 sela, 6.165 kuća.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.253 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 39 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 713 stanovnika.
- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 11,47 austrijskih milja², 1 grad, 2 predgrađa, 1 trgovište, 35 sela, 4.941 kuću, 4.652 stanarske obitelji i 25.044 domaća stanovnika (12.283 muškaraca i 12.761 ženu) i 307 stranaca, ukupno ima **25.351 prisutni stanovnik**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u Okrugu ima **328 stanovnika manje**.

Upoznajmo sve te kvantitativne podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 483

OKRUG ZARA - ZADARSKO OKRUŽJE: naselja i stanovništvo 1854. godine								
KOTARI	Broj općina	Broj naselja	Austrij. milja ²	Kilometara ²	Stanovnika na jednu/jedan		Broj stanovnika	
					milju ²	km ²	1854/55.	1857.
Zadar	4	66	21,5	1.237,25	1.866	32	40.127	21.824
Grad Zadar	2	32					-	18.526
Rab	1	9	1,7	97,83	2.595	45	4.411	3.462
Pag	1	9	5,1	293,49	963	17	4.910	4.551
Skradin	1	13	5,2	299,24	1.380	24	7.177	7.365
Kistanje	1	12	5,5	316,51	1.359	24	7.477	7.339
Obrovac	1	15	12,1	696,31	768	13	9.288	9.394
Benkovac	1	41	9,8	563,96	996	17	9.761	10.152
Drniš	1	50	11,5	661,78	1.884	33	21.663	18.099
Knin	1	50	13,0	748,10	1.803	31	23.433	22.508
Šibenik	3	38	11,4	656,03	2.253	39	25.679	25.351
UKUPNO	17	335	96,8	5.570,50	1.590	28	153.926	148.571

I u toj tabeli vidimo, prvo, da ti kotarevi imaju različite površine i, drugo, da je broj i gustoća naseljenosti stanovništva u njima posve različita. Taj Okrug je slabo naseljen, a neki njegovi kotarevi napose. Najgušće je naseljen kotar/otok Rab, a onda slijedi kotar Šibenik i Zadar, dok su kotarevi Obrovac i Pag

i Benkovac najslabije naseljena područja tog Okruga, ali ni Skradin i Kistanje nisu nešto bolje naseljeni. Veoma slabo je naseljen kotar Obrovac: samo 13 stanovnika na jedan kilometar². To je najslabije naseljeno područje u Hrvatskoj.

I ovdje sam naveo broj stanovnika 1854. godine i stanovnika iz popisa 1857. godine. Na taj način možemo izračunati, od kotara do kotara, koliko je u tom Okrugu bio prirast ili pad broja stanovnika. U tom Okrugu, za razliku od hrvatskih županija, napose Zagrebačke županije, nije puno stanovnika umrlo od kuge. Pa ipak, i ovdje je harala ta pošast. U odnosu na broj stanovnika u tom Okrugu 1854. godine, 1857. godine ima 5.355 stanovnika manje. Toliki je, u normalnih uvjetima razvoja, trebao biti prirast stanovnika. Stoga je gubitak/pad broja stanovnika još veći. Broj stanovnika u tom Okrugu možemo usporediti s brojem stanovnika iz popisa stanovništva 1857. godine, jer nije znatnije promijenjena teritorijalna površina.

Okrug Spalato: Splitsko okružje i kotarevi u popisu stanovništva 1854. godine

- 1) **Kotar Split** (Spalato) ima 9,7 austrijskih milja² ili 558,20 km² i **29.932 stanovnika**,⁶¹⁰ ima 1 grad, 4 predgrađa, 4 općine, 40 popisnih naselja, 50 sela, 4.492 kuće.
 - a. Grad Split (Spalato) ima 10.687 stanovnika.
 - b. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 3.086 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 54 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 544 stanovnika.
 - c. U te površine i broj stanovnika uračunat je i grad Split (i površine i stanovništvo).
 - d. Prema popisu 1857. godine taj kotar ima 9,78 austrijskih milja², 1 grad, 4 predgrađa, 50 sela, 5.591 kuću, 5.750 stanarskih obitelji i 29.291 domaćeg stanovnika (14.755 muškaraca i 14.536 žena) te 832 odsutna stanovnika (597 muškaraca i 235 žena) i 708 stranaca, ukupno **29.999 prisutnih stanovnika**.
 - e. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine taj kotar ima **67 stanovnika više**.
- 2) **Kotar Vrgorac** (Vergorac) ima 4,2 austrijskih milja² ili 241,70 km² i **6.108 stanovnika**, ima 1 trgovište, 1 općinu, 9 popisnih naselja, 14 sela, 1.213 kuća.
 - a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.454 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 25 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 407 stanovnika.
 - b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 4,24 austrijske milje², 1 trgovišta, 14 sela, 1.813 kuća, 1.238 stanarskih obitelji i 6.297 domaćih stanovnika (3.095 muškaraca i 3.202 žene) i 572 odsutna stanovnika (287 muškaraca i 285 žena) i 22 stranca, ukupno ima **6.319 prisutnih stanovnika**.
 - c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine taj kotar ima **211 stanovnika više**.
- 3) **Kotar Vis** (Lissa) ima 1,7 austrijskih milja² ili 97,83 kilometara² i **6.777 stanovnika**, ima 2 trgovišta, 2 općine, 2 popisna naselja, 1 selo, 1.281 kuću.
 - a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 3.986 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 69 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 2.259 stanovnika.
 - b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 1,75 austrijskih milja², 2 trgovišta, 1 selo, 1.212 kuća, 1.332 stanarske obitelji i 4.799 domaćih stanovnika (2.157 muškaraca i 2.642 žene) te 1.505 odsutnih stanovnika (1.013 muškaraca i 492 žene) i 21 stranca, ukupno ima **4.820 prisutnih stanovnika**.
 - c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godinu taj kotar ima **1.957 stanovnika manje**.
- 4) **Kotar Metković** ima 6,5 austrijske milje² ili 374,05 kilometara² i **7.368 stanovnika**, ima 2 trgovišta, 2 općine, 12 popisnih naselja, 11 sela, 1.962 kuće.
 - a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.134 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 20 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 567 stanovnika.
 - b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 6,56 austrijskih milja², 2 trgovišta, 11 sela, 3.230 kuća, 1.388 stanarskih obitelji i 8.024 domaćih stanovnika (3.924 muškarca i 4.100 žena) te 82 odsutna stanovnika (56 muškaraca i 26 žena) i 58 stranaca, ukupno ima **8.082 prisutna stanovnika**.
 - c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine taj kotar ima **714 stanovnika više**.
- 5) **Kotar Vrljika** (Vèrljika) ima 7,0 austrijskih milja² ili 402,83 kilometara² i **9.141 stanovnika**, ima 1 trgovište, 1 općinu, 12 popisnih naselja, 15 sela, 1.504 kuće.

⁶¹⁰ U izvoru je pogrešno navedeno: 19.932 stanovnika; usp. *Pokrajinski list*, nav. djelo, str. 37.

- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.306 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 23 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 571 stanovnik.
- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 7,01 austrijsku milju², 1 trgovište, 15 sela, 1.451 kuću, 1.405 stanarskih obitelji i 8.274 domaća stanovnika (4.413 muškarca i 3.861 ženu) te 255 odsutnih stanovnika (174 muškarca i 81 ženu) i 64 stranca, ukupno ima **8.338 prisutnih stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine taj kotar ima **803 stanovnika manje**.
- 6) **Kotar Omiš** (Almissa) ima 4,8 austrijskih milja² ili 276,22 kilometra² i **9.761 stanovnika**, ima 1 grad, 1 općinu, 20 popisnih naselja, 38 sela, 1.771 kuću.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.034 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 35 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 250 stanovnika.
- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 4,86 austrijskih milja², 1 grad, 38 sela, 2.120 kuća, 1.730 stanarskih obitelji i 9.294 domaćih stanovnika (4.632 muškarca i 4.662 žene) te 100 odsutnih stanovnika (66 muškarca i 34 žene) i 48 stranaca, ukupno ima **9.342 prisutna stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godina u kotaru ima **507 stanovnika manje**.
- 7) **Kotar Makarska** ima 5,2 austrijske milje² ili 299,24 kilometra² i **10.163 stanovnika**, ima 1 grad, 2 općine, 16 popisnih naselja, 19 sela, 2.260 kuća.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.954 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 34 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 508 stanovnika.
- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 5,28 austrijskih milja², 1 grad, 19 sela, 2.994 kuće, 2.015 stanarskih obitelji, 10.037 domaćih stanovnika (4.883 muškarca i 5.154 žene) te 240 odsutnih stanovnika (153 muškarca i 87 žena) i 231 stranca, ukupno ima **10.268 prisutnih stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u kotaru ima **105 stanovnika više**.
- 8) **Kotar Hvar** (Lessina) ima 5,4 austrijske milje² ili 310,75 kilometara² i **12.743 stanovnika**, ima 1 grad, 4 trgovišta, 5 općina, 15 popisnih naselja, 12 sela, 2.422 kuće.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.360 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 41 stanovnik. Na jedno naselje prosječno dolazi 750 stanovnika.
- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 5,43 austrijske milje², 1 grad, 2 trgovišta, 12 sela, 2.825 kuća, 2.529 stanarskih obitelji, 11.493 domaća stanovnika (5.474 muškarca i 6.019 žena) te 778 odsutna stanovnika (680 muškarca i 98 žena) i 33 stranca, ukupno ima **11.526 prisutnih stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u kotaru ima **1.217 stanovnika manje**.
- 9) **Kotar Brač** (Brazza) ima 6,8 austrijskih milja² ili 391,32 kilometra² i **15.979 stanovnika**, ima 7 trgovišta, 7 općina, 20 popisnih naselja, 14 sela, 3.038 kuća.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.350 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 41 stanovnik. Na jedno naselje prosječno dolazi 761 stanovnik.
- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 6,86 austrijskih milja², ima 7 trgovišta, 14 sela, 3.170 kuća, 3.208 stanarskih obitelji, 15.555 domaćih stanovnika (7.877 muškarca i 7.678 žena) te 400 odsutnih stanovnika (361 muškarac i 39 žena) i 112 stranaca, ukupno ima **15.667 prisutnih stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u kotaru ima **312 stanovnika manje**.
- 10) **Kotar Trogir** (Traù) ima 11,2 austrijske milje² ili 644,52 kilometra² i **19.147 stanovnika**, ima 1 grad, 5 općina, 37 popisnih naselja, 49 sela, 3.464 kuće.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.710 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 30 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 383 stanovnika.
- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 11,27 austrijskih milja², 1 grad, 1 predgrađe, 49 sela, 4.267 kuća, 4.219 stanarskih obitelji i 19.891 domaći stanovnik (10.140 muškarca i 9.751 žena) te 197 odsutnih stanovnika (106 muškarca i 91 žena) i 130 stranaca, ukupno ima **20.021 prisutni stanovnik**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u kotaru ima **874 stanovnika više**.
- 11) **Kotar Imotski** (Imoski) ima 11,1 austrijsku milju² ili 638,77 km² i **21.845 stanovnika**, ima 1 trgovište, 1 općinu, 23 popisna naselja, 65 sela, 2.300 kuća.

- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.968 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 34 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 331 stanovnik.
- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 11,15 austrijskih milja², 1 trgovište, 65 sela, 3.602 kuće, 4.776 stanarskih obitelji i 22.578 domaćih stanovnika (11.419 muškaraca i 11.159 žena) te 675 odsutnih stanovnika (428 muškaraca i 247 žena) i 30 stranaca, ukupno ima **22.608 prisutnih stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u kotaru ima **764 stanovnika više**.
- 12) **Kotar Sinj** (Sign) ima 16,2 austrijske milje² ili 932,25 kilometara² i **27.097 stanovnika**, ima 1 trgovište, 1 općinu, 46 popisnih naselja, 91 selo, 3.809 kuća.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.673 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 29 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 295 stanovnika.
- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 16,20 austrijskih milja², 1 trgovište, 91 selo, 5.749 kuća, 4.269 stanarskih obitelji i 26.345 domaćih stanovnika (13.400 muškaraca i 12.945 žena) te 219 odsutnih stanovnika (158 muškaraca i 61 žena) i 88 stranaca, ukupno ima **26.433 prisutna stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u kotaru ima **664 stanovnika manje**.

Upoznajmo sve te kvantitativne podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 484

OKRUG SPALATO - SPLITSKO OKRUŽJE: naselja i stanovništvo 1854/55. godine									
KOTARI	Broj katastr. općina	Broj naselja	Austrij. milja ²	Kilometara ²	Stanovnika na jednu/jedan		Broj stanovnika		
					milju ²	km ²	1854.	1857.	
Split	4	55	9,7	558,20	3.086	54	29.932	29.999	
Vrgorac	1	15	4,2	241,70	1.454	25	6.108	6.319	
Vis	2	3	1,7	97,83	3.986	69	6.777	4.820	
Metković	2	13	6,5	374,05	1.134	20	7.368	8.082	
Vrlika	1	16	7,0	402,83	1.306	23	9.141	8.338	
Omiš	1	39	4,8	276,22	2.052	36	9.761	9.342	
Makarska	2	20	5,2	299,24	1.954	34	10.163	10.268	
Hvar	5	17	5,4	310,75	2.360	41	12.743	11.526	
Brač	7	21	6,8	391,32	2.350	41	15.979	15.667	
Trogir	5	50	11,2	644,52	1.710	30	19.147	20.021	
Imotski	1	66	11,1	638,77	1.968	34	21.845	22.608	
Sinj	1	92	16,2	932,25	1.673	29	27.097	26.433	
UKUPNO	32	407	89,8	5.167,67	1.962	34	176.061	173.423	

I u toj tabeli pregledno vidimo, prvo, da ti kotarevi imaju različite površine i, drugo, da je broj i gustoća naseljenosti stanovništva u njima posve različita. U cjelini, i ovaj je Okrug slabo naseljen. Najgušće naseljenje ima otok/kotar Vis, a onda slijede kotarevi Split te Hvar i Brač, dok su kotarevi Vrlika i Vrgorac i Sinj najslabije naseljena područja splitskog okruga.

I ovdje sam naveo broj stanovnika 1854. godine i stanovnika iz popisa 1857. godine. Na taj način možemo izračunati, od regije do regije, koliko je u tom Okrugu bio prinos ili pad broja stanovnika. U odnosu na broj stanovnika u tom Okrugu 1854. godine, 1857. godine ima 2.638 stanovnika manje. Broj stanovnika u tom Okrugu možemo donekle usporediti sa stanjem iz 1851. godine, jer nije znatnije promijenjena teritorijalna površina. Očito je da je ovaj Okrug znatno manje zahvatila kuga koja je u Hrvatskoj 1854/55. godine pokosila mnogo ljudi.

Okrug Ragusa: Dubrovačko okružje i kotarevi u popisu stanovništva 1854. godine

- 1) **Kotar Dubrovnik** (Ragusa) ima 3,3 austrijske milje² ili 189,90 km² i **22.471 stanovnika**,⁶¹¹ ima 1 grad, 2 predgrađa, 6 općina, 43 popisna naselja, 59 sela, 3.370 kuća.
 - a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 6.809 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 118 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 362 stanovnika.
 - b. U te površine i ukupni broj stanovnika uračunat je i grad Dubrovnik.
 - c. Prema popisu 1857. godine taj kotar ima 3,38 austrijskih milja², 1 grad, 4 trgovišta, 59 sela, 3.551 kuća, 3.583 stanarske obitelji i 16.031 domaći stanovnik (7.272 muškarca i 8.759 žena) te 1.553 odsutna stanovnika (1.336 muškaraca i 217 žena) i 693 stranaca, ukupno **16.724 prisutna stanovnika**.
 - d. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine taj kotar ima **5.747 stanovnika manje**. Za te tri godine nije moglo nestati toliko ljudi u tom kotaru. Očito je da moramo biti oprezni u korištenju tih demografskih podataka iz 1854. godine.
- 2) **Kotar Ston** (Stagno) ima 6,4 austrijske milje² ili 368,30 kilometara² i **7.649 stanovnika**, ima 1 grad, 1 trgovište, 4 općine, 32 popisna naselja, 32 sela, 1.239 kuća.
 - a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.195 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 21 stanovnik. Na jedno naselje prosječno dolazi 225 stanovnika.
 - b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 6,46 austrijskih milja², 1 grad, 1 trgovišta, 32 sela, 1.305 kuća, 1.722 stanarske obitelji i 7.351 domaćeg stanovnika (3.489 muškaraca i 3.862 žene) te 346 odsutnih stanovnika (265 muškaraca i 81 ženu) i 37 stranca, ukupno ima **7.388 prisutnih stanovnika**.
 - c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine taj kotar ima **261 stanovnika manje**.
- 3) **Kotar Pelješac** (Sabioncello⁶¹²) ima 4,5 austrijskih milja² ili 258,96 km² i **8.471 stanovnika**, ima 2 trgovišta, 4 općine, 25 popisnih naselja, 24 sela, 1.461 kuću.
 - a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.882 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 33 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 326 stanovnika.
 - b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 4,54 austrijske milje², 1 trgovišta, 24 sela, 1.322 kuće, 1.959 stanarskih obitelji i 7.576 domaćih stanovnika (3.265 muškaraca i 4.311 žena) te 1.074 odsutna stanovnika (995 muškaraca i 79 žene) i 159 stranca, ukupno ima **7.735 prisutnih stanovnika**.
 - c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godinu taj kotar ima **736 stanovnika manje**.
- 4) **Kotar Cavtat** (Ragusavecchia) ima 3,6 austrijske milje² ili 207,17 km² i **8.771 stanovnika**, ima 1 trgovište, 3 općine, 30 popisnih naselja, 29 sela, 1.278 kuća.
 - a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.436 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 42 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 292 stanovnika.
 - b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 3,64 austrijske milje², 1 trgovišta, 29 sela, 1.480 kuća, 1.641 stanarsku obitelj i 8.836 domaćih stanovnika (4.481 muškarca i 4.355 žena) te 257 odsutnih stanovnika (152 muškarca i 105 žena) i 13 stranaca, ukupno ima **8.849 prisutnih stanovnika**.
 - c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine taj kotar ima **78 stanovnika više**.
- 5) **Kotar Korčula** (Curzola) ima 5,7 austrijskih milja² ili 328,01 km² i **11.096 stanovnika**, ima 1 grad, 2 trgovišta, 3 općine, 9 popisnih naselja, 7 sela, 3.627 kuća.
 - a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.947 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 34 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 1.110 stanovnika.
 - b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 5,71 austrijsku milju², 1 grad, 2 trgovišta, 7 sela, 2.252 kuće, 1.947 stanarskih obitelji i 10.542 domaća stanovnika (5.103 muškarca

⁶¹¹ Ključni izvor navodi da u tom kotaru ima 17.871 stanovnik (Pokrajinski list 1854, dio drugi, str. 44). Ali, već je V. Lago (*Memorie sulla Dalmazia*, Venezia 1869, str. LXVII) ispravio taj podatak i naveo da kotar ima 21.875 stanovnika. No, prema proračunu M. Kozličića i A. Bralića (*Stanovništvo Kraljevine Dalmacije*, n dj, str. 227) kotar Dubrovnik ima **22.471 stanovnika**. Teško je prihvatiti taj broj koji navode Kozličić i Bralić prema inače točnom izračunu izvornika. Jer, kako vidimo, u popisu stanovništva 1857. godine kotar Dubrovnik ima **16.724 prisutna stanovnika** (domaćih 16.031 i stranaca 693), a odsutnih 1.553 stanovnika. Ukupno, s odsutnima, ima 18.277 stanovnika. Međutim, u prikazu broja i strukture stanovništva *uzima se samo prisutno pučanstvo*.

⁶¹² U izvoru taj kotar glasi „Orebich di Sabbioncello“ – a ima 4 općine: Orebić, Janjina, Kuna, Trpanj.

- i 5.439 žena) te 627 odsutnih stanovnika (454 muškarca i 173 žene) i 58 stranca, ukupno ima **10.600 prisutnih stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine taj kotar ima **496 stanovnika manje**.

Upoznajmo sve te kvantitativne podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 485

OKRUG RAGUSA - DUBROVAČKO OKRUŽJE: naselja i stanovništvo 1854. godine								
KOTARI	Broj općina	Broj naselja	Austrij. milja ²	Kilometara ²	Stanovnika na jednu/jedan		Broj stanovnika	
					milju ²	km ²	1854/55.	1857.
Dubrovnik	6	62	3,3	189,90	6.809	118	22.471	16.724
Ston	4	34	6,4	368,30	1.195	21	7.649	7.388
Pelješac	4	26	4,5	258,96	1.882	33	8.471	7.735
Cavtat	3	30	3,6	207,17	2.436	42	8.771	8.849
Korčula	3	10	5,7	328,01	1.947	34	11.096	10.600
UKUPNO	20	162	23,5	1.352,34	2.288	40	58.458	51.296

I u toj tabeli pregledno vidimo, prvo, da ti kotarevi imaju različite površine i, drugo, da je broj i gustoća naseljenosti stanovništva u njima posve različita. U cjelini, i ovaj je Okrug slabo naseljen. Najgušće je naseljen kotar Dubrovnik, a onda slijede kotarevi Cavtat te Korčula i Orebić, dok je kotar Ston najslabije naseljeno područje dubrovačkog okruga.

I ovdje sam naveo broj stanovnika 1854. godine i iz popisa 1857. godine. Na taj način možemo izračunati, od kotara do kotara, koliko je u tom Okrugu bio prinos ili pad broja stanovnika. Ali i ovdje valja imati na umu da je broj stanovnika 1854. godine, kako je rečeno, nešto veći nego što jest. U odnosu na broj stanovnika u tom Okrugu 1854. godine, 1857. godine ima 7.162 stanovnika manje. Broj stanovnika u tom Okrugu možemo usporediti sa stanjem iz 1851. godine, jer nije znatnije promijenjena njegova teritorijalna površina.

U popisu stanovništva 1851. godine, okrug Dubrovnik (Ragusa) ima 51.094 stanovnika. A u popisu stanovništva 1857. godine, kako vidimo, taj okrug ima 51.296 prisutnih stanovnika. Prema tim izvorima, u tih sedam godina u tom okrugu bio je veoma mali prinos stanovništva. U svakom slučaju, između ta dva popisa stanovništva možemo vrednovati proučavati demografske podatke u tom razdoblju. Zato je teško prihvatiti da u tom okrugu 1854. godine ima 58.458 stanovnika, pogotovo da tada u kotaru Dubrovnik ima 22.471 stanovnik.

No, uza sve rezerve o točnosti tih demografskih podataka u Dalmaciji iz 1854. godine, njih ne smijemo tako lako odbaciti. I oni imaju svoju vrijednost. Ali je nužno biti oprezan u korištenju tih demografskih statističkih podataka, napose kada odskakuju od tih dvaju popisa stanovništva, popisa iz 1851. i 1857. godine, koji su, uza sve rezerve, u velikoj mjeri pouzdani.

Okrug Cattaro: Kotorsko okružje i kotarevi u popisu stanovništva 1854. godine

- 1) **Kotar Kotor** (Cattaro) ima 3,5 austrijskih milja² ili 201,41 km² i **15.565 stanovnika**, ima 1 grad, 10 općina, 46 popisnih naselja, 50 sela, 3.424 kuće.
 - a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 4.447 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 77 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 305 stanovnika.
 - b. Prema popisu 1857. godine taj kotar ima 3,58 austrijskih milja², 1 grad, 3 trgovišta, 50 sela, 3.521 kuću, 3.754 stanarske obitelji i 13.292 domaća stanovnika (5.889 muškaraca i 7.403 žene) te 1.839 odsutnih stanovnika (1.743 muškarca i 96 žena) i 892 stranca, ukupno **14.184 prisutna stanovnika**.
 - c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine taj kotar ima **1.381 stanovnika manje**.
- 2) **Kotar Budva** (Budua) ima 2,0 austrijske milje² ili 115,09 kilometara² i **5.372 stanovnika**, ima 1 grad, 5 općina, 29 popisnih naselja, 28 sela, 1.190 kuća.
 - a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.686 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 47 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 185 stanovnika.

- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 2,03 austrijske milje², 1 grad, 28 sela, 1.406 kuća, 1.110 stanarske obitelji i 4.676 domaćih stanovnika (2.318 muškaraca i 2.358 žena) te 621 odsutni stanovnik (589 muškaraca i 32 žene) i 129 stranca, ukupno ima **4.805 prisutnih stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine taj kotar ima **567 stanovnika manje**.
- 3) **Kotar Risan** (Risano) ima 3,7 austrijskih milja² ili 212,92 kilometara² i **7.080 stanovnika**, ima 2 trgovišta, 2 općine, 12 popisnih naselja, 37 sela, 1.459 kuća.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.914 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 33 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 182 stanovnika.
- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 3,80 austrijskih milja², 2 trgovišta, 37 sela, 1.322 kuće, 1.360 stanarskih obitelji i 5.551 domaći stanovnik (2.568 muškaraca i 2.983 žene) te 615 odsutnih stanovnika (567 muškaraca i 48 žena) i 54 stranca, ukupno ima **5.605 prisutnih stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godinu taj kotar ima **1.474 stanovnika manje**.
- 4) **Kotar Herceg Novi** (Castelnuovo) ima 1,6 austrij. milja² ili 92,07 km² i **7.085 stanovnika**, ima 1 grad, 1 općinu, 17 popisnih naselja, 22 sela, 1.567 kuća.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 4.428 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 77 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 308 stanovnika.
- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima 1,63 austrijske milje², 1 grad, 22 sela, 1.670 kuća, 1.586 stanarskih obitelji i 6.279 domaćih stanovnika (2.808 muškaraca i 3.471 ženu) te 902 odsutna stanovnika (849 muškarca i 53 žene) i 336 stranaca, ukupno ima **6.615 prisutnih stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854/55. godinu, 1857. godine taj kotar ima **470 stanovnika manje**.

Upoznajmo sve te kvantitativne podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 486

KOTORSKO OKRUŽJE: naselja i stanovništvo 1854. godine								
KOTARI	Broj općina	Broj naselja	Austrij. milja ²	Kilometara ²	Stanovnika na jednu/jedan		Broj stanovnika	
					milju ²	km ²	1854/55.	1857.
Kotor	10	51	3,5	201,41	4.447	77	15.565	14.184
Budva	5	29	2,0	115,09	2.686	47	5.372	4.805
Risan	2	39	3,7	212,92	1.914	33	7.080	5.605
Herceg Novi	1	23	1,6	92,07	4.428	77	7.085	6.615
UKUPNO	18	142	10,8	621,49	3.222	56	35.102	31.209

I u toj tabeli pregledno vidimo, prvo, da ti kotarevi imaju različite površine i, drugo, da je broj i gustoća naseljenosti stanovništva u njima posve različita. U cjelini, ovaj je Okrug nešto bolje naseljen. Najgušće naseljenje imaju kotari Kotor i Herceg Novi, a onda slijedi kotar Budva, dok je kotar Risan najslabije naseljeno područje kotorskog okruga.

I ovdje sam naveo broj stanovnika 1854. godine i stanovnika iz popisa 1857. godine. Na taj način možemo izračunati, od regije do regije, koliko je u tom Okrugu bio prinos ili pad broja stanovnika. U odnosu na broj stanovnika u tom Okrugu 1854. godine, 1857. godine ima 3.893 stanovnika manje. Broj stanovnika u tom Okrugu možemo donekle usporediti sa stanjem iz 1851. godine, jer ni ovdje nije znatnije promijenjena teritorijalna površina.

Upoznajmo cjelovitu Dalmaciju s tim podacima:

Tabela br. 487

DALMACIJA 1854. godine: naselja, stanovništvo i gustoća naseljenosti								
OKRUG	Broj općina	Broj naselja	Austrij. milja ²	Kilometara ²	Stanovnika na jednu/jedan		Broj stanovnika	
					milju ²	km ²	1854.	1857.
Zadar	274	330	96,8	5.570,50	1.590	28	153.923	148.571
Split	252	401	89,8	5.167,67	1.960	34	176.061	173.423
Dubrovnik	140	163	23,5	1.352,34	2.488	43	58.458	51.296
Kotor	18	142	10,8	621,49	3.250	56	35.102	31.209
UKUPNO	684	1.036	220,9	12.712,00	1.917	33	423.544	404.499

Prema tim izvorima, najslabije je naseljeno zadarsko okružje (28 stanovnika na jednom kilometru²) dok je najgušće naseljen okrug Kotor (56 stanovnika na 1 km²). Prosjek naseljenosti u Dalmaciji te godine je 33 stanovnika na 1 km². A to je slaba naseljenost stanovništva.

Kako je rečeno, broj od 423.544 stanovnika u Dalmaciji 1854. godine, koji pokazuje ispravni izračun izvora, nije realan. To je jasno ako usporedimo popise stanovništva 1851. i 1857. godine. Zato sam i navodio, uz podatke iz 1854. godine, i podatke iz 1857. godine.

Ključno je međutim pitanje jesu li 1854. godine u ukupnom broju stanovnika računali i odsutne stanovnike svakog naselja i svakog kotara i okružja ili ukupno prisutno stanovništvo: domaće stanovništvo i strance, bez odsutnog stanovništva. No, izvori o tome šute.

22.4. Naselja i stanovništvo Istre 1854/55. godine

22.4.1. Izvori i problem istraživanja

Ni istraživanje naselja i stanovništva Istre od 1851. do 1857. godine nije jednostavno. Između ta dva popisa stanovništva, 1851. i 1857. godine, ima izvora o tom stanovništvu, ali je u njihovu korištenju nužan oprez. Postoje razlike u broju stanovništva, ali i u prezentaciji veličine površina Istre. Razlike u površinama (austrijskim miljama² i kilometrima²) nisu velike.

Za tu 1854/55. godinu dokumenti navode da u Istri ima:

- Prvi dokument: Istra 1854/55. godine ima 85,4 austrijske milje² ili 4.914,47 kilometara², 16 kotareva, 353 općina i 235.359 stanovnika.⁶¹³
- Drugi dokument: Istra 1854/55. godine ima: 85,8 austrijskih milja² ili 4.937,48 kilometara², 6 gradova, 19 trgovišta, 353 katastarskih općina i 235.391 stanovnika: Katolika 235.126, Grkokatolika 35, Grčko-istočnih vjernika 228, Protestanata 1 i Židova 1.⁶¹⁴

Za upoznavanje prirasta ili pada broja stanovništva u Istri u tom razdoblju ključni su podaci koje donose ta dva izvora, te službeni godišnjak *Tafeln zur Statistik* i dva popisa stanovništva: popisi stanovništva iz 1851. i 1857. godine i njihova komparacija.

Prema tim izvorima, kako smo vidjeli u prethodnim poglavljima:

- u Istri 1848. godine ima **232.692 stanovnika** (u izvještaju o stanovništvu);⁶¹⁵
- u Istri 1851. godine ima **232.910 stanovnika** (u popisu stanovništva);
- u Istri 1854. godine ima **235.359 stanovnika** (u popisu stanovništva);⁶¹⁶

⁶¹³ *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Wien 1855, str. 1310-1312.

⁶¹⁴ *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856*, Wien, sv. II, str. 398-420.

⁶¹⁵ *Tafeln zur Statistik*, Wien, 1841-1848.

⁶¹⁶ *Tafeln zur Statistik, Neue Folge*, sv. II, Wien 1859.

- d) u Istri 1857. godine ima **230.328 prisutnih stanovnika** (u popisu stanovništva).⁶¹⁷
- e) **U popisu stanovništva 1857. godine u Istri** ima 224.083 domaća stanovnika i 6.245 stanaca (stranih državljana koji žive u Istri), **ukupno ima 230.328 stanovnika**:
- prisutnih domaćih stanovnika ima 224.083 (109.698 muškaraca i 114.385 žena);
 - odsutnih domaćih stanovnika ima 10.789 (7.751 muškaraca i 3.038 žena).
 - Istra u popisu stanovništva 1857. godine, **ima 230.328 prisutnih stanovnika** (koji su u domovini): 224.083 domaćih + 6.245 stranaca = 230.328 prisutnih stanovnika.

Međutim, ako bismo računali i prisutno i odsutno domaće stanovništvo, onda 1857. godine u Istri ima: 224.083 + 10.789 = 234.872 domaća stanovnika, a sa stancima (6.245) u Istri u popisu stanovništva 1857. godine ukupno ima 241.117 stanovnika. Ipak, kako je već rečeno, i sada valja računati *samo prisutno stanovništvo*, ono koje se nalazi u domovini.

22.4.2. Teritorij i stanovništvo Istre 1848-1857. godine: promjene

U prikazu broja stanovništva Istre 1854/55. godine donosim one podatke koje sadrže ovi izvori: a) *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Wien 1855, str. 203-211; b) *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856*, Wien, str. 217-240; c) *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, Wien, sv. I-III, god. 1851-57. godine; *Istrien: historische, geographische und statistische Darstellung der istrischen halbinsel nebst den quarnerischen inseln*, Triest 1863; *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859.

Da bismo mogli valjano ocijeniti broj i strukturu i prirast stanovništva 1854/55. godine, ovdje donosim ključne kvantitativne podatke o tome od 1851. do 1857. godine.

Tabela br. 488

ISTRA 1851 godine: uprava, površine i stanovništvo						
KOTARI	Austrijske milje ²	Kilometri ²	STANOVNIŠTVO			
			Muškarci	Žene	UKUPNO	
1. Capo d'Istria Kotar Koper	7,19	413,76	22.062	21.585	43.647	
2. Lussin Lošinj i kvar. otoci	16,35	940,88	15.076	16.635	31.711	
3. Mitterburg Kotar Pazin	15,24	877,01	18.234	18.214	36.448	
4. Montona Kotar Motovun	16,66	958,72	23.184	20.501	43.685	
5. Rovigno Kotar Rovinj	17,18	988,65	19.718	20.564	40.282	
6. Volosca Kotar Volosko	13,25	762,49	17.671	19.466	37.137	
UKUPNO	85,87	4.941,51	115.945	116.965	232.910	

Teritorij Istre se u tim dokumentima malo mijenja, dok broj stanovništva pokazuje neke promjene, pogotovo u odnosu na 1846. godinu. Veličina i površina kotareva je dosta različita, a onda i gustoća naseljenosti stanovništva u njima. Najgušće je naseljen kotar Koper (6.071 stanovnik na 1 austrijsku milju² ili 105 stanovnika na 1 kilometar²), a najslabije kotar Lošinj (1.940 stanovnika na jednu austr. milju² ili 34 stanovnika na jedan kilometar²), a onda slijedi kotari Volosko (2.803 na 1 milju¹ ili 49 na 1 km²), Motovun (2.622 na 1 milju² ili 46 na 1 km²), Pazin (2.391 na 1 milju² ili 42 na 1 km²) i Rovinj (2.345 na 1 milju² ili 41 na 1 km²).

⁶¹⁷ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 128-133.

Tabela br. 489

ISTRA 1854. godine: uprava, površine i prisutno stanovništvo					
KOTARI		Austrijske milje ²	Kilometri ²	Broj općina	Stanovništvo
1.	Capo d'Istria Kotar Koper	5,6	322,26	21	28.387
2.	Pirano Kotar Piran	1,9	109,34	5	15.512
3.	Castelnuovo (d'Istria) Kotar Podgrad	7,4	425,84	3	16.331
4.	Volosca Kotar Volosko	5,9	339,52	6	22.360
5.	Pinguente Kotar Buzet	6,7	385,56	13	14.614
6.	Montona Kotar Motovun	5,0	207,73	5	14.422
7.	Buje Kotar Buje	4,6	264,71	9	13.959
8.	Parenzo Kotar Poreč	3,7	212,92	5	8.149
9.	Rovigno Kotar Rovinj	3,9	224,43	4	14.514
10.	Dignano Kotar Vodnjan	5,6	322,26	5	12.230
11.	Pola Kotar Pula	3,9	224,43	6	6.361
12.	Albona Kotar Labin	5,5	316,51	14	11.763
13.	Pisino Kotar Pazin	9,4	540,94	25	24.090
14.	Cherso Kotar Cres	5,8	333,77	1	6.960
15.	Veglia Kotar Krk	7,4	425,84	9	15.107
16.	Lussin Kotar Lošinj	3,1	178,39	3	10.600
UKUPNO		85,4	4.914,47	134	235.359
U odnosu na 1851 godinu, 1854. godine više/manje:		- 0,47	- 27,07	0	+ 2.449

Kako vidimo, 1854. godine na području Istre mijenja se upravna struktura, a onda i broj stanovnika u svakom kotaru, ali i gustoća naseljenosti stanovnika u njima.

Tabela br. 490

ISTRA 1857. godine: uprava, površine i stanovništvo							
KOTARI		Austrij. milje ²	Km ²	STANOVNIŠTVO			
				Muški	Žene	Stranci	Ukupno
1.	Albona Kotar Labin	5,53	318,23	5.562	5.625	88	11.275
2.	Buje Kotar Buje	4,62	265,86	7.257	6.819	221	14.297
3.	Capo d'Istria Kotar Koper	5,31	305,57	14.099	13.835	1.429	29.363
4.	Castelnuovo Kotar Podgrad	7,72	444,26	7.136	7.831	61	15.028
5.	Cherso Otok i kotar Cres	5,85	336,65	3.529	3.757	81	7.367
6.	Dignano Kotar Vodnjan	5,24	301,54	6.371	6.262	187	12.820
7.	Lussin piccolo Kotar Mali Lošinj	3,04	174,94	4.232	5.836	344	10.412
8.	Montona Kotar Motovun	5,43	312,48	6.898	6.675	193	13.766
9.	Parenzo Kotar Poreč	3,76	216,37	3.892	3.984	297	8.173
10.	Pinguente Kotar Buzet	6,61	380,38	6.640	6.802	40	13.482
11.	Pirano Kotar Piran	1,88	108,19	7.089	7.031	477	14.597
12.	Pisino (Mitterburg) Kotar Pazin	9,40	540,94	11.309	11.256	128	22.693
13.	Pola Kotar Pula	3,38	194,51	3.272	3.219	2.132	8.623
14.	Rovigno Kotar Rovinj	3,80	218,68	5.847	6.779	398	13.024
15.	Veglia Otok i kotar Krk	7,46	429,30	7.117	7.585	26	14.728
16.	Volosca Kotar Volosko	5,84	336,07	9.448	11.089	143	20.680
UKUPNO		85,87	4.941,51	109.698	114.385	6.245	230.328
U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine više/manje		+ 0,47	+ 27,04	0	0	0	- 5.031

Ukupni broj stanovnika u Istri 1854. godine, prema spomenutim izvorima, nije moguće posve prihvatiti bez rezerve. Ključni regulativ su popisi stanovništva 1851. i 1857. godine. Ako prihvatimo popis stanovništva iz 1854. godine kao približno vjerodostojan, onda je 1857. godine znatni pad/gubitak broja stanovništva. Na području Primorja i djela Hrvatske 1854/55. godine, kako je rečeno, vlada kolera. Prema tim podacima, očito je ta pošast zahvatila i Istru. Kako 1854. i 1857. godine imamo istu upravnu strukturu Istre, možemo lako usporediti broj stanovništva u tim kotarevima i vidjeti u kojim je kotarevima bio pad broja pučanstva.

22.4.3. Ukupno stanovništvo ISTRE 1854. godine

Prema prvom izvoru, Istra 1854. godine ima 85,4 austrijske milje² ili 4.914,47 kilometara², 16 kotareva, 353 općine i 235.539 stanovnika.⁶¹⁸

Prema drugom izvoru, Istra 1854/55 godine ukupno ima 85,8 austrijskih milja² ili 4.937,48 kilometara², 15 kotareva, 6 gradova, 19 trgovišta, 353 katastarske općine i 235.391 stanovnika.⁶¹⁹ A prema vjerskom opredjeljenju (*nach Religion*) u Istri ima:

- a. 235.126 Rimokatolika (Katholik);
- b. 35 Grkokatolika (Graeci unitos);
- c. 228 Grčko-istočnih vjernika (Graeci non uniti);
- d. 1 Protestant i 1 Židov.

22.4.4. Istra 1854. godine: kotarevi, upravne strukture i stanovništvo

I ovdje je, kao i za sve hrvatske pokrajine, važno upoznati upravnu strukturu Istre (kotareve, te broj općina i sela), jer se ista pojavljuje i u popisu stanovništva iz 1857. godine.

Upoznajmo temeljitije sve te kotareve. Ovdje donosim kotareve, te broj i imena općina i broj naselja. Ti se kotarevi i općine, to upravno područje, kako vidimo iz navedenih tabela, ne mijenja ni za vrijeme popisa stanovništva 1857. godine. Zato je važno to ovdje navesti.

ISTRA: kotarevi, naselja i stanovništvo u popisu 1854. godine

- 1) **Kotar Capo d'Istria** (Koper) 1854. godine ima 5,6 austrijskih milja² ili 322,26 kilometara² i **28.387 stanovnika**, 21 općinu, 2 grada i 71 selo.⁶²⁰
 - a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 5.069 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 88 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 389 stanovnika.
 - b. Prema popisu 1857. godine, taj kotar ima:⁶²¹
 - i. 5,31 austrijsku milju² ili 305,57 kilometara², 2 grada, 71 selo, 5.500 kuća, 5.505 stanarskih obitelji i 27.934 domaća stanovnika (14.099 muškarca i 13.835 žena) i 1.429 stranaca, **ukupno 29.363 prisutnih stanovnika**.
 - c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine taj kotar ima **976 stanovnika više**.
- 2) **Kotar Pirano** (Piran) 1854. godine ima 1,9 austrijskih milja² ili 109,34 kilometara² i **15.512 stanovnika**, ima 5 općina, 1 grad i 6 sela.
 - a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 8.164 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 142 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 2.216 stanovnika.
 - b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima:
 - i. 1,88 austrijskih milja² ili 108,19 kilometara², 1 grad, 1 trgovišta, 6 sela, 2.970 kuća, 3.580 stanarskih obitelji i 14.120 domaćih stanovnika (7.089 muškaraca i 7.031 ženu) i 477 stranaca, **ukupno ima 14.597 prisutnih stanovnika**.
 - c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u tom kotaru je **915 stanovnika manje**.
- 3) **Kotar Castelnuovo** (Podgrad, Castelnuovo d'Istria) 1854. godine ima 7,4 austrijske milje² ili 425,84 kilometara² i **16.331 stanovnika**, ima 3 općine i 62 sela.
 - a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.207 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 38 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 251 stanovnik.

⁶¹⁸ **Prvi izvor:** *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, 1854/55, Wien, str. 203-11.

⁶¹⁹ **Drugi izvor:** *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856*, Wien, str. 379.

⁶²⁰ *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, 1854/55, Wien, str. 203-11; *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856*, Wien, str. 379.

⁶²¹ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 128-133.

- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima:
- i. 7,72 austrijske milje² ili 444,26 kilometara², 62 sela, 2.351 kuća, 2.839 stanarskih obitelji i 14.967 domaćih stanovnika (7.136 muškarca i 7.831 žena) i 61 stranac, ukupno ima **15.028 prisutnih stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godinu u tom kotaru je **1.303 stanovnika manje**.
- 4) **Kotar Volosca** (Volosko) 1854. godine ima 5,9 austrijskih milja² ili 339,52 km² i **22.360 stanovnika**, ima 6 općina, 2 grada i 44 sela.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 3.790 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 66 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 466 stanovnika.
 - b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima:
 - i. 5,84 austrijske milje² ili 336,07 kilometara², 2 grada, 2 trgovišta, 44 sela, 3.947 kuća, 4.785 stanarskih obitelji i 20.537 domaćih stanovnika (9.448 muškaraca i 11.089 žena) i 143 stranca, ukupno kotar ima **20.680 prisutnih stanovnika**.
 - c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u tom kotaru je **1.680 stanovnika manje**.
- 5) **Kotar Pingvente** (Buzet) 1854. godine ima 6,7 austrijskih milja² ili 385,56 km² i **14.614 stanovnika**, ima 13 općina, 1 grad i 75 sela.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.181 stanovnik, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 38 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 190 stanovnika.
 - b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima:
 - i. 6,61 austrijsku milju² ili 380,38 kilometara², 1 grad, 75 sela, 2.605 kuća, 2.964 stanarske obitelji i 13.442 domaća stanovnika (6.640 muškaraca i 6.802 žene) i 40 stranaca, ukupno ima **13.482 prisutna stanovnika**.
 - c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u tom kotaru je **1.132 stanovnika manje**.
- 6) **Kotar Montona** (Motovun) 1854. godine ima 5,0 austrijskih milja² ili 287,73 kilometara² i **14.422 stanovnika**, ima 5 općina, 1 grad i 18 sela.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.884 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 50 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 759 stanovnika.
 - b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima:
 - i. 5,43 austrijske milje² ili 312,48 kilometara², 1 grad, 2 trgovišta, 18 sela, 2.679 kuća, 2.551 stanarsku obitelj i 13.573 domaća stanovnika (6.898 muškaraca i 6.675 žena) i 193 stranca, ukupno ima **13.766 prisutnih stanovnika**.
 - c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godina u tom kotaru je **656 stanovnika manje**.
- 7) **Kotar Buje** (Buje) 1854. godine ima 4,6 austrijskih milja² ili 264,71 kilometara² i **13.959 stanovnika**, ima 9 općina, 3 grada i 19 sela.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 3.035 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 53 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 635 stanovnika.
 - b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima:
 - i. 4,62 austrijske milje² ili 265,86 kilometara², 3 grada, 19 sela, 2.515 kuća, 3.160 stanarskih obitelji, 14.076 domaćih stanovnika (7.257 muškaraca i 6.819 žena) i 221 stranca, ukupno ima **14.297 prisutnih stanovnika**.
 - c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u tom kotaru ima **338 stanovnika više**.
- 8) **Kotar Parenzo** (Poreč) 1854. godine ima 3,7 austrijskih milja² ili 212,92 kilometara² i **8.149 stanovnika**, ima 5 općina, 1 grad i 17 sela.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.202 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 38 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 453 stanovnika.
 - b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima:
 - i. 3,76 austrijskih milja² ili 216,37 kilometara², ima 1 grad, 17 sela, 1.631 kuću, 2.005 stanarskih obitelji, 7.876 domaćih stanovnika (3.892 muškarca i 3.984 žene) i 297 stranaca, ukupno ima **8.173 prisutnih stanovnika**.
 - c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u kotaru ima **24 stanovnika više**.

- 9) **Kotar Rovigno** (Rovinj) 1854. godine ima 3,9 austrijskih milja² ili 224,43 kilometra² i **14.514 stanovnika**, ima 4 općine, 1 grad i 5 sela.
- Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 3.722 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 65 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 2.419 stanovnika.
 - Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima:
 - 3,80 austrijskih milja² ili 218,68 kilometara², 1 grad, 5 sela, 1.894 kuće, 3.227 stanarskih obitelji, 12.626 domaćih stanovnika (5.847 muškaraca i 6.779 žena) i 398 stranaca, ukupno ima **13.024 prisutnih stanovnika**.
 - U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u kotaru ima **1.490 stanovnika manje**.
- 10) **Kotar Dignano** (Vodnjan) 1854. godine ima 5,6 austrijskih milja² ili 322,26 kilometara² i **12.230 stanovnika**, ima 5 općina, 1 grad i 13 sela.
- Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.184 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 38 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 874 stanovnika.
 - Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima
 - 5,24 austrijske milje² ili 301,54 kilometara², 1 grad, 13 sela, 2.657 kuća, 3.025 stanarskih obitelji i 12.633 domaća stanovnika (6.371 muškarca i 6.262 žene) i 187 stranaca, ukupno ima **12.820 prisutni stanovnik**.
 - U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u tom kotaru ima **590 stanovnika više**.
- 11) **Kotar Pola** (Pula) 1854. godine ima 3,9 austrijskih milja² ili 224,43 kilometra² i **6.361 stanovnika**, ima 6 općina, 1 grad i 13 sela.
- Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.631 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 28 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 454 stanovnika.
 - Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima:
 - 3,38 austrijske milje² ili 194,51 kilometara², ima 1 grad, 13 sela, 1.566 kuća, 1.515 stanarskih obitelji, 6.491 domaćeg stanovnika (3.272 muškarca i 3.219 žena) i 2.132 stranca, ukupno ima **8.623 prisutna stanovnika**.
 - U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u kotaru ima **2.262 stanovnika više**.
- 12) **Kotar Albona** (Labin) 1854. godine ima 5,5 austrijskih milja² ili 316,51 kilometra² i **11.763 stanovnika**, ima 14 općina, 1 grad i 19 sela.
- Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.139 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 37 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 588 stanovnika.
 - Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima:
 - 5,53 austrijske milje² ili 318,23 kilometara², ima 1 grad, 19 sela, 2.027 kuća, 2.342 stanarske obitelji, 11.187 domaćih stanovnika (5.562 muškarca i 5.625 žena) i 88 stranaca, ukupno ima **11.275 prisutnih stanovnika**.
 - U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u tom kotaru je **488 stanovnika manje**.
- 13) **Kotar Pisino** (Pazin) 1854. godine ima 9,4 austrijske milje² ili 540,94 kilometra² i **24.090 stanovnika**, ima 25 općina, 1 grad i 35 sela.
- Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.562 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 45 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 669 stanovnika.
 - Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima:
 - 9,40 austrijske milje² ili 540,94 kilometara², ima 1 grad, 1 trgovište, 35 sela, 4.152 kuće, 5.180 stanarskih obitelji, 22.565 domaćih stanovnika (11.309 muškaraca i 11.256 žena) i 128 stranaca, ukupno ima **22.693 prisutna stanovnika**.
 - U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u tom kotaru je **1.397 stanovnika manje**.
- 14) **Kotar Cherso** (Cres) 1854. godine ima 5,8 austrijskih milja² ili 333,77 kilometra² i **6.960 stanovnika**, ima 1 općinu, 1 grad i 16 sela.
- Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.200 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 20 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 409 stanovnika.

- b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima:
- i. 5,85 austrijskih milja² ili 336,65 kilometara², ima 1 grad, 16 sela, 1.390 kuća, 1.740 stanarskih obitelji, 7.286 domaćih stanovnika (3.529 muškaraca i 3.757 žena) i 81 stranca, ukupno ima **7.367 prisutnih stanovnika**.
- c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u tom kotaru ima **407 stanovnika više**.
- 15) **Kotar Veglia** (Krk) 1854. godine ima 7,4 austrijske milje² ili 425,84 kilometra² i **15.107 stanovnika**, ima 9 općina, 1 grad i 70 sela.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.041 stanovnik, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 35 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 213 stanovnika.
 - b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima:
 - i. 7,46 austrijske milje² ili 429,30 kilometara², ima 1 grad, 70 sela, 3.525 kuća, 3.625 stanarskih obitelji, 14.702 domaćeg stanovnika (7.117 muškaraca i 7.585 žena) i 26 stranaca, ukupno ima **14.728 prisutnih stanovnika**.
 - c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u tom kotaru je **379 stanovnika manje**.
- 16) **Kotar Lussin** (Mali Lošinj, Lussin piccolo) 1854. godine ima 3,1 austrijsku milju² ili 178,39 kilometra² i **10.600 stanovnika**, ima 3 općine, 3 grada i 9 sela.
- a. Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 3.419 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 59 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 883 stanovnika.
 - b. Prema popisu stanovništva 1857. godine, taj kotar ima:
 - i. 3,04 austrijske milje² ili 174,94 kilometara², ima 3 grada, 9 sela, 2.820 kuća, 2.434 stanarske obitelji, 10.068 domaćih stanovnika (4.232 muškarca i 5.836 žena) i 344 stranca, ukupno ima **10.412 prisutnih stanovnika**.
 - c. U odnosu na 1854. godinu, 1857. godine u tom kotaru je **188 stanovnika manje**.

Upoznajmo sve te kvantitativne podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 491

ISTRA 1854. godine: naselja, površine i stanovništvo								
KOTARI	Broj općina	Broj naselja	Austrij. milja ²	Kilometara ²	Stanovnika na jednu/jedan		Broj stanovnika	
					milju ²	km ²	1854/55.	1857.
Koper	21	73	5,6	322,26	5.069	88	28.387	29.363
Piran	5	7	1,9	109,34	8.164	142	15.512	14.597
Podgrad	3	65	7,4	425,84	2.207	38	16.331	15.028
Volosko	6	46	5,9	339,52	3.790	66	22.360	20.680
Buzet	13	76	6,7	385,56	2.181	38	14.614	13.482
Motovun	5	19	5,0	287,73	2.884	50	14.422	13.766
Buje	9	21	4,6	264,71	3.035	53	13.959	14.297
Poreč	5	18	3,7	212,92	2.202	38	8.149	8.173
Rovinj	4	6	3,9	224,43	3.722	65	14.514	13.024
Vodnjan	5	14	5,6	322,26	2.184	38	12.230	12.820
Pula	6	14	3,9	224,43	1.631	28	6.361	8.623
Labin	14	20	5,5	316,51	2.139	37	11.763	11.275
Pazin	25	36	9,4	540,94	2.562	45	24.090	22.693
Cres	1	17	5,8	333,77	1.200	20	6.960	7.367
Krk	9	71	7,4	425,84	2.041	35	15.107	14.728
Mali Lošinj	3	12	3,1	178,39	3.419	59	10.600	10.412
UKUPNO	134	515	85,4	4.914,47	2.756	48	235.359	230.328

I u toj tabeli vidimo, prvo, da ti kotarevi na tadašnjem prostoru Istre imaju različite površine i, drugo, da je broj i gustoća naseljenosti stanovništva u njima posve različita. Neki kotarevi su relativno dobro naseljeni, ali neki veoma slabo. Najgušće je naseljen kotar Piran (142 stanovnika na 1 kilometar²), a onda slijede kotarevi Koper (88 stanovnika na 1 kilometar²) zatim Volosko (66 stanovnika na 1 km²) i Rovinj (65 stanovnika na 1 km²) i Mali Lošinj (59 stanovnika na 1 km²) i Buje (53 stanovnika na 1 km²) i Motovun (50 stanovnika na 1 km²), dok su kotarevi Pula (28 stanovnika na 1 km²) i Krk (35 stanovnika na 1 km²) i Labin (37 stanovnika na 1 km²) najslabije naseljena područja Istre, ali ni Podgrad ni Poreč ni Vodnjan (38 stanovnika na 1 km²) nisu nešto bolje naseljeni. Posebno je veoma slabo naseljen otok i kotar Cres: samo 20 stanovnika na 1 km². To je, uz još neka područje, najslabije naseljeno područje u Hrvatskoj.

I ovdje sam naveo broj stanovnika 1854. godine i stanovnika iz popisa 1857. godine. Na taj način možemo izračunati, od kotara do kotara, koliko je u Istri bio prirast ili pad broja stanovnika. Na tom području, za razliku od hrvatskih županija, napose Zagrebačke županije, nije puno stanovnika umrlo od kuge. Pa ipak, i ovdje je harala ta pošast. U odnosu na broj stanovnika u Istri 1854. godine, 1857. godine je 5.031 stanovnik manje. Toliki je, u normalnih uvjetima razvoja, trebao biti prirast stanovnika. Stoga je gubitak/pad broja stanovnika u Istri još veći. Broj stanovnika u Istri možemo usporediti s brojem stanovnika iz popisa stanovništva 1857. godine, jer nije znatnije promijenjena teritorijalna površina i tadašnja uprava Istre.

22.5. Naselja i stanovništvo Vojne krajine 1855. godine

Croatisch-slawnisches Militär-Gränzgebiet

22.5.1. Izvori i problem istraživanja

Istraživanje naselja i stanovništva Vojne krajine od 1851. do 1857. godine također nije jednostavno. Između ta dva popisa stanovništva ima izvora o tom stanovništvu, ali je u njihovu korištenju i ovdje nužan oprez. Postoje razlike u broju stanovništva, ali i u prezentaciji veličine površina. Razlike u površinama (austrijskim miljama² i kilometrima²) nisu velike.

Za upoznavanje prirasta ili pada broja stanovništva u Vojnoj krajini 1854/55. godine ključni su podaci koje donos: *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856*, sv. 5, Wien, str. 265-295, te službeni godišnjak *Tafeln zur Statistik* i dva popisa stanovništva: popisi stanovništva iz 1851. i 1857. godine i njihova komparacija.

Prema tim izvorima, u novim upravnim strukturama i površinama:

- a) u Vojnoj krajini 1851. godine ima **621.733 stanovnika** (u popisu stanovništva),⁶²²
- b) u Vojnoj krajini 1855. godine ima **647.770 stanovnika** (u popisu stanovništva),⁶²³
- c) u Vojnoj krajini 1857. godine ima **674.864 prisutna stanovnika** (u popisu stanovništva).⁶²⁴
- d) **U popisu stanovništva 1857. godine** u hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini ima 663.147 domaćih stanovnika i 11.717 stanaca (stranih državljana koji žive u Vojnoj krajini), **ukupno dakle ima 674.864 stanovnika**:
 - a. prisutnih domaćih stanovnika ima 663.147 (333.629 muškaraca i 329.518 žena);
 - b. odsutnih domaćih stanovnika ima 12.670 (8.734 muškarca i 3.936 žena).
 - c. Prema tome, Hrvatsko-slavonska Vojna krajina u popisu stanovništva 1857. godine **ima 674.864 prisutna stanovnika** (koji su u domovini): 663.147 domaćih stanovnika + 11.717 stanaca = 674.864 prisutna stanovnika.

Međutim, ako bismo računali prisutno i odsutno domaće stanovništvo, onda 1857. godine u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini ima: 663.147 + 12.670 = 675.817 domaćih stanovnika (prisutnih i odsutnih

⁶²² Tafeln zur Statistik, Neue Folge, I, Wien 1856.

⁶²³ Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856, Wien, sv. 5, str.266

⁶²⁴ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 172-181.

stanovnika), a sa stancima (11.717 stanovnika) u Vojnoj krajini u popisu stanovništva 1857. godine ukupno bi bilo 687.534 stanovnika. Ipak, kako je već rečeno, i sada valja računati *samo prisutno stanovništvo*, ono koje se nalazi u domovini.

22.5.2. Ukupno stanovništvo Vojne krajine 1855. godine

Prema izvorima, Hrvatsko-slavonska Vojna krajina 1855. godine ima 339,00 austrijskih milja² ili 19.508,24 kilometra², 7 gradova, 8 trgovišta, 1.500 sela i 647.770 stanovnika.⁶²⁵

A prema vjerskom opredjeljenju ima:

- a) 377.488 Rimokatolika (Katholik);
- b) 5.207 Grkokatolika (Graeci unitos);
- c) 264.348 Grčko-istočnih vjernika (Graeci non uniti);
- d) 714 Protestanata i
- e) 3 Židova.

Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.911 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 33 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 428 stanovnika.

Prema popisu stanovništva 1857. godine, ta Vojna krajina ukupno ima 339,00 austrijskih milja² ili 19.508,2 kilometra², 7 gradova, 8 trgovišta, 1500 sela, 66.550 kuća, 67.310 stanarskih obitelji i 674.864 prisutna stanovnika.⁶²⁶

U odnosu na 1855. godinu, 1857. godine u hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini ima 27.094 stanovnika više. To je, za kratko vrijeme, znatni porast broja stanovnika na tom području.

22.5.3. Vojna krajina 1855. godine: regimenti, upravne strukture i stanovništvo

I ovdje je, kao i za sve hrvatske pokrajine, važno upoznati upravnu strukturu Vojne krajine (regimente, kompanije i broj sela), jer se ista pojavljuje i u popisu stanovništva iz 1857. godine. Upoznajmo temeljitije sve te kotareve. Ovdje donosim kotareve, te broj i imena općina i broj naselja. Ti se kotarevi i općine, to upravno područje, kako vidimo iz navedenih tabela, ne mijenja ni za vrijeme popisa stanovništva 1857. godine. Zato je važno to ovdje navesti.

⁶²⁵ Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856, Wien, sv. 5, str. 266.

⁶²⁶ Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859, str. 172-75.

Regimenti, naselja, kompanije i stanovništvo

I. LIČKI Regiment (Liccaner Miliär-Gränz Infanterie-Regiment) 1855. godine ima 46,00 austrijskih milja² ili 2.647,14 kilometara², 1 trgovište, 1 vojni komunitet,⁶²⁷ 105 sela i zajedno s vojnim komunitetom Karlobagom ukupno ima 75.907 stanovnika.⁶²⁸

A prema vjerskom opredjeljenju ima:

- 26.140 ili 34,44% Rimokatolika (Katholik);
- 0 Grkokatolika (Graeci uniti);
- 49.767 ili 65,56% Grčko-istočnih vjernika (Graeci non uniti) Pravoslavnih;
- 0 Protestanata.

Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.650 stanovnika, a na jedan kilometar² dolazi 29 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 716 stanovnika.

Prema popisu stanovništva 1857. godine, Lički Regiment (Regiments-Bezirke) ima 46,00 austrijskih milja² ili 2.647,14 kilometara², 105 sela, 7.391 kuću, 7.410 stanarskih obitelji i s vojnim komunitetom Karlobagom (660 stanovnika) ima 73.563 prisutna stanovnika.⁶²⁹

U odnosu na 1855. godinu, 1857. godine u tom Regimentu je 2.344 stanovnika manje. Očito je, prema tim podacima, Liku i Lički Regiment 1854/55. godine zahvatila pošast kuge.

Kompanije, Compagnie-Commanden 1855. godine:

Tabela br. 492

Lički Regiment 1855. godine: naselja i stanovništvo			
	Kompanije Compagnie-Commanden	Broj naselja	Broj stanovnika
1.	Zрманja (Zermanja)	8	4.387
2.	Srb (Serb)	13	5.414
3.	Dobroselo (Dobroselo)	7	6.817
4.	Sv. Petar (St. Peter)	6	5.686
5.	Udbina (Udbina)	10	7.663
6.	Mekinjar (Mekiniane)	6	4.959
7.	Gračac (Gračac)	5	5.706
8.	Sv. Mihajlo (St. Michael)	9	8.234
9.	Medak (Medak)	11	7.727
10.	Kanjiza (Kaniža)	11	6.740
11.	Smiljan (Smiljane)	12	7.201
12.	Kula (Kula)	7	5.373
	Karlobag: Carlopago Communität	-	-
	UKUPNO	105	75.907

⁶²⁷ Stanovništvo vojnih komuniteta uključeni su u ukupni broj pučanstva Regimenta, ali se donosi i posebno.

⁶²⁸ *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856*, Wien, sv. 5, str. 266.

⁶²⁹ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 172-75.

II. OTOČKI Regiment (Otočaner Militär-Gränz Infanterie-Regiment) 1855. godine ima 49,00 austrijskih milja² ili 2.819,78 kilometara², 1 trgovište (Senj), 1 vojni komunitet (Senj), 83 sela i 66.659 stanovnika.

A prema vjerskom opredjeljenju ima:

- a) 36.548 ili 54,82% Rimokatolika (Katholik);
- b) 0 Grkokatolika (Graeci uniti);
- c) 30.121 ili 45,18% Grčko-istočnih vjernika (Graeci non uniti) Pravoslavnih.⁶³⁰
- d) 0 Protestanata;
- e) 0 Židova.

Na jednu austrijsku milju² dolazi 1.361 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 24 stanovnika; na jedno naselje prosječno dolazi 794 stanovnika.

Prema popisu stanovništva 1857. godine, Otočki Regiment (Otočaner Regiments-Bezirke) ima 49,00 austrijskih milja² ili 2.819,78 kilometara², 2 trgovišta, 84 sela, 6.259 kuća, 6.269 stanarskih obitelji i s vojnim komunitetom Senjom (Zengg kommunität, koji ima 2.953 stanovnika) ukupno ima 69.389 prisutna stanovnika.⁶³¹

U odnosu na 1855. godinu, 1857. godine u tom Regimentu ima 2.730 stanovnika više.

Kompanije, Compagnie-Commanden 1855. godine:

Tabela br. 493

Otočki Regiment 1855. godine: naselja i stanovništvo			
	Kompanije Compagnie-Commanden	Broj naselja	Broj stanovnika
1.	Kosinj (Kossin)	4	6.434
2.	Pazarište (Pazarište)	6	5.051
3.	Perušić (Perušić)	12	5.609
4.	Bunić (Bunica)	5	4.141
5.	Bjelopolje (Bilopolje)	10	6.221
6.	Korenica (Korenica)	5	7.546
7.	Vrhovine (Werhovlje)	6	5.489
8.	Škare (Skare)	5	5.160
9.	Lešće (Lesče)	4	5.520
10.	Otočac (Ottočac)	10	4.499
11.	Brlog (Berlog)	5	4.462
12.	Sv. Juraj (St. Georgen)	12	6.527
	Senj: Zengg Communität	-	-
	UKUPNO	83	66.659

⁶³⁰ Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856, Wien, sv. 5, str. 266-67.

⁶³¹ Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859, str. 172-75.

III. OGULINSKI Regiment (Ogulner Miliär-Gränz Infanterie-Regiment) 1855. godine ima 44,00 austrijske milje² ili 2.532,04 kilometra², 1 trgovište, 111 sela i 72.019 stanovnika.

A prema vjerskom opredjeljenju ima:

- a) 38.979 ili 54,12% Rimokatolika (Katholik);
- b) 6 ili 0,01% Grkokatolika (Graeci uniti);
- c) 33.034 ili 45,87% Grčko-istočnih vjernika (Graeci non uniti) Pravoslavnih.⁶³²
- d) 0 Protestanata;
- e) 0 Židova.

Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.637 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 28 stanovnika; na jedno naselje prosječno dolazi 643 stanovnika.

Prema popisu stanovništva 1857. godine, Ogulinski Regiment (Ogulner Regiments-Bezirke) ima 44,00 austrijskih milja² ili 2.532,04 kilometra², 1 trgovište, 111 sela, 6.527 kuća, 6.564 stanarske obitelji i 70.887 prisutna stanovnika.⁶³³

U odnosu na 1855. godinu, 1857. godine u tom Regimentu je 1.132 stanovnika manje. Prema tim podacima, očito je i Ogulinski Regiment 1854/55. godine zahvatila pošast kuge, koja je tih godina, kako smo vidjeli u prethodnim stranicama, poharala veći dio Hrvatske i Primorja.

Kompanije, Compagnie-Commanden 1855. godine:

Tabela br. 494

Ogulinski Regiment 1855. godine: naselja i stanovništvo			
	Kompanije Compagnie-Commanden	Broj naselja	Broj stanovnika
1.	Krivi Put (Kriviput)	7	6.066
2.	Bründl (Brinje)	10	6.928
3.	Jezerane (Jezerane)	9	6.218
4.	Modruš (Modruš)	11	5.995
5.	Oštarije (Ostaria)	8	5.118
6.	Ogulin (Ogulin)	10	6.606
7.	Drežnik (Drežnik)	10	7.405
8.	Plaški (Plaski)	10	5.679
9.	Rakovica	12	7.897
10.	Primišlje	10	4.987
11.	Tržić (Thouin)	8	4.397
12.	Dubrave	7	4.723
	UKUPNO	112	72.019

⁶³² Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856, Wien, sv. 5, str. 267.

⁶³³ Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859, str. 172-75.

IV. SLUNJSKI Regiment (Sluiner Miliär-Gränz Infanterie-Regiment) 1855. godine ima 25,00 austrijskih milja² ili 1.438,66 kilometara², 319 sela i 59.385 stanovnika.

A prema vjerskom opredjeljenju ima:

- a) 26.160 ili 44,05% Rimokatolika (Katholik);
- b) 5.129 ili 8,64 Grkokatolika (Graeci uniti);
- c) 2 Protestanta (Ev. A. C.);
- d) 28.094 ili 47,31% Grčko-istočnih vjernika (Graeci non uniti) Pravoslavnih;⁶³⁴
- e) 0 Židova.

Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.375 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 41 stanovnik. Na jedno naselje prosječno dolazi 186 stanovnika.

Prema popisu stanovništva 1857. godine, Slunjski Regiment (Sluiner Regiments-Bezirke) ima 25,00 austrijskih milja² ili 1.438,66 kilometara², 319 sela, 5.854 kuće, 5.938 stanarskih obitelji i 60.960 prisutna stanovnika.⁶³⁵

U odnosu na 1855. godinu, 1857. godine u tom Regimentu ima 1.575 stanovnika više.

Kompanije, Compagnie-Commanden 1855. godine:

Tabela br. 495

Slunjski Regiment 1855. godine: naselja i stanovništvo			
	Kompanije Compagnie-Commanden	Broj naselja	Broj stanovnika
1.	Lađevac (Ladjevac)	24	6.983
2.	Valiselo (Wallisselo)	11	6.778
3.	Krstinja (Kerstinia)	23	5.209
4.	Vojnić (Woinić)	24	4.499
5.	Blagaj (Blagac)	20	4.649
6.	Budački (Budak)	27	3.737
7.	Poloj (Poloje)	34	3.826
8.	Barilović (Barilović)	32	4.901
9.	Vukmanić (Wukmanić)	22	5.582
10.	Švarča (Svarza)	31	4.838
11.	Oštrc (Osterca)	35	4.589
12.	Žumberak (Sichelberg)	36	3.604
	UKUPNO	319	59.385

⁶³⁴ Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856, Wien, sv. 5, str. 267.

⁶³⁵ Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859, str. 172-75.

V. KRIŽEVAČKI Regiment (Warasdiner-Kreutzer Miliär-Gränz Infanterie-Regiment) 1855. godine ima 28,00 austrijskih milja² ili 1.611,30 kilometara², 1 vojni komunitet, 192 sela i 59.549 stanovnika. A prema vjerskom opredjeljenju ima:

- a) 43.528 ili 73,10% Rimokatolika (Katholik);
- b) 48 ili 0,08% Grkokatolika (Graeci uniti);
- c) 1 Protestanta (Ev. A. C);
- d) 1 Židova (Israelita);
- e) 15.971 ili 26,82% Grčko-istočnih vjernika (Graeci non uniti) Pravoslavnih.⁶³⁶

Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.127 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 37 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 310 stanovnika.

Prema popisu stanovništva 1857. godine, Križevački Regiment (Kreuzer Regiments-Bezirk) ima 28,00 austrijskih milja² ili 1.611,30 kilometara², 191 selo, 4.897 kuća, 4.893 stanarske obitelji i 62.881 prisutna stanovnika.⁶³⁷

U odnosu na 1855. godinu, 1857. godine u tom Regimentu ima 3.332 stanovnika više.

Kompanije, Compagnie-Commanden 1855. godine:

Tabela br. 496

Križevački Regiment 1855. godine: naselja i stanovništvo			
	Kompanije Compagnie-Commanden	Broj naselja	Broj stanovnika
1.	Vukovje (Wokovje)	8	3.681
2.	Garešnica (Garesnica)	10	4.632
3.	Hercegovac (Hercegovec)	6	4.426
4.	Berek	15	4.443
5.	Ivanska (Ivanka)	16	5.316
6.	Čazma	16	5.309
7.	Farkaševac (Farkasevac)	20	4.125
8.	Gudovac	21	6.719
9.	Križ	20	4.761
10.	Kl. Ivanić	24	5.780
11.	Sv. Ivan (St. Ivan)	22	4.936
12.	Vojakovac (Vojakovec)	14	5.240
	Ivanić Communität	-	-
	UKUPNO	192	59.549

⁶³⁶ Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856, Wien, sv. 5, str. 267.

⁶³⁷ Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859, str. 172-75.

VI. ĐURĐEVAČKI Regiment (Warasdiner-St. Georger Miliär-Gränz Infanterie-Regiment) 1855. godine ima 36,00 austrijskih milja² ili 2.071,67 kilometara², 1 vojni komunitet, 177 sela i 76.196 stanovnika. A prema vjerskom opredjeljenju ima:

- a) 59.659 ili 78,29% Rimokatolika (Katholik);⁶³⁸
- b) 1 Grkokatolika (Graeci uniti);
- c) 2 Protestanta (Ev. A. C. 1 i H. C. 1);
- d) 16.534 ili 21,70% Grčko-istočnih vjernika (Graeci non uniti) Pravoslavnih.⁶³⁹

Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.117 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 37 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 430 stanovnika.

Prema popisu stanovništva 1857. godine, Đurđevački Regiment (St. Georger Regiments-Bezirk) ima 36,00 austrijskih milja² ili 2.071,67 kilometara², 1 grad, 177 sela, 7.463 kuće, 7.365 stanarskih obitelji i ukupno s vojnim komunitetom Bjelovar 81.436 prisutna stanovnika.⁶⁴⁰

U odnosu na 1855. godinu, 1857. godine u tom Regimentu ima 5.240 stanovnika više.

Kompanije, Compagnie-Commanden 1855. godine:

Tabela br. 497

Đurđevački Regiment 1855. godine: naselja i stanovništvo			
	Kompanije Compagnie-Commanden	Broj naselja	Broj stanovnika
1.	Grubišno Polje (Grubisnopolje)	17	5.168
2.	D. Kovačica (Kovačica)	13	5.477
3.	Severin	15	5.528
4.	Rača	12	4.879
5.	Đurđevac (St. Georgen)	9	9.780
6.	Pitomača (Pittomača)	12	8.397
7.	V. Trojstvo (Troistvo)	23	5.229
8.	Virje	5	8.434
9.	Novigrad	13	5.703
10.	Peteranec	6	7.718
11.	Sokolovac (Sokolovec)	26	4.561
12.	Kapela (Kapella)	26	5.322
	Bjelovar: Bellovarer Communität	-	-
	UKUPNO	177	76.196

⁶³⁸ Očite pogreške u broju stanovnika u izvoru ovdje sam ispravio.

⁶³⁹ *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856*, Wien, sv. 5, str. 267.

⁶⁴⁰ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859, str. 172-75.*

VII. PRVI BANSKI Regiment (Erstes Banal-Miliär-Gränz Infanterie-Regiment) 1855. godine ima 24,00 austrijskih milja² ili 1.381,11 kilometara², 1 trgovište, 130 sela i 59.224 stanovnika.

A prema vjerskom opredjeljenju ima:

- a) 19.800 ili 33,43% Rimokatolika (Katholik);
- b) 0 Grkokatolika (Graeci uniti);
- c) 0 Židova (Izraeliti);
- d) 0 Protestanata;
- e) 39.424 ili 66,57% Grčko-istočnih vjernika (Graeci non uniti) Pravoslavnih.⁶⁴¹

Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.468 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 43 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 452 stanovnika.

Prema popisu stanovništva 1857. godine, Prvi banski Regiment (Erste Banal-Miliär-Gränze Regiments-Bezirke) ima 24,00 austrijskih milja² ili 1.381,11 kilometara², 1 trgovište, 129 sela, 6.173 kuće, 6.276 stanarskih obitelji i 61.003 prisutna stanovnika.⁶⁴²

U odnosu na 1855. godinu, 1857. godine u tom Regimentu ima 1.779 stanovnika više.

Kompanije, Compagnie-Commanden 1855. godine:

Tabela br. 498

Prvi banski Regiment 1855. godine: naselja i stanovništvo			
	Kompanije Compagnie-Commanden	Broj naselja	Broj stanovnika
1.	Čemernica ⁶⁴³	7	4.161
2.	Vranovina	11	5.861
3.	Glina	16	6.261
4.	Maja	14	5.661
5.	Klasnić	6	4.858
6.	Mali Gradac (Maligradac)	7	4.027
7.	Kraljevčani (Kruljevchane)	10	3.872
8.	Gora	16	4.826
9.	Stankovac (Stenkovac)	12	4.071
10.	Bović (Bovič)	12	4.722
11.	Lasinja (Lazine)	11	2.574
12.	Verginmost	8	5.630
	UKUPNO	130	59.224

⁶⁴¹ Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856, Wien, sv. 5, str. 267.

⁶⁴² Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859, str. 172-75.

⁶⁴³ Gdje se u izvoru naziv naselja poklapa s izvornim nazivom mjesta, tamo navodim samo jedan pojam.

VIII. DRUGI BANSKI Regiment (Zweites Banal-Miliär-Gränz Infanterie-Regiment) 1855. godine ima 24,00 austrijskih milja² ili 1.381,11 kilometara², 2 vojna komuniteta, 1 trgovište, 148 sela i 51.045 stanovnika. A prema vjerskom opredjeljenju ima:

- a) 18.530 ili 36,30% Rimokatolika (Katholik);
- b) 6 Grkokatolika (graeci uniti);
- c) 3 Protestanta (Ev. H. C);
- d) 32.506 ili 63,68% Grčko-istočnih vjernika (Graeci non uniti) Pravoslavnih.⁶⁴⁴

Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.127 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 37 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 338 stanovnika.

Prema popisu stanovništva 1857. godine, Drugi banski Regiment (Zweites Banal-Miliär-Gränze Regiments-Bezirke) ima 24,00 austrijskih milja² ili 1.381,11 kilometara², 2 vojna komuniteta, 148 sela, 5.864 kuću, 5.884 stanarske obitelji i 59.831 prisutna stanovnika.⁶⁴⁵

U odnosu na 1855. godinu, 1857. godine u tom Regimentu je 8.786 stanovnika više.

Kompanije, Compagnie-Commanden 1855. godine:

Tabela br. 499

Drugi banski Regiment 1855. godine: naselja i stanovništvo			
	Kompanije Compagnie-Commanden	Broj naselja	Broj stanovnika
1.	Rujevac	14	5.048
2.	Dvor (Dvora)	17	5.195
3.	Zrin (Zrinjane)	15	3.924
4.	Umetić (Umetice)	12	3.235
5.	Jabukovac	10	2.843
6.	Petrinja (Petrinia)	18	4.644
7.	Gradusa (Graduše)	12	3.564
8.	Drljača (Derliace)	10	3.606
9.	Hrastovac	17	5.205
10.	Kostajnica (Kostainica)	13	3.087
11.	Dubica	6	4.870
12.	Jasenovac (Jassenovac)	5	5.651
	Petrinja: Petrinia Communität	-	-
	Kostajnica: Kostainica Communität	-	-
	UKUPNO	148	51.045

⁶⁴⁴ Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856, Wien, sv. 5, str. 267.

⁶⁴⁵ Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859, str. 172-75.

IX. BRODSKI Regiment (Brooder Miliär-Gränz Infanterie-Regiment) 1855. godine ima 34,00 austrijskih milja² ili 1.956,58 kilometara², 1 trgovište, 1 vojni komunitet, 97 sela i 72.420 stanovnika. A prema vjerskom opredjeljenju ima:

- 66.138 ili 91,33% Rimokatolika (Katholik);
- 19 ili 0,03% Grkokatolika (Graeci uniti);
- 699 ili 0,97% Protestanata (Av. A. C. 698 i H. C 1);
- 2 Židova (Izraeliti);
- 5.562 ili 7,68% Grčko-istočnih vjernika (Graeci non uniti) Pravoslavnih.⁶⁴⁶

Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.130 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 37 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 739 stanovnika.

Prema popisu stanovništva 1857. godine, Brodski Regiment (Broder Regiments-Bezirk) ima 34,00 austrijskih milja² ili 1.956,58 kilometara², 1 trgovište, 97 sela, 7.298 kuća, 7.358 stanarskih obitelji i 77.668 prisutna stanovnika.⁶⁴⁷

U odnosu na 1855. godinu, 1857. godine u tom Regimentu ima 5.248 stanovnika više.

Kompanije, Compagnie-Commanden 1855. godine:

Tabela br. 500

Brodski Regiment 1855. godine: naselja i stanovništvo			
	Kompanije Compagnie-Commanden	Broj naselja	Broj stanovnika
1.	Podvinje	16	3.727
2.	Trnjani (Ternjane)	14	5.571
3.	Garčin	12	3.554
4.	Andrijevci (Andrievce)	6	5.451
5.	Sikirevci (Sikerevce)	10	6.264
6.	Babina Greda (Babinagreda)	2	6.072
7.	Ivankovo (Ivankova)	5	5.163
8.	Cerna (Černa)	6	6.261
9.	Vinkovci (Vinkovce)	8	11.055
10.	Nijemci (Nemce)	8	4.990
11.	Županja (Županje)	3	6.942
12.	Drenovci (Drenovce)	8	7.370
	Brod: Brood Communität	-	-
	UKUPNO	97	72.420

⁶⁴⁶ Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856, Wien, sv. 5, str. 267.

⁶⁴⁷ Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859, str. 172-75.

X. GRADIŠKI Regiment (Gradiscaner Miliär-Gränz Infanterie-Regiment) 1855. godine ima 29,00 austrijskih milja² ili 1.668,85 kilometara², 2 trgovišta, 139 sela i 55.190 stanovnika.

A prema vjerskom opredjeljenju ima:

- a) 41.829 ili 75,79% Rimokatolika (Katholik);
- b) 14 ili 0,03% Grkokatolika (Graeci uniti);
- c) 0 Židova (Izraeliti);
- d) 2 Protestanta (Ev. A. C);
- e) 13.345 ili 24,18% Grko-istočnih vjernika (Graeci non uniti) Pravoslavni.⁶⁴⁸

Gustoća naseljenosti stanovništva: Na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.903 stanovnika, a na jedan kilometar² prosječno dolazi 33 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 391 stanovnik.

Prema popisu stanovništva 1857. godine, Gradiški Regiment (Gradiskaner Regiments-Bezirk) ima 29,00 austrijskih milja² ili 1.668,85 kilometara², 2 trgovišta, 139 sela, 6.079 kuća, 6.105 stanarskih obitelji i 57.246 prisutna stanovnika.⁶⁴⁹

U odnosu na 1855. godinu, 1857. godine u tom Regimentu ima 2.056 stanovnika više.

Kompanije, Compagnie-Commanden 1855. godine:

Tabela br. 501

Gradiški Regiment 1855. godine: naselja i stanovništvo			
	Kompanije Compagnie-Commanden	Broj naselja	Broj stanovnika
1.	Lipovljani (Lipovljane)	9	3.774
2.	Novska	11	4.565
3.	Rajić (Raič)	10	3.837
4.	Čaglić	17	3.428
5.	Okučani (Okučane)	16	5.709
6.	Mašić	17	5.451
7.	Rešetari (Resetane)	9	4.915
8.	Petrovo Selo (Petrovoselo)	8	4.483
9.	Kapela (Kapella)	14	4.665
10.	Oriovac	13	5.159
11.	Stupnik	10	4.742
12.	Sibinj (Sibin)	5	4.462
	UKUPNO	139	55.190

⁶⁴⁸ Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856, Wien, sv. 5, str. 267.

⁶⁴⁹ Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859, str. 172-75.

Vojni komuniteti 1855. godine
Miliär-Communitäten

Broj pučanstva vojnih komuniteta se, gotovo u svim popisima stanovništva, pa tako i u popisu iz 1857. godine, daje posebno. Međutim, u popisu iz 1855. godine broj stanovnika vojnih komuniteta uključen je (*Einschluss*) u ukupni broj stanovnika regimenata kome pripadaju i pri tom se, za svaki regiment posebno navodi naziv vojnog komuniteta: "mit *Einschluss* von Carlobago, Zengg, Ivanić, Belovar, Petrinia, Kostainica und Brood".

Ipak, taj izvor napose navodi podatke o tim vojnim komunitetima, koje ovdje donosim. No, ti su podaci, ponavljam, svakog vojnog komuniteta, uključeni u ukupni broj regimenta.

Tabela br. 502

Miliär-Communitäten								
Vojni komuniteti 1855. godine: vjerske strukture i stanovništvo								
	Vojni komuniteti	Rimo-katolici	Grko-katolici	Grko-istočni	Protestanti	Židovi	Stanovništvo	
							1855. godine	1857. godine
1.	Senj	2.832	0	73	1	0	2.906	2.953
2.	Karlobag	555	0	66	0	0	621	660
3.	Petrinja	2.661	2	239	1	0	2.903	3.222
4.	Kostajnica	1.695	0	436	0	0	2.131	2.093
5.	Bjelovar	1.279	0	277	0	0	1.556	1.691
6.	Ivanić	546	0	49	0	0	595	618
7.	Brod	2.238	255	0	0	2	2.495	2.736
UKUPNO		11.806	257	1.140	2	2	13.207	13.973

Ti podaci pokazuju, prvo, da vojni komuniteti imaju različiti broj stanovnika, da Karlobag i Ivanić imaju manje stanovnika od drugih komuniteta i, drugo, da u njima u većini žive Rimokatolici (89,39%), a onda slijede: Grko-istočni vjernici/Pravoslavni (8,63%) i Grko-katolici (1,95%). Podatke o vjerskim strukturama i gustoći naseljenosti stanovništva u tim regimenata, na području Vojne krajine, upoznat ćemo u slijedećim tabelama.

Podaci o naseljima i stanovništvu regimenata i kompanija u njima, koje smo upoznali, pokazuju, prvo, njihovo različito teritorijalno i prostorno ustrojstvo, jer imaju različiti broj naselja i broj pučanstva i, drugo, da su nejednaki prema gustoći naseljenosti stanovništva.

Najslabije je naseljen otočki regiment (24 stanovnika na jednom kilometru²) a najbolje je naseljen Prvi banski regiment (43 stanovnika na jednom kilometru²) i zatim slunjski regiment (41 stanovnik na jednom kilometru²). Četiri regimenta imaju po 37 stanovnika na jednom kilometru² i to: Križevački i Đurđevački i Drugi banski i Brodski regiment. Ogulinski regiment ima 28 stanovnika na jednom kilometru², a Lički regiment ima 29 stanovnika na jednom kilometru² i Gradiški regiment 33 stanovnika na jednom kilometru². Ukupno, Vojna krajina prosječno ima 33 stanovnika na jednom kilometru².

Prema vjerskim strukturama, na području hrvatsko-slavonske Vojne krajine ima 377.488 ili 58,28% Rimokatolika, 0,80% Grkokatolika, 264.348 ili 40,81% Grko-istočnih vjernika (Pravoslavaca) i 714 ili 0,11% Protestanata.

Regimenti Vojne krajine 1855. godine
Miliär-Gränz-Regiment

Tabela br. 503

Miliär-Gränz-Regiment Regimenti 1855. godine: vjerske strukture i stanovništvo								
	Regimenti	Rimo- katolici	Grko- katolici	Grčko- istočni	Protes- tanti	Židovi	Stanovništvo	
							1855. godine	1857. godine
1.	Lički	26.140	0	49.767	0	0	75.907	73.563
2.	Otočki	36.547	0	30.121	0	0	66.659	69.389
3.	Ogulinski	38.979	6	33.034	0	0	72.019	70.887
4.	Slunjski	26.160	5.129	28.094	2	0	59.385	60.960
5.	Križevački	43.528	48	15.971	1	1	59.549	62.881
6.	Đurđevački	59.659	1	16.534	2	0	76.196	81.436
7.	I. Banski	19.800	0	39.424	0	0	59.224	61.003
8.	II. Banski	18.530	6	32.506	3	0	51.045	59.831
9.	Brodski	66.138	19	5.562	699	2	72.420	77.668
10.	Gradiški	41.829	14	13.345	2	0	55.190	57.246
UKUPNO		377.488	5.207	264.348	714	3	647.770	674.864

Tabela br. 504

VOJNA KRAJINA 1854. godine: naselja, stanovništvo i gustoća naseljenosti							
Regimenti	Broj naselja	Austrij. milja ²	Kilome- tara ²	Stanovnika na jed- nu/jedan		Broj stanovnika	
				milju ²	km ²	1854.	1857.
Lički	106	46,00	2.647,14	1.650	29	75.907	73.563
Otočki	84	49,00	2.819,78	1.361	24	66.659	69.389
Ogulinski	112	44,00	2.532,04	1.637	28	72.019	70.887
Slunjski	319	25,00	1.438,66	2.375	41	59.385	60.960
Križevački	193	28,99	1.611,30	2.127	37	59.549	62.881
Đurđevački	178	36,00	2.071,67	2.117	37	76.196	81.436
I. Banski	131	24,00	1.381,11	2.468	43	59.224	61.003
II. Banski	150	24,00	1.381,11	2.127	37	51.045	59.831
Brodski	98	34,00	1.956,58	2.130	37	72.420	77.668
Gradiški	141	29,00	1.668,85	1.903	33	55.190	57.246
UKUPNO	1.515	339,00	19.508,24	1.911	33	647.770	674.864

23. NASELJA I STANOVNIŠTVO HRVATSKE 1857. GODINE

23.1. Izvori

I za ovo razdoblje postoje više izvora na osnovu kojih možemo upoznati i prezentirati stanovništvo Hrvatske 1851-1857. godine. To su: 1) razne edicije; 2) autorske knjige, nastale na temelju izvorne građe iz tog razdoblja, koje sadrže statističke i mnoge druge podatke o životu stanovništva; 3) raznovrsna arhivska građa; 4) popisi stanovništva od 1851. do 1857. godine. Najvažniji je sada izvor prvi moderni popis stanovništva 1857. godine.

Upoznajmo te najosnovnije izvore o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajina.

Razne edicije - enciklopedije, leksikoni, časopisi:

- 1) *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical*, vol. I-III, 1841-1866
- 2) *Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie* (1818-1868)
- 3) *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* (1825-1868)
- 4) *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller österreichischen Staaten* (Wien, 1846-1854)
- 5) *Austria, Universal-Kalender* 1852-1853
- 6) *Commercial Statistics* (1843-1850. sv. I-IV)
- 7) *Eine Encyklopaedie Darstellung* 1849-53
- 8) *Encyklopädie des gesammten Erziehungs- und Unterrichtswesens* 1865-67
- 9) *Geographisches Jahrbuch* 1866-70
- 10) *Hof- und Staats- Handbuch des oesterreichischen Kaiserstaates* (1825-1860)
- 11) *Jahrbuch der Landwirtschaft und der landwirtschaftlichen Statistik* 1851-1859
- 12) *Kirchliche Statistik* (1825-1860)
- 13) *Kirchliche Geographie und Statistik* 1851, 1864, 1865
- 14) *Landesregierungsblatt* 1855-60
- 15) *Militär Geographie* (1840-1857)
- 16) *Mittheilungen Gebiet und Statistik* (1850-1870)
- 17) *Orts-Lexikon* sv. I-III, 1868
- 18) *Österreichische Vaterlandskunde* 1854
- 19) *Statistica generale della Dalmazia. Edita dalla quinta provinciale, Divisione IV. Popolazione*, Zara 1862.
- 20) *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859.
- 21) *Statisztikai közlemények* 1856-69
- 22) *Statisztikai Magyarorszag* 1854-1860
- 23) *Staats-Lexikon oder Encyklopädie der Staatswissenschaften* (1834-1866)
- 24) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie* (1828-1861)
- 25) *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861.
- 26) *Uebersichts-Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Wien 1852
- 27) E. Fényes, *Magyarország leirása*, sv. I-II, Pesten 1847.
- 28) E. Fényes, *Az ausztriai birodalom statistikája, és földrajzi leirása*, sv. I-II, Pest 1857.
- 29) E. Fényes, *Magyarország geographiai szótára*, sv. I-IV, Pesten 1851.
- 30) E. Fényes, *Magyarország Statistikája*, sv. I-II, Pesten 1842-43.
- 31) Fényes, *Statistik des Königreich Ungarn*, sv. I-II, Pesth 1843-44.
- 32) Galletti, *Allgemeine Weltkunde oder geographisch-statistisch-historische Uebersicht aller Länder* (1835. i 1840. i 1845. i 1850. i 1860)
- 33) J. Hain, *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien 1852-53.
- 34) F. Petter, *Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen*, sv. I-II, Gotha 1857.
- 35) Stein, *Geographisches Zeitungs-Post Lexicon* (1825-36)
- 36) *Zagrabiense calendarium (Schematismus Cleri Dioecensis Zagradiensis) Almae Diocesis in Croatia et Slavonia* od 1845. do 1852. godine.

Knjige autora o popisima stanovništva iz tog razdoblja:

Anonim (1849); Anonim (1863); Balbi (1834, 1835. sv. I-II, 1842); Becher (1841, 1843, 1844, 1846); Berghaus (1842. i 1845. i 1847, sv. I-VII i 1852); Bernhardi (1844-49); Bernoulli (1840, 1841. i 1849); Bidermann (1867); Blanc (1833-58. sv. I-III); Boldenyi (1851); Bose (1855); Brachelli (1853. i 1856. i 1857. i 1867); Brühl (1852); Carrara (1846); Chownitz (1851); Cobden (1850); Czoernig (1855; sv. I-III, 1855-57; 1861); Daniel (1866-68. sv. I-IV); Fényes (1843-1844. i 1847. sv. I-II i 1851. sv. I-IV i 1857. sv. I-II); Franz Petter (1841. sv. I-IV, 1857. sv. I-II); Ficker (1860, 1869); Fränzl (1838-41. sv. I-III); Galletti (1840. i 1845. i 1850); Hahn (1855); Hain (1852-53. sv. I-II); Hauer (1848-51, 1851, 1853, 1854); Helfert (1854-56, 1856); Heufler (1854-56); Hopf (1854); Hubner (sv. I-II, 1853); J. Hunfalvy (1863, 1864, 1867); P. Hunfalvy (1877); Istrien (1863); Killmeyer (1857); Klun (1860, 1868, 1876); Kolb (1857, 1862, 1865, 1879); Konek (1865, 1868); Kotelmann (1852); Kriegk (1856, 1883); Keleti (1860, 1865, 1869. i 1870); Klenner (1833); Kozličić – Bralić (2012); Max Falk (1865); Meidinger (1856, 1857); Meynert (1851, 1853); Mitchell (1852); Müller (1854); Malchus (1832. i 1833. sv. I-II); Nationalität der Voelker (1853); Neher (sv. I-III, 1864-1868); Neigebaur (1851); I); Normann (1833); Reden (1841-44. sv. I-II, 1851. sv. I-II, 1853, 1854. i 1856); Riedwald (1856); Oesterlen (1865); Perty (1859); Putz (1851); Sabljar (1866); Schopf (1855); Safarik (1849, 1862-65); Schmidl (1852, 1857); Schmidl-Warhanek (1857); Schmitt (1854, 1860); Stubenrauch (1852); Schmitt (1854. i 1860); Schnabel (1833. vol. I-II i 1841. vol. I-II); Schubert (1835-1839, sv. I-IV, 1842. i 1845. i 1848); Sommer (1839); Springer (1840. sv. I-II); Stein (1833-34. sv. I-III i 1852); Szendrö (1830-1840); Šafařík (1842. i 1846. i 1849); Talvi (1850, 1852); Viebahn (sv. I-III, 1858-1868); Vollgraff (1853, 1854); Wappäus (sv. I-II, 1859-1861); Wedekind (1857); Thiele (1833. sv. I-IV); Ungewitter (1848, 1852, 1854, 1856. i 1858-59. sv. I-II); Volger (1830, 1833. sv. I-II, 1836. sv. I-II)

Arhivska građa:

1) *Popis naroda 1849. godine* (Popis stanovništva Hrvatske i Slavonije, koji se provodio u vojne svrhe.); 2) Etnografska i demografska anketa u Hrvatskoj i Slavoniji i Vojnoj krajini 1850. godine; 3) Popis stanovništva i stoke u Hrvatskoj i Slavoniji 1851. godine; 3) Izvještaji o stanovništvu i brojnim drugim pojavama u hrvatskim pokrajinama od 1851. do 1857. godine; 4) Popis stanovništva i stoke u hrvatskim pokrajinama 1857. godine; 5) Katastri; 6) Porezne knjige; 7) Brojni različiti izvještaji o privredi, produktivnosti, upravi, vojnicima, školstvu, bolestima i bolnicama, činovnicima, plemstvu, porezima, cijenama itd.

Razne konskripcije, napose iz 1846. i 1847. i 1849. i 1850. i 1851. i 1854/55. i 1857. godine; Komorski popisi i Poimenični popisi stanovništva; Urbari i urbarijalna regulacija od 1774/84. do 1848. godine; Katastar krajem 18. (jozefinski Katastar) i Katastar iz 19. stoljeća; Matične knjige rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba; *Schematismus cleri i Zagradiense Calendarium*, koje izlaze svake godine; Porezne knjige; Popisi feudalaca; Popisi plemića; Popisi kuće-gazda na selu i u gradu; mnogi fondovi u domaćim i stranim arhivima, napose fondovi hrvatskih i slavonskih županija u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, ali i mnogi drugi fondovi iz tog razdoblja koji se nalaze u tom Arhivu. Ti dokumenti i upisne tabele tih popisa stanovništva donose sjajne statističke podatke o naseljima i stanovništvu.

23.1.1. Problem istraživanja naselja i stanovništva 1851-1857. godine

Za revolucije 1848/49. godine nastaju velike društvene promjene. Veoma su važne za demografska istraživanja. Prvo, ukinut je feudalni sustav i feudalizam kao društvo. Formalno je ukinuto i kmetstvo. Seljaci su postali slobodni – više nisu kmetovi. No, potpuno oslobođenje od svih nameta (i radnih i naturalnih i novčanih) seljaci još dugo nisu posve ostvarili. Isto je tako važno pitanje posjedovanje zemljišta za poljoprivredu. I to seljaci teško ostvaruju. A bez toga (potpunog oslobođenja od svih nameta i dobivanje zemljišta u svom vlasništvu) seljaci ne mogu zadovoljavati svoje potrebe za brži razvoj poljoprivrede, a time i prehranu svoje obitelji. U arhivima ima veoma mnogo dokumenata o tom prelaznom razdoblju. Ti dokumenti pokazuju da su veliki posjednici zemlje (crkva i plemstvo) i nekom 1848/49. godine još uvijek zadržali u vlasništvu velike površine zemljišta, pa sada unajmljuju seljake kao „nadničare“ da rade na njihovim golemim imanjima i seljacima ugovorom nameću znatne obaveze: i radne i novčane. O tome su nužna znatna arhivska istraživanja, vezana uz razvoj privrede i rast stanovništva.

Kad je riječ o objavljenim izvorima, Anonim (1849), A. Balbi, S. Becher, H. Berghaus, K. Bernhardi, E. Fényes, F. Petter, J. Hain, V. Prash, K. F. V. Hoffmann, H. Meynert, F. Reden, A. A. Schmidl, J. G.

Sommer, J. Springer, D. Stein, F. H. Ungewitter i mnogi drugi autori u svojim knjigama, a napose godišnjak *Tafeln zur Statistik*, kao i *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten*, donose brojne statističke podatke iz razdoblja od 1830/31. godine dalje. U tim djelima i za ovo razdoblje postoji neke razlike u prezentaciji statističkih podataka o stanovništvu. No, i sada je pitanje od kojih izvora ti autori vade podatke i za koju godinu ih donose. Pa ipak, ponavljam, to su sjajni izvori, jer donose brojne podatke o svim pojavama iz života naroda u Habsburškoj monarhiji u cjelini.

Posebno su, i za ovo razdoblje, pouzdani brojni statistički podaci (napose za Vojnu krajinu, Dalmaciju i Istru) koje donosi *Tafeln zur Statistik*. Od početka izlaženja tog godišnjaka, koji izdaje centralni statistički ured u Beču, prema projektu bečke vlade, nastaje, kako je rečeno, posve novo razdoblje u prezentaciji statističkih podataka o svim područjima života stanovništva i naroda i države u cjelini. Preko tog godišnjaka može se i za ovo razdoblje upoznati brojne svjetovne statističke institucije i organizacija prikupljanja i obrade i prezentacije statistike i svih statističkih podataka. Od 1828. i napose od 1830. godine dalje, *Tafeln zur Statistik* svake godine donosi važne statističke podatke za sve narode u toj Monarhiji: o površinama, stanovništvu, o broju rođenih i umrlih osoba, o privredi i produktivnostima, o bolestima i bolnicama, o školstvu itd. Zato, ponavljam i ovdje, taj godišnjak, od 1828. do 1870. godine, postaje važni izvor za demografska istraživanja, ali i za druge teme vezane uz život stanovništva.

Iz tog razdoblja, za Vojnu krajinu i Dalmaciju i Istru *Tafeln zur Statistik* je dragocjeni izvor svih statističkih podataka. A za civilnu Hrvatsku i Slavoniju te podatke i sada valja koristiti s oprezom. Za broj stanovnika može nam i sada poslužiti: *Schematismus Cleri Dioecensis Zagrabienensis*, koji izlazi svake godine i donosi broj stanovnika prema vjerskoj pripadnosti, i to svih naselja, čak i najmanjih. Uz to, 1846. godine obavljena je jezična/etnička i konfesionalna anketa (u popisu stanovništva) na cjelokupnom području Habsburške monarhije, pa dakle i na području hrvatskih zemalja. O tome donose sjajne podatke J. Hain (sv. I-II, Wien 1852-53) i E. Fényes (sv. I-II, Pesten 1847). A tada nastaju i sjajne i veoma korisne brojne jezične/etničke karte (*Sprachen karte*).

Popisne listine u popisima stanovništva 1851. i 1857. godine.

POPIS stanovništva Hrvatske 1851. godine - popisna listina:

Zemaljski pregled pučanstva godine 1851. popisanog:

- 1) Zemlja (pokrajina); županija
- 2) Kotarah: broj; ime
- 3) Ime miestah (naselja)
- 4) (Broj) gradova; predgrađa; trgovišta; sela; predia i pustoselina
- 5) (Broj) kuća i stanarskih obitelji
- 6) **Domaće žiteljstvo:**
 - a. **po spolu:** muško; žensko; ukupno
 - b. **po narodnosti:** hèrvatah; slavonacah; sèrbah; nèmamacah; magjarah; slovenacah; židah; čehah; ciganah; slovakah; talijanah; rušnjakah; poljakah; dalmatinah; moravljajah; francezah; englezah; nizozemacah; švajcarah; španjolacah; rumunjah⁶⁵⁰
 - c. **po vèrozakonu** (vjeri): rimo-katolikah; pravo-slavni; reformatah; židah; uniotah; evangeli-tah; unitarah⁶⁵¹
 - d. **po stališu:** neoženjeno (muško; žensko); oženjeno (muško; žensko); udovo (muško; žensko)
 - e. **iz muškoga spola** – od godinah: 17 do 26 (određena dobna struktura)
- 7) Od ovoga nepriritno (broj odsutnog stanovništva)
- 8) K tomu inostrani:
 - a. iz krunovine (iz pokrajine); iz drugih krunovinah; iz stranih dèržavah
- 9) Priritno žiteljstvo (broj prisutnog stanovništva):
 - a. spola: muškog; ženskog;
 - b. ukupno
- 10) Opazka

⁶⁵⁰ **Po narodnosti** u drugim popisnim tabelama - broj: Kroata; Nëmaca; Žida; Slovena; Madjara; Slavonaca; Čeha; Taliana; Moravaca; Poljaka; Srbina; Cigana; Franceza.

⁶⁵¹ **Po vèrozakonu** u drugim popisnim tabelama - broj: Rimokatolika; Grkokatolika; Reformata; Židova.

POPIS stanovništva Hrvatske 1857. godine - popisna listina:

- 1) Ime zemlje, pokrajine, županije i svih kotareva - *Namen Standt- und Land-Bezirke, Landeshaupt-Stadt, Stadt, Umgebung, Comitat.*
- 2) Broj gradova, predgrađa, trgovišta i sela - *Namen Städte, Vorstädte, Märkte, Dörferete.*
- 3) Broj kuća i stanarskih obitelji: *Namen Häuser, Wohnpartelen.*
- 4) Prisutno domaće stanovništvo prema vjeroispovijedi - *Nach der Religion:*
 - a. Katolici - *Katholisch:*
 - i. Rimokatolici - *latheinish,*
 - ii. Grkokatolici - *griechisch* i
 - iii. Armeni - *armenisch.*
 - b. Grčko-istočni vjernici, Pravoslavni - *Nicht unirt:*
 - i. Grčko-istočni vjernici - *griechisch,*
 - ii. Armeni - *armenisch.*
 - c. Evangelici, Protestanti - *Evangelisch:*
 - i. Luterani, augsburške konfesije - *lutherisch,*
 - ii. Reformisti, helvetske konfesije - *reformirt.*
 - d. Unijati - *Unitarier.*
 - e. Židovi - *Israeliten.*
- 5) Prisutno domaće stanovništvo prema zanimanjima - *Nach dem Berufe, Erwerbe oder der Unterhaltsquelle:*
 - a. **Samostalni - namještenici i slobodna zanimanja:** 1) svećenici - *Geistliche;* 2) činovnici - *Beamte;* 3) vojnici - *Militär;* 4) književnici i umjetnici - *Literaten und Künstler;* 5) odvjetnici i notari - *Rechtsanwälte, Notare;* 6) sanitetsko osoblje - *Sanitäts-Personen;* 7) zemljoposjednici, vlasnici rudnika, zakupci - *Grundbesitzer;* 8) kućevlasnici i rentijeri - *Haus- und Rentenbesitzer;* 9) tvorničari i zanatlije - *Fabrikanten und Gewerbsleute;* 10) trgovci - *Handelsleute;* 11) Lađari i ribari - *Schiffler und Fischer.*
 - b. **Nesamostalni:** 1) pomoćni radnici u poljoprivredi - *Hilfsarbeiter bei der Landwirthschaft;* 2) pomoćni radnici u obrtu - *Hilfsarbeiter bei den Gewerben;* 3) pomoćni radnici u trgovini - *Hilfsarbeiter beim Handel.*
 - c. **Ostali nesamostalni:** 1) sluga - *Andere Diener;* 2) nadničari - *Tagelöhner.*
 - d. Ostali muškarci iznad 14 godina - *Männer über 14 Jahre.*
 - e. Žene i djeca ispod 14 godina - *Frauen und Kinder unter 14 Jahren.*
- 6) Dobne strukture stanovništva - *Nach dem Alter:*
 - a. **muškarci:** 1) do 6 godina; 2) od 6 do 12 godina; 3) od 12 do 14 godina; 4) od 14 do 21 godinu; 5) od 21 do 24 godine; 6) od 24 do 26 godina; 7) od 26 do 40 godina; 8) od 40 do 60 godina; 9) od 60 godina dalje.
 - b. **žene:** 1) do 6 godina; 2) od 6 do 12 godina; 3) od 12 do 14 godina; 4) od 14 do 24 godine; 5) od 24 do 40 godina; 6) od 40 do 60 godina; 7) od 60 godina dalje.
- 7) Bračno stanje - *Nach dem Stande:*
 - a. **Muškarci - Männlich:** 1) neoženjeni; 2) oženjeni; 3) udovci;
 - b. **Žene - Weiblich:** 1) neudate; 2) udate; 3) udovice.
- 8) Mjesto pripadnosti, boravka - *Nach dem Aufenthalte:*
 - a. **muškarci - Männlich:** 1) prisutni - *anwesend;* 2) odsutni - *abwesend;*
 - b. **žene - Weiblich:** 1) prisutne - *anwesend;* 2) odsutne - *abwesend.*
- 9) Ukupno svih stanovnika - *Hauptsumme:*
 - a. **domaćih stanovnika:** 1) prisutnih - *der anwesend;* 2) odsutnih - *der abwesend;*
 - b. **ukupno domaćih stanovnika - der ganzen einheimischen Bevölkerung;**
 - c. **stranaca - der Fremden;**
 - d. **ukupno prisutnih stanovnika - der ganzen anwesenden Bevölkerung.**

Upoznajmo najvažnije objavljene izvore koji sadrže statističke podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajina 1846-1857. godine. To su ovi izvori/knjige:

- 1) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie*, Wien od 1846. do 1865. godine.

I sada su u tim godišnjacima objavljeni brojni statistički podaci o svim pokrajinama i krunovinama u Habsburškoj monarhiji, pa tako i o hrvatskim pokrajinama, napose za Dalmaciju i Istru i Vojnu

krajinu. Ti statistički podaci (o stanovništvu, privredi, školstvu, zdravstvu, novčarskim institucijama itd.) svjedoče da su se i tada, kao i prije i kasnije, prikupljale sve te vrijednosti.

- 2) *Uebersichts-Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Wien 1850
- 3) *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861.
- 4) *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859.
- 5) **J. Hain**, *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien 1852-53.
- 6) **E. Fényes**, *Magyarország leírása*, sv. I-II, Pesten 1847.
- 7) **E. Fényes**, *Az ausztriai birodalom statistikája, és földrajzi leírása*, sv. I-II, Pest 1857.
- 8) **E. Fényes**, *Magyarország geographiai szótára* (I-IV, Pesten 1851).
- 9) **E. Fényes**, *Magyarország Statistikája*, sv. I-II, Pesten 1842-43.
- 10) **E. Fényes**, *Statistik des Königreich Ungarn*, sv. I-II, Pesth 1843-44.
- 11) **Franz Petter**, *Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen*, sv. I-II, Gotha 1857.
- 12) **Zagrabiense Calendarium ad Annum communem Jes. Chr. (1850-1860)**, *Almae Dioecese in Croatia et Slavonia, officia et dignitates Dicasteriorum politicorum ac Militarium*:
 - e. Pod naslovom *Zagrabiense Calendarium* objavljuje se, u poglavlju *Schematismus Cleri Dioecensis Zagrabiensis*, od početka 19. stoljeća dalje, broj stanovništva, prema vjerskoj pripadnosti, na prostoru veoma prostrane zagrebačke nadbiskupije: na prostoru čitave Hrvatske, te dijela Slavonije i Vojne krajine.
 - f. Broj stanovništva se objavljuje prema matičnim knjigama za sva i najmanja naselja u tim pokrajinama. I to prema crkvenom ustrojstvu: slijede stanovništvo župa i svih kapelanija u župama, ali i prema upravnoj i teritorijalnoj strukturi pokrajina.
 - g. To su najtemeljitiiji popisi naselja na tom prostoru. Veoma su dragocjeni ti podaci o stanovništvu, ali ih svakako valja usporediti sa svjetovnim popisima.
- 13) **Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten**. *Nach ämtlichen Quellen, den besten vaterländischen Hilfswerken und Original-Manuscripten, von einer Gesellschaft Geographen, Postmännern und Staatsbeamten*, Wien 1845.-1853.
 - h. Taj leksikon izdan je u preko 30 svezaka. Donosi broj kuća i stanovništva svih naselja u pokrajinama Habsburške monarhije, i svih naselja hrvatskih pokrajina.
 - i. Donosi i upravnu i političku strukturu u tim pokrajinama za to razdoblje.
 - j. To je sjajan izvor za demografska istraživanja. Bilo bi veoma korisno izdvojiti sve te podatke o stanovništvu i upravi hrvatskih pokrajina i objaviti u posebnoj knjizi.
- 14) **A Dictionary of Geographical, Statistical, and Historical, of the Various Countries, Places, and Principal Natural Objects in the World**, London 1841.-1866.
 - a. Taj „Rječnik“ (Leksikon) izdan je u preko 25 opsežnih svezaka. Donosi broj kuća i stanovništva za većinu naselja, u svim državama svijeta. Veoma je koristan.
- 15) **A. Schmidl**, *Das Kaiserthum Oesterreich: Das Königreich Dalmatien*, Stuttgart 1842.
 - a. Autor donosi sjajne statističke podatke o naseljima i stanovništvu Dalmacije.
- 16) **A. Schmidl**, *Das Kaiserthum Oesterreich*, sv. I-III, Stuttgart 1839-1843.
 - a. U tim knjigama A. A. Schmidl donosi statističke podatke o stanovništvu, ali i druge vrijednosti, o svim pokrajinama Habsburške monarhije. To je nezaobilazno djelo.
- 17) **J. Springer**, *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien 1840-1841.
 - a. x U knjigama J. Springer donosi sjajne statističke podatke o stanovništvu svih pokrajina u habsburškoj monarhiji, ali donosi i druge veoma korisne vrijednosti.

KRALJEVINA HRVATSKA I SLAVONIJA

23.2. Kronland Kroatien-Slavonien: Hrvatska i Slavonija 1857.

23.2.1. Izvori

Istraživanje naselja i stanovništva hrvatskih pokrajina u razdoblju 1851-1857. godine dosta je zahtjevno i osjetljivo. Prvo, iz tog razdoblja postoje objavljeni izvori, ali i arhivska građa, koja nije dovoljno istražena. Drugo, tada nastaju znatne teritorijalne i upravne promjene. Pa ipak, od 1831. godine dalje, kako je rečeno, daleko su lakša ta istraživanja, prvo, zato jer su sada hrvatske pokrajine cjelovite i, dugo, od tada se pojavljuje znatno više arhivskih izvora.⁶⁵²

Kako je rečeno, najbolji pregled tih upravnih promjene hrvatskih pokrajina daju zakonske odredbe i popisi stanovništva iz 1825. i 1827/28. i 1830/31. i 1835/36. i 1841/43. i 1845/46. i 1848/51. i 1857. godine. Iz tog razdoblja donio sam popise stanovništva hrvatskih pokrajina.

Ključni izvori za naselja i stanovništvo civilne Hrvatske i Slavonije 1857. godine su: Popis stanovništva Hrvatske i Slavonije 1857. godine (objavljeni popis i arhivska građa), E. Fényes (1857. sv. I-II), *Tafeln zur Statistik* 1841-61. godine, *Schematismus cleri* 1850-60. godine, te više navedenih autorskih knjiga. Godišnjak *Tafeln zur Statistik* 1851-62. godine, kao i ranije i kasnije, donosi brojne sjajne statističke podatke o svim hrvatskim pokrajinama.

Međutim, i ovdje je nužno ponoviti ono što je naprijed rečeno o prirastu stanovništva. Kako smo upoznali, od 1831. do 1836. godine nalazimo pad broja stanovništva, napose u slavonskoj Vojnoj krajini, ili veoma slab prirodni prirast broja stanovništva u hrvatskoj Vojnoj krajini, ali tek od 1836. godine. Zbog pada broja stanovništva od 1831. do 1833. godine, na području Vojne krajine u čitavom desetljeću od 1831. do 1840. godine stanovništvo stagnira: broj stanovnika se bitno ne mijenja. Kako sam naveo, uzrok tome je pojava kolere, koja se na čitavom području Habsburške monarhije, a napose na području zemalja ugarske krune, pojavila početkom tog desetljeća. Sigurno je da se pojavila na području Vojne krajine, što svjedoči i pad broja stanovništva, ali se pojavila i na području hrvatskog i slavonskog Provincijala.

Na slab prirast stanovništva u čitavom razdoblju koji obuhvaća ova knjiga utječu, kako je rečeno, stalne silne bolesti i epidemije, veoma loši uvjeti stanovanja (gradnja kuća prikladnih za stanovanje) i prehrane i liječničke zaštite stanovništva, niska produktivnost poljoprivrede, te poplave i suše. Uz sve to, većina stanovništva na selu (kmetovi različitih posjeda, ali i inkvilini bezemljaši) bila je stalno opterećena feudalnim nametima i silnim porezima.

Za hrvatsku i slavonsku Vojnu krajinu imamo ukupne podatke o broju rođene djece i umrlih osoba za svaku godinu, tako da možemo pratiti prirodni prirast stanovništva, ne i mehanički jer za to nema valjanih izvora. Te ukupne podatke nemamo za civilnu Hrvatsku i Slavoniju. Zbog pojave kolere koja je harala 1831/33. godine, ali i zbog slabe produktivnosti poljoprivrede i gladi, stanovništvo je na području Vojne krajine tek 1836. godine doseglo broj stanovnika iz 1830/31. godine. No, posljedice su se osjetile sve do 1851/57. godine.

Nema sumnje da je tako bilo i na području civilne Hrvatske i Slavonije. O tome svjedoči više dokumenata. Prvo, o tome svjedoče *Schematismus cleri* koji izlazi svake godine na temelju matičnih knjiga. Prema tim izvorima, koje donose podatke o broju stanovnika za sva naselja, čak i za najmanja naselja, vidimo da je broj stanovnika, iz godine u godinu, ili isti ili u opadanju. U drugom i trećem tomu ove knjige donosim broj stanovnika za sva naselja iz 1771. i 1784/5. i 1786/87. i 1792. i 1802. i 1825. i 1828. i 1830. i 1835. i 1842. i 1845. i 1850. i 1851. i 1855. godine. Tako možemo pratiti prirast stanovništva u tim naseljima. U razdoblju od 1831. do 1851. godine stanovništvo u tim naseljima slabo napreduje i stagnira, dok neka nestaju.

⁶⁵² Izvori za civilnu Hrvatsku i Slavoniju: Popis stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji 1851, arhivska građa; Popis stanovništva 1854/55. godine (objavljeni izvori i arhivska građa); popis stanovništva 1857. godine: *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich. Nach der Zählung von dem 31. October 1857*, Wien 1859; *Tafeln zur Statistik*, od 1851. do 1861. godine; Fényes (1847. i 1857); Hain (1852-53); Franz Petter (1857); Schmidl (1839-1843. sv. I-III); Becher (1841. i 1846); Springer (1840-1841. sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845-1854); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841.-1866); *Schematismus Cleri Dioecesis Zagrabienensis* 1845-60.

Prema tome, kad je riječ o civilnoj Hrvatskoj, kao i civilnoj Slavoniji, iz svih navedenih razloga, broj stanovnika se u tim pokrajinama od 1831. do početka 1848. godine nije bitno promijenio. U čitavom je tom razdoblju u svim hrvatskim pokrajinama, i u Provincijalu i u Vojnoj krajini, pa čak i u Dalmaciji, došlo do usporenog prirasta broja stanovništva.

23.2.2. Upravne i teritorijalne i demografske promjene 1846-57. godine

Tabela br. 505

Provincijal: površine civilne Hrvatske i Slavonije 1846. godine						
Hrvatska i Slavonija Županije		Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Stanovništvo 1846. godine	
	HRVATSKA	171,1	178,78	9.846,2	620.596	
1.	Zagrebačka žup.	103,3	107,69	5.944,5	327.644	
2.	Varaždinska žup.	32,7	34,50	1.881,8	145.202	
3.	Križevačka žup.	28,9	30,32	1.663,1	87.770	
+	PRIMORJE	6,2	6,27	356,8	59.980	
	SLAVONIJA	164,8	171,46	9.483,7	338.724	
1.	Srijemska žup.	41,5	43,30	2.388,2	112.111	
2.	Virovitička žup.	80,1	83,64	4.609,5	150.126	
3.	Požeška županija	43,2	45,20	2.486,0	76.487	
U K U P N O		335,9	350,24	19.329,9	959.320	

Tabela br. 506

Upravne i teritorijalne promjene: površine Hrvatske i Slavonije 1851. godine						
Hrvatska i Slavonija Županije		Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Više/manje km ²	
	HRVATSKA	183,50	191,85	10.559,77	+	713,57
1.	Zagrebačka žup.	87,50	91,48	5.035,31	-	909,19
2.	Riječka županija	21,50	22,48	1.237,25		nova žup.
3.	Križevačka žup.	29,75	31,10	1.712,01	+	48,91
4.	Varaždinska žup.	44,75	46,79	2.575,20	+	693,40
	SLAVONIJA	134,76	140,89	7.754,96	-	1.728,69
5.	Osječka županija	91,76	95,93	5.280,46		nova žup.
6.	Požeška županija	43,00	44,96	2.474,50	-	11,50
U K U P N O		318,26	332,74	18.314,73	-	1.015,17

Tabela br. 507

Upravne i teritorijalne promjene: površine Hrvatske i Slavonije 1851. godine					
Hrvatska i Slavonija Županije		Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Stanovništvo 1851. godine
	HRVATSKA	183,50	191,85	10.559,77	608.426
1.	Zagrebačka žup.	87,50	91,48	5.035,31	234.540
2.	Riječka županija	21,50	22,48	1.237,25	86.816
3.	Križevačka žup.	29,75	31,10	1.712,01	82.446
4.	Varaždinska žup.	44,75	46,79	2.575,20	204.624
	SLAVONIJA	134,76	140,89	7.754,96	260.030
5.	Osječka županija	91,76	95,93	5.280,46	192.456
6.	Požeška županija	43,00	44,96	2.474,50	67.574
U K U P N O		318,26	332,74	18.314,73	868.456
U odnosu na 1846. godinu, 1851. godinu manje:		- 17,64	- 17,50	- 1.015,17	- 90.864

Tabela br. 508

Upravne i teritorijalne promjene: površine Hrvatske i Slavonije 1854/55. godine				
PROVINCIJAL: Hrvatska i Slavonija		Austrijske milje ²	Kilometri ²	Stanovništvo 1854/55. godine
	HRVATSKA	178,50	10.272,05	621.790
1.	Zagrebačka županija	90,60	5.213,71	273.390
2.	Varaždinska županija	60,20	3.464,30	259.594
3.	Riječka županija	27,70	1.594,04	88.806
	SLAVONIJA	128,40	7.388,96	252.414
4.	Požeška županija	64,00	3.682,97	108.807
5.	Osječka županija	64,40	3.705,99	143.607
U K U P N O		306,90	17.661,01	874.204
U odnosu na 1851. godinu, 1854/55. godine manje/više:		- 11,36	- 653,72	+ 5.748

Tabela br. 509

Upravne i teritorijalne promjene: površine Hrvatske i Slavonije 1857. godine					
Hrvatska i Slavonija Županije		Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Stanovništvo 1857. godine
	HRVATSKA	183,50	191,80	10.559,77	608.594
	Grad Zagreb	0,71	0,74	40,86	16.657
1.	Zagrebačka žup.	102,86	107,52	5.919,23	245.937
2.	Riječka županija	23,96	25,04	1.378,81	87.992
3.	Varaždinska žup.	55,97	58,50	3.220,87	258.008
	SLAVONIJA	134,76	140,86	7.754,96	256.415
4.	Osječka županija	68,79	71,90	3.958,62	147.983
5.	Požeška županija	65,97	68,96	3.796,34	108.432
U K U P N O		318,26	332,66	18.314,73	865.009
U odnosu na 1854/55. god, 1857. godine manje/više		+ 11,36	-	+ 653,72	- 9.195

Kako vidimo iz tih tabela, na području hrvatskog i slavonskog Provincijala od 1848/51. do 1857. godine nastale su znatne upravne i teritorijalne promjene. To je veoma važno za demografska istraživanja. Civilna Hrvatska je već 1853/54. godine preuređena u tri županije: Zagrebačku i Riječku i Varaždinsku, dok je civilna Slavonija preuređena u dvije županije: Osječku i Požešku. Ali su površine (austrijske milje² i kilometri²) iste kao i 1851. godine. A tada su, 1848/51. godine, kako smo upoznali, nastale znatne upravne i teritorijalne promjene.

23.3. Kronland Kroatien-Slavonien 1857.

Kraljevine Hrvatska i Slavonija (*Kronland Kroatien-Slavonien*) 1857. godine ima 318,26 austrijskih milja² ili 18.314,73 kilometara², 9 gradova, 14 predgrađa, 53 trgovišta, 2.968 sela, 108.138 kuća, 128.536 stanarskih porodica, 865.009 prisutnih stanovnika (domaćih i stranaca); ima 408.658 muškaraca i 423.206 žena (domaćih stanovnika) i 33.145 stranaca.

Civilna Hrvatska s Primorjem i civilna Slavonija, 1846. godine ukupno imaju 335,9 austrijskih milja² ili 19.329,9 km², 10 gradova, 59 trgovišta, 2.553 sela i **956.796 stanovnika**.

Kraljevine Hrvatska i Slavonija (*Kronland Kroatien und Slavonien*) 1851. godine ima 318,26 austrijskih milja² ili 18.314,73 kilometara², 6 županija, 9 gradova, 47 trgovišta, 3.020 sela, ukupno dakle ima 3.076 naselja, 103.337 stanarskih kuća,⁶⁵³ 208.632 obitelji i **868.456 stanovnika** (434.449 muškaraca i 434.007 žena).

UKUPNO Kraljevine Hrvatska i Slavonija 1857. godine:

- 1) **Uprava:** prema popisu stanovništva 1857. godine, Kraljevine Hrvatska i Slavonija imaju glavni grad Zagreb te 5 županija: Zagrebačku županiju (koja ima 2 grada i 14 kotareva), Riječku županiju (koja ima 2 grada i 6 kotareva), Varaždinsku županiju (koja ima 3 grada i 13 kotareva), Osječku županiju (koja ima 1 grad i 6 kotareva) i Požešku županiju (koja ima 1 grad i 7 kotareva).
- 2) **Površina:** ima 318,26 austrijskih milja² ili 18.314,73 kilometra².
- 3) **Naselja:** ima 9 gradova, 14 predgrađa, 53 trgovišta, 2.968 sela; ukupno 3.044 naselja.
- 4) **Broj kuća i stanarskih porodica:** ima 108.138 kuća i 128.536 stanarskih porodice.
- 5) **Broj porodica i obitelji:** širih porodica ima 128.536, a obitelji ima 170.370.⁶⁵⁴
- 6) **Broj stanovnika Hrvatske:** ima 608.594 prisutnih stanovnika.
- 7) **Broj stanovnika Slavonije:** ima 256.415 prisutnih stanovnika.
- 8) **UKUPNO:** civilna Hrvatska i civilna Slavonija (Provincijal) 1857. godine imaju **865.009 prisutnih stanovnika** - 408.658 muškaraca i 423.206 žena i 33.145 stranaca.
- 9) **Broj i postotak stanovništva u gradovima i na selu:**
 - a. Gradovi imaju slijedeći broj prisutnih stanovnika: Zagreb 16.657, Karlovac 5.515, Rijeka s okolicom 15.319, Bakar 5.070, Varaždin 8.978, Križevci 2.747, Koprivnica 4.746, Požega 2.743 i Osijek 13.883 prisutnih stanovnika.
 - b. Ukupno tih devet gradova imaju: **75.658 prisutnih stanovnika**.
 - c. *Građanstva* (stanovnika u hrvatskim i slavonskim gradovima) ima **75.658** ili 8,75%, a *pučanstva* (stanovnika sela i malih trgovišta) ima 789.351 ili 91,25%.
- 10) Broj prisutnih i odsutnih domaćih stanovnika i broj stranaca:
 - a. Prisutnih domaćih stanovnika ima 831.864: muškaraca 408.658 i žena 423.206;
 - b. Odsutnih domaćih stanovnika ima 19.652: muškaraca 13.906 i žena 5.746;
 - c. Prisutnih i odsutnih domaćih dakle stanovnika ima 851.516.
 - d. Stranaca, tj. prisutnih stranih državljana ima 33.145 stanovnika.
- 11) **Udio muškog i ženskog prisutnog stanovništva u postocima:**
 - a. muškaraca ima 408.658 ili 47,24%, a
 - b. žena ima 423.206 ili 48,93%.
 - c. Stranaca (ukupno muškaraca i žena) ima 33.145 ili 3,83%.

⁶⁵³ *Razlike u iskazivanju broja kuća:* popis 1851. godine donosi broj samo stanarskih kuća, a raniji su popisi donosili broj kuća uopće, i stanarskih (u kojima stanuju ljudi) i ne stanarskih (svih kuća drugih namjena).

⁶⁵⁴ **Porodica** je šira rodbinska zajednica (pradjed, djed, otac, više oženjenih sinova, djeca), a **obitelj** je uža zajednica roditelja i djece, čini je dakle otac i mati i djeca. Broj obitelji je jednak broju oženjenih muškaraca.

- 12) **Bračno stanje domaćeg prisutnog i odsutnog stanovništva:**
- neoženjenih muškaraca (svih dobi) ima 235.903 ili 27,70%;
 - oženjenih muškaraca ima 170.370 ili 20,01%;
 - udovaca ima 16.291 ili 1,91%;
 - neudatih žena (svih dobi) ima 214.045 ili 25,14%;
 - udatih žena ima 175.485 ili 20,61%;
 - udovica ima 39.422 ili 4,63%.
- 13) **Namještenici i slobodna zanimanja i socijalne strukture domaćeg stanovništva:**⁶⁵⁵
- svećenika (Geistliche)⁶⁵⁶ ima 1.259 ili 0,15%;
 - činovnika (Beamte - državni službenici) ima 3.201 ili 0,38%;
 - vojnika (Militär, nicht actives) ima 397 ili 0,05%;
 - književnika i umjetnika (Literaten und Künstler) ima 635 ili 0,07%;
 - odvjetnika i notara (Rechtsanwälte, Notare) ima 146 ili 0,02%;
 - sanitetskog osoblja (Sanitäts-Personen) ima 347 ili 0,04%;
 - zemljoposjednika, vlasnika rudnika i zakupaca ima 86.464 ili 10,15%;
 - kućevlasnika i rentijera (Haus- und Rentenbesitzer) ima 2.470 ili 0,29%;
 - tvorničara i zanatlija (Fabrikanten und Gewerbsleute) ima 10.900 ili 1,28%;
 - trgovaca (Handelsleute) ima 1.791 ili 0,21%;
 - lađara i ribara (Schiffer und Fischer) im 2.776 ili 0,33%;
 - pomoćnih radnika u poljoprivredi (Hilfsarbeiter bei der Landwirthschaft) ima 146.014 ili 17,15%;
 - pomoćnih radnika u obrtu (Hilfsarbeiter bei den Gewerben) ima 8.686 ili 1,02%;
 - pomoćnih radnika u trgovini (Hilfsarbeiter beim Handel) ima 1.076 ili 0,13%;
 - ostalih sluga (Andere Diener) ima ih 11.235 ili 1,32%;
 - nadničara (Tagelöhner) ima 9.958 ili 0,17%;
 - ostalih muškaraca iznad 14 godina (Sonstige Männer über 14 Jahre) ima 14.659 ili 1,72%;
 - žena i djece ispod 14 godina (Sonstige Frauen und Kinder unter 14 Jahren) ima 549.484 ili 64,53%.
 - UKUPNO prema zanimanjima: 851.516 domaćih stanovnika (prisutnih i odsutnih).
- 14) **Dobne strukture stanovništva:**
- Dobne strukture muške populacije: 1) do 6-te godina života ima 65.988 ili 7,75%; 2) od 6 do 12 godina ima 53.288 ili 6,26%; 3) od 12 do 14 godina ima 19.841 ili 2,33%; 4) od 14 do 21 godine ima 72.677 ili 8,54%; 5) od 21 do 24 godine ima 19.693 ili 2,31%; 6) od 24 do 26 godina ima 10.915 ili 1,28%; 7) od 26 do 40 godina ima 90.362 ili 10,61%; 8) od 40 do 60 godina ima 72.820 ili 8,55%; 9) od 60 godina dalje ima 16.980 ili 1,99%.
 - Dobne strukture ženske populacije: 1) do 6-te godine života ima 65.221 ili 7,66%; 2) od 6 do 12 godina ima 52.811 ili 6,20%; 3) od 12 do 14 godina ima 20.275 ili 2,38%; 4) od 14 do 24 godina ima 97.192 ili 11,41%; 5) od 24 do 40 godina ima 108.272 ili 12,72%; 6) od 40 do 60 godina ima 71.017 ili 8,34%; 7) od 60 godina dalje ima 14.164 ili 1,66%.
- 15) **Vjerske strukture pučanstva 1857. godine:**
- Rimokatolika (Katholisch lateinisch) ima 757.602 ili 88,97% stanovnika.
 - Grkokatolika (Katholische griechisch) ima 842 ili 0,10% stanovnika.
 - Pravoslavni (Nicht unirt griechisch) ima 83.026 ili 9,75% stanovnika.
 - Armenaca (Nicht unirt armenisch) ima 7 ili 0,001% stanovnika.
 - Evangelika augsburške konfesije (Evangelisch lutherisch) ima 507 ili 0,06%.
 - Evangelika helvetske konfesije (Evangelisch reformirt) ima 1.366 ili 0,16%.
 - Unitaraca (Unitarier) ima 29 ili 0,003% stanovnika.
 - Židova (Israeliten) ima 5.132 ili 0,60% stanovnika.

⁶⁵⁵ Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859, str. 120-121. Taj je popis objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861. Broj tih profesija i slobodnih zanimanja dijeli se s brojem 851.516, a to je broj i prisutnih i odsutnih domaćih stanovnika, ne dakle i s brojem stranaca i stranih državljana.

⁶⁵⁶ O tim slobodnim zanimanja raspravljaju: M. Gross (1985, str. 57), B. Vranješ-Šoljan (2009, str. 94-95); V. Serdar (1951, str. 206-207). V. Serdar i B. Vranješ-Šoljan donose nešto drugačije postotke tih zanimanja.

16) *Jezične/etničke strukture pučanstva 1857. godine:*

- a. Popis stanovništva 1857. godine u popisnim listama nije, kao 1851. godine, sadržavao rubriku o jezičnoj/etničkoj identifikaciji, a time ni o narodnostima u Habsburškoj monarhiji, jer se zaključilo da još uvijek nema dovoljno pismenih ljudi među širim slojevima stanovništva koji bi mogli jasno odgovoriti na pitanje kojim im je zajednički materinski jezik. Međutim, na temelju ranijih jezičnih i etničkih istraživanja, tri autora su tada dali podatke o narodnostima u toj Monarhiji: K. Czoernig⁶⁵⁷ i A. Ficker⁶⁵⁸ i E. Fényes⁶⁵⁹. O gledištima tih autora o etničkoj identifikaciji stanovništva hrvatskih pokrajina više u slijedećem poglavlju.
- b. Ovdje donosim samo gledište o narodnostima E. Fényesa:
 - i. Civilna Hrvatska ima ove narodnosti:
 1. 523.927 ili 99,56% Hrvata (Horavát);
 2. 5.802 ili 1,92% Srba (Szerb);
 3. 1.806 ili 0,34% Nijemaca (Német).
 - ii. Civilna Slavonija ima ove narodnosti:
 1. 172.730 ili 56,88% Slavonaca (Szlavon);
 2. 115.545 ili 38,05% Srba (Szerb);
 3. 10.874 ili 3,81% Nijemca (Német);
 4. 355 ili 0,12% Slovaka (Tót).⁶⁶⁰

17) *Gustoća naseljenosti stanovništva 1857. godina:*

- a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.718 stanovnika;
- b. na jednom kilometru² prosječno živi 47 stanovnika;
- c. na jednu kuću prosječno dolazi 7,99 stanovnika;
- d. na jednu porodicu prosječno dolazi 6,73 stanovnika;
- e. na jednu kuću prosječno dolazi 1,19 stanarskih porodica;
- f. na jedno naselje prosječno dolazi 284 stanovnika.

23.3.1. *Struktura stanovništva u županijama i gradovima 1857. godine*

1) *Površine.* Od ukupne površine Kraljevine Hrvatske i Slavonije (koja posjeduje 318,26 austrijskih milja² ili 18.314,73 kilometra²), Hrvatska ima 57,66% tog teritorija (ima 183,50 austrijskih milja² ili 10.559,77 km²) dok na Slavoniju otpada 42,34% od tog ukupnog teritorija (134,76 austrijskih milja² ili 7.754,96 km²). Hrvatska je dakle površinom veća.

Od ukupnog broja stanovnika Kraljevine Hrvatske i Slavonije (koja ima 865.009 stanovnika), u Hrvatskoj živi 70,36% stanovništva (608.594 domaćih stanovnika i stranaca), dok u Slavoniji živi 29,64% od ukupnog stanovništva (256.415 domaćih stanovnika i stranaca). Kako vidimo, postoji nesrazmjer između veličine tih ukupnih površina i broja stanovnika. A to znači, kako ćemo vidjeti, da je i gustoća stanovništva u tim pokrajinama različita. Posve je različit i broj gradova i trgovišta i sela i kuća i porodica i obitelji. Evo tabele o tome:⁶⁶¹

⁶⁵⁷ K. Czoernig (1855, 1857, sv. I-III). Usp. M. Gross (1985, str. 48-53).

⁶⁵⁸ A. Ficker (1860, 1868). Usp. M. Gross (1985, str. 48-53).

⁶⁵⁹ E. Fényes, *A Magyar birodalom nemzetiségi és ezek száma vármegyék és járások szerint*, Pesten 1867, str. 13-15 i 72-77.

⁶⁶⁰ E. Fényes, *A Magyar birodalom, nav. djelo*, str. 13-15 i 72-77. Fényes donosi podatke o narodnosti za sve hrvatske pokrajine. O tome, uz komparaciju s drugim autorima, temeljitije raspravljam u poglavlju na kraju knjige. Fényes sada govori o Hrvatima u Hrvatskoj i Dalmaciji i Vojnoj krajini, te o Slavoncima u Slavoniji.

⁶⁶¹ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 116-123. Taj je popis objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861.

Tabela br. 510

Naselja, kuće, porodice, stanovništvo i površine Hrvatske i Slavonije 1857. godine								
Županije	Broj naselja			Broj kuća, porodica i obitelji			Ukupno stanovništva	Kilometri ²
	Grad + predgrađe	Trgovišta	Sela	Kuće	Porodice	Obitelji ⁶⁶²		
HRVATSKA	7 + 11	23	2.461	72.065	85.352	116.878	608.594	10.559,77
Grad Zagreb	1 + 5	0	4	1.502	3.890	2.252	16.657	40,86
Zagrebačka	1 + 2	7	1.140	24.741	26.379	51.605	245.937	5.919,23
Riječka	2 + 1	4	406	14.039	16.556	15.033	87.992	1.378,81
Varaždinska	3 + 3	12	911	31.783	38.527	47.988	258.008	3.220,87
SLAVONIJA	2 + 3	30	507	36.073	43.184	53.492	256.415	7.754,96
Osječka	1 + 3	17	175	22.653	27.201	31.371	147.983	3.958,62
Požeška	1 + 0	13	332	13.420	15.983	22.121	108.432	3.796,34
UKUPNO	9 + 14	53	2.968	108.138	128.536	170.370	865.009	18.314,73

2) *Naseljenost stanovništva*. Prema tom popisu, na tom je području Kraljevine Hrvatske i Slavonije posve različita gustoća stanovništva. A još je veća razlika u svemu tome, napose u gustoći naseljenosti stanovništva, u svim kotarevima hrvatskih i slavonskih županija.

Od ukupnih podataka, u Hrvatskoj na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 3.317 stanovnika ili na jednom kilometru² 58 (57,63) stanovnika. U Slavoniji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.903 stanovnika ili na jednom kilometru² 33 (33,06) stanovnika. Slavonija je dakle slabije naseljena od Hrvatske, a od svih hrvatskih i slavonskih županija, najslabije je naseljena Požeška županija, u kojoj na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.644 stanovnika ili na jednom kilometru² 29 (28,56) stanovnika, dok je Osječka županija tek nešto bolje naseljena, u kojoj na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.151 stanovnik ili na jednom kilometru² 37 (37,38) stanovnika. Na prostoru Hrvatske najgušće je naseljen grad Zagreb (na području tog grada na jednom kilometru² prosječno živi 407,66 stanovnika). Od hrvatskih županija najgušće je naseljena Varaždinska županija (u kojoj na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 4.610 stanovnika ili na jednom kilometru² 88,11 stanovnika), a onda slijede Riječka županija (u kojoj na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 3.672 stanovnika ili na jednom kilometru² 63,82 stanovnika) i Zagrebačka županija (u kojoj na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.391 stanovnika ili na jednom kilometru² 41,55 stanovnika).

Napose su, s gledišta gustoće naseljenosti stanovništva, važni podaci o prosječnom broju pučanstva na jednu kuću i jednu porodicu i jednu obitelj. Broj kuća i porodica u posebnim rubrikama donosi taj popis, dok broj obitelji imamo u rubrici o broju oženjenih muškaraca. Prvo valja imati na umu da su kuće za stanovanje, sve do Drugog svjetskog rata, i sada na tim prostorima bile veoma neudobne za življenje, malene i trošne, neudobne za stanovanje i zdrav život u njima. Ljudi su u njima spavali na zemlji, s otvorenim ognjištem, često s veoma malim prozorom. Teškoće je predstavljalo i numeriranje tih kuća, jer su naselja bila raštrkana i ponekad nedostupna. Uza sve to i druge prigovore o tom popisu, s tim brojkama, ma koliko da su neprecizne, valja računati. Drugi je problem u broju porodica i obitelji. Broj kuća odgovara približno broju porodica, osim u gradskim sredinama. Prema tim pokazateljima, velikih porodica ima, i bit će ih sve do Drugog svjetskog rata, ali ne koliko se mislilo. Broj obitelji je, u odnosu na broj kuća i porodica, uvijek veći. Prosječni broj ukućana u obitelji (koju čini otac i majka i njihova djeca), kako vidimo, ne prelazi više od 6 (5,90). Vidi tabelu koja slijedi.⁶⁶³

⁶⁶² Broj obitelji jednak je broju oženjenih muškaraca; popis donosi samo broj oženjenih domaćih stanovnika.

⁶⁶³ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 120-121. Taj je popis objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861.

Tabela br. 511

Gustoća naseljenosti stanovništva Hrvatske i Slavonije 1857. godine								
Županije	Prosječni broj stanovnika na jednu/jedan:					Ukupno stanovnika	Austr. milje ²	Kilometri ²
	kuću	porodicu	Obitelj	austrij. milju ²	kilometar ²			
HRVATSKA	8,45	7,13	5,15	3.317	57,63	608.594	183,50	10.559,77
Grad Zagreb	11,09	4,28	5,81	23.461	407,66	16.657	0,71	40,86
Zagrebačka	9,94	9,32	4,73	2.391	41,55	245.937	102,86	5.919,23
Riječka	6,27	5,36	5,90	3.672	63,82	87.992	23,96	1.378,81
Varaždinska	8,12	6,70	5,34	4.610	80,11	258.008	55,97	3.220,87
SLAVONIJA	7,11	5,94	4,67	1.903	33,06	256.415	134,76	7.754,96
Osječka	6,53	5,44	4,59	2.151	37,38	147.983	68,79	3.958,62
Požeška	8,08	6,78	4,77	1.644	28,56	108.432	65,97	3.796,34
UKUPNO	8,01	6,73	5,01	2.718	47,23	865.009	318,26	18.314,73

3) *Prisutno i odsutno stanovništvo*. Prema tom popisu, upoznajmo strukturu prisutnog i odsutnog domaćeg stanovništva i stranaca u Hrvatskoj i Slavoniji. Kraljevina Hrvatske i Slavonije ukupno ima 851.516 domaćeg stanovništva. Od toga ima 831.864 prisutnih i 19.652 odsutna stanovnika. Uz to ima 33.145 stranaca. Ukupno dakle ima 865.009 stanovnika.

Od ukupnog broja domaćih prisutnih stanovnika, a njih ima 831.864 stanovnika, u Hrvatskoj živi 70,39% tog pučanstva (živi 585.590 stanovnika) a u Slavoniji 29,61%. Od ukupno odsutnih domaćih stanovnika, a njih ima 19.652 stanovnika, iz Hrvatske je 83,02% ili 16.315 stanovnika, a iz Slavonije 16,98% ili 3.337 stanovnika. Pokretljivost stanovnika je dakle znatno veća u Hrvatskoj. Muškaraca ima znatno više odsutnih od žena. Od ukupno odsutnih domaćih stanovnika u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, muškaraca je odsutno 70,76% ili 13.906, a žena 29,24% ili 5.746. Muškarci više traže posla u drugim krajevima. Od ukupno odsutnih muškaraca domaćih stanovnika, a njih ima 13.906, iz Hrvatske je 82,72%, a iz Slavonije 17,28%. Od ukupno odsutnih žena, a njih ima 5.746, iz Hrvatske je 83,75%, a iz Slavonije 16,25%. I tu se jasno vidi razlike u pokretljivosti stanovništva.

Od ukupno stranaca koji borave u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, a njih ima 33.145, u Hrvatskoj boravi 69,40% ili 23.004 stanovnika, a u Slavoniji boravi 30,60% ili 10.141. S tim da u prosjeku najveći broj stranaca boravi u Zagrebu: 12,86% ili 4.263 stranca.

Ako promatramo udio muškog i ženskog domaćeg stanovništva u postocima, vidjet ćemo da žene prevladavaju u svim županijama, osim u Požeškoj županiji. Od ukupnog broja domaćeg prisutnog stanovništva, od 831.864 stanovnika, muškaraca ima 49,13% ili 408.658, a žena ima 50,87% ili 423.206. U Hrvatskoj je nešto nepovoljniji taj odnos: od ukupnog broja domaćih prisutnih stanovnika u Hrvatskoj, a njih ima 585.590, muškaraca ima 48,93% ili 286.517, a žena ima 51,07% ili 299.073. Taj nepovoljni odnos je napose izražen u gradu Zagrebu i u Riječkoj županiji. Od ukupnog broja domaćih prisutnih stanovnika grada Zagreb, a njih ima 12.394, ima 47,69% ili 5.911 muškaraca i 52,31% ili 6.483 žene. Od ukupnog broja domaćih prisutnih stanovnika Riječke županije, a njih ima 84.240 stanovnika, ima 47,79% ili 40.260 muškaraca i 52,21% ili 43.980 žena. Od ukupnog broja domaćih prisutnih stanovnika, a njih ima 238.233 stanovnika, Zagrebačka županija ima 49,22% ili 117.249 muškaraca i 50,78% ili 120.984 žene. Udio muškog i ženskog stanovništva važan za njegovu reprodukciju i rast. Pitanje je samo koliko je taj popis iz 1857. godine uzimao i muškarce koji su u vojsci.

Tabela br. 512

Prisutno i odsutno domaće stanovništvo i stranci Hrvatske i Slavonije 1857. godine									
ŽUPANIJE	MUŠKARCI		ŽENE		UKUPNO		Ukupno domaće stanovn.	Stra- nci	Ukupno stanov- nika
	Prisu- tni	Od- sutni	Prisu- tne	Od- sutne	Prisutni	Od- sutni			
HRVATSKA	286.517	11.503	299.073	4.812	585.590	16.315	601.905	23.004	608.594
Grad Zagreb	5.911	411	6.483	280	12.394	691	13.085	4.263	16.657
Zagrebačka	117.249	3.885	120.984	1.723	238.233	5.608	243.841	7.704	245.937
Riječka	40.260	3.483	43.980	1.009	84.240	4.492	88.732	3.752	87.992
Varaždinska	123.097	3.724	127.626	1.800	250.723	5.524	256.247	7.285	258.008
SLAVONIJA	122.141	2.403	124.133	934	246.274	3.337	249.611	10.141	256.415
Osječka	69.920	1.410	72.199	587	142.119	1.997	144.116	5.864	147.983
Požeška	52.221	993	51.934	347	104.155	1.340	105.495	4.277	108.432
UKUPNO	408.658	13.906	423.206	5.746	831.864	19.652	851.516	33.145	865.009

Tabela br. 513

Prisutno i odsutno domaće stanovništvo i stranci u postocima (%) 1857. godine									
ŽUPANIJE	MUŠKARCI		ŽENE		UKUPNO		Ukup- no domaći	Stra- nci	Ukupno stanov- nika
	Prisu- tni	Od- sutni	Prisu- tne	Od- sutne	Prisu- tni	Od- sutni			
HRVATSKA	47,60	1,91	49,69	0,80	96,22	2,71	98,90	3,78	608.594
Grad Zagreb	45,17	3,14	49,55	2,14	74,41	5,28	78,56	25,59	16.657
Zagrebačka	48,08	1,59	49,62	0,71	96,87	2,30	99,15	3,13	245.937
Riječka	45,37	3,93	49,56	1,14	95,74	5,06	100,8	4,26	87.992
Varaždinska	48,04	1,45	49,81	0,70	97,18	2,16	99,32	2,82	258.008
SLAVONIJA	48,93	0,96	49,73	0,37	96,05	1,34	97,35	3,95	256.415
Osječka	48,52	0,98	50,10	0,41	96,04	1,39	97,39	3,96	147.983
Požeška	49,50	0,94	49,23	0,33	96,06	1,27	97,29	3,94	108.432
UKUPNO	47,99	1,63	49,70	0,67	96,17	2,31	98,44	3,83	865.009

Tabela br. 514

Udio muškog i ženskog domaćeg prisutnog stanovništva u postocima 1857. godine					
Županije	MUŠKARCI		ŽENE		Ukupno sta- novnika
	Broj	Postotak	Broj	Postotak	
HRVATSKA	286.517	48,93%	299.073	51,07%	585.590
Gl. grad Zagreb	5.911	47,69%	6.483	52,31%	12.394
Zagrebačka	117.249	49,22%	120.984	50,78%	238.233
Riječka	40.260	47,79%	43.980	52,21%	84.240
Varaždinska	123.097	49,10%	127.626	50,90%	250.723
SLAVONIJA	122.141	49,60%	124.133	50,40%	246.274
Osječka	69.920	49,20%	72.199	50,80%	142.119
Požeška	52.221	50,14%	51.934	49,86%	104.155
UKUPNO	408.658	49,13%	423.206	50,87%	831.864

4) *Vjerske strukture stanovništva.* Prema tom popisu stanovništva iz 1857. godine, u Kraljevini Hrvatske i Slavonije ukupno ima: 757.602 Rimokatolika, 842 Grkokatolika, 83.044 Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavni), 4.873 Protestanta, 5.132 Židova, 29 Unijata i 5 Armenaca. Od ukupnog broja Rimoka-

tolika u Kraljevini Hrvatske i Slavonije, u Hrvatskoj živi 78,23% ili 592.702, a u Slavoniji 21,77% ili 164.900. Od ukupnog broja Pravoslavnih ili Grčko-istočnih vjernika, u Hrvatskoj živi 7,29% ili 6.054, a u Slavoniji 92,71% ili 76.979. Slavonija je više multikonfesionalna od Hrvatske: i njoj žive brojnije vjerske zajednice. I u Hrvatskoj žive sve te vjerske zajednice, ali, kako vidimo, prevladavaju Rimokatolici.⁶⁶⁴

I većina Grkokatolika živi u Slavoniji, njih 75,77%, a u Hrvatskoj 24,23%. Od ukupnog broja Židova, približno podjednaki broj živi u tim pokrajinama: u Slavoniji živi 51,07% ili 2.621 Židov, a u Hrvatskoj 48,93% ili 2.511 Židova. Međutim, najveći broj Protestanata živi u Slavoniji: od ukupnog broja, a njih ima 4.873 (4.366 Helvetske konfesije i 507 Augsbuške konfesije), u Hrvatskoj živi 8,58% ili 418, a u Slavoniji 91,42% ili 4.455 Protestanata.

Vidi o tome u slijedećim tabelama, br. 515 i 516.

Tabela br. 515

Domaće stanovništvo prema religiji u Hrvatskoj i Slavoniji 1857. godine								
Županije	Rimo-katolici	Grko-katolici	Armeni Katol.	Pravoslavni	Evangelici		Unitarier	Izraeliten
					Augsbr.	Helvet.		
HRVATSKA	592.702	204	2	6.054	394	24	14	2.511
Grad Zagreb	12.051	19	2	337	33	10	8	625
Zagrebačka	241.098	137	0	2.173	6	8	1	418
Riječka	86.669	4	0	1.977	13	2	0	67
Varaždinska	252.884	44	0	1.567	342	4	5	1.401
SLAVONIJA	164.900	638	3	76.979	113	4.342	15	2.621
Osječka	101.559	629	3	35.807	69	4.257	8	1.784
Požeška	63.341	9	0	41.172	44	85	7	837
UKUPNO	757.602	842	5	83.033	507	4.366	29	5.132

Tabela br. 516

Ukupno domaće stanovništvo prema religiji 1857. godine u postocima (%)									
Županije	Rimo-katolici	Grko-katolici	Armeni Katol.	Pravoslavni	Evangelici		Unitarier	Izraeliten	Ukupno
					Augsb	Helvet			
HRVATSKA	98,47	0,034	0,0003	1,006	0,065	0,004	0,002	0,42	601.905
Grad Zagreb	92,10	0,15	0,02	2,58	0,25	0,08	0,06	4,78	13.085
Zagrebačka	98,88	0,06	0	0,89	0,002	0,003	-	0,17	243.841
Riječka	97,68	0,005	0	2,23	0,015	-	0	0,76	88.732
Varaždinska	98,69	0,02	0	0,61	0,13	0,002	0,002	0,55	256.251
SLAVONIJA	66,06	0,26	0,001	30,84	0,05	1,74	0,006	1,05	249.611
Osječka	70,47	0,44	0,002	24,85	0,05	2,95	0,006	1,24	144.116
Požeška	60,04	0,009	0	39,03	0,04	0,08	0,007	0,79	105.495
UKUPNO	88,97	0,10	0,001	9,75	0,06	0,51	0,003	0,60	851.516

5) *Struktura stanovništva u hrvatskim i slavonskim gradovima.* Od ukupnog broja stanovnika Hrvatske i Slavonije, u hrvatskim i slavonskim gradovima živi 8,75% ili 75.658 stanovnika. Od toga, u Hrvatskoj živi 78,02% ili 59.032 stanovnika, a u Slavoniji živi 21,98% ili 16.626 stanovnika. Od ukupno domaćih stanovnika, u gradovima ima 94,16% ili 61.501 prisutni stanovnik i 5,84% ili 3.816 odsutnih stanovnika. Od ukupnog broja prisutnih stanovnika (i domaćih i stranaca) u Hrvatskoj, u gradovima živi 9,70%

⁶⁶⁴ Izvorni pojmovi za vjernike u Hrvatskoj i Slavoniji: *Katholisch lateinisch* (za Rimokatolike); *Katholisch griechisch* (za Grkokatolike); *Nicht unirt griechisch* (za grčko-istočne vjernike, Pravoslavne); *Nicht unirt armenisch* (za Armentce); *Evangelisch lutherisch* (za Protestante augsbuške konfesije); *Evangelisch reformirt* (za Protestante helvetske konfesije); *Unitarier* (za Unitarce); *Izraeliten* (za Židove).

ili 59.032 stanovnika, a na selu i u malim trgovištima 90,30% ili 549.562 pučanstva. Od ukupnog broja prisutnih stanovnika (i domaćih i stranaca) u Slavoniji, a njih ima 256.415, u gradovima živi 6,48% ili 16.626 stanovnika, a na selu i u malim trgovištima 93,52% ili 239.789 pučanstva.

Od ukupnog broja prisutnih stanovnika (domaćih i stranaca), najviše stranaca boravi u gradovima. U Zagrebu živi 25,59% ili 4.263 stranaca i 74,41% ili 12.394 domaća stanovnika. U Karlovcu živi 27,63% ili 1.524 stranaca i 72,37% ili 3.991 domaći. U Varaždinu živi 26,33% ili 2.364 stranca i 73,67% ili 6.614 domaćih. U Koprivnici živi 6,62% ili 314 stranaca i 93,38% ili 4.432 domaća. U Križevcima živi 12,23% ili 336 stranaca i 87,77% ili 2.411 domaćih. Na širem području grada Rijeke živi 17,16% ili 2.628 stranaca i 82,84% ili 12.691 domaći. Na širem području Bakra živi 7,36% ili 373 stranca i 92,64% ili 4.697 domaćih. U Osijeku živi 12,14% ili 1.686 stranaca i 87,86% ili 12.197 domaćih. U Požegi živi 24,39% ili 669 stranaca i 75,61% ili 2.074 domaća stanovnika. Vidi o tome u slijedećim tabelama, br. 517-519.

Tabela br. 517

Prisutno i odsutno domaće stanovništvo i stranci 1857. godine u gradovima									
GRADOVI	MUŠKARCI		ŽENE		UKUPNO		Ukupno domaći	Stranci	Ukupno prisutno stanovn.
	Prisutni	Odsutni	Prisutne	Odsutne	Prisutni	Odsutni			
HRVATSKE	22.191	2.365	25.039	837	47.230	3.202	50.432	11.802	59.032
Zagreb	5.911	411	6.483	280	12.394	691	13.085	4.263	16.657
Karlovac	1.883	195	2.108	94	3.991	289	4.280	1.524	5.515
Varaždin	3.148	267	3.466	113	6.614	380	6.994	2.364	8.978
Koprivnica	2.216	86	2.216	23	4.432	109	4.541	314	4.746
Križevci	1.155	147	1.256	60	2.411	207	2.618	336	2.747
Rijeka	5.913	612	6.778	193	12.691	805	13.496	2.628	15.319
Bakar	1.965	647	2.732	74	4.697	721	5.418	373	5.070
SLAVONIJE	6.707	432	7.564	182	14.271	614	14.885	2.355	16.626
Osijek	5.750	326	6.447	135	12.197	461	12.658	1.686	13.883
Požega	957	106	1.117	47	2.074	153	2.227	669	2.743
UKUPNO	28.898	2.797	32.603	1.019	61.501	3.816	65.317	14.157	75.658

Tabela br. 518

Prisutno i odsutno domaće stanovništvo i stranci 1857. godine u postocima (%)									
GRADOVI	MUŠKARCI		ŽENE		UKUPNO		Ukupno domaći	Stranci	Ukupno prisutno stanovn.
	Prisutni	Odsutni	Prisutne	Odsutne	Prisutni	Odsutni			
HRVATSKE	44,00	4,69	49,65	1,66	93,65	6,35	100%	19,99	59.032
Zagreb	45,17	3,14	49,55	2,14	94,72	5,28	100%	25,59	16.657
Karlovac	44,00	4,56	49,25	2,20	93,25	6,75	100%	27,63	5.515
Varaždin	45,01	3,82	49,56	1,62	94,57	5,43	100%	26,33	8.978
Koprivnica	48,80	1,89	48,80	0,51	97,60	2,40	100%	6,62	4.746
Križevci	44,12	5,61	47,98	2,29	92,09	7,91	100%	12,23	2.747
Rijeka	43,81	4,53	50,22	1,43	94,04	5,96	100%	17,16	15.319
Bakar	36,27	11,94	50,42	1,37	86,69	13,31	100%	7,36	5.070
SLAVONIJE	45,06	2,90	50,82	1,23	95,88	4,12	100%	14,16	16.626
Osijek	45,43	2,58	50,93	1,07	96,36	3,64	100%	12,14	13.883
Požega	42,97	4,76	50,16	2,11	93,13	6,87	100%	24,39	2.743
UKUPNO	44,24	4,28	49,92	1,56	94,16	5,84	100%	18,71	75.658

Tabela br. 519

Gradovi Hrvatske i Slavonije 1857. godine: domaće stanovništvo prema religiji									
GRADOVI	Rimo- katolici	Grko- katolici	Arme- ni	Pravo- slavni	Evangelici		Unita- rier	Izrae- liten	Ukupno domaći
					Augsb	Helvet			
HRVATSKE	48.188	70	2	832	53	17	8	1.262	50.432
Zagreb	12.051	19	2	337	33	10	8	625	13.085
Karlovac	3.844	12	0	349	2	4	0	69	4.280
Varaždin	6.619	9	0	25	4	1	0	336	6.994
Koprivnica	4.380	0	0	40	2	0	0	119	4.541
Križevci	2.509	26	0	24	0	0	0	59	2.618
Rijeka	13.377	4	0	47	12	2	0	54	13.496
Bakar	5.408	0	0	10	0	0	0	0	5.418
SLAVONIJE	12.513	2	3	1.791	20	30	8	518	14.885
Osijek	10.472	2	3	1.669	16	29	8	459	12.658
Požega	2.041	0	0	122	4	1	0	59	2.227
UKUPNO	60.701	72	5	2.623	73	47	16	1.780	65.317

6) *Struktura glavnih zanimanja domaćeg stanovništva.* Popis ovih glavnih zanimanja neobično je važan kako za demografska tako i za ekonomska i socijalna istraživanja. Popis tih zanimanja ima dosta nedostataka i nedorečenosti. Prvo, nije jasno koja se sva zanimanja kriju u rubrici činovnici, kriju li se tu i nastavnici u nižim školama i profesori u gimnazijama. Drugo, tko su sve zemljoposjednici i koliko ih ima, napose u odnosu na broj vlasnika rudnika i zakupaca. Treće, tko su pomoćni radnici u poljoprivredi, a tko nadničari. Je li tu riječ o bivšim inkvilinima i subinkvilinima, ljudima bez posjeda? Ne znamo tko se krije pod rubrikom: "ostali muškarci stariji od 14 godina". Nedorečenosti i nejasnoće u tom popisu o zanimanjima ima dakle mnogo.⁶⁶⁵ Pa ipak, uza sve te i druge primjedbe, uza sve te nedorečenosti, popis tih glavnih zanimanja neobično je važan i koristan. Ne samo da možemo upoznati strukturu tih zanimanja, a time i socijalnu strukturu stanovništva, nego možemo komparacijskom metodom istražiti ta zanimanja u svim pokrajinama i kotarevima na prostoru hrvatskih pokrajina.

Popis donosi glavna zanimanja samo odraslih muškaraca iznad 14 godina domaćih stanovnika (prisutnih i odsutnih), a njih u Kraljevini Hrvatske i Slavonije ima 302.032. Za žene ne donosi popis zanimanja. Žena i djece ispod 14 godina ima 549.484 - ukupno dakle popis donosi samo broj od 851.516 stanovnika, a to je prisutno i odsutno domaće stanovništvo.⁶⁶⁶

⁶⁶⁵ Usp. o tome i M. Gross (1985, str. 27-59) i B. Vranješ-Šoljan (2009, str. 78-98).

⁶⁶⁶ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 116-125. Taj je popis objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861.

Tabela br. 520

Glavna zanimanja domaćeg stanovništva Hrvatske i Slavonije 1857. godine							
Glavna zanimanja	Glavni grad Zagreb	Hrvatske županije			Slav. županije		Ukupno
		Zagrebačka	Riječka	Varaždinska	Osječka	Požeška	
Svećenici	164	212	175	309	276	123	1.259
Činovnici	553	503	703	585	518	339	3.201
Vojnici	97	78	53	91	40	38	397
Književnici i umjetnici	71	96	32	202	192	42	635
Odvjetnici i notari	57	20	33	25	27	2	164
Sanitetsko osoblje	39	64	67	85	53	39	347
Zemljoposjednici, vlasnici rudnika i zakupci	202	21.029	10.665	29.509	14.352	10.707	86.464
Kućevlasnici i rentijeri	414	581	342	485	584	62	2.470
Tvorničari i obrtnici	1.010	1.986	449	2.708	3.115	1.632	10.900
Trgovci	197	207	459	294	488	146	1.791
Lađari i ribari	5	88	2.515	33	130	5	2.776
Pomoćni radnici u poljoprivredi	136	50.908	13.937	42.825	18.933	19.275	146.014
Pomoćni radnici u obrtu	521	1.439	1.779	2.026	1.957	964	8.686
Pomoćni radnici u trgovini	84	161	355	198	199	79	1.076
Ostale sluge	433	2.231	545	4.637	1.760	1.629	11.235
Nadničari	415	908	1.685	2.424	3.425	1.101	9.958
Ostali muškarci stariji od 14 godina	647	4.203	1.298	4.970	2.071	1.470	14.659
Žene i djeca ispod 14 godina	8.038	159.127	53.640	164.841	95.996	67.842	549.484
U K U P N O	13.083	243.841	88.732	256.247	144.116	105.495	851.516

Tabela br. 521

Glavna zanimanja domaćeg stanovništva Hrvatske i Slavonije 1857. godine u %							
Glavna zanimanja	Grad Zagreb	Hrvatske županije			Slavon. županije		Ukupno ⁶⁶⁷
		Zagrebačka	Riječka	Varaždinska	Osječka	Požeška	
Svećenici	1,25	0,09	0,20	0,12	0,19	0,12	0,15
Činovnici	4,23	0,21	0,79	0,23	0,36	0,32	0,38
Vojnici	0,74	0,32	0,06	0,04	0,03	0,04	0,05
Književnici i umjetnici	0,54	0,04	0,04	0,08	0,13	0,04	0,07
Odvjetnici i notari	0,44	0,01	0,04	0,01	0,02	0,002	0,02
Sanitetsko osoblje	0,30	0,03	0,08	0,03	0,04	0,04	0,04
Zemljoposjednici, vlasnici rudnika i zakupci	1,54	8,52	12,02	11,52	9,96	10,15	10,15
Kućevlasnici i rentijeri	3,16	0,24	0,39	0,19	0,41	0,06	0,29
Tvorničari i obrtnici	7,72	0,81	0,51	1,06	2,16	1,55	1,28
Trgovci	1,51	0,08	0,52	0,11	0,34	0,14	0,21
Lađari i ribari	0,04	0,04	2,83	0,01	0,09	0,005	0,33
Pomoćni radnici u poljoprivredi	1,04	20,84	15,71	16,71	13,14	18,27	17,15
Pomoćni radnici u obrtu	3,98	0,59	2,00	0,79	1,36	0,91	1,02
Pomoćni radnici u trgovini	0,64	0,07	0,40	0,08	0,14	0,08	0,13
Ostale sluge	3,31	0,81	0,61	1,81	1,22	1,54	1,32
Nadničari	3,17	0,37	1,90	0,95	2,39	1,04	1,17
Ostali muškarci stariji od 14 godina	4,95	1,72	0,15	1,94	1,44	1,39	1,72
Žene i djeca ispod 14 godina	61,44	65,21	60,45	64,32	66,61	64,31	64,53
UKUPNO	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Najbrojnije strukture muške domaće populacije su "pomoćni radnici u poljoprivredi", a njih ukupno ima 146.014 stanovnika. Očito je riječ o seljacima sa srednjim ili veoma malim posjedom ili čak o bezemljašima, koji se izdržavaju i prehranjuju i na velikim posjedima bivših feudalaca, crkvenih i svjetovnih. Prema dokumentima koje sam pronašao u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu, crkva i bivši feudanci na svojim zemljišnim posjedima, i nakon sloma feudalnog sustava 1848. godine, "zapošljavaju" seljake, i sada preko posebnih sklopljenih ugovora, ali samo kao nadničare, uz veoma velike novčane i radne obaveze na dodijeljeno zemljište. U tu skupinu srednje ili slabo imućnih seljaka spadaju i tzv. "nadničari".

Po brojnosti, u drugu skupinu spadaju "zemljoposjednici". Očito je riječ o posjedima crkve i bivših feudalaca, ali i seljaka posjednika različite veličine zemljišnog posjeda. Izvora za tu veličinu i kvalitetu zemljišta, koju posjeduje crkva i bivši feudanci i dakako seljaci ima veoma mnogo, od sredine 18. stoljeća pa sve do razdoblja neoapsolutizma. Ključni izvori za to su: a) poimenični popis stanovništva i posjeda 1749/51. godine; b) urbarijalna regulacija 1774-84. godine; c) jozefinski katastar iz kraja 18. stoljeća; d) katastar početkom 19. stoljeća, od 1824-31. godine; e) katastar iz sredine 19. stoljeća; f) zemljorasteretni fondovi iz razdoblja neoapsolutizma; g) brojni arhivski fondovi, u domaćim i stranim arhivima, u kojima ima građe o veličini i kvaliteti zemljišnih posjeda i o poljoprivrednim produktivnostima.

⁶⁶⁷ Ukupni postotak glavnih zanimanja u Hrvatskoj i Slavoniji 1857. godine, koji ovdje donosim, dosta se razlikuje od postotaka tih zanimanja u knjizi M. Gross (1885, 57-60) i B. Vranješ-Soljan (2009, str. 95). Taj popis iz 1857. godine donosi glavna zanimanja *domaćeg stanovništva* (prisutnog i odsutnog) tako da broj zanimanja valja dijeliti s ukupnim brojem tog domaćeg stanovništva. To jasno vidimo iz gornjih tabela, koje vjerno slijede izvor.

Svećenika u svim županijama, i u svim kotarevima tih županija, ima znatno više nego "sanitetskog osoba". Ako se pod pojmom "sanitetsko osoblje" navode i bolničari i tehničari i liječnici, onda je zdravstvena zaštita stanovništva doista bila loša: u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji na 2.454 stanovnika dolazi jedna "sanitetska osoba"; u Hrvatskoj na 2.818 stanovnika dolazi jedna "sanitetska osoba"; u Slavoniji na 2.7187 stanovnika dolazi jedna "sanitetska osoba"; u glavnom gradu Zagrebu na 427 stanovnika dolazi jedna "sanitetska osoba". Jedino dakle u gradu Zagrebu donekle zadovoljava zdravstvena zaštita stanovništva.

7) *Dobne strukture stanovništva Kraljevine Hrvatske i Slavonije.* S biološkoga gledišta, dobne strukture stanovništva, s pravom se ističe, veoma su važne, napose za prirodni prirast stanovništva. Popis stanovništva 1857. godine donosi različite dobne skupine za muškarce, a drugačije za žene. Za muškarce donosi 16, a za žene 7 dobnih skupina. Muškarci su svrstani u ove dobne skupine: do 6 godina, od 6-12, 12-14, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 21-24, 24-26, 26-40, 40-60 i preko 60 godina. Žene su svrstane u ove dobne skupine: do 6 godina, od 6-12, 12-14, 14-24, 24-40, 40-60 i preko 60 godina.⁶⁶⁸

Da bismo mogli usporediti dobne skupine muškaraca i žena, uzeo sam tih sedam dobnih skupina za žene i prema njima donio i dobne skupine za muškarce. Dvije slijedeće tabele su dobne skupine muškaraca, a druge dvije slijedeće tabele dobne skupine žena.⁶⁶⁹

A) *Dobne strukture muškaraca.* Dobne strukture i skupine muškaraca u županijama samo su donekle slične. Razlike u svim županijama, a napose u kotarevima, i kod muških i kod ženskih skupina, kao i među te dvije skupine, ipak postoje i ne možemo ih zanemariti. Te su razlike još uočljivije u gradskim sredinama. Ključno je pitanje kolika je, od sredine do sredine, od kotara do kotara, bila smrtnost djece u najranijoj dobi. Smrtnost djece je, u svim razdobljima koja obuhvaća ova knjiga, ali i kasnije, bila veoma velika: i do 45% od svih umrlih osoba. Drugo je pitanje kakvi su bili uvjeti života ljudi: kakva je bila kultura prehrane i stanovanja (gradnja kuća prikladnih za stanovanje) i liječničke zaštite, kakve su bolesti i pošasti harale određenih godina. A ta su stanja, kako je više puta rečeno, bila veoma nepovoljna. Od sredine do sredine, od kotara do kotara, ti su uvjeti života ljudi bili ipak različiti. Nužno je uzeti jedno uže razdoblje i sve to temeljito istražiti. Za to ima veoma mnogo arhivskih dokumenata.

U Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji postoje četiri ključne dobne strukture muškaraca:

- a) od 0-14 godina - ima 32,92% muške djece do 14 godina;
- b) od 14-40 godina - ima 45,83% muškarca srednjih godina;
- c) od 40-60 godina - ima 17,23% odraslih muškaraca;
- d) od 60 godina > - ima 4,02% starijih muškaraca.

U Hrvatskoj postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca:

- a) od 0-14 godina - ima 32,75% muške djece do 14 godina;
- b) od 14-40 godina - ima 45,72% muškaraca srednjih godina;
- c) od 40-60 godina - ima 17,42% odraslih muškaraca;
- d) od 60 godina > - ima 4,12% starijih muškaraca.

U Slavoniji postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca:

- a) od 0-14 godina - ima 33,34% muške djece do 14 godina;
- b) od 14-40 godina - ima 46,09% muškaraca srednjih godina;
- c) od 40-60 godina - ima 16,79% odraslih muškaraca;
- d) od 60 godina > - ima 3,79% starijih muškaraca.

U Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji muške djece do 14 godina života ima 139.117 ili 32,92%, dok od 14 do 40 godina ima 193.647 ili 45,83%. Prema tim statističkim podacima, kako vidimo, prevladava dobnja skupina muškaraca srednjih godina. Međutim, ako bismo uzeli djecu do 18 godina života, što je uobičajeni standard, onda muške djece do 18 godina ima 186.243 ili 44,07% od ukupnog broja muškog domaćeg stanovništva. U tom slušaju od 18 do 40 godina muškaraca srednjih godina ima 149.054 ili 35,27% od ukupnog broja muškog domaćeg stanovništva. Ali, ako bismo uzeli dobnju strukturu muš-

⁶⁶⁸ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 116-125. Taj je popis objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861.

⁶⁶⁹ Usp. o tome i M. Gross (1985, str. 27-59); B. Vranješ-Šoljan (2009, str. 78-98); A. Wertheimer-Baletić (1999, str. 381 i dalje).

karaca od 18 do 50 godina, a to su najzrelije godine života ljudi, onda nema sumnje da bi prevladavala ta dobna skupina. Muškaraca od 60. godina dalje, kako vidimo, ima veoma malo: ukupno samo 4,02%.

Međutim, kada je riječ o prirodnom prirastu stanovništva, ponavljam, nužno je imati na umu da, sve do početka 20. stoljeća, a i desetljeća u tom stoljeću, veliki broj djece umire već do četvrte godine života, a do 14-te godine, veoma mnogo. Matične knjige rođenih i vjenčanih i umrlih osoba, od naselja do naselja, iz godine u godinu, pružaju dobar uvid u to stanje.

Tabela br. 522

Dobne strukture MUŠKARACA domaćeg stanovništva 1857. godine								
ŽUPANIJE	< 6	6-12	12-14	14-24	24-40	40-60	60 >	Ukupno
HRVATSKA	45.643	37.583	14.371	65.402	70.847	51.910	12.264	298.020
Grad Zagreb	904	738	286	980	1.553	1.449	412	6.322
Zagrebačka	17.908	14.857	6.043	27.351	29.665	21.043	4.267	121.134
Riječka	6.910	5.722	2.170	9.741	9.594	7.299	2.307	43.743
Varaždinska	19.921	16.266	5.872	27.330	30.035	22.119	5.278	126.821
SLAVONIJA	20.345	15.705	5.470	26.968	30.430	20.910	4.716	124.544
Osječka	11.771	9.021	3.035	15.207	17.226	12.077	2.993	71.330
Požeška	8.574	6.684	2.435	11.761	13.204	8.833	1.723	53.214
U K U P N O	65.988	53.288	19.841	92.370	101.277	72.820	16.980	422.564

Tabela br. 523

Dobne strukture muškaraca domaćeg stanovništva 1857. godine u postocima (%)								
ŽUPANIJE	< 6	6-12	12-14	14-24	24-40	40-60	60 >	Ukupno
HRVATSKA	15,31	12,61	4,82	21,95	23,77	17,42	4,12	100%
Grad Zagreb	14,30	11,67	4,52	15,50	24,57	22,92	6,52	100%
Zagrebačka	14,78	12,26	4,99	22,60	24,49	17,37	3,52	100%
Riječka	15,80	13,08	4,96	22,27	21,93	16,69	5,27	100%
Varaždinska	15,71	12,83	4,63	21,55	23,68	17,44	4,16	100%
SLAVONIJA	16,34	12,61	4,39	21,65	24,43	16,79	3,79	100%
Osječka	16,50	12,65	4,25	21,32	24,15	16,93	4,20	100%
Požeška	16,11	12,56	4,58	22,10	24,81	16,60	3,24	100%
U K U P N O	15,62	12,61	4,70	21,86	23,97	17,23	4,02	100%

B) *Dobne strukture žena.* Kao i kod muškaraca, tako su i kod žena dobne strukture samo donekle slične. Te razlike u svim županijama, a napose u kotarevima, kako je rečeno, i kod muških i kod ženskih skupina, kao i među te dvije skupine, ipak postoje i ne možemo ih posve zanemariti. Te su razlike još uočljivije u gradskim sredinama.

U Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji postoje ove četiri ključne dobne strukture žena:

- od 0-14 godina - ima 32,24% ženske djece do 14 godina;
- od 14-40 godina - ima 47,90% žena srednjih godina;
- od 40-60 godina - ima 16,56% odraslih žena;
- od 60 godina > - ima 3,30% starijih žena.

U Hrvatskoj postoje ove ključne četiri dobne strukture žena:

- od 0-14 godina - ima 31,64% ženske djece do 14 godina;
- od 14-40 godina - ima 47,90% žena srednjih godina;
- od 40-60 godina - ima 17,01% odraslih žena;
- od 60 godina > - ima 3,42% starijih žena.

U Slavoniji postoje ove ključne četiri dobne strukture žena:

- od 0-14 godina - ima 33,72% ženske djece do 14 godina;
- od 14-40 godina - ima 47,81% žena srednjih godina;

- c) od 40-60 godina - ima 15,46% odraslih žena;
 d) od 60 godina > - ima 3,01% starijih žena.

U Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji ženske djece do 14 godina života ima 138.307 ili 32,24%, dok od 14 do 40 godina ima 205.464 ili 47,90%. Prema tim statističkim podacima, kao i kod muškaraca, prevladava dobna skupina žena srednjih godina. Međutim, ako bismo i sada uzeli djecu do 18 godina života, što je uobičajeni standard, onda ženske djece do 18 godina ima znatno više. U tom slušaju, i kod dobnih skupina žena, od 18 do 40 godina žena srednjih godina ima nešto manje. Ali, ako bismo uzeli i dobnu strukturu žena od 18 do 50 godina, a to su najzrelije godine života ljudi, onda nema sumnje da bi prevladavala ta dobna skupina.

U dobnjoj strukturi preko 60 godina u prosjeku ima više muškaraca nego žena, iako, kako ćemo upoznati, u svim razdobljima ima znatno više udovica nego udovaca. Žena od 60 godina dalje, kao i muškaraca, ima malo: ukupno 3,30%. Životni vijek ljudi je kratak.

Muške djece do 12 godina ima više nego žena u tim dobnim skupinama, ali u dobnim skupinama od 12 do 40 godina žena ima više nego muškaraca, općenito i u prosjeku.

Usporedi slijedeće dvije tabele, br. 524 i 525.

Tabela br. 524

Dobne strukture ŽENA domaćeg stanovništva 1857. godine								
ŽUPANIJE	< 6	6-12	12-14	14-24	24-40	40-60	60 >	Ukupno
HRVATSKA	44.773	36.975	14.387	68.697	76.971	51.684	10.398	303.886
Grad Zagreb	906	761	271	1.258	1.918	1.309	340	6.763
Zagrebačka	17.741	14.564	5.964	28.310	31.471	21.243	3.414	122.707
Riječka	6.582	5.480	2.169	10.038	10.412	7.667	2.641	44.990
Varaždinska	19.544	16.170	5.983	29.091	33.170	21.465	4.003	129.426
SLAVONIJA	20.448	15.836	5.888	28.495	31.301	19.333	3.766	125.067
Osječka	11.817	9.171	3.495	16.288	17.948	11.506	2.561	72.786
Požeška	8.631	6.665	2.393	12.207	13.353	7.827	1.205	52.281
U K U P N O	65.221	52.811	20.275	97.192	108.272	71.017	14.164	428.952

Tabela br. 525

Dobne strukture žena domaćeg stanovništva 1857. godine u postocima (%)								
ŽUPANIJE	< 6	6-12	12-14	14-24	24-40	40-60	60 >	Ukupno
HRVATSKA	14,73	12,17	4,73	22,61	25,33	17,01	3,42	100%
Grad Zagreb	13,40	11,25	4,01	18,60	28,36	19,36	5,03	100%
Zagrebačka	14,46	11,87	4,86	23,07	25,65	17,31	2,78	100%
Riječka	14,63	12,18	4,82	22,32	23,14	17,04	5,87	100%
Varaždinska	15,10	12,49	4,62	22,48	25,58	16,58	3,09	100%
SLAVONIJA	16,35	12,66	4,71	22,78	25,03	15,46	3,01	100%
Osječka	16,24	12,60	4,80	22,38	24,66	15,81	3,52	100%
Požeška	16,51	12,75	4,58	23,35	25,54	14,97	2,30	100%
U K U P N O	15,20	12,31	4,73	22,66	25,24	16,56	3,30	100%

8) *Bračno stanje domaćeg stanovništva.* Od 1851. do 1857. godine, od jednog do drugog popisa stanovništva, kako ćemo vidjeti na kraju ovog poglavlja, u komparacijskim tabelama i u tim kvantitativnim podacima, nema prirodnog prirasta stanovništva. Uzroci te stagnacije su, kako je više puta u ovoj knjizi rečeno, veoma loši uvjeti života stanovništva: veoma loši uvjeti stanovanja (gradnja kuća prikladnih za ugodnije stanovanje), slaba prehrana, nedovoljna poljoprivredna produktivnost, loša higijena i zdravstvena zaštita stanovništva; i tada haraju bolesti i česte epidemije, uslijed čega ljudi svih uzrasta obolijevaju i rano umiru, napose djeca u ranim godinama života. Vlada gotovo potpuna nepismenost stanov-

ništva. Ta stanja, s veoma malim promjenama poboljšanja, bez nekog bržeg napretka na tom području, prema mom istraživanju, traju i do Drugog svjetskog rata.

Kako je već rečeno, za primjer sam uzeo dominij Sisak-sela, dakle stari i novi Sisak i više sela koja su pripadala tom dominiju, i pratio prirast stanovništva od sredine 18. do sredine 19. stoljeća. Prema više dokumenata, napose matičnim knjigama, u tom dugom razdoblju, sve do 40-tih godina 19. stoljeća, nema prirodnog prirasta stanovništva, a poneka naselja imaju i pad pučanstva. Tek od 40-godina pojavljuje se, iako slab, prirast stanovništva. U tom dugom razdoblju najviše djece umire do 4-te godine života, ali i kasnije. Vladaju česte, gotovo svakih 5 ili 6 godina, razne epidemije, napose kod djece i to često u ljetnim mjesecima. Tu valja tražiti uzroke slabog prirodnog prirasta stanovništva na prostoru hrvatskih pokrajina.

O bračnom stanju domaćeg stanovništva vidi slijedeće četiri tabele, br. 526-529.

Tabela br. 526

Bračno stanje domaćeg stanovništva Hrvatske i Slavonije 1857. godine							
Županije	MUŠKARCI			ŽENE			Ukupno stanovnika
	Neoženjeni	Oženjeni	Udovci	Neudate	Udate	Udovice	
HRVATSKA	171.199	116.878	9.943	154.421	119.589	29.875	601.905
Grad Zagreb	3.812	2.252	258	3.567	2.394	802	13.085
Zagrebačka	65.965	51.605	3.564	56.511	53.322	12.874	243.841
Riječka	27.045	15.033	1.665	25.629	15.159	4.201	88.732
Varaždinska	74.377	47.988	4.456	68.714	48.714	11.998	256.247
SLAVONIJA	64.704	55.492	6.348	59.624	55.896	9.547	249.611
Osječka	36.289	31.371	3.670	34.290	32.758	5.738	144.116
Požeška	28.415	24.121	2.678	25.334	23.138	3.809	105.495
U K U P N O	235.903	172.370	16.291	214.045	175.485	39.422	851.516

Tabela br. 527

Postotak (%) bračnog stanja muškaraca i žena od ukupnog broja domaćih stanovnika							
Županije	MUŠKARCI			ŽENE			Ukupno stanovnika
	Neoženjeni	Oženjeni	Udovci	Neudate	Udate	Udovice	
HRVATSKA	28,44	19,42	1,65	25,66	19,87	4,96	601.905
Grad Zagreb	29,13	17,21	1,97	27,26	18,30	6,13	13.085
Zagrebačka	27,05	21,16	1,46	23,18	21,87	5,28	243.841
Riječka	30,48	16,94	1,88	28,88	17,08	4,73	88.732
Varaždinska	29,03	18,73	1,74	26,82	19,01	4,68	256.247
SLAVONIJA	25,92	22,23	2,54	23,89	22,39	3,82	249.611
Osječka	25,18	21,77	2,55	23,79	22,73	3,98	144.116
Požeška	26,93	22,86	2,54	24,01	21,93	3,60	105.495
U K U P N O	27,70	20,24	1,91	25,14	20,61	4,63	851.516

Tabela br. 528

Postotak bračnog stanja muškaraca od ukupnog broja muškog domaćeg stanovništva							
Županije	Neoženjeni	Postotak %	Oženjeni	Postotak %	Udovci	Postotak %	Ukupno muških
HRVATSKA	171.199	57,45	116.878	39,22	9.943	3,34	298.020
Grad Zagreb	3.812	60,30	2.252	35,62	258	4,08	6.322
Zagrebačka	65.965	54,46	51.605	42,60	3.564	2,94	121.134
Riječka	27.045	61,83	15.033	34,37	1.665	3,81	43.743
Varaždinska	74.377	58,65	47.988	37,84	4.456	3,51	126.821
SLAVONIJA	64.704	51,13	55.492	43,85	6.348	5,02	126.544
Osječka	36.289	50,87	31.371	43,98	3.670	5,15	71.330
Požeška	28.415	51,46	24.121	43,69	2.678	4,85	55.214
U K U P N O	235.903	55,83	172.370	40,79	16.291	3,86	422.564

Tabela br. 529

Postotak bračnog stanja žena od ukupnog broja ženskog domaćeg stanovništva							
Županije	Neudate	Postotak %	Udate	Postotak %	Udovice	Postotak %	Ukupno žena
HRVATSKA	154.421	50,82	119.589	39,35	29.875	9,83	303.885
Grad Zagreb	3.567	52,74	2.394	35,40	802	11,86	6.763
Zagrebačka	56.511	46,05	53.322	43,45	12.874	10,49	122.707
Riječka	25.629	56,97	15.159	33,69	4.201	9,34	44.989
Varaždinska	68.714	53,09	48.714	37,64	11.998	9,27	129.426
SLAVONIJA	59.624	47,67	55.896	44,69	9.547	7,63	125.067
Osječka	34.290	47,11	32.758	45,01	5.738	7,88	72.786
Požeška	25.334	48,46	23.138	44,26	3.809	7,29	52.281
U K U P N O	214.045	49,90	175.485	40,91	39.422	9,19	428.952

I dobne strukture i bračno stanje stanovništva, kako vidimo u tim tabela, ali i sve druge pojave koje su navedene, pokazuju stanje i prirodni prirast stanovništva. A još će više to stanje i taj razvoj stanovništva pokazati komparacije i kvantitativni podaci na kraju ovog poglavlja, kada usporedimo ta stanja u svim hrvatskim pokrajinama.

Najveći postotak stanovništva, prema bračnom stanju pučanstva, pripada neoženjenim muškarcima i neudatim ženama, ali u tu grupu stanovništva spadaju i djeca. Od ukupnog broja domaćeg prisutnog i odsutnog stanovništva, a u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji ukupno ima 851.516 tih stanovnika, neoženjenih muškaraca (zajedno s muškom djecom) ima 27,70%, a od ukupnog broja domaćeg muškog stanovništva, a u Hrvatskoj i Slavoniji ima 422.564 muške populacije, neoženjenih muškaraca (zajedno s muškom djecom) ima 55,83% ili 235.903.

Od ukupnog broja domaćeg prisutnog i odsutnog stanovništva, neudatih žena (zajedno sa ženskom djecom) u Hrvatskoj i Slavoniji ukupno ima 25,14%, a od ukupnog broja domaćeg ženskog stanovništva, neudatih žena (zajedno sa ženskom djecom) ima 49,90% ili 214.045.

Prema tim podacima, neoženjenih muškaraca ima više nego neudatih žena, ali zato u druge dvije skupine ima više žena: ima više udatih žena nego neoženjenih muškaraca i ima znatno više udovica nego udovaca. Udovica u nekim slučajevima ima i do tri puta više nego udovaca. To stanje, u kojem ima više udovica nego udovaca, traje do Prvog svjetskog rata.

Međutim, kako vidimo u tim tabelama, od županije do županije, postoje razlike u svim tim podacima i postocima. Drugačiji su ti postoci u Hrvatskoj, a drugačiji u Slavoniji, kao i od županije do županije. Još su veće te razlike u kotarevima hrvatskih i slavonskih županija.

Neoženjenih muškaraca Hrvatska ima 57,45%, a Slavonija ima 51,13%. Od županija, najveći postotak neoženjenih muškaraca ima Riječka županija (61,83%) a zatim slijede grad Zagreb (60,30%), Varaž-

dinska županija (58,65%), Zagrebačka županija (54,46%), Požeška županija (51,46%) i Osječka županija (50,87%).

Oženjenih muškaraca Slavonija ima 43,85%, a Hrvatska ima 39,22%. Od županija, najveći postotak oženjenih muškaraca ima Osječka županija (43,98%), a zatim slijede Požeška županija (43,69%), Zagrebačka županija (42,60%), Varaždinska županija (37,84%), grad Zagreb (35,62%) i Riječka županija (34,37%).

Neudatih žena Hrvatska ima 50,82%, a Slavonija ima 47,67%. Od županija, najveći postotak neudatih žena (zajedno s djecom) ima Riječka županija (56,97%), a zatim slijede Varaždinska županija (53,09%), grad Zagreb (52,74%), Požeška županija (48,46%), Osječka županija (47,11%) i Zagrebačka županija (46,05%).

Udatih žena Slavonija ima 44,69%, a Hrvatska ima 39,35%. Od županija, najveći postotak udatih žena ima Osječka županija (45,01%), a zatim slijede Požeška županija (44,26%), Zagrebačka županija (43,45%), Varaždinska županija (37,64%), grad Zagreb (35,40%) i Riječka županija (33,69%).

Prema tim statističkim podacima, Slavonija u prosjeku ima više oženjenih muškaraca i više udatih žena. Žene stupaju ranije u brak od muškaraca. Osim u Varaždinskoj i Požeškoj županiji, u svim drugim županijama ima više udatih žena nego oženjenih muškaraca. Riječ je dakako o domaćem prisutnom i odsutnom stanovništvu. Ako je riječ samo o bračnom stanju tog stanovništva, onda bi morao biti jednaki broj oženjenih muškaraca i udatih žena. A udatih žena, kako vidimo, ima više. Očito je da su se te domaće žene udavale i za strance.

23.4. Struktura stanovništva županija i kotareva 1857. godine

Struktura stanovništva hrvatskih i slavonskih županija i kotareva nije do sada temeljito obrađena. Popis 1857. godine donosi sjajne podatke o tim županijama i kotarevima. Na žalost, ovdje donosim samo strukturu Zagrebačke županije i njezinih kotareva. Zbog opsežnosti knjige morao sam izostaviti druge županije, kao i Regimente i kotareve u Dalmaciji. Da sam i taj tekst, o svim tim županijama i kotarevima, ostavio u ovoj knjizi, bila bi preko 150 stranica veća.

Ovdje sam ipak ostavio strukturu stanovništva Zagrebačke županije kao primjer i model za istraživanje drugih županija i kotareva. Druge ću županije i kotareve, koje ću prikazati kao i Zagrebačku županiju, donijeti na drugom mjestu u posebnoj opsežnoj studiji.

23.4.1. Struktura stanovništva Zagrebačke županije 1857. godine

UKUPNO Zagrebačka županija i glavni grad Zagreb 1857. godine:

- 1) **Uprava:** Zagrebačka županija 1857. godine ima 14 kotareva i glavni grad Zagreb.
- 2) **Površine:** s gradom Zagrebom, ima 103,57 austrijskih milja² ili 5.960,09 kilometra².
- 3) **Naselja:** ima 2 gradova, 7 predgrađa, 7 trgovišta, 1.144 sela; ukupno 1.160 naselja.
- 4) **Broj kuća i porodica:** ima 26.243 kuće i 30.269 stanarskih porodica i 53.857 obitelji:
 - a. na jednu kuću prosječno dolazi 1,15 porodica;
 - b. na jednu stanarsku porodicu prosječno dolazi 1,78 obitelji.⁶⁷⁰
- 5) **Broj stanovnika:** s glavnim gradom kraljevine Hrvatske i Slavonije Zagrebom, Zagrebačka županija ima 262.594 prisutna stanovnika (domaćih stanovnika i stranaca).⁶⁷¹
- 6) **UKUPNO:** Zagrebačka županija 1857. godine ima 256.926 (127.456 muškaraca i 129.470 žena) prisutnih i odsutnih domaćih stanovnika i 11.967 stranaca, ukupno 268.893.
- 7) **Broj prisutnih i odsutnih domaćih stanovnika i broj stranaca:**
 - a. Prisutnih domaćih stanovnika ima 250.627 (123.160 muškaraca i 127.467 žena);
 - b. Odsutnih domaćih stanovnika ima 6.299 (4.296 muškaraca i 2.003 žene);

⁶⁷⁰ Broj oženjenih muškaraca čini broj uže obitelji, koju predstavlja: otac i majka i njihova djeca.

⁶⁷¹ Svi statistički podaci posebno su iskazani za grad Zagreb, te posebno za sve kotareve Zagrebačke županije. Sve te posebno iskazane podatke donosim u slijedećem poglavlju. Ovdje ih donosim ukupno.

- c. Prisutnih i odsutnih domaćih dakle stanovnika ima 256.926;
 d. Stranaca, tj. prisutnih stranih državljana ima 11.967 stanovnika.
- 8) **Broj i postotak stanovništva u gradovima i na selu:**
 a. Gradovi imaju slijedeći broj prisutnih stanovnika: Zagreb 16.657, a Karlovac 5.515.
 b. Ukupno ta dva grada imaju: **22.172 prisutna stanovnika.**
 c. *Građanstva* (prisutnih stanovnika u gradovima) ima **22.172** ili 8,44%, a *pučanstva* (stanovnika sela i malih trgovišta) ima 240.422 ili 91,56%.
- 9) **Udio muškog i ženskog prisutnog domaćeg stanovništva u postocima:**
 a. muškaraca ima 123.160 ili 49,14%, a žena ima 127.467 ili 50,86%.
 b. Stranaca (muškaraca i žena) ima 11.967 ili 4,56% od ukupno prisutnih stanovnika.
- 10) **Bračno stanje domaćeg prisutnog i odsutnog stanovništva:**
 a. neoženjenih muškaraca (svih dobi) ima 69.777 ili 27,16%;
 b. oženjenih muškaraca ima 53.857 ili 20,96%;
 c. udovaca ima 3.822 ili 1,49%;
 d. neudatih žena (svih dobi) ima 60.078 ili 23,38%;
 e. udatih žena ima 55.716 ili 21,69%;
 f. udovica ima 13.676 ili 5,32%.
- 11) **Namještenici i slobodna zanimanja i socijalne strukture domaćeg stanovništva:**⁶⁷²
 a. svećenika (Geistliche) ima 376 ili 0,15%;
 b. činovnika (Beamte - državni službenici) ima 1.056 ili 0,41%;
 c. vojnika (Militär, nicht actives) ima 175 ili 0,07%;
 d. književnika i umjetnika (Literaten und Künstler) ima 167 ili 0,06%;
 e. odvjetnika i notara (Rechtsanwälte, Notare) ima 77 ili 0,03%;
 f. sanitetskog osoblja (Sanitäts-Personen) ima 103 ili 0,04%;
 g. zemljoposjednika, vlasnika rudnika i zakupaca (Grundbesitzer) ima 21.231 i 8,26%;
 h. kućevlasnika i rentijera (Haus- und Rentenbesitzer) ima 997 ili 0,39%;
 i. tvorničara i zanatlija (Fabrikanten und Gewerbsleute) ima 2.996 ili 1,28%;
 j. trgovaca (Handelsleute) ima 404 ili 0,16%;
 k. lađara i ribara (Schiffer und Fischer) im 93 ili 0,04%;
 l. pomoćnih radnika u poljoprivredi (Hilfsarbeiter bei der Landwirthschaft) ima 51.044 ili 19,87%;
 m. pomoćnih radnika u obrtu (Hilfsarbeiter bei den Gewerben) ima 1.960 ili 0,76%;
 n. pomoćnih radnika u trgovini (Hilfsarbeiter beim Handel) ima 245 ili 0,10%;
 o. ostalih sluga (Andere Diener) ima 2.664 ili 1,04%;
 p. nadničara (Tagelöhner) ima 1.323 ili 0,51%;
 q. ostalih muškaraca iznad 14 godina (Sonstige Männer über 14 Jahre) ima 4.850 ili 1,89%;
 r. ukupno žena i djece ispod 14 godina (Sonstige Frauen und Kinder unter 14 Jahren) ima 167.165 ili 65,06%.
 s. Ukupno prema zanimanjima: 256.926 domaćih stanovnika (prisutnih i odsutnih).
- 12) **Dobne strukture stanovništva:**
 a. Dobne strukture muške populacije glavnog grada Zagreba: 1) do 6-te godine života ukupno ima 904 ili 6,91%; 2) od 6 do 12 godina ima 738 ili 5,64%; 3) od 12 do 14 godina ukupno ima 286 ili 2,19%; 4) od 14 do 21 godine ima 790 ili 6,04%; 5) od 21 do 24 godine ima 190 ili 1,45%; 6) od 24 do 26 godina ima 147 ili 1,12%; 7) od 26 do 40 godina ima 1.406 ili 10,75%; 8) od 40 do 60 godina ima 1.449 ili 11,07%; 9) od 60 godina dalje ima 412 ili 3,15%.
 b. Dobne strukture ženske populacije glavnog grada Zagreba: 1) do 6-te godine života ukupno ima 906 ili 6,92%; 2) od 6 do 12 godina ima 761 ili 5,82%; 3) od 12 do 14 godina ima 271 ili 2,07%; 4) od 14 do 24 godina ima 1.258 ili 9,61%; 5) od 24 do 40 godina ima 1.918 ili 14,66%; 6) od 40 do 60 godina ima 1.309 ili 10,00%; 7) od 60 godina dalje ima 340 ili 2,60%.

⁶⁷² Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859, str. 116-125. Taj je popis objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861. Broj tih profesija i slobodnih zanimanja dijeli se s brojem 256.926, a to je broj i prisutnih i odsutnih domaćih stanovnika, ne dakle i s brojem stranaca i stranih državljana.

- c. Dobne strukture muške populacije Zagrebačke županije: 1) do 6-te godina života ukupno ima 17.908 ili 7,34%; 2) od 6 do 12 godina ima 14.857 ili 6,09%; 3) od 12 do 14 godina ima 6.043 ili 2,48%; 4) od 14 do 21 godine ima 21.427 ili 8,79%; 5) od 21 do 24 godine ima 5.924 ili 2,43%; 6) od 24 do 26 godina ima 2.938 ili 1,20%; 7) od 26 do 40 godina ima 26.727 ili 10,96%; 8) od 40 do 60 godina ima 21.043 ili 8,63%; 9) od 60 godina dalje ima 4.267 ili 1,75%.
- d. Dobne strukture ženske populacije Zagrebačke županije: 1) do 6-te godine života ukupno ima 17.741 ili 7,28%; 2) od 6 do 12 godina ima 14.564 ili 5,97%; 3) od 12 do 14 godina ima 5.964 ili 2,45%; 4) od 14 do 24 godina ima 28.310 ili 11,61%; 5) od 24 do 40 godina ima 31.471 ili 12,91%; 6) od 40 do 60 godina ima 21.243 ili 8,71%; 7) od 60 godina dalje ukupno ima 3.414 ili 1,40%.
- 13) **Vjerske strukture domaćeg stanovništva grada Zagreba 1857. godine:**
- Rimokatolika (Katholisch lateinisch) ima 12.051 ili 92,10% stanovnika.
 - Grkokatolika (Katholische griechisch) ima 19 ili 0,15% stanovnika.
 - Armenaca Katolika (Katholisch armenisch) ima 2 ili 0,02% stanovnika.
 - Pravoslavni (Nicht unirt griechisch) ima 332 ili 2,54% stanovnika.
 - Armenaca Pravoslavni (Nicht unirt armenisch) ima 5 ili 0,04% stanovnika.
 - Evangelika augsburške konfesije (Evangelisch lutherisch) ima 33 ili 0,25%.
 - Evangelika helvetske konfesije (Evangelisch reformirt) ima 10 ili 0,08%.
 - Unitaraca (Unitarier) ima 8 ili 0,06% stanovnika.
 - Židova (Israeliten) ima 625 ili 4,78% stanovnika.⁶⁷³
- 14) **Vjerske strukture domaćeg stanovništva Zagrebačke županije 1857. godine:**
- Rimokatolika (Katholisch lateinisch) ima 241.098 ili 98,88% stanovnika.
 - Grkokatolika (Katholische griechisch) ima 137 ili 0,06% stanovnika.
 - Pravoslavni (Nicht unirt griechisch) ima 2.172 ili 0,89% stanovnika.
 - Armenaca Pravoslavni (Nicht unirt armenisch) ima 1 ili 0,0004% stanovnika.
 - Evangelika augsburške konfesije (Evangelisch lutherisch) ima 6 ili 0,002%.
 - Evangelika helvetske konfesije (Evangelisch reformirt) ima 8 ili 0,003%.
 - Unitaraca (Unitarier) ima 1 ili 0,0004% stanovnika.
 - Židova (Israeliten) ima 418 ili 0,17% stanovnika.⁶⁷⁴
- 15) **Jezične/etničke strukture pučanstva 1857. godine:**
- Kako je rečeno, popis stanovništva 1857. godine u popisnim listama ne sadrži, kao 1851. godine, rubriku o jezičnoj, a time i o etničkoj identifikaciji i o narodnostima, jer se zaključilo da još uvijek nema dovoljno pismenih ljudi među širim slojevima koji bi mogli jasno odgovoriti na pitanje koji im je zajednički materinski jezik.
 - Međutim, na temelju ranijih jezičnih i etničkih istraživanja, tri autora su tada dali podatke o narodnostima u toj Monarhiji: K. Czoernig⁶⁷⁵ i A. Ficker⁶⁷⁶ i E. Fényes⁶⁷⁷. O tome više dalje u knjizi, u poglavlju o etničkim strukturama stanovništva.
- 16) **Gustoća naseljenosti stanovništva 1857. godina:**
- na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.535 stanovnika;
 - na jednom kilometru² prosječno živi 44 stanovnika;
 - na jednu kuću prosječno dolazi 10 stanovnika;
 - na jednu stanarsku porodicu prosječno dolazi 9 stanovnika;
 - na jednu kuću prosječno dolazi 1,15 stanarskih porodica;
 - na jednu stanarsku porodicu prosječno dolazi 1,78 obitelji.
 - na jedno naselje prosječno dolazi 226 stanovnika.

⁶⁷³ U glavnom gradu Kraljevina Hrvatske i Slavonije Zagrebu domaćih stanovnika ukupno ima 13.085 (12.394 prisutnih i 691 odsutan); stranaca ima 4.263, ali nema podataka o njihovoj vjerskoj opredijeljenosti.

⁶⁷⁴ U Zagrebačkoj županiji, bez grada Zagreba, ukupno ima 243.841 domaćih stanovnika (238.233 prisutna i 5.608 odsutnih), a stranaca (stranih državljana) ima 7.704, ali nema podataka o njihovoj vjerskoj opredijeljenosti.

⁶⁷⁵ K. Czoernig (1855, 1857, sv. I-III). Usp. M. Gross (1985, str. 48-53).

⁶⁷⁶ A. Ficker (1860, 1868). Usp. M. Gross (1985, str. 48-53).

⁶⁷⁷ E. Fényes, *A Magyar birodalom nemzetiségi és ezek száma vármegyék és járások szerint*, Pesten 1867, str. 13-15 i 72-77. kako je rečeno, Fényes donosi podatke o narodnosti za sve hrvatske pokrajine, za sve županije (i sve njihove kotareve) i sve Regimente u Vojnoj krajini i sve kotareve u Dalmaciji. O tome, uz komparaciju s drugim autorima, temeljitije raspravljam na kraju knjige u poglavlju o etničkim strukturama.

23.4.2. Struktura stanovništva u kotarevima Zagrebačke županije 1857. godine

1) *Površine.* Od ukupne površine Zagrebačke županije (koja ima 103,57 austrijskih milja² ili 5.960,08 km²) njezini kotarevi imaju: kotar Zagreb ima 8,50% tog teritorija (ima 8,80 austrijskih milja² ili 506,41 km²); kotar Bosiljevo ima 5,32% tog teritorija (ima 5,51 austrijsku milju² ili 317,08 km²); kotar Dugo selo ima 6,63% tog teritorija (ima 6,87 austrijskih milja² ili 395,34 km²); kotar Velika Gorica ima 9,42% tog teritorija (ima 9,76 austrijskih milja² ili 561,65 km²); kotar Jaska ima 6,81% tog teritorija (ima 7,05 austrijskih milja² ili 405,70 km²); kotar Sv. Ivan ima 8,24% tog teritorija (ima 8,53 austrijske milje² ili 490,87 km²); kotar Karlovac ima 4,08% teritorija (ima 4,24 austrijske milje² ili 243,10 km²); kotar Modruš potok ima 5,51% tog teritorija (ima 5,71 austrijsku milju² ili 328,56 km²); kotar Moslavina ima 9,17% teritorija (ima 9,50 austrijskih milja² ili 546,69 km²); kotar Pisarovina ima 7,49% tog teritorija (ima 7,76 austrijskih milja² ili 446,56 km²); kotar Samobor ima 6,83% teritorija (ima 7,07 austrijskih milja² ili 406,85 km²); kotar Sisak ima 10,52% teritorija (ima 10,90 austrijskih milja² ili 627,26 km²); kotar Stubica ima 4,78% teritorija (ima 4,95 austrijskih milja² ili 284,85 km²); kotar Vrbovec ima 5,90% tog teritorija (ima 6,11 austrijskih milja² ili 351,61 km²); gradovi Zagreb i Karlovac ukupno imaju 0,78% tog teritorija (imaju 0,81 austrijsku milju² ili 46,61 kilometar²).

Ti kotarevi imaju posve različite površine i različiti broj stanovnika, ali i različiti broj naselja/sela i kuća i porodica. Na primjer, kotar Sisak ima najveću površinu, ali ne i broj sela: na jedno naselje prosječno dolazi 368 stanovnika; u kotaru Zagreb na jedno naselje prosječno dolazi 201 stanovnik, a u kotaru Jaska na jedno naselje prosječno dolazi 143 stanovnika itd. Kotarevi dakle imaju različitu površinu, različit broj naselja, ali i različite veličine naselja.

Tabela br. 530

Zagrebačka županija 1857. godine: naselja, kuće, porodice, stanovništvo i površine								
Kotarevi i gradovi	Broj naselja			Kuće i porodice		Prisutno stanovništvo	Austr. milje ²	Kilometri ²
	Grad + predgr.	Trgovišta	Sela	Kuće	Porodice			
KOTAREVI	0	7	1.140	24.238	25.136	240.422	102,76	5.913,47
Zagreb	1 + 5	0	123	2.458	2.452	24.826	8,80	506,41
Bosiljevo	0	0	91	1.537	1.544	13.273	5,51	317,08
Dugo selo	0	0	68	1.215	1.238	16.261	6,87	395,34
V. Gorica	0	1	90	1.786	1.835	19.752	9,76	561,65
Jaska	0	1	134	2.262	2.281	19.115	7,05	405,70
Sv. Ivan	0	0	109	2.111	2.170	22.575	8,53	490,87
Karlovac	1 + 2	0	50	1.150	1.182	10.597	4,24	243,10
Modruš potok	0	0	119	2.427	2.513	18.967	5,71	328,56
Moslavina	0	1	36	1.410	1.641	12.284	9,50	546,69
Pisarovina	0	0	52	1.308	1.306	14.688	7,76	446,56
Samobor	0	1	87	1.969	2.128	17.615	7,07	406,85
Sisak	0	2	57	2.288	2.496	20.991	10,90	627,26
Stubica	0	1	51	1.326	1.361	17.351	4,95	284,85
Vrbovec	0	0	73	991	989	12.127	6,11	351,61
GRADOVI	2 + 7	0	4	2.005	5.133	22.172	0,81	46,61
Gl. grad Zagreb	1 + 5	0	4	1.502	3.890	16.657	0,71	40,86
Karlovac	1 + 2	0	0	503	1.243	5.515	0,10	5,75
UKUPNO	2 + 7	7	1.144	26.243	30.269	262.594	103,57	5.960,08

2) *Naseljenost stanovništva.* Kako vidimo, na području Zagrebačke županije i njezinih kotareva posve je različita gustoća stanovništva. Od ukupnih podataka, na području Zagrebačke županije na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.535 stanovnika, a na jednom kilometru² prosječno živi 44 (44,06) stanovnika. Od toga u kotarevima: u kotaru Zagreb na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.821 stanovnik, a na jednom kilometru² 49 (49,02) stanovnika; u kotaru Bosiljevo na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi

2.409 stanovnika, a na jednom kilometru² 42 (41,86) stanovnika; u kotaru Dugo selo na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.367 stanovnika, a na jednom kilometru² 41 (41,13) stanovnika; u kotaru Velika Gorica na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.024 stanovnika, a na jednom kilometru² 35 (35,17) stanovnika; u kotaru Jaska na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.711 stanovnika, a na jednom kilometru² 47 (47,12) stanovnika; u kotaru Sv. Ivan na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.647 stanovnika, a na jednom kilometru² 46 (45,99) stanovnika; u kotaru Karlovac na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.499 stanovnika, a na jednom kilometru² 44 (43,59) stanovnika; u kotaru Modruš potok na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 3.322 stanovnika, a na jednom kilometru² 58 (57,73) stanovnika; u kotaru Moslavina na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.293 stanovnika, a na jednom kilometru² 22 (22,47) stanovnika; u kotaru Pisarovina na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.893 stanovnika, a na jednom kilometru² 33 (32,89) stanovnika; u kotaru Samobor na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.492 stanovnika, a na jednom kilometru² 43 (43,30) stanovnika; u kotaru Sisak na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.926 stanovnika, a na jednom kilometru² 33 (33,46) stanovnika; u kotaru Stubica na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 3.505 stanovnika, a na jednom kilometru² 61 (60,91) stanovnik; u kotaru Verbovec na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.985 stanovnika, a na jednom kilometru² 34 (34,49) stanovnika.

Tabela br. 531

Gustoća naseljenosti prisutnog stanovništva Zagrebačke županije 1857. godine								
Kotarevi i gradovi	Prosječni broj stanovnika na jednu/jedan:					Ukupno stanovništvo	Austr. milje ²	Kilometri ²
	kuću	porodicu	Obitelj	austrij. milju ²	kilometar ²			
KOTAREVI	9,92	9,56	4,71	2.340	40,66	240.422	102,76	5.913,47
Zagreb	10,10	10,12	5,52	2.821	49,02	24.826	8,80	506,41
Bosiljevo	8,64	8,60	5,87	2.409	41,86	13.273	5,51	317,08
Dugo selo	13,38	13,13	3,87	2.367	41,13	16.261	6,87	395,34
V. Gorica	11,06	10,76	4,34	2.024	35,17	19.752	9,76	561,65
Jaska	8,45	8,38	4,89	2.711	47,12	19.115	7,05	405,70
Sv. Ivan	10,69	10,40	5,05	2.647	45,99	22.575	8,53	490,87
Karlovac	9,21	8,97	5,22	2.499	43,59	10.597	4,24	243,10
Modruš potok	7,81	7,55	5,23	3.322	57,73	18.967	5,71	328,56
Moslavina	8,71	7,49	3,64	1.293	22,47	12.284	9,50	546,69
Pisarovina	11,23	11,25	4,81	1.893	32,89	14.688	7,76	446,56
Samobor	8,95	8,28	5,27	2.492	43,30	17.615	7,07	406,85
Sisak	9,17	8,41	3,49	1.926	33,46	20.991	10,90	627,26
Stubica	13,09	12,75	5,98	3.505	60,91	17.351	4,95	284,85
Verbovec	12,24	12,26	4,23	1.985	34,49	12.127	6,11	351,61
GRADOVI	11,06	4,32	5,84	27.373	475,69	22.172	0,81	46,61
Gl. grad Zagreb	11,09	4,28	5,81	16.657	407,66	16.657	0,71	40,86
Karlovac	10,96	4,44	5,91	5.515	959,13	5.515	0,10	5,75
UKUPNO	10,01	8,68	4,77	2.535	44,06	262.594	103,57	5.960,08

Prema tim podacima, u kotarevima Zagrebačke županije postoje velike razlike u gustoći naseljenosti stanovništva. Najgušće su, posve razumljivo, naseljena područja gradova, Zagreba i Karlovca. Od kotareva, najgušće je naseljen kotar Stubica (60,91 stanovnik na jednom km²), a najslabije kotar Moslavina (22,47 stanovnika na jednom km²). To su velike razlike u gustoći naseljenosti. Postoje i velike razlike u prosječnom broju članova porodice i obitelji.

3) *Prisutno i odsutno stanovništvo.* Prema popisu stanovništva 1857. godine, upoznajmo strukturu prisutnog i odsutnog stanovništva u Zagrebačkoj županiji. Zagrebačka županija, s glavnim gradom Zagrebom, ukupno ima 256.926 domaćeg stanovništva. Od toga ima: 250.627 prisutnih i 6.299 odsutnih domaćih stanovnika. Uz to, ima 11.967 stanaca. Ukupno ima 262.594 prisutnih stanovnika. Od toga u kotarevima Zagrebačke županije: u kotaru Zagreb ima 24.520 domaćih stanovnika (23.853 prisutna i 667 odsutnih) i 973 stranca, ukupno dakle ima 24.826 prisutnih stanovnika; u kotaru Bosiljevo ima

13.826 domaćih stanovnika (13.250 prisutnih i 576 odsutnih) i 23 stranca, ukupno ima 13.273 prisutna stanovnika; u kotaru Dugoselo ima 16.123 domaća stanovnika (15.844 prisutna i 292 odsutna) i 417 stranaca, ukupno ima 16.261 prisutnog stanovnika; u kotaru Velika Gorica ima 19.925 domaćih stanovnika (19.619 prisutnih i 306 odsutnih) i 133 stranca, ukupno ima 19.752 prisutna stanovnika; u kotaru Jaska ima 18.784 domaća stanovnika (18.712 prisutnih i 72 odsutnih) i 403 stranca, ukupno ima 19.115 prisutnih stanovnika; u kotaru Sv. Ivan ima 22.340 domaćih stanovnika (21.923 prisutna i 417 odsutnih) i 652 stranca, ukupno ima 22.575 prisutnih stanovnika; u kotaru Karlovac ima 10.391 domaći stanovnik (10.131 prisutni i 260 odsutnih) i 466 stranaca, ukupno ima 10.597 prisutnih stanovnika; u kotaru Modruš potok ima 19.322 domaća stanovnika (18.737 prisutnih i 585 odsutnih) i 230 stranaca, ukupno ima 18.967 prisutnih stanovnika; u kotaru Moslavina ima 11.937 domaćih stanovnika (11.591 prisutni i 346 odsutnih) i 693 stranca, ukupno ima 12.284 prisutna stanovnika; u kotaru Pisarovina ima 14.979 domaćih stanovnika (14.564 prisutna i 415 odsutnih) i 124 stranca, ukupno ima 14.688 prisutnih stanovnika; u kotaru Samobor ima 17.208 domaćih stanovnika (16.670 prisutnih i 538 odsutnih) i 945 stranaca, ukupno ima 17.615 prisutnih stanovnika; u kotaru Sisak ima 20.751 domaći stanovnik (20.409 prisutnih i 342 odsutna) i 582 stranca, ukupno ima 20.991 prisutni stanovnik; u kotaru Stubica ima 17.284 domaća stanovnika (16.959 prisutnih i 325 odsutnih) i 392 stranca, ukupno ima 17.351 prisutnog stanovnika; u kotaru Verbovec ima 12.158 domaćih stanovnika (11.980 prisutnih i 178 odsutnih) i 147 stranaca, ukupno ima 12.127 prisutnih stanovnika; u glavnom gradu Zagrebu ima 13.085 domaćih stanovnika (12.394 prisutna i 691 odsutan) i 4.263 stranca, ukupno glavni grad Zagreb ima 16.657 prisutnih stanovnika.

Prema tim statističkim podacima, u kotarevima Zagrebačke županije, suprotno njihovim veličinama i površinama, postoje znatne razlike u broju domaćih stanovnika, ali i u broju stranaca. Znatne su razlike u broju i postotku odsutnih muškaraca i žena: muškaraca je više odsutnih od žena. Jasno se, od kotara do kotara, vidi ta pokretljivost ljudi.

U svim kotarevima Zagrebačke županije, kao i u gradovima Zagrebu i Karlovcu, ima u prosjeku više prisutnih domaćih žena od muškaraca. To je stalna pojava. Jednim dijelom to je posljedica što više ima odsutnih muškaraca, ali ukupno ima više žena nego muškaraca.

Vidi o tome slijedeće dvije tabele, br. 532-533.

Tabela br. 532

Zagrebačka županija 1857. godine: prisutno i odsutno domaće stanovništvo i stranci									
Kotarevi i gradovi	MUŠKARCI		ŽENE		UKUPNO		Ukupno domaće stanovn.	Stranci	Ukupno prisutnih stanovn.
	Prisu-tni	Od-sutni	Prisu-tne	Od-sutne	Prisutni	Od-sutni			
KOTAREVI	115.366	3.690	118.876	1.629	234.242	5.319	239.561	6.180	240.422
Zagreb	11.695	458	12.158	209	23.853	667	24.520	973	24.826
Bosiljevo	6.564	387	6.686	189	13.250	576	13.826	23	13.273
Dugoselo	7.703	228	8.141	64	15.844	292	16.136	417	16.261
V. Gorica	9.628	240	9.991	66	19.619	306	19.925	133	19.752
Jaska	9.287	60	9.425	12	18.712	72	18.784	403	19.115
Sv. Ivan	10.824	306	11.099	111	21.923	417	22.340	652	22.575
Karlovac	4.966	197	5.165	63	10.131	260	10.391	466	10.597
Modruš potok	9.235	353	9.502	232	18.737	585	19.322	230	18.967
Moslavina	5.624	220	5.967	126	11.591	346	11.937	693	12.284
Pisarovina	7.220	306	7.344	109	14.564	415	14.979	124	14.688
Samobor	8.300	337	8.370	201	16.670	538	17.208	945	17.615
Sisak	10.049	226	10.360	116	20.409	342	20.751	582	20.991
Stubica	8.449	232	8.510	93	16.959	325	17.284	392	17.351
Verbovec	5.822	140	6.158	38	11.980	178	12.158	147	12.127
GRADOVI	7.794	606	8.591	374	16.385	980	17.365	5.787	22.172
Gl. gr. Zagreb	5.911	411	6.483	280	12.394	691	13.085	4.263	16.657
Karlovac	1.883	195	2.108	94	3.991	289	4.280	1.524	5.515
UKUPNO	123.160	4.296	127.467	2.003	250.627	6.299	256.926	11.967	262.594

Tabela br. 533

Udio muškog i ženskog domaćeg prisutnog i odsutnog stanovništva u % 1857. godine									
Kotarevi i gradovi	MUŠKARCI				ŽENE				Ukupno stanovnika
	Prisutni		Odsutni		Prisutne		Odsutne		
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	
KOTAREVI	115.366	48,16	3.690	1,54	118.876	49,62	1.629	0,68	239.561
Zagreb	11.695	47,70	458	1,87	12.158	49,58	209	0,85	24.520
Bosiljevo	6.564	47,48	387	2,80	6.686	48,36	189	1,37	13.826
Dugoselo	7.703	47,74	228	1,41	8.141	50,45	64	0,40	16.136
V. Gorica	9.628	48,32	240	1,20	9.991	50,14	66	0,33	19.925
Jaska	9.287	49,44	60	0,32	9.425	50,18	12	0,06	18.784
Sv. Ivan	10.824	48,45	306	1,37	11.099	48,68	111	0,49	22.340
Karlovac	4.966	47,79	197	1,90	5.165	49,71	63	0,61	10.391
Modruš potok	9.235	47,80	353	1,83	9.502	49,18	232	1,20	19.322
Moslavina	5.624	47,11	220	1,84	5.967	49,99	126	1,06	11.937
Pisarovina	7.220	48,20	306	2,04	7.344	49,03	109	0,73	14.979
Samobor	8.300	49,79	337	2,02	8.370	50,21	201	1,21	16.670
Sisak	10.049	48,43	226	1,09	10.360	49,93	116	0,56	20.751
Stubica	8.449	48,88	232	1,34	8.510	49,24	93	0,54	17.284
Verbovec	5.822	47,89	140	1,15	6.158	50,65	38	0,31	12.158
GRADOVI	7.794	44,88	606	3,49	8.591	49,47	374	2,15	17.365
Gl. gr. Zagreb	5.911	45,17	411	3,14	6.483	49,55	280	2,14	13.085
Karlovac	1.883	44,00	195	4,56	2.108	49,25	94	2,20	4.280
UKUPNO	123.160	47,94	4.296	1,67	127.467	49,61	2.003	0,78	256.926

4) *Vjerske strukture stanovništva.* Prema popisu, u Zagrebačkoj županiji 1857. godine ukupno ima: 253.149 Rimokatolika, 156 Grkokatolika, 2 Armena katolika, 2.504 Grko-istočna vjernika (Pravoslavna), 57 Protestanata (39 Augsb. i 18 Helvet. konfesije), 9 Unijata i 1.043 Židova. Od toga u kotarevima: u kotaru Zagreb ima 24.512 Rimokatolika, 1 Grčko-istočni vjernik, Pravoslavni, 1 Protestant i 6 Židova; u kotaru Bosiljevo ima 13.825 Rimokatolika i 1 Protestant; u kotaru Dugoselo ima 16.096 Rimokatolika, 1 Grkokatolik, 9 Pravoslavnih i 30 Židova; u kotaru Velika Gorica ima 19.899 Rimokatolika, 7 Grčko-istočnih vjernika, 1 Protestant i 18 Židova; u kotaru Jaska ima 18.614 Rimokatolika, 114 Grkokatolika, 14 Grčko-istočnih vjernika, 1 Protestant i 41 Židov; u kotaru Sv. Ivan ima 22.283 Rimokatolika, 46 Grčko-istočna vjernika i 11 Židova; u kotaru Karlovac ima 10.337 Rimokatolika, 2 Grkokatolika, 10 Grčko-istočnih vjernika, 1 Protestant i 41 Židov; u kotaru Modruš potok ima 19.298 Rimokatolika, 20 Grčko-istočnih vjernika i 4 Židova; u kotaru Moslavina ima 10.676 Rimokatolika, 1.173 Grčko-istočna vjernika i 88 Židova; u kotaru Pisarovina ima 14.963 Rimokatolika, 14 Grčko-istočna vjernika i 2 Židova; u kotaru Samobor ima 17.194 Rimokatolika, 1 Grkokatolik, 1 Grčko-istočni vjernik, 1 Unijat i 11 Židova; u kotaru Sisak ima 20.511 Rimokatolika, 4 Grkokatolika, 167 Grčko-istočnih vjernika, 2 Protestanta i 67 Židova; u kotaru Stubica ima 17.274 Rimokatolika, 8 Grčko-istočnih vjernika, 1 Protestant i 1 Židov; u kotaru Verbovec ima 11.772 Rimokatolika, 3 Grkokatolika, 354 Grčko-istočna vjernika i 29 Židova; u glavnom gradu Zagrebu ima 12.051 Rimokatolik, 19 Grkokatolika, 2 Armena katolika, 337 Grčko-istočna vjernika, 43 Protestanta, 8 Unijata i 625 Židova.

Tabela br. 534

Zagrebačka županija 1857. godine: stanovništvo prema religiji ⁶⁷⁸								
Kotarevi i gradovi	Rimokatolici	Grkokatolici	Armeni Katol.	Pravoslavni	Evangelici		Unitarier	Izraeliten
					Augsbr.	Helvet.		
KOTAREVI	237.254	125	0	1.818	4	4	1	349
Zagreb	24.512	0	0	1	1	0	0	6
Bosiljevo	13.825	0	0	0	0	1	0	0
Dugoselo	16.096	1	0	9	0	0	0	30
V. Gorica	19.899	0	0	7	1	0	0	18
Jaska	18.614	114	0	14	1	0	0	41
Sv. Ivan	22.283	0	0	46	0	0	0	11
Karlovac	10.337	2	0	10	0	1	0	41
Modruš potok	19.298	0	0	20	0	0	0	4
Moslavina	10.676	0	0	1.173	0	0	0	88
Pisarovina	14.963	0	0	14	0	0	0	2
Samobor	17.194	1	0	1	0	0	1	11
Sisak	20.511	4	0	167	0	2	0	67
Stubica	17.274	0	0	8	1	0	0	1
Verbovec	11.772	3	0	354	0	0	0	29
GRADOVI	15.895	31	2	686	35	14	8	694
Zagreb	12.051	19	2	337	33	10	8	625
Karlovac	3.844	12	0	349	2	4	0	69
UKUPNO	253.149	156	2	2.504	39	18	9	1.043

Tabela br. 535

Ukupno domaće stanovništvo prema religiji 1857. godine u postocima (%)									
Kotarevi i gradovi	Stanovništvo	Rimokatolici	Grkokatolici	Armeni Katol.	Pravoslavni	Evangelici		Unitarier	Izraeliten
						Augsb	Helvet		
KOTAREVI	239.561	99,04%	0,052	0	0,76	0,002	0,002	-	0,15
Zagreb	24.520	99,97	0	0	0,01	0,01	0	0	0,02
Bosiljevo	13.826	99,99	0	0	0	0	0,01	0	0
Dugoselo	16.136	99,75	0,01	0	0,06	0	0	0	0,19
V. Gorica	19.925	99,87	0	0	0,04	0,01	0	0	0,09
Jaska	18.784	99,09	0,61	0	0,07	0,01	0	0	0,22
Sv. Ivan	22.340	99,74	0	0	0,21	0	0	0	0,05
Karlovac	10.391	99,48	0,02	0	0,10	0	0,01	0	0,39
Modruš potok	19.322	99,88	0	0	0,10	0	0	0	0,02
Moslavina	11.937	89,44	0	0	9,83	0	0	0	0,74
Pisarovina	14.979	99,89	0	0	0,09	0	0	0	0,01
Samobor	17.208	99,92	0,01	0	0,01	0	0	0,01	0,06
Sisak	20.751	98,84	0,02	0	0,81	0	0,01	0	0,32
Stubica	17.284	99,94	0	0	0,05	0,01	0	0	0,01
Verbovec	12.158	96,83	0,03	0	2,91	0	0	0	0,24
GRADOVI	17.365	91,53	0,18	0,012	3,95	0,20	0,08	0,05	4,00
Zagreb	13.085	92,10	0,15	0,02	2,58	0,25	0,08	0,06	4,78
Karlovac	4.280	89,81	0,28	0	8,15	0,05	0,09	0	1,61
UKUPNO	256.926	98,53	0,06	0,001	0,97	0,015	0,007	0,004	0,41

⁶⁷⁸ Izvorni pojmovi za vjernike i crkve u Zagrebačkoj županiji: *Katholisch lateinisch* (za Rimokatolike); *Katholisch griechisch* (za Grkokatolike); *Nicht unirt griechisch* (za grčko-istočne vjernike, Pravoslavne); *Nicht unirt armenisch* (za Armence); *Evangelisch lutherisch* (za Protestante augsburške konfesije); *Evangelisch reformirt* (za Protestante helvetske konfesije); *Unitarier* (za Unitarce); *Izraeliten* (za Židove).

Prema tim podacima, u Zagrebačkoj županiji 1857. godine u većini žive Rimokatolici (98,53%) i tek manji postotak drugih konfesija: Grkokatolika ima 0,06%, Armena katolika ima 0,001%, Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavnih) ima 0,97%, Protestanata augsb. konfesije ima 0,015% i helvet. konfesije 0,007%, Unijata ima 0,004% i Židova ima 0,41%.

5) *Struktura glavnih zanimanja domaćeg stanovništva Zagrebačke županije.* Kako je već rečeno, popis ovih glavnih zanimanja domaćeg stanovništva, ne dakle i stranaca, veoma je, uza sve nedostatke, važan za ekonomska i socijalna istraživanja. Kao i za cijelu Hrvatsku i Slavoniju, tako i za županije i njihove kotareve popis donosi glavna zanimanja samo odraslih muškaraca iznad 14 godina, i to samo domaćih prisutnih i odsutnih stanovnika. U Zagrebačkoj županiji, ukupno s glavnim gradom Zagrebom, njih ima 89.759. Za žene ne donosi popis zanimanja, a žena i djece ispod 14 godina u županiji ima 167.167 - ukupno dakle popis donosi broj od 256.926 stanovnika, a to je, kako je rečeno, prisutno i odsutno domaće stanovništvo.

Kao i u cjelovitoj Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, tako i u svim kotarevima Zagrebačke županije, najbrojnije strukture muške domaće populacije su "pomoćni radnici u poljoprivredi", a njih ukupno ima 51.044 ili 56,87%. I ovdje je riječ o seljacima sa srednjim ili veoma malim posjedima ili čak i o bezzemljašima, koji se prehranjuju, sada kao "nadničari" ali s novim ugovorima, i na velikim posjedima bivših feudalaca. Od kotara do kotara, različiti su postoci te populacije. Na primjer, u kotaru Zagreb, od muške populacije iznad 14 godina, "pomoćnih radnika u poljoprivredi" ima 5.055 ili 64,32%. U kotaru Bosiljevo tih "pomoćnih radnika u poljoprivredi" ima 3.219 ili 67,29%. U kotaru Dugoselo tih "pomoćnih radnika u poljoprivredi" ima 3.915 ili 70,46%. U kotaru Sisak tih "pomoćnih radnika" ima 5.320 ili 67,60%.

Sve te kvantitativne podatke donosim u slijedeće dvije tabele, br. 536-537.

Tabela br. 536

Zagrebačka županija 1857. godine: glavna zanimanja domaćeg stanovništva								
GLAVNA ZANIMANJA	K O T A R E V I							
	Zagreb	Bosi-ljevo	Dugo-selo	Velika Gorica	Jaska	Sveti Ivan	Karlo-vac	Modruš-potok
Svećenici	20	7	11	12	28	12	5	12
Činovnici	16	26	33	39	43	29	5	41
Vojnici	2	0	4	7	1	8	3	7
Književnici i umjetnici	10	2	8	9	0	9	7	5
Odvjetnici i notari	0	0	0	2	2	1	0	0
Sanitetsko osoblje	3	1	2	5	5	4	0	1
Zemljoposjednici, vlasnici rudnika i zakupci	2.059	1.483	1.001	1.575	1.979	1.881	1.006	2.213
Kućevlasnici i rentijeri	5	0	0	1	103	2	3	3
Tvorničari i obrtnici	156	15	180	110	89	163	10	40
Trgovci	3	0	7	6	10	3	1	1
Lađari i ribari	0	0	0	2	1	0	6	2
Pomoćni radnici u poljoprivredi	5.055	3.219	3.915	4.819	3.529	4.063	1.358	3.991
Pomoćni radnici u obrtu	61	4	63	50	71	166	163	67
Pomoćni radnici u trgovini	4	1	4	5	2	2	35	3
Ostale sluge	281	13	12	162	110	325	60	212
Nadničari	162	13	10	45	40	39	30	22
Ostali muškarci stariji od 14 godina	22	0	306	12	440	973	798	26
Žene i djeca ispod 14 god	16.661	9.042	10.580	13.064	12.331	14.660	6.901	12.676
Ukupno stanovnika	24.520	13.826	16.136	19.925	18.784	22.340	10.391	19.322

Tabela br. 537

Zagrebačka županija 1857. godine: glavna zanimanja domaćeg stanovništva								
GLAVNA ZANIMANJA	K O T A R E V I						GRADOVI	
	Mosla- vina	Pisaro- vina	Samo- bor	Sisak	Stubica	Verbo- vec	Zagreb	Karlo- vac
Svećenici	10	12	19	12	8	21	164	23
Činovnici	53	21	45	51	23	28	553	50
Vojnici	1	0	6	3	3	0	97	33
Književnici i umjetnici	0	4	15	4	1	3	71	19
Odvjetnici i notari	1	0	0	5	0	0	57	9
Sanitetsko osoblje	5	1	8	5	2	0	39	22
Zemljoposjednici, vlasnici rudnika i zakupci	1.140	1.240	1.360	2.041	1.173	878	202	0
Kućevlasnici i rentijeri	1	0	171	8	2	0	416	282
Tvorničari i obrtnici	199	4	317	180	82	69	1.010	372
Trgovci	11	0	21	42	1	5	197	96
Lađari i ribari	30	0	6	35	0	0	5	6
Pomoćni radnici u poljoprivredi	2.033	3.740	3.239	5.320	4.168	2.459	136	0
Pomoćni radnici u obrtu	71	28	282	39	122	11	521	241
Pomoćni radnici u trgovini	10	2	13	15	2	0	84	63
Ostale sluge	140	20	229	32	348	9	433	278
Nadničari	109	8	158	67	24	8	415	173
Ostali muškarci stariji od 14 godina	639	13	165	11	94	587	647	117
Žene i djeca ispod 14 god	7.84	9.886	11.154	12.881	11.231	8.080	8.038	2.496
Ukupno stanovnika	11.937	14.979	17.208	20.751	17.284	12.158	13.085	4.280

Po brojnosti, u drugu skupinu spadaju "zemljoposjednici, vlasnici rudnika i zakupci". U toj skupini, posve je sigurno, najviše ima "zemljoposjednika", a riječ je o posjedima crkve i bivših feudalaca, ali i o posjedima seljaka, koji imaju različite zemljišne površine.

I ovdje svećenika u svim kotarevima ima znatno više nego "sanitetskog osoblja". S tim da iznenađuje koliko u tim kotarevima ima malo tog "sanitetskog osoblja" - a i o tome i kolika je slaba liječnička zaštita stanovništva. Na primjer, u kotarevima Karlovac i Verbovec uopće nema "sanitetskog osoblja", a u kotarevima Bosiljevo i Modruš potok i Pisarovina ima samo po jedan (1) od skupine "sanitetskog osoblja". Porazni su ti statistički podaci.

6) *Dobne strukture stanovništva u Zagrebačkoj županiji 1857. godine.* Kako je već rečeno, s biološkoga gledišta, dobne strukture stanovništva veoma su važne, napose za prirodni prirast stanovništva. Popis stanovništva 1857. godine i za Zagrebačku županiju donosi različite dobne skupine za muškarce, a drugačije za žene. Za muškarce donosi 16, a za žene 7 dobnih skupina. Muškarci su svrstani u ove dobne skupine: do 6 godina, od 6-12, 12-14, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 21-24, 24-26, 26-40, 40-60 i preko 60 godina. Žene su svrstane u ove dobne skupine: do 6 godina, od 6-12, 12-14, 14-24, 24-40, 40-60 i preko 60 godina.⁶⁷⁹

Da bismo mogli usporediti dobne skupine muškaraca i žena, i sada sam uzeo tih sedam dobnih skupina za žene i prema njima donio i dobne skupine za muškarce. Dvije slijedeće tabele su dobne skupine muškaraca, a druge dvije slijedeće tabele dobne skupine žena.⁶⁸⁰

⁶⁷⁹ Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859, str. 116-125. Taj je popis objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861.

⁶⁸⁰ Usp. o tome i M. Gross (1985, str. 27-59); B. Vranješ-Šoljan (2009, str. 78-98); A. Wertheimer-Baletić (1999, str. 381 i dalje).

A) *Dobne strukture muškaraca.* Dobne strukture i skupine muškaraca u kotarevima Zagrebačke županije ipak su različite. Te su razlike još uočljivije u gradskim sredinama. I sada je ključno pitanje kolika je, od kotara do kotara, bila smrtnost djece u najranijoj dobi. A ta je smrtnost djece bila veoma velika: i do 45% od svih umrlih osoba. Drugo je pitanje kakvi su bili uvjeti života ljudi: kakva je bila kultura prehrane i stanovanja (gradnja kuća prikladnih za stanovanje) i liječnička zaštita, koje su sve bolesti i pošasti harale određenih godina. Nužno je uzeti kraća razdoblja i sve to u tim kotarevima i temeljito istražiti. Izvora ima veoma mnogo.

I u Zagrebačkoj županiji postoje četiri ključne dobne strukture muškaraca:

- a) od 0-14 godina - ima 31,96% ili 40.736 muške djece do 14 godina;
- b) od 14-40 godina - ima 46,72% ili 59.549 muškaraca srednjih godina;
- c) od 40-60 godina - ima 17,65% ili 22.492 odraslih muškaraca;
- d) od 60 godina > - ima 3,67% ili 4.679 starijih muškaraca.

Od toga u kotarevima Zagrebačke županije:

U kotaru Zagreb postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca: a) od 0-14 godina ima 35,18% ili 4.275 muške djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 44,98% ili 5.466 muškaraca srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 16,23% ili 1.973 odraslih muškaraca; d) od 60 godina > ima 3,61% ili 439 starijih muškaraca.

U kotaru Bosiljevo postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca: a) od 0-14 godina ima 32,12% ili 2.233 muške djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 47,91% ili 3.330 muškaraca srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 16,44% ili 1.143 odraslih muškaraca; d) od 60 godina > ima 3,52% ili 245 starijih muškaraca.

U kotaru Dugoselo postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca: a) od 0-14 godina ima 30,29% ili 2.402 muške djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 45,73% ili 3.627 muškaraca srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 19,73% ili 1.565 odraslih muškaraca; d) od 60 godina > ima 4,25% ili 337 starijih muškaraca.

U kotaru Velika Gorica postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca: a) od 0-14 godina ima 31,55% ili 3.113 muške djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 47,56% ili 4.693 muškaraca srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 17,93% ili 1.769 odraslih muškaraca; d) od 60 godina > ima 2,97% ili 293 starijih muškaraca.

U kotaru Jaska postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca: a) od 0-14 godina ima 33,37% ili 3.119 muške djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 46,24% ili 4.322 muškaraca srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 16,80% ili 1.570 odraslih muškaraca; d) od 60 godina > ima 3,59% ili 336 starijih muškaraca.

U kotaru Sv. Ivan postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca: a) od 0-14 godina ima 33,41% ili 3.718 muške djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 47,68% ili 5.307 muškaraca srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 15,74% ili 1.752 odraslih muškaraca; d) od 60 godina > ima 3,17% ili 353 starijih muškaraca.

U kotaru Karlovac postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca: a) od 0-14 godina ima 32,95% ili 1.701 muške djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 48,29% ili 2.493 muškaraca srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 16,06% ili 829 odraslih muškaraca; d) od 60 godina > ima 2,71% ili 140 starijih muškaraca.

U kotaru Modruš potok postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca: a) od 0-14 godina ima 33,21% ili 3.184 muške djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 49,19% ili 4.716 muškaraca srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 15,09% ili 1.446 odraslih muškaraca; d) od 60 godina > ima 2,52% ili 242 starijih muškaraca.

U kotaru Moslavina postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca: a) od 0-14 godina ima 26,76% ili 1.564 muške djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 47,38% ili 2.769 muškaraca srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 21,48% ili 1.255 odraslih muškaraca; d) od 60 godina > ima 4,38% ili 256 starijih muškaraca.

U kotaru Pisarovina postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca: a) od 0-14 godina ima 32,55% ili 2.450 muške djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 48,98% ili 3.686 muškaraca srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 15,83% ili 1.191 odraslih muškaraca; d) od 60 godina > ima 2,64% ili 199 starijih muškaraca.

U kotaru Samobor postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca: a) od 0-14 godina ima 32,64% ili 2.819 muške djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 47,56% ili 4.108 muškaraca srednjih

godina; c) od 40-60 godina ima 17,31% ili 1.495 odraslih muškaraca; d) od 60 godina > ima 2,49% ili 215 starijih muškaraca.

U kotaru Sisak postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca: a) od 0-14 godina ima 23,96% ili 2.462 muške djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 46,71% ili 4.799 muškaraca srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 22,22% ili 2.283 odraslih muškaraca; d) od 60 godina > ima 7,11% ili 731 starijih muškaraca.

U kotaru Stubica postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca: a) od 0-14 godina ima 36,49% ili 3.168 muške djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 45,67% ili 3.965 muškaraca srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 15,17% ili 1.317 odraslih muškaraca; d) od 60 godina > ima 2,66% ili 231 starijih muškaraca.

U kotaru Verbovec postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca: a) od 0-14 godina ima 32,96% ili 1.965 muške djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 47,45% ili 2.829 muškaraca srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 16,97% ili 1.012 odraslih muškaraca; d) od 60 godina > ima 2,62% ili 156 starijih muškaraca.

U glavnom gradu Zagrebu postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca: a) od 0-14 godina ima 30,50% ili 1.928 muške djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 40,07% ili 2.533 muškaraca srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 22,92% ili 1.449 odraslih muškaraca; d) od 60 godina > ima 6,52% ili 412 starijih muškaraca.

U Zagrebačkoj županiji muške djece do 14 godina života ima 40.736 ili 31,96%, dok od 14 do 40 godina ima 59.549 ili 46,72%. Prema tim statističkim podacima i ovdje prevladava dobna skupina muškaraca srednjih godina. Međutim, ako bismo uzeli djecu do 18 godina života, što je uobičajeni standard, onda muške djece do 18 godina ima 52.198 ili 40,95% od ukupnog broja muškog domaćeg stanovništva. U tom slušaju od 18 do 40 godina muškaraca srednjih godina ima 46.028 ili 36,11% od ukupnog broja muškog domaćeg stanovništva. Ali, ako bismo uzeli dobnu strukturu muškaraca od 18 do 50 godina, a to su najzrelije godine života, onda nema sumnje da bi prevladavala ta dobna skupina.

Međutim, kada je riječ o prirodnom prirastu stanovništva nužno je i sada imati na umu da, sve do početka 20. stoljeća, a i desetljeća u tom stoljeću, veliki broj djece umire već do četvrte godine života, a do 14-te godine, veoma mnogo. Matične knjige rođenih i vjenčanih i umrlih osoba, od naselja do naselja, iz godine u godinu, pružaju dobar uvid u to stanje.

Tabela br. 538

Zagrebačka županija 1857. godine: dobne strukture domaćeg stanovništva - MUŠKARCI								
Kotarevi i gradovi	< 6	6-12	12-14	14-24	24-40	40-60	60 >	Ukupno
KOTAREVI	17.568	14.657	5.948	27.006	29.104	20.600	4.173	119.056
Zagreb	1.906	1.751	618	2.738	2.728	1.973	439	12.153
Bosiljevo	1.023	838	372	1.717	1.613	1.143	245	6.951
Dugoselo	1.138	923	341	1.582	2.045	1.565	337	7.931
V. Gorica	1.410	1.218	485	2.293	2.400	1.769	293	9.868
Jaska	1.505	1.138	476	2.058	2.264	1.570	336	9.347
Sv. Ivan	1.719	1.414	585	2.565	2.742	1.752	353	11.130
Karlovac	771	649	281	1.221	1.272	829	140	5.163
Modruš potok	1.497	1.200	487	2.412	2.304	1.446	242	9.588
Moslavina	702	629	233	1.185	1.584	1.255	256	5.844
Pisarovina	1.095	913	442	1.785	1.901	1.191	199	7.526
Samobor	1.345	1.063	411	2.113	1.995	1.495	215	8.637
Sisak	1.113	943	406	1.958	2.841	2.283	731	10.275
Stubica	1.451	1.183	534	2.042	1.923	1.317	231	8.681
Verbovec	893	795	277	1.337	1.492	1.012	156	5.962
GRADOVI	1.244	938	381	1.325	2.114	1.892	506	8.400
Zagreb	904	738	286	980	1.553	1.449	412	6.322
Karlovac	340	200	95	345	561	443	94	2.078
UKUPNO	18.812	15.595	6.329	28.331	31.218	22.492	4.679	127.456

Tabela br. 539

Zagrebačka županija 1857. godine: dobne strukture dom. stanovništva u % - MUŠKARCI								
Kotarevi i gradovi	< 6	6-12	12-14	14-24	24-40	40-60	60 >	Ukupno
KOTAREVI	14,76	12,31	5,00	22,68	24,45	17,30	3,51	100%
Zagreb	15,68	14,41	5,09	22,53	22,45	16,23	3,61	100%
Bosiljevo	14,72	12,06	5,35	24,70	23,21	16,44	3,52	100%
Dugoselo	14,35	11,64	4,30	19,95	25,78	19,73	4,25	100%
V. Gorica	14,29	12,34	4,91	23,24	24,32	17,93	2,97	100%
Jaska	16,10	12,18	5,09	22,02	24,22	16,80	3,59	100%
Sv. Ivan	15,44	12,70	5,26	23,05	24,64	15,74	3,17	100%
Karlovac	14,93	12,57	5,44	23,65	24,64	16,06	2,71	100%
Modruš potok	15,61	12,52	5,08	25,16	24,03	15,08	2,52	100%
Moslavina	12,01	10,76	3,99	20,28	27,10	21,48	4,38	100%
Pisarovina	14,55	12,13	5,87	23,72	25,26	15,83	2,64	100%
Samobor	15,57	12,31	4,76	24,46	23,10	17,31	2,49	100%
Sisak	10,83	9,18	3,95	19,06	27,65	22,22	7,11	100%
Stubica	16,71	13,63	6,15	23,52	22,15	15,17	2,66	100%
Verbovec	14,98	13,33	4,65	22,43	25,03	16,97	2,62	100%
GRADOVI	14,81	11,17	4,54	15,77	25,17	22,52	6,02	100%
Zagreb	14,30	11,67	4,52	15,50	24,57	22,92	6,52	100%
Karlovac	16,36	9,62	4,57	16,60	27,01	21,32	4,52	100%
UKUPNO	14,76	12,24	4,97	22,23	24,49	17,65	3,67	100%

B) Dobne strukture žena. I dobne strukture i skupine žena u kotarevima Zagrebačke županije također su različite. Te su razlike još uočljivije u gradskim sredinama. I sada je ključno pitanje kolika je, od kotara do kotara, bila smrtnost ženske djece u najranijoj dobi. A ta je smrtnost djece bila veoma velika: i do 45% od svih umrlih osoba. Drugo je pitanje kakvi su bili uvjeti života ljudi: kakva je bila kultura prehrane i stanovanja (gradnja kuća prikladnih za stanovanje) i liječnička zaštita, koje su sve bolesti i pošasti harale određenih godina. Nužno je uzeti kraća razdoblja i sve to u tim kotarevima i temeljito istražiti. Izvora ima veoma mnogo.

I u Zagrebačkoj županiji postoje četiri ključne dobne strukture žena:

- od 0-14 godina - ima 31,06% ili 40.207 ženske djece do 14 godina;
- od 14-40 godina - ima 48,63% ili 62.957 žena srednjih godina;
- od 40-60 godina - ima 17,42% ili 22.552 odraslih žene;
- od 60 godina > - ima 2,90% ili 3.754 starijih žena.

Od toga u kotarevima Zagrebačke županije:

U kotaru Zagreb postoje ove ključne četiri dobne strukture žena: a) od 0-14 godina ima 34,28% ili 4.239 ženske djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 47,25% ili 5.843 žena srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 15,69% ili 1.940 odraslih žena; d) od 60 godina > ima 2,79% ili 345 starijih žena.

U kotaru Bosiljevo postoje ove ključne četiri dobne strukture žena: a) od 0-14 godina ima 30,00% ili 2.062 ženske djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 48,81% ili 3.356 žena srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 17,86% ili 1.228 odraslih žena; d) od 60 godina > ima 3,33% ili 229 starijih žena.

U kotaru Dugoselo postoje ove ključne četiri dobne strukture žena: a) od 0-14 godina ima 29,07% ili 2.385 ženske djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 48,25% ili 3.959 žena srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 19,46% ili 1.597 odraslih žena; d) od 60 godina > ima 3,22% ili 264 starijih žena.

U kotaru Velika Gorica postoje ove ključne četiri dobne strukture žena: a) od 0-14 godina ima 31,13% ili 3.131 ženske djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 48,52% ili 4.880 žena srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 18,15% ili 1.825 odraslih žena; d) od 60 godina > ima 2,20% ili 221 starijih žena.

U kotaru Jaska postoje ove ključne četiri dobne strukture žena: a) od 0-14 godina ima 33,23% ili 3.136 ženske djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 48,41% ili 4.568 žena srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 15,64% ili 1.476 odraslih žena; d) od 60 godina > ima 2,72% ili 257 starijih žena.

U kotaru Sv. Ivan postoje ove ključne četiri dobne strukture žena: a) od 0-14 godina ima 33,03% ili 3.703 ženske djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 48,54% ili 5.441 žena srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 15,86% ili 1.778 odraslih žena; d) od 60 godina > ima 2,57% ili 288 starijih žena.

U kotaru Karlovac postoje ove ključne četiri dobne strukture žena: a) od 0-14 godina ima 33,38% ili 1.724 ženske djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 51,66% ili 2.668 žena srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 13,92% ili 719 odraslih žena; d) od 60 godina > ima 2,27% ili 117 starijih žena.

U kotaru Modruš potok postoje ove ključne četiri dobne strukture žena: a) od 0-14 godina ima 32,62% ili 3.175 ženske djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 50,62% ili 4.927 žena srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 15,16% ili 1.476 odraslih žena; d) od 60 godina > ima 1,60% ili 156 starijih žena.

U kotaru Moslavina postoje ove ključne četiri dobne strukture žena: a) od 0-14 godina ima 24,06% ili 1.466 ženske djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 49,63% ili 3.024 žena srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 22,85% ili 1.392 odraslih žena; d) od 60 godina > ima 3,46% ili 211 starijih žena.

U kotaru Pisarovina postoje ove ključne četiri dobne strukture žena: a) od 0-14 godina ima 32,50% ili 2.422 ženske djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 48,77% ili 3.635 žena srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 16,01% ili 1.193 odraslih žena; d) od 60 godina > ima 2,72% ili 203 starijih žena.

U kotaru Samobor postoje ove ključne četiri dobne strukture žena: a) od 0-14 godina ima 32,54% ili 2.789 ženske djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 49,14% ili 4.212 žena srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 16,04% ili 1.375 odraslih žena; d) od 60 godina > ima 2,28% ili 195 starijih žena.

U kotaru Sisak postoje ove ključne četiri dobne strukture žena: a) od 0-14 godina ima 22,74% ili 2.382 ženske djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 46,98% ili 4.922 žena srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 24,34% ili 2.550 odraslih žena; d) od 60 godina > ima 5,94% ili 622 starijih žena.

U kotaru Stubica postoje ove ključne četiri dobne strukture žena: a) od 0-14 godina ima 35,59% ili 3.062 ženske djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 48,15% ili 4.142 žena srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 15,34% ili 1.320 odraslih žena; d) od 60 godina > ima 0,92% ili 79 starijih žena.

U kotaru Verbovec postoje ove ključne četiri dobne strukture žena: a) od 0-14 godina ima 31,47% ili 1.950 ženske djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 50,31% ili 3.117 žena srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 16,17% ili 1.002 odraslih žena; d) od 60 godina > ima 2,05% ili 127 starijih žena.

U glavnom gradu Zagrebu postoje ove ključne četiri dobne strukture žena: a) od 0-14 godina ima 28,66% ili 1.938 ženske djece do 14 godina; b) od 14-40 godina ima 46,96% ili 3.176 žena srednjih godina; c) od 40-60 godina ima 19,36% ili 1.309 odraslih žena; d) od 60 godina > ima 5,03% ili 340 starijih žena.

U Zagrebačkoj županiji ženske djece do 14 godina života ima 40.207 ili 31,06%, dok od 14 do 40 godina ima 62.957 ili 48,63%. Prema tim statističkim podacima i ovdje prevladava dobna skupina žena srednjih godina. Međutim, ako bismo uzeli djecu do 18 godina života, što je uobičajeni standard, kako smo to već uradili na drugom primjeru, onda ženske djece do 18 godina ima znatno više od broja ženskog domaćeg stanovništva. U tom slušaju od 18 do 40 godina žena srednjih godina ima u postotku manje od ukupnog broja ženskog domaćeg stanovništva. Ali, ako bismo uzeli dobnu strukturu žena od 18 do 50 godina, a to su najzrelije godine života, onda nema sumnje da bi prevladavala ta dobna skupina.

Međutim, kada je riječ o prirodnom prirastu stanovništva nužno je i sada imati na umu da, sve do početka 20. stoljeća, a i desetljeća u tom stoljeću, veliki broj djece umire već do četvrtine godine života, a do 14-te godine, veoma mnogo. Prema mom istraživanju, ženska djeca u ranoj dobi u postotku ne umiru nešto više od muške djece. Matične knjige rođenih i vjenčanih i umrlih osoba, od naselja do naselja, iz godine u godinu, pružaju dobar uvid u to stanje.

Usporedi o tome slijedeće dvije tabele: A i B.

Tabela br. 540

Zagrebačka županija 1857. godine: dobne strukture domaćeg stanovništva - ŽENE								
Kotarevi i gradovi	< 6	6-12	12-14	14-24	24-40	40-60	60 >	Ukupno
KOTAREVI	17.438	14.313	5.875	27.832	30.862	20.871	3.314	120.505
Zagreb	1.886	1.631	722	2.800	3.043	1.940	345	12.367
Bosiljevo	950	782	330	1.703	1.653	1.228	229	6.875
Dugoselo	1.121	912	352	1.803	2.156	1.597	264	8.205
V. Gorica	1.469	1.210	452	2.335	2.545	1.825	221	10.057
Jaska	1.523	1.190	423	2.167	2.401	1.476	257	9.437
Sv. Ivan	1.737	1.411	555	2.700	2.741	1.778	288	11.210
Karlovac	787	665	272	1.220	1.448	719	117	5.165
Modruš potok	1.502	1.181	492	2.495	2.432	1.476	156	9.734
Moslavina	652	575	239	1.273	1.751	1.392	211	6.093
Pisarovina	1.081	925	416	1.703	1.932	1.193	203	7.453
Samobor	1.297	1.055	437	2.029	2.183	1.375	195	8.571
Sisak	1.110	848	424	2.027	2.895	2.550	622	10.476
Stubica	1.409	1.167	486	2.159	1.983	1.320	79	8.603
Verbovec	914	761	275	1.418	1.699	1.002	127	6.196
GRADOVI	1.209	1.012	360	1.736	2.527	1.681	440	8.965
Zagreb	906	761	271	1.258	1.918	1.309	340	6.763
Karlovac	303	251	89	478	609	372	100	2.202
UKUPNO	18.647	15.325	6.235	29.568	33.389	22.552	3.754	129.470

Tabela br. 541

Zagrebačka županija 1857. godine: dobne strukture domaćeg stanovništva u % - ŽENE								
Kotarevi i gradovi	< 6	6-12	12-14	14-24	24-40	40-60	60 >	Ukupno
KOTAREVI	14,47	11,88	4,88	23,10	25,61	17,32	2,75	100%
Zagreb	15,25	13,19	5,84	22,64	24,61	15,69	2,79	100%
Bosiljevo	13,82	11,37	4,80	24,77	24,04	17,86	3,33	100%
Dugoselo	13,66	11,12	4,29	21,97	26,28	19,46	3,22	100%
V. Gorica	14,61	12,03	4,49	23,21	25,31	18,15	2,20	100%
Jaska	16,14	12,61	4,48	22,96	25,44	15,64	2,72	100%
Sv. Ivan	15,50	12,59	4,95	24,09	24,45	15,86	2,57	100%
Karlovac	15,24	12,87	5,26	23,61	27,03	13,92	2,27	100%
Modruš potok	15,43	12,13	5,05	25,63	24,98	15,16	1,61	100%
Moslavina	10,70	9,44	3,92	20,89	28,74	22,85	3,46	100%
Pisarovina	14,50	12,41	5,58	22,80	25,52	16,11	2,72	100%
Samobor	15,13	12,31	5,10	23,67	25,47	16,04	2,28	100%
Sisak	10,60	8,09	4,05	19,35	27,63	24,34	5,94	100%
Stubica	16,38	13,57	5,65	25,10	23,05	15,34	0,92	100%
Verbovec	14,75	12,28	4,44	22,89	27,42	16,17	2,05	100%
GRADOVI	13,49	11,29	4,02	19,36	28,19	18,75	4,91	100%
Zagreb	13,40	11,25	4,01	18,60	28,36	19,36	5,03	100%
Karlovac	13,76	11,40	4,04	21,71	27,66	16,89	4,54	100%
UKUPNO	14,40	11,84	4,82	22,84	25,79	17,42	2,90	100%

7) *Bračno stanje domaćeg stanovništva Zagrebačke županije 1857. godine.* I dobne strukture i bračno stanje stanovništva, ali i sve druge pojave koje su navedene za Zagrebačku županiju, pokazuju stanje i prirodni prirast stanovništva. A još će više to stanje i taj razvoj stanovništva pokazati komparacije i kvantitativni podaci na kraju ovog poglavlja, kada usporedimo ta stanja u svim hrvatskim pokrajinama.

Najveći postotak stanovništva, prema bračnom stanju pučanstva, i u Zagrebačkoj županiji pripada neoženjenim muškarcima i neudatim ženama, ali u tu grupu stanovništva i ovdje spadaju i djeca. Od ukupnog broja domaćeg prisutnog i odsutnog stanovništva, a u Zagrebačkoj županiji ukupno ima 256.926 tih stanovnika, neoženjenih muškaraca (zajedno s muškom djecom) ima 27,16%, a od ukupnog broja domaćeg muškog stanovništva, a u Zagrebačkoj županiji ima 127.456 muške populacije, neoženjenih muškaraca (zajedno s muškom djecom) ima 54,75% ili 69.777.

Od ukupnog broja domaćeg prisutnog i odsutnog stanovništva, neudatih žena (zajedno sa ženskom djecom) u toj županiji ukupno ima 23,38%, a od ukupnog broja domaćeg ženskog stanovništva, neudatih žena (zajedno sa ženskom djecom) ima 46,40% ili 60.078.

I u ovoj Zagrebačkoj županiji neoženjenih muškaraca ima više nego neudatih žena, ali zato u druge dvije skupine ima više žena: ima više udatih žena nego neoženjenih muškaraca i ima više udovica nego udovaca. Udovica u nekim slučajevima ima i do tri puta više nego udovaca. To stanje, u kojem ima više udovica nego udovaca, traje do Prvog svjetskog rata.

Kako vidimo u slijedeće dvije tabele, od kotara do kotara, postoje razlike u svim tim podacima i postocima. Kako je već rečeno, drugačiji su ti podaci i postoci u Hrvatskoj, a drugačiji u Slavoniji, a drugačiji u Dalmaciji i Vojnoj krajini, kao i od županije do županije. Još su veće te razlike u kotarevima hrvatskih i slavonskih županija.

Tabela br. 542

Bračno stanje domaćeg stanovništva Zagrebačke županije 1857. godine							
Kotarevi i gradovi	MUŠKARCI			ŽENE			Ukupno stanovnika
	Neoženjeni	Oženjeni	Udovci	Neudate	Udate	Udovice	
KOTAREVI	64.712	50.881	3.463	55.337	52.579	12.589	239.561
Zagreb	7.417	4.445	291	6.588	4.537	1.242	24.520
Bosiljevo	4.380	2.357	214	3.834	2.375	666	13.826
Dugoselo	3.490	4.169	272	2.973	4.404	828	16.136
V. Gorica	4.925	4.591	352	4.110	4.781	1.166	19.925
Jaska	5.286	3.840	221	4.523	3.921	993	18.784
Sv. Ivan	6.438	4.426	266	5.565	4.526	1.119	22.340
Karlovac	3.010	1.992	161	2.542	2.028	658	10.391
Modruš potok	5.621	3.691	276	5.013	3.737	984	19.322
Moslavina	2.363	3.280	199	1.886	3.507	700	11.937
Pisarovina	4.176	3.115	235	3.345	3.232	876	14.979
Samobor	5.173	3.266	198	4.441	3.333	797	17.208
Sisak	3.924	5.947	404	2.990	6.211	1.275	20.751
Stubica	5.595	2.890	196	4.962	2.922	719	17.284
Verbovec	2.912	2.872	178	2.565	3.065	566	12.158
GRADOVI	5.065	2.976	359	4.741	3.137	1.087	17.365
Zagreb	3.812	2.252	258	3.567	2.394	802	13.085
Karlovac	1.253	724	101	1.174	743	285	4.280
UKUPNO	69.777	53.857	3.822	60.078	55.716	13.676	256.926

Tabela br. 543

Postotak (%) bračnog stanja muškaraca i žena od ukupnog broja domaćih stanovnika							
Kotarevi i gradovi	MUŠKARCI			ŽENE			Ukupno
	Neoženjeni	Oženjeni	Udovci	Neudate	Udate	Udovice	
KOTAREVI	27,01%	21,24%	1,45%	23,10%	21,95%	5,26%	100%
Zagreb	30,25%	18,13%	1,19%	26,87%	18,50%	5,07%	100%
Bosiljevo	31,68%	17,05%	1,55%	27,73%	17,18%	4,82%	100%
Dugoselo	21,63%	25,84%	1,69%	18,42%	27,29%	5,13%	100%
V. Gorica	24,72%	23,04%	1,77%	20,63%	23,99%	5,85%	100%
Jaska	28,14%	20,44%	1,18%	24,08%	20,87%	5,29%	100%
Sv. Ivan	28,82%	19,81%	1,19%	24,91%	20,26%	5,01%	100%
Karlovac	28,97%	19,17%	1,55%	24,46%	19,52%	6,33%	100%
Modruš potok	29,09%	19,10%	1,43%	25,94%	19,34%	5,09%	100%
Moslavina	19,80%	27,48%	1,67%	15,80%	29,38%	5,86%	100%
Pisarovina	27,88%	20,80%	1,57%	22,33%	21,58%	5,85%	100%
Samobor	30,06%	18,98%	1,15%	25,81%	19,37%	4,63%	100%
Sisak	18,91%	28,66%	1,95%	14,41%	29,93%	6,14%	100%
Stubica	32,37%	16,72%	1,13%	28,71%	16,91%	4,16%	100%
Verbovec	23,95%	23,62%	1,46%	21,10%	25,21%	4,66%	100%
GRADOVI	29,17%	17,14%	2,07%	27,30%	18,07%	6,26%	100%
Zagreb	29,13%	17,21%	1,97%	27,26%	18,30%	6,13%	100%
Karlovac	29,28%	16,92%	2,36%	27,43%	17,36%	6,66%	100%
UKUPNO	27,16%	20,96%	1,49%	23,38%	21,69%	5,32%	100%

HRVATSKO-SLAVONSKA VOJNA KRAJINA

23.5. Naselja i stanovništvo Hrvatsko-slavonske Vojne krajine 1857. godine

Kako je već rečeno, istraživanje naselja i stanovništva hrvatskih pokrajina u razdoblju 1851-1857. godine dosta je zahtjevno i osjetljivo. Prvo, iz tog razdoblja postoje objavljeni izvori, ali i arhivska građa, koja nije dovoljno istražena. Drugo, tada nastaju znatne teritorijalne i upravne promjene. Pa ipak, od 1831. godine dalje daleko su lakša ta istraživanja, prvo, zato jer su sada hrvatske pokrajine cjelovite i, dugo, od tada se pojavljuje znatno više arhivskih izvora.⁶⁸¹ Najbolji pregled tih upravnih promjene hrvatskih pokrajina daju zakonske odredbe i popisi stanovništva iz 1825. i 1827/28. i 1830/31. i 1835/36. i 1841/43. i 1845/46. i 1848/51. i 1854/5 i 1857. godine. Iz tog razdoblja donio sam popise stanovništva hrvatskih pokrajina.

Ključni izvori za naselja i stanovništvo Vojne Hrvatske i Slavonije 1857. godine su: Popis stanovništva hrvatskih pokrajina 1857. godine (objavljeni popis i arhivska građa), E. Fényes (1857. sv. I-II), *Tafeln zur Statistik* 1841-61. godine, *Schematismus cleri* 1850-60. godine, te više navedenih autorskih knjiga. Godišnjak *Tafeln zur Statistik* 1851-62. godine, kao i ranije i kasnije, donosi brojne sjajne statističke podatke o svim hrvatskim pokrajinama.

⁶⁸¹ Izvori za civilnu i vojnu Hrvatsku i Slavoniju: Popis stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji 1851, arhivska građa; Popis stanovništva 1854/55. godine (objavljeni izvori i arhivska građa); popis stanovništva 1857. godine: *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich. Nach der Zählung von dem 31. October 1857*, Wien 1859; *Tafeln zur Statistik*, 1851-1865. godine; Fényes (1847. i 1857); Hain (1852-53); Franz Petter (1857); Schmidl (1839-1843. sv. I-III); Becher (1841. i 1846); Springer (1840-1841. sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845-1854); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841.-1866); *Schematismus Cleri Dioecesis Zagrabienensis* 1845-62.

Međutim, i ovdje je nužno ponoviti ono što je naprijed rečeno o prirastu stanovništva. Kako smo upoznali, od 1831. do 1836. godine nalazimo pad broja stanovništva, napose u slavonskoj Vojnoj krajini, ili veoma slab prirodni prirast broja stanovništva u hrvatskoj Vojnoj krajini, ali tek od 1836. godine. Zbog pada broja stanovništva od 1831. do 1833. godine, na području Vojne krajine u čitavom desetljeću od 1831. do 1840. godine stanovništvo stagnira: broj stanovnika se bitno ne mijenja. Kako sam naveo, uzrok tome je pojava kolere, koja se na čitavom području Habsburške monarhije, a napose na području zemalja ugarske krune, pojavila početkom tog desetljeća. Sigurno je da se pojavila na području Vojne krajine, što svjedoči i pad broja stanovništva, ali se pojavila i na području hrvatskog i slavonskog Provincijala.

Na slab prirast stanovništva u čitavom razdoblju koji obuhvaća ova knjiga utječu, kako je rečeno, stalne silne bolesti i epidemije, veoma loši uvjeti stanovanja (gradnja kuća prikladnih za stanovanje) i prehrane i liječničke zaštite stanovništva, niska produktivnost poljoprivrede, te poplave i suše. Uz sve to, većina stanovništva na selu (kmetovi različitih posjeda, ali i inkvilini bezemljaši) bila je stalno opterećena feudalnim nametima i silnim porezima.

Za hrvatsku i slavonsku Vojnu krajinu imamo ukupne podatke o broju rođene djece i umrlih osoba za svaku godinu, tako da možemo pratiti prirodni prirast stanovništva, ne i mehanički jer za to nema valjanih izvora. Te ukupne podatke nemamo za civilnu Hrvatsku i Slavoniju. Zbog pojave kolere koja je harala 1831/33. godine, ali i zbog slabe produktivnosti poljoprivrede i gladi, stanovništvo je na području Vojne krajine tek 1836. godine doseglo broj stanovnika iz 1830/31. godine. No, posljedice su se osjetile sve do 1851. godine.

Nema sumnje da je tako bilo i na području civilne Hrvatske i Slavonije. O tome svjedoči više dokumenata. Prvo, o tome svjedoče *Schematismus cleri* koji izlazi svake godine na temelju matičnih knjiga. Prema tim izvorima, koje donose podatke o broju stanovnika za sva naselja, čak i za najmanja naselja, vidimo da je broj stanovnika, iz godine u godinu, ili isti ili u opadanju. U drugom i trećem tomu ove knjige donosim broj stanovnika za sva naselja iz 1771. i 1784/5. i 1786/87. i 1792. i 1802. i 1825. i 1828. i 1830. i 1835. i 1842. i 1845. i 1851. i 1855. godine. U razdoblju od 1831. do 1851. godine stanovništvo u tim naseljima slabo napreduje i stagnira, dok neka nestaju. U čitavom je tom razdoblju u svim hrvatskim pokrajinama, i u Provincijalu i u Vojnoj krajini, pa čak i u Dalmaciji, došlo do usporenog prirasta broja stanovništva.

23.5.1. Upravne i teritorijalne i demografske promjene 1851-57. godine

Tabela br. 544

Upravne i teritorijalne promjene: površine Vojne krajine 1851. godine					
	Vojna krajina Regimenti	Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Stanovništvo 1851. godine
	HRVATSKE	276,00	288,55	15.882,82	492.493
1.	Lički Regiment	46,00	48,09	2.647,14	70.489
2.	Otočki Regiment	49,00	51,23	2.819,78	64.040
3.	Ogulinški Regiment	44,00	46,00	2.532,04	64.963
4.	Slunjski Regiment	25,00	26,14	1.438,66	53.681
5.	Križevački Regiment	28,00	29,27	1.611,30	55.177
6.	Đurđevački Regiment	36,00	37,64	2.071,67	71.430
7.	I. Banski Regiment	24,00	25,09	1.381,11	56.875
8.	II. Banski Regiment	24,00	25,09	1.381,11	55.838
	SLAVONIJE	63,00	65,87	3.625,43	129.240
9.	Brodski Regiment	34,00	35,55	1.956,58	77.781
10.	Gradiški Regiment	29,00	30,32	1.668,85	51.459
	UKUPNO	339,00	354,42	19.508,24	621.733

Tabela br. 545

Upravne i teritorijalne promjene: površine Vojne krajine 1854/55. godine					
Vojna krajina Regimenti		Austrijske milje ²	Kilometri ²	Stanovništvo 1854/55. godine	
HRVATSKE		276,00	15.882,82	520.160	
1.	Lički Regiment	46,00	2.647,14	75.907	
2.	Otočki Regiment	49,00	2.819,78	66.659	
3.	Ogulinski Regiment	44,00	2.532,04	72.019	
4.	Slunjski Regiment	25,00	1.438,66	59.385	
5.	Križevački Regiment	28,00	1.611,30	59.549	
6.	Đurđevački Regiment	36,00	2.071,67	76.196	
7.	I. Banski Regiment	24,00	1.381,11	59.224	
8.	II. Banski Regiment	24,00	1.381,11	51.045	
SLAVONIJE		63,00	3.625,43	127.610	
9.	Brodski Regiment	34,00	1.956,58	72.420	
10.	Gradiški Regiment	29,00	1.668,85	55.190	
UKUPNO		339,00	19.508,24	647.770	

Tabela br. 546

Upravne i teritorijalne promjene: površine Vojne krajine 1857. godine					
Vojna krajina Regimenti i vojni komuniteti		Austrijske milje ²	Kilometri ²	Stanovništvo 1857. godine	
HRVATSKA		276,00	15.882,82	539.950	539.950
1	Lički Regiment	46,00	2.647,14	72.903	73.563
	Karlobag - vojni komunitet			660	
2	Otočki Regiment	49,00	2.819,78	66.436	69.389
	Senj - vojni komunitet			2.953	
3	Ogulinski Regiment	44,00	2.532,04	70.887	70.887
4	Slunjski Regiment	25,00	1.438,66	60.960	60.960
5	Križevački Regiment	28,00	1.611,30	62.263	62.881
	Ivanić - vojni komunitet			618	
6	Đurđevački Regiment	36,00	2.071,67	79.745	81.436
	Bjelovar - vojni komunitet			1.691	
7	I. Banski Regiment	24,00	1.381,11	61.003	61.003
8	II. Banski Regiment			54.516	59.831
	Petrinja - vojni komunitet	24,00	1.381,11	3.222	
	Kostajnica - vojni komunitet			2.093	
SLAVONIJA		63,00	3.625,43	134.914	134.914
9	Brodski Regiment	34,00	1.956,58	74.932	77.668
	Brod - vojni komunitet			2.736	
10	Gradiški Regiment	29,00	1.668,85	57.246	57.246
UKUPNO		339,00	19.508,24	674.864	674.864
U odnosu na 1851. godinu, 1857. godine više:		00,00	00,00	+ 53.131	

Kako vidimo iz tih tabela, na području hrvatsko-slavonske Vojne krajine od 1851. do 1857. godine nisu nastale upravne i teritorijalne promjene. To je važno za demografska istraživanja: površine (austrijske milje² i kilometri²) iste su kao i 1851. godine. Ali su tada, 1848/51. godine, kako smo upoznali, nastale znatne upravne i teritorijalne promjene.

Prema tim statističkim podacima, na području Vojne krajine došlo je do prirasta broja stanovništva. S tim da je u hrvatskoj Vojnoj krajini taj prirast stanovništva nešto veći.

23.6. Kroatien-Slavonien Militär Gränze 1857.

Hrvatsko-Slavonska Vojna krajina 1857. godine ima 339,00 austrijskih milja² ili 19.508,24 kilometara², 7 gradova ili 7 vojnih komuniteta, 8 trgovišta, 1.500 sela, 66.550 kuća, 67.310 stanarskih porodica, 674.864 prisutnih stanovnika (domaćih stanovnika i stranaca); ima 333.629 muškaraca i 329.518 žena (domaćih prisutnih stanovnika) i 11.717 stranaca.

UKUPNO Hrvatsko-Slavonska Vojna krajina 1857. godine:

- 1) **Uprava:** prema popisu stanovništva 1857. godine, Hrvatsko-Slavonska Vojna krajina ima 7 Vojnih komuniteta i 10 Regimenata: Lički, Otočki, Ogulinski, Slunjski, Križevački, Đurđevački, Prvi banski Regiment, Drugi banski Regiment, Brodski i Gradiški.
- 2) **Površina:** ima 339,00 austrijskih milja² ili 19.508,24 kilometra².
- 3) **Naselja:** ima 7 Vojnih komuniteta ili 7 gradova, 8 trgovišta, 1.500 sela; ukupno 1.515 naselja.
- 4) **Broj kuća i stanarskih porodica:** ima 66.550 kuća i 67.310 stanarskih porodica.
- 5) **Broj porodica i obitelji:** širih porodica ima 67.310, a obitelji ima 143.561. Na jednu širu porodicu (stanarsku porodicu, zadrugu) prosječno dolazi 2,13 obitelji.⁶⁸²
- 6) **Broj stanovnika Hrvatske Vojne krajine:** 539.950 prisutnih stanovnika.
- 7) **Broj stanovnika Slavonske Vojne krajine:** ima 134.914 prisutnih stanovnika.
- 8) **UKUPNO: Hrvatsko-Slavonska Vojna krajina** 1857. godine ima **674.864 prisutnih stanovnika** - 333.629 muškaraca i 329.518 žena i 11.717 stranaca.
- 9) **Broj i postotak stanovništva u Vojnim komunitetima/gradovima i na selu:**
 - a. Vojni komuniteti imaju ovaj broj prisutnih stanovnika: Bjelovar 1.691, Brod 2.736, Karlobag 660, Ivanić 618, Kostajnica 2.093, Petrinja 3.222, Senj 2.953 prisutnih stanovnika (prisutnih domaćih stanovnika i stranaca).
 - b. Ukupno tih 7 Vojnih komuniteta/gradova imaju: **13.973 prisutna stanovnika.**
 - c. *Građanstva* (stanovnika Vojnih komuniteta) ima **13.973 ili 2,07%**, a *pučanstva* (stanovnika sela i malih trgovišta) ima **660.891 ili 97,93%**.
- 10) **Broj prisutnih i odsutnih domaćih stanovnika i broj stranaca:**
 - a. Prisutnih domaćih stanovnika ima 663.147: 333.629 muškaraca i 329.518 žena;
 - b. Odsutnih domaćih stanovnika ima 12.670: 8.734 muškarca i 3.936 žena;
 - c. Prisutnih i odsutnih domaćih dakle stanovnika ima 675.817.
 - d. Stranaca, tj. prisutnih stranih državljana ima 11.717 stanovnika.
- 11) **Udio muškog i ženskog prisutnog stanovništva u postocima:**
 - a. muškaraca ima 333.629 ili 49,44%, a
 - b. žena ima 329.518 ili 48,83%.
 - c. Stranaca (ukupno muškaraca i žena) ima 11.717 ili 1,74%.
- 12) **Bračno stanje domaćeg prisutnog i odsutnog stanovništva:**
 - a. neoženjenih muškaraca (svih dobi) ima 186.431 ili 27,59%;
 - b. oženjenih muškaraca ima 143.561 ili 21,24%;
 - c. udovaca ima 12.371 ili 1,83%;
 - d. neudatih žena (svih dobi) ima 165.245 ili 24,45%;
 - e. udatih žena ima 143.604 ili 21,25%;
 - f. udovica ima 24.605 ili 3,64%.
- 13) **Namještenici i slobodna zanimanja i socijalne strukture domaćeg stanovništva:**⁶⁸³
 - a. svećenika (Geistliche)⁶⁸⁴ ima 602 ili 0,01%;
 - b. činovnika (Beamte - državni službenici) ima 877 ili 0,13%;

⁶⁸² **Porodica** je šira rodbinska zajednica (pradjed, djed, otac, više oženjenih sinova, djeca), a **obitelj** je uža zajednica roditelja i djece, čini je dakle otac i mati i djeca. Broj obitelji je jednak broju oženjenih muškaraca.

⁶⁸³ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 171-181. Taj je popis objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861. Broj tih profesija i slobodnih zanimanja dijeli se s brojem 675.817, a to je broj i prisutnih i odsutnih domaćih stanovnika, ne dakle i s brojem stranaca i stranih državljana.

⁶⁸⁴ O tim slobodnim zanimanja raspravljaju: M. Gross (1985, str. 57), B. Vranješ-Šoljan (2009, str. 94-95); V. Serdar (1951, str. 206-207). V. Serdar i B. Vranješ-Šoljan donose nešto drugačije postotke tih zanimanja.

- c. vojnika (Militär, nicht actives) ima 39.519 ili 5,85%;
- d. književnika i umjetnika (Literaten und Künstler) ima 17 ili 0,003%;
- e. odvjetnika i notara (Rechtsanwälte, Notare) ima 6 ili 0,001%;
- f. sanitetskog osoblja (Sanitäts-Personen) ima 84 ili 0,01%;
- g. zemljoposjednika, vlasnika rudnika i zakupaca ima 57.630 ili 8,53%;
- h. kućevlasnika i rentijera (Haus- und Rentenbesitzer) ima 202 ili 0,03%;
- i. tvorničara i zanatlija (Fabrikanten und Gewerbsleute) ima 3.547 ili 0,52%;
- j. trgovaca (Handelsleute) ima 426 ili 0,06%;
- k. lađara i ribara (Schiffer und Fischer) im 101 ili 0,01%;
- l. pomoćnih radnika u poljoprivredi (Hilfsarbeiter bei der Landwirthschaft) ima 107.537 ili 15,91%;
- m. pomoćnih radnika u obrtu (Hilfsarbeiter bei den Gewerben) ima 1.381 ili 0,20%;
- n. pomoćnih radnika u trgovini (Hilfsarbeiter beim Handel) ima 185 ili 0,03%;
- o. ostalih sluga (Andere Diener) ima ih 539 ili 0,08%;
- p. nadničara (Tagelöhner) ima 1.381 ili 0,20%;
- q. ostalih muškaraca iznad 14 godina (Sonstige Männer über 14 Jahre) ima 14.024 ili 2,08%;
- r. žena i djece ispod 14 godina (Sonstige Frauen und Kinder unter 14 Jahren) ima 447.759 ili 66,25%.
- s. UKUPNO prema zanimanjima u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini: ima 675.817 prisutnih i odsutnih domaćih stanovnika.

14) *Dobne strukture stanovništva:*

- a. Dobne strukture muške populacije: 1) do 6-te godina života ima 58.566 ili 8,67%; 2) od 6 do 12 godina ima 41.512 ili 6,14%; 3) od 12 do 14 godina ima 15.067 ili 2,23%; 4) od 14 do 21 godine ima 63.331 ili 9,37%; 5) od 21 do 24 godine ima 19.788 ili 2,93%; 6) od 24 do 26 godina ima 11.894 ili 1,76%; 7) od 26 do 40 godina ima 68.586 ili 10,15%; 8) od 40 do 60 godina ima 52.275 ili 7,74%; 9) od 60 godina dalje ima 11.344 ili 1,68%.
- b. Dobne strukture ženske populacije: 1) do 6-te godine života ima 57.247 ili 8,47%; 2) od 6 do 12 godina ima 41.010 ili 6,07%; 3) od 12 do 14 godina ima 16.687 ili 2,47%; 4) od 14 do 24 godina ima 76.905 ili 11,38%; 5) od 24 do 40 godina ima 82.361 ili 12,19%; 6) od 40 do 60 godina ima 50.037 ili 7,40%; 7) od 60 godina dalje ima 9.207 ili 1,36%.

15) *Vjerske strukture pučanstva 1857. godine:*

- a. Rimokatolika (Katholisch lateinisch) ima 396.843 ili 58,72% stanovnika.
- b. Grkokatolika (Katholische griechisch) ima 5.486 ili 0,81% stanovnika.
- c. Pravoslavni (Nicht unirt griechisch) ima 272.755 ili 40,36% stanovnika.
- d. Evangelika augsburške konfesije (Evangelisch lutherisch) ima 12 ili 0,002%.
- e. Evangelika helvetske konfesije (Evangelisch reformirt) ima 708 ili 0,10%.
- f. Unitaraca (Unitarier) ima 2 ili 0,0003% stanovnika.
- g. Židova (Israeliten) ima 11 ili 0,002% stanovnika.

16) *Jezične/etničke strukture pučanstva 1857. godine:*

- a. Popis stanovništva 1857. godine u popisnim listama nije, kao 1851. godine, sadržavao rubriku o jezičnoj/etničkoj identifikaciji, a time ni o narodnostima u Habsburškoj monarhiji, jer se zaključilo da još uvijek nema dovoljno pismenih ljudi među širim slojevima stanovništva koji bi mogli jasno odgovoriti na pitanje kojim im je zajednički materinski jezik. Međutim, na temelju ranijih jezičnih i etničkih istraživanja, tri autora su tada dali podatke o narodnostima u toj Monarhiji: K. Czoernig⁶⁸⁵ i A. Ficker⁶⁸⁶ i E. Fényes⁶⁸⁷. O gledištima tih autora o etničkoj identifikaciji stanovništva hrvatskih pokrajina više u slijedećem poglavlju.
- b. Ovdje donosim gledište o narodnostima i podatke o stanovništvu E. Fényesa:
 - i. Lički Regiment ima 25.846 Hrvata (horavát) i 51.010 Srba (szerb);
 - ii. Otočki Regiment ima 37.056 Hrvata (horavát) i 30.753 Srba (szerb);
 - iii. Ogulinski Regiment ima 39.377 Hrvata (horavát) i 33.941 Srb (szerb);

⁶⁸⁵ K. Czoernig (1855, 1857, sv. I-III). Usp. M. Gross (1985, str. 48-53).

⁶⁸⁶ A. Ficker (1860, 1868). Usp. M. Gross (1985, str. 48-53).

⁶⁸⁷ E. Fényes, *A Magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint*, Pesten 1867, str. 13-15 i 72-77.

- iv. Slunjski Regiment ima 27.348 Hrvata (horavát) i 34.081 Srb (szerb);
 - v. Prvi banski Regiment ima 20.281 Hrvata (horavát) i 40.860 Srba (szerb);
 - vi. Drugi banski Regiment ima 19.380 Hrvata (horavát) i 33.898 Srba (szerb);
 - vii. Križevački Regiment ima 44.937 Hrvata (horavát) i 16.596 Srba (szerb);
 - viii. Đurđevački Regiment ima 61.864 Hrvata (horavát) i 16.670 Srba (szerb);
 - ix. Brodski Regiment ima 66.588 Slavonaca (szlavon) i 5.482 Srba (szerb);
 - x. Gradiški Regiment ima 42.831 Slavonca (szlavon) i 13.577 Srba (szerb).
 - xi. UKUPNO, prema podacima kojima je raspolagao E. Fényes:
 - 1. u Hrvatskoj vojnoj krajini ima 533.848 stanovnika (bez pučanstva vojnih komuniteta), od toga: 276.089 Hrvata i 257.759 Srba.
 - 2. u Slavonskoj vojnoj krajini ima 129.174 stanovnika, od toga 109.419 Slavonaca i 19.059 Srba.
 - xii. UKUPNO, prema njegovim podacima, 1857. godine u civilnoj i vojnoj Hrvatskoj i civilnoj i vojnoj Slavoniji i Dalmaciji ima 1.987.327 stanovnika (točno ima 1.944.372 prisutna stanovnika), od toga nalazi ove narodnosti: 1.100.490 Hrvata (horvát), 546.993 Srba (szerb), 288.467 Slavonaca (szlavon), 21.698 Talijana (olasz), 17.507 Nijemaca (német), 5.400 Slovaka (tót), 4.886 Mađara (magyar) i 1.886 Klementina (clementinus).⁶⁸⁸
- 17) *Gustoća naseljenosti stanovništva 1857. godina:*
- a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.991 stanovnik;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 35 (34,59) stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 10 (10,14) stanovnika;
 - d. na jednu stanarsku porodicu prosječno dolazi 10 (10,03) stanovnika;
 - e. na jednu obitelj prosječno dolazi 5 (4,70) stanovnika;
 - f. Na jednu stanarsku porodicu prosječno dolazi 2 (2,13) obitelji;
 - g. na jednu kuću prosječno dolazi 1 (1,01) stanarska porodica;
 - h. na jedno naselje prosječno dolazi 445 (445,45) stanovnika.

23.6.1. Struktura stanovništva u Regimentima 1857. godine

1) *Naselja, kuće i površine.* Od ukupne površine Hrvatsko-Slavonske Vojne krajine (koja posjeduje 339,00 austrijskih milja² ili 19.508,24 kilometra²), Vojna Hrvatska ima 81,42% tog teritorija (ima 276,00 austrijskih milja² ili 15.882,82 km²) dok na Vojnu Slavoniju otpada 18,58% od tog ukupnog teritorija (koja posjeduje 63,00 austrijskih milja² ili 3.625,43 km²). Vojna Hrvatska je dakle površinom veća, za više od četiri puta.

Od ukupnog broja stanovnika Hrvatsko-Slavonske Vojne krajine (od njih 674.864), u Vojnoj Hrvatskoj živi 80,01% stanovništva (539.950 prisutnih domaćih stanovnika i stranaca), dok u Vojnoj Slavoniji živi 19,99% od ukupnog stanovništva (134.914 domaćih stanovnika i stranaca). Kako vidimo, postoji nerazmjer između veličine tih ukupnih površina i broja stanovnika. A to znači, kako ćemo vidjeti, da je i gustoća stanovništva u tim pokrajinama različita. Posve je različit i broj naselja i kuća i porodica i obitelji. Evo tabele o tome:⁶⁸⁹

⁶⁸⁸ E. Fényes, *A Magyar birodalom, nav. djelo*, str. 13-15 i 72-77. Fényes donosi podatke o narodnosti za sve hrvatske pokrajine. O tome, uz komparaciju s drugim autorima, temeljitije raspravljam u poglavlju na kraju knjige. Fényes sada govori o *Hrvatima* u Hrvatskoj i Dalmaciji i Vojnoj krajini, te o *Slavoncima* u Slavoniji.

⁶⁸⁹ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 171-181. Taj je popis objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861.

Tabela br. 547

Naselja, kuće, porodice, stanovništvo i površine Vojne krajine 1857. godine								
Regimenti i voj. komuniteti	Broj naselja			Broj kuća, porodica i obitelji			Ukupno stanovništva	Kilometri ²
	Grad	Trgo-višta	Sela	Kuće	Poro-dice	Obite-telji ⁶⁹⁰		
HRVATSKA	6	4	1.264	52.657	53.222	112.267	539.950	15.882,82
Lički	1		105	7.391	7.410	14.179	72.903	2.647,14
Karlobag				156	146	95	660	
Otočki	1	2	84	6.259	6.269	12.467	66.436	2.819,78
Senj				464	621	438	2.953	
Ogulinski		1	111	6.527	6.564	13.910	70.887	2.532,04
Slunjski			319	5.854	5.938	12.287	60.960	1.438,66
Križevački	1		191	4.897	4.893	15.216	62.263	1.611,30
Ivanić				133	195	137	618	
Đurđevački	1		177	7.463	7.365	17.894	79.745	2.071,67
Bjelovar				320	401	283	1.691	
I. Banski		1	129	6.173	6.276	12.673	61.003	1.381,11
II. Banski	2		148	5.864	5.884	11.809	54.516	1.381,11
Petrinja				686	729	517	3.222	
Kostajnica				470	531	362	2.093	
SLAVONIJA	1	4	236	13.893	14.088	31.294	134.914	3.625,43
Brodski	1	2	97	7.298	7.358	17.908	74.932	1.956,58
Brod				516	625	434	2.736	
Gradiški		2	139	6.079	6.105	12.952	57.246	1.668,85
UKUPNO	7	8	1.500	66.550	67.310	143.561	674.864	19.508,24

2) *Naseljenost stanovništva*. Prema tom popisu, na području Vojne Hrvatske i Slavonije postoji različita gustoća stanovništva. A još je veća razlika u svemu tome, napose u gustoći naseljenosti stanovništva, u svim hrvatskih i slavonskih Regimentima.

Od tih ukupnih statističkih podataka, u Vojnoj Hrvatskoj na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.956 stanovnika ili na jednom kilometru² 33 (33,11) stanovnika. U Vojnoj Slavoniji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.141 stanovnik ili na jednom kilometru² 37 (37,21) stanovnika. Sada je Vojna Hrvatska dakle slabije naseljena od Vojne Slavonije, a od svih hrvatskih i slavonskih Regimenta, najslabije je naseljen Otočki Regiment, u kojem na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.416 stanovnika ili na jednom kilometru² 25 (24,61) stanovnika, dok su Lički Regiment (na jednoj aust. milji² 1.599 ili na jednom km² 27,79 stanovnika) i Ogulinski Regimenti (na jednoj aust. milji² 1.611 ili na jednom km² 28,01 stanovnika) tek nešto bolje naseljeni. Od hrvatskih Regimenta najgušće je sada naseljena Prvi banski Regiment (u kojem na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.542 stanovnika ili na jednom kilometru² 44,17 stanovnika), a onda slijede Drugi banski Regiment (u kojem na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.493 stanovnika ili na jednom kilometru² 43,32 stanovnika) i Slunjski Regiment (u kojem na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.438 stanovnika ili na jednom kilometru² 42,37 stanovnika), zatim slijede Brodski i Đurđevački Regiment itd.

Vidi sljedeću tabelu br. 548 o tome.⁶⁹¹

⁶⁹⁰ Broj obitelji jednak je broju oženjenih muškaraca; popis donosi samo broj oženjenih domaćih stanovnika.

⁶⁹¹ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 171-181. Taj je popis objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861.

Tabela br. 548

Gustoća naseljenosti stanovništva u Vojnoj krajini 1857. godine								
Regimenti i voj. komuniteti	Prosječni broj stanovnika na jednu/jedan:					Ukupno stanovnika	Austr. milje ²	Kilometri ²
	kuću	porodicu	Obitelj	austrij. milju ²	kilometar ²			
HRVATSKE	10,25	10,15	4,81	1.956	33,11	539.950	276,00	15.882,82
Lički	9,86	9,84	5,14	1.599	27,79	72.903	46,00	2.647,14
Karlobag	4,23	452	6,95			660		
Otočki	10,61	10,60	5,33	1.416	24,61	66.436	49,00	2.819,78
Senj	6,36	4,76	6,74			2.953		
Ogulinski	10,86	10,80	5,11	1.611	28,00	70.887	44,00	2.532,04
Slunjski	10,41	10,27	4,96	2.438	42,37	60.960	25,00	1.438,66
Križevački	12,71	12,72	4,09	2.246	39,03	62.263	28,00	1.611,30
Ivanić	4,65	3,17	4,51			618		
Durđevački	10,69	10,83	4,46	2.262	39,31	79.745	36,00	2.071,67
Bjelovar	5,28	4,22	5,98			1.691		
I. Banski	9,88	9,72	4,81	2.542	44,17	61.003	24,00	1.381,11
II. Banski	9,30	9,27	4,62	2.493	43,32	54.516	24,00	1.381,11
Petrinja	4,70	4,42	6,23			3.222		
Kostajnica	4,45	3,94	5,78			2.093		
SLAVONIJE	9,71	9,58	4,31	2.141	37,21	134.914	63,00	3.625,43
Brodski	10,27	10,18	4,18	2.284	39,70	74.932	34,00	1.956,58
Brod	5,30	4,38	6,30			2.736		
Gradiški	9,42	9,38	4,42	1.974	34,30	57.246	29,00	1.668,85
U K U P N O	10,14	10,03	4,70	1.991	34,59	674.864	339,00	19.508,24

Napose su, s gledišta gustoće naseljenosti stanovništva, važni podaci o prosječnom broju pučanstva na jednu kuću i jednu porodicu i jednu obitelj. Broj kuća i porodica u posebnim rubrikama donosi taj popis, dok broj obitelji imamo u rubrici o broju oženjenih muškaraca.

Broj kuća odgovara približno broju porodica, osim u gradskim sredinama. Prema tim pokazateljima, velikih porodica ima, i bit će ih sve do Drugog svjetskog rata, ali ne koliko se mislilo. Broj obitelji je, u odnosu na broj kuća i porodica, uvijek veći. Prosječni broj ukućana u obitelji (koju čini otac i majka i njihova djeca), kako vidimo, je oko 5 (4,70) članova.

3) *Prisutno i odsutno stanovništvo*. Prema tom popisu, upoznajmo strukturu prisutnog i odsutnog domaćeg stanovništva i stranaca u Vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji. Vojna Hrvatska i Slavonija ukupno ima 675.817 domaćeg stanovništva. Od toga ima 663.147 prisutnih i 12.670 odsutnih stanovnika. Uz to ima 11.717 stranaca. Ukupno ima 674.864 prisutna stanovnika.

Od ukupnog broja domaćih prisutnih stanovnika, a njih ima 663.147 stanovnika, u Vojnoj Hrvatskoj živi 80,29% tog pučanstva (živi 532.439 stanovnika) a u Vojnoj Slavoniji 19,71% od tog pučanstva (živi 130.708 stanovnika). Od ukupno odsutnih domaćih stanovnika, a njih ima 12.670 stanovnika, iz Vojne Hrvatske je 93,01% ili 11.784 stanovnika, a iz Vojne Slavonije 6,99% ili 886 stanovnika. Pokretljivost stanovnika je dakle znatno veća u Vojnoj Hrvatskoj. Muškaraca ima više odsutnih od žena. Od ukupno odsutnih domaćih stanovnika u Vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji, muškaraca je odsutno 68,93% ili 8.734, a žena 31,07% ili 3.936. Muškarci više traže posla u drugim krajevima. Od ukupno odsutnih muškaraca domaćih stanovnika, a njih ima 8.734, iz Vojne Hrvatske je 92,09%, a iz Vojne Slavonije 7,91%. Od ukupno odsutnih žena, a njih ima 3.936, iz Vojne Hrvatske je 95,05%, a iz Vojne Slavonije 4,95%. I tu se jasno vidi razlike u pokretljivosti stanovništva.

Tabela br. 549

Prisutno i odsutno domaće stanovništvo i stranci u Vojnoj krajini 1857. godine									
Regimenti i voj. komuniteti	MUŠKARCI		ŽENE		UKUPNO		Ukupno domaće stanovn.	Stranci	Prisutnih stanovnika
	Prisutni	Odsutni	Prisutne	Odsutne	Prisutni	Odsutni			
HRVATSKE	269.520	8.043	262.919	3.741	532.439	11.784	544.223	7.511	539.950
Lički	37.971	2.746	34.744	1.396	72.715	4.142	76.857	188	72.903
Karlobag	210	58	276	33	486	91	577	174	660
Otočki	34.257	990	32.078	484	66.335	1.474	67.809	101	66.436
Senj	1.239	48	1.293	22	2.532	70	2.602	421	2.953
Ogulinski	36.315	1.664	34.410	932	70.725	2.596	73.321	162	70.887
Slunjski	30.426	551	30.200	252	60.626	803	61.429	334	60.960
Križevački	29.943	447	31.052	91	60.995	538	61.533	1.268	62.263
Ivanić	241	81	263	33	504	114	618	114	618
Đurđevački	38.464	346	39.648	78	78.112	424	78.536	1.633	79.745
Bjelovar	627	95	718	35	1.345	130	1.475	346	1.691
I. Banski	30.655	515	29.746	226	60.401	741	61.142	602	61.003
II. Banski	26.989	265	25.926	102	52.915	367	53.282	1.601	54.516
Petrinja	1.293	130	1.457	29	2.750	159	2.909	472	3.222
Kostajnica	890	107	1.108	28	1.998	135	2.133	95	2.093
SLAVONIJE	64.109	691	66.599	195	130.708	886	131.594	4.206	134.914
Brodski	35.503	264	36.931	68	72.434	332	72.766	2.498	74.932
Brod	1.079	95	1.211	35	2.290	130	2.420	446	2.736
Gradiški	27.527	332	28.457	92	55.984	424	56.408	1.262	57.246
U K U P N O	333.629	8.734	329.518	3.936	663.147	12.670	675.817	11.717	674.864

Tabela br. 550

Prisutno i odsutno domaće stanovništvo i stranci 1857. godine u postocima (%)									
Regimenti i voj. komuniteti	MUŠKARCI		ŽENE		UKUPNO		Ukupno domaći	Stranci	Prisutnih stanovnika
	Prisutni	Odsutni	Prisutne	Odsutne	Prisutni	Odsutni			
HRVATSKE	49,52	1,48	48,31	0,69	97,83	2,17	100%	1,39	539.950
Lički	49,40	3,57	45,21	1,82	94,61	5,39	100%	0,26	72.903
Karlobag	36,40	10,05	47,83	5,72	84,23	15,77	100%	26,36	660
Otočki	50,52	1,46	47,31	0,71	97,83	2,17	100%	0,15	66.436
Senj	47,62	1,84	49,69	0,85	97,31	2,69	100%	14,26	2.953
Ogulinski	49,53	2,27	46,93	1,27	96,46	3,54	100%	0,23	70.887
Slunjski	49,53	0,90	49,16	0,41	98,69	1,31	100%	0,55	60.960
Križevački	48,66	0,73	50,46	0,15	99,13	0,87	100%	2,04	62.263
Ivanić	39,00	13,11	42,56	5,34	81,55	18,45	100%	18,45	618
Đurđevački	48,98	0,44	50,48	0,11	99,46	0,54	100%	2,05	79.745
Bjelovar	42,51	6,44	48,68	2,37	91,19	8,81	100%	20,46	1.691
I. Banski	50,14	0,84	48,65	0,37	98,79	1,21	100%	0,99	61.003
II. Banski	50,65	0,50	48,66	0,19	99,31	0,69	100%	2,94	54.516
Petrinja	44,45	4,47	50,09	1,00	94,53	5,47	100%	14,65	3.222
Kostajnica	41,73	5,02	51,95	1,31	93,67	6,33	100%	4,54	2.093
SLAVONIJE	48,71	0,53	50,61	0,15	99,33	0,67	100%	3,12	134.914
Brodski	48,79	0,36	50,75	0,09	99,54	0,46	100%	3,33	74.932
Brod	44,59	3,93	50,04	1,45	94,63	5,37	100%	16,30	2.736
Gradiški	49,00	0,59	50,45	0,16	99,25	0,75	100%	2,20	57.246
U K U P N O	49,37	1,29	48,76	0,58	98,13	1,87	100%	1,74	674.864

Tabela br. 551

Udio muškog i ženskog domaćeg prisutnog stanovništva u postocima 1857. godine					
Regimenti i vojni komuniteti	MUŠKARCI		ŽENE		Ukupno stanovnika
	Broj	Postotak	Broj	Postotak	
HRVATSKE	269.520	50,62%	262.919	49,38%	532.439
Lički Regiment	37.971	52,22	34.744	47,78	72.715
Karlobag, voj. komun.	210	43,21	276	56,79	486
Otočki Regiment	34.257	51,64	32.078	48,36	66.335
Senj, vojni komunitet	1.239	48,93	1.293	51,07	2.532
Ogulinski Regiment	36.315	51,35	34.410	48,65	70.725
Slunjski Regiment	30.426	50,19	30.200	49,81	60.626
Križevački Regiment	29.943	49,09	31.052	50,91	60.995
Ivanić, vojni komun.	241	47,82	263	52,18	504
Đurđevački Regiment	38.464	49,24	39.648	50,76	78.112
Bjelovar, vojni komun.	627	46,62	718	53,38	1.345
I. Banski Regiment	30.655	50,75	29.746	49,25	60.401
II. Banski Regiment	26.989	51,00	25.926	49,00	52.915
Petrinja, vojni komun.	1.293	47,02	1.457	52,98	2.750
Kostajnica, voj. komun.	890	44,54	1.108	55,46	1.998
SLAVONIJE	64.109	49,05%	66.599	50,95%	130.708
Brodski Regiment	35.503	49,01	36.931	50,99	72.434
Brod, vojni komunitet	1.079	47,12	1.211	52,88	2.290
Gradiški Regiment	27.527	49,17	28.457	50,83	55.984
U K U P N O	333.629	50,31%	329.518	49,69%	663.147

Od ukupno stranaca koji borave u Vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji, a njih ima 11.717, u Vojnoj Hrvatskoj boravi 64,10% ili 7.511 stanovnika, a u Vojnoj Slavoniji boravi 35,90% ili 4.206. S tim da najveći broj stranaca boravi u Brodskom Regimentu: 2.498 stranaca.

Ako promatramo udio muškog i ženskog domaćeg stanovništva u postocima, vidjet ćemo da muškarci prevladavaju u šest Regimenata (u Ličkom, Otočkom, Ogulinskom, Slunjskom, te Prvom i Drugom banskom Regimentu), a žene u četiri Regimenta (Križevačkom, Đurđevačkom, Brodskom i Gradiškom). Od ukupnog broja domaćeg prisutnog stanovništva, od 663.147 stanovnika, muškaraca ima 50,31% ili 333.629 muškaraca, a žena ima 49,69% ili 329.518 žena. U Vojnoj Hrvatskoj je nešto povoljniji taj odnos: od ukupnog broja domaćih prisutnih stanovnika u Vojnoj Hrvatskoj, a njih ima 532.439, muškaraca ima 50,62% ili 629.520, a žena ima 49,38% ili 262.919. Taj nepovoljni odnos je napose izražen u Ličkom Regimentu. Od ukupnog broja domaćih prisutnih stanovnika u vojnim komunitetima, a njih ukupno ima 11.905, muškaraca ima 46,86% ili 5.579, a žena ima 53,14% ili 6.326. Kako vidimo, u vojnim komunitetima je taj odnos broja muškaraca i žena dosta nepovoljan.

Od ukupnog broja domaćih prisutnih stanovnika Ličkog Regimenta, a njih ukupno s Vojnim komunitetom ima 73.201 stanovnika, muškaraca ima 52,16% ili 38.181., a žena ima 47,84% ili 35.020. Od ukupnog broja domaćih prisutnih stanovnika Otočkog Regimenta, a njih ima 68.867 stanovnika, ima 51,54% ili 35.496 muškaraca i 48,46% ili 33.371 žena. Od ukupnog broja domaćih prisutnih stanovnika Ogulinskog Regimenta, a njih ima 70.725 stanovnika, ima 51,35% ili 36.315 muškaraca i 48,65% ili 34.410 žena. Od ukupnog broja domaćih prisutnih stanovnika Slunjskog Regimenta, a njih ima 60.626 stanovnika, ima 50,19% ili 30.426 muškaraca i 49,81% ili 30.200 žena. Od ukupnog broja domaćih prisutnih stanovnika Križevačkog Regimenta, a njih ima 61.499 stanovnika, ima 49,08% ili 30.184 muškaraca i 50,92% ili 31.315 žena. Od ukupnog broja domaćih prisutnih stanovnika Đurđevačkog Regimenta, a njih ima 79.457 stanovnika, ima 49,20% ili 39.091 muškaraca i 50,80% ili 40.366 žena. Od ukupnog broja domaćih prisutnih stanovnika Prvog Banskog Regimenta, a njih ima 60.401 stanovnika, ima 50,75% ili 30.655 muškaraca i 49,25% ili 29.746 žena. Od ukupnog broja domaćih prisutnih stanovnika Drugog Banskog Regimenta, a njih ima 57.663 stanovnika, ima 50,59% ili 29.172 muškaraca i 49,41% ili 28.491 žena. Od ukupnog broja

domaćih prisutnih stanovnika Brodskog Regimenta, a njih ima 74.724 stanovnika, ima 48,96% ili 36.582 muškaraca i 51,04% ili 38.142 žena. Od ukupnog broja domaćih prisutnih stanovnika Gradiškog Regimenta, a njih ima 55.984 stanovnika, ima 49,17% ili 27.527 muškaraca i 50,83% ili 28.457 žena.

Udio muškog i ženskog stanovništva veoma je važan za njegovu reprodukciju i rast. Pitanje je samo koliko je taj popis stanovništva iz 1857. godine uzimao i muškarce koji su u vojsci. Vidi o tome u navedenim tabelama.⁶⁹²

4) *Vjerske strukture stanovništva*. Prema tom popisu stanovništva iz 1857. godine, u Vojnoj Hrvatske i Slavonije ukupno ima: 396.843 Rimokatolika, 5.486 Grkokatolika, 272.755 Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavni), 720 Protestanta, 11 Židova i 2 Unijata. Od ukupnog broja Rimokatolika u Vojnoj Hrvatske i Slavonije, u Vojnoj Hrvatskoj živi 71,90% ili 285.334, a u Vojnoj Slavoniji 28,10% ili 111.509. Od ukupnog broja Pravoslavni ili Grčko-istočnih vjernika, u Vojnoj Hrvatskoj živi 92,91% ili 253.429, a u Vojnoj Slavoniji 7,09% ili 19.326. Vojna Slavonija je više multikonfesionalna od Vojne Hrvatske: u njoj žive brojnije vjerske zajednice. I u Vojnoj Hrvatskoj žive te vjerske zajednice, ali prevladavaju Rimokatolici.⁶⁹³

I većina Grkokatolika živi u Vojnoj Hrvatskoj, njih 99,22%, a u Vojnoj Slavoniji 0,78%. Od ukupnog broja Židova, približno podjednaki broj živi u tim pokrajinama: u Vojnoj Slavoniji živi 5 Židova, a u Vojnoj Hrvatskoj 6 Židova. Međutim, najveći broj Protestanata živi u Vojnoj Slavoniji: od ukupnog broja, a njih ima 708 (703 Helvetske konfesije i 7 Augsburške konfesije), u Vojnoj Hrvatskoj živi 10, a u Vojnoj Slavoniji 710 Protestanata.

Vidi o tome u sljedeću tabelu⁶⁹⁴ br. 552.

Tabela br. 552

Ukupno domaće stanovništvo prema religiji 1857. godine								
Regimenti Vojne krajine	Rimo- katolici	Grko- katolici	Pravo- slavni	Evangelici		Unita- rier	Izrae- liten	Ukupno
				Augsb	Helvet			
HRVATSKE	285.334	5.443	253.429	5	5	1	6	544.223
Lički	25.846	0	51.010	0	0	0	1	76.857
Karlobag	575	0	2	0	0	0	0	557
Otočki	37.056	0	30.753	0	0	0	0	67.809
Senj	2.505	0	97	0	0	0	0	2.602
Ogulinski	39.377	0	33.941	1	1	0	1	73.321
Slunjski	27.343	5.372	28.709	0	2	0	3	61.429
Križevački	44.937	49	16.546	0	0	0	1	61.533
Ivanić	561	0	57	0	0	0	0	618
Đurđevački	61.864	14	16.656	1	1	0	0	78.536
Bjelovar	1.221	0	254	0	0	0	0	1.475
I. Banski	20.281	0	40.860	0	1	0	0	61.142
II. Banski	19.380	1	33.898	3	0	0	0	53.282
Petrinja	2.694	2	212	0	0	1	0	2.909
Kostajnica	1.694	5	434	0	0	0	0	2.133
SLAVONIJE	111.509	43	19.326	7	703	1	5	131.594
Brodski	66.545	37	5.482	5	696	1	0	72.766
Brod	2.149	0	267	2	0	0	2	2.420
Gradiški	42.815	6	13.577	0	7	0	3	56.408
U K U P N O	396.843	5.486	272.755	12	708	2	11	675.817

⁶⁹² Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859, str. 171-181. Taj je popis objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861.

⁶⁹³ Izvorni pojmovi za vjernike u Vojnoj Krajini: *Katholisch lateinisch* (za Rimokatolike); *Katholisch griechisch* (za Grkokatolike); *Nicht unirt griechisch* (za grčko-istočne vjernike, Pravoslavne); *Nicht unirt armenisch* (za Armence); *Evangelisch lutherisch* (za Protestante augsburške konfesije); *Evangelisch reformirt* (za Protestante helvetske konfesije); *Unitarier* (za Unitarce); *Izraeliten* (za Židove).

⁶⁹⁴ Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859, str. 171-181. Taj je popis objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861.

5) *Struktura glavnih zanimanja domaćeg stanovništva*. Popis ovih glavnih zanimanja i sada je neobično važan kako za demografska tako i za ekonomska i socijalna istraživanja. Popis tih zanimanja i ovdje ima dosta nedostataka. Prvo, nije jasno koja se sva zanimanja kriju u rubrici činovnici, kriju li se tu i nastavnici u nižim školama i profesori u gimnazijama. Drugo, tko su sve zemljoposjednici i koliko ih ima, napose u odnosu na broj vlasnika rudnika i zakupaca. Treće, tko su pomoćni radnici u poljoprivredi, a tko nadničari. Je li tu riječ o bivšim inkvilinima i subinkvilinima, ljudima bez posjeda? Ne znamo tko se krije pod rubrikom: "ostali muškarci stariji od 14 godina". Nedorečenosti i nejasnoće u tom popisu o zanimanjima i ovdje ima dakle mnogo.⁶⁹⁵ Pa ipak, uza sve te i druge primjedbe, uza sve te nedorečenosti, popis tih glavnih zanimanja neobično je važan i koristan. Ne samo da možemo upoznati strukturu tih zanimanja, a onda u socijalnu strukturu stanovništva, nego možemo komparacijskom metodom istražiti ta zanimanja u svim pokrajinama i kotarevima na prostoru hrvatskih pokrajina.

Popis donosi glavna zanimanja samo odraslih muškaraca iznad 14 godina domaćih stanovnika (prisutnih i odsutnih), a njih u Vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji ima 228.058. Za žene ne donosi popis zanimanja. Žena i djece ispod 14 godina ima 447.759 - ukupno dakle popis donosi samo broj od 675.817 stanovnika, a to je prisutno i odsutno domaće stanovništvo.⁶⁹⁶

Tabela br. 553

Glavna zanimanja domaćeg stanovništva Vojne krajine 1857. godine						
Glavna zanimanja	Regimenti Vojne Hrvatske					Ukupno svi Regimenti
	Lički	Otočki	Ogulin-ski	Slunjski	Križe-vački	
Svećenici	64	64	52	52	59	534
Činovnici	41	64	45	30	81	723
Vojnici	4.006	4.067	3.855	4.129	3.900	39.288
Književnici i umjetnici	2	0	4	0	0	12
Odvjetnici i notari	0	1	0	0	1	3
Sanitetsko osoblje	2	9	3	2	5	60
Zemljoposjednici, vlasnici rudnika i zakupci	6.961	5.904	6.235	5.577	4.252	57.407
Kućevlasnici i rentijeri	0	0	5	18	1	142
Tvorničari i obrtnici	61	47	38	38	322	2.289
Trgovci	21	34	12	2	5	238
Lađari i ribari	0	0	0	0	0	1
Pomoćni radnici u poljoprivredi	12.443	10.040	13.858	9.464	10.570	107.461
Pomoćni radnici u obrtu	17	16	26	17	85	622
Pomoćni radnici u trgovini	2	7	6	1	3	66
Ostale sluge	73	115	53	21	28	450
Nadničari	18	64	65	14	15	813
Ostali muškarci stariji od 14 godina	2.750	2.336	503	542	1.291	13.552
Žene i djeca ispod 14 godina	50.396	45.041	48.561	41.522	40.915	439.422
U K U P N O	76.857	67.809	73.321	61.429	61.533	663.083

⁶⁹⁵ Usp. o tome i M. Gross (1985, str. 27-59) i B. Vranješ-Šoljan (2009, str. 78-98).

⁶⁹⁶ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 171-181. Taj je popis objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861.

Tabela br. 554

Glavna zanimanja domaćeg stanovništva Vojne krajine 1857. godine						
Glavna zanimanja	Regimenti Vojne Hrvatske			Regimenti Vojne Slavonije		Ukupno Vojna krajina
	Đurđevački	Prvi Banski	Drugi Banski	Brodski	Gradiški	
Svećenici	55	42	40	49	57	602
Činovnici	74	40	54	138	156	877
Vojnici	3.859	3.886	3.750	3.941	3.895	39.519
Književnici i umjetnici	5	1	0	0	0	17
Odvjetnici i notari	0	0	0	1	0	6
Sanitetsko osoblje	8	15	8	4	4	84
Zemljoposjednici, vlasnici rudnika i zakupci	6.704	5.726	5.172	5.772	5.104	57.630
Kućevlasnici i rentijeri	5	8	5	18	82	202
Tvorničari i obrtnici	412	120	114	662	475	3.547
Trgovci	18	17	27	53	49	426
Lađari i ribari	1	0	0	0	0	101
Pomoćni radnici u poljoprivredi	11.617	8.867	9.588	11.713	9.301	107.537
Pomoćni radnici u obrtu	26	52	13	184	186	1.381
Pomoćni radnici u trgovini	1	12	7	14	13	185
Ostale sluge	56	16	31	37	20	539
Nadničari	8	150	32	434	13	1.381
Ostali muškarci stariji od 14 godina	2.570	831	47	2.195	487	14.024
Žene i djeca ispod 14 godina	53.117	41.359	34.394	47.551	36.566	447.759
UKUPNO	78.536	61.142	53.282	72.766	56.408	675.817

Najbrojnije strukture muške domaće populacije su "pomoćni radnici u poljoprivredi", a njih ukupno ima 107.537 stanovnika. Očito je i ovdje riječ o seljacima sa srednjim ili malim posjedom ili čak o bezemljašima, koji se izdržavaju i prehranjuju i na velikim posjedima. Kako je rečeno, prema dokumentima koje sam pronašao u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu, crkva i bivši feudanci na svojim posjedima, i nakon sloma feudalnog sustava 1848. godine, zapošljavaju seljake ali sada kao nadničare, uz veoma velike novčane i radne obaveze. U tu skupinu srednje ili slabo imućnih seljaka spadaju i tzv. "nadničari".

Po brojnosti, u drugu skupinu spadaju "zemljoposjednici". Očito je riječ o posjedima crkve i drugih veleposjednika, ali i seljaka koji imaju različite veličine zemljišnog posjeda. Izvora za tu veličinu i kvalitetu zemljišta, koju posjeduje crkva i drugi pojedinci i dakako seljaci ima veoma mnogo, od sredine 18. stoljeća pa sve do razdoblja neoapsolutizma. Ključni izvori za to su: a) poimenični popis stanovništva i posjeda 1749/51. godine; b) urbarijalna regulacija 1774-84. godine; c) jozefinski katastar iz kraja 18. stoljeća; d) katastar početkom 19. stoljeća, od 1824-31. godine; e) katastar iz sredine 19. stoljeća; f) zemljorasteretni fondovi iz razdoblja neoapsolutizma; g) brojni arhivski fondovi, u domaćim i stranim arhivima.

Svećenika u svim Regimentima, ali i u Vojnim komunitetima, ima znatno više nego "sanitetskog osoba". Ako se pod pojmom "sanitetsko osoblje" navode i bolničari i tehničari i liječnici, onda je zdravstvena zaštita stanovništva doista bila loša: u Vojnoj Hrvatskoj i Vojnoj Slavoniji na 8.045 stanovnika

dolazi jedna "sanitetska osoba". Lički i Slunjski Regiment imaju samo po 2 "sanitetske osobe", a ni drugi ne stoje bolje. To je veoma loša liječnička zaštita.

6) *Struktura glavnih zanimanja u Vojnim komunitetima 1857. godine:*

Tabela br. 555

Vojni komuniteti: glavna zanimanja domaćeg stanovništva 1857. godine								
Glavna zanimanja	VOJNI KOMUNITETI							Ukupno
	Bjelovar	Karlobag	Ivanić	Kostanjica	Petrija	Senj	Brod	
Svećenici	4	9	3	6	7	28	11	68
Činovnici	11	18	4	43	29	33	16	154
Vojnici	32	30	7	0	76	56	30	231
Književnici i umjetnici	5	0	0	0	0	0	0	5
Odvjetnici i notari	1	0	0	1	0	0	1	3
Sanitetsko osoblje	2	3	2	3	1	5	8	24
Zemljoposjednici, vlasnici rudnika i zakupci	7	0	2	39	135	0	40	223
Kućevlasnici i rentijeri	3	17	9	25	1	2	3	60
Tvorničari i obrtnici	224	13	130	155	319	118	299	1.258
Trgovci	17	10	5	23	23	79	31	188
Lađari i ribari	0	37	0	0	1	58	4	100
Pomoćni radnici u poljoprivredi	9	1	0	0	54	5	7	76
Pomoćni radnici u obrtu	170	12	48	109	206	51	163	759
Pomoćni radnici u trgovini	11	10	4	17	19	45	13	119
Ostale sluge	10	7	0	0	11	27	34	89
Nadničari	30	15	0	189	96	199	39	568
Ostali muškarci stariji od 14 godina	15	8	17	70	56	178	128	472
Žene i djeca ispod 14 godina	924	387	387	1.453	1.875	1.718	1.593	8.337
UKUPNO	1.475	577	618	2.133	2.909	2.602	2.420	12.734

Posve drugačija je struktura glavnih zanimanja u vojnim komunitetima. Najbrojnije strukture muške domaće populacije su "tvorničari i obrtnici". Na drugom mjestu su "pomoćni radnici u obrtu", a na trećem su mjestu "nadničari". Vidi o tome gornju tabelu.

7) *Dobne strukture stanovništva Vojne Hrvatske i Slavonije.* S biološkoga gledišta, dobne strukture stanovništva, s pravom se ističe, i u Vojnoj krajini su veoma važne, napose za prirodni prirast stanovništva. Kako je rečeno, popis stanovništva 1857. godine donosi različite dobne skupine za muškarce, a drugačije za žene. Za muškarce donosi 16 i za žene 7 dobnih skupina. Muškarci su svrstani u ove dobne skupine: do 6 godina, od 6-12, 12-14, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 21-24, 24-26, 26-40, 40-60 i preko 60 godina. Žene su svrstane u ove dobne skupine: do 6 godina, od 6-12, 12-14, 14-24, 24-40, 40-60 i preko 60 godina.⁶⁹⁷

⁶⁹⁷ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859, str. 171-181. Taj je popis objavljen i u: Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, Neue Folge, III. Band, Wien 1861.*

Da bismo mogli usporediti dobne skupine muškaraca i žena, i sada sam uzeo tih sedam dobnih skupina za žene i prema njima donio i dobne skupine za muškarce.

A) *Dobne strukture muškaraca.* Dobne strukture i skupine muškaraca u Regimentima samo su donekle slične. Razlike u svim Regimentima i u vojnim komunitetima, i kod muških i kod ženskih skupina, kao i među te dvije skupine, postoje i ne možemo ih zanemariti. Ključno je pitanje kolika je, od sredine do sredine, od Regimenta do Regimenta, bila smrtnost djece u najranijoj dobi. Kako je rečeno, smrtnost djece je, u svim razdobljima koja obuhvaća ova knjiga, ali i kasnije, bila veoma velika: i do 45% od svih umrlih osoba. Drugo je pitanje kakvi su bili uvjeti života ljudi: kakva je bila kultura prehrane i stanovanja (gradnja kuća prikladnih za stanovanje) i liječničke zaštite, kakve su bolesti i pošasti harale određenih godina. A ta su stanja, kako je više puta rečeno, bila veoma nepovoljna. Od sredine do sredine, od Regimenta do Regimenta, od socijalnog do ekonomskog i kulturološkog statusa pučanstva, od sela do sela, ti su uvjeti života ljudi bili ipak nešto različiti. I ovdje je nužno uzeti jedno uže razdoblje i sve to temeljito istražiti. Za to ima veoma mnogo arhivskih dokumenata.

U Vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji postoje četiri ključne dobne strukture muškaraca:

- a) od 0 - 14 godina - ima 115.145 ili 33,63% muške djece do 14 godina;
- b) od 14-40 godina - ima 163.599 ili 47,79% muškaraca srednjih godina;
- c) od 40-60 godina - ima 52.275 ili 15,27% odraslih muškaraca;
- d) od 60 godina > - ima 11.344 ili 3,31% starijih muškaraca.

U Vojnoj Hrvatskoj postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca:

- a) od 0 - 14 godina - ima 96.198 ili 34,66% muške djece do 14 godina;
- b) od 14-40 godina - ima 131.253 ili 47,29% muškaraca srednjih godina;
- c) od 40-60 godina - ima 40.910 ili 14,74% odraslih muškaraca;
- d) od 60 godina > - ima 9.202 ili 3,32% starijih muškaraca.

U Vojnoj Slavoniji postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca:

- a) od 0 - 14 godina - ima 18.947 ili 29,24% muške djece do 14 godina;
- b) od 14-40 godina - ima 32.346 ili 49,92% muškaraca srednjih godina;
- c) od 40-60 godina - ima 11.365 ili 17,54% odraslih muškaraca;
- d) od 60 godina > - ima 2.142 ili 3,31% starijih muškaraca.

U Vojnoj Hrvatskoj i Vojnoj Slavoniji muške djece do 14 godina života ima 115.145 ili 33,63%, dok od 14 do 40 godina ima 163.599 ili 47,79%. Prema tim statističkim podacima, kako vidimo, prevladava dobna skupina muškaraca srednjih godina. Međutim, ako bismo uzeli djecu do 18 godina života, što je uobičajeni standard, onda muške djece do 18 godina ima 147.616 ili 43,12% od ukupnog broja muškog domaćeg stanovništva. U tom slušaju od 18 do 40 godina muškaraca srednjih godina ima 131.128 ili 38,30% od ukupnog broja muškog domaćeg stanovništva. Ali, ako bismo uzeli dobnu strukturu muškaraca od 18 do 50 godina, a to su najzrelije godine života ljudi, onda nema sumnje da bi prevladavala ta dobna skupina. Muškaraca od 60. godina dalje, kako vidimo, ima veoma malo: ukupno samo 3,31%.

Međutim, kada je riječ o prirodnom prirastu stanovništva, ponavljam, nužno je imati na umu da, sve do početka 20. stoljeća, a i desetljeća u tom stoljeću, veliki broj djece umire već do četvrte godine života, a do 14-te godine, veoma mnogo. Matične knjige rođenih i vjenčanih i umrlih osoba, od naselja do naselja, iz godine u godinu, pružaju dobar uvid u to stanje.

Tabela br. 556

Dobne strukture MUŠKARACA domaćeg stanovništva 1857. godine								
Regimenti	< 6	6-12	12-14	14-24	24-40	40-60	60 >	Ukupno
HRVATSKE	49.048	34.602	12.548	66.793	64.460	40.910	9.202	277.563
Lički	7.100	5.285	1.871	9.351	9.105	6.210	1.795	40.717
Karlobag	40	27	11	53	76	49	12	268
Otočki	6.523	4.427	1.529	8.191	8.008	5.186	1.383	35.247
Senj	217	141	49	234	320	243	83	1.287
Ogulinški	6.808	4.828	1.583	9.094	8.972	5.461	1.233	37.979
Slunjski	5.480	4.089	1.501	7.844	6.923	4.308	832	30.977
Križevački	5.001	3.382	1.389	7.486	7.527	4.766	839	30.390
Ivanić	54	25	12	64	73	75	19	322
Đurđevački	6.702	4.675	2.014	9.271	9.130	5.766	1.252	38.810
Bjelovar	106	67	26	154	179	147	43	722
I. Banski	5.649	4.260	1.483	8.035	6.816	4.135	792	31.170
II. Banski	5.029	3.126	979	6.475	6.762	4.085	798	27.254
Petrinja	188	136	65	323	322	308	81	1.423
Kostajnica	151	134	36	218	247	171	40	997
SLAVONIJE	9.518	6.910	2.519	16.326	16.020	11.365	2.142	64.800
Brodski	5.110	4.071	1.371	8.509	8.747	6.617	1.342	35.767
Brod	176	130	41	232	292	218	85	1.174
Gradiški	4.232	2.709	1.107	7.585	6.981	4.530	715	27.859
U K U P N O	58.566	41.512	15.067	83.119	80.480	52.275	11.344	342.363

Tabela br. 557

Dobne strukture muškaraca domaćeg stanovništva 1857. godine u postocima (%)								
Regimenti	< 6	6-12	12-14	14-24	24-40	40-60	60 >	Ukupno
HRVATSKE	17,67	12,47	4,52	24,06	23,22	14,74	3,32	100%
Lički	17,44	12,98	4,60	22,97	22,36	15,25	4,41	100%
Karlobag	14,93	10,07	4,10	19,78	28,36	18,28	4,48	100%
Otočki	18,51	12,56	4,34	23,24	22,72	14,71	3,92	100%
Senj	16,86	10,96	3,81	18,18	24,86	18,88	6,45	100%
Ogulinški	17,93	12,71	4,17	23,94	23,62	14,38	3,25	100%
Slunjski	17,69	13,20	4,85	25,32	22,35	13,91	2,69	100%
Križevački	16,46	11,13	4,57	24,63	24,77	15,68	2,76	100%
Ivanić	16,77	7,76	3,73	19,88	22,67	23,29	5,90	100%
Đurđevački	17,27	12,05	5,19	23,89	23,52	14,86	3,23	100%
Bjelovar	14,68	9,28	3,60	21,33	24,79	20,36	5,96	100%
I. Banski	18,12	13,67	4,76	25,78	21,87	13,27	2,54	100%
II. Banski	18,45	11,47	3,59	23,76	24,81	14,99	2,93	100%
Petrinja	13,21	9,56	4,57	22,70	22,63	21,64	5,69	100%
Kostajnica	15,15	13,44	3,61	21,87	24,77	17,15	4,01	100%
SLAVONIJE	14,69	10,66	3,89	25,19	24,72	17,54	3,31	100%
Brodski	14,29	11,38	3,83	23,79	24,46	18,50	3,75	100%
Brod	14,99	11,07	3,49	19,76	24,87	18,57	7,24	100%
Gradiški	15,19	9,72	3,97	27,23	25,06	16,26	2,57	100%
U K U P N O	17,11	12,13	4,40	24,28	23,51	15,27	3,31	100%

B) *Dobne strukture žena.* Kao i kod muškaraca, tako su i kod žena dobne strukture u Vojnoj krajini samo donekle slične. Te razlike u svim Regimentima i vojnim komunitetima, kako je rečeno, i kod muških i kod ženskih skupina, kao i među te dvije skupine, ipak postoje i ne možemo ih posve zanemariti. Te su razlike još uočljivije u vojnim komunitetima. Kao i drugdje, tako sam i sada, ovom prilikom, uzeo četiri ključne dobne strukture.

U Vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji postoje ove četiri ključne dobne strukture žena:

- a) od 0 - 14 godina - ima 114.944 ili 33,35% ženske djece do 14 godina;
- b) od 14-40 godina - ima 159.266 ili 47,76% žena srednjih godina;
- c) od 40-60 godina - ima 50.037 ili 15,01% odraslih žene;
- d) od 60 godina > - ima 9.207 ili 2,76% starijih žena.

U Hrvatskoj postoje ove ključne četiri dobne strukture žena:

- a) od 0 - 14 godina - ima 95.119 ili 35,67% ženske djece do 14 godina;
- b) od 14-40 godina - ima 125.435 ili 47,04% žena srednjih godina;
- c) od 40-60 godina - ima 38.777 ili 14,54% odraslih žena;
- d) od 60 godina > - ima 7.329 ili 2,75% starijih žena

U Slavoniji postoje ove ključne četiri dobne strukture žena:

- a) od 0 - 14 godina - ima 19.825 ili 29,68% ženske djece do 14 godina;
- b) od 14-40 godina - ima 33.831 ili 50,65% žena srednjih godina;
- c) od 40-60 godina - ima 11.260 ili 16,86% odraslih žena;
- d) od 60 godina > - ima 1.878 ili 2,81% starijih žena.

U Vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji ženske djece do 14 godina života ima 95.119 ili 35,67%, dok od 14 do 40 godina ima 125.435 ili 47,04%. Prema tim statističkim podacima, kao i kod muškaraca, prevladava dobna skupina žena srednjih godina. Međutim, ako bismo i sada uzeli djecu do 18 godina života, što je uobičajeni standard, onda ženske djece do 18 godina ima znatno više. U tom slušaju, i kod dobnih skupina žena, od 18 do 40 godina žena srednjih godina ima nešto manje. Ali, ako bismo uzeli i dobnu strukturu žena od 18 do 50 godina, a to su najzrelije godine života ljudi, onda nema sumnje da bi prevladavala ta dobna skupina.

U dobnjoj strukturi preko 60 godina u prosjeku ima više muškaraca nego žena, iako, kako ćemo upoznati, u svim razdobljima ima znatno više udovica nego udovaca. Žena od 60 godina dalje, kao i muškaraca, ima malo: ukupno 2,76%. I životni vijek žena je kratak.

Muške djece do 12 godina ima nešto više nego žena u tim dobnim skupinama, ali i u dobnim skupinama od 12 do 40 godina i od 40 do 60 i od 60 godina dalje u Vojnoj krajini muškaraca ima više nego žena, općenito i u prosjeku. U Vojnoj Hrvatskoj također ima više muškaraca nego žena. Ali u Vojnoj Slavoniji ima više žena nego muškaraca.

Usporedi slijedeće dvije tabele, br. 558-559.

Tabela br. 558

Dobne strukture ŽENA domaćeg stanovništva 1857. godine								
Regimenti	< 6	6-12	12-14	14-24	24-40	40-60	60 >	Ukupno
HRVATSKE	47.661	33.938	13.520	60.979	64.456	38.777	7.329	266.660
Lički	6.729	4.934	2.038	7.740	7.961	5.247	1.491	36.140
Karlobag	69	45	10	42	74	50	19	309
Otočki	6.256	4.277	1.699	7.099	7.610	4.572	1.049	32.562
Senj	203	133	53	246	340	245	95	1.315
Ogulinski	6.629	4.735	1.754	8.028	8.280	4.966	950	35.342
Slunjski	5.406	4.049	1.607	7.406	6.988	4.372	624	30.452
Križevački	4.998	3.252	1.391	7.617	8.476	4.779	630	31.143
Ivanić	35	25	14	60	77	64	21	296
Đurđevački	6.912	5.146	1.913	9.057	9.945	5.653	1.100	39.726
Bjelovar	86	74	37	150	195	182	29	753
I. Banski	5.180	3.996	1.657	7.121	7.222	4.197	599	29.972
II. Banski	4.759	3.004	1.224	5.821	6.670	3.961	589	26.028
Petrinja	223	142	64	345	341	293	78	1.486
Kostajnica	176	126	59	247	277	196	55	1.136
SLAVONIJE	9.586	7.072	3.167	15.926	17.905	11.260	1.878	66.794
Brodski	5.061	4.031	1.806	8.498	9.852	6.534	1.217	36.999
Brod	152	134	59	284	308	214	95	1.246
Gradiški	4.373	2.907	1.302	7.144	7.745	4.512	566	28.549
U K U P N O	57.247	41.010	16.687	76.905	82.361	50.037	9.207	333.454

Tabela br. 559

Dobne strukture žena domaćeg stanovništva 1857. godine u postocima (%)								
Regimenti	< 6	6-12	12-14	14-24	24-40	40-60	60 >	Ukupno
HRVATSKA	17,87	12,73	5,07	22,87	24,17	14,54	2,75	100%
Lički	18,62	13,65	5,64	21,42	22,03	14,52	4,13	100%
Karlobag	22,33	14,56	3,24	13,59	23,95	16,18	6,15	100%
Otočki	19,21	13,13	5,22	21,80	23,37	14,04	3,22	100%
Senj	15,44	10,11	4,03	18,71	25,86	18,63	7,22	100%
Ogulinski	18,76	13,36	4,96	22,72	23,43	14,05	2,69	100%
Slunjski	17,75	13,30	5,28	24,32	22,95	14,36	2,05	100%
Križevački	16,05	10,44	4,47	24,46	27,22	15,35	2,02	100%
Ivanić	11,82	8,45	4,73	20,27	26,01	21,62	7,09	100%
Đurđevački	17,40	12,95	4,82	22,80	25,03	14,23	2,77	100%
Bjelovar	11,42	9,83	4,91	19,92	25,90	24,17	3,85	100%
I. Banski	17,28	13,33	5,53	23,76	24,10	14,00	2,00	100%
II. Banski	18,28	11,54	4,70	22,36	25,63	15,22	2,26	100%
Petrinja	15,01	9,56	4,31	23,22	22,95	19,72	5,25	100%
Kostajnica	15,49	11,09	5,19	21,74	24,38	17,25	4,84	100%
SLAVONIJA	14,35	10,59	4,74	23,84	26,81	16,86	2,81	100%
Brodski	13,68	10,89	4,88	22,97	26,63	17,66	3,29	100%
Brod	12,20	10,75	4,74	22,79	24,72	17,17	7,62	100%
Gradiški	15,32	10,18	4,56	25,02	27,13	15,80	1,98	100%
U K U P N O	17,17	12,30	5,00	23,06	24,70	15,01	2,76	100%

8) *Bračno stanje domaćeg stanovništva*. Od 1851. do 1857. godine, od jednog do drugog popisa stanovništva, kako ćemo vidjeti na kraju ovog poglavlja, u komparacijskim tabelama i tim kvantitativnim podacima, veoma je slab prirodni prirast stanovništva. Uzroci te stagnacije su, kako je više puta u ovoj knjizi rečeno, i sada i dalje veoma loši uvjeti života stanovništva: veoma loši uvjeti stanovanja (gradnja kuća prikladnih za ugodnije stanovanje), slaba prehrana, nedovoljna poljoprivredna produktivnost, loša higijena i zdravstvena zaštita stanovništva; i sada haraju bolesti i česte epidemije, uslijed čega ljudi svih uzrasta obolijevaju i rano umiru, napose djeca u ranim godinama života. Ljudi su iscrpljeni od silnog rada. Vlada gotovo potpuna nepismenost stanovništva. Ta stanja, s veoma malim promjenama, bez nekog bržeg napretka na tom području, prema mom istraživanju, traju i do Drugog svjetskog rata.

Kako je već rečeno, ponavljam i ovdje, za primjer sam uzeo dominij Sisak-sela, dakle stari i novi Sisak i više sela koja su pripadala tom dominiju, i pratio prirast stanovništva od sredine 18. do sredine 19. stoljeća. Prema više dokumenata, napose matičnim knjigama, u tom dugom razdoblju, sve do 40-tih godina 19. stoljeća, nema prirodnog prirasta stanovništva, a poneka naselja imaju i pad pučanstva. Tek od 40-godina pojavljuje se, iako slab, prirast stanovništva. U tom dugom razdoblju najviše djece umire do 4-te godine života, ali i kasnije. Vladaju česte, gotovo svakih 5 ili 6 godina, razne epidemije, napose kod djece i to često u ljetnim mjesecima. Tu, u tim stalnim pojavama i stanjima u životu ljudi, valja tražiti uzroke slabog prirodnog prirasta stanovništva na prostoru hrvatskih pokrajina.

Vidi statističke i kvantitativne podatke u sljedeće četiri tabele, br. 560-563.

Tabela br. 560

Bračno stanje ukupno domaćeg stanovništva Vojne krajine 1857. godine							
Regimenti Vojne krajine	MUŠKARCI			ŽENE			Ukupno stanov- nika
	Neože- njeni	Oženjeni	Udovci	Neudate	Udate	Udovice	
HRVATSKE	155.776	112.267	9.520	135.575	112.293	18.792	544.223
Lički	24.762	14.179	1.776	19.888	14.179	2.073	76.857
Karlobag	171	95	2	184	96	29	577
Otočki	21.448	12.467	1.332	18.292	12.467	1.803	67.809
Senj	793	438	56	716	430	169	2.602
Ogulinski	22.548	13.910	1.521	19.443	13.904	1.995	73.321
Slunjski	17.817	12.287	873	16.052	12.287	2.113	61.429
Križevački	14.286	15.216	888	13.121	15.232	2.790	61.533
Ivanić	177	137	8	121	136	39	618
Đurđevački	19.918	17.894	998	18.755	17.898	3.073	78.536
Bjelovar	401	283	38	361	290	102	1.475
I. Banski	17.604	12.673	893	15.037	12.675	2.260	61.142
II. Banski	14.419	11.809	1.026	12.207	11.820	2.001	53.282
Petrinja	830	517	76	802	517	167	2.909
Kostajnica	602	362	33	596	362	178	2.133
SLAVONIJE	30.655	31.294	2.851	29.670	31.311	5.813	131.594
Brodski	16.165	17.908	1.694	16.027	17.908	3.064	72.766
Brod	688	434	52	625	444	177	2.420
Gradiški	13.802	12.952	1.105	13.018	12.959	2.572	56.408
UKUPNO	186.431	143.561	12.371	165.245	143.604	24.605	675.817

Tabela br. 561

Bračno stanje muškaraca i žena od ukupnog broja domaćih stanovnika u postocima (%)							
Regimenti Vojne krajine	MUŠKARCI			ŽENE			Ukupno stanov- nika
	Neože- njeni	Oženjeni	Udovci	Neudate	Udate	Udovice	
HRVATSKE	28,62	20,63	1,75	24,91	20,63	3,45	100%
Lički	32,22	18,45	2,31	25,88	18,45	2,70	100%
Karlobag	29,64	16,46	0,35	31,89	16,64	5,03	100%
Otočki	31,63	18,39	1,96	26,98	18,39	2,66	100%
Senj	30,48	16,83	2,15	27,52	16,53	6,50	100%
Ogulinski	30,75	18,97	2,07	26,52	18,96	2,72	100%
Slunjski	29,00	20,00	1,42	26,13	20,00	3,44	100%
Križevački	23,22	24,73	1,44	21,32	24,75	4,53	100%
Ivanić	28,64	22,17	1,29	19,58	22,01	6,31	100%
Đurđevački	25,36	22,78	1,27	23,88	22,79	3,91	100%
Bjelovar	27,19	19,19	2,58	24,47	19,66	6,92	100%
I. Banski	28,79	20,73	1,46	24,59	20,73	3,70	110%
II. Banski	27,06	22,16	1,93	22,91	22,18	3,76	100%
Petrinja	28,53	17,77	2,61	27,57	17,77	5,74	100%
Kostajnica	28,22	16,97	1,55	27,94	16,97	8,35	100%
SLAVONIJE	23,30	23,78	2,17	22,55	23,79	4,42	100%
Brodski	22,22	24,61	2,33	22,03	24,61	4,21	100%
Brod	28,43	17,93	2,15	25,83	18,35	7,31	100%
Gradiški	24,47	22,96	1,96	23,08	22,97	4,56	100%
U K U P N O	27,59	21,24	1,83	24,45	21,25	3,64	100%

Tabela br. 562

Bračno stanje muškaraca od ukupnog broja muškog domaćeg stanovništva u %							
Regimenti Vojne krajine	Neože- njeni	Postotak %	Oženjeni	Postotak %	Udovci	Postotak %	Ukupno muških
HRVATSKE	155.776	56,12%	112.267	40,45%	9.520	3,43%	277.563
Lički	24.762	60,81	14.179	34,82	1.776	4,36	40.717
Karlobag	171	63,81	95	35,45	2	0,75	268
Otočki	21.448	60,85	12.467	35,37	1.332	3,78	35.247
Senj	793	61,62	438	34,03	56	4,35	1.287
Ogulinski	22.548	59,37	13.910	36,63	1.521	4,00	37.979
Slunjski	17.817	57,52	12.287	39,66	873	2,82	30.977
Križevački	14.286	47,01	15.216	50,07	888	2,92	30.390
Ivanić	177	54,97	137	42,55	8	2,48	322
Đurđevački	19.918	51,32	17.894	46,11	998	2,57	38.810
Bjelovar	401	55,54	283	39,20	38	5,26	722
I. Banski	17.604	56,48	12.673	40,66	893	2,86	31.170
II. Banski	14.419	52,91	11.809	43,33	1.026	3,76	27.254
Petrinja	830	58,33	517	36,33	76	5,34	1.423
Kostajnica	602	60,38	362	36,31	33	3,31	997
SLAVONIJE	30.655	47,31	31.294	48,29	2.851	4,40	64.800
Brodski	16.165	45,20	17.908	50,07	1.694	4,74	35.767
Brod	688	58,60	434	36,97	52	4,43	1.174
Gradiški	13.802	49,54	12.952	46,49	1.105	3,97	27.859
U K U P N O	186.431	54,45	143.561	41,93	12.371	3,61	342.363

Tabela br. 563

Bračno stanje žena od ukupnog broja ženskog domaćeg stanovništva u %							
Regimenti Vojne krajinje	Neudate	Postotak %	Udate	Postotak %	Udovice	Postotak %	Ukupno žena
HRVATSKE	135.575	50,84	112.293	42,11	18.792	7,05	266.660
Lički	19.888	55,03	14.179	39,23	2.073	5,74	36.140
Karlobag	184	59,55	96	31,07	29	9,39	309
Otočki	18.292	56,18	12.467	38,29	1.803	5,54	32.562
Senj	716	54,45	430	32,70	169	12,85	1.315
Ogulinski	19.443	55,01	13.904	39,34	1.995	5,64	35.342
Slunjski	16.052	52,71	12.287	40,35	2.113	6,93	30.452
Križevački	13.121	42,13	15.232	48,91	2.790	8,96	31.143
Ivanić	121	40,88	136	45,95	39	13,18	296
Đurđevački	18.755	47,21	17.898	45,05	3.073	7,74	39.726
Bjelovar	361	47,94	290	38,51	102	13,55	753
I. Banski	15.037	50,17	12.675	42,29	2.260	7,54	29.972
II. Banski	12.207	46,90	11.820	45,41	2.001	7,69	26.028
Petrinja	802	53,97	517	34,79	167	11,24	1.486
Kostajnica	596	52,46	362	31,87	178	15,67	1.136
SLAVONIJE	29.670	44,42	31.311	46,88	5.813	8,70	66.794
Brodski	16.027	43,32	17.908	48,40	3.064	8,28	36.999
Brod	625	50,16	444	35,63	177	14,21	1.246
Gradiški	13.018	45,60	12.959	45,39	2.572	9,01	28.549
U K U P N O	165.245	49,56	143.604	43,07	24.605	7,38	333.454

I dobne strukture i bračno stanje stanovništva, kako vidimo u tim tabelama, ali sve druge pojave koje su navedene, pokazuju stanje i prirodni prirast stanovništva. A još će više to stanje i taj razvoj stanovništva pokazati komparacije i kvantitativni podaci na kraju ovog poglavlja, kada usporedimo ta stanja u svim hrvatskim pokrajinama.

Najveći postotak stanovništva, prema bračnom stanju pučanstva, pripada neoženjenim muškarcima i neudatim ženama, ali u tu grupu stanovništva spadaju i djeca. Od ukupnog broja domaćeg prisutnog i odsutnog stanovništva, a u Vojnoj Hrvatskoj i Vojnoj Slavoniji ukupno ima 675.817 tih stanovnika, neoženjenih muškaraca (zajedno s muškom djecom) ima 27,59%, a od ukupnog broja domaćeg muškog stanovništva, a u Vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji ima 342.363 muške populacije, neoženjenih muškaraca (s djecom) ima 54,45% ili 186.431.

Od ukupnog broja domaćeg prisutnog i odsutnog stanovništva, neudatih žena (zajedno sa ženskom djecom) u Vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji ukupno ima 24,45%, a od ukupnog broja domaćeg ženskog stanovništva, neudatih žena (s djecom) ima 49,56% ili 165.245.

Prema tim podacima, neoženjenih muškaraca ima više nego neudatih žena, ali zato u druge dvije skupine ima više žena: ima nešto više udatih žena nego oženjenih muškaraca i ima znatno više udovica nego udovaca. Udovica u nekim slučajevima ima i do tri puta više nego udovaca. To stanje, u koje ima više udovica nego udovaca, traje do Prvog svjetskog rata.

Međutim, kako vidimo u tim tabelama, od Regimenta do Regimenta, postoje razlike u svim tim podacima i postocima. Drugačiji su ti postoci u Vojnoj Hrvatskoj, a drugačiji u Vojnoj Slavoniji, kao i od Regimenta do Regimenta. Još su veće te razlike u vojnim komunitetima.

Neoženjenih muškaraca Vojna Hrvatska ima 28,62%, a Vojna Slavonija ima 23,30%. Najveći postotak neoženjenih muškaraca ima Lički Regiment (32,22%), a zatim slijede Otočki Regiment (31,63%), Ogulinski Regiment (30,75%), Slunjski Regiment (29,00%), Prvi banski Regiment (28,79%), Drugi banski Regiment (27,06%), Đurđevački Regiment (25,36%), Gradiški Regiment (24,47%), Križevački Regiment (23,22%) i Brodski Regiment (22,22%).

Oženjenih muškaraca Vojna Slavonija ima 23,78%, a Vojna Hrvatska ima 20,63%. Najveći postotak oženjenih muškaraca ima Križevački Regiment (24,73%) i slijede Brodski Regiment (24,61%), Gradiški Regiment (22,96%), Đurđevački Regiment (22,78%), Drugi banski Regiment (22,16%), Prvi banski Regiment (20,73%), Slunjski Regiment (20,00%), Ogulinski Regiment (18,97%), Lički Regiment (18,45%) i Otočki Regiment (18,39%)

Neudatih žena Vojna Hrvatska ima 24,91%, a vojna Slavonija ima 22,55%. Najveći postotak neudatih žena (zajedno s djecom) ima Otočki Regiment (26,98%), a zatim slijede Ogulinski Regiment (26,52%), Slunjski Regiment (26,13%), Lički Regiment (25,88%), Prvi banski Regiment (24,59%), Đurđevački Regiment (23,88%), Gradiški Regiment (23,08%), Drugi banski Regiment (22,91%), Brodski Regiment (22,03%) i Križevački Regiment (21,32%).

Udatih žena Vojna Slavonija ima 23,79%, a Vojna Hrvatska ima 20,63%. Najveći postotak udatih žena ima Križevački Regiment (24,75%), a zatim slijede Brodski Regiment (24,61%), Gradiški Regiment (22,97%), Đurđevački Regiment (22,79%), Drugi banski Regiment (22,18%), Prvi banski Regiment (20,73%), Slunjski Regiment (20,00%), Ogulinski Regiment (18,96%), Lički Regiment (18,45%) i Otočki Regiment (18,39%).

Prema tim statističkim podacima, Vojna Slavonija u prosjeku ima više oženjenih muškaraca i više udatih žena. Žene stupaju ranije u brak od muškaraca. Osim u Ogulinskom Regimentu, u svim drugim Regimentima ima više udatih žena nego oženjenih muškaraca. Riječ je dakako o domaćem prisutnom i odsutnom stanovništvu. Ako je riječ samo o bračnom stanju tog stanovništva, onda bi morao biti jednaki broj oženjenih muškaraca i udatih žena. I doista, u većini Regimenta ima jednaki broj oženjenih muškaraca i udatih žena.

DALMACIJA

23.7. Naselja i struktura stanovništva Dalmacije 1857. godine

23.7.1. Izvori i problem istraživanja

Ni istraživanje naselja i strukture stanovništva Dalmacije od 1851. do 1857. godine nije jednostavno. Između ta dva popisa stanovništva, 1851. i 1857. godine, ima izvora o tom stanovništvu, ali je u njihovu korištenju nužan oprez. Postoje razlike u broju stanovništva, ali i u prezentaciji veličine površina Dalmacije. Razlike u površinama nisu velike.

Najveći problem je u prikazu broja stanovništva 1854. i 1857. godine u Dalmaciji. Za tu 1854/55. godinu dokumenti navode da u Dalmaciji ima 418.644 stanovnika (*Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Wien 1855, str. 206) ili 416.798 stanovnika (*Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Oesterreich für das Jahr 1856*, Wien, str. 217). Ili da ima 422.734 stanovnika u izračunu prilikom objavljivanja istih podataka 1869. godine (V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia*, Venezia 1869, str. XXXVIII-LXX) ili **423.544 stanovnika u novom izračunu** (M. Kozličić-A. Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije*, nav. dj, str. 205-229).

Pa ipak, ni broj od 423.544 stanovnika nije točan. U Dalmaciji 1846. godine ima 418.063 stanovnika, 1848. godine ima 424.711 stanovnika, a u popisu stanovništva 1851. godine 393.715 prisutnih stanovnika. Prema tome, od 1848. do 1851. godine gubitak broja pučanstva u Dalmaciji iznosi 30.996 stanovnika. Taj se gubitak znatnog broja stanovnika nije mogao tako brzo i lako nadoknaditi. Zato ti brojevi stanovnika nisu realni: ni 418.644 ni 416.798 ni 422.734 **niti 423.544** u novom izračunu. Za upoznavanje prirasta ili pada broja stanovništva u Dalmaciji ključni su podaci koje donosi službeni godišnjak *Tafeln zur Statistik* i dva popisa stanovništva: popisi stanovništva iz 1851. i 1857. godine i njihova komparacija.

Prema tim izvorima u Dalmaciji:

1846. godine ima **418.063 stanovnika** (u popisu stanovništva).
1848. godine ima **424.711 stanovnika** (u izvještaju o stanovništvu).
1851. godine ima **393.715 stanovnika** (u popisu stanovništva); gubitak stanovništva.
1852. godine ima **398.566 stanovnika** (u izvještaju o stanovništvu).
1853. godine ima **403.197 stanovnika** (u izvještaju o stanovništvu).

- f) 1854. godine ima **407.005 stanovnika** (u popisu stanovništva, bez odsutnih domaćih stanovnika, koji se u službenim dokumentima ne navode, već samo prisutne stanovnike).⁶⁹⁸
- g) 1857. godine ima **404.499 prisutnih stanovnika** (u popisu stanovništva).⁶⁹⁹
- h) Dalmacija u popisu stanovništva 1857. godine ukupno ima 415.628 domaćih stanovnika i 5.410 stanaca (stranih državljana koji žive u Dalmaciji). Od domaćih stanovnika:
- prisutnih domaćih stanovnika ima 399.089 (197.118 muškaraca i 201.971 ženu);
 - odsutnih domaćih stanovnika ima 16.539 (13.168 muškaraca i 3.371 ženu).
- c. Dalmacija u popisu stanovništva 1857. godine, **ima 404.499 prisutnih stanovnika** (koji su u domovini): 399.089 domaćih + 5.410 stranaca = 404.499 stanovnika.

Međutim, ako bismo računali i prisutno i odsutno domaće stanovništvo, onda 1857. godine u Dalmaciji ima: 399.089 + 16.539 = 415.628 domaćih stanovnika, a sa stancima (5.410) u Dalmaciji te godine ukupno ima 421.038 stanovnika. Ipak, odsutno stanovništvo (domaće, koje je izvan domovine) ne treba računati, *već samo prisutno stanovništvo*.⁷⁰⁰

Statistica generale della Dalmazia. Divisione IV. Popolazione, Zara 1862, donosi ukupni broj domaćeg stanovništva (i prisutnog i odsutnog) za 1857. godinu, a to isto ponavljaju i M. Kozličić-A. Bralić, Stanovništvo Kraljevine Dalmacije, nav. djelo, str. 231-304.

Očito je da su u popisu stanovništva 1854/55. godine, ponavljam i ovdje ovaj tekst, u dokumentima o popisu, uračunali i prisutno i odsutno domaće stanovništvo. A odsutno domaće stanovništvo se izostavi, i računa se samo prisutno: prisutno domaće stanovništvo i stranci. Budući da se u popisu stanovništva iz 1854/55. godine ne navodi broj odsutnog domaćeg stanovništva, lako je doći do tog broja. U popisu stanovništva 1857. godine navodi se 16.539 odsutnih domaćih stanovnika. Za dvije/tri godine, od 1854/55. do 1857. godine, teško da se je promijenio taj broj odsutnih domaćih stanovnika. Mogao se je samo povećati. Prema tome, ako od broja 423.544 stanovnika, koliko ih navode neki dokumenti, oduzmemo 16.539 odsutnih domaćih stanovnika, onda imamo najviše 407.005 stanovnika u Dalmaciji 1854/55. godine.

U prikazu broja stanovništva Dalmacije 1854/55. godine donosim one podatke koje sadrže ovi ključni izvori: a) *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Wien 1855, str. 203-211; b) *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856*, Wien, str. 217-240; c) *Pokrajinski list uredovnih spisa za Dalmaciju*, dio drugi, 1854. godine, str. 25-48, donosi broj stanovnika za sva naselja; d) V. Lago, *Memorie sulla Dalmazia*, Venezia 1869, str. XXXVIII-LXX; e) M. Kozličić-A. Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828-1857. godine*, Zadar 2012, str. 205-229.

Ključni izvori za naselja i stanovništvo Dalmacije 1857. godine su: Popis stanovništva hrvatskih pokrajina 1857. godine (objavljeni popis i arhivska građa), E. Fényes (1857. sv. I-II), *Tafeln zur Statistik 1841-65. godine*, te više autorskih knjiga. Godišnjak *Tafeln zur Statistik 1851-65. godine*, kao i ranije, donosi brojne sjajne statističke podatke o svim hrvatskim pokrajinama. Posebno: *Statistica generale della Dalmazia. Edita dalla giunta provinciale, Divisione IV. Popolazione, Zara 1862. i Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich. Nach der Zählung von dem 31. October 1857*, Wien 1859.

Međutim, i ovdje je nužno ponoviti ono što je naprijed rečeno o prirastu stanovništva. Kako smo upoznali, od 1831. do 1836. godine nalazimo pad broja stanovništva u hrvatskim pokrajinama. Zbog pada broja stanovništva od 1831. do 1836. godine, na nekim područjima hrvatskih pokrajina, u čitavom desetljeću od 1831. do 1840. godine stanovništvo stagnira: broj stanovnika se bitno ne mijenja. Uzrok tome je pojava kolere, koja se na čitavom području Habsburške monarhije, a napose na području zemalja ugarske krune, pojavila početkom tog desetljeća. Kolera se 1835/36. godine, nema sumnje, pojavila i na području Italije i zatim Dalmacije.⁷⁰¹ Ali se je kolera na području hrvatskih zemalja pojavila i 1855/56. godine.

⁶⁹⁸ *Tafeln zur Statistik, Neue Folge*, sv. II, Wien 1859, str. 2-3.

⁶⁹⁹ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 41-51.

⁷⁰⁰ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 42-51. Taj je popis stanovništva iz 1857. godine objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, Neue Folge, III. Band, Wien 1861; Statistica generale della Dalmazia. Edita dalla giunta provinciale, Divisione IV. Popolazione, Zara 1862. Usp. i M. Kozličić i A. Bralić, Stanovništvo kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, str. 231-272.

⁷⁰¹ Fr. Lanza, dr., *Relazione nosografico-statistica sull' epidemia colerosa che invase la Dalmazia nell' anno 1836*, Spalato 1838; S. De Renzi, dr., *Relazione statistica e clinica degl' infermi di colera morbo*, Napoli 1837.

Na slab prirast stanovništva u čitavom razdoblju koji obuhvaća ova knjiga, kako je rečeno, uteču stalne bolesti i epidemije, veoma loši uvjeti stanovanja (gradnja kuća prikladnih za stanovanje) i prehrane i liječničke zaštite stanovništva, niska produktivnost poljoprivrede, te poplave i suše. Uz sve to, većina stanovništva na selu (kmetovi različitih posjeda, ali i inkvilini bezemljaši) bila je stalno opterećena feudalnim nametima i silnim porezima.

Za Dalmaciju, kao i za hrvatsku i slavonsku Vojnu krajinu, imamo ukupne podatke o broju rođene djece i umrlih osoba za svaku godinu, tako da tada možemo pratiti prirodni prirast stanovništva, ali i djelomično možemo pratiti i mehanički prirast stanovništva.

U prikaz broja i uglavnom vjerske strukture stanovništva u Dalmaciji 1857. godine, M Kozličić i A. Bralić (u knjizi *Stanovništvo kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, str. 231-272) služe se isključivo djelom *Statistica generale della Dalmazia. Edita dalla giunta provinciale, Divisione IV. Popolazione*, Zara 1862.

Ne navode druge ključne radove i izvore o popisu stanovništva 1857. godine u Habsburškoj monarhiji i svih hrvatskih pokrajina. Njihovi su statistički podaci o stanovništvu u Dalmaciji drugačiji od ovih koje ovdje donosim.

Broj i strukturu stanovništva u Dalmaciji 1857. godine, uz ostala statistička djela, ovdje temeljim na popisu stanovništva koje se te godine obavilo na cjelokupnom području Habsburške monarhije, a time i na području svih hrvatskih zemalja. To su ovi izvori:

- a) *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich. Nach der Zählung von dem 31. October 1857*, Wien 1859.
- b) *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861.

Po mnogim statističkim podacima o strukturi stanovništva svih hrvatskih pokrajina, pa dakle i Dalmacije, o kojoj je ovdje riječ, taj je izvor znatno bogatiji.

23.7.2. Upravne i teritorijalne i demografske promjene 1848-57. godine

Tabela br. 564

Površine i stanovništvo Dalmacije početkom 1848. godine					
OKRUG		Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Stanovništvo
1	Zadar – Zara	98,5	102,95	5.668,32	146.115
	Grad Zadar				7.337
2	Split – Spalato	89,1	93,11	5.127,39	174.691
3	Dubrovnik – Ragusa	23,7	24,81	1.363,85	53.858
4	Kotor – Cattaro	11,0	11,55	633,01	34.802
	Vojnika	-	-	-	7.908
UKUPNO		222,3	232,42	12.792,57	424.711

Tabela br. 565

Površine i prisutno stanovništvo Dalmacije 1851. godine					
OKRUG		Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Stanovništvo
1	Zadar – Zara	98,47	102,94	5.666,60	145.009
2	Split – Spalato	89,06	93,71	5.125,09	166.687
3	Dubrovnik – Ragusa	23,73	24,81	1.365,58	51.094
4	Kotor – Cattaro	11,04	11,55	636,31	30.925
UKUPNO		222,30	232,41	12.792,57	393.715
U odnosu na 1848. godinu, 1851. godine manje:		- 0	- 000,01	- 0	- 30.996

Tabela br. 566

Površine i stanovništvo Dalmacije 1854. godine				
OKRUG		Austrijske milje ²	Kilometri ²	Stanovništvo
1	Zadar – Zara	96,80	5.570,50	153.923
2	Split – Spalato	89,80	5.167,67	176.061
3	Dubrovnik – Ragusa	23,50	1.352,34	58.458
4	Kotor – Cattaro	10,80	621,50	35.102
U K U P N O		220,90	12.712,01	423.544
U odnosu na 1851. godinu, 1854/5. godine manje/više:		- 1,4	- 80,56 km²	+ 29.829
Od broja 423.544 valja oduzeti broj odsutnih domaćih stanovnika				= 407.005

Za tri godine, u Dalmaciji nije mogao biti toliki prirast od 29.829 stanovnika. Zato od broja 423.544 stanovnika, valja oduzeti odsutno domaće stanovništvo: 423.544 manje 16.539 jednako je 407.005 stanovnika: 423.544 – 16.539 = 407.005. Broj odsutnih domaćih stanovnika popis 1857. godine navodi za svaki Okrug i za svaki kotar.

Tabela br. 567

Površine i prisutno stanovništvo Dalmacije 1857. godine					
OKRUG		Austrijske milje ²	Geografske milje ²	Kilometri ²	Stanovništvo
1	Zadar – Zara	97,14	101,53	5.590,06	130.045
	Grad Zadar				18.526
2	Split – Spalato	90,39	94,48	5.201,62	173.423
3	Dubrovnik – Ragusa	23,73	24,81	1.365,58	51.296
4	Kotor – Cattaro	11,04	11,54	635,31	31.209
U K U P N O		222,30	232,36	12.792,57	404.499
U odnosu na 1855. godinu, 1857. godine više/manje:		+ 1,4		+ 80,56 km²	- 19.045

Kako vidimo iz tih tabela, na području Dalmacije od 1848/51. do 1857. godine nastale su neke upravne i teritorijalne promjene, a napose znatne demografske promjene. To je veoma važno za demografska istraživanja na području Dalmacije.

23.8. Struktura stanovništva u Dalmaciji 1857. godine

23.8.1. Dalmacija ukupno 1857. godine

Dalmacija 1857. godine ima 222,30 austrijskih milja² ili 12.792,57 kilometara², 14 gradova, 8 predgrađa, 44 trgovišta, 983 sela, 85.740 kuća, 77.988 stanarskih porodica, 404.499 prisutnih stanovnika (domaćih i stranaca); domaćih stanovnika ima: 197.118 prisutnih i 13.168 odsutnih muškaraca i 201.971 prisutna i 3.371 odsutna žena i 5.410 stranaca.⁷⁰²

Komparacije od 1846. do 1857. godine:

Kako smo upoznali, **Dalmacija** 1846. godine ima 222,3 austrijske milje² ili 12.792,57 kilometara², 15 gradova, 35 trgovišta, 829 sela, ukupno 879 naselja, 69.586 kuća, 68.753 porodice i **418.063 stanovnika** (220.275 muškaraca i 197.788 žena).⁷⁰³

Godine 1847. Dalmacija ima 422.901 stanovnika (222.504 muškarca i 200.397 žena).

Godine 1848. Dalmacija ima 424.711 stanovnika (224.043 muškarca i 200.668 žena).

Dalmacija (Kronland Dalmatien) 1851. godine ima 222,30 austrijskih milja² ili 12.792,57 kilometara², 15 gradova, 32 trgovišta, 868 sela, ukupno 915 naselja, 71.452 kuće, 93.452 porodice i **393.715 stanovnika** (195.871 muškarca i 197.844 žene). Dalmacija ima 402.646 domaćih stanovnika: od toga je 14.694 odsutnih, dok je prisutno 387.952 stanovnika, te još 5.763 stranaca – ukupno dakle Dalmacija ima 393.715 prisutnih stanovnika.⁷⁰⁴

Demografski gubici. U odnosu na 1847/48. godinu, kako smo upoznali, u Dalmaciji 1848-51. godine gubitak ili pad stanovnika iznosi 30.996: muškaraca 28.172 i žena 2.824.

Imajući na umu da je u Dalmaciji stalno više muškaraca nego žena, i da su podaci iz 1847/48. godine vjerodostojni, očito je da su i muškarce iz Dalmacije mobilizirali i poslali u rat u Italiju gdje je, kako vidimo, poginulo ili nestalo preko 28.000 muškaraca Dalmatinaca.

Od tog gubitka/pada broja stanovnika, i uz to zbog stalnih epidemija i bolesti, čestih suša i loših poljoprivrednih produktivnosti, i stoga stalne gladi, stanovništvo se u Dalmaciji nije oporavilo sve do 1857. godine. Prirodni prirast stanovništva je dosta slab.

UKUPNO Dalmacija 1857. godine:

- 1) **Uprava:** prema popisu stanovništva 1857. godine, Dalmacija ima četiri Okruga: Zadarski Okrug, Splitski Okrug, Dubrovački Okrug i Kotorski Okrug.
- 2) **Površina:** ima 222,30 austrijskih milja² ili 12.792,57 kilometra².
- 3) **Naselja:** ima 14 gradova, 8 predgrađa, 44 trgovišta, 983 sela; ukupno 1.049 naselja.
- 4) **Broj kuća i stanarskih porodica:** ima 85.740 kuća i 77.988 stanarskih porodice.
- 5) **Broj porodica i obitelji:** stanarskih porodica ima 77.988, a obitelji ima 73.293.⁷⁰⁵

⁷⁰² *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 42-51. Taj je popis stanovništva iz 1857. godine objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861; usp. i *Statistica generale della Dalmazia. Edita dalla quinta provinciale, Divisione IV. Popolazione, Zara 1862*; usp. i M. Kozličić i A. Bralić, *Stanovništvo kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, str. 231-272.

⁷⁰³ *Tafeln zur Statistik 1846*. Broj porodica (*Wohnparteien*) u popisima nije precizan. Broj obitelji je jednak broju oženjenih muškaraca. Kada je riječ o ovom razdoblju, valja razlikovati te pojmove. Vidi o tome bilješku niže.

⁷⁰⁴ *Tafeln zur Statistik 1851: Statistische Uebersicht des Kronlandes Dalmatien für das Jahr 1851*.

⁷⁰⁵ Pojam *Wohnpartei* u historiografiji se prevodi kao *stanarska obitelj* (Gross, 1985, 34, 46). U starijoj literaturi prevodi se i kao "stanište", kao *stan* ili *stambena kuća*. Ja sam taj pojam preveo kao *stanarska porodica*. *Porodica* i *obitelj* su različiti pojmovi. Pojam *Wohnpartei* iskazuje postojanje više kućanstva ili obitelji koji nastanjuju zajedno: u jednoj široj porodici. Broj oženjenih muškaraca, ako je iskazan u popisu, jednak je broju obitelji. Ali je problem u tome što u tom slučaju u Dalmaciji ima više stanarskih porodica nego obitelji. No, broj kuća (*Häuser*) i stanarskih porodica (*Wohnparteien*) u popisu je kompletan, dok se broj oženjenih muškaraca odnosi samo na domaće stanovništvo, dakle u taj se broj ne računaju oženjeni muškarci/stranci. Međutim, ako računamo i na taj neiskazan broj oženjenih muškaraca/stranaca, onda bi se izjednačio broj stanarskih porodica (*Wohnparteien*) i broj obitelji (oženjenih muškaraca). A to znači da u Dalmaciji gotovo nema velikih porodica.

- 6) **UKUPNO:** *Dalmacija* 1857. godine ima **399.089 prisutnih domaćih stanovnika** (197.118 muškaraca i 201.971 žena) i 5.410 stranaca, **ukupno prisutnih ima 404.499 stanovnika.**
- 7) **Broj i postotak stanovništva u gradovima i na selu:**
- Dalmacija ima 14 gradova i ovaj broj stanovnika u njima: Zadar, bez šire okolice (7.031), Šibenik (2.990), Skradin (798), Trogir (1.843), Split (3.404), Omiš (575), Makarska (1.564), Hvar (1.904), Ston (428), Dubrovnik (3.869), Korčula (2.168), Kotor (1.763), Herceg Novi (593), Budva (620).⁷⁰⁶
 - U tih 14 dalmatinskih gradova ukupno ima 29.549 stanovnika.
 - Grđanstva* (stanovnika gradova) ima **29.549** ili 7,31%, a *pućanstva* (stanovnika predgrađa i sela i trgovišta/varoši) ima **374.950** ili 92,69%.
- 8) **Broj prisutnih i odsutnih domaćih stanovnika i broj stranaca:**
- Prisutnih domaćih stanovnika ima 399.089 - 197.118 muškaraca i 201.971 žena.
 - Odsutnih domaćih stanovnika ima 16.539 - 13.168 muškaraca i 3.371 žena.
 - Prisutnih i odsutnih domaćih stanovnika ukupno ima 415.628.
 - Stranaca, tj. prisutnih stranih državljana ima 5.410 stanovnika.
- 9) **Udio muškog i ženskog prisutnog domaćeg stanovništva u postocima:**
- muškaraca ima 197.118 ili 49,39%, a
 - žena ima 201.971 ili 50,61%.
 - Stranaca (ukupno muškaraca i žena) ima 5.410 ili 1,34%.
- 10) **Bračno stanje domaćeg prisutnog i odsutnog stanovništva:**
- neoženjenih muškaraca (svih dobi) ima 129.322 ili 31,11%;
 - oženjenih muškaraca ima 73.293 ili 17,63%;
 - udovaca ima 7.671 ili 1,85%;
 - neudatih žena (svih dobi) ima 110.359 ili 26,55%;
 - udatih žena ima 73.603 ili 17,71%;
 - udovica ima 21.380 ili 5,14%.
- 11) **Namještenici i slobodna zanimanja i socijalne strukture domaćeg stanovništva:**⁷⁰⁷
- svećenika (Geistliche) ima 1.212 ili 0,29%;
 - činovnika (Beamte - državni službenici) ima 2.108 ili 0,51%;
 - vojnika (Militär, nicht actives) ima 122 ili 0,03%;
 - književnika i umjetnika (Literaten und Künstler) ima 448 ili 0,11%;
 - odvjetnika i notara (Rechtsanwälte, Notare) ima 69 ili 0,02%;
 - sanitetskog osoblja (Sanitäts-Personen) ima 284 ili 0,07%;
 - zemljoposjednika, vlasnika rudnika i zakupaca (Grundbesitzer) ima 46.634 ili 11,22%;
 - kućevlasnika i rentijera (Haus- und Rentenbesitzer) ima 5.307 ili 1,28%;
 - tvorničara i zanatlija (Fabrikanten und Gewerbsleute) ima 2.435 ili 0,59%;
 - trgovaca (Handelsleute) ima 901 ili 0,22%;
 - lađara i ribara (Schiffer und Fischer) im 13.484 ili 3,24%;
 - pomoćnih radnika u poljoprivredi (Hilfsarbeiter bei der Landwirthschaft) ima 64.203 ili 15,45%;
 - pomoćnih radnika u obrtu (Hilfsarbeiter bei den Gewerben) ima 4.193 ili 1,01%;
 - pomoćnih radnika u trgovini (Hilfsarbeiter beim Handel) ima 350 ili 0,08%;
 - ostalih sluga (Andere Diener) ima ih 4.168 ili 1,003%;
 - nadničara (Tagelöhner) ima 6.781 ili 1,63%;
 - ostalih muškaraca iznad 14 godina (Sonstige Männer über 14 Jahre) ima 12.651 ili 3,04%;
 - žena i djece ispod 14 godina (Sonstige Frauen und Kinder unter 14 Jahren) ima 250.278 ili 60,22%.

⁷⁰⁶ Broj stanovnika u tim gradovima koji u uvodu navodi *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 42-43, odgovara broju pućanstva šireg područja tih gradova, koji obuhvaća više sela, a ne užoj urbanoj jezgri gradova.

⁷⁰⁷ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 42-51. Taj je popis objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861. Broj tih profesija i slobodnih zanimanja dijeli se s brojem 415.628, a to je broj i prisutnih i odsutnih domaćih stanovnika u Dalmaciji, ne dakle i s brojem stranaca.

s. UKUPNO u Dalmaciji prema zanimanjima ima 415.628 domaćih stanovnika (prisutnih i odsutnih).⁷⁰⁸

12) **Dobne strukture stanovništva:**

a. **Dobne strukture muške populacije:** 1) do 6-te godina života ima 32.434 ili 7,80%; 2) od 6 do 12 godina ima 24.628 ili 5,93%; 3) od 12 do 14 godina ima 8.950 ili 2,15%; 4) od 14 do 24 godine ima 41.792 ili 10,06%; 5) od 24 do 40 godina ima 48.201 ili 11,60%; 6) od 40 do 60 godina ima 38.595 ili 9,29%; 7) od 60 godina dalje ima 15.686 ili 3,77%.

b. **Dobne strukture ženske populacije:** 1) do 6-te godine života ima 30.544 ili 7,35%; 2) od 6 do 12 godina ima 22.546 ili 5,42%; 3) od 12 do 14 godina ima 9.032 ili 2,17%; 4) od 14 do 24 godina ima 41.178 ili 9,91%; 5) od 24 do 40 godina ima 47.632 ili 11,46%; 6) od 40 do 60 godina ima 38.100 ili 9,17%; 7) od 60 godina dalje ima 16.310 ili 3,92%.

13) **Vjerske strukture pučanstva 1857. godine:**

- a. Rimokatolika (Katholisch lateinisch) ima 337.800 ili 81,27% stanovnika.
- b. Grkokatolika (Katholische griechisch) ima 341 ili 0,08% stanovnika.
- c. Pravoslavnih (Nicht unirt griechisch) ima 77.139 ili 18,56% stanovnika.
- d. Armenaca (Nicht unirt armenisch) ima 5 ili 0,0012% stanovnika.
- e. Evangelika augsburške konfesije (Evangelisch lutherisch) ima 17 ili 0,004%.
- f. Evangelika helvetske konfesije (Evangelisch reformirt) ima 8 ili 0,002%.
- g. Židova (Israeliten) ima 318 ili 0,08% stanovnika.

14) **Jezične/etničke strukture pučanstva u Dalmaciji 1857. godine:**

a. Popis stanovništva u Dalmaciji 1857. godine u popisnim listama nije sadržavao rubriku o jezičnoj/etničkoj identifikaciji, a time ni o narodnostima u Habsburškoj monarhiji, jer se zaključilo da još uvijek nema dovoljno pismenih ljudi među širim slojevima stanovništva koji bi mogli jasno odgovoriti na pitanje kojim zajedničkim materinskim jezikom govore. Međutim, na temelju ranijih jezičnih i etničkih istraživanja, tri autora su tada dali podatke o narodnostima u toj Monarhiji: K. Czoernig⁷⁰⁹ i A. Ficker⁷¹⁰ i E. Fényes⁷¹¹. O gledištima tih autora o etničkoj identifikaciji stanovništva hrvatskih pokrajina više u slijedećem poglavlju.

b. Ovdje donosim samo gledište o narodnostima E. Fényesa:

- i. Dalmacija 1857. godine ukupno ima ove narodnosti:
 - 1) Hrvata (Horavát) 300.474 ili 74,28%;
 - 2) Srba (Szerb) 82.327 ili 20,35%;
 - 3) Talijana (Olasz) 21.698 ili 5,36%.⁷¹²

15) **Gustoća naseljenosti stanovništva 1857. godina:**

- a. na jednoj austrijskoj milj² prosječno živi 1.820 stanovnika;
- b. na jednom kilometru² prosječno živi 32 (31,62) stanovnika;
- c. na jednu kuću prosječno dolazi 5 (4,72) stanovnika;
- d. na jednu obitelj dolazi 6 (5,52) stanovnika;
- e. na jedno naselje prosječno dolazi 386 stanovnika.⁷¹³

⁷⁰⁸ O tim slobodnim zanimanja raspravljaju: M. Gross (1985, str. 57), B. Vranješ-Šoljan (2009, str. 94-95); V. Serdar (1951, str. 206-207). V. Serdar i B. Vranješ-Šoljan donose nešto drugačije postotke tih zanimanja.

⁷⁰⁹ K. Czoernig (1855, 1857, sv. I-III). Usp. M. Gross (1985, str. 48-53).

⁷¹⁰ A. Ficker (1860, 1868). Usp. M. Gross (1985, str. 48-53).

⁷¹¹ E. Fényes, *A Magyar birodalom nemzetiségi és ezek száma vármegyék és járások szerint*, Pesten 1867, str. 13-15 i 72-77.

⁷¹² E. Fényes, *A Magyar birodalom, nav. djelo*, str. 77. Fényes donosi podatke o narodnosti za sve hrvatske pokrajine. Fényes govori o *Hrvatima* u Hrvatskoj i Dalmaciji i Vojnoj krajini, te o *Slavoncima* u Slavoniji.

⁷¹³ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 42-51. Taj je popis stanovništva iz 1857. godine objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, Neue Folge*, III. Band, Wien 1861. Usp. i M. Kozličić i A. Bralić, *Stanovništvo kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, str. 231-272 i *Statistica generale della Dalmazia. Edita dalla quinta provinciale, Divisione IV. Popolazione*, Zara 1862.

23.8.2. *Naselja i struktura stanovništva u OKRUZIMA 1857. godine***Dalmacija 1857. godine:**1) *Površine i stanovništvo*

- a) Dalmacije 1857. godine ukupno ima 222,30 austrijskih milja² ili 12.792,57 kilometra². Od tog ukupnog teritorija, glavni grad Zadar i dalmatinski Okruzi imaju ove površine:
- grad Zadar i šira okolica ima 0,022% (ima 0,05 austrijskih milja² ili 2,88 km²);
 - Zadarski Okrug ima 43,68% (ima 97,09 austrijskih milja² ili 5.587,18 km²);
 - Splitski Okrug ima 40,66% (90,39 austrijskih milja² ili 5.201,62 km²);
 - Dubrovački Okrug ima 10,67% (23,73 austrijskih milja² ili 1.365,58 km²);
 - Kotorski Okrug ima 4,97% (11,04 austrijskih milja² ili 635,31 km²).
- b) Dalmacija 1857. godine ima 404.499 prisutnih stanovnika (399.089 domaćih i 5.410 stranaca); od tog ukupnog broja prisutnih stanovnika, u gradu Zadru i Okruzima živi:
- u glavnom gradu Zadru i njegovoj široj okolici, od tog ukupnog broja prisutnih stanovnika, živi 18.526 ili 5,58% (17.775 domaćih stanovnika i 751 stranac);
 - u Zadarskom Okrugu, od tog ukupnog broja prisutnih stanovnika, živi 130.045 ili 33,15% (129.302 domaća stanovnika i 743 stranca);
 - u Splitskom Okrugu, od tog ukupnog broja prisutnih stanovnika, živi 173.423 ili 42,87% (171.878 domaćih stanovnika i 1.545 stranaca);
 - u Dubrovačkom okrugu, od tog ukupnog broja prisutnih stanovnika, živi 51.296 ili 12,68% (50.336 domaćih stanovnika i 960 stranaca);
 - u Kotorskom Okrugu, od tog ukupnog broja prisutnih stanovnika, živi 31.209 7,72% stanovnika (29.798 domaćih stanovnika i 1.411 stranaca).

Kako vidimo, postoji nerazmjer između veličine tih ukupnih površina i broja stanovnika. A to znači, kako ćemo vidjeti, da je i gustoća stanovništva u tim Okruzima različita. Posve je različit i broj naselja i kuća i porodica i obitelji.

Evo tabele o svemu tome:

Tabela br. 568

Naselja, kuće, porodice, stanovništvo i površine u Dalmaciji 1857. godine								
Dalmacija OKRUG	Broj naselja			Broj kuća, porodica i obitelji			Ukupno stanovništva	Kilometra ²
	Grad	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	Obitelji ⁷¹⁴		
Grad Zadar	1	13	31	3.003	3.310	3.058	18.526	2,88
Zadarski	2	13	285	26.884	22.157	23.815	130.045	5.587,18
Splitski	5	17	379	38.024	33.859	31.265	173.423	5.201,62
Dubrovački	3	9	151	9.910	10.852	8.904	51.296	1.365,58
Kotorski	3	5	137	7.919	7.810	6.251	31.209	635,31
UKUPNO	14	44	983	85.740	77.988	73.293	404.499	12.792,57

2) *Gustoća naseljenosti stanovništva*. Prema tom popisu, na tom je području Dalmacije posve različita gustoća stanovništva. A još je veća razlika u svemu tome, napose u gustoći naseljenosti stanovništva, u svim dalmatinskim kotarevima, ali i u hrvatskim pokrajinama.

U Dalmaciji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.820 stanovnika ili na jednom kilometru² 32 (31,62) stanovnika. U gradu Zadru na jednom kilometru² prosječno živi 6.433 stanovnika. U Zadarskom Okrugu na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.339 stanovnika ili na jednom kilometru² 23 (23,28) stanovnika. U Splitskom Okrugu na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.919 stanovnika ili na jednom kilometru² 33 (33,34) stanovnika. U Dubrovačkom okrugu na jednoj austrijskoj milji² pro-

⁷¹⁴ Broj obitelji jednak je broju oženjenih muškaraca; popis donosi samo broj oženjenih domaćih stanovnika.

sječno živi 2.162 stanovnika ili na jednom kilomentru² 38 (37,56) stanovnika. U Kotorskom Okrugu na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.827 stanovnika ili na jednom kilomentru² 49 (49,12) stanovnika.

Napose su, s gledišta gustoće naseljenosti stanovništva, važni podaci o prosječnom broju pučanstva na jednu kuću i jednu porodicu i jednu obitelj. Broj kuća i porodica u posebnim rubrikama donosi taj popis, dok broj obitelji imamo u rubrici o broju oženjenih muškaraca. Prvo valja imati na umu da su kuće za stanovanje, sve do Drugog svjetskog rata, i sada na tim prostorima, napose u unutrašnjosti, bile veoma neudobne za življenje, malene i trošne, neudobne za stanovanje i zdrav život u njima. Ljudi su u njima spavali na zemlji, s otvorenim ognjištem, često s veoma malim prozorom. Teškoće je predstavljalo i numeriranje tih kuća, jer su naselja bila raštrkana i ponekad nedostupna. Uza sve to i druge prigovore o tom popisu, s tim brojkama, ma koliko da su neprecizne, valja računati. Drugi je problem u broju porodica i obitelji. Broj kuća, osim u Dalmaciji, odgovara približno broju porodica, osim u gradskim sredinama. Prema tim pokazateljima, velikih porodica ima, i bit će ih sve do Drugog svjetskog rata, ali ne koliko se mislilo. Broj obitelji, u odnosu na broj kuća i porodica, tamo gdje postoje velike porodice, uvijek je veći. Prosječni broj ukućana u obitelji (koju čini otac i majka i njihova djeca), kako vidimo, ne prelazi više od 6 članova. Vidi tabelu koja slijedi.⁷¹⁵

Tabela br. 569

Gustoća naseljenosti stanovništva u Dalmaciji 1857. godine								
Dalmacija OKRUG	Prosječni broj stanovnika na jednu/jedan:					Ukupno stanov- nika	Austr. milje ²	Kilo- metri ²
	kuću	poro- dicu	Obitelj	austrij. milju ²	kilo- metar ²			
Grad Zadar	6,17	5,60	6,06	–	6.433	18.526	0,05	2,88
Zadarski	4,84	5,87	5,46	1.339	23,28	130.045	97,09	5.587,18
Splitski	4,56	5,12	5,55	1.919	33,34	173.423	90,39	5.201,62
Dubrovački	5,18	4,73	5,76	2.162	37,56	51.296	23,73	1.365,58
Kotorski	3,94	4,00	4,99	2.827	49,12	31.209	11,04	635,31
UKUPNO	4,72	5,19	5,52	1.820	31,62	404.499	222,30	12.792,57

3) *Prisutno i odsutno domaće stanovništvo i stranci.* U Dalmaciji ukupno ima 415.628 domaćih stanovnika. Od toga ima 399.089 prisutnih i 16.539 odsutnih domaćih stanovnika. Uz to ima 5.410 stranaca. Ukupno dakle ima 404.499 prisutnih stanovnika.

U Dalmaciji 1857. godine ukupno dakle ima 399.089 domaćih prisutnih stanovnika. Od tog ukupnog broja, u gradu Zadru i njegovoj široj okolici živi 4,45% ili 17.775 domaćih prisutnih stanovnika; u Zadarskom Okrugu živi 32,40% ili 129.302 tih stanovnika; u Splitskom Okrugu 43,07% ili 171.878 tih stanovnika; u Dubrovačkom okrugu živi 12,61% ili 50.336 stanovnika; u Kotorskom Okrugu živi 7,47% ili 29.798 domaćih prisutnih stanovnika.

U Dalmaciji je 1857. godine, prema tom popisu, zabilježeno 16.539 odsutnih domaćih stanovnika. Od tog ukupnog broja, iz šireg područja grada Zadra je izbivalo 1,86% ili 307 stanovnika; iz Zadarskog Okruga je izbivalo 15,38% ili 2.543 stanovnika; iz Splitskog Okruga je izbivalo 35,40% ili 5.855 stanovnika; iz Dubrovačkog Okruga je izbivalo 23,32% ili 3.857 stanovnika; iz Kotorskog Okruga je izbivalo 24,05% ili 3.977 stanovnika.

Odsutnih muškaraca ima znatno više od odsutnih žena. Od ukupno odsutnih domaćih stanovnika u Dalmaciji, muškaraca je odsutno 79,62% ili 13.168, a žena 20,38% ili 3.371. Muškarci više traže posla u drugim krajevima. Od tog ukupnog broja, iz šireg područja grada Zadra izbivalo je 210 muškaraca i 97 žena; iz Zadarskog Okruga izbivalo je 1.929 muškaraca i 614 žena; iz Splitskog Okruga izbivalo je 4.079 muškaraca i 1.776 žena; iz Dubrovačkog Okruga izbivalo je 3.202 muškarca i 655 žena; iz Kotorskog Okruga izbivalo je 3.748 muškaraca i 229 žena. I tu se vidi razlike u pokretljivosti muškog i ženskog stanovništva.

⁷¹⁵ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 42-51. Taj je popis stanovništva iz 1857. godine objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861; *Statistica generale della Dalmazia. Edita dalla giunta provinciale, Divisione IV. Popolazione*, Zara 1862. Usp. i M. Kozličić i A. Bralić, *Stanovništvo kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, str. 231-272.

U Dalmaciji živi 5.410 stranaca. Od tog ukupnog broja, na području grada Zadra živi 751 stranac; u Zadarskom Okrugu žive 743 stranaca; u Splitskom Okrugu žive 1.545 stranaca; u Dubrovačkom okrugu žive 960 stranaca; u Kotorskom Okrugu žive 1.411 stranaca.

Od ukupnog broja domaćih prisutnih stanovnika, od 399.089 stanovnika, muškaraca ima 49,39% ili 197.118, a žena ima 50,61% ili 201.971. Na širem području grada Zadra živi 17.775 domaćih prisutnih stanovnika: od toga, muškaraca ima 47,89% ili 8.512, a žena ima 52,11% ili 9.263. U Zadarskom Okrugu živi 129.302 domaća prisutna stanovnika: od toga, muškaraca ima 50,46% ili 65.244, a žena ima 49,54% ili 64.058. U Splitskom Okrugu živi 171.878 domaćih prisutnih stanovnika: od toga, muškaraca ima 50,13% ili 86.169, a žena ima 49,87% ili 85.709. U Dubrovačkom okrugu živi 50.336 domaćih prisutnih stanovnika: od toga, muškaraca ima 46,90% ili 23.610, a žena ima 53,10% ili 26.726. U Kotorskom Okrugu živi 29.798 domaćih prisutnih stanovnika: od toga, muškaraca ima 45,58% ili 13.583, a žena ima 54,42% ili 16.215. Udio muškog i ženskog stanovništva veoma je važan za njegovu reprodukciju i rast. Pitanje je samo koliko je taj popis stanovništva iz 1857. godine uzimao i muškarce koji su u vojsci. Vidi o tome slijedeće četiri tabele, br. 570-573.

Tabela br. 570

Dalmacija: prisutno i odsutno domaće stanovništvo i stranci 1857. godine									
Dalmacija OKRUG	MUŠKARCI		ŽENE		UKUPNO		Ukupno domaćih stanovn.	Stranci	Ukupno prisutnih st.
	Prisutni	Odsutni	Prisutne	Odsutne	Prisutni	Odsutni			
Grad Zadar	8.512	210	9.263	97	17.775	307	18.082	751	18.526
Zadarski	65.244	1.929	64.058	614	129.302	2.543	131.845	743	130.045
Splitski	86.169	4.079	85.709	1.776	171.878	5.855	177.733	1.545	173.423
Dubrovački	23.610	3.202	26.726	655	50.336	3.857	54.193	960	51.296
Kotorski	13.583	3.748	16.215	229	29.798	3.977	33.775	1.411	31.209
UKUPNO	197.118	13.168	201.971	3.371	399.089	16.539	415.628	5.410	404.499

Tabela br. 571

Prisutno i odsutno domaće stanovništvo i stranci 1857. godine u %									
Dalmacija OKRUG	MUŠKARCI		ŽENE		UKUPNO		Ukupno domaćih	Stranci	Ukupno prisutnih stanovn.
	Prisutni	Odsutni	Prisutne	Odsutne	Prisutni	Odsutni			
Grad Zadar	47,89	68,40	52,11	31,60	98,30	1,70	100%	4,05	18.526
Zadarski	50,46	75,86	49,54	24,14	98,07	1,93	100%	0,57	130.045
Splitski	50,13	69,67	49,87	30,33	96,71	3,29	100%	0,89	173.423
Dubrovački	46,90	83,02	53,10	16,98	92,88	7,12	100%	1,87	51.296
Kotorski	45,58	94,24	54,42	5,76	88,23	11,77	100%	4,52	31.209
UKUPNO	49,39	79,62	50,61	20,38	96,02	3,98	100%	1,34	404.499

Tabela br. 572

Udio muškog i ženskog domaćeg prisutnog stanovništva 1857. godine u %					
Dalmacija OKRUG	MUŠKARCI		ŽENE		Ukupno stanovnika
	Broj	Postotak	Broj	Postotak	
Grad Zadar	8.512	47,89	9.263	52,11	17.775
Zadarski	65.244	50,46	64.058	49,54	129.302
Splitski	86.169	50,13	85.709	49,87	171.878
Dubrovački	23.610	46,90	26.726	53,10	50.336
Kotorski	13.583	45,58	16.215	54,42	29.798
UKUPNO	197.118	49,39	201.971	50,61	399.089

Tabela br. 573

Udio muškog i ženskog domaćeg prisutnog i odsutnog stanovništva u %					
Dalmacija OKRUG	M U Š K A R C I		Ž E N E		Ukupno sta- novnika
	Broj	Postotak	Broj	Postotak	
Grad Zadar	8.722	48,24%	9.360	51,76%	18.082
Zadarski	67.173	50,95%	64.672	49,05%	131.845
Splitski	90.248	50,78%	87.485	49,22%	177.733
Dubrovački	26.812	49,48%	27.381	50,52%	54.193
Kotorski	17.331	51,31%	16.444	48,69%	33.775
U K U P N O	210.286	50,59%	205.342	49,41%	415.628

4) *Vjerske strukture stanovništva*. Prema tom popisu stanovništva iz 1857. godine, u Dalmaciji ukupno ima: 337.800 Rimokatolika, 341 Grkokatolik, 77.139 Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavni), 25 Protestanta, 318 Židova i 5 Armenaca. Od ukupnog broja Rimokatolika u Dalmaciji, u Zadarskom Okrugu njih živi 66,48% ili 87.648, u Splitskom Okrugu 95,81% ili 170.281, u Dubrovačkom okrugu živi 99,41% ili 53.873, u Kotorskom Okrugu živi 27,89% ili 9.421. Od ukupnog broja Pravoslavni ili Grčko-istočnih vjernika, u Zadarskom Okrugu živi 32,56% ili 42.935, u Splitskom Okrugu živi 4,05% ili 7.199, u Dubrovačkom okrugu živi 0,35% ili 190, u Kotorskom Okrugu živi 72,04% ili 24.332.

Dalmacija je multikonfesionalna pokrajina: i njoj žive brojnije vjerske zajednice. U Dalmaciji dakle žive sve te vjerske zajednice, ali ipak prevladavaju Rimokatolici.⁷¹⁶

U Dalmaciji Grkokatolika ima 341. Od tog ukupnog broja, u Zadarskom Okrugu živi 0,20% ili 260, u Splitskom Okrugu 0,041% ili 73, u Dubrovačkom okrugu živi 0,009% ili 5, u Kotorskom Okrugu živi 0,0% ili 0.

Od ukupnog broja Židova, a njih u Dalmaciji ima 318, u Zadarskom Okrugu živi 0,002% ili 2, u Splitskom Okrugu 0,098% ili 174, u Dubrovačkom okrugu živi 0,22% ili 121, u Kotorskom Okrugu živi 0,04% ili 12.

U glavnom gradu Dalmacije, u gradu Zadru postoje ove vjeroispovijesti: Rimokatolika ima 16.577 ili 91,68%; Grkokatolika ima 3 ili 0,017%; Grčko-istočnih vjernika ima 1.483 ili 8,20%; Protestanata ima 10 ili 0,055%; Židova ima 9 ili 0,050%.

Vidi o tome u slijedećim tabelama, br. 574-575.

Tabela br. 574

Dalmacija: domaće stanovništvo prema religiji 1857. godine								
Dalmacija OKRUG	Rimo- katolici	Grko- katolici	Pravo- slavni	Armeni pravosl.	Evangelici		Izrae- liten	Ukupno
					Augsb	Helvet		
Grad Zadar	16.577	3	1.483	0	2	8	9	18.082
Zadarski	87.648	260	42.935	0	0	0	2	131.845
Splitski	170.281	73	7.199	5	1	0	174	177.733
Dubrovački	53.873	5	190	0	4	0	121	54.193
Kotorski	9.421	0	24.332	0	10	0	12	33.775
UKUPNO	337.800	341	77.139	5	17	8	318	415.628

⁷¹⁶ Izvorni pojmovi za vjernike u Dalmaciji: *Katholisch lateinisch* (za Rimokatolike); *Katholisch griechisch* (za Grkokatolike); *Nicht unirt griechisch* (za grčko-istočne vjernike, Pravoslavne); *Nicht unirt armenisch* (za Armence); *Evangelisch lutherisch* (za Protestante augsburške konfesije); *Evangelisch reformirt* (za Protestante helvetske konfesije); *Unitarier* (za Unitarce); *Izraeliten* (za Židove).

Tabela br. 575

Dalmacija: ukupno domaće stanovništvo prema religiji 1857. godine u %								
Dalmacija OKRUG	Rimo- katolici	Grko- katolici	Pravo- slavni	Armeni pravosl.	Evangelici		Izrae- liten	Ukupno
					Augsb.	Helvet		
Grad Zadar	91,68	0,017	8,20	0	0,011	0,044	0,050	100%
Zadarski	66,48	0,20	32,56	0	0	0	0,002	100%
Splitski	95,81	0,041	4,05	0,003	0,001	0	0,098	100%
Dubrovački	99,41	0,009	0,35	0	0,007	0	0,22	100%
Kotorski	27,89	0	72,04	0	0,03	0	0,04	100%
UKUPNO	81,27	0,082	18,56	0,001	0,004	0,002	0,077	100%

6) *Struktura glavnih zanimanja domaćeg stanovništva.* Popis ovih glavnih zanimanja, kao i za druge hrvatske pokrajine, tako je i za Dalmaciju neobično važan kako za demografska tako i za ekonomska i socijalna istraživanja. I ovdje popis tih zanimanja ima dosta nedostataka i nedorečenosti. Prvo, kako je rečeno, nije jasno koja se sva zanimanja kriju u rubrici činovnici, kriju li se tu i nastavnici u nižim školama i profesori u gimnazijama. Drugo, tko su sve zemljoposjednici i koliko ih ima, napose u odnosu na broj vlasnika rudnika i zakupaca. Treće, tko su pomoćni radnici u poljoprivredi, a tko nadničari. Je li tu riječ o bivšim inkvilinima i subinkvilinima, ljudima bez posjeda? Ne znamo tko se krije pod rubrikom: "ostali muškarci stariji od 14 godina". Nedorečenosti i nejasnoće u tom popisu o zanimanjima i ovdje dakle ima mnogo.⁷¹⁷ Pa ipak, uza sve te i druge primjedbe, uza sve te nedorečenosti, popis tih glavnih zanimanja i ovdje je neobično važan i koristan. Ne samo da možemo upoznati strukturu tih zanimanja, a onda i socijalnu strukturu stanovništva, nego možemo komparacijskom metodom istražiti ta zanimanja u svim pokrajinama i kotarevima na prostoru hrvatskih pokrajina.

Popis i za Dalmaciju donosi glavna zanimanja samo odraslih muškaraca iznad 14 godina domaćih stanovnika (prisutnih i odsutnih), a njih u Dalmaciji ima 415.628. Ni sada za žene ne donosi popis zanimanja. Žena i djece ispod 14 godina ima 250.278. Ukupno dakle popis donosi broj od 415.628 stanovnika, a to je *prisutno i odsutno domaće stanovništvo*.

⁷¹⁷ Usp. o tome i M. Gross (1985, str. 27-59) i B. Vranješ-Šoljan (2009, str. 78-98).

Tabela br. 576

Dalmacija: glavna zanimanja domaćeg stanovništva 1857. godine						
Glavna zanimanja	D A L M A C I J A: OKRUZI				Grad Zadar	Ukupno
	Zadarski	Splitski	Dubrovački	Kotorski		
Svećenici	278	493	197	118	126	1.212
Činovnici	340	686	419	187	476	2.108
Vojnici	36	39	22	10	15	122
Književnici i umjetnici	4	156	244	10	34	448
Odvjetnici i notari	16	26	11	3	13	69
Sanitetsko osoblje	60	103	43	28	50	284
Zemljoposjednici, vlasnici rudnika i zakupci	18.625	19.546	2.577	4.843	1.043	46.634
Kućevlasnici i rentijeri	158	4.590	373	54	132	5.307
Tvorničari i obrtnici	316	1.099	369	540	111	2.435
Trgovci	177	205	198	229	92	901
Lađari i ribari	1.185	5.739	3.438	3.100	22	13.484
Pomoćni radnici u poljoprivredi	25.020	28.182	8.196	398	2.407	64.203
Pomoćni radnici u obrtu	993	2.144	456	211	389	4.193
Pomoćni radnici u trgovini	112	106	36	33	63	350
Ostale sluge	1.314	1.878	391	246	339	4.168
Nadničari	1.952	3.120	963	432	314	6.781
Ostali muškarci stariji od 14 godina	712	4.913	3.685	3.210	131	12.651
Žene i djeca ispod 14 godina	80.547	104.708	32.575	20.123	12.325	250.278
U K U P N O	131.845	177.733	54.193	33.775	18.082	415.628

Tabela br. 577

Dalmacija: glavna zanimanja domaćeg stanovništva 1857. godine u %						
Glavna zanimanja	D A L M A C I J A: OKRUZI				Grad Zadar	Ukupno
	Zadarski	Splitski	Dubrovački	Kotorski		
Svećenici	0,21	0,28	0,36	0,35	0,70	0,29
Činovnici	0,26	0,39	0,77	0,55	2,63	0,51
Vojnici	0,03	0,02	0,04	0,03	0,08	0,03
Književnici i umjetnici	0,003	0,09	0,45	0,03	0,19	0,11
Odvjetnici i notari	0,012	0,015	0,02	0,01	0,07	0,02
Sanitetsko osoblje	0,046	0,06	0,08	0,08	0,28	0,07
Zemljoposjednici, vlasnici rudnika i zakupci	14,13	10,10	4,76	14,34	5,77	11,22
Kućevlasnici i rentijeri	0,12	2,58	0,69	0,16	0,73	1,28
Tvorničari i obrtnici	0,24	0,62	0,68	1,60	0,61	0,59
Trgovci	0,13	0,12	0,37	0,68	0,51	0,22
Lađari i ribari	0,90	3,23	6,34	9,18	0,12	3,24
Pomoćni radnici u poljoprivredi	18,98	15,86	15,12	1,18	13,31	15,45
Pomoćni radnici u obrtu	0,75	1,21	0,84	0,62	2,15	1,01
Pomoćni radnici u trgovini	0,08	0,06	0,07	0,10	0,35	0,08
Ostale sluge	0,99	1,06	0,72	0,73	1,87	1,003
Nadničari	1,48	1,76	1,78	1,28	1,74	1,63
Ostali muškarci stariji od 14 godina	0,54	2,76	6,80	9,50	0,72	3,04
Žene i djeca ispod 14 godina	61,09	58,91	60,11	59,58	68,16	60,22
U K U P N O	100%	100%	100%	100%	100%	100%

I u Dalmaciji, kao i u drugim hrvatskim pokrajinama, najbrojnije strukture muške domaće populacije su "pomoćni radnici u poljoprivredi", a njih ukupno ima 64.203 ili 15,45% stanovnika. Od toga, tih "pomoćnih radnika" Zadarski okrug ima 25.020 ili 18,98%; Splitski okrug ima 28.182 ili 15,86%; Dubrovački okrug ima 8.196 ili 15,12%; Kotorski okrug ima 398 ili 1,18%. Nije posve jasno taj statistički podatak za Kotorski okrug. Čak i glavni grad Zadar, sa svojom širom okolicom ima 2.407 ili 13,31% tih "pomoćnih radnika u poljoprivredi". Očito je i ovdje riječ o seljacima sa srednjim ili veoma malim posjedom ili čak o bezemljašima, koji se izdržavaju i prehranjuju i na velikim posjedima bivših feudalaca, crkvenih i svjetovnih. U tu skupinu srednje ili slabo imućnih seljaka spadaju i tzv. "nadničari".⁷¹⁸

Po brojnosti, u drugu skupini spadaju "zemljoposjednici". Očito je riječ o posjedima crkve i bivših feudalaca, ali i seljaka posjednika različite veličine zemljišnog posjeda. Izvora za tu veličinu i kvalitetu zemljišta, koju posjeduje crkva i bivši feudanci i dakako seljaci ima veoma mnogo, od sredine 18. stoljeća pa sve do razdoblja neoapsolutizma. Ključni izvori za to su: a) katastar početkom 19. stoljeća, od 1824-31. godine; b) katastar iz sredine 19. stoljeća; g) brojni arhivski fondovi, u domaćim i stranim arhivima, u kojima ima građe o veličini i kvaliteti zemljišnih posjeda i o poljoprivrednim produktivnostima.

Svećenika u Dalmaciji, u okruzima i kotarevima, ima znatno više nego "sanitetskog osoba". Ako se i sada pod pojmom "sanitetsko osoblje" navode i bolničari i tehničari i liječnici, onda je zdravstvena zaštita stanovništva doista bila loša: u Dalmaciji na 1.463 stanovnika dolazi jedna "sanitetska osoba"; a od Okruga: u Zadarskom okrugu na 2.197 stanovnika dolazi jedna "sanitetska osoba"; u Splitskom okrugu na 1.726 stanovnika dolazi jedna "sanitetska osoba"; u Dubrovačkom okrugu na 1.260 stanovnika dolazi jedna "sanitetska osoba"; u Kotorskom okrugu na 1.206 stanovnika dolazi jedna "sanitetska osoba"; u glavnom gradu Zadru i njegovoj široj okolici na 362 stanovnika dolazi jedna "sanitetska osoba".

7) *Dobne strukture stanovništva u Dalmaciji.* S biološkoga gledišta, dobne strukture stanovništva veoma su važne, napose za prirodni prirast. Popis stanovništva 1857. godine i ovdje donosi različite dobne skupine za muškarce i za žene. Za muškarce donosi 16, a za žene 7 dobnih skupina. Muškarci su svrstani u ove dobne skupine: do 6 godina, od 6-12, 12-14, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 21-24, 24-26, 26-40, 40-60 i preko 60 godina. Žene su svrstane u ove dobne skupine: do 6 godina, od 6-12, 12-14, 14-24, 24-40, 40-60 i preko 60 godina.⁷¹⁹

Da bismo mogli usporediti dobne skupine muškaraca i žena, uzeo sam tih sedam dobnih skupina za žene i prema njima donio i dobne skupine za muškarce. Dvije slijedeće tabele su dobne skupine muškaraca, a druge dvije slijedeće tabele dobne skupine žena.⁷²⁰

A) *Dobne strukture muškaraca.* Dobne strukture i dobne skupine muškaraca i ovdje su samo donekle slične. Razlike u svim Okruzima, a napose u kotarevima, i kod muških i kod ženskih skupina, kao i među te dvije skupine, ipak postoje i ne možemo ih zanemariti. Te su razlike još uočljivije u gradskim sredinama. Ključno je i ovdje pitanje kolika je, od sredine do sredine, od kotara do kotara, bila smrtnost djece u najranijoj dobi. Smrtnost djece je, u svim razdobljima koja obuhvaća ova knjiga, ali i kasnije, bila veoma velika: i do 45% od svih umrlih osoba. Drugo je pitanje kakvi su bili uvjeti života ljudi: kakva je bila kultura prehrane i stanovanja i liječničke zaštite, kakve su bolesti i pošasti harale određenih godina. A ta su stanja, kako je više puta rečeno, bila veoma nepovoljna. Od sredine do sredine, od kotara do kotara, ti su uvjeti života ljudi u Dalmaciji bili ipak različiti. I za Dalmaciju je nužno uzeti jedno uže razdoblje i sve to temeljito istražiti. Za to ima veoma mnogo arhivskih dokumenata.

⁷¹⁸ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859, str. 42-51.* Taj je popis stanovništva iz 1857. godine objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, Neue Folge, III. Band, Wien 1861; Statistica generale della Dalmazia. Edita dalla giunta provinciale, Divisione IV. Popolazione, Zara 1862.* Usp. i M. Kozličić i A. Bralić, *Stanovništvo kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, str. 231-272.

⁷¹⁹ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859, str. 42-51.* Taj je popis stanovništva iz 1857. godine objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, Neue Folge, III. Band, Wien 1861; Statistica generale della Dalmazia. Edita dalla giunta provinciale, Divisione IV. Popolazione, Zara 1862.* Usp. i M. Kozličić i A. Bralić, *Stanovništvo kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, str. 231-272.

⁷²⁰ Usp. o tome i M. Gross (1985, str. 27-59); B. Vranješ-Šoljan (2009, str. 78-98); A. Wertheimer-Baletić (1999, str. 381 i dalje).

U Dalmaciji postoje četiri ključne dobne strukture muškaraca:

- od 0 - 14 godina - ima 66.012 ili 31,39% muške djece do 14 godina;
- od 14-40 godina - ima 89.993 ili 42,80% muškaraca srednjih godina;
- od 40-60 godina - ima 38.595 ili 18,35% odraslih muškaraca;
- od 60 godina > - ima 15.686 ili 7,46% starijih muškaraca.

U Zadarskom Okrugu postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca:

- od 0 - 14 godina - ima 22.753 ili 33,87% muške djece do 14 godina;
- od 14-40 godina - ima 29.055 ili 43,25% muškaraca srednjih godina;
- od 40-60 godina - ima 11.463 ili 17,06% odraslih muškaraca;
- od 60 godina > - ima 3.922 ili 5,84% starijih muškaraca.

U Splitskom Okrugu postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca:

- od 0 - 14 godina - ima 27.837 ili 30,85% muške djece do 14 godina;
- od 14-40 godina - ima 38.309 ili 42,45% muškaraca srednjih godina;
- od 40-60 godina - ima 16.910 ili 18,75% odraslih muškaraca;
- od 60 godina > - ima 7.192 ili 7,97% starijih muškaraca.

U Dubrovačkom okrugu postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca:

- od 0 - 14 godina - ima 7.402 ili 27,61% muške djece do 14 godina;
- od 14-40 godina - ima 11.377 ili 42,43% muškaraca srednjih godina;
- od 40-60 godina - ima 5.378 ili 20,06% odraslih muškaraca;
- od 60 godina > - ima 2.655 ili 9,90% starijih muškaraca.

U Kotorskom Okrugu postoje ove ključne četiri dobne strukture muškaraca:

- od 0 - 14 godina - ima 5.055 ili 29,17% muške djece do 14 godina;
- od 14-40 godina - ima 7.555 ili 43,59% muškaraca srednjih godina;
- od 40-60 godina - ima 3.323 ili 19,17% odraslih muškaraca;
- od 60 godina > - ima 1.398 ili 8,07% starijih muškaraca.

U Dalmaciji muške djece do 14 godina života ima 66.012 ili 31,39%, dok od 14 do 40 godina ima 89.993 ili 42,80%. Prema tim statističkim podacima, kako vidimo, i u Dalmaciji prevladava dobna skupina muškaraca srednjih godina. Međutim, ako bismo uzeli djecu do 18 godina života, što je uobičajeni standard, onda muške djece do 18 godina ima 86.353 ili 41,06% od ukupnog broja muškog domaćeg stanovništva. U tom slušaju od 18 do 40 godina muškaraca srednjih godina ima 69.652 ili 33,12% od ukupnog broja muškog domaćeg stanovništva. Ali, ako bismo uzeli dobnu strukturu muškaraca od 18 do 50 godina, a to su najzrelije godine života ljudi, onda nema sumnje da bi prevladavala ta dobna skupina. Muškaraca od 60. godina dalje, kako vidimo, ima u prosjeku nešto više nego u Hrvatskoj: ukupno 7,46%.

Međutim, kada je riječ o prirodnom prirastu stanovništva, ponavljam, nužno je imati na umu da, sve do početka 20. stoljeća, a i desetljeća u tom stoljeću, veliki broj djece umire već do četvrte godine života, a do 14-te godine, veoma mnogo. Matične knjige rođenih i vjenčanih i umrlih osoba, od naselja do naselja, iz godine u godinu, pružaju dobar uvid u to stanje.

Tabela br. 578

Dalmacija: dobne strukture MUŠKARACA domaćeg stanovništva 1857. godine								
OKRUG	< 6	6-12	12-14	14-24	24-40	40-60	60 >	Ukupno
Grad Zadar	1.394	1.121	450	1.581	2.116	1.541	519	8.722
Zadarski	10.906	8.516	3.331	14.165	14.890	11.463	3.922	67.173
Splitski	14.358	10.027	3.452	17.484	20.825	16.910	7.192	90.248
Dubrovački	3.350	3.045	1.007	5.203	6.174	5.378	2.655	26.812
Kotorski	2.426	1.919	710	3.359	4.196	3.323	1.398	17.331
UKUPNO	32.434	24.628	8.950	41.792	48.201	38.595	15.686	210.286

Tabela br. 579

Dalmacija: dobne strukture muškaraca domaćeg stanovništva 1857. godine u postocima								
OKRUG	< 6	6-12	12-14	14-24	24-40	40-60	60 >	Ukupno
Grad Zadar	15,98	12,85	5,16	18,13	24,26	17,67	5,95	100%
Zadarski	16,24	12,68	4,96	21,09	22,17	17,06	5,84	100%
Splitski	15,91	11,11	3,83	19,37	23,08	18,74	7,97	100%
Dubrovački	12,49	11,36	3,76	19,41	23,03	20,06	9,90	100%
Kotorski	13,19	11,07	4,12	19,38	24,21	19,17	8,07	100%
UKUPNO	15,42	11,71	4,26	19,87	22,93	18,35	7,46	100%

B) *Dobne strukture žena.* Kao i kod muškaraca, tako su i kod žena dobne strukture samo donekle slične. Te razlike u svim dalmatinskim Okruzima, a napose u kotarevima, kako je rečeno, i kod muških i kod ženskih skupina, kao i među te dvije skupine, ipak postoje i ne možemo ih posve zanemariti. Te su razlike još uočljivije u gradskim sredinama.

U Dalmaciji postoje ove četiri ključne dobne strukture žena:

- od 0 - 14 godina - ima 62.122 ili 30,25% ženske djece do 14 godina;
- od 14-40 godina - ima 88.810 ili 43,25% žena srednjih godina;
- od 40-60 godina - ima 38.100 ili 18,55% odraslih žene;
- od 60 godina > - ima 16.310 ili 7,94% starijih žena.

U Zadarskom Okrugu ove ključne četiri dobne strukture žena:

- od 0 - 14 godina - ima 21.556 ili 33,33% ženske djece do 14 godina;
- od 14-40 godina - ima 28.122 ili 43,48% žena srednjih godina;
- od 40-60 godina - ima 11.073 ili 17,12% odraslih žena;
- od 60 godina > - ima 3.921 ili 6,06% starijih žena

U Splitskom Okrugu postoje ove ključne četiri dobne strukture žena:

- od 0 - 14 godina - ima 26.332 ili 30,10% ženske djece do 14 godina;
- od 14-40 godina - ima 37.781 ili 43,19% žena srednjih godina;
- od 40-60 godina - ima 16.438 ili 18,79% odraslih žena;
- od 60 godina > - ima 6.934 ili 7,93% starijih žena.

U Dubrovačkom okrugu postoje ove ključne četiri dobne strukture žena:

- od 0 - 14 godina - ima 7.210 ili 26,33% ženske djece do 14 godina;
- od 14-40 godina - ima 11.671 ili 42,62% žena srednjih godina;
- od 40-60 godina - ima 5.447 ili 19,89% odraslih žena;
- od 60 godina > - ima 3.053 ili 11,15% starijih žena.

U Kotorskom Okrugu postoje ove ključne četiri dobne strukture žena:

- od 0 - 14 godina - ima 4.248 ili 25,83% ženske djece do 14 godina;
- od 14-40 godina - ima 6.978 ili 42,43% žena srednjih godina;
- od 40-60 godina - ima 3.491 ili 21,23% odraslih žena;
- od 60 godina > - ima 1.727 ili 10,50% starijih žena.

U Dalmaciji ženske djece do 14 godina života ima 62.122 ili 30,25%, dok od 14 do 40 godina ima 88.810 ili 43,25%. Prema tim statističkim podacima, kao i kod muškaraca, prevladava dobna skupina žena srednjih godina. Međutim, ako bismo i sada uzeli djecu do 18 godina života, što je uobičajeni standard, onda ženske djece do 18 godina ima znatno više. U tom slušaju, i kod dobni skupina žena, od 18 do 40 godina žena srednjih godina ima nešto manje. Ali, ako bismo uzeli i dobnu strukturu žena od 18 do 50 godina, a to su najzrelije godine života ljudi, onda nema sumnje da bi prevladavala ta dobna skupina.

U dobnoj strukturi preko 60 godina u prosjeku ima više žena nego muškaraca, ali ima, u svim razdobljima, i znatno više udovica nego udovaca. Žena od 60 godina dalje, kao i muškaraca, ima malo. Životni vijek ljudi je kratak.

Usporedi slijedeće dvije tabele, br. 580-581.

Tabela br. 580

Dalmacija: dobne strukture ŽENA domaćeg stanovništva 1857. godine								
OKRUG	< 6	6-12	12-14	14-24	24-40	40-60	60 >	Ukupno
Grad Zadar	1.324	1.016	436	1.833	2.425	1.651	675	9.360
Zadarski	10.415	7.875	3.266	13.668	14.454	11.073	3.921	64.672
Splitski	13.460	9.219	3.653	17.418	20.363	16.438	6.934	87.485
Dubrovački	3.309	2.824	1.077	5.257	6.414	5.447	3.053	27.381
Kotorski	2.036	1.612	600	3.002	3.976	3.491	1.727	16.444
UKUPNO	30.544	22.546	9.032	41.178	47.632	38.100	16.310	205.342

Tabela br. 581

Dalmacija: dobne strukture žena domaćeg stanovništva 1857. godine u postocima (%)								
OKRUG	< 6	6-12	12-14	14-24	24-40	40-60	60 >	Ukupno
Grad Zadar	14,15	10,85	4,66	19,58	25,91	17,64	7,21	100%
Zadarski	16,10	12,18	5,05	21,13	22,35	17,12	6,06	100%
Splitski	15,39	10,54	4,18	19,91	23,28	18,79	7,93	100%
Dubrovački	12,09	10,31	3,93	19,20	23,43	19,89	11,15	100%
Kotorski	12,38	9,80	3,65	18,26	24,18	21,23	10,50	100%
UKUPNO	14,87	10,98	4,40	20,05	23,20	18,55	7,94	100%

8) Bračno stanje domaćeg stanovništva.

Od 1846/48. do 1857. godine, od jednog i drugog i trećeg popisa stanovništva, kako smo već vidjeli, nema prirodnog prirasta stanovništva: 1848. godine u Dalmaciji ima 424.711 stanovnika, 1851. godine ima 393.715 stanovnika (znatni pad broja pučanstva), a 1857. godine ima 404.499 prisutnih stanovnika (prisutnih domaćih stanovnika i stranaca).

Uzroci te stagnacije su: a) gubitak znatnog broja stanovnika uslijed rata 1848/49. godine; b) zatim, kako je više puta u ovoj knjizi rečeno, veoma loši uvjeti života stanovništva, veoma loši uvjeti stanovanja, slaba prehrana, nedovoljna poljoprivredna produktivnost, loša higijena i zdravstvena zaštita stanovništva; c) tada haraju bolesti i česte epidemije, uslijed čega ljudi svih uzrasta oboljevaju i rano umiru, napose djeca u ranim godinama života. Vlada gotovo potpuna nepismenost stanovništva. Ta stanja, s veoma malim promjenama poboljšanja, bez nekog bržeg napretka na tom području, prema mom istraživanju, traju i do Drugog svjetskog rata.

Kako je već rečeno, za primjer sam uzeo dominij Sisak-sela, dakle stari i novi Sisak i više sela koja su pripadala tom dominiju, i pratio prirast stanovništva od sredine 18. do sredine 19. stoljeća. Prema više dokumenata, napose matičnim knjigama, u tom dugom razdoblju, sve do 40-tih godina 19. stoljeća, nema prirodnog prirasta stanovništva, a poneka naselja imaju i pad pučanstva. Tek od 40-godina pojavljuje se, iako slab, prirast stanovništva. U tom dugom razdoblju najviše djece umire do 4-te godine života, ali i kasnije. Vladaju česte, gotovo svakih 5 ili 6 godina, razne epidemije, napose kod djece i to često u ljetnim mjesecima. Tu valja tražiti uzroke slabog prirodnog prirasta stanovništva na prostoru hrvatskih pokrajina.

Vidi o tome slijedeće dvije tabele, br. 582-583.

Tabela br. 582

Bračno stanje domaćeg stanovništva u Dalmaciji 1857. godine							
Dalmacija OKRUG	MUŠKARCI			ŽENE			Ukupno stanov- nika
	Neože- njeni	Oženjeni	Udovci	Neudate	Udate	Udovice	
Grad Zadar	5.348	3.058	316	5.132	3.161	1.067	18.082
Zadarski	40.904	23.815	2.454	34.336	23.953	6.383	131.845
Splitski	55.626	31.265	3.357	47.649	31.324	8.512	177.733
Dubrovački	16.895	8.904	1.013	15.744	8.912	2.725	54.193
Kotorski	10.549	6.251	531	7.498	6.253	2.693	33.775
U K U P N O	129.322	73.293	7.671	110.359	73.603	21.380	415.628

Tabela br. 583

Bračno stanje muškaraca i žena od ukupnog broja domaćih stanovnika u postocima %							
Dalmacija OKRUG	MUŠKARCI			ŽENE			Ukupno stanov- nika
	Neože- njeni	Oženjeni	Udovci	Neudate	Udate	Udovice	
Grad Zadar	29,58	16,91	1,75	28,38	17,48	5,90	100%
Zadarski	31,02	18,06	1,86	26,04	18,17	4,84	100%
Splitski	31,30	17,59	1,89	26,81	17,62	4,79	100%
Dubrovački	31,18	16,43	1,87	29,05	16,44	5,03	100%
Kotorski	31,23	18,51	1,57	22,20	18,51	7,97	100%
U K U P N O	31,11	17,63	1,85	26,55	17,71	5,14	100%

I dobne strukture i bračno stanje stanovništva, kako vidimo u tim tabela, ali sve druge pojave koje su navedene, pokazuju stanje i prirodni prirast stanovništva. I u Dalmaciji, kao i u Hrvatskoj, najveći postotak stanovništva, prema bračnom stanju pučanstva, pripada neoženjenim muškarcima i neudatim ženama, ali u tu grupu stanovništva spadaju i djeca.

Od ukupnog broja domaćeg prisutnog i odsutnog stanovništva, a u Dalmaciji ukupno ima 415.628 stanovnika, neoženjenih muškaraca (zajedno s muškom djecom) ima 31,11%, a od ukupnog broja domaćeg muškog stanovništva, a u Dalmaciji ima 210.286 muške populacije, neoženjenih muškaraca (zajedno s muškom djecom) ima 61,50% ili 129.322.

Od ukupnog broja domaćeg prisutnog i odsutnog stanovništva, neudatih žena (zajedno sa ženskom djecom) u Dalmaciji ukupno ima 26,55%, a od ukupnog broja domaćeg ženskog stanovništva, neudatih žena (zajedno sa ženskom djecom) ima 53,74% ili 110.359.

Prema tim podacima, neoženjenih muškaraca ima više nego neudatih žena, ali zato u druge dvije skupine ima više žena: ima nešto više udatih žena nego oženjenih muškaraca i ima znatno više udovica nego udovaca. Udovica u nekim slučajevima ima i do tri puta više nego udovaca. To stanje, u koje ima više udovica nego udovaca, traje do Prvog svjetskog rata.

Međutim, kako vidimo u tim tabelama, od Okruga do Okruga u Dalmaciji, postoje razlike u svim tim podacima i postocima. Još su veće te razlike u kotarevima.

Neoženjenih muškaraca u Dalmaciji ima 31,11%. Od Okruga, najveći postotak neoženjenih muškaraca ima u Splitskom Okrugu (31,30%), a zatim slijede Kotorski Okrug (31,23%), Dubrovački Okrug (31,18%), Zadarski Okrug (31,02%) i grad Zadar (29,58%).

Oženjenih muškaraca u Dalmaciji ima 17,63%. Od Okruga, najveći postotak oženjenih muškaraca ima Kotorskom Okrugu (18,51%), a zatim slijede Zadarski Okrug (18,06%), Splitski Okrug (17,59%), Dubrovački Okrug (16,43%) i grad Zadar (16,91%).

Neudatih žena u Dalmaciji ima 26,55%. Od Okruga, najveći postotak neudatih žena (zajedno s djecom) ima Dubrovački Okrug (29,05%), a zatim slijede Splitski Okrug (26,81%), Zadarski Okrug (26,04%), Kotorski Okrug (22,20%) i grad Zadar (28,38%).

Udatih žena u Dalmaciji ima 17,71%. Od Okruga, najveći postotak udatih žena ima Kotorski Okrug (18,51%), a zatim slijede Zadarski Okrug (18,17%), Splitski Okrug (17,62%), Dubrovački Okrug (16,44%) i grad Zadar (17,48%).

Prema tim statističkim podacima, u Dalmaciji u prosjeku ima nešto više udatih žena nego oženjenih muškaraca. Žene stupaju ranije u brak od muškaraca. U svim drugim Okruzima ima više udatih žena nego oženjenih muškaraca. Riječ je dakako o domaćem prisutnom i odsutnom stanovništvu. Ako je riječ samo o bračnom stanju tog stanovništva, onda bi morao biti jednaki broj oženjenih muškaraca i udatih žena. A udatih žena, kako vidimo, ima više. Očito je da su se te domaće žene udavale i za strance. Udovica ima znatno više od udovaca.⁷²¹

23.9. Komparacije i kvantitativni podaci - zaključne tabele

23.9.1. Hrvatske i slavonske županije od 1750. do 1857. godine

Da bismo mogli bolje upoznati i analizirati popis stanovništva 1857. godine, prije svega strukturu stanovništva i ujedno slab porast ili gubitak/pad broja stanovništva, nužno je upoznati strukturu i razvoj stanovništva u hrvatskim pokrajinama najmanje od 1846. do prvog modernog popisa stanovništva 1857. godine. U poglavljima o tome sam donio dosta podataka. Ovdje, u zaključnom dijelu ovog teksta donosim komparativne i kvantitativne zaključne tabele o popisima stanovništva iz 1846. i 1851. i 1857. godine.

Nakon društvenih i teritorijalnih i upravnih promjena 1848/50. godine, a još više nakon tih promjena 1853/54. godine, nastaje problem točnog određenja broja stanovništva na području Hrvatske i Slavonije. Budući da je sada, s tim promjenama, smanjen i preuređen teritorij hrvatskih i napose slavonskih županija, teško je, u odnosu na ranija razdoblja, ustanoviti i pratiti broj i prirodni prirast stanovništva na tom području.

Ponavljam i ovdje spomenute primjedbe o prirodnom prirastu/padu broja stanovništva. Kako je više puta rečeno, na prirodni prirast/pad broja stanovništva utječu: česte epidemije i razne bolesti, slaba kultura stanovanja i prehrane i liječničke zaštite ljude, te prirodne nepogode (suše i poplave) i slaba produktivnost poljoprivrede, ali i silna fizička iscrpljenost kmetova zbog rada i golemih feudalnih podavanja: i radnih i novčanim i naturalnih. Na negativni prirast stanovništva napose utječe veliki broj i veliki postotak umrle djece već u prvoj godini života, a napose od 2 do 7 godine života, ali i sve do 17 godine.

S tim nedaćama, stanovništvo na hrvatskom i slavonskom prostoru nosit će se i borit će se sve do kraja 19. stoljeća, ali i kasnije i do Drugog svjetskog rata, a na nekim mjestima i do sredine 20. stoljeća. Za tu analizu, za analizu tog stanja, koje se sporo veoma sporo mijenja, imamo dovoljno dokumenata. Kada raspravljamo o rastu i razvoju stanovništva na hrvatskom prostoru, to stanje valja stalno imati na umu. Ništa se sporo, veoma sporo nije tako mijenjalo kao kultura stanovanja i prehrane i obrazovanja. Napose je (ne)kultura stanovanja poticala širenje bolesti među populacijom. Mnogi izvori ukazuju na veliku smrtnost djece i ali odraslih, napose mladih žena između 20-te i 30-te godine života.

Prirast stanovništva lako možemo pratiti do 1846. godine, sve do znatnih teritorijalnih i upravnih promjena koje su nastale za revolucije 1848/49. godine i zatim 1853/54. godine. Od tada je, od 1848/49. do 1857. godine teže pratiti prirast stanovništva, ali je posve lako taj prirast pratiti od prvog modernog popisa stanovništva 1857. godine dalje. To sada nije problem.

Od 1750. do 1825. godine možemo pratiti postupni prirast stanovništva civilne Slavonije, iako je taj prirast neravnomjeran. Ali od 1825. godine dalje vidimo pad broja stanovništva ili neravnomjerni prirast i odmah pad broja stanovnika.

Od 1750. do 1846. godine civilna Slavonija ima prirodni prirast od 173.794 stanovnika. U tih 96 godina, prosječni prinos godišnje iznosi 1.810,35 stanovnika. To je, kako vidimo, veoma slabi prirodni

⁷²¹ *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich, nach der Zählung vom 31. October 1857*, Wien 1859, str. 42-51. Taj je popis stanovništva iz 1857. godine objavljen i u: *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861; *Statistica generale della Dalmazia. Edita dalla quinta provinciale, Divisione IV. Popolazione*, Zara 1862. Usp. i M Kozličić i A. Bralić, *Stanovništvo kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, str. 231-272.

prirast broja stanovništva. Ali ni do 1857. godine prirodni prirast nije veći. Pogotovo jer se u tom razdoblju, od 1846. do 1847. godine, pojavilo više nepogodnosti: odlazak naših ljudi na ta dva ratišta, gdje su mnogi poginuli i nestali, a zatim pojava kuge.

Tabela br. 584

Prirast stanovništva: hrvatske županije od 1750. do 1851. godine						
Godina	Zagrebačka županija	Varaždinska županija	Križevačka županija	UKUPNO sve županije	Primorje Ung. Litoral	UKUPNO Hrvatska
1750.	160.478	51.865	37.727	250.070	-	-
1769.	Ukupno civilna Hrvatska i civilna Slavonija 1769. godine					602.000
1773.	182.071	56.969	53.523	292.563	-	-
1782.	163.921	83.978	61.516	309.415	-	-
1787.	187.106	90.916	66.493	344.515	27.951	372.466
1802.	188.343	102.616	61.566	352.525	28.156	380.681
1805.	195.118	108.952	72.760	376.830	13.696	396.830
1815.	212.234	110.609	78.619	401.462	21.500	422.962
1825.	284.517	133.589	86.129	522.375	27.160	531.395
1828.	299.878	155.192	81.750	536.820	38.016	574.836
1831.	300.600	155.700	81.461	537.761	37.946	575.707
1836.	301.500	156.000	82.000	539.500	38.900	578.400
1841.	310.800	142.000	82.500	535.300	44.800	580.100
1846.	327.644	145.202	87.770	560.616	59.980	620.596
1851.	234.540	204.624	82.446	Riječka županija 86.816		608.426
1857.	Grad Zagreb: 16.657 Županija: 245.937	Varaždinska županija 258.008		Riječka županija 87.992		608.594

Tabela br. 585

Stanovništvo civilne Slavonije od 1750. do 1851. godine				
Godina	Virovitička županija	Srijemska županija	Požeška županija	UKUPNO stanovnika
1750.	74.570	49.320	41.040	164.930
1773.	92.852	63.532	54.108	210.492
1782.	106.562	75.593	58.914	241.069
1787.	116.990	82.261	64.417	263.668
1802.	129.641	89.721	65.344	284.706
1815.	139.502	95.861	71.517	306.880
1825.	167.990	111.676	85.267	364.933
1828.	149.915	103.846	78.049	331.810
1831.	158.050	110.109	88.900	357.059
1836.	154.550	106.609	85.400	346.559
1841.	152.900	105.300	78.000	336.200
1846.	150.126	112.111	76.487	338.724
1851.	Osječka županija 192.456		67.574	260.030
1857.	147.983		108.432	256.415

U tim tabelama vidimo teritorijalne i demografske promjene koje su nastale u razdoblju od 1848. do 1851. godine. Zbog tih promjena i gubitka broja stanovnika za revolucije 1848/49. godine, nastale su znatne poteškoće u praćenju prirasta broja stanovnika.

23.9.2. Stanovništvo hrvatske i slavonske Vojne krajine 1802-1857. godine

Tabela br. 586

Prirast/pad stanovništva: hrvatska Vojna krajina 1802-1857. godine				
Godina	Karlovački Generalat	Varaždinski Generalat	Banski Generalat	Ukupno stanovnika
1802.	182.733	101.902	91.545	376.180
1807/13.	183.130	107.911	95.442	386.483
1815.	194.395	107.589	97.181	399.165
1825.	216.025	112.542	103.949	432.516
1828.	207.589	139.857	96.552	443.998
1830.	232.874	124.544	110.276	467.694
1831.	236.056	125.778	111.496	473.330
1832.	231.034	120.569	106.706	(pad) 458.309
1833.	230.763	119.358	105.953	(pad) 456.074
1834.	232.802	118.844	106.952	(pad) 458.598
1835.	235.473	120.337	108.767	(pad) 464.577
1836.	243.202	122.050	112.518	477.770
1837.	248.571	127.960	115.960	492.491
1838.	246.521	131.351	117.333	495.205
1839.	250.581	131.931	117.432	499.944
1840.	253.857	131.885	117.315	503.057
1841.	256.102	132.113	116.172	504.387
1842.	260.414	134.629	117.649	512.692
1843.	264.754	137.881	120.298	522.933
1844.	269.461	138.785	121.972	530.218
1845.	271.110	140.114	123.966	535.190
1846.	277.277	143.725	125.968	546.970
1847.	282.787	143.189	126.715	552.691
1848/49.	- 29.614	- 16.582	- 14.002	- 60.198
1850/51.	253.173	126.607	112.713	492.493
1857.	Sada Regimenti : Lički, Otočki, Ogulinski, Slunjski, Križevački, Đurđevački, Prvi banski i Drugi banski			539.950

Ti podaci pokazuju ritam prirasta i pada broja stanovništva hrvatske Vojne krajine od 1802. do 1851. godine u tim Generalatima i ukupno. Taj prirast (i prirodni i mehanički) nije ravnomjeran: najviše iznenađuje prirast od 1827/28. do 1831. i od 1841. do 1851. godine. Od 1831. do 1835. godine nastaje pad/gubitak broja stanovništva uslijed pojave kuge. Pa ipak, nije lako objasniti taj prirast i smanjenje broja stanovništva, osim za revolucije 1848/49. godine: tada je, kako smo upoznali, poginulo mnogo vojnika/krajišnika na ratištima u Italiji i u Mađarskoj. Ali nastaju i znatni demografski gubici: manje se sklapa brakova, manje se rađa djece i vlada silna glad. Taj ritam pokazuje da nikako ne možemo uzeti prosječni prirast stanovništva jedne/dvije godine i tako izračunati prosjek prirasta stanovništva za jedno desetljeće i duže razdoblje. U tom su razdoblju, od sredine 18. do sredine 19. stoljeća, često harale razne opake bolesti kod stanovništva. Uz to, česte su bile nepogodne prilike za poljoprivredu (i suše i poplave velikih razmjera) i vladala je silna

glad. To je nužno imati na umu kada raspravljamo o prirodnom prirastu broja stanovništva. Zato su potrebna daljnja temeljita i svestrana istraživanja, i to manjih razdoblja, jednog/dva desetljeća.

Nadalje, u tim Generalatima postoji, kako vidimo, različiti ritam prirasta stanovništva. A najslabiji prirodni prirast stanovništva je u Banskom Generalatu, kada 1839. i 1840. godine više osoba (svih uzrasta) umire nego se rodilo djece. Smrtnost je tu bila veoma izražena.

Međutim, s gledišta pada velikog broja stanovništva posebno su bili sudbonosni događaji za revolucije 1848/49. i 1851. godine: kako smo vidjeli, u hrvatskoj Vojnoj krajini, u odnosu na broj stanovnika iz 1847. godine, 1851. godine ima 60.198 stanovnika manje. To su veliki demografski gubici. Takvi gubici u prošlosti tog dijela Vojne krajine nisu zabilježeni. A vidjeli smo da je tada, na ratištima u Italiji i Mađarskoj, poginuo veliki broj vojnika/krajišnika. Zato su demografski gubici, gledajući dugoročno, još veći jer su poginuli mladi muškarci i, zbog toga, nema ni djece koju su mogli imati. I zato je taj demografski gubitak dugoročan.

Tabela br. 587

Stanovništvo slavonske Vojne krajine od 1802. do 1857. godine					
Godina	Gradiški Regiment	Brodski Regiment	Petrovarad. Regiment	Tschaikisten Bataillon	UKUPNO
1802.	50.581	57.034	66.237	–	189.208
1813.	61.135	63.848	71.309	–	213.842
1815.	60.484	66.158	92.461	–	219.103
1825.	60.688	72.852	99.272	–	232.812
1828.	63.261	76.426	113.721	22.353	275.761
1830.	58.927	72.357	100.037	28.430	259.751
1831.	60.296	75.861	97.060	28.245	261.462
1832.	55.900	70.719	91.021	27.241	244.881
1833.	54.269	68.714	92.106	27.559	242.648
1834.	53.965	67.965	92.203	28.096	242.229
1835.	54.685	67.523	90.638	28.275	241.121
1836.	58.322	70.950	94.843	28.578	252.693
1837.	60.352	72.372	97.696	29.027	259.447
1838.	60.986	73.288	98.490	28.949	261.713
1839.	61.044	74.424	100.067	29.245	264.780
1840.	60.743	74.977	101.056	29.546	266.322
1841.	60.166	74.910	99.200	29.049	263.325
1842.	61.061	75.985	99.895	29.234	266.175
1843.	62.578	77.139	99.801	29.374	268.892
1844.	63.221	77.646	100.275	29.545	270.687
1845.	63.822	78.417	98.517	30.326	271.082
1846.	65.010	79.698	99.589	30.807	275.104
1847.	64.575	80.846	102.662	31.151	279.234
1848/49.	– 13.116	– 3.065	Ta dva Regimenta više nisu u okviru Vojne Slavonije		– 16.181
1851.	51.459	77.781			129.240
1857.	57.246	77.668			134.914

Slavonska Vojna krajina je, od 1848/49. godine, ograničena na dva Regimenta koja se vežu uz Hrvatsko-slavonsku Vojnu krajinu. I u ta se dva slavonske Regimenta vidi gubitak/pad broja stanovništva, ali ne tako drastični pad kao u hrvatskoj Vojnoj krajini. Ukupni demografski gubici 1848/49. godine, u ta dva Regimenta, iznose 16.181 stanovnika. Ali su znatne ukupne teritorijalne i demografske promjene. Još do 1847. godine slavonska Vojna krajina ukupno ima 279.234 stanovnika, a nakon revolucije 1848/49. godine ima samo 129.240 stanovnika.

23.9.3. Slavonska Vojna krajina 1846-1857. godine: prirast/pad stanovništva

Tabela br. 588

Slavonska Vojna krajina 1846-51. godine: rođene i umrle osobe i prirast stanovništva						
Regimenti	Godina	Broj stanovnika	Broj rođenih	Broj umrlih	Prirast stanovn. više +, manje -	
Gradiški Regiment	1846.	65.010	2.563	2.966	-	403
Brodski Regiment		79.698	3.211	2.801	+	410
Petrovaradinski Regiment		99.589	5.111	4.945	+	166
Tschaikisten Bataillon		30.807	1.755	1.413	+	342
UKUPNO		275.104	12.640	12.125	+	515
Gradiški Regiment	1847.	64.575	2.817	3.142	-	325
Brodski Regiment		80.846	3.125	3.084	+	41
Petrovaradinski Regiment		102.662	4.690	6.290	-	1.600
Tschaikisten Bataillon		31.151	1.509	2.234	-	725
UKUPNO		279.234	12.141	14.750	-	2.609
Regimenti od 1848/49. godine	Godina	Broj stanovnika	Broj rođenih	Umrli, poginuli i nestali	Prirast/pad stanovništva	
Gradiški Regiment	1848/ 1849.	51.650	2.520	15.636	-	13.116
Brodski Regiment		77.815	2.850	5.915	-	3.065
UKUPNO		129.465	5.370	21.551	-	16.181
Gradiški Regiment	1851.	51.459	2.150	3.900	-	1.750
Brodski Regiment		77.781	2.310	3.160	-	850
UKUPNO		129.240	4.460	7.060	-	2.600
UKUPNO stanovnika	1857.	134.914	Prirast stanovnika 1851-1857. godine: 5.674 stanovnika			

Na temelju tih izvora, kako smo vidjeli i u prethodnim poglavljima, možemo zaključiti da je od 1841. do 1846. godine nešto bolji prirodni prirast stanovništva, nego što je bio u prošlom desetljeću, od 1831. do 1841. godine. *Ritam prirasta ili gubitka/pada broja stanovništva* veoma je i ovdje važan za demografska istraživanja. Na taj ritam prirodnog i mehaničkog prirasta stanovništva i sada utječu mnoge pojave. Tada se sve više pojavljuje izvora na temelju kojih možemo, iz godine u godinu, pratiti taj ritam prirasta ili pada broja stanovništva. Taj prirast, od regije do regije i od godine do godine, posve je različit.

Uz to, uz te spomenute nepovoljne uvjete života stanovništva, koji su bili njihova svakodnevica, u ovom su razdoblju, sve do 1848/49. godine, do ukidanja feudalizma, seljaci kmetovi, koji su imali različiti ekonomski i socijalni status, bili veoma opterećeni feudalnim podavanjima: i naturalnim i radnim i novčanim. U takvim uvjetima, kada su sve te nevolje bile dio njihova života, teško je bilo očekivati veći prirodni prirast stanovništva. A u tome su najviše stradala djeca. Valja stalno imati na umu da je na ruralnom području i do početka 20. stoljeća već u prvoj godini života umirali i do 30% djece, a do 17 godine i preko 55%.

No, ovdje je taj prirodni prirast broja stanovništva prekinut 1847. godine. A onda i za revolucije 1848/49. godine. Već 1847. godine, kako vidimo, u tadašnjem teritorijalnom opsegu slavonske Vojne krajine, osim u Brodskom Regimentu, u svim je drugim Regimentima došlo do pada broja stanovništva, i stoga u ukupnom broju. Ali za revolucije 1848/49. godine i slijedećih godine, i štoviše slijedeće desetljeće, dolazi do pada broja stanovništva u čitavoj Vojnoj krajini, ali i na području hrvatskog i slavonskog Provincijala.

23.9.4. Gubici/pad broja stanovništva u Provincijalu

Tabela br. 589

Stanovništvo hrvatskih županija od 1841. do 1851. godine						
Godina	Zagrebačka županija	Varaždinska županija	Križevačka županija	UKUPNO sve županije	Primorje Ung. Litoral	UKUPNO Hrvatska
1841.	310.800	142.000	82.500	535.300	44.800	580.100
1846.	327.644	145.202	87.770	560.616	59.980	620.596
1851.	234.540	204.624	82.446	Riječka županija 86.816		608.426
UKUPNO manje stanovnika						- 12.170

Tabela br. 590

Stanovništvo slavonskih županija od 1841. do 1851. godine					
Godina	Virovitička županija	Srijemska županija	Požeška županija	UKUPNO stanovnika	
1841.	152.900	105.300	78.000	336.200	
1846.	150.126	112.111	76.487	338.724	
1851.	Osječka županija		192.456	67.574	260.030
Manje stanovnika			- 69.781	- 8.913	- 78.694

23.9.5. Gubici/pad broja stanovništva u Vojnoj krajini

Tabela br. 591

Površine i stanovništvo Hrvatsko-slavonske Vojne krajine 1847-1851. godine					
	VOJNA KRAJINA Regiments-Bezirk	Kilometara ² 1851. god.	Stanovništvo 1847. god	Stanovništvo 1851. god.	Manje stanovništva
	HRVATSKA	15.882,82	552.691	492.493	- 60.198
1.	Lički Regiment	2.647,14	75.894	70.489	- 5.405
2.	Otočki Regiment	2.819,78	71.026	64.040	- 6.986
3.	Ogulinski Regiment	2.532,04	73.445	64.963	- 8.482
4.	Slunjski Regiment	1.438,66	62.422	53.681	- 8.741
5.	I. Banski Regiment	1.381,11	63.966	56.875	- 7.091
6.	II. Banski Regiment	1.381,11	62.749	55.838	- 6.911
7.	Đurđevački Regiment	2.071,67	79.073	71.430	- 7.643
8.	Križevački Regiment	1.611,30	64.116	55.177	- 8.939
	SLAVONIJA	3.625,43	145.421	129.238	- 16.183
9.	Gradiški Regiment	1.668,85	64.575	51.457	- 13.118
10.	Brodski Regiment	1.956,58	80.846	77.781	- 3.065
	Petrovaradinski Regiment	Od 1848/49. god. nije u slavonskoj Vojnoj krajini			0
	Tschaikisten Bataillon (Tschaikisten Distrikt)	Od 1848/49. god. nije u slavonskoj Vojnoj krajini			0
UKUPNO		19.508,24	698.112	621.731	- 76.381

U odnosu na broj stanovnika iz 1846/47. godine, sada je, 1851. godine, na području hrvatskog i slavonskog Provincijala i Vojne krajine ukupno *manje 167.245 stanovnika*. Od tog ukupnog broja stanovnika, *za revolucije 1848/49. godine poginulo je i nestalo preko 61.000 vojnika/krajišnika na ratištima u Italiji i Mađarskoj*: preko 51.000 iz hrvatske Vojne krajine i preko 10.000 iz slavonske Vojne krajine. Najviše ih je poginulo i nestalo na ratištu u Mađarskoj. Te je vojnike u Mađarsku poveo i zapovijedao im hrvatski ban Josip Jelačić.

23.9.6. Gubici/pad broja stanovništva u Dalmaciji

Tabela br. 592

Dalmacije 1841-1857. godine: broj naselja, kuća, porodica i stanovništva						
Godina	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
1841.	15	35	824	74.402	66.157	398.607
1842.	15	35	827	74.619	66.672	401.541
1843.	15	35	827	75.386	67.546	405.854
1844.	15	35	827	75.650	67.708	407.792
1845.	15	35	829	69.586	68.089	410.615
1846.	15	35	829	69.586	68.753	418.063
1847.	15	35	835	69.586	68.753	422.901
1848.	15	32	853	69.586	68.753	424.711
1851.	15	32	868	71.452	93.452	393.715
1857.	14	44	983	85.740	77.988	404.499
Gubitak/pad broja stanovništva u Dalmaciji za revolucije 1848/49. godine:						- 30.996

Tabela br. 593

Dalmacije 1841-1857. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima							
Godina	Austrij. milje ²	Km ²	MUŠKARCI		ŽENE		Broj Stanovnika
			Broj	Postotak	Broj	Postotak	
1841.	222,3	12.792,6	209.498	52,56%	189.109	47,44%	398.607
1842.	222,3	12.792,6	211.272	52,62%	190.269	47,38%	401.541
1843.	222,3	12.792,6	213.360	52,57%	192.494	47,43%	405.854
1844.	222,3	12.792,6	214.051	52,49%	193.741	47,51%	407.792
1845.	222,2	12.786,8	214.858	52,33%	195.757	47,67%	410.615
1846.	222,3	12.792,6	220.275	52,69%	197.788	47,31%	418.063
1847.	222,3	12.792,6	222.504	52,61%	200.397	47,39%	422.901
1848.	222,3	12.792,6	224.043	52,75%	200.668	47,25%	424.711
1851.	222,3	12.792,6	195.871	49,75%	197.844	50,25%	393.715
1857.	222,30	12.792,6	210.286	50,59%	205.342	49,41%	404.499
Gubitak/pad broja stanovnika za revolucije 1848/49. godine:			- 28.172 ili 7,16%		- 2.824 ili 0,72%		- 30.996 ili 7,87%

Broj stanovnika 1848. godine je iz početka te godine. Nema sumnje da je najveći gubitak broja stanovnika nastao za revolucije 1848/49. godine. Taj je gubitak/pad broja stanovnika, kako smo više puta vidjeli, znatan: iznosi 30.996 osoba. I Dalmatinci su za revolucije mobilizirani i poslani na ratišta. Poginulo ih je i nestalo mnogo: preko 28.000. To se neće tako lako nadoknaditi. Jer je već 1854/55. godine, kako je rečeno, hrvatske pokrajine zahvatila kuga, kada je od te opake pošasti umrlo mnogo ljudi. U

Hrvatskom državnom arhivu pronašao sam dokumente o tome. U tom je arhivu sačuvan popis u kojem se za svako naselje navodi broj umrlih stanovnika od kuge.

23.9.7. Prirodni i mehanički prirast stanovništva u Dalmaciji 1819-1851. godine

Tabela br. 594

Dalmacija 1819-1851. godine: prirodni/mehanički prirast stanovništva							
Godine	Broj stanovnika	Gubici stanovništva		Prirast stanovništva		UKUPNI prirast	
		Umrli	Iseljavanje	Rođeni	Doseljenje		
1819.	299.978	6.507	-	9.034	-	+	2.527
1820.	303.600	5.572	-	10.562	-	+	4.990
1821.	303.167	6.172	740	9.082	88	+	2.258
1822.	309.155	5.268	376	9.084	8	+	3.448
1823.	313.400	5.652	463	9.956	29	+	3.870
1824.	320.124	5.872	346	9.770	66	+	3.618
1825.	326.739	5.447	44	10.723	71	+	5.303
1826.	332.700	5.996	85	11.867	50	+	5.836
1827.	338.026	6.543	179	11.374	54	+	4.706
1828.	341.321	6.705	148	10.867	152	+	4.166
1829.	345.487	9.034	1.517	9.941	375	-	235
1830.	346.556	6.822	498	9.768	168	+	2.616
1831.	350.588	7.753	112	11.739	45	+	3.919
1832.	355.866	7.496	27	9.970	77	+	2.525
1833.	358.294	7.715	78	12.136	11	+	4.354
1834.	364.933	7.581	5	13.193	24	+	5.631
1835.	367.587	7.579	8	12.062	13	+	4.488
1836.	375.846	9.668	0	12.335	7	+	2.674
1837.	382.285	8.740	12	12.521	8	+	3.777
1838.	386.375	7.533	8	11.565	114	+	4.138
1839.	392.703	9.131	0	12.182	70	+	3.121
1840.	394.028	9.789	1	11.635	18	+	1.863
1841.	398.607	9.462	6	11.394	27	+	1.953
1842.	401.541	8.937	0	13.048	68	+	4.179
1843.	405.854	8.569	15	12.623	23	+	4.062
1844.	407.792	8.769	76	13.305	15	+	4.475
1845.	410.615	8.495	25	12.902	126	+	4.508
1846.	418.063	8.736	13	12.265	84	+	3.600
1847.	422.901	8.915	85	11.410	35	+	2.445
1848.	424.711	11.286	9	11.424	19	+	148
1851.	393.715	8.141	27	13.038	45	+	4.915

Od 1848. do 1851. godine manje je 30.996 stanovnika: 28.172 muškarca i 2.824 žene; za revolucije 1848/49. godine poginulo je i nestalo preko 28.000 muškaraca.

Upoznajmo i ovdje, u zaključnom dijelu o popisima stanovništva, ove važne podatke.

U Dalmaciji od 1819. do 1848. godine nalazimo postupni prirast stanovništva, iako se, gledajući ukupno, više ljudi iseljava nego useljava, iako ne značajno. Svake godine se više djece rađa nego što umire osoba svih dobi. Ali i tada veliki postotak djece umire u ranoj dobi.

Od 1819. do 1848. godine, u tih 29 godina, stanovništvo Dalmacije je poraslo za 124.733 stanovnika. Međutim, od 1819. do 1851. godine, kada za revolucije 1848/49. godine dolazi do znatnog gubitka stanovništva, u te 32 godine, stanovništvo je poraslo za 93.737 stanovnika. Prirast stanovništva je do 1848/49. godine konstantan, iako nije ravnomjeran. I broj rođene djece, prema ukupnom broju stanovnika, ne odgovara uvijek i istom prirastu.

Ukupni prirast stanovništva, prirodni i mehanički, iz godine u godinu se mijenja. Najveći prirast stanovništva u Dalmaciji je 1826. godine (+ 5.836 stanovnika) a zatim slijedi 1834. godina (+ 5.631 stanovnika) i 1825. godina (+ 5.303 stanovnika). A najmanji prirast stanovništva je 1829. godine, kada je pad broja stanovništva (- 235 stanovnika), a zatim slijedi 1848. godina (+ 148 stanovnika) i 1840. godine (+ 1.863 stanovnik). Uzrok tome je razlika između broja rođene djece i umrlih osoba svih dobi, ali i razlika između doseljavanja i iseljenja stanovništva u Dalmaciji. Ali i sada, kao i ranije, kako sam pokazao, veliki postotak djece umire u ranoj dobi, dok je prosječni životni vijek ljudi relativno kratak. Za demografske gubitke broja stanovništva, kako je rečeno, posebno su bili sudbonosni događaji vezani za revoluciju 1848/49. godine. Ta kriza demografskog razvoja nastavlja se i u slijedećem desetljeću.

Tabela br. 595

Dalmacija 1846-1851. godine: rođena djeca i umrle osobe i prirast/pad stanovništva						
DALMACIJA	Godina	Broj stanovnika	Broj rođenih	Broj umrlih	Prirast stanovn. više +, manje -	
Zadarski Okrug	1846.	152.924	5.040	3.763	+	1.277
Splitski Okrug		170.517	4.863	3.262	+	1.601
Dubrovački Okrug		53.062	1.463	957	+	506
Kotorski Okrug		34.485	872	657	+	215
Broj vojnika		7.075	27	97	-	70
UKUPNO		418.063	12.265	8.736	+	3.529
Zadarski Okrug	1847.	151.839	4.723	3.942	+	781
Splitski Okrug		176.572	4.274	4.507	-	233
Dubrovački Okrug		54.000	1.345	1.156	+	189
Kotorski Okrug		34.699	737	748	-	11
Broj vojnika		5.791	27	138	-	111
UKUPNO		422.901	11.106	10.494	+	612
Zadarski Okrug	1848.	153.452	3.763	3.987	-	224
Splitski Okrug		174.691	3.797	3.920	-	123
Dubrovački Okrug		53.858	1.158	1.041	+	117
Kotorski Okrug		34.802	778	749	+	29
Broj vojnika		7.908	35	130	-	95
UKUPNO		424.711	9.531	9.827	-	296
Zadarski Okrug	1851.	145.009	3.852	3.935	-	83
Splitski Okrug		166.687	3.815	3.960	-	145
Dubrovački Okrug		51.094	1.235	1.170	+	65
Kotorski Okrug		30.925	792	764	+	28
Broj vojnika		-	-	-	-	-
UKUPNO		393.715	9.694	9.829	-	135
Zadarski Okrug	Manje stanovnika 1849/51. god.	- 8.443	Početkom 1848. godine u Dalmaciji ima 424.711 stanovnika. A 1851. godine ima 393.715 stanovnika. Tako da je 1849/51. godine u Dalmaciji demografski gubitak iznosio 30.996 stanovnika.			
Splitski Okrug		- 8.004				
Dubrovački Okrug		- 2.764				
Kotorski Okrug		- 3.877				
Broj vojnika		- 7.908				
UKUPNO MANJE		- 30.996				
Ukupno Dalmacija	1857.	404.499	Prinos od 1851. do 1857. godine: 10.784 stanovnika			

I u toj tabeli možemo upoznati da je sve do početka 1846. godine, iz godine u godinu, vidljiv prirodni prirast stanovništva, osim u Kotorskom Okrugu 1846. godine. I sada je ritam prirasta, od okruga do okruga, različit. No, već 1847. i 1848. godine u nekim kotarima vidimo pad broja stanovnika. A posebno je vidljiv gubitak/pad broja stanovnika 1849/51. godine. I tu je posve jasno da je Revolucija 1848/49. godine i rat u Italiji i u Mađarskoj, i učestvovanje hrvatske vojske (iz svih hrvatskih pokrajina) u tom ratu, pogubno utjecala na pogibelj znatnog broja tih vojnika. Do sada nismo znali da je u toj revoluciji, na ratištu u Italiji i u Mađarskoj, iz hrvatskih pokrajina poginuo i nestao toliki znatni broj ljudi. Ali ovi statistički podaci jasno i nedvosmisleno pokazuju taj znatni demografski gubitak.

Upoznajmo kvantitativne podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskog i slavonskog provincijala od 1846. do 1857. godine i promjene koje tada nastaju u sljedećim tabelama.

23.9.8. Naselja i stanovništvo Provincijala 1846. godine

Tabela br. 596

PROVINCIJAL	Grad	Trgo vište	Sela	Kuće	Poro- dice	Stanov- ništvo	Površine	
							milje ²	km ²
Civilna Hrvatska	5	14	1.963	90.600	93.500	560.616	164,9	9.489,4
Primorje (Maritim)	2	3	38	7.300	7.500	59.980	6,2	356,8
Civilna Slavonija	3	42	552	53.600	55.400	338.724	164,8	9.483,7
Dalmacija	15	35	829	69.586	68.753	418.063	222,3	12.792,6
Istra	24	9	479	37.863	52.752	228.035	85,9	4.943,2
UKUPNO	49	103	3.861	258.949	277.905	1.605.418	644,1	37.065,7

23.9.9. Naselja i stanovništvo Provincijala 1851. godine

Tabela br. 597

PROVINCIJAL	Grad	Trgo vište	Sela	Kuće	Obitelji	Stanov- ništvo	Površine	
							milje ²	km ²
Civilna Hrvatska	7	20	2.457	69.593	144.253	608.426	183,50	10.559,8
Civilna Slavonija	2	27	510	33.744	64.379	260.030	134,76	7.755,0
Dalmacija	15	32	868	71.452	93.452	393.715	222,30	12.792,6
Istra	24	9	479	38.678	55.899	232.910	85,87	4.941,5
UKUPNO	48	88	4.314	213.467	357.983	1.495.081	626,4	36.047,1
U odnosu na 1846. god – manje/više	– 1	– 15	+ 453	– 45.482	+ 80.078	– 110.337	– 17,7	– 1.015,1

23.9.10. Naselja i stanovništvo Provincijala 1857. godine

Tabela br. 598

PROVINCIJAL	Grad	Trgo vište	Sela	Kuće	Obitelji	Stanov- ništvo	Površine	
							milje ²	km ²
Civilna Hrvatska	7	23	2.461	72.065	116.878	608.594	183,50	10.559,8
Civilna Slavonija	2	30	507	36.073	53.492	256.415	134,76	7.754,9
Dalmacija	14	44	983	85.740	73.293	404.499	222,30	12.792,6
Istra	21	6	492	44.229	40.275	230.328	85,87	4.941,5
UKUPNO	44	103	4.443	238.107	283.938	1.499.836	626,43	36.047,1
U odnosu na 1851. god – manje/više	– 4	+ 15	+ 129	+ 24.640	– 74.045	+ 4.755	0	0

23.9.11. Hrvatska i slavonska Vojne krajine 1846. godine

Tabela br. 599

VOJNA KRAJINA	Grad	Vojni komn.	Trgo- višta	Sela	Kuće	Po- ro- dice	Sta- nov- ništvo	Površine	
								Austr- milje ²	Kilo- metri ²
Vojna Hrvatska	6	6	11	1.256	47.676	48.316	546.970	275,6	15.859,8
Vojna Slavonija	4	4	5	317	30.043	31.488	275.104	133,0	7.653,7
UKUPNO	10	10	16	1.573	77.719	79.804	822.074	408,6	23.513,5

23.9.12. Hrvatska i slavonska Vojne krajine 1851. godine

Tabela br. 600

VOJNA KRAJINA	Grad	Vojni komn.	Trgo- višta	Sela	Kuće	Poro- dice	Stanov- ništvo	Površine	
								milje ²	km ²
Vojna Hrvatska	6	6	12	1.256	48.502	49.101	492.493	276,0	15.882,8
Vojna Slavonija	1	1	2	237	13.106	13.479	129.240	63,0	3.625,4
UKUPNO	7	7	14	1.493	61.608	62.580	621.733	339,0	19.508,2
U odnosu na 1846. g. +/-	-3	-3	-2	-80	-16.111	-17.224	-200.341	-69,6	-4.005,3

23.9.13. Hrvatsko-slavonska vojna krajina 1857. godine

Tabela br. 601

VOJNA KRAJINA	Grad	Vojni komn.	Trgo- višta	Sela	Kuće	Obitelji	Stanov- ništvo	Površine	
								milje ²	km ²
Vojna Hrvatska	6	6	4	1.264	52.657	112.267	539.950	276,0	15.882,8
Vojna Slavonija	1	1	4	236	13.893	31.294	134.914	63,0	3.625,4
UKUPNO	7	7	8	1.500	66.550	143.561	674.864	339,0	19.508,2
U odnosu na 1851. g. +/-	0	0	-6	+7	+4.942	porodica 67.310	+53.131	0	0

Za 1857. godinu donosim broj obitelji, a to je broj oženjenih muškaraca. Prema tome, broj obitelji u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini ukupno ima 143.561. Broj porodica je ovaj: Vojna Hrvatska ima 53.222 porodice, a Vojna Slavonija ima 14.088 porodica. Ukupno dakle Hrvatsko-slavonska Vojna krajina ima 67.310 porodica.

U Hrvatskoj Vojnoj krajini na jednu porodicu prosječno dolazi 2 (2,11) obitelji. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10 (10,15) stanovnika, a na jednu obitelj prosječno dolazi 5 (4,81) stanovnika. U Hrvatskoj Vojnoj krajini ima velikih porodica u kojima ima više obitelji. Gledajući prosječno, obitelji nisu brojne - prosječno po 5 ukućana u jednoj obitelji.

U Slavonskoj Vojnoj krajini na jednu porodicu prosječno dolazi 2 (2,22) obitelji. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10 (9,58) stanovnika, a na jednu obitelj prosječno dolazi 4 (4,31) stanovnik. I u Slavonskoj Vojnoj krajini ima velikih porodica. Promatrajući prosječno, obitelji također nisu brojne - prosječno po 4 (4,31) ukućanin u jednoj obitelji.

Iznenaduje prirast stanovništva od 1851. do 1857. godine: Taj prirast iznosi 53.131 stanovnika. Veći prirast stanovništva u Hrvatskoj, a manji u Slavonskoj Vojnoj krajini.

23.9.14. Ukupno sve hrvatske pokrajine 1846. godine

Tabela br. 602

Hrvatske pokrajine	Grad	Vojni komn.	Trgo-višta	Sela	Kuće	Poro-dice	Stanov-ništvo	Površine	
								Austrij milje ²	Kilo-metri ²
Civilna i vojna HRVATSKA	11	6	25	3.219	138.276	141.816	1.107.586	440,5	25.349,2
Civilna i vojna SLAVONIJA	7	4	47	869	83.643	86.888	613.828	297,8	17.137,4
UKUPNO	18	10	72	4.088	221.919	228.704	1.721.414	738,3	42.486,5
Primorje	2	-	3	38	7.300	7.500	59.980	6,2	356,8
Dalmacija	15	-	35	829	69.586	68.753	418.063	222,3	12.792,6
Istra	24	-	9	479	37.863	52.752	228.035	85,9	4.943,2
UKUPNO	59	10	119	5.434	336.668	357.709	2.427.492	1.052,7	60.579,1

23.9.15. Ukupno sve hrvatske pokrajine 1851. godine

Tabela br. 603

Hrvatske pokrajine	Grad	Vojni komn.	Trgo-višta	Sela	Kuće	Poro-dice	Stanov-ništvo	Površine	
								Austr. milje ²	Kilo-metri ²
Civilna i vojna HRVATSKA	13	6	32	3.413	118.095	193.354	1.100.919	459,50	26.442,6
Civilna i vojna SLAVONIJA	3	1	29	747	46.850	77.858	389.270	197,76	11.381,4
Dalmacija	15	-	32	868	71.452	93.452	393.715	222,30	12.792,6
Istra	24	-	9	479	38.678	55.899	232.910	85,87	4.941,5
UKUPNO	55	7	102	5.507	275.075	420.563	2.116.814	965,43	55.557,1
U odnosu na 1846. g. manje/više	- 4	- 3	- 7	+ 73	- 61.593	+ 62.854	- 310.678	- 87,3	- 5.022,0

Zbog znatnih teritorijalnih i upravnih promjena, koje su nastale za revolucije 1848/49. godine, ali i zbog pogibiji velikog broja krajišnika koji su tada otišli na ratište u Italiju i u Mađarsku, 1851. godine pojavio se taj gubitak stanovništva. Međutim, uza sve nepovoljne koje su potom nastale, ipak do 1857. godine vidimo postupni i lagani prirast stanovnika.

23.9.16. *Ukupno sve hrvatske pokrajine 1857. godine*

Tabela br. 604

Hrvatske pokrajine	Grad	Vojni komn.	Trgo- višta	Sela	Kuće	Obitelji	Stanov- ništvo	Površine	
								Austr. milje ²	Kilo- metri ²
Civilna i vojna HRVATSKA	13	6	27	3.725	124.722	229.145	1.148.544	459,50	26.442,6
Civilna i vojna SLAVONIJA	3	1	34	743	49.966	84.786	391.329	197,76	11.381,4
Dalmacija	14	-	44	983	85.740	73.293	404.499	222,30	12.792,6
Istra	21	-	6	492	44.229	40.275	230.328	85,87	4.941,5
UKUPNO	51	7	111	5.943	304.657	427.499	2.174.700	965,43	55.557,1
U odnosu na 1851. g. manje/više	- 4	0	+ 9	+ 436	+ 29.582	+ 6.936	+ 57.886	0	0

23.9.17. *Hrvatske pokrajine 1846. godine: naselja i porodice i kuće*

U slijedeće tri tabele možemo upoznati komparacije i kvantitativne podatke o naseljima i broju kuća i porodica i stanovništva u svim hrvatskim pokrajinama, ali i u svim županijama i Regimentima i kotarima od 1846. do 1857. godine, kao i površine svih tih jedinica.

Tu vidimo, u odnosu na broj stanovnika, od županije do županije, kao i od Regimenta do Regimenta i od kotara do kotara, razlike u broju kuća i porodica i u gustoći naseljenosti. Uz tu komparaciju, važna je i komparacije svih tih podataka u ta tri popisa stanovništva, popisima stanovništva iz 1846. i 1851. i 1857. godine. O tome može nastati opsežna studija.

Tabela br. 605

Hrvatske pokrajine 1846. godine: broj naselja, kuća, porodica, stanovništva i površine							
Hrvatske pokrajine	Gradovi	Trgovišta	Sela	Kuće	Porodice	Stanovnika	Kilometri ²
Königreich Kroatien	13	28	3.257	145.576	149.316	1.167.566	25.706,0
Civilna Hrvatska	5	14	1.963	90.600	93.500	560.616	9.489,4
1 Zagrebačka županija	2	8	1.259	47.300	48.500	327.644	5.944,5
2 Varaždinska županija	1	5	406	28.360	29.500	145.202	1.881,8
3 Križevačka županija	2	1	298	14.940	15.500	87.770	1.663,1
Primorje – Ungar. Litorale	2	3	38	7.300	7.500	59.980	356,8
Vojna Hrvatska	6	11	1.256	47.676	48.316	546.970	15.859,8
<i>Karlovački Generalat</i>	2	3	615	23.457	23.590	277.277	9.397,3
1 Lički Regiment	1	-	103	6.864	6.895	74.267	2.612,6
2 Otočki Regiment	1	1	83	5.124	5.102	69.554	2.785,2
3 Ogulinski Regiment	-	1	110	5.883	5.859	72.023	2.532,0
4 Slunjski Regiment	-	1	319	4.908	4.933	61.433	1.467,4
<i>Banski Generalat</i>	2	5	275	12.305	12.599	125.968	2.750,7
5 I: Banski Regiment	-	1	129	5.674	5.720	63.059	1.392,6
6 II: Banski Regiment	2	4	146	6.631	6.879	62.909	1.358,1
<i>Varaždinski Generalat</i>	2	3	366	11.914	12.127	143.725	3.711,7
7 Križevački Regiment	1	2	190	4.794	4.900	64.241	1.628,6
8 Đurđevački Regiment	1	1	176	7.120	7.227	79.484	2.083,2
Königreich Slavonien	7	47	869	83.643	86.888	613.828	17.137,4
Civilna Slavonija:	3	42	552	53.600	55.400	338.724	9.483,7
1 Virovitička županija	1	17	218	22.200	22.800	150.126	4.609,5
2 Požeška županija	1	10	251	15.400	16.100	76.487	2.486,0
3 Srijemska županija	1	15	83	16.000	16.500	112.111	2.388,2
Vojna Slavonija:	4	5	317	30.043	31.488	275.104	7.653,7
1 Brodski Regiment	1	1	97	7.221	7.428	79.698	1.956,6
2 Gradiški Regiment	-	1	140	5.821	5.908	65.010	1.668,9
3 Petrovarad. Regiment	3	3	60	13.662	14.712	99.589	3.107,5
4 Tschajkisten Distrikt	-	-	15	3.339	3.440	30.807	920,7
Königreich Dalmatien	15	35	829	69.586	68.753	418.063	12.792,6
1 Zadarski kotar	4	10	268	23.101	21.494	152.924	5.668,3
2 Splitski Kotar	5	15	273	28.982	29.726	170.517	5.127,4
3 Dubrovački kotar	3	5	176	9.288	9.079	53.062	1.363,9
4 Kotorski kotar	3	5	112	7.249	7.073	34.485	633,0
ISTRA	24	9	479	37.863	52.752	228.035	4.943,2
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	59	119	5.434	336.668	357.709	2.427.492	60.579,1

23.9.18. Hrvatske pokrajine 1851. godine: naselja i porodice i kuće⁷²²

Tabela br. 606

Hrvatske pokrajine 1851. godine: broj naselja, kuća, porodica, stanovništva i površine							
Hrvatske pokrajine	Gradovi	Trgovišta	Sela	Kuće	Porodice	Stanovnika	Kilometri ²
PROVINCIJAL	9	47	2.667	103.337	208.632	868.456	18.314,7
Civilna Hrvatska:	7	20	2.157	69.593	144.253	608.426	10.559,8
1 Zagrebačka županija	2	4	995	22.363	55.263	234.540	5.035,3
2 Riječka županija	2	4	426	13.688	20.399	86.816	1.237,3
3 Varaždinska županija	1	10	426	24.282	46.266	204.624	2.575,2
4 Križevačka županija	2	2	310	9.260	22.325	82.446	1.712,0
Civilna Slavonija:	2	27	510	33.744	64.379	260.030	7.755,0
5 Osječka županija	1	21	260	26.035	47.425	192.456	5.280,5
6 Požeška županija	1	6	250	7.709	16.954	67.574	2.474,5
VOJNA KRAJINA	7	14	1.439	61.608	62.580	621.733	19.508,2
Vojna Hrvatska:	6	12	1.256	48.502	49.101	492.493	15.882,8
<i>Karlovački Generalat</i>	2	4	615	24.370	24.133	252.459	9.437,6
1 Lički Regiment	1	1	103	7.110	7.038	69.775	2.647,1
2 Otočki Regiment	1	1	83	5.407	5.379	64.040	2.819,8
3 Ogulinski Regiment	-	1	110	6.062	5.918	64.963	2.532,0
4 Slunjski Regiment	-	1	319	5.078	4.996	53.681	1.438,7
<i>Banski Generalat</i>	2	5	275	12.305	12.599	112.713	2.750,7
5 I: Banski Regiment	-	1	129	5.850	5.841	56.875	1.381,1
6 II: Banski Regiment	2	4	146	5.129	5.659	55.838	1.381,1
<i>Varaždinski Generalat</i>	2	3	366	11.914	12.127	126.607	3.711,7
7 Križevački Regiment	1	2	190	4.690	4.686	55.177	1.611,3
8 Đurđevački Regiment	1	1	176	6.868	6.858	71.430	2.071,7
Vojna Slavonija:	1	2	237	13.106	13.479	129.240	3.625,4
9 Brodski Regiment	1	1	97	7.267	7.537	77.781	1.956,6
10 Gradiški Regiment	-	1	140	5.839	5.942	51.459	1.668,9
DALMACIJA	15	32	868	71.452	93.452	393.715	12.792,6
1 Zadarski kotar	3	6	284	25.108	33.410	145.009	5.590,1
2 Splitski Kotar	6	18	293	29.410	38.141	166.687	5.201,6
3 Dubrovački kotar	3	5	149	9.188	11.841	51.094	1.365,6
4 Kotorski kotar	3	3	142	7.746	10.060	30.925	635,3
ISTRA	24	9	479	38.678	55.899	232.910	4.941,5
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	55	102	5.507	275.075	420.563	2.116.814	55.557,1

Napomena: U popisu 1851. godine drugačije je iskazan broj kuća i porodica/obitelji u Provincijalu, a drugačije u Vojnoj krajini. O tome sam više podataka donio naprijed.

⁷²² Popis stanovništva 1851. godine, Hrvatski državni arhiv, vidi o tome u poglavlju o popisu 1851 godine; *Tafeln zur Statistik* 1841-1855; Fényes (1842-43, sv. I-II i 1847); Hain (1852-53, sve I-II); Schmidl (1839-1843, sv. I-III); Becher (1841. i 1846.); Springer (1840-1841, sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841.-1866); *Schematismus Cleri Diocensis Zagrabien-sis 1841-1848*; *popisi stanovništva* Zagrebačke županija 1837. i 1843. godine; popis stanovništva/anketa u Habsburškoj monarhiji 1846. godine.

23.9.19. Hrvatske pokrajine 1857. godine: naselja, obitelji i kuće⁷²³

Tabela br. 607

Hrvatske pokrajine 1857. godine: broj naselja, kuća, porodica, stanovništva i površine							
Hrvatske pokrajine	Gradovi	Trgovišta	Sela	Kuće	Obitelji	Stanovnika	Kilometri ²
PROVINCIJAL	9	53	2.968	108.138	170.370	865.009	18.314,73
Civilna Hrvatska:	7	23	2.461	72.065	116.878	608.594	10.559,77
Glavni grad Zagreb	1	0	4	1.502	2.252	16.657	40,86
1 Zagrebačka županija	1	7	1.140	24.741	51.605	245.937	5.919,23
2 Riječka županija	2	4	406	14.039	15.033	87.992	1.378,81
3 Varaždinska županija	3	12	911	31.783	47.988	258.008	3.220,87
Civilna Slavonija:	2	30	507	36.073	53.492	256.415	7.754,96
4 Osječka županija	1	17	175	22.653	31.371	147.983	3.958,62
5 Požeška županija	1	13	332	13.420	22.121	108.432	3.796,34
VOJNA KRAJINA	7	8	1.500	66.550	143.561	674.864	19.508,24
Vojna Hrvatska:	6	4	1.264	52.657	112.267	539.950	15.882,82
1 Lički Regiment	1	0	105	7.391	14.179	72.903	2.647,14
Karlobag				156	95	660	
2 Otočki Regiment	1	2	84	6.259	12.467	66.436	2.819,78
Senj				464	2.953	2.953	
3 Ogulinski Regiment	0	1	111	6.527	13.910	70.887	2.532,04
4 Slunjski Regiment	0	0	319	5.854	12.287	60.960	1.438,66
5 Križevački Regiment	1	0	191	4.897	15.216	62.263	1.611,30
Ivanić				133	137	618	
6 Đurđevački Regiment	1	0	177	7.463	17.894	79.745	2.071,67
Bjelovar				320	283	1.691	
7 I: Banski Regiment	0	1	129	6.173	12.673	61.003	1.381,11
8 II: Banski Regiment	1	1	148	5.864	11.809	54.516	1.381,11
Petrinja	2			686	517	3.222	
Kostajnica				470	362	2.093	
Vojna Slavonija:	1	4	236	13.893	31.294	134.914	3.625,43
9 Brodski Regiment	1	2	97	7.298	17.908	74.932	1.956,58
Brod				516	434	2.736	
10 Gradiški Regiment	0	2	139	6.079	12.952	57.246	1.668,85
DALMACIJA	14	57	983	85.740	73.293	404.499	12.792,57
Glavni grad Zadar	1	13	31	3.003	3.058	18.526	2,88
1 Zadarski Okrug	2	13	285	26.884	23.815	130.045	5.587,18
2 Splitski Okrug	5	17	379	38.024	31.265	173.423	5.201,62
3 Dubrovački Okrug	3	9	151	9.910	8.904	51.296	1.365,58
4 Kotorski Okrug	3	5	137	7.919	6.251	31.209	635,31
ISTRA	21	6	492	44.229	40.275	230.328	4.941,51
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	51	124	5.943	304.657	427.499	2.174.700	55.557,1

⁷²³ Izvori: *Popis stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji 1851, arhivska građa*; *Popis stanovništva 1854/55. godine (objavljeni izvori i arhivska građa)*; *popis stanovništva 1857. godine: Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich. Nach der Zählung von dem 31. October 1857*, Wien 1859; *Tafeln zur Statistik, od 1851. do 1861 godine*; *Fényes (1847. i 1857)*; *Hain (1852-53)*; *Franz Petter (1857)*; *Schmidl (1839-1843. sv. I-III)*; *Becher (1841. i 1846)*; *Springer (1840-1841. sv. I-II)*; *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten (1845-1854)*; *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical (1841.-1866)*; *Schematismus Cleri Dioecensis Zagrabiensis 1845-60.*

23.9.20. Hrvatske pokrajine 1846. godine: naseljenost stanovništva

Tabela br. 608

Hrvatske pokrajina 1846. godine: Površine i gustoća naseljenosti stanovništva						
Hrvatske pokrajine	Kilometri ²	Prosječno/postotak (%) stanovnika na:				Broj stanovnika
		1 km ²	1 kuću	1 porodicu	1 naselje	
Königreich Kroatien	25.706,0	45,42	8,02	7,82	354,02	1.167.566
Civilna Hrvatska:	9.489,4	59,08	6,19	6,00	282,85	560.616
1 Zagrebačka županija	5.944,5	55,12	6,93	6,76	239,33	327.644
2 Varaždinska županija	1.881,8	77,16	5,12	4,92	234,20	145.202
3 Križevačka županija	1.663,1	49,61	5,52	5,32	274,09	87.770
Primorje (Ungar. Litoral)	356,8	168,11	8,22	7,99	1.394,88	59.980
Vojna Hrvatska:	15.859,8	34,49	11,47	11,32	429,67	546.970
<i>Karlovački Generalat</i>	<i>9.397,3</i>	<i>29,51</i>	<i>11,82</i>	<i>11,75</i>	<i>447,22</i>	<i>277.277</i>
1 Lički Regiment	2.612,6	28,43	10,53	10,54	714,11	74.267
2 Otočki Regiment	2.785,2	24,97	12,39	12,10	818,28	69.554
3 Ogulinski Regiment	2.532,0	28,45	12,24	12,29	648,86	72.023
4 Slunjski Regiment	1.467,4	41,87	12,52	12,45	191,98	61.433
<i>Banski Generalat</i>	<i>2.750,7</i>	<i>45,79</i>	<i>10,24</i>	<i>9,99</i>	<i>446,70</i>	<i>125.968</i>
5 I: Banski Regiment	1.392,6	45,28	11,11	11,02	485,07	63.059
6 II: Banski Regiment	1.358,1	46,30	9,49	9,15	413,88	62.909
<i>Varaždinski Generalat</i>	<i>3.711,7</i>	<i>38,72</i>	<i>12,06</i>	<i>11,85</i>	<i>387,40</i>	<i>143.725</i>
7 Križevački Regiment	1.628,6	39,45	13,79	13,52	332,85	64.241
8 Đurđevački Regiment	2.083,2	38,15	11,16	10,99	446,54	79.484
Königreich Slavonien	17.137,4	35,82	7,34	7,06	662,17	613.828
Civilna Slavonija:	9.483,7	35,45	6,27	6,17	565,04	338.724
1 Virovitička županija	4.609,5	32,57	6,76	6,58	638,83	150.126
2 Požeška županija	2.486,0	30,77	4,97	4,75	291,94	76.487
3 Srijemska županija	2.388,2	46,94	7,01	6,79	1.132,43	112.111
Vojna Slavonija:	7.653,7	35,94	9,16	8,74	833,65	275.104
1 Brodski Regiment	1.956,6	40,73	11,04	10,73	805,03	79.698
2 Gradiški Regiment	1.668,9	38,95	11,17	11,00	461,06	65.010
3 Petrovaradinski Regiment	3.107,5	32,05	7,29	6,77	402,66	99.589
4 Tschajkisten Distrikt	920,7	33,46	9,23	8,96	2.053,80	30.807
Königreich Dalmatien	12.792,6	32,68	6,01	6,08	475,61	418.063
1 Zadarski kotar	5.668,3	26,98	6,35	6,69	544,21	152.924
2 Splitski kotar	5.127,4	33,26	5,88	5,74	581,97	170.517
3 Dubrovački kotar	1.363,9	38,91	5,71	5,84	288,38	53.062
4 Kotorski kotar	633,0	54,48	4,76	4,88	287,38	34.485
ISTRA	4.943,2	46,13	6,02	4,32	445,38	228.035
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	60.579,1	40,07	7,21	6,79	431,78	2.427.492

23.9.21. Hrvatske pokrajine 1851. godine: naseljenost stanovništva

Tabela br. 609

Hrvatske pokrajina 1851. godine: Površine i gustoća naseljenosti stanovništva						
Hrvatske pokrajine	Kilometri ²	Prosječno/postotak (%) stanovnika na:				Broj stanovnika
		1 km ²	1 kuću	1 porodicu	1 naselje	
PROVINCIJAL	18.314,7	47,42	8,40	4,16	282	868.456
Civilna Hrvatska:	10.559,8	57,62	8,74	4,22	243	608.426
1 Zagrebačka županija	5.035,3	46,58	10,49	4,24	230	234.540
2 Riječka županija	1.237,3	70,17	6,34	4,26	201	86.816
3 Varaždinska županija	2.575,2	79,46	8,43	4,42	276	204.624
4 Križevačka županija	1.712,0	48,16	8,90	3,69	262	82.446
Civilna Slavonija:	7.755,0	33,53	7,71	4,04	457	260.030
5 Osječka županija	5.280,5	36,45	7,39	4,06	629	192.456
6 Požeška županija	2.474,5	27,31	8,77	3,99	257	67.574
VOJNA KRAJINA	19.508,2	31,87	10,09	9,94	424	621.733
Vojna Hrvatska:	15.882,8	31,01	10,15	10,03	387	492.493
<i>Karlovački Generalat</i>	<i>9.437,6</i>	<i>26,83</i>	<i>10,39</i>	<i>10,49</i>	<i>408</i>	<i>253.173</i>
1 Lički Regiment	2.647,1	26,63	9,66	9,54	671	69.775
2 Otočki Regiment	2.819,8	22,71	10,80	10,63	753	64.040
3 Ogulinski Regiment	2.532,0	25,66	10,72	10,98	585	64.963
4 Slunjski Regiment	1.438,7	37,31	10,57	10,74	168	53.681
<i>Banski Generalat</i>	<i>2.750,7</i>	<i>45,79</i>	<i>10,24</i>	<i>9,99</i>	<i>447</i>	<i>125.968</i>
5 I: Banski Regiment	1.381,1	41,18	9,72	9,74	438	56.875
6 II: Banski Regiment	1.381,1	40,43	10,89	9,87	367	55.838
<i>Varaždinski Generalat</i>	<i>3.683,0</i>	<i>38,72</i>	<i>12,06</i>	<i>11,85</i>	<i>387</i>	<i>126.607</i>
7 Križevački Regiment	1.611,3	34,24	11,76	11,77	286	55.177
8 Đurđevački Regiment	2.071,7	34,48	9,94	9,83	401	71.430
Vojna Slavonija:	3.625,5	35,65	10,01	9,59	539	129.240
1 Brodski Regiment	1.956,6	39,75	10,77	10,47	786	77.781
2 Gradiški Regiment	1.668,9	30,83	8,81	8,66	365	51.459
DALMACIJA	12.792,6	30,78	5,51	4,21	430	393.715
1 Zadarski kotar	5.590,1	25,94	5,78	4,34	495	145.009
2 Splitski kotar	5.201,6	32,05	5,67	4,37	526	166.687
3 Dubrovački kotar	1.365,6	37,42	5,56	4,32	325	51.094
4 Kotorski kotar	635,3	48,68	3,99	3,07	209	30.925
ISTRA	4.941,5	47,13	6,02	4,17	455	232.910
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	55.557,0	38,10	7,70	5,03	373,27	2.116.814

Napomena: Na području Provincijala broj kuća odgovara broju porodica, a „porodica“ broju obitelji, dok u Vojnoj krajini broj kuća i porodica gotovo je istovjetan.

23.9.22. Hrvatske pokrajine 1846. godine: prostorna/teritorijalna gustoća

Tabela br. 610

Hrvatske pokrajine 1846. godine: Prostorna/teritorijalna gustoća naseljenosti						
Hrvatske pokrajine	Kilometri ²	Na jednom kilometru ² broj:			1 naselje na km ²	Broj stanovnika
		kuća	porodica	naselja		
Königreich Kroatien	25.706,0	5,66	5,81	0,13	7,78 km²	1.167.566
Civilna Hrvatska:	9.489,4	9,55	9,85	0,21	4,79 km²	560.616
1 Zagrebačka županija	5.944,5	7,96	8,16	0,21	4,68 km ²	327.644
2 Varaždinska županija	1.881,8	15,07	15,68	0,22	4,57 km ²	145.202
3 Križevačka županija	1.663,1	8,98	9,32	0,18	5,53 km ²	87.770
Primorje (Ungar. Litoral)	356,8	20,46	21,02	0,12	8,30 km²	59.980
Vojna Hrvatska:	15.859,8	3,01	3,02	0,08	12,46 km²	546.970
<i>Karlovački Generalat</i>	<i>9.397,3</i>	<i>2,50</i>	<i>2,51</i>	<i>0,07</i>	<i>15,16 km²</i>	<i>277.277</i>
1 Lički Regiment	2.612,6	2,63	2,64	0,04	25,12 km ²	74.267
2 Otočki Regiment	2.785,2	1,84	1,83	0,03	32,77 km ²	69.554
3 Ogulinski Regiment	2.532,0	2,32	2,31	0,04	22,81 km ²	72.023
4 Slunjski Regiment	1.467,4	3,34	3,36	0,22	4,59 km ²	61.433
<i>Banski Generalat</i>	<i>2.750,7</i>	<i>4,47</i>	<i>4,58</i>	<i>0,10</i>	<i>9,75 km²</i>	<i>125.968</i>
5 I: Banski Regiment	1.392,6	4,07	4,11	0,09	10,71 km ²	63.059
6 II: Banski Regiment	1.358,1	4,88	5,07	0,11	8,93 km ²	62.909
<i>Varaždinski Generalat</i>	<i>3.711,7</i>	<i>3,21</i>	<i>3,27</i>	<i>0,10</i>	<i>10,00 km²</i>	<i>143.725</i>
7 Križevački Regiment	1.628,6	2,94	3,01	0,12	8,39 km ²	64.241
8 Đurđevački Regiment	2.083,2	3,42	3,47	0,09	11,64 km	79.484
Königreich Slavonien	17.137,4	4,88	5,07	0,05	18,57 km²	613.828
Civilna Slavonija:	9.483,7	5,65	5,84	0,06	15,89 km²	338.724
1 Virovitička županija	4.609,5	4,82	4,95	0,05	19,53 km ²	150.126
2 Požeška županija	2.486,0	6,19	6,48	0,11	9,49 km ²	76.487
3 Srijemska županija	2.388,2	6,70	6,91	0,04	24,12 km ²	112.111
Vojna Slavonija:	7.653,7	3,93	4,11	0,04	23,48 km²	275.104
1 Brodski Regiment	1.956,6	3,69	3,80	0,05	19,57 km ²	79.698
2 Gradiški Regiment	1.668,9	3,49	3,54	0,08	11,74 km ²	65.010
3 Petrovaradinski Regiment	3.107,5	4,40	4,73	0,02	47,08 km ²	99.589
4 Tschajkisten Distrikt	920,7	3,63	3,74	0,02	61,38 km ²	30.807
Königreich Dalmatien	12.792,6	5,44	5,38	0,07	14,55 km²	418.063
1 Zadarski kotar	5.668,3	4,08	3,79	0,05	20,10 km ²	152.924
2 Splitski kotar	5.127,4	5,65	5,80	0,06	17,50 km ²	170.517
3 Dubrovački kotar	1.363,9	6,81	6,66	0,13	7,41 km ²	53.062
4 Kotorski kotar	633,0	11,45	11,17	0,19	5,28 km ²	34.485
ISTRA	4.943,2	7,66	10,67	0,10	9,65 km²	228.035
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	60.579,1	5,56	5,90	0,09	10,79 km²	2.427.492

23.9.23. Hrvatske pokrajine 1851. godine: prostorna/teritorijalna gustoća

Tabela br. 611

Hrvatske pokrajine 1851. godine: Prostorna/teritorijalna gustoća naseljenosti						
Hrvatske pokrajine	Kilometri ²	Na jednom kilometru ² broj:			1 naselje na km ²	Broj stanovnika
		kuća	porodica	naselja		
PROVINCIJAL	18.314,7	5,64	11,39	0,15	6,73 km²	868.456
Civilna Hrvatska:	10.559,8	6,59	13,66	0,21	4,84 km²	608.426
1 Zagrebačka županija	5.035,3	4,44	10,98	0,20	5,03 km ²	234.540
2 Riječka županija	1.237,3	11,06	16,49	0,35	2,86 km ²	86.816
3 Varaždinska županija	2.575,2	9,43	17,97	0,17	5,89 km ²	204.624
4 Križevačka županija	1.712,0	5,41	13,04	0,18	5,45 km ²	82.446
Civilna Slavonija	7.755,0	4,35	8,30	0,07	14,39 km²	260.030
5 Osječka županija	5.280,5	4,93	8,98	0,05	18,73 km ²	192.456
6 Požeška županija	2.474,5	3,12	6,85	0,10	9,63 km ²	67.574
VOJNA KRAJINA	19.508,2	3,16	3,20	0,08	13,30 km²	621.733
Vojna Hrvatska:	15.882,8	3,05	3,09	0,08	12,41 km²	492.493
<i>Karlovački Generalat</i>	9.437,6	2,58	2,56	0,07	15,15 km²	253.173
1 Lički Regiment	2.647,1	2,69	2,66	0,04	24,97 km ²	69.775
2 Otočki Regiment	2.819,8	1,92	1,91	0,03	32,79 km ²	64.040
3 Ogulinski Regiment	2.532,0	2,39	2,34	0,04	22,81 km ²	64.963
4 Slunjski Regiment	1.438,7	3,53	3,47	0,22	4,50 km ²	53.681
<i>Banski Generalat</i>	2.750,7	4,47	4,58	0,10	9,69 km²	125.968
5 I: Banski Regiment	1.381,1	4,23	4,23	0,09	10,62 km ²	56.875
6 II: Banski Regiment	1.381,1	3,71	4,09	0,11	8,97 km ²	55.838
<i>Varaždinski Generalat</i>	3.683,0	3,21	3,27	0,10	9,95 km²	126.607
7 Križevački Regiment	1.611,3	2,91	2,91	0,12	8,31 km ²	55.177
8 Đurđevački Regiment	2.071,7	3,32	3,31	0,09	11,57 km ²	71.430
Vojna Slavonija:	3.625,5	3,62	3,72	0,07	15,04 km²	129.240
9 Brodski Regiment	1.956,6	3,77	3,85	0,05	19,57 km ²	77.781
10 Gradiški Regiment	1.668,9	3,50	3,56	0,08	11,84 km ²	51.459
DALMACIJA	12.792,6	5,59	7,31	0,07	13,98 km²	393.715
1 Zadarski kotar	5.590,1	4,49	5,98	0,05	19,08 km ²	145.009
2 Splitski kotar	5.201,6	5,65	7,33	0,06	16,41 km ²	166.687
3 Dubrovački kotar	1.365,6	6,73	8,67	0,11	8,70 km ²	51.094
4 Kotorski kotar	635,3	12,19	15,84	0,23	4,29 km ²	30.925
ISTRA	4.941,5	7,83	11,31	0,10	9,65 km²	232.910
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	55.557,0	4,95	7,57	0,10	9,80 km²	2.116.814

I u razdoblju od 1846-51. godine postoje razlike u gustoći naseljenosti stanovništva i u prostornoj/teritorijalnoj gustoći naseljenosti, kao i u broju naselja i kuća i porodica i obitelji.

Najveću gustoću naseljenosti stanovništva ima Varaždinska županija (79,46 stanovnika na jednom kilometru²) i Riječka županija (70,17 stanovnika na jednom kilometru²), dok Otočki Regiment ima najmanju (22,71 stanovnik na jednom kilometru²). Civilna Hrvatska je gušće naseljena (57,62 stanovnika na jednom kilometru²) od Istre (47,13 stanovnika na jednom kilometru²) i civilne Slavonije (33,53 stanovnika na jednom kilometru²) i Dalmacije (30,78 stanovnika na jednom kilometru²), dok je vojna Slavonija gušće naseljena (35,65 stanovnik na jednom kilometru²) od vojne Hrvatske (31,01 stanovnika na jednom kilometru²). I sada je najslabije naseljen Karlovački Generalat (26,83 stanovnik na jednom kilometru²),

a posebno su slabo naseljeni njegovi Regimenti: Otočki Regiment ima 22,71 stanovnik, Ogulinski Regiment ima 25,66 stanovnika i Lički Regiment ima 26,63 stanovnika na jednom kilometru².

Kao i ranije, i sada donosim prosječni broj stanovnika na jedno naselje. Civilna Hrvatska i sada ima najmanji broj stanovnika na jedno naselje: Riječka županija ima prosječno 201 stanovnika na jedno naselje, Zagrebačka županija ima prosječno 230 stanovnika, Križevačka županija ima prosječno 262 stanovnika na jedno naselje, Varaždinska županija ima prosječno 276 stanovnika na jedno naselje. Međutim, kako ćemo vidjeti u drugom i trećem tomu ove knjige, u kojima donosim popis stanovnika svih naselja u hrvatskim pokrajinama, većina naselja ima manje od 100 stanovnika, a mnoga imaju i ispod 50 stanovnika. Malo ima naselja koji imaju više od 500 stanovnika, a posve je malo naselja koja imaju preko 1.000 ili više stanovnika.

Tako možemo analizirati sve statističke podatke iz tih tabela. Posebno su zanimljivi podaci o prostornoj/teritorijalnoj gustoći naseljenosti, koji se dopunjuju s podacima o gustoći naseljenosti stanovništva. I sada vidimo znatne razlike od pokrajine do pokrajine, od regije do regije. Posebno su važni podaci o prostornoj/teritorijalnoj gustoći naselja. I sada je najgušće naseljena civilna Hrvatska: na jednom kilometru² ima 0,21 naselje ili **jedno naselje** dolazi na 4,84 kilometara². Vojna Hrvatska je slabije naseljena: na jednom kilometru² ima 0,08 naselja ili 1 naselje dolazi na 12,41 kilometara². Još slabije je naseljen Karlovački Generalat: na jednom kilometru² ima 0,07 naselja ili jedno naselje dolazi na 15,15 kilometara²; Otočki Regiment ima 0,03 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 32,79 kilometara²; Lički Regiment ima 0,04 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 24,97 kilometara²; Ogulinski Regiment ima 0,04 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 22,81 kilometara², dok je Slunjski Regiment bolje naseljen i ima 0,22 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 4,50 kilometara². Nešto bolje su naseljeni Banski i Varaždinski Generalati.

Civilna Slavonija ima 0,07 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 14,39 kilometara²; različito su naseljene njezine dvije županije: Osječka županija ima 0,05 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 18 kilometara², a Požeška županija ima 0,10 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 9,63 kilometara². Još slabije je naseljena vojna Slavonija koja ima 0,07 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 15,04 kilometara². I sada su dalmatinski kotarevi, kao i ranije, posve različito naseljeni.

Ovdje posebno valja obratiti pažnju na problem određenja broja kuća i porodica i obitelji, koji je iskazan u popisu stanovništva 1851. godine. Naime, kada se u popisima poklapaju brojevi kuća i porodica, ili je veoma mala razlika među njima, onda je sigurno da je broj kuća zapravo istovjetan broju širih porodica, u kojima živi više obitelji. Ako ima nešto više kuća, to znači da popisivači nisu dovoljno razlikovali obične kuće (različitih namjena) od stanarskih kuća. Ali, ako u popisu ima znatno veći broj „porodica“ nego kuća, kao sada u popisu za Civilnu Hrvatsku i Slavoniju, te za Dalmaciju i Istru, onda nema sumnje da broj kuća označava broj širih porodica (u kojima žive više obitelji), a broj „porodica“ (u tom popisu) označava broj obitelji.

Napomena: porodica je šira zajednica ljudi (u kojoj žive više srodnih obitelji), dok je *obitelj* uža zajednica koju čine roditelji (otac i mati) i djeca. Kad je riječ o popisu kuća i porodica i obitelji, drugačiji je popis bio u Provincijalu, a drugačiji u Vojnoj krajini. U tabeli sam izračunao prosječni broj stanovnika na jednu kuću/porodicu i na jednu obitelj.

23.9.24. Stanovništvo hrvatskih pokrajina od 1785/87. do 1857. godine

Kao i u ranijim primjerima, i ovdje upoznajmo statističke podatke o razvoju stanovništva u hrvatskim pokrajinama od 1785/87. do 1857. godine.

Tabela br. 612

Godina	PROVINCIJAL		VOJNA KRAJINA		Dalma- cija	Istra	Primorje Maritim	Ukupno
	Hrvat- ska	Slavo- nija	Hrvat- ska	Slavon- ska				
1785/7.	344.515	263.668	360.081	173.662	236.997	95.532	27.951	1.502.406
1802/5.	352.525	284.706	376.180	189.208	320.547	125.011	28.156	1.676.333
1815.	401.462	306.880	399.165	219.103	343.082	175.935	21.500	1.867.127
1825.	522.375	364.933	432.516	232.812	326.739	202.020	27.160	2.108.555
1828.	536.820	331.810	443.998	275.761	341.321	198.635	38.016	2.166.361
1831.	537.761	357.059	473.330	261.462	350.588	200.329	37.946	2.218.475
1836.	539.500	346.559	477.770	252.693	375.846	208.806	38.900	2.240.074
1841.	535.300	336.200	504.387	263.325	398.607	216.557	44.800	2.299.176
1846.	560.616	338.724	546.970	275.104	418.063	228.035	59.980	2.427.492
1851.	608.426	260.030	492.493	129.240	393.715	232.910	dio riječke županije	2.116.814
1857.	608.594	256.415	539.950	134.914	404.499	230.328	dio riječke županije	2.174.700

To je postupni prirast/pad broja stanovništva u hrvatskim pokrajinama. Posebno valja pratiti taj razvoj od 1785/87. do 1846. godine i od 1846. do 1851. godine: sve do početka revolucije 1848/49. godine, stanovništvo je poraslo u svim hrvatskim pokrajinama, a onda je za revolucije 1848/49. godine na tom prostoru hrvatskih pokrajina nestao veliki broj pučanstva, uglavnom muškaraca, koji su poginuli ili nestali na ratištima u Italiji i u Mađarskoj. Upoznajmo i ovdje ukratko taj demografski prirast i ujedno pad/gubitak broja stanovništva.

a) **Civilna Hrvatska:**

a. **Prirast:** U civilnoj Hrvatskoj je od 1785. do 1846. godine stanovništvo poraslo za 216.101 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosio je 3.601,68 stanovnika.

b. **Gubitak:** U civilnoj Hrvatskoj od 1846. do 1851. godine dolazi do pada/gubitka broja stanovništva: civilna Hrvatska zajedno s Primorjem 1846. godine ima 620.596 stanovnika (560.616 + 59.980 = 620.596). A 1851. godine civilna Hrvatska (koja sada obuhvaća i taj dio Primorja i Riječku županiju) ima 608.426 stanovnika. Gubitak iznosi 12.170 stanovnika. Demografski gubitak je još veći.

b) **Civilna Slavonija:**

a. **Prirast:** U civilnoj Slavoniji je od 1785. do 1846. godine stanovništvo poraslo za 75.056 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosio je 1.250,93 stanovnika. A to znači da je u Slavoniji bio sporiji prirodni prirast stanovništva nego u Hrvatskoj.

b. **Gubitak:** Civilna Slavonija je 1848/49. godine, kako smo vidjeli, pretrpjela znatne teritorijalne i demografske promjene. I tu je nastao pad/gubitak broja stanovništva.

c) **Hrvatska Vojna krajina:**

a. **Prirast:** U hrvatskoj Vojnoj krajini je 1785-1846. godine stanovništvo poraslo za 186.889 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosio je 3.114,82 stanovnika.

b. **Gubitak:** hrvatska Vojna krajina 1846. godine ima 546.970 stanovnika, a 1851. godine ima 492.493 stanovnika: gubitak iznosi 54.477 stanovnika.

d) **Slavonska Vojna krajina:**

a. **Prirast:** U slavonskoj Vojnoj krajini je 1785-1846. godine stanovništvo poraslo za 101.442 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosio je 1.690,70 stanovnika.

- b. **Gubitak:** U toj Vojnoj krajini 1848/49. godine ostao je samo Brodski i Gradiški Regiment. U ta dva regimenta 1846. godine ima 144.708 stanovnika, a 1851. godine ima 129.240 stanovnika. Gubitak iznosi 15.468 stanovnika, uglavnom muškaraca.
- e) **Ukupno Vojna krajina:**
- a. **Prirast:** U hrvatskoj i slavonskoj Vojnoj krajini ukupno je od 1785. do 1846. godine stanovništvo poraslo za 288.331 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosio je 4.805,52 stanovnika. A to znači da je u Vojnoj krajini bio nešto manji prosječni godišnji prirast stanovništva od prosječnog godišnjeg prirasta u Provincijalu.
- b. **Ukupni gubitak/pad broja stanovništva:** u odnosu na 1846. godinu, 1851. godine a) vojna Hrvatska ima 54.477 manje stanovnika, a vojna Slavonija (u Brodskom i Gradiškom Regimentu) ima 15.468 stanovnika manje. Ukupno sada, 1851. godine, imaju 69.945 stanovnika manje.
- f) **Dalmacija:**
- a. **Prirast:** U Dalmaciji je od 1785. do 1846. godine porast bio 181.066 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 3.017,77 stanovnika.
- b. **Gubitak:** Dalmacija 1846. godine ima 418.063 stanovnika, a 1851. ima 393.715 stanovnika. Gubitak iznosi 24.348 stanovnika. Demografski gubitak je još veći.
- g) **Istra:**
- a. **Prirast:** U Istri je od 1785. do 1846. godine stanovništvo poraslo za 132.503 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 2.208,38 stanovnika.
- b. **Gubitak:** Samo u Istri od 1846. do 1851. godine nije došlo do pada broja stanovništva. Od 1846. do 1851. godine prirast iznosi 4.875 stanovnika.
- h) **Ukupni prirast:** u svim hrvatskim pokrajinama od 1785. do 1846. godine stanovništvo je poraslo za 925.086 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosio je 15.418,10 stanovnika.
- i) **Ukupni gubitak:** 1846. godine sve hrvatske pokrajine imaju 2.427.492 stanovnika, a 1851. godine imaju 2.116.814 stanovnika. Demografski gubitak iznosi 310.678 stanovnika. No, stvarni gubitak je nešto ipak manji, jer je Slavonija pretrpjela i teritorijalne promjene.

23.9.25. Stanovništvo Provincijala i Vojne krajine od 1785/87. do 1857. godine

Tabela br. 613

GODINA	PROVINCIJAL			VOJNA KRAJINA		
	Hrvatska	Slavonija	UKUPNO	Hrvatska	Slavonska	UKUPNO
1785/87.	344.515	263.668	608.183	360.081	173.662	533.743
1802/05.	352.525	284.706	637.231	376.180	189.208	565.388
1815.	401.462	306.880	708.342	399.165	219.103	618.268
1825.	522.375	364.933	887.308	432.516	232.812	665.328
1828.	536.820	331.810	868.630	443.998	275.761	719.759
1831.	537.761	357.059	894.820	473.330	261.462	734.792
1836.	539.500	346.559	886.059	477.770	252.693	730.463
1841.	535.300	336.200	871.500	504.387	263.325	767.712
1846.	560.616	338.724	899.340	546.970	275.104	822.074
1851.	608.426	260.030	868.456	492.493	129.240	621.733
1857.						

To je prirodni prirast stanovništva u hrvatskim pokrajinama: u Provincijalu i u Vojnoj krajini. Kako vidimo, to je razvoj od 1785/87. do 1846. godine, razdoblje od 60 godine, dakle više od pola stoljeća. U tom razdoblju stanovništvo je poraslo u svim pokrajinama. Tu vidimo kontinuitet tog prirasta. Jedino konoskopija 1827/28. godine, napose za Zagrebačku županiju, kako smo upoznali, pokazuje znatno veći broj stanovnika. A od 1846. do 1851. godine dolazi, kako smo i do sada vidjeli, do znatnog pada/gubitka broja stanovništva.

23.9.26. Komparacija i kvantitativna analiza

PROVINCIJAL 1846. i 1851. godine:

- a) **Civilna Hrvatska:**
1846. godine ima 5 gradova, 14 trgovišta, 1.963 sela, 90.600 kuća, 93.500 porodica, 560.616 stanovnika, te 164,9 austrijskih milja² ili 9.489,4 kilometara².
 - Primorje** 1846. godine ima 2 grada, 3 trgovište, 38 sela i 20 zaselaka, 7.300 kuća, 7.500 porodica, 59.980 stanovnika, te 6,2 austrijske milje² i 356,8 kilometara².
 - Ukupno Civilna Hrvatska i Primorje** 1846. godine imaju 7 gradova, 17 trgovišta, 2.001 sela, 97.900 kuću, 101.000 porodica, 620.596 stanovnika, 171,1 austrijsku milju² ili 9.846,2 kilometra².
 1851. godine Civilna Hrvatska (tri hrvatske županije i Riječka županija) ukupno ima 7 gradova, 20 trgovišta, 2.457 sela, 69.593 kuće, 144.253 obitelji, 608.426 stanovnika i 183,5 austrijskih milja² ili 10.559,8 kilometara².
- b) **Civilna Slavonija:**
1846. godine ima 3 grada, 42 trgovište, 552 sela, 53.600 kuće, 55.400 porodica, 338.724 stanovnika, te 164,8 austrijskih milja² ili 9.483,7 kilometara².
 1851. godine ima 2 grada, 27 trgovišta. 510 sela, 33.744 kuće, 64.379 obitelji, 260.030 stanovnika i 134,8 austrijskih milja² ili 7.755,0 kilometara².
- c) **Ukupno:** Civilna Hrvatska i Slavonija, hrvatski i slavonski Provincijal:
1846. godine civilna Slavonija i civilna Hrvatska s Primorjem ukupno imaju 10 gradova, 59 trgovišta, 2.553 sela, 151.500 kuća, 156.400 porodica, 959.320 stanovnika, te 335,9 austrijskih milja² ili 19.329,9 kilometara².
 1851. godine civilna Hrvatska i Slavonija ukupno imaju 9 gradova, 47 trgovišta, 2.667 sela, 103.337 kuća, 208.632 obitelji, 868.456 stanovnika i 318,3 austrijske milje² ili 18.314,7 kilometara².

VOJNA KRAJINA (Militär-Gränze) 1846. i 1851. godine:

- d) **Vojna Hrvatska (Kroatisches Militär-Gränze):**
1846. godine ima 6 gradova ili 6 vojnih komn, 11 trgovišta, 1.256 sela, 47.676 kuća, 48.316 porodica, 546.970 stanovnika, te 275,6 austr. milja² ili 15.859,8 kilometara².
 1851. godine ima 6 gradova ili 6 vojnih komuniteta, 12 trgovišta, 1.256 sela, 48.502 kuće, 49.101 porodicu, 492.493 stanovnika, 276,0 austrijskih milja² ili 15.882,8 kilometara². U odnosu na 1846. godinu, sada ima 54.477 stanovnika manje.
- e) **Vojna Slavonija (Slavonisches Generalat) i Tschakisten Bataillon:**
1846. godine imaju 4 grada ili 4 vojna komuniteta, 5 trgovišta, 317 sela, 30.043 kuće, 31.488 porodica, 275.104 stanovnika, te 133,0 austr. milje² ili 7.653,7 kilometara².
 1851. godine vojna Slavonija ima samo dva Regimenta: Brodski i Gradiški i u njima ima 1 grad ili 1 vojni komunitet, 2 trgovišta, 237 sela, 13.106 kuća, 13.479 porodica, 129.240 stanovnika, 63,0 austrijske milje² ili 3.625,4 kilometra².
- f) **Ukupno Vojna krajina:**
1846. godine Vojna Hrvatska i vojna Slavonija, cjelovita Vojna krajina, ukupno ima 10 gradova ili 10 vojnih komuniteta, 16 trgovišta, 1.573 sela, 77.719 kuća, 79.804 porodica i 822.074 stanovnika, te 408,6 austrijskih milja² ili 23.513,5 kilometra².
 1851. godine Vojna krajina ukupno ima 7 gradova ili 7 vojnih komuniteta, 14 trgovišta, 1.493 sela, 61.608 kuća, 62.580 porodica, 621.733 stanovnika, 339,0 austrijskih milja² ili 19.508,2 kilometra².

PROVINCIJAL I VOJNA KRAJINA UKUPNO 1846. i 1851. godine:

- **Civilna i vojna Hrvatska i civilna i vojna Slavonija** 1846. godine ukupno imaju 18 gradova, 10 vojnih komuniteta, 72 trgovišta, 4.088 sela, 221.919 kuća, 228.704 porodica, 1.721.414 stanovnika, te 738,3 austrijske milje² ili 42.486,5 kilometra².
- **Civilna i vojna Hrvatska i civilna i vojna Slavonija** 1851. godine ukupno imaju 16 gradova, 7 vojnih komuniteta, 61 trgovište, 4.160 kuća, 271.212 obitelji/pododica, 1.490.189 stanovnika, 657,3 austrijske milje² ili 37.824 kilometra².
- U odnosu na 1846. godinu, sada (1851. godine) ima 231.225 stanovnika manje.

GUSTOĆA naseljenosti stanovništva 1846. i 1851. godine:

- g) **Civilna Hrvatska:**
 - a. 1846. godine na jednom kilometru² prosječno živi 59,08 stanovnika, na jednu kuću prosječno dolazi 6,19 stanovnika, a na jednu porodicu 6,00 stanovnika.
 - b. 1851. godine na jednom kilometru² prosječno živi 57,62 stanovnika, na jednu kuću prosječno dolazi 8,74 stanovnika, a na jednu obitelj 4,22 stanovnika.
- h) **Vojna Hrvatska:**
 - a. 1846. godine na jednom kilometru² prosječno živi 34,49 stanovnika, na jednu kuću prosječno dolazi 11,47 stanovnika, a na jednu porodicu 11,32 stanovnika.
 - b. 1851. godine na jednom kilometru² prosječno živi 31,01 stanovnika, na jednu kuću prosječno dolazi 10,15 stanovnika, a na jednu porodicu 10,03 stanovnika.
- i) **Civilna Slavonija:**
 - a. 1846. godine na jednom kilometru² prosječno živi 35,45 stanovnika, na jednu kuću prosječno dolazi 6,27 stanovnika, a na jednu porodicu 6,17 stanovnika.
 - b. 1851. godine na jednom kilometru² prosječno živi 33,53 stanovnika, na jednu kuću prosječno dolazi 7,71 stanovnik, a na jednu porodicu 4,04 stanovnika.
- j) **Vojna Slavonija:**
 - a. 1846. godine na jednom kilometru² prosječno živi 35,94 stanovnika, na jednu kuću prosječno dolazi 9,16 stanovnika, a na jednu porodicu 8,74 stanovnika.
 - b. 1851. godine na jednom kilometru² prosječno živi 35,65 stanovnika, na jednu kuću prosječno dolazi 10,01 stanovnika, a na jednu porodicu 9,59 stanovnika.

Kako vidimo, civilna Hrvatska je gušće naseljena (1846. godine 59,08 stanovnika i 1851. godine 57,62 stanovnika na jednom km²) od civilne Slavonije (1846. godine 35,45 stanovnika i 1851. godine 33,53 stanovnika na jednom km²). Dok je hrvatska Vojna krajine (1846. godine 34,49 stanovnika i 1851. godine 31,01 stanovnik na jednom km²) nešto slabije naseljena od slavonske Vojne krajine (1846. godine 35,94 stanovnika i 1851. godine 35,65 stanovnika na jednom km²). Pogotovo su neki Regimenti hrvatske Vojne krajine veoma slabo naseljeni: na jednom kilometru² na području Otočkog Regimenta 1846. godine prosječno živi 24,97 stanovnika, a 1851. godine prosječno živi 22,71 stanovnik, Ogulinskog Regimenta 1846. godine prosječno živi 28,45 stanovnika, a 1851. godine 25,66 stanovnika, te Ličkog Regimenta 1846. godine prosječno živi 28,43 stanovnika, a 1851. godine 26,63 stanovnika. Tako da su ti Regimenti Vojne krajine uz Tirol (gdje živi 30,58 stanovnika na jednom km²) i Dalmaciju (gdje 1846. godine živi 32,68 stanovnika, a 1851. godine 30,78 stanovnika na jednom km²) najslabije naseljena područja ne samo u Hrvatskoj, nego i u Habsburškoj monarhiji uopće.

DALMACIJA:

- a) 1846. godine ima 15 gradova, 35 trgovišta, 829 sela, 69.586 kuće, 68.753 porodice i 418.063 stanovnika, te 222,3 austrijskih milja² ili 12.792,6 kilometara².
 - a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.880,6 stanovnika.
 - b. Na jednom kilometru² prosječno živi 32,68 stanovnika.
 - c. Na jednu kuću prosječno dolazi 6,01 stanovnik, na jednu porodicu prosječno dolazi 6,08 stanovnika, a na jednu kuću prosječno dolazi 0,99 porodica.
 - d. Od svih hrvatskih pokrajina, Dalmacija je najslabije naseljena.
- b) 1851. godine ima 15 gradova, 32 trgovišta, 868 sela, 71.452 kuće, 93.452 obitelji i 393.715 stanovnika, te 222,30 austrijske milje² ili 12.792,6 kilometara².
 - a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.771 stanovnika.
 - b. Na jednom kilometru² prosječno živi 30,78 stanovnika.
 - c. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,51 stanovnik, na jednu obitelj dolazi 4,21 stanovnik, a na jednu kuću prosječno dolazi 1,31 obitelj.
 - d. I sada je Dalmacija, od svih hrvatskih pokrajina, najslabije naseljena.

ISTRA:

- c) 1846. godine Istra ima 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, 37.863 kuće, 52.752 obitelji i 228.035 stanovnika, te 85,9 austrijskih milja² ili 4.943,2 kilometara².
 - a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.654,7 stanovnika.
 - b. Na jednom kilometru² prosječno živi 46,13 stanovnika.

- c. Na 1 kuću prosječno dolazi 6,02 stanovnika, a na 1 obitelj dolazi 4,32 stanovnika.
- d. Na 1 kuću prosječno dolazi 1,40 obitelji.
- d) 1851. godine ima Istra ima 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, 38.678 kuća, 55.899 obitelji i 232.910 stanovnika, te 85,87 austrijskih milja² ili 4.941,5 kilometara².
 - a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.712,4 stanovnika.
 - b. Na jednom kilometru² prosječno živi 47,13 stanovnika.
 - c. Na 1 kuću prosječno dolazi 6,02 stanovnika, a na 1 obitelj dolazi 4,17 stanovnika.
 - d. Na jednu kuću prosječno dolazi 1,45 obitelji.

SVE HRVATSKE POKRAJINE:

- e) 1846. godine sve hrvatske pokrajine ukupno imaju 59 gradova, 10 vojnih komuniteta, 119 trgovišta, 5.434 sela, 336.668 kuća, 357.709 porodica i 2.427.492 stanovnika, te 1.052,7 austrijskih milja² ili 60.579,1 kilometar².
- f) *Gustoća naseljenosti stanovništva 1846. godine:*
 - a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.306,0 stanovnika.
 - b. Na jednom kilometru² prosječno živi 40,07 stanovnika.
 - c. Na jednu kuću prosječno dolazi 7,21 stanovnik.
 - d. Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,79 stanovnika.
 - e. Na jedno naselje dolazi 431,78 stanovnika.
- g) 1851. godine sve hrvatske pokrajine ukupno imaju 55 gradova, 7 vojnih komuniteta, 102 trgovišta, 5.507 sela, 275.075 kuća, 420.563 porodica/obitelji, 2.116.814 stanovnika, te 965,43 austrijske milje² ili 55.557,1 kilometar².
- h) *Gustoća naseljenosti stanovništva 1851. godine:*
 - a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.192,6 stanovnika.
 - b. Na jednom kilometru² prosječno živi 38,10 stanovnika.
 - c. Na jednu kuću prosječno dolazi 7,70 stanovnika.
 - d. Na jednu porodicu (obitelj prosječno dolazi 5,03 stanovnika).
 - e. Na jednu kuću prosječno dolazi 1,53 porodice/obitelji.
 - f. Na jedno naselje prosječno dolazi 373,27 stanovnika.

23.9.27. *Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji*

Ovdje donosim dvije tabele koje pokazuju upravnu i teritorijalnu i političku strukturu i ujedno gustoću naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1846. i 1851. godine.

Tabele sadrže podatke o tome u većini pokrajina u toj Monarhiji, kao i u svim hrvatskim pokrajinama. U njima možemo pratiti više razina komparacija: prvo valja međusobno usporedi tabelu iz 1846. i 1851. godine, a zatim međusobno sve pokrajina i napose hrvatske pokrajine s drugim pokrajinama u Habsburškoj monarhiji. Ti su podaci veoma dragocjeni.

Tabela iz 1851. godine pokazuje teritorijalne i upravne promjene, ali ujedno i znatne demografske gubitke koji su nastali za revolucije 1848/49. godine. Te su promjene zahvalile sve pokrajine u toj Monarhiji, napose Mađarsku. Pa ipak, najveće su teritorijalne i demografske promjene (i gubitak/pad broja stanovništva) nastale na području hrvatskih pokrajina.

Uzroke veće i/ili manje gustoće naseljenosti stanovništva u pojedinim pokrajinama valja potražiti u privrednoj strukturu, napose, za ovo razdoblje, u (ne)razvijenosti poljoprivrede i stočarstva, a time i u razini kulture prehrane i stanovanja i liječničke zaštite stanovništva.

Tabela br. 614

Komparacije: gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1846. godine					
Pokrajine (izbor)	Austrijske milje ²	Kilometri ²	Stanovnika na:		Broj stanovnika
			1 austrijskoj milji ²	jednom kilometru ²	
Oesterreich unter der Ens	345,8	19.899,6	4.427,5	76,94	1.531.034
Oesterreich ob der Enns	333,0	19.163,0	2.614,6	45,44	870.676
Steiermark	390,9	22.495,0	2.617,4	45,48	1.023.153
Kärnthen und Krain	353,3	20.331,2	2.253,4	39,16	796.143
Küstenland:	138,3	7.958,7	3.672,5	63,82	507.903
-Grad Trst i okolica	1,6	92,1	50.187,5	871,88	80.300
-Kotar Istra	85,9	4.943,2	2.654,7	46,13	228.035
-Kotar Gorica	50,8	2.923,4	3.774,9	65,60	191.766
-vojnika	-	-	-	-	7.802
Tyrol	492,1	28.318,6	1.760,0	30,58	866.078
Böhmen	904,2	52.033,5	4.877,0	84,75	4.409.792
Mähren und Schlesien	475,7	27.374,8	4.814,9	83,67	2.290.449
Galizien	1.549,6	89.174,0	3.348,6	58,19	5.189.004
Ungarn	3.962,7	228.039,3	2.792,5	48,53	11.065.705
Siebenbürgen	954,8	54.945,3	2.297,8	39,93	2.193.944
Lombardie	375,1	21.585,7	7.206,0	125,22	2.702.959
Venedig	415,0	23.881,8	5.532,1	96,13	2.295.821
Hrvatske pokrajine:	1.052,7	60.579,1	2.306,0	40,07	2.427.492
Civilna Hrvatska	164,9	9.489,4	3.399,7	59,08	560.616
Civilna Hrvatska i Primorje	171,1	9.846,2	3.627,1	63,03	620.596
Vojna Hrvatska	275,6	15.859,8	1.984,7	34,49	546.970
Civilna Slavonija	164,8	9.483,7	2.055,4	35,45	338.724
Vojna Slavonija	133,0	7.653,7	2.068,5	35,94	275.104
Dalmacija	222,3	12.792,6	1.880,6	32,68	418.063
Istra	85,9	4.943,2	2.654,7	46,13	228.035

Podaci u toj tabeli donose upravnu i teritorijalnu i političku strukturu u Habsburškoj monarhiji 1846. godine, ali donose i njezine nove površine, kao i prirast/pad stanovništva. I sada su pokrajine u Habsburškoj monarhiji, kao i hrvatske pokrajine, različito naseljene i imaju različitu gustoću stanovništva. I sada su najgušće naseljeni grad Trst i njegova šira okolica (871,88 stanovnika na 1 km²), zatim slijede oblasti Lombardije (125,22 stanovnika na 1 km²) i Venecije (96,13 stanovnika na 1 km²), a onda Češka (84,75 stanovnika na 1 km²) i Moravska i Šlezija (83,67 stanovnika na 1 km²), te austrijska pokrajina (76,94 stanovnika na 1 km²). Od hrvatskih pokrajina, samo je civilna Hrvatska (59,08 stanovnika na 1 kilometru²) nešto gušće naseljena, dok su ostale pokrajine, a napose hrvatska Vojna krajina, slabo naseljene: od 59,08 (civilna Hrvatska), 63,03 (civilna Hrvatska i Primorje), 46,13 stanovnika (Istra), 35,94 (vojna Slavonija) i 35,45 (civilna Slavonija) do 32,68 (Dalmacija) stanovnika na 1 km².

Upoznajmo gustoću naseljenosti u toj Monarhiji iz 1851. godine u slijedećoj tabeli.

Tabela br. 615

Komparacije: gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1851. godine					
Pokrajine (izbor)	Austrijske milje ²	Kilometri ²	Stanovnika na:		Broj stanovnika
			1 austrijst. milji ²	jednom kilometru ²	
Oesterreich unter der Ens	344,49	19.824,17	4.464,71	77,58	1.538.047
Oesterreich ob der Enns	208,47	11.996,71	3.388,09	58,88	706.316
Salzburg	124,52	7.165,68	1.172,56	20,38	146.007
Steyermark	390,19	22.454,05	2.578,09	44,80	1.005.944
Kärnthen	180,26	10.373,32	1.770,91	30,77	319.224
Krain	173,57	9.988,34	2.673,02	46,45	463.956
Küstenland:	138,81	7.988,02	3.911,22	67,97	542.917
-Grad Trst i okolica	1,63	93,80	72.083,44	1.252,62	117.496
-Kotar Istra	85,87	4.941,51	2.712,36	47,13	232.910
-Kotar Gorica	51,31	2.952,71	3.751,92	65,20	192.511
Tyrol und Vorarlberg	500,12	28.780,13	1.715,99	29,82	858.203
Böhmen	902,85	51.955,81	4.857,83	84,42	4.385.894
Mähren	386,29	22.229,62	4.659,29	80,97	1.799.838
Schlesien	89,45	5.147,53	4.903,14	85,20	438.586
Galizien	1.360,66	78.301,14	3.347,99	58,18	4.555.477
Bukovina	181,31	10.433,75	2.100,41	36,50	380.826
Ungarn	3.123,35	179.737,68	2.517,89	43,75	7.864.262
Sr. Vojvodina i Tam. Banat	521,12	29.988,60	2.736,84	47,56	1.426.221
Siebenbürgen	1.054,80	60.699,99	1.966,00	34,16	2.073.737
Lombardie	375,09	21.585,10	7.315,89	127,13	2.744.118
Venedig	414,99	23.881,20	5.494,11	95,47	2.279.999
Hrvatske pokrajine:	965,43	55.557,06	2.192,61	38,10	2.116.814
Civilna Hrvatska	183,50	10.559,77	3.315,67	57,62	608.426
Vojna Hrvatska	276,00	15.882,82	1.784,39	31,01	492.493
Civilna Slavonija	134,76	7.754,96	1.929,58	33,53	260.030
Vojna Slavonija	63,00	3.625,43	2.051,43	35,65	129.240
Dalmacija	222,30	12.792,57	1.771,10	30,78	393.715
Istra	85,87	4.941,51	2.712,36	47,13	232.910

Podaci u toj tabeli donose upravnu i teritorijalnu i političku strukturu u Habsburškoj monarhiji 1851. godine, ali donose i njezine nove površine, kao i prirast/pad stanovništva.

I sada su, 1851. godine, pokrajine u Habsburškoj monarhiji, kao i hrvatske pokrajine, posve različito naseljene i imaju različitu gustoću stanovništva. I sada su najgušće naseljeni grad Trst i njegova šira okolica (1.252,62 stanovnika na 1 km²), zatim slijedi oblasti Lombardije (127,13 stanovnika na 1 km²) i Venecije (95,47 stanovnika na 1 km²), a onda slijede Češka (84,42 stanovnika na 1 km²) i Šlezija (85,20 stanovnika na 1 km²), te austrijska pokrajina (77,58 stanovnika na 1 km²). Od hrvatskih pokrajina, samo je civilna Hrvatska (57,62 stanovnika na 1 kilometru²) nešto gušće naseljena, dok su ostale pokrajine, a napose hrvatska Vojna krajina, slabo naseljene: od 57,62 (civilna Hrvatska) i 47,13 stanovnika (Istra) i 35,65 (vojna Slavonija) i 33,53 (civilna Slavonija) i 31,01 (vojna Hrvatska) do 30,78 (Dalmacija) stanovnika na jednom kilometru².

Kako smo upoznali, za revolucije 1848/49. godine, zbog ratnog pohoda u Italiju i Mađarsku, hrvatske su pokrajine imale znatan gubitak/pad broja stanovnika.

Tabela br. 616

Komparacije: gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1857. godine					
Pokrajine (izbor)	Austrijske milje ²	Km ²	Stanovnika na:		Broj stanovnika
			1 austrijst. milji ²	jednom kilometru ²	
Oesterreich unter der Ens	344,49	19.824,17	4.881,70	84,83	1.681.697
Oesterreich ob der Enns	208,47	11.996,71	3.393,53	58,97	707.450
Salzburg	124,52	7.165,68	1.178,68	20,48	146.769
Steiermark	390,19	22.454,05	2.708,35	47,06	1.056.773
Kärnten	180,26	10.373,32	1.844,31	32,05	332.456
Krain	173,57	9.988,34	2.603,80	45,25	451.941
Küstenland:	138,82	7.988,60	3.752,90	65,22	520.978
-Grad Trst i okolica	1,63	93,80	64.237,42	1.116,28	104.707
-Kotar Istra	85,87	4.941,51	2.682,29	46,61	230.328
-Kotar Gorica	51,31	2.952,71	3.623,91	62,97	185.943
Tyrol und Vorarlberg	500,12	28.780,13	1.701,62	29,57	851.016
Böhmen	902,85	51.955,81	5.211,85	90,57	4.705.525
Mähren	386,29	22.229,62	4.833,40	83,99	1.867.094
Schlesien	89,45	5.147,53	4.962,68	86,24	443.912
Galizien	1.360,66	78.301,14	3.378,85	58,72	4.597.470
Bukovina	181,32	10.434,32	2.519,96	43,79	456.920
Ungarn	3.123,35	179.737,68	2.601,62	45,21	8.125.785
Sr. Vojvodina i Tam. Banat	521,12	29.988,60	2.955,27	51,35	1.540.049
Siebenbürgen	1.054,27	60.669,49	2.060,90	35,81	2.172.748
Lombardie	375,09	21.585,10	7.579,85	131,72	2.843.125
Venedig	414,99	23.881,20	5.527,19	96,05	2.293.729
Hrvatske pokrajine:	965,43	55.557,06	2.252,57	39,14	2.174.700
Civilna Hrvatska	183,50	10.559,77	3.316,59	57,63	608.594
Civilna Slavonija	134,76	7.754,96	1.902,75	33,06	256.415
Ukupno Provincijal	318,26	18.314,73	2.717,93	47,23	865.009
Vojna Hrvatska	276,00	15.882,82	1.956,34	34,00	539.950
Vojna Slavonija	63,00	3.625,43	2.141,49	37,21	134.914
Ukupno Vojna krajina	339,00	19.508,25	1.990,75	34,59	674.864
Dalmacija	222,30	12.792,57	1.819,61	31,62	404.499
Istra	85,87	4.941,51	2.682,29	46,61	230.328

Podaci u toj tabeli donose upravnu i teritorijalnu i političku strukturu u Habsburškoj monarhiji 1857. godine, ali donose i njezine površine, kao i prirast/pad broja stanovništva.

Od 1846. do 1857. godine, u tih 11 godina, sve pokrajine u toj Monarhiji, osim Tyrola, imaju pozitivan prirast/rast broja stanovništva. Od 1846. do 1857. godine hrvatske pokrajine ukupno imaju pad broja stanovništva. Za revolucije 1848/49. godine, kako smo upoznali, zbog ratnih pohoda u Italiju i Mađarsku, imaju znatan gubitak broja stanovništva. Od 1851. do 1857. godine hrvatske pokrajine, osim civilne Slavonije i Istre, imaju blagi prirast stanovništva.

I sada su pokrajine u Habsburškoj monarhiji, kao i hrvatske pokrajine, različito naseljene i imaju različitu gustoću stanovništva. I sada su najgušće naseljeni grad Trst i njegova šira okolica (1.116,28 stanovnika na jednom kilometru²), zatim slijedi oblasti Lombardije (131,72 stanovnika na jednom kilometru²) i Venecije (96,05 stanovnika na jednom kilometru²), a onda slijede Češka (90,57 stanovnika na jednom kilometru²) i Šlezija (86,24 stanovnika na jednom kilometru²), te austrijska pokrajina (84,83 stanovnika na jednom kilometru²) itd. Od hrvatskih pokrajina, samo je civilna Hrvatska (57,63 stanovnika na jednom kilometru²) nešto gušće naseljena, dok su ostale pokrajine, a napose hrvatska Vojna krajina, slabo naseljene: 57,83 (civilna Hrvatska) i 46,61 stanovnik (Istra) i 37,21 (vojna Slavonija) i 34,00 (vojna Hrvatska) i 33,06 (civilna Slavonija) do 31,62 (Dalmacija) stanovnika na jednom kilometru².

24. SOCIJALNE I EKONOMSKE STRUKTURE STANOVNIŠTVA

Kako je više puta rečeno, da bismo mogli bolje upoznati broj i strukturu stanovništva za neko razdoblje, na bilo kojem prostoru, nužno je istražiti socijalni i ekonomski položaj tog pučanstva. U razdoblju koji obuhvaća ova knjiga, a to je od sredine 18. do sredine 19. stoljeća, na svim prostorima hrvatskih pokrajina većina stanovništva (preko 90%) živi na selu. A na selu je to stanovništvo u kmetском položaju. Ti kmetovi imaju posve različit socijalni i ekonomski i pravni status. Čitavo to vrijeme, od M. Terezije do 1848/49. godine, taj njihov položaj određuju urbari i urbarijalne regulacije. Urbar određuje kmetu veličinu i kvalitetu zemljišnog posjeda, koji mu dodjeljuje feudalac, ali i radne i novčane i naturalne obaveze prema feudalcu i državi i crkvi. Različite kategorije kmetova, prema veličini zemljišnog posjeda, imaju različita podavanja. Za većinu seljaka/kmetova to su bile velike obaveze.

Nužno je istražiti, a za to u arhivima ima dosta dokumenata, kolike su zemljišne posjede imali kmetovi, koliko im je bilo dovoljno tog posjeda da zadovolje sve te feudalne namete i da im ostane da valjano prehrane obitelj. Smatralo se je da kmet može udovoljiti svemu tome ako ima jednu punu sesiju zemljišta. Međutim, većina kmetova to nije imala. Potrebno je dakle istražiti veličinu i kvalitetu zemljišnog posjeda, te razvoj poljoprivrede i poljoprivrednu produktivnost. O tome je ovisila bolja prehrana ljudi, a time i veličina obitelji.

Tih sam dokumenata, o veličini i kvaliteti zemljišnog posjeda kmetova, o njihovu raslojavanju i različitom socijalnom i ekonomskog statusu, u arhivu pronašao i snimio veoma mnogo. Od početka 18. stoljeća, a napose od 1746-1851. godine, ima sjajnih tih poimeničnih popis stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji. U tim se poimeničnim popisima stanovništva navodi, za svakog kmeta, veličina i kvaliteta zemljišnog posjeda, sesije ili dio sesije, te njegova podavanja prema feudalcu i državi i crkvi. Takvih dokumenata ima u čitavoj drugoj polovici 18. stoljeća, a najvažnija je urbarijalna regulacija koja traje od 1774-84. godine i nastavlja se sve do 1848/49. godine. Uz to, kako smo upoznali, osim urbara i urbarijalnih regulacija, to nam istraživanje omogućuje postojanje više katastara i drugih arhivskih dokumenata.

Zbog opsega ove knjige, nisam mogao ovdje iskazati taj socijalni i ekonomski položaj seljaka/kmetova. O tom socijalnom i ekonomskom položaju kmetova u Hrvatskoj i Slavoniji pripremamo posebne knjige. Ovdje ipak donosim jedan primjer tog istraživanja. Zbog važnosti tih izvora i te arhivske građe, moram ukratko ponoviti neka stajališta iz uvoda knjige.

NASELJA I STANOVNIŠTVO

DISTRIKTA KUTINE 1721. i 1728. GODINE

Conscriptio Districtus Cameralis Kutinensis Anno 1721 et 1728

24.1. Jedan primjer istraživanja demografske i ekonomske povijesti

24.1.1. O popisima stanovništva u 18. i 19. stoljeću

U ovom poglavlju raspravljam o popisima stanovništva Distrikta Kutine iz 1721. i 1728. godine. Riječ je o poimeničnim komorskim konskripcijama,⁷²⁴ koje su sadržane u popisima imovine (*Conscriptio Bonorum*) kmetova. Koliko mi je poznato, to su najstariji sačuvani poimenični popisi stanovništva Distrikta Kutine, koji su nastali tijekom popisa njihove imovine.⁷²⁵ Ti se poimenični popisi stanovništva, sadržani u popisima imovine, obavljaju od početka 18. stoljeća dalje, sve do urbarijalne regulacije 1774/84. godine, ali i dalje sve do ukidanja feudalizma 1848/49. godine. Tih dokumenata ima dosta u arhivu. Ponavljam ukratko o tim poimeničnim popisima i uopće o popisima stanovništva u 18. i 19. stoljeću.

Kako smo upoznali u uvodu ove knjige, različitih izvora o demografiji iz 18. i 19. stoljeća ima veoma mnogo. Ali je za to potrebno niz godina rada i strpljivosti. Najviše vremena i marljivosti potrebno je

⁷²⁴ Komorski popisi (*Conscriptio Cameralis*), koje u 18. stoljeću provodi Dvorska komora za različite potrebe.

⁷²⁵ O ranijim popisima: H. Petrić, *Pogranična društva i okoliš: Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*, Samobor-Zagreb 2012, str. 380-434. Ti se raniji popisi bitno razlikuju od popisa stanovništva koja su nastala tijekom konskripcije njihove imovine (*Conscriptio Bonorum*), jer su ovi potonji bogatiji sadržajem.

uložiti u arhivska istraživanja. Većina istraživača, koji se bave historijskom demografijom, uglavnom koriste objavljene izvore o popisima stanovništva od 1857. godine dalje. Međutim, malo je istraživača koji i za to razdoblje, od 1857. godine sve do suvremenosti, koriste i arhivsku građu, ali i stalne godišnje statističke izvještaje, a ne samo selektivne izvore od popisa do popisa stanovništva. A tih izvora ima u obilju.

Međutim, kad je riječ o naseljima i stanovništvu prije prvog modernog popisa iz 1857. godine, nastaju veliki problemi – i istraživački i spoznajni. Zašto? Uglavnom se drži, i to se često ponavlja, da se u Habsburškoj monarhiji popis stanovništva proveo 1754. i 1785. godine, te konačno 1805. godine i zatim, nakon skoro pola stoljeća, tek 1851. godine. U vezi s tim, ponavlja se da je Marija Terezija donijela odluku da se, od 1754. godine dalje, popisi vrše svake treće godine, no da se to nije ostvarilo – da do toga nije došlo. Zato se i nije krenulo u arhivska istraživanja, vjerojatno uz pretpostavku da se nema što tražiti.⁷²⁶

Sasvim suprotno. Prvo, brojni popisi stanovništva (konskripcije koje se obavljaju pod ovim naslovima: *Conscriptio Bonorum*, *Conscriptio Incolarum*, *Conscriptio Impopulation*, *Impopulation Status*, *Seleen-Konskription* itd.) vrše se od početka 18. stoljeća dalje, čak i od ranije, od kraja 17. stoljeća. Do sredine 18. stoljeća obavljeno je više tih konskripcija. Drugo, od 1750. godine nastaju popisi stanovništva (sadržani u popisima imovine: *Conscriptio Bonorum*) svake treće/četvrte godine. Uz druge dokumente (kao što su porezne knjige, popisi o porezima devetine i desetine, popisi ratnog poreza/dike, uz matične knjige krštenih i vjenčanih i umrlih osoba, uz sve te brojne dokumente iz 18. stoljeća koji sadrže popise stanovnika naselja), te su konskripcije, napose konskripcije imovine seljaka kmetova, koje su se često provodile u čitavom 18. stoljeću, kao demografski izvori izuzetno dragocjene. Mnoge se te konskripcije nisu sačuvale, bar ne u izvornom obliku, ali su se sačuvali sumarni pregledi (summariumi) i veći dijelovi tih popisa. Poneki se popisi mogu naći, i marljivi ih historičari nalaze u arhivima, i u izvornom obliku, ipak čitave.⁷²⁷

Uz ostale konskripcije, u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu i u Mađarskom državnom arhivu u Budimpešti (u fondovima: *Popisi plemićkih posjeda prije regulacije županija*, *Acta urbarialia et Conscriptiones Bonorum*) pronašli smo i popis stanovništva hrvatskih županija i Primorja iz 1750/51. godine, te popis Slavonije iz 1746/51. godine. Nema sumnje, jedinstveni popis stanovništva hrvatskog i slavonskog Provincijala održao se 1746/51. godine. Taj poimenični popis sadrži: ime i prezime oca porodice, broj oženjenih sinova i braće i udovica (dakle broj porodica u jednoj kući), veličinu i kvalitetu zemljišta, te popis stoke. O tom popisu stanovništva Provincijala 1746/51. godine nije napisana ni jedna rečenica. Gotovo da se nije ni znalo da postoji. Ima više tih popisa od sredine 18. do sredine 19. stoljeća. U arhivima sam pronašao preko dvadeset (20) konskripcija.

Osim toga, na primjer, postoji opsežni popis stanovništva Hrvatske i Slavonije 1828. godine. Ni o tom popisu stanovništva nije se puno znalo. A veoma je dragocjen. Taj popis, za sva naselja, sadrži: ime i prezime oca porodice, broj kuća i obitelji, broj muškaraca i žena, zanimanja, dobnu strukturu, veličinu zemljišta, broj stoke, vjersku pripadnost itd. Zatražili smo i dobili taj popis iz arhiva u Mađarskoj. Ima 27 rola mikrofilmova. Nastojat ćemo ga u cijelosti objaviti. Izuzetno je važan za hrvatsku povijest prve polovice 19. stoljeća.

Posebno je, za poznavanje strukture stanovništva i za historijsku demografiju uopće, dragocjena građa o urbarijalnoj regulaciji, koja se provodi od 1774. do 1784. i nastavlja do 1848. godine. Ta je građa bogata podacima i vrlo opsežna. Nedavno je varaždinski arhiv počeo objavljivati tu građu, ali samo za varaždinsku županiju.⁷²⁸ No, varaždinska županija ima 333 naselja, a samo zagrebačka županija ima preko 1.200 naselja. Sjajni su ti izvori za istraživanje strukture stanovništva: to je najvažnija građa za upoznavanje i broja i rodoslovlja i socijalnog i ekonomskog položaja većine zaboravljenog stanovništva od kraja 18. do sredine 19. stoljeća. Na primjer, samo zagrebačka županija ima preko 500 kutija tih izvora, i njima su obuhvaćena sva naselja. A o tome nije napisana ni jedna rasprava.

⁷²⁶ Usp. o tome: Vl. Stipetić i N. Vekarić, *Povijesna demografija Hrvatske*, Zagreb – Dubrovnik, 2004; J. Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb, 1987; B. Vranješ-Soljan, *Stanovništvo Hrvatske: Demografska slika Banske Hrvatske u kontekstu društveno-povijesnih promjena od 1850. do 1910. godine*, Zagreb, 2009. i opsežnu literaturu navedenu u tim djelima.

⁷²⁷ Usp. o tome: I. Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstvo u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*, Osijek 1993; K. Kaser, *Popis Like i Krbave 1712. godine*, Zagreb 2003; J. Buturac, *Stanovništvo Požege i okolice 1700-1950. godine*, Zagreb 2004. U arhivima postoje više konskripcija iz prve polovice 18. stoljeća.

⁷²⁸ V. Pavliček (ur.), *Marija Terezijanski urbari varaždinske županije 1774-1784*, sv. 1-2, Varaždin 2011.

Osim urbara svih županija, postoje katastri, te brojne porezne knjige, matične knjige krštenih i vjenčanih i umrlih osoba, sudski spisi, vojni spisi i izvori za povijest školstva kao ključni izvori za historijsku demografiju. To su važni izvori za hrvatsku povijest.

Prema tome, u mnogim arhivima (i domaćim i inozemnim) postoji obimna građa o naseljima i stanovništvu Hrvatske od kraja 17. do sredine 19. stoljeća, ali i od sredine 19. stoljeća dalje. No, za to je potrebno mnogo godina istraživanja. To je posao, kako je rečeno, za veći broj istraživača. Jedan istraživač teško može sve to svladati.

24.1.2. Popis stanovništva Distrikta Kutine 1721. i 1728. godine

Poimenični popisi stanovništva Distrikta Kutine iz 1721. i 1728. godine, koji se nalaze u popisima imovine (*Conscriptio Bonorum*), sačuvani su u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, u fondu *Popisi plemićkih posjeda prije regulacije županija*. Ali te dokumente posjeduje i Mađarski državni arhiv u Budimpešti. Koliko mi je poznato, te poimenične popise naselja i stanovništva Distrikta Kutine do sada nisu objavljeni. Popis stanovništva tog Distrikta (vlastelinstva) iz 1736. godine objavio je I. Mažuran: *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*, Osijek 1993, str. 797-811.

Iako su popisi stanovništva iz 1721. i 1728. godine nastali ranije od popisa iz 1736. godine, sva tri popisa gotovo su identična: te su tri konskripcije sastavni dio popisa imovine (*Conscriptio Bonorum*) seljaka/kmetova koji se u svim zemljama ugarske krune, pa dakle i na području hrvatskog i slavonskog Provincijala, provode od početka 18. stoljeća do urbarijalne regulacije 1774/84. godine, ali i dalje sve do sloma feudalizma 1848. godine. Ti se popisi, kako je rečeno, provode dosta često. Dobro je sačuvan popis stanovništva iz 1736. godine koji je objavio I. Mažuran za Slavoniju. Još bolje je i cjelovitije sačuvan popis stanovništva iz 1746/51. godine, koji se tada proveo na prostoru hrvatskog i slavonskog Provincijala. Uz to, postoje brojne porezne knjige koje su nastale tada i kasnije, u kojima također možemo pratiti poimenične popise tog stanovništva, pa dakako i popis stanovništva Distrikta Kutine.

U svakom slučaju, poimenični popis stanovništva Distrikta Kutine možemo pratiti od 1721. godine sve do urbarijalne regulacije iz 1774/84. godine, ali i kasnije, sve do prvog modernog popisa stanovništva 1857. godine. No, ovdje ću se zadržati samo na ta dva popisa, iz 1721. i 1728. godine, jer je to vrlo opsežna građa. Nema sumnje da ta tri popisa – popisi iz 1721. i 1728. godine, i popis iz 1736. godine, koji je objavio I. Mažuran – tvore solidnu osnovu za istraživanja Distrikta Kutine u 18. stoljeću. Ali ću, radi komparacije, u prilogima donijeti i pregled popisa iz 1781/82. godine, kao i neke druge dokumente.

Poimenični feudalni popisi stanovništva, koji su se održavali radi dorade i održavanje urbara, koji su, kako je rečeno, sadržani u popisu imovine, sadrže: ime i prezime domaćina i oca porodice (*hospites seu pater familias*), broj oženjene braće i sinova (*fratres et filii uxorati*) i broj udovica, a to je broj obitelji u jednoj široj porodici/kući, te veličinu i kvalitetu zemljišta (broj jugera ili jutara), broj motika (zemlje) vinograda, broj kola sijena i stoke i košnica pčela, i ponekad broj stabala šljiv.

Popis imovine (*Conscriptio Bonorum*) Distrikta Kutine, unutar kojeg se nalazi popis naselja i stanovništva tog Distrikta iz 1721. i 1728. godine, sadrži ove tabelarne podatke:

- 1) *Hospites* (seu pater familias) = ime i prezime domaćina i oca porodice
- 2) *Fratres et filii* (uxorati) = broj (oženjene) braće i sinova
- 3) *Viduae* = udovice
- 4) *Inquilini* = inkvilini = osiromašeni seljaci s vrlo malo zemlje.
- 5) *Equi* = konji
- 6) *Boves* = volovi
- 7) *Vaccae* = krave
- 8) *Iuvenci* = junci/junice
- 9) *Agni et capre* = ovce i koze/jarci
- 10) *Porci* = svinje
- 11) *Alvearia* = košnice pčela
- 12) *Jugera terra arabilie* = jugera (jutara) oranica, obradivog zemljišta
- 13) *Vinearum fossore* = površine vinograda = broj motika vinograda
- 14) *Foenilium falcatores* = broj kola sijena/krme

- 15) *Pruneta* (pruna, prunum) = broj stabala šljiva
 16) *Sessiones* = veličina sesije, seljačkog/kmetskog zemljišnog posjeda.

24.1.3. Površine kmetskog zemljišnog posjeda (sesije)

Socijalni i ekonomski i pravni položaj kmetova, a time i njihove feudalne obaveze, dakle njihovu feudalnu rentu uopće, određuje njihova veličina zemljišnog posjeda, njihove sesije. U 18. stoljeću, sve do sredine 19. stoljeća, do ukidanje feudalnog sustava, mali je broj kmetova koji posjeduju jednu cijelu seljačku/kmetsku sesiju od 24 jugera/jutra oranica. Većina kmetova, kako ćemo vidjeti i u ovom prilogu, imaju znatno manji broj jugera oranica. Najveći je broj siromašnih seljaka/kmetova i tako će ostati sve do rušenja feudalizma.

Promatrajući s gledišta socijalnog i ekonomskog i pravnog položaja kmetova, ništa nije tako osjetljivo, ali često i nedokučivo, kao izračun zemljišnih površina (oranica i livada) koje su tijekom povijesti posjedovali kmetovi. Moramo biti veoma oprezni kada, prema arhivskim izvorima, tumačimo ili preračunavamo veličinu jednog jugera/jutra, a time i veličinu seljačke sesije ili kmetskog selišta u 18. i 19. stoljeću, ali i ranije. Kmetski/seljački zemljišni posjed, veličina seljačke/kmetske sesije (oranice i livade), koji mu dodjeljuje vlastelin, imao je tijekom povijesti na prostoru hrvatskih pokrajina, od 14. stoljeća dalje, različite veličine zemljišne površine i različite izračune.⁷²⁹ Kmetsko selište (*sessio*, *sessiones*) bilo je osnovna zemljišna jedinica, prije svega oranice i livade, "Czelo Szelische Kmetzko Zemlye" kako stoji u nazivu urbara i urbarijalne regulacije iz 1774-84. godine. Ključnu ulogu u izračunu veličine sesije ima juger ili jutro. U 18. i 19. stoljeću u tome važnu ulogu imaju dvije izmjere: 1) kraljevska mjera, koja se naziva i geometrijska mjera za izračun kmetskih zemljišnih površina (oranice i livade); 2) nasuprot tome stoji ekonomska mjera za te površine, koja se ravna ili po jednodnevnom radu jednog kmeta ili prema količini utrošenog sjemena. U Hrvatskoj i Slavoniji posve su različiti izračuni i za jedan juger ili jedno jutro i za seljački/kmetski zemljišni posjed (sesiju).

Izračun površina kmetskog/seljačkog zemljišnog posjeda u Hrvatskoj:

Početkom 17. stoljeća na posjedima Zagrebačkog kaptola kmetsko selište u prosjeku je imalo 12-14 jutara oranica i 4-5 kosaca livada. Ali je selišta (veličine oranica i livada) bilo nešto većih i najčešće manjih. U 18. stoljeću ključnu je ulogu u određenju veličine kmetske sesije imala veličina jednog jugera/jutra. Jedno se vrijeme za jedan juger uzimalo 2.400 bečkih četvornih hvati, koji se u izvorima navodi kao orgia quadrata. Pa ipak, konačno je Hrvatski sabor prihvatio odluku da jedan juger ili jedno jutro ima 1.600 četvornih hvati. Ovdje donosim klasični izračun veličine seljačke sesije i jednog jugera/jutra.

Veličina sesije (sessiones) – seljačkog/kmetskog posjeda: jedna sesija je iznosila 24 jugera/jutara oranica ili obradivog zemljišta. No, puna seljačka/kmetska sesija je iznosila 37 jugera/jutara: a) 24 jutara oranica, 1 jutro okućnice, 6 jutara livade i 6 jutara šumskog terena. Međutim, rijetko se tako, u tom punom obimu, navodi. U mnogim se dokumentima navodi taj manji opseg sesije: od 24 jugera/jutara. Zato i historičari često navode taj manji opseg.

To je ujedno i najveća površina jedne sesije ili kmetskog zemljišnog posjeda (oranica i livada) koji sam našao u izvorima. Urbar (Urbarium) iz razdoblja najtemeljitiije urbarijalne regulacije od 1774. do 1784. godine nalaže da izvan selišni kmetski zemljišni posjed (oranica i livade) jedne cijele sesije ("Iz Prisztoyalischa zvsnszkoga za Czelo-Szélische Kmetzko Zemlye orane") ima 14 rali (jugera, jutara) oranice i 5 rali (jugera ili jutara) livade.⁷³⁰

Stare mjere za površinu: a) jedan juger ili jedno jutro = 5.760 m² – ali na drugim mjestima za jedno jutro navode 5.754,642 m²; b) jedna motika zemlje (od fossio, -onis = kopanje, fossor, -oris = kopač, težak) = 800 m² – ali na drugim mjestima za jednu motiku zemlje navode 717,32 m² ili 900 m², ipak se 800 m² najčešće navodi: c) *vinearum fossores* = broj motika vinograda ili broj motika zemljišta pod vinogradom, jedna motika zemlje = 800 m².

⁷²⁹ Usp. o tome Adamček (1980, str. 408-426).

⁷³⁰ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Zagrebačka županija, Urbarialia, svežanj 260, br. spisa 1-4, 1780. godine.

Izračun površina kmetskog/seljačkog zemljišnog posjeda u Slavoniji:

Slavonija je imala dosta različite veličine kako za seljačku sesiju, tako i za jedan juger. Slavonski urbar 1756. godine određuje da kmetsko selište (sessija) ima: 24 rala (jugera) plodne zemlje, 32 rala (jugera) manje plodne zemlje i 40 rala (jugera) neplodne zemlje. A jedan juger ili jedno tzv. slavonsko jutro ima 2.000 četvornih hvata. Nisu sve slavonske županije slijedile tu odredbu. Uz to, u Slavoniji se, kao i u Hrvatskoj, u 18. i 19. stoljeću od naselja do naselja prakticira i običajno pravo ili tradicija u izmjeri tih važnih zemljišnih površina.⁷³¹

24.1.4. Distrikt Kutina u prvoj polovici 18. stoljeća

Još 1536. godine Kutina je bila trgovište u posjedu grofa Petra Erdődyja. No, poslije osvajanja Moslavine 1545. godine, Turci su Kutinu pripojili Bosanskom sandžaku. Napokon su Kutina i njezina okolica 1687. godine oslobođeni turske vladavine, ali su ta naselja stavljeni pod vojnu upravu. Tek je 1702. godine za tu regiju doneseno rješenje. Tada je komisija pod vodstvom grofa Caraffea izvijestila da se selo Kutina sastoji od 44 a selo Repušnica od 16 malih i zapuštenih kućeraka, koja su smještena u šumskom nepristupačnom području, a pokraj njih da se nalaze još dva pusta sela, čija se imena ne navode.

Sela Kutinu i Repušnicu prisvojio je zatim vojni zapovjednik kapetan R. Ingärth, koji se prema tom stanovništvu odnosio kao prema svojim podložnicima. Smatrao je da se ta sela nalaze u sklopu Vojne krajine, pa je stanovništvo bilo dužno obavljati i vojnu službu.

Međutim, tada je spomenuta komisija predložila da Kutina i njezino okružje postane komorsko dobro, jer po svim pravima, kao nova stečevina, to područje pripada Dvorskoj komori. Nakon toga, Kutina i sela u njezinom okružju priključena su provizoriju u Požegi. No, prvo, vojne su vlasti sporo napuštale to područje i, drugo, vrlo su sporo tekli procesi naseljavanja stanovništva i obnove napuštenih sela. Tako da su, uz Kutinu i Repušnicu, tek obnovljena sela Ilova i Husain.⁷³² Popis stanovništva iz 1721. godine, koji ovdje donosim, za Distrikt Kutina navodi samo ta četiri naselja: Kutinu, Repušnicu, Ilovu i Husain, a popis iz 1728. godine navodi pet naselja: Kutinu, Repušnicu, Ilovu, Husain i Zbegovaču.

Taj sam popis stanovništva Distrikta Kutine iz 1721. godine pronašao u dokumentu pod naslovom: *Conscriptio parva Valachia anno 1721*. U tom dokumentu/knjizi, u kojem se nalazi i popis Distrikta Kutina, dokumentu od 256 stranica, nalaze se popisi stanovništva šest Distrikta zapadne Slavonije, i na kraju dokumenta: *Conscriptio Districtus Kuttinensis*.⁷³³

Tek je poslije 1728. godine Distriktu Kutina pridruženo ukupno 7 naselja: Kutina, Repušnica, Ilova, Husain, Batina, Zbegovača i Šaratovac. Ta naselja, za Distrikt Kutina, sadrži popis stanovništva iz 1736. godine koji je objavio I. Mažuran.

Međutim, taj se Distrikt tijekom vremena sve više širio. Tako, prema popisu feudalnih obaveza seljaka iz 1809/10. godine, u kojem se također navode imena očeva porodice, sada u Distrikt Kutina spada ovih sedamnaest (17) naselja: Kuttina, Zbegovacha, Husain, Battina, Repusnicza, Illova, Shartovac, Gay, Novoszello, Krestelovac, Polyana, Ullyanak, Ieovacha, Dexanovac, Brekinska, Govogye polije i Trojeglav.⁷³⁴ Kako sam kazao, o svemu tome, o povijesti Distrikta Kutine u 18. stoljeću, kao i o povijesti zapadne Slavonije u 18. stoljeću uopće, jer je ovdje o tom stoljeću riječ, u arhivu ima veoma mnogo dokumenata.

⁷³¹ Usp. o tome Herkov (1973).

⁷³² O svemu tome u knjizi I. Mažurana, *Stanovništvo i vlastelinstvo u Slavoniji 1736. godine*, Osijek 1993.

⁷³³ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu i Mađarski državni arhiv u Budimpešti, u fondovima *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* i *Popisi plemićkih posjeda prije regulacije županija*.

⁷³⁴ Usp. o tome naše priloge: dokument iz 1809/10. godine.

24.1.5. *Ekonomске i socijalne razlike među kmetovima*

Postoje velike razlike, prvo, u posjedovanju veličine obradivog zemljišta (znatne razlike u broju jutara i seljačkih sesija zemljišta) od naselja do naselja i 1721. i 1728. godine (kada je zapušteno zemljište raskršeno i prošireno) i, drugo, razlike u posjedovanju veličine obradivog zemljišta i uzgoju stoke od kmeta do kmeta. Prema tim arhivskim izvorima, postoje dakle velike ekonomske i socijalne razlike od naselja do naselja i među tim kmetovima. Tako 1728. godine u Kutini ima nekoliko kmetova koji imaju preko jedne seljačke sesije zemljišta (na primjer: Mihal Darkanich ima 26 jutara obradivog zemljišta i 12 motika (zemlje) vinograda, a jedna seljačka sesija iznosi 24 jugera/jutara plodnog zemljišta) – a to je, prvo, veća površina obradivog zemljišta nego su 1721. godine imala naselja i Husain i Ilova tog Distrikta i, drugo, i 1721. i 1728. godine, ali i kasnije, u tim naseljima ima kmetova koji imaju znatno manje zemljišta, neki 2 do 3 jutra, pa čak i manje od toga. Uz to, u tim naseljima, prema poreznim knjigama kojih ima u arhivu, ima dosta inkvilina, siromašnih seljaka s veoma malo zemlje.

Ako dakle sudimo prema veličini obradivog zemljišta i veličini vinograda (prema broju jugera ili jutara) koje posjeduju seljaci/kmetovi svih naselja Distrikta Kutina, kako 1721. tako i 1728. godine, vidjet ćemo da među tim kmetovima postoje velike razlike u posjedovanju tog zemljišta, a onda i velike razlike u ekonomskom i u socijalnom pogledu. Te razlike postoje u svim naseljima o kojima je ovdje riječ. Međutim, prema mom istraživanjima i arhivskim izvorima, to je opća pojava i tada (od 1721. do 1751. godine) i kasnije (sve do sloma feudalizma 1848. godine) u Hrvatskoj i Slavoniji. Te su razlike među kmetovima gotovo stalna pojava.

Do tih je razlika (u posjedovanju zemljišta, a time i u veličini seljačke sesije) dolazilo iz ovih uzroka: feudalci su kmetovima, prema broju odraslih ukućana sposobnih za rad, davali određen broj jutara obradivog zemljišta i livada i broj motika vinograda, ali uz obavezu da ti kmetovi redovito izvršavaju svoje kmetske/feudalne dužnosti: da redovito podmiruju feudalnu rentu: i radnu i naturalnu i novčanu rentu i sve oblike poreza prema i pokrajini i državi i crkvi. A te su feudalne obaveze kmetova (i radne i novčane i naturalne) bile veoma velike. Teško ih je bilo ili gotovo nemoguće u tim uvjetima nerazvijene privrede redovito ispunjavati, i još uz to privrediti dovoljno hrane za svoju obitelj. Međutim, ako to nisu bili u stanju, ako te obaveze nisu mogli redovito izvršavati, feudalci su seljacima kmetovima oduzimali dio (veći ili manji) tog zemljišta ili čitav taj zemljišni posjed i prepustali ga drugim seljacima/kmetovima. Na taj se način kmet posjednik zemljišta za tren pretvorio u inkvilina, bezemljaša. Otuda velike razlike u posjedovanju veličine seljačke/kmetske sesije. To je posve vidljivo iz mnogih dokumenata koje sam pronašao u arhivu. To je stanje, kako je rečeno, bilo karakteristično za čitavo 18. stoljeće, ali i sve do ukidanja feudalizma za revolucije 1848/49. godine. Taj proces uzdizanja i/ili propadanja seljaka možemo pratiti iz godine u godinu. To je stalna pojava.

24.1.6. *O broju porodica i obitelji*

Prema dokumentima koje ovdje donosim, ali i prema izvorima koje imam za čitavo 18. stoljeće i sve do ukidanja feudalizma 1848. godine, u Hrvatskoj i Slavoniji nema puno velikih i brojnih porodica. Njih ima, ali su one, prvo, malobrojne i, drugo, ako pratimo iste obitelji iz godinu u godinu, vidjet ćemo da se one lako dijele i raspadaju. Za velike/brojne porodice (u kojima ima više od 4 obitelji) valja imati velike površine obradivog zemljišta i dosta stoke. U poljoprivrednim krajevima ipak prevladavaju porodice s manjim brojem obitelji (2-3 obitelji) ili posve inokosne porodice, s jednom ili najčešće s dvije obitelji.

24.1.7. Povijesni izvori iz demografije u 18. stoljeću

Upoznajmo i ovdje ukratko ključne povijesne izvore na temelju kojih možemo istraživati i upoznati naselja i stanovništvo na prostoru hrvatskih pokrajina u 18. stoljeću.

- 1) Poimenični popisi stanovništva sadržani u popisima imovine (*Conscriptio Bonorum*):
 - a. Te konskripcije se provode od početka do kraja 18. stoljeća. Posebno je vrijedan popis iz 1746/51. godine. Obavljen je na cjelokupnom hrvatskom i slavonskom Provincijalu. Ti su popisi dragocjeni za proučavanje rodoslovlja, te broja obitelji i ekonomskog položaja stanovništva. Postoje neke razlike u broju rubrika u tim popisima, ali se ključne rubrike ponavljaju, a to su: ime i prezime oca porodice, broj oženjene braće i sinova i udovica i inkvilina, veličina zemljišta, te broj i različitost stoke, a ponekad veličina šljivika, broj mlinova i veličina sesije.
 - b. Na tim poimeničnim popisima stanovništva, sadržanim u konskripcijama imovine (*Conscriptio Bonorum*) iz 1721. i 1728. godine temeljim ovu raspravu.
 - c. Postoje neke razlike između tih konskripcija i popisa 1736. godine koji je objavio I. Mažuran. U te razlike nisam dirao. Držao sam se izvornih dokumenata.
 - d. Kako se radi o različitim popisivačima, oni su imena i prezimena stanovnika naselja, od popisa do popisa, često drugačije pisali. Uz to, u tim dokumentima možemo pratiti doseljavanje stanovnika, pojavu novih obitelji i prezimena itd.
- 2) Popisi feudalnih obaveza: *Computus Laboratorum*. Odmah nakon spomenutog popisa stanovništva i popisa njihove imovine (*Conscriptio Bonorum*) 1746/51. godine, nastaje popis feudalnih obaveza seljaka pod naslovom *Computus Laboratorum*. Pojavljuju se gotovo iz godine u godinu, a sadrže: ime i prezime domaćina ili očeva porodice i njihove feudalne obaveze, utemeljene prema broju ukućana i veličini posjeda i broju stoke. Osim što donose popise očeva porodice svih stanovnika naselja (svih kmetova posjednika, inkvilina i neka zanimanja) donose i te njihove feudalne obaveze. Prema veličini tih obaveza, lako se mogu istražiti veličina posjeda i broj stoke seljaka. Tih dokumenata ima veoma mnogo. Na primjer, za Distrikt Kutinu od 1756. do 1786. godine sačuvale su se 24 „porezne knjige“. Ovdje donosim samo par tih dokumenata radi komparacije.
- 3) Popis ratnog poreza: *dicas*. Posebno su, također za demografska istraživanja, dragocjeni dokumenti o popisima ratnog poreza *Dicas*. Taj se ratni porez plaćao na sve: i prema broju ukućana, i prema veličini zemljišta i prema broju stoke. Taj je popis obuhvaćao sva naselja i cjelokupno stanovništvo. Pronašao sam nekoliko tih dragocjenih popisa.
- 4) Popis crkvene devetine i desetine. Ti popisi također sadrže popis stanovnika naselja. I tih popisa ima dosta u arhivu. Ima ih za Distrikt Kutinu. Snimio sam više tih dokumenata.
- 5) Urbarijalna regulacije 1774/84. godine. Za demografska i ekonomska istraživanja u 18. stoljeću posebno su dragocjeni dokumenti o urbarijalnoj regulaciji koja se, kako je rečeno, provodi od 1774. do 1784. godine. To je veoma opsežna građa. Za svako naselje na prostoru hrvatskih pokrajina postoje brojni i opsežni dokumenti. Za sada je tu građu, ali samo za Varaždinsku županiju, počeo izdavati varaždinski arhiv.
- 6) Svjetovni brojčani popisi stanovništva. Uz spomenute poimenične konskripcije, koje se provode od početka 18. stoljeća dalje, često svake 4-5 godine, u Habsburškoj monarhije provode se i svjetovni brojčani popisi stanovništva. Prvi put se takav popis proveo 1754. i zatim 1762. godine, ali samo za zapadni dio te Monarhije. Prvi takav popis koji se proveo na čitavom prostoru te Monarhije, pa tako i na prostoru hrvatskih zemalja, bio je sjajan popis 1772/73. godine. Zatim se takav popis proveo 1785/87. i 1789. godine. I te sam veoma opsežne popise pronašao u arhivu. Veoma su važni za hrvatsku povijest.
- 7) Katastri kao povijesni izvor. Katastar je kao povijesni izvor za istraživanje stanovništva također veoma koristan. Za nas je važan tzv. jozefinski katastar iz kraja 18. stoljeća.

- 8) Matične knjige krštenih i vjenčanih i umrlih osoba. Za istraživanje demografije posebno su dragocjene te matične knjige. I mi smo ih ovom prilikom koristili. Te su matične knjige veoma korisne, ali ih valja koristiti uz druge izvore. Ne smijemo im pokloniti apsolutno povjerenje, jer u njihovu vođenju svećenici nisu bili posve revni.
- 9) Crkvene vizitacije kao povijesni izvor. Dokumenta o crkvenim vizitacijama iz 18. stoljeća ima dosta u arhivu. Valja ih koristiti, ali također uz nužni oprez.
- 10) Postoje brojni fondovi i arhivi (u zemlji i inozemstvu) u kojima su sačuvani dokumenti (različiti popisi) o naseljima i stanovništvu na prostoru hrvatskih pokrajina.

Conscriptio Districtus Kutinensis Anno 1721

24.2. Poimenični popis stanovništva Distrikta Kutine 1721. godine⁷³⁵

24.2.1. Trgovište Kutina - Opidum Kutina 1721. godine

Martin Vrasich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 1 ždrijebe, 6 volova, 5 krava, 8 junaca/junica, 20 svinja; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; 1 kola sijena; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Stephan Kudlek, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 ždrebeta, 4 vola, 5 krava, 4 junca/junice, 20 svinja; 5 košnica pčela; *zemljište*: 6 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 4 motike vinograda; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Mihal Cseszkovich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 ždrebeta, 4 vola, 7 krava, 20 svinja; 2 košnice pčela; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; 1 kola sijena/krme; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Tomas Mikocs, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 4 vola, 6 krava, 2 junca/junice, 20 svinja; 1 košnica pčela; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Blas Mikocs, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 ždrijebe, 2 vola, 2 krave, 1 junca/junice, 15 svinja; 1 košnica pčela; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); 1 kola sijena/krme; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Martin Horvat stariji, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 konja, 4 vola, 4 krave, 5 junaca/junica, 20 svinja; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); 1 kola sijena; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Pavel Rohak, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 4 vola, 4 krave, 4 junca/junice, 14 svinja; *zemljište*: $2\frac{2}{4}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; 1 kola sijena/krme; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Martin Horvat mlađi, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 2 krave, 1 junca/junica, 17 svinja; *zemljište*: $1\frac{1}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

⁷³⁵ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu i Mađarski državni arhiv u Budimpešti, u fondovima *Acta Urbarialia et Conscriptiones Bonorum* i *Popisi plemićkih posjeda prije regulacije županija, Conscriptio parva Valachia anno 1721*; na kraju tog opsežnog dokumenta nalazi se popis Distrikta Kutine: *Conscriptio Districtus Kuttinensis*.

Blas Popovich, domaćin i otac porodice, 5 oženjenih braće ili sinova (= 6 obitelji); *stoka*: 2 konja, 4 vola, 5 krava, 2 junca/junice, 20 svinja; *zemljište*: $3\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 6 obitelji i oko 24 članova porodice.

Gergur Kussan, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 6 vola, 6 krava, 17 svinja; *zemljište*: $3\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Mikula Czaar, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 3 konja, 1 ždrijebe, 4 vola, 4 krave, 6 junaca/junice, 20 svinja; 3 košnice pčela; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); 1 kola sijena; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Thomicza Kersnar, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 4 vola, 5 krava, 1 junac/junice, 19 svinja; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Janko Okunecz, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); ne posjeduje stoku; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jurko Sinchich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 vol, 3 svinje; *zemljište*: $\frac{1}{8}$ jugera zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Gergur Lovrekovich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 3 vola, 4 krave, 5 junaca/junice, 12 svinja; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Martin Petrak, domaćin i otac porodice, 1 oženjen brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 krave, 4 junca/junice, 8 svinja; *zemljište*: 1 juger/jutro obradivog zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Simek Battyan, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 krava, 1 junac/junice, 8 svinja; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Ivan Pastorcsich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 vola, 1 krava, 1 junac/junice, 6 svinja; 3 košnice pčela; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Baro Stephancsich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 krave, 2 junca/junice, 7 svinja; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Luka Petrak, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 ždrebeta, 4 vola, 5 krava, 2 junca, 18 svinja; 3 košnice pčela; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Gergar Petrak, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 konja, 3 vola, 5 krava, 6 junaca/junice, 9 svinja; 1 košnica pčela; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jurek Bovecz, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 ždrijebe, 4 vola, 4 krave, 6 junaca/junice, 9 svinja; 1 košnica pčela; *zemljište*: 3 jugera zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Vit Jakcsich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 1 ždrijebe, 2 vola, 3 krave, 5 junaca/junica, 15 svinja; 2 košnice pčela; *zemljište*: 2 jugera zemljišta (oranica i livada); broj ukućana: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Stephan Martinics, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 4 konja, 1 ždrijebe, 6 volova, 5 krava, 3 junca/junice, 23 svinje; 4 košnice pčela; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada); broj ukućana: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Blás Vrasich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 1 vol, 2 krave, 2 junca/junice, 15 svinja; *zemljište*: $1\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); broj ukućana: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Lukacs Ballkorics, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 ždrijebe, 4 vola, 4 krave, 5 junaca/junica, 15 svinja; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); broj ukućana: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Mara Vrasicska, udovica, 1 oženjeni sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 junca/junice; *zemljište*: $\frac{2}{8}$ jugera zemljišta (oranica i livada); broj ukućana: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jurko Matkovich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 ždrebeta, 6 volova, 7 krava, 8 junaca/junica, 15 svinja; 1 košnica pčela; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); broj ukućana: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jurko Santek, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 konja, 1 ždrijebe, 2 vola, 4 krave, 5 junaca/junica, 10 svinja; 1 košnica pčela; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; broj ukućana: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Matthias Jarassin, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 ždrebeta, 4 krave, 4 junca/junice, 6 svinja; 1 košnica pčela; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; broj ukućana: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Thomas Matkovich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 4 konja, 1 ždrijebe, 6 volova, 7 krava, 5 junaca/junica, 20 svinja; 7 košnica pčela; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); broj ukućana: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Thomas Martinics, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin, 1 inkvilin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 vola, 2 krave, 3 junca/junice, 5 svinja; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); broj ukućana: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Ivan Szmooz, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 vola, 4 krave, 2 junca/junice, 8 svinja; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); broj ukućana: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Matek Saikovich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja 1 ždrijebe, 6 volova, 6 krava, 4 junca/junice, 12 svinja; 1 košnica pčela; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika zemlje vinograda; broj ukućana: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Matthias Carllossczanii, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 1 ždrijebe, 2 vola, 4 krave, 2 junca/junice, 3 svinje; 4 košnice pčela; *zemljište*: 2 jugera zemljišta (oranica i livada); broj ukućana: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Matthias Novoszel, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 krave, 4 junca/junice; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); broj ukućana: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Juro Czernovich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 krava, 2 junca/junice, 12 svinja; 1 košnica pčela; *zemljište*: $1\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Stefan Spanovich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 5 krava, 8 junaca/junice, 20 svinja; 3 košnice pčela; *zemljište*: 2 jugera zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Mihal Pallaich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 4 konja, 4 vola, 4 krave, 5 junaca/junice, 25 svinja; *zemljište*: 3 jugera zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Jacob Pallaich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 vola, 6 krava, 3 junca/junice, 14 svinja; 1 košnica pčela; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Mikula Mettyurecz, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 5 krava, 7 junaca/junice, 4 svinje, 3 košnice pčela; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jagicza Mettyurecz, udovica, 1 oženjeni sin (= 2 obitelji); *stoka*: 3 krave, 2 junca/junice, 15 svinja; 3 košnice pčela; *zemljište*: $1\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Mihail Mallovich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 ždrijebe, 2 vola, 5 junaca/junice, 10 svinja; 3 košnice pčela; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Peter Mikuleta, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 4 vola, 5 krava, 5 junaca/junice, 20 svinja; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Matucza Vrasics, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 3 konja, 4 vola, 5 krava, 1 junac, 20 svinja; 3 košnice pčela; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Pavec Szmuogh, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 3 konja, 4 vola, 5 krava, 2 junca/junice, 20 svinja; 3 košnice pčela; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Pavel Ivancsich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 3 konja, 4 ždrebeta, 4 vola, 5 krava, 6 junaca/junice, 15 svinja; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Sinko Benko, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 4 vola, 6 krava, 9 junaca/junice, 15 svinja; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jelicza Kessmaricza, udovica, 1 oženjeni sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 krava; *zemljište*: $\frac{2}{8}$ jugera zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jendrás Juriss, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina (= 4 obitelji); *stoka*: 4 konja, 4 ždrebeta, 2 vola, 4 krave, 4 junca/junice, 6 svinja; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Ivan Pallaich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 6 volova, 2 krave, 1 junac, 15 svinja; 2 košnice pčela; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Gergur Pallaich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 3 konja, 2 ždrebeta, 1 vol, 3 krave, 5 junaca, 11 svinja; 1 košnica pčela; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Martin Osvald, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja 2 ždrebeta, 4 vola, 5 krava, 6 junaca, 15 svinja; 4 košnice pčela; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Sterkan Steffancsich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin, 1 inkvilin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 3 ždrebeta, 2 vola, 3 krave, 7 junaca/junica, 30 svinja; 2 košnice pčela; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jandrás Mallovich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 2 krave, 3 junca/junice, 10 svinja; 6 košnica pčela; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jacob Klecsich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina, 1 inkvilin (= 3 obitelji), *stoka*: 4 konja, 1 ždrijebe, 4 vola, 5 krava, 6 junaca/junica, 15 svinja, 12 ovaca i koza; 3 košnice pčela; *zemljište*: 6 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Mihal Porkanich, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina, 1 inkvilin (= 4 obitelji); *stoka*: 3 konja, 2 ždrebeta, 4 vola, 5 krava, 7 junaca/junica, 20 svinja, 16 ovaca i koza; 1 košnica pčela; *zemljište*: 6 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Mallek Beljak, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 4 konja, 1 ždrijebe, 4 vola, 6 krava, 4 junca/junice, 18 svinja, 10 ovaca i koza; 6 košnica pčela; *zemljište*: 6 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 4 motike vinograda, 5 kola sijena/krmice; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Matthias Ivancsich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 3 konja, 1 ždrijebe, 4 vola, 5 krava, 5 junaca, 20 svinja; 4 košnice pčela; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Mikula Karagzich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin, 1 inkvilin (= 2 obitelji); *stoka*: 3 konja, 1 ždrijebe, 3 vola, 4 krave, 5 junaca/junica, 10 svinja; 2 košnice pčela; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Mikula Mallovich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 3 konja 1 ždrijebe, 5 volova, 4 krave, 7 junaca/junica, 15 svinja; 4 košnice pčela; *zemljište*: 6 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

UKUPNO trgovište KUTINA 1721. godine:

- 1) *Očevi, braća i djeca*: 1721. godine Kutina ima 57 očeva porodice (hospites seu pater familias), 75 oženjene braće ili sinova (fratres et filii uxorati), 6 inkvilina, 5 udovica s pravom zemljišnog posjeda.
- 2) *Broj kuća, porodica i obitelji*: u Kutni tada žive 62 šire porodice i 138 obitelji; od toga: 39 širih porodica u kojima žive po 2 obitelji, 13 porodica u kojima žive po 3 obitelji, 2 porodice u kojima žive po 4 obitelji, 1 porodica u kojoj živi 6 obitelji, te 7 porodica u kojima žive po 1 obitelj; na jednu kuću/podrijetlo prosječno dolazi 2,23 obitelji.

- 3) *Broj stoke*: 1721. godine Kutina ukupno ima 109 konja, 47 ždrebadi, 175 volova, 232 krave, 236 junaca/junica, 818 svinja, 38 ovaca i koza, 93 košnice pčela.
- 4) *Veličine zemljišta*: Kutina ukupno ima $9\frac{3}{8}$ seljačkih sesija zemljišta, od toga: $154\frac{2}{8}$ jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 41 motiku vinograda; 12 kola sijena.
- 5) *Socijalne i ekonomske strukture stanovništva*: taj popis imovine (Conscriptio Bonorum) svjedoči o znatnim razlikama u posjedovanju imovine, kako u veličini zemljišta tako i u broju stoke. Neki kmetovi imaju znatne površine zemljišta (na primjer: Jacob Klecsich i Mihal Porkanich imaju svaki po 6 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i po 3 motike vinograda i dosta stoke), dok drugi kmetovi imaju manje zemljišta. Nije lako objasniti te razlike, ali je činjenica da su u tom društvu te ekonomske razlike velike.
- 6) *Broj stanovnika naselja*: ako uzmemo da je tada u Požeškoj županiji na jednu obitelj prosječno dolazilo oko 4 stanovnika, onda je naselje Kutina 1721. godine imala oko 552 stanovnika (138 obitelji x 4 člana u svakoj obitelji = 552 stanovnika tog naselja).
- 7) *Broj rođenih (krštenih)*: Prema matičnim knjigama rođenih/krštenih osoba, 1721. godine u Kutini je rođeno (kršteno) ukupno 56 djece, od toga 27 muške i 29 ženske djece. U tom su izvoru navedena njihova imena i prezimena, kao i imena i prezimena roditelja.
- 8) *Broj vjenčanih parova*: Prema matičnim knjigama vjenčanih osoba, 1721. godine u Kutini se vjenčalo 39 parova; njihova imena i prezimena su navedena u tom izvoru.
- 9) *Broj umrlih osoba*: Prema matičnim knjigama umrlih/pokopanih osoba, 1721. godine u Kutini je umrla/pokopana 31 osoba, od toga: umrlo je 12 muške djece u dobi od par dana do 17 godina, te 9 ženske djece u dobi od nekoliko dana do 15 godina; 3 muškarca u dobi od 19 do 52 godine i 7 žena u dobi od 18 do 54 godine. Prema tim podacima koje sadrže matične knjige rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih osoba, te je 1721. godine u Kutini rođeno 56 djece, a umrla je 31 osoba: umrlo je 21 dijete i 10 odraslih.
- 10) Prema tome, u prosjeku je znatno više stanovnika rođeno nego što ih je umrlo, što je, u uvjetima tadašnjeg društva, omogućilo postepeni porast stanovništva tog naselja. U održavanju života, zbog loših uvjeta stanovanja i loše liječničke zaštite, ovdje je ključnu ulogu imala bolja prehrana stanovništva: jer je imalo veće površine obradivog zemljišta i veći broj stoke. Jer je, kako ćemo vidjeti, stanovništvo Kutine bilo znatno bogatije (imali su prosječno veće površine zemljišta i brojniju stoku) nego stanovnici drugih naselja koja pripadaju tom Distriktu. Porodice s većim posjedom i većim brojem različite stoke imaju veći broj obitelji i ukućana, više djece i manji broj ih umire u ranijoj dobi.

24.2.2. Selo Repušnica – pagus Repusnicza 1721. godine

Jurko Habian, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina (= 4 obitelji); *stoka*: 4 konja, 4 vola, 5 krava, 4 junca/junice, 20 svinja; 8 košnica pčela; *zemljište*: 6 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; 2 kola sijena/krme; *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Mattina Dovranich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina, 1 inkvilin (= 3 obitelji); *stoka*: 6 konja, 6 volova, 5 krava, 4 junca/junice, 30 svinja; *zemljište*: 6 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada), 2 kola sijena; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Mato Messarich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina, 1 inkvilin (= 3 obitelji); *stoka*: 6 konja, 4 vola, 4 krave, 8 junaca/junice; 3 košnice pčela; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; 1 kola sijena/krme; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Blás Simich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 ždrijebe, 2 vola, 4 krave, 8 svinja; 1 košnica pčela; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Blás Vrasich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 ždrebeta, 4 vola, 5 krava, 4 junca, 15 svinja; 6 košnica pčela; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Caspar Repacs, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 3 ždrebeta, 4 vola 4 krave, 3 junca, 10 svinja; 3 košnice pčela; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); 1 kola sijena; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Joseph Kussan, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 krave, 1 junac/junica, 3 svinje; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Blás Koczian, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 ždrebeta, 2 vola, 4 krave, 1 junac/junica, 8 svinja; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Juro Maretich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 ždrebeta, 3 vola, 2 krave, 1 junac, 6 svinja; 1 košnica pčela; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jacob Kramarich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 ždrebeta, 2 vola, 2 krave, 2 junca, 2 svinje; 2 košnice pčela; *zemljište*: 2 jugera zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Lovrek Kussan, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 1 ždrijebe, 2 vola, 3 krave, 3 junca/junice, 10 svinja; 1 košnica pčela; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; $\frac{4}{8}$ kola sijena; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Lucas Kussan, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova, 1 inkvilin (= 1 obitelj); *stoka*: 1 konj, 1 ždrijebe, 4 vola, 5 krava, 6 junaca/junica, 15 svinja; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *broj ukućana*: 1 obitelji i oko 4 člana porodice.

Mikula Debich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 kuća i 1 obitelj); *stoka*: 1 konj, 1 ždrijebe, 2 vola, 3 krave, 2 junca, 8 svinja; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelji i oko 4 člana porodice.

Juro Szokol, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 krava; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Juro Ivizich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 ždrijebe, 2 vola, 2 krave, 3 junca/junice, 8 svinja; *zemljište*: $1\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Juro Mikuleta, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 vol, 2 krave, 2 junca/junice, 3 svinje; *zemljište*: $1\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Ivanecz Szever, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konj, 2 ždrebeta, 2 vola, 2 krave, 3 junca/junice, 4 svinja; 2 košnice pčela; *zemljište*: 2 jugera zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Steffan Debich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 konja, 1 ždrijebe, 2 vola, 2 krave, 2 svinje; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Matek Rebić, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 konja, 1 ždrijebe, 1 krava, 2 junca/junice, 4 svinje; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jendras Buich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 krave, 3 junca/junice, 5 svinja; 5 košnica pčela; *zemljište*: 2 jugera/jugera zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Mihal Buich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 krava; 1 košnica pčela; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Lovrek Buich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 ždrijebe, 2 vola, 1 krava, 2 junca/junice, 6 svinja; 1 košnica pčela; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Juro Vinczek, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 ždrebeta, 2 vola, 3 krave, 2 junca/junice, 6 svinja; 2 košnice pčela; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Pavel Vinczek, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 3 konja, 2 ždrebeta, 2 vola, 3 krave, 2 junca, 8 svinja; 2 košnice pčela; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Jurina Matthian, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina, 1 inkvilin (= 4 obitelji); *stoka*: 2 konja, 3 ždrebeta, 3 vola, 4 krave, 5 junaca/junica, 11 svinja; 3 košnice pčela; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Matek Kovacsich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 ždrebeta, 2 vola, 4 krave, 3 junca/junice, 8 svinja; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Pavel Mikulecs, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 krave, 4 junca/junice, 15 svinja; 7 košnica pčela; *zemljište*: 2 jugera zemljišta (oranica i livada); 1 kola sijena; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Pavel Paterkacs, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina (= 4 obitelji); *stoka*: 4 konja, 2 ždrebeta, 2 vola, 4 krave, 10 svinja; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); 2 kola sijena; *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Simon Valentacz, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 1 ždrijebe, 2 vola, 3 krave, 2 junca, 8 svinja; 3 košnice pčela; *zemljište*: 2 jugera zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Matek Valentacz, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova, 1 inkvilin (= 1 obitelj); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 2 krave, 1 junac/junica, 2 svinje; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Juro Cziczak, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 ždrijebe, 2 vola, 2 krave, 2 junca/junice, 2 svinje; *zemljište*: 1 juger zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jambrek Jurganich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 1 ždrijebe, 4 vola, 3 krave, 5 junaca/junica, 10 svinja; 5 košnica pčela; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jandras Vučsak, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina (= 4 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 ždrebata, 4 vola, 7 krava, 7 junaca/junica, 20 svinja; 8 košnica pčela; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; 2 kola sijena; *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Jandras Kramarich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina, 1 inkvilin (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 1 ždrijebe, 4 vola, 4 krave, 2 junca, 13 svinja; 4 košnice pčela; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

UKUPNO selo REPUŠNICA 1721. godine:

- 1) *Očevi, braća i djeca*: selo Repušnica ima 34 domaćina ili oca porodice (hospites seu pater familias), 44 oženjena brata ili sina (fratres et filii uxorati), 7 inkvilina, 0 udovica.
- 2) *Broj kuća, porodica i obitelji*: selo Repušnica 1721. godine ima 34 šire porodice i 78 obitelji; od toga: 12 širih porodica u kojima žive po 2 obitelji, 10 porodica u kojima žive po 3 obitelji, 4 porodice u kojima žive po 4 obitelji, te 8 porodica u kojima žive po 1 obitelj; na jednu kuću (i širu porodicu) prosječno dolazi 2,29 obitelji.
- 3) *Broj stoke*: selo Repušnica 1721. godine ukupno ima 64 konja, 38 ždrebadi, 81 vola, 103 krave, 92 junca/junice, 280 svinja, 0 ovaca i koza, 68 košnice pčela.
- 4) *Veličine zemljišta*: naselje Repušnica ukupno ima $5\frac{4}{8}$ seljačkih sesija zemljišta – od toga: $74\frac{4}{8}$ jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 24 motike vinograda; $12\frac{4}{8}$ kola sijena.
- 5) *Socijalne i ekonomske strukture stanovništva*: taj popis imovine (Conscriptio Bonorum) također svjedoči o znatnim razlikama u posjedovanju imovine, kako u veličini zemljišta tako i u broju stoke. Dok neki kmetovi imaju znatne površine obradivog zemljišta (na primjer: Mato Messarič i Jandras Vučsak svaki imaju po 4 jugera zemljišta, oranica i livada, i po 3 motike vinograda, ali i dosta stoke, a Jurko Habian i Mattina Dobranich svaki imaju po 6 jutara zemljišta i dosta stoke), dotle neki kmetovi imaju znatno manje zemljišta. Nije lako objasniti te razlike, ali je činjenica da su te ekonomske a time i socijalne razlike (kako u veličini zemljišnog posjeda tako i u broju stoke) velike.
- 6) *Broj stanovnika naselja*: ako uzmemo da je tada u Požeškoj županiji na jednu obitelj prosječno dolazilo oko 4 stanovnika, onda je selo Repušnica 1721. godine imalo oko 312 stanovnika ($78 \text{ obitelji} \times 4 \text{ člana u svakoj obitelji} = 312 \text{ stanovnika tog naselja}$).
- 7) *Broj rođenih (krštenih)*: Prema matičnim knjigama rođenih/krštenih osoba, 1721. godine u Repušnici je rođeno/kršteno ukupno 28 djece, od toga 15 muške i 13 ženske djece. U tom su izvoru navedena njihova imena i prezimena, kao i imena i prezimena roditelja.
- 8) *Broj vjenčanih parova*: Prema matičnim knjigama vjenčanih osoba, 1721. godine u Repušnici se vjenčalo 20 parova; njihova imena i prezimena su navedena u tom izvoru.
- 9) *Broj umrlih osoba*: Prema matičnim knjigama umrlih osoba, 1721. godine u Repušnici je umrlo/pokopano 29 osoba, od toga: 5 muške djece u dobi od par dana do 10 godina, te 4 ženska djeteta u dobi od nekoliko dana do 17 godina; 6 muškarca u dobi od 20 do 55 godine i 14 žena u dobi od 18 do 63 godine. U odnosu na broj umrlih muškaraca, iznenađuje znatno veći broj umrlih žena: 3 su umrle u dobi od 21 do 26 godina, 3 u dobi od 34 do 36 godina, 6 u dobi od 40 do 54 godina, te 1 žena u dobi od 58 godina i 1 u dobi od 63 godine. Prosječni životni vijek tih odraslih žena bio je 42,5 godina.
- 10) Prema tim podacima, 1721. godine u Repušnici je rođeno 28 djece, a umrlo je 29 osoba: umrlo je 9 djece i 20 odraslih osoba. Prema tome, više ljudi (zajedno djece i odraslih) je umrlo nego što se rodilo djece. A to je loše utjecalo na porast tog stanovništva.

24.2.3. Selo Husain – pagus Hussain 1721. godine

Jurko Loncsarich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 vola, 3 krave, 1 junac/junica, 7 svinja; 3 košnice pčela; *zemljište*: 1 juger zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Petar Jellenich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 2 krave, 2 junca/junice; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Blás Deanich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 vol, 1 krava, 1 junac/junica, 4 svinje; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i $\frac{4}{8}$ motike vinograda; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Pavel Szlanicsak, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 vola, 1 krava, 4 svinje; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Matas Palaich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 ždrebeta, 3 vola, 4 krave, 2 junca/junice, 7 svinja; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Steffan Mihalics, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ili sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 2 krave, 2 junca/junice; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Steffan Kleich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 3 krave, 1 junac/junica, 3 svinje; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Jendras Bizom, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 ždrijebe, 2 vola, 3 krave, 3 svinje; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Ivan Mikulics (Mikolics), domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 krave, 1 junac/junica, 3 svinje; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Ivan Kusczevich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 2 krave, 1 junac/junica, 6 svinja; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada) i $\frac{4}{8}$ motike vinograda; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Matthias Csoppak, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 2 krave, 1 junac/junica, 6 svinja; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Matek Czetkovich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *nema stoke*; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Joseph Mallovich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 vola, 1 krava, 9 svinja; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i $\frac{2}{8}$ motike vinograda; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Antol Gergacz, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 3 krave, 2 junca/junice, 4 svinje; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Jurko Mikulics, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 krave, 3 junca/junice; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jendras Turopolecz, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 vol, 2 krave, 2 junca/junice, 3 svinje; *zemljište* 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Mara Barichich, udovica, nema oženjenih sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 krava, 1 junac; *zemljište*: $\frac{2}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Mato Vranich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 konja, 1 vol, 1 krava, 2 svinje; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jurko Gergetich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 vol, 2 krave, 1 junac/junica, 3 svinje; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Pavel Gergetich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 vol, 1 krava, 2 junca/junice, 3 svinje; 2 košnice pčela; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera zemljišta (oranica i livada) i $\frac{4}{8}$ motike vinograda; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jacob Dubravacz, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 konj, 3 krave, 2 junca, 4 svinje; 1 košnica pčela; *zemljište*: 1 juger zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jacob Horvat, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 konj, 1 ždrijebe, 1 krava, 3 svinje; *zemljište*: $\frac{2}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Gergo Dubravacz, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 vola, 1 krava, 1 junac/junica; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i $\frac{4}{8}$ motike vinograda; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Ivan Czvetnich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 krava; *zemljište*: $\frac{2}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Mihal Possavesich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 konj, 3 vola, 3 krave, 2 junca/junice, 5 svinja; 5 košnica pčela; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

UKUPNO selo HUSAIN 1721. godine:

Očevi, braća i djeca: u selu Husain živi 24 domaćina ili oca porodice (hospites seu pater familias), 13 oženjena brata ili sina (fratres et filii uxorati), 0 inkvilina, 1 udovica.

Broj kuća, porodica i obitelji: selo Husain ima 25 porodica i 40 obitelji; od toga: 5 širih porodica u kojima žive po 2 obitelji, 5 porodica u kojima žive po 3 obitelji, te 15 porodica u kojima žive po 1 obitelj; na jednu kuću (širu porodicu) prosječno dolazi 1,6 obitelji.

Broj stoke: selo Husain 1721. godine ukupno ima 17 konja, 5 ždrebadi, 31 vola, 47 krava, 31 junca/junice, 78 svinja, 0 ovaca i koza, 11 košnice pčela.

Veličine zemljišta: naselje Husain ukupno ima $1\frac{4}{8}$ seljačkih sesija zemljišta – od toga: $20\frac{1}{8}$ jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i $10\frac{1}{8}$ motika (zemlje) vinograda.

Socijalne i ekonomske strukture stanovništva: taj popis imovine (conscriptio bonorum) također svjedoči o znatnim razlikama u posjedovanju imovine, kako u veličini zemljišta tako i u broju stoke. Dok neki kmetovi imaju veće površine zemljišta (na primjer: Mates Palaich ima 2 jugera/jutra zemljišta, oranica i livada, i 2 motike vinograda, ali i nešto više stoke, a to je ujedno i najbogatiji seljak), dotle većina kmetova imaju veoma male posjede zemljišta. To je selo izrazito siromašno, napose u odnosu na naselje Kutinu. Nije lako objasniti te razlike, ali je činjenica da su te ekonomske a time i socijalne razlike (kako u veličini zemljišnog posjeda tako i u broju stoke) velike.

Broj stanovnika naselja: ako uzmemo da je tada u Požeškoj županiji na jednu obitelj prosječno dolazilo oko 4 stanovnika, onda je selo Husain 1721. godine imalo oko 160 stanovnika (40 obitelji x 4 člana u svakoj obitelji = 160 stanovnika tog naselja).

Broj rođenih (krštenih): Prema matičnim knjigama rođenih/krštenih osoba, 1721. godine u selu Husain je rođeno/kršteno ukupno 29 djece, od toga 17 muške i 12 ženske djece. U tom su izvoru navedena njihova imena i prezimena, kao i imena i prezimena roditelja.

Broj vjenčanih parova: Prema matičnim knjigama vjenčanih osoba, 1721. godine u Husainu se vjenčalo 5 parova; njihova imena i prezimena su navedena u tom izvoru.

Broj umrlih osoba: Prema matičnim knjigama umrlih osoba, 1721. godine u Husainu je umrlo 23 osoba, od toga: 8 muške djece u dobi od 3 tjedna do 6 godina, te 6 ženskih djeteta u dobi od nekoliko dana do 4 godine; 4 muškarca (umrli: 1 u dobi od 23 godine, 1 od 26 godina, 1 od 52 godine i 1 od 63 godine) i 5 žena u dobi od 48 do 51 godine.

Prema tim podacima iz matičnih knjiga, 1721. godine u naselju Husain je rođeno 29 djece, a umrle su 23 osobe: umrlo je 14 djece i 9 odraslih osoba.

24.2.4. Selo Ilova – pagus Illova 1721. godine

Joseph Spanovich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka:* 1 konj, 3 vola, 3 krave, 2 junca, 25 svinja; 1 košnica pčela; *zemljište:* $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana:* 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Martin Vragovich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka:* 1 konj, 1 ždrijebe, 2 vola, 2 krave, 1 junac, 8 svinja; *zemljište:* 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana:* 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jambrek Petrekovich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka:* 3 svinje; 2 košnice pčela; *zemljište:* $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana:* 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Thomas Tibich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka:* 1 konj, 1 krava, 4 svinje; 1 košnica pčela; *zemljište:* $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana:* 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jandras Dokmanich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka:* 1 konj, 1 vol, 1 krava, 2 junca/junice, 8 svinja; *zemljište:* 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana:* 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Mihal Martinacz, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka:* 2 vola, 2 krave, 5 svinja; *zemljište:* $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana:* 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Mihal Mallovich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka:* 2 konja, 3 vola, 2 krave, 2 junca, 14 svinja; 6 košnica pčela; *zemljište:* 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana:* 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Thomas Kosztanjevich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 1 krava, 3 svinje; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jovan Kussan, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 krava, 3 svinje; *zemljište*: $\frac{1}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jurko Mikulich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 svinje; *zemljište*: $\frac{1}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Miho Rodich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 ždrijebe, 3 vola, 3 krave, 2 junca/junice, 20 svinja; 20 košnica pčela; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; 1 kola sijena; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Mikula Gergyán, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 5 svinja; *zemljište*: $\frac{1}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Mikula Jankovich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 vol, 1 krava, 3 svinje; *zemljište*: $\frac{3}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Martin Jagust, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 krave, 4 svinje; *zemljište*: $\frac{2}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jurko Kokor, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 3 krave, 1 junac/junica, 4 svinje; *zemljište*: $\frac{3}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Pevel Gergyán, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 vol, 1 krava, 3 junca/junice, 1 svinja; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jacob Gergyán, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 vola, 2 krave, 2 junca/junice, 8 svinja; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Matek Lissek, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 konj, 1 ždrijebe, 1 krava, 1 junac/junica, 4 svinje; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Blás Stanissa, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *nema stoke*; *zemljište*: $\frac{1}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jurko Mikulics, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 ždrijebe, 2 vola, 2 krave, 1 junac/junica, 5 svinja; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Mihail Mikulics, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 krave, 1 junac/junica, 2 svinje; *zemljište*: $\frac{2}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jurko Hranitel, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 ždrijebe, 2 vola, 1 krava, 1 junac/junica, 3 svinje; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Lukas Podankovich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 krava, 1 junac/junica; *zemljište*: $\frac{1}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Steffan Thellkecz, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 junac/junica; *zemljište*: $\frac{1}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Matos Kerpesz, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 vola, 2 krave, 2 junca/junice, 6 svinja; 2 košnice pčela; *zemljište*: $1\frac{1}{8}$ jugera/jutara zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Illia Dalacsky, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 vola, 2 krave, 2 junca/junice, 1 svinju; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jacob Mekossovich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 vola, 2 krave, 2 junca/junice, 4 svinje; 1 košnica pčela; *zemljište*: $\frac{4}{8}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Thomas Jagust, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 3 vola, 2 krave, 4 junca/junice, 9 svinja; 7 košnica pčela; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Ivan Szovina, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 vol, 1 krava, 1 junac/junica, 3 svinje; 1 košnica pčela; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Pavel Szovina, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 vol, 1 krava, 1 junac/junica, 1 svinja; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

UKUPNO selo ILOVA 1721. godine:

- 1) *Očevi, braća i djeca*: u selu Ilova živi 30 domaćina ili očeva porodice (hospites seu pater familias), 20 oženjenih braće ili sinova (fratres et filii uxorati), 0 udovica.
- 2) *Broj kuća, porodica i obitelji*: selo Ilova ima 30 porodica i 50 obitelji; od toga: 12 širih porodica u kojima žive po 2 obitelji, 4 porodice u kojima žive po 3 obitelji, te 14 porodica u kojima žive po 1 obitelj; na jednu kuću (širu porodicu) prosječno dolazi 1,7 obitelji.
- 3) *Broj stoke*: selo Ilova 1721. godine ukupno ima 10 konja, 6 ždrebađi, 37 volova, 42 krave, 33 junca/junice, 138 svinja, 0 ovaca i koza, 41 košnicu pčela.
- 4) *Veličine zemljišta*: selo Ilova ukupno ima $1\frac{1}{8}$ seljačkih sesija zemljišta – od toga: $25\frac{7}{8}$ jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike (zemlje) vinograda; 1 kola sijena.
- 5) *Socijalne i ekonomske strukture stanovništva*: taj popis imovine (conscriptio bonorum) također svjedoči o znatnim razlikama u posjedovanju imovine, kako u veličini zemljišta tako i u broju stoke. Ipak, malo je kmetova koji imaju veće površine obradivog zemljišta (na primjer: Miho Rodich ima 4 jugera/jutra zemljišta i 3 motike vinograda, ali i nešto više stoke, a to je ujedno i najbogatiji seljak), dok većina kmetova imaju veoma male posjede zemljišta. To je selo također izrazito siromašno, napose u odnosu na naselje Kutinu. Nije lako objasniti te razlike, ali je činjenica da su te ekonomske a time i socijalne razlike (kako u veličini zemljišnog posjeda tako i u broju stoke) i ovdje velike.
- 6) *Broj stanovnika naselja*: ako uzmemo da je tada u Požeškoj županiji na jednu obitelj prosječno dolazilo oko 4 stanovnika, onda je selo Ilova 1721. godine imalo oko 200 stanovnika (50 obitelji x 4 člana u svakoj obitelji = 200 stanovnika tog naselja).

- 7) *Broj rođenih (krštenih)*: Prema matičnim knjigama rođenih/krštenih osoba, 1721. godine u selu Ilova je rođeno/kršteno ukupno 29 djece, od toga 17 muške i 12 ženske djece. U tom su izvoru navedena njihova imena i prezimena, kao i imena i prezimena roditelja.
- 8) *Broj vjenčanih parova*: 1721. godine u selu Ilova se vjenčalo 10 parova;
- 9) *Broj umrlih osoba*: 1721. godine u selu Ilova je umrlo 25 osoba, od toga: 5 muške djece u dobi od 30 dana do 11 mjeseci, te 11 ženske djece u dobi od 3 mjeseca do 14 godina; 5 muškaraca u dobi od 17 do 52 godine i 4 žene u dobi od 18 do 52 godine.
- 10) Prema tim podacima iz matičnih knjiga, 1721. godine u naselju Ilova je rođeno 29 djece, a umrlo je 25 osoba: umrlo je 16 djece i 9 odraslih osoba. I ovdje je veliki broj umrlih, osobito djece, napose ženske djece od kojih je čak 8 umrlo do treće godine života.

24.3. Distrikt Kutina 1721. godine: komparacije i kvantitativni podaci

24.3.1. Popis stanovništva Distrikta Kutine 1721. godine: stanovništvo

Tabela br. 617

NASELJA	Distrikt Kutina 1721. godine: struktura stanovništva									Ukupno stanovnika
	Porodica	Obitelji	Rođeni		Vjenčanih par.	Umrli DJECA		Umrli ODRASLI		
			Muš.	Žene		Muš.	Žens.	Muš.	Žene	
Kutina	62	138	27	29	39	12	9	3	7	o. 552
Repušnica	34	78	15	13	20	5	4	6	14	o. 312
Husain	25	40	17	12	5	8	6	4	5	o. 160
Ilova	30	50	17	12	10	5	11	5	4	o. 200
UKUPNO	151	306	76	66	74	30	30	18	30	o. 1.224

24.3.2. Popis stanovništva Distrikta Kutine 1721. godine: Privreda

Tabela br. 618

NASELJA	Distrikt Kutina 1721. godine: struktura privrede											
	Konja	Ždrebadi	Volova	Krava	Junaca i junica	Svinja	Ovce i koze	Košnica pčela	Jutara oranica i livada	Kola sijena	Motika vinograda	Velicina sesije
Kutina	109	47	175	232	236	818	38	93	154 ^{2/8}	12	41	9 ^{3/8}
Repušnica	64	38	81	103	92	280	0	68	74 ^{4/8}	12 ^{4/8}	24	5 ^{4/8}
Husain	17	5	31	47	31	78	0	11	20 ^{1/8}	0	10 ^{2/8}	1 ^{4/8}
Ilova	10	6	37	42	33	138	0	41	25 ^{7/8}	1	3	1 ^{4/8}
UKUPNO	200	96	324	424	392	1.314	38	213	274 ^{6/8}	25 ^{4/8}	78 ^{2/8}	18 ^{2/8}

U upravnom pogledu, Distrikt Kutina se tijekom vremena proširuje: 1721. godine ima samo 4 naselja. Ali u crkvenoj organizaciji ima 7 naselja. Kutina ima najviše stanovnika, ali i znatno veće površine zemljišta i veći broj različite stoke. Kako vidimo, naselje Kutina ima veću površinu zemljišta nego sva tri ostala naselja ukupno. Stoga stanovništvo Kutine ima veće mogućnosti za bolju i kvalitetniju prehranu, pa se u prosjeku više djece rađa i manje umire, ali i odrasli dostižu veću starost. Iako je životni vijek, u svim naseljima, dosta nizak: mali broj stanovnika doživi preko 50 godine, a još manje ljudi doživi preko 60 godina.

Očito na životni vijek, kao i na prirast stanovništva, utječe veličina zemljišnog posjeda koje ima obitelj, kultura/razvijenost privrede uopće te različitost i brojnost stoke, kao i edukacija seljaka. A tada je nepismenost seljaka potpuna, i do 99%. Na prirast i/ili smrtnost stanovništva najviše utječe kultura stanovanja i prehrane i liječničke zaštite: ljudi tada stanuju u malim i trošnim prizemnicama, spavaju na zemlji, loše se hrane, a liječnička je zaštita slaba ili gotovo nikakva. Zato je i smrtnost bila veoma visoka, napose kod djece.

Conskriptio districtus Kutinensis anno 1728

24.4. Poimenični popis stanovništva Distrikta Kutine 1728. godine⁷³⁶

24.4.1. Selo Zbjegovača – Pagus Zbegovacha 1728. godine

Stephan Pemper, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 vol, 2 krave, 2 ovce i koze; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); 1 kola sijena; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jurissa Mathea, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 konj, 1 krava, 5 ovaca i koza, 2 svinje; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); $\frac{1}{2}$ kola sijena; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{24}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jacob Gergurovich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); nema stoke; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{24}$ sesije (okućnice); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Ivan Rupchich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 vol, 1 krava, 15 ovaca i koza, 2 svinje; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); 1 kola sijena; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Marco Szarich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 vol, 1 krava, 16 ovaca i koza, 2 svinje; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); 1 kola sijena; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Nikona Marinchich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 4 ovce i koze; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{24}$ sesije (okućnice); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Mihal Schnendar, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 svinja; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{24}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Mihal Dragossevich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 vola, 2 krave, 4 svinje; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{12}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Milloz Buneta, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 vol, 1 krava, 7 ovaca i koza, 2 svinje; *zemljište*: 3 jugera zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Janko Perpich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 4 krave, 9 ovaca i koza, 1 svinja; *zemljište*: $4\frac{1}{2}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

⁷³⁶ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu i Mađarski državni arhiv u Budimpešti, u fondovima *Acta Urbaria et Conscriptioes Bonorum* i *Popisi plemićkih posjeda prije regulacije županija*, kutija br. 11.

Ivan Buneta, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 konj, 1 vol, 5 krava, 3 ovce i koze; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); 2 kola sijena; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Vid Thomich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 konj, 13 ovaca i koza; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); 1 kola sijena; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{12}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Mihailo Bubniar, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 konja, 1 vol, 2 krave, 6 ovaca i koza, 1 svinja; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); 2 kola sijena; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Anton Ozettina, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 5 krava, 16 ovaca i koza, 1 svinja; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); 2 kola sijena; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Peter Piscecz, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 4 krave, 2 svinje; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); 1 kola sijena; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Peter Prenzek, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{24}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Pavo Pavleticz, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina (= 4 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 1 krava, 15 ovaca i koza, 2 svinje; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); 2 kola sijena; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Mihal Kusserovicz, domaćin i otac porodice, nema oženjen braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 vol, 1 krava, 1 svinja; *zemljište*: $1\frac{1}{2}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{24}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Juro Pajak, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 krava, 1 svinja; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{24}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Anton Borleta, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 krava; *zemljište*: $\frac{1}{2}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{24}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jandje Vlahovich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 krava, 3 ovce i koze, 1 svinja; *zemljište*: 1 juger zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{24}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jure Ballen, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 vol, 1 krava, 10 ovaca i koza; *zemljište*: 1 juger zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{24}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Matko Pavletich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 krava, 4 ovce i koze; *zemljište*: $\frac{1}{2}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{12}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Pavo Skender, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: nema stoke; *zemljište*: $\frac{1}{2}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{12}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Stephan Vmmerlich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 krava, 1 svinja; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{12}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

UKUPNO selo ZBJEGOVAČA 1728. godine:

- 1) Kako vidimo, selo Zbjegovača (pagus Zbegovach) nije bilo uključeno u Distrikt Kutina 1721. godine. Tom se Distriktu selo Zbjegovača priključilo tek 1728. godine.
- 2) *Očevi, braća i djeca*: u selu Zbjegovača živi 25 domaćina ili očeva porodice (hospites seu pater familias), 17 oženjene braće ili sinova (fratres et filii uxorati).
- 3) *Broj kuća, porodica i obitelji*: selo Zbjegovača 1728. godine ima 25 porodica i 42 obitelji; od toga: 6 širih porodica u kojima žive po 2 obitelji, 4 porodice u kojima žive po 3 obitelji, 1 porodica u kojoj žive 4 obitelji, te 14 porodica u kojima žive po 1 obitelj; na jednu kuću (širu porodicu) prosječno dolazi 1,7 obitelji.
- 4) *Broj stoke*: selo Zbjegovača 1728. godine ukupno ima 15 konja, 16 volova, 34 krave, 128 ovaca i koza, 24 svinje; nema podataka o broju junaca/junica i košnicama pčela.
- 5) *Veličine zemljišta*: selo Zbjegovača ukupno ima 2 seljačke sesije zemljišta – od toga: $47\frac{1}{2}$ jugera/jutara zemljišta (oranica i livada), 0 motika vinograda; $14\frac{1}{2}$ kola sijena.
- 6) *Socijalne i ekonomske strukture stanovništva*: taj popis imovine (*Conscriptio Bonorum*) također svjedoči o znatnim razlikama u posjedovanju imovine, kako u veličini zemljišta tako i u broju stoke. Na primjer: osam seljaka/kmetova imaju po 3 jugera zemljišta (to su: Pavo Pavleticz, Peter Pissecz, Mihailo Bubniar, Ivan Buneta, Miloz Buneta, Marco Szarich, Ivan Rupchich i Stephan Pemper) ali i nešto više stoke, dok većina kmetova imaju veoma male posjede zemljišta. To je selo izrazito siromašno, napose u odnosu na druga naselja tog Distrikta. Nije lako objasniti te razlike, ali je činjenica da su te ekonomske a time i socijalne razlike (kako u veličini zemljišnog posjeda tako i u broju stoke) i ovdje velike. Ovdje ima dosta izrazito siromašnih seljaka, očito u statusu inkvilina, osiromašenih seljaka s veoma malim posjedom.
- 7) *Broj stanovnika naselja*: ako uzmemo da je tada u Požeškoj županiji na jednu obitelj prosječno dolazilo oko 4 stanovnika, onda je selo Zbjegovača 1728. godine imalo oko 168 stanovnika (42 obitelji x 4 člana u svakoj obitelji = 168 stanovnika tog naselja).
- 8) *Broj rođenih (krštenih)*: Prema matičnim knjigama rođenih/krštenih osoba, 1728. godine u selu Zbjegovača je rođeno/kršteno ukupno 14 djece, od toga 9 muške i 5 ženske djece. U tom su izvoru navedena njihova imena i prezimena, kao i imena i prezimena roditelja.
- 9) *Broj vjenčanih parova*: 1728. godine u selu Zbjegovača vjenčala su se 3 para.
- 10) *Broj umrlih osoba*: 1728. godine u selu Zbjegovača je umrlo 17 osoba, od toga: 5 muške djece u dobi od 2 do 4 godine, te 2 djevojčice jedna u dobi od par dana a druga od 3 godine; 5 muškaraca u dobi od 35 do 62 godine i 5 žena u dobi od 20 do 54 godine.
- 11) Prema tim podacima, 1728. godine u naselju Zbjegovača je rođeno 14 djece, a umrlo je 17 osoba: umrlo je 7 djece i 10 odraslih osoba. I ovdje je veći broj umrlih osoba, nego što se rodilo djece. Stoga porast stanovništva mogu doprinijeti samo novi doseljenici.

24.4.2. Selo Ilova – pagus Illova 1728. godine

Joseph Spanovich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 4 krave, 10 svinja; *zemljište*: 10 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 5 motika vinograda; *ukupno seljačkog/kmetskog posjeda*: $\frac{3}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Martin Vragovich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 3 krave, 15 svinja; *zemljište*: 10 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada), 5 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{3}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Jambrek Petrekovich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 krava, 10 svinja; 2 košnice pčela; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelj i oko 8 članova porodice.

Thomas Tibicz, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 3 krave, 6 ovaca i koza, 10 svinja; 3 košnice pčela; *zemljište*: 10 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 4 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{3}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jandrass Dokmannich, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina (= 4 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 6 krava, 2 ovce i koze, 10 svinja; *zemljište*: 12 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 6 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Mihal Martinacz, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 5 krava, 8 svinja; *zemljište*: 13 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 10 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{5}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Mihal Mallovicz, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni ili sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 konj, 1 vol, 2 krave, 5 svinja; 1 košnica pčela; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Thomas Kocztanjevich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 konj, 3 vola, 2 krave, 8 svinja; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i $2\frac{1}{2}$ motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{2}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Jovan Kussan, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 vol, 2 krave, 5 svinja; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i $2\frac{1}{2}$ motike vinograda; *ukupno seljačkoga posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Mirko Mikulich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 2 krave, 3 svinje; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkoga posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Matek Mikulitsh, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 2 krave, 3 svinje; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Juro Rodich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 4 vola, 1 krava, 5 ovaca i koza, 15 svinja; 3 košnice pčela; *zemljište*: 18 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 6 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{3}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Mikula Gergijan, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 krave, 4 svinje; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Mikula Jankovich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 2 krave, 3 svinje; *zemljište*: 8 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i $3\frac{1}{4}$ motike vinograda; *ukupno seljačkog/kmetskog posjeda*: $\frac{1}{3}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Martin Jagust, domaćin i otac porodice, 5 oženjene braće ili sinova (= 6 obitelji); *stoka*: 2 konja, 4 vola, 6 krava, 5 ovaca i koza, 10 svinja; *zemljište*: 15 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 6 motika vinograda; *ukupno seljačkog/kmetskog posjeda*: $\frac{5}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 6 obitelji i oko 24 članova porodice.

Jurko Kokor, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 vol, 2 krave, 4 svinje; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Miko Kokor, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 vol, 1 krava; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Dora Gergijan, udovica, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 vol, 1 krava, 2 svinje; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jacob Gergijan, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova, 1 inkvilin (= 1 obitelj); *stoka*: 2 vola, 3 krave, 10 svinja; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i $1\frac{1}{2}$ motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{2}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Matek Lissek, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 vol, 1 krava, 1 svinja; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Mihal Skulcz, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 1 krava, 5 svinja; *zemljište*: $1\frac{1}{2}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{12}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Martin Mikulics, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 vol, 2 krave, 4 svinje; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i $1\frac{1}{2}$ motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 člana porodice.

Jurko Hranitel, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina (= 4 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 vol, 2 krave, 3 svinje; *zemljište*: 15 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{5}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Jovan Hranitel, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); nema stoke; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{12}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Stephan Thelkez, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 vola, 1 krava; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{12}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Lukas Podankovicz, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); nema stoke; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{24}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Miko Kerpecz, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 vol, 1 krava, 3 svinje; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Matos Kerpecz, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 vol; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{12}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Illia Dolorkij, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 vol, 2 krave; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jacob Mekossovich, domaćin i otac porodice, 2 oženjen brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 vola, 2 krave, 2 svinje; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Marko Jagust, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 konj, 1 vol, 1 krava, 1 svinja; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Ivan Czovina, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 vol, 2 krave, 3 svinje; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 4 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{2}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Pavel Dobranicz, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 krava; *zemljište*: $\frac{1}{2}$ jugera/jutra zemljišta; inkvilin, s veoma malim posjedom, na posjedu Jurka Borbarecza; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jurko Borbarez, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 1 vola, 2 krave, 5 ovaca i koza, 2 svinje; *zemljište*: $1\frac{1}{2}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Ivan Bremendar, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 krava, 2 svinje; *zemljište*: $\frac{1}{2}$ motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{24}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Juro Belziz, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 vol, 1 krava; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{24}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Mihal Vincek, domaćin i otac porodice, 2 oženjen brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 2 krave, 4 svinje; *zemljište*: 6 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{2}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Ivan Schebez, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 vol, 2 krave, 2 svinje; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Miko Deaniz, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 vol, 1 krava, 1 svinja; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada) i $\frac{1}{2}$ motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{24}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

UKUPNO selo ILOVA 1728. godine:

- 1) *Očevi, braća i djeca*: u selu Ilova 1728. godine živi 38 domaćina ili očeva porodice (hospites seu pater familias), 42 oženjena brata ili sina (fratres et filii uxorati), 1 udovica, 1 inkvilin; u odnosu na 1721. godinu, sada se, 1728. godine, znatno povećao broj obitelji i stanovnika tog naselja - sada u selu Ilova živi više: 8 širih porodica i 31 obitelj.
- 2) *Broj kuća, porodica i obitelji*: selo Ilova 1728. godine ima 38 porodica i 81 obitelj; od toga: 11 širih porodica u kojima žive po 2 obitelji, 10 porodice u kojima žive po 3 obitelji, 2 porodice u kojima žive po 4 obitelji, 1 porodica u kojoj žive 6 obitelji, te 15 porodica u kojima žive po 1 obitelj; na jednu kuću (širu porodicu) prosječno dolazi 2,1 obitelj.
- 3) *Broj stoke*: selo Ilova 1728. godine ukupno ima 29 konja, 51 vola, 75 krava, 23 ovce i koze, 168 svinja; 9 košnica pčela.
- 4) *Veličine zemljišta*: sada, 1728. godine, selo Ilova posjeduje, u odnosu na 1721. godinu, znatno veće površine obradivog zemljišta: 1728. godine selo Ilova ukupno ima $8\frac{1}{2}$ seljačkih sesija zemljišta – od toga: $204\frac{1}{2}$ jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i $91\frac{1}{2}$ motika (zemlje) vinograda; to je ogromno povećanje obradivog zemljišta.
- 5) *Socijalne i ekonomske strukture stanovništva*: taj popis imovine (conscriptio bonorum) također svjedoči o znatnim razlikama u posjedovanju imovine, kako u veličini zemljišta tako i u broju stoke. Sada (1728. godine) ima dosta kmetova koji imaju znatne površine obradivog zemljišta. Na primjer: Juro Radich ima 18 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 6 motika vinograda; Martin

Jagust ima 15 jutara zemljišta (oranica i livada) i 6 motika vinograda; Mihal Martinac ima 13 jutara zemljišta (oranica i livada) i 10 motika vinograda; Jandrass Dokmannich ima 12 jutara zemljišta (oranica i livada) i 6 motika vinograda; a Joseph Spanovich i Martin Vragovich svaki imaju po 10 jutara zemljišta (oranica i livada) i po 5 motika vinograda itd. Gotovo u pravilu, te porodice i obitelji, koje imaju veće posjede zemljišta (oranica i livada) i veći broj motika vinograda, najčešće imaju i veći broj stoke, pa stoga imaju i veće mogućnosti bolje i kvalitetnije prehrane, a onda i veći broj ukućana. Drugi kmetovi u selu imaju znatno manje posjede zemljišta. Selo Ilova nije više siromašno kao 1721. godine. Nije lako objasniti taj ekonomski razvoj i napredak za tako kratko vrijeme. Nije lako objasniti ni postojeće ekonomske razlike među kmetovima, ali je činjenica da su te ekonomske i time socijalne razlike (kako u veličini zemljišnog posjeda tako i u broju stoke) tada velike.

- 6) *Broj stanovnika naselja*: ako uzmemo da je tada u Požeškoj županiji na jednu obitelj prosječno dolazilo oko 4 stanovnika, onda je selo Ilova 1728. godine imalo oko 324 stanovnika (81 obitelj \times 4 člana u svakoj obitelji = 324 stanovnika tog naselja).
- 7) *Broj rođenih (krštenih)*: Prema matičnim knjigama rođenih/krštenih osoba, 1728. godine u selu Ilova je rođeno/kršteno ukupno 43 djece, od toga 20 muške i 23 ženske djece. U tom su izvoru navedena njihova imena i prezimena, kao i imena i prezimena roditelja.
- 8) *Broj vjenčanih parova*: 1728. godine u selu Ilova se vjenčalo 9 parova.
- 9) *Broj umrlih osoba*: 1728. godine u selu Ilova umrle su 33 osobe, od toga: 9 muške djece u dobi od 1 dana do 4 godine, s tim da je 8 muške djece umrlo u prvoj godini života, te 11 ženske djece u dobi od jednog tjedan do 17 godina, s tim da je 9 ženske djece umrlo veoma ranoj dobi, do 3 godine života; umrlo je 5 odraslih muškaraca u dobi od 48 do 62 godine i 8 odraslih žena u dobi od 20 do 62 godine.
- 10) Prema tim podacima iz matičnih knjiga, 1728. godine u naselju Ilova je rođeno 43 djece, a umrle su 33 osobe: umrlo je 20 djece i 13 odraslih osoba. I ovdje je veliki broj umrlih, osobito djece, napose ženske djece od kojih je čak 11 umrlo u ranoj dobi života.

24.4.3. Selo Husain – pagus Huszain 1728. godine

Jurko Lontsharich (Loncsarich), domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 4 vola, 3 krave, 7 svinja; 5 košnica pčela; *zemljište*: 8 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 4 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{3}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Mihal Sokolovich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 3 krave, 3 svinje; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Petar Jellenich, udovica, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 2 krave, 6 svinja; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{12}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Martin Budme, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 krava, 10 svinja; *zemljište*: $1\frac{1}{2}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{24}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Ivan Budme, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 krava, 1 svinja; *zemljište*: $1\frac{1}{2}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{24}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Luka Leani, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 vola, 2 krave, 2 svinja; *zemljište*: $1\frac{1}{2}$ jugera zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{24}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Pavel Czlaniczak, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 2 krave, 8 svinja; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Mathos Pallaich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 2 krave, 5 svinja; *zemljište*: 6 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{2}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Gergo Kusanich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 krave; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Stephan Mihalich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 3 vola, 3 krave; *zemljište*: 6 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i $3\frac{1}{2}$ motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{2}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Gergo Pastorchich (Pastoresich), domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 vol, 3 krave, 3 svinje; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Andrass Markovich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 krave; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{12}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jendrass Bizom (Bissum), domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 4 vola, 5 krava, 15 svinja; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{2}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Ivan Mikulich (Mikolich), domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 3 krave, 6 svinja; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Ivan Kuschevich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 vola, 3 krave, 8 svinja; *zemljište*: 6 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{2}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Andrass Czoppak, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 5 krava, 10 svinja; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i $3\frac{1}{2}$ jugera vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{3}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Lucas Mallovich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova, 1 inkvilin, (= 1 obitelj); *stoka*: 2 krave; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Matek Gergecz, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 4 krave, 6 svinja; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i $2\frac{1}{2}$ motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{2}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Jurko Mikulics, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 vol, 2 krave, 2 svinje; *zemljište*: $1\frac{1}{2}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{24}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Andrass Turopolecz, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 2 krave, 2 svinje; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Ivan Scherdok, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 2 krave; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Matek Gergetich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 vol, 3 krave, 5 svinja; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Pavel Gergetich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 vol, 2 krave, 3 svinja; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jacob Dubrovacz, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 3 vola, 2 krave; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{2}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Simon Horvat, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 4 krave, 1 svinju; *zemljište*: $2\frac{1}{2}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i $2\frac{1}{2}$ motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Gergo Dubrovacz, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 vol, 2 krave; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Mihal Posasziz (Posavesics), domaćin i otac porodice, 4 oženjena brata ili sina (= 5 obitelji); *stoka*: 2 konja, 3 vola, 4 krave, 10 svinja; *zemljište*: 12 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Stefan Ivanovich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 krave; *zemljište*: $\frac{1}{2}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Milo Virbanich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 vola, 4 krave; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Juro Malich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 krava; 2 košnice pčela; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Miko Braschniak, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 vol, 1 krava; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jacob Budek, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 krava; *zemljište*: $\frac{1}{2}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jurko Guscheba, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 1 krava, 5 svinja; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Micola Gangosch, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 svinje; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Stephan Guschan, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 krave, 1 svinju; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Matko Gerbovacz, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 krave; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

UKUPNO selo HUSAIN 1728. godine:

- 1) *Očevi, braća i djeca*: u selu Husain živi 35 domaćina ili očeva porodice (hospites seu pater familias), 30 oženjene braće ili sinova (fratres et filii uxorati), 1 inkvilin, 1 udovica. U odnosu na 1721. godinu, 1728. godine se u tom selu znatno povećao broj obitelji i stanovnika - sada u selu Husain živi više: 11 širih porodica i 17 obitelji; to povećanje broja stanovnika je više posljedica doseljavanja ljudi, a manje prirodnog prirasta.
- 2) *Broj kuća, porodica i obitelji*: selo Husain ima 36 porodica i 66 obitelji; od toga: 16 širih porodica u kojima žive po 2 obitelji, 5 porodica u kojima žive po 3 obitelji, 1 porodica u kojoj živi 5 obitelji, te 14 porodica u kojima žive po 1 obitelj; na jednu kuću (ili jednu širu porodicu) prosječno dolazi 1,8 obitelji.
- 3) *Broj stoke*: selo Husain 1728. godine ukupno ima 22 konja, 45 volova, 90 krava, 121 svinju, 0 ovaca i koza, 7 košnica pčela.
- 4) *Veličine zemljišta*: naselje Husain 1728. godine ukupno ima $5\frac{2}{8}$ seljačkih sesija zemljišta – od toga: 121 juger/jutro zemljišta (oranica i livada) i 59 motika vinograda. To je i ovdje, kako vidimo, u odnosu na 1721. godinu, ogromno povećavanje obradivog zemljišta.
- 5) *Socijalne i ekonomske strukture stanovništva*: taj popis imovine (*Conscriptio Bonorum*) također svjedoči o znatnim razlikama u posjedovanju imovine, kako u veličini zemljišta tako i u broju stoke. Na primjer: Mihal Posasziz ima 12 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; Jurko Lontsharich ima 8 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 4 motike vinograda; Ivan Kushevich ima 6 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; a Jacob Dubrovecz i Andrass Turopolez imaju svaki po 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i po 2 motike vinograda. Međutim, većina kmetova (to su najčešće novi doseljenici na tim područjima) imaju veoma male posjede zemljišta: po jedan (1) juger zemljišta, čak i manje, po $\frac{1}{2}$ jugera. A to su očito inkvilini. Nije lako objasniti te razlike, ali je činjenica da su te ekonomske a time i socijalne razlike (kako u veličini zemljišnog posjeda tako i u broju stoke) i sada velike.
- 6) *Broj stanovnika naselja*: ako uzmemo da je tada u Požeškoj županiji na jednu obitelj prosječno dolazilo oko 4 stanovnika, onda je selo Husain 1728. godine imalo oko 264 stanovnika (66 obitelji x 4 člana u svakoj obitelji = 264 stanovnika tog naselja). U odnosu na 1721. godinu, to je (za osam godina) porast za 104 stanovnika tog naselja.
- 7) *Broj rođenih (krštenih)*: Prema matičnim knjigama rođenih/krštenih osoba, 1728. godine u selu Husain je rođeno/kršteno ukupno 11 djece, od toga 4 muške i 7 ženske djece. U tom su izvoru navedena njihova imena i prezimena, kao i imena i prezimena roditelja.
- 8) *Broj vjenčanih parova*: Prema matičnim knjigama vjenčanih osoba, 1728. godine u Husainu se vjenčalo 8 parova; njihova imena i prezimena su navedena u tom izvoru.
- 9) *Broj umrlih osoba*: Prema matičnim knjigama umrlih osoba, 1728. godine u Husainu je umrlo 16 osoba, od toga: 3 muške djece u dobi od 4 mjeseca do 1 godine, te 8 ženske djece (6 ih je umrlo u prvoj godini života, jedna djevojčica u 4 a druga u 17 godini života); 4 odrasla muškarca (u dobi od 52 godine do 56 godina) i 1 žena od 50 godine.
- 10) Prema tim podacima iz matičnih knjiga, 1728. godine u naselju Husain je rođeno 11 djece, a umrlo je 16 osoba: umrlo je 11 djece i 5 odraslih osoba. Više je dakle stanovnika umrlo nego ih se rodilo. A to je usporavalo prirodni prirast stanovništva.

24.4.4. Selo Repušnica – pagus Repussnicza 1728. godine

Jurko Habbian, domaćin i otac porodice, 4 oženjena brata ili sina (= 5 obitelji); *stoka*: 5 konja, 8 volova, 7 krava, 5 ovaca i koza, 20 svinja; 3 košnica pčela; *zemljište*: 15 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 6 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{5}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 5 obitelji i oko 20 članova porodice.

Pavel Dovranich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 3 konja, 6 volova, 5 krava, 17 svinja; *zemljište*: 16 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Matko Meczarich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 6 volova, 12 krava, 20 svinja; 10 košnice pčela; *zemljište*: 20 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 6 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{6}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Blass Simich, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina (= 4 obitelji); *stoka*: 3 konja, 4 vola, 7 krava, 13 svinja; *zemljište*: 10 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Blass Vrazich, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina (= 4 obitelji); *stoka*: 4 konja, 6 volova, 10 krava, 15 svinja; 4 košnice pčela; *zemljište*: 20 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 5 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{7}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Caspar Repass, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina (= 4 obitelji); *stoka*: 2 konja, 6 volova, 7 krava, 15 svinja; 1 košnica pčela; *zemljište*: 12 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Joseph Kussan, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 vol, 2 krave; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Blass Koczian, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 4 vola, 4 krave, 6 svinja; *zemljište*: 8 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{3}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Juro Maretich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 4 svinje; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 4 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{2}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jacob Kramarich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 4 krave, 10 svinja; 2 košnice pčela; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{2}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Lovrek Kussan, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 konj, 4 vola, 3 krave, 10 svinja; *zemljište*: 8 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{3}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Lucass Kussan, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 2 krave, 7 svinja; *zemljište*: 8 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{3}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Mikula Debich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 2 krave, 2 svinje; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Stephan Benkovicz, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 vol, 1 krava; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Juro Ivizich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 vol, 2 krave, 3 svinje; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i $1\frac{1}{2}$ jugera vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Juro Mikuleta, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 konj, 1 krava, 2 svinje; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i $1\frac{1}{2}$ motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Matek Czever (Szever), domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 konja, 3 vola, 3 krave, 10 svinja; 3 košnice pčela; *zemljište*: 12 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{3}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Matek Debich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 3 krave, 6 svinja; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jendrass Buich, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina (= 4 obitelji); *stoka*: 5 konja, 5 volova, 9 krava, 15 svinja; 4 košnice pčela; *zemljište*: 22 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 5 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{7}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Mihal Buich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 vola, 1 kravu; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Luoass Seatovich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 1 vol, 2 krave, 4 svinje; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Nikola Buich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 1 kravu, 4 svinje; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i $1\frac{1}{2}$ motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Juro Vinczek, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 3 krave, 10 svinja, 3 košnice pčela; *zemljište*: 6 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{2}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Pavel Vinczek, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 3 krave, 6 svinja, 3 košnice pčela; *zemljište*: $5\frac{1}{2}$ jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i $3\frac{1}{2}$ motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{2}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Jurina Mathian, domaćin i otac porodice, 4 oženjena brata ili sina (= 5 obitelji); *stoka*: 2 konja, 5 volova, 4 krave, 12 svinja; *zemljište*: 12 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 7 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 5 obitelji i oko 20 članova porodice.

Pavel Mikulech, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina (= 4 obitelji); *stoka*: 3 konja, 4 volova, 3 krave, 15 svinja, 6 košnica pčela; *zemljište*: 8 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{3}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Matek Valek, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 volova, 3 krave, 7 svinja, 1 košnica pčela; *zemljište*: 8 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 7 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{3}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Pavel Paterkacz, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina (= 4 obitelji); *stoka*: 6 konja, 6 krava, 10 svinja; *zemljište*: 14 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Simon Valentacz, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 4 volova, 3 krave, 7 svinja, 1 košnica pčela; *zemljište*: 10 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{3}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Matek Valentacz, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 3 krave, 4 svinje; 1 košnica pčela; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Juro Cziczak, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 3 krave, 5 svinja; *zemljište*: 6 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{2}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jambrek Jurganich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 4 volova, 5 krava, 8 svinja, 2 košnice pčela; *zemljište*: 10 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{3}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Jendrass Kramarich, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina (= 4 obitelji); *stoka*: 4 konja, 3 volova, 3 krave, 15 svinja; *zemljište*: 18 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{6}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Matek Buitsch, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 konj, 3 vola, 4 krave, 8 svinja, 1 košnica pčela; *zemljište*: 8 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{3}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Jurko Czismatschia, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 krava, 3 svinja; 3 košnice pčela; *zemljište*: $\frac{1}{2}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

UKUPNO selo REPUŠNICA 1728. godine:

- 1) *Očevi, braća i djeca*: selo Repušnica 1728. godine ima 35 domaćina ili očeva porodice (hospites seu pater familias) i 55 oženjene braće ili sinova (fratres et filii uxorati).
- 2) *Broj kuća, porodica i obitelji*: selo Repušnica 1728. godine ima 35 širih porodica i 90 obitelji; od toga: 12 širih porodica u kojima žive po 2 obitelji, 7 porodica u kojima žive po 3 obitelji, 7 porodice u kojima žive po 4 obitelji, 2 porodice u kojima žive po 5 obitelji, te 7 porodica u kojima žive po 1 obitelj; na jednu kuću (i širu porodicu) prosječno dolazi 2,6 obitelji. U odnosu na 1721. godinu, i u Repušnica se 1728. godine povećao broj stanovnika: povećao se za jednu širu porodicu i 12 obitelji, te za oko 48 stanovnika.
- 3) *Broj stoke i košnica pčela*: selo Repušnica 1728. godine ukupno ima 70 konja, 103 vola, 132 krave, 5 ovaca i koza, 293 svinje; 48 košnice pčela.
- 4) *Veličine zemljišta*: Repušnica 1728. godine ukupno ima $12\frac{1}{8}$ seljačkih sesija zemljišta, od toga: 307 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 79 motika vinograda.
- 5) *Socijalne i ekonomske strukture stanovništva*: taj popis imovine (*conscriptio bonorum*) iz 1728. godine također svjedoči o znatnim razlikama u posjedovanju imovine, kako u veličini zemljišta tako i u broju stoke. Na primjer: Jandrass Buich ima 22 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 5 motika vinograda; Matko Meczarich ima 20 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 6 motika vinograda; Blass Vrazich ima 20 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 5 motika vinograda; Jendrass Kramarich ima 18 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; Jurko Habbian ima 15 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 6 motika vinograda; Pavel Dobranich ima 16 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada); Pavel Paterkacz ima 14 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; Caspar Repass i Matek Czever imaju po 12 jugera/ju-

tara zemljišta (oranica i livada) itd. Drugi kmetovi imaju znatno manje zemljišta, a npr. Jurko Czimatschia ima svega $\frac{1}{2}$ jugera zemljišta. Nije lako objasniti te razlike, ali je činjenica da su te ekonomske a time i socijalne razlike (kako u veličini zemljišnog posjeda tako i u broju stoke) i sada velike. To je stanje karakteristično za sva ta naselja.

- 6) *Broj stanovnika naselja*: ako uzmemo da je tada u Požeškoj županiji na jednu obitelj prosječno dolazilo oko 4 stanovnika, onda je selo Repušnica 1728. godine imalo oko 360 stanovnika (90 obitelji \times 4 člana u svakoj obitelji = 360 stanovnika tog naselja).
- 7) *Broj rođenih (krštenih)*: Prema matičnim knjigama rođenih/krštenih osoba, 1728. godine u Repušnici je rođeno/kršteno ukupno 33 djece, od toga 18 muške i 15 ženske djece. U tom su izvoru navedena njihova imena i prezimena, kao i imena i prezimena roditelja.
- 8) *Broj vjenčanih parova*: Prema matičnim knjigama vjenčanih osoba, 1728. godine u Repušnici se vjenčalo 11 parova; njihova imena i prezimena su navedena u tom izvoru.
- 9) *Broj umrlih osoba*: Prema matičnim knjigama umrlih osoba, 1728. godine u Repušnici je umrlo/pokopano 14 osoba, od toga: 4 muške djece u dobi od 2 do 5 godina, te 3 ženska djeteta u dobi od nekoliko dana do 1 godine; 6 muškarca u dobi od 20 do 65 godine i 1 žena u dobi 58 godina. Kako smo vidjeli, u Repušnici je 1721. godine umrlo više žena, a sada je umrlo više muškaraca: muškaraca je umrlo ukupno 10, a ukupno 4 žene.
- 10) Prema tim podacima, 1728. godine u Repušnici je rođeno 33 djece, a umrlo je 14 osoba: umrlo je 7 djece i 7 odraslih osoba. Prema tome, sada je, 1728. godine, više djece rođeno nego što je umrlo ukupno osoba, djece i starijih. A to je, za razliku od 1721. godine, sada povoljnije utjecalo na postepeni prirodni prirast stanovništva u Repušnici.

24.4.5. Trgovište Kutina – Oppidum Kutina 1728. godine

Juro Kellovich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 6 volova, 14 krava, 20 svinja; *zemljište*: 24 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 11 motika vinograda, 2 kola sijena; *ukupno seljačkog posjeda*: 1 sesiju; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Stephan Kudlek, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 6 volova, 13 krava, 30 svinja; 13 košnica pčela; *zemljište*: 16 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 7 motika vinograda, 6 kola sijena; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Mihal Czekvovich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 4 vola, 2 krave, 20 svinja; *zemljište*: 12 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 4 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Thomas Mikoss, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 4 vola, 6 krava, 10 svinja; *zemljište*: 10 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 5 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Martin Horvat, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 4 vola, 7 krava, 10 svinja; *zemljište*: 12 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Pavel Rohak, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 vola, 4 krave, 4 svinje; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Blass Popovich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 9 krava, 8 svinja; *zemljište*: 10 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda, 1 kola sijena; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{3}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Gregor Kussan, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *nema stoke*; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{24}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Mikula Czar, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 konja, 4 vola, 3 krave, 30 svinja; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Thomicza Kerssnar, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 konj, 4 vola, 6 krava, 20 svinja; *zemljište*: 12 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda, 1 kola sijena; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Juro Topol, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 3 krave, 6 svinja; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Juro Kunecz, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 3 krave; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Jurko Kariman, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 4 vola, 5 krava, 10 svinja; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Gergor Lovrekovich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 4 krave, 4 svinje; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Martin Petrak, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 2 konja, 4 vola, 7 krava, 8 svinja; 1 košnica pčela; *zemljište*: 8 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{3}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Nikoss Lukas, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 konj, 4 vola, 7 krava, 10 svinja; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Battian Schimek, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 vola, 3 krave, 2 svinje; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Ivan Pacztorchich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 vola, 3 krave, 4 svinje; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{12}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Petar Ivanciz, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 vola, 5 krava, 4 svinje; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Blass Mikosch, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 2 krave, 3 svinje; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{12}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Schimek Pastorcziz, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 1 krava, 3 svinje; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{12}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Boro Steffancsich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 vola, 2 krave, 4 svinje; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{12}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Luca Petrak, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 4 konja, 4 vola, 5 krava, 10 svinja; *zemljište*: 10 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{3}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Gergor Petrak, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 4 vola, 7 krava, 8 svinja; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Jurek Bovecz, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 6 krava, 5 svinja; *zemljište*: 10 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{3}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Vit Jakschich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 4 konja, 4 vola, 8 krava, 10 svinja; *zemljište*: 12 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Stephan Martinich, domaćin i otac porodice, 4 oženjena brata ili sina (= 5 obitelji); *stoka*: 4 konja, 6 volova, 8 krava, 20 svinja; 3 kola sijena/krme; *zemljište*: 20 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 9 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: 1 sesija; *broj ukućana*: 5 obitelji i oko 20 članova porodice.

Jacob Vraschicz (Vrasics), domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 vol, 3 krave, 10 svinja; 1 kola sijena/krme; *zemljište*: 3 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Blass Vraschicz, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 3 krave, 10 svinja; 1 kola sijena/krme; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Lukatsch Ballkoritsch, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 2 konja, 6 volova, 6 krava, 25 svinja; *zemljište*: 12 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 6 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jurko Matkovich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 4 konja, 4 vola, 8 krava, 10 svinja; *zemljište*: 11 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{3}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jurko Santekovsch, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 2 krave, 6 svinja; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Mathias Jurasschin, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 5 krava, 6 svinja; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Thomas Matkovich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 6 konja, 4 vola, 8 krava, 15 svinja; *zemljište*: 12 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Thomas Martinich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 3 krave, 5 svinja; 1 kola sijena/krme; *zemljište*: 7 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{3}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Ivan Czmoch, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*; 2 konja, 2 vola, 3 krave, 4 svinje; *zemljište*: 6 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{3}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Matek Saikovich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*; 2 konja, 4 vola, 4 krave, 12 svinja; *zemljište*: 12 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Juro Saikovich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 1 konj, 2 vola, 2 krave, 5 svinja; *zemljište*: 6 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Juro Karloszanij, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 konja, 2 vola, 4 krave, 6 svinja; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{12}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Ivan Novoczelecz, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*; 1 konj, 2 vola, 3 krave, 2 svinje; *zemljište*: $1\frac{1}{2}$ jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{12}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Juro Czernovich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 krave; *zemljište*: 1 juger/jutro zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: inkvilin, koji očito živi na posjedu Stephana Spanovicha; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Stephan Spanovich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*; 2 konja, 4 vola, 6 krava, 10 svinja; *zemljište*: 8 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{3}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Mihal Pallaich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*; 2 konja, 2 vola, 3 krave, 10 svinja; *zemljište*: 14 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Jacob Pallaich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*; 1 konj, 2 vola, 2 krave, 6 svinja; *zemljište*: 7 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{2}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Mikula Medjurich, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 4 vola, 6 krava, 10 svinja; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Matek Medjurich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*; 1 konj, 2 vola, 3 krave, 8 svinja; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jacob Malovicz, domaćin i otac porodice, nema oženjene braće ni sinova (= 1 obitelj); *stoka*: 2 vola, 3 krave; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 1 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{12}$ sesije; *broj ukućana*: 1 obitelj i oko 4 člana porodice.

Mihal Malovicz, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*; 2 konja, 2 vola, 4 krave, 4 svinje; *zemljište*: 6 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{2}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Andrass Mallovich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*; 1 konj, 2 vola, 5 krava, 5 svinja; *zemljište*: 5 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Peter Mikuleta, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina (= 4 obitelji); *stoka*; 3 konja, 4 vola, 6 krava, 10 svinja; *zemljište*: 12 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 2 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Matucza Vraschicz, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*; 2 konja, 4 vola, 7 krava, 6 svinje; *zemljište*: 10 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 4 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{3}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Pavel Czmugh, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*; 1 konj, 3 vola, 7 krava, 10 svinja; *zemljište*: 14 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Pavel Ivanchich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*; 2 konja, 3 vola, 6 krava, 14 svinja; *zemljište*: 12 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Pavel Lovanin, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*; 4 krave; 6 košnica pčela; *zemljište*: 2 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada); *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{24}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Iricz Jendrasch, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina (= 4 obitelji); *stoka*; 4 konja, 3 vola, 5 krava, 9 svinja; *zemljište*: 6 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{3}$ sesije; *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Schivko Benko, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*; 3 konja, 3 vola, 3 krave, 10 svinja; *zemljište*: 14 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 3 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Ivan Pallachich, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina (= 4 obitelji); *stoka*; 5 konja, 4 vola, 8 krava, 22 svinja; *zemljište*: 14 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 7 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{5}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Gergor Pallachich, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina (= 4 obitelji); *stoka*; 2 konja, 2 vola, 1 krava, 5 svinja; *zemljište*: 8 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 4 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{3}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Martin Osvald, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*; 2 konja, 3 vola, 6 krava, 7 svinja; 3 košnice pčela; *zemljište*: 14 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 4 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Stephan Stephanchich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*; 4 konja, 4 vola, 7 krava, 5 svinja; 1 košnica pčela; *zemljište*: 12 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 5 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Mihal Barthorich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*; 1 konj, 2 vola, 3 krave, 6 svinja; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 4 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Jacob Klechich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*; 4 konja, 6 volova, 7 krava, 15 ovaca i koza, 20 svinja; 2 kola sijena; *zemljište*: 25 jugera ili jutara zemljišta (oranica i livada) i 7 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: 1 sesija; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Mihal Darkanich, domaćin i otac porodice, 5 oženjene braće ili sinova (= 6 obitelji); *stoka*; 4 konja, 6 volova, 12 krava, 27 ovaca i koza, 50 svinja; *zemljište*: 26 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 12 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: 1 sesija; *broj ukućana*: 6 obitelji i oko 24 člana porodice.

Mallek Belliak, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*; 4 konja, 8 volova, 8 krava, 25 ovaca i koza, 15 svinja; 3 košnice pčela; *zemljište*: 24 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 8 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: 1 sesija; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice

Mathias Ivanchich, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina (= 4 obitelji); *stoka*; 4 konja, 6 volova, 7 krava, 10 ovaca i koza, 20 svinja; 3 košnice pčela; *zemljište*: 15 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 5 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{5}{8}$ sesije; *broj ukućana*: 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Mikula Karagzicz, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*; 2 konja, 4 volova, 6 krava, 15 svinja; *zemljište*: 12 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 5 motika vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{4}{8}$ sesija; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

Gergur Baltorich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin (= 2 obitelji); *stoka*; 1 konj, 2 vola, 3 krave, 1 ovca i koza, 6 svinja; *zemljište*: 4 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 4 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{1}{6}$ sesije; *broj ukućana*: 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Mikula Mallovich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina (= 3 obitelji); *stoka*; 3 konja, 6 volova, 6 krava, 16 svinja; 2 košnice pčela; *zemljište*: 24 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 4 motike vinograda; *ukupno seljačkog posjeda*: $\frac{7}{8}$ sesija; *broj ukućana*: 3 obitelji i oko 12 članova porodice.

UKUPNO trgovište KUTINA 1728. godine:

- 1) *Očevi, braća i djeca*: 1728. godine Kutina ima 68 očeva porodice (hospites seu pater familias), 86 oženjene braće ili sinova (fratres et filii uxorati).
- 2) *Broj kuća, porodica i obitelji*: u Kutni tada žive 68 širih porodica i 154 obitelji; od toga: 24 šire porodice u kojima žive po 2 obitelji, 19 porodica u kojima žive po 3 obitelji, 5 porodica u kojima žive po 4 obitelji, 1 porodica u kojoj živi 5 obitelji, 1 porodica u kojoj živi 6 obitelji, te 18 porodica u kojima žive po 1 obitelj; na jednu kuću/porodicu prosječno dolazi 2,26 obitelji. U odnosu na 1721. godinu, i u trgovištu Kutini se 1728. godine povećao broj stanovnika: povećao se za šest (6) širih porodica i za 16 obitelji, te za oko 64 stanovnika ($16 \times 4 = 64$ stanovnika).
- 3) *Broj stoke*: 1728. godine Kutina ukupno ima 125 konja, 212 volova, 343 krave, 678 svinja, 78 ovaca i koza, 32 košnice pčela. Sada svinja ima nešto manje.
- 4) *Veličine zemljišta*: u odnosu na 1721. godinu, naselje Kutina 1728. godine znatno je povećala obradivo zemljište: sada ukupno ima 24 seljačke sesije zemljišta – od toga: 594 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 200 motika (zemlje) vinograda.
- 5) *Socijalne i ekonomske strukture stanovništva*: taj popis imovine (*Conscriptio Bonorum*) i sada, 1728. godine, svjedoči o znatnim razlikama u posjedovanju imovine, kako u veličini zemljišta tako i u broju stoke. Neki kmetovi imaju znatne površine zemljišta, na primjer: Mihal Darkanich ima 26 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 12 motika vinograda; Jacob Klechich ima 25 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 7 motika vinograda; Juro Kellovich ima 24 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 11 motika vinograda; Mallek Belliak ima 24 jugera/jutra zemljišta (oranica i livada) i 8 motika vinograda; Mikula Mallovich ima 24 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 4 motike vinograda; Stephan Martinich ima 20 jugera/jutara zemljišta (oranica i livada) i 9 motika vinograda itd. Ti kmetovi, gotovo u pravilu, imaju i veći broj stoke, ali i veći broj ukućana. Drugi kmetovi imaju znatno manje površine obradivog zemljišta. Nije lako objasniti te razlike, ali je činjenica da su u tom feudalnom društvu te ekonomske a time i socijalne razlike velike. Kako je rečeno, ako nisu izvršavali svoje kmetske obaveze (prema i feudalcu i crkvi i državi), a te su obaveze bile velike, i teško ih je bilo redovito podmirivati, feudalcu su kmetovima postupno smanjivao zemljišni posjed. To je nesigurno stanje donekle zaustavljeno tek nakon urbarijalne regulacije 1774/84. godine.
- 6) *Socijalno-pravni položaj stanovnika naselja* - a) posjednici kmetije i b) inkvilini: taj popis imovine, koji sadrži i popis stanovnika naselja, ništa ne govori o socijalno-pravnom položaju tog sta-

novništva, osim što svjedoči o njihovom ekonomskom položaju, o veličini obradivog zemljišta i broju stoke. Međutim, dokumenti o feudalnim obavezama seljaka, a imamo ih od 1755. do 1786. godine, od kojih samo tri donosimo u prilogu, sadrže popise seljaka koji, prema veličini obradivog zemljišta, imaju određeni iznos feudalne rente, ali ti dokumenti sadrže i popis inkvilina, osiromašenih seljaka bez zemlje ili s vrlo malom okućnicom, koji također imaju određen iznos feudalne rente, ali daleko manjim iznos. No, taj dokument sadrži i popis nekih zanimanja u naseljima. Dok druga naselja tog Distrikta imaju popis inkvilina, osiromašenih seljaka, naselje Kutina nema inkvilina.

- 7) *Broj stanovnika naselja*: ako uzmemo da je tada u Požeškoj županiji na jednu obitelj prosječno dolazilo oko 4 stanovnika, onda je naselje Kutina 1728. godine imala oko 616 stanovnika (154 obitelji x 4 člana u svakoj obitelji = 616 stanovnika tog naselja).
- 8) *Broj rođenih (krštenih)*: prema matičnim knjigama rođenih/krštenih osoba, 1728. godine u Kutini je rođeno (kršteno) ukupno 58 djece, od toga 35 muške i 23 ženske djece. U tom su izvoru navedena njihova imena i prezimena, kao i imena i prezimena roditelja.
- 9) *Broj vjenčanih parova*: prema matičnim knjigama vjenčanih osoba, 1728. godine u Kutini se vjenčalo 11 parova; njihova imena i prezimena su navedena u tom izvoru.
- 10) *Broj umrlih osoba*: prema matičnim knjigama umrlih/pokopanih osoba, 1728. godine u Kutini su umrle/pokopane 44 osobe, od toga: umrlo je 10 muške djece u dobi od par dana do 5 godina, te 13 ženske djece u dobi od nekoliko dana do 5 godina; 9 muškarca u dobi od 28 do 70 godina i 12 žena u dobi od 18 do 69 godina. Prema tim podacima koje sadrže Matične knjige rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih osoba, te je 1728. godine u Kutini rođeno 58 djece, a umrle su 44 osobe: umrlo je 23 djece i 21 odrasla osoba.
- 11) Prema tome, u prosjeku je više stanovnika rođeno (14 više) nego što ih je umrlo, što je, u uvjetima tadašnjeg društva, omogućilo postepeni prirodni prirast stanovništva tog naselja. U održavanju života, zbog loših uvjeta stanovanja i loše liječničke zaštite, ključnu je ulogu imala bolja prehrana stanovništva: jer je imalo veće površine obradivog zemljišta i veći broj stoke. Jer je, kako ćemo vidjeti, stanovništvo Kutine bilo znatno bogatije (imali su prosječno veće površine zemljišta i brojniju stoku) nego stanovnici drugih naselja koja pripadaju tom Distriktu. Porodice s većim posjedom i većim brojem različite stoke imaju veći broj obitelji i ukućana, više djece i manji broj ih umire u ranijoj dobi.

24.5. Distrikt Kutina 1721-1736. godine: komparacije i kvantitativni podaci

24.5.1. Distrikt Kutina 1721-1736. godine: stanovništvo

Tabela br. 619

NASELJA	Distrikt Kutina 1721. godine: struktura stanovništva									
	Poro-dica	Obi-telji	Rođeni		Vjen-čanih par.	Umrli DJECA		Umrli ODRASLI		Ukupno stanov-nika
			Mušk.	Žene		Mušk.	Žens.	Mušk.	Žene	
Kutina	62	138	27	29	39	12	9	3	7	o. 552
Repušnica	34	78	15	13	20	5	4	6	14	o. 312
Husain	25	40	17	12	5	8	6	4	5	o. 160
Ilova	30	50	17	12	10	5	11	5	4	o. 200
UKUPNO	151	306	76	66	74	30	30	18	30	o. 1.224

Tabela br. 620

NASELJA	Distrikt Kutina 1728. godine: struktura stanovništva									
	Porodica	Obitelji	Rođeni		Vjenčanih par.	Umrli DJECA		Umrli ODRASLI		Ukupno stanovnika
			Muš.	Žene		Muš.	Žens.	Muš.	Žene	
Kutina	68	154	35	23	11	10	14	9	11	o. 616
Repušnica	35	90	18	15	11	4	3	6	1	o. 360
Husain	36	66	4	7	8	3	8	4	1	o. 264
Ilova	39	81	20	23	9	9	11	4	8	o. 324
Zbegovača	25	42	9	5	3	5	2	5	5	o. 168
UKUPNO	201	433	86	73	42	31	38	28	26	o. 1.732

Tabela br. 621

NASELJA	Distrikt Kutina 1736. godine: struktura stanovništva				
	Porodica	Oženjena braća i sinovi	Udovice s posjedom	Broj obitelji	UKUPNO stanovnika
Kutina	68	91	3	162	o. 648
Repušnica	37	49	0	86	o. 344
Husain	29	23	4	56	o. 224
Ilova	48	35	0	84	o. 336
Zbegovača	26	12	1	39	o. 156
Batina	11	5	0	16	o. 64
Šartovac	23	10	0	33	o. 132
UKUPNO	242	255	8	476	oko 1.904

Tabele br. 619-620 napravio sam prema navedenim popisima iz 1721. i 1728. godine i prema matičnim knjigama, a tabelu br. 621 samo prema navedenoj knjizi I. Mažurana, iako matičnih knjiga ima i za 1736. godinu, štoviše za čitavo 18. stoljeće. No, kako sam najavio, za sada sam se zadržao samo na dokumentima/popisima iz 1721. i 1728. godine.

U upravnom pogledu, Distrikt Kutina se tijekom vremena proširuje: 1721. godine ima samo 4 naselja, 1728. ima 5 naselja, a 1736. ima 7 naselja. Ali u crkvenoj organizaciji od početka 18. stoljeća dalje stalno obuhvaća 7 naselja. No, kako sam kazao, Distrikt Kutina se tijekom vremena sve više šire, tako da početkom 19. stoljeća u taj Distrikt spada 17 naselja. To proširenje i razvoj stanovništva i razvoj privrede možemo pratiti tijekom čitavog 18. stoljeća, jer dokumenata o tome, ponavljamo, ima dosta u arhivu.

Kutina ima najviše stanovnika, ali i znatno veće površine zemljišta i veći broj stoke. Naselje Kutina 1721. godine ima veću površinu zemljišta nego sva tri ostala naselja ukupno, ali i 1728. godine ima znatno veću površinu zemljišta od drugih naselja. A tu je prednost (u posjedovanju veće količine zemljišta i većeg broja stoke) Kutina zadržala tijekom 18. i 19. stoljeća. Stoga stanovništvo Kutine ima veće mogućnosti za bolju i kvalitetniju prehranu, pa se u prosjeku više djece rađa i manje umire, ali i odrasli dostižu veću starost. Iako je životni vijek, u svim naseljima, dosta nizak: mali broj stanovnika doživi preko 50 godine, a još manje ljudi doživi preko 60 godina. Porodice s većom površinom obradivog zemljišta i većim brojem stoke, napose s većim brojem krava, a time i većom količinom mlijeka i mesa, imaju veći broj članova obitelji i više djece. U tim porodicama manje djece umire u ranijoj dobi, a stariji članovi duže žive. U svakom slučaju, ekonomski činilac (posjedovanje veće površine obradivog zemljišta i veći broj stoke) očito je utjecao na bolju prehranu stanovništva, a možda i na gradnju većih i prostranijih kuća, a time i na bolje uvjete stanovanja. No, u to vrijeme, na početku 18. stoljeća, agrarna revolucija (primjena stajskog gnojiva i napuštanje ugara, a time i razvoj intenzivne poljoprivrede) još nije prisutna na tom području.

Očito je da na životni vijek, kao i na prirodni prirast stanovništva u tim naseljima, kao i na drugim područjima Hrvatske, utječe veličina zemljišnog posjeda i poljoprivredni prinosi koje ima obitelj, ra-

zvijenost privrede uopće te različitost i brojnost stoke, kao i edukacija seljaka. No, taj stupanj edukacije ograničen je velikom nepismenošću seljaka. Jer je tada nepismenost seljaka i do 99%. To će stanje nepismenosti još dugo tako ostati.

Prema tome, nema sumnje da na prirast i/ili smrtnost stanovništva u svakom pogleda najviše utječe kultura stanovanja i prehrane i liječničke zaštite: ljudi tada stanuju u malim i trošnim prizemnicama, spavaju na zemlji, loše se hrane, a liječnička je zaštita slaba ili gotovo nikakva. Zato je i smrtnost bila veoma visoka, napose kod djece.

Kako vidimo, od 1728. godine (prema popisu koji sam ovdje objavio) do 1736. godine (prema popisu koji je objavio I. Mažuran) došlo je do postepenog rasta i broja obitelji i broja stanovnika samo u naseljima Kutini i Ilovi, dok naselja Repušnica i Husain i Zbegovača bilježe pad i broja obitelji i broja stanovnika. A to je, za tih pet naselja, i pad ukupnog broja stanovnika: tih pet naselja je 1728. godine ukupno imalo oko 1.732 stanovnika, a 1736. godine 1.708 stanovnika. A vidjeli smo da je od 1721. do 1728. godine prirast stanovništva u Distriktu Kutini bio relativno znatan, da je taj demografski porast bio u svim naseljima.

Nužno je nastaviti s tim istraživanjima i primijeniti dvije razine komparacija: prvo, ta naselja (broj njihovih obitelji i stanovnika, kao i njihov ekonomski položaj) valja promatrati u dužem razdoblju i, drugo, nužno je u tom istraživanju zahvatiti šire područje. A za sve to, kako sam kazao, u arhivima ima veoma mnogo dokumenata. I ja sam ih dosta snimio.

24.5.2. Distrikt Kutina 1721-1736. godine: privreda

Tabela br. 622

NASELJA	Distrikt Kutina 1721. godine: struktura privrede											
	Konja	Ždrebadi	Volova	Krava	Junaca i junica	Svinja	Ovaca i koza	Košnica pčela	Jutara oranica i livada	Kola sijena	Motika vinograda	Veličina sesije
Kutina	109	47	175	232	236	818	38	93	154 ^{2/8}	12	41	9 ^{3/8}
Repušnica	64	38	81	103	92	280	0	68	74 ^{4/8}	12 ^{4/8}	24	5 ^{4/8}
Husain	17	5	31	47	31	78	0	11	20 ^{1/8}	0	10 ^{2/8}	1 ^{4/8}
Ilova	10	6	37	42	33	138	0	41	25 ^{7/8}	1	3	1 ^{4/8}
UKUPNO	200	96	324	424	392	1.314	38	213	274 ^{6/8}	25 ^{4/8}	78 ^{2/8}	18 ^{2/8}

Tabela br. 623

NASELJA	Distrikt Kutina 1728. godine: struktura privrede											
	Konja	Ždrebadi	Volova	Krava	Junaca i junica	Svinja	Ovaca i koza	Košnica pčela	Jutara oranica i livada	Kola sijena	Motika vinograda	Veličina sesije
Kutina	125	-	212	343	-	678	78	32	594	18	200	24 ^{0/0}
Repušnica	70	-	103	132	-	293	5	48	307	0	79	12 ^{1/8}
Husain	22	-	45	90	-	121	0	7	121	0	59	5 ^{2/8}
Ilova	29	-	51	75	-	168	23	9	204 ^{1/2}	0	91 ^{1/2}	8 ^{1/2}
Zbegovača	15	-	16	34	-	24	128	0	47 ^{1/2}	14 ^{1/2}	0	2 ^{0/0}
UKUPNO	261	-	427	676	-	1.284	234	96	1.274	32	429 ^{1/2}	51 ^{7/8}

Tabela br. 624

NASELJA	Distrikt Kutina 1836. godine: struktura privrede										
	Konja	Volova	Krava i junadi	Ovaca i koza	Svinja	Košnica pčela	Oranica jutara	Livada kosaca	Motika vinograda	Stabala šljiva	Mlinova vodenica
Kutina	118	193	238	132	804	14	266	152	214	25	3
Repušnica	80	105	98	40	486	21	146	101	100	176	2 ¹ / ₂
Husain	20	60	72	62	228	5	96	11	75	65	2 ⁶ / ₈
Ilova	39	88	97	55	386	8	145	57	113	18	11 ¹ / ₂
Zbegovača	14	35	40	161	83	0	47	42	29	0	0
Batina	8	15	18	0	40	0	25	9	21	0	0
Šartovac	14	12	44	137	71	0	41	2	13	0	0
UKUPNO	291	517	607	587	2.158	48	766	374	565	284	19 ⁷ / ₈

Tabele br. 622-623 napravio sam prema spomenutim popisima 1721. i 1728. godine, a tabelu br. 624 prema knjizi I. Mažurana. I tih dokumenata imamo za čitavo 18. stoljeće. Analizu tih privrednih kvantitativnih podataka dajemo nakon tabela br. 11. i 12.

24.6. Distrikt Kutina 1781/82. godine: komparacije i kvantitativni podaci⁷³⁷

Tabela br. 625

NASELJA	Distrikt Kutina 1781/82. godine: Struktura stanovništva									
	Očeva porodica	Oženjeni sinovi	Udate kćeri	Oženjena braća	Inkvilina	Sub-inkvilina	Sluga	Sluškinja	Dicas	ratni porez UKUPNO
Kutina	65	1	0	180	2	0	1	0	0	404 ¹ / ₈
Repušnica	32	4	7	101	2	0	4	0	0	232 ⁶ / ₈
Husain	31	6	2	60	1	1	0	0	0	139 ⁵ / ₈
Ilova	46	5	2	79	14	1	2	1	1	202 ¹ / ₈
Zbegovača	36	1	2	30	3	0	0	0	0	151 ¹ / ₈
Batina	13	0	0	21	4	0	0	0	0	58 ⁰ / ₀
Šartovac	32	2	3	46	10	0	0	0	0	110 ² / ₈
UKUPNO	255	19	16	517	36	2	7	1	1	1.298 ⁵ / ₈

Tabela br. 626

NASELJA	Distrikt Kutina 1781. godine: struktura stanovništva									
	Porodica	Obitelji	Rođeni		Vjenčanih par.	Umrli DJECA		Umrli ODRASLI		Ukupno stanovnika
			Muš.	Žene		Muš.	Žens.	Muš.	Žene	
Kutina	65	248	46	51	12	12	18	13	13	o. 1.116
Repušnica	32	146	31	38	7	8	7	4	4	o. 657
Husain	31	101	18	13	5	5	4	3	6	o. 455
Ilova	46	133	18	19	11	7	11	2	7	o. 599
Zbegovača	36	72	14	14	3	7	4	4	4	o. 324
Batina	13	38	4	4	4	6	2	0	3	o. 171
Šartovac	32	93	7	7	4	3	3	3	2	o. 419
UKUPNO	255	831	138	146	46	48	49	29	39	o. 3.741

⁷³⁷ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Požeška županija, Cogregationalia, god. 1781, svežanj LIV, spisi 112-393.

Te tabele i kvantitativne podatke iz 1781/82. godine donosim ovdje kao jedan primjer modela komparacije. Ali sam koristio i matične knjige rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih osoba. Broj stanovnika se, od 1721. godine do 1781/82. godine, znatno povećao u svim naseljima i ukupno. Broj porodica je od 1828. do 1781/82. godine nešto manje porastao, ali se zato znatno povećao broj oženjene braće i sinova, a time se povećao i broj obitelji i broj stanovnika u svim naseljima i ukupno. Sada sam uzeo da 1781/82. godine u svakoj obitelji prosječno živi 4,5 ukućana. Tako sam dobio te brojeve stanovništva za svako naselje i ukupno. Prema tim podacima, od 1728/36. godine do 1781/82. godine stanovništvo se na prostoru Distrikta Kutine gotovo podvostručilo. Na taj su razvoj stanovništva svakako utjecali prirodni prirast i doseljavanje ljudi na tim prostorima, ali i, kako ćemo vidjeti iz slijedećih tabela, znatno povećanje obradivog zemljišta, bolja obrada zasijanih površina, kao i daljnji razvoj stočarstva, što je omogućilo bolju prehranu ljudi i veći prirast stanovništva.

Tabela br. 627

NASELJA	Distrikt Kutina 1781/82. godine: Struktura privrede - stoka								
	Volova	Krava	Junica	Teladi	Konja	Ždrebad	Svinja	Ovaca	Koza
Kutina	270	154	148	111	193	39	1.065	778	111
Repušnica	158	80	98	58	98	26	688	521	72
Husain	100	51	40	31	58	14	274	63	0
Ilova	154	83	81	61	79	11	439	133	18
Zbegovača	85	45	18	30	30	5	187	123	3
Batina	44	23	22	17	28	3	98	76	0
Šartovac	84	94	29	29	33	6	118	144	8
UKUPNO	895	530	436	337	519	104	2.869	1.838	212

Tabela br. 628

Imanja i posjedi	Distrikt Kutina 1781/82. godine: Struktura privrede - zemljište						
	Kutina	Repušnica	Husain	Ilova	Zbegovača	Batina	Šartovac
Okućnica - 2 klase	26	12	2	13	4	2	6
Okućnica - 3 klase	41	22	30	47	95	15	36
Oranica - 2 klase	674	415	279	319	171	84 ¹ / ₂	125
Oranica - 3 klase	338	210	154	177 ¹ / ₂	133	73	119
Oranica - 4 klase	0	0	0	0	100	0	90 ¹ / ₂
Livada - 2 klase	237 ¹ / ₂	119	65	95	85	13	49
Vinogradi - 1 klase	464 ¹ / ₂	194	148 ¹ / ₂	277 ¹ / ₂	665	83	184
Šljivika	53 ¹ / ₂	16 ¹ / ₂	23	25	30 ¹ / ₂	29 ¹ / ₂	49 ¹ / ₂
Vrtova - 3 klase	67	34	32	60	39	17	42
UKUPNO jutara	1.901 ¹ / ₂	1.022 ¹ / ₂	733 ¹ / ₂	1.014	1.322 ¹ / ₂	317	701

Stanovništvo u Slavoniji, pa tako i na prostoru Distrikta Kutine, ali i stanovništvo Hrvatske, kao i svih hrvatskih pokrajina, bavilo se početkom i sredinom 18. stoljeća, ali i od sredine 18. do sredine 19. stoljeća, ratarstvom i stočarstvom. To vidimo i prema popisima koje sam ovdje objavio. Na obradivim površinama stanovništvo je uzgajalo uglavnom pšenicu, ječam i zob, te vinovu lozu.⁷³⁸ Budući da ovdje ne raspravljam o privrednoj proizvodnji, jer je to preopširna tema, ukratko ću komentirati samo te kvantitativne podatke koje sam dao u tim tabelama, uz komparaciju s podacima iz 1781/82. godine. Prema popisima i tabelama koje sam naveo, stanovništvo se u tim naseljima bavi poljoprivredom i stočarstvom. Broj stoke, od 1721. do 1781. godine stalno raste, s tim da u tom razvoju prednjače naselja Kutina, Repušnica, Husain i Ilova. Sada, 1781/82. godine, imamo preciznije podatke o veličini i kvaliteti zemljišta. Sredinom tog stoljeća, već u spomenutom popisu imovine iz 1746/51. godine, na prostoru

⁷³⁸ Usp. o tome: M. Vrbanus, „Proizvodnja pšenice, ječma i zobi u osječkom okrugu od 1707. do 1712. godine“, *Scrinia Slavonica* br. 12, 2012. godine, str. 27-94 i literaturu navedenu u toj raspravi.

Hrvatske postoje podaci o veličini i kvaliteti zemljišta, a sada te podatke o količini i kvaliteti imamo i za Slavoniju. Prema tom izvoru, Distrikt Kutina je, od 1728. do 1782. godine, znatno povećao površinu zemljišta: 1728. godine taj je Distrikt ukupno ima 1.274 jutara obradivog zemljišta i 429¹/₂ motika vinograda, a 1782. godine ukupno ima oko 7.012 jutara zemljišta. A to utjecalo na razvoj poljoprivrede, a time i na bolju prehranu i na porast stanovništva.

25. STANOVNIŠTVO DOMINIJA SISAK 1750. GODINE

25.1. Istraživanje demografske i ekonomske povijesti

U ovom poglavlju, kao primjer istraživanja socijalnog i ekonomskog položaja kmetova u 18. stoljeću, raspravljam o popisu stanovništva i privrede trgovišta Sisak 1750. godine. Riječ je o poimeničnim komorskim konskripcijama,⁷³⁹ koje se, kako smo upoznali, 1746/50. godine održavaju u Hrvatskoj i Slavoniji, a sadržane su u popisima imovine (*Conscriptio Bonorum*) kmetova. Koliko mi je poznato, to je najstariji sačuvani popis stanovništva i privrede vlastelinstva ili Dominija Sisak, koji je nastao tijekom popisa veličine i kvalitete zemljišta (kmetске sesije) i stoke.⁷⁴⁰ Ti se poimenični popisi stanovništva, sadržani u popisima njihove imovine (zemljišta i stoke), obavljaju od početka 18. stoljeća dalje, sve do urbarijalne regulacije 1774/84. godine, ali i dalje sve do ukidanja feudalizma 1848. godine. Tih važnih dokumenata ima dosta u arhivu. Sve sam ih snimio. Ključni su za demografska i ekonomska istraživanja.

Različitih izvora o demografiji i privredi iz 18. i 19. stoljeća, kako je već više puta rečeno, a vidjeli smo to i u prethodnom poglavlju, ima veoma mnogo. Ali je za to potrebno mnogo godina rada i strpljivosti. Najviše vremena i marljivosti potrebno je uložiti u arhivska istraživanja. Na žalost, dugotrajna arhivska istraživanja su rijetkost, pogotovo kad je riječ o stanovništvu i njihovu socijalnom i ekonomskom položaju u 18. stoljeću.⁷⁴¹

Brojni popisi stanovništva (razne konskripcije koje se obavljaju pod ovim naslovima: *Conscriptio Bonorum*, *Conscriptio Incolarum*, *Conscriptio Impopulation*, *Impopulation Status*, *Seleen-Konskription* itd.) vrše se od početka 18. stoljeća dalje, čak i od ranije, od kraja 17. stoljeća. Do sredine 18. stoljeća obavljeno je više tih konskripcija.⁷⁴²

Od 1750. godine dalje nastaju popisi stanovništva i stoke (sadržani u popisima imovine: *Conscriptio Bonorum*) svake treće/četvrte godine. Uz druge dokumente (kao što su porezne knjige, popisi o porezima devetine i desetine, popisi ratnog poreza/dike, uz matične knjige krštenih i vjenčanih i umrlih osoba, uz sve te brojne dokumente iz 18. stoljeća koji sadrže popise stanovnika naselja), te su konskripcije, napose popisi imovine seljaka kmetova, koje su se provodile u čitavom 18. stoljeću, kao demografski i ekonomski izvori izuzetno dragocjene. Mnoge se te konskripcije nisu sačuvale, bar ne u izvornom obliku, ali su se sačuvali sumarni pregledi (*summarium*) i veći dijelovi tih popisa. Poneki se popisi mogu naći, i marljivi ih historičari nalaze u arhivima, i u izvornom obliku, ipak čitave.⁷⁴³

Prema tome, u mnogim arhivima (i domaćim i inozemnim) postoji obimna građa o naseljima i stanovništvu Hrvatske od kraja 17. do sredine 19. stoljeća, ali i od sredine 19. stoljeća dalje.⁷⁴⁴ No, za to je potrebno mnogo godina istraživanja. To je posao za veći broj istraživača. Jedan istraživač teško može sve to svladati. O tome više na drugom mjestu.

⁷³⁹ Komorski popisi (*Conscriptio Cameralis*), koje u 18. stoljeću provodi Dvorska komora za različite potrebe.

⁷⁴⁰ O ranijim popisima: H. Petrić, *Pogranična društva i okoliš: Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*, Samobor-Zagreb 2012, str. 380-434. Ti se raniji popisi bitno razlikuju od popisa stanovništva koja su nastala tijekom konskripcije njihove imovine (*Conscriptio Bonorum*), jer su ovi potonji bogatiji sadržajem.

⁷⁴¹ Usp. o tome: Vl. Stipetić i N. Vekarić, *Povijesna demografija Hrvatske*, Zagreb – Dubrovnik, 2004; J. Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb, 1987; B. Vranješ-Šoljan, *Stanovništvo Hrvatske: Demografska slika Banske Hrvatske u kontekstu društveno-povijesnih promjena od 1850. do 1910. godine*, Zagreb, 2009. i opsežnu literaturu navedenu u tim djelima.

⁷⁴² U Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, u više fondova, nalaze se te konskripcije, dijelovi i u cijelosti.

⁷⁴³ Usp. o tome: I. Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*, Osijek 1993; K. Kaser, *Popis Like i Krbave 1712. godine*, Zagreb 2003; J. Buturac, *Stanovništvo Požege i okolice 1700-1950. godine*, Zagreb 2004. U arhivima postoje više konskripcija iz prve polovice 18. stoljeća.

⁷⁴⁴ Za razdoblje tzv. neo-apsolutizma: P. Korunić, „Početak moderne statistike u Hrvatskoj i Slavoniji od 1850. do 1857. godine“, *Historijski zbornik*, god. LXIII, Zagreb 2010, str. 53-77.

25.2. Popis stanovništva i privrede Dominija Sisak 1750. godine

25.2.1. Popisni podaci i popisna tabela

Poimenični popisi stanovništva vlastelinstva i Dominija Sisak 1750. godine, koji se nalaze u popisima imovine kmetova sačuvan je u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, u fondu *Popisi plemićkih posjeda prije regulacije županija*. Ali te dokumente posjeduje i Mađarski državni arhiv u Budimpešti. Koliko mi je poznato, taj poimenične popis naselja i stanovništva i njihove imovine vlastelinstva ili Dominija Sisak do sada nije objavljen.⁷⁴⁵

Poimenični feudalni popisi stanovništva, koji su sadržani u popisu imovine kmetova, sadrže: ime i prezime domaćina i oca porodice (*hospites seu pater familias*), broj oženjene braće i sinova (*fratres et filii uxorati*) i broj udovica, a to je broj obitelji u jednoj široj porodici i kući, te veličinu i kvalitetu zemljišta (broj jugera ili jutara oranica i livade), broj motika (zemlje) vinograda, broj kola sijena i stoke i košnica pčela, i ponekad broj stabala šljiva.

Popis imovine (*Conscriptio Bonorum*) naselja i stanovništva (kmetova) Hrvatske iz 1750. godine sadrži ove tabelarne podatke:

- 1) *Hospites* (seu *pater familias*) = ime i prezime domaćina i oca porodice
- 2) *Fratres et filii* (*uxorati*) = broj (oženjene) braće i sinova
- 3) *Viduae* = udovice, nositeljice zemljišnog posjeda
- 4) *Inquilini* = inkvilini = osiromašeni seljaci bez zemlje i posjeda
- 5) *Equi* = konji
- 6) *Boves* = volovi
- 7) *Vaccae* = krave
- 8) *Iuveni* = junci/junice
- 9) *Agni et capre* = ovce i koze/jarci
- 10) *Porci* = svinje
- 11) *Alvearia* = košnice pčela
- 12) *Jugera terra arabilie* = jugera (jutara) oranica, obradivog zemljišta
- 13) *Vinearum fossiores* = površine vinograda = broj *motika vinograda*
- 14) *Foenilium falcatores* = broj kola sijena/krme
- 15) *Pruneta* (*pruna, prunum*) = broj stabala šljiva
- 16) *Sessiones* = broj i veličina sesije, seljačkog/kmetskog posjeda.

Međutim, te su rubrike bolje iskazane u upisnoj tabeli, ovdje tabela br. 629.

Vlastelinstvo Sisak ima 13 naselja, a to su: Sisak, Galdovo, Strelečko, Book, Odra, Žabno, Pračno, Drenčina, Stupno, Sela, Jazvenik, Greda i Petrovci. Taj Dominij se nalazi unutar organizacije vlastelinstva Zagrebačkog kaptola, crkvene organizacije. Tada su neka od tih naselja, među njima i trgovište Sisak, iskazana i unutar Dominija Thopolovecs.

Ovdje raspravljam samo o stanovništvu i njegovoj privredi trgovišta Sisak. Sva naselja tog vlastelinstva objavit ću na drugom mjestu.

⁷⁴⁵ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu i Mađarski državni arhiv u Budimpešti: *Popisi plemićkih posjeda prije regulacije županija, Acta urbarialia et Conscriptioes Bonorum*.

Poimenični popis stanovništva 1749/50. godine⁷⁴⁶
Conscriptio Bonorum Croatiae Anno 1749/51.

Tabela br. 629

Conscriptio Bonorum Comitatus Zagradiensis Anno 1750. NASELJA hrvatskih županija						
Nomina incolarum			Ime i prezime stanovnika naselja			
Hospites (seu pater familias)			Domaćin (ili otac porodice)			
Fratres et filii uxorati			Oženjena braća i sinovi			
Non uxorati supra 15 anni labor capaces			Neoženjeni iznad 15 godina koji su sposobni za rad			
Vidua possessionata			Udovice – nositeljice sesije/posjeda			
Terarum sessionalium jugera	Seminarum	Prima classe	Broj jugera sessionalnog zemljišta	Zasijano zemljište	Prva klasa	
		Media classe			Srednja klasa	
		Infima classe			Najniža klasa	
	Non seminarum	Prima classe		Ne zasijano zemljište	Prva klasa	
		Media classe			Srednja klasa	
		Infima classe			Najniža klasa	
Foenilium plaustra			Kola sijena/krme			
Vinearum sessinalium fossores			Površina/motika vinograda			
Boves jugales			Volova za vuču			
Vacca mulgibiles			Krava			
Equi			Konja			
Caballa			Kobila			
Hinuli 3-annos			Ždrebadi do 3 godine			
Juveni 3-annos			Junaca do 3 godine			
Juvenae 3-annos			Junica do 3 godine			
Majales			Svinja			
Oves et capra			Ovaca i koza/jaraca			
Apium Alvearia			Košnica pčela			
Muli et asini			Mula i magaraca			

Ta se upisna tabela ponešto razlikuje od tabela i rubrika od ranije, iako se osnovne vrijednosti/rubrike ponavljaju od početka do sredine 18. stoljeća. Ti su dokumenti važni za demografska istraživanja, a napose za temeljitu analizu socijalnog i ekonomskog i pravnog položaja kmetova, a to je većina zaboravljenog stanovništva. Tek sustavnim istraživanjem i analizom tih drugih arhivskih izvora možemo upoznati znatne socijalne i ekonomske razlike koje postoje među kmetovima, znatne razlike u njihovu posjedovanju i veličine i kvalitete kmetske sesije (posebno veličine oranica i livada) kao i znatni broj postojanja inkvilina (koji posjeduju okućnicu i veoma male zemljišne posjede) i subinkvilina (koji nemaju ni kuće ni okućnice). Na temelju analize tih dokumenata, vezane uz urbar i veličinu zemljišta, ali i broj i kvalitetu stoke, možemo bolje upoznati razvoj i strukturu i život stanovništva.

⁷⁴⁶ HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum*, kutija br. 12-14.

25.2.2. Površine kmetskog zemljišnog posjeda (sesije)

Socijalni i ekonomski i pravni položaj kmetova, a time i njihove feudalne obaveze, dakle feudalnu rentu uopće, određuje veličina njihovog zemljišnog posjeda, njihove sesije. Veličina kmetske sesije (Czelo Szelische Kmetzko Zemlye) od 15. do sredine 19. stoljeća bila je i ekonomski i pravno i porezno određena: u čitavom tom razdoblju, na području Habsburške monarhije i hrvatskih zemalja, imala je različiti broj jugera. Od 15. do kraja 17. stoljeća veličina kmetske sesije iznosila je od 14 do 16 jugera/jutara oranica i livada. Na veličinu sesije plaćao se je određeni porez. Ako je seljak/kmet imao više od 16 jugera, onda je imao više od jedne sesije (selišne zemlje), i toliko više je plaćao porez i feudalnu rentu. U 18. stoljeću kmetska sesija je imala različite veličine: od 18 do 24 jugera oranica i livada. Krajem 18. stoljeća, u tijeku urbarijalne regulacije, urbar nalaže da kmetska sesija ima od 14 do 16 jutara oranica i 4-5 jutara livade. U 18. stoljeću, sve do sredine 19. stoljeća, do ukidanje feudalnog sustava, i ranije, mali je broj kmetova koji posjeduju cijelu ili više od jedne seljačke/kmetske sesije. Većina kmetova, kako ćemo vidjeti i u ovom prilogu, imaju znatno manji broj jugera oranica i livade. Na čitavom prostoru Hrvatske i Slavonije, najviše ima siromašnih kmetova i seljaka, a tako će ostati sve do rušenja feudalizma 1848/49. godine, ali i kasnije.

Promatrajući s gledišta i socijalnog i ekonomskog i pravnog položaja kmetova, ništa nije tako osjetljivo, ali često i nedokučivo, kao izračun zemljišnih površina (oranica i livada) koje su tijekom povijesti posjedovali kmetovi. Moramo biti veoma oprezni kada, prema arhivskim izvorima, tumačimo i preračunavamo veličinu jednog jugera/jutra, a time i veličinu seljačke sesije ili kmetskog selišta u 18. i 19. stoljeću, ali i ranije.

Kmetski/seljački zemljišni posjed, veličina seljačke/kmetske sesije (koja se sastoji od oranice i livade i šume), koji kmetu uz feudalnu rentu dodjeljuje vlastelin, imao je tijekom povijesti na prostoru hrvatskih pokrajina, od 14. stoljeća dalje, različite veličine tih površina i različite izračune.⁷⁴⁷ Kmetsko selište (sessia) bilo je osnovna zemljišna jedinica, oranice i livade, "Czelo Szelische Kmetzko Zemlye" kako stoji u nazivu urbara i urbarijalne regulacije iz 1774-84. godine. Ključnu ulogu u izračunu veličine sesije ima juger ili jutro i porezna osnovica i feudalna renta. U 18. i 19. stoljeću u tome važnu ulogu imaju dvije izmjere: 1) kraljevska mjera, koja se naziva i *geometrijska mjera* za izračun kmetskih zemljišnih površina (oranice i livade); 2) nasuprot tome stoji *ekonomska mjera* za te površine, koja se ravna ili po jednodnevnom radu jednog kmeta ili prema količini utrošenog sjemena. U Hrvatskoj i Slavoniji posve su različiti izračuni i za jedan juger ili jedno jutro i za seljački kmetski zemljišni posjed (sesiju), prije svega za oranice i livade.

Izračun površina kmetskog/seljačkog zemljišnog posjeda u Hrvatskoj:

Početak 17. stoljeća na posjedima Zagrebačkog kaptola kmetsko selište u prosjeku je imalo 12-14 jutara oranica i 4-5 kosaca livada. Mali broj kmetova imali su nešto veći broj jutara oranica i livada, ali ih je najviše bilo koji su imali manje. I u 18. stoljeću ključnu je ulogu u određivanju veličine kmetske sesije imala veličina jednog jugera/jutra. Jedno se vrijeme za jedan juger uzimalo 2.400 bečkih četvornih hvati, koji se u izvorima navodi kao *orgia quadrata*. Ipak je Hrvatski sabor prihvatio odluku da jedan juger ima 1.600 četvornih hvati. Hrvatski sabor je 1733. godine na području Hrvatske uveo "požunske mjere", koje su bile jedinstvene za cijelu Habsburšku monarhiju. Međutim, od 1753/54. godine na području cijele Habsburške monarhije uvedene su jedinstvene "donjoaustrijske mjere" ili tzv. "bečke mjere". Prema tom izračunu, jedan juger ili jedno jutro ima 1.600 četvornih hvati, to je tzv. donjoaustrijsko jutro ili austrijski ral, mjera ral ili *jugerum geometricum*.

Veličina sesije (sessiones) – seljačkog/kmetskog posjeda: najveći opseg jedne kmetske sesije u 18 stoljeću iznosio je 24 jugera/jutara oranica ili obradivog zemljišta. No, puna seljačka/kmetska sesija, u najvećem opsegu, iznosila je 37 jugera/jutara: a) 24 jutara oranica, 1 jutro okućnice, 6 jutara livade i 6 jutara šumskog terena. Međutim, rijetko se u toj veličini navodi, ali i rijetko u izvorima nalazi. Seljačke/kmetske sesije (broj jutara oranica i livada) su u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. stoljeću, ali i ranije, u prosjeku znatno manje.

To je ujedno i najveća površina jedne sesije ili kmetskog zemljišnog posjeda (oranica i livada) koji sam našao u izvorima, a tih arhivskih izvora našao sam i pregledao i snimo veoma mnogo. U većini arhivskih izvora, ta je kmetska sesija manja, ali je od regije do regije različita. Pojedini kmet može posjedovati i više od te jedne sesije, više od ukupno 24 jutara oranica i livada, iako takvih bogatih seljaka/

kmětova ima malo. Ali u tom se slućaju raćuna da ima $1\frac{6}{8}$ ili $1\frac{4}{8}$ ili $\frac{2}{8}$ itd. sesije. Urbar (*Urbarium*) iz razdoblja najtemeljitiije urbarijalne regulacije od 1774. do 1784. godine nalaže da izvan selišni kmětski zemljišni posjed (oranica i livade) jedne cijele sesije ("Iz Prisztojalischa zvunszkoga za Czelo-Szélische Kmetzko Zemlye orane") ima od 14 do 16 rali (jugera, jutara) oranice i 5 rali (jutara) livade.⁷⁴⁸

Puna sesija u Hrvatskoj ima $\frac{8}{8}$, pola sesije $\frac{4}{8}$, sve do $\frac{1}{8}$ sesije. Tako se navodi i u dokumentima. Navodi se, kako ćemo vidjeti, i u ovom dokumentu o stanovništvu Siska.

Stare mjere za površinu: a) jedan *juger* ili jedno *jutro* = 5.760 m², ali na drugim mjestima za jedno *jutro* navode 5.754,642 m²; b) jedna *motika zemlje* (od *fossio*, -onis = kopanje, *fossor*, -oris = kopać, težak) = 800 m², ali za jednu motiku zemlje navode i 717,32 m² ili 900 m², ipak se 800 m² najćešće navodi: c) *vinearum fossores* = broj motika vinograda ili broj motika zemljišta pod vinogradom, jedna motika zemlje = 800 m².

Izraćun površina kmětskog/seljaćkog zemljišnog posjeda u Slavoniji:

Slavonija je imala različite velićine za seljaćku sesiju, ali i za jedan *juger*. Slavonski urbar 1756. godine određuje da kmětsko selište (sesija) ima: 24 rala (jugera) plodne zemlje, 32 rala (jugera) manje plodne zemlje i 40 rala (jugera) neplodne zemlje. A jedan *juger* ili jedno tzv. slavonsko *jutro* ima 2.000 četvornih hvata. Nisu sve slavonske županije slijedile tu odredbu. Uz to, u Slavoniji se, kao i u Hrvatskoj, u 18. i 19. stoljeću od naselja do naselja prakticira i obićajno pravo ili tradicija u izmjeri tih važnih zemljišnih površina.⁷⁴⁹

Puna kmětška sesija u Slavoniji ima $\frac{4}{4}$, pola sesije $\frac{2}{4}$, sve do $\frac{1}{4}$ sesije.

25.2.3. *Trgovište i Dominij Sisak do sredine 18. stoljća*

Prema J. Adamćeku, Trgovište Sisak (oppidum Zysek) po svemu sudeći nastao je na kraju 14. ili na početku 15. stoljća. Do kraja 15. stoljća, prema tom autoru, "razvilo se u veliko vlastelinsko naselje s posebnom općinom i sućem". U tom trgovištu krajem 15. stoljća bilo je 55 naseljenih i 19 pustih domova.⁷⁵⁰

Krajem 15. stoljća na tom širem prostoru kmětška sesija se sastojala od 14 jutara oranica i livada. Tada je i na sisaćkom vlastelinstvu kmětška sesija iznosila 14 jutara oranica i livada. Na sisaćkom se vlastelinstvu, a to je posjed Zagrebaćkog kaptola, krajem 15. stoljća, prema J. Adamćeku, bilo 174 naseljenih kmětških selišta (sesija) ili 94,08% od ukupnog broja, jer je 9 selišta (s 21 posjedom) bilo pustih. Od tih seljaka, samo su 2 kmeta imala 2 selišta (2 sesije, dakle 28 jutara oranica i livada) i samo 2 kmeta 1,5 selište (21 *jutro* oranica i livada). Najveću grupu kmětova na tom vlastelinstvu ćinili su posjednici pola sesije, dakle 7 jutara oranica i livada. A bila je dosta brojna grupa koja je imala samo ćetvrtinu ili trećinu te seljaćke/kmětške sesije (od pune sesije koja ukupno ima 14 jutara oranica i livada).⁷⁵¹ Većina se seljaka bavi uzgojem svinja. Ali i među tim seljacima ima velike razlike u tome. I u posjedu zemljišta i u broju uzgoju svinja među seljacima na ćitavom podrućju sisaćkog vlastelinstva, pa dakle i u samom Sisku, postoje velike imovinske razlike. Tako je i kasnije.

Na vlastelinstvu Sisak u 16. stoljeću nastaju velike demografske promjene. Prvo, u 15. stoljeću vlastelinstva u Pokuplju i Pounju trpe ćeste upade Turaka, koji sistematski plijene sva ta naselja. Sistematsko pustošenje tih krajeva zapoćelo je za vrijeme borbi oko Siska. Iz tih krajeva, zbog turskih pustošenja, seljaci bježe. Mnogi su se seljaci u 16. stoljeću, bježeći ispred Turaka, naroćito od 1537. sve do 1591. godine, naseljavali na podrućju sisaćkog vlastelinstva. U doba tih ćestih naseljavanja, dosta intenzivne kolonizacije, na podrućju sisaćkog vlastelinstva nastaju ova nova naselja: Hrastilnica, Žabno, Greda, Banovci, Bok, Tišina, Šulec, Kapelci, Luka, Zavrťje, Obrovje, Topolje, Poloj, Lazine i Galdovo.

Međutim, borbe oko Siska od 1591. do 1593. godine bile su porazne za to vlastelinstvo: Turci su 1592. godine popalili i opustošili ćitavo to podrućje, tako da je sisaćko vlastelinstvo ostalo bez i jednog kmeta. Tada su do temelja spaljena i opustošena 22 naselja.

⁷⁴⁷ Usp. o tome Adamćek (1980, str. 408-426).

⁷⁴⁸ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Zagrebaćka županija, Urbarialia, svežanj 260, br. spisa 1-4, 1780. godine.

⁷⁴⁹ Usp. o tome Herkov (1973).

⁷⁵⁰ Adamćek (1980, 167).

⁷⁵¹ Adamćek (1980, str. 219-220).

Sisačko vlastelinstvo, kao i druga vlastelinstva na tom širem području, u 17. stoljeću ponovo se naseljava. Veće grupe novih naseljenika na sisačkom vlastelinstvu pojavljuju se već početkom 17. stoljeća i zatim se, iz godine u godinu, sve više naseljavaju. Tako da 1609. godine na tom vlastelinstvu ima 286 kmetova, a 1665. godine ima 443 kmeta/podložnika. Tada nastaju, u procesu te kolonizacije, i naselja na novi krčevinama.⁷⁵²

25.2.4. Ekonomske i socijalne razlike među kmetovima

Kako ćemo vidjeti iz dokumenata iz sredine 18. stoljeća, postoje velike razlike, prvo, u posjedovanju veličine obradivog zemljišta (znatne razlike u broju jutara i seljačkih sesija zemljišta) na čitavom području sisačkog vlastelinstva, od naselja do naselja 1750. godine (kada je u 17. i u prvoj polovici 18. stoljeća zapušteno zemljište raskršeno i prošireno) i, drugo, razlike u posjedovanju veličine obradivog zemljišta i uzgoju stoke od kmeta do kmeta. Prema tim arhivskim izvorima, postoje dakle velike ekonomske i socijalne razlike od naselja do naselja i među kmetovima. Tako je bilo i u ranijim stoljećima.

Ako dakle sudimo prema veličini obradivog zemljišta i livade (prema broju jugera ili jutara) koje posjeduju seljaci/kmetovi svih naselja Dominija Sisak vidjet ćemo da među tim kmetovima postoje velike razlike u posjedovanju tog zemljišta i broja stoke.

25.3. Stanovništvo i privreda trgovišta Sisak 1750. godine

25.3.1. Poimenični popis stanovništva trgovišta Sisak 1750. godine

Possesio Szisek anno 1750

Terarum sessionalium - seljačka/kmetska sesija sredinom 18. stoljeća na tom prostoru iznosi 16 jugera/jutara oranice i 4 jutra livade. Ukupno dakle jedna sesija ima 20 jugera/jutra.

Prosječni broj obitelji: 4 člana.

Nomina Incolarum - imena populacije, imena kmetova trgovišta Sisak:

Mattek Berek, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin:

- zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase;
- stoka*: 2 krave, 3 svinje, 3 košnice pčela.
- broj ukućana*: jedna porodica, 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

Marko Kliuchics, domaćin i otac porodice, 9 oženjene braće ili sinova:

- zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade; $\frac{1}{4}$ kola sijena/krme;
- stoka*: 6 volova za vuču, 5 krava, 1 konj, 3 kobile, 2 junca do 3 godine, 1 junica do 3 godine, 27 svinja;
- broj ukućana*: jedna velika porodica, 10 obitelji i oko 40 članova te porodice.

Lukich Berek, domaćin i otac porodice, 1 neoženjeni sin:

- zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase i 2 jutra nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;
- stoka*: 1 krava, 4 svinje;
- broj ukućana*: jedna obitelji i oko 4 člana obitelji.

Thomas Novosel, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin:

- zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase;
- stoka*: 1 krava, 5 svinja, 2 košnice pčela;
- broj ukućana*: jedna porodica, 2 obitelji i oko 8 članova porodice.

⁷⁵² Adamček (1980, str. 527-529).

Mihali Buker, domaćin i otac porodice:

- zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase, te 1 jutro nezasijanog zemljišta prve klase i 4 jutra treće klase, tj. livade; 1 kola sijena/krme;
- stoka*: 4 vola, 5 krava, 1 konj, 4 kobile, 1 junac do 3 godine, 8 svinja, 2 košnice pčela;
- broj ukućana*: jedna obitelji i oko 4 člana obitelji.

Gergo Sissinachky, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina:

- zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase, te 4 jutra nezasijanog zemljišta prve klase, tj. livade; 1 kola sijena/krme;
- stoka*: 4 vola, 5 krava, 1 konj, 3 kobile, 2 junca, 2 junice, 30 svinja, 1 košnicu pčela;
- broj ukućana*: jedna porodica, 4 obitelji i oko 16 članova porodice.

Gaspar Lonchar, domaćin i otac porodice, 10 oženjene braće ili sinova, 2 sina iznad 15 god:

- zemljište*: $\frac{1}{2}$ kmetske sesije ili 8 jutra zasijane oranice prve klase, te 8 jutara nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade; 1 kola sijena/krme;
- stoka*: 8 volova, 5 krava, 2 konja, 7 kobilica, 1 ždrijebe, 4 junca, 6 junica, 30 svinja, 20 košnice pčela;
- broj ukućana*: jedna porodica, 11 obitelji i oko 44 člana porodice.

Joseff Dudich, domaćin i otac porodice:

- zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase;
- stoka*: 0 nema stoke; 4 košnice pčela; očito je riječ o inkvilinu;
- broj ukućana*: jedna obitelji i oko 4 člana obitelji.

Gyurko Kliuchics, domaćin i otac porodice, 9 oženjene braće ili sinova, 3 sina iznad 15 god:

- zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade; $\frac{1}{4}$ kola sijena/krme;
- stoka*: 4 volova za vuču, 6 krava, 2 konj, 4 kobile, 4 junca do 3 godine, 21 svinju;
- broj ukućana*: jedna velika porodica, 10 obitelji i oko 40 članova te porodice.

Gyuro Antolchich, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina:

- zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 8 jutara nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;
- stoka*: 4 vola za vuču, 5 krava, 2 konja, 3 kobile, 2 junca do 3 godine, 23 svinje;
- broj ukućana*: jedna velika porodica, 4 obitelji i oko 16 članova te porodice.

Matt Lovas, domaćin i otac porodice, 5 oženjene braće ili sinova:

- zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade; 1 kola sijena/krme
- stoka*: 6 volova za vuču, 10 krava, 1 konja, 6 kobilica, 4 junca, 1 junicu, 33 svinje;
- broj ukućana*: jedna velika porodica, 6 obitelji i oko 24 člana te porodice.

Mikula Szopich, prediales, otac porodice, 9 oženjene braće i sinova, 3 sina iznad 15 godina:

- zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade; 5 kola sijena/krme;
- stoka*: 6 volova za vuču, 8 krava, 2 konja, 7 kobilica, 2 junca do 3 godine, 1 junica do 3 godine, 40 svinja, 1 košnica pčela;
- broj ukućana*: jedna velika porodica, 10 obitelji i oko 40 članova te porodice.

Steff Hatich, domaćin i otac porodice, 7 oženjene braće ili sinova, 1 sin iznad 15 godina:

- zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 8 jutara nezasijanog zemljišta druge klase i 8 jutara treće klase, tj. livade; $\frac{3}{4}$ kola sijena/krme;
- stoka*: 4 vola za vuču, 4 krave, 1 konj, 5 kobilica, 3 junice do 3 godine, 25 svinja, 1 košnica pčela;
- broj ukućana*: jedna velika porodica, 8 obitelji i oko 32 člana te porodice.

Ivan Berek, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina:

- zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 4 jutara nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;
- stoka*: 2 vola za vuču, 4 krave, 4 kobile, 15 svinja;
- broj ukućana*: jedna velika porodica, 3 obitelji i oko 12 članova te porodice.

Martin Vucsinovich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina:

- zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase;
- stoka*: nema stoke; očito je riječ o inkvilinu;
- broj ukućana*: jedna porodica, 2 obitelji i oko 8 članova te porodice.

Martin Buglievich, domaćin i otac porodice, 8 oženjene braće i sinova, 4 sina iznad 15 god:

- zemljište*: $\frac{1}{2}$ kmetske sesije ili 8 jutra zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta druge klase i 2 jutra treće klase, tj. livade;
- stoka*: 6 volova za vuču, 5 krava, 1 konj, 3 kobile, 2 junca do 3 godine, 30 svinja, 4 košnice pčela;
- broj ukućana*: jedna velika porodica, 10 obitelji i oko 40 članova te porodice.

Pavel Iffstich, domaćin i otac porodice, 1 sin do 15 godina:

- zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade; $\frac{1}{16}$ kola sijena/krme;
- stoka*: 1 krava, 1 kobila, 3 svinje;
- broj ukućana*: jedna obitelj i oko 4 člana te obitelji.

Gyures Iffstich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina:

- zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade; $\frac{1}{16}$ kola sijena/krme;
- stoka*: 6 svinja;
- broj ukućana*: jedna veća porodica, 3 obitelji i oko 12 članova te porodice.

Martin Cudich, domaćin i otac porodice:

- zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase;
- stoka*: nema stoke; očito je riječ o inkvilinu;
- broj ukućana*: jedna obitelj i oko 4 člana te porodice.

Lacsco Gaspar, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina:

- zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase i 1 jutro nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;
- stoka*: 4 vola za vuču, 5 krava, 2 konja, 2 kobile, 10 svinja;
- broj ukućana*: jedna veća porodica, 4 obitelji i oko 16 članova te porodice.

Lacsco Lukacs, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina, 2 sina iznad 15 godina:

- zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;
- stoka*: 4 vola za vuču, 6 krava, 2 kobile, 2 junca do 3 godine, 3 junice do 3 godine, 18 svinja, 1 košnica pčela;
- broj ukućana*: jedna veća porodica, 3 obitelji i oko 12 članova te porodice.

Gaspar Zechich, domaćin i otac porodice:

- zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase;
- stoka*: nema stoke; očito je riječ o inkvilinu;
- broj ukućana*: jedna obitelj i oko 4 člana te porodice.

Ivan Antolovich, domaćin i otac porodice:

- zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase;
- stoka*: 5 svinja; očito je riječ o inkvilinu;
- broj ukućana*: jedna obitelj i oko 4 člana te porodice.

Gergo Lovrich, domaćin i otac porodice, 6 oženjene braće ili sinova, 2 sina iznad 15 godina:

- zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;
- stoka*: 6 volova za vuču, 5 krava, 2 konja, 4 kobile, 3 junca do 3 godine, 3 junice do 3 godine, 20 svinja;
- broj ukućana*: jedna velika porodica, 7 obitelji i oko 28 članova te porodice.

Pavel Dusich, domaćin i otac porodice, 1 oženjen brat ili sin, 1 sin iznad 15 godina:

- zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 4 jutara nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade; $\frac{1}{4}$ kola sijena/krme;
- stoka*: 2 vola za vuču, 3 krave, 3 kobile, 8 svinja;
- broj ukućana*: jedna veća porodica, 2 obitelji i oko 8 članova te porodice.

Gergo Csuk, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina:

- zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 8 jutara nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;
- stoka*: 4 vola za vuču, 2 krave, 2 kobile, 8 svinja;
- broj ukućana*: jedna velika porodica, 4 obitelji i oko 16 članova te porodice.

Pavel Marchecs, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina:

- zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;
- stoka*: 4 vola za vuču, 5 krava, 1 konj, 4 kobile, 10 svinja;
- broj ukućana*: jedna veća porodica, 3 obitelji i oko 12 članova te porodice.

Matt Sztojanich, domaćin i otac porodice, 4 oženjena brata ili sina, 2 sina iznad 15 godina:

- zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;
- stoka*: 4 vola za vuču, 2 krava, 1 konj, 4 kobile, 8 svinja;
- broj ukućana*: jedna velika porodica, 5 obitelji i oko 20 članova te porodice.

Antol Lovrekovich, domaćin i otac porodice, 4 oženjene braće i sinova, 2 sina iznad 15 godina:

- zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;
- stoka*: 4 vola za vuču, 4 krave, 3 kobile, 1 ždrijebe, 2 junca do 3 godine, 15 svinja;
- broj ukućana*: jedna velika porodica, 5 obitelji i oko 20 članova te porodice.

Martin Berek, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina, 1 sina iznad 15 godina:

- zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;
- stoka*: 6 volova za vuču, 4 krave, 4 kobile, 1 ždrijebe, 2 junca do 3 godine, 2 junice do 3 godine, 17 svinja;
- broj ukućana*: jedna veća porodica, 3 obitelji i oko 12 članova te porodice.

Miko Hatich, domaćin i otac porodice, 5 oženjene braće ili sinova, 2 sina iznad 15 godina:

- zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade; 1 kola sijena/krme;
- stoka*: 6 volova za vuču, 5 krava, 3 kobile, 1 ždrijebe, 4 junca do 3 godine, 4 junice do 3 godine, 16 svinja;
- broj ukućana*: jedna velika porodica, 6 obitelji i oko 24 člana te porodice.

Lovrencs Rogan, prediales, domaćin i otac porodice, 9 oženjene braće ili sinova, 2 sina iznad 15 godina, sposoban za rad:

- zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 12 jutara nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade; 5 kola sijena/krme;

- b) *stoka*: 6 volova za vuču, 11 krava, 6 kobilica, 2 junca do 3 godine, 40 svinja;
 c) *broj ukućana*: jedna velika porodica, 10 obitelji i oko 40 članova te porodice.

Luka Hatich, domaćin i otac porodice, 7 oženjene braće ili sinova, 1 sin iznad 15 godina:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 1 jutro nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;
 b) *stoka*: 6 volova za vuču, 6 krava, 1 konj, 8 kobilica, 3 junice do 3 godine, 28 svinja;
 c) *broj ukućana*: jedna velika porodica, 8 obitelji i oko 32 člana te porodice.

Marko Lovas, domaćin i otac porodice, 5 oženjene braće ili sinova, 1 sin iznad 15 godina:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta druge klase i 2 jutra treće klase, tj. livade; $\frac{1}{2}$ kola sijena/krme;
 b) *stoka*: 4 vola za vuču, 4 krave, 1 konja, 4 kobile, 17 svinja;
 c) *broj ukućana*: jedna velika porodica, 6 obitelji i oko 24 člana te porodice.

Gyro Lončar, domaćin i otac porodice, 6 oženjene braće ili sinova:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 6 jutara nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade; 1 kola sijena/krme;
 b) *stoka*: 6 volova za vuču, 5 krava, 2 konja, 2 kobile, 8 svinja;
 c) *broj ukućana*: jedna velika porodica, 7 obitelji i oko 28 članova te porodice.

Thomas Hatich, domaćin i otac porodice, 9 oženjene braće ili sinova, 1 sin iznad 15 godina:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase i 8 jutara nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade; $\frac{1}{2}$ kola sijena/krme;
 b) *stoka*: 4 vola za vuču, 2 krave, 3 kobile, 2 junca do 3 godine, 2 junice do 3 godine, 17 svinja; 3 košnice pčela;
 c) *broj ukućana*: jedna velika porodica, 10 obitelji i oko 40 članova te porodice.

Marko Dusich, domaćin i otac porodice, 5 oženjene braće ili sinova, 1 sin iznad 15 godina:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;
 b) *stoka*: 4 vola za vuču, 1 krava, 1 konja, 2 kobile, 8 svinja;
 c) *broj ukućana*: jedna velika porodica, 6 obitelji i oko 24 člana te porodice.

Simun Iffstich domaćin i otac porodice, 7 oženjene braće ili sinova:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase i 4 jutara nezasijanog zemljišta druge klase i 2 jutra treće klase, tj. livade;
 b) *stoka*: 4 vola za vuču, 6 krava, 6 kobilica, 28 svinja;
 c) *broj ukućana*: jedna velika porodica, 7 obitelji i oko 28 članova te porodice.

Gyurko Babich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase i 1 jutro nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;
 b) *stoka*: 4 vola za vuču, 2 krave, 1 kobila, 3 junice do 3 godine, 8 svinja;
 c) *broj ukućana*: jedna veća porodica, 3 obitelji i oko 12 članova te porodice.

Antol Marchecs, domaćin i otac porodice:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase i 1 jutro nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade; očito je riječ o inkvilinu;
 b) *stoka*: 2 vola za vuču; 1 krava;
 c) *broj ukućana*: jedna obitelj i oko 4 člana te obitelji.

Lukacs Bobetko, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;

- b) *stoka*: 4 vola za vuču, 1 krava, 3 kobile, 6 svinja;
- c) *broj ukućana*: jedna velika porodica, 4 obitelji i oko 16 članova te porodice.

Gyuro Perichek, domaćin i otac porodice:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase i 2 jutra nezasijanog zemljišta druge klase i 2 jutra treće klase, tj. livade; $\frac{1}{2}$ kola sijena/krme;
- b) *stoka*: 2 vola za vuču, 2 krave, 1 svinja;
- c) *broj ukućana*: jedna obitelj i oko 4 članova te porodice.

Antol Czurich, domaćin i otac porodice, 4 oženjena brata ili sina:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase i 2 jutara nezasijanog zemljišta druge klase i 2 jutra treće klase, tj. livade; $\frac{1}{4}$ kola sijena/krme;
- b) *stoka*: 2 vola za vuču, 5 krava, 1 konj, 3 kobile, 30 svinja; 2 košnice pčela;
- c) *broj ukućana*: jedna velika porodica, 7 obitelji i oko 28 članova te porodice.

Matte Csuk, domaćin i otac porodice, 5 oženjene braće ili sinova:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta druge klase i 4 jutra treće klase, tj. livade; 3 kola sijena/krme;
- b) *stoka*: 4 vola za vuču, 5 krava, 4 kobile, 3 junca do 3 godine, 20 svinja;
- c) *broj ukućana*: jedna velika porodica, 6 obitelji i oko 24 člana te porodice.

Jakob Antolchich, prediales, domaćin i otac porodice, 7 oženjene braće ili sinova:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 6 jutara nezasijanog zemljišta druge klase i 6 jutara treće klase, tj. livade;
- b) *stoka*: 6 volova za vuču, 6 krava, 1 konj, 6 kobilica, 3 junice do 3 godine, 40 svinja;
- c) *broj ukućana*: jedna velika porodica, 8 obitelji i oko 32 člana te porodice.

Jakob Hruskovich, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase i 1 jutro nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade; 2 košnice pčela;
- b) *stoka*: 1 krava, 3 svinje; očito se radi o inkvilinu;
- c) *broj ukućana*: jedna veća porodica, 4 obitelji i oko 16 članova te porodice.

Petar Hruskovich, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase i 1 jutro nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;
- b) *stoka*: 1 krava; očito se radi o inkvilinu;
- c) *broj ukućana*: jedna veća porodica, 4 obitelji i oko 16 članova te porodice.

Steff Csuk, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase i 2 jutra nezasijanog zemljišta 3 klase, tj. livade;
- b) *stoka*: 2 vola za vuču, 2 krave, 1 kobila, 8 svinja;
- c) *broj ukućana*: jedna veća porodica, 4 obitelji i oko 16 članova te porodice.

Gyuro Szopich, domaćin i otac porodice, 4 oženjena brata ili sina:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase i 2 jutra nezasijanog zemljišta druge klase i 2 jutra treće klase, tj. livade; 5 kola sijena/krme;
- b) *stoka*: 4 vola za vuču, 4 krave, 2 konja, 4 kobile, 1 junica do 3 godine, 33 svinje; 5 košnica pčela;
- c) *broj ukućana*: jedna velika porodica, 5 obitelji i oko 20 članova te porodice.

Lukacs Briglievich, domaćin i otac porodice, 6 oženjene braće ili sinova:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 2 jutra nezasijanog zemljišta druge klase i 2 jutra treće klase, tj. livade;
- b) *stoka*: 6 volova za vuču, 4 krave, 1 konj, 4 kobile, 3 junice do 3 godine, 15 svinja;
- c) *broj ukućana*: jedna velika porodica, 7 obitelji i oko 28 članova te porodice.

Gergo Kliuchics, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina:

- zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 2 jutra nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade; $\frac{1}{4}$ kola sijena/krme;
- stoka*: 2 vola za vuču, 3 krave, 4 kobile, 4 junca do 3 godine, 15 svinja;
- broj ukućana*: jedna velika porodica, 4 obitelji i oko 16 članova te porodice.

Belas Dusich, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina:

- zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 1 jutro nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;
- stoka*: 4 vola za vuču, 4 krave, 3 kobile, 1 junca do 3 godine, 14 svinja; 2 košnice pčela;
- broj ukućana*: jedna veća porodica, 3 obitelji i oko 12 članova te porodice.

Misaly Csuk, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina, 2 sina iznad 15 godina:

- zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta druge klase i 4 jutra treće klase, tj. livade; 1 kola sijena/krme;
- stoka*: 2 vola, 2 krave, 1 konj, 2 kobile, 2 junca do 3 godine, 1 junicu, 12 svinja;
- broj ukućana*: jedna veća porodica, 3 obitelji i oko 12 članova te porodice.

Mirko Brezetish, domaćin i otac porodice:

- zemljište*: nema zemljišta; očito je riječ o inkvilinu;
- stoka*: nema stoke;
- broj ukućana*: jedna obitelj i oko 4 člana te obitelji.

Gergo Pericsek, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina:

- zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase i 2 jutra nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade; $\frac{1}{4}$ kola sijena/krme;
- stoka*: 2 krave, 2 kobile, 2 junca do 3 godine, 8 svinja; 2 košnice pčela;
- broj ukućana*: jedna veća porodica, 4 obitelji i oko 16 članova te porodice.

Gergo Berek, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin, 1 sin iznad 15 godina:

- zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase i 2 jutra nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;
- stoka*: 1 kravu, 7 svinja;
- broj ukućana*: jedna veća porodica, 2 obitelji i oko 8 članova te porodice.

Lovrek Lacsco, domaćin i otac porodice, 1 oženjena brata ili sina:

- zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase i 1 jutro nezasijanog zemljišta druge klase i 2 jutra treće klase, tj. livade;
- stoka*: 2 vola, 4 krave, 1 konj, 2 kobile, 3 junca do 3 godine, 2 junice, 10 svinja;
- broj ukućana*: jedna veća porodica, 2 obitelji i oko 8 članova te porodice.

Mikula Iffssich, domaćin i otac porodice, 5 oženjene braće ili sinova:

- zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta druge klase i 4 jutra treće klase, tj. livade; 1 kola sijena/krme;
- stoka*: 2 vola, 3 krave, 1 konj, 2 kobile, 2 junca do 3 godine, 11 svinja;
- broj ukućana*: jedna velika porodica, 6 obitelji i oko 24 člana te porodice.

Andras Kliuchics, domaćin i otac porodice, 5 oženjene braće ili sinova, 1 sin iznad 15 god:

- zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta druge klase i 2 jutra treće klase, tj. livade; $1\frac{1}{2}$ kola sijena/krme;
- stoka*: 4 vola, 2 krave, 1 konj, 1 kobila, 1 junca do 3 godine, 12 svinja; 3 košnice pčela;
- broj ukućana*: jedna velika porodica, 6 obitelji i oko 24 člana te porodice.

Petar Kliuchics, domaćin i otac porodice, 4 oženjena brata ili sina, 2 sina iznad 15 godina:

- zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta druge klase i 2 jutra treće klase, tj. livade; $\frac{1}{2}$ kola sijena/krme;

- b) *stoka*: 4 vola, 4 krave, 1 junica do 3 godine, 12 svinja;
- c) *broj ukućana*: jedna velika porodica, 5 obitelji i oko 20 člana te porodice.

Ferko Csuk, domaćin i otac porodice:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 2 jutra nezasijanog zemljišta druge klase i 2 jutra treće klase, tj. livade;
- b) *stoka*: 4 vola, 3 krave, 1 konj, 3 kobile, 1 junica do 3 godine, 1 junica, 14 svinja;
- c) *broj ukućana*: jedna obitelj i oko 4 člana te obitelji.

Gergo Kluchics, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase i 2 jutra nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade; $\frac{1}{2}$ kola sijena/krme;
- b) *stoka*: 2 vola, 2 krave;
- c) *broj ukućana*: jedna veća porodica, 2 obitelji i oko 8 člana te porodice.

Miso Lugomerec, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 1 jutro nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade; $\frac{1}{2}$ kola sijena/krme;
- b) *stoka*: 2 vola, 4 krave, 3 kobile, 1 junca do 3 godine, 13 svinja;
- c) *broj ukućana*: jedna velika porodica, 6 obitelji i oko 24 člana te porodice.

Marko Szelanec, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase i 1 jutro nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;
- b) *stoka*: 2 krave, 2 junca do 3 godine, 6 svinja;
- c) *broj ukućana*: jedna veća porodica, 2 obitelji i oko 8 člana te porodice.

Matte Klucsics, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin:

- a) *zemljište*: 6 jutara nezasijanog zemljišta druge klase i 2 jutra treće klase, tj. livade; 2 kola sijena/krme;
- b) *stoka*: 4 vola, 2 krave, 2 kobile, 1 ždrijebe, 13 svinja;
- c) *broj ukućana*: jedna veća porodica, 2 obitelji i oko 8 člana te porodice.

Petar Berek, domaćin i otac porodice, 4 oženjena brata ili sina, 1 sin iznad 15 godina:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase i 1 jutro nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;
- b) *stoka*: 4 vola, 4 krave, 1 konj, 3 kobile, 14 svinja;
- c) *broj ukućana*: jedna velika porodica, 5 obitelji i oko 20 člana te porodice.

Gyuro Csuk, domaćin i otac porodice:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase i 1 jutro nezasijanog zemljišta treće klase, tj. livade;
- b) *stoka*: 1 krava, 1 svinja;
- c) *broj ukućana*: jedna obitelj i oko 4 člana te obitelji.

Gergo Miletics, domaćin i otac porodice, 1 oženjeni brat ili sin:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase i 2 jutara nezasijanog zemljišta druge klase, tj. livade;
- b) *stoka*: 2 krave, 2 kobile, 5 svinja;
- c) *broj ukućana*: jedna veća porodica, 2 obitelji i oko 8 člana te porodice.

Mikula Kovacsics, predialist, domaćin i otac porodice, 3 oženjena brata ili sina:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{4}$ kmetske sesije ili 4 jutra zasijane oranice prve klase i 4 jutra nezasijanog zemljišta druge klase i 4 jutra treće klase, tj. livade;
- b) *stoka*: 4 vola, 4 krave, 1 konj, 3 kobile, 1 ždrijebe, 40 svinja;
- c) *broj ukućana*: jedna veća porodica, 4 obitelji i oko 16 člana te porodice.

Matt Pantakovics, domaćin i otac porodice:

- zemljište*: $\frac{1}{16}$ kmetske sesije ili 1 jutro zasijane oranice prve klase;
- stoka*: 1 svinja; očiti inkvilin;
- broj ukućana*: jedna obitelj i oko 4 člana te obitelji.

Ivan Radicsevsics, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina:

- zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase;
- stoka*: 2 krave, 5 svinja;
- broj ukućana*: jedna veća porodica, 3 obitelji i oko 12 članova te porodice.

Simun Sekletics, domaćin i otac porodice, 1 oženjena brata ili sina:

- zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase;
- stoka*: nema stoke; očito inkvilin;
- broj ukućana*: jedna veća porodica, 2 obitelji i oko 8 članova te porodice.

Simun Hruskovics, domaćin i otac porodice, 1 oženjena brata ili sina:

- zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase i 0,5 jutara nezasijanog zemljišta treće klase;
- stoka*: 2 svinje;
- broj ukućana*: jedna veća porodica, 3 obitelji i oko 12 članova te porodice.

Simun Hruskovics ml, domaćin i otac porodice, 2 oženjena brata ili sina:

- zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase; 1 jutro nezasijanog zemljišta druge klase i 2 jutra treće klase;
- stoka*: 2 krave, 4 svinje;
- broj ukućana*: jedna veća porodica, 3 obitelji i oko 12 članova te porodice.

Matt Tomasko, domaćin i otac porodice:

- zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase;
- stoka*: 1 svinju; očito inkvilin;
- broj ukućana*: jedna obitelj i oko 4 člana te obitelji.

Martin Szelanec, domaćin i otac porodice, 7 oženjene braća ili sinova, 2 sina iznad 15 god:

- zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase i 2 jutra nezasijanog zemljišta druge klase i 1 jutro treće klase, tj. livade;
- stoka*: 4 vola, 6 krava, 1 ždrijebe, 2 junca do 3 godine, 15 svinja; 2 košnice pčela;
- broj ukućana*: jedna velika porodica, 8 obitelji i oko 32 člana te porodice.

Ivan Pericsek, domaćin i otac porodice:

- zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase;
- stoka*: 2 krave, 1 svinju; očito inkvilin;
- broj ukućana*: jedna obitelj i oko 4 člana te obitelji.

Ivan Zebics, domaćin i otac porodice i jedan sin do 15 godina:

- zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase;
- stoka*: 2 svinje; očito inkvilin;
- broj ukućana*: jedna obitelj i oko 4 člana te obitelji.

Lukacs Miletics, domaćin i otac porodice i 2 oženjena brata ili sina:

- zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase;
- stoka*: 2 krave, 5 svinja;
- broj ukućana*: jedna veća porodica, 3 obitelji i oko 12 članova te porodice.

Gyuro Sipus, domaćin i otac porodice i 1 oženjeni brat ili sin i 1 sin iznad 15 godina:

- zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase;

- b) *stoka*: 1 svinju; očito inkvilin;
- c) *broj ukućana*: jedna veća porodica, 2 obitelji i oko 8 članova te porodice.

Steff Misalevics, domaćin i otac porodice i 1 oženjeni brat ili sin:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase;
- b) *stoka*: 1 svinju; očito inkvilin;
- c) *broj ukućana*: jedna veća porodica, 2 obitelji i oko 8 članova te porodice.

Ivan Mattessics, domaćin i otac porodice i 1 oženjeni brat ili sin:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase;
- b) *stoka*: 1 krava, 1 svinja; očito inkvilin;
- c) *broj ukućana*: jedna veća porodica, 2 obitelji i oko 8 članova te porodice.

Gergo Lonchar, domaćin i otac porodice:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase;
- b) *stoka*: 1 krava, 1 svinja; očito inkvilin;
- c) *broj ukućana*: jedna obitelj i oko 4 člana te obitelji.

Gergo Jankovics, domaćin i otac porodice i 1 oženjeni brat ili sin:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase;
- b) *stoka*: 1 krava, 1 kobilica, 2 svinje; očito inkvilin;
- c) *broj ukućana*: jedna veća porodica, 2 obitelji i oko 8 članova te porodice.

Andras Simich, domaćin i otac porodice:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase;
- b) *stoka*: 1 krava, 3 svinje; očito inkvilin;
- c) *broj ukućana*: jedna obitelj i oko 4 člana te obitelji.

Matt Simich, domaćin i otac porodice i 2 oženjena brata ili sina:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase;
- b) *stoka*: 2 krave, 2 kobile, 1 junac do 3 godine, 2 svinje;
- c) *broj ukućana*: jedna veća porodica, 3 obitelji i oko 12 članova te porodice.

Tomas Jankovics, domaćin i otac porodice:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase;
- b) *stoka*: 1 svinja; očito inkvilin;
- c) *broj ukućana*: jedna obitelj i oko 4 člana te obitelji.

Lukacs Krajna, domaćin i otac porodice:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{8}$ kmetske sesije ili 2 jutra zasijane oranice prve klase;
- b) *stoka*: 1 krava, 2 svinje; 1 košnica pčela; očito inkvilin;
- c) *broj ukućana*: jedna obitelji i oko 4 člana te obitelji.

Matt Hergessics, domaćin i otac porodice i 2 oženjena brata ili sina:

- a) *zemljište*: $\frac{1}{2}$ kmetske sesije ili 8 jutara zasijane oranice prve klase;
- b) *stoka*: 2 krave, 3 svinje;
- c) *broj ukućana*: jedna veća porodica, 3 obitelji i oko 12 članova te porodice.

Ukupno trgovište Sisak 1750. godine:

- 1) *Očevi, braća i djeca*: 1750. godine trgovište Sisak ima 89 očeva porodice (hospites seu pater familias), 256 oženjene braće ili sinova (fratres et filii uxorati) i 41 neoženjenog sina iznad 15 godina sposobnih za rad.
- 2) *Broj kuća, porodica i obitelji*: u trgovištu Sisku tada žive 89 šire porodice i 345 obitelji (89 očeva porodica i 256 oženjene braće ili sinova); od toga: 20 širih porodica u kojima žive po 1 obitelj,

2 porodice u kojima žive po 2 obitelji, 15 porodica u kojima žive po 3 obitelji, 11 porodica u kojoj živi 4 obitelji, 6 porodica u kojima žive po 5 obitelj, 6 porodica u kojima žive po 6 obitelji, 3 porodice u kojima živi po 7 obitelji, 4 porodice u kojima živi po 8 obitelji, 1 porodica u kojoj živi 9 obitelji, 5 porodica u kojima živi po 10 obitelji i 1 porodica u kojoj živi 11 obitelji; na jednu kuću/porodicu prosječno dolazi 3,9 obitelji. Najbrojnija grupa porodica je u kojima žive od 1 do 4 obitelji.⁷⁵³

- 3) *Broj stoke*: 1750. godine trgovište Sisak ukupno ima: 212 volova, 194 krave, 39 konja, 176 kobila, 7 ždrebadi, 65 junaca, 48 junica, 1.008 svinja i 57 košnice pčela.
- 4) *Veličine zemljišta*: trgovište Sisak ukupno ima 478,5 jugera/jutara ili 24 (23,9) seljačke kmetske sesije zemljišta oranica i livada, od toga: 211 jugera/jutara zemljišta oranica i 267,5 jugera/jutara livada; nema vinograda.
- 5) *Socijalne i ekonomske strukture stanovništva*: taj popis imovine (Conscriptio Bonorum) svjedoči o znatnim razlikama u posjedovanju imovine, kako u veličini zemljišta tako i u broju stoke. Neki kmetovi imaju znatne površine zemljišta, od 10 do 20 jutara, dok drugi kmetovi imaju manje zemljišta. Najbrojnija je grupa kmetova koji imaju od 1 do 2 jutara zemljišta, a njih ima 30 ili 33,7%. To je veoma siromašna grupa kmetova. Nije lako objasniti te razlike, ali je činjenica da su u tom društvu te ekonomske razlike velike.⁷⁵⁴
- 6) *Broj stanovnika naselja*: ako uzmemo da je tada na tom širem prostoru na jednu obitelj prosječno dolazilo oko 4 stanovnika, onda je trgovište Sisak 1750. godine imala oko 1.380 stanovnika (345 obitelji x 4 člana u svakoj obitelji = 1.380 stanovnika tog naselja).

Kako je rečeno, ovdje sam donio stanovništvo i privredu samo za trgovište Sisak. U znatno većoj raspravi donosim sve to, broj stanovnika i broj jugera zemljišta i stoke, za čitavo vlastelinstvo ili Dominij Sisak. Neobično su važni ti arhivski izvori. U čitavom 18. stoljeću, samo taj popis iz 1750. godine donosi broj i strukturu stanovništva, te veličinu i kvalitetu zemljišta posjednika, tj. kmetova, i broj stoke. Važno je objaviti te podatke, čitavi taj popis za Hrvatsku i Slavoniju. Ono što ovdje mogu kazati, i što je za sada, ovom prilikom važno, to je da ću objaviti taj sjajan popis iz 1750. godine za čitavo sisačko vlastelinstvo, Dominij Sisak.

⁷⁵³ Vidi o tome tabelu br. 4.

⁷⁵⁴ Vidi o tome tabelu br. 2.

Tabela br. 630

Trgovište Sisak 1750. godine: broj jugera/jutara zemljišta u posjedu kmetova				
Broj jutara zemljišta	Veličina sesije oranice (16 jutara)	Jutara oranica I. klase	Broj jutara livada II. i III. klase	Broj kmetova posjednika
0 jutara	0	0	0	1 kmet
1 jutro	$\frac{1}{16}$ sesije oranice	1 jutro oranice	0	8 kmetova
2 jutra	$\frac{1}{8}$ sesije oranice	2 jutra oranice	0	16 kmetova
	$\frac{1}{16}$ sesije oranice	1 jutro oranice	1 jutro livade III klase	5 kmetova
2,5 jutra	$\frac{1}{8}$ sesije oranice	2 jutra oranice	0,5 jutara livade III klase	1 kmet
3 jutra	$\frac{1}{16}$ sesije oranice	1 jutro oranice	2 jutra livade III klase	1 kmet
	$\frac{1}{16}$ sesije oranice	1 jutro oranice	2 jutra livade II klase	1 kmet
	$\frac{1}{8}$ sesije oranice	2 jutra oranice	1 jutro livade III klase	3 kmeta
4 jutra	$\frac{1}{8}$ sesije oranice	2 jutra oranice	2 jutra livade III klase	4 kmeta
	$\frac{1}{16}$ sesije oranice	1 jutro oranice	1 jutro livade II kl. i 2 III kl.	1 kmet
5 jutara	$\frac{1}{16}$ sesije oranice	1 jutro oranice	4 jutra livade III klase	6 kmetova
	$\frac{1}{16}$ sesije oranice	1 jutro oranice	2 jutra livade II kl. i 2 III kl.	3 kmeta
	$\frac{1}{8}$ sesije oranice	2 jutra oranice	2 jutra livade II kl. i 1 III kl.	1 kmet
	$\frac{1}{8}$ sesije oranice	2 jutra oranice	1 jutro livade II kl. i 2 III kl.	1 kmet
6 jutara	$\frac{1}{4}$ sesije oranice	4 jutra oranice	1 jutro livade III klase	3 kmeta
	$\frac{1}{8}$ sesije oranice	2 jutra oranice	2 jutra livade III klase	1 kmet
7 jutara	$\frac{1}{8}$ sesije oranice	2 jutra oranice	4 jutra livade III klase	4 kmeta
	$\frac{1}{8}$ sesije oranice	2 jutra oranice	1 jutro livade I kl. i 4 III kl.	1 kmet
8 jutara	$\frac{1}{4}$ sesije oranice	4 jutra oranice	4 jutra livade I klase	1 kmet
	$\frac{1}{4}$ sesije oranice	4 jutra oranice	4 jutra livade III klase	7 kmetova
	$\frac{1}{4}$ sesije oranice	4 jutra oranice	2 jutra livade II kl. i 2 III kl.	2 kmeta
	$\frac{1}{8}$ sesije oranice	2 jutra oranice	4 jutra livade II kl. i 2 III kl.	2 kmeta
	$\frac{1}{2}$ sesije oranice	8 jutara oranice	0 jutara livade	1 kmet
9 jutara	0 sesije oranice	0 jutara oranice	6 jutara livade II kl. i 2 III kl.	1 kmet
10 jutara	$\frac{1}{16}$ sesije oranice	1 jutro oranice	4 jutra livade II kl. i 4 III kl.	2 kmeta
	$\frac{1}{4}$ sesije oranice	4 jutra oranice	6 jutara livade III klase	1 kmet
	$\frac{1}{4}$ sesije oranice	4 jutra oranice	4 jutra livade II kl. i 2 III kl.	2 kmeta
12 jutara	$\frac{1}{8}$ sesije oranice	2 jutra oranice	8 jutara livade III klase	1 kmet
	$\frac{1}{4}$ sesije oranice	4 jutra oranice	4 jutra livade II kl. i 4 III kl.	2 kmeta
14 jutara	$\frac{1}{2}$ sesije oranice	8 jutara oranice	4 jutra livade II kl. i 2 III kl.	1 kmet
16 jutara	$\frac{1}{2}$ sesije oranice	8 jutara oranice	8 jutara livade III klase	1 kmet
	$\frac{1}{4}$ sesije oranice	4 jutra oranice	6 jutara livade II kl. i 6 III kl.	1 kmet
20 jutara	$\frac{1}{4}$ sesije oranice	4 jutra oranice	8 jutara livade II kl. i 8 III kl.	1 kmet
UKUPNO	23,9 kmets. sesija	211 jutara oranica	267,5 jutara livada	89 posjednika

Samo je jedan kmet posjedovao cijelu seljačku/kmetsku sesiju od 20 jutara oranica i livade. Najbrojnija je grupa kmetova koji imaju od 0 do 2 jutra zemlje, a njih ima 30 ili 33,7%. To je veoma siromašna grupa kmetova, koji teško preživljavaju od tog malog posjeda. A nemaju ni mnogo stoke. Ali i grupa kmetova koji posjeduju od 1 do 5 jutara također je veoma siromašna. Tu vidimo veliku razliku u posjedovanju veličine zemljišta od kmeta do kmeta. Tako je u svim naseljima Dominija Sisak. S tim da je velika razlika u posjedovanju kvalitete i kvantitete zemljišta od naselja do naselja. Sa zemljištem je većina naselja siromašna, a najbogatije naselje sa zemljištem je selo Greda. U naselju Greda ima dosta seljaka/kmetova koji imaju više od dvije kmetske sesije, preko 40 jutara oranica i livada.

25.4. Dominij Sisak 1750. godine: broj porodica, obitelji i stanovnika

U tabelama br. 631 i 632 donosim broj porodica i obitelji i stanovnika za veći dio naselja Dominija Sisak iz 1750. godine, te broj oženjenih sinova i braće očeva porodice, kao i neoženjenih iznad 15 godina. Broj stanovnika za svako naselje sam donio prema mom izračunu: uzeo sam da u svakoj obitelji prosječno najmanje ima četiri (4) člana. Tako sam dobio izračun za broj stanovnika porodica i naselja. Broj obitelji (koju čine uži krug roditelja i njihove djece) sam izračunao tako da je broj očeva porodice, te oženjenih sinova i braće u svakoj porodici (koju više rodbinski bliskih obitelji) u svakom naselju jednak broju obitelji.

Kako vidimo u tabeli br. 631, ta su naselja različito naseljena. Prema broju porodica i obitelji, najveća su naselja trgovište Sisak te sela Greda i Drenčina, a neka su slabo naseljena: Strelečko, Pračno, Tišina i Petrovci. Na gustoću naseljenosti, kao je rečeno, najviše utječe razvoj i uspjeh poljoprivrede i stočarstva. Jer je to zaostalo poljoprivredno društvo.

U tabeli br. 632 donosim broj obitelji u porodicama za većinu naselja Dominija Sisak iz 1750. godine. Prema tim podacima, najbrojnije su šire porodice one u kojima ima od 1 do 4 obitelji, a dosta ima i onih porodica u kojima ima samo po jedna obitelj, pa tako i u trgovištu Sisak najbrojnije porodice su one u kojima ima samo po jedna obitelj. Velikih porodica, u kojima ima više od 6 obitelji i dalje, ima ali ne toliko puno koliko se tvrdi u historiografiji. Štoviše, u nekim ih naseljenima uopće nema porodica u kojima ima više od 5 obitelji.

Tabela br. 631

Dominij Sisak 1750. godine: broj porodica, oženjenih, obitelji i stanovnika					
Naselja	Broj porodica	Broj oženjenih	Broj obitelji	Neoženjeni od 15 godina dalje	Broj stanovnika
Sisak	89	256	256	41	1.024
Greda	76	215	215	24	860
Drenčina	50	136	136	37	544
Sella	32	97	97	7	388
Galdovo	31	92	92	10	368
Book	25	97	97	17	388
Odra	25	59	59	27	236
Jazvenik	24	71	71	1	284
Stupno	20	49	49	6	196
Žabno	19	36	36	0	144
Strelečko	17	39	39	4	156
Pračno	15	35	35	1	140
Tišina	12	29	29	6	116
Petrovci	8	12	12	4	48
UKUPNO	443	1.113	1.113	185	4.892

Tabela br. 632

Dominij Sisak 1750. godine: u broju PORODICA broj OBITELJI (od 1 do 12)													Poro- dice ↓	Broj obi- telji
Broj obitelji →	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12		
Sisak	20	16	15	11	6	6	3	4	1	5	1	0	89	256
Greda	0	17	21	21	7	5	4	0	1	0	0	0	76	215
Drenčina	3	7	15	12	7	5	1	0	0	0	0	0	50	136
Sella	5	2	4	7	3	8	1	2	0	0	0	0	32	97
Galdovo	3	2	9	9	4	1	1	1	0	0	0	1	31	92
Book	1	6	4	1	4	3	1	2	1	1	0	1	25	97
Odra	4	5	3	6	5	2	0	0	0	0	0	0	25	59
Jazvenik	3	1	8	1	8	1	1	0	1	0	0	0	24	71
Stupno	3	2	5	5	3	2	0	0	0	0	0	0	20	49
Žabno	2	5	7	3	2	0	0	0	0	0	0	0	19	36
Strelečko	0	2	10	3	2	0	0	0	0	0	0	0	17	39
Pračno	3	2	4	2	2	1	1	0	0	0	0	0	15	35
Tissina	1	2	2	5	2	0	0	0	0	0	0	0	12	29
Petrovci	2	2	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	8	12
UKUPNO	50	71	109	88	55	34	13	9	4	6	1	2	443	1.113

Popis stanovništva i privrede iz 1750. godine pokazuje da naselja Dominija Sisak imaju velikih porodica, u kojima ima više obitelji. Pa ipak, najveći broj porodica (njih 20) u kojima ima samo po jedna obitelj. I štoviše, najviše porodica ima u kojima ima od jedne do četiri obitelji. I mali je broj porodica u kojima ima sedam obitelji. Za velike porodice, u kojima ima više obitelji i više ukućana, treba imati velike zemljišne posjede i brojnu stoku.

Međutim, prema popisu iz 1796. godine gotovo su se raspale velike porodice, s velikim brojem obitelji i ukućana kakve u dokumentima nalazimo iz sredine 18. stoljeća. Taj proces jačeg raspadanja velikih porodica nastao je nakon urbarijalne regulacije 1774/84. godine. Taj popis pokazuje da u Sisku 1796. godine prevladavaju porodice od 2 do 9 članova. I tek je mali broj porodica preko 10 članova, i samo je po jedna porodica koja ima 15 ili 18 ili 21 ukućanina. A to su posve drugačiji podaci od onih iz sredine 18. stoljeća.

Tako je i u drugim naseljima Dominija Sisak. I u njima su najbrojnije porodice u kojima ima od 2 do 9 ukućana. I veoma su malobrojne one porodice u kojima ima više od 10 ukućana. Prema tome, možemo zaključiti da je urbarijalnom regulacijom pokrenut proces ubrzanog razvoja poljoprivrede i ujedno proces jačeg raspada velikih porodica.

Dakako, ti su podaci, kako o razvoju poljoprivrede tako i o stanju i raspadu velikih porodica, dosta različiti od regije do regije. Stoga su o tome nužna opsežna istraživanja. O svemu tome više u široj raspravi o sisačkom vlastelinstvu 1750. godine.

26. ETNIČKE STRUKTURE U HABSBUŠKOJ MONARHIJI

26.1. Predgovor

U z demografiju, a time i istraživanje broja i strukture stanovništva, također je usko vezan etnicitet: problem etničkog i nacionalnog određenja pučanstva, te fenomen nacije i nacionalizma. Rijetko je koji demograf koji se u radu, na istraživanju strukture stanovništva, nije dotakao i problema etničkog i nacionalnog određenja stanovništva. To je istraživanje dosta složeno i veoma osjetljivo. To je razlog da ovdje donosim ovaj rad o tome. Kod nas, kad je riječ o pojavi etničkih identiteta uopće, sve počinje s Ilirski pokretom.

26.2. Ideologija Ilirskog pokreta (1835-1848. godine)

Poznato je da su ideologiju hrvatskog Ilirskog pokreta, od svih drugih južnoslavenskih naroda, prihvatili samo slovenski intelektualci. I to uglavnom krug oko S. Vraza, M. Majara i A. Einspielera u Štajerskoj i Koruškoj. Tu ideologiju, u kojoj je ključna misao bio prijedlog da se svi južni Slaveni ujedine oko štokavskog književnog jezika, isključivo dakle na području kulture, posve je odbacio krug oko F. Prešerena u Kranjskoj. Taj je krug, okupljen oko F. Prešerena, njegovao slovensku jezičnu i književnu tradiciju i izgradio modernu slovensku književnost na osnovama standardnog slovenskog književnog jezika. Zato se suprotstavio ideji da Slovenci napuste svoj književni jezik i svoju književnost i prihvate štokavski jezik.

Ključna misao u ideologiji hrvatskih iliraca - od početka do kraja njihova djelovanja, od 1835. do 1847/48. godine, jer su revolucionarna zbivanja 1848/49. godine označila posve novo razdoblje - bila je dakle da se svi južni Slaveni okupe oko jednog (štokavskog) književnog jezika i književnosti. U tom smislu, oni u brojnim tekstovima, objavljenim u *Narodnim novinama* i *Danici ilirskoj*, kao i u brojnim brošurama, stalno govore o *ilirskom jeziku* i *ilirskoj kulturi*, iako u zbilji (na prostoru zamišljene Velike Ilirije) nije postojao ni taj jedinstveni ilirski jezik niti ta ilirska kultura, koji bi (taj jezik i ta kultura) obuhvatili sve južne Slavene. Svaki je od tih naroda slijedio svoj put, svoju tradiciju i svoje standardne osnovice. Pa ipak, uza sve to što te pojave (ilirski jezik i ilirsku kulturu i ilirsku narodnost) ne nalaze u zbilji, niti su ih mogli naći, oni u tim brojnim tekstovima stalno govore o procesu okupljanja svih južnih Slavena oko tog zamišljenog (ilirskog, štokavskog) književnog jezika i ilirske književnosti i kulture.

U tim tekstovima ističu da su svi južni Slaveni u rodoslovnom (etnografskom) pogledu jedan narod: *Iliri*. Oni dakle stalno i govore i pišu o *ilirskom narodu* (u etnografskom smislu), o jednoj *ilirskoj narodnosti*, o jednom *ilirskom jeziku*, o jednoj *ilirskoj kulturi*. Prema tome, ako dosljedno slijedimo modele koji su prisutni u historiografiji, u kojoj se tvrdi da su ilirci razvili nacionalnu svijest i nacionalno-integracijsku ideologiju, i time „položili osnove modernoj naciji“, a to je ideologija o ilirskoj kulturi i ilirskoj narodnosti, onda moramo zaključiti da su naši ilirci razvijali ilirsku (a ne hrvatsku) nacionalnu svijest, da su širili ilirsku i južnoslavensku (a ne hrvatsku) nacionalno-integracijsku ideologiju. Samo u političkom pogledu, polazili su od užeg političkog programa koji je bio ograničen na Hrvatsku i Slavoniju.

Ipak, da ideologija ne utječe na integracijske procese koliko se misli i dokazuje, a time ni na proces izgradnje moderne nacije, govori i činjenica da se u zbilji nije pojavio ni taj ilirski jezik ni taj ilirski narod niti ta jedna/jedinstvena ilirska/južnoslavenska narodnost. U svakom slučaju, ilirski pojmovi (za naziv jezika i kulture i narodnosti) nije bio dobar izbor. Uz ostalo i zato, jer se i prije i tada u diplomaciji i u brojnim tekstovima i knjigama pod pojmom „ilirске nacije“ (ilirsche Nation) najčešće podrazumijevalo Srbe u Habsburškoj monarhiji.

Ilirci su u tome (u identifikaciji s ilirskim pojmom) slijedili jednu dugu tradiciju. Kada je riječ o procesu identifikacije s ilirskim imenom tijekom dugoga vremena, postoji najmanje pet tipova ilirskih identiteta: prvi, koji se koristi u antičkom razdoblju; drugi, koji su iskazivali hrvatski humanisti i intelektualci od 16. do 18. stoljeća; treći, koji se koristi u diplomaciji i službenim spisima, te u geografskim, književnim i znanstvenim djelima kao i u putopisima od srednjeg vijeka do 19. stoljeća; četvrti, koji je nastao u razdoblju Napoleonovih Ilirskih provincija početkom 19. stoljeća i, peti, koji je nastao u 19.

stoljeću u procesu konstrukcije ideologije ilirizma koja nastaje za vrijeme Ilirskog pokreta od 1835. do 1848. godine.

Taj peti tip konstrukcije ilirskih identiteta (za jezik i književnost i narodnost), koji su trebali da obuhvate/ujedine sve južnoslavenske narode, bio je tada posve promašen, jer nije bio prilagođen životnim prilikama na tim prostorima. U svakom slučaju, njihova ilirska ideologija nije mogla potaći da se u zbilji pojavi jedan/jedinstveni ilirski jezik, kao ni jedna ilirska kultura niti jedna ilirska narodnost zajednička svim južnim Slavenima. Hrvatski Ilirci nisu pratili i nisu poznavali mnogostruka etnografska istraživanja koja su posebno nastajala u njihovo vrijeme.

Uz česte nazive *ilirski jezik* i *ilirska narodnost*, hrvatski preporoditelji/ilirci govore i o *slavenskom jeziku* i *slavenskoj narodnosti* i *slavenskom narodu*. Ali i o *južnoslavenskom narodu*, *južnoslavenskoj narodnosti* i *ilirsko-južnoslavenskom jeziku*. No, u toj njihovoj ideologiji ilirizma ti su pojmovi (i ilirski i slavenski i južnoslavenski) bili dosta neodređeni.

Kada je o tome riječ, valja imati na umu slijedeće. Nositelji konstrukcije tog ilirskog i južnoslavenskog i slavenskog identiteta (i jezika i kulture i narodnosti) bila je malobrojna elita u Hrvatskoj, kojoj se pridružila još manja skupina slovenskih intelektualaca. U tom procesu identifikacije, osim isticanja slavenskih rodoslovnih struktura i ilirske/južnoslavenske ideje, koje nisu imale čvrstu sadržaju osnovicu niti jasno izgrađen program - a nisu bili ni dosljedni u isticanju sadržaja te ideologije, kao ni kasnije u praksi, kada je nastao njihov „juriš“ na javne službe od 1850-1860. godine, o čemu svjedoče brojni dokumenti - hrvatski se ilirci nisu mogli pozvati na konkretne entitete utemeljene u zbilji (ni na jezični ni kulturni ni pravni ni politički ni društveni niti bilo koji drugi entitet) kao opće ilirske/južnoslavenske životne vrijednosti koje bi obuhvatile sve južnoslavenske narode, jer ti ilirski entiteti i te vrijednosti nisu postojali. Postojale su samo maglovite ideje o tome, koje su se s vremenom mijenjale. Te ideje, kako je rečeno, nisu prihvatili drugi narodi, a nije ih prihvatila, niti je to mogla, ni tzv. zaboravljena većina stanovništva, koja živi na selu u tradicionalnom svijetu masovne nepismenosti, zaostale privrede, slabe produktivnosti, loše liječničke zaštite, u malim seoskim zajednicama itd.

O jezičnoj i etničkoj samo-identifikaciji intelektualaca, među kojima su i bivši ilirci, u Hrvatskoj od 1848. do 1860. godine svjedoče slijedeći primjer. Već za revolucije 1848-49. godine nastaje novo razdoblje unutarnje organizacije Hrvatske, ali od 1. siječnja 1851. godine nastupa novo uređenje svih institucija: nastaje modernizacija uprave, sudstva, školstva, financija itd. Banu J. Jelačiću su bili potrebni školovani činovnici. Nastaje pravi juriš svih školovanih ljudi na ta činovnička mjesta. U spisima Banskog vijeća, Banske vlade i Hrvatsko-slavonskog namjesništva u Državnom arhivu Hrvatske u Zagrebu pronašao sam brojne formulare koji su ispunjavali oni koji su se natjecali na ta mjesta. U tim formularima/molbama kandidati su morali upisati podatke o sebi: ime i prezime, mjesto rođenja, pripadnost vjeri i narodnosti, školovanje i obrazovanje, znanje jezika. Sjajni su ti dokumenti za identifikaciju te šire skupine obrazovanih ljudi u Hrvatskoj i Slavoniji, koji su morali imati neku višu školu i poznavati strane jezike i obavezno poznavati „narodni jezik“. Uglavnom, posve različito nazivaju taj „narodni jezik“: hrvatski ili slavonski i rjeđe ilirski. Većina onih koji su iz Slavonije, navode da govore *slavonskim jezikom*, dok oni koji su iz Hrvatske da govore *hrvatskim jezikom*. Oni koji su iz Slavonije navode da pripadaju *slavonskoj narodnosti*, dok oni koji su iz Hrvatske da pripadaju *hrvatskoj narodnosti*. To je, kako vidimo, pokrajinska identifikacija: i jezika i narodnosti i naroda i porijekla. Ta pokrajinska identifikacija u Hrvatskoj i Slavoniji i Dalmaciji, identifikacija ljudi s pokrajinom u kojoj žive i u kojoj su se rodili, postoji otprije i još će dugo ostati. Tek će administracija i popisi stanovništva od 1880. godine dalje postupno u tome unijeti više reda. O tome više na drugom mjestu.

26.3. Etnička identifikacija u prvoj polovici 19. stoljeća

26.3.1. Metode i područja istraživanja etničke identifikacije stanovništva

Da bismo mogli raspravljati o etničkim i nacionalnim identitetima na hrvatskom prostoru u 19. stoljeću, a time i o drugim procesima identifikacije (i jezične i kulturne i političke i vjerske i regionalne i rodne i socijalne i vojno/civilne i druge), nužno je imati u vidu ove komparacije: a) bilo koju hrvatsku pokrajinu valja promatrati u komparaciji s drugim hrvatskim pokrajinama, b) hrvatske pokrajine u komparaciji s drugim pokrajinama u Habsburškoj monarhiji, c) etničke strukture hrvatskog naroda u

komparaciji s drugim narodima u Monarhiji i d) etnički identitet u komparaciji s drugim identitetima, napose jezičnim i kulturnim i političkim i državnim i vjerskim itd. Zatim, valja upoznati početak i razvoj etničke i svake druge identifikacije stanovništva u prošlosti.

Tu mnogostruku identifikaciju stanovništva u Monarhiji, svih naroda, proučavali su, od kraja 18. stoljeća dalje, s vremenom sve više, mnogi znanstvenici u okviru društvenih znanosti: lingvistike, književne historije, etnografije, topografije, geografije, historiografije i statistike. O etničkoj i svakoj drugoj identifikaciji stanovništva, raspravljali su u mnogim knjigama, enciklopedijama, leksikonima, časopisima, godišnjacima i brojnim izvještajima. To je golema i veoma dragocjena povijesna građa. Ta brojna djela sadrže važnu građu za proučavanje, uz mnoge druge pojave, i etničkih struktura: ona svjedoče o nastojanju da se temeljito prouče brojnost i struktura stanovništva svih naroda i njihova narodnost (Nationalität).

Ono što je sada bitno za ta djela jest to što od početka 19. stoljeća, napose od tridesetih godina tog stoljeća dalje, donose *statistiku a zatim i geografiju narodnosti*. Nastoje brojčano odrediti etničke strukture naroda i njihovu teritorijalnu raspoređenost. I jedno i drugo s vremenom se sve više usavršava. Sve je to vezano uz proces modernizacije uprave i države u cjelini, uz organizaciju i rad statističkih ureda i uz stručnu prezentaciju statističkih podataka o tome te uz organizaciju internacionalnih statističkih kongresa na kojima se, uz ostalo, prihvaćaju jedinstveni modeli i formulari za istraživanje stanovništva. Sredinom 19. stoljeća u toj se Monarhiji organizira nekoliko tih svjetskih statističkih kongresa. Za ovu temu su najvažnija ona djela i dokumenti koji sadrže statistiku narodnosti (Statistik der Nationalität).

Hrvatski ilirci nisu poznavali ta djela i te izvore u kojima se, osim vjerske identifikacije stanovništva, nastoji odrediti i svjetovne etničke strukture, u kojima se narodnost (Nationalität) upoznaje i analizira na temelju objektivnih vrijednosti: na temelju pokrajine ili države u kojoj ljudi žive ili od kuda dolaze (stranci u drugoj pokrajini ili državi), a to je pokrajinska/državna identifikacija, koja je i do kraja 19. stoljeća bila u upotrebi, te suvremenog standardnog književnog jezika, građanske kulture, pismenosti i obrazovanja i podrijetla svakog naroda.

26.3.2. Znanstveni modeli

Iako postoje više znanstvenih modela koji se primjenjuju tijekom istraživanja etničkih i nacionalnih identiteta, a time i istraživanja fenomena moderne nacije i zatim nacije-države i nacionalizama svih vrsta uopće, ipak, promatrano s gledišta izbora i predmeta i područja i teme istraživanja svih tih pojava, sve se svode na dva temeljna pristupa i mnoge podvrste tih dvaju znanstvenih modela. Upoznajmo ih ukratko kao modele **A** i **B**).

Znanstveni model A): Za područje istraživanja uzima objektivne i stoga životne pojave ljudskih zajednica i ljudskog društva koje je izgradilo stanovništvo u nekoj zemlji. U skladu s tim, etničku identifikaciju i etničke strukture, a time i izgradnju moderne nacije, ali i proces konstituiranja i reprodukcije i transformacije etnosa/stanovništva, promatra unutar razvoja modernosti u nekoj sredini. To je dugi proces modernizacije koji nastaje u epohi moderne i modernog društva od kraja 18. do kraja 20. stoljeća. To je proces koji nastaje unutar i građanskog i kapitalističkog i industrijskog svijeta ljudske djelatnosti, interakcije i rada. Prema tome, kad je riječ o toj temi - o proučavanju i etničkih identiteta i etničkih struktura i fenomena moderne nacije i nacionalizama - područje istraživanja je život stanovništva u nekoj zemlji ili državi i njegove ključne životne strukture: etničke i jezične i kulturne i vjerske i obrazovne i ekonomske i socijalne i rodne i vojno/civilne itd. Područje istraživanje su brojni dokumenti u arhivima i knjižnicama, objavljeni i neobjavljeni povijesni izvori kojih ima veoma mnogo.

Znanstveni model B): Za područje istraživanja uzima ljudske subjektivne i duhovne pojave, ljudsku svijet i posebne „osjećaje“ vezane uz ideologiju o naciji. To je zamišljena i izmišljena zajednica osjećaja i ljudske svijesti, vezanu uz naciju. Područje istraživanja ovdje su najčešće razne ideologije koje zastupa malobrojna elita. Taj drugi model, koji se oslanja na psihičke sustave zamišljene ljudske svijesti i posebnih „osjećaja“, može se primijeniti na sve etničke skupine i etnije (od roda i plemena i saveza plemena do naroda i moderne nacije, ali i na sve grupe ljudi) koje iskazuju pojam i ideju o nekoj zajednici ljudi i iskazuju „lojalnost“ spram nje, razvijaju mit o njezinu podrijetlu, te iskazuju kult predaka i neku ideologiju itd.

U prvom slučaju, kada je riječ o primijeni modela A), znanstvenici su nacionalni identitet i etničke strukture naroda nastojali odrediti na temeljima statistike i geografije narodnosti, služeći se mnogostrukim povijesnim izvorima o životu stanovništva i istraživanjem objektivnih pokazatelja koji obilježavaju individualnost jednog naroda, a to su, kako smo upoznali, književni jezik, kultura, obrazovanje, vjera, porijeklo, pokrajina, država itd.

U drugom slučaju, kada je riječ o primjeni modela B), mnogi u javnome životu (znanstvenici, preporoditelji, ideolozi, političari, novinari itd.) nacionalni identitet, a time i porijeklo nacije, temelje na ideologiji i mitu o samorazumljivosti nacionalnog identiteta i nacije i nacionalizama. Njih u pravilu ne zanimaju povijesni izvori koji sadrže statistiku narodnosti. Oni se na te mnogostruke povijesne izvore, koji govore o statistici i geografiji narodnosti, i ne pozivaju. Takve i druge povijesne izvore, kojih ima u obilju, oni sustavno izbjegavaju.⁷⁵⁵

26.4. Etnička identifikacija do 1846. godine

26.4.1. Narodnost je prije svega predmet znanstvenog istraživanja

U Habsburškoj monarhiji od kraja 18. stoljeća dalje - u tijeku modernizacijskih procesa i, u tom cilju, s razvojem statistike, koja je bila u funkciji te modernizacije uopće - mnogi su znanstvenici različitog profila, uz ostalo, nastojali proučiti i etničke strukture stanovništva. Mnogi od njih, napose oni koji su radili u državnoj upravi i u službenim statističkim uredima, dali su statistiku svih pojava života stanovništva i države, a napose i statistiku narodnosti u čitavoj toj Monarhiji, a time i u hrvatskim pokrajinama. Pritom su primijenili različite metode pri određanju etničke identifikacije i etničkih struktura stanovništva, ali i brojnog stanja narodnosti. Tražili su i posve različita područja istraživanja. Tek su na internacionalnim statističkim kongresima, napose od sredine 19. stoljeća dalje, prihvatili jedinstvene metode i formule. Upoznajmo ključne njihove metode i područja istraživanja na koja su se pozivali.

Sve do 1846. i 1851. godine - sve do popisa stanovništva tih godina u kojima se prvi put u Habsburškoj monarhiji, a time i u svim hrvatskim pokrajinama, pita za narodnost, kada tijekom tih popisa, ali i u anketama provedenim tom prilikom, veći broj stanovnika nego li ikada ranije, uglavnom starješine kuća, odgovaraju na pitanje kojoj narodnosti pripadaju oni i njihovi ukućani - mnogi autori, koji su se bavili i lingvistikom i etnografijom i demografijom i statistikom, smatrali su da je narodnost ili nacionalnost (Nationalität) prije svega predmet znanstvenog istraživanja. Da se dakle može upoznati etničke odnose i stanja, a time i etničke strukture i etničku geografiju u Habsburškoj monarhiji uopće, bez obzira što popisi stanovništva u svojim rubrikama ne sadrže ni pitanje ni precizne podatke o nacionalnosti.

Bitni preokret u tome je sada, za razliku od ranijih stoljeća kada se spominju razne narodnosti, što mnogi, napose oni koji su radili u državnoj upravi i u institucijama službene statistike ili na sveučilištu, koriste statističke podatke o broju stanovništva. Ali drže da se narodnost (Nationalität) ne može utvrditi putem pučkog popisa stanovništva, već prije svega ili isključivo znanstvenim metodama, na temelju sustavnog proučavanja mnogih objektivnih vrijednosti (jezika, kulture, državnosti, obrazovanja, vjere, običaja, porijekla, doseljavanja itd.) koje, po njima, određuju narodnost i/ili nacionalnost u nekoj državi, na nekom prostoru.

To znači, prema uvjerenju tih autora i službene statistike, da je nepotrebno prilikom popisa stanovništva u osnovni formular unijeti, uz ostala pitanja, i pitanje o narodnosti. Zašto? Zbog stanja masovne nepismenosti ljudi, a u hrvatskim pokrajinama nepismenih je oko 98%, ti su autori i službena statistika iskazivali veliko nepovjerenje i prema toj metodi (ispitivanja stanovništva o njihovoj narodnosti tijekom pučkog popisa) ali i prema odgovorima ljudi o njihovoj etničkoj samo identifikaciji. Smatrali su da tom prilikom, u tim odgovorima, može doći do manipulacije, napose kod masovno nepismenog i posve nekog stanovništva, ili do nejasnih odgovora na pitanje o narodnosti također zbog velike nepismenosti ljudi.

Znanstvena dakle istraživanja o narodnosti u nekoj državi za njih su vjerodostojnija od odgovora masovno nepismenih i neukih ljudi do kojih bi se došlo prilikom popisa stanovništva. Prema tome, mnogi su autori, i veliki autoriteti na tom području, zastupali koncepciju da je narodnost i/ili nacio-

⁷⁵⁵ Usp. „školski“ primjer takvog pristupa: Stančić (2002).

nalnost (Nationalität) isključivo predmet znanstvenog istraživanja i da do broja i rasprostranjenosti narodnosti, do analize etničkih i nacionalnih struktura u nekoj zemlji, na bilo kojem području, u bilo kojoj državi, mogu doći samo znanstvenici, putem znanstvenih istraživanja. U to istraživanje o broju i rasprostranjenosti nacionalnosti, o etničkim strukturama na nekom prostoru, kod nekog naroda ili u nekoj državi, uključilo se više društvenih znanosti: lingvistika, etnografija, geografija, topografija, demografija, historiografija i statistika. Pokrenuti su mnogi časopisi i edicije na tim područjima i objavljene brojne knjige o tome. Istražuje se područje jezika i književnosti, pismenosti i obrazovanja, kulture, vjere, nošnje, običaja, državljanstvo, povijest naroda, seobe ljudi i migracije itd.

Da bi prikazali etničke strukture kod nekog naroda, i u državi uopće, ti znanstvenici uzimaju različite izvore koji pokazuju stanje (rasprostranjenosti i brojnosti i izmiješanosti i međusobnih odnosa) narodnosti, tj. etničke strukture na nekom prostoru. Pa ipak, kako sam spomenuo, s vremenom je jezik (ne lokalni i ne govorni već standardni književni jezik naroda i na njemu formirana: i jedna/cjelovita jezična zajednica i moderna književnost i jedan javni komunikacijski sustav i jezična identifikacija) postao najvažnija vrijednost za određenje narodnosti i nacionalnosti. To je dakako vanjska identifikacija ili identifikacija drugoga, to je nacionalni identitet drugih: kada znanstvenici putem naučne metode, istražujući različite izvore, koji ukazuju na postojanje unutrašnjih objektivnih pokazatelja, određuju etnički identitet nekog naroda i pokazuju brojno stanje narodnosti, određuju etničke strukture na njegovom političkom prostoru. To je vanjska identifikacija i vanjsko priznavanje narodnosti i nacionalnosti i njezinih objektivnih pojava: jezika, kulture, obrazovanja, vjere, običaja, povijesti, stanovanja, nošnje itd. Pritom su uvijek primijenili komparativnu metodu.

Prema tome, sve te brojne knjige i edicije svjedoče o tim procesima, o vanjskom i unutrašnjem priznavanju nacionalnosti, pa tako i na hrvatskom prostoru. U korištenju tih brojnih knjiga i dokumenata, u kojima nalazimo statističke pokazatelje, koje su veoma vrijedne, u kojim napose nalazimo vrijedne podatke o pojedinim narodima (o broju stanovnika, školstvu, kulturi, vjeri, privredi, zdravstvu itd.), ipak moramo biti veoma oprezni.

Glavni predstavnici, iz različitih područja društvenih znanosti, koji su imali ključnu riječ o tome do 1846. i 1851. godine, koji su utjecali na kasnija istraživanja o etničkim i nacionalnim identitetima i strukturama, te o etničkoj i nacionalnoj statistici i etničkoj geografiji (istraživanja o rasprostranjenosti etničkih struktura) u Habsburškoj monarhiji bili su slijedeći autori: A. F. W. Crome, I. de Luca, J. Ch. Engel, M. Schwartner, S. Bredetzky, J. G. Meusel, J. A. Demian, J. Roher, J. C. Bisinger, J. Severin, J. Ch. Adelong, W. Humboldt, G. Hassel, J. M. Liechtenstern, A. Hietzinger, J. Csaplovics, R. E. Jenny, C. André, Ch. G. D. Stein, P. J. Šafařík, Fr. Sartori, Pál Magda, F. A. Bickes, F. W. Klenner, J. C. Thiele, S. Jowitsch, F. V. Hoffmann, J. Springer, F. W. Schubert, A. A. Schmidl, S. Becher, E. Fényes, H. Berghaus, Ch. Bernoulli, J. Chownitz, H. Meynert, F. H. Ungewitter, Franz Petter, H. F. Brachelli, J. E. Wappäus i drugi.

U nastojanju da prouče, uz ostalo, i narodnost (Nationalität) kod svih naroda u Habsburškoj monarhiji, spomenuti autori od početka 19. stoljeća polaze: prvo, sa širega gledišta društvenih znanosti: lingvistike, književnosti, etnografije, geografije, topografije, statistike, demografije, historiografije; drugo, često primjenjuju različite metode; treće, izabrali su različita područja istraživanja; četvrto, primjenjuju, gotovo u pravilu, komparacijsku metodu. No, ono što im je zajedničko od kraja 18. stoljeća dalje, s vremenom sve više, to je primjena statističkih podataka o broju i rasprostranjenosti naroda u Habsburškoj monarhiji u cjelini i svih narodnosti napose. Donose dakle statistiku i geografiju narodnosti, ali i religija. Nadalje, u proučavanju narodnosti, svi ti autori polaze od objektivnih pokazatelja: književnoga jezika, književnosti, kulture, obrazovanja, školstva, religije, države, povijesnih okolnosti, običaja, seobe i doseljavanja stanovništva na nekom području, statističkih podataka itd.

Ma koliko da smo kritički pri vrednovanju i korištenju tih podataka, koje nalazimo u tim knjigama, ipak nema sumnje da su to veoma dragocjeni povijesni izvori koji svjedoče o dugom putu etničke identifikacije. Ali u tim knjigama, kako je rečeno, postoje i drugi dragocjeni podaci: o vremenu i prostoru, školstvu i obrazovanju, kulturi, privredi, zdravstvu, crkvi itd. Zato tim knjigama, kao dragocjenom povijesnom izvoru, valja posvetiti veliku pažnju.

26.5. Statistika narodnosti krajem 18. i početkom 19. stoljeća

Već tzv. Jozefinski popis stanovništva iz 1785/87. godine, tj. knjige koje sadrže tu historijsku statistiku, donose brojne obavijesti o životu svih naroda u Habsburškoj monarhiji, pa tako i o demografiji, ali i obavijesti o etničkim strukturama stanovništva. Prvi koji o tome nešto više govore su autori koje sam naveo. Budući da je to opsežna tema i da te knjige pružaju obilje podataka o životu svih naroda u Monarhiji (o broju stanovnika, privredi, školstvu itd.), upoznajmo ukratko njihovo shvaćanje etničke identifikacije, jer je to tema ove rasprave.

U **Habsburškoj monarhiji** (Österreichische Monarchie) krajem 18. i početkom 19. stoljeća, prema njima, postoje oko deset "glavnih nacija" koje imenuju ovim pojmovima: Nation, Hauptnation, Volk, Völkerschaft, Völkerklassen, Stamme, Volksstamm, (nacija, glavna nacija, narod, pleme i narod-pleme). Te nazive ne upotrebljavaju dosljedno, kao ni njihov broj u toj Monarhiji. Ne možemo ih usporediti sa značenjem tih pojmova koji, vezani uz naciju i nacionalizam, poprimaju u drugoj polovici 19. i napose u 20. i 21. stoljeću.

To su slijedećih deset "glavnih nacija" koje, prema tim autorima, postoje u Habsburškoj monarhiji krajem 18. i početkom 19. stoljeća:

- 1) *Deutsche, Teutsche* (Nijemci) – kao većinski narod žive u austrijskim zemljama, u češkim gradovima i kao manjina u drugim pokrajinama Habsburške monarhije; u čitavoj Monarhiji Nijemaca ima oko 6.320.000; tada i kasnije navode više pokrajinskih naziva za Nijemce, prema raznim pokrajinama i posebnim kulturama.
- 2) *Wenden, Slaven* (Slaveni) – ima više naroda/plemena (Volksstämmen): Slowaken (Slovaci), Czechen i Tschechen (Česi), Ruthenier i Russiacken (Rusini), Polen (Poljaci), Kroaten (Hrvati), Slavonier (Slavonci), Dalmatiner (Dalmatinci), Morlaken (Morlaci), Wenden i Winden ili Slowenen (Slovinci), Ratzen ili Servien ili Serbier ili Illyrier (Srbi); govore različite "dijalekte"; žive u Češkoj, Moravskoj, Kranjskoj, Štajerskoj, Hrvatskoj, Vojnoj krajini, Dalmaciji, Slavoniji, Ugarskoj, Galiciji, Bukovini; Slavena ima preko 12.000.000; u početku ne navode koliko ima svaki taj "narod/pleme" napose.
- 3) *Madscharen oder National-Ungern* (Mađari) – žive u Ugarskoj i Erdelju i, na tom području još: Szekler, Cumanen i Jazygen i drugi; ima ih oko 3.340.000. Navode više pokrajinskih imena unutar mađarskog naroda.
- 4) *Wlachen oder Walachen* (Vlasi, Ost-Romanen, Rumunji) - žive u Erdelju, Ugarskoj, Slavoniji, Bukovini i istočnoj Češkoj; ima ih preko 1.800.000.
- 5) *Illyrier* (Iliri: Srbi, Uskoci, Morlaci) - žive u Ugarskoj, Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Vojnoj krajini; ne navode broj stanovnika. Etnički pojam *Illyrier* ima više značenja. Jednom obuhvaća samo Srbe, a drugi put i sve Južne Slavene u Monarhiji.
- 6) *Italiener* (Talijani) - žive Lombardiji i Veneciji; ima ih preko 4.000.000;
- 7) *Juden* (Židovi) - gotovo u svim pokrajinama; ima ih oko 383.000;
- 8) *Klementiner oder Arnauten*; žive u Slavoniji; ne navode njihov broj;
- 9) *Neu-Griechen, Zinzaren, Armenie* - ima ih oko 60.000;
- 10) *Zigeuner* (Cigani) - ima ih oko 150.000.⁷⁵⁶

Kako vidimo, krajem 18. i početkom 19. stoljeća u tim knjigama nalazimo na pokušaj da njihovi autori odrede etnički sastav u Monarhiji i broj stanovništva pojedinih naroda u njoj. Međutim, to još uvijek nisu posve pouzdani podaci. Njihove procjene često nisu usklađene. Uza sve to, to su jedini podaci koje imamo o tome i zato ih moramo upoznati kada o tome raspravljamo. Prema njima, Habsburška monarhija je podijeljena u historijske pokrajine, na prostoru blizu 12 tisuća kvadratnih milja. Krajem 18. i početkom 19. stoljeća u Monarhiji živi 24.680.749 stanovnika podijeljenih više manje u deset (10) "nacija" ili deset "glavnih nacija". To stanovništvo živi u 92.389 naselja: 877 gradova, 2.058 trgovišta, 73.353 sela i 16.101 zaselak.

⁷⁵⁶ Meusel (1804. i 1817); Demian (1804, 1805, 1806, 1807); Bisinger (1807-1808 I-II); Schwartner (1798, te 1809. i 1811. I-III); Grellmann (1797). Ti se autori pozivaju na brojnu literaturu.

U **Ugarskoj** (Königreich Ungarn) krajem 18. i početkom 19. stoljeća postoje četiri "glavne nacije" (Hauptnationen) i "naroda/plemena" (Volksstämme, Völkerschaften):

- 1) *Ugarn, eigentlichen Ungarn* (Ugri, Mađari) - ima ih 3.340.000;
- 2) *Slaven* (Slaveni): Slovaci (Slovačen), Rusini (Ruthenier), Hrvati (Kroaten), Slovenci (Wenden), Srbi (Illyrien, Ratzen oder Servier); svih zajedno 1.500.000;
- 3) *Deutsche* (Nijemci) - ima ih 60.000;
- 4) *Walachen* (Ost-Romanen, Rumunji) - ne navode koliko ih živi u Ugarskoj.
- 5) Osim te četiri "glavne nacije" ili četiri naroda/plemena (Volksstammen), u Ugarskoj postoje još i ovi "narodi" (Völker): Makedonci (Macedonier), Armenci (Armenier), Židovi (Juden) i Cigani (Zigeuner).⁷⁵⁷

Ignaz de Luca u Ugarskoj nalazi ovih sedam „nacija“ (Nationen): 1. *Ungern, eigentlich Ungern* (Ugri, Mađari); 2. *Slaven* (Slaveni, navodi samo ove: Böhmen, Russen etc.); 3. *Teutschen* (Nijemci, srodni onima koji stanuju u austrijskim pokrajinama); 4. *Illyrier* (Iliri, stanovnici austrijske Ilirije, a to su, prema ovom autoru, ove pokrajine: Hrvatska, Slavonija i Dalmacija); 5. *Wallachen* (Ost-Romanen, Rumunji), 6. *Juden* (Židovi); 7. *Zigeuner* (Cigani). Unutar tih nacija („unter allen disen Nationen“), napose Ilira i Rumunja i Slavena, postoje manji narodi. Navodi broj stanovnika Ugarske i hrvatskih pokrajina uopće, ali ne i broj stanovnika za svaku od tih „nacija“ napose. Navodi samo broj obitelji za Židove (Juden).⁷⁵⁸

Prema tome, krajem 18. stoljeća Kraljevina Ugarska (Königreich Ungern) s Hrvatskom i Slavonijom zajedno ima 7.520.000 „duša“ (Seelen). Sve do tridesetih godina 19. stoljeća, brojevi stanovnika pojedinih naroda, od autora do autora, nisu posve usklađena.

U **Erdelju** (Siebenbürgen) u isto vrijeme, početkom 19. stoljeća, postoje ovi "narodi" (Völkerschaften) ili "nacije" (Nationen): 1. *Ungern* (Mađari); 2. *Szekler* (Sekleri); 3. *Sachsen oder Deutsche* (Sasi-Nijemci), 4. *Wallachen* (Rumunji); 5. *Bulgaren* (Bugari); 6. *Armenien* (Armenci); 7. *Griechen* (Grci); 8. *Serben* (Srbi); 9. *Böhmen* (Česi); 10. *Polen* (Poljaci); 11. *Jude* (Židovi); 12. *Zigeuner* (Cigani). Navode broj stanovništva u Erdelju, ali ne broj pojedinih tih "naroda".⁷⁵⁹ Svih tih „naroda“ ili „nacija“ zajedno, koje žive u Erdelju (Siebenbürgenu), krajem 18. stoljeća ima oko 1.600.000 stanovnika.

Hrvatska (Königreich Kroatien) 1785/87. godine ima 368.926 stanovnika, a **Slavonija** (Königreich Slavonien) ima 269.026 stanovnika. Ukupno Hrvatska i Slavonija imaju 637.952 stanovnika. Hrvatska i Slavonija zajedno imaju 8 kraljevskih slobodnih gradova, 35 trgovišta i 1751 selo. Gradovi imaju od 2 do 5 tisuća stanovnika. Cjelokupno gradsko stanovništvo broji oko 28 tisuća stanovnika. Većina dakle stanovništva živi na selu. Demian i drugi spomenuti autori donose broj stanovnika za sve hrvatske pokrajine i promjenu stanovništva. Kako ovdje nije riječ o demografiji, ne navodim brojčani sastav tog stanovništva, od županije do županije, od pokrajine do pokrajine, napose broj stanovnika u Vojnoj krajini. To sam uradio naprijed u ovoj knjizi. Upoznajmo njihovo shvaćanje etničkih identiteta tog stanovništva.⁷⁶⁰

U **Hrvatskoj** (Königreich Kroatien), prema tim autorima, krajem 18. i početkom 19. stoljeća žive ove "nacije" ("Nationen"): 1) Chroboten, Kroaten, eigentliche Kroaten – Hrvati, pravi i iskonski Hrvati, koji su na tom području od 7. stoljeća; 2) Raissische Kolonisten, koji su došli iz "turskih provincija", a misle na Srbe; 3) Böhmen - Česi; 4) Krainer - Kranjci; 5) Deutsche - Nijemci; 6) Italiener - Talijani; 7) Juden - Židovi.⁷⁶¹

U **Slavoniji** (Königreich Slavonien) krajem 18. i početkom 19. stoljeća žive ove "nacije" ("Nationen"): 1) Slavonier oder Slavinen - Slavonci; 2) Illyrier, Servien – Srbi; 3) Albanien - Albanci; 4) Deutsche

⁷⁵⁷ Luca (1791-a i 1791-b); Demian (1806, 75-80); Meusel (1804); Liechtenstern (1802, 1809); Schwartner (1798, 1809, 1811); Bisinger (1807. i 1808); Hassel (1807).

⁷⁵⁸ Luca (1791, 185-191).

⁷⁵⁹ Demian (1804, II, 40-50); Luca (1791-a i 1791-b).

⁷⁶⁰ Luca (1791); Meusel (1804, 104-107, 1817); Demian (1806, 53-59); Liechtenstern (1802, 1809); Schwartner (1798, 1809, 1811); André (1823).

⁷⁶¹ Demian (1806, 53-59); Luca (1791, 185-482).

Colonisten - Nijemci kolonisti; 5) Ungern - Mađari; 6) Slovaken - Slovaci; 7) Juden - Židovi; 8) Zigeuner - Cigani.⁷⁶²

Dalmacija (Königreich Dalmatien) obuhvaća okružja/kotare Zadra, Splita, Dubrovnika i Kotora. Tako određena, Dalmacija početkom 19. stoljeća ima oko 300.000 stanovnika, u većini slavenskog podrijetla. Na tom području Dalmacije, prema tim podacima, žive ove „nacije“ („Nationen“): 1. *Dalmatiner* – Dalmatinci; 2. *Morlachen, Morlaken* – Morlaci; 3. *Uskokon* – Uskoci; 4. *Raguziner* – Dubrovčani; 5. Italiener - Talijani.

Ignaz de Luca, jedan od važnijih autora iz tog razdoblja, na kojega se kasnije mnogi pozivaju, krajem 18. stoljeća te tri hrvatske pokrajine smješta u „austrijsku Iliriju“. Prema njemu, *österreichische Illyrien* se sastoji iz tri dijela: Slavonije, Hrvatske i Dalmacije. Obuhvaća dakle tri Kraljevine (drei Königreich): Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju. No, u geografskom i povijesnom i zemljopisnom i pravno-političkom pogledu, ističe on, postoji *Velika Ilirija* (Gross Illyrien) unutar koje, prema tadašnjim i političkim i državnim granicama, postoje četiri zasebne *Ilirije*: a) austrijska Ilirija (Österreichische Illyrien); b) venecijanska Ilirija (Venetianische Illyrien), tj. mletački posjedi u Dalmaciji i Istri; c) Dubrovačka Ilirija (Ragusianische Illyrien), tj. Dubrovačka Republika; d) Turska Ilirija (Osmanische Illyrien). Kako vidimo, Ignaz de Luca u *Austrijsku Iliriju*, kao posebnu povijesnu i teritorijalnu i državnu cjelinu, smješta te hrvatske pokrajine: Hrvatsku i Slavoniju i Dalmaciju (u tadašnjem opsegu), ali i Vojnu krajinu, tj. *Milizgrenze* kako je on naziva. Sve zajedno, te tri hrvatske pokrajine, taj cjelokupni teritorij u tadašnjem opsegu, formalno-pravno udružen unutar *Austrijske Ilirije*, ima sedam (7) kraljevskih gradova, četiri (4) priznate morske luke, devedeset (90) trgovišta i 2300 sela, te oko 810.000 stanovnika (duša). Na jednu četvornu milju dolazi oko 1000 ljudi.

Na tom području, unutar tih hrvatskih pokrajina, na prostoru *Austrijske Ilirije*, Ignaz de Luca nalazi četiri nacije (Nationen) slavenskog porijekla; to su Slavonci, Srbi, Hrvati i Dalmatinci: „Die Einwohner in disem Landesbezirk theilen sich in Slavonier, Servier oder Raissen, Kroate und Dalmatiner. Diese vier Nationen sind Slavischen Ursprungs“. Na tom području, kao etničke skupine, žive još Nijemci, Mađari, Talijani i Vlasi.

Slavonija (Königreich Slavonien) 1788. godine ima 331 milju² teritorija, na kojem živi 259.000 stanovnika (duša). Većina stanovnika su Iliri (Illyrier): Slavonci (Slavonier) su svi stanovnici prema pokrajinskom-slavonskom identitetu, a među njima su i oni koji su se doselili iz Srbije (Servien), Dalmacije (Dalmatien), Albanije (Albanien), Bosne (Bosnien), te Nijemci (Teutscher), Mađari (Ungern) i Cigani (Zigeuner).

Hrvatska (Königreich Kroatien, Croatia Regnum) 1781. godine ima 389 milja² teritorija, na kojem živi 367.000 stanovnika (duša). Većina stanovnika su Hrvati (Kroaten, Hrvaten, Chroboten) slavenskog podrijetla. Ignaz de Luca smatra da Hrvati stanuju još i u Dalmaciji i Vojnoj krajini i Slavoniji. Osim Hrvata, u Hrvatskoj žive još mnogo Nijemaca, Mađara i Vlaha: „vile Teutsche, Ungern und Walachen“. Jezik je u Hrvatskoj, kaže I. de Luca, slavenskog porijekla. Većina stanovnika u Hrvatskoj su Rimokatolici.

Dalmaciju (Regnum Dalmatiae, Dalmatien) dijeli na: venecijansku Dalmaciju (Venetianische Dalmatie) i austrijsku Dalmaciju (Österreichische Dalmatie). Većina stanovnika su Iliri, osim manjeg broja Nijemaca, Mađara i Talijana. Iliri su slavenskog podrijetla, a dijele se na Uskoke i Morlake (Uscocken und Morlachen), koje naziva i narodima (Völker) i nacijama (Nation). Većina stanovnika su Rimokatolici.

Vojna Krajina (Militärgrenze) u cjelini, piše Ignaz de Luca, dijeli se na pet glavnih okruga (Hauptbezirke): 1. Banatbezirk ili Banatgrenze; 2. Kroatische Bezirk ili Kroatische Milizgrenze; 3. Dalmatie Bezirk ili Dalmatische Militgrenze; 4. Slavonische Bezirk ili Slavonische Militgrenze; 5. Siebenbürger Bezirk ili Siebenbürgische Militgrenze. Na tom području krajem 18. stoljeća živi oko 420.000 stanovnika. Većina stanovnika su Iliri (Illyriern), zatim Vlasi i Sekleri (Walachen und Szecklern).⁷⁶³

⁷⁶² Demian (1805, 441-452); Luca (1791, 185-482).

⁷⁶³ Luca (1791, 424-25, 428-440, 442-50, 460-484).

Spomenuti autori (i Luca i Demian i Meusel i Rohrer i Liechtenstern i Schwartner i Hietzinger i André i mnogi drugi) – sve do tridesetih godina 19. stoljeća, do pojave radova lingvista, koji su u svemu tome unijeli više jasnoće, napose kad je riječ o književnom jeziku i o odnosu književnog jezika i etničkog/nacionalnog određenja stanovništva prema tom jeziku – imaju uglavnom slična gledišta o etničkom sastavu stanovništva.

Prvo, o pojmu *naroda i nacije*. Oni koriste ove pojmove: Volk, Völker (narod, puk); Stamm, Volkstamm (narod/pleme); Volksmenge (cjelokupno stanovništvo neke pokrajine, regije ili države); Stamm i Haupt-Stämme (pleme, glavno pleme) Völkerschaft (narod/pleme); Nation (narod, nacija); Hauptnation (glavna nacija); Nationalität (narodnost) itd. Sve te pojmove koriste na različitim razinama i na različite načine, posve nedosljedno. Te pojmove, o plemenu i narodu i naciji, koje oni koriste, ne smijemo usporediti s njihovim suvremenim značenjem. Valja biti vrlo oprezan kada tumačimo te njihove pojmove. Vidjeli smo da, prema Demianu, u Ugarskoj postoje četiri “glavne nacije” (Hauptnationen), među kojima je jedna od njih slavenska nacija (Slaven, Slaveni) unutar koje postoje pet slavenskih “naroda” (Slovaci, Rusini, Hrvati, Slovenci i Srbi) koje, u istoj knjizi, naziva “nacijama”. Ne treba se tome čuditi, jer u to vrijeme moderne nacije još nisu izgrađene: one će tek kasnije nastati.

Drugo, o pojmu *Hauptnation* (glavna nacija). Ovdje je nužno pojasniti pojam *glavna nacija* (Hauptnation) koji tada i kasnije koriste mnogi autori. U njemačkom jeziku riječ *Nation* (f. -en) označava i *narod i naciju*. Taj pojam koriste kada govore o “glavnim nacijama” bilo gdje u svijetu i napose u Europi, ali i kada govore o “glavnim narodima” u nekoj zemlji, npr. u Habsburškoj monarhiji ili u Ugarskoj ili u Hrvatskoj. Kada navedu taj pojam uvijek slijede posebne nacije ili narodi. Oni su taj pojam koristili da bi označili (1) srodne narode/nacije ili (2) više naroda/nacija na nekom prostoru. Stoga taj pojam (Hauptnation) ne treba dovoditi u vezu s modernim nacijama koje kasnije nastaju. U svakom slučaju, pojam Hauptnation, koji se odnosi na *glavne nacije* u svijetu i napose u Europi, ne smijemo dovoditi u vezu niti s modernim nacijama niti s rasnim teorijama, tj. s podjelom naroda na rase (“glavne nacije”) u Europi.

Treće, *identifikacija stanovništva prema pokrajinama i teritoriju*. Svi ti autori uočavaju višejezični i višekulturni a time i višetetnički sastav stanovništva u Habsburškoj monarhiji uopće, pa, kako vidimo, i u hrvatskim pokrajinama. Međutim, to su tek počeci etničke i svake druge identifikacije i mnogo toga još nije jasno. Zato, ponavljam, valja biti oprezan u tumačenju tih pojmova. Ali je, unatoč tome, njihovo svjedočanstvo o svemu tome izuzetno dragocjeno. Etničko (i jezično i kulturno i političko i državno i vjersko) porijeklo stanovništva spomenuti autori najčešće, ili gotovo u pravilu, ako nema drugih posve jasnih individualnih činitelja (posebni standardni književni jezik, književnost, običaji, posebna kultura, obrazovanje itd.), poistovjećuju s pokrajinom ili državom (kao posebnom političkom i administrativnom jedinicom) u kojoj to stanovništvo živi. Tako da, kako smo vidjeli, u Hrvatskoj (kao pokrajini) uglavnom žive *Hrvati* (Kroaten, Chrovaten) i mali broj drugih “naroda” koji su se nedavno doselili iz drugih pokrajina, koji govore drugim neslavenskim jezikom, dok u Slavoniji žive *Slavonci* (Slavonier) i mali broj onih koji su se doselili iz drugih pokrajina ili država, koji također govore drugim jezikom. Zato, na primjer, u Vojnoj krajini sve one koji su se doselili iz Hrvatske, bili to Srbi pravoslavci ili bilo koji drugi, svi su oni *Hrvati*. Prema tim autorima, u Kranjskoj žive Kranjci, u Štajerskoj Štajerci, u Dalmaciji Dalmatinci, u Ugarskoj Ugri itd.

Kako sam naveo, to nije ništa posebno, to je tada pravilo etničke identifikacije. Takvo određenje narodnosti i nacionalnosti prema pokrajini ili državi nalazimo i u drugim europskim sredinama. O tome ima obilje dokumenata, statističkih časopisa, edicija i knjiga.⁷⁶⁴ A vidjeli smo da su takvu identifikaciju (državnu ili pokrajinsku i regionalnu) iskazivati i hrvatski Ilirci. A to će napose uraditi u popisu stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji 1850/51. godine, ali i kasnije u mnogim drugim dokumentima (školskim, ličnim, sudskim) sve do 1880. godine.

⁷⁶⁴ Većina i tih knjiga je na Internetu, napose: Google Books, Internet Archive, Questia itd.

26.6. Statistika narodnosti tridesetih godina 19. stoljeća

Autori koje smo upoznali u svojim su knjigama dali ključne osnove za daljnja statistička istraživanja. Dali su osnove i za istraživanja vezana uz ovu temu: a) etnografska/statistička i b) etnička/geografska, tj. za istraživanja statistike i geografije narodnosti. Od tada se na njihova djela pozivaju svi oni koje se bave statistikom i identifikacijom stanovništva.

Međutim, tridesetih godina 19. stoljeća pojavilo se više autora koji su utemeljili nova modernija etnografska istraživanja, istraživanja etničke i druge identifikacije stanovništva. Kako je riječ o brojnim knjigama, ovdje ću navesti samo najvažnije, one koje su imale ključnu ulogu u daljnjem razvoju etnografske statistike. Sada se mnogi autori, koji se slobodno bave statistikom, brojnim segmenata iz života stanovništva i države, bave i slijedećim istraživanjima koje nastoje utemeljiti na statističkim podacima: i etnografskim i geografskim i topografskim. Pod utjecajem tih istraživanja, etnografija (istraživanje etničke i svake druge identifikacije) je postala važna tema u mnogim knjigama, statističkim edicijama i u službenoj statistici.

Upoznajmo najvažnije autore koji o tome govore u svojim knjigama i edicijama: J. M. Liechtenstern, R. E. Jenny, Ch. C. André, G. Hassel, P. J. Šafařík, J. Rohrer, J. Csaplovics, Fr. Sartori, Pál Magda, F. W. Schubert, J. Springer, E. Fényes, S. Becher i drugi. U to je vrijeme, za sve probleme koje nas ovdje zanimaju, napose važna sjajna edicija *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie* koja od 1828. godine dalje izlazi svake godine.

Po njima, individualnost pojedinih nacija (Nation), kao zajednice ljudi/stanovništva, u Habsburškoj monarhiji osniva se na objektivnim vrijednostima: jeziku, kulturi, obrazovanju, vjeri i porijeklu. Zato, u svojim etnografskim istraživanjima, ti autori veliku pažnju posvećuju tim vrijednostima, napose jeziku i kulturi, ali ne samo visokoj građanskoj i nacionalnoj kulturi (književnom jeziku, književnosti, literaturi i obrazovanju), nego i svakodnevnom životu: gradnji kuća, nošnji, običajima itd. Ipak, kako je rečeno, književni jezik (Landessprache, Lebendesprache, Muttersprache, Unterrichtssprache) i opća kultura i literatura i školstvo i obrazovanje postale su najvažnije odrednice etničke i svake druge identifikacije kod svih naroda: standardizirani književni jezik jednog naroda, književnost i literatura uopće napisana na tom novom/modernom književnom jeziku, visoka građanska kultura, razvoj i razina školstva i pismenost i obrazovanje na tom nacionalnom jeziku i vjera. Lingvisti i etnografija su odigrali ključnu ulogu. To je veliki preokret u istraživanje etničkih struktura stanovništva.

Sve to pokazuju mnoge knjige koje tada nastaju, ali najbolje to iskazuje Fr. Sartori 1830. godine već u naslovu svoje knjige i napose u tom tekstu: *Historisch-ethnographische Übersicht der Cultur, Geistesthätigkeit und Literatur des österreichischen Kaiserthums nach seinen mannigfaltigen Sprachen und deren Bildungsstufen*.⁷⁶⁵

U Habsburškoj monarhiji između 1820. i 1830. godine, prema njima, postoje ove "nacije" ili "glavne nacije" (Nation und Hauptnation) ili narodi/plemena (Volksstamm).

⁷⁶⁵ Sartori (1830, 2-4): "Bevoelkerung des oesterreichischen Kaiserthums nach deren Nationalverschiedenheit".

“Glavne nacije” u Habsburškoj monarhiji 20-ih i 30-ih godina 19. stoljeća⁷⁶⁶

Tabela br. 633

Etničke strukture u Habsburškoj monarhiji 1830. godine		
	Glavne nacije (Hauptnationen)	Stanovništvo
1.	Slawen (Slaveni)	14.875.000
2.	Teutsche, Deutsche (Nijemci)	5.850.000
3.	Italiener (Talijani)	4.400.000
4.	Magyaren (Mađari)	4.100.000
5.	Walachen (Rumunji)	1.800.000
6.	Juden (Židovi)	470.000
7.	Zigeuner (Cigani)	110.000
8.	Armenier (Armeni)	13.000
9.	Griechen (Grci)	4.000
10.	Clementiner	1.500
11.	Ostali: Osmanen, Franzosen itd.	1.000
	UKUPNO	31.624.500

Svi spomenuti autori slažu se da u Habsburškoj monarhiji žive više “nacija” koje govore različitim jezicima, imaju različitu kulturu i različite religije, ali i različitu razinu pismenosti i obrazovanja. I sada vide Slavene kao jednu od “glavnih nacija” u Monarhiji. Među Slavenima nalaze pojedine slavenske narode (Volksstamm: narod/pleme) koje često imenuju “nacijama” (Nation). Postoje neke razlike kod tih autora kako u etničkom određenju tako i u brojčanim pokazateljima. Na temelju objektivnih vrijednosti (jezika, kulture, školstva, literature, običaja, vjere, porijekla), spomenuti autori govore o “nacionalnoj različitosti stanovništva” i različitim “nacijama” (“National-verschiedenheit”, “verschiedenen Nationen Bewohner”) u Monarhiji i nastoje navesti broj stanovnika “glavnih nacija” u pojedinim pokrajinama. Upoznajmo to.

⁷⁶⁶ Sartori (1830, 2); Hassel (1829, 40-66); André (1823, 119-121); Lichtenstern (1820).

Slaveni u Habsburškoj monarhiji 30-ih godina 19. stoljeća⁷⁶⁷

Tabela br. 634

Etnička/nacionalna različitost Slavena (Slawen: National-verschiedenheit)		
Krunovine i pokrajine u Monarhiji	Slavenski narodi (Nation) i etničke grupe Slavena (Volksstamm)	Broj slav. stanovništva
Ungarn (Ugarska)	Slovaci, Rusini, Hrvati, Srbi	4.000.000
Galizien (Galicija)	Poljaci i Rusini ⁷⁶⁸	3.351.000
Böhmen (Češka)	Česi (većina) i manjina Slovaci, Poljaci i Moravljani	2.327.000
Mähren und Schlesien	Moravljani, Česi	1.414.300
Militärgrenze (Vojna krajina)	Ilyrier (Srbi), Croaten, Slowenen (Slavonci) ⁷⁶⁹	728.173
Illyrien (Kraljevina Ilirija)	Winden, Illyrier: Slovenci i Iliri	451.000
Seeküstenland (Primorska)	Slovenci, Hrvati, Dalmatinci	458.200
Steiermark (Štajerska)	Winden, Slowenzi: Slovenci	220.000
Kärnthen (Koruška)	Winden, Slowenzi: Slovenci	250.000
Krain (Kranjska)	Winden, Slowenzi: Slovenci	330.000
Dalmatien (Dalmacija)	Illyrier, Dalmatiner: Iliri (Srbi), Dalmatinci	213.400
Kroatien und Slavonien	Kroaten, Slawonier, Illyrier, Slowaken: Hrvati, Slavonci, Srbi (Illyrier), Slovaci	800.000
UKUPNO	Slavena u Habsburškoj monarhiji	14.543.073

Upoznajmo i ne-slavenske narode i nacije u djelima tih autora. To je potrebno zbog komparacijske analize etničkog sastava stanovništva u Habsburškoj monarhiji.

Drugi narodi (ne-Slaveni) u Habsburškoj monarhiji 30-ih godina 19. stoljeća

Tabela br. 635

Nijemci – Deutsche: njemački narod	
Krunovine i pokrajine u Monarhiji	Stanovništvo
In Oesterreich - Donja i Gornja	1.800.000
In Tirol	600.000
In Steirmark	550.000
In Böhmen	860.000
In Mähren und Schlesien	300.000
In Galizien	90.000
In Ungarn, Kroatien, Slavonien	600.000
In Siebenbürgen	300.000
In Illyrien	300.000
UKUPNO	5.400.000

⁷⁶⁷ Izvor: André (1823, 119-120); Sartori (1830). O tome ima mnogo podataka u djelima autora: Schwartner (1791, 1800, 1809, 1811); Hietzinger (1817, 1820. i 1823); Lichtenstern (1820); André (1823); Šafařík (1826); Hassel (1829); Sartori (1830). Potraži te knjige na Internetu (Google Books, Internet Archiva itd.).

⁷⁶⁸ Prema Lichtensternu, u Ugarskoj ima 360.000 Rusina (Ruthenen); Lichtenstern (1820); Sartori (1830, 2).

⁷⁶⁹ U Vojnoj krajini, prema tim autorima, žive ovi "narodi": Iliri (Srbi), Slavonci, Hrvati (Illyrier, Slovenen, Crovaten, Chrowaten). Izvori: Hietzinger (1817. i 1823); Lichtenstern (1820); André (1823, 119-120); Šafařík (1826, 26-30) Hassel (1829); Sartori (1830, 1-11).

Drugi narodi (ne-Slaveni) u Habsburškoj monarhiji 30-ih godina 19. stoljeća

Tabela br. 636

Magyaren, Italiener, Walachen, Juden	
National-verschiedenheit (nacionalna različitost)	Stanovništvo
I. Magyaren	
1) Ungarn u. Siebenbürgen	4.500.000
II. Italiener (Talijani)	
1) In Lombardie, Venedig	3.800.000
2) In Südlichen Tirol	150.000
3) In Dalmatien	60.000
4) In Illyrien	50.000
III. Walachen (Rumunji)	
1) In Ungern	560.000
2) In Siebenbürgen (Erdelj)	560.000
3) In Militärgrenze	120.000
IV. Juden (Židovi)	
1) In Galizien	206.175
2) In Ungarn	150.000
3) In Böhmen	50.000
4) In Mähren	30.000
V. Zigeuner - (Cigani)	
1) In Ungern und Siebenbürgen (Erdelj)	30.000
UKUPNO	10.266.175

To je važni povijesni izvor i valja ga dobro upoznati. Najveći autoriteti koji su u tom razdoblju o tome pisali, autori koji su se najviše citirali, bili su: Ch. C. André, G. Hassel, J. M. Lichtenstern, J. P. Šafařík, Fr. Sartori, J. Csaplovics, Pál Magda, J. Springer, F. W. Schubert, S. Becher i drugi.⁷⁷⁰ To su oni autori koje smo već upoznali. No, među njima, najviše se citiralo radove: Ch. C. Andréa, J. M. Liechtensterna, G. Hassela, Fr. Sartoria, J. P. Šafaříka i Pál Magde. Budući da je, od 1826. godine dalje, na kasnija etnografska istraživanja kod nekih autora, a time i na razvoj etnografske statistike, utjecao J. P. Šafařík sa svojim radovima iz povijesti književnosti i jezika i kulture, koji je na taj način postao veoma utjecajan u etničkom određenju stanovništva, a napose sa svojom *Sprachenkarte* (jezično/etničkom kartom) koju je izdao 1845. godine, upoznajmo, uz druge izvore, njegovu identifikaciju i smještaj "slavenskih naroda-plemena" (Slawischer Volkerstamm) uopće i napose u Habsburškoj monarhiji, njihovu nacionalnu različitost, njihovu teritorijalnu raspoređenost i broj stanovnika.

⁷⁷⁰ Usporedi djela tih autora u popisu izvora i literature na kraju ove knjige.

J. P. Šafařík: teritorijalna rasprostranjenost Slavena 30-ih godina 19. stoljeća

Slaveni kao narodi/plemena (*Slawischer Volksstamm*), kao plemena/srodnici⁷⁷¹
(*Slawen als Stammverwandte*) i kao jezična plemena (*Slawischer Sprachstamm*)

Usporedi tabele br. 633-634.

Tabela br. 637

Jugoistočno političko/državno područje	
Slawen als Stammverwandte Slaveni kao srodni narodi	Stanovništvo
I. Russischer Stamm	
1) <i>Russen</i>	32.000.000
2) <i>Russniaken</i> (Rusini)	3.000.000
UKUPNO	35.000.000
II. Serbischer Stamm (Serben)	
1) <i>Bulgaren</i> (Bugari)	600.000
2) <i>Serben</i> (Srbi)	
a) u Ugarskoj	350.000
b) u Turskoj (Türkei)	800.000
3) <i>Bosnier</i> (Bosanci)	350.000
4) Montenegriner	60.000
5) <i>Slavonier</i> (Slavonci)	500.000
6) <i>Dalmatiner</i> (Dalmatinci)	
a) u austr. Dalmaciji	300.000
b) u Turskoj (Türkei)	80.000
UKUPNO	3.040.000
III. Kroatischer Stamm	
1) <i>Kroaten</i> (Hrvati)	
a) u Hrvatskoj i Ugars.	700.000
b) u Turskoj (Türkei), u BiH	30.000
UKUPNO	730.000
IV. Windischer Stamm	
1) <i>Winden - Slowenzen</i>	
a) u Štajerskoj	300.000
b) u Koruškoj	100.000
c) u Kranjskoj	350.000
d) u Ugarskoj	50.000
UKUPNO	800.000

⁷⁷¹ Izvori: Šafařík (1826, 26-28); Sartori (1830, 2-4); André (1823, 119-122).

Tabela br. 638

Sjeverno političko/državno područje	
Slawen als Stammverwandte Slaveni kao srodni narodi	Stanovništvo
I. Böhmischer Stamm (Česi)	
1) Böhmen (u Češkoj)	2.500.000
2) <i>Mährer</i> (Moravci)	1.200.000
UKUPNO	3.700.000
II. Slowakischer Stamm	
1) <i>Slowaken</i> (Slovaci)	1.800.000
- žive većinom u Ugarskoj i manjim dijelom u Češkoj	
UKUPNO	1.800.000
III. Polnischer Stamm	
1) <i>Polen</i> (Poljaci)	
a) in Kgrch. Polen	3.500.000
b) u ruskoj državi	1.500.000
c) u Galiciji i Šleziji	3.000.000
d) u Pruskoj	1.900.000
e) u Krakovu	101.000
UKUPNO	10.000.000
IV. Sorben	
1) Sorben-Wendischer Stamm	350.000
a) <i>Sorben-Wenden</i>	200.000
Taj narod potječe od slavenskih i ne-slavenskih etničkih grupa	
UKUPNO Slavena u Europi	55.270.000

Prema Šafaříku, koji je svoje etnografske studije osnivao na temelju istraživanja jezika, književnosti i kulture slavenskih naroda uopće, a napose južnoslavenskih, postoji osam (8) glavnih slavenskih "naroda/plemena" (slawischer Volksstamm): *Rusi* (Russischer Stamm) - i njihovi srodnici: Rusini; *Srbi* (Serbischer Stamm) - i njihovi srodnici: Bugari, Bosanci, Crnogorci, Slavonci i Dalmatinci; *Hrvati* (Kroatischer Stamm) - koji žive u Hrvatskoj, Ugarskoj i Bosni; *Slovenci* (Windischer Stamm); *Česi* (Böhmischer Stamm) - i njihovi srodnici: Moravljani; *Slovaci* (Slowakischer Stamm); *Poljaci* (Polnischer Stamm) i "pleme" *Soraben-Wenden* koje živi u Pruskoj. No, prije daljnje analize, upoznajmo njegovu raspoređenost slavenskih naroda/plemena u pojedinim državama.

Tabela br. 639

Slavenski narodi u europskim državama	
Slavenski narodi/plemena: Slawischer Volksstamm	Stanovništvo
I. Russland (Rusija)	
1) <i>Russen</i> (Rusi)	32.000.000
2) <i>Russniaken und Polen</i> (Rusini i Poljaci)	2.260.000
3) <i>Polen</i> (Poljaci)	
a) im Kgrch. Polen	3.500.000
b) in den russischen Gouvernements	1.500.000
II. Oesterreich (Habsburška monarhija)	
1) <i>Böhmen u. Mähren</i> (Česi i Moravljani)	3.700.000
2) <i>Slowaken</i> (Slovaci)	1.800.000
3) <i>Polen</i> - Poljaci u Galiciji i Šleziji	3.000.000
4) <i>Russniaken</i> - Rusini u Galiciji i Ugarskoj	740.000
5) <i>Serben</i>	
a) <i>in Ungern</i> (u Ugarskoj)	350.000
b) <i>Slawonier</i> (Slavonci)	500.000
c) <i>Dalmatiner</i> (Dalmatinci)	300.000
6) <i>Kroaten</i> (Hrvati)	700.000
7) <i>Winden</i> (Slovenci)	800.000
III. Preussen (Pruska)	
1) <i>Polen in Posen, Schlesien u. Preussen</i>	1.900.000
2) <i>Sorben-Wenden</i>	150.000
IV. Türkei (Turska: Osmanlijsko carstvo na Balkanu)	
1) <i>Bulgaren</i>	600.000
2) <i>Serben</i>	800.000
3) <i>Bosnier</i>	350.000
4) <i>Dalmatiner</i>	80.000
5) <i>Kroaten</i>	30.000
V. Montenegro: Montenegriner - (Crna Gora: Crnogorci)	60.000
VI. Sachsen: Sorben-Wenden	50.000
VII. Krakau: Polen - (Poljaci u Krakovu)	100.000

Upoznajmo još i vjersku/konfesionalnu strukturu slavenskih naroda, jer je, kako je rečeno, i vjera jedna od pomoćnih vrijednosti u određenju etničkog/nacionalnog identiteta.

Vjerska i konfesionalna struktura slavenskih naroda 30-ih god. 19. stoljeća⁷⁷²

Tabela br. 640

Slaveni i njihova religija: <i>Die Slawen als Religionsverwandte</i>	
Slavenski narodi/plemena: Slawischer Volksstamm	Stanovništvo
I. Rimokatolici i Grkokatolici (Römisch-Katolische und Unirte Slawen)	
1) Böhmen und Mährer (Česi i Moravljani)	3.600.000
2) Slowaken (Slovaci)	1.300.000
3) Polen (Poljaci)	9.500.000
4) Russniaken (Rusini)	2.000.000
5) Bulgaren (Bugari)	25.000
6) Bosnier (Bošnjaci)	100.000
7) Slawonier (Slavonci)	253.000
8) Dalmatiner (Dalmatinci)	310.000
9) Kroaten (Hrvati)	556.000
10) Winden (Slovenci)	785.000
11) Sorben-Wenden	50.000
UKUPNO	18.479.000
II. Pravoslavci - Griechischgläubige	
1) Russen und Russniaken - (Rusi i Rusini)	33.000.000
2) Serben:	
a) Bulgaren	575.000
b) Serben in Serbien und Ungarn	1.150.000
c) Bosnier (Bosanci)	250.000
d) Montenegriner (Crnogorci)	60.000
e) Slawonier (Slavonci - tj. Srbi pravoslavci)	247.000
f) Dalmatiner (Dalmatinci - tj. Srbi pravoslavci)	70.000
3) Kroaten (Serben in Kroatien) - Srbi u Hrvatskoj	174.000
UKUPNO	35.526.000
III. Protestanti: Protestanten Augsb. und Helvet. Conf.	
1) Böhmen (Česi)	60.000
2) Mähreer (Moravljani)	40.000
3) Slowaken (Slovaci)	500.000
4) Polen (Poljaci)	500.000
5) Sorben-Wenden	150.000
6) Winden in Ungern - Slowaci	15.000
UKUPNO	1.265.000
IV. Židovi – Juden	
1) U Galiciji, Ugarskoj, Češkoj, Moravskoj	436.175

Na temelju tih podataka, kojih u tim knjigama i dokumentima ima mnogo, možemo analizirati etničke/nacionalne strukture naroda u Habsburškoj monarhiji i napose u hrvatskim pokrajinama. Da bismo shvatili kasnije razdoblje, tj. početke modernih statističkih podataka o tome, iz razdoblja od 1846/51. godine dalje, nužno je to upoznati. Mnogi autori iz tog razdoblja (iz 30-ih i 40-tih godina 19. stoljeća) donose sjajne i mnogostruke podatke o životu svih tih naroda, i dakako i o etničkim strukturama stanovništva. Uza sve nedostatke i prigovore, a njih ima dosta, ipak su to nezaobilazni povijesni izvori, koje moramo upoznati i koristiti.

⁷⁷² Izvori: Šafařík (1826, 26-28); Sartori (1830, 2-4); André (1823, 119-122); *Tafeln zur Statistik* 1828.

26.7. Preokret u istraživanju etničkih struktura: prema jeziku i kulturi

Kako je rečeno, lingvisti i etnografi su u etničkoj identifikaciji odigrali ključnu ulogu. Do njihovog istraživanja, etnički identitet određivala je prije svega pripadnost pojedinoj pokrajini ili državi. Lingvisti su za određenje etničke identifikacije pojedinih naroda uzeli jezik, književnost, pismenost i obrazovanje i opću kulturu nekog naroda. Nužno je dakle bilo upoznati jezike i književnost i kulturu svih naroda. Ali je sada riječ o standardnom književnom jeziku.

I tu nastaju veliki problemi. Prvo, početkom 19. stoljeća u Habsburškoj monarhiji, osim njemačkog jezika, gotovo ni jedan narod nije posve postigao standardne jezične osnovice, nije posve izgradio suvremeni književni jezik, na njemu razvio modernu književnost i znanost, te ga uveo u suvremeno moderno školstvo i uopće u javnu upotrebu. Drugo, ni jedan narod, osim austrijskih Nijemaca, još nije postigao jezično jedinstvo i jednu cjelovitu jezičnu zajednicu utemeljenu na tom modernom standardnom književnom jeziku. Treće, zbog svega toga, još uvijek kod tih naroda postoje podijeljenost na regije i pokrajine i jezične supkulture.

A tada, krajem 18. i početkom 19. stoljeća, lingvisti sustavno proučavaju književne jezike i književnost svih naroda u Europi i u svijetu uopće, pa tako i svih naroda u Habsburškoj monarhiji. Identifikacija jezika ujedno je, prema tom istraživanju, određivala naziv pojedinih naroda. Učinio je to krug lingvisti i filologa kojima su na čelu bili: Wilhelm von Humbolt, Johan Christoph Adelung i Johan Severin Vater. Početkom 19. stoljeća, od 1806. do 1817. objavili su šest opsežnih svezaka u kojima su istražili sve jezike u svijetu i u Europi napose. U tim su djelima odredili i priznali nazive jezika i njihove književne vrijednosti, ali i nazive/imena svih naroda i narodnosti. Za nas je posebno važan drugi svezak u kojem su istražili sve europske jezike, njihove nazive i na njima osnovane narodnosti, imena pojedinih naroda u Europi.⁷⁷³

U tom drugom svesku govore o jeziku i književnosti i narodnosti i naroda ilirskih Slavena („Illyrischer Slawen“) u Habsburškoj monarhiji, a to su:

1. Srbi (srpski narod - „Servischer Stamm“),
2. Hrvati (hrvatski narod – „Kroatische Stamm“) i
3. Slovenci – „Südliche Wenden“).

Od tada nadalje nastaju, s tim u vezi, ovi procesi: Prvo, pojavljuju se brojna djela iz područja filologije i etnografije. Drugo, kod svih naroda u Habsburškoj monarhiji pojavljuju se, u prvoj polovici 19. stoljeća, standardne jezične osnovice, izgrađuju se moderni književni jezici. Velika je tradicija istraživanja filologa i etnologa i statističara u tom razdoblju. Na temelju tog proučavanja, jezika i kulture pojedinih naroda, određuju se jezičke i kulturne granice naroda i njihova imena. To je proces vanjskog priznavanja etničkih identiteta.

Objavljene su brojne knjige i enciklopedije i leksikoni u kojima se o tome raspravlja. Od mnogih primjera, odlučio sam se za sljedeću tabelu europskih naroda (Völker-Tafel) u kojoj se navode imenima evropskih naroda iz 1837/45. godine. To su etnički nazivi koji se osnivaju na proučavanju jezičnih i književnih i kulturnih posebnosti. U tabeli se vidi da još uvijek postoje regionalna imena i njihove supkulture kod svih naroda u Europi. Jedinstvenih i posve integriranih nacija, na cjelokupnom njihovom prostoru, još uvijek nema.

Tu tabelu (br. 641) navodim u originalnom izvoru.⁷⁷⁴

⁷⁷³ Adelung (1809).

⁷⁷⁴ Izvori: *Historisch-Geographischen Hand Atlas*, Wien 1837.- 45., 70-74; W. Obermüller, *Atlas Ethnographique*, Paris 1842; P. S. Šafařík, *Slovansky Zemevid*, Prag 1842; Benhardi, *Sprachenkarte von Deutschland*, Berlin 1842.

26.8. Europa: narodne i jezične granice i jezične zajednice

Tabela br. 641

EUROPSKI NARODI I NJIHOVE JEZIČNE GRANICE	
Europa nach Völker- und Sprachgränzen	
KELTEN – nach dem weitern Begriffe Alten	
<p>KELTEN</p> <p>I. Iberer (Spanier und Portugiesen)</p> <p>a) Basken</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Gascogner <p>b) Celtiberer; romanisirt</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Castilianer 2. Aragonesen 3. Andalusier (mit Mauren gemischt) 4. Portugiesen und Gallegos <p>II. Kelten (im eigentlichen Sinne)</p> <p>a) Gallier, in Frankreich; romanisirt</p> <p style="padding-left: 20px;">Völker der langue d'oïl:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Champagner 2. Poitevins 3. Vendeer 4. Picarden 	<p>KELTEN</p> <ol style="list-style-type: none"> 5. Wallonen 6. Delfinaten 7. Savoyarden <p style="padding-left: 20px;">Gemischt mit eingewanderten Germanen:</p> <ol style="list-style-type: none"> 8. Burgunder 9. Normannen <p>b) Gaelen oder Scoten</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ersen oder Irländer 2. Caldonacs oder Schotten <p>III. Kymren oder Briten (in ihrem eignen Vaterlande erloschen und verdrängt; stammen von dem Belgen); lebend als:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Walesen, zugleich in Cumberland und Cornwall 2. Bretonen
R O M A N E N - Italiener, nordwestl. Spanier, Südfranzosen und Wallachen	
<p>ROMANEN</p> <p>a) Catalanen</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Valencianer 2. Balearen <p>b) Occitaner (Völker der langue d'oc)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Provençalen 2. Auvergnaten 3. Limosinen 4. Eigentliche Occitaner (in Languedoc) <p>c) Italiener</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Römer 2. Toscaner 	<p>ROMANEN</p> <ol style="list-style-type: none"> 3. Piemonteser 4. Genueser (alte Ligurer) 5. Napolitaner 6. Korsen 7. Sarden 8. Lombarden 9. Calabresen 10. Sicilianer <p>d) Rhaeten</p> <p>e) Walachen (romanisch slawischen Mitschvolk)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kalibassen, in Ungarn
G E R M A N E N	
<p>GERMANEN</p> <p>I. Scandinavier</p> <p>a) Normannen (in Norwegen, auf den Faroer- und Shetlands- Inseln)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Isländer <p>b) Schweden</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Gothen, noch übriger lebender Theil dieses untergegang. germanischen Hauptstammes 2. Suionen <p>c) Dänen</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Dänen 2. Angeln 3. Jüten <p>II. Nider- Deutsche (Saxen)</p> <p>a) Saxen</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Westfalen 2. Ostfalen 3. Niedersachsen <p>b) Frisen</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Frisen 2. Holländer 3. Flammänder <p>c) Germanisirte Nordslaven (stark mit Nieder- Deutschen gemischt)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Meklenburger (früher Obotriten) 2. Märker (früher Wilzen) 3. Pommern <p>d) Preussen (germanisirte Letten, stark mit Nieder- Deutschen gemischt)</p> <p>III. Ober-Deutsche (Franken)</p> <p>a) Franken (in dieser Ausdehnung nicht mehr begriffen)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Niederrheiner 	<p>GERMANEN</p> <ol style="list-style-type: none"> 2. Hessen 3. Franken (eigentlich alte Thüringer, gemischt mit slavischen Soraben in den östl. Gegenden) 4. Pfälzer 5. Lothringer <p>b) Thüringer</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Thüringer 2. Ober-Sachsen (gemischt mit germanisirten slavischen Soraben) <p>c) Alemannen</p> <ol style="list-style-type: none"> 3. Ost-Schwaben (eigentliche Sueven) 4. Südwest-Schwaben (eigentliche Alemannen) 5. Elsässer <p>d) Bayern (alte Markomannen?)</p> <ol style="list-style-type: none"> 6. Bayern 7. Oberpfälzer 8. Tyroler 9. Oesterreicher <p>e) Schlesier (germanisirte Ljächen, stark mit Ober-Deutschen gemischt)</p> <p>Germanisirte Südslaven (Wenden oder Karantanen)</p> <ol style="list-style-type: none"> 10. Steyrer 11. Kärnther 12. Krainer 13. Friauler (gemischt mit Italienern) <p>IV. Engländer (Angeln, Saxen, Jüten, Dänen)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Engländer 2. Südschotten 3. Oestl. Irländer (Bewohner des Pale)

EUROPSKI NARODI I NJIHOVE JEZIČNE GRANICE Europa nach Völker- und Sprachgränzen	
S L A V E N	
<p>SLAVEN</p> <p>I. Russen</p> <p>a) Gross-Russen, gebildet aus den ältern:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Slovenen 2. Kriwitschen 3. Radimitschen 4. Wjatitschen, wozu noch die slavisirten finnischen Völker der: 5. Sawolatschen 6. Wessen 7. Meren und 8. Muromen kommen <p>b) Klein-Russen oder Ruthenen, gebildet aus den alten:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Seweriern 2. Sulitschen 3. Belockroboten 4. Duljebiern 5. Lutitschen und 6. Tiwerzen, umfassen jetzt: 7. Kosaken in der Ukräne, am Don, am Azowischen und schwarzen Meere 8. Halitscher 9. Pokuten <p>c) Russniaken, bestehen aus den alten:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Polotschanen 2. Dregowitschen 3. Bugiern und 4. Drewiern <p>II. Ljächen (in Polen und Ober-Schlesien)</p> <ol style="list-style-type: none"> a) Klein-Polen (eigentliche Ljächen) b) Gross-Polen (Polänen) c) Krakusen d) Masuren e) Goraien f) Kassuben g) Cujavier h) Mazuraken 	<p>SLAVEN</p> <p>III. Slowaken (Hauptstamm der Czechen)</p> <ol style="list-style-type: none"> a) Czecken oder Böhmen b) Moraven 1. Hanaken c) Eigentliche Slowaken, in Ober-Ungarn <p>IV. Winden oder Slovenzen (zum Theil germanisirt)</p> <p>- in:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Steyermark 2. Kärnthnen und 3. Krain <p>V. Illyrische oder Südslaven</p> <p>d) Kroaten (südlich gewanderte Chroboten)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kroaten 2. Sclavonier 3. Morlaken 4. Uskoken <p>e) Serbier (südlich gewanderte Soraben)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Serbier oder Raizen 2. Bosniaken 3. Montenegriner <p>VI. Letten</p> <ol style="list-style-type: none"> f) Preussen (germanisirt) g) Kuren (zum Theil germanisirt) h) Littuanen (Litthauer) 1. Szamaiten i) Semgallen j) Lotwanen k) Guddaer l) Jatwägen m) Goläden (unter des Russniaken verschwunden)
U G R I E R (Finnen, Tschuden), conf. Asien	
<p>UGRIER</p> <p>I. Westliche Finnen</p> <ol style="list-style-type: none"> a) Finnländer 1. Bettnier 2. Quänen 3. Tawaster 4. Finnen 5. Karelier 6. Ishoren <p>b) Lappen</p> <p>c) Esthen</p> <p>d) Liwen (Wessen, Meren und Sawolatschen nunmehr slavisirt)</p> <p>II. Permier</p> <ol style="list-style-type: none"> a) Särjänen b) Permier c) Wotjaken <p>III. Ingrier</p> <ol style="list-style-type: none"> a) Woguier b) Ostjaken c) Petschoren (erloschen) 	<p>UGRIER</p> <p>IV. Wolgische Finnen</p> <ol style="list-style-type: none"> a) Mordwinen 1. Ersanen 2. Mokschanen 3. Mestscheren b) Tschuwaschen c) Tscheremissen d) Muromen (slavisirt) <p>V. Ungarn (durch Hinzukommen der Madgyaren ein ugrisch-türkisches Mischvolk)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Szekler 2. Huzzuler 3. Jazygen <p>VI. Bulgaren (Ugrisch-slavisches Mischvolk)</p> <p>e) Kamische Bulgaren (nun unter den tatarischen Völker verloren)</p> <p>Donau-Bulgaren (in Bulgarien, Macedonien un</p>

EUROPSKI NARODI I NJIHOVE JEZIČNE GRANICE Europa nach Völker- und Sprachgränzen T U R K E N (in Europa und soweit die Karte reich)	
TURKEN (Rene Turken) I. Osmanen II. Turkmanen III. Tataren a) Reine Tataren 1. Kasansche Tataren 2. Turalinzen (sibirische Tataren) Barabinzen Condinen 3. Taurische oder Krimische Tataren b) Nogayer (wahrscheinlich die alten Polowzer) 1. Kundorawer 2. Kumuken 3. Basianer 4. Nogaizen c) Kirghisen	TURKEN d) Baschkiren 1. Tiptären 2. Meschtscherjäken Mongol-Tataren: e) Kalmüken 1. Erketen 2. Koschoten 3. Derbeten f) Türkische, westlich gewanderte und erloschene Völker: 1. Chazaren (türkisch-ostgermanisches Mischvolk) 2. Awaren (die Reste im Kaukasus) 3. Petschnegen (mit den Ungarn verschmolzen) 4. Polowzer (wahrscheinl. die heutigen Nogayer) 5. Cumanen (in den Ungarn aufgega)

Ta tabela o jezičnim i narodnim granicama u Europi, o jezičnim/etničkim identitetima svih tih naroda, veoma je značajna za našu temu. Prvo, tabela je nastala na temelju pomnog proučavanja jezika i kulture europskih naroda, njihovih jezičnih i narodnosnih identiteta. Drugo, kako vidimo, u Europi postoji više naroda u čijim granicama postoje mnoge i regije i pokrajine i pokrajinska/regionalna imena. Treće, ni jedan narod u Europi još nema jedan jedinstveni etnički naziv, koji bi obuhvatio sve regije, jer nije integrirao sva pokrajinska imena. I tada i kasnije, sudbina Europe je i regionalnost i supkulture i multikulturalnost kod svakog naroda. Moderne nacije i nacije-države, koje, unutar svog političkog prostora, integriraju sve regije i pokrajine (na području jezika, visoke građanske kulture itd.) još nisu bile izgrađene.

Međutim, kada je riječ o Hrvatskoj i hrvatskom narodu, ta je tabela posebno važna. U popisu slavenskih naroda, u rubrici Slaven, navode „Ilire ili južne Slavene“: Illyrische oder Südslaven. A među tim „ilirskim ili južnoslavenskim narodima“ navode: Hrvate i Srbe. Posebno su važna pokrajinska/regionalna imena koja pripadaju Hrvatima, a to su i Slavonci (Sclavonier) i Dalmatinci (Morlaci i Uskoci). Prema tome, znanstvenici u toj tabeli, koju kasnije mnogi citiraju i na nju se pozivaju, kao i na izvore na kojima je rađena, nalaze pokrajinska imena u hrvatskim pokrajinama (Slavonce u Slavoniji te Morlake i Uskoke u Dalmaciji), ali su svi oni Hrvati, kao i Hrvati iz Hrvatske: „Kroaten (südlich gewanderte Chrobaten): 1. Kroaten, 2. Sclavonier, 3. Morlaken, 4. Uskoken“. No, problem nije tako jednostavan. O tome imam mnogo dokumenata koje ovdje ne mogu sve donijeti. To ću uraditi u posebnoj knjizi o fenomenu nacije, na kojoj već godinama radim.

26.9. Statistika narodnosti u jezičnim kartama (Sprachenkarte)

Da bih pokazao još jedan primjer iz statistike narodnosti, izabrao sam i neke jezične karte (Sprachenkarte). Četrdesetih i pedesetih godina 19. stoljeća objavljeno je više jezičnih/etničkih i etnografskih karata o europskim narodima i napose o narodima unutar Habsburške monarhije. Najpoznatije jezične/etničke i etnografske karte objavili su: W. Obermüller (1842.), P. J. Šafařík (1845.), K. Bernhardt (1844., 1845. i 1849.), H. Berghaus (1847. i 1852.), J. V. Häufner (1846.), R. Fröhlich (1849.), K. Czoernig (1855.) i drugi.

Za primjer ću uzeti samo dvije karte. Počet ću s P. J. Šafaříkom, njegovom jezičnom/etničkom kartom iz 1845. godine. On se jezičnim i etničkim problemima počeo baviti od početka 20-tih godina 19. stoljeća. Već je sa svojom knjigom iz 1826. godine, koju smo gore upoznali, pokazao veliko poznavanje povijesti jezika i književnosti slavenskih naroda. Preko jezika i književnosti i kulture, ali na tome i utemeljenog obrazovanja, proučavao je etničke identitete tih naroda. Tim se problemima bavio čitav život. Jedno je sigurno, on je etničke identitete slavenskih naroda, a onda i statistiku i geografiju narodnosti, osnivao isključivo na jeziku i književnosti i kulturi pojedinih tih naroda. Pa ipak, i prema njegovu djelu i mnogim njegovim knjigama valja biti kritičan.

Na osnovu tih istraživanja, ali i istraživanja drugih etnografa i lingvista, P. J. Šafařík i K. Bernhardi zajedno su 1845. godine objavili etnografsku i jezičnu kartu pod naslovom: *Ethnographischer Karte der österreichischen Monarchie*. U njoj su naveli etničke identitete svih naroda u toj Monarhiji, ali i statistiku i geografiju narodnosti, teritorijalnu i geografsku raspoređenost svih tih naroda. Upoznajmo identitete i statistiku narodnosti tih naroda.

Bernhardi i Šafařík, *Ethnographische Karte der österreichischen Monarchie*, 1845.

Tabela br.642

Etnografska karta naroda Habsburške monarhije 1845. godine		
Porijeklo	Völker Tafel – Tablica naroda	Broj stanovnika ⁷⁷⁵
INDO-EUROPSKI NARODI	Germanen und zwar Deutsche mit 5 Mundarten	7.285.000
	Slawen:	21.630.500
	1. Tschechen, Morawen und Slowaken	7.224.300
	2. Polaken, Polen oder Lechen	2.374.600
	3. Kleinrussen, Rusniaken, Ruthenen, Pokuten	2.822.400
	4. Illyro-Serben:	4.604.600
	a) Serben (Shokzen und Raizen)	2.624.000
	b) Chrowaten (Kroaten)	813.300
	c) Slowenzen (Winden)	1.167.300
	Gräco-Romanen:	7.351.100
	1. Italiäner und romanisirte Serben	5.183.000
	2. Walachen (Rumuni) und Zienzeren	2.156.000
	3. Franzosen, zers in den deutsch und ung. Ländern	6.000
	4. Griechen, desgleichen	6.100
	Albaner – Clementiner an der unteren Sau	2.500
	Armenier – in 3 Niederlassungen in Siebenbürgen zerst.	16.500
Hindus – Zigeuner zerstreut	128.000	
Finnen	Magyaren – oder Ungern, nebs den Szcklern	4.810.400
Semiten	Juden – zerstreut in der ganzen Monarchie	475.000
Turken	Osmanen – zerstreut den ungarischen Ländern	3.000
UKUPNO stanovnika u Habsburškoj monarhiji		41.702.000

Na toj geografskoj karti prikazana je teritorijalna raspoređenost naroda u Habsburškoj monarhiji. Etnički identiteti svih tih naroda ti su autori utemeljili na jeziku i kulturi.

Nakon deset godina pojavila se slična etnička karta, ali u rezultatima posve drugačija. To je etnografska karta koju je 1855. godine objavio K. Czoernig. Posebno je značajna. Malo je onih koji poznaju tu kartu, već se pozivaju na etnografsku kartu istog autora koju je objavio 1868. godine, koja se posve razlikuje od ove iz 1855. godine, napose kad je riječ o statistici narodnosti i geografskoj raspoređenosti naroda na toj etničkoj/geografskoj karti. Ti su podaci utemeljeni na popisu stanovništva iz 1851. godine. Za nas je posebno važna ta etnografska karta, napose što se tiče i brojnosti i geografske raspoređenosti Hrvata. Donosim je u dva dijela. Prvi dio prikazuje statistiku i geografiju stanovništva svih slavenskih naroda, te Nijemce i Mađare. Hrvati (hrvatski narod) su u toj tabeli prikazani na cjelokupnom svom teritoriju, kao većinsko stanovništvo unutar hrvatskih pokrajina: i Hrvatske i Slavonije i Dalmacije i Vojne krajine. Stoga je ta tabela veoma važna za demografska/etnička istraživanja, napose zato jer je napravljena na temelju popisa stanovništva iz 1851. godine, ali ne na isključivo jezičnim osnovama, već i na pokrajinskim i na jezičnim i na vjerskim načelima.

⁷⁷⁵ U tablici sam ispravio očite krive izračune broja stanovništva koje su učinili ta dvojica autora.

K. Czoernig, Ethnographische Karte der oesterreichischen Monarchie, 1855.
Bevoelkerung der oesterreichischen Monarchie nach Sprachstämmen abgetheilt
Zählung des Jahres 1851.

Tabela br. 643 – I. DIO

Kronländer	Deutsche	S L A V E N: Slavenski narodi u Monarhiji							Magyaren Mađari
		Čehen Mähren u. Slovaken	Polen Poljaci	Ruthenen Rusini	Slovenen Slovinci	Kroaten Hrvati	Serben Srbi	Bulga- ren Bugari	
Oesterreich unter der Ens	1.515.284	11.843	.	.	.	6.460	.	.	.
Oesterreich ob der Ens	706.316
Salzburg	146.007
Steiermark (Štajerska)	642.194	.	.	.	363.750
Kärnten (Koruška)	223.489	.	.	.	95.735
Krain (Kranjska)	37.626	.	.	.	408.745	17.585	.	.	.
Istrien, Görz, Gradiska, Trst	13.551	.	.	.	202.286	88.343	44.160	.	.
Tirol und Vorarlberg	528.739
Böhmen (Češka)	1.693.832	2.621.450
Mähren (Moravska)	497.654	1.264.027	.	.	.	120	.	.	.
Schlezien (Šlezija)	209.512	88.068	138.243
Galizien (Galicija)	93.387	455	1.864.101	2.281.839
Bukowina	25.592	1.844	4.008	144.982	5.586
Dalmatien	378.676	.	.	.
Lombardie
Venedig (Venecija)	12.084	.	.	.	26.616
Ungern (Ugarska)	756.420	1.704.312	.	440.600	44.862	71.926	62.880	.	4.000.266
Vojvodschaft Serbien und Temescher Banat	335.080	25.607	.	6.777	.	2.860	384.046	22.780	221.845
Kroatien u. Slavonien und kroat. Küstenlande s. Fiume	7.903	1.130	.	.	.	625.028	222.062	.	5.732
Siebenbürgen (Erdelj)	219.374	207	585.342
Militär-Gränze (Vojna krajina)	37.875	8.822	.	.	.	480.494	310.964	.	4.985
Hiezu das k.k. Militär (approximativ)- od toga vojnici	168.800	126.700	49.500	65.500	29.900	36.400	25.000	.	42.800
UKUPNO	7.870.719	5.854.258	2.055.852	2.940.098	1.171.954	1.708.490	1.049.112	22.987	4.866.556

K. Czoernig, Ethnographische Karte der oesterreichischen Monarchie, 1855.
Bevoelkerung der oesterreichischen Monarchie nach Sprachstämmen abgetheilt
Zählung des Jahres 1851.

Tabela br. 643 – II. DIO

Kronländer	Romanische Sämme: Romanski narodi				Andere Stämme: Ostali narodi					Broj stanovnika u pokrajini
	Italiäner	Friauler	Ladiner	Romanen Walachen Moldauer	Albanesen	Griechen Macedon. Wlachen Zinzaren	Armenien	Zigeuner	Juden	
Oesterreich unter der Ens	4.460	1.538.047
Oesterreich ob der Ens	706.316
Salzburg	146.007
Steiermark (Štajerska)	1.005.944
Kärnten (Koruška)	319.224
Krain (Kranjska)	2	463.956
Istrien, Görz, Gradiska, Trst	137.473	49.552	.	2.795	4.756	542.916
Tirol und Vorarlberg	319.852	.	8.668	944	858.203
Böhmen (Češka)	70.612	4.385.894
Mähren (Moravska)	37.437	1.799.838
Schlezen (Šlezija)	2.763	438.586
Galizien (Galicija)	2.733	.	312.962	4.555.477
Bukowina	.	.	.	184.718	.	.	2.240	.	11.856	380.826
Dalmatien	13.701	.	.	.	944	.	.	.	394	393.715
Lombardie	2.741.100	3.018	2.744.118
Venedig (Venecija)	1.884.646	351.805	4.788	2.279.999
Ungern (Ugarska)	.	.	.	526.760	.	6.288	3144	18.864	227.940	7.864.262
Vojvodschaft Serbien und Temescher Banat	.	.	.	391.459	.	2.820	.	11.440	15.507	1.426.221
Kroatien u. Slavonien u. kroat. Küstenlande s. Fiume	3.995	87	.	.	2.519	868.456
Siebenbürgen (Erdelj)	.	.	.	1.201.785	.	.	7.879	52.665	6.220	2.073.472
Militär-Gränze (Vojna krajina)	384	.	.	113.723	1.151	.	.	.	479	958.877
Hiezu das k.k. Militär (approximativ)- od toga vojnici	69.300	3.600	.	27.300	.	.	.	800	.	648.000
UKUPNO	5.170.451	406.957	8.668	2.454.540	2.095	9.195	15.996	83.769	706.657	36.398.354

Prema toj etnografskoj karti, koja se, kako je rečeno, dosta razlikuje i od one karte koju je Czoernig objavio 1868. godine, ali se, u određenju etničkih identiteta, razlikuje i od drugih njegovih radova, hrvatski narod (Kroaten) je 1851. godine u većini u svim svojim pokrajinama:

Hrvatska i Slavonija, s Hrvatskim primorjem i gradom Rijekom, ima 868.456 stanovnika, od toga: a) 625.028 Hrvata; b) 222.062 Srba; c) Nijemaca 7.903; d) Čeha i Slovaka 1.130; e) Mađara 5.732; f) Talijana 3.995; g) Židova 2.519 i h) Grka/Cincara 87.

Dalmacija ima 393.715 stanovnika, od toga: a) Hrvata 378.676; b) Talijana 13.701; c) Albanaca 944 i d) Židova 394. Kako vidimo, u Dalmaciji tada ne nalazi Srba.

Cjelokupna **Vojna krajina** ima 958.877 stanovnika, od toga: a) Hrvata 480.494; b) Srba 310.964; c) Rumunja (Romanen, Walachen) 113.723; d) Nijemaca 37.875; d) Čeha i Slovaka 8.822; e) Mađara 4.985; f) Albanaca 1.151; g) Židova 479 i h) Talijana 384.

Nema sumnje da se Czoernig u toj etnografskoj karti, u etničkoj identifikaciji, opredijelio za pokrajinsko načelo. S tim da je, što se tiče hrvatskog naroda (Hrvata, Kroaten), uvjeren da hrvatske pokrajine udružuje hrvatsko ime, prema centralnoj pokrajini: Hrvatskoj. U svakom slučaju, ta je etnografska karta, njezin i geografski i statistički pregled, veoma važna za sve narode u toj Monarhiji, a napose za Hrvate. No, i tu moramo biti kritični.

Međutim, iste 1855. godine Czoernig je objavio drugi i treći svezak i zatim 1857. godine sva tri sveska svog važnog djela pod naslovom: *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, sv. I-III, Wien. Dok je 1856. godine objavio posebnu brošuru pod naslovom: *Die Vertheilung der Voelkerstamme und deren Gruppen in der oesterreichischen Monarchie (Sprachgraenzen und Sprachinseln)*. I ta etnografska karta i te knjige sjajan je izvor za istraživanje etničkih identiteta svih naroda u Monarhiji. Ali je u tim knjigama Czoernig iznio drugačiju etničku strukturu, prihvatio je drugačija načela u određenju etničkih identiteta.

Da bismo mogli ocijeniti sve to, i to razdoblje, moramo temeljito proučiti i tog autora i mnoge druge arhivske izvore, mnoge knjige i mnoge autore koji pišu o tome. A tih knjiga i izvora ima veoma mnogo. Međutim, u našoj je znanosti to veoma slabo i dosta površno istraženo. Sve ću to temeljito pokazati u najavljenom drugom knjizi o hrvatskoj naciji.

U tim knjigama i etnografskim kartama, u tom razdoblju, konačno je prihvaćena odluka da se etnička identifikacija istražuje na temelju objektivnih pokazatelja: standardnog književnog jezika, književnosti, obrazovanja, kulture, vjere i porijekla. Pa ipak, u svemu tome, u etničkoj identifikaciji, ključan je bio književni i javni/komunikacijski jezik svakog naroda.

U tim knjigama, K. Czoernig se posve opredijelio za jezik kao ključnu vrijednost za etničku identifikaciju, a to je načelo (*Sprache und Nationalität*: jezik = narodnost) konačno prihvaćeno i na kongresima statističara. No, to je bio veliki problem iz dva razloga: prvo, moderni književni jezici, njihova moderna standardizacija, kako je rečeno, osim kod Nijemaca i Mađara, još uvijek nisu posve utemeljeni, još uvijek na njima nisu bila napisana moderna književna i znanstvena djela, te uvedena u moderno školstvo i obrazovanje i, drugo, s tim u vezi, tada, sredinom 19. stoljeća, postoje velika nepismenost stanovništva, gotovo svugdje preko 95% nepismenih, a u hrvatskim pokrajinama i do 98%. Ta je većina stanovništva, kako je rečeno, živjela unutar mnogih regija i pokrajina, unutar mnogih supkultura, u silnoj zaostalosti i nije se mogla identificirati s jednim modernim književnim jezikom niti s jednom građanskom kulturom.

Evo kako Czoernig, prema jeziku i jezičnim granicama i jezičnim zajednicama u tim knjigama donosi statistiku i geografiju Hrvata i Srba u Habsburškoj monarhiji.

K. Czoernig, Ethnographie der oesterreichischen Monarchie, sv. I, Wien 1857.

Tabela br. 644

Süd-Slaven: Južni Slaveni u Habsburškoj monarhiji prema popisu 1851. godine					
Kroatisch – serbischer Stam					
Kroaten – Hrvati:			Serben – Srbi:		
1.	Sloveno-Kroaten in Civil- und Militär-Kroatien	625.028	1.	In Dalmatien:	378.676
2.	(Serbo)Kroaten in der kroatischen Militär-Gränze	480.494	a)	Morlaken	143.780
3.	(Serbo)Kroaten in Krain	17.583	b)	Ragusaner	45.834
4.	(Serbo)Kroaten in Istrien und auf den quarnerischen Inseln	88.343	c)	Bocchesen	31.720
5.	Kroatische Sprachinseln in Oesterreich unter der Enns	6.460	d)	Dalmatische Küsten- und Inselbewohner	157.342
6.	Kroatische Sprachinseln in Mähren	720	2.	In Wojwodschafft und Banate:	384.046
7.	Kroatische Sprachinseln in Ungern	71.926	a)	Nicht-unirte Serben	321.110
8.	Kroatische Sprachinseln in der Wojwodschafft und im Banate	2.860	b)	Šokacen und Bunjevacen	62.936
9.	Vojnika Hrvata	36.400	3.	In Slavonien (Slavonier)	222.062
			4.	In der Militärgrenze	310.964
			5.	Istrische Serben (Morlaken)	44.160
			6.	Serbische Sprachinseln in Ungern	62.880
			7.	Vojnika Srba	25.000
	UKUPNO HRVATA	1.329.814		UKUPNO SRBA	1.427.788

Ovdje je jasno Czoernigovo opredjeljenje. Uzeo je jezik kao ključnu vrijednost za etničku identifikaciju. Ali on štokavski jezik, kao i P. J. Šafařík i mnogi drugi, smatra srpskim jezikom. Kako je to složena i opsežna tema, ovdje o tome ne mogu temeljitije raspravljati.

Pa ipak, nužno je ovdje primijetiti da ni Czoernig ni Šafařík nisu bili dosljedni u etničkoj identifikaciji stanovništva, da nisu uzeli i druge relevantne vrijednosti. Uzet ću Dalmaciju kao primjer. U prvom slučaju, Czoernig je u etnografskoj tabeli iz 1855. godine, koju je, kako smo vidjeli, osnovao na popisu stanovništva iz 1851. godine, Dalmaciju pokazao kao posve hrvatsku, bez prisutnosti Srba. Dok je u knjigama koje sam naveo, kako vidimo, Dalmaciju pokazao kao posve srpsku. Međutim, lako je primijetiti da to, prema tadašnjim popisima, ne može biti. I to zato jer su, prema popisu 1851. godine, u Dalmaciji (koja ukupno ima 393.715 stanovnika) ove vjerske strukture: a) Katolika je bilo 318.340; b) Grkokatolika 496; Pravoslavnih 74.524.

Ako, u etničkoj identifikaciji, uz jezik i obrazovanje i kulturu uopće, uzmemo i vjeru i vjersku strukturu, što je nužno kada je riječ i Hrvatima i Srbima u hrvatskim pokrajinama, onda je jasno da u Dalmaciji: a) *Rimokatolici* ne mogu biti Srbi, osim u rijetkim i zanemarivim slučajevima i b) da *Pravoslavci* ne mogu biti Hrvati, osim također u rijetkim slučajevima.

Međutim, iako su se opredijelili za jezik i kulturu kao vrijednost na temelju koje se određuje identitet naroda, ipak još uvijek se i kod nekih autora i kod nekih naroda etnička identifikacija određuje prema pokrajini ili državi u kojoj stanovništvo živi, tako da su u Dalmaciji svi stanovnici Dalmatinci, u Slavoniji su Slavonci, u Hrvatskoj su Hrvati itd.

To je, kako je rečeno, pokrajinska identifikacija, koje će se još dugo držati, kako ćemo vidjeti, i bivši ilirci i hrvatski narod u cjelini. To su dva posve različita pristupa, a iz toga izlaze i posve različiti rezultati etničke identifikacije. U tom slučaju, kada je riječ o etničkoj identifikaciji u hrvatskim pokrajinama,

a kada se pritom kao ključna vrijednost uzima isključivo ili jezik ili pokrajinska identifikacija, uvijek se mora uzeti i druge tzv. „pomoćne“ vrijednosti, u prvom redu vjera i vjerska identifikacija i vjerske strukture.

26.10. Popisi stanovništva i etničke strukture 1846. i 1851. godine

Postoje brojni statistički izvori na kojima možemo utemeljiti, uz nužni oprez, egzaktna istraživanja o etničkoj i svakoj drugoj identifikaciji stanovništva i o fenomenu etniciteta, a napose o etničkim strukturama stanovništva, dakako ukoliko se organiziralo sustavno prikupljanje takvih statističkih podataka, ali i njihova obrada i objavljivanje tih podataka. To su ovi važni statistički izvori: brojni popisi stanovništva, matične knjige, školska statistika (matice učenika i studenata, nacionali, statistika škola, školska izvješća), sudski spisi, domovnice, različiti upravni spisi, vojni kartoni itd. Tih dokumenata u arhivima ima u obilju. Pronašao sam ih i snimio veoma mnogo.

Ključno je dakako pitanje kako i kada i na koji način statistika ispituje i statistička izvješća objavljuju etničku/nacionalnu identifikaciju stanovništva? Kako smo upoznali, u Habsburškoj monarhiji do 1846. i 1851. godine, popisi stanovništva u svojim rubrikama ne sadrže pitanje o „narodnosti“, pitanje kojoj narodnosti stanovništvo pripada. Ali ti popisi stanovništva i brojna statistička izvješća, koja, od 1828. godine dalje, izlaze svake godine, donose druge identifikacije stanovništva: vjersku, i pokrajinsku, i državnu, i rodnu, i dobnu, i gradsko/seosku, i socijalnu identifikaciju. Tek 1846. i 1851. godine u popisima pučanstva, ali i u posebnoj anketi, uneseno je pitanje o „narodnosti“. Rezultati tog ispitivanja o narodnosti iznijelo je nekoliko autora.

To su izuzetno dragocjeni podaci. Znat ćemo ih vrednovati samo ako upoznamo što je prethodilo toj identifikaciji i ako proučimo sve te knjige. No, važno je ovdje istaći ovo: ključna vrijednost prema kojoj se određivala narodnost u popisima 1846. i 1851. godine jest jezik. Stanovništvo je dakle trebalo da odgovori na pitanje kojim jezikom govori. Nužno je međutim upoznati kako su u popisnom formularu imenovali taj jezik: Muttersprache (materinski jezik) ili Familiensprache (jezik obitelji) ili Lebendesprache (javni komunikacijski ili živući jezik pokrajine) ili samo Sprache. Ipak, stanovništvo je trebalo da odgovori na pitanje koji im je *materinski jezik*. Tako materinski jezik u popisu stanovništva 1846. i 1851. godine, a zatim od 1880. sve do 1910. godine, pa i kasnije u prvoj Jugoslaviji, postaje glavna vrijednost na temelju koje se određivala narodnost (Nationalität) u Habsburškoj monarhiji. Međutim, kako smo vidjeli, tada se narodnost nije određivala isključivo na temelju jezika, već ponekad, u nekim sredinama, i na temelju drugih vrijednosti, prije svega prema pokrajinskoj identifikaciji. U svakom slučaju, kada je riječ o jezičnoj identifikaciji, stanovništvo je trebalo da odgovori kojim jezikom govori. Te su odgovore tada davali kuće gazde/starješine (tj. očevi porodica) ili načelnici sela i gradova.

U Habsburškoj monarhiji se, nema sumnje u to, prvi put istražuje narodnost u popisima stanovništva 1846. i 1851. godine. Međutim, ti se izvorni dokumenti, upisnice i formulari na kojima su upisivali etničku pripadnost, nisu sačuvali. Suvremenici su te dokumente (sve upisnice i formulare iz tih popisa) proučavali i objavljene su brojne knjige o tim popisima. Najvažnije knjige o popisima stanovništva iz 1846. i 1851. godine objavili su: J. Hain (1852-53), F. Reden (1851. i 1853), E. Fényes (1857), F. Kolb (1857), E. H. Ungewitter (1848, 1858. i 1859), A. Schmidl i W. L. Warhaneck (1857), Meynert (1851. i 1853) i mnogi drugi. Uz to, rezultati tih popisa objavljeni su i u godišnjacima: *Mittheilungen aus dem Gebiet der Statistik* (1850-56) i *Tafeln zur Statistik österreichischen Monarchie* (1846-1856). Ali i brojne druge edicije govore o tome i o drugim pojavama: godišnjaci, enciklopedije, leksikoni itd. Golema je to literatura.

To je sjajan povijesni izvor za cjelokupnu Habsburšku monarhiju, pa dakako i za hrvatski narod, za sve hrvatske pokrajine. Budući da nas ovdje zanima etnička identifikacija stanovništva, uzet ću dva primjera, uz gornje primjere koje sam već naveo, jer je i to vrlo opsežna tema. Najbolji pregled svih pojava iz popisa stanovništva 1846. godine, koje je proučavao na temelju tih dokumenata, dao je J. Hain 1852-53. godine. Te knjige, uz mnoge druge, pokazuju da se 1846. godine popis stanovništva obavio i u hrvatskim pokrajinama, dakle u čitavoj Monarhiji. Ključna vrijednost za etničku identifikaciju stanovništva uzima se tada jezik (Sprache): *jezično područje* (Sprachgebiet), *jezične granice* (Sprachgränze), *jezične grupe* (Sprachgruppe) i *jezični „otoci“* (Sprachinseln), tj. jezične i etničke manjine unutar širih narodnosnih cjelina. Upoznajmo etničke strukture u tom djelu. Donijet ću samo pregled etničkih struktura u hrvatskim pokrajinama. Ali zbog komparacije s podacima i greškama K. Czoerniga, prikazat ću i Srbe u toj monarhiji.

J. Hain, Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates, sv. I, 1852.

Tabela br. 645

Nacionalnost stanovništva 1846: Die Bevölkerung nach Nationalität					
Das kroatische Gebiet: Hrvatsko jezično/etničko područje		Broj stanovnika	Das serbische Gebiet: Srpsko jezično/etničko područje		Broj stanovnika
	HRVATI (Kroaten):			SRBI (Serben):	
1.	in Kroatien und Slavonien	631.081	1.	in der Vojvodschaft in Banate	402.890
2.	in Militärgrenze	524.048	2.	in Dalmatien	395.273
3.	in Ungern	78.179	3.	in der Militärgrenze	339.176
4.	in Banate	3.000	4.	in Slavonien	224.180
5.	in Nieder-Oesterreich	6.364	5.	in Istrien und auf den Quarn. Inseln	134.445
6.	in Krain (u Kranjskoj)	17.697	6.	in Ungern	69.170
7.	in Mähren (u Moravskoj)	663	7.	Vojnika Srba	19.000
8.	Vojnika Hrvata	27.600			
UKUPNO HRVATA		1.288.632	UKUPNO SRBA		1.584.134

J. Hain je u toj knjizi, u dva opsežna sveska, koju je radio na izvornim dokumentima, donio mnoge vrijedne podatke za sve naroda u Monarhiji: o stanovništvu, privredi, zdravstvu, školstvu itd. U knjizi opsežno raspravlja o nacionalnostima (Bevölkerung nach Nationalität). Kako je rečeno, i on etničku identifikaciju osniva isključivo na jeziku i jezičnim zajednicama. Ali je pritom, kao Czoernig i Šafařík i drugi, štokavski jezik smatrao srpskim. U tom smislu, i Hain u Dalmaciji i Slavoniji nalazi samo Srbe, a ne i Hrvate: Dalmaciju i Slavoniju proglašava srpskom u jezično/etničkom smislu. I tu je napravio pogrešku o kojoj sam govorio: ni on nije uzeo u obzir i druge vrijednosti pri određenju etničke identifikacije, prije svega vjeru i vjerske strukture stanovništva. Jer u Dalmaciji i Slavoniji većina stanovnika je Rimokatoličke vjeroispovijesti. A katolici ne mogu biti Srbi niti pravoslavci Hrvati. To ćemo vidjeti u slijedećoj tabeli.

Upoznajmo još, prema istom djelu J. Haina (1852-53), i etničke strukture u hrvatskim pokrajinama, koje je također donio na temelju jezika. Ali i u ovom slučaju on je štokavski jezik, kao i u gornjoj tabeli, smatrao srpskim. I u ovom slučaju nije uzeo i druge vrijednosti. Budući da je štokavski jezik, prije svega njegovi nazivi (ilirski ili hrvatsko-srpski) i tada i kasnije, izazivao pomutnju u identifikaciji Hrvata i Srba, moralo se posegnuti za vjerom i vjerskom identifikacijom i posebnom kulturom da bi se odredio nacionalni identitet i struktura hrvatskog i srpskog naroda u hrvatskim pokrajinama. To se moglo i tada i kasnije. No, više o tome na drugom mjestu.

Evo etničke strukture u hrvatskim pokrajinama koje donosi J. Hain za 1846. godinu:

Hrvatska i Slavonija 1846. godine ima 876.861 stanovnika, od toga: a) Hrvata 631.081; b) Srba 224.180; c) Nijemaca 7.960; d) Mađara 5.830; e) Talijana 4.000; f) Židova 2.590; g) Slovaka 1.160; h) Grka 60.

Dalmacija iste 1846. godine ima 410.988 stanovnika, od toga: a) Serbo-Kroaten (Srba i Hrvata, ili Srbo-Hrvata) 395.273; b) Talijana 14.300; c) Albanaca 1.005; d) Židova 410.

Vojna krajina zajedno iste 1846. godine ima 1,045.847 stanovnika, od toga: a) Hrvata 524.048; b) Srba 339.176; c) Rumunja 124.020; d) Nijemaca 41.337; e) Čeha i Slovaka 9.590; f) Mađara 5.417; g) Albanaca 1.288; h) Židova 537; i) Talijan 434.

Upoznajmo još etničku i vjersku strukturu u hrvatskim pokrajinama koju donose A. Schmidl i W. L. Warhanek (1857) za popis stanovništva iz 1851. godine:

Hrvatska i Slavonija 1851. godine ima (bez vojnika) ukupno 868.456 stanovnika, od toga („nach Nationalität“): a) 98% Slavena (1 to: $\frac{2}{3}$ Hrvata i $\frac{1}{3}$ Srba); b) Nijemaca oko 8.000; c) Mađara oko 7.000; d) Talijana oko 4.000; e) Židova oko 4.000; f) Grka oko 1.000; g) Slovaka oko 1.000. Dok od toga, prema vjeroispovijedi: a) Katolika 770.656; b) Grkokatolika 718; c) Pravoslavni 88.331; d) Protestanata 4.843; e) Židova 3.914.

Dalmacija 1851. godine ima (bez vojnika: „ohne Militär“) ukupno 393.715 stanovnika, od toga po narodnosti („nach Nationalität“) $\frac{9}{10}$ su Slaveni, od toga je većina Hrvata i manji dio Srba, među njima

Morlaci i Uskoci (oko 150.000) od kojih su $\frac{2}{3}$ Katolici i $\frac{1}{3}$ Pravoslavni. Prema vjeroispovijesti ima: a) Rimokatolika 318.340; b) Grkokatolika 496; c) Pravoslavni (Griechen nicht unirte) 74.524; d) Protestanata 15; e) Židova (Juden) 340.

Vojna Krajina 1851. godine ima (bez vojnika) ukupno 958.877 stanovnika, od toga po narodnosti („nach Nationalität“) većina je Slavena (83½%) a od toga: a) Hrvata 51%; b) Srba 32%; Čeha i Slovačka ½%; Rumunja (Romänen) 12%; Nijemaca 4% i ostalih ½%. Prema vjeroispovijesti: a) Rimokatolika 410.327; b) Grkokatolika 5.033; c) Pravoslavni 527.663; d) Protestanata 15.381; e) Židova 473.

U Vojnoj krajini, očito, jezik je bio ključna vrijednost etničke identifikacije. O tome, kako je rečeno, ima mnogo knjiga i izvora. No, i o tome više na drugom mjestu.

U Habsburškoj monarhiji proveden je 1851. godine popis stanovništva kod svih naroda. O tom je popisu, kako je rečeno, objavljeno mnogo knjiga, od kojih sam već neke naveo. Na kraju knjige donosim izbor literature o tome. U znanosti se smatra da je prvi moderni popis stanovništva bio tek 1857. godine, što samo donekle odgovara istini. Sigurno je da je 1857. godine prvi put popis vršen u točno određenom danu, i u tome ima posebnu vrijednost. Uza sve to, popis 1851. godine, kako smo vidjeli u posebnom poglavlju, ima izuzetne vrijednosti, jer donosi mnoge podatke o životu naroda i države u cjelini. Uz to, tada se donose zakonske osnove koje određuju da se u svim pokrajinama od 1. siječnja 1851. godine organiziraju institucije (od kotareva sve do županija i centralnih ustanova) koje će sustavno pratiti i bilježiti sve podatke o životu stanovništva i države. A to je, što se tiče Hrvatske i Slavonije, u kojoj to do tada nije bilo organizirano, početak moderne statistike. Da nije bilo tog početka sakupljanja i objavljivanja tih statističkih podataka, teško da bi se 1857. godine uspješno proveo taj prvi moderni popis stanovništva.

U Hrvatskoj i Slavoniji obavilo se nekoliko popisa stanovništva od 1849. do 1851. godine. Već se 1848. godine u tim pokrajinama vršio popis stanovništva, ali o tome malo znamo. Zatim se 1849. proveo *Popis naroda* u Hrvatskoj i Slavoniji u vojne svrhe. Do sada sam pronašao veći dio tog popisa, deset knjiga. No, u tom popisu, koji je veoma vrijedan i pripremamo ga za objavljivanje, nema podataka o etničkim strukturama koje nas zanimaju.

Međutim, kako smo upoznali, 1850. godine provela se u hrvatskim pokrajinama značajna etnografska i topografska anketa. Sačuvana je u 18 kutija. Ta je opsežna anketa, ispunjena na četiri strane velikog formata, s brojnim pitanjima, upućena svim katoličkim i pravoslavnim svećenicima u hrvatskim pokrajinama. Većina je katoličkih i pravoslavni svećenika iste godine dala odgovore i vratila te ispunjene listove/ankete. Za ovu raspravu važni su podaci o jeziku i narodnosti, ali i školstvu i kulturi uopće i topografiji. Sjajna je to anketa za ocjenu utjecaju iliraca, ili bolje rečeno: u toj anketi ne možemo primiti utjecaj ilirske ideologije ni o jeziku ni o kulturi ni o narodnosti i to ni u postavljenim pitanjima niti u odgovorima svećenika.

Za raspravu o etničkoj identifikaciji, zanimljiva su pitanja i odgovori o narodnosti ili točnije o narodu: a) po vjeri (stanovništvo: „katoličko, grčko-sjedinjeni, grčko-nesjedinjeni, protestanti i židovi“); b) po jeziku, tj. kojim narječjem stanovnici mjesta govore: štokavskim („koji vele što“), kajkavskim („koji vele kaj“) i čakavskim („koji vele ča“).

U anketi se prema tome ispituju prostor i granice narječja (štokavskog, kajkavskog i čakavskog) u hrvatskim pokrajinama. Ne pita se za jedan/jedinstveni jezik (ilirski ili hrvatski) niti su u anketi dani takvi odgovori. Posve je jasno, jednog jedinstvenog ilirskog jezika, koji zagovaraju ilirci, nema na vidiku. A nisu ni postavljena takva pitanja. Utjecaj iliraca na svećenike, kojima je upućena ta anketa, i koji su je ispunili i vratili natrag, beznačajan je.⁷⁷⁶

Pripremajući se na popis stanovništva 1851. godine, službene su vlasti u Hrvatskoj sredinom 1850. godine uputile zahtjev svim hrvatskim i slavonskim velikim županijama da daju izvještaj o broju stanovnika i narodnosti u tim županijama. Do kraja 1850. godine svi su veliki župani Banskej vladi u Zagrebu dali izvještaj o broju stanovnika u županijama i njihov etnički sastav. Pronašao sam sve te izvještaje u fondu Banske vlade. Posebno su značajni. Uglavnom, oni broj stanovnika u županijama daju na temelju izvještaja matičnih knjiga i ranijih popisa. U tom pogledu, ti izvještaji nisu pouzdani. Važniji su njihovi odgovori na pitanje koje narodnosti postoje u njihovim županijama. A veliki župani hrvatskih županija u tim svojim izvještajima navode da su Hrvati u njihovim županijama u većini, oni koji govore hrvatskim jezikom, i da ima „nešto malo“ Nijemaca i Mađara. Isto tako, veliki župani

⁷⁷⁶ O toj anketi i popisima stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji od 1849-51. vidi: Korunić (2010).

slavonskih županija navode da su Slavonci u njihovim županijama u većini, da oni govore slavonskim jezikom, uz vrlo malo Nijemaca i Mađara.

Međutim, jasno je da su tu veliki župani, kad je riječ o etničkoj identifikaciji, slijedili pokrajinsku identifikaciju stanovništva: svi stanovnici koji su iz Hrvatske, kao pokrajine, oni su po „narodnosti“ Hrvati i govore hrvatskim jezikom, a svi stanovnici koji su iz Slavonije, kao pokrajini, po „narodnosti“ su Slavonci i govore slavonskim jezikom. Dok su Nijemci oni koji govore njemačkim i doselili su se iz Njemačke ili Austrije, a Mađari su oni koji govore mađarski i doselili su se iz Mađarske. Ali to u pravilu (etničke identifikacije prema pokrajini ili državi) vrijedi i za sve druge „strance“ u hrvatskim pokrajinama.

Slijedeće 1851. godine proveo se u Hrvatskoj i Slavoniji popis stanovništva i stoke. U arhivu sam pronašao taj popis. To je vrlo opsežna građa. Objavit ćemo ga najmanje u dva sveska. U tom se popisu, kako smo naprijed upoznali, u formularima za taj popis, davalo odgovore na brojna pitanja, pa i odgovore na pitanje o jeziku i narodnosti. I u tom je popisu, kada je riječ o etničkoj identifikaciji stanovništva, u cjelini prihvaćeno pokrajinsko načelo: U Hrvatskoj većina stanovnika (i katolici i pravoslavni) su Hrvati, koji govore hrvatskim jezikom, dok u Slavoniji većina stanovnika (i katolici i pravoslavni) su Slavonci, koji govore slavonskim jezikom.

Ta pokrajinska etnička identifikacija, identifikacija pojedinaca i grupa s nekim gradom ili pokrajinom u kojoj žive ili u kojoj su rođeni, imala je dugu tradiciju, a u Hrvatskoj se održala još dugo. Napoljetku, 1864. godine, prilikom gospodarske izložbe u Zagrebu, u predgovoru knjige o toj izložbi, svi su stanovnici Hrvatske i Slavonije (i oni iz Hrvatske i oni iz Slavonije, i katolici i pravoslavni) proglašeni Hrvatima, posve prema pokrajinskom i državnom načelu, prema načelu da svi oni žive u hrvatskoj državi: Trojedinj kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji.

Kako je riječ o vrlo opsežnoj građi o popisu u Hrvatskoj i Slavoniji iz 1851. godine, kako se radi o vjerskoj i etničkoj identifikaciji za svako mjesto, ovdje ću navesti samo sažetke o tome, najprije za čitavu Hrvatsku i Slavoniju, a onda, kao primjer, za Osječku županiju. Naprijed sam, u poglavlju o popisu stanovništva 1851. godine, dovoljno o tome kazao. Ovdje donosim samo jedan dio tih etničkih identifikacija koja sadrži taj popis stanovništva.

Etničke i vjerske strukture stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji 1851. godine

Etničke strukture, po narodnosti, nach Nationalität; prema popisu iz 1851., Hrvatska i Slavonija ima 880.981 stanovnika, od toga su „domaći“, koji su rođeni u tim pokrajinama, prema narodnosti: a) Hrvati 591.404; b) Slavonci 191.944; c) Serblji 19.391; d) Nijemci 16.186; e) Magjari 10.609; f) Slovenci 4.733; g) Židi 3.841; h) Česi 2.658; i) Cigani 1.456; j) Slovaci 1.171; k) Talijani 926; l) Rusini 409; m) Poljaci 195; n) Dalmatini 158; nj) Moravci 96; o) Francuzi 33; p) Englezi 33; r) Nizozemci 7; s) Švicarci 6; t) Španjolci 4; u) Rumunji 1. Od toga „stranaca“, tj. onih koji su se doselili u te hrvatske pokrajine, ima: 16.284 i to iz Engleske, Ilirije, Štajera, Srpske Vojvodine, Češke, Austrije, Italije, Dalmacije itd.

Vjerske strukture, po vjeroispovijesti, nach Religionen; prema tom popisu iz 1851. godine, Hrvatska i Slavonija ima 880.981 stanovnika/vjernika od toga su: a) Römisch-katolisch (Rimokatolici) 782.061; b) Griechisch-katholisch (Grkokatolici) 734; c) Griechisch-nichtunirt (Pravoslavni) 88.573; d) Evangelisch 566; e) Reformirt 4.509; f) Unitarier 15; g) Juden (Židovi) 4.522; Muhamedanac 1.

Kako vidimo, i u tom popisu etničke identitete u Hrvatskoj i Slavoniji osnivali su na pokrajinskom načelu (za „domaće“, za stanovništvo slavenskog porijekla, za one koji su govorili hrvatski ili slavonski) i donekle prema jezičnom načelu (za „strance“). No, ni u tome nisu bili dosljedni. Po narodnosti postoje dakle i Hrvati (stanovnici Hrvatske) i Slavonci (stanovnici Slavonije) i Dalmatinci (za stanovnike Dalmacije i za sve one koji potječu iz Dalmacije). Ali i ovdje ne primjenjuju druge vrijednosti, na primjer vjeru kada je riječ o Hrvatima i Srbima u Hrvatskoj i Slavoniji. Jer oni nalaze „po narodnosti“ samo 19.391 Srbina, a ima 88.573 Pravoslavca. Da bi se još više uvjerali u taj njihov model pokrajinske etničke identifikacije, upoznajmo i sažetak popisa Srijemske županije 1851. godine.

Etničke i vjerske strukture u Osječkoj županiji 1851. godine

Tabela br. 646

Redni broj	Ime obćinah	Broj dušah (broj stanovnika)			
		Po vjeroispovijedi		Po narodnosti	
		Rimo-katolika	Iztočne Cerkve	Slavonci	Nemci
1.	Kotar Virovitički	14.790	3.537	17.206	1.121
2.	Kotar Vućinski	7.910	11.160	18.026	1.044
3.	Kotar Valjevački	17.753	1.794	18.846	701
4.	Kotar Osječki	3.649	3.450	4.849	1.530
5.	Kotar Daljski	3.299	7.047	9.004	1.160
6.	Grad Osijek	9.903	1.826	8.000	4.000
7.	Kotar Našički	11.886	5.800	16.036	1.153
8.	Sredotočni Vukovarski	4.680	1.759	5.950	489
9.	Kotar Vukovarski	3.790	7.734	10.689	835
10.	Kotar Djakovački	20.300	3.900	23.300	900
11.	Kotar Tovarnički	7.760	4.520	12.080	200
12.	Kotar Miholjački	14.383	1.784	16.167	-
UKUPNO		120.103	44.311	160.153	13.133

Ta obilježja, pokrajinske etničke identifikacije, ima popis stanovništva 1851. godine u svim hrvatskim i slavonskim županijama i u svim mjestima u njima. Ovdje je nepotrebno da naveden sve to, jer sam naprijed donio etničku i vjersku strukturu za čitavu Hrvatsku i Slavoniju.

Kako je rećeno, u Hrvatskoj i Slavoniji taj će model (pokrajinske i jezićne i etnićke identifikacije, i na tome osnovane etnićke/narodnosne strukture) zadržati sve do 1880. godine, sve do popisa stanovništva te godine. Tada je administrativno donesena odluka da jezik postane ključna vrijednost u etnićkoj identifikaciji stanovništva. S tim da je u osnovni formular uneseno vrlo sugestivno pitanje: *Kojim jezikom govorite ako ne govorite hrvatsko-srpskim?* Za „domaće“ stanovništvo, odgovor je mogao biti samo: *hrvatsko-srpskim!*

Od tada je svaki popis stanovništva u svojim formularima/upisnicama imao to pitanje. Tako je jezik i jezićna identifikacija, u kombinaciji s vjerom i vjerskim opredjeljenjem stanovništva, postala ključna vrijednost, na temelju koje se lako moglo, uz minimalne i zanemarive pogreške, istraživati etnićke identitete i nacionalnost Hrvata i Srba u hrvatskim pokrajinama.

26.11. Zaključak

Ključna misao u ideologiji hrvatskih iliraca, od 1835. do 1847/48. godine, bila je da se svi južni Slaveni okupe oko jednog (štokavskog) književnog jezika i književnosti. U tom smislu, oni u brojnim tekstovima stalno govore o ilirskom jeziku i ilirskoj kulturi, iako u zbilji (na prostoru njihove zamišljene Velike Ilirije) nije postojao ni taj jedinstveni ilirski jezik niti ta ilirska kultura, koji bi (i taj jezik i ta kultura) obuhvatili sve južne Slavene.

Oni stalno istiću da su svi južni Slaveni u rodoslovnom (etnografskom) pogledu jedan narod: Iliri. Govore o *ilirskom narodu* (u etnografskom smislu), o jednoj *ilirskoj narodnosti*, o jednom *ilirskom jeziku*, o jednoj *ilirskoj kulturi*. Ako dosljedno slijedimo modele koji su prisutni u historiografiji, u kojoj se tvrdi da su ilirci razvili nacionalnu svijest i nacionalnu integracijsku ideologiju, i time „položili osnove modernoj naciji“, onda moramo zaključiti da su ilirci razvijali ilirsku (a ne hrvatsku) nacionalnu svijest, da su širili ilirsku i južnoslavensku (a ne hrvatsku) nacionalno-integracijsku ideologiju. Samo u politićkom pogledu, polazili su od užeg politićkog programa koji je, u praksi, bio ogranićen na Hrvatsku i Slavoniju.

Međutim, upravo u tom razdoblju u Habsburškoj monarhiji objavljena su brojna djela koja sadrže različite identitete stanovništva. Tu mnogostruku identifikaciju svih naroda u toj Monarhiji proučavali su, od kraja 18. stoljeća dalje, s vremenom sve više, mnogi znanstvenici, brojne društvene znanosti: lingvistika, književna historije, etnografija, etnologije, topografije, geografije, statistike. O etničkoj i svakoj drugoj identifikaciji stanovništva, raspravljali su u mnogim knjigama, enciklopedijama, leksikonima, časopisima, godišnjacima i izvještajima. Ta brojna djela sadrže važnu građu za proučavanje, uz mnoge druge pojave, i etničkih struktura stanovništva, kod svih naroda u toj zajedničkoj državi.

Ono što je sada bitno za ta djela jest to što od početka 19. stoljeća, napose od tridesetih godina tog stoljeća dalje, donose *statistiku i zatim i geografiju narodnosti*. Nastoje brojčano odrediti etničke strukture naroda i njihovu teritorijalnu raspoređenost. Za ovu temu su najvažnija ona djela i dokumenti koji sadrže statistiku narodnosti (Statistik der Nationalität).

Pristaše Ilirskog pokreta, pripadnici te malobrojne elite, nisu poznavali ta djela u kojima se, osim vjerske identifikacije, nastoji odrediti i svjetovne etničke strukture stanovništva, u kojima se narodnost (Nationalität) prepoznaje i identificira na temelju objektivnih vrijednosti: na temelju standardnog književnog jezika, građanske kulture, pismenosti i obrazovanja i podrijetla svakog naroda. Uz to, njihovu ilirsku ideologiju nisu prihvatili drugi južnoslavenskih naroda, osim malog broja slovenskih intelektualaca, niti većina hrvatskog stanovništva, koja živi na selu i masovno je nepismena, niti europska znanost.

Da te ilirske ideje o ilirskoj narodnosti nisu uspjele najbolje svjedoči stvarnost: na kraju njihove javne djelatnosti, u Hrvatskoj i Slavoniji obavljena su tri popisa stanovništva u kojima se etnički identitet stanovništva osnivao isključivo na regionalnom pokrajinskom načelu. A prema tom pokrajinskom principu, većina stanovništva u Hrvatskoj (Katolici i Pravoslavni, koji nisu „stranci“) su Hrvati koji govore hrvatskim jezikom. Isto tako, većina stanovnika u Slavoniji (Katolici i Pravoslavni, koji također nisu „stranci“) su Slavonci i govore slavonskim jezikom. Ta pokrajinska i državna etnička identifikacija stanovništva ostat će u Hrvatskoj i Slavoniji sve do popisa stanovništva 1880. godine, a u nekim slučajevima i do početka 20. stoljeća.

27. IZVORI I LITERATURA

- A Dictionary of Geographical, Statistical, and Historical, of the Various Countries, Places, and Principal Natural Objects in the World sv. I-IV, London 1841-1866.
- Acsádi (1957) Gy. *Az 1784-85. évi népszámlálás és az ezen alapuló népességnilyóántartások. A történeti statisztika forrásai*, Budapest.
- Adamček (1980) J. *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Zagreb.
- Adelung (1809) J. Ch. *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde*, sv. II, Berlin.
- Adelung-Severin-Humbolt (1806-17): Adelung J. Ch. i Severin J. V. i Humbolt W. *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde*, sv. I-VI, Berlin.
- Allgemeines geograph-statistisches Lexikon 1845-1853. *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller österreichischen Staaten. Nach ämtlichen Quellen, den besten vaterländischen Hilfswerken und Original-Manuscripten, von einer Gesellschaft Geographen, Postmänner und Staatsbeamten*, Wien.
- Allgemeines historisch-statistisch-geographisches Handlungs-Post- und Zeitungs-Lexikon*, 1804-1821, Wien.
- Almanach 1825. *Genealogisch-historisch-statistischer Almanach für das Jahr 1825*, Weimar.
- Almanach 1830. *Genealogisch-historisch-statistischer Almanach für das Jahr 1830*, Weimar.
- Almanach 1831. *Genealogisch-historisch-statistischer Almanach für das Jahr 1831*, Weimar.
- Almanach 1832. *Genealogisch-historisch-statistischer Almanach für das Jahr 1832*, Weimar.
- Annali (1810-1865). *Annali universali di statistica, economia, storia e viaggi*, Milano.
- André (1823) Ch. C. *Neueste Zahlenstatistik der europäischen und auser europäischen Staaten*, Stuttgart.
- André (1835) K. *Handbuch der politische Erdbeschreibung*, sv. I-II, Braunschweig.
- Anonim (1772) *Politisch-geographisch- und historische Beschreibung des Königreichs Hungarn*, Pressburg.
- Anonim (1812) *Die Illyrische Provinzen und ihre Einwohner*, Wien.
- Anonim (1826) *Das Königreich Illyrien, statistische topographisch beschrieben*, Wien.
- Anonim (1834) *Historisch-statistischer Umriss von der österreichischen Monarchie*, Leipzig.
- Anonim (1844) *Slaven und Magyaren*, Leipzig.
- Anonim (1849) *Das Land der Ungarn mit Croatien, Slavonien Siebenbürgen und Militärgrenze in geographischen, statistischer, commercieller, industrieller, politischer und religiöser Bedeutung*, Leipzig.
- Anonim (1850) *Oesterrich, Ungarn und die Woivodina*, Wien.
- Anonim (1859) *Das Militärische Europa. Neueste Statistik*, Stuttgart.
- Anonim (1860) *Der Grundfass der Nationalität*, Berlin.
- Anonim (1860) *Die Sprachen- und Nationalitätenfrage in Oesterreich*, Wien.
- Anonim (1863) *Istrien. Historische, geographische und Statistische der istrischen Halbinsel nebst des quarnerischen Inseln*, Trieste.
- Anonim (1865) *Die gesetzlichen Beziehungen des Königreiches Dalmatien, Kroatien und Slavonien zu Oesterreich und Ungarn*, Agram.
- Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst, 1825-35, Wien.
- Austria. Wochenschrift für Volkswirtschaft und Statistik, 1855-70, Wien.
- Bahn (1855) M. *Historisch-topographisch-statistisch Beiträge zur Kenntniss des heutigen Ungarns*, Pest.
- Bajaky (1845) F. *Handels- und Gewerbs-Geographie von Ungarn*, Pressburg.
- Balbi (1835) A. *Essai statistique sur les Bibliothèques de Vienne*, Vienne.
- Balbi (1846) E. *L'Austria le primare potenze saggi di Statistica comparativa*, Milano.
- Banfield (1842) Th. Ch. *The Austrian Empire; Her Population and Resources*, London.
- Bartenheim (1838-43) J. L. *Das Ganze der österreichischen politischen Administration*, sv. I-III, Wien.
- Bartenstein (1802) V. *Illyrischen Nation*, Frankfurt.
- Battista (1846) L. *Die österreichische Volksschule*, Wien.
- Becher (1841) S. *Statistische Uebersicht des Handels der österreichischen Monarchie, vom Jahre 1828 bis zum Jahre 1838*, Wien.
- Becher (1841) S. *Statistische Uebersicht der Bevölkerung der österreichischen Monarchie 1834-1840*, Stuttgart.
- Becher (1846) S. *Die Bevölkerungs-verhältnisse der österreichischen Monarchie, vom Jahre 1819 bis zum Jahre 1843*, Wien.
- Becher (1846) S. *Die Bevölkerungs-Verhältnisse der österreichischen Monarchie, vom Jahre 1819 bis zum Jahre 1843*, Wien.

- Becher (1853) S. *Die Volkswirtschaft*, Wien.
- Benhardi (1844. i 1849) K. *Sprachkarte von Deutschland*, Kassel.
- Berghaus (1827-1843) H. *Annalen der Erd-, Völker- und Staatenkunde*, sv. I-II, Berlin.
- Berghaus (1843) H. *Grundriss der Geographie*, Breslau.
- Berghaus (1850) H. *Grundlinien der Ethnographie*, Stuttgart.
- Berghaus (1851) H. *Physikalischer Atlas oder Sammlung von Karten*, sv. 1-8, Gotha.
- Bernoulli (1840) H. *Populationistik oder Bevölkerungswissenschaft*, Ulm.
- Bernoulli (1841) Ch. *Handbuch der Populationistik oder der Völker- und Menschenkunde nach statistischen Erhebungen*, Ulm.
- Bickes (1833) H. *Die Bewegung der Bevölkerung mehrerer europäischer Staaten*, Stuttgart.
- Bidermann (1862) H. *Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte*, Innsbruck.
- Bidermann (1867) H. *Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats-Idee 1526-1804*, Innsbruck.
- Bisinger (1806-1808) J. C. *General-Statistik des österreichischen Kaiserthumes*, sv. I-II, Wien.
- Bisinger (1809) J. C. *Staatsverfassung des österreichischen Kaiserthumes*, Wien.
- Blanc (1833-58) L. G. *Handbuch des Wissenswürdigen aus der Natur und Geschichte der Erde und ihrer Bewohner*, sv. I-III, Halle.
- Blažević (2008) Z. *Ilirizam prije ilirizma*, Zagreb.
- Böckh (1869) R. *Der deutsche Volksahl und Sprachengebiet in den europäischen Staaten*, Berlin.
- Brace (1852) C. L. *Hungary in 1851*, New York.
- Brace (1869) C. L. *Manual of Ethnology, Or, the Races of the Old World*, London.
- Brachelli (1853) H. F. *Die Staaten Europa's in kurzer statistischer Darstellung*, Brünn.
- Brachelli (1856-57) H. F. *Deutsche Staatenkunde. Ein Handbuch der Statistik*, sv. I-II, Wien.
- Brachelli (1867) H. F. *Die Staaten Europa's. Vergleichende Statistik*, Brünn.
- Brachelli (1867) H. F. *Statistische Skizze des Kaiserthums Oesterreich*, Leipzig.
- Bralić i Kozličić (2012) Ante Bralić i Mithad Kozličić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857.*, Zadar.
- Bredeczky (1803-5) S. *Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungarn*, sv. I-III, Wien.
- Bredeczky (1807) S. *Neue Beyträge zur Topographie und Statistik des Königreich Ungarn*, Wien.
- Breitenbauch (1800) G. A. *Klassifikation der Hauptvölkerschaften*, Leipzig.
- Breitenbauch (1791) G. A. *Entwurf einer Geschichte der vornehmsten Völker-Stämme der alten und neuen Zeitalters*, Leipzig.
- Brodhuber (1861) L. *Industrie und Handel im Kaiserthume Oesterreich*, Wien.
- Brozowsky (1852) W. *Grundriss der Handelsgeographie des österreichischen Kaiserstaates*, Wien.
- Buturac (2004) J. *Stanovništvo Požege i okolice 1700-1950. godine*, Zagreb.
- Chaunu (2002) P. *Vrijeme reformi: religijska historija i civilizacijski sistem*, Zagreb.
- Chowitz (1851) J. *Handbuch zur Kenntniss Ungarns: Siebenbürgens, der serbischen Woitwodschafft des Temescher Banates, Slavoniens, Croatien, der Militairgranze, und des ungar. Litorales*, Stuttgart.
- Cipek (2001) T. *Ideja hrvatske države u političkoj misli S. Radića*, Zagreb.
- Cobden (1850) R. *Ungarn. Land, Volk und Freieitskampf der Magyaren*, Grimma-Leipzig.
- Colburn (1837) H (publ.). *Austria and the Austrians*, vol. II, London.
- Commercial Statistics*, sv. I-V, 1847-1850, London.
- Crome (1785) A. F.W. *Ueber die Gösse und Bevölkerung der sämtlichen europäischen Staaten*, Leipzig.
- Crome (1793) A. F.W. *Ueber die Gösse und Bevölkerung der sämtlichen europäischen Staaten*, Leipzig.
- Crome (1820-1828) A. F. W. *Geographisch-statistische Darstellung der Staatskräfte*, sv. I-IV, Leipzig.
- Crome (1792) A. F. W. *Ueber die Kulturverhältnisse Europäischen Staaten*, Leipzig.
- Csaplovics (1819) J. *Slavonien und zum Theil Croatien*, sv. I-II, Pesth.
- Csaplovics (1821) J. *Topographisch-statistisches Archiv des Königreichs Ungarn*, sv. I-II, Wien.
- Csaplovics (1829-a) J. *Croaten und Wenden in Ungarn. Ethnographisch geschildert*, Pressburg.
- Csaplovics (1829-b) J. *Gemälde von Ungarn*, sv. I-II, Pesth.
- Csaplovics (1843) J. *Ungern's Industrie und Cultur*, Leipzig.
- Czoernig (1855-57) K. *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, Wien, sv. II-III 1855. te sv. I. i ponovo sv. II-III. 1857.
- Czoernig (1856) K. *Die Vertheilung der Voelkerstamme und deren Grupen in der oesterreichischen Monarchie (Sprachgraenzen und Sprachinseln)*, Wien.

- Czoernig (1857) K. *Bericht des Kais. kön. Section-Chefs und Directores der administrativen Statistik. Internationalen Statistischen Congress*, Wien.
- Czoernig (1857) K. *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, sv. I-III, Wien.
- Czoernig (1858) K. *Oesterreich's Neugestaltung 1848-1858*, Wien.
- Czoernig (1858) K. *Über die ethnographie Österreichs*, Wien.
- Czoernig (1861) K. *Statistisches Handbüchlein für die oesterreichische Monarchie*, Direction der administrativen Statistik, Wien.
- Czoernig (1862) C. *Das oesterreichischen Budget für 1862*, sve. I-II, Wien.
- Daniel (1866-68) H. A. *Handbuch der Geographie*, sv. I-IV, Leipzig.
- Demian (1797) J. A. *Versuch über die Staatskräfte der österreichischen Monarchie*, Wien.
- Demian (1804a) J. A. *Darstellung der oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen. Statistische Darstellung des Böhmen, Mähren und das österreichische Schlesien*. Erster Band, I-II, Wien.
- Demian (1804b) J. A. *Darstellung der oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen. Statistische Beschreibung von Ost-Galizien. Statistische Darstellung des grossfürstenthums Siebenbürgen*. Zweiter Band, A-B, Wien.
- Demian (1805) J. A. *Darstellung der oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen. Statistische Darstellung des Königreichs Ungarn und der dazu gehörigen Länder*. Dritten Bandes, Erste Abtheilung, Wien.
- Demian (1806) J. A. *Statistische Darstellung des Königreichs Ungarn und der dazu gehörigen Länder*, Zweiter Theil, Wien.
- Demian (1806) J. A. *Darstellung der oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen. Statistische Darstellung des Königreich Ungarn und der dazu gehörigen Länder*. Dritten Bandes, Zweite Abtheilung, Wien.
- Demian (1806) J. A. *Darstellung der oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen. Die Militär-Gränze von Kroatien enthält, Vierten Theils*, Wien.
- Demian (1806-07) J. A. *Darstellung der oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen. Statistische Beschreibung der Militär-Gränze*, I-II, Wien.
- Demian (1807) J. A. *Statistische Beschreibung der Militär-Gränze*, Zweiter Band, Wien.
- Demian (1810) J. A. *Statistische Darstellung der Illyrischen Provinzen*. Erster Theil. *Die illyrische Militär-Provinz*, Tübingen.
- Demian (1820) J. A. *Statistik des oesterreichischen Kaiserthums*, Leipzig.
- Demian (1823) J. A. *Handbuch der Geographie und Statistik*, Wiesbaden.
- Dezső (1960) D. *Az 1777. évi lelkek összeírása, Statisztikai Évkönyv*, Budapest.
- Dezső i Zoltán (1960) D. i D. *Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest.
- Dittenberg (1831, 1837) T. F. *Geographie für Lyceen, Gymnasien oder Mittelschulen*, Heidelberg.
- Drasche (1860) A. *Die epidemische Cholera*, Wien.
- Die Volksschule in Oesterreich*, Wien 1864.
- Engel (1798) J. Ch. *Staatskunde und Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slawonien*, Halle.
- Engel (1863) K. *Der Internationalne Statistische Congress in Berlin*, Berlin.
- Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich*, Wien 1849.
- Eötvös (1850) J. *Ueber die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oesterreich*, Pest.
- Erceg (1993) I. "Drugi austrijski popis stanovništva u Dalmaciji (1803)", *Acta historico-oeconomica*, sv. 20, str. 133-144.
- Erceg (1996-97) I. "Francuski prvi popis stanovništva i stočarstva u Dalmaciji 1806. godine", *Acta historico-oconomica*, sv. 23-24, str. 7-18.
- Erceg (1998) I. *Jozefinski katastar grada Rijeke i njegove okolice (1785/87)*, Zagreb.
- Erceg (1992) I. "Jozefinski popis stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije (1785/87)", *Rad HAZU* sv. 461, str. 1-24.
- Erceg (1975) I. "Stanovništvo Dalmacije na prijelomu iz 18. u 19. stoljeće", *Acta historico-oconomica*, sv. 2, str. 7-28.
- Erceg (1984) I. "Stanje i struktura stanovništva uhrvatsko-slavonskim županijama 1782. godine", *Starine JAZU*, sv. 59, str. 309-325.
- Erste dalmatinisch-kroatisch-slavonische Ausstellung*, Agram 1866.
- Faber (1832) A. *Compendium Statisticae specialis regni Hungariae*, sv. I, Posonium.
- Faber (1823) A. *Compendium Statisticae specialis regni Hungariae*, sv. II, Posonium.

- Fényes (1836-1840) E. *Magyarországnak sa hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geogr. tekintetben*, sv. 1-5, Budapest.
- Fényes (1842-1843) E. *Magyarország statisztikája*, sv. I-III, Pest.
- Fényes (1843-1844) E. *Statistik des Königreichs Ungarn*, sv. I-II, Pesth.
- Fényes (1847) E. *Magyarország leirása*, sv. I-II, Pest.
- Fényes (1851) E. *Magyarország geographiai szótára*, sv. I-IV, Pest.
- Fényes (1857) E. *Az ausztriai birodalom statisztikája*, sv. I-II, Pest.
- Fényes (1860) E. *Ungarn's Statistik und Topographie*, sv. I-II, Pest.
- Fényes (1867) E. *A Magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint*, Pest.
- Fick (1817) J. Ch. *Geographisch-statistische Beschreibung aller Staaten und Nationane der Erde*, sv. I-II, Nürnberg.
- Ficker (1857) A. *Die dritte Versammlung des Internationalen Congresses für Statistik zu Wien 1857*, Wien.
- Ficker (1860) A. *Bevölkerung der Österreichischen Monarchie in ihren wichtigsten Momenten statistisch dargestellt*, Wien.
- Ficker (1869) A. *Die Völkerstämme der österreichisch-ungarischen Monarchie, Ihre Gebite, Grenzen und Inseln*. Mit 4 Karten, Wien.
- Fillunger (1868) J. *Vergleichende Statistik über die Real- und Productionswerte im Österreichischen Kaiserstaate*, Wien.
- Formulari za statistiku školstva, za *Matice i Imenike*: "Formularien zur Unterrichts-Statistik: Universitäten, Technische Akademien, Theologische Lehranstalten, Rechts-Akademien, Gymnasien, Realschulen, Volksschulen". *Mittheilungen aus dem Gebiet der Statistik*, Wien 1862, IV. Heft, 140-153; isto, 1865, IV. Heft, 93-98. Te je formulare propisala austrijska vlada i poslana ih svim školama u Monarhiji već 1850. godine. U spisima Banske vlade (Hrvatski državni arhiv, kutija br. 42, spis 2055, za god. 1851.) sačuvani su takvi formulari za statistiku školstva. Usp. i: Statistika nastave u Hrvatskoj 1871-72.
- Frantz (1864) A. *Handbuch der Statistik nach den n euesten und besten Quellen*, Breslau.
- Fröhlich (1849) R. A. *Historisch-ethnographisch-statistische Erläuterungen zur neuesten National- und Sprachenkarte des österreichischen Kaiserstaates*, Wien.
- Galletti (1835-54) J. G. A. *Allgemeine Weltkunde oder geographisch-statistisch-historische Uebersicht aller Länder*, Pesth: 1835, 1840, 1847. i 1854. godine.
- Garagnin (1806) L. *Riflessioni economico-politiche sopra la Dalmazia*, Zara.
- Gebhardi (1781) L. A. *Geschichte des Reichs Hungarn*, sv. I-III, Leipzig (sadrži obavijesti i o hrvatskim pokrajinama).
- Genealogische Tafeln zur staatengeschichte der Germanischen und Slawischen Völker*, sv. I-V, godine 1845-59, Leipzig.
- Geographisches Jahrbuch*, 1863-1900, Gotha.
- Golec (2003) I. *Vojni kominitet Petrinja kao gospodarsko i prosvjetno kulturno središte Banske Krajine (1777-1871)*, Sisak.
- Grafenauer (1950) B. "Czörnigova etnografska statistika i njena metoda", Slovenska akademija znanosti in umetnosti, *Razprave I*, Ljubljana, 117-164.
- Grellmann (1795-1802) H. M. G. *Statistische Aufklärungen der oesterreichischen Monarchie*, Sv. I-III, Göttingen.
- Gross (1981) M. "O integraciji hrvatske nacije", u knjizi: *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, ur. M. Gross, Zagreb, 175-190.
- Gross (1985) M. *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb.
- Gräffer (1827) F. *Geographisch-statistisches Handwörterbuch des österreichischen Kaiserthumes*, Wien.
- Guts-Muths (1818) J. C. F. *Lehrbuch der Geographie*, Leipzig.
- Haeufler (1846) J. V. *Sprachenkarte der österreichischen Monarchie*, Pest.
- Hahn (1855) M. *Historisch-topographisch-statistische Beiträge zur kennntniss des heutigen Ungarns*, sv. I-II, Pest.
- Hain (1852) J. *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, I-II, Wien.
- Hain (1852-53) J. *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien.
- Hanuš (1867) I. *Das Schriftwesen und Schrifttum der böhmisch-slovenischen Völkerstämme*, Prag.
- Hassel (1802) G. *Geographisch-statistische Beschreibung*, Braunschweig.
- Hassel (1807) G. *Statistischer Abriss des österreichischen Kaisertums*, Leipzig.
- Hassel (1816) G. *Allgemeines Europäisches Staats- und Adress-Handbuch*, sv. I-II, Weimar.
- Hassel (1817) G. *Geographisch-statistisches Handwörterbuch*, sv. I-II, Weimar.
- Hassel (1819) G. *Vollständiges Handbuch der neuesten Erdbeschreibung*, sv. I-II, Weimar.
- Hassel (1820) G. *Vollständiges Handbuch der neuesten Geographie und Statistik*, Berlin.

- Hassel (1822) G. *Lehrbuch der Statistik der europäischen Staaten*, Weimar.
- Hassel (1829) G. *Genealogisch-historisch-statistischer Almanach*, Wemar.
- Hauser (1851) J. *Politisch-statistische Uebersicht der Veränderungen in der Verfassung, Administration und dem Haushalt der österreichischen Monarchie*, Wien.
- Haushofer (1882) M. *Lehr- und Handbuch der Statistik*, Wien.
- Held (1861) J. *Staat und Gesellschaft vom Standpunkte der Geschichte der Menschheit und des Staats*, Leipzig.
- Helfert (1861) J. A. *System der österreichischen Volksschule*, sv. I-III, Prag 1861.
- Herkov (1973) Z. *Naše stare mjere i utezi: udov u teoriju povijesne metrologije i njezina praktična primjena pri proučavanju naše gospodarske povijesti*, Zagreb.
- Heufer (1854-56) L. *Österreich und seine Kronländer. Ein geographischer Versuch*, Wien.
- Hietzinger (1817. i 1820) A. *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums*, sv. I-II, Wien.
- Hietzinger (1817-1823) A. *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums*, sv. I 1817, II/1. 1820. i II/2. 1823, Wien.
- Hoffmann (1854-1869) W. *Encyklopädie der Erd- Völker- und Staatenkunde, eine geographisch-statistische Darstellung*, Leipzig.
- Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich, 1850-1860, Wien (izlazi svake godine u pet svezaka; peti svezak sadrži statističke podatke o hrvatskim pokrajinama).
- Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums 1817-1860, Wien.
- Hornýánsky (1858) V. *Geographisches Lexikon des Königreichs Ungarn und der serbischen Woivodschaft mit dem temescher Banate*, Pest.
- Horvath (1795) M. *Statistice regni Hungariae*, Posonium.
- Hroch (2006) M. *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi*, Zagreb.
- Hunfalvy (1863-1865) J. *A Magyar birodalom természeti viszonyainak leirása*, sv. I-III, Pest.
- Hunfalvy (1867) J. *Az osztrák birodalom rövid statisztikája*, Pest.
- Hunfalvy (1867) J. *Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények*, Pest.
- Hunfalvy (1877) P. *Ethnographie vom Ungarn*, Budapest.
- Hurský (1854) J. "Šafaříkova historická mapa Slovanstva", *Časopis pro teoretickou i užitou kartografii*, Ročník VII, Praha, 165-192.
- Internationalen Congresses (1857). *Die Dritte Versammlung des Internationalen Congresses für Statistik zu Wien*, Wien.
- Internationalen Congresses (1863). *Der Internationale Statistische Congress in Berlin*, Berlin.
- Istra (1863) *Istrien. Historische, geographische und statistische Darstellung der istrischen Halbinsel nebst den quarnerischen Inseln*, Triest.
- Jäger (1783-84) W. *Geographisch-Historisch-statistisches Zeitungs-Lexikon*, sv. I-II, Nürnberg.
- Jahrbuch für Volkswirtschaft und Statistik*, 1852-1863, Leipzig.
- Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik*, 1863-85, Jena.
- Jenny (1822) R. E. *Handbuch für Reisende in dem österreichischen Kaiserstaate*, Wien.
- Jowitsch (1835) S. *Ethnographisches Gemälde der slawonischen Militärgrenze*, Wien.
- Kaser (2003) K. *Popis Like i Krbave 1712. godine*, Zagreb.
- Keleti (1873) K. *Skizze der Landeskunde Ungarns*, Budapest.
- Killmeyer (1857) H. O. *Militär-Geographie von Europa*, Stuttgart.
- Klun (1868) V. *Allgemeine Geographie*, Wien.
- Klun (1876) V. *Statistik von Oesterreich-Ungarn*, Wien.
- Kolb (1857) G. F. *Handbuch der vergleichenden Statistik der Völkerzustands- und Staatenkunde*, Zürich.
- Kolb (1862) G. F. *Handbuch der vergleichenden Statistik der Völkerzustands- und Staatenkunde*, Leipzig.
- Kolb (1865) G. F. *Handbuch der vergleichenden Statistik der Völkerzustands- und Staatenkunde*, Leipzig.
- Konek (1860-1870) S. *Statisztikai Közlemények*, Pest.
- Konek (1865) S. *Az Ausztriai Birodalom, S tatistikai Kézikönyve*, Pest.
- Konek (1868) S. *Az ausztriai-magyar monarchia. Statistikai Kézikönyve*, Pest.
- Korunić (2006) P. *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije: Nacija i nacionalni identitet*, Slavonski Brod.
- Korunić (2010) P. „Početak etnografske statistike u Habsburškoj monarhiji i Hrvatskoj: etnička identifikacija i etničke strukture stanovništva“, *Historijski zbornik*, str.5-51, Zagreb.
- Korunić (2010) P. "Početak moderne statistike u Hrvatskoj i Slavoniji od 1850. do 1857. godine", *Historijski zbornik*, str. 53-77, Zagreb.
- Korunić (2013) P. "Stanovništvo Hrvatske 1802. godine", *Historijski zbornik*, str. 47-99, Zagreb.

- Korunić (2014) P. "Naselja i stanovništvo distrikta Kutine 1721. i 1728. godine. Conscriptio Districtus Cameralis Kutinensis Anno 1721 et 1728", *Moslovačko zrcalo*, br. 1-2, str.122-184, Popovača.
- Korunić (2014) P. "Stanovništvo Hrvatske u drugoj polovici 18. stoljeća", *Moslovačko zrcalo*, br. 1-2, str. 185-257, Popovača.
- Korunić (2016) P. *Stanovništvo Hrvatske krajem 18. stoljeća*, Lovrenčićev zbornik, Zagreb.
- Kovacsics, (1957) J. *A történeti statisztika forrásai*, Budapest.
- Landes-Regierungs-Blatt für das Königreich Ungarn*, Jahrgang 1856, XII Stück, vom Jänner bis Ende Juni, Ofen.
- Landes-Regierungs-Blatt für das Königreich Ungarn*, Jahrgang 1856, XII Stück, 30. August 1856, Ofen.
- Landes-Regierungs-Blatt für das Königreich Ungarn*, Jahrgang 1858, VII Stück, str. 20-70, Ofen
- Liechtenstern (1791) J. M. *Staatesverfassung der oesterreichischen Monarchie*, Wien.
- Liechtenstern (1800) J. M. *Skizze einer statistischen Schilderung des österreichischen Staats*, Wien.
- Liechtenstern (1809) J. M. *Allgemeine Uebersicht der oesterreichischen Monarchie im Jahre 1805*, Wien.
- Liechtenstern (1812. i 1821) J. M. *Umriss einer statistischen Schilderung des königreichs Böhmen*, Wien.
- Liechtenstern (1812. i 1821) J. M. *Umriss einer statistischen Schilderung des königreichs Böhmen*, Wien.
- Liechtenstern (1817a) J. M. *Grundlinien einer Statistik des oesterreichischen Kaiserthums*, Wien.
- Liechtenstern (1817b) J. M. *Handbuch der neusten Geographie des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien.
- Liechtenstern (1820) J. M. *Vollständiger Umriss der Statistik des oesterreichischen Kaiserstaates*, Brünn.
- Lipszky (1806) J. *Mappa generalis Regni Hungariae partiumque adnexarum*, Budapest.
- Lipszky (1808) J. *Repertorium locorum objectorumque XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et confiniorum militarium magni item principatus Transylvaniae*, Budapest.
- Lipszky (1810) J. *Tabula generalis Regni Hungariae, Croatiae et Slavoniae*, Budae.
- Lorković (2005) M. *Narod i zemlja Hrvata*, Split, reprint izdanja iz 1939. godine.
- Luca (1791) I. *Geographisches Handbuch von dem österreichischen Staate. Ungern, Illyrien und Siebenbürgen*, Vierten Band, Wien.
- Luca (1798) I. *Geographisches Handbuch von dem österreichischen Staate*, sv. I-III, Wien.
- Macgregor (1843-50) J. *Commercial Statistics*, sv. I-V, London.
- Makale (1912) M. *Zadnji popis pučanstva u Dalmaciji*, Beč.
- Malchus (1826) C. A. *Statistik und Staatenkunde*, Stuttgart und Tübingen.
- Malchus (1832) C. A. *Handbuch der Militär-Geographie von Europa*, Heidelberg und Leipzig.
- Malchus (1833) C. A. *Handbuch der Militär-Geographie oder Erd- und Staaten-Kunde von Europa*, sv. I-II, Heidelberg und Leipzig.
- Mannert (1805) K. *Statistik der europäischen Staaten*, Bamberg.
- Marczall (1888) H. *Magyarország története II. József korában*, Budapest.
- Mažuran (1993) I. *Stanovništvo i vlastelinstvo u Slavoniji 1836. godine i njihova ekonomska podloga*, Osijek.
- Mesić (2006) M. *Multikulturalizam: društveni i teorijski izazovi*, Zagreb.
- Meidinger (1833) H. *Die deutschen Volkstämme*, Frankfurt am Main.
- Meineke (1824) W. *Allgemeines Lehrbuch der Geographie von Europa*, Frankfurt.
- Memminger (1820) J. D. G. *Beschreibung oder Geographie und Statistik*, Stuttgart.
- Meusel (1804) J. G. *Lehrbuch der Statistik*, Leipzig.
- Meusel (1817) J. G. *Lehrbuch der Statistik*, Leipzig.
- Meynert (1851) H. *Neueste Geographie und Staatenkunde des Kaiserthums Oesterreich*, Wien.
- Meynert (1853) H. *Handbuch der Geographie und Staatskunde von Oesterreich*, Wien.
- Milbillier (1811) J. *Handbuch der Statistik der europäischen Staaten*, Landshut.
- Mitchell (1846, 1852) A. *Allgemeine Uebersichte der Welt. Statistische Tabellenn*, sv. I-II, Wien.
- Mittheilungen aus dem Gebiet der Statistik*, Direktion der Administrativen Statistik im k. k. Handels-Ministerium, Wien, ta edicija izlazi od 1850. do 1872. godine.
- Mittheilungen Statistik 1852: Mittheilungen aus dem Gebiet der Statistik*, Direction der administrativen Statistik im k. k. Handels-Ministerium, I. Heft, Wien 1852.
- Mittheilungen Statistik 1853: Mittheilungen aus dem Gebiet der Statistik*, Direction der administrativen Statistik in k. k. Handels-Ministerium, II. Heft, Wien 1853.
- Mittheilungen Statistik 1858: Mittheilungen aus dem Gebiet der Statistik*, Direction der administrativen Statistik in k. k. Handels-Ministerium, I. i IV. Heft, Wien 1858.
- Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, zb. radova, ur. T. Cipek i J. Vrandečić, Zagreb 2007.
- Nader (1848) J. *Medicinal-Schematismus der österreichischen Monarchie. Jahrbuch für Medicinal-Statistik*, Wien.

- Nagy (1828) L. *Notitiae politico-geographico-statisticae inclyti regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum*, Tomus primus, Budae.
- Nagy (1829) L. *Notitiae politico-geographico-statisticae inclyti regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum seu Slavoniae et Croatiae, litoralis item hungarico-maritimi commercialis et confiniorum militarium hungaricorum*, Tomus secundus, Budae.
- Narodnosni i ojevski sastav stanovništva Hrvatske 1880–1991. po naseljima*, sv. 1–5, Zagreb 1998.
- Neumann (1889) F. J. *Beiträge zur Geschichte der Bevölkerung in Deutschland*, sv. I-III, Tübingen.
- Oesterreichisches statistisches Handbuch*, 1880-1910, Wien.
- Oesterreichisches Archiv für Geschichte, Erdbeschreibung, Staatenkunde, Kunst und Literatur*, 1830-50, Wien.
- Orts-Lexicon des Königreich Ungarn*, 1863, Pest.
- Österreichische Vaterlandskunde*, 1854, Wien.
- Pál Magda (1832) *Neueste statistisch-geographisch Beschreibung des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militär-Grenze*, Leipzig.
- Pál Magda (1834) *Neueste statistisch-geographisches Beschreibung des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militär-Grenze*, prvo izd. 1832. i drugo 1834 Leipzig.
- Pavliček (2011-14) V. ur. *Marijaterezijanski urbani Varždinske županije 1774-1784. godine*, Varaždin.
- Perty (1859) M. *Grundzüge der Ethnographie*, Leipzig.
- Petter (1857) F. *Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen dargestellt*, I-II, Gotha.
- Pillwein (1827) B. *Geschichte, Geographie und Statistik*, sv. I-IV, Linz.
- Prasch (1852) V. *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, Brünn 1852.
- Rau (1863) H. *Vergleichende Statistik des Handels der Deutschen Staaten*, Wien.
- Reden (1851) F. *Allgemeine vergleichende Finanz-Statistik*, sv. I-II, Darmstadt.
- Reden (1854) F. *Deutschland und das uebrige Europa*, Wiesbaden.
- Reden (1848) F. *Vergleichende Kultur-Statistik*, Berlin.
- Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich 1848.-1918.*
- Riedwald (1856) M. *Allgemeine Geographie und Statistik des Kaiserthums Oesterreich*, Wien.
- Rimac i Mladineo (2009) M. Rimac i G. Mladineo. *Zadarsko okružjr na mlatačkom katastru iz 1709. godine, Donji kotar*, Prvi dio, Zadar.
- Rimac i Mladineo (2011) M. Rimac i G. Mladineo. *Zadarsko okružjr na mlatačkom katastru iz 1709. godine, Srednji kotar*, Drugi dio, Zadar.
- Rimac (2012) M. *Zadarsko okružje na mlatačkom katastru iz 1709. godine, Gornji kotar, Treći dio*, Zadar.
- Ritter (1836-65) B. *Geographisch-statistisches und Zeitungs-Lexikon*, Leipzig.
- Roher (1804) J. *Versuch über die deutschen Bewohner der österreichischen Monarchie*, sv. I-II, Wien.
- Roher (1804) J. *Versuch über die slavischen Bewohner der österreichischen Monarchie*, sv. I-II, Wien.
- Roher (1827) J. *Statistik des österreichischen Kaiserthums*, sv. I-II, Wien.
- Roksandić (1988) D. *Vojna Hrvatska: La Croatie militaire. Krajiško društvo u Francuskom Carstvu (1809–1813)*, Zagreb.
- Roon (1832) A. *Grundzüge der Erd-, Völker- und Staatenkunde*, Berlin.
- Roon (1837-38) A. *Grundzüge der Erd-, Völker- und Staatenkunde*, sv. I-II, Berlin.
- Roon (1840-43) A. *Grundzüge der Erd-, Völker- und Staatenkunde*, sv. I-II, Berlin.
- Röscher (1780) G. F. *Beyträge zur Statistik und Geographie*, Tübingen.
- Rougemont (1939-43) F. *Geographie des Menschen, ethnographisch, statistisch und historisch*, sv. I-II, Bern und Leipzig.
- Rumi (1809) K. G. *Geographisch-statistisches Wörterbuch des österreichischen Kaiserstaates*, Wien.
- Sabljar (1866) V. *Miestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije, Hérvatske i Slavonije. Orts-Lexikon der Königreichen-Dalmatien, Kroatien und Slavonien*, Zagreb.
- Sándor (1865) K. *Az ausztriai birodalom jelesen a magyar korona országainak statistikai kézikönyve*, Pest.
- Sartori (1830) Fr. *Historisch-ethnographische Übersicht der wissenschaftlichen Cultur, Geistesthätigkeit und Literatur des österreichischen Kaiserthums*, Wien
- Schleicher (1850) A. *Die Sprachen Europas in systematischer Uebersicht*, Bonn.
- Schmidl (1841-43) A. A. *Das Kaiserthum Oesterreich*, sv. I-II, Stuttgart.
- Schmidl i Warhanek (1857) A. A. Schmidl i W. L. Warhanek, *Das Kaiserthum Oesterreich, Geographisch, statistisch, topographisch mit alfabetische Ortslexikon*, Wien.
- Schmitt (1857-60) Fr. *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, prvo i drugo izdanje, Wien.
- Schnabel (1826) G. N. *Ueber Raum- und Bevölkerung-Verhältnisse der österreichischen Länder*, Prag.

- Schnabel (1826-33) G. N. *General-Statistik der europäischen Staaten*, sv. I-II, Prag.
- Schnabel (1841) G. N. *General-Statistik der europäischen Staaten*, sv. I-II, Wien.
- Schubert (1835-36) F. W. *Handbuch der Allgemeine Staatskunde von Europa*, sv. I-II, Königsberg.
- Schubert (1839-40) F. W. *Handbuch der Allgemeine Staatskunde von Europa*, sv. I-II, Königsberg.
- Schubert (1842) F. W. *Handbuch der Allgemeinen Staatskunde des Kaiserthums Oesterreich*, Königsberg.
- Schwab (1865) E. *Land und Leute in Ungarn*, sv. I-II, Leipzig.
- Schwartner (1798, 1809-11) M. *Statistik des königreichs Ungarn*, prvo izdanje: Ofen 1798-1811.
- Schwartner (1811) M. *Statistik Königreichs Ungarn*, Ofen.
- Schwicker (1877) J. H. *Statistik des Königreiches Ungarn*, Stuttgart.
- Serristori (1842) L. *Statistica dell' Italia*, Firenze.
- Seljan (1840) D. *Početak, naprėdak i vėdnost Literature Ilirske. s kratkim geografičko-statističkim opisom ilirskih der-žavah*, Zagreb.
- Seljan (1843) D. *Zemljopis pokrajinah Ilirskih iliti ogledalo zemlje*, sv. I, Zagreb.
- Sommer (1839) G. *Das Kaiserthum Oesterreich, geographisch-statistisch dargestellt*, Peag.
- Springer (1840) J. *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien.
- Stančić (2002) N. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb.
- Stark (1864) F. *Die Volksschule in Oesterreich: Ein Beitrag zu ihrer Neugestaltung*, Wien.
- Statistikai Közlemények*, 1860-1869.
- Statistik Bevölkerung 1857: *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung von 31. October 1857*, Minist. des Innern, Wien 1859.
- Statistik Gymnasien 1851-1857: Statistik der Lehranstalten des österreichischen Kaiserstaates für die Studienjahre 1851-1857: G. A. Schimmer, "Gymnasien und andere Mittelschulen". *Mittheilungen aus dem Gebiet der Statistik*, IV. Heft, Wien 1858, 1-104.
- Statistik Lehranstalten 1851: "Die höheren Lehranstalten und Mittelschulen der österreichischen Monarchie im Studienjahre 1851." *Mittheilungen aus dem Gebiet der Statistik*, IV. Heft, Wien 1852, 1-208.
- Statistik Lehranstalten 1851-1855: "Uebersichtstafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie nach der Jahre 1851 bis 1855: Klerus, Universitäten, Technische Akademien, Gymnasien, Realschulen, Volksschulen". *Mittheilungen aus dem Gebiet der Statistik*, V. Heft, Wien 1855, 1-115.
- Statistik österreich. Gymnasien 1850-60: *Statistische Uebersicht über die österreichischen Gymnasien am Schuljahres 1850/51-1859/60*.
- Statistik österreich. Gymnasien 1865-1871: *Statistische Uebersicht über die österreichischen Gymnasien am Schuljahres 1865/66-1871/72*.
- Statistik österreich. Monarchie 1849-1851: "Uebersichts-Tafeln zur Statistik der österreich. Monarchie", *Mittheilungen aus dem Gebiet der Statistik*, I. Heft, Wien 1852, 1-178.
- Statistik Universitäten 1851-1857: Statistik der Lehranstalten des österreichischen Kaiserstaates für die Studienjahre 1851-1857: G. A. Schimmer, "Universitäten und andere höhere Lehranstalten". *Mittheilungen aus dem Gebiet der Statistik*, I. Heft, Wien 1858, 1-152.
- Statistik Volksschulen in Ungarn, Kroatien, ... 1851: "Die Volksschulen in Ungarn, Kroatien, Slawonien und in der Wojwodschafft Serbien (mit dem Temeser Banate) im Jahre 1851". *Mittheilungen aus dem Gebiet der Statistik*, II. Heft, Wien 1853, 1-43.
- Statistik der Volkswirtschaft Oesterreich 1855-66*, sv. I-II, Wien.
- Statistika nastave u Hrvatskoj 1871-72: *Statistika nastave u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji i hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini školske godine 1871-72*, Zagreb 1873.
- Statistikai Közlemények*, 1860-70, Pesten.
- Statistisch-administrative Vorträge auf Vernastaltung*, der Statistische Zentralkommission, Wien 1867.
- Statistische Monatschrift*, 1875-1907, Wien.
- Statistisches Jahrbuch: *Statistisches Jahrbuch der oesterreichischen Monarchie*, 1863-1881, Statistischen Central-Commission, Wien.
- Steenken (1849) J. G. *Bevölkerungstatistik der europäischen Staaten*, Oldenburg.
- Stein (1833-34) D. Ch. G. D. *Handbuch der Geographie und Statistik*, sv. I-II, Leipzig.
- Stein (1819-20) D. Ch. G. D. *Handbuch der Geographie und Statistik*, Sv. I-II, Leipzig.
- Stein (1825-26) D. Ch. G. D. *Handbuch der Geographie und Statistik*, sv. III, Leipzig.
- Stipančević (2006) M. *Nacionalizmi u Hrvatskoj početkom 20. stoljeća: etnički identiteti i stereotipi o "nama" i "drugima"*, magistrarski rad, obranjen na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2006. godine.
- Stubenrauch (1857) M. *Statistische Darstellung des Vereinswesens in Kaiserthume Österreich*, Wien.

- Sveobći dърžavno-zakonski i vladin list za cesarovinu Austrijsku: Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungs-Blatt, für das Kaiserthum Oesterreich, 1849-68, Wien.*
- Šafařík (1826) P. J. *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur*, Ofen.
- Šafařík (1842) P. J. *Slowanský národopis*, Praha.
- Šafařík (1845) P. J. *Ethnographische Karte*, Gotha.
- Šafařík (1862-65) P. J. *Sabrané Spisy*, sv. I-III, Praha.
- Šafařík (1869) P. J. *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur*, Prag.
- Šicel (1997) M. *Programatski spisi hrvatskog narodnog preporoda*, Zagreb.
- Šidak i drugi (1988) Jaroslav Šidak i Julije Grabovac, Igor Karaman, Petar Strčić, Mirko Valentić, *Hrvatski narodni preporod: Ilirski pokret*, Zagreb.
- Škiljan (2002) D. *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*, Zagreb.
- Tafeln zur Statistik 1849–1851: *Tafeln zur Statistik österreichischen Monarchie*, Direction der administrat. Statistik, Neue Folge, I. Band, Wien 1856.
- Tafeln zur Statistik 1855–1857: *Tafeln zur Statistik österreichischen Monarchie*, Direction der administrat. Statistik, Neue Folge, III. Band, Wien 1861.
- Tafeln zur Statistik österreichischen Monarchie*, Direction der administrat. Statistik, Wien 1829-62.
- Tebeldi (1848) A. *Die Slaven im Kaiserthume Oestereich*, Wien.
- Theile (1833) J. C. *Das Königreich Ungarn*, sv. I-VI, Kaschau.
- Thirring (1938) G. *Magyarország népeisége II. József korában*, Budapest.
- Uebersicht-Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Wien 1850.
- Ungewitter (1848, 1858. i 1859) F. H. *Neueste Erdbeschreibung und Staatenkunde oder geographisch-statistisch-historisches Handbuch*, sv. I-II, Dresden.
- Ungewitter (1856) F. H. *Die österreichische Monarchie, geographisch, statistisch, topographisch und historisches dargestellt*, Brünn.
- Utiešenović (1859) O. *Die Hauskommunionen der Südslaven*, Wien.
- Utiešenović (1861) O. *Die Militärgrenze und die Verfassung*, Wien.
- Vályi (1796-1799) A. *Magyar országának leírása*, sv. 1-3, Buda.
- Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, 1800-1820, Wien.
- Volger (1830-33) W. F. *Handbuch der Geographie*, sv. I-II, Hannover.
- Volger (1836) W. F. *Handbuch der Geographie*, sv. I-II, Hannover.
- Vollgraft (1853) K. F. *Allgemeine Ethnologie durch die Anthropologie, Staats- und Rechts-Philosophie oder Nationalität der Völker*, Marburg.
- Vukassowitsch (1885) H. N. *Oesterreich-Ungarn*, Leipzig.
- Waber (1915) L. "Die zahlenmäßige Entwicklung der Völker Österreichs 1846–1910", *Statistische Monatschrift*, Neue Folge XX, Wien 1915, 589-721.
- Wappäus (1859. i 1861) J. E. *Allgemeine Bevölkerungsstatistik*, sv. I-II, Leipzig.
- Wiggers (1842-43) J. *Kirchliche Statistik*, sv. I-II, Hamburg.
- Zemaljsko-zakonski i vladin list za krunovinu Hrvatsku i Slavoniju* 1850.-1860.
- Zoričić (1885) M. *Statistische skizze der Königreiche Kroatien und Slavonien*, Agram.

28. KAZALO IMENA

A

Acsádi, György 112
 Adamček, Josip 21, 818, 866, 867
 Adelung, Johann Christoph 70, 73, 179, 208, 239,
 885, 889, 898
 André, Christian Carl 70, 72, 137, 162, 163, 178, 207,
 239, 244, 246, 263, 267, 287, 318, 319, 361, 362,
 885, 887, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 897
 Antolchich, Gyuro 868
 Antolchich, Jakob 872
 Antolovich, Ivan 869

B

Babich, Gyurko 871
 Balbi, Adriano (Adrien), 178, 207, 239, 268, 269,
 273, 277, 278, 281, 287, 319, 361, 362, 401, 466,
 553, 554, 708
 Ballkorics, Lukacs 824
 Ballen, Jure 838
 Ballkoritsch, Lukatsch 852
 Baltorich, Gergur 855
 Baras, Frano 214
 Barichich, Mara 832
 Barthorich, Mihal 854
 Batthyány, Karlo 19
 Battyan, Simek 823
 Becher, Siegfried 70, 73, 178, 207, 239, 267, 288, 318,
 321, 331, 361, 362, 364, 376, 377, 379, 384, 401,
 403, 404, 415, 416, 418, 424, 708, 712, 747, 800,
 801, 885, 890, 893, 466, 468, 469, 470, 476, 487,
 488, 492, 494, 499, 553, 554, 557, 597, 607, 614,
 645, 708
 Belliak, Mallek 855
 Belziz, Juro 842
 Beljak, Mallek 826
 Benko, Schivko 854
 Benko, Sinko 825
 Benkovicz, Stephan 848
 Berek, Gergo 873
 Berek, Ivan 869
 Berek, Lukich 867
 Berek, Martin 870
 Berek, Mattek 867
 Berek, Petar 874
 Berghaus, Heinrich 70, 75, 126, 137, 162, 163, 178,
 207, 237, 238, 239, 267, 287, 318, 361, 362, 400,
 401, 465, 466, 552, 553, 554, 645, 708, 885, 901
 Bernhardi, Karl 75, 361, 362, 401, 466, 553, 554, 645,
 708, 901, 902
 Bernoulli, Christoph 70, 239, 267, 287, 318, 361, 401,
 466, 553, 645, 708, 885
 Bertrand, Henri-Gatien 219

Bickes, Friedrich-Adolph 70, 73, 178, 207, 238, 267,
 287, 318, 361, 401, 885
 Bidermann, Hermann Ignaz 553, 645, 708
 Bisinger, Joseph Constantin 70, 72, 126, 137, 162,
 163, 178, 179, 207, 239, 885, 886, 887
 Bizom (Bissum), Jendras 844
 Bizom, Jendras 831,
 Blanc, Ludwig Gottfried 361, 401, 466, 553, 645,
 708
 Bobetko, Lukacs 871
 Boldenyi, M. J. (pseudonim od Pala Szabe) 553,
 645, 708
 Borbarez, Jurko 842
 Borleta, Anton 838
 Bose, Hugo 553, 645, 708
 Bötticher, Gottlieb 126, 128, 129, 137, 144, 162, 163,
 Bovecz, Jurek 823, 852
 Bösendorfer, Josip 20, 21
 Bralić, Ante 16, 263, 298, 318, 337, 342, 345, 352, 362,
 386, 391, 401, 426, 436, 438, 466, 501, 502,
 507, 511, 516, 517, 518, 519, 533, 553, 616, 645,
 671, 672, 674, 682, 708, 768, 769, 770, 772, 774,
 776, 781, 786, 885
 Brachelli, Hugo Franz 70, 75, 361, 401, 466, 553,
 645, 708, 885
 Braschniak, Miko 845
 Bredetzky, Samuel 70, 178, 207, 885
 Breitenbauch, George August 73
 Bremendar, Ivan 842
 Brezetish, Mirko 873
 Briglievich, Lukacs 872
 Brühl, B. K. 553, 645, 708
 Brunn, Friedrich Leopold 128, 162, 178, 207, 239
 Bubniar, Mihailo 838, 839
 Budek, Jacob 845
 Budme, Ivan 843
 Budme, Martin 843
 Buglievich, Martin 869
 Buich, Jendras 829, 848, 849
 Buich, Lovrek 829
 Buich, Mihal 848
 Buich, Nikola 848
 Buitsch, Matek 849
 Buker, Mihali 868
 Buneta, Ivan 838
 Buneta, Milloz 837
 Büsching, Anton Friedrich 126, 137, 162, 163
 Buturac, Josip 14, 816, 862

C

Cannabich, Johann Gottfried Friedrich 239, 241,
 242, 271

- Caraffa, Ferdinand Johan Carl 819
 Carlossczanii, Matthias 824
 Carrara, Francesco (Frane) 465, 466, 467, 501, 502, 507, 511, 516, 517, 518, 552, 553, 556, 708
 Chabrol de Crouzol, Christophe 223, 227
 Chaunu, Pierre 86
 Chownitz, Julian 70, 74, 239, 267, 287, 318, 362, 401, 466, 553, 645, 708, 885
 Cobden, Richard 362, 401, 466, 553, 645, 708
 Crome, August Friedrich Wilhelm 70, 126, 137, 162, 163, 178, 207, 239, 267, 287, 885
 Csaplovics, János (Johann) 70, 72, 178, 207, 239, 267, 287, 318, 319, 362, 885, 890, 893
 Csoppak, Matthias 831
 Csuk, Ferko 874
 Csuk, Gergo 870
 Csuk, Gyuro 874
 Csuk, Matte 872
 Csuk, Misaly 873
 Csuk, Steff 872
 Cudich, Martin 869
 Czaar, Mikula 823
 Czar, Mikula 851
 Czernovich, Juro 825, 853
 Czetkovich, Matek 831
 Czever (Szever), Matek 848, 849
 Czezkovich, Mihal 850
 Cziczak, Juro 829, 849
 Czismatschia, Jurko 849
 Czlaniczak, Pavel 844
 Czmoach, Ivan 853
 Czmugh, Pavel 854
 Czoernig, Karl 70, 75, 76, 79, 82, 362, 401, 466, 540, 541, 553, 645, 649, 708, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908
 Czoppak, Andrass 844
 Czovina, Ivan 842
 Czurich, Antol 872
 Czvetnich, Ivan 832
- D**
 Dalacsky, Illia 835
 Daniel, Hermann Adalbert 73, 362, 401, 466, 553, 645, 708
 Darkanich, Mihal 820, 854, 855
 De Renzi, Salvatore 769
 Deanich, Blás 831
 Deaniz, Miko 842
 Debich, Matek 848
 Debich, Mikula 828, 847
 Debich, Steffan 828
 Demian, Johann Andreas 67, 70, 72, 83, 84, 112, 116, 126, 128, 129, 132, 137, 144, 162, 163, 178, 179, 194, 205, 208, 211, 239, 244, 267, 287, 318, 362, 401, 885, 886, 887, 888, 889
- Dezsó, Danyi 16, 60, 61, 63, 112, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 126, 127, 137, 138, 144, 145, 146, 149, 153, 154, 155, 157, 162, 163, 242, 271, 322, 366, 405
 Dobranicz, Pavel 842, 849
 Dóczy, József (Josef) 267, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 327, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 362, 369, 376, 377, 379, 384, 401, 408, 415, 416, 418, 419, 424, 478, 487, 488, 493, 598, 599
 Dokmanich, Jandras 833
 Dokmannich, Jandrass 840, 843
 Dolorkij, Illia 841
 Dovranich, Mattina 827
 Dovranich, Pavel 847
 Dragossevich, Mihal 837
 Dubravacz, Gergo 832
 Dubravacz, Jacob 832
 Dudich, Joseff 868
 Dusich, Belas 873
 Dusich, Marko 871
 Dusich, Pavel 870
- E**
 Ehrmann, Theophil Friedrich 126, 128, 137, 144, 162, 163
 Einspieler, Andrej (Andreas) 881
 Engel, Johann Christian 56, 70, 72, 83, 84, 112, 116, 126, 128, 129, 137, 144, 162, 163, 885
 Erceg, Ivan 14, 60, 112, 113, 127, 137, 144, 145, 146, 149, 153, 154, 155, 162, 163, 169, 172, 214
 Erdódy, Petar II. 819
- F**
 Falk, Max 553, 645, 708
 Fényes, Alexis v. Fényes, Elek 70, 73, 74, 76, 83, 84, 85, 112, 178, 208, 239, 267, 287, 291, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 327, 329, 331, 332, 333, 361, 362, 366, 367, 369, 374, 376, 377, 378, 379, 384, 400, 401, 402, 403, 404, 406, 408, 413, 415, 416, 418, 424, 448, 449, 450, 452, 453, 553, 554, 556, 557, 562, 563, 564, 567, 568, 574, 577, 578, 587, 597, 598, 599, 604, 607, 614, 644, 645, 649, 707, 708, 709, 711, 712, 717, 733, 747, 751, 752, 769, 774, 800, 801, 885, 890, 907
 Ferdinand V. 18
 Fick, Johann Christian 126, 137, 162, 163, 178, 208, 239 Ficker, Adolf 70, 75, 76, 79, 101, 102, 553, 645, 649, 708, 717, 733, 751, 774
 Franjo I. 18
 Fränzl, Moritz Julius 178, 208, 239, 267, 287, 318, 362, 401, 466, 553, 708
 Franjo Josip I. 18
 Fras, Franz Julius 291, 318, 320, 321, 324, 325, 327, 329, 330, 331, 333, 362, 363, 364, 369, 376, 379,

384, 401, 402, 408, 415, 418, 424, 467, 478, 487,
492, 494, 598, 599, 607

Fridrik II. 19

Fröhlich, Rudolph Alois 75, 645, 649, 901

G

Galletti, Georg August 74, 178, 207, 208, 238, 239,
267, 287, 318, 361, 362, 400, 401, 465, 466, 553,
645, 707, 708

Gangosch, Micola 845

Garagnin, Giovanni Luca 172, 173, 175

Gaspar, Lacsco 869

Gebhardi, Ludwig Albrecht 178, 208

Gelo, Jakov 14, 138, 816, 862

Gentner, Johann Daniel 178, 208

Gerbovacz, Matko 846

Gergacz, Antol 832

Gergecz, Matek 844

Gergetich, Jurko 832

Gergetich, Matek 845

Gergetich, Pavel 832, 845

Gergijan, Dora 841

Gergijan, Jacob 841

Gergijan, Mikula 840

Gergurovich, Jacob 837

Gergyan, Jacob 834

Gergyan, Mikula 834

Gergyan, Pevel 834

Goehlert, Johann Vincenz 50, 56, 106

Gräffer, Franz 74

Grellmann, Heinrich Moritz Gottlieb 126, 128,
137, 144, 162, 163, 886

Gross, Mirjana 93, 716, 717, 723, 725, 726, 733, 740,
750, 751, 758, 772, 774, 779, 781

Guschan, Stephan 845

Gürtler, Alfred 24, 50, 51, 52, 57, 58, 60, 65, 66, 106,
108, 125

Guscheba, Jurko 845

Guts Muths, Johann Christoph Friedrich 179, 208,
239

H

Habbian, Jurko 847, 849

Habian, Jurko 827, 830

Haeufler, Joseph Vincenz 75

Hahn, Michael 553, 645, 708

Hain, Joseph 74, 79, 362, 401, 466, 467, 468, 469, 473,
475, 476, 485, 487, 489, 490, 491, 540, 541, 542,
553, 554, 556, 557, 597, 616, 645, 649, 707, 708,
709, 711, 712, 747, 800, 801, 907, 908

Hammerdörfer, Carl 126, 128, 137, 144, 162, 163

Hassel, Georg 70, 72, 74, 88, 116, 126, 128, 129, 131,
132, 137, 144, 162, 163, 178, 179, 207, 208, 209,
210, 211, 213, 215, 238, 239, 241, 242, 244, 246,
248, 251, 252, 253, 254, 267, 269, 270, 271, 273,

277, 278, 280, 281, 287, 318, 361, 400, 401, 466,
553, 885, 887, 890, 891, 892, 893,

Hatich, Luka 871

Hatich, Miko 870

Hatich, Steff 868

Hatich, Thomas 871

Hauer, Joseph 74, 553, 645, 708

Helfert, Joseph Alexander 553, 645, 708

Hergessics, Matt 876

Herkov, Zlatko 819, 866

Hermann, Benedict Franz Johann 126, 128, 137,
144, 162, 163

Heufler, Ludwig 76, 553, 645, 649, 708

Hietzinger, Carl Bernhard 56, 70, 72, 83, 84, 126,
137, 162, 163, 179, 194, 201, 205, 208, 211, 212,
213, 239, 248, 250, 251, 257, 262, 885, 892

Hoffmann, Karl Friedrich Vollrath 70, 73, 75, 179,
208, 239, 267, 287, 318, 319, 362, 401, 466, 554,
708, 885

Hopf, Georg Wilhelm 553, 645, 708

Horn, Julius 76, 553, 645, 708

Horvat, Jacob 832

Horvat, Martin (mlađi) 822

Horvat, Martin (stariji) 822, 850

Horvat, Simon 845

Höck, Johann Daniel Albrecht 917

Hranitel, Jovan 841

Hranitel, Jurko 834, 841

Hroch, Miroslav 917

Hruskovich, Jakob 872

Hruskovich, Petar 872

Hruskovics, Simun ml. 875

Hruskovics, Simun st. 875

Hübner, Otto 553, 645, 708

Humbolt, Alexander von 70, 885

Humbolt, Wilhelm von 70, 73, 179, 208, 239, 898,
913

Hunfalvy, János 75, 76, 553, 645, 708, 917

Hunfalvy, Paul (Pál) 76, 917

I

Iffssich, Mikula 873

Iffstich, Gyures 869

Iffstich, Pavel 869

Iffstich, Simun 871

Ingärth, R, kapetan 819

Ivanchich, Matthias 855

Ivanchich, Pavel 854

Ivancsich, Matthias 826

Ivancsich, Pavel 825

Ivancziz, Petar 851

Ivanovich, Stefan 845

Ivizich, Juro 828, 848

J

Jäger, Wolfgang 178, 207, 238, 917
 Jagust, Marko 842
 Jagust, Martin 834, 840, 842-843
 Jagust, Thomas 835
 Jakcsich, Vit 824
 Jakschich, Vit 852
 Jankovich, Gergo 876
 Jankovich, Mikula 834, 840
 Jankovics, Tomas 876
 Jarassin, Matthias 824
 Jelačić, Josip 613, 792, 882
 Jellenich, Petar 831, 843
 Jendrasch, Iricz 854
 Jenny, Rudolph 70, 72, 179, 208, 239
 Josip II. 13, 14, 16, 17, 18, 19, 21, 71, 137
 Jowitsch, Spiridon 70, 73, 179, 208, 239, 267, 287,
 318, 319, 362, 401, 885, 917
 Jurasschin, Mathias 852
 Jurganich, Jambrek 829, 849
 Jurina, Matthian (Mathian) 829, 848
 Juriss, Jendrás 825

K

Karagzicz, Mikula 855
 Karaman, Igor 127
 Kariman, Jurko 851
 Karloszanij, Juro 853
 Kaser, Karl 14, 816, 862, 917
 Keleti, Károly 79, 287, 291, 318, 362, 401, 466, 554,
 645, 708, 917
 Kellovich, Juro 850, 855
 Kerpecz, Matos 841
 Kerpecz, Miko 841
 Kerpesz, Matos 835
 Kersnar, Thomicza 823
 Kessmaricza, Jelicza 825
 Killmeyer, H. O. 553, 645, 708, 917
 Klechich, Jacob 854, 855
 Klecsich, Jacob 826, 827
 Kleich, Steffan 831
 Kleinsorg, Raphael 126, 128, 137, 144, 162, 163
 Klenner, Franz Wilhelm 88-89, 91, 116, 128, 129,
 139, 131, 132, 133, 179, 187, 188, 189, 191, 192,
 193, 194, 195, 196, 208, 209, 211, 212, 213, 215,
 239, 241, 248, 249, 251, 253, 254, 267, 270, 273,
 274, 276, 278, 287, 318, 321, 324, 325, 331, 333,
 362, 365, 366, 369, 370, 379, 401, 404, 408, 409,
 415, 418, 466, 469, 476, 487, 492, 553, 708, 885
 Kliuchics, Andras 873
 Kliuchics, Gergo 873
 Kliuchics, Gyurko 868
 Kliuchics, Marko 867
 Kliuchics, Petar 873
 Klucsics, Matte 874

Klun, Vincenz Ferrerius 76, 553, 645, 798, 917
 Koczian, Blás 828
 Koczian, Blass 847
 Kokor, Jurko 834, 840
 Kokor, Miko 841
 Kolb, Georg Friedrich 70, 76, 79, 82, 553, 645, 708,
 907
 Konek, Sándor 76, 553, 645, 798, 917
 Kopf, Ignac 553, 645, 708
 Korunić, Petar 17, 49, 86, 168, 649, 862, 902, 917
 Kosztanjevich, Thomas 834
 Kotelmann, Albert 553, 645, 708
 Kovacsich, Matek 829
 Kovacsics, József 112, 113, 120, 121, 123, 145
 Kovacsics, Mikula 874
 Kozličić, Mithad 16, 263, 298, 318, 337, 342, 345,
 352, 362, 386, 391, 401, 426, 436, 438, 466,
 501, 502, 507, 511, 516, 517, 518, 519, 533, 553,
 616, 645, 671, 672, 674, 682, 708, 768, 769, 770,
 772, 774, 776, 781, 786, 885
 Krajna, Lukacs 876
 Kramarich, Jacob 828, 847
 Kramarich, Jandras 830
 Kramarich, Jendrass 849
 Kriegk, Georg Ludwig 553, 645, 708
 Kudlek, Stephan 822, 850
 Kukuljević Sakcinski, Ivan 17, 557, 570
 Kunecz, Juro 851
 Kusanich, Gergo 823, 851
 Kuschevich, Ivan 844
 Kusczevich, Ivan 831
 Kussan, Gergur 823
 Kussan, Gregor 851
 Kussan, Joseph 828, 847
 Kussan, Jovan 834, 840
 Kussan, Lovrek 828, 847
 Kussan, Lucas 828, 847
 Kusserovicz, Mihal 838

L

Lacsco, Lovrek 873
 Lago, Valentino 235, 645, 649, 671, 672, 674, 682,
 768, 769
 Lanza, Francesco 769
 Lassú, István 73, 179, 207, 208, 238, 239, 267, 269,
 270, 271, 273, 277, 278, 281, 287, 292, 318, 361,
 362, 400, 401-402, 466
 Leani, Luka 843
 Leonhardi, Jacob Friedrich 126, 137, 162, 163, 179,
 208, 239
 Leopold II. 18
 Liechtenstern, Joseph (Marx) Maximilian 60, 66,
 70, 72, 83, 112, 116, 126, 128, 129, 130, 131,
 132, 137, 144, 162, 163, 179, 194, 208, 209, 210,
 211, 215, 219, 223, 227, 239, 241, 244, 246, 248,

- 251, 253, 254, 255, 262, 263, 266, 280, 885, 887, 889, 890, 893, 918
- Lipszky, János 88, 89, 90, 112, 116, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 141, 154, 162, 184, 187, 188, 189, 191-196, 197, 208, 209, 211, 212, 213, 215, 241, 248, 249, 251, 253, 254, 270, 273, 274, 276, 278, 293, 321, 324, 325, 331, 333, 365, 366, 369, 370, 376, 379, 404, 408, 409, 415, 418, 469, 476, 487, 492
- Lissek, Matek 834, 841
- Lonchar, Gaspar 868
- Lonchar, Gergo 876
- Lončar, Gyro 871
- Lontsharich (Loncsarich), Jurko 831, 843
- Lorković, Mladen 83, 84, 85, 127, 137, 179, 448, 918
- Lovanin, Pavel 854
- Lovas, Marko 871
- Lovas, Matt 868
- Lovrekovich, Antol 870
- Lovrekovich, Gregor (Gregur) 823, 851
- Lovrich, Gergo 870
- Luca, Ignaz de 70, 72, 112, 126, 128, 137, 144, 162, 163, 885, 887, 888, 889, 918
- Lugomerec, Miso 874
- Lukacs, Lacska 869
- Lukas, Nikoss 851
- M**
- Macgregor, John 918
- Magda, Pál 70, 73, 83, 84, 179, 208, 213, 239, 267, 287, 318, 319, 362, 401
- Makale, Manfred 918
- Malchus, Carl August 553, 645
- Malich, Juro 845
- Mallovich, Andrass 853
- Mallovich, Jandrás 826
- Mallovich, Joseph 831
- Mallovich, Lucas 844
- Mallovich, Mihail 825
- Mallovich, Mihal 833
- Mallovich, Mikula 826, 855
- Mallovicz, Jacob 853
- Mallovicz, Mihal 840
- Malovicz, Jacob 853
- Malovicz, Mihal 853
- Malten, Heinrich 75
- Mannert, Konrad 72, 918
- Marchecs, Antol 871
- Marchecs, Pavel 870
- Marczali, Henrik 112
- Maretich, Juro 828, 847
- Marija Terezija 13, 14, 15, 18, 19, 20, 23, 24, 50, 58, 71, 113, 815, 816
- Marinchich, Nikona 837
- Markovich, Andrass 844
- Martinacz, Mihal 833, 840, 843
- Martinich, Stephan 824, 852, 855
- Martinich, Thomas 824, 852
- Mathea, Jurissa 837
- Matkovich, Jurko 824, 852
- Matkovich, Thomas 852
- Mattessics, Ivan 876
- Mažuran, Ive 14, 21, 25, 32, 34, 104, 816, 817, 819, 821, 857, 858, 859, 862, 918
- Meczarich, Matko 847, 849
- Medjurich, Matek 853
- Medjurich, Mikula 853
- Mekossovich, Jacob 835, 841
- Memminger, Johann Daniel Georg 918
- Mesić, Milan 918
- Meidinger, Heinrich 75, 553, 645, 708, 918
- Meineke, Wilhelm 918
- Messarich, Mato 827, 830
- Mettyurecz, Jagicza 825
- Mettyurecz, Mikula 825
- Meusel, Johann Georg 885, 887, 889, 918
- Meynert, Hermann 466, 553, 554, 645, 708, 885, 907, 918
- Mihalich, Stephan 844
- Mihalics, Steffan 831
- Mikocs, Blas 822
- Mikocs, Tomas 822
- Mikosch, Blass 851
- Mikoss, Thomas 850
- Mikulech, Pavel 829
- Mikulecs, Pavel 848
- Mikuleta, Juro 828, 848
- Mikuleta, Peter 825, 854
- Mikulich (Mikolich), Ivan 844
- Mikulich, Jurko 834
- Mikulich, Mirko 934, 840
- Mikulics (Mikolics), Ivan 831
- Mikulics, Jurko 832, 844
- Mikulics, Martin 841
- Mikulics, Mihail 834
- Mikulitsh, Matek 840
- Milbiller, Joseph 918
- Miletics, Gergo 874
- Miletics, Lukacs 875
- Mirošević, Franko 49, 168
- Misalevics, Steff 876
- Mitchell, Samuel Augustus 553, 645, 708, 918
- Mladineo, Goran 16
- Müller, Christian Adam 553, 645, 708
- N**
- Nader, Jos 918
- Nagy, Ludovicus 179, 208, 239, 267, 287, 290, 291-292, 306, 318, 362, 362, 466, 918

Napoleon (Bonaparte) 16, 240, 241, 242, 245, 246, 268, 881
 Neher, Stephan Jacob 553, 645, 708
 Neigebaur, Johann Daniel 75, 553, 645, 708
 Neumann, Carl 73, 918
 Normann, Hans 73, 126, 128, 137, 144, 162, 163, 269, 270, 273, 277, 278, 281, 287, 292, 318, 362, 401, 553, 708
 Novoczelec, Ivan 853
 Novosel, Thomas 867
 Novoszel, Matthias 824

O

Obermüller, Wilhelm 898, 901
 Oesterlen, Friedrich 553, 645, 708
 Okunecz, Janko 823
 Osvald, Martin 826, 854
 Ozettina, Anton 838

P

Pacztorchich, Ivan 851
 Pajak, Juro 838
 Palaich, Matas 831, 833
 Pallachich, Gregor 854
 Pallachich, Ivan 854
 Pallaich, Gergur 826
 Pallaich, Ivan 826
 Pallaich, Jacob 825, 853
 Pallaich, Mathos 844
 Pallaich, Mihal 825, 853
 Pannonius, Janus 262
 Pantakovics, Matt 875
 Pastorchich (Pastoresich), Gergo 844
 Pastorcsich, Ivan 823
 Pastorcziz, Schimek 851
 Paterkacs, Pavel 829
 Paterkacz, Pavel 849
 Pavletich, Matko 838
 Pavleticz, Pavo 938, 839
 Pavliček, Vida 15, 816, 919
 Pemper, Stephan 837, 839
 Perichek, Gyuro 872
 Pericsek, Gergo 873
 Pericsek, Ivan 875
 Perpich, Janko 837
 Perty, Maximilian 553, 645, 708, 919
 Petrak, Gregar 823
 Petrak, Gregor 852
 Petrak, Luca 852
 Petrak, Luka 823
 Petrak, Martin 823, 851
 Petrekovich, Jambrek 833, 840
 Petrić, Hrvoje 815, 862
 Petter, Franz 70, 74, 76, 645, 708
 Pillwein, Benedikt 919

Pissecz, Peter 838, 839
 Podankovich, Lukas 835
 Podankovicz, Lukas 841
 Popovich, Blas 823
 Popovich, Blass 850
 Porkanich, Mihal 826, 827
 Posasziz, Mihal 845, 846
 Possavesich, Mihal 832
 Prasch, Vincenz 466, 554, 708, 919
 Prenzek, Peter 838
 Prešeren, France 881
 Pusztay, Alexander 74
 Pütz, Wilhelm 75, 76, 553, 645, 708

R

Radicsevics, Ivan 875
 Randel, Johann Adolph Friedrich 126, 128, 129, 137, 144, 162, 163
 Rau, Heinrich von 919
 Rebić, Matek 829
 Reden, Friedrich Wilhelm 553, 645, 708
 Reimers, Johann Christoph 75
 Repacs, Caspar 828
 Repass, Caspar 847, 849
 Riedwald, Maximilian 75, 362, 401, 466, 553, 645, 708, 919
 Rimac, Marko 16, 919
 Robinson, Therese Albertine Luise von Jakob v. Talvj
 Rodich, Juro 840
 Rodich, Miho 834, 835
 Rogan, Lovrencs 870
 Rohak, Pavel 822, 850
 Roher, Joseph 70, 72, 73, 75, 126, 128, 137, 144, 162, 163, 179, 208, 239, 267, 269, 270, 273, 277, 278, 281, 287, 319, 362, 401, 885, 919
 Roksandić, Drago 919
 Roon, Albrecht 919
 Rougemont, Frédéric de 919
 Rudtorffer, Franz 179, 208, 239, 267, 287, 319, 361, 401, 466
 Rumi, Karl Georg 74, 178, 207, 238, 919
 Rupchich, Ivan 837, 839

S

Sabljar, Vinko 291, 553, 645, 708, 919
 Saikovich, Juro 853
 Saikovich, Matek 824, 853
 Santek, Jurko 824
 Santekovsch, Jurko 852
 Sartori, Franz 70, 73, 179, 208, 239, 267, 287, 319, 362, 401, 466, 885, 890, 891, 892, 893, 894, 897, 919
 Schebez, Ivan 842
 Scherdok, Ivan 845
 Schimek, Battian 851

- Schleicher, August 73, 919
 Schlözer, August Ludwig 50, 57, 106
 Schmidl, Adolph A. 70, 73, 74, 179, 208, 239, 267, 269, 287, 319, 321, 331, 333, 336, 362, 364, 376, 377, 379, 384, 401, 403, 404, 415, 416, 418, 424, 466, 468, 469, 473, 476, 487, 488, 492, 494, 499, 553, 554, 557, 597, 607, 614, 645, 649, 708, 711, 712, 747, 800, 801, 885, 907, 908, 919
 Schmitt, Friedrich 70, 74, 75, 76, 362, 401, 466, 553, 645, 708, 919
 Schnabel, Georg Robert 73, 74, 362, 401, 466, 553, 645, 708, 919
 Schnendar, Mihal 837
 Schopf, Franz Joseph 553, 645, 708
 Schubert, Friedrich Wilhelm 70, 74, 179, 208, 239, 267, 287, 319, 362, 401, 466, 553, 645, 708, 885, 890, 893, 919
 Schwab, Erasmus 919
 Schwartzner, Martinus 72
 Schwicker, Johann Heinrich 920
 Seatovich, Luoass 848
 Sekletics, Simun 875
 Seljan, Dragutin 74, 920
 Serdar, Vladimir 716, 750, 774
 Serristori, Luigi 920
 Severin, Johann 70, 73, 179, 208, 239, 885, 898, 913
 Simich, Andras 876
 Simich, Blás 827
 Simich, Blass 847
 Simich, Matt 876
 Sinchich, Jurko 823
 Sipus, Gyuro 875
 Sissinacky, Gergo 868
 Skender, Pavo 838
 Skenderović, Robert 109
 Skulcz, Mihal 841
 Sokolovich, Mihal 843
 Sommer, Johann Gottfried 73, 319, 362, 401, 466, 553, 554, 708, 709, 920
 Spanovich, Joseph (Kutina) 843
 Spanovich, Joseph (selo Ilova) 833, 839
 Spanovich, Stefan 825
 Spanovich, Stephan 853
 Springer, Johann 70, 73, 179, 208, 239, 267, 287, 292, 319, 321, 331, 362, 364, 376, 377, 379, 384, 401, 403, 404, 415, 416, 418, 424, 466, 468, 469, 473, 476, 487, 488, 492, 494, 499, 553, 554, 557, 597, 607, 614, 708, 709, 711, 712, 747, 800, 801, 885, 890, 893, 920
 Stančić, Nikša 884, 920
 Stanissa, Blás 834
 Stark, Franz 920
 Steenken, Johann Georg 920
 Steffanschich, Boro 852
 Steffanschich, Sterkan 826
 Stein, Christian Gottfried Daniel 79, 73, 178, 179, 207, 208, 238, 239, 241, 242-243, 244, 248, 250, 252, 253, 254, 261, 262, 267, 269, 270, 271, 273, 277, 278, 280, 281, 287, 292, 318, 319, 322, 323, 361, 362, 366, 367, 400, 491, 405, 406, 466, 553, 554, 645, 707, 708, 709, 885, 920
 Stephanchich, Stephan 823
 Stephanschich, Baro 823
 Stipetić, Vladimir 14, 816, 862
 Stopfer, Mathias 379, 384, 418, 424, 492, 494, 499, 607, 614
 Stubenrauch, Moriz 553, 645, 708
 Stulli, Bernard 263
 Szabó, Pal, v. Boldenyi M. J.
 Szarich, Marco 837, 839
 Szelanec, Marko 874
 Szelanec, Martin 875
 Szendrő, Joseph Aszolay 466, 553, 708
 Zeveer, Ivanecz 828
 Szlanicsak, Pavel 831
 Szmooecz, Ivan 824
 Szmugh, Pavecz 825
 Szokol, Juro 828
 Szopich, Gyuro 872
 Szopich, Mikula 868
 Szovina, Ivan 835
 Szovina, Pavel 835
 Sztojanich, Matt 870
- Š
- Šafařík, Paul Joseph (Safarik, Pavel /Pawel/ Jozef) 70, 73, 74, 75, 79, 179, 208, 239, 268, 287, 319, 362, 401, 466, 553, 645, 708, 885, 890, 892, 893, 894-895, 897, 898, 901-902, 906, 908, 920
- Šicel, Miroslav 920
 Šidak, Jaroslav 921
 Šišić, Ferdo 19
 Škiljan, Dubravko 82, 921
- T
- Talvj/Talvi (pseudonim Therese Albertine Luise von Jakob Robinson) 553, 645, 708
 Tebeldi, Albrecht 921
 Thelkez, Stephan 841
 Thellkecz, Steffan 835
 Thiele, Jan C. von 466, 553, 708, 885
 Thirring, Gusztáv 112
 Tibich, Thomas 833
 Tibicz, Thomas 840
 Tomasko, Matt 875
 Topol, Juro 851
 Turnbull, Peter Evan 73
 Turopolecz, Andrass 844, 846
 Turopolecz, Jendras 832

U

Ungewitter, Franz Heinrich 553, 645, 708
 Utiešenović, Ognjeslav 921

V

Valek, Matek 848
 Valentacz, Matek 829, 849
 Valentacz, Simon 829, 849
 Vályi, András 112
 Vekarić, Nenad 14, 816, 862
 Viebahn, Georg 553, 645, 708
 Vincek, Mihal 842
 Vinczek, Juro 829, 848
 Vinczek, Pavel 829, 848
 Virbanich, Milo 845
 Vlahovich, Jandje 838
 Vmmerlich, Stephan 839
 Volger, Wilhelm Friedrich 287, 319, 362, 401, 466,
 553, 708, 921
 Vollgraff, Karl Friedrich 553, 645, 708, 921
 Vragovich, Martin (selo Ilova) 833
 Vragovich, Martin 839
 Vranich, Mato 832
 Vranješ-Šoljan, Božena 14, 24, 716, 723, 725, 726,
 740, 750, 758, 774, 779, 781, 816, 862
 Vraschicz, (Vrasics), Jacob 852
 Vraschicz, Blass 852
 Vraschicz, Matucza 854
 Vrasich, Blás 824, 828
 Vrasich, Martin 822

Vrasics, Matucza 822
 Vrasicska, Mara 824
 Vraz, Stanko 881
 Vrazich, Blass 847, 849
 Vrbanić, Fran 101-102
 Vrbanus, Milan 860
 Vucsak, Jandras 830
 Vucsinovich, Martin 869
 Vukassowitsch, Heinrich Neelmeyer 921

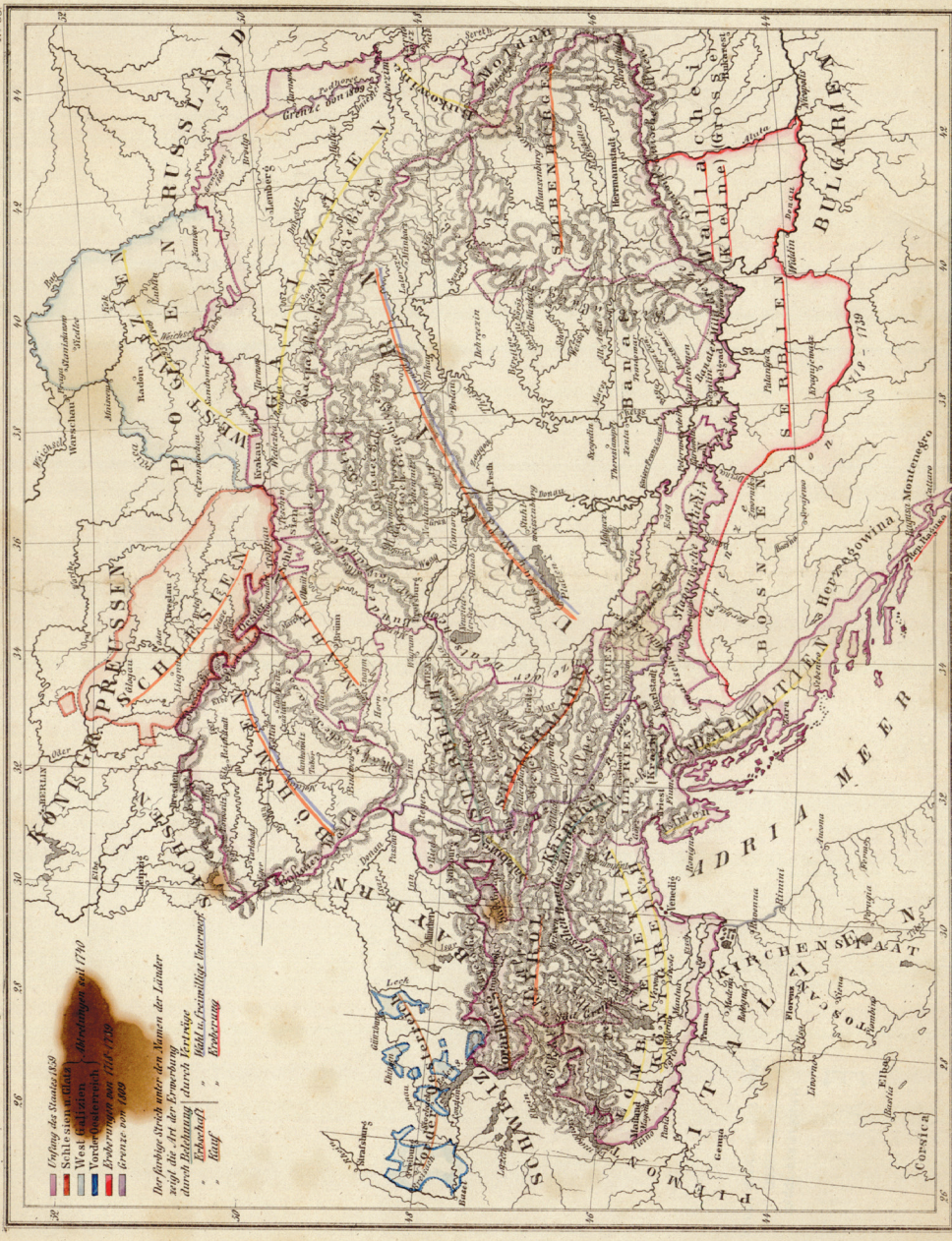
W

Waber, Leopold 921
 Wappäus, Johann Eduard 70, 76, 553, 645, 708
 Warhanek, Wilhelm Friedrich 553, 645, 649, 708,
 908, 919
 Wedekind, Georg 553, 645, 708
 Wertheimer-Baletić, Alica
 Wiggers, Julius 921
 Woltersdorf, Ernst Gabriel 179, 208, 211, 213, 239

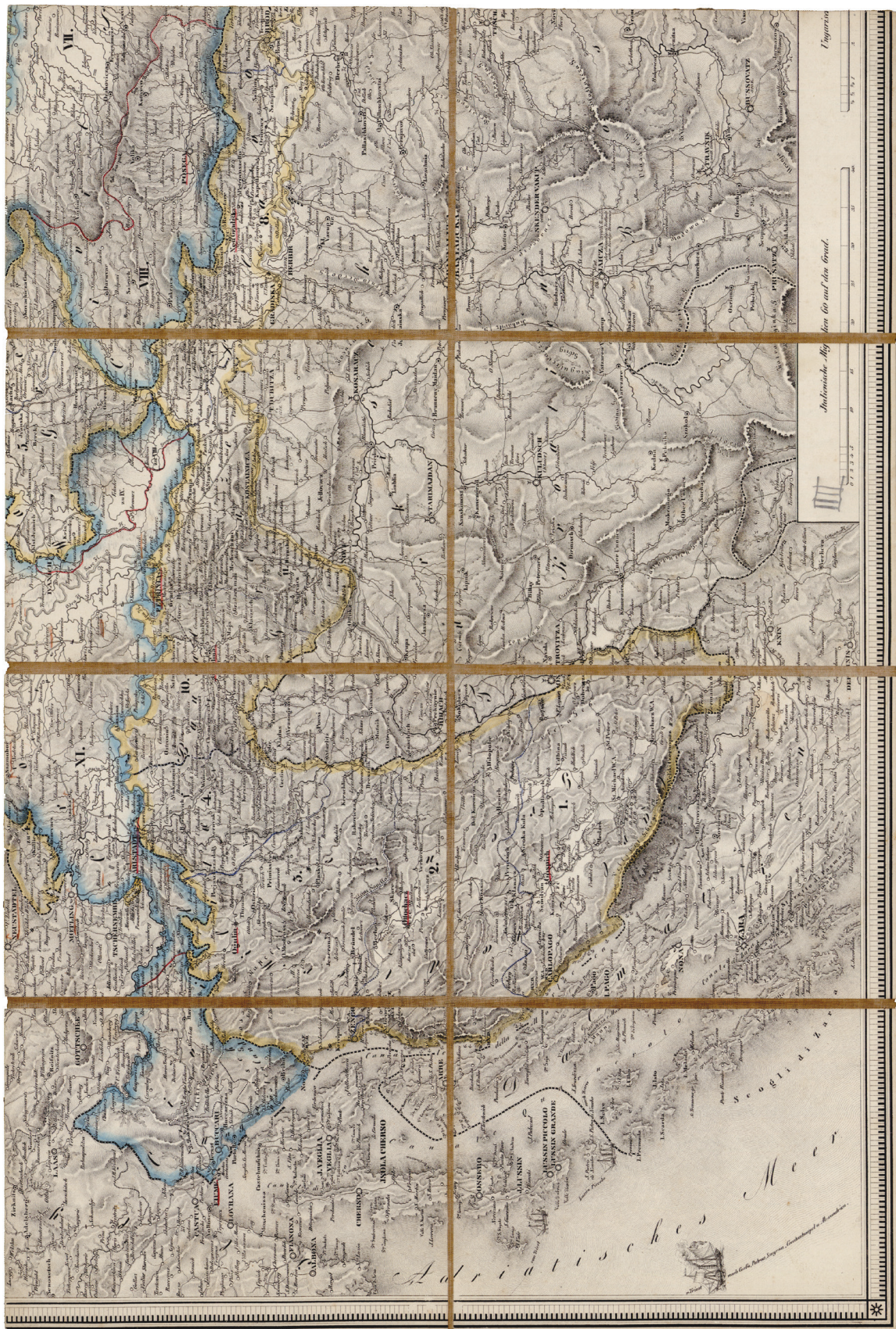
Z

Zebics, Ivan 875
 Zechich, Gaspar 869
 Zedlitz, Leopold 178, 207, 238, 267, 287, 318, 361,
 400
 Zoltán, Dávid 16, 60, 61, 63, 112, 116, 117, 118, 119,
 120, 121, 122, 126, 127, 137, 138, 144, 145, 146,
 149, 153, 154, 155, 157, 162, 163, 242, 271, 322,
 366, 405, 915

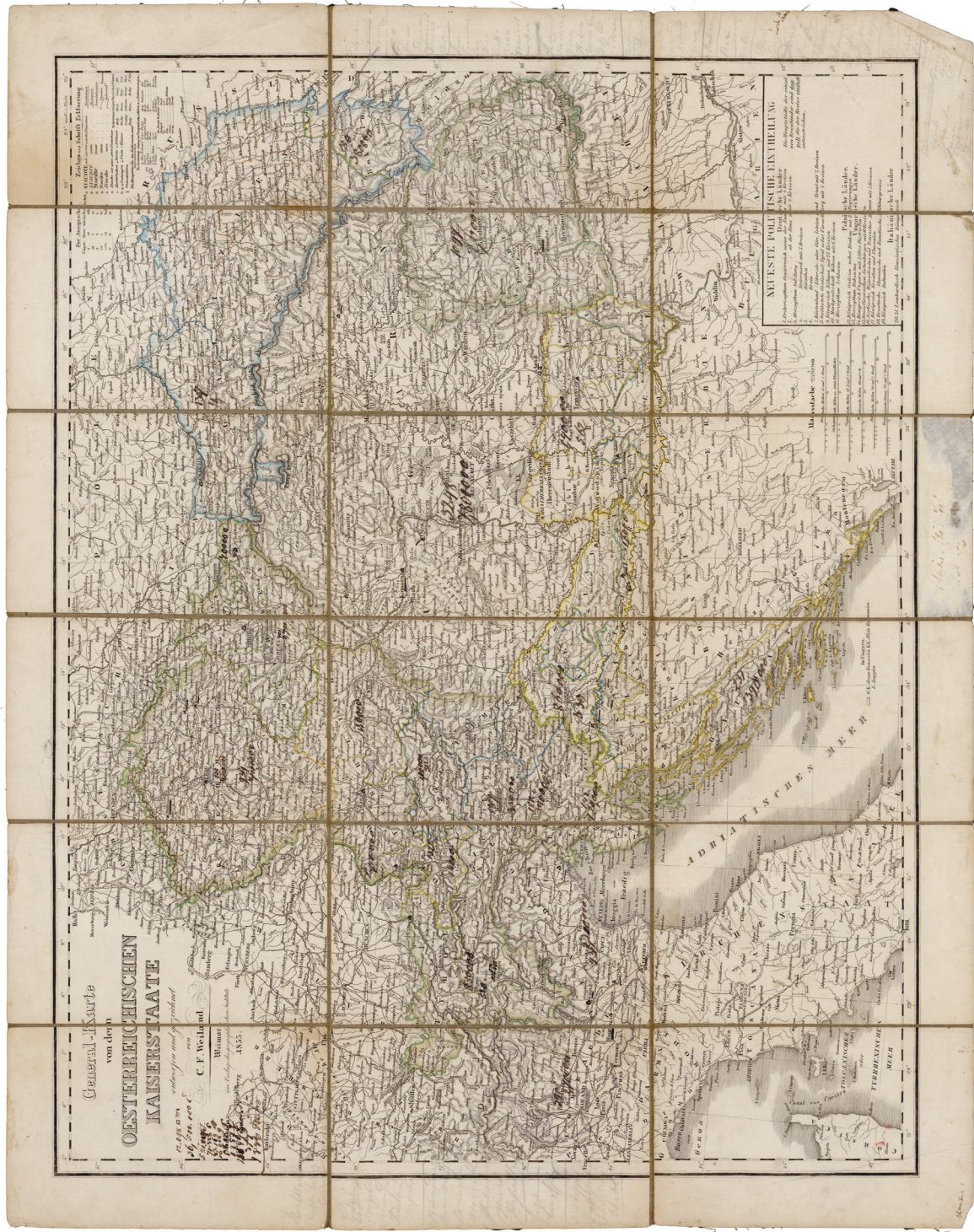
DER ÖSTERREICHISCHE STAAT bis 1859
zur Übersicht seiner neueren Geschichte.

Austrijska država do 1859. (Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Kartografska zbirka: HR-HDA-902-2)

Vojna krajina 1847. (Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Kartografska zbirka: HR-HDA-902-4)

Austrijska carska država 1855. (Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Kartografska zbirka: HR-HDA-902-5)